

૫૨

પ્રકાશક : ગોપાલદાસ જવાભાઈ પટેલ
મંત્રી, શ્રી જૈનસાહિત્ય પ્રકાશન સમિતિ
અમદાવાદ

આવૃત્તિ પહેલી, સને ૧૯૩૮

ઉપોદ્ધાત

આતુર્ભાસને ટાંકણે જ શ્રીમદ્ભગવતીસૂત્રનો આ જાયાનુવાદ પ્રસિદ્ધ કરતાં આનંદ થાય છે. આઃ મહિના નુર્ધા સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરતા કરતા સાધુભગવંતો વિદ્યાર્થી હોય, તે આતુર્ભાસને કારણે એક ઠેકાણે ગિધર થતાં, પાસેનો આવકવર્ગ તેમના સત્સંગનો લાભ લેવા ઉત્સુક થાય જ. સામાન્ય રીતે પશુસણના પર્વ દરમ્યાન શ્રીકૃષ્ણસૂત્રનું પારાયણ થાય છે. પરંતુ સળંગ આતુર્ભાસ દરમ્યાન નો શ્રદ્ધાળુ આવકવર્ગ શ્રીમદ્ભગવતીસૂત્રનું જ પારાયણ કરાવવાને ઉત્સુક રહે છે. જે સૂત્રમાં કેવળજ્ઞાનીને ગણધરે પૂછેલા પ્રશ્નોનો જ સીધો સમાવેશ થતો હોય, તે સૂત્રનું શ્રવણ સાધુભગવંતોને મુખે આતુર્ભાસ દરમ્યાન સાંભળવાનો લોભ સ્વાભાવિક જ હોય. કેવળજ્ઞાનીના એક એક બોલને ભારોભાર સુવર્ણ જેવો કીમતી ગણી, ધનિકવર્ગ ભગવતીસૂત્રના એક એક પ્રશ્ને સોનાનાણું કે ચાંદીનાણું ચડાવે છે. અલગત એ શ્દિ અત્યારે તો ભગવતીસૂત્રના

પારાયણની વ્યાપકતામાં વિઘ્નરૂપ જની છે, કારણ કે દરેક પ્રથમ ઉપર રોકડ નાણું મૂકવાનું હોય, તો ૧૩૮ શતકે ઉપર મૂકવા માટે કેટલું ગધું નાણું જોઈએ !

મૂળ ભગવતીસૂત્રનો, મૂળ પાઠ સાથે શબ્દરસ વિસ્તૃત અનુવાદ ચાર ખંડોમાં આની અગાઉ આ સંસ્થા તરફથી ગદ્યાર પડી ચૂક્યો છે. તથા તેના સળંગ અનુવાદક પંડિત જ્યેષ્ઠરાસજીએ આખા સૂત્રની વિદ્વાતભરી વિસ્તૃત સમાસોચના ચોથા ખંડની શરૂઆતમાં ઉમેરી છે. એટલે અત્રે તો આ છાયાનુવાદ પૂરતું જ થોડુંક વધારું રહેવાનું છે.

ભગવતીસૂત્રના ખીમ્મ નામ ‘વ્યાખ્યાપ્રગ્નપ્તિ’ ઉપરથી સચિત થાય છે તેમ, આ આખું સૂત્ર પ્રશ્નો અને તેની વ્યાખ્યાઓ એટલે વિસ્તૃત ઉત્તરોરૂપ છે. એ પ્રથમ પૃથ્વીનારઓમાં મુખ્ય તો ભગવાન મહાવીરના પદ્મશિષ્ય ગૌતમ ઇન્દ્રભૂતિ જ છે; ભગવાનના ખીમ્મ શિષ્યોમાંથી કોઈ વાર માકંદિપુત્ર, કોઈ વાર રોહ, કોઈ વાર અગ્નિમૂનિ, કોઈ વાર વાયુભૂતિ તથા કોઈ વાર મંડિતપુત્ર દેખા દે છે. અન્યતીર્થિકો એટલે કે અન્ય સંપ્રદાયીઓ પણ કોઈ કોઈ વાર વિવાદ કરવા કે કોઈ આખતમાં શંકા કરવા આવી ચડે છે; * તથા સમકાલીન ગૃહસ્થો કે શ્રાવકો અને જયંતી જેવી શ્રાવિકાઓ પણ આવીને પ્રશ્નો પૂછી જાય છે. પરંતુ એક રીતે કહી શકાય કે, આખો ગ્રંથ ગૌતમ અને મહાવીરના સવાલજવાબરૂપ જ છે. તે એટલે મુઠ્ઠી કે એક વખત નો.

* એ જાણનાં સ્વજો માટે જુઓ શ્રીમદ્ભગવતીસૂત્ર. (વિદ્યાપીઠ) ખંડ ૪; પરિશિષ્ટ ૪ અને પાંચ, પા. ૩૮૩.

આકાંક્ષિયુરે પૂછેલા પ્રશ્નનો જવાબ આપતી વખતે ‘હે ગૌતમ’ એવું સંબોધન મહાવીરસ્વામીને એ અંચકાર કરાવી બેસે છે. * અત્યંત, દીકાકારને તેની કંઈક માંડવાળ કરવી પડે છે; પરંતુ તાત્પર્ય એ છે કે પ્રશ્નકર્તાઓમાં મુખ્યત્વે ગૌતમ જ છે. એ પ્રશ્નો કોઈક જ વાર કોઈ અન્યતીર્થિકનું મંતવ્ય સાંભળીને શંકાકાંક્ષે ઝિભા થયેલા હોય છે; આથી તો, જુદા જુદા પ્રશ્નો પ્રશ્નકર્તાનાં મુખમાં મૂકીને ઉત્તરરૂપે જ અંચનો વિષય રજૂ કરવાનો અંચકર્તાનો ઇરાદો હોય એવું જ સર્વત્ર જાણ્યા કરે છે. એ પ્રશ્નોની રજૂઆતમાં વિષયનો કે દલીલનો કશો જ ક્રમ રાખવામાં આવ્યો નથી. કોઈ કોઈ વાર એક જ ઉદ્દેશકમાં ભિન્ન ભિન્ન વિષયને લગતા પ્રશ્નો મૂકવામાં આવ્યા છે. મળ ઉદ્દેશકોનો વિભાગ પણ કશા ક્રમને કારણે કરવામાં આવ્યો હોય, કે એક જ સ્થળે કે એક જ પ્રસંગે કરવામાં આવેલા પ્રશ્નોના સંગ્રહરૂપ હોય, એમ જણાય નથી. દીકાકાર તો એક પ્રશ્ન પછી આવતા બીજા પ્રશ્નને અને એક ઉદ્દેશક પછી આવતા બીજા ઉદ્દેશકને કે એક શતક પછી આવતા બીજા શતકને વિષયના કે દલીલના કાંઈક મંજૂરથી જોડી આપવા હંમેશા મુજબ પ્રયત્ન કરે છે; પરંતુ એ પ્રતીતિકારક થતો જ નથી.

કોઈ કોઈ વાર એ પ્રશ્નો જ કે એ પ્રશ્નોનો વિષય એવડાઈ જાય છે કે તેવડાઈ જાય છે; અને ઘણી વાર તો તેના જવાબમાં બીજા કોઈ ઉપાંગમાંથી કે પછીના આચાર્યના અંચમાંથી અમુક ભાગ કે આખાં ને આખાં

પ્રકરણુ જોઈ શેવા, એવું જ કહી મૂકયું હોય છે એ રીતે
 ને બીજા અથોમા શેવાના બાગો પૂરેપૂરા ઉતારીને જ
 આપો અથ જ્ઞાનવામા આવે, તો અત્યાર છે તે કરતા
 મૂળ અથતું કેદ કેદલું વધી જાય ભગવતીમૂલ ઉપાગો ૧
 પ્રજાપના જેવા અન્ય આચાર્ય રચિત અથો કરતાં યાગ્ય
 પ્રાચીન કહેવાય પરંતુ, વલ્લભીમા જ્યારે દેવર્ધિગણિ વેગેગએ
 (૪ સ ૪૫૪) બધા અગોનો પાઠ નક્કી કર્યો ત્યાર, અમુ-
 અમુક પ્રજોના જવાબો પડીના અથોમા વધુ વિગ્તાગથી
 કે વ્યવસ્થિત રીતે રજૂ થયેલા જોઈને, તે અથોમાથી ને
 જ્ઞાનો મમજી શેવા એમ કહીને મળ અથનો પાઠ પડેનો
 મૂક્યો એ પડેનો મૂકેલો પાઠ કેનો હજે ત વિષ અત્યારે
 આપણે કલ્પના ન કરી શકીએ મામાન્ય ગીતે જી-પુરો
 ૬ નગર-પર્વનોના વર્ણનોની જાનતમા તો અગાઅથોમા
 અમુક એક જાતનું વર્ણન નક્કી કરી, તે પ્રમાણે બધે મમજી
 એવું એવી પદ્ધતિ સ્વીકારવામા આવી છે પરંતુ નિદાન
 અર્થાની મુખ્ય જાનતમા મુખ્ય અથને આ ગીતે પડીના
 અથો ઉપર જ્ઞાનારો કરી મૂકેલો એ વસ્તુ અમુક જામ
 સજોગોમા, કે જ્યારે બધા અથોનો નિપય ક્રમ કરીને જનની
 નક્કી કરી શેવો અને આખી વસ્તુ એક વખતને માટે કેમ
 કરીને પતરી દેવી, એવી મનોવૃત્તિમા બહો ક્ષમ્ય હોય, પરંતુ
 યોગ્યતાની દૃષ્ટિએ જોવા જઈએ તો તે રીક નથી જ જ્ઞાનતુ
 ભગવતીસૂત્રમા એ ગીતે કયા કયા અથોમાથી ને પ્રમાણે

૧ અનુચોદ દ્વાર, પ્રજાપના જલુકીપત્રવર્ણિ, જ્ઞાનિયન-
 રૂપ, અને રાજપ્રમાય

ઉતારા કરી લેવાના કલ્પા છે, તેની વિગતવાર નોંધ વિદ્યાર્થી પ્રકાશિત ચતુર્થાંકને અંતે આપેલી છે. આ માંડામાં તે બધા ગ્રંથોનો અનુવાદ પ્રસિદ્ધ થવાનો જ છે; એટલે આ ગ્રંથમાં તે બધા ભાગોનું પુનરાવર્તન કર્યું નથી. છતાં ભગવતીસૂત્રમાં અમુક અમુક વિષયોની ચર્ચા જ નથી એવું ન લાગે, તે માટે તે પ્રશ્નો તો કાયમ રાખ્યા છે, અને તેના જવાબો પણ તેને ગ્રંથોમાંથી ટૂંકાવીને આપ્યા છે. તથા નીચે આપેા જવાબ કયા ગ્રંથોમાંથી સમજી લેવો એ નોંધ્યું પણ છે. છતાં સામાન્ય વૃત્તિ તો એ જ રહી છે કે, તેના ભાગો પડતા જ મૂકવા.

આટલું તો તે ગ્રંથની રચનાના સ્વરૂપ વિષે. હવે તેના વિષય અને પ્રયોજન ઉપર આવીએ. નંદીસૂત્ર તેમ જ સમવાયાંગ બંને સ્થળે જ્યાં ભગવતીસૂત્રના વિષયનું વર્ણન કરેલું છે,* ત્યાં તેની એક મુખ્ય વિશેષતા ખાસ તારવેલી જણાય છે. બીજા ઘણા વિષયો તો બધાં અંગોમાં એક સરખા જ દેખાય છે, પરંતુ આ વિશેષતા માત્ર ભગવતીસૂત્ર માટે જ કહેલી છે, અને તે તેની 'શુદ્ધિવર્ધકતા.' આ વસ્તુ જરા વિગતથી સમજીએ.

આપણે શ્રીમદ્ રાજચંદ્રને અનુસરીને શાસ્ત્રગ્રંથોના 'બે વિભાગ પાડીએ, તો એક વિભાગ ઉપદેશગ્રંથોનો થાય; અને બીજો સિદ્ધાંતગ્રંથોનો થાય. ઉપદેશગ્રંથોમાં સામાન્ય રીતે મનુષ્યોમાં ત્રિવેક વૈરાગ્યાદિ શિપજે એવી સર્વધર્મસાધારણ ગ્રામ્યતા ચર્ચેલી હોય; તથા એ ગ્રંથો ગમે ને ધર્મનો

વાચક વાંચે નો પણ તેને તે મળેલાઈથી મમત્ત્વ તથા રૂપીકાઈ થાય. જોઈધર્મનો 'ધર્મગ્રંથ' ગ્રંથ એ જાતનો ખાસ ગ્રંથ હોઈ શકાય. જીનામાં ઉપદેશવિભાગને દેર કેરે સિદ્ધાંતવિભાગ દ્વારા કે છે, અને તેથી જ હવે જીનામાંથી 'ચૂંટી કાઢેલા શ્લોકો' છાપવાની શક્તિ વધતી જાય છે. જૈનગ્રંથોમાં ઉત્તરગ્રંથપત્રને તે જાતનો ગ્રંથ હોઈ શકાય. પણ તેમાં પછીથી સિદ્ધાંતવિભાગ હુમેરીને તે ગ્રંથને ઉપદેશગ્રંથ ગણેલા દેવામાં આવ્યા નથી. એ ચર્ચામાં વધુ ન જતરીએ; નો પણ એટલું મહેત્તે મમત્ત્વ જોઈ કે, દરેક ધર્મમાં એવા ઉપદેશગ્રંથો હોય છે, કે જે મર્મ ધર્મના તેમ જ તે જ ધર્મના મર્મમામાન્ય સમાજ માટે ઉપયોગી હોય છે.

પરંતુ સિદ્ધાંતગ્રંથોનું તેમ નથી. તે ગ્રંથો તો ને ધર્મનો જ કે તે ધર્મનો અભ્યાસ કરવા હચ્છનારો જ વાંચવા-મમત્ત્વના પ્રયત્ન કરી શકે. જૈનતત્ત્વધર્મિગમનુષ્ઠ તે પ્રકારનું છે. સામાન્ય અમુદાય તેનો નિલ પાક કરે છે, તથા રોજ પાક કરવાના પુસ્તક જેવા ગુટકાના આકારે તેને પ્રકાશકો પ્રમિદ્ધ પણ કરે છે, પરંતુ અન્વધર્મો તે પુસ્તકમાં બે પાન પણ આગળ ન વધી શકે.

નો હવે આપણે વિચારીએ કે ભગવતીસૂત્રને એ બે વિભાગોમાંથી કયા વિભાગમાં મુકાય ? તે ઉપદેશગ્રંથ તો નથી જ. કારણ કે તેમાં ઉપદેશાત્મક ભાગ નહોતો જ છે, તથા તેટલો ભાગ પણ ઉપદેશરૂપે નહીં, પણ તેની ખામ ખામિયત કે જે હવે પછી વર્ણવવાની છે, તે અનુમાર જ રજૂ કરવામાં આવેલો છે આ અનુવાદમાં 'સાધનખંડ' તરીકે જે ભાગ

રમ્ભૂ કર્યો છે, તેમાં ભગવતીમૂત્રનું ઉપદેશાત્મક તમામ વસ્તુ આવી ગયું છે એમ કહી શકાય. ચારિત્રખંડમાં થોડો ઘણો ઉપદેશભાગ અલગતા આવે છે, પણ તે એક અલગ વિભાગ જ છે. એ સાધનખંડ જોતાં જ જણાશે કે, એ રીતે રમ્ભૂ દરેલી વસ્તુને ઉપદેશરૂપ ન કહી શકાય. ઉપરાંત, પ્રકરણનાં નામ અદલીને તેમ જ અમુક ભાગો ટૂંકાવીને કે વિસ્તારીને તે વિભાગને મુવાચ્ય કરવા પ્રયત્ન કર્યો છે, છતાં તેનું મૂળ રૂપ તો તરત જ દેખાઈ આવે તેવું છે.

એ જ પ્રમાણે પછીના સિદ્ધાંતખંડ ઉપર નજર કરતાં જણાશે કે, તેમાં અંચકતાની સિદ્ધાંતો રમ્ભૂ કરવાની સહેજ પણ વૃત્તિ નથી. પ્રશ્નકર્તા સિદ્ધાંતો તો અધા જણીને જ ખેઠેલા છે; એટલે તે રીતનો પ્રશ્ન જ તે કરતા નથી. કોઈ કોઈ જાળનમાં શંકા હોય, તો આખા ઉત્તરને જ પ્રશ્નરૂપે તે પોતે જ મોકે છે, જેથી જવાબ આપનારને તો માત્ર ‘હા’ જ કહેવાનું હોય! અલગતા આ અનુવાદમાં તો વાચકને સરળતા થાય તે માટે સિદ્ધાંતને લગતી બીજી ઘણી જાળનો ‘વિવરણ’ એવા મથાળા નીચે, કે ચોરસ કોસ કે અવતરણચિહ્નોમાં અન્ય અંશેમાંથી લઈને શરૂઆતમાં મૂકા છે, જેથી તેને અંગેના પ્રશ્નોત્તર કાંઈક પણ સમજમાં આવે. પરંતુ એકંદર રીતે જોતાં લાગ્યા વિના રહેશે નહીં કે અંચકારનો ઉદ્દેશ સિદ્ધાંત રમ્ભૂ કરવાનો છે જ નહીં. ‘સિદ્ધાંતખંડ’નો જીવ, પરમાણુ, અસ્તિકાય એમ કોઈ પણ વિભાગ જોતાં એ વસ્તુ જણાઈ આવશે. તો પછી અંચકતાનો ધરાદો શો છે ?

અંચકારે એમ સ્વીકારી લીધું છે કે, વાચક જૈન સિદ્ધાંતોને તેમની મૂલ્યમાં સૂક્ષ્મ વિગતોથી જાણે છે. ગૌતમ જેવા ગણધરને

પ્રશ્નકર્તા તરીકે મુખ્ય તોણે એ જ સ્વ મુખ્યતરીકે ગણધરને કાર્ષ્ણ મિદ્ધાતની પ્રાથમિક વ્યાપ્તિ માટે શકા ૧૫ જ નહિ તેને તો મિદ્ધાતના દૃષ્ટ બાજોની કે મિદ્ધાત ન કલા શકાય તેવી જનનની અન્ય મામતોની શકા કે વિજ્ઞાના દ્વારા 'કુતુહલખડ'માં મહેજ નજર કેવળતા જ એ ૧૫ની પ્રતીતિ થશે જો કે મુમુક્ષુ ગણધર કેવળજાની ગુરુને આજા જ પ્રશ્નો પૂછે શું એમ ત્યાં તરત પ્રશ્ન થશે, અને તેથી જ તે ખન્નુ નામ જાણીનેઈને 'કુતુહલખડ' આપ્યું છે તથા તેને એ રીતે જુગે તારવી બનાવ્યો છે અન્નુ તો પત્રી આ અચનુ પ્રયોજન અને વિચાર શું છે ?

આખો પ્રશ્ન નેવા જાત એવો નિયમ કરનાર મન થાય છે કે, આ પ્રશ્ન 'ગણિતાનુયોગ' પ્રાપ્તિનો પ્રશ્ન છે એટલે કે આમાં મિદ્ધાત નહીં, પણ મિદ્ધાતનું ગણિત છે એવું છે, જેમ આપણે ગણિતનો દાખલો ગણ્યા મા તે ખરો છે કે નહિ, એ જાણના તારો મેગનીએ ગ્રીએ, તેમ આ પ્રથમ મિદ્ધાતના જુદી જુદી રીતે તારા મેગન્યા છે તે તારો જવાબમાં કાર્ષ્ણ મૂલ પકડવા માટે નથી મેગ થો પગલુ શિખની શુદ્ધિ તીક્ષ્ણ થાય તેની અભિગતિ કરનાર, અને ધ્યાનાદિથી પરત્રાપી બાદ અપરિચિત્તો સાધુને શુદ્ધિ મનાવન એક નિર્દોષ તેમ જ પરિનિર્માણ મગી ગદ્, એ જ આ પ્રયત્નો હેતુ થાશે કે શુદ્ધબગવાન ધ્યાનાદિથી પગારેલા સાધુને મનને રોમનાન નિર્દોષ સાધન તરીકે નસકોગ માટે જતા અને આવતા શ્વામ ઉપર રત્તિ રાખવાનું કહતા તેના જેવું જ આ સાધન પણ છે અથવા ' ૨૨ આવતા તે બાજો ઉપરથી જાણાએ ' એ વસ્તુ

અંથકર્તાએ કેવી સચોટ રીતે પાર પાડી છે. સામાન્ય-
 શ્રાવક સમુદાય આગળ આ સૂત્રનું જે પાંચાલુ ધાય છે, તે
 ઉપરથી તો કદાચ એમ જ માની બેસે કે, આ અંથ કોઈ-
 કોઈ પ્રિય ઉપદેશઅંથ હશે. પરંતુ મને લાગે છે કે આ અંથ
 ‘અવ્ય’ – સાંભળવાનો અંથ તો છે જ નહિ. જેને આખો
 અંથ અને તેનો વિષય કંઠસ્થ છે, તે પણ આ અંથ બીજાને
 મોંએ સાંભળીને સાચે ચાલી ન શકે. કારણ કે આમાં તો
 એક એક વસ્તુ જાતે ગણવાની છે. તેમાં સાંભળવાનું કે
 સમજવાનું કશું નથી. એટલે જ એવો અંથ શ્રવણ અને
 પાંચાલુ માટે પસંદ કરવામાં શો હેતુ હશે તે સમજાતું નથી.
 કદાચ દેવળજ્ઞાનીને પૂછેલા અનેક પ્રશ્નોના દેવળજ્ઞાનીએ
 સ્વમુખે આપેલા ઉત્તરો તેમાં છે, તે હેતુથી પુણ્યદષ્ટિએ
 દેવળજ્ઞાનીનાં ઉચ્ચારેલાં વચનોનું પાંચાલુ કરવાનો ઇરાદો
 હોય તો જુદી વાત.

એટલે જ પહેલી વાર ઉપદેશઅંથ ધારીને આ અંથ
 વાંચવાનું શરૂ કરનાર થોડે જ દૂર જઈને અટકી પડે છે.
 મંજાય છે અને કંટાળે છે; પરંતુ ત્યારે તેની ગણિતની
 હસરતોની ખાસિયત તેને સમજવા લાગે છે, અને તેમાં તે
 એકાગ્ર થાય છે, ત્યારે તેને ધાર્યા કરતાં જુદી તરેહનો રસ
 ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી જ આ અંથ જૂના દાન્ય-
 શાસ્ત્રીઓના શબ્દમાં કહીએ તો, ‘નાલિકેંસમાકાર’ છે.
 ઉપરનું કદાચ પડ બેઠો, તો પછી અંદર અમૃતરસ વિદ્યમાન
 છે; બાકી તો કાથીની ચોટલી જ છે, જેમાં નથી સ્વાદ,
 નથી ગંધ, નથી રસ, કે નથી સ્પર્શ; અથવા તો દાંત અને
 માથું તોડે તેવું કાચલું જ છે !

આ અનુનાદમા જે ખડો પાડ્યા કે, તે -ધ્રુવ રીતે
જ પાડ્યા કે ચારિત્ર્યખડમા સિદ્ધાંતખડનું વચ્ચું ન જ
આવે, ૨ મિદ્ધાત્તખડમા માધ્યમખડનું વચ્ચું ન આવે, એમ
જાતે જ નહિ તેમ જ નાગકખડ, દેવખડ, કે અન્યક
ખડમા મિદ્ધાત્તભાગ ન હોય તો બીજું શ હોય? પરંતુ
આ ગીતન જાડ વર્ગીકરણ પછી વચ્ચેને તથા અભ્યાસીને
ઉપયોગી થઈ પડશે મહિતખડ અને કુરુહવખડ એ બે
ખડ તો આ અથતી ખામિયત વાચકના ધ્યાનમા આવે તે
દષ્ટિએ જ શુદ્ધ તાગ્યા કે માગી, તે બે ખડનું રમ્તુ
તો અન્ય ખડોમા મમાર્ત મય નેવું જ છે

એક નાકગતી અહીંથી જ ધરી લીધે છૂટકો આ
૨થ પ્રાથમિક અભ્યાસી માટે નથી જ આ માળાના
અન્ય જાત અથોત જેને અતિયુક્ત જ્ઞાન છે, તથા
તત્ત્વાર્થસૂત્ર જેવા અથો જેણે મમજીને રિચયા કે, તેવો
અભ્યાસી જ આ અથને મમજી સંકે કે તેનો આગ્રાહ
સકે શકે આ અથન પ્રાથમિક અભ્યાસીની જગરિયાતની
દષ્ટિએ યીકા-ટીપણથી મગળ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો એ
તો નિરર્થક જ લાગે છે કારણ કે અત્યાગના મદથી બમણું
- રી નાખીએ તો જ એ હંતુ પાર પડે અને તો પણ
આ જ માળાના અન્ય અથોના વચ્ચું આ અથમા
પુનઃગતર્તાન કરવું એ સમય અને દ્રવ્યનો નિરર્થક વ્યય કરવા
જેવું કહેવાય તો પણ મિદ્ધાત્તના મહિતમા અભ્યાસીને
ને તે વિગતની વાદ લેવરાવવા પૂનતી નોધો તો દેર કે વેડ
જ છે તેમ જ પ્રશ્નની રૂઝઆનમા વિગત વિવરણો ઉમેર્યા

છે, જેથી વાચકને આગળનો પ્રશ્ન સમજવામાં સુગમતા થાય.

આ ગ્રંથમાંથી અમુક ભાગો પસંદ કરીને જ તેમનો અનુવાદ આપ્યો હોત, તો આ ગ્રંથ સુવાચ્ય તેમ જ સંક્ષિપ્ત થાત ખરો. પણ એ રીતે સહેલા ઉપદેશાત્મક ભાગો જ પસંદ કરવા એ તો મૂળ ગ્રંથને ઉત્તરાધ્યયન; દશવૈકાલિક કે તેવા ઉપદેશાત્મક ગ્રંથો જેવો કરી મૂકવા જેવું થાય. ભગવતીસૂત્ર કઈ જાતનો ગ્રંથ છે એ પ્રમાણિકપણે રજૂ કરવું હોય, તો પછી મૂળ ગ્રંથના વિષયને અને તેની શૈલીને પૂરેપૂરી જાળવવી જ જોઈએ. તેમ કરવા જતાં ગ્રંથ આમાન્ય વાચક માટે જરા કઠિન બન્યો છે, તથા તેનું કદ પણ વધ્યું છે; પરંતુ તે જાખતમાં તો નિરુપાયતા જ છે.

ભગવતીસૂત્રમાંથી ‘સુભાષિતો’ જેવું કાંઈ નારવી કાઢી શકાય તેવું ન હોવાથી, આ માળાના અન્ય ગ્રંથોની જેમ તે વિભાગ આ વખતે પડતો મૂક્યો છે. પરંતુ આવા ઉપયોગી ગ્રંથને થોડા એવી વિસ્તૃત સૂચિ અંતે આપી છે. એ સૂચિ એવી રીતે તૈયાર કરી છે કે, જેથી તે આ ગ્રંથના શબ્દકોશ (ડિક્શનેરી)ની ગરજ પણ સારે. આ ગ્રંથમાં એવું સ્વાભાવિક રીતે જ બન્યું છે કે, શરૂઆતમાં આવતી કાંઈ જાખતનું વિસ્તારથી વિવરણ પછીના ખંડમાં આવતું જ હોય છે. એટલે તેવી જગાએ વાચક આ સૂચિના ઉપયોગ છૂટકા કરી શકે. નોંધ કે દિપ્તિમાં કે ગ્રંથમાં જ્યાં જ્યાં અમુક પારિભાષિક શબ્દો કે વિગતોનું વિવરણ છે, તે આ સૂચિમાં કાળજીથી નોંધ્યું છે. તેથી શબ્દકોશની

ગીતે આ મુચિનો ઉપયોગ કરવાથી આ અથ મમજવામાં
 યશી મુગમતા થશે એવી માન્યતા છે

આ અનુવાદથી જૈન મહાજનો એક બહુમાન્ય અથ
 થોડે પણ અંગે સુચાર્ય તેમ જ સુલભ થાય, એ દારાદારી
 આ પ્રપાલ કરેલો છે ને કેટલે અંગે સરળ થયો છે, તે
 કહેવાનું કામ તબ્દોનો છે

અનુક્રમણિકા

ઉપોદ્ધાત

ખંડ ૧ લો

સાધન-ખંડ

મંગલાચરણ	૩
૧. સત્સંગનો મહિમા	૫
૨. ધર્મજ્ઞાનનું મૂળ	૧૬
૩. જ્ઞાન અને ક્રિયા	૩૦
૪. ક્રિયા અને ખંધ	૩૪
૫. વેદના અને નિર્જરા	૪૬
૬. છવોનું કારણપણું અને અલ્પાશુષીપણું	૫૮
૭. સાધુ	૫૪
૮. શિક્ષા	૬૬
૯. કયું પાપ લાગે?	૧૦૩
૧૦. સાધકોની વિવિધ સંજ્ઞાઓ	૧૧૭
૧૧. કર્મ અને ભોગ	૧૩૮
૧૨. પ્રત્યાખ્યાન	૧૩૫

૧૩. આસોચના, પ્રાયશ્ચિત્ત અને તપ	૧૮૧
૧૪. કેટલીક વ્યાખ્યાઓ	૧૪૮
<p>વ્યવહાર ૧૪૪; ઉન્માદ ૧૪૬; પ્રત્યનીક ૧૪૭; ભાષા ૧૪૮; ઉપધિ-પરિમહ-પ્રણિધાન ૧૪૯; પરિપહ ૧૬૧; મણિપિટક ૧૬૩;</p>	
૧૫. પરચૂરણ	૧૬૬

ખંડ ૨ જો

ચારિત્ર-ખંડ

૧. આચ' શ્રીરકંદક	૧૭૧
૨. દેવરાજ ઈરાનેન્દ્ર	૧૮૮
૩. અસુરરાજ ચમર	૧૯૭
૪. ત્રાયશ્ચિગક દેવો	૨૦૬
૫. શિવરાજ	૨૦૮
૬. સુદર્શન શેઠ	૨૧૨
૭. રાખશેઠ	૨૨૦
૮. જયંતી આલેખ	૨૧૫
૯. ઉપાયન શબ્દ	૨૨૬
૧૦. ગંગાત દેવ	૨૩૩
૧૧. મકુટ આલેખ	૨૩૭
૧૨. મોગિલ આલેખ	૨૪૧
૧૩. નાનો અતિમુક્તક	૨૪૬
૧૪. કેટલા ગિળ્યો સિદ્ધ થશે ?	૨૪૭
૧૫. ગૌતમને આશ્વાસન	૨૪૯
૧૬. મહાશિલાકંઠક સગ્રામ	૨૫૧
૧૭. દેવાનંદા આલેખી	૨૫૮
૧૮. જમાલિ	૨૬૮
૧૯. જોરાલક	૨૭૭

ખંડ ૩ જો

સિદ્ધાંત-ખંડ

૧. દ્રવ્યવિભાગ

૧. દ્રવ્યો ૩૦૬

૨. જીવવિભાગ

૧. જીવ ૩૧૪

૨. જીવનાં જ્ઞાન ૩૧૬

પ્રમાણ ૩૩૭

૩. જીવોનું વર્ગીકરણ ૩૩૮

છ વર્ગ ૩૩૮; ૧૪ પ્રકારના સંસારી જીવો ૩૫૦

૪. જીવો અને શરીર ૩૫૪

પાંચ શરીર ૩૫૪; પાંચ ઉદ્રિયો ૩૫૬

૫. જીવ અને ભાષા-મન-હાય ૩૬૨

ભાષા ૩૬૨; મન ૩૬૬; હાય ૩૬૬

૬. જીવને લગતી કેટલીક બાબતો ૩૬૭

અધિકરણ ૩૬૭; વેદક ૩૬૬; કરણ ૩૭૦; સંજ્ઞા ૩૭૨; ભાવો ૩૭૨; લબ્ધિ ૩૭૬; યોગ ૩૮૪; કપાય ૩૮૭; વેદના ૩૮૮; ઉપયોગ ૩૯૨

૭. જીવ અને લેશ્યા ૩૯૩

૮. જીવના મરણ, જન્મ અને મોક્ષ ૪૦૮

મરણ ૪૦૮; મતિ ૪૦૬; યોગિ ૪૧૪; ગર્ભવાસ ૪૧૬; મોક્ષ ૪૨૪

૯. જીવ વિષે પરચૂરણ વિગતો ૪૨૬

૩. કર્મવિભાગ

૧. આઠ કર્મપ્રકૃતિઓ ૪૫૨

૨. કર્મ અને તેની સ્થિતિ ૪૫૭

૩. કર્મને બાધતારા	૪૫૬
૪. કર્મો વિષે કેટલીક વિગતો	૪૬૬

૪. પુરુગતવિભાગ

૧. પુરુગત	૪૮૩
---------------------	-----

૫. અસ્તિકાય અને કાલવિભાગ

૧. અસ્તિકાય	૫૨૦
૩. કાલ	૫૩૫

૫. લોકવિભાગ

૧. લોક	૫૩૭
૨. લોકનો આકાર	૫૪૫
૩. લોકની ગિતિ	૫૫૬
૪. કર્મ અને અર્મભૂમિ	૫૫૮

૭. પરચૂરણવિભાગ

૧. ચાલણ ગાલ્યુ ઠહેવાય	૫૬૭
૨. કેટલાં મતો છે ?	૫૭૦
૩. દુષ્ક્રમના પ્રકાર	૫૭૬
૪. પરચૂરણ બાળતો	૫૭૭

ખંડ ૪ થી

અન્યતીથિક-ખંડ

એક સાથે એક જ વેદ હોય ૫૩; કર્મ પ્રમાણે જ વેદના ન અનુભવે ૫૮૪, અહીં નયું દુષ્ક્રમ જ નથી ૫૪૫, એકાતમાલ ૫૮૫, કેવલજ્ઞાનો અને ચક્ષુ ૫૮૬; રાજગૃહ નગરનો ડેના પાણીનો કુંડ ૫૮૭, ગિર્યાદિષ્ટિનું વિપરીત જ્ઞાન ૫૮૮, નારક લોક ૫૮૯; સુખદુઃખ દેખાડી સમય નહીં ૫૯૦; નિદા એ સયમ છે? ૫૯૧; આજિવિસિદ્ધાત ૫૯૩; અસ્તિકાયનો સિદ્ધાત ૫૯૫, એક સાથે બે ક્રિયા ન હોય ૫૯૭

ખંડ ૫ મો

વિજ્ઞાન-ખંડ

૧. ખગોળ ૬૦૧
 સૂર્ય ૬૦૧; ચંદ્ર ૬૦૬; ગ્રહણ ૬૦૬; આજવાણુ-
 અંધારું ૬૦૯; તમરકાય ૬૧૧; કૃષ્ણરાત્રિ ૬૧૩.
૨. ભૂગોળ ૬૧૫
 ઋતુઓ ૬૧૫; વાયુઓ ૬૧૬; ભરતીઓ ૬૧૭;
 વૃષ્ટિ ૬૧૮; દિશાઓ ૬૧૯.
૩. ઔષધિ ૬૨૩
૪. ગતિ અને બંધ ૬૩૨
૫. પરચૂરણ ૬૪૧
 આશીર્વાદો ૬૪૧; દીવો ૬૪૨; સ્વપ્ન ૬૪૩; રંગ
 ૬૪૬; સંખ્દ ૬૪૭.

ખંડ ૬ ક્રો

ગણિત-ખંડ

૧. પ્રવેશનકર્તું ગણિત ૬૫૧
૨. રાશિઓ ૬૫૮

ખંડ ૭ મો

કુતૂહલ-ખંડ

૧. વિવિધ પ્રશ્નો ૬૭૨

ખંડ ૮ મો

દેવ-ખંડ

૧. સામાન્ય કથન ૬૭૬
 દેવાના પ્રકાર ૬૭૬; દેવાની સ્થિતિ ૬૮૧;
 દેવાના અધવાસ ૬૮૩; દેવાની વધધટ ૬૮૬; દેવાનો

વિષયભોગ ૬૯૧; દેવોની ભાષા ૬૯૪; દેવોની મહિમ
૬૯૫; દેવ મરીને ક્યાં જાય ? ૬૯૭, દેવ વગેરે ક્યાંથી
આવીને ઉત્પન્ન થાય ૬૯૭; દેવની શરમ ૭૦.

૨. નિરોપ કથન ૭૧૪
ભવનવાસી દેવો ૭૧૪; વૈભાનિકો ૭૧૬

ખંડ ૯ મો

નારક-ખંડ

૧. સામાન્ય કથન ૭૩૫

ખંડ ૧૦ મો

અન્યથા-ખંડ

૧. પૃથ્વીકાચિકાદિ જીવો ૭૫૩
દેખકર્તું સ્તવન ૭૧૭

શ્રીભગવતી-સાર

ખંડ ૧ લો.

સાધન-ખંડ

મર્ગલાચરણ

પૂજન યોગ્ય 'અર્હતો'ને નમસ્કાર !

મોક્ષગતિને પામેલા 'સિદ્ધો'ને નમસ્કાર !

મર્યાદાપૂર્વક સેવવા લાયક 'આચાર્યો'ને^૧ નમસ્કાર !

જેમના આનિધ્યમાં શાસ્ત્રજ્ઞાનનો લાભ થાય છે, તે
'ઉપાધ્યાયો'ને નમસ્કાર !

મોક્ષને સાધવા ઇચ્છતા સમ્યક્ત્વ યુક્ત 'સાધુઓ'ને^૨ નમસ્કાર !

શાસ્ત્રનું પઠન જેની મદદથી થાય છે, તે બ્રાહ્મી લિપિને^૩
નમસ્કાર !

શાસ્ત્રને પોતાને નમસ્કાર !

૧. જા=મર્યાદાપૂર્વક+આચર્ય સેવાય, તે. અથવા : જા=મર્યાદા-
પૂર્વક=શાસ્ત્રાનુસાર+ચારિ=આચરણ કરનાર, કહેનાર અને દર્શાવનાર
તે આચાર્ય.

૨. મોક્ષ સાધયન્તિ, સમતાં વા સર્વમૂતેષુ ધ્યાયન્તિ ।

૩. આદિ તીર્થ કરે જમણે હાથે લખવારૂપી લિપિનું વિધાન
પહેલવહેલું પોતાની બ્રાહ્મી નામની પુત્રીને શીખવ્યું હોવાથી લિપિ
અથવા લેખનકળાને બ્રાહ્મી નામ મળ્યું છે, જે કે બ્રાહ્મી નામની
વિગિદ્ધ પ્રકારની લિપિ પણ છે. જુઓ અદાર પ્રકારની લિપિ
માટે આ માળાનું 'ધર્મકથાઓ' પુસ્તક પા. ૨૦૨.

સત્સંગનો અહિમા

જૂના વખતની વાત છે. તુંગિકા^૧ નગરીમાં તે વખતે ઘણા જૈન ગૃહસ્થો રહેતા હતા. તેઓ અદબક ધનવાળા અને મુસપજ હતા. તેઓ ધીરધાર કરીને તેમ જ કળા-હુન્નરમાં પૈસા રોકીને આશુવિકા ચલાવતા હતા. તેઓ જીવ શું, અજીવ શું વગેરે ધર્મસિદ્ધાંતોના જાણકાર હતા; તેમને પાપ-પુણ્યનો ખ્યાલ હતો; શાથી પાપકર્મ બંધાય છે, કેવી રીતે તેને રોકી શકાય, કેવી રીતે તેને ખંખેરી નાખી શકાય, શારીરિક વગેરે ક્રિયાઓમાંથી કઈ શુભ છે કે અશુભ છે, તેમ જ જીવનવ્યવહારનાં વિવિધ સાધનોમાંથી કયાં સ્વીકાર્ય કે અસ્વીકાર્ય છે, એ બધું તેઓ સમજતા હતા. તેઓ કોઈ પણ કાર્યમાં બીજાની આશા ઉપર નિર્ભર ન હતા; તથા

૧. એક જૂના અહેવાલ મુજબ તે નગરી પાટલિપુત્ર (પટણા) - થી ૧૦ કોશ (૧ મીલ) દૂર હતી.

કોઈથી ગાળ્યા જાય તેના ન હતા જૈન સિદ્ધાંતમાં તેઓ એવા સુસ્ત હતા, દેન રંગેરે આસીને ગમે તેવા તેમને ભભાવે તો પણ તેઓ ચમે નહીં તેઓન જૈન સિદ્ધાંતમાં વર્ણવેન તત્ત્વો બામત શકા ન હતી, ૪ તેમાં જાણાવેલ આચાર બામત વિચિત્રિમાં ન હતી તેઓએ શાસ્ત્રાધ્યયન કરી, તેના અર્થને નિર્ણય કર્યો હતો, તથા જૈન સિદ્ધાંત ઉપર હાડેલા પ્રેમ વ્યાપેલો હોવાથી તેઓ એમ હતા કે, 'આ સિદ્ધાંત જ અર્થઉપ કે પરમાર્થઉપ ૭ માની મધુ અનર્થઉપ ૭'.

તેઓની ઉદારતાને કારણે તેઓના દગ્ધાજ્ઞાઓના આગળા હમેશા જોયા જ રહેતા, આ નેમના આગળા વચ્ચે-ત્યારે જમી જોડેલાઓના એકવાડવાળા જ હોતા તેઓ એવા પરિન ચારિત્રવાળા હતા કે, ધર્મના અનુપ્રભા તેઓ નતા તો કોઈને કશી ગમ જ આવતી નહોતી તેઓ ન્યૂન અર્થિમાં અલ્પચર્ચ, મત્ય, અપગ્નિગ્રહ અને અન્નેયઉપી 'શાસનતો' ૧ મર્યાદિતક્ષેત્રમાં જ પ્રવૃત્તિ કરેલી, ભોગોપનાગની વસ્તુઓની મર્યાદા માધરી, અને પ્રવાજન વિનાનો અધર્મ વાપર ત્યાગવો — એ ઉપી 'ગુણનતો', રાગરૂપાદિથી વિગ્ધરાઉપી 'વિરમણનત', પાપકર્મ ત્યાગવાના નિયમઉપી 'પ્રત્યાખ્યાનનત', ઔશ આશ અમામ આ પૂનમે ઉપવાસ વ્રતચર્યા પાનન રંગેરે ઉપી 'પૌષ્ઠનત', તથા પ્રમણ સાધુને અન પાન રત્ન પાન વગેરે આપવાઉપી 'અતિચિત્ર વિનાગર નત' જગમગ

૧ એલે કે અલ્પવતો.

૨ એ જવા મનોના વિચારવાર વસન માટે જુઓ આ માળાનું 'ધોરગાજી' પુસ્તક, પા ૨૦ પર.

આચરતા હતા, તથા વિવિધ તપકર્મ વડે આત્માને ભાવિત^૧ કરતા. વિહરતા હતા.

ને અરસામાં, મહાવીરની પહેલાંના જૈન તીર્થંકર પાર્શ્વનાથનાર શિષ્ય ૫૦૦ સાધુભગવતો, વિચરતા વિચરતા તુંગિકામાં-આવી પહોંચ્યા; અને યોગ્ય સ્થળ શોધીને ઊતર્યા: તેઓ જાતિ, કુલ, બ્રહ્મ, રૂપ, વિનય, જ્ઞાન, દર્શન, અને ચારિત્ર-યુક્ત હતા; લગ્નજાત, નમ્ર, ઓઝસ્વી,^૩ તેજસ્વી, પ્રતાપી અને કીર્તિમાન હતા; ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, નિદ્રા, ઇદ્રિયો, મંકટો તથા વિદ્યોને^૪ છૂતનારા હતા; છવવાની દરકાર વિનાના હતા, મરણની બીક વિનાના હતા; તથા જ્ઞાનાદિની આગતમાં મહાભંડારરૂપ^૫ હતા. તેઓ તપસ્વી હતા, યુષ્કવંત હતા, નિર્દોષ ભિક્ષાચર્યાથી છવનારા હતા, અને સુમતી હતા. વળી તેઓ નિઃશ્વસપ્રધાન, નિશ્ચયપ્રધાન, ક્ષમા-મુક્તિ-વિદ્યા-મંત્ર-વેદ-બ્રહ્મચર્ય-નય^૬-નિયમ-સત્ય-પવિત્રતા તથા મુશુદ્ધિથી યુક્ત,

૧. વાસિત કરવું, એકાગ્ર કરવું, ચિંતન કરવું વગેરે સામઠા અર્થોમાં તે શબ્દ જૈન સાહિત્યમાં વારંવાર વપરાય છે.

૨. તેમની વિશેષ માહિતી માટે જુઓ આ માળાનું 'અંતિમ ઉપદેશ' પુસ્તક, પા. ૧૩૧.

૩. મનની સ્થિરતા-અટગચ્છત્તિ-વાળા.

૪. મૂળમાં તેમને માટે જૈન પારિશાધિક 'પરિપદ' શબ્દ છે. તેને માટે જુઓ આગળ આ ખંડમાં તે નામનું પ્રકરણ.

૫. મૂળમાં તેને માટે 'કુત્રિકાપણ' શબ્દ છે; એટલે કે, ત્રણે લોકોની વસ્તુઓ જ્યાંથી મળી શકે તેવી દુકાન.

૬. વસ્તુને જોવાનાં અનેક દષ્ટિબિંદુઓમાંથી કોઈ પણ એક બધાં દષ્ટિબિંદુઓનો સમન્વય કરનાર પુરુષ 'નયણ' દેવવાય.

શુદ્ધિમા હેતુરૂપ, સર્વ જીવોના મિત્ર, તપના ફળની આકાંક્ષા^૧ વિનાના, અચંચળ, સંયમરત, માધુપણામા લીન તથા દોષગદ્ધિત પ્રત્યોત્તરવાળા હતા.

તેઓના આચાર્યની વાત ટૂંક સમયમાં આખા ગામમાં સર્વત્ર ફેલાઈ ગઈ. પેલા જૈન ગ્રહસ્થો પણ તે વાત માંભળ્યા માહોમાંહે કહેવા લાગ્યા કે, ‘હે ભાઈર’ એવા માધુભગવતોનું નામ કે ગોત્ર પણ આપણે કાને પડી જાય તોપણ મોટું ફળ છે, તો પછી તેઓની મામે જવાથી, તેઓને વડવાથી અને તેઓની મેવા કરવાથી તો કેટલું અધિક કંપાણુ પ્રાપ્ત થાય ? વળી આર્ય પુરુષે કહેલ એક પણ આર્ય અને સુધાર્મિક વચન માંભળવાથી અતિ લાભ થાય છે, તો પછી તેવો ધણો અર્થ માંભળવાથી થતા લાભની તો વાત જ કી કરવી ? માટે ચાલો આપણે ત્યાં જઈએ અને તેમને વંદન કરી, તેમની પર્ણપાસના કરીએ’ એમ કરતું આપણને બીજા ભવમાં, પૃથ્વ અજની પેરે, દિતરૂપ, ક્ષેમરૂપ, મુક્તિરૂપ તથા પરપરાએ કલ્યાણરૂપ થશે’.

આમ વિચારી તેઓ પોતપોતાને ઘેર ગયા. ઘેર જઈ, જ્ઞાન કરી, ગોત્રદેવીનું પૂજન કરી, કૌતુક અને મંગલરૂપે પ્રાયશ્ચિત્ત કરી, તથા બહાર જવાને યોગ્ય માંગલિક શુદ્ધ વસ્ત્રોને

૧. મૂળમાં તેનો પારિભાષિક શબ્દ ‘નિદાન’ છે

૨ મૂળ : ‘હે દેવાનુગ્રિય’

૩ રાત્રે આવેલા કુરવપ્રાદિના નિવારણ અર્થે તેમજ શુભ શુકનને અર્થે કરાતી તિલમધારણ, તથા સરસવ-દહી વગેરે માંગલિક વસ્તુઓનું દર્શન, વગેરે ક્રિયાઓ.

ઉત્તમતાપૂર્વક પહેરી, તેઓ ઘેરથી નીકળી એક ટેકાણે બેઠા થયા; અને પછી પુષ્પવતી ચૈત્ય,^૧ કે જ્યાં પેલા સાધુઓ ઊતર્યા હતા, ત્યાં આવ્યા. પાસે પહોંચતાં જ તેઓએ પોતાની પાસેનાં જાંઘાં સચિત દ્રવ્યો કોરે મૂક્યાં; અચિત દ્રવ્યો જ સાથે રાખ્યાં; ખેસને જનોઈની પેટે વીંટાળ્યો;^૨ તથા તે સાધુઓ દષ્ટિએ પડતાં જ હાથ જોડ્યા અને મનને એકાગ્ર કર્યું. આ પ્રમાણે નજીક જઈ, તેઓએ ત્રણ વાર પ્રદક્ષિણા કરી; તેમની મન-વાણી-કાપાથી પર્યાપાસના કરી.

પેલા સાધુ ભગવતોએ પણ ધણી શોકોને આવ્યા જોઈ, ચાર મહાવ્રતવાળા^૩ ધર્મનો ઉપદેશ કર્યો. તેનું શ્રવણ કરી, શોકસમુદાય હર્ષિન તથા સંતુષ્ટ થઈ, તેમની ત્રણ વાર પ્રદક્ષિણા કરી, ‘તમે ફીક કહ્યું; આવું કથન બીજા વડે અસંભવિત છે,’ એમ કહી, તેમને નમન કરી, પોતપોતાને ટેકાણે ચાલ્યો ગયો.

ત્યાર બાદ પેલા જૈન ગૃહસ્થોએ પણ તેમની પ્રદક્ષિણા વગેરે કરીને તેમને આ પ્રમાણે પૂછ્યું:

“હે ભગવન! સંયમનું શું ફળ છે? તથા તપનું શું ફળ છે?”

૧. કોઈ દેવનું સ્થાનક-મંદિર.

૨. તેને ‘એકરા ટેક-ઉત્તરાસંગ’ કહે છે.

૩. પાર્શ્વનાથના વખતમાં પાંચમા જ્ઞાનચરિત્રનો અપરિ-મ્મહમાં જ સમાવેશ કરી લેવામાં આવતો. કારણકે, સ્ત્રીને પરિમ્મહનો જ એક ભાગ ગણવામાં આવતી. એ સંબંધી તે સમયમાં જ ચાલેલી ચર્ચા માટે જુઓ આ માળાનું ‘અંતિમ ઉપદેશ’ પુસ્તક, પાનું ૧૩૪.

પેલા સાધુ ભગવતોએ જવાબ-આપ્યો: “હે આર્યો! સંયમથી નરાં કમોં બંધાતાં અટકે છે; અને તપથી પૂર્વે બંધાયેલાં કમોં ફેરે ચાલે છે.”

આ સાંભળી પેલા યૃદ્ધરથોએ પૂછ્યું કે, “અમે સાંભળ્યા પ્રમાણે સંયમથી દેવશોકની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને દેવ થવાય છે, તેનું શું?”

ત્યારે તે સાધુઓએ જવાબ આપ્યો: “સરાગ અવસ્થામાં આચરેલા તપથી, સરાગ અવસ્થામાં પાળેલા સંયમથી, યૃત્યુ પહેલાં બધાં કમોંનો નાશ ન કરી શકાવાથી, કે બાલ્ય સંયમ હોવા છતાં અંતરમાં રહેલી આસક્તિથી મુક્તિને બદલે દેવપણું પ્રાપ્ત થાય છે. એ વાત સાચી છે માટે અમે કહી છું, અમારા અભિમાનથી કહી નથી.”

આ જવાબ સાંભળી પેલા જૈન યૃદ્ધરથો સંતુષ્ટ તથા હર્ષિત થયા; અને બીજા પણ કેટલાક પ્રશ્નો પૂછી, તથા પ્રશ્નો-વંદનાદિ કરી પોતપોતાને અંજો પાછા ફર્યા.

તે અરમામાં થમણ ભગવાન મહાવીર શિષ્યમુખાવથે માથે ફરતા ફરતા રાજયૃદ્ધ નગરમાં આવી પહોંચ્યા, અને

૧. એ કિયાને જૈન પરિભાષામાં ‘બ્યવસન’ (હાપડું-સાફ કરવું) કહે છે.

૨. આ જવાબ મૂળમાં હાસિકપુત્ર, મેધિલ, આનંદરક્ષિત, અને હાસ્યપ એ ચારે જાતે અપેલો છે; અને દરેકે જવાબમાંનો એક એક અંશ છૂટો છૂટો કહ્યો છે.

૩. ‘ઔપચારિક સૂત્ર’માં જણાવ્યા પ્રમાણે ૧૪,૦૦૦ સાધુ તથા ૩૬,૦૦૦ આત્મીઓ સાથે.

તે નગરના ઈશાનખૂણામાં આવેલા ‘ગુણશિલ્પક’ ચૈલમાં
 ઊતર્યા. તે ભગવાન ધર્મના^૧ ‘આદિકતા’ હતા; ‘તીર્થંકર’
 હતા; અન્યના ઉપદેશ વિના સ્વયં તત્ત્વબોધ પામેલા હતા;
 પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ હતા; સકલ લોકમાં શ્રેષ્ઠ હતા; સમગ્ર
 જગતના નાથ, પ્રદીપરૂપ, પ્રકાશક, અભયદાન દેનારા, જ્ઞાનરૂપી
 નેત્ર આપનારા, માર્ગપ્રદર્શક, શરણરૂપ, ધર્મદેશક, ધર્મસારથિ,
 ધર્મચક્રવર્તી, કેવલજ્ઞાની,^૨ શાંતારહિત, રાગદ્વેષને છતનાર
 જિન, સકલ તત્ત્વના જ્ઞાતા, જાતે શુદ્ધ અને મુક્ત હોઈ
 અન્યને બોધ તેમ જ મુક્તિ અપાવનારા, સર્વજ્ઞ, અને સર્વદર્શી
 હતા; તથા શિવ (કલ્યાણરૂપ), અચલ, રોગરહિત^૩, અનંત^૪,
 અક્ષય, વ્યાખ્યાધરહિત, અને પુનરાવૃત્તિ રહિત એવા સિદ્ધગતિ
 નામના સ્થાનને પામવાની ઇચ્છાવાળા^૫ હતા.

તે અરસામાં ભગવાનના મોટા શિષ્ય ઇંદ્રભૂતિ^૬ નામના
 સાધુ સંયમ અને તપ આચરતા તેમની સાથે જ ફરતા હતા.
 તે સાડાસાત હાથ જોડ્યા હતા; તેમનો શારીરિક બાંધો ઉગ્ર

૧ ‘આચારાંગાદિ શાસ્ત્રમાં કહેલ ધર્મના.’-દીકા

૨. અરખલિત, તેમજ વ્યવધાનમુક્ત પદાર્થોને પણ જાણનાર
 શ્રેષ્ઠ જ્ઞાન તથા દર્શનવાળા.

૩. રોગના કારણરૂપ શરીર અને મનનો મુક્ત રિયતિમાં
 અભાવ હોવાથી.

૪ અનંત પદાર્થ વિષયક જ્ઞાનસ્વરૂપ.

૫. આ ઇચ્છા કામનારૂપે ગણવાની નથી; તેમને દ્વેષ
 વિદેહમુક્તિ બાકી હતી, એટલો જ તેનો અર્થ છે.

૬. તેમની વિશેષ માહિતી માટે જુઓ આ માળાનું
 ‘અંતિમ ઉપદેશ’ પુસ્તક, પા. ૩, ૨૪૦, ૨૬૨.

પેલા માધુ ભગવતોએ જવાબ-આપ્યો “હે આયો! સયમથી નનાં કર્મો બધાતા અટકે છે, અને તપથી પૂર્વે બધાયેલાં કર્મો દૂર થાય^૧ છે.”

આ માંબળી પેલા ગૃહસ્થોએ ‘પૂછ્યું’ કે, “અમે માંબળ્યા પ્રમાણે સયમથી દેવસોકની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને દેવ થવાય છે, નેનું શું?”

ત્યારે તે માધુઓએ^૨ જવાબ આપ્યો “સરાગ અવસ્થામાં આવેલા તપથી, સરાગ અવસ્થામાં પાળેલા સયમથી, મૃત્યુ પહેલા બધા કર્મોનો નાશ ન કરી શકાવાથી, કે બાહ્ય સયમ હોવા છતાં અંતરમાં રહેલી આમક્રિતથી મુક્તિને બદલે દેવપણુ પ્રાપ્ત થાય છે. એ વાત માચી છે માટે અમે જી હું, અમારા અભિમાનથી કહી નથી.”

આ જવાબ માંબળી પેલા જૈન ગૃહસ્થો મંત્રુષ્ઠ તથા હર્ષિત થયા, અને ખીચ પણુ કેટલાકે પ્રશ્નો પૂછી, તથા પ્રશ્નિણા-વદનાદિ કરી પોતપોતાને અજો પાઠા કર્યા.

તે અરમામાં શ્રમણુ ભગવાન મહાવીર શિષ્યસમુદાયે માથે ફરતા ફરતા ગજગૃહ નગરમાં આવી પહોંચ્યા, અને

૧ એ કિથાને જૈન પરિજ્ઞાપામાં ‘બ્યવધાન’ (ભાષ્યું સાકે દરુ) હે છે.

૨ આ જવાબ મૂળમાં કાલિકપુત્ર, મેધિલ, આન દરક્ષિત, અને કારકપ એ ચારે જણે આપેલા છે, અને દરેકે જવાબમાનો એક એક અસ છટો છટો દલા છે

૩ ‘ઔપપાતિક સૂત્ર’ માં જણાવ્યા પ્રમાણે ૧૪,૦૦૦ સાધુ તથા ૩૬,૦૦૦ સ્ત્રીઓ સાથે

તે નગરના ઈશાનખૂણામાં આવેલા ‘ગુણશિવક’ ચૈત્યમાં
જિતયાં. તે ભગવાન ધર્મના^૧ ‘આદિકૃતો’ હતા; ‘તીર્થંકર’
હતા; અન્યના ઉપદેશ વિના સ્વયં તત્ત્વબોધ પામેલા હતા;
પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ હતા; સંકલ્પ લોકમાં શ્રેષ્ઠ હતા; સમગ્ર
જગતના નાથ, પ્રદીપરૂપ, પ્રકાશક, અભયદાન દેનારા, જ્ઞાનરૂપી
નેત્ર આપનારા, માર્ગપ્રદર્શક, સરણરૂપ, ધર્મદેશક, ધર્મસારથિ,
ધર્મચક્રવર્તી, કેવલજ્ઞાની,^૨ શક્તિરહિત, રાગદ્વેષને છતનાર
જિન, સકલ તત્ત્વના જ્ઞાતા, જ્ઞાને શુદ્ધ અને મુક્ત હોઈ
અન્યને બોધ તેમ જ મુક્તિ અપાવનારા, સર્વજ્ઞ, અને સર્વદર્શી
હતા; તથા શિવ (કલ્યાણરૂપ), અચ્ચક્ષ, રોગરહિત^૩, અનંત^૪,
અક્ષય, આઆધરહિત, અને પુનરાવૃત્તિ રહિત એવા સિદ્ધગતિ
નામના સ્થાનને પામવાની ઇચ્છાવાળા^૫ હતા.

તે અરસામાં ભગવાનના મોટા શિષ્ય ઇદ્રભૂતિ^૬ નામના
સાધુ સંયમ અને તપ આચરતા તેમની સાથે જ ફરતા હતા.
તે સાડાસાત હાથ લોંબા હતા; તેમનો શારીરિક બાંધો ઉગ્ર

૧. ‘આચારાંગાદિ શાસ્ત્રમાં કહેલ ધર્મના.’—દીકા

૨. અરુબલિત, તેમજ વ્યવધાનમુક્ત પદાર્થોને પણ જાણનાર
શ્રેષ્ઠ જ્ઞાન તથા દર્શનવાળા.

૩. રોગના કારણરૂપ શરીર અને મનનો મુક્ત રિયતિમાં
અભાવ હોવાથી.

૪. અનંત પદાર્થ વિષયક જ્ઞાનરવગ્રહ.

૫. આ ઇચ્છા કામનારૂપે ગણવાની નથી; તેમને હવે
વિદેહમુક્તિ બાકી હતી, એટલે જ તેનો અર્થ છે.

૬. તેમની વિશેષ માહિતી માટે જુઓ આ માળાનું
‘અંતિમ ઉપદેશ’ પુસ્તક, પા. ૩, ૨૪૦, ૨૬૨.

તેમ જ અતિમ મેટ્રીન ધ્યાન માધી સકાય તેવો હતો^૧. તેમનો વર્ણ કમોગીના પથરા ઉપર પડેલી મોનાતી રેખા મમાન ગોઠ હતો, તે ઉમ તપની હતા, ઘોર ઘલ્યાગી હતા, ધ્યાનગત હતા, ગરીરની પરવા તેમ જ ટાપગીપ વિનાના હતા, તપવિશેષથી નેમને અતેક ચોળન પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં ગહેલા પદાર્થોનું દહન કરવામાં મમત્ત એવી તેજેજ્વાલા — તેજેજેસ્થા પ્રાપ્ત થઈ હતી, તીર્થકરોએ અગમ થોની પણ પહેલા ઉપદેશોવા ૧૪ ‘પૂર્વ’ પ્રથોના^૨ તે બાલુમગ હતા, ઇદ્રિય કે મનની મહાયતા વિના જ ગમે તે કાગના અને ગમે તે ક્ષેત્રના ઉપી પદાર્થોનું જ્ઞાન કરવાની શક્તિ તેમને પ્રાપ્ત થઈ હતી^૩, તેમ જ મનરાગાં પ્રાણીઓના અન પણ તે નેઈ શકતા હતા^૪, તેમને મહા અક્ષરમયોગોનું જ્ઞાન હતું, અથવા માખજવા ચોગ્ય સખ્દોને સુસગત રીતે મોવવાનો તેમનો અભાવ હતો તેમને કેવળજ્ઞાન થવાનું જ આપી હતું

તે ગૌતમ ઇદ્રજૂતિએ તે વખતે ૭ ટકનો ઉપવાસ કરેલો હતો તેના પારણાને દિવસે પહેલી પૌરુષીમાં^૫ તેમણે આધ્યાય

૧ તે બાધાને જૈન પરિભાષામાં વજ્ર સ્વપલ-નારાય-સ હનન છે છે તેની વિવત માટે જુઓ આ માળાનું ‘અતિમ ઉપદેશ’ પુસ્તક, પા ૧૨૬, ટિ ૧

૨ તે અથો વિરે વલુ માહિતી માટે જુઓ આ માળાનું ‘સયમધર્મ’ પુસ્તક, પા ૭

૩ પરિભાષામાં તેને ‘અવધિ લખિવ’ છે છે

૪ પરિભાષામાં તેને ‘મન રથેવ લખિવ’ છે છે

૫ પૌરુષી એટલે દિવસ કે સતનો ચાલો બામ વિરોધ માટે જુઓ આ માળાનું ‘અતિમ ઉપદેશ’ પુસ્તક, પા ૧૫૬, ટિ ૧ ૧.

કર્મો; બીજી પૌરુષીમાં ધ્યાન કર્યું; અને ત્રીજી પૌરુષીમાં શારીરિક તથા માનસિક ચપળતા રહિત થઈને તેમણે પોતાની મુદ્દપત્ની તપાસી લીધી તથા વાસણો અને વસ્ત્રો સાફ કર્યાં. પછી તે વાસણો લઈને તે ભગવાન મહાવીર પાસે આવ્યા અને તેમને નમન કરીને તેમની પાસેથી ઉચ્ચ નીચ-મધ્યમ કુળોમાં વિધિપૂર્વક ભિક્ષા માટે જવાની પરવાનગી માગી. પરવાનગી મળતાં તે શારીરિક અને માનસિક ઉતાવળને છોડી દઈ, અસંખ્યાંત ચિત્તે, તથા ધૂંસરા જેટલે દૂરથી આગળની જમીન જોતા જોતા ભિક્ષા સેવા રાજગૃહ નગરમાં ગયા.

ત્યાં ફરતાં ફરતાં તેમણે તુંગિકાના જૈન ગૃહસ્થોને પાર્શ્વનાથના શિષ્યો સાથે થયેલી વાતચીત સાંભળી. તે સાંભળીને તે બાબતમાં તેમને સંશય અને કુતૂહલ થયું. તેથી તેનો ખુલાસો મેળવવાની ઇચ્છાથી, જોઈતી ભિક્ષા મેળવીને તેઓ ભગવાન મહાવીર પાસે આવ્યા. ત્યાં આવ્યા બાદ જવા-આવવામાં થયેલ દોષોનું તથા ભિક્ષા સેતાં લાગેલા દોષોનું ચિંતન તથા કબૂલાત કરી લીધાં; અને લાવેલાં અન્નપાન મહાવીર ભગવાનને બતાવ્યાં. ત્યારબાદ તેમને પોતાને ઊભો થયેલો પ્રશ્ન પૂછ્યો કે, ‘એ સાધુઓએ આપેલો જવાબ સાચો છે ? તેઓ એવા પ્રકારનો જવાબ દેવા સમર્થ છે ? વિપરીત જ્ઞાન વિનાન છે ? સારી પ્રવૃત્તિવાળા છે ? અભ્યાસીઓ છે ? તથા વિશેષ જ્ઞાની છે ?’

૧. આસોચ્છૈસથી અન્ય છવજંતુને ઈન ન થાય તે મણે જૈનસાધુઓ મેં ઉપર જે પદો બાંધે છે તે.

તેમ જ અતિમ ઝીંઝી ધ્યાન સાધી સકાય તેવો હતો^૧, તેમનો વર્ણ કસોટીના પથંગ હિપ્પ પડેલી ગોનાની રેખા મમાન ગોર હતો; તે હિપ્પ તપની હતો, યોગ વ્યસ્યાગી હતો, ધ્યાનગત હતો, શરીરની પરવા તેમ જ ટાપટીપ વિનાના હતો; તપવિશેષથી તેમને અને યોગન પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં રહેવા પદાર્થોનું હલન ઘરનામાં મમર્થ એવી નેત્રેન્વાયા — તેત્રેન્વાયા પ્રાપ્ત થઈ હતી, નીચેકરોએ અગમ્યોની પણ પહેલાં હિપ્પદેશ ૧૪ 'પૂર્વ' યથોના^૨ તે જાણકાર હતો, ઇન્દ્રિય કે મનની સહાયતા વિના જ ગમે તે કાળના અને ગમે તે ક્ષેત્રના રૂપી પદાર્થોનું જ્ઞાન કંઈવાની મક્કિત તેમને પ્રાપ્ત થઈ હતી^૩, તેમ જ મનવાણાં પ્રાપ્તિઓના મન પણ તે નેત્ર સકતાં હતા^૪, તેમને મક્કજ અક્ષરમયોગોનું જ્ઞાન હતું, અથવા માલગયા યોગ્ય સમજીને સુસગત રીતે યોગનાનો તેમનો અભાવ હતો તેમને કેવળજ્ઞાન થવાનું જ આપી હતું.

તે ગૌતમ ઇન્દ્રિયતિએ તે વખતે ૭ ટકનો હિપ્પનામ કહેસો હતો તેના પારણાને દિવસે પહેલી પૌરુષીમાં^૫ તેમણે અધ્યાય

૧ તે જાધાને જૈન પરિભાષામાં વળ-અપભ-નારાય-સ હનન કહે છે તેની વિગત માટે જુઓ આ માળાનું 'અતિમ હિપ્પદેશ' પુસ્તક, પા ૧૨૬, ટિ ૧

૨ તે યથો વિષે વધુ માહિતી માટે જુઓ આ માળાનું 'સયમધર્મ' પુસ્તક, પા ૭

૩ પરિભાષામાં તેને 'અવધિ લખિવ' કહે છે

૪ પરિભાષામાં તેને 'મન પર્યંવ લખિવ' કહે છે ■

૫ પૌરુષી એટલે દિવસ ૫ રાતનો યોગ્ય ભાગ. વિશેષ માટે જુઓ આ માળાનું 'અતિમ હિપ્પદેશ' પુસ્તક, પા ૧૫૬, ટિ નં ૧.

કર્થો; ખીજી પૌરુષીમાં ધ્યાન કર્યું; અને ત્રીજી પૌરુષીમાં શારીરિક તથા માનસિક સ્વપણતા રહિત યર્ધને તેમણે પોતાની મુહપત્તી^૧ તપાસી લીધી તથા વાસણે અને વસ્ત્રો સાફ કર્યાં. પછી તે વાસણે લઈને તે ભગવાન મહાવીર પાસે આવ્યા અને તેમને નમન કરીને તેમની પાસેથી ઉચ્ચ-નીચ-મધ્યમ કુળોમાં વિધિપૂર્વક ભિક્ષા માટે જવાની પરવાનગી માગી. પરવાનગી મળતાં તે શારીરિક અને માનસિક ઉતાવળને છોડી દઈ, અસંભ્રાંત ચિત્તે, તથા ધૂંસરા જેટલે દૂરથી આગળની જમીન જેતા જેતા ભિક્ષા લેવા રાજગૃહ નગરમાં ગયા.

ત્યાં ફરતાં ફરતાં તેમણે તુંગિકાના જૈન ગૃહસ્થોને પાર્શ્વનાયના શિષ્યો સાથે થયેલી વાતચીત સાંભળી. તે સાંભળીને તે બાબતમાં તેમને સંશય અને કુતૂહલ થયું. તેથી તેનો ખુદાસો મેળવવાની ઇચ્છાથી, જોઈતી ભિક્ષા મેળવીને તેઓ ભગવાન મહાવીર પાસે આવ્યા. ત્યાં આવ્યા બાદ જવા-આવવામાં થયેલ દોષોનું તથા ભિક્ષા લેતાં લાગેલા દોષોનું ચિંતન તથા કબૂલાત કરી લીધાં; અને લાવેલાં અન્નપાન મહાવીર ભગવાનને બતાવ્યાં. ત્યારબાદ તેમને પોતાને ઊભો થયેલો પ્રશ્ન પૂછ્યો કે, ‘એ સાધુઓએ આપેલો જવાબ સાચો છે ? તેઓ એવા પ્રકારનો જવાબ દેવા સમર્થ છે ?- વિપરીત જ્ઞાન વિનાના છે ? સારી પ્રવૃત્તિવાળા છે ? અધ્યાત્મીઓ છે ? તથા વિગેય જ્ઞાની છે ?’

૧. આસોઝીસથી અન્ય છવજંતુને ઈજ ન થાય તે મહત્ત્વ જૈનસાધુઓ મેં ઉપર જે પદો બાંધે છે તે.

ત્યારે મહાવીર ભગવાને જત્યાગ આપ્યો કે. હે ગૌતમ! ને સાધુઓએ સાચું જ કહ્યું છે; તેઓ એવા પ્રકારનો જત્યાગ દેવા સમર્થ છે; તેઓ વિપરીત જ્ઞાન વિનાના, સારી પ્રવૃત્તિવાળા, અભ્યાસી તેમ જ વિશેષજ્ઞાની છે. અને હું પોતે પણ એમ જ કહું છું, તથા જણાવું છું.

હવે ગૌતમે ભગવાનને પૂછ્યું :

‘હે ભગવન! તેવા પ્રકારના ‘અમણ કૈ બ્રાહ્મણની પુરુષોપાસના કરનાર મનુષ્યને શું ફળ મળે?’

ઉ૦—હે ગૌતમ! સંજ્ઞાનની પુરુષોપાસનાનું ફળ શ્રવણ છે.

પ્ર૦—હે ભગવન! શ્રવણનું શું ફળ છે?

ઉ૦—હે ગૌતમ! શ્રવણનું ફળ જ્ઞાન છે.

પ્ર૦—હે ભગવન! જ્ઞાનનું શું ફળ છે?

ઉ૦—હે ગૌતમ! જ્ઞાનનું ફળ વિજ્ઞાન^૧ છે.

પ્ર૦—હે ભગવન! વિજ્ઞાનનું શું ફળ છે?

ઉ૦—હે ગૌતમ! વિજ્ઞાનનું ફળ પ્રત્યાખ્યાન^૨ છે.

પ્ર૦—હે ભગવન! પ્રત્યાખ્યાનનું શું ફળ છે?

ઉ૦—હે ગૌતમ! પ્રત્યાખ્યાનનું ફળ સંયમ છે.

પ્ર૦—હે ભગવન! સંયમનું શું ફળ છે?

ઉ૦—હે ગૌતમ! સંયમથી પાપકર્મનાં દારો^૩ નાંધ થાય છે.

૧. આ વસ્તુ હેય છે, આ વસ્તુ ઉપારેય ૭—એવું વિવેકજ્ઞાન.

૨. પાપથી અટકવું, પાપના ત્યાગનો નિયમ કરવો તે.

૩. મૂળમાં ‘આશ્રવ’ છે.

પ્ર०—હે ભગવન્! પાપકર્મનાં દારો જાંધ થવાથી શું થાય છે?

ઉ०—હે ગૌતમ! તેમ થવાથી તપાયરણુ શક્ય બને છે.

પ્ર०—હે ભગવન્! તપાયરણુનું શું ફળ છે?

ઉ०—હે ગૌતમ! તપાયરણુથી આત્માનો કર્મરૂપી મેલ સાફ થાય છે.

પ્ર०—હે ભગવન્! તેમ થવાથી શું થાય છે?

ઉ०—હે ગૌતમ! તેમ થવાથી સર્વ પ્રકારના કામિક, માનસિક અને વાચિક વ્યાપારોનો નિરોધ થાય છે.

પ્ર०—હે ભગવન્! તે નિરોધથી શું થાય છે?

ઉ०—હે ગૌતમ! તે નિરોધથી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે.

માથા

ઉપાસના-શ્રવણ-જ્ઞાન-વિજ્ઞાન-પ્રત્યાખ્યાન-સંયમ;

અનાસવ-તપ-કર્મનાશ-અક્રિયપણું-સિદ્ધિ.

—શતક ૨, ઉદ્દેશક, ૫.

૨

ધર્મજ્ઞાનનું મૂળ

૧

ભગવાન મહાવીર રાજગૃહનગરમાં ગુણશિક્ષકચૈત્યમાં ક્રીડત્યા હતા, તે વખતે એક દિવસ ધર્મકથા વગેરે પતી ગયા પછી તેમના પદસિધ્ધ ગૌતમ પોતાના મનમાં શંકા લેખી થવાથી ભગવાન પામે આવીને પૂછવા લાગ્યા :

પ્ર૦—હે ભગવન ! કેવલજ્ઞાની પાસેથી કે તેના આવક પામેથી કે તેના ઉપાસક પાસેથી^૧ સાંભળ્યા વિના જીવને કેવલજ્ઞાનીએ કહેલા ધર્મનું જ્ઞાન થાય ?

ઉ૦—હે ગૌતમ ! કોઈ જીવને થાય, અને કોઈ જીવને ન થાય.

૧. મૂળમાં કેવલજ્ઞાનીના ‘પાસિક’ પાસેથી તેમજ તે પાસિકના આવક કે ઉપાસક પાસેથી, એટલું વધારે છે. કદેક કેમણે અવિઘ્ન, તથા ઉપાસિકા પણ સમજ લેવાનાં છે.

પ્ર૦—હે ભગવન્ ! તેનું શું કારણ

ઉ૦—હે ગૌતમ ! જે શ્રવે જ્ઞાનને આવરણ કરનાર કર્મનો^૧ કાંઈક અંશે ક્ષય તેમ જ અન્ય અંશે ઉપશમ કર્યો હોય^૨, તે શ્રવને કોઈની પાસેથી સાંભળ્યા વિના પણ કેવલીએ કહેલા ધર્મનું જ્ઞાન થાય. પરંતુ જે શ્રવના જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ નથી થયો, તે શ્રવને કેવલી વગેરેની પાસેથી સાંભળ્યા વિના ધર્મનું જ્ઞાન ન થાય.

પ્ર૦—હે ભગવન્ ! કેવલી વગેરે પાસેથી ધર્મ સાંભળ્યા વિના કોઈ શ્રવ શુદ્ધ બોધિ એટલે કે સમ્યગ્દર્શન અથવા સમ્યક્ત્વ^૩ પ્રાપ્ત કરી શકે ?

ઉ૦—હે ગૌતમ ! જે શ્રવે દર્શનાવરણીય^૪ અર્થાત્ દર્શનમોહનીય કર્મનો ક્ષયોપશમ કર્યો છે, તે શ્રવ કેવલી વગેરે પાસેથી ધર્મ સાંભળ્યા વિના પણ શુદ્ધ સમ્યગ્દર્શન^૫ પ્રાપ્ત કરે; અને તેમ ન કરનારો શ્રવ કેવલી વગેરે પાસેથી સાંભળ્યા વિના ન પ્રાપ્ત કરે.

પ્ર૦—હે ભગવન્ ! કેવલી વગેરે પાસેથી ધર્મ સાંભળ્યા વિના કોઈ પણ શ્રવ મુંડ એટલે કે દીક્ષિત થઈને, ગૃહવાસ ત્યજી વ્રતજ્ઞાને સ્વીકારે ?

૧. જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૧.

૨. ઉદયમાં આવેલા અંશનો ક્ષય; અને બાકીનાનો ઉપશમ.

૩. અર્થાત્ સત્યની પ્રતીતિ, હેય કે ઉપાદેય તત્ત્વના યથાર્થ વિવેકની અભિરુચિ, તથા તેના બજથી ઉત્પન્ન થતી ધર્મતત્ત્વનિષ્ઠા.

૪. જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૧.

પ્ર૦—હે ગૌતમ! જે જીવે ચારિત્રમાં અંતરાયમૂલ ચારિત્રાવરણીય કર્મોનો^૧ ક્ષયોપશમ કર્યો છે, તે જીવ કેવલી વગેરે પામેથી ધર્મ સાંભળ્યા વિના પણ મુક યજ્ઞને, ગૃહવામ તણ, પ્રવળ્યા સ્વીકારે; પરંતુ જે જીવે તેમ નથી કર્યું, તે કેવલી વગેરે પામેથી સાંભળ્યા વિના તેમ ન કરે.

તે જ પ્રમાણે શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યવાસ ધારણ કરવાની બાળતમાં પણ જાણવું.

પ્ર૦—હે ભગવન્! કેવલી વગેરે પામેથી ધર્મ સાંભળ્યા વિના કોઈ જીવ શુદ્ધ મંથમ આચરી શકે ?

ઉ૦—હે ગૌતમ! જે જીવે ચારિત્ર વિષે વીર્ય અથવા પગલમ કરવામાં અંતરાય કરનાર^૨ વીર્યાન્તરાય કર્મોનો ક્ષયોપશમ કર્યો હોય, તે કેવલી વગેરે પામેથી સાંભળ્યા વિના પણ શુદ્ધ મંથમ આચરી શકે; પરંતુ જે જીવે તેમ નથી કર્યું, તે તેમ ન કરી શકે.

તે જ પ્રમાણે અધ્યવસાનાવરણીય (ભાવચારિત્રાવરણીય) કર્મોનો ક્ષયોપશમ કરે તો કેવલી વગેરે પામેથી ધર્મ સાંભળ્યા વિના પણ જીવ શુદ્ધ સંવર^૩ વડે આસ્રવનિરોધ કરે; તથા મતિ, શ્રુત, અવધિ અને મન-મર્મવ જ્ઞાનને^૪ આવરણ કરનારાં કર્મોનો ક્ષયોપશમ કરીને, તે તે જ્ઞાનો પણ પ્રાપ્ત કરી શકે.

પ્ર૦—હે ભગવન્! કેવલી વગેરે પામેથી સાંભળ્યા વિના કોઈ જીવ કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે ?

૧. જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિ. નં. ૧.

૨. જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિ. નં. ૨.

૩. જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિ. નં. ૩.

ઉ૦—હે ગૌતમ ! કેવલજ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષય કરનાર
અવ કેવલી વગેરે પાસેથી સાંભળ્યા વિના પણ કેવલજ્ઞાન
પ્રાપ્ત કરી શકે.

નિરંતર છ છ ટંકના ઉપવાસનું તપ કરનાર, તથા
સૂર્યની સામે જિંઘા હાથ રાખી નાપ તપનાર પુરુષ પ્રકૃતિના
ભ્રષ્ટપણાથી, પ્રકૃતિના ઉપશાંતપણાથી, ક્રોધ-માન-માયા-ક્ષોભ
ધન્યાં એછાં થયેલાં હોવાથી, અત્યંત માર્દવ-નમ્રતાને પ્રાપ્ત
થયેલ હોવાથી, આલીનપણાથી, ભ્રષ્ટપણાથી અને વિનીત-
પણાથી, કોઈક દિવસ શુભ અધ્યવસાય, શુદ્ધ પરિણામ, અને
શુદ્ધ ચિત્ત^૧ યુક્ત બનીને (તથા તથારૂપ કર્મોનો ક્ષયોપશમ
કરીને) ઠહા, અપોહ, માર્ગણા અને ગવેપણા કરતાં કરતાં
એક પ્રકારનું દિવ્યજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે. તેને ‘વિભંગજ્ઞાન’
કહે છે. તેને પ્રતાપે તે આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગથી
માંટીને વધારેમાં વધારે અમંખ્યેય હજાર ચોળનો જોટલા
કેત્રમાં આવેલાં તમામ મૂર્ત દ્રવ્યોને — કર્મધારી જીવોને તેમજ
ખીન અજીવ પદાર્થોને — જોઈ શકે છે. તે રીતે તે, પાખંડી,
હિંસાદિ પ્રજ્ઞતિયુક્ત, પરિગ્રહયુક્ત અને સંકેશને પ્રાપ્ત થયેલા
જીવોને પણ જાણે છે અને શુદ્ધ ચિત્તવાળા જીવોને પણ
જાણે છે. તે ઉપરથી તે સાચા ધર્મનો વિવેક પ્રાપ્ત કરી,
તેના ઉપર રુચિ કરે છે; ચારિત્રનો સ્વીકાર કરે છે; તથા લિંગ

૧. મૂળ ‘લેશ્યા’-મનોવૃત્તિ છે.

૨. કર્મયુક્ત અવ મૂર્ત જોવા બની ગયેલા હોય છે; કારણ
તેના કંપરનાં કર્મણ મૂર્ત હોય છે.

૩. સાચા ધર્મનો (જેન સાધુનો) વેશ.

ધારણ કરે છે. પછી તેનું મિથ્યાત્વીપણું^૧ ક્ષીણ થતું જાય છે, સમ્યક્ત્વીપણું વધતું જાય છે, અને અને તે પૂરેપૂરો સમ્યક્ત્વી જની જાય છે. પછી તેનું વિભંગજ્ઞાન અવધિજ્ઞાન કહેવાય^૨ છે. તેને તેજ્ઞેત્વેત્યા, પદ્માત્મેત્યા અને શુદ્ધત્વેત્યા એવી ત્રણ વિશુદ્ધ જ્ઞેત્યાઓ^૩ જ હોય; પણ કૃપ્ષ્યુ વગેરે અશુદ્ધ જ્ઞેત્યાઓ ન હોય; તેના શરીરનો બાધો પણ ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારનો એટલે કે ધ્યાનને યોગ્ય વજ્ર-કામળ-નારાયણ-સંહનન^૪ જ હોય. તેની ગિંચાઈ ઓછામાં ઓછી સાત લાથ હોય; તેની ઉંમર આઠ વર્ષ ઉપરાંતની હોય; તે પુરુષશરીરી જ હોય; સ્ત્રી કે નપુંસકને તે વસ્તુ મેળવિત નથી; તેને દ્રવિય-જન્ય મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાન એ ત્રણ જ્ઞાન હોય; તેનાં ક્રોધ, માન, માયા અને ક્ષોભ પણ ‘સંસ્વક્ષન’^૫

૧. મિથ્યા માન્યતાવાળા-હોવાપણું, તેથી જલદું તે સમ્યક્ત્વીપણું.

૨. જ્યાં સુધી ધર્મતત્ત્વમાં સાચી શ્રદ્ધા પ્રાપ્ત નથી થઈ, ત્યાં સુધીનાં ઇન્દ્રિયજન્ય વગેરે જ્ઞાનો પણ અજ્ઞાન જ કહેવાય છે; કારણ કે તે બધાં જ્ઞાનોનો ઉપયોગ સાંસારિક વાસનાઓની પુષ્ટિમાં જ થાય છે. પરંતુ કૃષ્ણે જ્ઞાનિમુખ આત્માનાં તે બધાં જ્ઞાનોનો ઉપયોગ સમભાવની પુષ્ટિમાં જ થતો હોવાથી તે બધાં જ્ઞાનરૂપ છે. વિભંગજ્ઞાન એટલે અવધિજ્ઞાન. તેથી જલદું તે અવધિજ્ઞાન.

૩. જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિ. નં. ૪.

૪. ૭ પ્રકરના શારીરિક બાંધાના વર્ણન માર્કે જુઓ આ માળાનું ‘અંતિમ ઉપદેશ’ પુસ્તક, પા. ૧૨૬. ટિ. નં. ૧.

૫. જુઓ પ્રકરણને અંતે ટિ. નં. ૫.

કોટીનાં એટલે કે કાંઈક રખણ અને માલિન્ય કરનારાં જ હોય, પરંતુ સર્વવિરતિનો પ્રતિબંધ કરનારાં ન હોય અને તેના અધ્યવસાયો પણ પ્રશસ્ત જ હોય. તેના તે પ્રશસ્ત અધ્યવસાયો વધતાં વધતાં તે પુરુષ અનંત નારકના ભવોથી પોતાના આત્માને વિમુક્ત કરે છે; અનંત પશુપક્ષીના ભવોથી પોતાની જાતને વિમુક્ત કરે છે; અને અનંત દેવભવોથી આત્માને વિમુક્ત કરે છે. પછી તે પેલા દળવા પ્રકારના ક્રોધ-માન-માયા-સોભનો પણ ક્ષય કરે છે; પાંચ પ્રકારના જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષય કરે છે; નવ પ્રકારના દર્શનાવરણીય કર્મનો ક્ષય કરે છે; પાંચ પ્રકારના અંતરાય-કર્મનો તથા મોહનીયકર્મનો ક્ષય કરે છે; અને એમ કરીને કર્મરજને વિખેરી નાખનાર અપૂર્વકરણમાં પ્રવેશ કરે છે. પછી તેને અનંત, અનુત્તર, વ્યાગ્રાધરહિત, આવરણ-રહિત, સર્વ પદાર્થને ગ્રહણ કરનાર, પ્રતિપૂર્ણ તથા શ્રેષ્ઠ એવું કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે.

પ્ર૦—હે ભગવન! તેવો કેવલજ્ઞાની કેવલીએ કહેલ ધર્મનો ઉપદેશ કરે?

ઉ૦—હે ગૌતમ! એ વાત યોગ્ય નથી. તે માત્ર ઉદાહરણ કહે, અથવા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપે; પરંતુ ધર્મોપદેશ ન કરે.

પ્ર૦—હે ભગવન! તે કોઈને દીક્ષા આપે?

પ્ર૦—હે ગૌતમ! એ વાત યોગ્ય નથી. તે (અમુકની પાસેથી દીક્ષા શ્રી એટલે) ઉપદેશ આપે.

● પરિણામશુદ્ધિ—ચિત્તશુદ્ધિ થતાં થતાં સંસારી જીવને ચહેલીવાર પ્રાપ્ત થતું આધ્યાત્મિક ભગવણ.

પ્ર૦—હે ભગવત્ ! તે કેવલજ્ઞાની મિદ્ધ થાય, અને સર્વ દુ ખોનો અત કરે ?

ઉ૦—હે ગૌતમ ! તે કેવલજ્ઞાની મિદ્ધ થાય અને સર્વ દુ ખોનો અત કરે

તેના કેવલજ્ઞાની ઊર્ધ્વલોકમા^૧ પણ નભને ડ, અધોલોકમા^૨ પણ નભને ડ, અને તિર્થંગ્લોકમા પણ નભને છે તિર્થંગ્લોકમા તો તે પગ કર્મજ્ઞિઓમા^૩ જ હોય

પ્ર૦—હે ભગવત્ ! તેના પુરુષો એમ મમયે કયા હોય ?

ઉ૦—હે ગૌતમ ! તેના પુરુષો ઓઠામા ઓઠા એમ, બે, ત્રણ અને વધારેમા વધારે સ્થ હોય

૨

પ્ર૦—હે ભગવત્ ! કેવલી રંગે પામેથી ધર્મ સાબળનારો છવ ઉપર પ્રમાણે ધર્મજાનથી માડીને કેવલ જ્ઞાન વગેરે પ્રાપ્ત કરે ?

ઉ૦—હે ગૌતમ ! કેવલી વગેરે પામેથી ધર્મ સાબળનારો છવ પણ જ્ઞાનાત્મિ આવડ્યું કગાર તેન જ

૧ ગંધાપાતિ, વિક્રાપાતિ, ગદાપાતિ અને માલ્યવત નામે વૃક્ષવૃક્ષો પર્વતોમા

૨ અધોલોકમાદિમા કે જુદામા

૩ જેમા મોક્ષમાર્ગને બધુનાર અને તેનો ઉપદેશ કરનાર તીર્થંગ્લો પેદા થઈ રહે, તે કર્મજ્ઞિ કહેવાય જુનો ના માગાનુ 'અતિમ ઉપદેશ' પુરુષ, પા ૨૬૨ દિ ન ૨

અંતરાયક કર્મોનો ક્ષમોપશમ કે ક્ષય પ્રાપ્ત કરે, તો જ તે બધું પ્રાપ્ત કરે, નહીં તો ન જ કરે.

તેના પુરુષને નિરંતર આહ આહ ટંકના^૧ ઉપવાસનું તપ કરતાં કરતાં પ્રકૃતિની ભદ્રતાથી.....તેમજ માર્ગની ગવેપણા કરતાં કરતાં અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. તે અવધિજ્ઞાન વડે તે આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગથી માંડીને વધારેમાં વધારે અસોકને વિષે શોકપ્રમાણ અસંખ્ય ખડોને જાણે છે અને જુએ છે.^૨ તે જ્યે સ્નેહ્યાત્રાજો હોઈ શકે^૩ છે; તે સ્ત્રી પણ હોઈ શકે કે પુરુષ પણ; તેને મનઃપર્યવજ્ઞાન પણ હોઈ શકે છે; તેને સંત્વલન કાઢીના ચારે કપાયો હોય, માન-માયા-લોભ એ ત્રણ હોય, માયા-લોભ એ બે હોય કે એકલો લોભકપાય પણ હોય. તે શાની કેવલીએ કહેલા ધર્મનો ઉપદેશ કરી શકે છે, અને બીજને દીક્ષા પણ આપી શકે છે; તેના શિષ્યો અને પ્રશિષ્યો પણ દીક્ષા આપી શકે છે; તથા તે પણ સિદ્ધ થાય છે, અને તેના શિષ્ય-પ્રશિષ્યો પણ સિદ્ધ થાય છે. તેના પુરુષો એક સમયે ઓછામાં ઓછા એક, બે કે ત્રણ હોય, અને વધારેમાં વધારે ૧૦૮ હોય.

—શતક ૯, ઉદે૦ ૩૧

૧. આંગળ જણાવેલા ‘અશ્રુત્વાકેવલજ્ઞાની’ કરતાં આનું તપ આકડું છે. તેના અવધિજ્ઞાનનું ક્ષેત્ર પણ મોટું છે; તે જ્યે સ્નેહ્યાત્રાજો હોઈ શકે છે, છતાં કેવલજ્ઞાનીના ઉપદેશને પ્રતાપે પ્રગતિ સાધી શકે છે; તેમ જ સ્ત્રીશરીરે પણ જ્ઞાનપ્રાપ્તિ કરી શકે છે. તેને મનઃપર્યવજ્ઞાન વધારે હોય છે; તેના કપાયો ઓછા હોય છે; તેવાની સંખ્યા પણ વધારે હોય છે; તથા તે અન્યને ઉપદેશ-દીક્ષાદિ પણ આપી શકે છે.

ટિપ્પણો

નોંધ આ અધ્યયનમાં મુખ્યત્વે એ નિર્ણય દર્શાવ્યો કે
૬, ધર્મ અને મુક્તિ એ કાંઈ વાત કે મત્રદાયની વસ્તુ નથી,
પરંતુ તેનો મુખ્ય આધાર આત્મિક શુદ્ધિ હોય છે. માત્ર
જૈન જ મુક્ત થઈ શકે, કે માત્ર જૈન જ માન્યો ધર્મ જાણે
છે એમ કહેના કઠોરતા, જે કાંઈ આત્મિક શુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે,
તે નાન્યો ધર્મ જાણીને મુક્ત થઈ શકે છે, તથા સાચો ધર્મ
જાણનારો પણ જો આત્મિક શુદ્ધિ પ્રાપ્ત નથી કરતો તો
મુક્તિ પણ પ્રાપ્ત નથી કરતો — એમ કહેવું જ સૌમ્ય છે.

આ પ્રકરણમાં ઘણા જૈન પારિભાષિક શબ્દો આવેલા
છે. ભગવતીસૂત્રમાં પોતામાં જ આગળ-પાછળ એમાંના
ઘણામંત્રો વિગતવાર નિર્ણય આવે છે તેથી આ ટિપ્પણમાં
માત્ર મામાન્ય હપીયત આપી છે.

ટિપ્પણ નં ૧

જ્ઞાનાવરણીય કર્મ

સાધાદિપૂર્વક પ્રાપ્તી મનવાણી કાયાની પ્રતિષ્ઠા
અથવા કર્મજન્ય દાખલ થાય છે તે દાખલ થવાની કિનારે
તેમજ તેના નિમિત્તને આસન કહે છે. એ કર્મજન્ય અવસ્થા
દાખલ થયા બાદ, અવસ્થા જુદા જુદા અધ્યવસાયો અનુસાર
તેમાં જુદા જુદા પ્રભાવો નિર્માણ થાય છે જેમકે જ્ઞાનને
આવરણ કરવાનો અને જ્ઞાનાવરણીય કર્મોના મધ્યસ્થો
નીને પ્રમાણે ગણાવવામાં આવે છે.

૧ જ્ઞાન, જ્ઞાની અને જ્ઞાનના નાધનો પ્રત્યે ૬૧ ધાન્ય
કરવો [પ્રશ્ન]

૨. કોઈ કોઈ પૂછે અગર જ્ઞાનનું કોઈ સાધન માગે, ત્યારે પોતાની પાસે ને હોવા છતાં કલુષિત બાવે એમ કહેવું કે હું નથી જાણુનો [નિહવ].

૩. જ્ઞાન પાકું કર્યો પછી કોઈ માલક અધિકારી મળે ત્યારે ન આપવાની કલુષિત વૃત્તિ [માત્સર્ય].

૪. કોઈને જ્ઞાન મેળવવામાં કલુષિત બાવે અડચણ કરવી [અંતરાય].

૫. કોઈ જ્ઞાન આપતો હોય ત્યારે તેનો નિષેધ કરવો [આસાદન].

૬. કોઈએ વાળખી કહ્યું હોય છતાં પોતાની અવળા મતિને લીધે અયુક્ત ભાસવાથી તેના દોષો પ્રગટ કરવા [ઉપધાન].

દર્શનમોહનીય કર્મના બંધહેતુઓ

૧. કેવળજાનીના અસત્ય દોષોને પ્રગટ કરવા.
૨. શાસ્ત્રના ખોટા દોષો દ્વેષબુદ્ધિથી જતાવવા.
૩. સાધુ-સાધ્વી-શ્રાવક-શ્રાવિકા ૩૫ ચાર પ્રકારના સંધના મિથ્યા દોષો પ્રગટ કરવા.

૪. અહિંસાદિ ધર્મના ખોટા દોષો જતાવવા.

૫. દેવોની નિંદા કરવી.

ચારિત્રમોહનીય કર્મના બંધહેતુઓ

૧. કપાયને વશ થઈ અનેક લુચ્છ પ્રવૃત્તિઓ કરવી [કપાયમોહનીય].

૨. સત્ય ધર્મનો, તથા ગરીબ કે દીનનો ઉપહાસ કરવો—વગેરે હાસ્યની વૃત્તિઓ રાખવી [હાસ્યમોહનીય].

૩ વિરિધ કીડાઓમા પગાયલુ રહી નતનિયમાન્નિમા
અણગમે ગમ્મવો [ગતિમોહનીય]

૪. બીજાને બેચેની ઉપજાવી, હલકાની મોગત કરી
વગેરે [અસ્તિમોહનીય]

૫ પોતે ગોકાતુર ગહેલુ અને બીજાને ગોકાતુર કરા
[ગોકમોહનીય]

૬ પોતે ડરુ અને બીજાને ડરાવના [ભયમોહનીય]

૭ દ્વિતક ક્રિયા અને દ્વિતક આચારની ધૂણી કરી
[જુગુપ્સામોહનીય]

૮-૯-૧૦ ત્રિજાતિને થોડ્ય, પુરુષજાતિને થોડ્ય કે
નપુત્તક જાતિને થોડ્ય નમ્કારો કેળવવા [ત્રિવેદ, પુરુષવેદ,
નપુત્તકવેદ]

અંતરાય કર્મના બંધહેતુઓ

કર્મને કર્મ દેનામા, ચેવામા, એક ના બોગવનામા,
અનેક નાર બોગવનામા અને સામર્થ્ય દેનામા અતગમ
ગિમા કરવા [દાનાતગમ, સાધનાતગમ, ભોગાતગમ, ઉપ-
ભોગાતગમ, અને રીધાંતગમ]

દિપણ નં. ૧

આસ્તવ-સંવર

જે જે પ્રવૃત્તિઓથી કર્મમધન થાય તે આસ્તવ કહેવાય,
તે પ્રમાણે જે જે પ્રવૃત્તિઓથી કર્મમધન થતુ રોકાય [નવૃ]
તે મવર કહેવાય તપ, ધર્મ, આગિ વગેરે કર્મ કર્મ
પ્રવૃત્તિઓથી મવર સિદ્ધ થાય છ તેની વિગતો માટે જુઓ આ
માગાનુ 'અનિમ ઉપદેશ' પુનઃ, પા ૪૬, દિ ન ૩

દિપાણી નં. ૩.

જ્ઞાનના પાંચ પ્રકાર

જ્ઞાનના પાંચ પ્રકાર છે : ૧. મતિજ્ઞાન — એટલે કે ઇન્દ્રિયજન્યજ્ઞાન. ૨. શ્રુતજ્ઞાન — એટલે કે જે જ્ઞાનમાં શબ્દ-અર્થનો સંબંધ બાસિત થાય છે, અને જે મતિજ્ઞાનની પછી થાય છે : જેમકે 'જલ' શબ્દ સાંભળીને તે પાણીવાચક છે એવું જાણવું, અથવા પાણી દેખીને તેને જલ શબ્દના અર્થરૂપ વિચારવું તે — શ્રુતજ્ઞાન. અર્થાત્ જે જ્ઞાન ઇન્દ્રિયજન્ય અને મનોજન્ય હોવા છતાં શબ્દોદ્દેશ સહિત હોય તે શ્રુતજ્ઞાન. બીજી રીતે કહીએ તો જૈનધર્મના ૧૨ અંગગ્રંથો (મુખ્ય શાસ્ત્રગ્રંથો) તેમ જ તે સિવાયના બીજા આગમ ગ્રંથોથી થતું જ્ઞાન તે શ્રુતજ્ઞાન.

૩. અવાધજ્ઞાન — એટલે કે મન - ઇન્દ્રિયોની સહાયતા વિના જ આત્માની ચોખ્ખતાને બળે જ થતું વધારેમાં વધારે સ્લોકપ્રમાણ અસંખ્યાત ખંડોને જોવાની ચોખ્ખતાવાળું મર્મ દ્રવ્યોનું જ્ઞાન.

૪. મનઃપર્યાવજ્ઞાન — એટલે કે મનુષ્યક્ષેત્રમાં આવેલાં મનરૂપ બનેલાં પુદ્ગલોનું જ્ઞાન. અર્થાત્ બીજાના મનનું જ્ઞાન. આત્મા પોતે જ્ઞાનસ્વરૂપ છે; પરંતુ કર્મોના આવરણને લીધે તેની શક્તિઓ ઢંકારી ગયેલી છે. પરંતુ ત્યારે તે આવરણો એક પછી એક દૂર થતાં જાય છે, ત્યારે તે તે જ્ઞાન પ્રગટે છે. ઉપર જણાવેલાં ચારે જ્ઞાન ગમે તેટલાં શુદ્ધ હોય છતાં ચેતનાશક્તિના અપૂર્ણ વિકાસરૂપે હોવાથી એક પણ વસ્તુના સમગ્ર બાવોને જાણવામાં અસમર્થ હોય છે. બધી વસ્તુઓના સંપૂર્ણ બાવોને મહણ કરી શકે તે જ્ઞાન જ

પૂર્ણ કહેવાય એનું જ નામ કેવળનાન ઈ એ જાન
ચેતનાશક્તિના મ પૂર્ણ વિકાસ વખતે પ્રગટ થાય છે માર્ગિય
એવી રીતે નથી અથવા એસે બાવ પણ નથી, કે જે એની
દાગ પ્રત્યક્ષ ન જાણી જકાય

‘દિગ્દર્શન’ નં. ૪૩

લેસ્યા

જે દ્વારા કર્મની માથે આત્મા પ્રિતષ્ટ થાય (નિવૃત્ત)
તે ‘લેસ્યા’ કહેવાય પ્રથમ એ ઈ કે, લેસ્યા એ લાગણી કે
નિવૃત્તિ છે કે અણુરૂપ છે? પ્રગાપનામૂલની મીમા
શ્રીમન્નયગિરિએ જણાવ્યું છે કે, લેસ્યા એ આગ્રહ છે—
પરમાણુમૂલ્ય છે જેમ દષિભોજન નિવૃત્તિ ઉત્તેજે છે,
તેમ લેસ્યાના એ પરમાણુઓ કષાયોદયના ઉત્તેજક ઈ લેસ્યા
નુરી આપણામા જગા પણ કાશયિક કૃતિ નિવૃત્તિના દોષ
જ, લેસ્યા નુરી તેને એ લેસ્યાના આગ્રહ દોષ આપે છે, અર્થાત્
એ આણુઓનું કામ ઉદ્દેશ્ય કાશયને ઉત્તેજન કે દોષ
આપવાનું છે પરંતુ કષાયકૃતિ જ સમૂળ નાશ પામે, તે
પછી તે લેસ્યાના આગ્રહ દોષ તો પણ અસત્ત્વ કાશયને
પે । નથી કરતા એ લેસ્યા આણુઓ માનસિક, વાચિક અને
શ્રીલિક પરમાણુઓની જાતના જ છે તેમના ઈ મુખ્ય પ્રકાર
જ કૃષ્ણ નીલ મપોત તેજ, પ્રકાશ, અને શુભ તેમના
પ્રથમ ત્રણ અશુભ અને પછીના ત્રણ શુભ ઈ તેમના
ગુણ । ગુણ વર્ણ, રસ, શ્રદ્ધ વગેરેની માહિતી, તેમ જ દર્શ
લક્ષ્યાવાળા મનુષ્યની મર્મ દૃષ્ટિ હોય તેમજ કર્મ દૃષ્ટિનામને
ઈ લેસ્યા પ્રાપ્ત થાય વગેરેના ત્રણ મોટા ગુણો આ

માળાનું 'અંતિમ ઉપદેશ' પુસ્તક પા. ૨૩૩-૪૩; તથા આ ગ્રંથમાં જ 'સિદ્ધાંતખંડ'માં જીવવિભાગમાં એ નામનો વિભાગ.

દિપ્તજ્ઞ નં. ૫.

કપાષોની કોટીઓ

કોષાદિ ચાર કપાષોની તીવ્રતાના ચાર પ્રકાર બતાવાય છે. જે કોષાદિ એટલા તીવ્ર હોય, જેથી જીવને અનંતકાળ સંસારમાં બટકવું પડે, તે 'અનંતાનુબંધી' કહેવાય. જે કોષાદિ વિરતિ (લાગટત્તિ)નો પ્રતિબંધ કરવા પૂરતા જ તીવ્ર હોય, તે 'અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય' કહેવાય. જે કોષાદિ અમુક અંશે જ વિરતિ થવા દે, માત્ર સર્વવિરતિ ન થવા દે, તે 'પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય' કહેવાય. અને જે કોષાદિની તીવ્રતા સર્વવિરતિનો પ્રતિબંધ કરવા જેટલી નહીં, પણ તેમાં માત્ર રખણન કે માસિન્ય કરવા જેટલી જ હોય, તે 'સંજ્વલન' કહેવાય.

૨

જ્ઞાન અને ક્રિયા

૧

ગૌતમ—હે ભગવન! કેઈ માણસ એવું વ્રત લે કે, ‘હવેથી હું મર્ગ પ્રાપ્તો, મર્ગ જૂનો, સર્વ છોડો અને મર્ગ સર્વોની હિંસાનો ત્યાગ કરું છું.’ તો તેનું તે વ્રત મુક્ત કરેવાય કે દુર્ગત કરેવાય?

મહારીર—હે ગૌતમ! તેનું તે વ્રત કદાચ સુવ્રત હોય કે કદાચ દુર્ગત પણ હોય.

ગૌં—હે ભગવન! એનું શું કારણ?

મં—એ પ્રમાણે વ્રત લેનારને, ‘આ હવે છે, આ અહવે છે, આ વ્રત (જાંમ) હવે છે, આ રથાદિ હવે છે’ એવું જ્ઞાન ન હોય, તો તેનું તે વ્રત મુક્ત ન કરેવાય, પણ દુર્ગત કરેવાય. જોને હવે અહવનું જ્ઞાન નથી, તે હવે દિવ્વા ન કરવાનું વ્રત લે તો તે સત્ય બાધા નથી બોક્ષતો, પરંતુ અમલ બાધા બોક્ષે છે. તે અસત્યવાદી પુરુષ

સર્વ જૂત-પ્રાણીમાં મન-વાળી-કાયાથી કે જાને કરવું, ખીમ પાસે કરાવવું, કે કરનારને અનુમતિ આપવી—એ ત્રણે પ્રકારે મંદમથી રહિત છે, વિરતિથી રહિત છે, એકાંત હિંસા કરનાર તથા એકાંત અમ્ભ છે. પરંતુ જેને જીવ વગેરેનું જ્ઞાન છે, તે તેમની હિંસા ન કરવાનું વ્રત લે, તો તેનું જ વ્રત મુક્ત છે, તથા તે સર્વ જૂતપ્રાણીમાં ગંધી રીતે સંયત, વિરત, પાપકર્મ વિનાનો, કર્મબંધ વિનાનો, સંવરયુક્ત, એકાંત અર્દિસક તથા પંડિત છે.

—શતક ૭, ઉદે ૨

૨

ગૌ.—હે ભગવન્! કેટલાક અન્ય મંત્રદાતાઓ એમ કહે છે કે, જીલ જ શ્રેય છે; ખીમ કહે છે કે, શ્રુત-એટલે કે જ્ઞાન જ શ્રેય છે; અને ત્રીમ કહે છે કે અન્યોન્ય નિરપેક્ષ જીલ અને શ્રુત શ્રેય છે. તો હું ભગવન્! તેમનું કહેવું યરાગર છે?

મ.—હું ગૌતમ! તે સોડિનું કહેવું મિથ્યા છે. મારા મન પ્રમાણે ચાર પ્રકારના પુરુષો હોય છે: ૧. કેટલાક શીલસંપન્ન છે, પણ શ્રુતસંપન્ન નથી. ૨. કેટલાક શ્રુતસંપન્ન છે પણ શીલસંપન્ન નથી. ૩. કેટલાક શીલસંપન્ન છે અને શ્રુતસંપન્ન પણ છે. ચારે ૪. કેટલાક શીલસંપન્ન નથી તેમ શ્રુતસંપન્ન પણ નથી. તેમાં જે પ્રથમ પ્રકારનો પુરુષ છે, તે જીલવાન છે પણ શ્રુતવાન નથી. તે ઉપરત (પાપાદિથી નિવૃત્ત) છે, પણ ધર્મને બાણુતો નથી. તે પુરુષ અંશતઃ આરાધક^૧

૧. આરાધક એટલે આસ્તિક, ધર્મી; અને વિરાધક એટલે નાસ્તિક, વિધર્મી.

હે બીજા પુરુષ સીનાજો નથી પણ સતનાજો
 તે પુરુષ અનુપરત (પાપથી અનિવૃત્ત) જતા ધર્મન
 જો છે તે પુરુષ અસત વિગદ છે બીજા પુરુષ
 સીનાજો છે અને શુભવાજો પણ છે તે (પાપથી) ઉપર
 તે અને ધર્મને જો છે તે સર્વાંગ આગધ છે અને જે
 ચોથો પુરુષ છે, તે સીપથી અને શુભથી ગદિત છે તે
 પાપથી ઉપરત નથી અને ધર્મથી અસત છે તે પુરુષ
 સર્વાંશે નિરાધક છે

પ્ર०—હે ભગવન? આગધના કેટલા પ્રાગ્ની ?

ઉ०—હં ગૌતમ! આરાધના પણ પ્રાગ્ની છે ૧
 જ્ઞાનાગધના દર્શનાગધના આ આગિત્રારાધના ૨ તે ૩ ના
 પાઠા ઉત્કૃષ્ટ, મધ્યમ અને જવન્ય એવા પણ પણ પ્રાગ્ની છે
 જે જીવને ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધના હોય, તેને ઉત્કૃષ્ટ અને મધ્યમ
 દર્શનારાધના હોય જે જીવને ઉત્કૃષ્ટ દર્શનાગધના હોય તેને
 ઉત્કૃષ્ટ, જવન્ય અને મધ્યમ જ્ઞાનારાધના હોય

તેવે જ મનુષ્ય ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનાગધના અને ઉત્કૃષ્ટ
 આરિત્રારાગધના છે જેને ઉત્કૃષ્ટ દર્શનાગધના હોય તેને

૧ જ્ઞાનારાધના એટલે યોગ્ય કાળે અયથન વિનય તપ અને
 અનિર્જન તથા શબ્દભેદ, અર્થભેદ કે ઉપાયભેદ ન કરવા તે
 દર્શનાચાર એટલે નિગમિતા, નિષિદ્ધિ, નિર્વિચિત્તિસા
 અમૂઢદષ્ટિતા, સમાનધર્મોક્ષેના શુભમા શ્રદ્ધિ કરવી તેમને ચિર
 કરવા, તેમના ઉપર વત્સલતા રાખવી, અને ધર્મ પ્રચાર કરવો તે
 આરિત્રારાચાર એટલે પાત્ર સમિતિઓ અને વ્રણ શુભિઓ એ પ્રમાણે
 આઠ યોગો — વ્યાપારિથી યુક્ત રહેવું તે.

ઉત્કૃષ્ટ, જઘન્ય અને મધ્યમ ચારિત્રારાધના હોય. તથા જેને ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રારાધના હોય, તેને અવશ્ય ઉત્કૃષ્ટ દર્શનારાધના હોય.

ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધનાવાળા છવેમાંથી કેટલાક તે ભવે જ સિદ્ધ થાય, અને સર્વ દુઃખોનો નાશ કરે; કેટલાક જે ભવે સિદ્ધ થાય અને કેટલાક કલ્પોપપન્ન દેવભોક્તા^૧ અથવા કલ્પાતીત દેવભોક્તા ઉત્પન્ન થાય.

ઉત્કૃષ્ટ દર્શનારાધનાવાળાઓનું પણ તેમ જ જાણવું.

ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રારાધનાવાળાઓનું પણ તેમ જ જાણવું; પરંતુ દેવભોક્તા તેઓ કલ્પાતીત વર્ગમાં જ ઉત્પન્ન થાય.

જ્ઞાનની મધ્યમ આરાધનાવાળા જે ભવ પછી સિદ્ધ થાય, પણ ત્રીજા ભવને અતિક્રમે નહીં.

મધ્યમ દર્શનારાધનાવાળા, તેમજ મધ્યમ ચારિત્રારાધનાવાળાનું પણ તેમ જ જાણવું.

જઘન્ય જ્ઞાનારાધનાવાળામાંથી કેટલાક ત્રીજે ભવે સિદ્ધ થાય, પણ સાત-આઠ ભવથી વધારે ન કરે. તે જ પ્રમાણે જઘન્ય દર્શનારાધના અને ચારિત્રારાધનાનું પણ જાણવું.

—શ્લોક ૮, ઉદ્દે૦ ૧૦

૧. વૈમાનિક દેવોના જે વર્ગોમાંનો એક : સૌધર્મ, ઐશાન, સાનત્કુમાર, માહેન્દ્ર, બ્રહ્મલોક, લાંતક, મહાશુક, સદસાર, આનત પ્રાણુત, આરણુ, અને અચ્યુત એ ૧૨ કલ્પ અથવા સ્વર્ગ કલ્પોપન્ન કહેવાય છે. તે સિવાયનો બીજો વર્ગ કલ્પાતીત કહેવાય છે. તેમાં, ત્રેવેચકના હેઠેના, મધ્યમ અને ઉપરના, અને દરેકના નીચેના, મધ્યમ અને ઉપરના એમ કુલ નવ પ્રકાર છે; વિજય, વૈજયંત, જયંત, અપરાજિત અને સર્વાર્થસિદ્ધ એ પાંચ અનુત્તર દેવલોક કહેવાય છે. કારણકે, તેમની પછી સિદ્ધસ્થાન જ છે.

ક્રિયા અને બંધ

તે સમયની વાત છે. ભગવાન મહાવીર ફરતા ફરતા રાજગૃહમાં આવેલા હતા. ત્યાં ધર્મકથા પૂરી થયે બધા ભોંટા વેરાઈ ગયા બાદ, તેમના છટ્ટા ગણધર^૧ મંડિતપુત્ર તેમની પામે આવી પૂછવા લાગ્યા :

૧. મહાવીરરવામીના ૧૧ પદ્ધતિશિષ્યો ગણધર કહેવાતા; કારણકે મહાવીર ભગવાને પોતાના વિસ્તૃત સાધુસમુદાયને જીવદા જીવદા ગણે—સમૂહો—માં વ્યવસ્થિત કરી, એક એક ગણધરના નિયંત્રણમાં મૂક્યા હતા. તે અગિયારે શિષ્યો પ્રથમ. યજ્ઞસાજક બ્રાહ્મણો હતા; તથા એક યજ્ઞ વખતે એકત્ર થયા હતા. તે દરેકને મનમાં એક એક સંશય હતો. તેનું નિરાકરણ મહાવીર ભગવાને કરવાથી તે બધા તેમના શિષ્ય થયા હતા. મંડિતપુત્રને બંધ અને મોક્ષ સંબંધી સંશય હતો. આવશ્યક નિયુક્તિમાં જણાવ્યા પ્રમાણે, તે ૫૩ મે વર્ષે સાધુ થયા હતા; અને ગયયગિરિદ્વિત આવશ્યક દીકામાં જણાવ્યા પ્રમાણે તે ૬૫ વર્ષે સાધુ થયા હતા પહેલી ગણના પ્રમાણે તેમનું આયુષ્ય ૮૩ વર્ષનું થાય; અને બીજી પ્રમાણે ૯૫ વર્ષનું થાય.

મંડિતપુત્ર — હે ભગવન! ક્રિયાઓ કેટલા પ્રકારની છે?

મં — હે મંડિતપુત્ર! ક્રિયાઓ પાંચ પ્રકારની છે. તે આ પ્રમાણે: (૧) કામિક્રી — એટલે કે સરીરમાં કે સરીર દ્વારા થયેલી ક્રિયા. (૨) આધિકરણિક્રી — જે દ્વારા આત્મા નરક વગેરે દુર્ગતિઓમાં જવાનો અધિકારી થાય તે ‘અધિકરણ’ એટલે કે એક જાતનું અનુદાન; અથવા અધિકરણ એટલે હિંસાદિના સાધનરૂપ ચક્ર, તરવાર વગેરે બહારની વસ્તુ : તે અધિકરણમાં કે અધિકરણ દ્વારા થયેલી ક્રિયા. (૩) પ્રાણિક્રી — એટલે કે મત્સરરૂપ નિમિત્તને લઈને કે મત્સર દ્વારા થયેલી ક્રિયા; અથવા મત્સરરૂપ ક્રિયા (૪) પારિતાપનિક્રી — એટલે કે પરિતાપને લઈને, કે પરિતાપ દ્વારા થયેલી ક્રિયા, અથવા પરિતાપરૂપ ક્રિયા. અને (૫) પ્રાણાતિપાત — પ્રાણને આત્માથી જુદા પાડવા તે પ્રાણાતિપાત : તેને લગતી ક્રિયા અથવા પ્રાણાતિપાતરૂપ ક્રિયા.

તે દરેકના પાછા બે પ્રકાર છે :

૧. કામિક્રી ક્રિયાના બે પ્રકાર આ પ્રમાણે છે : અનુપરત-એટલે કે ત્યાગવૃત્તિ વિનાના પ્રાણીની ‘અનુપરતકામક્રિયા,’ અને વિરતિવાળા પણ પ્રમાદથી દુષ્પ્રયુક્ત અનેલા પ્રાણીની ‘દુષ્પ્રયુક્તકામક્રિયા’.

૨. આધિકરણિક્રી ક્રિયાના બે પ્રકાર આ પ્રમાણે છે : વધાદિ માટે જાળ વગેરેના જુદા જુદા ભાગોને જોડીને એક ચંત્ર તૈયાર કરવું, કે કોઈ પદાર્થમાં ઝેર મેળવીને એક

૧. કર્મનો જાંઘ યવામાં દારણરૂપ ચલા. આ પ્રશ્નોત્તર શતક ૮, ઉદે ૦૪ માં પણ છે.

મિશ્રિત પદાર્થ બનાવવો તે સંયોજનરૂપ ક્રિયા ‘સંયોજના-ધિકરણક્રિયા’ કહેવાય છે; અને તરવાર, બરછી વગેરે શસ્ત્રોની બનાવટ (નિર્વર્તન) તે ‘નિર્વર્તનાધિકરણક્રિયા’ કહેવાય છે.

૩. પ્રાદેપિકા^૧ ક્રિયાના બે પ્રકાર આ પ્રમાણે છે : પોતા ઉપર અને પોતા તથા બીજા ઉપર દ્વેષ દ્વારા કરેલી ક્રિયા કે દ્વેષરૂપ ક્રિયા તે ‘જીવપ્રાદેપિકા’ ક્રિયા; અને અજીવ ઉપર દ્વેષદ્વારા કરેલી ક્રિયા કે અજીવ ઉપર કરેલી દ્વેષરૂપ ક્રિયા તે ‘અજીવપ્રાદેપિકા’ ક્રિયા.

૪-૫. પારિતાપનિકા અને પ્રાજ્ઞાતિપાત ક્રિયાના બે બે પ્રકારો તે, ‘સ્વહત્’ દ્વારા કરેલી કે ‘પરહત્’ દ્વારા કરાવેલી, બે પ્રમાણે છે.

મંડિત૦—હે ભગવન્ ! શ્રમણનિર્ગથોને ક્રિયા હોય ?

મ૦—હા મંડિતપુત્ર ! હોય. પ્રમાદને લીધે અને યોગ એટલે કે શરીરાદિની પ્રવૃત્તિને^૨ નિમિત્તે શ્રમણ નિર્ગથોને પણ ક્રિયા હોય છે.

પ્ર૦—હે ભગવન્ ! દેહધારી તેમ જ વ્યાપારયુક્ત જીવ હંમેશાં કંપવાની, જવાની, ચાલવાની, સોજ પામવાની, પ્રવળનાપૂર્વક પ્રેરવાની, ગિચ્છવાની, સંકામવાની, કે પ્રસારવાની વગેરે ક્રિયાઓ કર્યા કરે છે ?

ઉ૦—હા મંડિતપુત્ર ! જીવ હંમેશાં તે બધી ક્રિયાઓ કર્યા કરે છે.

૧. માત્ર ગરીરના દહનચલનથી—માર્ગમાં દાહવા ચાલનાથી થતી.

પ્ર०—હે ભગવન્ ! ત્યાં સુધી શ્રવ હંમેશાં તે પ્રમાણે ક્રિયાઓ કર્યા કરે છે, ત્યાં સુધી તે મુક્ત થાય ?

ઉ०—ના મંડિતપુત્ર ! એ વાત જરાજર નથી. સક્રિય શ્રવની મુક્તિ ન થાય.

પ્ર०—હે ભગવન્ ! તેનું શું કારણ ?

ઉ०—હું મંડિતપુત્ર ! ત્યાં સુધી શ્રવ ક્રિયા કર્યા કરે છે, ત્યાં સુધી તે અન્યુ શ્રવોને ઉપદ્રવ (આરંભ) કર્યા કરે છે; નેમના નાશનો સંકલ્પ (સંરંભ) કર્યા કરે છે; તેમને દુઃખ ઉપજાવે છે (સમારંભ), તથા એ રીતે ઘણાં જૂતપ્રાણોને દુઃખ પમાડવામાં, શોક કરાવવામાં, જુરાવવામાં, ટિપાવવામાં, પિટાવવામાં, ત્રાસ પમાડવામાં, અને પરિતાપ કરાવવામાં કારણજૂત થાય છે. હે મંડિતપુત્ર ! તે કારણથી કહ્યું છે કે, સક્રિય શ્રવની મુક્તિ સંભવતી નથી.

પ્ર०—હે ભગવન્ ! શ્રવ નિષ્ક્રિય હોઈ શકે ?

ઉ०—હા મંડિતપુત્ર ! શ્રવ નિષ્ક્રિય હોઈ શકે. યોગ- (પ્રવૃત્તિ) નિરોધ કરી, શુક્લધ્યાનથી^૧ શૈત્વેશી (શૈવ જેવી નિશ્વસ) દશા^૨ પ્રાપ્ત કરનાર શ્રવ નિષ્ક્રિય હોય છે. તેવો શ્રવ આરંભાદિ ક્રિયાઓ ન કરતો હોવાથી તેવા શ્રવની મુક્તિ થાય છે.

જેમ કોઈ પુરુષ સૂકા ઘાસના પૂજાને અગ્નિમાં નાખે તો તે નરત જ બળી જાય કે નહીં ?

૧. તે ધ્યાનના ચાર પ્રકારોની વિગતો માટે જુઓ આ માળાનું ‘યોગશાસ્ત્ર’ પુસ્તક, પા. ૧૨૭.

૨. તેના વર્ણન માટે જુઓ આ માળાનું ‘અતિમ ઉપદેશ’ પુસ્તક, પા. ૧૬૨.

હા, બાળી જાય

ચા, કાંઈ પુરુષ પાણીના ત્રીપાને તપેલા તોડાના કડાયા હિપ્ત નાખે, તો તે શિષુ તરત જ નાશ પામી જાય કે નહિ ?

હા, તે નાશ પામી જાય

વળી, કાંઈ પાણીથી બરેસો ધરો હોય, તેમા કાંઈ પુરુષ મેકડો નાના કાણા વાળી એક હોડી દાખલ કરે, તો તે નાવ પાણીથી પૂરેપૂરી બગાઈ જાય કે નહિ ?

હા, બગાઈ જાય

પરંતુ, કાંઈ પુરુષ તે નાવના મધ્ય કાણા પૂરી દે, અને તેમાનું થયું પાણી ઉતેચી નાખે, તો તે નાવ શીત્ત હિપ્ત આવે કે નહિ ?

હા, તરત જ આવે

હે મહિતપુત્ર ! તે પ્રમાણે ન્યૂનધ્યાનગ્રામી અગ્નિ નહે જ્વાલમાના પૂર્વે મધ્યેલા મધ્ય કર્મો બાળી જાય છે, તેમ જ તે જ્વ બધી રીતે આત્મામા પ્રતિસલીન હોવાથી તેમ જ સાવધાનતાપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરતો હોવાથી, તથા મન, વાણી, અને કાયાનું રક્ષણ કરતો હોવાથી, તેનામા નવું કર્મ દાખલ પણ થતું નથી તેથી તે પુરુષ મુક્ત થાય છે એ વાત સાચી છે કે, શરીર દામન છે, ત્યાં સુધી થોડીવાળી શારીરિકાદિ ક્રિયાઓ થવાની જ, જેમ્હે આખ પટપગાવના જેવી ક્રિયા તો થવાની જ અને ક્રિયા થઈ એમ્હે કમનિધન પણ થવાનું જ પરંતુ તેવા સયમી અનગાગ્રી તેની બધી ક્રિયાઓથી મધ્યક કર્મ પ્રથમ ક્ષણે આત્મામા સ્પર્શ પામે છે, બીજે મમયે તેનું કળ બોગદાઈ જાય છે

(તે કળ પણ મુખરૂપ હોય છે; દુઃખરૂપ નહિ.) અને ત્રીજે સમયે તે આત્માથી છૂટું પડી જાય છે. એ રીતે તે તરત જ અકર્મરૂપ થઈ જાય છે. એ ક્રિયાને ઐર્થાપચિક્રી^૧ ક્રિયા કહે છે.

—શતક ૩, ઉદ્દે. ૩

૨

ગૌતમ — હે ભગવન્! ‘ઉપયોગ’ એટલે કે આત્મ-જ્ઞાતિ—સાવધાનતા સિવાય ગમનાદિ, તેમ જ મદ્યપ્રાદિ, ક્રિયાઓ કરનારા સાધુને ઐર્થાપચિક્રી ક્રિયા લાગે કે સાંપરાયિક્રી^૨ ?

મહાવીર—હે ગૌતમ! ઐર્થાપચિક્રી ન લાગે, પણ સાંપરાયિક્રી લાગે. કારણકે, જેનાં ક્રોધ, માન, માયા, અને ભોભ વ્યુચ્છિન્ન થયાં હોય તેને જ ઐર્થાપચિક્રી ક્રિયા હોય; પણ જેનાં ક્રોધાદિ ક્ષીણ ન થયાં હોય તેને સાંપરાયિક્રી ક્રિયા જ હોય. મૂત્રને અનુસારે વર્તતા સાધુને ઐર્થાપચિક્રી ક્રિયા લાગે છે, અને મૂત્રવિરુદ્ધ વર્તનારને સાંપરાયિક્રી લાગે છે.

—શતક ૭, ઉદ્દે. ૧, તથા ૭

૩

ગૌ. — હે ભગવન્! કપાયભાવમાં (વીચિમાર્ગમાં) રહીને આગળ રહેલાં રૂપોને જોતા, પાછળનાં રૂપોને જોતા,

૧. ઐર્થાપચિક્રી એકલે કે સંયમપૂર્વક માર્ગે ચાલતા સાધુથી થતી આવશ્યક શારીરિક ક્રિયાઓ. તેથી ભલડી, અસંયમીની ક્રિયાઓ સાંપરાયિક્રી કહેવાય છે; કારણ કે તેઓ આત્માનો સીધો સંપરાય - ધાંત - કરે છે.

પડખેના ડોળેને જોતા, તથા જિએના અને નીચેના રૂપોને જોતા સવૃત્ત (સવસ્થુકત) સાધુને ઐર્થાપયિષ્ઠી ક્રિયા લાગે કે માપરાધિષ્ઠી ?

મ૦—હે ગૌતમ ! તેને સાપગમિકા ક્રિયા લાગે કારણકે જેના ક્રોધ માન માયા, અને મોભ ક્ષીણ થયા હાય તેને જ ઐર્થાપયિષ્ઠી ક્રિયા લાગે બાળીનાને માપરાધિષ્ઠી જ લાગે

—શત્ ૧૦ ઉદે ૦ ૦

૪

ગૌ૦—હે ભગવન્ મધ કેટલા પ્રકારનો છે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! બધા જ પ્રકારનો છે ઐર્થાપયિષ્ઠી અને માપરાધિષ્ઠી

પ્ર૦—હે ભગવન્ ! ઐર્થાપયિષ્ઠી મધ નાગ, તિર્યચ મનુષ્ય કે દેવમાથી કોણ કોણ બાધે ?

ઉ૦—હે ગૌતમ ! નાર પશુ ન બાધે, તિર્યચ પશુ ન બાધે અને દેવ પશુ ન બાધે પરંતુ મનુષ્ય સ્ત્રી કે પુરુષ બાધી શકે

પ્ર૦—હા ભગવન્ ! તે ઐર્થાપયિષ્ઠી કર્મ શું સ્ત્રી બાધે, પુરુષ માટે નપુસક બાધે કે નોસ્ત્રી નોપુરુષ નોનપુસક બાધે ?

ઉ૦—હે ગૌતમ ! સ્ત્રી ન બાધે પુરુષ ન બાધે કે નપુસક વગેરે પશુ ન બાધે પરંતુ વેદશ્રદ્ધિત જીવો બાધે

૧ વેદ મેલે સ્ત્રી, પુરુષ બાધિનો વળતિને થાય કામાદિ વિકાર

અસંગત તે વેદરહિત જીવ પૂર્વે સ્ત્રી, પુરુષ કે નપુંસક હોય.

પ્ર०—હે ભગવન ! સાંપરાયિક કર્મ કોણ કોણ બાંધે ?

ઉ०—હે ગૌતમ ! નૈરયિક (નારક) પણ બાંધે, તિર્યચ પણ બાંધે, તિર્યચ સ્ત્રી પણ બાંધે, મનુષ્ય પણ બાંધે, મનુષ્ય સ્ત્રી પણ બાંધે, દેવ પણ બાંધે, દેવી પણ બાંધે, વેદયુક્ત પણ બાંધે અને વેદરહિત પણ બાંધે.

શતક ૮, ઉદ્દે० ૮.

૫

તે કાળની વાત છે. એક વખત શ્રમણ ભગવાન મહાવીર ઘણા શિષ્યાદિ પરિવાર સાથે રાજગૃહ નગરમાં ગુણશિક્ષક ચેત્ય આગળ ઊતર્યા હતા. ત્યાંથી થોડે દૂર કેટલાક અન્યતીર્થિકા^૧ રહેતા હતા. તેઓએ એક વખત ભગવાન મહાવીરના સ્થવિરો^૨ પાસે આવીને કહ્યું કે, ‘હે આર્યો ! તમે અસંયમી છો, અવિરત છો, પાપી છો, અને અત્યંત બાક-અજ છો !’

ત્યારે તે સ્થવિર ભગવતાંએ તેમને પૂછ્યું, ‘હે આર્યો ! અમે કયા કારણથી અસંયમી વગેરે છીએ ?’

ત્યારે તે અન્યતીર્થિકાએ તેમને કહ્યું કે, ‘હે આર્યો ! તમે આવ-જા કર્યા કરો છો; અને આવ-જા કરતી વખતે અવશ્ય પૃથ્વીજીવને દબાવો છો, હણો છો, પાદાભિઘાત કરો છો, સંઘર્ષિત કરો છો, સંહત કરો છો, સ્પર્શિત કરો છો, પરિતાપિત કરો છો, ક્ષાંત કરો છો, અને તેઓને મારો

૧. અન્યના તીર્થને-સંપ્રદાયને-અનુસરનારા.

૨. વૃદ્ધ કે-વડીલ સાધુઓ.

છે! મારે નમે જરૂર અમંયમી, અવિરત, પાપી અને અત્યંત જાલ-અગ્ર છે!

ત્યારે તે સ્થવિર ભગવતોએ તેમને જવાબ આપ્યો, 'હે આર્યો! અમે નિઃપ્રયોજન આવ-જન કર્યા કરતા નથી, પરંતુ કાપને-એટલે કે શરીરના મહત્વાગાદિ કાર્યને આશરીને, 'કે યોગને-એટલે કે જીભારની મેવા વગેરે વ્યાપારોને આશરીને, 'કે ક્ષાતને-એટલે કે પાણીજીવો વગેરેના મરેદ્ધણરૂપ સત્ય એટલે કે સંયમને આશરીને, તથા નચેતન દેશ છોડીને અચેતન દેશ દ્વારા જ, આવ-જન કરીએ છીએ. તેથી અમે હિંસા કરતા નથી. પરંતુ હે આર્યો! તમે પોતે જ અમંયમી, અવિરત, પાપી, અને અત્યંત જાલ-અગ્ર છો'.

ત્યારે તે અન્યતીર્થિકોએ તે સ્થવિરોને પૂછ્યું, 'હે આર્યો! ક્યા કારણથી અમે અસંયમી વગેરે છીએ?'

તે સ્થવિર ભગવતોએ જવાબ આપ્યો 'હે આર્યો! તમે તો સંયમાદિનો ખ્યાલ રાખ્યા વિના જ (ત્વરાથી તેમજ યાદનાદિ વડે) આવ-જન કરો છો એટલે તમે અવશ્ય પૃથ્વી વગેરે જીવોની હિંસાકરો છો; તેથી તમે અમંયમી વગેરે છો.'

—ગતક ૮, ઉદે ૭ તથા ૮

—શતક ૧૮, ઉદે ૮

૬

રાજશૂક નગરનો પ્રસંગ છે.

ગૌતમ—હે ભગવન! સામે તેમ જ જાણુએ ગાડાના ધૂમરા જેટલી આગળ-આગળની જમીનને જોઈ જોઈને ચાલતા મંયમી અનગારના પગ નીચે અગણ્યતાં ફૂટીનું

અચ્યુ, ગતકનું અચ્યુ કે કોઈ મુદ્ધમ છવ^૨ આવી જાય અને મરણ પામે, તો હે બગવન્! તે અનગારને ઐર્ષાપચિક્રી ક્રિયા લાગે કે સાંપરાચિક્રી લાગે ?

મહાવીર—હે ગૌતમ ! તેને ઐર્ષાપચિક્રી ક્રિયા લાગે, પણ સાંપરાચિક્રી ન લાગે.

ગૌ—હે બગવન્! એમ શાથી ?

મ—હે ગૌતમ ! જેનાં દોષ, માન, માયા, અને ક્ષોભ નષ્ટ થયાં હોય, તેને ઐર્ષાપચિક્રી ક્રિયા લાગે. મૂળને અનુસારે વર્તતા સાધુને ઐર્ષાપચિક્રી ક્રિયા જ લાગે છે. મુલ વિરુદ્ધ વર્તનારને તેમ જ દોષાદિયુક્ત સાધુને જ સાંપરાચિક્રી ક્રિયા લાગે.

—શતક ૧૮, ઉદ્દે ૮

૭

જેમ કોઈ અણવાપરેલું, કે વાપરીને પણ ધોયેલું, કે શાળ ઉપરથી તાબું જ ઉતારેલું વસ્ત્ર સ્વચ્છ હોય છે; પરંતુ તે વસ્ત્ર ક્રમે ક્રમે વપરાશમાં આવે છે ત્યારે તેને સર્વ બાણુએથી રજ ચોટે છે, અને કાલાન્તરે તે વસ્ત્ર મસોના જેવું મેલું અને દુર્ગંધી થઈ જાય છે; તેમ મહાકર્મવાળા, મહાક્રિયાવાળા, મહાપાપવાળા અને મહાવેદનાવાળા છવને સર્વ બાણુએથી કર્મરજ આવીને ચોટે છે; અને તે છવ હંમેશાં દુરૂપપણે, દુર્વર્ણપણે, દુર્ગંધપણે, દૂરસપણે, દુરૂપર્શપણે, અનિષ્ટપણે, અમુંદરપણે, અપ્રિયપણે, અશુભપણે, અમનોગુપણે^૧, અમનોમ્યપણે^૨, અનીચ્છિતપણે, અકાંક્ષિતપણે,

૧. મૂળઃ દુર્લિંગચાષ-ક્રીડા જેવો સુદ્ધમ જંતુ.

૨. મનને ન બાવણું તે.

૩. મન દ્વારા સંભારતાં પણ જે ન રહે તે.

નિઃશ્વસપણે^૧, અમુખ્યપણે, દુઃખપણે અને અસુખપણે વારંવાર પરિણમે છે.

પરંતુ, જો કોઈ મેલું વસ્ત્ર હોય તેને કમે કમે શુદ્ધ કરવામાં આવતું હોય તથા શુદ્ધ પાણીથી ધોવામાં આવતું હોય, તો તેને લાગેલો મેલ જાપડતો જાય છે; તેમ અહ્ય કર્મવાળા, અરપ ક્રિયાવાળા, અરપ પાપવાળા અને અરપ વેદનાવાળા જીવનાં કર્મપુદ્ગલો છેદાતાં જાય છે, બેદાતાં જાય છે, વિધ્વંસ પામતાં જાય છે, તથા અંતે સમસ્તપણે નાશ પામે છે. અને તેનો આત્મા હંમેશાં નિરંતર સુરૂપપણે, સુવર્ણપણે, અને સુખપણે વારંવાર પરિણમે છે.

ગૌં—હે ભગવન્! વસ્ત્રને જે મેલ ચોટે છે, તે પુરુષ-પ્રપત્નથી ચોટે છે કે, સ્વાભાવિક રીતે ચોટે છે ?

મં—હે ગૌતમ! પુરુષપ્રપત્નથી પણ ચોટે છે અને સ્વાભાવિકપણે પણ ચોટે છે.

ગૌં—તે પ્રમાણે જીવોને જે કર્મરજ ચોટે છે, તે પુરુષપ્રપત્નથી અને સ્વાભાવિકપણે એમ બંને રીતે ચોટે છે ?

મં—હે ગૌતમ! જીવોને જે કર્મરજ ચોટે છે, તે પુરુષપ્રપત્નથી ચોટે છે, પણ સ્વાભાવિક રીતે નથી ચોટતી. જીવોના વ્યાપાર ત્રણ પ્રકારના છે : મનોવ્યાપાર, વચનવ્યાપાર, અને કાયવ્યાપાર. એ ત્રણ પ્રકારના વ્યાપારો વડે જીવોને કર્મોપચય થાય છે.

ગૌં—હે ભગવન્! વસ્ત્રને જે પુદ્ગલોના ઉપચય થાય છે તે સાદિ સાંત છે, માદિ અનંત છે, અનાદિ સાંત છે કે અનાદિ અનંત છે ?

મ૦—હે ગૌતમ! તે ઉપચય સાદિ સાંત નહીં છે.

ગૌ૦—હે ભગવન્! તે પ્રમાણે જીવેનો કર્મોપચય સાદિ સાંત છે, સાદિ અનંત છે, અનાદિ સાંત છે, કે અનાદિ અનંત છે?

મ૦—હે ગૌતમ! કેટલાક જીવેનો કર્મોપચય સાદિ સાંત છે, કેટલાકનો અનાદિ સાંત છે, અને કેટલાકનો અનાદિ અનંત છે; પણ જીવેનો કર્મોપચય સાદિ અનંત નથી.

ગૌ૦—તે કેવી રીતે?

મ૦—ઔર્ધ્વાપચિક કર્મ બાંધનારનો કર્મોપચય સાદિ સાંત^૧ છે; ભવસિદ્ધિક^૨ જીવેનો કર્મોપચય અનાદિ સાંત છે, અને અભવસિદ્ધિકોનો કર્મોપચય અનાદિ અનંત છે.

—શતક ૬, ઉદ્દે૦ ૩

૧. ઔર્ધ્વાપચિક ક્રિયા કપાયરહિતને જ સંભવી શકે છે. કપાયરહિતતા પ્રાપ્ત થયા બાદ જ ઔર્ધ્વાપચિક બાંધ સંભવતો હોવાથી તે સાદિ છે. બાકી, જીવ-કર્મનો સંબંધ તો અનાદિ છે.

૨. મોક્ષ પામવાને યોગ્ય-ભવ્ય. અભવ્ય એટલે જેઓ કદી પણ મોક્ષ પામવાના નથી તેઓ.

૫

વેદના અને નિર્જરા

૧

વેદના^૧ એટલે કર્મફળરૂપે સુખદુઃખાદિ પ્રાપ્ત થવા તે, અને નિર્જરા એટલે, કર્મનું ફળ ભોગવાઈ જતા તેનું આત્મામાયી ખરી પડવું તે

ગૌતમ—હે ભગવન્ ! જે મહાવેદનાવાળો હોય તે મહાનિર્જરાવાળો પણ હોય ? અને મહાવેદનાવાળાના તથા અપવેદનાવાળાના પ્રશસ્ત નિર્જરાવાળો શ્રવણ ઉત્તમ કહેવાય કે કેમ ?

મં—હા, ગૌતમ !

૧ વેદનાની ભાષણમાં મહિત્યુત્તરે પ્રૂટેલા પ્રશ્નના જવાબમાં (—શતક ૩, ઉદ્દે ૩) મહાવીર ભગવાને જણાવ્યું છે કે, પહેલા ક્રિયા થાય, અને પછી તેના ફળરૂપે વેદના થાય, પહેલા વેદના અને પછી ક્રિયા એમ નથી

ગૌ.—હે ભગવન્ ! છટ્ટી અને સાતમી નરકભૂમિઓમાં નૈરયિકો મોટી વેદનાવાળા છે; પરંતુ તેથી તે શ્રમણનિર્ગ્રંથો કરતાં મોટી નિર્જરાવાળા છે ખરા ?

મં.—ના ગૌતમ ! તે વાત બરાબર નથી.

ગૌ.—હે ભગવન્ ! તેમ શાથી કહો છો ?

મં.—હે ગૌતમ ! કોઈ બે વસ્તો હોય : તેમાંથી એક કદર્મના (કાદવ)ના રંગથી રંગાયેલું હોય; અને બીજું ખંજન (મેસ કે મળા)ના રંગથી રંગાયેલું હોય. તે બેમાંથી કયું વસ્ત્ર મહાકબ્જે ધોઈ શકાય તેવું, ડાઘા મટાડી શકાય તેવું, તેમ જ ચળકાટ કે ચિતરામણ કરી શકાય તેવું કહેવાય ?

ગૌ.—હે ભગવન્ ! કદર્મથી રંગેલું મહાકબ્જે ધોઈ શકાય તેવું કહેવાય.

મં.—હે ગૌતમ ! એ જ પ્રમાણે નૈરયિકોનાં પાપકર્મ ગાદ, ચીકણાં, ક્ષિપ્ત, તથા ખિલીભૂત છે; તેથી તેઓ ગાદ વેદના ભોગવતા હોવા છતાં મોટી નિર્જરાવાળા નથી કે મોટા પર્યાવસાન (નિર્વાણરૂપ દળ) વાળા નથી.

વળી, જેમ એરણ ઉપર મોટા અવાજથી નિરંતર ઉપરાઉપરી ધણના પ્રહાર કરવામાં આવે તોપણ તેનાં રજકણ છૂટાં પડી જતાં નથી, તેમ નૈરયિકોનાં પાપકર્મો ગાદ હોવાથી બહુ વેદના યવા છતાં મોટા પ્રમાણમાં ખરી જતાં નથી.

અર્થાત્ સામાન્ય રીતે મોટી વેદનાવાળો શ્રવ મોટી નિર્જરાવાળો હોય છે. પરંતુ ઉપર જણાવ્યું તેમ નારકી જીવોનાં પાપકર્મ દુર્વિશોધ્ય હોવાથી મોટી વેદનાવાળાં હોય છે, પણ મોટી નિર્જરાવાળાં નથી હોતાં. તેમ જ શ્રેષ્ઠ

ધ્યાનમાં સ્થિત થયેયો યોગી મોટી નિર્જરાવાળો હોવા છતાં મોટી વેદનાવાળો નથી હોતો.

જેમ ખંજનના રંગથી રંગાયેલું વસ્ત્ર સહેલાઈથી ધોઈ શકાય છે, તેમ અમણનિર્મથોનાં કર્મો (તપાદિથી) ગિયિલ એટલે મંદવિપાકવાળાં, સત્તા વિનાનાં, તથા ત્રિષરિલામવાળાં કરી નાખેલાં હોવાથી જટ દૂર થઈ જાય છે; તેથી થોડીધણી વેદના ભોગવવા—ન ભોગવવા છતાં તે અમણનિર્મથો મોટી નિર્જરાવાળા અને મોટા પર્યાવસાન (નિર્વાણુરણ) વાળા હોય છે. જેમ કોઈ પુરુષ ધ્યાનના મુકા પૂજાને અગ્નિમાં ફેંકે અને તે શીઘ્ર બળી જાય, કે કોઈ પુરુષ ધમધમતા લોહાના ગોળા ઉપર પાણીનું ટીપુ મૂકે અને તે વિધ્વસ પામી જાય, તે પ્રમાણે હે ગૌતમ! અમણનિર્મથોનાં કર્મો નહિ જેથી વેદના હોવા છતાં શીઘ્ર તેમ જ મોટા પ્રમાણમાં નષ્ટ થઈ જાય છે.

—શતક ૬, ઉદે. ૧

૨

રાજગૃહ નગરનો પ્રયંગ છે.

ગૌતમ — હે ભગવન! નિત્યભોજી અમણનિર્મથ જેટલું કર્મ ખપાવે, તેટલું કર્મ નૈગયિક છવો નરકમાં એક વરસે, અનેક વરસે કે સો વરસે ખપાવે?

મં. — હે ગૌતમ! એ વાત બરાબર નથી.

ગૌ. — હે ભગવન! ચતુર્યજ્ઞક્રત (ચાર દંકનો એક ઉપવાસ) કરનાર અમણનિર્મથ જેટલું કર્મ ખપાવે, તેટલું કર્મ

નૈરયિક જીવો નરકમાં સો વરસે, અનેક સો વરસે, કે હજાર વરસે ખપાવે? — ના.

એ ઉપવાસ કરનારો શ્રમણ જેટલું કર્મ ખપાવે, તેટલું નૈરયિક એક હજાર વરસે, અનેક હજાર વરસે કે એક લાખ વરસે ખપાવે? — ના.

ત્રણ ઉપવાસ કરનારો શ્રમણ જેટલું કર્મ ખપાવે, તેટલું નૈરયિક એક લાખ વરસે, અનેક લાખ વરસે કે એક કરોડ વરસે ખપાવે? — ના.

ચાર ઉપવાસ કરનારો શ્રમણ જેટલું કર્મ ખપાવે તેટલું કર્મ નૈરયિક એક કરોડ વરસે, અનેક કરોડ વરસે કે કોટિકોટી વરસે ખપાવે? — ના.

ગૌ. — હે ભગવન! એ પ્રમાણે આપ શા હેતુથી કહો છો?

મ. — હે ગૌતમ! કોઈ ઘરડો, જર્જરિત શરીરવાળો, ઢીલાં અને વળિયાંવાળાં માત્રવાળો, પડી ગયેલા દાંતવાળો, તથા ગરમી, તરસ, દુઃખ, ભૂખ, દુર્ગંજતા અને માનસિક ક્લેશવાળો પુરુષ મોટા કોશંબ વૃક્ષની સૂકી, ગાંઠોવાળી, ચીકણી, વાંકી અને નિરાધાર રહેલી ગડેરી ઉપર છુટા પરશુ વડે પ્રહાર કરે, તો ગમે તેટલા મોટા હુકાર કરવા છતાં તેના મોટા મોટા કકડા પણ ન કરી શકે; તે પ્રમાણે નૈરયિકાએ પોતાનાં પાપકર્મો ગાઢ કર્યાં છે, તથા ચીકણાં કર્યાં છે, તેથી તેઓ અત્યંત વેદના અનુભવવા છતાં, નિર્જરા અને નિર્વાણરૂપ ફળવાળા થતા નથી. પરંતુ કોઈ તરુણ, બલવાન, મેઘાવી, અને નિપુણ કારીગર પુરુષ મોટા શીમળાની લીલી, જટા વિનાની, ગાંઠ વિનાની, ચીકણ વિનાની, સીધી અને

આધારવાળી ગડેરી ઉપર તીક્ષ્ણ કુંહાડા વડે પ્રહાર કરે, તો તે પુરુષ મોટા મોટા હુંકાર ન કરવા છતાં મોટાં મોટાં ક્ષાડિયાં ક્ષાડે છે. તે પ્રમાણે હે ગૌતમ ! અમણુનિર્મથોએ પોતાનાં કર્મોને રથૂલ, સિયિલ તથા નિષ્ઠિત કરેલાં છે, તેથી તે શીઘ્ર જ નાશ પામે છે અને તેઓ નિર્વાણરૂપી મહાકળવાળા થાય છે. .

— સતક ૧૬, ઉવે૦ ૪

૬

જીવોનું ભારેપણું અને અલ્પાયુષીપણું

૧

ગૌતમ—હે ભગવન! જીવો જલદી (કર્મના ભારથી) ભારે કેરી રીતે થઈ જાય ?

મહાવીર—હે ગૌતમ! હંસો વડે, અસત્ય વાણી વડે, ઝોરી વડે, મૈથુન વડે, પરિગ્રહ વડે, ક્રોધ વડે, માન વડે, માયા વડે, ક્ષોભ વડે, રાગ વડે, દ્વેષ વડે, કલહ વડે, અબ્યાખ્યાન (મિથ્યા આળ દેવા) વડે, ચાડી ખાવા વડે, અરતિ અને રતિ વડે, નિંદા વડે, કપટપૂર્વક ખોટું બોલવા વડે, અને અવિવેક (મિથ્યાદર્શનશાલ્ય) વડે જીવો જલદી ભારેપણું પામે છે.

ગૌ૦—હે ભગવન! જીવો શીઘ્ર હલકાપણું કેરી રીતે પામે ?

મં—હે ગૌતમ! ઉપર જણાવેલ હિંસાદિ અદાર પાપસ્થાનોનો ત્યાગ કરવાથી શુભ ગ્રીષ્મ હલકાપણુ પ્રાપ્ત કરે છે.

એ જ રીતે હિંસાદિ અદાર પાપસ્થાનો ન ત્યાગનારનો મંસાર વધે છે, લાંબો થાય છે, તથા તે મંચારમાં ભમ્યા કરે છે; પરંતુ તેમાંથી નિવૃત્ત થનારનો સંસાર ઘટે છે, ટૂંકો થાય છે, અને તે સંસારને ઓળંગી જાય છે.

હળવાપણુ, સંસારને ઘટાડવો, સંસારને ટૂંકા કરવો, અને સંસારને ઓળંગવો એ ચાર પ્રશસ્ત છે; તથા ભારેપણુ, સંસારને વધારવો, સંભારને લાંબો કરવો અને સંસારમાં ભમવું એ અપ્રશસ્ત છે.

—શતક ૧, ઉદ્દે ૯

૨

ગૌતમ—હે ભગવન્! શ્રવેા થોડું શુભવાના કારણભૂત કર્મ કેવી રીતે જાંધે છે ?

મં—હે ગૌતમ! ત્રણ સ્થાનો વડે શ્રવેા થોડું શુભવાનું કારણભૂત કર્મ જાંધે છે : હિંસા વડે, અસત્ય વાણી વડે, તથા શ્રમણ-ચાલણને સશુભ તથા સદોષ^૧ અનુપાનાદિ આપવા વડે.

ગૌં—હે ભગવન્! શ્રવેા લાંબો કાળ શુભવાના કારણભૂત કર્મ કેવી રીતે જાંધે છે ?

મં—હે ગૌતમ! ત્રણ સ્થાનો વડે શ્રવેા લાંબો કાળ શુભવાના કારણભૂત કર્મ જાંધે છે : અહિંસા વડે, સત્ય વાણી

૧. 'અદોષ,' ન ખરે તેહું.

વડે, તથા શ્રમણ-બ્રાહ્મણને નિર્જીવ તથા નિર્દોષ ખાનપાનાદિ પદાર્થો આપવા વડે.

ગૌ—હે ભગવન્! શ્રવે અશુભ રીતે લાંબો કાળ શ્રવવાના કારણજૂત કર્મ કેવી રીતે બાંધે છે ?

મ—હે ગૌતમ! હિંસા કરીને, ખોટું બોલીને તથા શ્રમણ-બ્રાહ્મણની હીલના^૧, નિંદા, ફજેતી, મહા કે અપમાન કરીને તથા તેને અમનોશ (સ્વરૂપથી ખરાબ — અગ્રિય) અન્નપાનાદિ આપીને શ્રવે અશુભ રીતે લાંબો કાળ શ્રવવાના કારણજૂત કર્મ બાંધે છે.

ગૌ—હે ભગવન્! શ્રવે શુભ પ્રકારે લાંબો કાળ શ્રવવાના કારણજૂત કર્મ કેવી રીતે બાંધે છે ?

મ—હે ગૌતમ! પ્રાણને ન મારીને, ખોટું ન બોલીને તથા શ્રમણ-બ્રાહ્મણને વંદનોપાસનાદિપૂર્વક મનોશ તથા પ્રીતિકારક અન્નપાનાદિ આપીને શ્રવે શુભ દીર્ઘાયુષ બાંધે છે.

—શ્લોક ૫, ઉદ્દે ૬

૧. 'હીલના - એટલે તેની જાતિ વગેરે ઉપાડી પાડીને ફરેલી નિંદા; 'નિંદા' એટલે મન વડે ફરેલી નિંદા; 'ફજેતી' એટલે દોષસમક્ષ ફરેલી નિંદા; 'મહા' એટલે તેની પોતાની સામે ફરેલી નિંદા; અને 'અપમાન' એટલે તેને આવતો-જતો નેઈ જમા ન થતું વગેરે.

સાધુ

૧

ગૌતમ—હે ભગવન! જે આ શ્રમણનિર્મથો આર્યપણે —
પાપકર્મરહિતપણે વિહરે છે, તેઓ કેના સુખને^૧ અતિક્રમે છે ?
અર્થાત્ તેમનું સુખ કેનાથી અડિયાતુ છે ?

મ૦—હે ગૌતમ! એક મામની દીક્ષાવાળો^૨, એટલે કે
દીક્ષા લીધે એક મામ થયો હોય તેવો શ્રમણનિર્મથ
વાનવ્યંતર દેવોના સુખને અતિક્રમે છે. જે મામની દીક્ષાવાળો
શ્રમણ અસુરકુમાર સિવાયના ભવનવાસી દેવોના, સુખને
અતિક્રમે છે. ત્રણ મામની દીક્ષાવાળો શ્રમણ અસુરકુમાર
દેવોના સુખને અતિક્રમે છે; ચાર માસની દીક્ષાવાળો શ્રમણ
અરો, નક્ષત્રો અને તારારૂપ જ્યોતિષ્ક દેવોના સુખને અતિક્રમે

૧ મૂળ: 'તિન્નેલેસ્યા'.

૨. મૂળ: 'દીક્ષાપર્યાયવાળો'

છે; પાંચ માસની દીક્ષાવાળો શ્રમણ જ્યોતિષકના ઇંદ્ર, જ્યોતિષકના રાજ ચંદ્ર અને સૂર્યના સુખને અતિક્રમે છે; છ માસની દીક્ષાવાળો શ્રમણ સૌધર્મ અને ઈશાનવાસી દેવોના સુખને અતિક્રમે છે; સાત માસની દીક્ષાવાળો શ્રમણ સાનતકુમાર અને માહેન્દ્ર દેવોના, આઠ માસની દીક્ષાવાળો બ્રહ્મલોકવાસી અને લાંતક દેવોના, નવ માસની દીક્ષાવાળો આનંત, પ્રાણુત, આરણ્ય અને અચ્યુત દેવોના, અગિયાર માસની દીક્ષાવાળો ત્રૈવેયક દેવોના તથા બાર માસની દીક્ષાવાળો શ્રમણનિર્ઘ અનુત્તરૌપપાતિક દેવોના સુખને અતિક્રમે છે. ત્યારબાદ તે શુદ્ધતર પરિણામવાળો થઈને 'સિદ્ધ થાય છે તથા સર્વ કુઃખોનો અંત કરે છે.

—શતક ૧૪, લિદે૦ ૯

૨

રાજગૃહ નગરનો પ્રસંગ છે.

ગૌતમ—હે ભગવન્ ! નિર્ઘોના કેટલા પ્રકાર છે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! નિર્ઘો પાંચ પ્રકારના કલા છે :

૧. પુલાક : ' એટલે કે જે સાધુ સંયમવાન હોવા છતાં, તથા વીતરાગપ્રણીત આગમથી કદી ચલિત ન થતા હોવા છતાં, દોષ વડે સંયમને, પુલાકની પેઠે — નિઃસાર ધાન્યના કણની પેઠે — કાંઈક અસાર કરે છે, અથવા તેમાં પરિપૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરતા નથી તે'.^૧

૧. આ તથા પછીની બધી અવતરણમાં મૂકેલી વ્યાખ્યાઓ. મૂળની નથી.

પુવાકના પાય પ્રકાર છે : અવન હત્યાદિથી જાતને દૂષિત કરે તે જ્ઞાનપુવાક; શંકા આદિથી સમ્યક્ત્વને દૂષિત કરે તે દર્શનપુવાક, અહિંસાદિ ગુણોની વિરાધનાથી ચારિત્રને દૂષિત કરે તે ચારિત્રપુવાક, નિષ્કારણ અન્ન મપ્રત્યાપનું વિંગધારણ કરે તે લિંગપુવાક, અને જે અકપિત — એવના અયોગ્ય દોષોને મનથી મેવે તે યથાસૂક્ષ્મપુવાક.

૨. બકુશ : ‘એટલે કે ચિત્ર વર્ણવાળા, અર્થાત્ જે સાધુઓ શરીર અને ઉપકરણ મુશાબિત રાખવાના પ્રયત્નવાળા હોય, ઋદ્ધિ અને કીર્તિ ચાહતા હોય, મુખશીલ હોય, સસંગ — પરિવારયુક્ત — હોય, તથા અતિચાગદિદોષોયુક્ત ચારિત્રવાળા હોય તે.’

બકુશ સાધુઓના પ્રાંથ પ્રકાર છે : શરીરગદિની જોભા માધુને અયોગ્ય છે એમ જાણવા છતાં તેવા પ્રકારનો દોષ મેવે તે આભોગબકુશ, અજાણતાં તે દોષ મેવે તે અનાભોગ બકુશ, ચારિત્રના અહિંસાદિ ગુણો વડે સવૃત્ત હોય તે સવૃત્ત બકુશ, તેથી ભિન્ન તે અસંવૃત્તબકુશ, અને આંખ-મુખને માત્ર રાખનાર યથાસૂક્ષ્મબકુશ

૩ કુશીલ : ‘એટલે કે, દોષના સંબંધથી જેનું શીલ કુત્ખિત — મયિન થયું છે તે’ તેમાં પણ જેઓ ઇન્દ્રિયોને વશવર્તી હોઈ, ઉત્તરગુણોની વિરાધના કરે, તે ‘પ્રતિમેવના કુશીલ’ કહેવાય છે, અને જેઓ તીવ્ર કપાયને કદી વગ ન

૧. અહિંસા, સત્ય, અચોર્ય, બ્રહ્મચર્ય, અપરિગ્રહ, અને રાત્રીજોગનત્યાગ એ મૂળ ગુણો છે, અને નિર્દોષ શિક્ષાચર્યા, ગૃહધના વાસણ-શય્યા-મમ્મન વગેરેનો ત્યાગ, અજ્ઞાન, અને આભૂષણત્યાગ એ ઉત્તર ગુણો છે

ચતાં માત્ર મંદ કપાયને ક્યારેક વશ થાય, તે 'કપાયકુશીલ' કહેવાય છે.

તેમાં પ્રતિસેવનાકુશીલના પાંચ પ્રકાર છે : જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને લિંગ-સાધુવેશ-ઐનાથી ઉપજીવિકા કરનાર અનુક્રમે જ્ઞાનપ્રતિસેવનાકુશીલ, દર્શન૦, ચારિત્ર૦, અને લિંગ-પ્રતિસેવનાકુશીલ કહેવાય છે, અને 'આ તપસ્વી છે' એવી પ્રશંસાથી જે ખુશ થાય, તે યથામુદ્દમકુશીલ કહેવાય છે.

કપાયકુશીલના પાંચ પ્રકાર આ પ્રમાણે છે : જ્ઞાન, દર્શન અને લિંગ-સાધુવેશ-નો ક્રોધ, માનાદિ કપાયમાં ઉપયોગ કરે, તે અનુક્રમે જ્ઞાનકપાયકુશીલ, દર્શનકપાયકુશીલ, અને લિંગ-કપાયકુશીલ કહેવાય છે. કપાયથી જે શાપ આપે તે ચારિત્રકપાયકુશીલ અને જે માત્ર મનથી ક્રોધાદિને સેવે તે યથામુદ્દમકુશીલ કહેવાય છે.^૧

૪. નિર્ઘથ : 'એટલે કે ગ્રંથ — મોહનીયકર્મથી રહિત એવો સાધુ. તેનામાં રાગદ્વેષનો અત્યંત અભાવ છે, તથા સર્વજીવજંતુ પ્રાપ્ત થવાને પણ હવે તેને અંતર્મુહૂર્ત^૨ નેટલી જ વાર છે.' તે અંતર્મુહૂર્તના પ્રથમ સમયમાં વર્તમાન સાધુ 'પ્રથમસમય નિર્ઘથ' કહેવાય છે; અને બાકીના સમયમાં વર્તમાન 'અપ્રથમસમય નિર્ઘથ' કહેવાય છે. એમ ચરમ સમયમાં વર્તમાન 'ચરમસમય નિર્ઘથ', અને બાકીના

૧. બીજી વ્યાખ્યા પ્રમાણે, કપાયો વડે જ્ઞાનાદિનો વિરાધક તે જ્ઞાનાદિકપાયકુશીલ કહેવાય છે.

૨. નવ સમયથી માંડી જે ધડીથી કાંઈક એછા-એટલામાંથી કાંઈ પણ કાળ અંતર્મુહૂર્ત કહેવાય. સમય એ કાળનો સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ અંશ છે.

સમયમાં વર્તમાન ‘અચરમસમય નિર્ઋથ’ કહેવાય છે. સામાન્યતઃ પ્રથમાદિ સમયની વિવક્ષા સિવાયનો નિર્ઋથ ‘યથાસૂક્ષ્મ નિર્ઋથ’ કહેવાય છે. એમ નિર્ઋથના પાંચ પ્રકાર છે.

૫. સ્નાતકઃ ‘એટલે કે સમસ્ત ધાતી કર્મનું^૧ ક્ષાલન કરવાથી સ્નાત — શુદ્ધ થયેલ તથા જોને સર્વજ્ઞત્વ પ્રાપ્ત થયું છે તે સાધુ.’

તેના પાંચ પ્રકાર આ પ્રમાણે છેઃ શરીર કે કાયવ્યાપાર રહિત સ્નાતક તે ‘અચ્છવી સ્નાતક’; હોપરહિત વિશુદ્ધ ચારિત્રવાળો તે ‘અશબ્દ સ્નાતક’; ધાતી-કર્મ રહિત તે અકર્મી^૨ સ્નાતક; સંશુદ્ધ જ્ઞાન અને દર્શનને ધારનાર તે અરિહંત-જિન-કેવલી; અને કર્મબંધરહિત તે અપરિસ્ત્રાવી.^૩

—શતક ૨૫, ઉદ્દેશક ૬

૩

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! સંયમીઓના કેટલા પ્રકાર છે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! મંયમીઓના પાંચ પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે : ૧. સામાયિક સંયત, ૨. હેદોપસ્થાપનીય

૧. આત્માના ગુણોનો સીધો ધ્યાન કરનારાં જ્ઞાનાવરણીયાદિ ચાર કર્મ પાત્રી કહેવાય છે; બાકીનાં વેદનીયાદિ ચાર અપાત્રી કહેવાય છે. જુઓ પા. ૨૪-૬ ઉપર ટિ. નં. ૧ માં જણાવેલાં ચાર.

૨. આ બધા સાધુઓનો મૂળમાં પાછો સંખ્યા, ગુણ, વગેરે અનેક રીતે વિચાર કરવામા આવેલો છે. તે માટે જુઓ આ પ્રકરણને અંતે ટિપ્પણ નં. ૧.

સંયત, ૩. પરિહારવિશુદ્ધિસંયત, ૪. મુક્તમસંપરાયસંયત અને ૫. યથાખ્યાતસંયત.

૧. સામાયિક સંયત : સમભાવમાં રહેવા માટે બધી અશુદ્ધ પ્રવૃત્તિઓના ત્યાગપૂર્વક ચાર મહાવ્રતરૂપ પ્રધાન ધર્મને મન, વચન, કાયાથી ત્રિવિધે ને પાળે, તે સામાયિક સંયત કહેવાય. તેના બે પ્રકાર છે : (૧) ઇત્વરિક એટલે કે અસ્પષ્ટાક્ષિક : અતિચારયુક્ત ચવાથી દીક્ષાપર્યાયને છેદી ફરી મહાવ્રત આપવાથી જેનું સંયતપણું ઊભ થાય તે. (૨) અને નિરતિચાર : એટલે કે જીવનપર્યાંત જેનું ચારિત્ર અખંડ રહે છે તે.

૨. હેદોપસ્થાપનીય સંયત : પૂર્વના દીક્ષાપર્યાયનો છેદ ફરી ને પોતાના આત્માને પાંચ મહાવ્રતરૂપ ધર્મમાં સ્થાપે, તે 'હેદોપસ્થાપનીય સંયત' કહેવાય. તેના બે પ્રકાર છે : (૧) સાતિચાર : એટલે કે, અતિચારયુક્ત ચવાથી દીક્ષાપર્યાય છેદી ફરી મહાવ્રત આપવાં પડ્યાં હોય તેવો. (૨) અને નિરતિચાર : એટલે કે પ્રથમ દીક્ષિત સાધુને તથા પાર્શ્વનાથના તીર્થથી મહાવીરના તીર્થમાં પ્રવેશ કરનાર સાધુને ફરી મહાવ્રત આપવાં પડ્યાં હોય તે.*

૩. પરિહારવિશુદ્ધિક સંયત : પાંચ મહાવ્રતરૂપ અને ઉત્તમોત્તમ ધર્મને ત્રિવિધે મન-વચન-કાયાથી પાળતો અમુક પ્રકારનું તપ કરે, તે 'પરિહારવિશુદ્ધિક સંયત' કહેવાય.

* હેદોપસ્થાપનીય સાધુ પ્રથમ તીર્થંકર અને પશ્ચિમ તીર્થંકરના તીર્થમાં જ હોય છે.

તેના બે પ્રકાર છે (૧) નિર્વિશમાનક એટલે કે તપ કરનાર, અને (૨) નિર્વિષ્ટકાયિક એટલે કે મેવાચાકરી કરનાર *

૪. સુદમમપગય મયત જેમા કોઈ પણ કયાય ઉદ્યમાન નથી હોતા, ફક્ત શોબનો અર્થ અર્થિ સુદમપણે હોય છે, તે 'સુદમમપરાયમયત' તેના બે પ્રકાર છે (૧) મક્તિયસ્થમાનમ, એટલે કે ઉપશમશ્રેણીથી નીચે પડતો (૨) અને વિશુદ્ધમાનમ, એટલે કે ઉપશમશ્રેણી કે કાપકશ્રેણી ઉપર ચડતો

૫. યથાખ્યાત મયત જેમા કોઈ પણ કયાય ઉદ્યમાન નથી હોતો, તે 'યથાખ્યાત મયત' કહેવાય તેના બે પ્રકાર છે (૧) હ્રદયમય, એટલે કે જેને હૃદય કેવળજ્ઞાન થયું નથી, તેવા (૨) અને કેવલી, એટલે કે જેને કેવળજ્ઞાન થયું છે તે

* તે તપમા અમુક સંખ્યાના સાધુઓ ગમ્ભીરતાથી નીકળી તપ અગીકાર કરે છે, તેમા વારા ફરતી એક ગુરુસ્થાને રહે છે, ખીલ અમુક તપ કરે છે, અને ત્રીલ અમુક સેવા કરે છે વિગત માટે જુઓ આ માળાનું 'અતિમ ઉપદેશ', પુસ્તક પા ૧૬૭, પા ૩, તથા આ પ્રથમા ત્રીલ સિદ્ધાંતખંડમા જીવવિભાગમા પ્રસ્થાપમા ઉમેરો લખિલવાળો વિભાગ

૧ આત્મિક શુદ્ધિ કે વિમલસની ૧૪ પાલરીઓ - કે જે ગુણુચાનો દહેવાય છે, તેમા ૧૧ અને ૧૨ ગુણુસ્થાને પહોંચેનો હ્રદયમય દહેવાય છે, પણ ૧૩મા ગુણુચાનમા તેને સર્વજ્ઞપણું પ્રાપ્ત થઈ, ૧૪ માને જતિ ગરીરખાત થતા તેને વિદેહસુક્તિ પ્રાપ્ત થાય જુઓ આ માળાનું 'અતિમ ઉપદેશ' પુસ્તક, પા ૧૭૨, ટિ ન ૬, તથા આ પ્રથમા ત્રીલ સિદ્ધાંતખંડમા જીવવિભાગમા પ્રકરન અને અંતિ ટિ ન ૧

જેને દર્શનમોહનીય કર્મનો સર્વથા ક્ષય હોય પણ
ચારિત્રમોહનીયનો ક્ષય અથવા ઉપશાંતિ હોય, તે છદ્મરથ;
અને મોહના આત્મતિક અભાવને લીધે વીતરાગદ્વેષા પ્રગટવા
સાથે પ્રાપ્ત થતા સર્વગ્રંથપણાયુક્ત તે કેવલી^૧.

—શતક ૨૫, ઉદ્દે ૭.

૪.

મં—હે ગૌતમ! લાઘવ (ઓછી ઉપાધિવાળા હોવા-
પણું), અસ્પેક્ષા, અમૂર્છા, અનાસક્તિ અને અપ્રતિબદ્ધતા
(સ્નેહનો અભાવ) એ પાંચ વાનાં શ્રમણસાધુ માટે સારાં છે.

વળી હે ગૌતમ! અકોધીપણું, અમાનીપણું, અકપટીપણું,
અને અસોભીપણું એ ચાર વાનાં પણ શ્રમણસાધુ માટે
સારાં છે.

વળી હે ગૌતમ! રાગદ્વેષ ક્ષીણ થયા પછી શ્રમણ-
સાધુ અંતકર અને અંતિમ શરીરવાળો થાય; તથા પૂર્વની
અવસ્થામાં બહુ મોહવાળો થઈને વિહાર કરે તો પણ પછી
સંવૃત્તર થઈને મરણ પામે, તો પછી સિદ્ધ થાય, બુદ્ધ થાય,
મુક્ત થાય, નિર્વાણ પામે અને સર્વ દુઃખનો નાશ પ્રાપ્ત કરે.

—શતક ૧, ઉદ્દે ૯

૧. આ સંયતોને માટે પણ મૂળમાં પુલાહ, બકુલાદિની પેઠે
અનેક વિચારણાદારો છે. તેનો નમૂનો પુલાહાદિ માટેનાં દારોમાં
વાચકને જોવા મળ્યો છે. તેથી તેમને અહીં ઉત્તરચિન્નથી.

૨. સંવૃત્ત એટલે જ્ઞાત્રવદાર—કર્મ આવવાના. માર્ગને —
અર્થાત્ પાપપ્રવૃત્તિઓને રોકનાર.

રાજગૃહનો પ્રસંગ છે.

ગૌતમ—હે ભગવન! અસંવૃત અનગાર (સાધુ) સિદ્ધ થાય, બુદ્ધ થાય, મુક્ત થાય, નિર્વાણ પામે અને સર્વ દુઃખોનો અંત કરે?

મ૦—હે ગૌતમ! એ વાત બરાબર નથી.

ગૌ૦—હે ભગવન! તે કયા કારણથી?

મ૦—હે ગૌતમ! અસંવૃત અનગાર આયુષ્ય ત્રિવાયની^૧ બાકીની સાતે કર્મપ્રકૃતિઓ સિધ્ધિલપણે બંધાઈ હોય તેને ગાઢ બંધનવાળા કરે છે; જે પ્રકૃતિઓ થોડા સમયની સ્થિતિવાળા હોય, તેઓને લાંબાકાળની સ્થિતિવાળા કરવાનો આરંભ કરે છે; મંદ અનુભાવવાળા—હીન રસવાળા પ્રકૃતિઓને ગાઢ રસવાળા કરે છે; અને થોડા પ્રદેશવાળાં કર્મદળનાં પરિભાણવાળા પ્રકૃતિઓને ઘણા પ્રદેશવાળાં કર્મદળનાં પરિભાણવાળા કરે છે;^૨ અશાતાવેદનીય એટલે કે દુઃખપૂર્વક

૧. એક ભવમાં આજી આયુષ્યનો ત્રીજો ભાગ વગેરે બાકી રહેતાં એક જ વખત માત્ર અંતર્મુદ્ધર્વદળને વિષે આયુષ્યકર્મ બંધાય છે. માટે સાત કર્મપ્રકૃતિ ઠંલી.

૨. ક્ષાયપૂર્વક કરાતી મન-વાણી-કથાની પ્રવૃત્તિ એટલે કે 'યોગ'ને કારણે કર્મપરિભાણો અવમાં બંધાય છે. તે વખતે તેમા ચાર અરો નિર્માણ થાય છે : ૧. જ્ઞાનને આદ્ય કરવાનો, સુખદુઃખ અનુભવાવવાનો વગેરે સ્વભાવ—'પ્રકૃતિબંધ'; (૨) તે સ્વભાવથી અમુક સમય સુધી મ્યુત ન થવાની કાલમર્યાદા—'સ્થિતિબંધ', (૩) તીવ્રતા મંદતા આદિપણે કલાનુભવ કરાવનારી વિગેષતાઓ—'અનુભાવબંધ'; અને (૪) સ્વભાવ દીઠ તે

અનુભવવાના કર્મને વારંવાર એકઠું કરે છે; તથા અનાદિ, અનંત, દીર્ઘ માર્ગવાળા, તથા ચાર અતિવાળા સંસારારણ્ય વિષે પર્યાટન કરે છે.

પરંતુ સંવૃત અનગાર તેથી બિલ્લુ કરીને સિદ્ધ થાય છે, તથા સર્વ દુઃખોનો અંત કરે છે.

—શતક ૧, ઉદ્દે. ૧

૬

રાજગૃહ નગરનો પ્રસંગ છે :

ગૌતમ—હે ભગવન્ ! જોણે સંસારને રોક્યો નથી, જોણે સંસારના પ્રપંચોને નિરોધ્યા નથી, જેનો સંસાર ક્ષીણ થયો નથી, જેનો સંસાર છેદાયો નથી, જે કૃતાર્થ નથી, અને જેનું કાર્ય સમાપ્ત થયું નથી, એવો સાધુ ભલે પછી તે નિર્દોષ અને સ્વીકારવા યોગ્ય અન્નપાન જ ખાનારો હોય, તે ફરીને શીઘ્ર પશુ-મનુષ્યાદિમાં જન્મવારૂપ અવસ્થાને પામે ?

મં—હે ગૌતમ ! તે ફરીને શીઘ્ર તેવી અવસ્થાને પામે.

ગૌં—હે ભગવન્ ! તે નિર્ઘ્રંથના જીવને ક્યા શબ્દથી ઓળખાય ?

મં—હે ગૌતમ ! તે નિર્ઘ્રંથનો જીવ આસનિઃશ્વાસ લે છે માટે ‘પ્રાણ’ કહેવાય; થવાના સ્વભાવવાળો છે—થયો છે,

પરમાણુઓનું અણુ પરિમાણમાં વહેંચાઈ જવું — ‘પ્રદેશબંધ’. આ ચારમાંથી પહેલો અને છેલ્લો યોગ એટલે કે પ્રવૃત્તિને આભારી છે, અને બીજો તથા ત્રીજો રાગદ્વેષાદિ ક્ષયાયને આભારી છે. હર્મપ્રકૃતિઓ તથા તેમના હેતુઓ માટે જુઓ પા. ૨૪, ટિ. ૧.

૧. મૂળમાં ‘મૃતાદિ’. —મૃત=નિર્જીવ વસ્તુ ખાનાર.

થાય છે, અને થશે—માટે ‘સૂત’ કહેવાય; શ્રવે છે અને શ્રવણને તથા આયુષકર્મને અનુભવે છે, માટે શ્રવ કહેવાય; શુભાશુભ કર્મોવડે સંબંધ છે માટે ‘સત્ત્વ’ કહેવાય; કંડવા-ખાદા વગેરે રમેને જાણે છે માટે ‘વિદ્ય’ કહેવાય; તથા મુખ-દુઃખાદિ અનુભવે છે માટે ‘વેદ’ કહેવાય.

પરંતુ જે નિર્ઘ્રંથે સંસારને શોક્યો છે, તેના પ્રપંચને શોક્યો છે, તથા જેનું કાર્ય સમાપ્ત થયેલ કાર્યની ગેરે પૂર્ણ થયું છે, તેવો નિર્દોષ અનપાન ખાનારો નિર્ઘ્રંથ દ્વરીને મનુષ્યપણુ વગેરે ભાવોને પામતો નથી. તેનો શ્રવ ‘સિદ્ધ’ કહેવાય, ‘શુદ્ધ’ કહેવાય, ‘મુક્ત’ કહેવાય, ‘પારગત’ કહેવાય, એક પગથિયેથી બીજે એમ અનુક્રમે સંસારના પારને પામેશે ‘પરંપરાગત’ કહેવાય, તથા પરિનિર્જત, અંતઃકૃત અને સર્વદુઃખપ્રહીણ કહેવાય.

શ્લોક ૨, ઉદે ૧

૭

રાજગૃહનગરનો મસંગ છે.

ગૌતમ—હે ભગવન્! અસંયત, અવિરત તથા જોણે પાપકર્મ હજ્યાં નથી અને વર્ત્યાં નથી તેવો શ્રવ અર્હોથી અધીને પરક્ષોક્તમાં દેવ થાય છે?

મં—હે ગૌતમ! તેવા કેટલાક દેવ થાય છે, અને કેટલાક દેવ નથી થતા.

ગૌ—હે ભગવન્! તેનું શું કારણ?

મં—હે ગૌતમ! જે શ્રવો આમ, નગર, રાજધાની વગેરેમાં પગણે જુખ-તરસ, બ્રહ્મચર્ય, શ્રીન-કૃષ્ણ, ડાંમ-મન્દર

વગેરેનાં દુઃખ સહન કરે છે; પરાણે સ્નાનભાગ, પરસેવો, રજ, મેલ તથા કાદવથી ચતા પરિકાહનો કક્ષેશ થોડો વા વધારે વખત સહન કરે છે, તેઓ તે પ્રકારના અકામ^૧ તપ-કક્ષેશ વડે મૃત્યુકાળે મરીને વાનગ્યંતર દેવભોક્તા કાઈ પણ ભોક્તામાં દેવપણે ઉત્પન્ન થાય છે.

હે ગૌતમ ! અહીં જેમ પુષ્પ, પલ્લવ, લતા, ફલ વગેરેવાળું અશોક, આંબા, કસુંબા વગેરેનું વન ધણી શોભા વડે અતીવ શોભતું હોય છે, તેમ વાનગ્યંતર દેવોનાં સ્થાનો અતીવ શોભતાં હોય છે. ત્યાંનાં દેવદેવીની ઓછામાં ઓછી સ્થિતિ દશ હજાર વર્ષની હોય છે અને વધારેમાં વધારે પદ્મોપમ^૨ વર્ષ નેટલી હોય છે.

—રાતક ૧, ઉદ્દે ૧

૮

રાજગૃહ નગરનો પ્રસંગ છે.

ગૌં—હે ભગવન ! ખંડિત સંયમવાળા કે અખંડિત સંયમવાળા, તાપસો, પરિવાળકો, આશ્રવિકો, અને શ્રદ્ધાશ્રદ્ધ વેપધારકો વગેરે સાધુઓ દેવપણું પામવાને યોગ્ય હોય, તે કોની ઉત્પત્તિ ક્યાં થાય છે ?

મં—હે ગૌતમ ! સંયમ રાહત અને દેવપણું પામવાને યોગ્ય જીવો એટલે કે શ્રમણના ગુણ ધારણ કરનારા, તથા શ્રમણનો આચાર, અનુદાન, તથા જાણ વેપ ધારણ કરનારા

૧. કર્મક્ષયની-નિર્જરાની હામનાથી કરેલું નહીં, એવું.

૨. તેની મણતરી માટે આ અંશમાં જુઓ બીજો ચારિત્રખંડ, સુદર્શન રોકની કથા.

મિશ્રાદૃષ્ટિએ ક્રમમાં ક્રમ ભવનવામીમાં અને વધારેમાં વધારે ઉપરના ગ્રેવેયક દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે. દીક્ષા લીધી ત્યાગ્યી જેમનું ચારિત્ર અભગ્ન છે, તેવા અખંડિત મંથમવાળાઓ^૧ ક્રમમાં ક્રમ સૌધર્મકૃત્પમાં અને વધારેમાં વધારે મર્વાર્થસિદ્ધ વિભાનમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેમનાથી જીલટા એટલે કે ખંડિત મંથમવાળાઓ ક્રમમાં ક્રમ ભવનવામીમાં અને વધારેમાં વધારે મૌધર્મકૃત્પમાં ઉત્પન્ન થાય છે. સ્વીકાર કર્યો ત્યારથી જેઓના દેશવિરતિ^૨ પશ્ચિમ અખંડિત છે તેવા અખંડિત—મંથમામંથમો^૨ ક્રમમાં ક્રમ મૌધર્મકૃત્પમાં અને વધારેમાં વધારે અચ્યુતકૃત્પમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેમનાથી જીલટા ખંડિત—મંથમાસંથમો^૨ ક્રમમાં ક્રમ ભવનવાસીમાં અને વધારેમાં વધારે જ્યોતિષિકમાં ઉત્પન્ન થાય છે. મગ્જ વિના થતી અકામ નિર્જરાવાળા (પગણે તપ સહે છે તેવા) ક્રમમાં ક્રમ ભવનવાસીમાં અને વધારેમાં વધારે વાનવ્યતરમાં ઉત્પન્ન થાય છે, બાટીના (હવે પછી જણાવેલા) બધાની ક્રમમાં ક્રમ ઉત્પત્તિ ભવનવામીમાં છે. અને વધારેમાં વધારે નીચે પ્રમાણે છે:

૧. સત્ત્વલ્લન કધાયના સામર્થ્યથી તેઓમા ઘોડા માયાદિ દોષ સભવે છે; પણ તેઓએ ચારિત્રનો ઉપધાત કર્યો નથી. —મીદા.

૨. વિરતિ એટલે વિરમવું તે; દ્વિંસાદિ પાપોગાથી અસતઃ નિવૃત્ત થવું તે દેશવિરતિ જેમકે ‘જગમ જીવેની દ્વિંસાં ન કરવી’ એવો નિયમ લેનાર મધુવ આદિંસા પ્રતવાળો છે. તેને ‘સંથમાસંથમી’ પણ કહેવાય. કારણ કે જગમ જીવેની અદિસાની દૃષ્ટિએ તે સંથમી છે, અને અન્ય જીવેની દ્વિંસાની દૃષ્ટિએ તે અસંથમી છે.

તાપસો એટલે કે ખરી પડેલાં પાંદડાં વગેરેનો ઉપભોગ કરનારા (મૃદ તપસ્વીઓ) જ્યોતિષિકમાં; ચેષ્ટા, ચાળા વગેરે કરનારા કાંદાર્પિકો સૌધર્મિકલ્પમાં; ધાડની બિક્ષાથી જીવનારા ત્રિદંડીઓ (ચરકપરિત્રાજકો)^૧ બ્રહ્મલોકલ્પમાં; જ્ઞાન, જ્ઞાની, સાધુ વગેરેની નિંદા કરનારા કિલ્ચિષિકો^૨ લાંતકલ્પમાં; દેશવિરતિ ધારણ કરનારા ગાય ઘોડો વગેરે તિર્યચો સહસ્રારકલ્પમાં; આજીવક સંપ્રદાયના ગોશાલક-શિષ્યો તથા મંત્રાદિનો પ્રયોગ કરનારા આભિયોગિકો અચ્યુતકલ્પમાં અને દર્શનબ્રહ્મ વેપ-ધારકો ઉપરના ઐવેયકમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

—શતક ૧, ઉદ્દે. ૨

૯

રાજગૃહ નગરનો પ્રસંગ છે.

ગૌતમ—હે ભગવન્ ! એકાંતગ્રાહ એટલે કે મિથ્યાદષ્ટિ જીવ અથવા વિરતિ વિનાનો જીવ કેાનું (કઈ ગતિનું) આયુષ્યકર્મ બાધે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! પોતાનાં મોટાં-નાનાં કાર્યો અનુસાર નૈરયિકનું, તિર્યચનું, મનુષ્યનું અને દેવનું પણ બાધે.

૧. અથવા ચરકો એટલે કુચ્છોટકાદિ (લંગોટિયા ?) અને પરિત્રાજકો એટલે કપિલ મુનિના શિષ્યો.

૨. જુઓ ચારિત્રખંડમાં જમાલિની કથાનો ઉપસંહાર.

૩. કીતુક એટલે સૌભાગ્યાદિ માટે રનાન જતાવવાં, ભૂતીકર્મ એટલે તાવવાળા વગેરેને ભૂતિ દેવી, સ્વપ્નવિદ્યા ઇત્યાદિ.

ગૌં—હે ભગવન્ ! એકાંતપાંડિત ? મનુષ્ય કઈ ગતિને યોગ્ય આયુષ્યકર્મ બાંધે ?

મં—હે ગૌતમ ! તે તો કદાચ આયુષ્યકર્મ ન પણ ર બાંધે; અને બાંધે તો દેવનું જ બાંધે.

ગૌં—હે ભગવન્ ! તેનું શું કારણ ?

મં—હે ગૌતમ ! સર્વ એકાંતપાંડિત મનુષ્યની માત્ર બે ગતિઓ કહી છે : (૧) અંતક્રિયા એટલે કે નિર્વાણ — મોક્ષ; અને (૨) કલ્પ — અનુષ્ઠર — સુધીના દેવલોકમાં ઉત્પત્તિ.

ગૌં—હે ભગવન્ ! બાહ્યપાંડિત કે કાનું આયુષ્ય બાંધે ?

મં—હે ગૌતમ ! દેવનું.

ગૌં—હે ભગવન્ ! તેનું શું કારણ ?

મં—હે ગૌતમ ! બાહ્યપાંડિત મનુષ્ય યમણ કે બ્રાહ્મણ પાસેથી એક પણ ધાર્મિક અને આર્થ વચન સાંભળી, તથા તેનું અવધારણું કરી, કેટલીક પ્રવૃત્તિથી (રથૂલ હિંસાદિકથી) અટકે છે અને કેટલીકથી (હિંસાદિમાત્રથી) નથી અટકતો; કેટલીકનો પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક ત્યાગ (પ્રત્યાખ્યાન) કરે છે, અને કેટલીકનો નંથી કરતો; આમ કેટલીક પ્રવૃત્તિથી અટકવાને લીધે તેમ જ કેટલીકનો ત્યાગ કરવાને લીધે તે નૈરશિકાદિનું આયુષ્ય નથી બાંધતો, પરંતુ દેવનું આયુષ્ય બાંધી દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

—શ્લોક ૧, ઉદ્દે ૮

૧. દીક્ષાકારના જણાવ્યા પ્રમાણે તેનો અર્થ ' સાધુ ' થાય છે.

૨. ચાર અનંતાનુબંધીકપાય અને ત્રણ મોક્ષનીયનો ક્ષય થયા બાદ.

૩. એટલે કે શ્રાવક. —ટીકા.

ટિપ્પણો

ટિપ્પણ નં. ૧ :

હવે પુણાક વગેરે પાંચેનો વેદ વગેરેની અપેક્ષાએ વિચાર કરવામાં આવે છે :

૧. તેમાં પુણાકને વેદ હોય છે; પરંતુ કાર્ધ સ્ત્રીને પુણાકલબ્ધિ હોતી નથી; તેથી પુણાકલબ્ધિવાળો, પુરુષ કે પુરુષનપુંસક (કૃત્રિમ રીતે થયેલો) હોય છે. બકુશ પણ વેદયુક્ત હોય છે; પરંતુ સ્ત્રી, પુરુષ કે કૃત્રિમનપુંસક એ ત્રણે બકુશ હોઈ શકે છે. તેનું જ પ્રતિસેવનાકુશીલનું જાણવું. કપાય-કુશીલ પણ વેદસહિત હોય તો ત્રણે વેદવાળો હોય; પરંતુ વેદરહિત હોય. સારે ઉપશાંત અને ક્ષીણ વેદવાળો હોઈ શકે. નિર્ગ્રંથ વેદરહિત જ હોય પરંતુ તે ઉપશાંતવેદ કે ક્ષીણવેદ એમ બંને પ્રકારનો હોય. સ્નાતક તો વેદરહિત તેમ જ ક્ષીણવેદ જ હોય.

૨. હવે રાગની અપેક્ષાએ વિચાર કરવામાં આવે છે : પુણાક, બકુશ અને કુશીલ રાગસહિત હોય. નિર્ગ્રંથ રાગ-રહિત હોય; પરંતુ ઉપશાંતકપાય કે ક્ષીણકપાય પણ હોય. સ્નાતક તો રાગરહિત તેમ જ ક્ષીણકપાય જ હોય.

૩. હવે કલ્પની અપેક્ષાએ પુણાકાદિનો વિચાર કરવામાં આવે છે : ‘અમુક પ્રકારનાં અમુક વસ્ત્ર પરિધાન કરવાં’ વગેરે દશ કલ્પો આચારોનું પાલન પહેલા અને છેલ્લા

તીથ કરના સમયમા આનન્દક હોય છે (ચિત્ત પ) મધ્યમ
માનીસ તીર્થ કરના માધુઓને તે આચારોનુ પાન । આનન્દ
નથી (અચિત્તકલ્પ) ડુનાકની માફીન આત્મ સુનીના રંગો
ચિત્ત પમા પશુ હોય અને અચિત્ત પમા પશુ હોય
જિનકલ્પ^૧ અચિત્તકલ્પ અને પાતીતતાની અપેરાએ
નિચારીએ તો ડુનામ અચિત્તકલ્પમા હોય મકુશ જિન પ
અને સ્થવિગ્ધ પમા હોય પ્રતિમેરનાડુનીનન પશુ તેમ જ
જાણુ મ્પાયકુશીન જિનકલ્પમા હોય, યચિગ્ધ પમા હોય અત
પાતીત પશુ હોય નિમ્ન ય અને આત્મ પાતીત જ હોન

૪ મધ્યમ અથવા ચારિત્રના પાય પ્રકાર ૬ જે
પહેનવહેની મુનિદીક્ષા તેમામા આવે ૮ તે ‘મામાયિમ મધ્યમ’
પ્રથમ દીક્ષા ત્રીધા માદ શાસ્ત્રબ્યામ જાદ વિશેષ મુદ્ધિ
ખાતર ક લીધેની દીક્ષામા કોપાપત્તિ થરાથી તેનો મરી
જે નવેમર દીક્ષા આપવામા આવે તે ‘કોપસ્થાપન મધ્યમ
અમુક ખાસ તપ કરનારે મરુનો પગિહાર-ત્યાગ મરી વિનુદિ
પ્રાપ્ત કરવાઉપ ‘પરિહારવિનુદિ ચાગ્રિ’ જેમા માનાદિ
માથો ઉચ્ચમાન ન હોય, પણ તોભનો અગ અતિ ધૂ મપશુ
હોય તે ‘મુક્ષમપરાય ચાગ્રિ’ તથા જેમા કોઈ પર માન
ઉચ્ચમાન નથી જ હોનો તે યથાખ્યાત ચાગ્રિ ડુના ।
જમ્પશ અો પ્રતિમેરનાકુલીત સામાયિક અો હોપગ્યાનીયમા
હોય, કપાયકુશીન યથાખ્યાત નિનાયના મધ્યમામા હોય
તથા નિર્મય અને નાતક યથાખ્યાત સ રમમા હોય

૧ જિનકલ્પ એ કલ્પ જાતિ ૨ આચાર છે

૨ તેના ૪૫ માટે જાઓ ૨ । જ પા ૬૦ નોંધ

૫. હવે સંયમની પ્રતિસેવના^૧-ખંડનની અપેક્ષાએ તેમનો વિચાર કરવામાં આવે છે.

પુણાક પ્રતિસેવક જ હોય; તે મૂલ્યુણુનો પ્રતિસેવક હોય ત્યારે પાંચ આસ્રવ (પાંચ મહાવ્રતથી ઊલટાં પાંચ મહાપાપ) માંના કોઈ એક આસ્રવને સેવે; અને ઉત્તરગુણની વિરાધના કરે ત્યારે દશ પ્રકારના પ્રત્યાખ્યાનમાંથી^૨ કોઈ એક પ્રત્યાખ્યાનને વિરાધે. જકુશ મૂલ્યુણુનો વિરાધક ન હોય; ઉત્તરગુણની વિરાધના વખતે ને દશમાંથી એક પ્રત્યાખ્યાનને વિરાધે. પ્રતિસેવનાકુશીલનું પુણાક જેવું જ જાણવું. કયાયકુશીલ, નિઝાંધ અને રનાતક વિરાધક હોય જ નહીં.

૬. હવે પાંચ જ્ઞાનોની^૩ અપેક્ષાએ વિચાર કરવામાં આવે છે.

પુણાક એ જ્ઞાનોમાં કે ત્રણ જ્ઞાનોમાં હોય. જેમાં હોય ત્યારે મતિ અને શ્રુતજ્ઞાનમાં હોય; અને ત્રણમાં હોય ત્યારે મતિ, શ્રુત અને અવધિજ્ઞાનમાં હોય.

એ જ પ્રમાણે જકુશ અને પ્રતિસેવનાકુશીલનું જાણવું. કયાયકુશીલ જે, ત્રણ, અથવા ચાર જ્ઞાનમાં પણ હોય. જેમાં હોય ત્યારે મતિ અને શ્રુતમાં હોય; ત્રણમાં હોય ત્યારે મતિ

૧. સંજ્વલન કયાયના ઉદયથી સંયમવિરુદ્ધ આચરણ ને પ્રતિસેવના. સર્વવિરતિનો પ્રતિજ્ઞ કરવા જેટલી નહીં, પણ તેમાં રખસન અને માલિન્ય કરવા જેટલી તીવ્રતાવાળા કયાય સંજ્વલન કહેવાય. જુઓ પા. ૨૬.

૨. જુઓ આ પ્રથમ ખંડમાં પ્રત્યાખ્યાન નામનું ૧૨મું પ્રકરણ.

૩. જુઓ આગળ પા. ૨૭, ટિ. નં. ૩.

શ્રુત અને અનધિમા હોય, ચારમા હોય ત્યારે મતિ, શ્રુત, અનધિ અને મન પર્યવજાનમા હોય એ પ્રમાણે ૪ નિર્મથનુ પણ જાણુના આત્મ માત્ર કેવળજાનમા હોય

૭ હવે શ્રુત અથવા શાસ્ત્રની દષ્ટિએ રિચાર કરનામા આવે ૬

પુનામ્ ઓઠામા ઓછુ નવમા પૂર્વમ્ થની ત્રીજી આચાર વસ્તુ મુધી બણે, અને વધારેમા રધારે મપૂર્ણ નવ પૂવેને* બણે ૭ ૪ ઓઠામા ઓછુ આઠ પ્રવચનમાતા^૧ સુધી, અને રધારેમા રધારે દગ પૂવે મુધી બણે એ ૪ પ્રમાણે પ્રતિભેનના રીત પણ જાણુનો જાણકરીલ ઓઠામા ઓછુ આઠ પ્રવચનમાતા સુધી અને વધારેમા રધારે ૧૪ પૂર્વો મુધી બણે એ ૪ પ્રમાણે નિર્મથનુ જાણુના આત્મક (સર્વજ્ઞ હોનાથી) શ્રુતગદિત હોય

૮ હવે તીર્થની દષ્ટિએ રિચાર કરવામા આવે ૭ પુનામ્, મકુશ અને પ્રતિભેવનાશુશીન એ હમેશા તીર્થ કરના શાસનમા હોય ૭ પરંતુ સાયજીની, નિર્મથ અને આત્મક તો તીર્થમા પણ હોય અને અતીર્થમા પણ હોય અતીર્થમા હોય ત્યારે તે તીર્થ કર પણ હોય કે પ્રત્યે છુદ્ધ પણ હોય

* નૈનધર્મના, અન્યા હુમ થઈ ગયેલા મનાતા વદના ૧૪ મ્મો જુઓ આ માળાનુ 'અયમધર્મ' પુસ્તક પા ૭

૧ પાસ સમિતિ અને તલ સુધિ એ જાણ પ્રવચનમાતા મ્દેવાય ૭ જુઓ 'અતિમ ઉપદેશ' પા ૧૩૬ છં

૨ ૧૩૦ વિના પોતાની મેળે ૪ જ્ઞાન પામેલો જુઓ આ માળાનુ 'અતિમ ઉપદેશ' પુસ્તક, પા ૪૫, ઠિં ૧ ૧

૬. હવે લિંગની દૃષ્ટિએ વિચાર કરવામાં આવે 'છે :
'લિંગ એટલે ચિહ્ન : તે ભાવ અને દ્રવ્ય એમ બે પ્રકારનું
છે. ચારિત્રગુણ એ ભાવલિંગ, અને વિશિષ્ટ વેશ આદિ
બાહ્ય સ્વરૂપ તે દ્રવ્યલિંગ.' પાંચે નિર્ગથો ભાવલિંગની
અપેક્ષાએ સ્વલિંગમાં (સાધુપણમાં) હોય; પરંતુ દ્રવ્યલિંગની.
અપેક્ષાએ સ્વલિંગમાં હોય કે ગૃહસ્થલિંગમાં પણ હોય.

૧૦. હવે પાંચ શરીરોની* દૃષ્ટિએ વિચાર કરવામાં
આવે છે. પુલાક, ઔદારિક, તૈજસ અને કાર્મણુ એ ત્રણ
શરીરમાં હોય. બકુશ તે ત્રણ શરીરમાં હોય અથવા
ઔદારિક, વૈક્રિય, તૈજસ અને કાર્મણુ એમ ચારમાં પણ
હોય. એ પ્રમાણે પ્રતિસેવનાકુશીલનું જાણવું. કપાયકુશીલ
ઉપર જણાવેલાં ત્રણ તેમ જ ચાર, તથા આહારક સાથેનાં
પાંચ શરીરમાં પણ હોય. નિર્ગથ અને સ્નાતકને પુલાકની
પેઠે જાણવા.

૧૧. હવે ભૂમિની અપેક્ષાએ વિચાર કરવામાં આવે
છે. પુલાક જન્મથી તેમ જ ચારિત્રભાવથી અસ્તિત્વની

* બહાર દેખાતું સ્થૂણ શરીર, તે 'ઔદારિક'; આંધેલા
આહારાદિને પચાવવામાં અને દીપ્તિમાં કારણભૂત થતું શરીર તે
'તૈજસ'; છવે આંધેલો કર્મસમૂહ તે 'કાર્મણુ' શરીર; નાનું —
મોટું — પાતળું — જાડું — એમ અનેકવિધ રીતે — વિક્રિયાને
— ધારણ કરી શકે તે 'વૈક્રિય' [દિવ વગેરેને તે જન્મથી પ્રાપ્ત હોય
છે; પણ મનુષ્યોને તપ વગેરેની શક્તિથી પ્રાપ્ત થાય છે]; યૌદ
પૂર્વગ્રંથો જાણનાર મુનિથી જ રચી શકાયું 'આહારક' શરીર.
કાંઈ શંકા પડતાં અન્ય સ્ત્રેષ્ઠમાં રહેલા સર્વજ્ઞ પાસે જવા તેઓ તેને
ઉત્પન્ન કરે છે; તે હાય જોડતું માનું હોય છે.

અપેક્ષાએ^૧ કર્મભૂમિમા જરૂર હોય, (કારણકે તેને દેવ પણ મહત્તી — ઉપાડી જઈ શક નહિ) મહત્તી પણ જન્મ અને આગ્નિભાગથી અસ્તિત્વની અપેક્ષાએ કર્મભૂમિમા જ હોય, પરંતુ મહત્તીની અપેક્ષાએ અકર્મભૂમિમા પણ હોય એ પ્રમાણે પડીનાઓનું પણ જાણુ.

૧૦ હવે કાળની અપેક્ષાએ નિચાર કરવામા આને છે કાળ નહીં પ્રકારના છે મુખ-વીર્યાદિની અપેક્ષાએ ચડતો ઉત્સર્પિણી કાળ, મુખ-વીર્યાદિની અપેક્ષાએ ઊતરતો અવસર્પિણી કાળ, અને નોઅવસર્પિણી-નોઉત્સર્પિણી ગાળ ભરત અને ઐરવત^૨ ક્ષેત્રમા પહેલા એ પ્રમાણે કાળ ૭ અને મહાવિદેહ^૩ તથા હૈમવતાદિ^૪ ક્ષેત્રમા રિત્ત પ્રાગ્તો કાળ છે

૧ ૧૨ણકે અર્મ્મભૂમિમા હત્યન થયેલામા ચારિત્ર ન મળે

૨ જોમા મોક્ષમાર્ગને જાણનાર અને તેનો ઉપદેશ રનાર તીર્થંકર પેદા થઈ શકે તે કર્મભૂમિ કહેવાય જણુદ્રીપ, ધાતક્રીખડ અને અર્જો પુષ્પદ્રીપ (વચ્ચેના સમુદ્રા સાથે) ઐરલો મનુષ્યલો કહેવાય છે જણુ વગેરે દ્રીપોને સરખા નામના ભરત વગેરે સાત સાત મેરોમા વહતી નાખવામા આવ્યા છે જણુ કરના ધાતક્રીખડમા જમણા મેરો છે, અને અવાપુષ્પ રમા પણ તેટલા જ છે તેમાથી પાચ ભરતમેરો, પાચ ઐરવત અને પાચ વિદેહ એ કર્મભૂમિઓ છે, પાચ હૈમવત, પાચ હૈરણ્યવત, પાચ રમ્યક, પાચ હરિવર્ષ, પાચ દેવકુડુ અને પાચ ઉત્તરકુડુ એ ત્રીસ અર્મ્મભૂમિઓ છે દેવકુડુ અને ઉત્તરકુડુ એ વિદેહના જ ભાગો છે, પણ તે અર્મ્મભૂમિઓ છે

અવસર્પિણીના મુપમમુપમા, મુપમા, મુપમદુપમા, દુપમમુપમા. દુપમા, અને દુપમદુપમા એમ છ આરા — વિભાગ છે.* ઉત્સર્પિણીના (ક્રમમાં) તેથી ઊલટા છ આરા છે.

• નોઉત્સર્પિણી-નોઅવસર્પિણી કાળમાં મુપમમુપમાનો સમાન કાળ દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુમાં^૧ હોય છે. મુપમાનો સમાન કાળ હરિવર્ષ અને રમ્યક ક્ષેત્રમાં હોય છે. મુપમ-દુપમાનો સમાન કાળ હિમવત અને ઐરણ્યવત ક્ષેત્રમાં તથા દુપમમુપમાનો સમાન કાળ મહાવિદેહમાં હોય છે.

પુષ્પાક ત્રણે કાળમાં હોય છે. અવસર્પિણીમાં પુષ્પાક જન્મતી અપેક્ષાએ ત્રીજા અને ચોથા આરામાં જ હોય; અને ચારિત્રભાવથી અસ્તિત્વની અપેક્ષાએ ત્રીજા, ચોથા અને પાંચમા આરામાં પણ હોય. તેમાં જે ચોથા આરામાં જન્મે છે હોય, તેનું પાંચમા આરામાં ચારિત્રભાવથી અસ્તિત્વ હોય. ત્રીજા અને ચોથા આરામાં જન્મ અને

• આગળ ચારિત્રખંડમાં સુદર્શન શેઠની કથામાં જણાવેલ 'સાગર' વર્ષોને હિસાબે અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણી એ દરેક ૧૦×(૧ કરોડ×૧ કરોડ) સાગર વર્ષનાં બનેલા છે. અવસર્પિણીના છ આરાનું માપ આ પ્રમાણે છે :

પ્રથમ આરા = ૪×(૧ કરોડ×૧ કરોડ) સાગર વર્ષ.
બીજો આરા = ૩×(") "
ત્રીજો " = ૨×(") "
ચોથો " = ૧×(") " આછાં ૪૨૦૦૦ વર્ષ
પાંચમો " = ૨૧૦૦૦ વર્ષ
છઠ્ઠો " = ૨૧૦૦૦ વર્ષ

૧. જુઓ પાન ૭૪, નોંધ ૨

નદ્વાય અને તેમ જિત્તર્પિણીમાં તે જીમ્ન, ત્રીમ્ન અને ચોથા આરે જન્મથી હોય તેમા જીમ્ન આરાને અને ને જન્મે અને ત્રીમ્ન આરામા તે ચારિત્રનો ન્વીકાર કરે, ત્રીમ્ન અને ચોથામા ને જન્મ અને ચાગ્રિ જાનેથી હોય, ચાગ્રિની અપેક્ષાએ ત્રીમ્ન અને ચોથા આરામાં જ હોય, કેમ કે તે જ આરામા ચાગ્રિની પ્રતિપત્તિ હોય છે પુવાક નોજિત્તર્પિણીનો અવમર્પિણી ઠાગે હોય તો જન્મ અને ચાગ્રિની અપેક્ષાએ જન્મસુરમા સમાન કાગે હોય મકુશ અવમર્પિણી અને ઉત્તર્પિણી એ એ કાગે જ હોય અવમર્પિણીમા જન્મ અને ચાગ્રિની અપેક્ષાએ મદેવા એ આરામા ન હોય, ત્રી-ન, ચોથા અને પાચમા આરામા હોય, પણ હકામા કદી ન હોય મહરણની અપેક્ષાએ ને કોઈ પણ કાગે હોય જિત્તર્પિણી ઠાગમા હોય તો બધુ પુવાકની પેરે જાણુતુ, પરંતુ મહરણની અપેક્ષાએ કોઈ પણ કાગે હોય એમ જાણુતુ નોઅવમર્પિણી-નોજિત્તર્પિણી કાગે હોય તો પણ મકુ પુવાકની પેરે જાણુતુ, પણ મહરણને અપેક્ષી કોઈ પણ કાગે હોય એમ જાણુતુ મકુમની પેરે જ પ્રતિસેવના નીચ અને કાચકુશીલને પણ જાણુવા નિર્મય અને ન્નાતકને પુવાકની પેરે જાણુતા પરંતુ મહરણની અપેક્ષાએ નેઓ મર્ત કાગે હોય એમ જાણુતુ

(૧૩) હવે ગતિની અપેક્ષાએ વિચાર કરવામા આવે છે પતાક મરણ પામીને દેવગતિમા જાય, ત્યાં પણ વૈમાનિક દેવોમા જ ઠીપજે, અને તે પણ નીચામા નીચે મૌધર્મ દર્પમા, અને જિયામા જિન્ને મહસાર દર્પમા

બકુશનું પણ એ પ્રમાણે જ જાણવું. તદ્વાત એટલો કે તે જિંયામાં જિંયે અમ્યુત કલ્પમાં ઉત્પન્ન થાય. પ્રતિસેવના-કુશીલને બકુશ જેવો જ જાણવો. કપાયકુશીલને પુલાક જેવો જાણવો; તદ્વાત એ કે તે જિંયામાં જિંયે અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થાય. નિર્ગ્રંથનું પણ એ પ્રમાણે જાણવું, પણ તે માત્ર અનુત્તર વિમાનમાં જ ઉત્પન્ન થાય, રનાતક તો મરણ પામીને સિદ્ધગતિએ જ જાય.

પુલાકે જે સંયમની અવિરાધના સાચવી હોય તો તે ઇદ્ર, સામાનિક, ત્રાયસ્ત્રિશ, કે શોકપાલ થાય; પણ અહર્મિદ્ર^૧ ન થાય. વિરાધના જ કરી હોય તો ભવનપતિ વગેરે કાઈ પણ દેવમાં ઉત્પન્ન થાય. એ પ્રમાણે બકુશ અને પ્રતિસેવના-કુશીલનું જાણવું. કપાયકુશીલે સંયમની વિરાધના ન કરી હોય તો તે ઇદ્રથી માંડીને અહર્મિદ્ર પણ થાય; અને વિરાધના કરી હોય તો ભવનવાસી વગેરે કાઈ દેવપણે ઉત્પન્ન થાય. નિર્ગ્રંથ અવિરાધનાને આશરીને અહર્મિદ્ર જ થાય, અને વિરાધનાને આશરીને ભવનવાસી વગેરે કાઈ પણ દેવમાં ઉત્પન્ન થાય.

૧. દેવોમાં પણ સ્વામી-સેવક ઇત્યાદિ ભાવો છે. ઇદ્ર એ સ્વામી છે; ત્રાયસ્ત્રિશ દેવો મંત્રી અથવા પુરોહિત જેવા છે. તેઓ સામાનિક પણ કહેવાય છે. આત્મરક્ષક દેવો રાત્ર વડે રક્ષા કરે છે; લોકપાલ સરહદની રક્ષા કરે છે; અનીક દેવો સૈનિકનું કે સેનાપતિનું, આભિયોગ્ય દેવો દાસનું, અને દિલ્લિવધિક દેવો અંત્યજનનું કામ કરે છે ઇત્યાદિ. ઉપરના દેવલોકોમાં સ્વામીસેવકભાવ નથી, બધા 'અહર્મિદ્ર'—પોતાને ઇદ્ર જેવા જ માને છે.

દેવસોકમાં પુવાકની ન્થિતિ ઓઝામા ઓઝી બેથી નવ પન્થોપમ^૧ મુધીની (પથ્યોપમપૃથક્ત્વ), અને વધારેમા વધારે ૧૮ માગરોપમની છે. બકુશની તે જ પ્રમાણે છે, પણ વધારેમા વધારે ૨૦ માગરોપમની છે પ્રતિમેવનાકુશીલનુ તેમ જ મમજવુ કપાયકુશીલની તે જ પ્રમાણે, પણ વધારેમા વધારે ૨૩ સાગરોપમ, તથા નિર્મથની ૩૩ સાગરોપમ જ ન્થિતિ છે

૧૪. હવે મયમન્થાન એટલે કે ચારિત્રની શુદ્ધિ-અશુદ્ધિના વત્તાઓપણાને લીધે થતા બેદોની દૃષ્ટિએ વિચાર કરનામા આવે છે ચાગ્નિમોહનીયનો ક્ષયોપગમ અનેક પ્રકારનો હોનાથી પુનાકથી માઠીને કપાયકુશીલ મુધીનાના મયમન્થાનો અમખ્યાત છે નિર્મથને એક જ મયમન્થાન છે, કારણકે વપાયનો ક્ષય કે ઉપશમ એક જ પ્રકારનો હોવાથી તેની શુદ્ધિ પણ એક જ પ્રકારની છે એ પ્રમાણે જ્ઞાતક વિષે પણ જાણુ

નિર્મથ અને જ્ઞાતકનુ મયમન્થાન એક જ છે, પુનાકના તેથી અમખ્યાતગણા છે, બકુશના તેથી પણ અમખ્યાતગણા છે, પ્રતિમેવનાકુશીલનાં તેથી પણ અમખ્યાતગણા, અને કપાયકુશીલના તેથી પણ અનતગણા છે

ઉક્ત મયમન્થાનોમાથી ઓથી ઓઝા મ્થાનો પુવાક અને કપાયકુશીલના હોય છે એ બને અસખ્યાત મયમન્થાન નુની માથે જ વધ્યે જાય છે, ત્યારબાદ પુવાક અટકે છે, પરંતુ કપાયકુશીલ એકલો ત્યાગ્યાદ અમખ્યાત મ્થાન મુધી

સાથે જ વધે જાય છે; ત્યારપછી અસંખ્યાત સંયમસ્થાનો મુધી કપાયકુશીલ, પ્રતિસેવનાકુશીલ અને બકુશ એકસાથે વધે જાય છે; ત્યારબાદ બકુશ અટકે છે, ત્યારબાદ અસંખ્યાત સ્થાન મુધી ચડી પ્રતિસેવનાકુશીલ અટકે છે, અને ત્યાર પછી અસંખ્યાત સ્થાન મુધી ચડી કપાયકુશીલ અટકે છે. ત્યારપછી આગળ નિર્મથ અને સ્નાતક એક જ સંયમસ્થાનને પ્રાપ્ત કરે છે. 'ઉક્તસ્થાનો અસંખ્યાત હોવા છતાં તે દરેકમાં પૂર્વ કરતાં પછીનાં સંયમસ્થાનોની શુદ્ધિ અનંતાનંતગણી માનવામાં આવી છે.'

એક પુલાક બીજા પુલાકના ચારિત્રપર્યાયોની અપેક્ષાએ હીન^૧ હોય, તુલ્ય હોય કે અધિક હોય. પુલાક બકુશના ચારિત્રપર્યાયોની અપેક્ષાએ અનંતગણો હીન છે. એ પ્રમાણે પ્રતિસેવનાકુશીલના પર્યાયોની અપેક્ષાએ પણ અનંતગણો હીન છે. તે જ પ્રમાણે નિર્મથ અને સ્નાતકની અપેક્ષાએ પણ જાણ્યું. પુલાક જેમ પુલાકના સમ્મતીય ચારિત્રપર્યાયોની અપેક્ષાએ છ સ્થાન પતિત છે, તેમ કપાયકુશીલની સાથે પણ છ સ્થાન પતિત જાણવો.

બકુશ પુલાકના ચારિત્રપર્યાયોની અપેક્ષાએ અનંતગણો અધિક છે. બકુશ બકુશના ચારિત્રપર્યાયોની અપેક્ષાએ હીન હોય, તુલ્ય હોય કે અધિક હોય. હીન હોય તો છ સ્થાન પતિત

૧. હીન હોય તો અનંત ભાગ હીન હોય, અસંખ્ય ભાગ હીન હોય, સંખ્યાત ભાગ હીન હોય, સંખ્યાતગણો હીન હોય, અસંખ્યાતગણો હીન હોય અને અનંતગણો હીન હોય. તે જ પ્રમાણે અધિકત્વ પણ છ રીતે જાણવું.

હોય. તે જ પ્રમાણે પ્રતિસેવનાકુશીલ અને કપાયકુશીલ સાથે પણ જાણવું. નિર્ગ્રંથ અને સ્નાતકથી તો તે હીન જ છે.

પ્રતિસેવનાકુશીલનું પણ બહુશ પ્રમાણે જ જાણવું.

કપાયકુશીલનું પણ એ પ્રમાણે જ જાણવું; પરંતુ પુણાક કરનાં બહુશ અધિક જ કહી શકે, તેને બહુશ કપાયકુશીલને હીન, ગુણ્ય, અને અધિક કહેવો. હીન હાય ત્યારે છ સ્થાન પતિત હોય.

નિર્ગ્રંથ, પુણાકથી માંડીને કપાયકુશીલના ચારિત્રપર્થયોની અપેક્ષાએ અનતગણા અધિક છે; પરંતુ અન્ય નિર્ગ્રંથના સમતીય ચારિત્રપર્થયોની અપેક્ષાએ ગુણ્ય છે. એ પ્રમાણે સ્નાતકની અપેક્ષાએ પણ જાણવું.

તે પ્રમાણે સ્નાતકનું પણ જાણવું.

પુણાક અને કપાયકુશીલના જઘન્ય (ઓઝામાં ઓઝા) ચારિત્રપર્થવો પરસ્પર ગુણ્ય છે અને મૌથી થોડા છે; તેથી પુણાકના ઉત્કૃષ્ટ (વધારેમાં વધારે) ચારિત્રપર્થવો અનંતગણા છે. તેથી બહુશ અને પ્રતિસેવનાકુશીલના જઘન્ય ચારિત્રપર્થવો અનંતગણા છે અને પરસ્પર ગુણ્ય છે. તેથી બહુશના ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રપર્થવો અનંતગણા છે. તેથી પ્રતિસેવનાકુશીલના ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રપર્થવો અનંતગણા છે. તેથી કપાયકુશીલના ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રપર્થવો અનંતગણા છે. તેથી નિર્ગ્રંથ અને સ્નાતક એ બંનેના નહીં જઘન્ય—નહીં ઉત્કૃષ્ટ એવા ચારિત્રપર્થવો અનંતગણા અને પરસ્પર ગુણ્ય છે.

૧૫. પુણાકથી નિર્ગ્રંથ સુધીનાઓ કામ-અન-વચનના યોગ — વ્યાપારો યુક્ત છે, પરંતુ સ્નાતક તો સમોગી હોય તેમ જ અયોગી પણ હોય.

૧૬. પુલાકથી સ્નાતક સુધીના સાકાર તેમ જ અનાકાર ઉપયોગવાળો^૧ છે.

૧૭. પુલાકથી માંડીને કપાયકુશીલ સુધીના કપાયયુક્ત જ હોય છે; પરંતુ કંપાયકુશીલ સિવાયના બધાને ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચારે કપાય હોય છે; બ્યારે કપાયકુશીલને સંત્વલન પ્રકારના ચાર, ત્રણ (ક્રોધ વિનાના), બે (ક્રોધ અને માન વિનાના) કે એક (લોભ) કપાય હોય છે.

નિર્ઘ્રેથ અને સ્નાતક કપાયરહિત જ હોય; પરંતુ નિર્ઘ્રેથ ઉપશાંતકપાય તેમ જ ક્ષીણકપાય પણ હોય; બ્યારે સ્નાતક તો ક્ષીણકપાય જ હોય.

૧૮. પુલાકથી માંડીને નિર્ઘ્રેથ સુધીના લેશ્યાયુક્ત જ હોય છે. પણ પુલાક, બકુશ અને પ્રતિસેવનાકુશીલને તેજ, પદ્મ અને શુક્લ એ ત્રણ જ લેશ્યા હોય છે; બ્યારે કપાયકુશીલને છયે લેશ્યા હોય છે, તથા નિર્ઘ્રેથને એક શુક્લલેશ્યા જ હોય છે. સ્નાતક તો લેશ્યાવાળો તેમ જ લેશ્યારહિત પણ હોય. લેશ્યાવાળો હોય તો એક પરમશુક્લ લેશ્યાવાળો^૨ જ હોય.

૧. જીવનો બોધરૂપ બ્યાપાર તે ઉપયોગ. તેના સાકાર અને નિરાકાર એવા બે ભેદ છે. જે બોધ ગ્રાહ્ય વસ્તુને વિરોધરૂપે જાણે તે સાકાર ઉપયોગ, અને જે બોધ ગ્રાહ્ય વસ્તુને સામાન્ય રૂપે જાણે તે નિરાકાર ઉપયોગ. સાકારને જ્ઞાન અથવા સવિદ્વેષક બોધ પણ કહે છે, તથા નિરાકારને દર્શન અથવા નિર્વિદ્વેષક બોધ કહે છે.

૨. શુદ્ધજ્ઞાનના ત્રીજા ભેદ સમયે એક પરમ શુદ્ધલેશ્યા હોય; અને અન્યદા શુદ્ધલેશ્યા હોય; પરંતુ તે પણ ઇતર જીવની શુદ્ધલેશ્યાની અપેક્ષાએ તો પરમશુદ્ધ લેશ્યા જ હોય.

૧૯. પુલાકથી કપાયકુશીલ સુધીના વધતા પરિણામવાળા પણ હોય, ઘટતા પરિણામવાળા પણ હોય તથા રિયર પરિણામવાળા પણ હોય. નિર્મય અને સ્નાતક ઘટતા પરિણામવાળા ન હોય.

પુલાક ઓછામાં ઓછો એક સમય અને વધારેમાં વધારે અંતર્મુહૂર્ત સુધી વધતા પરિણામવાળો કે ઘટતા પરિણામવાળો હોઈ શકે; અને ઓછામાં ઓછો એક સમય અને વધારેમાં વધારે સાત સમય સુધી રિયર પરિણામવાળો હોઈ શકે.

(પુલાકપણામાં મરણ સંભવતું નથી; તેથી તેનો વર્ધમાન સમય કપાય વડે બાધિત થાય; બ્યારે બહુસાદિને તો મરણથી પણ વર્ધમાન પરિણામ બાધિત થાય. મરણ સમયે પુલાક કપાયકુશીલત્વાદિરૂપે પરિણમે છે.)

નિર્મય ઓછામાં ઓછું અને વધારેમાં વધારે અંતર્મુહૂર્ત સુધી વધતા પરિણામવાળો હોય; (કેવળમાન બપોળે ત્યારે જ તેનું વધતું પરિણામ અટકે.) તથા ઓછામાં ઓછો એક સમય અને વધારેમાં વધારે અંતર્મુહૂર્ત સુધી તે રિયર પરિણામવાળો હોય. (ઓછામાં ઓછો એક સમય મરણને કારણે સંભવે છે.)

સ્નાતક ઓછામાં ઓછું અને વધારેમાં વધારે અંતર્મુહૂર્ત સુધી વધતા પરિણામવાળો હોય, (કેમકે શૈલેશી અવસ્થામાં વર્ધમાન પરિણામ અંતર્મુહૂર્ત સુધી હોય) તથા ઓછામાં ઓછું અંતર્મુહૂર્ત અને વધારેમાં વધારે કાંઈક (આઠ વરસ) ન્યૂન પૂર્વકોટી વર્ષ સુધી તે રિયર પરિણામવાળો હોય. (જેમકે, કેવલમાન થયા પછી, અંતર્મુહૂર્ત સુધી રિયર પરિણામવાળો થઈને શૈલેશી સ્વીકારે ત્યારે અંતર્મુહૂર્ત; અને

પૂર્વકાદ્રી આયુષવાળા પુરુષને જન્મથી ઓછામાં ઓછાં નવ વર્ષ ગયા પછી કેવલજ્ઞાન ઊપજે, પછી તે નવ વરસ ન્યૂન પૂર્વકાદ્રી વર્ષ સુધી સ્થિર પરિણામવાળો થઈને શૈલેશી સુધી વિહરે : શૈલેશીમાં તે વર્ધમાન પરિણામવાળો હોય.)

૨૦. પુલાક આયુષ સિવાયની સાત કર્મપ્રકૃતિઓને^૧ બાંધે (કેમકે પુલાકને આયુષ્યનો બંધ થતો નથી; તેને યોગ્ય અધ્યવસાયસ્થાનકો જ તેને નથી.) બકુશ અને પ્રતિસેવના-કુશીલ આયુષ્ય સિવાયની સાત બાંધે કે આયુષ્યસહિત આઠેય બાંધે. કપાયકુશીલ ઉપર જણાવેલી સાત કે આઠ બાંધે તેમ જ આયુષ્ય અને મોહનીય સિવાયની છ પણ બાંધે. [આયુષ્યનો બંધ અપ્રમત્ત (સાતમા) ગુણસ્થાન^૨ સુધી જ હોય છે. તેથી કપાયકુશીલ સૂક્ષ્મસંપરાય (દશમા) ગુણસ્થાનકે આયુષ્ય ન બાંધે; તેમજ મોહનીયને બાહ્યકપાયોદયના અભાવથી ન બાંધે, માટે છ.] નિર્મથને તો બંધહેતુઓમાં

૧. જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુષ, નામ (ગતિ), યોગ, અને અંતરાય — એમ કર્મની આઠ પ્રકૃતિઓ છે. વિગત માટે જુઓ આ ભાગાનું 'અંતિમઉપદેશ' પુસ્તક પા. ૨૨૬.

૨. મોહનીયકર્મ બાંધું થતું જાય, તેમ તેમ આત્માના સહજ ગુણો ઉપરથી આવરણ બાંધું ચલાયી કે નાસ પામવાયી તે યોગાના સહજસ્વરૂપે પ્રગટે છે, તે શુદ્ધિની ૧૪ પાયરીઓ સ્વીકારેલી છે; તે દરેક ગુણસ્થાન કહેવાય છે. તે દરેકમાં આત્માની સ્થિતિ અમુક શુદ્ધિ કે અશુદ્ધિવાળી હોય છે. વિગતવાર વર્ણન માટે જુઓ આ ભાગાનું 'અંતિમઉપદેશ' પુસ્તક, પા. ૧૭૨.

માત્ર યોગનો જ મદ્દલાવ હોય છે, તેથી યોગનિમિત્ત માત્ર વેદનીયકર્મ માટે આતકનું પણ તેમ જ જથ્થુનું, પરંતુ અયોગી (૧૪ મા) ગુણુરથાનકે બધહેતુનો અભાવ હોનાથી તે એક પણ ન બાધે

પુવાકથી કપાયકુશીલ સુધીના આઠે કર્મપ્રકૃતિઓને અનુભવે છે. નિર્ગ્રંથ મોહનીય સિવાયની સાતને, અને ન્નાતક વેદનીય, આયુષ, નામ અને જ્ઞાન એ ચારને

પુવાક આયુષ અને વેદનીય સિવાયની ૭ કર્મ પ્રકૃતિઓને^૧ ઉદીરે^૨ છે જકુશ (આયુષ સિવાયની) માત્ર, આટ, કે (આયુષ, વેદનીય સિવાય) છ ને ઉદીરે છે, એવું જ પ્રતિમેવનાકુશીલનું સમજવું, કપાયકુશીલ ઉપર જણાવેલી સાત, આટ, કે છ ઉપરાત (આયુષ્ય, વેદનીય તથા મોહનીય સિવાયની) પાચને પણ ઉદીરે છે નિર્ગ્રંથ (ઉપર જણાવેલી) પાચને કે નામ અને જ્ઞાન એ બેને ઉદીરે છે આતક નામ અને જ્ઞાન એ બેને ઉદીરે કે ન પણ ઉદીરે^૩

૨૧ પુવાક પુનાકપણ ત્યાગીને કપાયકુશીલપણ કે અમયતપણ પામે જકુશ જકુશપણ છોડીને પ્રતિસેવના કુશીલપણ, કપાયકુશીલપણ, અમયમ કે સમમામયમ પામે પ્રતિમેવનાકુશીલ પ્રતિમેવનાકુશીલપણ છોડીને જકુશપણ,

૧ ગાદી તેમજ પગી, જે જે પ્રકૃતિઓ નથી ઉદીરાતી તે તે પૂર્વે ઉદીરીને જ પુવાક જકુશાદિપણ પામવામા આગ્યુ દોષ છે એમ સમજવું સ્નાતક સંયોગી અવસ્થામા નામજોત્ર મ્મના ઉદીરક છે. ઉદીરવુ એટલે લવિષ્યકાળમા જ ફળ આપનાર કર્મને કર્મવિશેષથી બે ની લાવી, નત્યારે જ ભોગવવામા નાખી દેવું

કપાયકુશીલપણું, અસંયમ કે સંયમાસંયમ પામે. કપાયકુશીલ
કપાયકુશીલપણું ત્યાગીને પુણાકપણું, બકુશપણું, પ્રતિસેવના-
કુશીલપણું, નિર્મયપણું, અસંયમ કે સંયમાસંયમ પામે.
નિર્મય નિર્મયપણું છોડીને કપાયકુશીલપણું, રનાતકપણું કે
અસંયમ પામે. રનાતક રનાતકપણું છોડીને સિદ્ધગતિ
૯ પામે.

૨૨. પુણાક આદારાદિની અનાસક્તિ (નાસંગા)થી યુક્ત
છે; અને બકુશ, પ્રતિસેવનાકુશીલ તથા કપાયકુશીલ
આદારાદિની આસક્તિ (સંગા)થી યુક્ત છે તેમ અયુક્ત પણ
છે. રનાતક અને નિર્મય પુણાકની પેઠે (નાસંગા
યુક્ત) જાણવા.

૨૩. પુણાકથી ખાંડીને નિર્મય મુખી આદારકરે હોય

૧. ઉપરામનિર્મયશ્રેણીથી પદતો સકપાય - કપાયકુશીલ થાય;
અને શ્રેણીના શિખરે મરણ પામી દેવપણે હત્યજ્ઞ ગતો
અસંયમ થાય.

૨. આદાર એટલે સ્થૂલ શરીરને પોષક આદારરૂપ સ્થૂલ
પુદ્ગલો મદલું કરવાં તે. અનાદારક દશા, મર્યા બાદ મુક્ત
થનાર જીવને હોય છે; કારણ કે તે સૂક્ષ્મ સ્થૂલ બધાં શરીરોથી
રહિત હોય છે; અથવા તો મર્યા બાદ જે અથવા ત્રણ વાંકવાળી
ગતિથી અન્ય જન્મસ્થાને જનાર જીવને હોય છે; કારણકે તે
ગતિવાળા જીવોને પહેલો સમય ત્યક્ત શરીર દ્વારા કરેલા
આદારનો અને અંતિમ સમય હત્યત્તિસ્થાનમાં લીધેલા આદારનો
છે; પરંતુ જે પ્રથમ તથા અંતિમ જે સમયો છોડીને વચ્ચેના કાલ
આદારશૂન્ય હોય છે. એક વાંક મુખી જતાં એક સમય નય.
૯ જીવને જે અથવા ત્રણ વાંક વળવાના હોય છે તેને અનાદાર
સમય હોય છે.

છે, અનાહારક નથી હોતા આત્મ ધ્વનિમુદ્ધાતના ત્રીજા
જોથા અને પાચમા સમયમા અને અસોગી અવ-ધામા
અનાહારક કે અને તે મિનાય અન્યત્ર આહારક પણ છે

૨૪ પુનાકને ઓઝામા ઓઘુ એક અને રધારમા
રધાર નણુ ભવમહણુ હોય (એક ભવમા જ પુનાક થઈને
કપાયકુશીલપણાદિ અન્ય કોઈ પણ સમયતપણાને એ વાગ
કે અનેક વાગ તે ભવમા કે અન્ય ભવમા પામીને તે નિદ્રા
થાય, અને વધારેમા રધારે — દેરાદિભવ રડે અતરિત નણુ
ભવ મુધી પુનાકપણુ પામે) બકુશને ઓઝામા ઓઘુ ૧
અને રધારેમા વધારે આઠ ભવમહણુ હોય (નાણુ -
હિતકૃષ્ણણે આઠ ભવ મુધી ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થાય ૬)
પ્રતિસેવનાકુશીલ અને કપાયકુશીલ સમયે પણ તેમ જ
જાણુવુ નિર્મથનુ પુનાકની પેરે જાણુવુ આત્મને એ જ
ભવ હોય

૨૫ પુનાકને એક ભવમા ચારિત્રના પગિણામ
(ચાત્રિપ્રાપ્તિ-આકર્ષ) ઓઝામા ઓઝા એક અને વધારેમા
રધારે ત્રણુ હોય, બકુશને ઓઝામા ઓઝા એક અને
વધારેમા રધારે બસોથી માડીને નવમો મુધી હોય એ
પ્રમાણે પ્રતિસેવનાકુશીલ અને કપાયકુશીલ સમયે પણ
જાણુવુ નિર્મથને એક ભવમા ઓઝામા ઓઝા એક અને
વધારેમા વધારે ૧૦ હોય આત્મને એક ભવમા
એક જ હોય

પુનાકને અનેક ભવમા ઓઝામા ઓઝા બે અને
રધારેમા રધારે માત્ર આઠ હોય (બે=એક ભવમા એક
અને બીજા ભવમા મીઝે પુનાકપણુ વધારેમા રધારે નણુ

બવમાં હોય, તેમાં એક બવમાં વધારેમાં વધારે ત્રણ આકર્ષ હોય. એટલે પ્રથમ બવમાં એક અને બીજા બેમાં ત્રણ ત્રણ મળી સાત આકર્ષ.)

બકુશને અનેક બવમાં ઝોઝામાં ઝોઝા જે અને વધારેમાં વધારે જે હજારથી નવ હજાર સુધી આકર્ષ હોય. (બકુશને વધારેમાં વધારે આઠ ભવ હોય; અને પ્રત્યેક બવમાં વધારેમાં વધારે નવસો આકર્ષ હોય; એટલે નવસોને આઠ ગુણતાં સાત હજાર અને બસો થાય.) એ પ્રમાણે પ્રતિભેવનાકુશીલ અને કપાયકુશીલનું પણ જાણવું.

નિર્ગ્રંથને અનેક બવમાં ઝોઝામાં ઝોઝા જે અને વધારેમાં વધારે પાંચ આકર્ષ હોય. (નિર્ગ્રંથને વધારેમાં વધારે ત્રણ ભવ હોય. તેમના પ્રથમ બવમાં જે આકર્ષ, બીજામાં જે અને ત્રીજામાં એક [ક્ષપકનિર્ગ્રંથપણનો]; એમ સાત.) રનાતકને અનેક બવમાં એક પણ આકર્ષ નથી.

૨૬. પુત્રાક કાળની અપેક્ષાએ ઝોઝામાં ઝોઝા અને વધારેમાં વધારે અંતર્મુહૂર્ત સુધી રહે. (કારણ કે પુત્રાક-પણને પ્રાપ્ત થયેલો જ્યાં સુધી અંતર્મુહૂર્ત પડે ન થાય ત્યાં સુધી મરે નહીં, તેમ પડે પણ નહીં.) બકુશ કાળની અપેક્ષાએ ઝોઝામાં ઝોઝા એક સમય અને વધારેમાં વધારે કાંઈક ન્યૂન પૂર્વકોટી વર્ષ સુધી રહે. (કારણ કે બકુશને ચારિત્ર પ્રાપ્ત થયા પછી તુરત જ મરણનો સંભવ છે; તેથી ઝોઝામાં ઝોઝા એક સમય હશે; અને પૂર્વકોટી વર્ષ આયુર્વાણો આઠ વરસને અંતે ચારિત્ર મહણ કરે; તે અપેક્ષાએ કાંઈક ન્યૂન પૂર્વકોટી.) તેવું જ પ્રતિભેવનાકુશીલ અને કપાયકુશીલનું જાણવું.

નિર્ઘ્રય ઓછામાં ઓછો એક સમય અને વધારેમાં વધારે અંતર્મુહર્ત સુધી રહે. સ્નાતક ઓછામાં ઓછો અંતર્મુહર્ત અને વધારેમાં વધારે કાંઈક ન્યૂન પૂર્વકાટી વર્ષ રહે.

પુણકો ઓછામાં ઓછો એક સમય અને વધારેમાં વધારે અંતર્મુહર્ત સુધી રહે. (એકના અંત્ય સમયે ખીજે પુણકપણું પામે એ રીતે ઓછામાં ઓછો એક સમય; અને પુણકો એક સમયે વધારેમાં વધારે બે હજારથી નવહજાર સુધી હોય. એમ, તેઓ ઘણા હોવા છતાં તેઓના કાળ અંતર્મુહર્ત જ છે. કેવળ, અનેક પુણકોની સ્થિતિનું અંતર્મુહર્ત એક પુણકની સ્થિતિના અંતર્મુહર્તથી મોટું છે.) બકુગોથી કપાયકુશીસો સુધીના મર્વ કાળ રહે; નિર્ઘ્રયો પુણક જેવા જાણવા અને સ્નાતકો બકુશો જેવા જાણવા.

૨૭. પુણકને કાળથી ઓછામાં ઓછું અંતર્મુહર્ત અને વધારેમાં વધારે અનંતકાળનું અંતર હોય. કાળથી અનંત અવમર્ષિણી-હિતસર્ષિણીનું અંતર હોય; અને ક્ષેત્રથી કાંઈક ન્યૂન અપાર્ધ પુદ્ગલપરાવર્તનું^૧ અંતર હોય. એ પ્રમાણે નિર્ઘ્રય સુધી જાણવું. સ્નાતકને કાળનું અંતર નથી.

પુણકોને ઓછામાં ઓછું એક સમય અને વધારેમાં વધારે મંજ્યાત વર્ષોનું અંતર હોય. બકુશોથી કપાયકુશીસો સુધીનાં અંતર નથી. નિર્ઘ્રયોને ઓછામાં ઓછો એક

૧. પુદ્ગલપરાવર્ત એટલે કોઈ પ્રાણી આકારના "પ્રત્યેક પ્રદેશે ભરણ પામતો ભરમ્ વડે જેટલા કાળે સમગ્ર લોકને બ્યાસ કરે, તેટલા કાળે ક્ષેત્રથી પુદ્ગલપરાવર્ત થાય.

સમય અને વધારેમાં વધારે ૭ માસનું અંતર હોય. સ્નાતકે જાકુશે જેવા જાણવા.

૨૮. પુલાકને વેદના, ક્યાપ અને મારણાંતિક^૧ એ ત્રણ સમુદ્ધાત હોય છે. જકુશ અને પ્રતિસેવનાકુશીલને વેદનાથી તૈજસ મુધીના પાંચ^૨ સમુદ્ધાત હોય છે. ક્યાપકુશીલને વેદનાથી આદારક મુધીના ૭ હોય છે. નિર્મથને એક પણ સમુદ્ધાત નથી. સ્નાતકને એક કેવલિસમુદ્ધાત હોય.

૨૯. પુલાકથી માંડીને નિર્મથ મુધીનાઓ સોકના અસંખ્યાનમા ભાગમાં રહે. સ્નાતક કેવલિસમુદ્ધાત અવસ્થામાં શરીરરસ કે દંડકુપાટાવસ્થામાં હોય ત્યારે સોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહે; મંથાનાવસ્થામાં તેણે સોકનો પછો ભાગ વ્યાપ કયો હોવાથી અને થોડો ભાગ અવ્યાપ હોવાથી તે સોકના અસંખ્યાતા ભાગમાં હોય; અને સમગ્ર સોક વ્યાપ કરે ત્યારે સંપૂર્ણ સોકમાં હોય.

સ્પર્શનાને અવગાહના પ્રમાણે જ જાણવી.

૩૦. પુલાકથી માંડીને ક્યાપકુશીલ મુધીના ક્ષાયોપશમિક

૧. પુલાકપણમાં મરણ હોવું નથી, પણ મરણસમુદ્ધાતથી નિવૃત્ત થયા બાદ ક્યાપકુશીલત્વાદિત્રય પરિણામના સદ્ભાવમાં પુલાકનું મરણ થાય છે.

૨. સમુદ્ધાતોના વર્ણન માટે જુઓ આગળ ટિપ્પણ નં. ૩.

ભાવમાં^૧ હોય. નિર્મલ ઔપશમિક ભાવમાં હોય, અથવા ક્ષાયિકમાં^૨ પણ હોય. સ્નાતક ક્ષાયિકમાં જ હોય.

૩૧. એક સમયે, તત્કાળ પુલાકપણું પ્રાપ્ત કરતા પુલાકાની અપેક્ષાએ, પુલાકો કદાચ હોય કે ન હોય. હોય તો ઓછામાં ઓછા એક, બે કે ત્રણ હોય અને વધારેમાં વધારે બસોથી નવસો હોય. પૂર્વે પુલાકપણાને પામેલા પુલાકાની અપેક્ષાએ એક સમયે કદાચ પુલાકો હોય કે ન હોય. હોય તો ઓછામાં ઓછા એક બે કે ત્રણ હોય અને વધારેમાં વધારે બે હજારથી નવ હજાર સુધી હોય.

એક સમયે તત્કાળ બકુશપણું પ્રાપ્ત કરતા બકુશો તે પ્રચારના પુલાકો જેવા જાણવા; અને પૂર્વે બકુશપણું પામેલા બકુશો ઓછામાં ઓછા અને વધારેમાં વધારે બેથી નવ કોટીશત સુધી હોય. તેવું જ પ્રતિસેવનાકુશીલનું જાણવું.

એક સમયે તત્કાળ કપાયકુશીલપણું પ્રાપ્ત કરનારા કદાચ હોય કે ન હોય. હોય તો ઓછામાં ઓછા અને વધારેમાં વધારે બે હજારથી નવ હજાર હોય. પૂર્વે થયેલા કપાયકુશીલોની અપેક્ષાએ ઓછામાં ઓછા અને વધારેમાં વધારે બેથી નવ કોટી મહત્ત્વ હોય.

૧. કર્મના ક્ષયોપશમથી થતા જીવના બાવો ક્ષયોપશમિક કહેવાય (જેવા કે મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન વગેરે જ્ઞાનો). કર્મના હપશમથી પ્રાપ્ત થતા બાવો ઔપશમિક કહેવાય (જેવા કે સમ્યક્ત્વ, ચારિત્ર). અને કર્મના ક્ષયથી પ્રગટ થતા બાવો ક્ષાયિક કહેવાય (જેવા કે કેવલજ્ઞાનાદિ). જીવના કુલ બાવો પાંચ છે. તેમની વિગત વગેરે માટે જુઓ અંક ૩, વિં ૨, પ્રં ૬, નં. ૫-૬.

તત્કાળ નિર્મથપણું પામતા એક સમયે કદાચ હોય કે ન હોય. હોય તો આજામાં આજા એક, જે અને ત્રણ હોય અને વધારેમાં વધારે એકસોને આઠ-દશક શ્રેણીવાળા અને ૫૪ ઉપશમશ્રેણીવાળા મળીને ૧૬૨ હોય. પૂર્વે નિર્મથપણું પામેલા એક સમયે કદાચ હોય કે ન હોય. હોય તો આજામાં આજા એક, જે કે ત્રણ હોય અને વધારેમાં વધારે બસોથી નવસો સુધી હોય.

એક સમયે તત્કાળ સ્નાતકપણું પામનારા કદાચ હોય કે ન હોય. હોય તો આજામાં આજા એક, જે અને ત્રણ હોય અને વધારેમાં વધારે આઠસો હોય. પૂર્વે સ્નાતકપણું પામેલા એક સમયે આજામાં આજા અને વધારેમાં વધારે જે કરોડથી નવ કરોડ સુધી હોય.

૩૨. નિર્મથો સૌથી ઘોડા છે; તે કરતાં પુત્રાકો સંખ્યાતગુણ છે; તેથી સ્નાતકો સંખ્યાત ગુણ છે; તેથી બકુશો સંખ્યાત ગુણ છે; તેથી પ્રતિસેવનાકુશીલ સંખ્યાત-ગુણ છે; અને તેથી કપાયકુશીલ સંખ્યાત ગુણ છે.

— શતક ૨૫, ઉદ્દે. ૬

દિવ્યજ્ઞ નં ૧ :

દશ કલ્પો આ પ્રમાણે છે :

૧. આયેલકય. (નમ્રતા. પહેલા અને છેલ્લા તીર્થકરોના સમયમાં જ્વેત વસ્ત્રની છૂટ હોય છે.)

૧. બકુશ અને પ્રતિસેવનાકુશીલ બંનેનું પ્રમાણ આગળ જેથી નવ કોટીશત કહેલું છે. ત્યાં બકુશનું બે-ત્રણ કોટીશત૩૫ નજીવું અને પ્રતિસેવનાકુશીલનું ચાર-છ કોટીશત૩૫ નજીવું.

૭ ઔદેશિક (સાધુને ઉદેશીને કરેલુ બિજ્ઞાન ન થેતુ તે વચ્ચે ૭૦ તીર્થકરના મમયમા તો જોને ઉદેશીને ક્યુ' હોય નેને જ અકલ્પ્ય, બાકીનાને કલ્પ્ય)

૮ સમ્યાતર પિંડ (જોને ત્યા ઉતારો મ્યો' હોય તેનુ બિજ્ઞાન ન થેતુ તે.)

૫ રાજપિંડ (પહેલા અને છેલ્લા તીર્થકરના વખતમા ગળ ઉપરાત મેનાપતિ, પુરોહિત નગેરે રાજપુરુષોનો પિન્ડ ન થેવો તે)

૫ કૃતિકર્મ (વડીન વગેરેના કમથી પરંપર વદનાદિ કરના તે)

૬ નતકલ્પ (પહેલા અને છેલ્લા તીર્થકર્મના સમયમા રાત્ર નત, બાકીનામા બ્રહ્મચર્ય વિનાના ચાર)

૭ જ્યેષ્ઠ (જ્યેષ્ઠત્વ વ્યવહાર)

૮ પ્રતિક્રમણ (પ્રથમ અને છેલ્લા તીર્થકરના સમયમા નો હમેશ અનરથ કબ્બાનુ, માકીનામા તો' હોય થયો હોય ભારે)

૯ માસકલ્પ (વર્ષા સિવાય અન્ય ઋતુમા એક ટેકાણે એક માસથી વધારે ન ગહેતુ તે પહેલા અને છેલ્લા તીર્થકરના મમયમા જ)

૧૦ પર્વપણા (પહેલા અને છેલ્લાના મમયમા વર્ષાકાળ પૂરતા વધારેમાં વધારે ચાર માસ એક ટેકાણે ગહેતુ તે)

દિવ્યજ્ઞ નં ૩.

આત મસુદ્ધાતો

સમુદ્ધાત એટલે [સમ્-એન્મેક યતુ-ઉદ્ધાત-અગળતા પૂર્વક હનન] એકમેક ચવાપૂર્વક અગળતાનડે હનન જૈન

દર્શનમાં આત્માના પણ અણુઓ-પ્રદેશો માનવામાં આવ્યા છે; પણ તે પ્રદેશો કોઈ પણ પ્રકારે જુદા જુદા થઈ શકતા નથી. તેઓનો એકબીજા સાથેનો સંબંધ અકૃત્રિમ અને અવિનશ્વર છે. તે આત્મપ્રદેશોમાં સંકોચશક્તિ અને વિકાસશક્તિ છે: જેમ દીવાનો પ્રકાશ આખા ઓરડામાં પણ ફેલાઈ શકે, અને તેના ઉપર દૂંડું ઢાંકીએ તો તેટલા ભાગમાં પણ સંકોચાઈ શકે તેમ. આત્માને જે શરીર પ્રાપ્ત થાય તે પ્રમાણે તે લાંબો પહોળો થાય છે, કેટલીક વાર કેટલાંક કારણોને લઈને આત્મા પોતાના પ્રદેશોને શરીરથી બહાર પણ પ્રસરાવે છે, તથા પાછા સંકોચી લે છે. તેને સમુદ્ધાત કહે છે. જેમ કોઈ પક્ષીની પાંખ ઉપર ખૂબ ધૂળ ચડી ગઈ હોય, ત્યારે તે પક્ષી પોતાની પાંખોને પહોળી કરી તેના ઉપરની ધૂળ ખંખેરી નાખે છે, તેમ આત્મા પોતા ઉપર ચડેલ કર્મના અણુઓને ખંખેરવા આ સમુદ્ધાતક્રિયા કરે છે.

૧. જ્યારે કોઈ જીવ વેદનાથી રિગાય છે, ત્યારે અનંતાનંત કર્મરૂઢોથી વીંટાયેલા પોતાના પ્રદેશોને શરીરથી બહારના ભાગમાં પણ પ્રસરાવે છે. તે પ્રદેશો શરીરનાં પોલાણોમાં તથા લંબાઈ અને પહોળાઈમાં શરીર જેટલી જગામાં વ્યાપીને રહે છે. એક અંતર્મુદ્દર્ત સુધી તે પ્રકારે જીવ રહે છે. તેટલા કાળમાં તે અસાતાવેદનીય કર્મનાં ઘણાં પુદ્ગલોને- (જે કર્મપુદ્ગલોનો રસ બીજે વખતે અનુભવમાં આવનાર છે, તેને પણ ઉદીરણાકરણ વડે ખેંચીને વેદી લે છે), પોતા ઉપરથી ખંખેરી નાખે છે. એ ક્રિયા 'વેદનાસમુદ્ધાત' કહેવાય છે.

૨. તે જ પ્રમાણે કપાલના ઉત્કૃષ્ટી ઘેરાઈ જઈ,
કપાલકર્મના પુદ્ગલોને ખેરવી નાખે, ત્યારે 'કપાલકર્મમુદ્ધાત' થાય

૩ તે જ પ્રમાણે ચાતુ આયુધ્યનુ અતર્મુહર્ત જાતી
ગદે ત્યારે શરીર કરતા ઓછામાં ઓછી આગમના અમખ્યેય
જામ જેટલી મોતી અને વધારેમાં વધારે અસખ્યેય યોજન
મોતી જગામાં વ્યાપીને અતર્મુહર્તમાં આયુધ્યકર્મના અને
પુદ્ગલોને ખેરવી નાખે, ત્યારે 'મરણમુદ્ધાત' કહેવાય

૪ દેવ, નાગી, પનન અને કેવલા મનુષ્ય તથા
પચ્ચેદ્રિય તિર્યચોમાં રૂપ ગુણની સમિતિ હોય છે તે પ્રમાણે
તે શક્તિથી તે ચોતાના પ્રદેશોને શરીર જેટલા પહોળા જા.
પણ અખ્યેય યોજન લાગા દડના આકારમાં બહાર પ્રસંગી
જેને લઈને શરીરનું મૌન્ય કીણુ વગેરે થયું હોય તે પુદ્ગલોને
અતર્મુહર્તમાં ખ મેરી નાખી જેને વર્ધિને શરીર ધારે તેનું
જી શકાય તેના અક્ષમ પુદ્ગલો તે છે, અને લાણુ, દેક સુદર
વગેરે રૂપ ધાગણુ કરે ૮ તે ક્રિયા 'વૈકલ્યમુદ્ધાત' કહેવાય

૫ તપગ્યા રતા તપગ્નીઓને જોમ અનેક વિભૂતિઓ
મળે છે, તેમ અનેક ગામ વગેરેને માળી નાખવાને સમર્થ
તેજોતેશ્વા નામની વિભૂતિ પણ મળે ૬ તે તેજોતેશ્વા જ્યારે
ડાડનામાં આવે ત્યારે તૈજસસમુદ્ધાત થાય છે

૬ ચૌદ પૂર્વ જાણનારો મુનિ અન્ય ક્ષેત્રમાં રહેવા
તીર્થ કરને સકાનો ઉત્તર પૂછવા જે નાનું શરીર ધારણ કરે છે, તે
'આહારક' શરીર કહેવાય છે તે કરતી વખતે 'આહારક

સમુદ્ધાત' કરીને પોતાના આત્મા ઉપરનાં આહારક શરીર-નામકર્મનાં પુદ્ગલો વિખેરવામાં આવે છે.

૭. જ્યેને કેવળજ્ઞાન હોય તે જ કેવલિસમુદ્ધાત^૧ કરી શકે છે. તેનો વખત આઠ સમયનો છે. તેટલા વખતમાં તે પોતાના ઉપર રહેલાં આયુષ્ય સિવાયનાં ત્રણ અઘાતી^૨ કર્મનાં પુદ્ગલો ખેરવી નાખે છે.

આ સાતમાંના પહેલા ચાર નૈરયિકોને હોય છે; અમુરકુમાર વગેરે દેવોને પહેલા પાંચ હોય છે; વાયુ-શુવ સિવાય બીજા એકેન્દ્રિય અને વિક્ષેન્દ્રિય (બે ઇન્દ્રિય વગેરે) શુવોને પહેલા ત્રણ હોય છે; વાયુકાયને પહેલા ચાર હોય છે; પંચેન્દ્રિય તિર્થચોને પહેલા પાંચ હોય છે; હ્રસ્વસ્થોને^૩ પહેલા છ હોય છે અને છેલ્લો સાતમો કેવળ-જ્ઞાનીને હોય છે.

—શતક ૨, ઉદ્દે ૨

૧. વિશેષ માટે જુઓ આ માળાનું 'યોગશાસ્ત્ર' પુસ્તક, પા. ૧૩૩, ૪.

૨. વેદનીય, નામ અને ગોત્ર.

૩. જુઓ આગળ પાનું ૧૦, નોંધ ૧.

[ભિક્ષા

૧

રાજગૃહ નગરનો પ્રસંગ છે :

ગૌતમ—હે ભગવન! ઉત્તમ શ્રમણુ યા બ્રાહ્મણુને નિર્જીવ અને દોષરહિત અન્નપાનાદિ વડે સત્કારતા શ્રમણો-પાસકને શો છાજ યાય ?

મં—હે ગૌતમ! ઉત્તમ શ્રમણુ યા બ્રાહ્મણુને અન્નપાનાદિથી મત્કારતો શ્રમણોપાસક તે શ્રમણુ યા બ્રાહ્મણુને સમાધિ ઉત્પન્ન કરે છે; અને સમાધિ ઉત્પન્ન કરનાર શ્રાવક તે સમાધિ પ્રાપ્ત કરે છે.

ગૌં—હે ભગવન! તેમ કરનારો શ્રમણોપાસક શેનો ત્યાગ કરે ?

મં—હે ગૌતમ! જીવિતનો (એટલે કે જીવનનિર્વાહના કારણજૂત અન્નાદિનો) ત્યાગ કરે, દુઃસ્વપ્ન વસ્તુનો ત્યાગ

કરે, દુર્લભ વસ્તુને પ્રાપ્ત કરે, બોધિનો અનુભવ કરે, ત્યાર પછી સિદ્ધ થાય, અને સર્વ દુઃખનો અંત કરે.

—શતક ૭, ઉદ્દે ૧

ગૌં—હે ભગવન! ઉત્તમ શ્રમણુ યા બ્રાહ્મણુને નિર્જીવ અને નિર્દોષ અન્નાદિ વડે સત્કારતા શ્રમણોપાસકને શું (ફલ) થાય ?

મં—હે ગૌતમ! નરી નિર્જરા થાય; પણ પાપકર્મ ન થાય.

ગૌં—હે ભગવન! ઉત્તમ શ્રમણુ યા બ્રાહ્મણુને સજીવ અને સદોષ અન્નપાનાદિ આપતા શ્રમણોપાસકને શું થાય ?

મં—હે ગૌતમ! ધણી નિર્જરા થાય, અને અત્યંત અલ્પ પાપકર્મ થાય.

ગૌં—હે ભગવન! વિરતિરહિત, તથા પાપકર્મને ન રોકનારા અને પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક ન ત્યાગનારા અસંયમી સાધુને સજીવ કે નિર્જીવ, નિર્દોષ કે સદોષ અન્નપાનાદિ આપતા શ્રમણોપાસકને શું થાય ?

મં—હે ગૌતમ! ન્યું પાપકર્મ થાય, પણ નિર્જરા જરા પણ ન થાય.

—શતક ૮, ઉદ્દે ૬

૨

ગૃહસ્થને ઘેર આહાર ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છાથી દાખલ થયેલા નિર્ગ્રંથને કોઈ ગૃહસ્થ બે પિંડ આપે અને કહે કે, ‘એક તમે ખાંને અને બીજો સ્થવિરોને આપજો.’ પછી તે નિર્ગ્રંથ તે બંને પિંડ ગ્રહણ કરે અને સ્થવિરોની શોધ

કરે; તપાસ કરતાં બ્યાં સ્થવિરોને જુએ ત્યાં જ તે પિંડ તેમને આપે; જો સ્થવિરો ન જડે, તો તે પિંડ પોતે ખાય નહિ, અને ખીજને આપે નહિ, પણ એકાંત — જવરઅવર વિનાનું, નિર્જીવ સ્થળ જોઈને તેને સાફ કરી ત્યાં નાખી દે.

એ પ્રમાણે ત્રણ, ચાર . . . અને દસ પિંડનું તથા પાત્ર વગેરેનું પણ સમજવું.

—શતક ૮, ઉદ્દે. ૬

૩

રાજગૃહ નગરનો પ્રસંગ છે :

ગૌતમ—હે ભગવન! અંગારદોષસહિત, ધૂમદોષસહિત અને સંયોજનાદોષ વડે દુષ્ટ પાનભોજનનો શો અર્થ છે ?

મં—હે ગૌતમ! કોઈ નિર્ઘ્રાસ સાધુ યા સાધ્વી નિર્જીવ અને નિર્દોષ અનપાનાદિ ગ્રહણ કરી, તેમાં મૂર્છિત, લુપ્ત અને આસક્ત થઈને આહાર કરે, તો હે ગૌતમ! એ અંગારદોષસહિત પાનભોજન કહેવાય. જો તેને અત્યંત અપ્રીતિપૂર્વક તથા ક્રોધથી ખિન્ન થઈને ખાય—પીએ તો હે ગૌતમ! એ ધૂમદોષસહિત પાનભોજન કહેવાય; અને કોઈ સાધુ યા સાધ્વી આહારને ગ્રહણ કરી, તેમાં સ્વાદે ઉત્પન્ન કરવા ખીજ પદાર્થ સાથે સંયોગ કરી તેનું ભોજન કરે, તો હે ગૌતમ! એ સંયોજનાદોષ વડે દુષ્ટ પાનભોજન કહેવાય.

એ બધાથી બિલકું કરવું, એ તે દોષથી રહિત પાનભોજન છે.

ગૌં—હે ભગવન! ક્ષેત્રાતિકાન્ત, કાલાતિકાન્ત, માર્ગાતિકાન્ત, અને પ્રમાણાતિકાન્ત પાનભોજન એટલે શું ?

મં—હે ગૌતમ! કોઈ સાધુ નિર્દોષ પાનભોજનને સૂર્ય જિગ્યા પહેલાં ગ્રહણ કરી, સૂર્ય જિગ્યા પછી ખાય, તો હે ગૌતમ! તે ક્ષેત્રાતિકાન્ત ભોજન કહેવાય; અથવા પહેલા પહોરમાં ગ્રહણ કરી, છેલ્લા પહોર સુધી રાખીને પછી ખાય તો તે કાલાતિકાન્ત પાનભોજન કહેવાય; વળી ફૂકડીના ઈડા જેટલા ૩૨ થી વધારે કોળિયા જેટલું ખાય, તો તે પ્રમાણાતિકાન્ત પાનભોજન કહેવાય; ફૂકડીના ઈડા જેટલા આઠ કોળિયા ખાય તો તે અધ્યાહાર કહેવાય; ૧૨ કોળિયા ખાય તો ઠાંઈક ન્યૂન અર્ધ જિણોદરી કહેવાય; ૧૬ કોળિયા ખાય તો અર્ધાહાર કહેવાય; ૨૪ કોળિયા ખાય તો જિનોદરિકા કહેવાય; અને ૩૨ કોળિયા ખાય તો પ્રમાણસર ભોજન કહેવાય. તેથી એક પણ કોળિયો ઓછો કરનાર સાધુ ‘પ્રકામરસભોજ’ એટલે કે ‘અત્યંત મધુરાદિ રસનો ભોક્તા’ ન કહેવાય.

હે ગૌતમ! કોઈ સાધુ યા સાધ્વી, જે પોતે શસ્ત્ર અને મુશલાદિરહિત હોય, તેમ પુષ્પમાલા અને ચંદનના વિશેષનરહિત હોય, તે સાધુ યા સાધ્વી, કૃમ્યાદિ જંતુરહિત, નિર્જીવ, સાધુને માટે તૈયાર નહિ કરેલ—કરાવેલ, નહિ સંકલ્પેલ, આમંત્રણ દીધા વિનાનો, નહિ ખરીદેલ, અનુદિષ્ટ,* નવકોટીવિશુદ્ધ^૧, ભિક્ષાના ૪૨ દોષોથી^૨ રહિત, હિપર

* પહેલેથી તૈયાર કરેલ આહારને સાધુને ઉદ્દેશી દહીં—ગોળ વગેરેથી રવાડું ન કરેલો.

૧. હણવું, હણાવવું, હણવાને અનુમતિ આપવી, રાંધવું, રાંધાવવું, રાંધવાને અનુમતિ આપવી, ખરીદવું, ખરીદાવવું અને ખરીદ કરવાને અનુમતિ આપવી — એ નવ કોટીઓ વિનાનો.

૨. જુઓ આ માળાનું ‘યોગશાસ્ત્ર’ પુસ્તક પા. ૧૪૭.

જણાવેલા અંગાર-ધૂમ-મયોજના દોષોથી રહિત આહાર, મુગસુર કે ચપચપ શબ્દ કર્યા વિના, જદુ હિતાવજથી નદિ કે આહારના કોઈ ભાગને પડનો મૂક્યા વિના, ગાડાની ધરીને તેલ ઊંચું જોઈએ કે વણ ઉપર સેપ કરવો જોઈએ એવી ભાવનાથી, કેવળ સંયમના નિર્વાહ અર્થે, તથા માપ આગુળાગુ રપર્ષ કર્યા વિના મીઠો દરમાં પેમે તેમ બ્રાહ્મ માટે મોંમાં કેરવ્યા વિના ખાય, તો તે આહાર ‘શસ્ત્રાતીત’—એટલે કે અગ્નિ વગેરે નાશક વસ્તુ — શસ્ત્ર — ઉપરથી જીતરેલો, ‘શસ્ત્રપરિણામિત’ એટલે કે અગ્નિ વગેરે શસ્ત્રથી નિર્જીવ કઠાયેલો, ‘એપિત’ એટલે કે એપણના દોષોથી રહિત, ‘એપિત’ એટલે કે વિગેપતઃ એવણ દોષથી રહિત, તથા ‘સામુદાયિક’—એટલે કે જુદેજુદે ફેકાણેથી ભાગીને મેળવેલો આહાર કહેવાય.

— મતક ૭, ઉદે૦ ૧

૪

રાજગૃહ નગરનો પ્રમંગ છે :

ગૌતમ—હે ભગવન! સાધુને ખ્યાલમાં રાખી તૈયાર કરેલા આહારને ખાનારો શ્રમણ નિર્મથં શું કરે છે ?

.મ૦—હે ગૌતમ ! તેવા આહારને ખાતો શ્રમણનિર્મથ આયુષ્ય મિત્રાવની તથા પોચો બંધને બાંધેલી માત

૧. ઉપર જણાવેલા ૪૨ દોષોમાંના સંક્રિતાદિ ૧૦ દોષો. જુઓ આ માળાનું ‘યોગશાસ્ત્ર’ પુસ્તક, પા. ૧૫૦.

૨. તેને પરિણામમાં ‘આધાકર્મ’ દોષથી દૂષિત આહાર કહે છે

કર્મ-પ્રકૃતિઓને મળજૂત બંધને બાંધેલી કરે છે, અને મંસારમાં વારંવાર ભમે છે.

ગૌ—હે ભગવન ! તેનું શું કારણ ?

મ—હે ગૌતમ ! તેવા અનને ખાતો શ્રમણનિઘ્રંથ પોતાના ધર્મને ઓળંગી જાય છે, પોતાના ધર્મને ઓળંગતો તે શ્રમણ પૃથિવીકાય વગેરે જીવ-વર્ગોની દરકાર કરતો નથી, તથા જે જીવોનાં શરીરોને તે ખાવ છે, તે જીવોની પણ દરકાર કરતો નથી. તેથી કરીને ઉપર પ્રમાણે કહ્યું છે :

પરંતુ તેથી જિલકું કરનારો, એટલે કે તેવા દોષવાળું અન્નપાન ન ખાનારો શ્રમણ મળજૂત બંધાયેલી સાતે કર્મ-પ્રકૃતિઓને પોચી કરે છે,^૧ દુઃખપૂર્વક અનુભવવાના કર્મોના વારંવાર ઉપચય નથી કરતો, તથા અનાદિ અનંત મંસારરૂપી અરણ્યનું ઉલ્લંઘન કરે છે, સિદ્ધ થાય છે અને સર્વ દુઃખોનો અંત કરે છે.

—શતક ૧, ઉદે ૯

૫

આધાકર્મ વગેરે દોષોયુક્ત આહારને નિર્દોષ માની, પોતે તેનું ભોજન કરવું, બીજા સાધુઓને તે આપવો તથા સભામાં તેનું નિર્દોષપણું કહેવું, એ બધું વિપરીત શ્રદ્ધાશ્પ હોવાથી તેનાથી જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રની વિરાધના દેખીતી છે. તેવો સાધુ તે બાબતમાં પોતાની જૂલ પ્રગટ કરી, તે બાબતનો અનુતાપ કરી, ફરી તેમ ન કરવા સાવધાન બનતા પહેલાં

^૧ વગેરે બધુ પા. ૬૨ ઉપર જણાવેલ અસંવૃત અનગારથી જિલકું સંવૃત અનગારની પેઠે સમજવું.

મરણ પામે, તો તે ધર્મનો આરાધક નથી; પરંતુ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે કરીને જ મરણ પામે, તો તે આગધક છે. તે જ પ્રમાણે, સાધુ માટે ખરીદેલું બોજન, સાધુ માટે રાખી મૂકેલું બોજન, જોકે યજ્ઞ મહેલા લાડવાનો સાધુ માટે લાડવો વાળેલું વગેરે (‘રચિત’) બોજન, જંગલમાં સાધુના નિર્વાહ માટે તૈયાર કરેલ સદામતનો આહાર, દુકાળ વખતે સાધુ માટે આપેલ સદામતનો આહાર, દુર્દિન — વરસાદ આવતો હોય ત્યારે સાધુ માટે તૈયાર કરેલો આહાર (‘વાદસિકા—બક્ત’), રોગીની નીરોગતાને અર્થે ભિક્ષુને દેવા તૈયાર કરેલો આહાર, જેને ત્યાં છિતારો કર્યો હોય તેના ઘરનો જ આહાર (‘શય્યાતર પિંડ’), અને ગજપિંડ એ બધી જાતના આહાર માટે પણ જાણ્યું.

—શતક ૫, ઉદેઽ ૬

કયું પાપ લાગે?

૧

ગૌતમ—હે ભગવન! હરણોથી આજીવિકા ચલાવનાર, હરણોનો શિકારી વન-જંગલમાં મૃગના વધ માટે ખાડા અને જાળ રચે, તો તે પુરુષને કેટલી ક્રિયાઓ લાગે?

મન—હે ગૌતમ! જ્યાં સુધી તે પુરુષ તે જાળને ધારણ કરે છે, અને મૃગને બાંધેલો નથી, તથા મૃગને મારતો નથી, ત્યાં સુધી તે પુરુષ કાચિકી, આધિકરણિકી^૧ અને પ્રાદેપિકી^૨ એ ત્રણ ક્રિયાઓ વાળો છે; જ્યાં સુધી તે પુરુષ તે જાળને ધરી રાખે છે અને મૃગને બાંધે છે, પણ મૃગને મારતો નથી, ત્યાં સુધી તે કાચિકી, આધિકરણિકી, પ્રાદેપિકી અને પારિતાપનિકી^૩ એ ચાર ક્રિયાઓ વાળો છે; અને જ્યારે તે જાળ ધારણ કરી રાખી, મૃગને બાંધી, મૃગને મારે, ત્યારે તે

૧. જાળ વગરે અધિકરણ-રાશનો પ્રયોગ કરવારૂં પી.

૨. મનમાં પ્રદેશ ધારણ કરવારૂં પી.

૩. પરિતાપ આપવારૂં પી.

ઉપરની ચાર ઉપરાંત પ્રાણતિપાત^૧ ક્રિયા મળીને પાંચ ક્રિયા વાળો થાય છે.

ગૌં—હે ભગવન્! કોઈ પુરુષ વન-જંગલમાં તરણાં ભેગાં કરી, તેમાં આગ મૂકે, તો તે કેટલી ક્રિયાઓ વાળો કરેવાય?

મં—હે ગૌતમ! ન્યાં સુધી તરણાં ભેગાં કરે, ત્યાં સુધી તે ત્રણ ક્રિયાઓવાળો છે; આગ મૂકે ત્યારે ચાર ક્રિયાઓવાળો છે અને જાણે ત્યારે પાંચ ક્રિયાઓવાળો થાય છે.

ગૌં—હે ભગવન્! હરણોથી આજીવિકા ચલાવનાર શિકારી વન-જંગલમાં કોઈ હરણને મારવા જાય ફેંકે, તો તે કેટલી ક્રિયાઓ વાળો થાય?

મં—હે ગૌતમ! ન્યાં સુધી તે જાય ફેંકે છે, ત્યાં સુધી તે ત્રણ ક્રિયા વાળો છે; મૃગને વીધે છે, ત્યાં સુધી ચાર ક્રિયાવાળો છે, અને મૃગને મારે છે, ત્યારે પાંચ ક્રિયાવાળો થાય છે.

ગૌં—કોઈ પાર્ધી મૃગને મારવા જાય ધનુષ્ય ઉપર ચડાવી કાન સુધી જાય, તેવામાં તેનો શત્રુ આવી તેનું માથું તરવારથી કાપી નાખે; પરંતુ પેલા જાય છટકી પેલા મૃગને વીધે, તો પેલા શત્રુને મૃગની હત્યા પણ લાગે કે પાર્ધીની જ?

મં—મૃગની હત્યા પેલા પાર્ધીને જ લાગે છે; પેલા શત્રુને તો પાર્ધીની જ હત્યા લાગે. કારણ કે, 'જે વસ્તુ

કરાતી હોય તે પણ કરાઈ જ કહેવાય', એ ન્યાયે પેલા પાર્થીએ મૃગને માર્યો જ છે. એટલો વિશેષ છે કે, મરનાર છ માસની અંદર મેરે, તો મરનાર પુરુષ પાંચે ક્રિયાઓવાળો થાય, પણ છ માસ પછી મેરે તો પારિતાપનિકા સુધીની ચાર ક્રિયાઓવાળો જ થાય; પ્રાણવધ રૂપી પાંચમી ક્રિયા તેને ન લાગે.

— શતક ૧, ઉદ્દેશ ૮

૨

ગૌં—હે ભગવન ! કોઈ પુરુષ ધનુષ્ય ઉપર બાણ ચડાવી આકાશમાં ફેંકે; પછી તે બાણ આકાશમાં અનેક પ્રાણોને, જૂતોને, જીવોને, અને સત્ત્વોને હણે. તો હે ભગવન ! તે પુરુષને કેટલી ક્રિયાઓ લાગે ?

મં—હે ગૌતમ ! તે પુરુષને પાંચે ક્રિયાઓ લાગે છે. વળી જે જીવોના શરીર દ્વારા તે ધનુષ્ય બન્યું છે તે જીવોને પણ પાંચે ક્રિયાઓ લાગે છે. ધનુષ્યની પીડને, દોરીને અને નારુને પણ પાંચ; તથા બાણ, શર, પત્ર (પીંછાં), અને નારુને પણ પાંચ.

ગૌં—હે ભગવન ! પછી તે બાણ આકાશમાંથી પોતાના ભારેપણને લીધે નીચે પડવા માંડે અને તે વખતે માર્ગમાં આવતા પ્રાણોને હણે, ત્યારે તે પુરુષને કેટલી ક્રિયા લાગે ?

મં—ત્યારે તે પુરુષને પારિતાપનિકા સુધીની ચાર ક્રિયાઓ લાગે; જે જીવોના શરીરનું ધનુષ્ય બનેલું છે, તે

જીવોને પણ ચાર, ધનુષાની પીઠ, દોરી અને નારુને ચાર પરતુ બાણ, શર, પન, ફલ અને નારુને પાંચ ક્રિયાઓ લાગે છે, તથા તે નીચે પડતા બાણના અવગ્રહના^૧ જે જીવો છે, તે જીવોને પણ પાંચ ક્રિયાઓ લાગે છે^૨

ગતક ૫, ઉકે ૬

૩

૧ ભાગવા ફેડવા અને ઘાત કરવામાં અવય રત રહી, અને ખીલની એવી પ્રવૃત્તિ જોઈ ખુશ થવું, તે 'આરબ ક્રિયા' ૨ જે ક્રિયા પરિગ્રહનો નાશ ન થવા દેવાને માટે કરવામાં આવે તે 'પારિગ્રહિકી', ૩ ગાન-દર્શન આદિ આમનોમા

૧ ટેકો-આધાર

૨ મીઠામાંથી શન—જે જીવના શરીરના નનુષ્યાદિ બન્યા છે તે જીવને પણ ક્રિયાઓ લાગે, તે સિદ્ધ-મુક્ત જીવોના શરીરથી પણ જગતમાં કાઈ દિસાદિ થતી હશે, તે તેમને પણ પાપમ્મ^૩ લાગવાનો પ્રસંગ આવશે, વળી, પાત્ર, ફલ વગેરે પદાર્થો જીવશ્માના હેતુરૂપ હોવાથી, તે પદાર્થો જે જીવના શરીરથી બનેલા છે, તે જીવને પુણ્ય મ્મ પણ પ્રાપ્ત થવું જોઈએ

સમાધાન—કમળ ધ હમેશા અવિરત પરિણામથી (એટલે કે પાપવ્યાપારમાંથી ન વિરમવાથી) થાય છે જ્યાં સુધી જીવે પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક સાદિનો ત્યાગ નથી કર્યો, ત્યાં સુધી તેના શરીરાદિથી અથવા તેણે રચેલ વસ્તુ વગેરેથી થતા પાપ તેને લાગતા ન રહેવાના, પરંતુ સિદ્ધાંતે તે અવિરત પરિણામ ન હોવાથી તેમને કર્મબંધ નથી થતો, વળી પાત્ર વગેરે જેમના શરીરથી બનેલા છે, તે જીવોમાં પુણ્યબંધન કારણ વિવેક વગેરે ન હોવાથી તેમને પુણ્યબંધ નથી થતો. વધુ માટે જુઓ આ માળાનું 'શ્રીરાજ્ય દ્રવ્ય વિચારરત્નો' પુસ્તક, પા ૧૧૨

બીજાને દગવા તે ‘માયા ક્રિયા’; ૪. મિથ્યાદષ્ટિ પુરુષે, અનદ્વંદ્વ પ્રવૃત્તિ કરવા—કરાવવામાં પડેલા માણસને ‘તું દીક કરે છે’ ઇત્યાદિ કહી, પ્રશંસા આદિ દ્વારા તેને મિથ્યાત્વમાં વધારે દઢ કરવો, એ ‘મિથ્યાદર્શન ક્રિયા’; અને સંયમવાતી કર્મના પ્રભાવને કારણે પાપવ્યાપારથી નિવૃત્ત ન થવું, તે ‘અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા’.

ગૌ.—હે ભગવન! કરિયાણાનો વેપાર કરતા કોઈ ગૃહસ્થનું કોઈ માણસ તે કરિયાણું ચોરી જાય; પછી તે કરિયાણાની તપાસ કરનાર તે ગૃહસ્થને કઈ ક્રિયા લાગે ?

મં.—હે ગૌતમ! આરંભિકી, પારિગ્રહિકી, માયા-પ્રત્યયિકી, અને અપ્રત્યાખ્યાનિકી ક્રિયા લાગે; મિથ્યાદર્શન-પ્રત્યયિકી કદાચ લાગે અને કદાચ ન લાગે^૧. વસ્તુ જડયા પછી તે બધી ક્રિયાઓ પ્રતનુ થઈ જાય છે.^૨

ગૌ.—હે ભગવન! કરિયાણું વેચતા ગૃહસ્થનું કરિયાણું કોઈ ખરીદ કરનારે ખરીદ્યું, તથા તેને મારે બાનું આપ્યું પણ હજી તે કરિયાણું લઈ જવાયું નથી, પણ વેચનારને ત્યાં જ છે. તો તે વેચનાર ગૃહસ્થને તે કરિયાણાથી શું આરંભિકી વગેરે પાંચ ક્રિયા લાગે ? તેમ જ તે ખરીદનારને તે પાંચ ક્રિયાઓ લાગે ?

૧. ‘જ્યારે ગૃહસ્થ મિથ્યાદષ્ટિ હોય ત્યારે લાગે; અને સમ્યગ્દષ્ટિ હોય ત્યારે ન લાગે.’ —દીક્ષા.

૨. ‘કારણ કે ચોરાયેલી વસ્તુ હાથ આવતાં તે ગૃહસ્થ શોધવાના પ્રયત્નથી અટકેલો હોય છે, તેથી તે ક્રિયાઓ દંડી-ઓછી થાય છે.’ —દીક્ષા.

મ૦—હે ગૌતમ ! વેચનાર ગૃહસ્થને બાકીની ચાર લાગે, અને પાંચમી મિથ્યાદર્શનપ્રત્યયિકી કદાચ લાગે અને કદાચ ન લાગે^૧. ખરીદ કરનારને તે બધી ક્રિયાઓ પ્રતનુ હોય છે. પરંતુ તે કરિયાણું ખરીદનાર પોતાને ત્યાં લઈ જાય, ત્યારે તેથી બચતું બને છે. એટલે કે વેચનારને પ્રતનુ હોય છે, અને ખરીદનારને મોટા રૂપમાં હોય છે.

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! કરિયાણું વેચનાર ગૃહસ્થનું કરિયાણું કાઈ ખરીદનાર ખરીદ કરે, પરંતુ તેની કિંમત હજુ તેને આપી ન હોય, તો ખરીદ કરનારને તે ધનથી કેવી ક્રિયાઓ લાગે, અને વેચનારને તે ધનથી કેવી ક્રિયાઓ લાગે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! ઉપર પ્રમાણે ખરીદનારને મોટા રૂપમાં લાગે, અને વેચનારને ઓછા પ્રમાણમાં લાગે.

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! તેની કિંમત આપી દીધા પછી શું થાય ?

મ૦—હે ગૌતમ ! વેચનારને મોટા પ્રમાણમાં અને ખરીદનારને ઓછા પ્રમાણમાં લાગે.

—સાતક ૫, ઉદ્દે ૧

૪

ગૌ૦—શ્રમણના ઉપાશ્રમમાં રહીને સામાયિક વ્રત આચરનાર શ્રમણોવાસક ગૃહસ્થને ઐર્વાપયિકી ક્રિયા લાગે કે માંપરાયિકી ?

મ૦—હે ગૌતમ ! ઐર્વાપયિકી ન લાગે, પણ માંપરાયિકી લાગે. કારણ કે, તે આવકનો આત્મા હજુ

કપાયનાં સાધનોયુક્ત છે; તેથી તેને સાંપરાયિકા લાગે. કપાયરહિત પુરુષને જ માત્ર યોગ એટલે કે પ્રવૃત્તિના નિમિત્તથી ઐર્ષ્યાપાતકી ક્રિયા લાગે.

ગૌ—હે ભગવન્ ! કોઈ આવકે જંગમ જીવેનો, વધ ન કરવાનું વ્રત લીધું હોય, પણ પૃથ્વીકામ જીવેનો વધ ન કરવાનું વ્રત ન લીધું હોય; તે ગૃહસ્થ પૃથ્વીને ખોદતાં કોઈ જંગમ જીવની હિંસા કરે, તો તેને પોતાના વ્રતમાં અતિચાર દોષ લાગે ?

મં—હે ગૌતમ ! એ વસ્તુ બરાબર નથી. કારણકે આવક કોઈ તેનો વધ કરવા પ્રવૃત્તિ કરતો નથી.^૧

તેમ જ વનસ્પતિના વધનો નિયમ લેનાર પૃથ્વી ખોદતાં કોઈ વૃક્ષના મૂળને છેદી નાખે, તો પણ તેને દોષ નથી.

—સતક ૭, ઉદ્દે ૧

૫

રાજગૃહ નગરમાં અન્યતીર્થિક કાસોદાથી પ્રશ્ન પૂછે છે :

કાસોદાથી : હે ભગવન્ ! બે પુરુષોમાંથી એક પુરુષ અગ્નિ સળગાવે, અને બીજો તેને ઓલવે; તે બેમાંથી કયો મહાપાતકવાળો અને કયો અલ્પ પાતકવાળો કહેવાય ?

મં—હે કાસોદાયિ ! તે બેમાંથી જે ઓલવે છે તે અલ્પ પાતકવાળો છે; અને જે સળગાવે છે, તે મહાપાતકવાળો

૧. સામાન્ય રીતે અંશતઃ વિરતિ વ્રત લેનાર આવકને સંકલ્પપૂર્વક કરેલ હિંસાના ત્યાગનું વ્રત હોય છે. તેથી જેની હિંસાનો નિયમ હોય તેની હિંસા કરવા સંકલ્પપૂર્વક જ્યાં સુધી તે પ્રવૃત્તિ ન કરે, ત્યાં સુધી તેને તે વ્રતમાં દોષ લાગતો નથી.

છે. કારણકે જે અગ્નિ સળગાવે છે, તે તો ધણા પૃથ્વીકાયોનો નાશ કરે છે, થોડા અગ્નિકાયો નાશ કરે છે, ધણા વાયુકાયોનો નાશ કરે છે, ધણા વનસ્પતિકાયોનો નાશ કરે છે, અને ધણા ત્રસ(જંગમ)કાયોનો નાશ કરે છે. પરંતુ, જે પુરુષ અગ્નિ ઓલવી નામે છે, તે થોડા પૃથ્વીકાયોનો, થોડા જલકાયોનો, થોડા વાયુકાયોનો, થોડા વનસ્પતિકાયોનો, થોડા ત્રસકાયોનો અને વધારે અગ્નિકાયોનો નાશ કરે છે. તેથી હે કાશોદાધિ ! સળગાવનાર કરતાં ઓલવનાર અત્યંત પાતકવાળો છે,

— સતક ૭, ઉદે ૧૦

૬

ગૌતમ—હે ભગવન્ ! કોઈ નિર્મથે બિંદા માટે મૃદુમ્થતા ધરમાં પ્રવેશ કર્યો હોય, ત્યાં તેનાથી કંઈ દોષ થઈ જાય; તે વખતે તેના મનમાં એમ થાય કે, ‘હું અહીંયાં જ આ કાર્યનું આશોચન, (કળણાત) કરી, પ્રાયશ્ચિત્તપ તપનો સ્વીકાર કરું; ત્યાર પછી સ્થવિરો પામે જઈને વિધિસર આશોચનાદિ કરીશ.’ એમ વિચારી તે નિર્મથ સ્થવિરોની પામે જવા નીકળે પણ ત્યાં પહોંચ્યા પહેલાં તે સ્થવિરો વાતાદિ દોષના પ્રકોપથી મૂક ચર્મ જાય — અર્થાત્ પ્રાયશ્ચિત્ત ન આપી શકે; તો તે નિર્મથ આરાધક છે કે વિરાધક ?

મં—હે ગૌતમ ! તે આરાધક છે, વિરાધક નથી. તે પ્રભાવે પહોંચતા પહેલાં તે નિર્મથ જ મૂક ચર્મ જાય કે, તે સ્થવિરો મૃત્યુ પામે કે તે નિર્મથ મૃત્યુ પામે વચ્ચે પ્રસંગમાં પણ તેમ જ જાણવું.

ગૌં—હે ભગવન્ ! એમ આપ શાથી કહો છો ?

મં—હે ગૌતમ ! જેમ કોઈ પુરુષ બિન વગેરેના બે ત્રણ કે વધારે કકડા કરી, તેને અગ્નિમાં નાખે, તો હે ગૌતમ ! તે છેદાતાં છેદાયેલું, અગ્નિમાં નંખાતાં નંખાયેલું, કે બળતાં બળેલું એમ કહેવાય કે નહિ ?

ગૌં—હે ભગવન્ ! તેમ કહેવાય.

મં—હે ગૌતમ ! તે પ્રમાણે આરાધના માટે તૈયાર થયેલો તે નિર્અર્થ આરાધક છે, વિરાધક નથી.

—શતક ૮, ઉદે૦ ૬

૭

રાજગૃહ નગરનો પ્રસંગ છે :

ગૌતમ—હે ભગવન્ ! કોઈ પુરુષ, પુરુષનો ધાત કરતાં શું પુરુષનો જ ધાત કરે કે પુરુષ સિવાય બીજા જીવોનો પણ ધાત કરે ?

મં—હે ગૌતમ ! તે અન્ય જીવોનો પણ ધાત કરે. તે ધાત કરનારના મનમાં તો એમ છે કે, ‘હું એક પુરુષને હણું છું.’ પણ તે એક પુરુષને હણતાં બીજા અનેક જીવોને હણે છે. તેથી એમ કહ્યું કે, અન્ય જીવોને પણ હણે.

તે જ પ્રમાણે ઋષિને હણનારો અનંત જીવોને હણે છે. [કારણકે, ઋષિ જીવતો હોય તો અનેક પ્રાણીઓને જાન આપે, અને તેઓ મોક્ષે જાય; મુક્ત જીવો તો અનંત જીવોના આહસક છે, તેથી તે અનંત જીવોની અહિંસામાં ઋષિ કારણ છે, માટે ઋષિનો વધ કરનાર અનંત જીવોની હિંસા કરે છે. —ટીકા.]

ગોં—હે ભગવન! કેઈ પુરુષ બીજા પુરુષને હણતા પુરુષના વેરથી બંધાય કે પુરુષ સિવાય બીજા જીવોના વેરથી પણ બંધાય?

મં—હે ગૌતમ! તે અવશ્ય પુરુષના વેરથી તો બંધાય જ; પરંતુ અન્ય એક જીવના વેરથી પણ બંધાય કે અન્ય અનેક જીવોના વેરથી પણ બંધાય. ઋષિને હણનારો તો ઋષિના વેરથી અને ઋષિ સિવાયના અનેકનાં વેરથી બંધાય.

—શતક ૯, ઉદેઃ ૩૪

૮

પૃથ્વીકામિકાદિ જીવવર્ગો પોતાના સખતીય તેમ જ વિખતીય જીવવર્ગોને શ્વાસોચ્છ્વાસરૂપે ગ્રહણ કરે છે અને મૂકે છે.

ગૌતમ—હે ભગવન! પૃથ્વીકામિક જીવ પૃથ્વીકામિકને શ્વાસોચ્છ્વાસરૂપે ગ્રહણ કરે અને મૂકે ત્યારે તેને કેટલી ક્રિયા લાગે?

મં—હે ગૌતમ! જ્યાં મુધી તેને પીડા ઉત્પન્ન ન કરે, ત્યાં મુધી તેને કામિકી આદિ ત્રણ ક્રિયા હોય; પીડા કરે ત્યારે પારિતાપનિકી સહિત ચાર હોય; અને તેના ધાત કરે, ત્યારે પ્રાણાતિપાતિકી યુક્ત પાંચ ક્રિયા હોય. એ પ્રમાણે અન્ય જીવવર્ગોની બાબતમાં સમજવું.

ગોં—હે ભગવન! વાયુકામિક જીવ વૃક્ષના મૂળને કંપાવના કે પાડતો કેટલી ક્રિયાવાળો હોય?

મ૦—હે ગૌતમ! (ઉપર પ્રમાણે) કદાચ મણુ
ક્રિયાવાળો, કદાચ ચારવાળો અને કદાચ પાંચવાળો પણ હોય.
—શતક ૯, ઉદ્દે. ૩૪

૯

રાત્ર્યુદનગરનો પ્રસંગ છે :

ગૌ૦—હે ભગવન્! સોદાને તપાવવાની બટ્ટીમાં સોદાના
સાંડસા ત્રે સોદાને જાંચું નીચું કરનાર પુરુષને કેટલી ક્રિયાઓ
લાગે ?

મ૦—હે ગૌતમ! પ્રાણાતિપાત સુધીની પાંચે ક્રિયાઓ
લાગે છે. વળી જે શ્રવેના શરીરનું સોડું બન્યું છે, સોદાની
બટ્ટી બની છે, સાંડસો બન્યો છે, અંગારા બન્યા છે, અંગારા
કાઢવાનો ચીપિયો બન્યો છે, અને ધમણ બની છે, તે બધા
શ્રવેને પણ પાંચ ક્રિયાઓ લાગે છે.

તે જ પ્રમાણે સોદાની બટ્ટીમાંથી સોદાને લઈને એરણુ
ઉપર સેતા અને મૂકતા પુરુષને તથા જે શ્રવેનો ધણુ બન્યો
છે, હથોડો બન્યો છે, એરણુ બની છે, એરણુ ખેડવાનું
લાકડું બન્યું છે, ગરમ સોદાને ઠારવાની પાણીની ફૂંડી બની
છે, અને જુહારની કાઢ બની છે, તે બધાને પણ પાંચ
ક્રિયાઓ લાગે છે.

—શતક ૧૬, ઉદ્દે. ૧

૧૦

ગૌ૦—હે ભગવન્! છ ટંકના ઉપવાસના તપપૂર્વક
નિરંતર આતાપના^૧ સેતા એવા સાધુને દિવસના પૂર્વાર્ધમાં

૧. તરહમાં જલા રહેલું તે.

કાયોત્સર્ગ (ચિત્ત રહી ધ્યાન) કરતી વખતે પોતાના હાથ પગ વગેરેને સંકાયવા કે પહોળા કરવા ઘટે નહીં; પરંતુ દિવસના પશ્ચિમાર્ધ બાગમાં પોતાના હાથ પગ વગેરે પહોળા કરવા કહ્યે છે. હવે તે જ્યારે ધ્યાન કરતો હોય તે વખતે તેની નાસિકામાંથી અશી કલકતા નેર્મ કાર્મ વદ્ય તેને ભૂમિ ઉપર મુવાડી તેના અશી કાપે, તો તે કાપનાર વૈદ્યને ક્રિયા લાગે? તેમ જ જેના અશી કપાય છે તેને ધર્માતરાય૩૫ ક્રિયા સિવાય બીજી પણ ક્રિયા લાગે?

મૃ—હે ગૌતમ! જે કાપે છે, તેને (શુભ) ક્રિયા લાગે છે; અને જેના અશી કપાય છે, તેને ધર્માતરાય સિવાય બીજી ક્રિયા નથી લાગતી.

—શતક ૧૬, ઉદ્દે. ૪

૧૧

ગૌ—હે ભગવન! કેઈ પુરુષ તાડના ઝાડ ઉપર ચઢે, અને તેનાં ફળને હલાવે કે નીચે પાડે, તો તેને કેટલી ક્રિયાઓ લાગે?

મૃ—હે ગૌતમ! તે પુરુષને પાંચે ક્રિયાઓ લાગે (કારણ કે તે તાડના ફળની અને તેને આશરે રહેલા જીવોની હિંસા કરે છે.) જે જીવોના શરીર દ્વારા તાડવૃક્ષ તથા તાડનું ફળ ઉત્પન્ન થયું છે, તેમને પણ પાંચે ક્રિયાઓ લાગે છે. (કારણ કે, તે બીજા જીવોને સ્પર્શોદિ વડે સાક્ષાત્ હણે છે.)

ગૌ—હે ભગવન! તે પુરુષે હલાવ્યા કે તોડ્યા પછી, તે તાડનું ફળ પોતાના ભારથી નીચે પડે અને નીચે પડતા

૧. શુભધ્યાનના વિચ્છેદથી કે અર્શચ્છેદનું અનુમોદન કરવાથી.

તે તાડના ફળ દ્વારા શ્રવે લગ્યા, તો તેથી તે ફળ તોડનારને કેટલી ક્રિયાઓ લાગે ?

મં—હે ગૌતમ તે પુરુષને પ્રાણાતિપાત સિવાયની ચાર લાગે; જે શ્રવેના શરીરથી તાડનું વૃક્ષ નીપજ્યું છે, તેમને પણ તેથી જ ચાર લાગે; પણ જે શ્રવેના શરીરથી તાડનું ફળ નીપજ્યું છે, તે શ્રવેને તથા જે શ્રવે તે નીચે પડતા ફળને ઉપકારક થાય છે, તેમને પાંચે ક્રિયાઓ લાગે.

—શતક ૧૭, ઉદ્દે. ૧

—ઓદારિકાદિ શરીર આંધળો શ્રવ ત્યાં સુધી ખીજા શ્રવેને પરિતાપાદિ ઉત્પન્ન ન કરે, ત્યાંસુધી તેને કામિકી વગેરે ત્રણ ક્રિયાઓ લાગે; ત્યારે પરને પરિતાપ કરે, ત્યારે ચાર લાગે, અને અન્ય શ્રવની હિંસા કરે, ત્યારે પાંચે લાગે.

—શતક ૧૭, ઉદ્દે. ૧

૧૨

ગૌ—હે ભગવન! વરસાદ વરસે છે કે નથી વરસતો એ જાણવા માટે કોઈ પુરુષ પોતાનો હાથપગ સડાવે કે પસારે તો તેને કેટલી ક્રિયાઓ લાગે ?

મં—હે ગૌતમ! તેને પાંચે ક્રિયાઓ લાગે.

—શતક ૧૬, ઉદ્દે. ૮

૧૩

ગૌ—હે ભગવન! શીલરહિત, નિર્ગુણ, મયોદારહિત, ચોપધોપવાસરહિત, પ્રાયઃ માંસાહારી, મત્સ્યાહારી, મધનો આહાર કરનારા, તથા મૃત શરીરનો આહાર કરનારા મનુષ્યો મરણ પછી ક્યાં જશે ?

મં—હે ગૌતમ! પ્રાપ્તઃ નારક અને તિર્થંચ યોનિમાં ઉત્પન્ન થશે.

ગૌં—હે ભગવન્! સિંહો, વાવો, વરઓ, દીપડાઓ, ગીંછા, તરસો^૧, મરઓ વગેરે નિઝાણ છવેા ક્યાં ઉત્પન્ન થશે?

મં—હે ગૌતમ! પ્રાપ્તઃ નારક અને તિર્થંચ યોનિમાં ઉત્પન્ન થશે.

ગૌં—હે ભગવન્! કાગડાઓ, કૂંકા, વિપ્લો, જલવાયઓ, મધૂરો વગેરે નિઝાણ છવેા ક્યાં ઉત્પન્ન થશે?

મં—હે ગૌતમ! પ્રાપ્તઃ નારક અને તિર્થંચ યોનિમાં ઉત્પન્ન થશે.

ગૌં—હે ભગવન્! તે એ પ્રમાણે છે; હે ભગવન્! તે એ પ્રમાણે છે.

—શ્લોક ૭, ઉદે૦ ૬

૧૪

ગૌં—હે ભગવન્! હસતો તથા કાંઈ પણ સેવાને ઉતાવળો થનાર મનુષ્ય કેટલા પ્રકારનાં કર્મ બાંધે?

મં—હે ગૌતમ! સાત કે આઠ પ્રકારનાં કર્મોને^૨ બાંધે.

ગૌં—હે ભગવન્! નિદ્રા સ્થેનો કે ગિભો ગિભો બાંધેનો છવ કેટલા પ્રકારનાં કર્મ બાંધે?

મં—હે ગૌતમ! તે સાત કે આઠ પ્રકારનાં કર્મોને^૨ બાંધે.

—શ્લોક ૫, ઉદે૦ ૪

૧. તરસઃ વાધની એક જાત.

૨. આયુષ્યકર્મ જીવનમાં એક જ જાત બાંધાય છે, તેથી તે માત્રે આઠ પ્રકારના બાંધે; નહિ તો સાત પ્રકારનાં

સાધકોની વિવિધ શક્તિઓ

૧

ગૌતમ—હું ભગવન^૧ સંયમ અને તપ વડે આત્માને આધિત કરનારો મુનિ (અવધિજ્ઞાનાદિ^૨ શક્તિઓ વડે), વૈશ્વદેવસમુદ્ધાન^૩ વડે વિમાનરૂપે ગતિ કરતા દેવને જાણે કે જુઓ ?

મહા—હું ગૌતમ ! ‘અવધિજ્ઞાનની શક્તિ કર્મના વૈશ્વદેવને શીધે વિચિત્ર હોય છે. જેમકે, કેટલાકને જે રથને અવધિજ્ઞાન થયું હોય તે રથજી છોડતાં તે જ્ઞાન પણ ચાલ્યું

૧. જેના દ્વારા પગેફા રહેલા પણ રૂપવાળા પદાર્થો વિસ્તાર-પૂર્વક દેખાય, તે અવધિજ્ઞાન.’ આ જ્ઞાન દેવોને અને નારકોઓને જન્મથી જ હોય છે. મનુષ્ય અને તિર્થંચરો તેનું પ્રતિબંધક કર્મ તપ વગેરેથી નાશ પામે ત્યારે પ્રાપ્ત થાય છે. વિગત માટે જુઓ આગળ પા. ૨૭, દિ. નં. ૩.

૨. જુઓ પા. ૬૨, દિ. નં. ૩.

જાય છે; કેટલાકને બધે સ્થળે કાયમ રહે છે; કેટલાકને ધીમે ધીમે વધતું જાય છે, કેટલાનું વધ-ઘટ પામ્યા કરે છે; અને કેટલાકનું સ્થિર રહે છે.' તે મુજબ 'કેટલાક તે દેવને જુએ, પણ વિમાનને ન જુએ; કેટલાક વિમાનને જુએ પણ દેવને ન જુએ; કેટલાક દેવ અને યાન બંનેને જુએ તથા કોઈ એ બેમાંથી એકને ન જુએ.

ગૌં—હે ભગવન્! તે ભાવિત-આત્મા સાધુ જાંડના અંદરના ભાગને જુએ કે બહારના ભાગને જુએ?

મં—હે ગૌતમ! કોઈ અંદરનો ભાગ જુએ, કોઈ બહારનો જુએ, તથા કોઈ બંનેને જુએ [વગેરે ઉપર મુજબ].

ગૌં—હે ભગવન્! ભાવિત-આત્મા સાધુ વૈકિંચ શરીર ધારણ કરી વૈભાર^૧ પર્વતને ઓળંગી શકે?

મં—હે ગૌતમ! ઓળંગી શકે.

ગૌં—હે ભગવન્! તે સાધુ વૈકિંચ શક્તિ વડે જોડલાં રૂપો રાજગૃહનગરમાં છે, તેડલાં રૂપો બનાવી, વૈભાર પર્વતમાં પ્રવેશ કરી, તે સમ પર્વતને વિવશ કરી શકે? કે તે વિવશ પર્વતને સમ કરી શકે?

મં—હા ગૌતમ! કરી શકે.

—શતક ૩, ઉદે૦ ૪

૨

ગૌં—હે ભગવન્! ભાવિત-આત્મા સાધુ વૈકિંચ શક્તિ વડે એક મોટું સ્ત્રીરૂપ સર્જવા સમર્થ છે?

૧. રાજગૃહથી અડધા ગાઉ જોડલે છેટે પાંચ પહાડો આવેલા છે, તેમાંના એક. વિભારગિરિ, વિપુલગિરિ, હદયગિરિ, સુવર્ણગિરિ અને રત્નગિરિ.

મં—હા ગૌતમ! સમર્થ છે.

ગૌં—હે ભગવન! ને કેટલાં સ્ત્રીઓ સર્જવા સમર્થ છે ?

મં—હા ગૌતમ! જેમ કોઈ જુવાન પુરુષ પોતાના હાથ વડે જુવાન સ્ત્રીના હાથ પકડે, અર્થાત્ પરસ્પર કાકડા વાળેલા હોવાથી તે બંને જેમ ગાઢ સંલગ્ન દેખાય; તથા જેમ પૈડાની ધરીમાં આરાઓ દૃઢ સંલગ્ન હોય છે, તે પ્રમાણે તે સાધુ પણ આખા જંજીરીપને ધણાં સ્ત્રીઓ વડે ગાઢ સંલગ્ન-આકીર્ણ કરી શકે છે.

હે ગૌતમ! આમ કરવાની એની ખાત્ર શક્તિ છે—
વિપય છે; પરંતુ કોઈ વખત એ પ્રકારે વિકૃત્વ થતું નથી,
થતું નથી અને યશ નહીં.

—શતક ૩, ઉદ્દે ૫

૩

ગૌતમં—હે ભગવન! કોઈ પુરુષ દોરડાથી બાંધેલી ઘટિકાને લઈને ગમન કરે, તેવું રૂપ ધારણ કરી, તે આત્મ-ધ્યાની સાધુ જિએ આકાશમાં જોડી શકે ?

મં—હા ગૌતમ! જોડે.

ગૌં—હે ભગવન! તે એવાં કેટલાં રૂપો ધારણ કરવાને સમર્થ છે ?

મં—હે ગૌતમ! આખો જંજીરીપ ખીચોખીચ ભરાઈ જાય તેટલાં રૂપ તે ધારણ કરી શકે; પણ તે પ્રમાણે કોઈએ કયું નથી, કોઈ કરતા નથી, અને કોઈ કરશે પણ નહિ.

—શતક ૧૩, ઉદ્દે ૬

૪

રાજગૃહ નગરનો પ્રસંગ છે :

ગૌતમ—હે ભગવન! તે આત્મધ્યાની સાધુ (વૈકિય સન્ધિના સામર્થ્યથી) તરવારની ધાર હિપર કે અન્ધાની ધાર હિપર રહે ?

મહાવીર—હા ગૌતમ! રહે.

ગૌ—હે ભગવન! તે ત્યાં હેઠામ કે બેઠામ ?

મં—ના ગૌતમ! કારણકે ત્યાં રાજ સંક્રમણું નથી.

એ પ્રમાણે અમિકામની વચ્ચોવચ પ્રવેશ કરે; પુષ્કર-સંવર્ત નામના મોટા મેઘની વચ્ચોવચ પ્રવેશ કરે; ગંગા મહાનદીના ઊંચટા પ્રવાહમાં પ્રતિરખ્તન ન પામે, અને હિદકાવર્ત યા હિદકબિંદુ વિશે પ્રવેશ કરે અને નાશ ન પામે; દર્યાદિ સમગ્ર ભેળું.

—શતક ૧૮, ઉદે ૧૦

૫

ગૌ—હે ભગવન! અમલ સાધુ વૈકિયશક્તિ વડે એક વર્ણવાણ એક રૂપ સર્જવા સમર્થ છે!

મં—હા ગૌતમ! અમર્થ છે.

ગૌ—હે ભગવન! તે અહીં મનુષ્યલોકમાં રહેલાં પુદ્ગલ મહણ કરીને તે રૂપ મળે કે અન્ય સ્થળે રહેલાં ?

મં—હે ગૌતમ! અહીં રહેલાં પુદ્ગલો મહણ કરીને.

એ પ્રમાણે તે એક વર્ણવાળા અનેક આકાર, અનેક વર્ણવાળો એક આકાર, અને અનેક વર્ણવાળા અનેક આકાર પ્રારણ કરવા સમર્થ છે.

તે જ પ્રમાણે તે કાળા પુદ્ગલને નીલ કરી શકે; તથા
એ જ પ્રમાણે ગંધ, રસ અને સ્પર્શ પણ બદલી શકે.

—શતક ૭, ઉદ્દે. ૯

૬

ગૌં—હે ભગવન્! પ્રમત્ત મનુષ્ય વૈક્રિય શક્તિ * નો
પ્રયોગ કરે, કે અપ્રમત્ત ?

મં—હે ગૌતમ! પ્રમત્ત મનુષ્ય જ તેમ કરે.

ગૌં—હે ભગવન્! તેનું શું કારણ ?

મં—હે ગૌતમ! પ્રમત્ત મનુષ્ય ઘી વગેરેથી ખૂબ
ચિકાસદાર (પ્રણીત) પાનભોજન કરે છે;^૧ તે પ્રણીત
પાનભોજન દ્વારા તેના હાડ અને હાડમાં રહેલી મજ્જા
ધન થાય છે, તથા તેનું માંસ અને શેહી પ્રતનુ (કૃશ) થાય
છે. વળી તે ભોજનના પુદ્ગલો શ્રોત્ર વગેરે ઇન્દ્રિયપણે,
હાડપણે, હાડની મજ્જાપણે, કેશપણે, સ્તનપણે, રોમપણે,
નખપણે, વીર્યપણે અને શેહીપણે પરિણમે છે.

પરંતુ, અપ્રમત્ત મનુષ્ય તેા લૂખું પાનભોજન કરે છે.
એવું ભોજન કરીને તે વમન કરતો નથી. તે લૂખા પાન-
ભોજન દ્વારા તેના હાડ, હાડની મજ્જા વગેરે (પ્રતનુ) કૃશ
થાય છે, અને તેનું માંસ અને શેહી ધન થાય છે. તથા તે
ભોજનના પુદ્ગલો વિષા, મૂત્ર, લીંટ, કફ, નમન, પિત્ત, પૂતિ
અને શેહીપણે પરિણમે છે. તે કારણથી અપ્રમત્ત મનુષ્ય
વિકુર્વણ કરતો નથી.

—શતક ૩, ઉદ્દે. ૪

• ૩૫ બદલવાની શક્તિ.

૧. મૂળમાં અહીં, “એવું ભોજન કરી કરીને વમન કરે છે,”
એટલું વધારે છે. “વમન અથવા વિરેચન”. —ટીકા.

૭

ગૌતમ—હે ભગવન! પોતાના વિષયમાં શિષ્યવર્ગને ખેદરહિતપણે સ્વીકારતા, અને ખેદરહિતપણે સહાય કરતા આચાર્ય કેટલા જન્મ મહણ કરીને મિદ્ધ થાય ?

મનુ—હે ગૌતમ ! કેટલાક તે જ ભવ વડે મિદ્ધ થાય, તો કેટલાક બે ભવ મહણ કરી મિદ્ધ થાય, પણ ત્રીજા ભવને કોઈ અતિક્રમે નહિ. —શ્લોક ૫, ઉદે. ૬

૮

ગૌ. —હે ભગવન ! કોઈ બાવિતાત્મા માધુ મૌઘમાંદિ દેવસોકના આ છોડે આવેલા દેવાવાસની રિયતિ પ્રાપ્ત થવાને યોગ્ય અધ્યવસાય ધ્યાનને ઝોળાંગી મયો હોય છે, પરંતુ ઉપર મહેલા સનકુંભારાદિ દેવસોકના ધ્યાનને યોગ્ય અધ્યવસાયને પ્રાપ્ત મયો નથી, એ અવમરે ને મૃત્યુ પામે નો કયા શિષ્યજે ?

મનુ—હે 'ગૌતમ' ! ઉપર જણાવેલા સોકની પામે પ્રધાનાદિ દેવસોકમાં પોતાની લેસ્થા અનુસાર તે ને લેસ્થાવાળા દેવાવાસોમાં તેની ગતિ અને ઉત્પત્તિ થાય છે. ત્યાં જન્મને તે પોતાની લેસ્થા છોડે તો ભાવલેસ્થાથી પડે છે, પણ તેની દ્રવ્યલેસ્થા તો કાયમ જ રહે છે. *

—શ્લોક ૧૪, ઉદે. ૧

* દેવ અને નારકો દ્રવ્યલેસ્થાથી પડતા નથી; પરંતુ ભાવલેસ્થાથી જ પડે છે; કારણ કે તેમની દ્રવ્યલેસ્થા તો અવગિયત જ હોય છે.

૯

ગૌતમ—હે ભગવન! કેવલજ્ઞાની છદ્મસ્થને જાણે તે જુએ ?

મં—હા.

ગૌં—સિદ્ધ પણ છદ્મસ્થને જાણે અને જુએ ?

મં—હા. તે પ્રમાણે કેવલજ્ઞાની અવધિજ્ઞાનીને, પરમાવધિજ્ઞાનીને, કેવલજ્ઞાનીને અને સિદ્ધને પણ જાણે અને જુએ. તે પ્રમાણે સિદ્ધ પણ સિદ્ધને જાણે અને જુએ.^૨

ગૌં—હે ભગવન! કેવલજ્ઞાની જોશે અથવા પ્રશ્નને ઉત્તર કહે ?

મં—હા. પરંતુ તે પ્રમાણે સિદ્ધ જોશે નહિ અથવા પ્રશ્નોત્તર ન કહે. કારણ કે કેવલજ્ઞાની, જિભા યવું, ગમનાદિ ક્રિયા કરવી, બ્રહ્મ, વીર્ય, અને પુરુષકાર-પરાક્રમ સહિત હોય છે, પણ સિદ્ધો તે બધાથી રહિત હોય છે.

ગૌં—હે ભગવન! કેવલજ્ઞાની આંખ ઉઘાડે અને જોયે ?

મં—હા. ગૌતમ ! આંખ ઉઘાડે-જોઈ, શરીરને સંકુચિત કરે - પ્રસારે, જિભો રહે - બેસે, આડે પડખે થાય, તથા શય્યા (વસતિ) અને નૈષેધિકી (ચોડા કાંઈ માટે વસતિ) કરે.

ગૌં—હે ભગવન! કેવલી રત્નપ્રભા વગેરે પ્રવિરૂપિની, તથા ઔધર્મ વગેરે કલ્પોને, ‘આ રત્નપ્રભા પ્રવિરૂપિની વગેરે છે’ એ પ્રમાણે જાણે અને જોયે ?

૧. જુઓ પા, ૬૦, નોં. ૧.

૨. અહીં અનેક પ્રશ્નોના ઉત્તરને સ્વચ્છ આપ્યા છે.

મ૦—હા ગૌતમ ! તે પ્રમાણે જાણે અને દેખે, મિદ્ધો પણ એ પ્રમાણે જાણે અને જુએ.

—શ્લોક ૧૪, ઉદે૦ ૧૦

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! કેવલીમનુષ્ય અંતકરને વા અંતિમ-જગિયાજાને જાણે અને જુએ ?

મ૦—હા ગૌતમ !

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! તે પ્રમાણે ઇશ્વર્ય પણ જાણે અને જુએ ?

મ૦—ના ગૌતમ ! પરંતુ અબળીને અથવા (અનુમાનાદિ) પ્રમાણથી જાણે અને જુએ.

—શ્લોક ૫, ઉદે૦ ૪

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! કેવલીઓ ઇન્દ્રિયો દ્વારા જાણે અને જુએ ?

મ૦—ના ગૌતમ ! કારણકે તેઓ તો દરેક દિશામાં મિળતે પણ જાણે અને જુએ તથા અમિતને પણ જાણે અને જુએ

—શ્લોક ૬, ઉદે૦ ૧૦

૧૦

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! ઇશ્વર્યની પેઠે કેવળજ્ઞાની પણ કસે અને કાર્મી સેવાને ઉતાવળો થાય ?

મ૦—ના ગૌતમ ! કારણકે બધા જીવો ચારિત્રમેહનીય કર્મના ઉદ્ભવથી જ હશે છે અને ઉતાવળો થાય છે, પણ કેવલજ્ઞાનીને તો તે કર્મનો કિંચ જ નથી તે પ્રમાણે

દર્શનાવરણીયકર્મનો^૧ ઉદય ન હોવાથી કેવલજ્ઞાની હકાર્યની પેઠે નિદ્રા સેતો નથી, તથા જિઓ જિઓ ઊઠતો નથી.

—શતક ૫, ઉદ્દે. ૪

૧૧

ગૌ.—હે ભગવન્ ! શૈલેશી^૨ અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલ સાધુ કંપે, અને તે તે ભાવે પરિણમે ?

મ.—ના ગૌતમ ! શૈલેશી અવસ્થામાં આત્મા અત્યંત સ્થિરતાને પ્રાપ્ત થયેલ હોવાથી પરપ્રયોગ સિવાય ન કંપે.

યોગ દ્વારા (પ્રવૃત્તિ) આત્મપ્રદેશોનું અથવા પુદ્ગલદ્રવ્યોનું ચક્ષુ ન કે કંપન ‘એજના’ કહેવાય છે. તેના દ્રવ્યાદિ પાંચ પ્રકાર છે : મનુષ્યાદિ જીવદ્રવ્યોનું કે મનુષ્યાદિ જીવ સહિત પુદ્ગલદ્રવ્યોનું કંપન તે દ્રવ્યેજના; મનુષ્યાદિ ક્ષેત્રને વિષે વર્તમાન જીવોનું કંપન તે ક્ષેત્રેજના; મનુષ્યાદિ કાળે વર્તમાન જીવોનું કંપન તે કાલેજના; ઔદયિકાદિ ભાવમાં વર્તતા

૧. દર્શનાવરણીય કર્મ ‘દર્શન’ અર્થાત વસ્તુના સામાન્ય જાપને આવરે છે, એટલું જ નહિ પણ, તેનાથી, સહેલાઈથી ભગી શકાય તેવી, કે સહેલાઈથી ન ભગી શકાય તેવી, તથા બેઠાં બેઠાં-જમા જમા-અને ચાલતાં ચાલતાં આવે તેવી નિદ્રા પણ પ્રાપ્ત થાય છે; તથા ભગવત અવસ્થામાં ચિત્તવેલ કાર્ય નિદ્રાવરણમાં સાધવાનું બળ પણ પ્રગટે છે. જુઓ આ માળાનું ‘અંતિમ હપદેશ’ પુસ્તક, પા. ૨૨૭.

૨. ધ્યાનની નિઃશ્વસવસ્થા. જુઓ ‘અંતિમ હપદેશ’ પા. ૧૮૬, ૧૮૨.

જીવોનું કે પુણ્યોનું કંપન તે બાવેજના; અને મનુષ્યાદિ
જન્યમાં વર્તતા જીવોની ઝેજના તે બાવેજના.

—શતક ૧૭, ઉદે૦ ૩

૧૨

રાજગૃહનગરનો પ્રસંગ છે. મહાવીર ભગવાનના ભ્ર-
મકૃતિવાળા શિષ્ય માકંદિપુત્ર પ્રશ્ન પૂછે છે :

માકંદિપુત્ર—હે ભગવન્ ! કાપોતક્ષેસ્થાવાળા પૃથિવીકાયિક
જીવ મરણ પામી, તુરત જ મનુષ્યસરીરને પ્રાપ્ત કરી
કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે અને સિદ્ધ યર્ષ સર્વ દુઃખોનો નાશ કરે ?

મં—હા માકંદિપુત્ર ! સર્વ દુઃખોનો નાશ કરે.

તે જ પ્રમાણે કાપોતક્ષેસ્થાવાળા અપ્કાયિક અને
વનસ્પતિકાયિક જીવનું પણ જાણવું.

—શતક ૧૮, ઉદે૦ ૩

૧૩

રાજગૃહનગરનો પ્રસંગ છે :

ગૌં—હે ભગવન્ ! જલ્પસ્થ મનુષ્ય પરમાણુપુણ્યજ્ઞને
જાણે અને જુએ, કે ન જાણે અને ન જુએ ?

મં—હે ગૌતમ ! કોઈ જાણે પણ જુએ નહીં, અને
કોઈ જાણે નહીં અને જુએ પણ નહીં. એ પ્રમાણે અસંખ્યાત-
પ્રદેશિક રકંધો સુધી જાણવું. અનંતપ્રદેશિક રકંધ (રથૂલ
પણ હોવાથી તેમ) ની જાણતમાં આ પ્રમાણે જાણવું : કોઈ
જાણે અને જુએ; કોઈ જાણે પણ જુએ નહીં, કોઈ જાણે નહીં
પણ જુએ, અને કોઈ જાણે નહીં તેમ જુએ પણ નહીં.

એ પ્રમાણે અવધિગાનનું પણ જાણવું.

ગૌં—હે ભગવન્! પરમાવધિજ્ઞાની મનુષ્ય પુદ્ગલ પરમાણુને જે સમયે જાણે તે સમયે જુએ? અને જે સમયે જુએ તે સમયે જાણે!

મં—હે ગૌતમ! એ બરાબર નથી. કારણકે, પરમાવધિજ્ઞાનનું જ્ઞાન સાકાર એટલે કે વિશેષગ્રાહક હોય છે અને દર્શન અનાકાર એટલે કે સામાન્યગ્રાહક હોય છે. માટે જે સમયે જુએ છે તે સમયે જાણતો નથી ધં.

ગૌં—હે ભગવન્! કેવલજ્ઞાની પરમાણુપુદ્ગલને જે સમયે જાણે તે સમયે જુએ ધં?

મં—હે ગૌતમ! જેમ પરમાવધિ વિષે કહ્યું તે પ્રમાણે જ કેવલજ્ઞાનીનું પણ જાણવું.

—શતક ૧૮, ઉદ્દે ૮

૧૪

ચારણ એટલે આકાશમાં ગમન કરવાની શક્તિવાળા મુનિ.

ગૌં—હે ભગવન્! ચારણ કેટલા પ્રકારના છે?

મં—હે ગૌતમ! ચારણ બે પ્રકારના છે: વિદ્યાચારણ અને જાધાચારણ.

ગૌં—હે ભગવન્! વિદ્યાચારણ મુનિને વિદ્યાચારણ શાયી કહે છે?

મં—હે ગૌતમ! નિરંતર છ-છ ટંકના ઉપવાસરૂપ તપકર્મ વડે, અને ‘પૂર્વ’નામક શાસ્ત્રોરૂપ વિદ્યા વડે તપશક્તિને પામેલા મુનિને વિદ્યાચારણ નામની લબ્ધિ (શક્તિ) પ્રાપ્ત થાય છે, માટે તે વિદ્યાચારણ કહેવાય છે, હે

ગૌતમ! આ જંબુદ્વીપનો પરિધિ ત્રણ લાખ, સોળહમર અને બસોસતાવીસ યોજન છે; તે સંપૂર્ણ દ્વીપને કંઈ મહાશક્તિશાળી દેવ ત્રણ ચપટી વગાડે તેટલી વારમાં ત્રણ વાર ફરીને શીઘ્ર પાછો આવે તેવી તેની શીઘ્ર ગતિ છે. તે એક પગલાં વડે માનુષોત્તર^૧ પર્વત ઉપર પહોંચી જઈ, ત્યાંનાં ચૈત્યોને વંદન કરી, બીજા પગલાં વડે નંદીશ્વર દ્વીપમાં^૨ જાય, તથા ત્યાંનાં ચૈત્યોને વંદી અહીં પાછો આવે, અને અહીંનાં ચૈત્યોને વંદે. વળી એક જ પગલાંમાં નંદનવનમાં જાય, અને ત્યાંનાં ચૈત્યોને વંદી, બીજા પગલાંમાં પાંદુકવનમાં^૩ જાય, તથા ત્યાંનાં ચૈત્યોને વંદી અહાં પાછો આવી અહીંનાં ચૈત્યોને વંદે.

હે ગૌતમ! જે તે વિદ્યાચારણુ ગમનાગમન અંબધી પાપગથાનકોને આલોચ્યા કે પ્રતિક્રમ્યા વિના મરણુ પામે, તે આરાધક થતો નથી; અને જે આલોચીને કે પ્રતિક્રમીને મરણુ પામે તે આરાધક થાય છે.^૪

૧. ત્રીજા પુષ્કર દ્વીપની મધ્યમાં આવેલો પર્વત : મનુષ્ય-લોકની સીમા.

૨. જંબુદ્વીપની આસપાસ વીરળાઈને આવેલા અનેક દ્વીપોમાંનો આક્રમો.

૩. મેરુપર્વતના શિખર ઉપર આવેલું વન.

૪. લબ્ધિને ઉપયોગ કરવો તે પ્રમાદ છે. તેનો ઉપયોગ કર્યો હોય તો તેની આલોચના (કર્ણલાંઠ, પ્રાયશ્ચિત્ત અને ત્યાગ) થી ન કર્યો હોય, તો તેને ચારિત્ર્યની આરાધના થતી નથી.

ગૌં—હે ભગવન! જંઘાચારણને જંઘાચારણ શા માટે કહે છે?

મં—હે ગૌતમ! નિરંતર આડ આડ ટંકના ઉપવાસ-રૂપી તપકર્મ વડે આત્માને ચિંતવતા મુનિને જંઘાચારણ નામની લબ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે તેથી તેને જંઘાચારણ કહે છે. તેની શીઘ્ર ગતિ વિદ્યાચારણ જેવી છે, પણ ફેર એટલો કે ત્રણ ચપટી વગાડે નેટલામાં તે ૨૧ વાર જંજુડીપને ફરીને શીઘ્ર પાછો આવે છે. વળી તે એક પગલામાં ડુચકવર^૧ દ્વીપમાં જાય, અને ત્યાંનાં ચૈત્યોને વંદી, બીજા પગલામાં નંદીશ્વર દ્વીપમાં જઈ ત્યાંનાં ચૈત્યોને વંદી અહીં પાછો આવે છે અને અહીંનાં ચૈત્યોને વંદે છે. વળી એક પગલામાં તે પાંડુકવનમાં જાય, ત્યાંનાં ચૈત્યોને વંદે અને બીજા પગલામાં તે નંદનવનમાં જઈ ત્યાંનાં ચૈત્યોને વંદી. અહીં પાછો આવી અહીંનાં ચૈત્યોને વંદે.

—શતક ૨૦, ઉદ્દે. ૯

૧૫

ગૌં—હે ભગવન! ચૌદ ‘પૂર્વ’ને જાણનાર શ્રુતકેવલીર મનુષ્ય એક ઘડામાંથી હજાર ઘડાને, એક પટમાંથી હજાર પટને એમ એક દંડમાંથી હજાર દંડને કરી દેખાડવા સમર્થ છે?

૧. ૧૩મો દ્વીપ.

૨. જંજુડવામી પછીના સમયમાં કેવલજ્ઞાન સંભવતું ન હોવાથી જેમને કેવલજ્ઞાન નથી, પરંતુ જેઓ શાસ્ત્રમંથો તેા પૂર્ણ રીતે જાણે છે, તેવા.

મ૦—હં ગૌતમ ! ચૌદપૂર્વાએ ‘ઉત્કરિકા’ બેદ વડે બેદાતા અનત દ્રવ્યો શક્તિપરિણ વડે મહાલુને યોગ્ય કર્યા છે, તેથી તે તેમજ્ઞકવા સમર્થ છે

વિવરણુ દેશ વગેરેની પેઠે દુકડે દુકડા ૩૫ બેદાવાને ‘ખડબેદ’ કહ્યું છે, કેળના થડ અને અમરખના પડનો જે બેદ પડે તે ‘મતરબેદ’, તથા વગેરેના ચર્ણ કે ક્ષોટની પેઠે પુદ્ગલોના બેદાવાને ‘ચૂર્ણિકાભે’ કહે છે, ફૂવાના કામની તરાડોની પેઠે પુદ્ગલોના બેદાવાને ‘અનુતટિકા કહે છે (અથવા વામ ગરડી આદિની જેમ છાવ નીકળની તે અનુતટિકા બેદ) અને એરડના બીજ વગેરેનો શીંગ ફૂટીને જે બેદ થાય છે, તે ઉત્કરિકા ભે’ ઉત્કરિકા બેદ વડે બેદાયેલા દ્રવ્યો છાંટેલા ઘટ વગેરે પદાર્થોનું નિષ્પાદન કરવાને સમર્થ છે, બીજા ભે’ વડે બેદાયેલા દ્રવ્યો છાંટ કાર્ય કરવા સમર્થ નથી —ટીકા

—શતક ૫, ઉદ્દે૦ ૪

કામ અને ભોગ.

૧

ગૌં—હે ભગવન! કામો વિષે પૂછું છું, અને ભોગો વિષે પૂછું છું.

મં—હે ગૌતમ! કામો રૂપી છે, અરૂપી નથી. કામો સચિત્ત પણ છે, અને અચિત્ત પણ છે. કામો શ્રવ પણ છે અને અશ્રવ પણ છે. કામો જીવોને હોય છે, અજીવોને નથી હોતા. કામોના બે પ્રકાર છે : શબ્દો અને રૂપો.

હે ગૌતમ! ભોગો પણ રૂપી વગેરે છે; પરંતુ તે ત્રણ પ્રકારના છે : ગંધ, રસ અને સ્પર્શ.

ગૌં—હે ભગવન! જીવો કામી છે કે ભોગી છે?

મં—હે ગૌતમ! જીવો કામી પણ છે અને ભોગી પણ છે. આત્મેન્દ્રિય અને ચક્ષુની અપેક્ષાએ આ જીવો કામી કહેવાય છે, અને ઘ્રાણ, નિહ્વા અને સ્પર્શનેન્દ્રિયની અપેક્ષાએ જીવો

ભોગી કહેવાય છે. જે જીવને ચક્ષુ અને શ્રોત્રેન્દ્રિય નથી, તે કામી નથી પણ ભોગી છે.

ગૌં—હે ભગવન! તેમાંથી કયા જીવો જ્ઞાનાથી વિગેષાધિક છે?

મં—હે ગૌતમ! કામભોગી જીવો સૌથી થોડા છે;^૧ નોકામી-નોભોગી જીવો તેમનાથી અનંતગણા છે; અને ભોગી જીવો તેમનાથી પણ અનંતગણા^૩ છે.

—શતક ૭, ઉદે. ૭

ગૌં—હે ભગવન! કોઈ હ્રસ્વસ્થ કોઈ પણ દેવલોકમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે. તે આત્મારે તો ક્ષીણભોગી, દુર્બલ શરીરવાળો છે; પરંતુ તે ઉત્થાન, કર્મ, બલ, વીર્ય અને પુરુષકાર-પરાક્રમ વડે વિપુલ એવા ભોગ્ય ભોગોને ભોગવવા સમર્થ છે?

મં—હે ગૌતમ! તે ઉત્થાનાદિ વડે કોઈ પણ વિપુલ એવા ભોગ્ય ભોગો ભોગવવા સમર્થ છે; પરંતુ તેમ છતાં ભોગોનો તે ત્યાગ કરે છે; તેથી જ તે મહાનિર્જરાવાળો અને મહાનિર્વાણરૂપી ફલવાળો થાય છે.

૧. કારણકે તેઓ ચતુરિન્દ્રિય અને પચ્ચન્દ્રિય જ હોવા નેહ્યે.

૨. એટલે કે સિદ્ધાં, તેઓ અનંત છે.

૩. એક, બે અને ત્રણ હ્રદ્રિયવાળા માત્ર ભોગી છે. તેમાં વનસ્પતિજીવો જ અનંતગણા છે.

તે જ પ્રમાણે અવધિજ્ઞાનવાળાનું પણ જાણવું.

તે જ પ્રમાણે તે જ ભવમાં સિદ્ધ થવાને યોગ્ય

અરમાવધિજ્ઞાની માટે પણ સમજવું.

ગૌં—હે ભગવન્! પૃથ્વીકાયિકાથી માંડીને વનરપતિ-
કાયિકા સુધીના અને ત્રસજીવોમાંના પણ સંમર્છિમ^૧ કાટીના
જે જીવો અસંજી એટલે કે મન વિનાના છે, તથા અજ્ઞાની,
મૂઠ, અજ્ઞાનાંધકારમાં પ્રવેશ કરેલા તથા અજ્ઞાનરૂપ આવરણ
અને મોહમ્મલ વડે ઢંકાયેલા છે, તેઓ ઇચ્છાશક્તિ અને
જ્ઞાનશક્તિને અભાવે અનિચ્છાપૂર્વક વેદના વેદે છે એમ
કહેવાય ?

મં—હા ગૌતમ ! કહેવાય.

ગૌં—હે ભગવન્! સમર્થ એટલે કે સંજી હોવા
છતાં કોઈ જીવ અનિચ્છાપૂર્વક વેદનાને વેદે ?

મં—હા ગૌતમ !

ગૌં—હે ભગવન્! તેનું શું કારણ ?

મં—જેમ જોવાની શક્તિવાળો હોવા છતાં અંધકારમાં
રહેલા પદાર્થોને પ્રદીપ સિવાય જોઈ શકતો નથી; તેમ જ
પાછળ, જમ્મે, નીચે રહેલા પદાર્થોને ખ્યાલ સિવાય જોઈ
શકતો નથી; તેમ જ્ઞાનશક્તિ અને ઇચ્છાશક્તિવાળો પણ
અજ્ઞાન દશામાં (તે શક્તિની પ્રવૃત્તિને અભાવે) સુખદુઃખનો
અનુભવ કરે છે.

૧. માતાપિતાના સંભોગ વિના, ગર્ભજ જીવોના મલ-
મૂત્રાદિમાં પેદા થતા જીવો.

ગૌં—હે ભગવન્ ! સમર્થ એટલે કે સંગી પણ તીવ્ર ઇચ્છાપૂર્વક વેદનાને વેદે ?

મં.—હા ગૌતમ ! વેદે.

ગૌં—હે ભગવન્ ! તેનું શુ કારણ ?

મં.—જેમ અસંગી જીવે ઇચ્છા અને જ્ઞાનશક્તિને અભાવે અનિચ્છા અને અજ્ઞાનપૂર્વક સુખદુઃખ વેદે છે; તથા સંગી જીવે ઇચ્છા અને જ્ઞાનશક્તિયુક્ત હોવા છતાં, ઉપયોગને અભાવે અનિચ્છા અને અજ્ઞાનપૂર્વક સુખદુઃખ વેદે છે, તેમ મંગી જીવે મમર્થ અને ઇચ્છાયુક્ત હોવા છતાં પ્રાપ્તિના સામર્થ્યને અભાવે માત્ર તીવ્ર અભિલાષથી સુખદુઃખ વેદે છે. જેને સમુદ્રની પાર જવાની શક્તિ નથી; પણ ત્યાં રહેલાં રૂપોનો તીવ્ર અભિલાષ છે, તે તીવ્ર અભિલાષપૂર્વક સુખદુઃખને વેદે છે.

—શતઃ ૭, ઉદેઃ ૭

પ્રત્યાખ્યાન

૧

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! પ્રત્યાખ્યાન વિશે કહો.

મ૦—હે ગૌતમ ! (નહોં કરું એવી પ્રતિજ્ઞા૩૫)
પ્રત્યાખ્યાન બે પ્રકારનું છે : મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાન, અને
ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાન.

૧. તેમાં મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાન બે પ્રકારનું છે :
સર્વમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાન, અને દેશમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાન.

તેમાં સર્વમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાનના પણ પાંચ પ્રકાર છે :
સર્વ પ્રકારની હિંસામાંથી, સર્વ પ્રકારના અસત્યમાંથી,
સર્વ પ્રકારના અબ્રહ્મચર્યમાંથી, સર્વ પ્રકારના ચૌર્યમાંથી,
અને સર્વ પ્રકારના પરિગ્રહમાંથી વિરામ પામવું તે.

દેશમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાનના પણ પાંચ પ્રકાર છે :

૨મૂલ હિંસા, અસત્ય, અબ્રહ્મચર્ય, ચૌર્ય અને
પરિગ્રહમાંથી વિરામ પામવું તે.

૧. ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાન જે પ્રમાણુ છે મર્મ-ઉત્તર ગુણ પ્રત્યાખ્યાન, અને દેશ-ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાન

તેમા મર્મ-ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાનના ૧૦ પ્રકાર કે ભરિયમા જે તપ કરવાનું હોય તે પૂર્વે કરવું તે 'અનાગત' પૂર્વે કરવાનું તપ પછી કરવું તે 'અતિકાન્ત', એ તપ જે દિવસ પૂરું થાય તે જ નિમ્ને બીજું શરૂ કરવું, એ રીતે પ્રત્યાખ્યાનની આદિ અને અંત યોગી મેળવેલી તે 'કૌટિમહિત', નિયમિત દિવસે વિદ્ય આપ્યા ગયા અવસ્થા તપ કરવું, તે 'નિયત્રિત', અપવાદ પૂર્વક તપ કરવું તે 'માકાર', અપવાદ મિથ્યા તપ કરવું ન 'નિરાકાર' કોળિયા, ૪ યોગ નગેરેનું પરિભ્રમણ કરવું તે 'કૃતપગ્નિભ્રમણ', આ પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરવો તે 'નિરવશેષ', મુદ્ધિ ધત્યાદિ મંત્રપૂર્વક તપ કરવું તે 'મકેત', અને ધાનનું પ્રમાણ યોગી તપ કરવું તે 'અદ્ધા'.

દેશ-ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાનના નાત પ્રમાણ ૭ દશે દિશામા અમુક ક્ષેત્રમા જ પ્રજ્વલિતી મર્મદાત્મક 'દિગ્ગત', ઉપબોગ પરિભોગની વસ્તુઓનું પરિભ્રમણ કરવું તે 'ઉપબોગપરિભોગ પગ્નિભ્રમણ', નિષ્પ્રયોગન અધર્મવ્યાપરનો ત્યાગ તે 'અનર્થદંડ નિરમણ' કૃત્રિતનનો તથા કાયિક વાચિક પાપકર્મોનો ત્યાગ કરી, સમતા ધામણ કરવાત્મક 'સામાયિક', દિગ્ગતમા જે મર્મદા બાધી હોય, તેને રાત્રિદિવસ પ્રહર પૂરતી વધુ દૂરકાવવી તે 'દેશાનકાશિક' આત્મ ચૌદશ, પૂનમ અને

૧ એટલે કે વાળેલી મૂઠી ઉપર નહિ ત્યાં સુધી અસ નામ ન કરું હસ્યાદિ

અભાંગાત્માને દિવસે ચાર ટંકનો ઉપવાસ કરવો, કુપ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરવો, બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરવું, અને સ્નાનાદિ સંસ્કારનો ત્યાગ કરવો તે ‘પોષધોપવાસ;’ અને સાધુઓને અન્નાદિ આપવાં તે ‘અતિથિસંવિભાગ.’

આ ઉપરાંત સૌથી છેલ્લી — મરણકાલે — સંક્ષેપના — એટલે શરીર અને કપાયાદિને કૃશ કરનાર (ઉપવાસરૂપ) તપવિશેષ તે ‘અપશ્ચિમ-મારણાન્તિક-સંક્ષેપના.’ આ સંક્ષેપના દેશોત્તરગુણવાળાને દેશોત્તરગુણરૂપ અને સર્વોત્તરગુણવાળાને સર્વોત્તરગુણરૂપ છે; નો પણ દેશોત્તરગુણવાળાને પણ અંતે કરવા થોમ્ય છે.

[૧] ગૌં—હે ભગવન્! જીવો મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની છે, ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની છે કે અપ્રત્યાખ્યાની છે?

મં—હે ગૌતમ! ત્રણે પ્રકારના છે. નારકો તેમ જ ચતુર્િન્દ્રિય મુંધીના જીવો અપ્રત્યાખ્યાની જ છે. પંચેન્દ્રિય નિર્ધેય^૧ અને મનુષ્ય ત્રણે પ્રકારના છે; અને વાનવ્યંતર જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક અપ્રત્યાખ્યાની છે.

ગૌં—તે ત્રણમાંથી કાણ કોનાથી વિશેષાધિક છે?

મં—હે ગૌતમ! મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની સૌથી થોડા છે; ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની અસંખ્યગણા છે; અને અપ્રત્યાખ્યાની અનંતગણા છે.

તિય^૨ચોમાં મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની સર્વથી થોડા છે; ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાની અસંખ્યગણા છે; અને અપ્રત્યાખ્યાની તેથી પણ અસંખ્યગણા છે.

૧. ને કે પંચેન્દ્રિય તિય^૨ચો અંશથી જ મૂલગુણપ્રત્યાખ્યાની છે; કારણ કે તેમનામાં સર્વવિરતિનો અભાવ છે. —ટીકા.

મનુષ્યોમાં મૂલ્યુષુ પ્રત્યાખ્યાની સર્વથી થોડા છે, ઉત્તરયુષુ પ્રત્યાખ્યાની સંખ્યાતગણા છે, અને અપ્રત્યાખ્યાની^૧ અસંખ્યગણા છે.

[૨] ગૌ—હે ભગવન! શ્રવે સર્વમૂલ્યુષુ પ્રત્યાખ્યાની છે, દેશમૂલ્યુષુ પ્રત્યાખ્યાની છે કે અપ્રત્યાખ્યાની?

મં—હે ગૌતમ! ત્રણે પ્રકારના છે. નારકો અપ્રત્યાખ્યાની જ છે; પચ્ચેદ્રિય તિર્યચો દેશમૂલ્યુષુ પ્રત્યાખ્યાની અને અપ્રત્યાખ્યાની છે. મનુષ્યો ત્રણે પ્રકારના છે; અને વાનસ્પતર ભ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિકો અપ્રત્યાખ્યાની જ છે.

તે ત્રણ વર્ગોમાંથી સર્વમૂલ્યુષુ સર્વથી થોડા છે; દેશમૂલ્યુષુ અસંખ્યગણા છે, અને અપ્રત્યાખ્યાની અનંતગણા છે. શ્રવે, પચ્ચેદ્રિય તિર્યચો અને મનુષ્યનાં અપત્ત્વ-અદૃત્વ પહેલા દંડકની પેઠે જાણવાં; પરંતુ સર્વથી થોડા પચ્ચેદ્રિય તિર્યચો દેશમૂલ્યુષુ પ્રત્યાખ્યાની ગણવા અને અપ્રત્યાખ્યાની પચ્ચેદ્રિય તિર્યચો અસંખ્યગણા ગણવા.

[૩] ગૌ—હે ભગવન! શ્રવે સર્વઉત્તરયુષુ પ્રત્યાખ્યાની છે, દેશઉત્તરયુષુ પ્રત્યાખ્યાની છે કે અપ્રત્યાખ્યાની છે?

મં—હે ગૌતમ! તેઓ ત્રણે પ્રકારના છે. પચ્ચેદ્રિય તિર્યચો અને મનુષ્યો એ પ્રમાણે છે. જાડીના વૈમાનિક મુધીના અપ્રત્યાખ્યાની છે. તે ત્રણ પ્રકારનાં અપત્ત્વ-અદૃત્વ પ્રથમ દંડક પ્રમાણે જાણવું. (મનુષ્યો મુધી).

૧. તેમની અસંખ્યતા સંમૂર્તિમ મનુષ્યોનો સમાવેશ થતો હોવાથી છે. જાડી મનુષ્યો તો સંખ્યાત જ છે.

[૪] ગૌ—હે ભગવન! જીવો પ્રત્યાખ્યાની છે, અપ્રત્યાખ્યાની છે, કે પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાની (દેશ પ્રત્યાખ્યાની) છે ?

મં—હે ગૌતમ ! જીવો ત્રણે પ્રકારના છે, મનુષ્યો પણ ત્રણે પ્રકારના છે. પંચેન્દ્રિય તિર્થંચો પ્રથમ પ્રકારથી રહિત છે. યાકીના વૈમાનિક સુધીના અપ્રત્યાખ્યાની છે. તે ત્રણે પ્રકારોમાં પ્રત્યાખ્યાની સૌથી થોડા છે; પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાગણા છે અને અપ્રત્યાખ્યાની અનંતગણા છે. દેશપ્રત્યાખ્યાની પંચેન્દ્રિય તિર્થંચો સર્વથી થોડા છે; અને અપ્રત્યાખ્યાની અસંખ્યગણા છે. પ્રત્યાખ્યાની મનુષ્યો સર્વથી થોડા છે; દેશપ્રત્યાખ્યાની સંખ્યાતગણા છે અને અપ્રત્યાખ્યાની અસંખ્યગણા છે.

—શતક ૭, ઉદ્દે ૨

૨

ગૌતમ—હે ભગવન ! જે શ્રમણોપાસકને પૂર્વે રથૂલ-હિંસાનું પ્રત્યાખ્યાન નથી હોતું, તે પછીથી તેનું પ્રત્યાખ્યાન કરે તો કેવી રીતે કરે ?

મં—હે ગૌતમ ! અતીતકાલે કરેલ હિંસાને પ્રતિક્રમે (નિન્દે); વર્તમાન હિંસાને સંવર (રોધ) કરે; અને ભવિષ્યની હિંસાનું પ્રત્યાખ્યાન (નહિ કરું એવી પ્રતિજ્ઞા) કરે.

અતીતકાલની હિંસાને પ્રતિક્રમતા ને શ્રમણોપાસક ત્રિવિધ-ત્રિવિધે એટલે કે મન, વાણી અને કાયાથી એ ત્રણ પ્રકારે, તેમજ કરવું, કરાવવું કે કરનારને અનુમતિ આપવી—એ ત્રણ પ્રકારે પ્રતિક્રમે; કે પછી ત્રિવિધ-દ્વિવિધે, ત્રિવિધ-એકવિધે, દ્વિવિધ-ત્રિવિધે, દ્વિવિધ-દ્વિવિધે, દ્વિવિધ-એકવિધે,

એકવિધ-ત્રિવિધે, એકવિધ-દ્વિવિધે, ૨ એકવિધ-એકવિધે પ્રતિક્રમે

એ જ પ્રમાણે વર્તમાન હિસાનો રોધ કરનારો પણ ઉપર જણાવેલ ૪૯ પ્રકારે રોધ કરે, તે જ પ્રમાણે અનાગત હિનાનું પ્રત્યાખ્યાન કરતો પણ ૪૯ પ્રકારે કરે તે જ પ્રકારે, અનાત્ય, ચૌર્ય, મૈથુન, અને પરિગ્રહનું પણ સમજવું

—શતક ૮, ઉલ્લેખ ૫

૩

ગૌતમ—હે ભગવન્ ! શ્રવે પ્રત્યાખ્યાનને જાણે છે, અપ્રત્યાખ્યાનને જાણે છે ૬ પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાનને જાણે છે ?

મં—હે ગૌતમ ! જે પચેદ્રિયો ૩ તે જણેને પણ જાણે છે, બાકીના શ્રવે પ્રત્યાખ્યાનને જાણતા નથી (અપ્રત્યાખ્યાનને જાણતા નથી અને પ્રત્યાખ્યાનાપ્રત્યાખ્યાનને પણ જાણતા નથી)

ગૌ—હે ભગવન્ ! શ્રવેનું આયુષ્ય પ્રત્યાખ્યાનથી અધાય છે, અપ્રત્યાખ્યાનથી નધાય છે કે પ્રત્યાખ્યાના પ્રત્યાખ્યાનથી અધાય છે ?

મં—હે ગૌતમ ! શ્રવે અને વૈમાનિકો^૧ જણેથી અધાયેલા આયુષ્ય વાળા કે બાકીના અપ્રત્યાખ્યાનથી અધાયેલા આયુષ્ય વાળા છે

—શતક ૯, ઉલ્લેખ ૪

૧ પ્રત્યાખ્યાનનાં ત્રણવાળાઓની વૈમાનિકોમા હત્યારી છે, અને નૈરયિકોમા તેા વિરતિરહિત શ્રવે જ હત્યાર વાળા છે

આલોચના, પ્રાયશ્ચિત્ત અને તપ

૧

[પ્રમાદ વગેરેથી કાંઈ દોષ થાય તો તેને ગુરુ સમક્ષ નિખાલસ બાવે પ્રકટ કરવો તે ‘આલોચના’. થયેલ ભૂલનો અનુતાપ કરી તેથી નિવૃત્ત થવું અને નવી ભૂલ ન કરવા સાવધાન થવું તે ‘પ્રતિક્રમણ’. પ્રમાદજનિત દોષોનું શોધન કરવા કરવામાં આવતી ક્રિયા તે ‘પ્રાયશ્ચિત્ત’. અને પ્રમાદાદિને ક્ષીણ કરવા વારતે જોઈતું આધ્યાત્મિક બળ કેળવવા શરીર-ઇન્દ્રિય-મનને જે જે તાપણીમાં તપાવાય તે ‘તપ’.

તેમાં પ્રથમ, દોષ-પ્રતિસેવના-સંયમભંગ કયા કયા નિમિત્તે થાય તે વિષેના પ્રશ્નથી માંડીને તપ સુધીના પ્રશ્નો આ પ્રકરણમાં છે.]

ગૌં—હે ભગવન! પ્રતિસેવના એટલે કે સંયમનો ભંગ કયાં કયાં કારણથી થાય છે?

મ૦—હે ગૌતમ! પ્રતિસેવના દશ પ્રકારની કહી છે :

૧. દર્પ-અહંકારથી થતી, ૨. પ્રમાદથી^૧ થતી; ૩. અનાયોગ-અજ્ઞાનથી થતી; ૪. આંતુરતા એટલે કે જૂખ-તરસનું વ્યાકુળપણું, —તેને લીધે થતી, ૫. આપત્તિથી^૨ થતી; ૬. સંકાણ્ણતા-સંકટાણ્ણથી થતી; ૭. સહસાકાર-આકસ્મિક^૩ ક્રિયાથી થતી; ૮. ભયથી થતી, ૯. પ્રદ્રેપ-ક્રોધાદિ કષાયોથી થતી; અને ૧૦. વિમર્શ-ઝંક્ષકાદિની પરીક્ષા કરવાથી થતી.

થયેલા દોષની યુગ્મ આગળ નિખાવસ કબૂલાત કરવી જોઈએ. તે આશ્વોચનાના નીચે પ્રમાણે દશ દોષો છે :

૧. યુગ્મે પ્રમત્ત કરીશું તો સહેજું પ્રાયશ્ચિત્ત આપશે એમ માની સેવાદિથી તેમને પ્રસન્ન કરી પછી તેમની પાંમે દોષની આશ્વોચના કરવી. ૨. તદ્દન નાનો અપરાધ જણાવવાથી આચાર્ય થોડું પ્રાયશ્ચિત્ત આપશે એમ અનુમાન કરી પોતાના અપરાધનું સ્વતઃ આશ્વોચન કરવું. ૩. જે અપરાધ આચાર્યદિકે જોયો હોય તેનું 'જ આશ્વોચન કરવું. ૪. માત્ર મોટા અતિયારોનું જ આશ્વોચન કરવું. ૫. 'જે મુક્તમ અતિયારોનું આશ્વોચન કરે, તે મુક્તનું કેમ ન કરે', એવો આચાર્યનો વિશ્વાસ હિતપત્ત કરવા મુક્તમ મુક્તમ અતિયારોનું આશ્વોચન કરવું. ૬. ઘણી શરમ આવવાને

૧. મદ્યપાન, વિષયભોગ, કષાય, નિદ્રા અને વિકારપ.

૨ નિર્દોષ અન્નાદિ ન મળવાં, જમણ વગેરે સ્થળમાં આવી પડતું, દુઠાળ પડવો, અને રોગીપણું.

૩. જોવા સિવાય પણ મૂઝી પછી જુએ, તો તે પગને પાછો ન વાળી શકે.

લીધે કોઈ ન સાંભળે તેમ આશોચન કરવું. ૭. બીજાને સંભળાવવા ખૂબ જોરથી બોલીને આશોચન કરવું. ૮. એક જ અતિચારની ઘણા ગુરુઓ આગળ આશોચના કરવી. ૯. વિધિ ન જાણતા (અગીતાર્થ) ગુરુ પાસે આશોચના કરવી. ૧૦. જે દોષનું આશોચન કરવાનું હોય તે દોષ સેવનાર આચાર્ય પાસે તેનું આશોચન કરવું.

ત્રીએના દશ ગુણવાળો પોતાના દોષની કખૂલાત કરવાને યોગ્ય છે : ૧. ઉત્તમ જાતિવાળો (કારણ કે જાતિવાન પુરુષ પ્રાયઃ અકૃત્ય કરે જ નહીં; અને કયું હોય તેની ભક્તે પ્રકારે આશોચના કરે.) ૨. ઉત્તમ કુળવાળો (અંગીકૃત પ્રાયશ્ચિત્ત બરાબર કરે તે માટે.) ૩. વિનયવાન. ૪. જ્ઞાનવાન (કૃત્યાકૃત્ય વિભાગને જાણે તે માટે.) ૫. દર્શનસંપન્ન (પ્રાયશ્ચિત્તથી થતી શુદ્ધિમાં શ્રદ્ધાવાળો.) ૬. ચારિત્રસંપન્ન. ૭. ક્ષમાવાળો (ગુરુનો કપકો સહન કરે માટે.) ૮. દાન્ટ (ધન્દ્રિયોને વશ રાખવાની ટેવવાળો.) ૯. અમાયી (કપટરહિત.) ૧૦. અપશ્ચાત્તાપી (આશોચના લીધા પછી પરતાવો ન કરનારો.)

ત્રીએના આઠ ગુણો વાળો સાધુ આશોચના આપવાને યોગ્ય છે : ૧. આચારવાન (જ્ઞાનાદિ આચારવાળો.) ૨. આધારવાન (જાણાવેલ અતિચારોને મનમાં ધારણ કરનારો.) ૩. વ્યવહારવાન (આગમ શ્રુતાદિ પાંચ પ્રકારના વ્યવહારવાળો.)^૧ ૪. અપમીડક (શિષ્યની શરમ દૂર કરાવનાર.) ૫. પ્રકુર્વક (પ્રાયશ્ચિત્ત આપીને અતિચારોની શુદ્ધિ કરાવવાને સમર્થ).

૧. જુઓ આ પછીનું પ્રકરણ ૧૪ મું.

૧ અપરિસ્તાવી (જણાવેલ અતિચારોને ખીજાને નહિ સમજાવનાર) ૭ નિયામક (અસમર્થ શિષ્યને ધીમે ધીમે આપેલુ પ્રાયશ્ચિત્ત પાર કરાવનાર) ૮ અપાયદર્શી (આનોયના નહિ સેવામાં પરલોકનો ભય દેખાડનાર)

સાધુની 'મમાચારી'—સમ્યક્આચાર દશપ્રકારે કહેલ છે ૧ ઇચ્છાકાર—એટલે કે અન્ય સાધુને કાર્ષ્ણ કાર્ય માટે વિનંતિ કરવાની હોય અને તે કબૂલ કરે તો મનેએ ઇચ્છામાં હોવો તે (એટલે કે તમારી મરજી હોય તો જરો, તથા તમારી મરજી હોય તો કરુ, એમ કહેવુ, તે) ૨ મિથ્યાકાર—પોતાનાથી વિપરીત આચરણ થઈ જાય, તો 'એ હુકૃત મિથ્યા થાઓ' એમ સમજી મિથ્યાકાર હોવો તે ૩ તથાકાર—ગુરુએ આપેલા ઉત્તરને 'તમે કહેલુ બરાબર છે' એમ કહેવુ તે ૪ આવસ્થિકા—અપામરામાંથી બહાર આવશ્યક કાર્ય નિમિત્તે જ જવુ તે ૫ બહારથી પાગલ અપાસરામાં પ્રવેશ કરતા (કુપ્રવૃત્તિઓનો નિષેધ કરતા) 'નૈષેધિકા' કહેવુ તે આપૃચ્છના—અનીદ્ર કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરતા પહેલા ગુરુને પૂછવુ તે ૭ પ્રતિપૃચ્છના—ગુરુએ પૂર્વે નિષિદ્ધ કરેલ કાર્યમાં પ્રયોજનવશાત્ પ્રવૃત્તિ કરવી પડે, તો ફરી પૂછવુ તે ૮ ઇના—પોને આપેલા અજપાનાદિમાં બાળીના માનુઓને આમ નહુ કરવુ તે ૯ નિમનણા—આહાર લાવવા માટે સાધુઓને નિમનણુ કરવુ, કે 'તમારે માટે આહારાદિ લાવુ?'-તે ૧૦ ઉપમપદ—જ્ઞાનાદિ નિમિત્તે અગચ્છાદિનો ત્યાગ કરી, વિસિદ્ધ સાત્વજ્ઞાન યુક્ત ગુરુનો આશ્રય કરવો તે ૧૧

• સરખાવો ઉત્તરાધ્યયન અ. ૨૬, ૧-૭ ત્યાં નિમનણુને બદલે મિથ્યાકાર ■

પ્રાયશ્ચિત્તના ૧૦ પ્રકાર છે : ૧. 'આલોચના' — એટલે કે માત્ર 'આલોચના'. કરવાથી શુદ્ધ થવાય તેવું. ૨. 'પ્રતિક્રમણુ' — એટલે કે, 'ફરી નહીં કરું' એમ કહેવામાત્રથી શુદ્ધ થવાય તેવું. ૩. 'મિત્ર' — આલોચના અને પ્રતિક્રમણુથી શુદ્ધ થવાય તેવું. ૪. 'વિવેક' — જૂલથી સદોષ આહારાદિ આવી ગયાં હોય તો માત્ર તેના વિવેક એટલે કે ત્યાગથી શુદ્ધ થવાય તેવું. ૫. 'વ્યુત્સર્ગ' — એટલે કે કાયમેષ્ટાનો રોધ કરી ધ્યાન કરવાથી શુદ્ધ થવાય તેવું. ૬. 'તપ' — એટલે કે ઉપવાસ વગેરે તપથી શુદ્ધ થવાય તેવું. ૭. 'છેદ' — એટલે કે, દોષ પ્રમાણે દિવસ, પક્ષ, માસ કે વર્ષની પ્રમત્યા ઘટાડવાથી શુદ્ધ થવાય તેવું. ૮. 'મૂલ' — એટલે કે, સર્વ વ્રતપર્યાયનો છેદ કરી ફરી 'મૂલ' મહાવ્રત લેવાથી શુદ્ધ થવાય તેવું. ૯. 'અનવસ્થાપ્ય' — એટલે કે અમુક પ્રકારનું વિશિષ્ટ તપ^૧ ન કરે, ત્યાં સુધી મહાવ્રત કે વેશમાં સ્થાપી ન શકાય તેવું. અને ૧૦. 'પારાંચિતક' — એટલે સાધ્વી, રાજરાણી ઇત્યાદિના શીલભંગરૂપ મહાદોષ કરનારાં આચાર્યને જ વેશ અને ક્ષેત્રનો ભાગ કરી છ માસથી તે બાર વર્ષ સુધી કરવું પડતું પ્રાયશ્ચિત્ત.^૨

તપના બે પ્રકાર છે : બાહ્ય અને આભ્યન્તર.

૬

૧. બેસવા જીઠવાને પણ અશક્ત થઈ ભય ત્યાં સુધીનું.

૨. ઉપાધ્યાયને નવમા પ્રાયશ્ચિત્ત સુધી હોય છે અને સામાન્ય સાધુને આઠમા સુધી હોય છે. જ્યાં સુધી ચોદ પૂર્વ-ગ્રંથોના ભણકાર અને પ્રથમ પ્રકારના શારીરિક બાંધાવાળાઓ હોય છે, ત્યાં સુધી દસે પ્રાયશ્ચિત્ત હોય છે.

બાહ્ય તપના છ પ્રકાર છે : (૧) અનશન - આહાર ત્યાગ; (૨) બેનોદરી - કંઈકે ઓછો આહાર લેવો તે; (૩) બિદ્વાયર્થા; (૪) રસત્યાગ; (૫) કાયકલેશ - શરીરને કષ્ટ આપવું તે, અને (૬) પ્રતિમંલીનતા - એટલે કે ઇદ્રિયકપાયાદિનો નિગ્રહ.

૧. તેમાં અનશનના બે પ્રકાર છે : (અ) ઇત્વરિક - એટલે કે અમુક કાળ સુધી આહારત્યાગ; અને (આ) યાવત્કથિક - એટલે કે જીવનપર્યંત આહારત્યાગ.

(અ) ઇત્વરિક અનશન, ચતુર્થભક્ત* - એક ઉપવાસ, પાંચમભક્ત - બે ઉપવાસ, અષ્ટમભક્ત - ત્રણ ઉપવાસ, દશમભક્ત - ચાર ઉપવાસ, દ્વાદશભક્ત - પાંચ ઉપવાસ, ચતુર્દશભક્ત - છ ઉપવાસ, પક્ષના ઉપવાસ, માસના ઉપવાસ જેમાસના - એમ છ માસના ઉપવાસ સુધી અનેક પ્રકારનું છે.

(આ) યાવત્કથિકના બે પ્રકાર છે : પાદપોષગમન અને ભક્તપ્રત્યાખ્યાન. પાદપોષગમન, જેમાં સર્વ એજાનો કે અન્યની સેવાનો ત્યાગ કરી નિએષ્ટ પડી રહેવાનું હોય છે, તેના બે પ્રકાર છે : જેમાં મૃતશરીર ઉપાસરાદિમાંથી બહાર કાઢવાનું હોય તે 'નિહારિમ,' અને જેમાં બહાર કાઢવાનું ન હોય - એટલે એવે સ્થળે જ જગલ વગેરેમાં દેહત્યાગ કર્યો હોય, તે 'અનિહારિમ.'

* ચતુર્થભક્તનો અર્થ એક ઉપવાસ છે; પરંતુ તેમાં ઉપવાસના દિવસની બે ટકા ઉપરાંત એક આમલા દિવસની અને એક પછીના દિવસની એમ કુલ ચાર ટકા ભાગવાની હોય છે. તેણે પછીના દરેક સ્થાને પણ સમજવું.

૨. ગિનોદરિકાના બે પ્રકાર છે. (અ) દ્રવ્યગિનોદરિકા, અને (આ) ભાવગિનોદરિકા.

(અ) તેમાં દ્રવ્યગિનોદરિકા બે પ્રકારની છે : ઉપકરણ-દ્રવ્યગિનોદરિકા અને ભક્તપાનદ્રવ્યગિનોદરિકા.

તેમાં ઉપકરણદ્રવ્યગિનોદરિકાના ત્રણ પ્રકાર છે : એક વસ્ત્ર. એક પાત્ર અને સાધુઓએ લાગ કરેલાં (વસ્ત્ર પાત્ર સિવાયનાં) ઉપકરણોનો ઉપભોગ કરવો તે.

ભક્તપાનદ્રવ્યગિનોદરિકાના પ્રકાર પા. ૯૯. ઉપર જણાવેલા અસ્પાહારીથી પ્રકામરસભોજી સુધીના પ્રકારો મુગ્ધ જાણવા.

(આ) ભાવગિનોદરિકા અનેક પ્રકારની છે : જેમકે ક્રોધ ઓછો કરવો, સોભ ઓછો કરવો, અસ્પ ભોક્ષવું, ધીમે ભોક્ષવું, વૃથા પ્રલાપ ન કરવો ઇત્યાદિ.

૩. ભિક્ષાચર્યા તેને લગતા વિવિધ નિયમો મુગ્ધ અનેક પ્રકારની છે. તે નિયમો જેવા કે, ભિક્ષામાં અમુક ચીજોને જ ગ્રહણ કરવી; કે અમુક ક્ષેત્રમાંથી જ ભિક્ષા લેવી. વગેરે.^૧

૪. રસપરિત્યાગ એટલે કે ધૃતાદિ વિકારક પદાર્થોનો ત્યાગ કરવો, રિનગ્ધ રસવાળું ભોજન ન કરવું, લૂખો આહાર કરવો વગેરે.

૫. કાયકલેશ એટલે કે શરીરચેષ્ટાનો ત્યાગ કરી જિભા રહેવું, વિવિધ આસનોએ બેસવું વગેરે.^૨

૧. જુઓ ઔપપાતિકસૂત્ર પૃ. ૩૮, ૨.

૨. જુઓ ઔપપાતિકસૂત્ર પૃ. ૩૬, ૨.

૧. પ્રતિભંસીનના ચાર પ્રકારની છે : (૧) ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવો, (૨) કપાલોનો નિગ્રહ કરવો; (૩) મન-વાણી-કાયાનાં આચારોનો નિગ્રહ કરવો; અને (૪) શ્રી પશુ અને નપુંસક સિવાયની વસાતમાં નિદ્રોપ શયનાદિ ઉપકરણોનો સ્વીકાર કરી રહેવું.

આખમંતર તપ છ પ્રકારનું છે : (૧) પ્રાયશ્ચિત્ત (૨) વિનય (૩) વૈયાટ્ત્ય (૪) સ્વાધ્યાય (૫) ધ્યાન અને (૬) વ્યુત્તમ્ગ.

(૧) પ્રાયશ્ચિત્તના ૧૦ પ્રકાર આગળ (પા. ૧૪૫ ઉપર) આવી ગયા છે.

(૨) વિનયના સાત પ્રકાર છે : જ્ઞાનનો, દર્શનનો, આરત્રનો, મનનો, વચનનો, કાષ્ઠનો અને શ્લોકોપચારનો.

તેમાં જ્ઞાનનો વિનય, જ્ઞાનના પાંચ પ્રકાર મુજબ પાંચ પ્રકારનો છે.

દર્શનનો વિનય બે પ્રકારનો છે : શુશ્રૂષાવિનય અને અનાશાતનાવિનય. શુશ્રૂષાવિનય, સત્કાર કરવો, સન્માન કરવું વગેરે અનેક પ્રકારનો છે. અનાશાતના વિનયના ૪૫ બંદ છે : અરિહતાની, અરિહનોએ કહેલા ધર્મની, આચાર્યોની ઉપાધ્યાયોની, અધિરોની, કુળની, ગણની, મંથની, કિયાની,

૧. ઓગાદિ પાંચ.

૨. કાંધ, માન, માયા, શોભ.

૩. સારી રીતે, સમાધિપૂર્વક સાત યર્થ, હાથપગ સડોમી કાચબાની થેડે ગુપ્તેન્દ્રિય યર્થ આસીન અને પ્રવીન-નિચર, રહેવું તે.

૪. આ બધાના શબ્દાર્થ માટે જુઓ પા. ૧૫૦-વૈયાટ્ત્ય.

સમાનધાર્મિકની, મતિજ્ઞાનથી^૧ માંડીને કેવળજ્ઞાન સુધીનાં પાંચ જ્ઞાનોની, તથા ઉપર જણાવેલ ૧૫ની ભક્તિ તેમ જ બાહ્યમાન તથા એ જ પંદરનું ગુણોત્કીર્તન.

ચારિત્રવિનય સામાયિકથી માંડીને યથાખ્યાત સુધીનાં પાંચ ચારિત્રોના પ્રકાર^૨ મુજબ પાંચ પ્રકારનો છે.

મનનો વિનય બે પ્રકારનો છે : પ્રશસ્ત મનવિનય, અને અપ્રશસ્ત મનવિનય.

પાપરહિત, ક્રોધાદિરહિત, કામિદ્રી આદિ ક્રિયામાં આસક્તિરહિત, શોકાદિ ઉપક્રમેશરહિત; આસ્તવરહિત, સ્વપરને આનાત ન કરનાર અને જીવેને ભય ઉત્પન્ન ન કરનાર એમ સાત પ્રકારના મનરૂપ પ્રશસ્ત મનવિનય સાત પ્રકારનો છે. તેનાથી ઊંચટા સાત પ્રકારના મનરૂપ અપ્રશસ્ત મનવિનય પણ સાત પ્રકારનો છે.

વચનવિનયના બે પ્રકાર છે : પ્રશસ્ત વચનવિનય, અને અપ્રશસ્ત વચનવિનય. તેમના સાત સાત પ્રકાર પણ મનવિનય મુજબ જાણવા.

કાયવિનયના બે પ્રકાર છે : પ્રશસ્ત કાયવિનય, અને અપ્રશસ્ત કાયવિનય. પ્રશસ્ત કાયવિનય સાત પ્રકારનો છે : સાવધાનતાપૂર્વક જવું, સ્થિતિ કરવી, બેસવું, આળોટવું, ઉદ્ધંધન કરવું, વધારે ઉદ્ધંધન કરવું, અને ગંધી ઇંદ્રિયોની

૧. જુઓ આગળ પા. ૨૭, દિ. ૧. ૩.

૨. જુઓ આગળ પા. ૫૬ તથા ૭૦.

પ્રવૃત્તિ કરવી. તેનાથી જિલ્લા એવા માન અપ્રગત કાય-
વિનય છે.

લોકોપચારવિનયના સાત પ્રકાર છે : યુરુ વગેરે
વડીલવર્ગની પામે રહેવું, તેમની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તવું, કાર્યની
મિદ્ધિ માટે હેતુઓની સવડ કરી આપવી, કરેલા ઉપકારનો
બદલો દેવો, રોગીઓની સલાજી ગખવી, અવમગેયિન
પ્રવૃત્તિ કરવી, અને સર્વે કાર્યોમાં અનુકૂળપણે વર્તવું.

૩. વૈયાવૃત્ય (સેવા)ના દસ પ્રકાર છે. (તત અને
આચાર ગ્રહણ કરાવનાર) આચાર્યનું, (અધ્યાપક)
ઉપાધ્યાયનું, (જહ અને વડીલ એવા) સ્થવિરનું, તપ-વીનું,
રોગીનું, (નવા પ્રાથમિક શિષ્ય) શૈક્ષનું, (એક આચાર્યના
શિષ્યોના પરિવારરૂપ) કુલનું, (માથે અધ્યયન કરતા
માધુઓના સમૂહરૂપ) ગણનું, મંથનું, અને સાધુર્મિકનું.

૪. આધ્યાયના પાંચ પ્રકાર છે : વાચના (અધ્યયન),
પૃચ્છના, પુનરાવર્તન, ચિંતન અને ધર્મકથા.

૫. ધ્યાનના ચાર પ્રકાર છે : આર્ત, રૌદ્ર, ધર્મ અને
શુક્લ.

આર્તધ્યાનના ચાર પ્રકાર છે : અનિષ્ટ વસ્તુની પ્રાપ્તિ
થતાં તેના વિયોગનું ચિંતન કરવું, ઇષ્ટ વસ્તુની પ્રાપ્તિ થતાં
તેના અવિયોગનું ચિંતન કરવું, રોગાદિ કષ્ટ પ્રાપ્ત થતાં તેના
વિયોગનું ચિંતન કરવું, અને પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરનાર કામ-
બોગાદિકની પ્રાપ્તિ થતાં તેના અવિયોગનું ચિંતન કરવું.
આર્તધ્યાનના ચાર લક્ષણ છે : આક્રંદ, દીનતા, આંસુ
પાડવાં, અને વારેવારે ક્યેસયુક્ત બોલવું.

રૌદ્રધ્યાનના ચાર પ્રકાર છે : હિંસા સંબંધી નિરંતર ચિંતન, અસત્ય સંબંધી નિરંતર ચિંતન, ચૌર્ધ સંબંધી નિરંતર ચિંતન, અને ધન વગેરેના સંરક્ષણ સંબંધી નિરંતર ચિંતન. રૌદ્રધ્યાનનાં ચાર લક્ષણ છે : હિંસા વગેરેથી નહિ અટકવારૂપ હોયો, હિંસા વગેરેમાં પ્રવૃત્તિ કરવારૂપ હોયો, હિંસાદિ અધર્મમાં ધર્મબુદ્ધિથી પ્રવૃત્તિ કરવારૂપ હોયો, અને મરણપર્યંત પાપનો પશ્ચાત્તાપ ન કરવારૂપ હોયો.

ધર્મધ્યાનના ચાર પ્રકાર છે : આશાવિચય - જેમાં જિનશાસ્ત્રનો નિર્ણય છે એવું ચિંતન; અપાયવિચય - રાગ-દ્વેષાદિજન્ય અનર્થો સંબંધે ચિંતન; વિપાકવિચય - કર્મનાં, કળ સંબંધે ચિંતન, અને સંસ્થાનવિચય - લોક-દ્વીપ-સમુદ્રાદિના આકાર સંબંધે ચિંતન. ધર્મધ્યાનનાં ચાર લક્ષણ છે : આશારુચિ - જિનોપદેશમાં રુચિ; નિસર્ગરુચિ - સ્વભાવથી તત્ત્વમાં રુચિ; સૂત્રરુચિ - શાસ્ત્રાભ્યાસથી તત્ત્વરુચિ; અને અવગાહરુચિ - દ્વાદશ અંગત્રયેના સવિસ્તર અવગાહનથી રુચિ. ધર્મધ્યાનનાં ચાર આલંબન છે : વાચના (અધ્યયન), પ્રતિપૃચ્છના, પરિવર્તન (પુનરાવર્તન) અને ધર્મકથા. ધર્મધ્યાનની ચાર ભાવનાઓ છે : એકત્વભાવના, અનિત્યભાવના, અશરણુભાવના અને સંસારભાવના.*

શુક્લધ્યાનના ચાર પ્રકાર છે : (અ) પૃથક્ત્વ-ચિન્તક-સંવિચાર — એટલે કે જેમાં, ‘વિતક’ અર્થાત્ પૂર્વત્રયે અનુસાર

* એમના વિસ્તાર માટે જુઓ આ માળાનું ‘યોગશાસ્ત્ર’

નાર્થ એક દ્રવ્યનું અવયવન વર્ત, ધ્યાન કરનામા આવે, તથા તે દ્રવ્યમાન તે દ્રવ્યના કોઈ એક પરિણામ ઉપર યિત્ર ન મેળેના, તેના વિવિધ પરિણામો ('પૃથક્ત્વ') ચિત્તમા લાગ્યા કરે, તથા કોઈ નાગ દ્રવ્ય ઉપરથી પરિણામ ઉપર, કે પરિણામ ઉપરથી દ્રવ્ય ઉપર આવે, દ્રવ્ય ઉપરથી તેના વાચક ગાળ ઉપર કે ગાળ ઉપરથી દ્રવ્ય ઉપર આવે, તેમ જ મન વાળી કાયા એ નણુના વ્યાપારોમા કોઈ એક ઉપર યિત્ર રહેવાને બદલે વાગવાગ મક્રમણ કથી કરે ('અવિચાર'), તે

(ગા) એકત્વ-વિતર્ક-અવિચાર — એટલે કે જેમા દ્રવ્યના કોઈ એક પરિણામ ઉપર જ નિમ્નવ થવામા આવે છે, તથા ગાળ અર્થના ચિત્તનનુ કે, મન વાળી કાયાના વ્યાપારોનુ કશું પરિવર્તન કરવામા નથી આવતુ

(ઙ) મુક્તમક્ષિયા-અનિવૃત્તિ — એટલે કે જેમા મન અને વચનના વ્યાપારોનો મર્થયા રોધ કરવાથી અને કાય-વ્યાપારોમાના ન્યન કાયવ્યાપારોનો રોધ કરેલો હોઈ, જેમાથી પાછુ પડાતુ નથી

(ઈ) મમુચ્છિન્નાક્રમ અનિવૃત્તિ — એટલે કે જેમા સ્વપ્નસુષુપ્ત બધા વ્યાપારોનો સર્વથા નિરોધ કરેલો હોઈ, કાચિકી આદિ ક્રિયાઓનો મર્થયા ઉચ્છેદ થયો હોય છે તે ગુહ્યધ્યાનના ચાર લક્ષણો છે ક્ષમા, નિઃપ્રહતા, આર્જન-મરવતા, અને માર્ફવ-માનત્યાગ શુદ્ધધ્યાનના ચાર આવયવન છે અન્યથા-ભયનો અભાવ, અસમોહ, વિવેક-સરીર આત્માની ભિન્નતા, અને યુત્તમર્ગ-અસંગપણુ (ત્યાગ) શુદ્ધધ્યાનની ચાર ભાવનાઓ છે મમારના અનતવૃત્તિપણુ

વિગે વિચાર; પ્રત્યેક ક્ષણે વસ્તુઓમાં થતા વિપરિણામ વિગે વિચાર; સંસારના અદ્યુબપણા સંગ્રહે ચિંતન અને હિંસાદિ-
વચ્ચ અનર્થોનો વિચાર.

(૧) વ્યુત્સર્ગ (અસંગપાતું-ત્યાગ) ના બે પ્રકાર છે : દ્રવ્યવ્યુત્સર્ગ, અને બાવવ્યુત્સર્ગ. તેમાં દ્રવ્યવ્યુત્સર્ગના ચાર પ્રકાર છે : ગણવ્યુત્સર્ગ, શરીરવ્યુત્સર્ગ, ઉપધિ-
(સાધનસામગ્રીનો) વ્યુત્સર્ગ અને આહારપાણીનો વ્યુત્સર્ગ.

બાવવ્યુત્સર્ગના ત્રણ પ્રકાર છે : કપાયવ્યુત્સર્ગ, સંસાર-
વ્યુત્સર્ગ અને કર્મવ્યુત્સર્ગ. કપાયવ્યુત્સર્ગના ચાર પ્રકાર છે :
કેવલ, માન, માયા અને શોભનો એ પ્રમાણે. સંસારવ્યુત્સર્ગના
ચાર પ્રકાર છે : નૈરયિક નિર્વચ, મનુષ્ય અને દેવના સંસારનો
વ્યુત્સર્ગ, કર્મવ્યુત્સર્ગના પાંચ જાનાવરણીયાદિ આઠ કર્મ
મુગ્ધા આઠ પ્રકાર છે.

—શતક ૨૫, ઉદ્દે ૭

૨

જો બિશ્વ કાર્મ એક અદૃત્યસ્થાનને સેવીને તે અદૃત્ય-
સ્થાનનું આશોચન તથા પ્રતિક્રમણ કર્યા વિના મરણ પામે,
તો તેને આરાધના^૧ થતી નથી; પરંતુ તે અદૃત્યસ્થાનનું
આશોચન અને પ્રતિક્રમણ કરીને મરણ પામે, તો તેને
આરાધના થાય છે. વળી કદાચ કાર્મ બિશ્વએ અદૃત્યસ્થાનનું
પ્રતિસેવન કર્યું હોય; પછી તેના મનમાં વિચાર થાય કે,
‘હું મારા અંતકાળને સમયે તે અદૃત્યસ્થાનનું આશોચન

કરીશ, તથા તપશ્ચ પ્રાપ્તિનો સ્વીકાર કરીશ; પરંતુ ત્યાર પછી ને ભિક્ષુ તે અકૃત્યસ્થાનનું આશ્રોચન કે પ્રતિક્રમણ કયાં વિના મરણ પામે, તો તેને આરાધના થતી નથી; અને જો તે ભિક્ષુ આશ્રોચન અને પ્રતિક્રમણ કરીને મરણ પામે, તો તેને આરાધના થાય છે. વળી કોઈ ભિક્ષુ કોઈ અકૃત્ય-સ્થાનનું પ્રતિમેવન કરી, મનમાં એમ વિચારે કે, ‘અમરોપાસકો પણ મરણ પામી કોઈ દેવલોકમાં જ દેવપણે ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું હું નહીં થાઉં?’, તથા એમ વિચારી આશ્રોચનાદિ કયાં વિના જ તે મરણ પામે, તો તેને આરાધના થતી નથી.

—સતક ૧૦, ઉદ્દેશ ૨

કેટલીક વ્યાખ્યાઓ

વ્યવહાર

વ્યવહાર એટલે મુમુક્ષુની પ્રવૃત્તિ. તેનું કારણ જે જ્ઞાન. તે પણ વ્યવહાર કહેવાય છે.

ગૌતમ — હે ભગવન્ ! વ્યવહાર કેટલા પ્રકારનો છે ?

મં — હે ગૌતમ ! વ્યવહાર પાંચ પ્રકારનો છે :

૧. આગમવ્યવહાર; ૨. શ્રુતવ્યવહાર; ૩. આગ્રાવ્યવહાર; ૪. ધારણાવ્યવહાર; અને ૫. શ્રુતવ્યવહાર. તે પાંચ પ્રકારના વ્યવહારમાં જેની પાસે જે પ્રકારે આગમ^૧ હોય, તે પ્રકારે તેણે આગમથી વ્યવહાર ચલાવવો. જે આગમ ન હોય તેા તેની પાસે જે શ્રુત^૨ હોય તે શ્રુત વડે વ્યવહાર ચલાવવો.

૧. કેવલજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, ૧૪ પૂર્વશ્રંય, ૬૨ પૂર્વશ્રંય અને નવ પૂર્વશ્રંય — આ જ્ઞાનો આગમ કહેવાય છે.

૨. આચારકલ્પ વગેરે (મથો) શ્રુત કહેવાય.

શ્રુત ન હોય, તો તેની પામે જે પ્રકારે આજ્ઞા^૧ હોય તે પ્રકારે તેણે વ્યવહાર ચલાવવો. આજ્ઞા ન હોય તો જે પ્રકારે ધારણા^૨ (એટલે કે કોઈ જ્ઞાનીએ કરેલું પોતે યાદ રાખ્યું) હોય તે પ્રકારે વ્યવહાર ચલાવવો અને ધારણા ન હોય તો છત (એટલે પરંપરાથી આવ્યા આવેલા વ્યવહાર) અભાણે^૩ વ્યવહાર ચલાવવો.

આ પાંચ પ્રકારના વ્યવહારને જ્યારે જ્યારે અને જ્યાં જ્યાં ઉચિત હોય, ત્યારે ત્યારે અને ત્યાં ત્યાં (અનિશ્ચયિત રીતે) રાગદેવના ત્યાગપૂર્વક સારી રીતે વ્યવહારતો અમણનિર્મથ આત્માનો આરાધક થાય છે.

—શતક ૮, ઉદે. ૮

૨

ઉન્માદ

ઉન્માદ એટલે રૂપે ચેતનાનો (વિવેકજ્ઞાનનો) અંશ.

ગૌ.—હે ભગવન્^૧ ઉન્માદ કેટલા પ્રકારનો છે ?

મં.—હે ગૌતમ ! જે પ્રકારનો ઉન્માદ કલો છે. ૧. વક્ષના આવેશરૂપ—એટલે કે અર્ધ દેવનો શરીરમાં પ્રવેશ

૧. દૂર દેરામા રહેલ વિદ્વાન પાસેથી મળેલી આજ્ઞા; અનીત્યાર્થ પણ રચિતશક્તિયુક્ત મિથ્ય દ્વારા.

૨. કોઈ ચીત્તાર્થ (વ્યવહાર) પુરુષે દ્રવ્ય, શ્વેત, કાષ્ઠ, અને ખાખનો વિચાર કરી જે રોગની જે રીતે શુદ્ધિ કરી હોય, તે યાદ રાખી તે મુજબ પ્રાયશ્ચિનાદિ આપણું તે.

૩. દ્રવ્ય દેવાદિની અપેક્ષાએ શરીરભગ્ન આદિની દાનિનો વિચાર કરીને

થવાથી ચેતનાનો અંશ થવો તે. અને ૨. મોહનીયકર્મના ઉદયથી થયેલો—એટલે કે અતત્ત્વને તત્ત્વ-માનવારૂપ અને તત્ત્વને અતત્ત્વ માનવારૂપ; તથા વિષયાદિનું સ્વરૂપ માણવા છતાં અજ્ઞાનીની પેઠે તેમાં ને તેમાં પ્રવૃત્ત થવારૂપ; તથા કામાવેશથી હિતાહિતનું બાન જૂઠી વાવારૂપ.

—શ્લોક ૧૪, ઉદ્દે. ૨

૩

પ્રત્યનીક

પ્રત્યનીક એટલે વિરોધી અથવા દ્વેષી. રાજગૃહ નગરનો પ્રસંગ છે.

ગૌં—હે ભગવન! ગુરુઓની અપેક્ષાએ કેટલા પ્રત્યનીક છે ?

મં—હે ગૌતમ! ત્રણ પ્રત્યનીકો કહ્યા છે. તે આ પ્રમાણે: આચાર્ય પ્રત્યનીક; ઉપાધ્યાય પ્રત્યનીક અને સ્થવિર પ્રત્યનીક.

ગૌં—હે ભગવન! ગતિની અપેક્ષાએ કેટલા પ્રત્યનીકો કહ્યા છે ?

મં—હે ગૌતમ! ત્રણ પ્રત્યનીકો કહ્યા છે. તે આ પ્રમાણે: ઇન્દ્રિયાદિકથી પ્રતિકૂલ અજ્ઞાન દ્વાવાચરણ કરનાર ‘ઇન્દ્રિયલોક-પ્રત્યનીક;’ ઇન્દ્રિયના વિષયમાં તત્પર રહેનાર ‘પરલોક-પ્રત્યનીક;’ અને ચૌર્યાદિક વડે ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં તત્પર રહેનાર તે ‘ઉભયલોક-પ્રત્યનીક.’

—શ્લોક ૮, ઉદ્દે. ૮

૧. ઉંમર, વિદ્યા, અથવા દીક્ષાનો કળ એ જાળતોમાં ને સાકુ મોટા હોય તે.

૪

ભાષા

ગૌ—હે ભગવન્! ભાષા ૧૨ પ્રકારની છે: ૧. નિર્ભય કરવાપૂર્વક બોલાતી ‘આમન્ત્રણી;’ ૨. આશાપૂર્વક બોલાતી ‘આશાપત્રી;’ ૩. યાચના કરવારૂપ ‘યાચની;’ ૪. પ્રશ્ન કરવારૂપ ‘પ્રશ્નની;’ ૫. ઉપદેશ આપવારૂપ ‘પ્રશાપત્રી;’ ૬. નિષેધ કરવારૂપ ‘પ્રત્યાખ્યાત્રી;’ ૭. હૃદયને અનુકૂલ એવી ‘હૃદયાનુલોભા;’ ૮. અર્થના નિશ્ચય સિવાય બોલાતી ‘અનભિગૃહિતા;’ ૯. અર્થના નિશ્ચયપૂર્વક બોલાતી ‘અભિગૃહિતા;’ ૧૦. અર્થનો સંશય કરાવનારી સંશય-કરણી; ૧૧. લોકપ્રસિદ્ધ શબ્દાર્થવાળી ‘વ્યાકૃતા;’ અને ૧૨. ગંભીર શબ્દાર્થવાળી ‘અવ્યાકૃતા.’ હવે, ‘આશ્રય કરીશું,’ ‘શયન કરીશું,’ ‘લિભા રહીશું,’ ‘ખેસીશું,’ ‘આજોડીશું’ છતાંદિ ભાષા ‘પ્રશાપત્રી’ કહેવાય? અસત્ય ન કહેવાય?

મ—હે ગૌતમ! તે ભાષા પ્રશાપત્રી કહેવાય, પણ મૃપા ન કહેવાય.

નોંધ: પ્રશ્નકર્તાનો અભિપ્રાય એ છે કે, ‘આશ્રય કરીશું’ વગેરે ભાષા ભવિષ્યકાળને લગતી છે; એટલે વચ્ચે અંતરાય આવતાં તેમ કરવાનું ન પણ બને, એટલે જૂઠી પણ

૧. જમકે, ‘તને ડીક લાગે તેમ કવ.’

૨. જમકે, ‘આ પ્રમાણે કર.’

૩. જમકે ‘સૈન્ધવ લાવ’ એમાં સૈન્ધવ શબ્દ પુરુષ, મીઠું અને ઘોડા એ ત્રણ અર્થનો સંગ્રહ ઉત્પન્ન કરે છે.

૪. જુઓ પ્રશાપના મૂલ પ. ૨૫૬, ૧, પં. ૬.

આ વાન સાંભળનાં રક્ષકંદક પરિવારક બોધ પામ્યો
 અને ભગવાન પાસે કેવળાએ કહેલ ધર્મની દીક્ષા માગવા
 લાગ્યો. ત્યાર પછી ભગવાને તેને તથા બેગી થયેલી મોટી
 સભાને ધર્મ કહ્યો. તેથી હર્ષિત ચર્ચ રક્ષકંદક ત્રિભો મધ્યને
 તથા ભગવાનને ત્રણ વાર પ્રદક્ષિણા કરીને બોલ્યો, હે ભગવન્!
 નિમ્નધના પ્રવચનમાં હું શ્રદ્ધા રાખું છું, પ્રીતિ રાખું છું,
 તથા તે મને રુચે છે. તેનો હું સ્વીકાર કરું છું. હે
 ભગવન્! તે સત્ય છે, સંદેહ વિનાનું છે, હષ્ટ છે, અને
 પ્રતીષ્ઠ છે. આમ કહી, ભગવાનને વંદન કરી, તે પ્રશાન
 ખૂબામાં ગયો, અને ત્યાં પોતાનો ત્રિદંડ વગેરે ઉપકરણો
 એકાંત જગ્યાએ છોડી આવ્યો; પછી ભગવાન પાસે આવી
 તેમણે ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરી તે બોલ્યો : હે ભગવન્! ઘડપણ
 અને મોતના કુઃખથી આ લોક સળગેલો છે. નેમ કોઈ
 શુદ્ધ પોતાના સળગતા ધરમાંથી જન્મ મૂલ્યવાળા અને
 ઓછા વળનવાળા સામાનને ગયાવી લે છે, કારણ કે તે
 થોડો સામાન પણ તેને આગળપાછળ દ્વિતરૂપ, ત્રુપરૂપ,
 કુશળરૂપ અને છેવટે કલ્યાણરૂપ થાય છે, નેમ મારો આત્મા
 પણ એક માત્રના જન્મમૂલ્ય સામાનરૂપ છે; તે હષ્ટ છે,
 કાંત છે, ત્રિધ, મુંદર, મનગમનો; સ્થિરતાવાળો, વિશ્વાસપાત્ર,
 સંમત, અનુમત, અદ્ભુત અને ઘરેલુના કરંડિયારૂપ છે.
 મારે તેને દાહતડકો, શૂખતરસ, ચોરવાધ, કે સંનિપાતાદિ
 અનેક રોગો, મહામારીઓ, અને પરિપક્ષો તથા ઉપસર્ગો
 નુકસાન કરે. ત્યાર પહેલાં તેને ને અધામાંથી બચાવી લઉં,

તો તે આત્મા મને પરસ્પરક્રિયા દિતરૂપ, સુખરૂપ, દુઃખરૂપ અને પરપરાએ કલ્યાણરૂપ થશે માટે હું દેવાનુમિત્ય^૧ હું ઇચ્છુ છું કે, આપની પાસે હું પ્રાનજિત થાઉં, મુક્તિ થાઉં, પ્રતિજ્ઞાનાદિ આચારક્રિયાઓ નીપજી, તથા મૃત અને તેના અર્થો બાદ માટે હું ઇચ્છુ છું કે તમે આચાર, વિનય, નિનયનુકૂળ, ચારિત્ર, પિંડરિશુદ્ધિ (૩૫ કરણ), મંથમમાના અને સયમના નિર્નાશક આહારના નિરૂપણને કરો.

પત્રી શ્રમણભગવત મહારીરે પોતે જ તે પરિનાજકને પ્રાનજિત કર્યો અને પોતે જ તેને ધર્મ કર્યો કે, “ હું દેવાનુમિત્ય^૧ આ પ્રમાણે જલુ, આ પ્રમાણે રહેવુ, આ પ્રમાણે ગ્રેસવુ, આ પ્રમાણે સુવુ, આ પ્રમાણે ખાવુ આ પ્રમાણે ગોલવુ, અને આ પ્રમાણે જીવિને પ્રાણ, જૂત, ઝવ તથા મત્સ્યો વિગે સયમપૂર્વક વર્તવુ તથા એ જાનતમા જરા પણ આજસ ન રાખવી ”

આ પ્રમાણે ૨૬૬૬ મુનિ ભગવાનનો ધાર્મિક ઉપદેશ નારી રીતે રૂપીકારી તેમની આજ્ઞા મુજબ ચાલવા લાગ્યા તે ચાલવામા, બોલવામા, ખાનપાન લાવવામા, પોતાનો અરમામાન લેવા-ચૂકવામા, મલમૂત્ર તથા મુખ,^૨ કંઠ, અને નાકનો મેલ વગેરે નિરુપયોગી વસ્તુઓ નાખી આવનામા^૩ આવધાન હતા, મન-ચાણી-કાવાની ક્રિયાઓમા સાવધાન હતા, નેમને વશ રાખના હતા, ઇન્દ્રિયનિગ્રહી હતા, ગુપ્ત

૧ અતુકમે ઈર્ષ્યા, લાપ્તા, એષણ, આદાન-સાડ માત્ર-નિમેષણ, અને ઉચ્ચાર-પ્રસવણ, -મેલ-સિધાનક-પરિષ્ઠાપનિગ એ પાંચ સમિતિઓના વર્ણન છે

અહમચારી હતા, તથા ત્યાગી; સરળ, ધન્ય, સુમાર્શીલ, જિનેન્દ્રિય, શુદ્ધવતી, નિરાકાંક્ષી, હિતસુકતાદિના સંયમમાં જ ચિત્તવૃત્તિવાળા, સુંદર ચાકુપણમાં રત તથા દમનશીલ હતા. એ પ્રમાણે નિર્ગ્રંથશાસ્ત્ર અનુસાર તે વિહરતા હતા.

તે રકંદકંબુનિ મહાવીર ભગવાનના વૃદ્ધ શિષ્યો (સ્થવિરો) પાસે અગિયાર અંગો? બળ્યા તથા પછી મહાવીર ભગવાનની પરવાનગીથી નેમણે એક પછી એક એમ બિંદુની જ્યારે પ્રતિમાઓ આરાધી, તે પ્રતિમાઓ એટલે કે વિશિષ્ટ તપોનો વિધિ આ પ્રમાણે છે : ગરબથી જાહાર નીકળી, જુદા રહી, એક મહિના મુઘી અન્ન અને પાણીની એક દત્તિ વડે જ જીવવું તે પહેલી પ્રતિમા કહેવાય. દત્તિ એટલે દાન દેનાર જ્યારે અન્ન કે પાણીને દેતો હોય, ત્યારે દેવાતા અન્ન કે પાણીની જ્યાં મુઘી એક ધાર હોય અને તે એક ધારમાં જોટકું આવે તેટલું જ મેલું; ધાર તૂટ્યા પછી જરા પણ ન મેલું તે. ખીજી પ્રતિમામાં બે માસ મુઘી અન્ન અને પાણીની બે દત્તિ દેવાની

૧. અગિયાર અંગમાં ભગવતીસૂત્રનો પણ સમાવેશ થાય છે. તે પછી અગિયાર અંગમાંના એક અંગમાંની કથામાં 'અગિયાર અંગ' બળ્યા એમ કેવી રીતે કહી શકાય? કારણ કે જે ગ્રંથમાં જેનું જીવન હોય તે પુરુષ તે ગ્રંથની પહેલા દયાત હોય. દીકાર આનો ખુલાસો બે રીતે આપે છે : એક તો, રકંદકની વિદ્યમાનતા નથી ત્યાં મુઘી રકંદકના જેવી ખીનાને ખીન્ન મોઢના ચરિત્ર દ્વારા જણાવાય છે; અને રકંદક યથા પછી રકંદકના ચરિત્રનો આધાર લઈને કહેવાય છે. અને ખીન્ન : ગણધરો અતિશય જ્ઞાનવાળા હોવાથી અવિશ્વલોકની ખીના પણ તેઓ જણીને કહી શકે.

હોય છે. તે જ પ્રમાણે ત્રીજી, ચોથી, પાંચમી, છઠ્ઠી અને સાતમી પ્રતિમામાં અનુક્રમે ત્રણ, ચાર, પાંચ, છ અને સાત ભક્તિઓ અનુક્રમે ત્રણ, ચાર, પાંચ, છ અને સાત માસ મુધી સેવાની હોય છે. આઠમી પ્રતિમામાં સાત રાત્રીદિવસ પાણી પીધા વિના એકાંતર ઉપવાસ કરવાના હોય છે; પારશ્વામાં આંખેલ કરવાનું હોય છે; ગામની બહાર રહેવાનું હોય છે; ચના કે પડખે સૂવાનું હોય છે; તથા ઉભડક બેસીને જે આવે તે સહન કરવાનું હોય છે. હમી પ્રતિમામાં તેટલાં જ રાત્રીદિવસ તે પ્રમાણે જ ઉભડક રહેવાનું હોય છે તથા તાંકા લાકડાની પેઠે સૂવાનું હોય છે. ૧૦મી પ્રતિમામાં પાણી તેટલા જ રાત્રીદિવસ તે પ્રમાણે જ ગોદોહાસન અને વીરાસનમાં રહેવાનું તથા સંકોચાર્ધને બેસવાનું હોય છે. ૧૧મી પ્રતિમામાં પાણી વિનાનો છંદ—છ ટંકનો ઉપવાસ કરવાનો હોય છે, તથા એક રાત્રીદિવસ માત્ર બહાર હાથ લંબાવીને રહેવાનું હોય છે. ૧૨મી પ્રતિમામાં એક આકૃત—ત્રણ ઉપવાસ કરીને એક રાત્રી નદી વગેરેને કાંઈ બેખડ ઉપર આખિય પટપટાવ્યા વિના રહેવાનું હોય છે.

૨૬૬૬ મુનિએ આ ગારે પ્રતિમાઓરે સૂત્ર અનુમાર,

૧. આખિય એટલે ધી-દૂંધ બંધે રસ વિનાનું અન્ન એક વાર ખાવું અને યરમ પાણી પીવું તે

૨. આ ત્રિશુપ્રતિમાઓ અમે ને સાધુ ન કરી રહે; પણ કામરૂ દશ પૂર્વ જોઈએ જેને અભ્યાસ હોય તે જ કરી રહે. “દારનુકે” તેટલા અભ્યાસી મુનિની પાણી અભ્યાસ હોય છે; તેથી ને નિતગાસનની શક્તિ કરવાપૂર્વક ‘લોહકથ્યાણમાં’ સિદ્ધદગ્ત, સિદ્ધવાદ હોય છે.” અર્થાત્ એ મુનિ પોતાની શક્તિને ઉપયોગ

આચાર અનુસાર, માર્ગ અનુસાર, સતપતાપૂર્વક અને મારી રીતે રૂપરૂપી, પાંચી, શોભાવી અને સમાપ્ત કરી.^૧

ત્યાર પછી રકંદક મુનિએ મહાવીર ભગવાન પાસે આવી 'ગુણરત્ન સંવત્સર' નામનું તપ સ્વીકારવાની પરવાનગી માગી. અને નેમણે પણ તે પરવાનગી આપી. તે તપનો વિધિ આ પ્રમાણે છે : પહેલા માસમાં નિરંતર ચતુર્થના ઉપવાસ કરવા એટલે કે ચાર દંડ ન ખાવું^૨; દિવસે સૂઈની સામે નજર મારી જ્યાં તડેલા આવતો હોય તેવી જગામાં (આતાપના જગિમાં) ઉભડક એમી રહેવું; તથા રાત્રીએ કાંઈ

સોઠકલ્યાણમાં જ કરે છે. રકંદક મુનિ પૂર્વ અંશે ભવ્યા જ નહોતા. છતાં તેમને મહાવીરે પોતે પ્રતિમાઓની પરવાનગી આપેલી તેથી તેમાં કોઈ હોય નથી.

૧. આ પ્રતિમાએ સ્વીકારતા પહેલાં તે પ્રતિમામાં જે જાતનો નીરસ આહાર લેવાતો હોય તથા જેવી જાતનું ધ્યાન અને વિચરણ થતું હોય તે બધું પોતાની જાત ઉપર અજમાવી લેવું જોઈએ, જેથી તે બરાબર પાર પડી શકે. 'જે પ્રતિમા જેટલા કાળ સુધી આશ્વવાની હોય તેટલા કાળ સુધી તેનો અભ્યાસ કરવા જોઈએ.' આ નિયમ શરૂઆતની સાત પ્રતિમાને લાગુ પડે છે. સાત પ્રતિમામાંની પહેલી અને બીજીનો તો એક સાથે એક વર્ષમાં અભ્યાસ થાય છે. પછીની ત્રીજીના અભ્યાસ માટે એક વર્ષની જરૂર છે; તથા ચોથી માટે પણ એમ છે. પછીની ત્રણ પ્રતિમાઓનો અભ્યાસ ત્રણ વર્ષે થાય છે, તથા તેનો સ્વીકાર પણ ત્રણ વર્ષે થાય છે; એક જ વર્ષમાં સાથે તેનો અભ્યાસ અને સ્વીકાર થઈ શકતો નથી. એ પ્રમાણે શરૂઆતની સાત પ્રતિમાએ ૬ વર્ષ વડે સમાપ્ત થાય છે.

૨. જુઓ પા. ૧૪૬, નોંધ.

પણ તબ ઓડયા પદેયાં વિના સીગમને બેગી રહેજું^૧ ૫૪
 બીજે મહિને તે જ અમાણે નિરતર છઠના એટલે કે ૮ ટકના
 ઉપવામ કરવા, ૫૪ી ત્રીજે મહિને નિરતર અઠમ એટલે ૮
 આઠ ટકના ઉપવામ કરવા, ચોથે મામે દશમ એટલે ૮
 દશ ટકના ઉપવાસ કરવા, પાચમે મામે દ્વાદશ એટલે ૮ ગાર
 ટકના ઉપવાસ કરના, છઠે મામે ચતુર્દશ એટલે ૮
 ચૌદ ટકના ઉપવામ કરવા, સાતમે મામે પોડશ એટલે કે
 મોગ ટકના ઉપવાસ કરના, આઠમે મામે અષ્ટાદશ એટલે ૮
 અઠાઠ ટકના ઉપવાસ કરના, નવમે મામે વિશતિ એટલે ૮
 ત્રીમ ટકના ઉપવામ કરવા, દશમે મામે દ્વાવિશતિ એટલે ૮
 ગારીશ ટકના ઉપવામ કરના, અગિયામ્મે મામે ચતુર્વિશતિ
 એટલે કે ચોરીસ ટકના ઉપવામ કરના, બાગ્મે મામે
 પચ્ચિશતિ એટલે કે છત્રીસ ટકના ઉપવામ કરવા, તેરમે
 મામે અષ્ટાવિશતિ એટલે કે અઠત્રીસ ટકના ઉપવામ કરવા,
 ચૌદમે મામે ત્રિશત્ એટલે કે ત્રીમ ટકના ઉપવામ કરવા,
 પંદરમે મામે દ્વાત્રિશત્ એટલે કે બત્રીમ ટકના ઉપવામ
 કરવા, તથા મોગમે મામે નિરતર ચોત્રીસ ટકના ઉપવાસ
 કરના દિવસ અને રાત દરમ્યાન જે રીતે એમવાનુ મ-આનમા
 જણાવ્યુ છે, તે બધે જ કાયમ ગણુ

નોંધ આમ આ તપમા કુલ તેર માસ અને મતર
 દિવસ ઉપવાસના છે, અને ૭૩ દિવસ પારણાના છે તે

૧ દિવસે નિતળના બાગ જમીનને ૪ અડકે તેમ ૩૫૩૬
 બેસડુ, અને સત્રે વીસસને બેસડુ એટલે કે સિદ્ધાસન વિના,
 સિદ્ધાસન ઉપર બેઠા હોય તે રીતે વાસા રહેવું.

આ પ્રમાણે: પહેલા માસમાં પંદર દિવસ ઉપવાસના અને પંદર દિવસ પારણાના છે; બીજામાં વીસ ઉપવાસના અને ૧૦ પારણાના; ત્રીજામાં તે જ પ્રમાણે અનુક્રમે ૨૪ અને ૮; ચોથામાં ૨૪ અને ૬; પાંચમામાં ૨૫ અને ૫, છઠ્ઠામાં ૨૪ અને ૪; સાતમામાં ૨૧ અને ૩, આઠમામાં ૨૪ અને ૩; નવમામાં ૨૭ અને ૩; દશમામાં ૩૦ અને ૩; ૧૧મામાં ૩૩ અને ૩; ૧૨મામાં ૨૪ અને ૨; ૧૩મામાં ૨૬ અને ૨; ૧૪મામાં ૨૮ અને ૨; ૧૫મામાં ૩૦ અને ૨; અને ૧૬મામાં ૩૨ અને ૨. જે માસમાં દિવસો ખૂટતા હોય તે આગળના માસમાંથી જેથીને પૂરા કરવા. અર્થાત્ જેમાં ૩૨ દિવસ તપ કરવાનું કહ્યું હોય, તે માસની પાસેના માસના જે દિવસો ઉપરના માસમાં જેથી ક્ષેવા; અને જે માસમાં તપ કરતાં વધારે દિવસો હોય તે દિવસો તેની પછીના માસમાં મેળવી દેવા.

હવે રુક્મિણી મુનિ આ પ્રકારના ઉદાર (આચાર્ય વિનાના), વિરતીર્ણ, કથ્થાણરૂપ, મંગળરૂપ, ગ્રાભાયુક્ત, (સારી રીતે પાળેલું હોવાથી) ઉત્તમ, ઉચ્ચત્વળ, અને મોટા પ્રભાવવાળા તપકર્મથી શુદ્ધ થઈ ગયા, બુદ્ધિને પ્રભાવે રૂપા થઈ ગયા, માંસરહિત થયા, તથા માત્ર હાડકાં અને ચામડાથી જ ઢંકાયેલા રહ્યા. તે ચાલતા ત્યારે શરીરનાં બધાં હાડકાં ખડખડતાં હતાં તથા તેમના શરીરની નાડીઓ ઉપર તરી આવી હતી. હવે તે માત્ર પોતાના આત્મજ્ઞાનથી જ ચાલતું બેસતું વગેરે ક્રિયાઓ કરી શકતા હતા. તે એટલા બધા દુર્બળ થઈ ગયા હતા કે, બોલી રહ્યા પછી, અને બોલતાં બોલતાં તથા બોલવાનું કામ પડે ત્યારે પણ ગ્લાનિ પામતા હતા. પાંદડાં,

તપ કે તેના સૂકા નામાનથી ભરેલી મગડીતે કાઈ હમડે
ત્યારે જેવો અનાજ થાય, તેવો જ અવાજ તે ઝડક મુનિ
ચાવતા ત્યારે પણ થનો તે મુનિ તપથી પુષ્ટ હતા, તેકે
માન અને શોહીથી સ્તીલુ હતા તેમ છતાં ગખમા ભારેલા
અગ્નિની જેમ ને તપ અને નેજથી શોભના હતા

હવે કોઈ એક દિવસે રાત્રીને પાછસે પહોરે જગતા
જગતા તથા ધર્મ વિષે વિચાર કરતા તે ઝડક મુનિના મનમા
આ પ્રમાણે મંકપ થયો કે, હું અનેક પ્રકારના તપકર્મથી દૂન્યો
થઈ ગયો છું, બોવતા બોવતા પણ યાત્રી જાઉં છું, તથા
ચાલુ છું ત્યારે પણ સૂકા વાકડા વગેરેથી ભરેલી મગડીઓ
હમડાની હોય તેવો અવાજ થાય છે આવી સ્થિતિમા પણ
હજુ જ્યાં સુધી માગમા જીલ્લાની શક્તિ, કર્મ, અગ, વીર્ય
અને પુરુષકાં-પગદમ જે, ત્યાં સુધી હું મારા ધર્મચાર્ય
શ્રમણભગવત પામે જઈને અનશન નત ન્વીમારુ માટે
આવની કાને મળમડુ થયા પછી^૧ શ્રીરાજગૃહનગરમા
પધારેલા મહાસીંગ ભગવાન પાસે જઈ, તેમની અનુમતિ લઈ,
પાય મહાનતોને આરોપી, શ્રમણ તથા અજાણીઓની ક્ષમા
માગી, ઉત્તમ અધિરો માથે વિપુલ પર્વત ઉપર ધીમે ધીમે

૧ મૂળમા 'ક્રમણ કર્મગ ખીલ્યા પછી, મલ્લ નામના
હરણની આજો લિધલ્યા પછી, નિમળ પ્રભાત થયા પછી, અને
રાતા અરોહ જેવા પ્રકાશવાળો, કેમુડા, ચોષગ્ની આગ અને
અજોહીના અડધા ભાગ જેવો લાલ, હમડાના સમૂહવાળા વનખડોતે
વિકસાવનારો, હલ્લર ફિરજોવાળો તથા તેજથી જગદગને ગૂ.
જગ્યા પછી,' એટલું વધારે છે

ચડી. મેઘના સમૂહ જેવા વર્ણવાળી અને દેવોને જિતરવાના દેશાણુરૂપ કાળી શિક્ષાને જોઈ-તપાસી, તેના ઉપર ડાબનો સંચારો પાથરી, ખાનપાનનો ત્યાગ કરી, સંશ્લેષના^૧ વત ન્વીકારી, તથા મૃત્યુની કાંક્ષા તથા. હું વ્રહ્મની પેઠે ગિરિયર થાઉં.

ને પ્રમાણે મહાવીર બગવાનની અનુમતિ મેળવીને તે રકંદક મુનિ વિપુલ પર્વત ઉપર ધીરે ધીરે ચડ્યા અને કાળી શિક્ષાનો ભાગ જોઈ-તપાસી, પાસે મલમત્તનાં રથાનો જોઈ-તપાસી,^૨ તેના ઉપર ડાબનો સંચારો પાથરી, પૂર્વ દિશામાં મુખ રાખી, પર્ષકાસને (પદ્માસને) બેસી, હશે નખ સહિત ખંને હાથ બેગા કરી, તથા માથા સાથે અડકાડી, આ પ્રમાણે બેઠા :

“અરિહંતભગવનો, સિદ્ધો વગેરેને નમસ્કાર ! તથા અચળગ્ધ્યાનને પામવાની દૃઢ્ઠાવાળા અમણુભગવંત મહાવીરને નમસ્કાર ! ત્યાં રહેલા અમણુભગવંત મહાવીરને અહીં રહેલો હું વંદું છું. ત્યાં રહેલા અમણુભગવંત મહાવીર અહીં રહેલા મને જુઓ : મેં પહેલાં પણ અમણુભગવંત મહાવીરની પાસે ‘કોઈ પણ જીવનો વિનાશ ન કરવો, તથા કોઈ પણ પ્રકારે કોઈને દુઃખ ન દેવું’ એવો નિયમ ગિંદગી દરે ત્યાં મુધી લીધા હતા; તેમ જ ને તથા ખીમ પણ નિયમો લીધા હતા; ‘વસ્તુનું જ્ઞાન જેવી વસ્તુ હોય તેવું જ કરવું, પણ તેથી જુદું કે ઝિલકું ન કરવું’ એવો નિયમ પણ જીવું ત્યાં મુધી

૧. સરીર અને ક્ષાયોને અનાહારથી કૃશ કરવાથી તપ.

૨. પાદપોષગમન અવસ્થા સ્વીકાર્યા પહેલાં લઘુશંકા વગેરેની ભરે રહે છે; તે માટે. પછી તે હાલવાચાલવાનું હોતું જ નથી.

પાળવાનો નિર્ણય કર્યો હતો. અત્યારે પણ શ્રમણભગવાન મહાવીર પાસે તે ગધા નિયમો લઈ છું, તથા સર્વ પ્રકારની ખાવાની વસ્તુનો, સર્વ પ્રકારની પીવાની વસ્તુનો, મર્વ પ્રદારનાં મેવા-મીઠાઈનો, અને સર્વ પ્રકારના મથાના-મુખવાસનો એમ ચારે જાતનાં આહારનો ત્યાગ મુખી છું ત્યાં મુખી ત્યાગ કરું છું. વળી દુઃખ દેવને અયોગ્ય, ઇષ્ટ, કાંત અને પ્રિય એવું ને મારું સરીર છે, તેને પણ હું મારા ઇચ્છા આસોઝ્ઞાસે ત્યાગી દઈશ." આ પ્રમાણે તેમણે ખાનપાનનો ત્યાગ કરી, ઝાડની ખેડે ગિયર રહી, મૃત્યુની આકાંક્ષા કર્યા વિના રહેવા માંડ્યું.

આ પ્રમાણે સ્કંદક મુનિ ૬૦ દંડ ખાધા વિના પીતાપી, પોતે કરેલા દોષોની કબૂલાત (આશોચના) અને પ્રતિક્ષમણ કરી, સમાધિ પ્રાપ્ત કરી, મરણ પામ્યા. પછી તેમને મરણ પામેલા જાણી પેલા ગ્રંથિર ભગવતોએ તેમના પરિનિર્વાણ નિમિત્તે ધ્યાન (કાયોત્સર્ગ) કર્યું; તથા તેમનાં વલ્લો અને પાંત્રા લઈ નેઓ શ્રીમહાવીર ભગવાન પામે આત્મા અને શીરકંદકમુનિના મરણની વાત કરી, તેમનાં વલ્લપાંત્રો તેમને નિવેશિત કર્યાં.

પછી, 'હે ભગવન્' . એમ કહી ભગવાન ગૌતમે શ્રમણભગવાન મહાવીરને વંદન કરી આ પ્રમાણે પૂછ્યું :

૧. 'અહીં મૂળમાં તેમનાં આટલાં વિશેષણ આત્મા છે : ગ્વત્રાવે ભદ્ર, વિનયી, સાંત, એકા કાંચ-માન-મદ્યા-લોભવાળા, અત્યંત નિર્વિગ્નાની, ગુરુની ઓથે રહેનારા, કોઈને ન સંતાપનારા અને ગુરુભક્ત.

“આપના શિષ્ય રુદ્રકંદક મરણ પામી ક્યાં ગયા છે,
અને ક્યાં ઉત્પન્ન થયા છે ?”

ત્યારે, ‘હે ગૌતમ !’ એમ કહી તેમણે જવાબ આપ્યો,

“તે સાધુ અમ્યુતકલ્પમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયા છે; તે કલ્પમાં
કેટલાક દેવોનું ૨૨ સાગરોપમનું આયુષ્ય છે. રુદ્રકંદક દેવનું
પણ તેટલું જ છે. તે જીવનો હયા થયા પછી તે દેવ ત્યાંથી
અમ્યુત યર્ધ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સિદ્ધ થશે, ભુદ્ધ થશે, મુક્ત
થશે, પરિનિર્વાણ પામશે અને સર્વ દુઃખોનો વિનાશ કરશે.

—શતક ૨, ઉદે ૨ ૧

દેવરાજ ઇશાનેંદ્ર

‘મુર્યાંદ્રાદિ ત્યોતિષ્ઠ દેવોના ચક્રની ઉપર અમંજ્યાત પોત્તન ચક્રા પછી, મૌધર્મ, ઐશાન આદિ ત્યાર સ્વર્ગલોક છે. તે એકએકથી ઉપર આવેલા છે. ઐશાન કર્પ અનુક્રમમાં ખીન્ને છે. ઐશાન કર્પનો મુદ્ર ઇશાન કહેવાય છે.’

એક વખત પોતાની મુધર્મા નામની સભામાં, ઇશાન નામના સિંહાસન ઉપર, દેવેંદ્ર દેવરાજ ઇશાન પોતાના પરિવાર માથે બેઠો હતો. ત્યાં તેણે પોતાના અવધિગાનથી રાજગૃહ નગરમાં પધારેલ મહાવીર ભગવાનને જોયા. તેમને જોઈ, તે એકાએક પોતાના આસન ઉપરથી ઝિભો થઈ ગયો, અને ત્યાં આઠ પગલાં તીર્થ કરની સામે ગયો. પછી કપાળે હાય જોડી તેણે તેમને વંદન કર્યું. ત્યારબાદ પોતાના આભિયોગિક^૧ દેવાને બોલાવીને તેણે કર્યું કે, ‘હે દેવો’ તમે

રાજગૃહ નગરમાં જાઓ અને ભગવાન મહાવીરને વંદનાદિ કરી, એક યોજન જેટલું વિશાળ ક્ષેત્ર સાફ કરો; તથા મને તરત ખબર આપો. તેમણે તેમ કર્યા બાદ ઇશાનેન્દ્રે પોતાના સેનાપતિને કહ્યું કે, તું ઘંટ વગાડીને બધાં દેવ-દેવીને ખબર આપ કે ‘ઇશાનેન્દ્ર મહાવીર ભગવાનને વંદન કરવા જાય છે, માટે તમે જલદી તમારા ઐશ્વર્ય સહિત તૈયાર થઈને તેની પાસે જાઓ.’ પછી તે બધાથી વીંટળાઈને એક લાખ યોજનના પ્રમાણવાળા વિમાનમાં બેસી તે ઇન્દ્ર મહાવીરને વંદન કરવા નીકળ્યો. રસ્તામાં નંદીશ્વર દ્વીપમાં તેણે પોતાનું મોકું વિમાન ટૂંકું કર્યું. પછી તે રાજગૃહ નગરમાં ગયો. ત્યાં તેણે ભગવંતને ત્રણ પ્રદક્ષિણાઓ કરી. પછી, પોતાના વિમાનને જમીનથી ચાર આંગળાં ઊંચું રાખી, ભગવંતની પાસે જઈ, તે તેમની પધુપાસના કરવા લાગ્યો.

ત્યારબાદ ભગવાનની પાસે ધર્મ સાંભળી, તે ઇન્દ્ર આ પ્રમાણે બોલ્યો : ‘હે ભગવન! તમે તો બધું જાણો છો અને જુઓ છો. માત્ર ગૌતમાદિ મહર્ષિઓને હું દિવ્ય નાટ્યવિધિ દેખાડવા છઠ્ઠું છું.’ એમ કહી, તેણે ત્યાં એક દિવ્ય મંડપ ખડો કર્યો. તેની વચ્ચે મણિપીઠિકા અને સિંહાસન પણ રચ્યું. પછી ભગવાનને પ્રણામ કરી તે ઇન્દ્ર તે સિંહાસન ઉપર બેઠો. પછી તેના જમણા હાથમાંથી ૧૦૮ દેવકુમારો નીકળ્યા; અને ડાબા હાથમાંથી ૧૦૮ દેવકુમારીઓ નીકળી. પછી અનેક જાતનાં વાજિંત્ર અને ગીતોના સજ્જથી તેણે બત્રીશ જાતનું નાટક ગૌતમાદિને દેખાડ્યું. ત્યાર બાદ પોતાની

બધી ઋદ્ધિને સંકેલી લઈ, પોતે ન્યાંથી આવ્યો હતો ત્યાં તે પાછો ચાલ્યો ગયો.

પછી ગૌતમે ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછ્યો : હે ભગવન્ ! દેવરાજ ઈશાને આ બધી દિવ્ય ઋદ્ધિ, દિવ્ય દેવકાંતિ અને દિવ્ય દેવપ્રભાવ શી રીતે પ્રાપ્ત કર્યો ? તે પૂર્વભવમાં કોણ હતો ? તેણે શું સાંભળ્યું હતું, શું કીધું હતું, શું ખાધું હતું, શું આચર્યું હતું, તથા કયા ગ્રમણે યા જાત્રાણે પાસે એવું એક પણ કંચું આર્ય અને ધાર્મિક વચન સાંભળીને અવધાર્યું હતું, કે જેને લઈને તેને આ બધું પ્રાપ્ત થયું ?

મ૦—હે ગૌતમ ! તામ્રલિપી^૧ નામની નગરીમાં તામલી નામનો બૌદ્ધવંશી ગૃહસ્થ રહેતો હતો. તે અતિ ધર્મસંપન્ન હતો. એક વખત તેને રાત્રીના આગળના અને પાછળના ભાગમાં—મધરાતે—જગતાં જગતાં કુટુંબની ચિંતા કરતાં એવા પ્રકારનો સંકલ્પ ઉત્પન્ન થયો કે, પૂર્વે કરેલાં, સારી રીતે આચરેલાં, સુપરાક્રમયુક્ત, શુભ અને કલ્યાણરૂપ મારા કર્મોના કલ્યાણરૂપ પ્રભાવ હજી સુધી જગતો છે કે નેથી મારે ઘેર દિરણ્ય (રૂપ), સુવર્ણ, ધન,^૨ ધાન્ય, પુત્ર, પશુ વગેરે પુષ્કળ વધતાં જાય છે. તો શું હું

૧. મહાવીરના સમયમાં તે જાગળ દેશની મુખ્ય રાજધાની તરીકે જાણીતી હતી.

૨. ધનના ત્રણ પ્રકાર : ગણિત (ગણવા લાયક : જલદીજ સોપારી વગેરે); ધરિત (ધરી રાખવા લાયક—કંક, ગોળ વગેરે); મેય [માપવા લાયક : ચોખ્ખટ (૧), લવણ વગેરે]; અને પવિષ્ટેય (એટલે પહેરવા લાયક : રત્નો, વસ્ત્રો વગેરે).

પૂર્વે કરેલાં તે કમો તદ્દન ખરચાઈ જાય તે બેડો બેડો જોયા કરું? તથા ભવિષ્યત્ લાભ વિષે બેદરકાર રહું? જરાય નહિ! જિલટું, મારે તો જ્યાં મુધી મારા મિત્રો, શાતિજૂનો, અને સગાંસંબંધીઓ વજેરે મારો આદર કરે છે, અને મને કલ્યાણરૂપ જાણી ચૈત્યની પેઠે મારી વિનયપૂર્વક સેવા કરે છે, ત્યાં મુધી મારું કલ્યાણ સાધી સેવાની જરૂર છે. માટે કાલે સવાર થયે સૂર્ય જોયા પછી મારાં સગાંવહાલાંને નોતરી, જમાડી, તેમની સમક્ષ મારા મોટા પુત્રને કુટુંબનો ખાર સોંપી, લાકડાનું પાત્ર લઈને, મુંડ યઈને ‘પ્રાણામા’ નામની દીક્ષા^૧ વડે દીક્ષિત થાઉં. દીક્ષિત થયા બાદ છવીશ ત્યાં મુધી હું નિરંતર છ ટંકના ઉપવાસ કરીશ તથા સૂર્યની સામે જોયા હાથ રાખી તડકો સહન કરીશ; પારણાને દિવસે આતાપના સેવાની જમાએથી જિતરી લાકડાનું પાત્ર લઈ તામ્રલિખી નગરીમાં જાય - નીચ - મધ્યમ કુળોમાંથી, બિક્ષા - સેવાની વિધિપૂર્વક, દાળ શાક વિનાના કેવળ રાંધેલા ચોખા લાવી તેમને પાણી વડે એકવીસ વાર ઘોઈ, ત્યાર પછી ખાઈશ.

તે પ્રમાણે બીજે દિવસે તેણે પ્રાણામા દીક્ષા તેમ જ ઘોષેલા ચોખા ખાવાનો નિયમ લીધો. પ્રાણામા દીક્ષા સેનાર જ્યાં જ્યાં ઇદ્ર, રકંદ (કાર્તિકેય), રદ્ર, સિવ, ર કુબેર, પાર્વતી, મહિષાસુરને કૂટતી ચંડિકા, રાજ, યુવરાજ,

૧. તેમાં વારંવાર પ્રણામ કરવાના હોય છે.

૨ એક જાતનો વ્યંતર : અથવા અમુક જાતનો આકાર ધારણ કરનાર રુદ્ર. — દીક્ષ.

તવવરો^૧, માડમિકર^૨, કૌટુમિક^૩, હબ્યર^૪, શ્રેધી^૫, મેનાપતિ,
માર્થવાહ, કામડો હતરો તથા ચાડાળ જુએ છે, ત્યા ત્યા
તને પ્રણામ કરે છે જિયાને જોઈને જિયી રીતે પ્રણામ કરે
૬, નીચાને જોઈને નીચી રીતે પ્રણામ કરે ૭, જેને જેવી
રીતે જુએ છે, તેવી રીતે તેને પ્રણામ કરે ૮

ત્યા^૧ પત્રી તે મૌર્યપુત્ર તામની તેવા માય (મદ) તપ
કર્મ રહે મુકાર્ષ મયા અને દુબળા મયા પત્રી કોઈ વખત
મધરાતે જાગતા જાગતા, અનિત્યતા સમયે વિચાર કરના ત
તામની બાલ તપશ્વીને એવો રિકપ થયો કે, હજુ ત્યા
મુની મારામા ગિહના બેસનાની શક્તિ કે, ત્યા મુશ્કી
આવતી કાતે મુર્યોદય પત્રી મારા બધા જાણીતા મુહુર્થો
તથા સાધુઓને પૂત્રીને આપડી, દુહી, વાકડાનુ પાન વગેરે
માગ ઉપકરણોને અવગા રી, તામ્રવિપ્તી નગરના ઈશાન
ખુણામાં નિર્વર્તનિ મડળને આવેળી (એમને કે પોતાના
શરીર જેટલી જગાની આમપાસ દુડાણુ દોરી), ખારાપીવાનો
ત્યાગ કરી, પ્રક્ષતી પેટે નિથર રહી, મૃત્યુની આમક્ષા કયા
પિના રૂ

૧. રાત્રીએ ખુશી રહી જોઓને પક્ષ આપ્યા છે તેવા
રાત્રી ૭વા પુરુષો

૨. જની આસપાસ વસતી કે જામ ન હોય તેવા નયને
મડળ મહે છે, અને તેના માલિકને માડલિક મહે છે

૩. જેના દ્રવ્યના દમલામાં મોટો હાથી-ઇસ દ ઇત્ય તે

૪. શ્રીદેવતાની મૂર્તિવાળા સુવર્ણપટ્ટને જોઓ માયા પ
બાધે છે તે

ખીજે દિવસે તેણે ને પ્રમાણે અનશનવ્રત સ્વીકાર્યું. તે સમયે બલિયંચા^૧ નગરીમાં વસનારા અસુરકુમારદેવોએ વિચાર કર્યો કે, હાલમાં બલિયંચા નગરી ઇદ્ર અને પુરોહિત વિનાની છે; તથા આપણે બધા ઇદ્રને તાબે રહેનારા છીએ અને આપણું બધું કાર્ય ઇદ્રને તાબે છે; માટે આપણે તામસી તપસ્વીને બલિયંચા નગરીમાં ઇદ્ર તરીકે આવવાનો સંકલ્પ કરાવીએ.

આમ વિચારી તેઓ દિવ્યગતિથી^૨ બાહ્યતપસ્વી તામસી તપ કરતો હતો ત્યાં આવ્યા, અને તેની બરાબર સામે ઊભા રહી, તેને પોતાની દિવ્ય દેવમુદિ, દિવ્ય દેવકાંતિ, દિવ્ય દેવપ્રભાવ અને ૩૨ જાતનો દિવ્ય નાટકવિધિ બતાવ્યો. ત્યાર બાદ તેની ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરીને તથા તેને વંદન કરીને તેમણે કહ્યું : “હે દેવાનુગ્રિહ! અમે બલિયંચા નગરીમાં રહેનારા ધણા અસુરકુમાર દેવો તથા દેવીઓ આપને વંદીએ છીએ. હાલમાં અમારી રાજધાની ઇદ્ર અને પુરોહિત વિનાની છે; માટે તમે બલિયંચાના સ્વામી થવાનો સંકલ્પ કરો.” એ પ્રમાણે તેઓએ ત્રણ વાર કહ્યું છતાં તામસીએ મૌન રહી કાંઈ જવાબ ન આપ્યો. તેથી તેઓ પાછા ચાલ્યા ગયા.

૫છી એ માસ - ૧૨૦ ટંક - સુધી અનશન વ્રત ધારણ

૧. ઉત્તર દિશાના અસુરકુમારોના ઇદ્ર બલિની રાજધાની.

૨. મૂળમાં તેમની દિવ્યગતિનાં ઉદ્દેશ, ત્વરિત, ચપલ, ચંદ, જમવતી, (ખીજાઓની ગતિઓને જીવનારી), ત્રિપુલ, સિંદ્ર જેવી (અમરહિત હોવાથી), શીઘ્ર, ઉક્ત (વેગવતી) — એવાં વિશેષણ છે.

કર્મા બાદ મૃત્યુ પામી^૧ તે તપસ્વી ઈશાન કદંબમા, ઈશાના
વતસક વિમાનમા, ઉપપાત^૨ સભામા, દેવશય્યામા, દેવવન્નથી
દકાયેલ તથા આગળના અમખ્યેય ભાગ જેટલી અવગાહ
નામા ઈશાનદેવેદ્રપણે જન્મ ધારણુ થ્યો તે વખતે તે
ગર્ગ ઇન્દ્ર અને પુરોહિત વિનાનુ હતુ

ત્યારે અસુરકુમારોએ જાણ્યુ કે તામની ઈશાનપ્રપન્ના
દેવેદ્રપણે ઉત્પન્ન થયો, ત્યારે તેઓ ધણા ગુન્ને થયા પછી
તેમણે તામ્રસિપ્તીમા જર્જ તામનીના મુડદાર્ને ડામે પગે દોરડી
માધીને તથા તેના મોમા ત્રણ વાર ચૂકીને, તે નગરના
બધા માર્ગોમા દસડ્યુ તથા તેની મન બાવતી કદર્થના કરી
પછી તેને એક બાજુ દેકી તેઓ પાછા ચાલ્યા ગયા

આ બધુ ઈશાન પ્રપન્ના ધણા દેવ-દેવીઓએ જોયુ
એટલે તેઓએ દેવરાજ ઈશાનને તેની ખમર કહી આ
માબળી ગુન્ને થઈ તે દેવરાજે દેવશય્યામા રહ્યા રહ્યા
મલિચયા નગરી તરફ કોધપૂર્વક કપાળમા ત્રણ આડ પડે
તેમ બવા ચડાવીને જોયુ તે જ સમયે તે દિન્ય પ્રભા વડે
તે નગરી અગારા જેવી, આગના કણિયા જેવી ગમ્મ જેવી
તપેની રેતીના કણિયા જેવી તથા ખૂન તપેતી લાય જેવી
ચર્ધ ગર્ધ એ જોઈ અસુરકુમારો બયથી ચાકુળ ચર્ધ ગયા
અને ચારે માજુ નાસબાગ કરી સતાવા લાગ્યા પછી

૧ 'પૂજમા' ૧૦,૦૦૦ વર્ષ સુધી સીધુપણે રહીને' એમ છે

૨ દેવોને માતાના મર્મમાથી થાનિ વાટે જન્મ નથી લેવો
પડેતો તેઓ સીધા દેવશય્યામા દેવવન્નથી દકાયેલા જન્મે છે
તે જન્મ ઉપપાત પહેલાય છે

ત્યારે તેઓએ જણ્યું કે, આમ થવાનું કારણ ઈશાનેન્દ્રનો કોપ છે, ત્યારે તેઓ દેવરાજ ઈશાનેન્દ્ર સામે અંજલિ જોડી કરગરવા લાગ્યા. પછી ઈશાનેન્દ્રે પોતાની પ્રભા (તેજોદેવતા) પાછી ખેંચી લીધી. ત્યારથી અસુરકુમાર દેવો તથા દેવીઓ તેની આજ્ઞામાં અને તાબામાં રહે છે. હે ગૌતમ ! દેવેન્દ્ર દેવરાજ ઈશાનેન્દ્રે પોતાની દિવ્ય દેવગ્રહિ આ પ્રમાણે મેળવી છે.

શ્લોક ૩, ઉદ્દે. ૧

ટિપ્પણી

ટિપ્પણી નં. ૧ :

રાજ્યપ્રશીય સૂત્રમાં ૩૨ પ્રકારના નાટ્યવિધિનું સંવિસ્તર વર્ણન છે. તેનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે :

૧. અષ્ટ મંગલના આકારોનો અભિનય. (સ્વસ્તિક, શ્રીવત્સ, નંદાવર્ત, વર્ધમાનક, ભદ્રાસત, કલશ, મરુથ, અને દર્પણ એ આઠ મંગલો.) ૨. આવર્ત, પ્રત્યાવર્ત, મત્સ્યાપ્લવક, ગર, માર, પદ્મપત્ર, વાસંતીલતા અને પદ્મલતા વગેરેના ચિત્રનો અભિનય. ૩. ઈલામૃગ, ઋષભ, તુરગ, નર, મકર, વિહગ, કિંનર, કુંબર, વનલતા અને પદ્મલતા વગેરેના ચિત્રનો અભિનય. ૪. એકતત્ત્વક, દ્વિધાત્ત્વક, ત્ર્યકાર્ધ વગેરેનો અભિનય. ૫. ચંદ્રાવલિપ્રવિભાગ, સૂર્યાવલિપ્રવિભાગ, હંસાવલિપ્રવિભાગ વગેરેનો અભિનય. ૬. હિદ્ગમનોદ્ગમન પ્રવિભાગ. ૭. આગમાગમન પ્રવિભાગ. ૮. આવરણાવરણપ્રવિભાગ. ૯. અસ્તગમનાસ્તગમનપ્રવિભાગ

૧૦. મંડલપ્રવિભાગ. ૧૧. દ્રુતવિલંબિત. ૧૨. સાગર-નાગ
પ્રવિભાગ. ૧૩. નંદા-ચંપા પ્રવિભાગ. ૧૪. મત્સ્યાપ્ડક-
મંકરાપ્ડક-જ્વર-માર પ્રવિભાગ. ૧૫. કવર્ગપ્રવિભાગ. ૧૬.
ચવર્ગ પ્રવિભાગ. ૧૭. ટવર્ગ પ્રવિભાગ. ૧૮. નવર્ગ
પ્રવિભાગ. ૧૯. પવર્ગ પ્રવિભાગ. ૨૦. પક્ષવપ્રવિભાગ. ૨૧.
સતાપ્રવિભાગ. ૨૨. દ્રુત. ૨૩. વિલંબિત. ૨૪. દ્રુતવિલંબિત
૨૫. અંચિત. ૨૬. રિભિત ૨૭. અંચિતરિભિત. ૨૮.
આરભટ. ૨૯. ભસોલ. ૩૦. આરભટ ભસોલ. ૩૧. ઉત્પાત,
નિપાત, પ્રમક્ત, મંકુચિત, રેચિત, ભ્રાન્ત વગેરે અભિનય.
૩૨. ચરમચરમ અને અનિબદ્ધનામ.

આ બધા અભિનયો વિષે જૈન ગ્રંથોમાં કેઈ જાણુવા
જ્ઞેગ ઉશ્વેષ મળતો જણાતો નથી. કેટલાક પ્રકારો તો
નમજમાં જ આપતા નથી; કેટલાંક નામો તો અશુદ્ધ જ
સખાયેલાં લાગે છે. દીકાકારોએ પણ નામો આપવા
મિલાય અન્ય વિવેચન આપ્યું નથી. આમાંનાં કેટલાંકનાં
નામ ભરતનાટ્યશાસ્ત્રના હ મા અધ્યાયમાં, વર્ણવેલા
અભિનયોના પ્રકાર માથે મળતાં આવે છે. તે ઉપરથી
જણાય છે કે એ બધા સામાન્ય રીતે હાથ વગેરે અવયવોના
અભિનયોનાં નામ છે.

અસુરરાજ ચમર

રાજગૃહનગરમાં મહાવીર બગવાન પધાર્યા હતા, તે વખતે અસુરરાજ ચમર ગૌતમાદિને તાટચવિધિ દેખાડી ગયો. તે ઉપરથી ગૌતમ બ્રહ્મ પૂછે છે :

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! અસુરકુમાર દેવો ક્યાં રહે છે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! એક લાખ અને એંશી હજાર ચોળનની મહાર્ઘવાળી આ રત્નપ્રભા પૃથિવીની વચગાળે તે અસુરકુમાર દેવો રહે છે. [અસુરકુમારોનો આવાસ દક્ષિણે અને ઉત્તરે એમ બે દિશામાં આવેલો છે. તેમાં દક્ષિણમાં ચમર અને ઉત્તરમાં બલિ એ નામના બે ઇંદ્રો છે. ચમરની રાજધાનીને ચમરચંચા અને બલિની રાજધાનીને બલિચંચા કહેવામાં આવે છે. ચમરચંચામાં ૩૪ લાખ ઘર છે, અને બલિચંચામાં ૩૦ લાખ છે. તે દેવોનું આયુષ્ય એાઠામાં એાધું દશ હજાર વર્ષ અને વધારેમાં વધારે એક સાગરોપમ વર્ષોથી અધિક છે.]

ગોં—હે ભગવન ! તે અસુરકુમારોમાં પોતાના સ્થાનથી ઊંચે નીચે જંઘાનું સામર્થ્ય છે ખરું ?

મં—હે ગૌતમ ! તેઓ પોતાના સ્થાનથી નીચે (નરકની) માતમી પૃથ્વી સુધી જઈ શકે; પરંતુ તેઓ ત્યાં સુધી ગયા નથી, જશે નહિ અને જતા પણ નથી. તેઓ માત્ર ત્રીજી પૃથ્વી સુધી જાય છે, ગયા છે અને જશે પણ ખરા. પોતાના જૂનાં શત્રુને દુઃખ દેવા અને પોતાના જૂના મિત્રને સુખી કરવા તે દેવો ત્રીજી પૃથ્વી સુધી ગયા છે, જાય છે તથા જશે.

તે પ્રમાણે પોતાના સ્થાનથી તીરછે પણ અસંખ્ય દ્વીપ અને સમુદ્ર સુધી જવાની તેઓની શક્તિ છે; પરંતુ તેઓ અરિહંત ભગવંતોના જન્મ દીક્ષા-રાત્રોત્પત્તિ-અને પરિનિર્વાણના ઉત્સવો નિમિત્તે નંદીશ્વર દ્વીપ સુધી જ જાય છે, ગયા છે, અને જશે.

પોતાના સ્થાનથી ઊંચે તેઓ અમ્યુત કંદપ સુધી જઈ શકે છે; પરંતુ તેઓ માત્ર ઔધર્મ કંદપ સુધી જાય છે, ગયા છે, અને જશે.

ગોં—હે ભગવન ! તેઓ કાંચે ઔધર્મ કંદપ સુધી કયા નિમિત્તે ગયા છે, જાય છે, અને જશે ?

મં—હે ગૌતમ ! તે દેવોને જન્મથી જ વૈરાગ્યબદ્ધ હોય છે; તેથી તેઓ આત્મરક્ષક^૧ દેવોને ત્રાંમ ઉપજાવે છે

૧. દેવવર્ષમાં પદ્મ ઉદ્ભવ, પુરોહિત, આત્મરક્ષક, ક્ષાન્ધવ, સેનિક, નગરવાસી, મેવક, અંત્યજ વગેરે બેઠ દોષ છે.

તથા મથોચિત નાનાં નાનાં રત્નોને લઈ ઉત્તર ભાગમાં ચાલ્યા જાય છે.

ગૌ—હે ભગવન! ત્યારે તે અમુરો વૈમાનિકોનાં રત્નો ઉપાડી જાય, ત્યારે વૈમાનિકો તેઓને શું કરે?

મ—હે ગૌતમ! તેઓ તેમને શારીરિક વ્યથા ઉપજાવે છે.

ગૌ—હે ભગવન! જો એ મથા પછી તે અમુરકુમારો ત્યાં રહેલી અપ્સરાઓ સાથે ભોગો ભોગવી શકે ખરા?

મ—હે ગૌતમ! જો તે અપ્સરાઓ તેમનો આદર કરે અને તેઓને સ્વામી તરીકે સ્વીકારે, તો તેમની સાથે તેઓ ભોગો ભોગવી શકે છે, નહિ તો નહિ.

વળી તેઓનું આમ ઉપર જવું હંમેશાં નથી જનવું; અનંત ઉત્સર્પિણી અને અનંત અવસર્પિણી વીત્યા પછી ક્ષોભમાં અચંચો પમાડનાર એ ભાવ^૧ ઉત્પન્ન થાય છે. પરંતુ તેઓ પોતાના આપખળથી ત્યાં નથી જઈ શકતા; પણ જેમ કાઈ શબર, બખર, પુલ્લિંદર વગેરે અનાથ^૨ જાતિના કોઈ જંગલ, ખાડા, ગુફા વગેરેનો આશ્રય કરીને સુસન્નિજત લસકરને પણ હંફાવવાની હિંમત કરે છે, તેમ અમુરકુમારો

૧. આ અવસર્પિણીનાં તેવાં દશ આશયો પ્રભુાય છે. તે માટે જુઓ આ માળાનું 'આચારધર્મ' પુસ્તક, પા. ૧૮૬.

૨. મૂળમાં દંહણ, બુજુજ, પદ્મ એટલા વધારે છે. સૂત્રકૃતાંગ, પૃ. ૧૨૩, પ્રલંબાકરણ પૃ. ૧૪, પ્રજ્ઞાપના પૃ. ૫૫ વગેરેમાં અનાથ^૩ દેસો, અનાથ^૪ પ્રલંબો અને અનાથ^૫ જાતિઓનાં વર્ણન છે. જુઓ ભગવતીસૂત્ર ખંડ. ૨, પા. ૫૩ નોંધ.

પણ અરિહનોનો, આશ્રય લઈને જિંચે જાય છે. તેમાં પણ મોટી ઋદ્ધિવાળા જ જઈ શકે છે, ગમે તે નહિ. અમુરેન્દ્ર અમુરરાજ ચમર એક વખત મારો આશ્રય લઈ જિંચે મુધી ગયો હતો તેની કથા તું સાંભળ.

તે કાળે, તે સમયે વિંધ્ય પર્વતની તળેટીમાં વેબેલ નામનો મંનિવેશ હતો. તેમાં પૂરણ નામનો એક ગૃહસ્થ રહેતો હતો. ને પણ વખત જતાં તામલીની પેઠે વિચાર કરી ચાર ખાનાંવાળું લાકડાનું પાત્ર લઈ, ‘દાનામાં’ નામની દીક્ષા વડે દીક્ષિત થયો. તેમાં વિધિ એ હોય છે કે, પાત્રના પહેલા ખાનામાં જે ભિક્ષા આવે તે વાટમાં મળતા વ્રેમાર્ગુઓને આપવી; બીજા ખાનામાં આવે તે કાગડા-કૂતરાંને આપવી; ત્રીજા ખાનામાં આવે તે માછલાં-કાચગાને ખવરાવવી; અને ચોથા ખાનામાં આવે તે પોતે ખાવી.

આમ કરતાં કરતાં અને તે પણ અનશન સ્વીકારી દેવગત થયો.

હે ગૌતમ ! ને કાળે હું છદ્મગ્ધ^૧ અવસ્થામાં હતો; અને મને દીક્ષા લીધાં અગિયાર વર્ષ થયાં હતાં. હું નિરંતર એ દંડના ઉપવાસ કર્યો કરતો હતો. તે વખતે કમાનુક્રમે ફરતો ફરતો હું મુંસુમાર નગરમાં આવી પહોંચ્યો અને અશોકવનખંડમાં એક અશોકની નીચે શિલા ઉપર ખેસી આકે દંડના ઉપવાસનું તપ આચરવા લાગ્યો. હું અને પગ બેળા કરીને, હાથને નીચે નમતા લાંબા કરીને, અને

૧ કવચહાન હજી ન થયું હોય તેવી અવસ્થા. ૧૧-૧૨ ગુણધ્યાનની દશા.

માત્ર એક પદાર્થ ઉપર નગર માંડીને આંખો દફડાવ્યા વિના શરીરને જરાક આગળના ભાગમાં નમતું મૂકીને, તથા સર્વ ઇન્દ્રિયોને ગુરુક્ષિત કરીને એક ગ્રામીની ગોત્રી પ્રતિમા * સ્વીકારીને વિદરનો દનો.

તે કાળે ચમરચંદ્રા રાજધાનીમાં ઇંદ્ર ન હતો, તેમ જ પુરોહિત ન હતો. ગેસો પૂરણ નવરસી સાક ટંક અનરાન રાખીને મૃત્યુ પામી, ચમરચંદ્રામાં ઇંદ્રપણે ઉત્પન્ન થયો. એક વખત અવધિજ્ઞાન વંદે નેણે સૌધર્મ કંપના દેવરાજ [મધવા, પાકશાસન, શતકતુ, સદસાક્ષ, વજ્રપાણિ, પુરંદર^૧] શકને શક નામના સિંદાસન ઉપર બેસી દિવ્ય ભોગો ભોગવનો જ્ઞેયો. તેને જોઈ ચમરને એવો વિચાર આવ્યો કે, આ નાદારાં લક્ષણવાળો, જાજ અને શોભા વિનાનો, મરણનો પ્રાણુક, દીણી પુદ્ગલ ચોદશને^૨ દલાડે જન્મેસો એવો કોણ છે, જે મારી ઉપર વિના ગમરાડે ભોગોને ભોગવનો વિદર છે ?

પછી દેવેંદ્ર શકને તેની ગોખાથી બ્રહ્મ કરવાની દૃઢાથી તેણે અવધિજ્ઞાનનો પ્રયોગ કર્યો અને મને ઉપર પ્રમાણ મહા પ્રતિમા સર્જન બેઠેસો જ્ઞેયો. પછી મારે

* પ્રતિમા એટલે એક પ્રકારનું તપ. લુગ્ગા આગળ પા. ૧૭૬.

૧. આ બધા શબ્દો અને વિશેષણો સાચે જ આ દેવેંદ્રને લાગુ પડતાં હતાં ? કે ઇંદ્રને માટે પ્રચલિત બધા શબ્દો કોશમાંથી અહીં મૂકવા એ જ વૃત્તિ હશે ?

૨. જન્મને માટે ચોદશની તિથિ પવિત્ર ગણાય છે; અને આશંકા ભાગ્યવંતના જન્મ સુમયે જ તે તિથિ પૂર્ણ થાય છે.

આશરે શકને ગોભાબ્રષ્ટ ઘરનાના ધરાદાથી તેણે પોતાના અસ્ત્રાગારમાંથી પરિઘરત્ન નામનું હથિયાળ લીધું. પછી મારી પાસે આવી મને નમસ્કાર કરી તેણે પોતાનો અભિપ્રાય નિવેદિત કર્યો તથા એક લાખ યોગ્ય ગ્રંથો શરીર જનાવ્યું પછી તે પોતાના પરિઘરત્નને લઈને એકસો જ ઊંચે જઈયો. રમ્તામાં તેણે ઘણા દેવસેકોને વિવિધ પ્રકારે ત્રાસ પમાડ્યો પછી સુધર્મસભા આગળ આવી તેણે પોતાનો એક પગ પદ્મવરવેદિકા ઉપર મૂક્યો અને ખીન્ને સુધર્મસભામાં મૂક્યો તથા પોતાના પરિઘરત્ન વડે મોટા ઇંદ્રકીલને^૧ ત્રણ નાર ફટકો પછી તેણે પડકાર કરીને કહ્યું કે, દેવેન્દ્ર દેવરાજ શકે કંઈ છે? આને 'હુ તેનો વધ કરી તેની કરોડો આપસરાઓને તામે કરુ છું

દેવેન્દ્ર દેવરાજ શકે આ બધું જોઈ-માબળી ધણો ક્રોધે બરાધો પછી તેણે સિંહામન ઉપર ખેડા ખેડા જ વજ્રને હાથમાં લીધું. અને તેની ઉપર ફેંક્યું. તે ભય કર વજ્રને મામે આનંદુ જોઈ, નવાઈ પામી, તેના હથિયારની કામના કરતો તે બાળ્યો અને 'હે ભગવન્' તમે મારું મરણ છો' એમ ખોલતો મારા મને પગની વચ્ચે પડ્યો

તે જ વખતે દેવરાજ શકને વિચાર આવ્યો કે કાઈ અરિહતાદિ પગ્મ પુરુષોનો આશરો શીધા વિના આ અસુગ્રાજ આટલે ઊંચે આવી શકે નહીં, મારે મારા વજ્રથી તે અરિહતાદિનો અપરાધ ના થાય એ મારે જોવું જોઈએ એમ

૧ દરવાજાના જે કમાડ બંધ રવા, તેમને અટકાવનાના જાનીન વચ્ચે મારેલો ખીલો

વિચારી અવધિજાનથી જોતાં તેણે મને જોયો એટલે તરત જ
‘આ શું! હું મરણ ગયો!!’ એમ જોશિતો પોને કેંકણ
વજ્રને પાછું પકડવા ઉત્તમ દિવ્ય દેવગતિથી તે દોડ્યો અને
મારાથી માત્ર ચાર આંગળાં છેટે રહેલા વજ્રને પકડી પાડ્યું.
જ્યારે તેણે તે વજ્રને મૂઢીમાં પકડ્યું ત્યારે તેની મૂઢી એવા
વેગથી વળી હતી કે તે મૂઢીના વાયુથી મારા કેટલાક કંપ્યા,
પછી તેણે ત્રણ વાર પ્રદક્ષિણા કરી મને નમન કર્યું અને કહ્યું,
‘હે ભગવન્! આ ચમર તમારો આરાધ્ય લઈ મને મારી
શોભાથી ભટ કરવા આવ્યો હતો હતો; તેથી મેં આ વજ્ર
તેની પાછળ મૂક્યું હતું.’ એમ કહી, ક્ષમા માગી, તે પાછા
કર્યો અને ઉત્તર-પૂર્વ ભાગમાં થોડે દૂર ગયા પછી ત્રણ વાર
ઝળેા પગ પૃથ્વી ઉપર પછાડી તેણે ચમરને કહ્યું કે, ‘હે
અસુરેન્દ્ર, અસુરરાજ, ચમર! ત્રિભુવનગવંત મહાવીરના
પ્રભાવથી તું ગચ્છી ગયો છે; હવે તને મારાથી જરા પણ
ભય નથી’. આમ કહી તે આવ્યો ગયો.

ગૌં—હે ભગવન્! પોને હાથે કેંકણી વસ્તુને તેની
પાછળ દોડી દેવ પકડી શકે?

મં—હા ગૌતમ! વસ્તુને જ્યારે કેંકણમાં આવે છે,
ત્યારે તેની ગતિ ઉતાવળી હોય છે, અને પછી મંદ થઈ
જાય છે; જ્યારે મોટી ત્રાહિવાળો દેવ નો પહેલાં પાશુ અને
પછી પાશુ શીઘ્ર ગતિવાળો હોય છે; તેથી તેને પકડી શકે છે.

ગૌં—હે ભગવન્! તો પછી દેવેન્દ્ર શક્ય પોતાને હાથે
અસુરેન્દ્ર ચમરને કેમ ન પકડી શક્યો?

મં—હે ગૌતમ! અસુરકુમારો નીચે જાણુ શીઘ્ર જઈ
શકે છે અને ઉપર જાણુ મંદ રીતે જઈ શકે છે; જ્યારે

વૈમાનિક દેવો જિંએ બહુ જલંદરી જઈ શકે છે, પણ નીચે બહુ મંદ રીતે જઈ શકે છે. એક મમયમાં શકે જોડસો બાગ ઉપર જઈ શકે છે, તેટલું જ ઉપર જવાને વળને એ સમય લાગે છે; અને ચમરને ત્રણ મમય લાગે છે; પરંતુ અમુરેંદ ચમર એક સમયમાં જોડસું નીચે જઈ શકે, તેટલું નીચે જવાને શકેને એ મમય લાગે છે, અને વળને ત્રણ મમય લાગે છે.

હવે વળના ભયથી મુક્ત થયેશો, અને દેવરાજ શકે દ્વારા મોટા અપમાનથી અપમાનિત થયેશો, તથા ગોકસાગરમાં ડૂબેશો અમુરેંદ વિચાર કરવા લાગ્યો કે, શ્રમણ ભગવંત મહાવીરના પ્રભાવથી જ હું બચી ગયો છું. પછી તેણે પોતાના મામાનિકોને કહ્યું કે, હે દેવાનુગ્રિયો! ચાશો આપણે ગધા જઈએ અને શ્રમણભગવંત મહાવીરની પદ્મપાસના કરીએ. પછી તે ગધા માથે તે અશોક વૃક્ષ નીચે આપ્યો અને મને ત્રણ વાર પ્રદક્ષિણા કરી બોલ્યો, 'હે ભગવન્! હું આપના પ્રભાવથી બચી ગયો છું; હું આપની કૃપા માથું છું.' પછી તે પાછો ચાલ્યો ગયો.

હે ગૌતમ! તે અમરેંદ્રની આવરદા સાગરોપમ વર્ષની છે; અને તે ત્યાંથી અવીને મહાવૃંદેહક્ષેત્રમાં સિદ્ધ થશે તથા સર્વ દુઃખોનો નાશ કરશે.

ગૌ— હે ભગવન્! ખીજા અમુરકુમારો સોધર્મકલ્પ સુધી જિંએ જીવે છે તેનું શું કારણ ?

૧. જેઓ આયુષ આજિમાં ઇંદ્ર સમ્માન છે, પણ જેમનામાં કંઈ ઇંદ્રત્વ નથી તેવા દેવો.

મૃ—હે ગૌતમ ! તે તામ ઉત્પન્ન થયેલા કે મરવાની આણી ઉપર આવેલા દેવાને એવો મંકદપ થાય છે કે; આપણે જેની દિવ્ય દેવન્નદિ પ્રાપ્ત કરી છે, તેની દેવરાજ શકે પણ પ્રાપ્ત કરી છે; તો આપણે જાઈએ અને તેની દેવન્નદિ જોઈએ, તથા આપણી દેવન્નદિ તેને અતાવીએ, એ કારણથી તેઓ ત્યાં મુઘી જાય છે.

—શ્લોક ૨ ચિદ્ર ૨

ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો

મંત્રી અથવા પુરોહિતનું કામ કરનારા દેવો ત્રાયસ્ત્રિંશક હોવાય છે. ચાર દેવવર્ગોમાંથી વ્યંતર અને ન્યોતિષ્ઠ વર્ગોમાં ત્રાયસ્ત્રિંશ જાતિના દેવો નથી.

વાણિજ્યગ્રામ નગરના દૂતિપલાય ચૈત્યમાં એક વખત બગવાન મહાવીર પધાર્યા હતા, તે પ્રસંગની વાત છે. ધર્મકથાદિ પતી ગયા પછી બગવાન મહાવીરના સ્વામહસ્તી નામના શિષ્ય બગવાનના મોટા શિષ્ય ઇદ્રજૂતિ પાસે જઈને પૂછવા લાગ્યા :

પ્ર૦—હે બગવન! અસુરકુમારના ઇદ્ર ચમરને ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો છે? હિ૦ હા. તે દેવોનો મંજાધ આ પ્રમાણે છે : કાકંદી નગરીમાં જૂના કાળમાં પરસ્પર સહાય કરનારા તેત્રીશ અમરોપામક ગૃહસ્થો રહેતા હતા. તેઓ ધનિક, જીવાંજીવને જાણનારા તથા પુણ્ય પાપના જ્ઞાતા હતા.

ને ગૃહસ્થો પ્રથમ તો ઉમ, ઉમચર્યાંગા, મોક્ષ મેળવવા તત્પર થયેલા તથા મંસારથી બચીત થયેલા હતા; પણ પાછળથી જ્ઞાનાદિથી ગાળ પુરુષોના આચારવાળા, ચાકી ગયેલા, શિથિલાચારી, કુશીલ તથા ચથાજંદનિહારી ધર્મ, મરણ સમયે ત્રીસ ટંકોનો ઉપવાસ કરી, પોતાનાં પ્રમાદસ્થાનિનું આશ્વોચન-પ્રતિક્રમણ કર્યા વિના જ મરણ પામ્યા; તેથી તેઓ અમુરેંદ અમુરકુમાર રાજ ચમરના ત્રાયસ્ત્રિંશ દેવપણે ઉત્પન્ન થયા.

પ્ર૦—હે ભગવન! ત્યારથી તેઓ ત્રાયસ્ત્રિંશપણે ઉત્પન્ન થયા, ત્યારથી જ અમુરેંદ ચમરને ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો છે ?

ત્યારે સ્વામહસ્તીએ આ પ્રમાણે પૂછ્યું, ત્યારે ભગવાન ગૌતમ શકિત ધર્મને સ્વામહસ્તી સાથે ભગવાન મહાવીર હતા ત્યાં આપ્યા અને તેમને નમસ્કારાદિ કરીને ઉપરનો પ્રશ્ન પૂછ્યો. ત્યારે ભગવાને જવાબ આપ્યો : હે ગૌતમ! તે અર્થ યોગ્ય નથી; ચમરના ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવોનાં નામો શાશ્વત કહ્યાં છે; તેથી તેઓ કદી ન હતાં એમ નથી, કદી ન હશે એમ નથી, તથા કદી નથી એમ પણ નથી; માત્ર અન્ય ક્યવે છે, અને અન્ય ઉત્પન્ન થાય છે, એ રીતે તેમનો કદી વિચ્છેદ થતો નથી.

આ પ્રમાણે જલિ, નાગરાજ ધરણ, દેવરાજ શક, ઈશાનેંદ્ર, અને સનકકુમારના ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવોના પૂર્વજન્મની વાતો પણ સમજી લેવી.

શિવરાજ

તે સમયે હરિતનાપુર નામે નગર હતું. તેના ઇશાના ખૂણામાં ફળકૂલથી સંપન્ન મહસ્તામ્રવન નામે ઉચ્ચાન હતું. તે નગરમાં શિવ નામે રાજા હતો. તેને ધારિણી નામની સુકુમાર પટરાણી હતી, તથા શિવભદ્ર નામનો પુત્ર હતો.

એક દિવસ તે રાજાને પૂર્વ રાત્રીના પાછલા ભાગમાં ગાન્યકાગ્નિના વિચાર કરતાં કરતાં પોતાના કલ્યાણનો વિચાર આવ્યો. તથા બીજે દિવસે પોતાના પુત્રનો રાજ્યાભિષેક કરી, અન્ય કોઈ દિવસે પોતાનાં સગાંવહાલાં વગેરેની રમ્મ ભાગી, અનેક પ્રકારની લોઢી, લોહનાં કડાયાં, કડછા અને ત્રાંખાનાં બીજાં ઉપકરણો ધડાવીને તે ઉપકરણો જ સર્જને ગંગાને કંડે રહેતા વાનપ્રસ્થ તાપસો પામે દીક્ષા સર્જ દિશાપ્રાક્ષક^૧ તાપસ થયો, તથા નિરંતર છ ટંકનો ઉપવાસ કરવાનો નિયમ સર્જ રહેવા લાગ્યો.

૧. શુદ્ધિ વગેરે માટે ચારે દિશામાં ખાણી છાદી ફલકૂલાદિ મહણ કરનારો. તેમના વધુ વર્ણન માટે જુઓ ઉપવાઈસુત્ર, પૃ. ૬૦-૧.

ઉત્તર દિશા અને તેના શ્લોકપાત્ર વૈશ્રમણ્ય (કુબેર) મહારાજન મનજવા..

એ પ્રભાણે દિક્ષ્યક્રવાલ તપ કરતાં કરતાં તે રાજર્ષિને પ્રકૃતિની ભદ્રતાથી અને વિનીતતાથી આવરણભૂત કર્મોના ક્ષયોપશમ થતાં વિભંગજ્ઞાન^૧ ઉત્પન્ન થયું. તે વડે તે આ શ્લોકમાં સાત દ્વીપો અને સાત સમુદ્રો જોઈ શક્યા. તે ઉપરથી તેમણે માન્યું કે, ત્યાર પછી દ્વીપો અને સમુદ્રો નથી.

તેમના એ જ્ઞાનની વાત હસ્તિનાપુરમાં બધે ફેલાઈ ગઈ. તે અરસામાં મહાવીરસ્વામી ત્યાં આવ્યા. તેમના શિષ્ય ગૌતમે ભિક્ષા માગવા જતાં ગામમાં શિવરાજર્ષિએ જણાવેલી સાત જ દ્વીપો અને સમુદ્રોની વાત સાંભળી. આ ઉપરથી તેમણે પાછા આવ્યા બાદ મહાવીર ભગવાનને પૂછ્યું, કે હે ભગવન! શિવરાજર્ષિ કહે છે તેમ સાત દ્વીપ અને માત્ર સમુદ્ર પછી કંઈ નથી, એમ કેમ હોઈ શકે ?

ત્યારે મહાવીર ભગવાને જણાવ્યું, ‘હે ગૌતમ ! એ અમત્ય છે. હે આયુષ્મન ! આ તિર્મંગલોકમાં સ્વયંભૂરમણ્ય સમુદ્ર પર્વત અસંખ્યાત દ્વીપો અને સમુદ્રો કલા છે.

આ વાત પણ બધે ફેલાઈ ગઈ. તે સાંભળી શિવરાજર્ષિ સંકિત, કાંક્ષિત, સંદિગ્ધ અને અનિશ્ચિત થયા, અને તેની માથે જ તેમનું વિભંગ નામે અજ્ઞાન તરત જ નાશ પામ્યું. પછી તેમને વિચાર આવ્યો કે, મહાવીર

૧. સમ્યક્દર્શન વિનાનાને (અજ્ઞાનને) થયે અવધિજ્ઞાન વિભંગજ્ઞાન કહેવાય છે.

૬

સુદર્શન શેઠ.

એક વખત મહાવીર ભગવાન વાણિજ્યગ્રામની બહાર દૂતિપલાશક ચૈલમા પધાર્યા હતા. તે પ્રસંગે તે ગામના ગ્રમજોપાસક સુદર્શન શેઠે તેમને નીચેના પ્રશ્નો પૂછ્યા.

પ્ર૦—હે ભગવન્! કાળ કેટલા પ્રકારનો છે ?

ઉ૦—હે સુદર્શન! કાળ ચાર પ્રકારનો છે.

પ્રમાણુકાલ, યથાયુર્નિર્જીતિકાલ, મરણુકાલ, અને અક્ષાકાલ

તેમા પ્રમાણુકાલ બે પ્રકારનો છે. દિવસ પ્રમાણુકાલ, અને રાત્રી પ્રમાણુકાલ ચાર પૌરુષી^૨ એટલે કે પ્રદરનો.

૧. તેના વર્ણનમા, ‘કેરટક પુષ્પની ગાળાવાળુ’ છત્ર તેણે માથે ધારણ કર્યું હતું—એમ છે

૨. દિવસ કે રાત્રનો ગણેશ બાજ પૌરુષી જોવાય. રૂઝના તડકામા પોતાની ગયા હત્યાદિથી તેને બચવાની રીત જોઈ માટે જુઓ આ ગાળાનુ ‘અતિમ ઉપદેશ’ પુસ્તક, પા ૧૫૬, ટિ. ૧

દિવસ થાય છે; અને ચાર પૌરુષીની રાત્રી થાય છે. મોટામાં મોટી દિવસ અને રાત્રીની પૌરુષી સાડા ચાર મુદ્દર્તની થાય છે; અને નાનામાં નાની ત્રણ મુદ્દર્તની થાય છે. ત્યારે તે ઘટે છે કે વધે છે ત્યારે તે મુદ્દર્તના એકસો બાવીશમા ભાગ જેટલી ઘટે છે या વધે છે. ત્યારે અઢાર મુદ્દર્તનો મોટો દિવસ હોય અને ચાર મુદ્દર્તની નાની રાત્રી હોય ત્યારે સાડાચાર મુદ્દર્તની દિવસની મોટામાં મોટી પૌરુષી હોય છે. આપાઠ પૂર્ણિમાને દિવસે અઢાર મુદ્દર્તનો મોટો દિવસ હોય છે, અને ચાર મુદ્દર્તની નાની રાત્રી હોય છે; તથા પોષમાસની પૂર્ણિમાને સમયે અઢાર મુદ્દર્તની મોટી રાત્રી અને ચાર મુદ્દર્તનો નાનો દિવસ હોય છે. ચૈત્રી પૂનમ અને આશ્વિ માસની પૂનમ હોય, ત્યારે દિવસ અને રાત્રી સરખાં — પંદર પંદર મુદ્દર્તનાં — હોય છે.

યથાપુર્નિવૃત્તિકાલ એટલે નૈરયિક, મનુષ્ય, દેવ વગેરેએ પોતે જેવું આવૃથ્ય બાંધ્યું હોય, તે પ્રકારે તેનું પાલન કરવું તે.

શરીરથી જીવનો અને જીવથી શરીરનો વિયોગ થાય એ ખરણકાલ કહેવાય.

અઢાકાલ^૧ અનેક પ્રકારનો છે. કાલનો નાનામાં નાનો અવિભાજ્ય અંશ ‘સમય’ કહેવાય છે. એવા અસંખ્યેય સમયોની એક આવલિકા થાય છે; સંખ્યેયર આવલિકાનો

૧. મનુષ્યલોકમાં સૂર્યના ઉદયાસ્તથી ગણાતો કાળ.

૨. ૨૫૬ આવલિકા = એક હુલ્લકભવ; અને ૧૭થી વધારે હુલ્લકભવ = એક ઉચ્છ્વાસનિઃશ્વાસકાળ.

એક ઉચ્ચાનકાલ થાય છે, અને મધ્યેય આરયિકાનો એક નિશ્ચાસકાલ થાય છે. આધિરક્ષિત એક જાતનો એક ઉચ્ચામ અને એક નિશ્ચામ તે એક પ્રાણ કહેવાય નાન પ્રાણ એટલે એક સ્તોક; માત્ર સ્તોકનો એક ૪૧ ૭૭ ૪૧નું એક મુદ્દર્ત. ૩૭૭૩ ઉચ્ચામનું એક મુદ્દર્ત થાય એમ અનત યાત્રીઓએ કહ્યું છે, ત્રીગ મુદ્દર્તનો એ-અદ્દોગત્ર, ૫૬૨ અદ્દોગત્રનો પદ્મ ૪૦ ૮૪ વાખ વર્ષ એટલે એક પૂર્વાંગ, ચોરાશી વાખ પૂર્વાંગ એટલે એક પૂર્વ તે પ્રમાણે સુદિતાગ, સુદિત, અડગ, અડગ અરનાગ, અવત, દ્વિઆગ, દ્વિઅ, ઉત્પવાગ, ઉત્પવ, પદ્માગ, પદ્મ, નવિનાગ, નવિન, અર્ધનિહિટાગ, અર્ધનિહિટ, અયુતાગ, અયુત, પ્રયુતાગ, પ્રયુત, નયુતાગ, નયુત ચૂલિકાગ, ચૂલિકા, ત્રીર્ષપ્રહેલિકાંગ અને ત્રીર્ષપ્રહેલિકા — જાણવા ત્યાં સુધી ગણિત છે ત્યાં બાદ મધ્યા વડે નહિ પણ ઉપમા વડે જ કાળ જાણી શકાય છે

તે ઔપમિક કાળ બે પ્રકારનો છે. એક પથ્યોપમ, અને બીજો માગરોપમ પથ્યોપમનું વર્ણન આ પ્રમાણે ,

સુતીક્ષ્ણ રાત્ર વડે પણ જેને છેદીબેદી ન શકાય તે પરમ આહુ, એવા અનત પરમાણુઓના મધુદાયના મમાગમ વડે એક ઉચ્ચદણુસ્વદિણુકા થાય તેની આદ્ય મગે ત્યાં એક સ્વદણુસ્વદિણુકા થયા, તેની આદ્યો એક બિધ્વગેણુ, તેના આદ્યો એક ત્રમરણુ, તેના આદ્યો એક ગ્થરેણુ, તથા તેના આદ્યો દેવકુડુ અને ઉત્તરકુડુના મનુષ્યોનો રાજનો એક અગ્ર ભાગ થાય તેવા આદ્યો હરિવર્ષ અને ગમ્યકના મનુષ્યોના એક વાલામ, તેવા આદ્યો હૈમત અને ઔરવતના મનુષ્યોનો

વાલામ; તેવા આત્મો પૂર્વવિદેહના મનુષ્યનો વાલામ; તેવા આત્મો એક સિક્કા, આઠ સિક્કાની એક પૂકા, આઠ પૂકાનો એક મવમધ્ય, આઠ મવમધ્યનો એક અંગુલ; [૭ અંગુલનો એક પાદ; બાર અંગુલની એક વેત; ૨૪ અંગુલનો એક હાથ; ૪૮ અંગુલની એક કુક્ષિ]; ૯૬ અંગુલનો એક દંડ, ધનુષ, યુગ, નાલિકા, અક્ષ અથવા મુસલ થાય; એવા ૨૦૦૦ ધનુષનો એક ગાહિ; અને એવા ચાર ગાહિનું એક યોજન.

એવા એક યોજન આયામ અને વિષ્કંભકવાળો, એક યોજન ઊંચાઈવાળો અને ત્રણ યોજન પરિધિવાળો એક પથ્થ (ખાડો) હોય; તેમાં એક દિવસના ઊગેલા, બે દિવસના ઊગેલા, ત્રણ દિવસના ઊગેલા અને વધારેમાં વધારે સાત રાતના ઊગેલા કરોડો વાલાઓ કાંદા સુધી ટસોટસ ભર્યા હોય; પછી તે પથ્થમાંથી સો સો વરસે એક વાલામ કાઢવામાં આવે, અને એ રીતે જોડે વર્ષે તે ખાડો બિલકુલ ખાલી થઈ જાય, તેટલાં વર્ષને પથ્થોપમ કહે છે. તેવાં કાદાકાદી પથ્થોપમને ૧૦ ગણ્યાં કરીએ તો એક સાગરોપમ થાય છે. *

પ્ર૦—હે ભગવન! એ પથ્થોપમનો તથા સાગરોપમનો કદી ક્ષય કે અપક્ષય થાય ખરો ?

ઉ૦—હા, થાય.

પ્ર૦—હે ભગવન! એમ આપ કયા કારણથી કહો છો ?

ઉ૦—હે સુદર્શન! ને બાળતમાં હું કહું છું તે સાંભળ. તે કાળે હસ્તિનાપુર નામે નગર હતું. ત્યાં સદાશ્રાવન

નામે ઉદ્યાન હતુ તે નગરમા બધ નામે રાજા હનો, અને તેને પ્રભાવતી નામે ગણી હતી તેને એક વખત સ્વપ્નમા એવુ દેખાયુ કે જાણે કોઈ મિહ આકાશમાથી ઊતરી તેના સુખમા પ્રવેશ કરે છે આવુ સ્વપ્ન જોઈ તે જાગી ઊઠી, અને રાજાના શયનગૃહમા આવીને તેણે તેને તે સ્વપ્નની વાત કહી સભળાવી. રાજાએ આનંદિત થઈને તેને કહ્યુ કે, એ સ્વપ્ન કોઈ તેજસ્વી પુત્રનો જન્મ મુશવે છે બીજે દિવસે ગંગાએ સ્વપ્ન-લક્ષણ-પાઠકાને બોલાવી તેમને ગાળીના સ્વપ્નનુ રૂણ નિશ્ચિત કરીને કહ્યુ ના જણાવ્યુ તેમણે કહ્યુ

હે દેવાનુપ્રિય ! તીર્થંકરની માતા કે ચક્રવર્તીની માતા ત્યારે તીર્થંકર કે ચક્રવર્તી ગર્ભમા આવી જાપજે ત્યારે આ ચૌ સ્વપ્નેને જોઈને જાગે છે હાથી, બળદ, સિંહ, લક્ષ્મીનો અભિષેક, પુષ્પમાળા, ચદ્ર, સૂરજ, ધન, કૃષ્ણ, પદ્મસરોવર, સમુદ્ર, વિમાન અથવા ભરત,^૧ રત્નનો ઢગસો અને અગ્નિ વાસુદેવની માતાઓ તેમથી કોઈ પણ માત સ્વપ્નો જુએ છે મધદેવની માતાઓ કોઈ પણ ચારને, અને માડલિક રાજાની માતાઓ કોઈ પણ એકને જુએ છે માટે પ્રભાવતી રાણીને નવ માસ અને સાડામાત દિવસ રીત્યા પછી કૃષ્ણદેવ જમાન જે પુત્ર થશે, તે રાજ્યનો પતિ થશે અથવા ભાવિતાતમા માધુ થશે

૧ જે તીર્થંકર દેવલોકથી આવીને જાપજે તો વિમાન જુએ, અને નરકથી આવીને જાપજે તો ભવન જુએ—ટીકા

વખત જતાં રાણીએ ઉત્તમ પુત્રરત્નને જન્મ આપ્યો. તે વખતે પ્રજાજનોએ દશ દિવસ 'ધામધૂમથી જન્મ-મહેલસવ કર્યો. રાજાએ પણ બારમે દિવસે સર્ગામંજીથીએને બોલાવી તેમની સમક્ષ તે પુત્રનું 'મહાબલ' એવું નામ પાડ્યું.

મહાબલ વિદ્યાકળા બણીને મોટો યવા બાદ તેને આઠ દેવદાસી સાથે પરણાવવામાં આવ્યો. તે વખતે તેનાં માતા-પિતાએ ઉત્તમ પ્રકારનું પ્રીતિદાન^૧ આપ્યું. અને તેને આઠ મહેલો તથા તેમની બરાબર મધ્યમાં સેંકડો થાંભલાવાળું એક બુવન બંધાવી આપ્યું. તેમાં તે મહાબલ અપૂર્વ ભોગો ભોગવતો બહારે છે.

તે કાળે વિભક્ષનાથ તીર્થ કરના પ્રપૌત્ર ધર્મધોપ નામે સાધુ હતા. તે પાંચસો સાધુની સાથે જામેગામ ફરતા ફરતા તે નગરમાં આવી પહોંચ્યા. તેમનાં દર્શને જતાં અનેક મનુષ્યોને જોઈ મહાબલ પણ ત્યાં ગયો; અને તેમને ઉપદેશ સાંભળી પ્રવ્રજ્યા ધારણ કરવા ઉત્સુક થયો. પરંતુ માતાપિતાના કહેવાથી રાત્ર્યાભિષેક થતા સુધી ચૂપ રહ્યો. પછી દીક્ષા લઈને ધર્મધોપ અનગાર પાસે ૧૪ પૂર્વઅંશેને બણ્યો અને વિચિત્ર પ્રકારનાં અનેક તપકર્મો વડે આત્માને બાવિત કરી, બાર વર્ષ જમણપથોંય પાળી, અંતે સાઠ ટકો ઉપવાસ કરી, સમાધિયુક્ત ચિત્તે મરણ પામી, અભક્ષોક્કલ્પમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયો. ત્યાં કેટલાક દેવોની સ્થિતિ દશ સાગરોપમ વર્ષની છે. તેમાં મહાબલ દેવની પણ દસ સાગરોપમની

૧. તેનું વર્ણન રસિક યશો એમ માની પ્રકરણને અંતે દિપાવત્ નં. ૧ માં આપ્યું છે.

હતી. હે સુદર્શન! તુ પોતે જ તે મહાગવદેવ છે, અને હસ સાગરોપમ વર્ણો સુધી દિવ્ય અને ભોમ્ય એવા ભોગો ભોગવીને તે મિથિતિનો ઠાપ થયા પછી અહીં વાણિજ્યપ્રાપ્તિમાં ઉત્પન્ન થયો છે.

એ માંભળી પોતાના પૂર્વજન્મનું જ્ઞાન યતાં વધુ થઈ અને વૈરાગ્યમંપન્ન થઈ, તેણે મહારીર ભગવાન પામે પ્રત્યક્ષા લીધી પછી બાર વર્ષ સુધી માધુષ્યાંયને પાળી, અતે સાઠ ટંકનો ઉપવાસ કરી, મૃત્યુ પામી, તે મિદ્ધિને પામ્યો તથા મર્વ કુખથી રહિત થયો.

—ગતક ૧૧ ઉદે ૧૧

ટિપ્પણ

ટિપ્પણ નં. ૧

પ્રીતિદાનનું વર્ણન

આઠ કોટી હિરણ્ય, આઠ કોટી મૌનૈયા, આઠ મુકુટ, એમ આઠ આઠ કુડલ, હાર, અર્ધહાર, એકમગ હાર, મુક્તાવલીઓ, કનકાવલીઓ, ન્તાવલીઓ, કડાની જોડીઓ, બાણુબધની જોડી, રેશમી વસ્ત્રની જોડી, મૃતરાજિ વસ્ત્રની જોડી, દમગની જોડી, પટ્યુગલ, તથા કુટલયુગલ, આઠ આઠ શ્રી, સ્ત્રી, ધી, કીર્તિ, શુદ્ધિ અને લક્ષ્મી દેવીની પ્રતિમાઓ, (ઉત્તમ રત્નનાં) આઠ નદો, આઠ ભદ્રો, આઠ તાવટ્રહો, આઠ ખજો, આઠ ગોકુલ (દશહજાર ગાયનું એક એવાં), આઠ નાટકો (૩૨ માણુમથી ભજવી શકાય તેવાં), આઠ ઘોડા, આઠ હાથી, આઠ ચાન, આઠ યુગ્ય (વાહન) તથા તે પ્રમાણે આઠ

આઃ અંખાડી, પલાણુ, રથ, હાથી, ગામ (દશહજાર કુલનું એક એવાં), દાસો, દાસીઓ, કંચુકિઓ, વર્ષધરો (અંતઃપુરના ખેત), સોના-રૂપાની હાંડીઓ (અવલંબન દીપો). દંડયુક્ત દીવાઓ, પંજર દીપો, થાળ, તાસક, ચપણિયાં, રહેબીઓ (તલિકા), ચમચા (કલાચિકા), તવેથા, તવી, પાદપીઠ, બિસિકા (આસન), કરોટિકા (શેટા), પલંગ, ઢોયણી, હંસાસન, કૌંચાસન, ગરુડાસન, જિયાં આસનો, દીર્ઘાસનો, બદાસનો, પક્ષાસનો, મકરાસનો, પદ્માસનો, દિક્ષરવરિતકાસનો, તેલના ડાબડા, (જુઓ રાજપ્રશ્નોચસૂત્ર પ. ૬૮-૧), સરસવના ડાબડા, કુબ્જ દાસીઓ (ઔપપાતિક પ. ૭૧-૨); આઃ પારસિક દેશની દાસીઓ; આઃ છત્રા, આઃ છત્ર ધરનારી દાસીઓ, તેમ આઃ ચામરો, ચામર ધરનારી દાસીઓ, પંખા, પંખા વાંજનારી દાસીઓ. તાંબૂલના કરંડિયા, તેમને ધારણ કરનારી દાસીઓ. ક્ષીરધાત્રીઓ, અંકધાત્રીઓ, અંગમર્દિકાઓ, ઉન્મર્દિકાઓ, રત્નાન કરાવનારી દાસીઓ, અલંકાર પહેરાવનારીઓ, અંદન ધસનારીઓ, તાંબૂલ-ચૂર્ણ પીસનારીઓ, ડોઢાગારનું રક્ષણ કરનારી, પરિહાસ કરનારી, સભામાં પાસે રહેનારી, નાટક કરનારી, સાથે જનારી, રસોઈ કરનારી, બાંડાગારનું રક્ષણ કરનારી, માલણી, પુષ્પ ધારણ કરનારી, પાણી લાવનારી, બલિ કરનારી, પચારી તૈયાર કરનારી, તથા આઃ અંદરની અને આઃ બહારની પ્રાતહારીઓ, આઃ માલા કરનારી. આઃ પેપણુ કરનારી. . . . ઇ.

શંખરોઠ

જૂના સમયની વાત છે.

તે વખતે શ્રાવસ્તી નગરીમાં શંખ વગેરે ઘણા આવકો રહેતા હતા. તેઓ શુભ-અશુભ વગેરે તત્ત્વોને જાણનારા હતા તથા અતિ ધનિક હતા. શંખને ઉત્પન્ના નામની શ્રમણોપાસિકા સ્ત્રી હતી.

એક વખત મહાવીર સ્વામી શ્રાવસ્તીમાં કોટક ચૈત્યમાં પધાર્યા. તેમના આગ્ર્યાની વાત સાંભળી બધા તેમનાં દર્શને નીકળ્યા. શ્રમણબગવંત મહાવીરે પણ તે મોટી મબાને ધર્મકથા કહી. તે શ્રમણોપાસિકાએ પણ મહાવીર બગવાન પામે ધર્મ સાંભળી હર્ષિત અને સંતુષ્ટ થઈ, તેમને નમન કર્યું અને પ્રશ્નો પૂછ્યા તથા તેના અર્થો અહણ કર્યા. પછી જિભા થઈ ત્યાંથી તેઓએ શ્રાવસ્તી નગરી તરફ જવાનો વિચાર કર્યો.

પંડી શંખે તે બધા અમણોપાસકોને કહ્યું કે, હું દેવાનુગ્રિયો ! તમે પુષ્કળ ખાન-પાન વગેરે તૈયાર કરાવો. પંડી આપણે તે બધાનો આસ્વાદ લેતા, તથા પરસ્પર દેતા અને ખાતા પાક્ષિક પોષધનું^૧ અનુપાલન કરતા વિહરીયું. તે બધા આવકોએ શંખનું વચન વિનયપૂર્વક સ્વીકાર્યું.

પરંતુ, ત્યારબાદ તે શંખને એવો સંકલ્પ થયો કે, અન્નપાનાદિનો આસ્વાદ લેતા, પરસ્પર દેતા-ખાતા પાક્ષિક પોષધનું ગ્રહણ કરીને રહેવું એ મારે માટે શ્રેયસ્કર નથી; પરંતુ પોષધશાળામાં બ્રહ્મચર્યપૂર્વક, મણિ અને સુવર્ણનો ત્યાગ કરી, ચંદન, વિશ્વેષન, શસ્ત્ર અને મુસલ વગેરેને ત્યાગી, તથા ડામના સંધારા સહિત મારે એકલાએ - બીજાની સહાય સિવાય - પોષધનો સ્વીકાર કરી વિહરવું શ્રેય છે. એમ વિચાર કરી, તે પાંડો આવ્યો અને પોતાની પત્નીને પૂછી, પોષધશાળામાં જઈ, તેને વાળી-ઝૂડી, મળ-મૂત્રાદિની જગા બોઈ-તપાસી, ડામનો સંધારો પાયરી, તેના ઉપર બેઠો; અને પોષધ ગ્રહણ કરી, બ્રહ્મચર્યપૂર્વક પાક્ષિક પોષધનું પાલન કરવા લાગ્યો.

પેલા અમણોપાસકોએ તો પોતપોતાને ઘેર જઈ, પુષ્કળ અન્નપાનાદિ તૈયાર કરાવ્યાં અને એકબીજાને બોલાવીને કહ્યું, કે, આપણે ગધાએ તો પુષ્કળ અન્નપાનાદિ તૈયાર કરાવેલ છે; પણ હજી શંખઆવક આવ્યા નહિ, માટે આપણે તેમને

૧. પોષધ પ્રત બે ગ્રહણનું છે: એક, હજીજનને મોજન-દાનાદિરૂપ, તથા આહારાદિરૂપ છે; અને બીજું પોષધશાળામાં જઈ બ્રહ્મચર્યાદિપૂર્વક ધ્યાનાદિ કરવારૂપ હોય છે.

ખોલાવવા મોકલીએ. પછી તેઓએ પુષ્કલી નામના શ્રાવકને શંખની પાસે મોકલ્યો. પુષ્કલીએ ઉત્પલાને જઈને શંખ વિષે પૂછ્યું અને પોષધશાલામાં જઈ શંખને બધી વાત કરી. ત્યારે તેણે કહ્યું કે, પુષ્કળ અન્નપાનાદિ આહારનો આસ્વાદ સેતા પોષધનું પાલન કરવું અને યોગ્ય ન લાગ્યું; અને નો આ રીતે પોષધશાલામાં પોષધયુક્ત ચર્મને વિહરવું યોગ્ય લાગે છે. પરંતુ, તમે બધા તો પહેલાં નક્કી કર્યા પ્રમાણે અન્નપાનાદિનો આસ્વાદ સેતા વિહરો.

પછી પેલા બધા શ્રમણોપાસકો તો વિપુલ અન્નપાનાદિનો આસ્વાદ સેતા વિહરવા લાગ્યા.

ત્યાર બાદ મધ્યરાત્રીના સમયે ધર્મ-જગરણ કરતા શંખને એવો વિચાર આવ્યો કે, આવતી કાલે સૂર્ય જિગવાને સમયે મહાવીર ભગવાનને વંદનાદિ કરીને મારા આ પોષધવ્રતને પૂરું કરું. એમ વિચારી તે યથોચિત સમયે પોષધશાલામાંથી બહાર નીકળી, શુદ્ધ, બહાર જવા યોગ્ય, તથા મંગલરૂપ વસ્ત્રો ઉત્તમ રીતે પહેરી, પગે ચાલેના મહાવીર ભગવાનને વંદનાદિ કરવા ગયો.

પેલા શ્રમણોપાસકો પણ ભેગા થઈ ભગવાનને વંદનાદિ કરવા આવ્યા. પછી મહાવીર ભગવાને તેમને ધર્મકથા કહી. પછી તે બધા જિભા ચર્મ જ્યાં શંખ હતો ત્યાં આવ્યા અને, તેને દપકો આપવા લાગ્યા. ત્યારે મહાવીર ભગવાને તે શ્રમણોપાસકોને કહ્યું કે, ‘હે આર્યો’ તમે ગંખની હીલના, નિંદા અને અપમાન ના કરો; કારણ કે તે ધર્મને વિષે પ્રીતિવાળો અને દદતાવાળો છે; તથા તેણે

પ્રમાદ અને નિદ્રાના લાગથી સુદૃષ્ટિ - રાત્રી -નું જાગરણ^૧ કરેલ છે.

પછી, તે સાંત શ્રમણોપાસકે ભગવાનને વંદન કરીને પૂછ્યું: ‘ભગવન્! ક્રોધને વશ હોવાથી પીડિત થયેલો હવ કહું કર્મ બાંધે તથા એકદું કરે ?

મં—હે શંખ! ક્રોધને વશ થવાથી પીડિત થયેલો હવ આયુષ સિવાયની સાત કર્મપ્રકૃતિઓ શિથિલ બંધનથી બાંધેલો હોય તો તેમને કદિન બંધનવાળા કરે છે; અસ્પૃશ્યતિવાળાને દીર્ઘ સ્થિતિવાળા, મંદ અનુભાગવાળાને તીવ્ર અનુભાગવાળા, તથા અસ્પૃ પ્રદેશવાળાને બહુ પ્રદેશવાળા કરે છે; અશાતાવેદનીય કર્મ વારંવાર એકદું કરે છે, તથા અનાદિ અનંત અને દીર્ઘમાર્ગવાળા આ સંસારારણ્યને વિશે પર્યાટન કરે છે. તે કારણથી તે સિદ્ધ થતો નથી તેમ જ સર્વ દુઃખોનો અંત લાવી શકતો નથી. તે પ્રમાણે માન, માયા અને ક્ષોભને વશ થયેલાઓનું પણ સમજવું.

ત્યારબાદ તે શ્રમણોપાસકે ભગવાન પાસેથી એ વાત સાંભળી ભય પામ્યા અને હિદ્મિત થયા; પછી તેઓ ભગવાનને વંદન કરી શંખ પામે આવ્યા અને તેની વારંવાર વિનયપૂર્વક ક્ષમા માગતો લાગ્યા. ત્યાર બાદ તેઓ પાછા આત્મા ગયા.

તે પછી ગૌતમે ભગવાનને પૂછ્યું: ભગવન્! તે શંખ શ્રમણોપાસકે આપની પાસે પ્રવળ્યા ક્ષેત્રે ?

૧. જાગરણ ત્રણ પ્રકારની છે: (જાગવારી સાધુઓ વગેરે) પુદ્ગલી; (જેમને હજી કેવલજ્ઞાન નથી થયું એવા) અપુદ્ગલી; અને (શ્રદ્ધાળુ આવકો રૂપી) સુદર્શનોલી.

મં—હે ગૌતમ! એ અર્થ યથાર્થ નથી. પણ હે ગૌતમ! તે શંખ શ્રમણોપાસક ધણાં શીલવ્રત, ગુણવ્રત, વગેરે વડે તથા યથાયોગ્ય સ્વીકારેલાં તપકર્મ વડે આત્માને ભાવિત કરતો, ધણાં વરસો સુધી શ્રમણોપાસકપણું પાળી, અંતે સાક ટંક ઉપવાસ કરી, સમાધિયુક્ત ચિત્તે મરણ પામી, સૌધર્મકદ્વપમાં અરુણાભ નામે વિમાનમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થશે. ત્યાં કેટલાક દેવોની ચાર પત્ન્યોપમની સ્થિતિ કહી છે. તેમાં તેની પણ ચાર પત્ન્યોપમની સ્થિતિ હશે. પછી તે સ્થિતિનો ક્ષય થાય બાદ, તે મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ગિદ્ધિપદ પામશે અને સર્વ દુઃખોનો અંત લાવશે.

—શતક ૧૨, ઉદે૦ ૧

જ્યંતી શ્રાવિકા

કૌશાંબી નગરીમાં ચંદ્રાવતરણ નામનું ચૈત્ય હતું. તે નગરીમાં ઉદાયન નામે રાજા હતો. તેના પિતાનું નામ શતાતીક હતું, તથા તેની માતાનું નામ મૃગાવતી દેવી હતું. તે ચેટક રાજાની પુત્રી હતી. શતાતીકને જ્યંતી નામની બહેન હતી. તે શ્રાવિકા હતી; તથા અમલુભગવંત મહાવીરના સાધુઓની પ્રથમ ‘શય્યાતર’ (હિતારો આપનાર) હતી.

એક વખત મહાવીરસ્વામી તે નગરમાં પધાર્યા. તે સાંભળી બધા તેમનાં દર્શને નીકળ્યા. ઉદાયન રાજા પણ તેમનાં દર્શને ગયો. પછી જ્યંતીએ પોતાની બોળઈ મૃગાવતીને કહ્યું કે, ‘હે દેવાનુગ્રિયે ! અહીં અમલુભગવાન મહાવીર પધાર્યા છે; તેવાનાં નામ-ગોત્રના અવલુચ્ચી પણ મોટું ફળ ધાય છે; તો પછી તેમને વંદનાદિ કરવાયા તો

શું જ કહેવું. તથા એક પણ આર્થ અને ધાર્મિક સુવચનના શ્રવણથી મોટું ફળ થાય છે; તો પછી વિપુલ અર્થને મહત્ત્વ કરવા વડે મહાફલ થાય તેમાં નવાઈ શી ? માટે આલ આપણે જઈએ અને તેમને વંદન કરીએ. એ આપણને આ ભવમાં તંધા પરભવમાં હિત, મુખ, અને નિઃશ્રેયસ માટે થશે.

આ સાંભળી મૃગાવતી પણ મહાવીરસ્વામીનાં દર્શન માટે તત્પર થઈ; તથા જયંતીની સાથે વાહનમાં બેસી જ્યાં મહાવીર ભગવાન હતા ત્યાં ગઈ.

દર્શનાદિ કયાં બાદ, તથા ધર્મકથા માંભળ્યા બાદ બધા ભોક્ષ સાથે ઉદામન અને મૃગાવતી પાછાં ફર્યાં.

પરંતુ જયંતી તો ભગવાનને નમસ્કાર કરી પૂજવા લાગી : ‘હે ભગવન્ ! શ્રવે ભારેપણું શાથી પામે ?’

મૃ—હે જયંતિ ! શ્રવે શ્રવહિંસાદિથી^૧ ભારે કર્મોપણું પામે છે.

જયંતી—હે ભગવન્ ! શ્રવેનું ભવસિદ્ધિકપણું^૨ અવભાવથી છે કે પરિણામથી છે ?

મૃ—હે જયંતિ ! ભવસિદ્ધિક શ્રવે અવભાવથી છે, પણ પરિણામથી નથી.

જયંતી—હે ભગવન્ ! જો સર્વે ભવસિદ્ધિક શ્રવે સિદ્ધ થશે, તો આ લોકે ભવસિદ્ધિક શ્રવેરહિત થશે ?

૧. વિગત માટે જુઓ આગળ પા. ૫૧.

૨. મોક્ષ પામવાને યોગ્ય હોવાપણું. જેન દર્શન પ્રમાણે કેટલાક શ્રવે અવભવ્ય છે. તેમનો કદી મોક્ષ થવાનો નથી.

મં—તે અર્થ યથાર્થ નથી. જેમ સર્વ આકાશની શ્રેણી હોય; તે અનાદિ અનંત, તથા ઉપરની બાજુઓએ પરિમિત અને ખીણ શ્રેણીઓથી પરિવૃત્ત હોય; તેમાંથી સમયે સમયે એક પરમાણુ પુદ્ગલ માત્ર ખડો કઢતાં કઢતાં અનંત યુગે ચીતી જાય, તો પણ તે શ્રેણી ખાલી થાય નહીં, તે પ્રમાણે જ્ઞાપ્ય ભવસિદ્ધિ જીવો સિદ્ધ થવાની યોગ્યતાવાળા છે, તોપણ શોક ભવસિદ્ધિ જીવો વિનાનો થશે નહીં.

જયંતી—હે ભગવન! સૂતેલાપણું સારું કે જાગેલાપણું સારું?

મં—હે જયંતિ! કેટલાક જીવોનું સૂતેલાપણું સારું; અને કેટલાક જીવોનું જાગેલાપણું સારું. અધર્મી શોકોનું સૂતેલાપણું જ સારું; કારણ કે તો જ એ શોકો અનેક ભૂતપ્રાણીઓને દુઃખ આપનારા ન થાય; તેમ જ પોતાને કે બીજાને કે બંનેને ઘણી અધાર્મિક સંયોજના (ક્રિયા) સાથે ન જોડે. પરંતુ જે જીવો ધાર્મિક છે, તેઓનું જાગેલાપણું સારું છે; કારણ કે તેઓ અનેક ભૂતપ્રાણીઓને સુખ આપનારા થાય છે; અને પોતાને, પરને કે બંનેને ઘણી ધાર્મિક સંયોજના (ક્રિયા) સાથે જોડનાર થાય છે. વળી એ જીવો જાગતા હોય તો ધર્મજાગરિકા વડે પોતાને જાગૃત રાખે છે. માટે એ જીવોનું જાગેલાપણું સારું છે.

જયંતી—હે ભગવન! સખણપણું સારું કે દુર્બલપણું સારું?

મં—હે જયંતિ! કેટલાક જીવોનું સખણપણું સારું અને કેટલાકનું દુર્બલપણું સારું; ધાર્મિક જીવોનું સખણપણું સારું, અને અધાર્મિકનું દુર્બલપણું સારું.

જયંતી—દક્ષપણું—ઉઘમીપણું મારું. કે આળમુપણું મારું ?

મં—હે જયંતિ ! ધાર્મિક જીવોનું ઉઘમીપણું સારું અને અધાર્મિક જીવોનું આળમુપણું સારું. ધાર્મિક જીવો ઉઘમી (દક્ષ) હોય, તો આચાર્યાદિની પ્રણી સેવા કરે છે, માટે તેઓનું દક્ષપણું સારું છે.

જયંતી—શ્રોત્રેન્દ્રિયને વશ થવાથી ખીડિત થયેલો જીવ શું બાંધે ?

મં—હે જયંતિ ! જેમ ક્રોધને વશ થયેલા જીવ મંથાયે આગળ શંખગેઠ વખતે કહ્યું, તેમ અહીં પણ જાણવું. તેમ ખીજ ઇન્દ્રિયોને વશ થયેલાઓ ત્રિષે પણ જાણવું.

ત્યારબાદ તે જયંતી શ્રમણોપાસિકા શ્રમણુભગવંત મહાવીર પામે એ વાત સાંભળી હર્ષવાળી અને મંત્રુષ્ટ થઈ તથા તેમની પાસે પ્રવ્રજ્યા સ્વીકારી, આર્થ ચંદનાના શિષ્યાપણાએ રહી, અગિયાર અંગો જણી, ધણાં વર્ષો સાધ્વીપણું પાળી, અંતે સાઠ ટંક ઉપવાસ કરી, મરણ પામી, નિર્વાણ પામી, તથા મર્વ દુઃખથી મુક્ત થઈ.

—શતક ૧૭, ઉદ્દે. ૨

ઉદાયન રાજા

ને સમયે સિંધુસૌવીર દેશને વિષે વીતભય નામે નગર હતું. તેના ઈશાનપૂણામાં મૃગવન નામે ઉદ્યાન હતું. તે નગરને વિષે ઉદાયન નામે રાજા હતો. તેને પ્રભાવતી નામની રાણી હતી, તથા તે રાણીથી થયેલો અભીચિ નામે કુમાર હતો. તે રાજાને કેશીકુમાર નામે બાણેજ હતો. તે ઉદાયન રાજા સિંધુસૌવીર વગેરે ૧૬ દેશો, વીતભય વગેરે ત્રણસો ને ત્રેસડ નગરો અને બાણો તથા જોમને છત્ર-ચમર-વીંજણા હાથમાં આપેલા છે એવા મહાસેનક વગેરે દશ મુકુટખંડ

• આ મહાસેન તે ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ અવન્તીનો પ્રદ્યોત આવવા ચંડપ્રદ્યોત. તેની સાથેના યુદ્ધની વિગત આજે સૂત્ર દીક્ષા પા. ૨૬૬-૩૦૦માં આ પ્રમાણે વર્ણવેલી છે : કેટલાક મુસાફરોને સમુદ્રના તોફાનમાંથી બચાવી એક દેવ ચંદનની નિનમૂર્તિ આપી હતી. તેને ઉદાયનની રાણી પ્રભાવતીએ પોતાના મહેલમાં રચાવી હતી. રાણીના મૃત્યુ પછી એક કુળડી દાસી તેની પૂજા કરતી હતી. દેવીપ્રભાવવાળી ગોળીઓ ખાતાં તે દાસી અપૂર્વ સુંદરી બની ગઈ. પછી તેની ઇચ્છાથી ઉન્નતિનીનો ચંડપ્રદ્યોત તે

રાજ્યઓ તથા એવા બીજા ઘણા રાજ્યઓ, યુવરાજા, કાટવાસો (તણવર), નગરશેઠો અને સાર્થવાહો વગેરેનું અધિપતિપણું કરતો હતો; તથા રાજ્યનું પાલન કરતો, જીવઅજીવ વગેરે તત્ત્વોને જાણતો તથા શ્રાવકપણું પાળતો ઉપાસક ધર્મને વિદરતો હતો.

એક વખત તે રાજાને મધ્યરાત્રીને સમયે ધર્મજાગરણ કરતાં કરતાં એવો સંકલ્પ થયો કે, 'તે ગામ, નગર વગેરેને ધન્ય છે, જ્યાં શ્રમણભગવંત મહાવીર વિચરે છે; તથા તે રાજા, શેઠ વગેરેને ધન્ય છે, જેઓ શ્રમણભગવંત મહાવીરને નમસ્કાર કરે છે. જે શ્રમણભગવંત મહાવીર કરતા કરતા અહીં આવે અને આ નગરની જાડાર મૃગવન ઉગાનમાં ગિતરે, તો હું તેમને વંદન કરું તથા નેમની ઉપાસના કરું.

તે વખતે ભગવાન ચંપાનગરીના પૂર્ણબદ્ધ ચૈત્યમાં હતા. તે ઉદાયન રાજાનો આ સંકલ્પ જાણી ત્યાંથી નીકળ્યા અને વીતબળમાં આવી મૃગવનમાં ગિતર્યા. એ

દાસીને અને પેલી મૂર્તિને દૂરી ગયા પછી ઉદાયનને તેની સાથે ધુજ ધણું, અને તેમાં અંડપ્રણીત હાર્યો અને પકડાયો. પછી તેને પલ્લસણ દરમ્યાન છાત્રી મૂળી ઉદાયન પેલી મૂર્તિ સાથે પાછો આવ્યો. તે મૂર્તિ રાજાના વધ પછી દેવે વરસાવેલા પૂજના વરસાદમાં ઘટાઈ ગઈ. પછી હેમચંદ્રે પોતે પોતાના 'મહાવીરચરિત'માં 'જણાવ્યા પ્રમાણે મહાવીરના નિવાસ પછી ૧૬૬૯ વર્ષે, કુમારધાજ દ્વારા ખોદાવી મંગાવી અને પાટણમાં પધરાવી. આ તથા બીજા અનેક ઐતિહાસિક વિગતો માટે જુઓ 'પુરાતત્ત્વ,' પુ ૧, પા. ૨૬૩માં આચાર્યશ્રી જિનવિજયજીનો લેખ.

વાત જાણી પ્રજાજનો દર્પિન થઈ તેમનાં દર્શને નીકળ્યા; અને ઉદાયન રાજ પણ પરિવારથી વીટળાઈને ઝટપટ ત્યાં ગયો. ત્યારબાદ બગવતે ધર્મકથા કહી. ને સાંભળી દર્પિન થઈ ઉદાયન રાજએ બગવાનને પ્રદક્ષિણા કરીને કહ્યું કે, અત્રીચિકુમારને રાજ્ય વિશે સ્થાપન કરી, આપની પાસે હું પ્રવળ્યા એવા ઇચ્છું છું. પછી મદારીર બગવાનની પરવાનગી મળતાં રાજ ઘર તરફ જ્યા નીકળ્યો. પરંતુ નેને રસ્તામાં વિચાર આવ્યો કે, મારા પ્રિય પુત્રને હું રાજ્ય સોંપી પ્રવજિત થાઉં, તો મારો તે પ્રિય પુત્ર મનુષ્ય સંજ્ઞાથી કામભોગોમાં મર્જિત, ધુબ્ધ અને ગદ્દ થઈને અનાદિ અને અનંત સસારસાગરમાં અટવાયા કરશે. માટે હું તો મારા બાણેજ કેશીકુમારને રાજ્ય વિશે સ્થાપું.

ઘેર આવી રાજ્યએ કેશીકુમારના રાજ્યાભિષેકના મહોત્સવની તૈયારી કરવાનો દુકમ આપ્યો. અને ચોગ્ય સમયે ત્રિધિપુરઃસર કેશીકુમાર રાજ થયો પણ ખરો. પછી ઉદાયન પણ પ્રવજિત થઈ, ચોગ્ય તપ-કર્મ કરતો મરણ પામી સિદ્ધ થયો - મુક્ત થયો. *

* પછીના આવશ્યકચૂલિં, દીક્ષા આદિ પ્રયોગમાં ઉદાયનના મૃત્યુની નોંધ આ પ્રમાણે લીધી છે : દીક્ષા લીધા પછી લૂખા-સૂકા બિલાદારને કારણે તેના શરીરમાં વ્યાધિ થયો. રોગોએ તેને દર્દી બાવાનું જણાવ્યું. તે માટે તે મનમાં રહેવા લાગ્યો. એક વખત તે વીતબયમાં ગયો. ત્યાં તેનો બાણેજ કેશી રાજ્ય કરતો હતો. તેને દુષ્ટ મંત્રીઓએ મરમાવ્યો કે, આ રાજ બિશુદ્ધવનથી હંદાળી રાજ્ય મેળવવા આદે છે. ત્યારે તેણે કહ્યું કે, તેણે રાજ્ય આપ્યું છે, તો તે પાછું ઇચ્છે તો અશ્વથી દઈશ. પરંતુ અંતે

ત્યાર પછી અન્ય કેઈ દિવસે અભીચિકુમારને મધ્યરાત્રિને મમથે કુટુંબજગરણ કરતાં કરતાં એવો વિચાર થયો કે, 'હું ખરેખર ઉદાયન રાજાનો પ્રભાદેવીની કુક્ષિયી ઉત્પન્ન થયેલો પુત્ર છું; છતાં ઉદાયન રાજાએ મને છોડી પોતાના ભાણેજ કેશીકુમારને રાજ્ય ઉપર બેસાડી, ભગવંત મહાવીર પામે પ્રવ્રજ્યા લીધી.' આવા પ્રકારના મોટા અપ્રીતિયુક્ત માનસિક દુઃખથી પીડિત થયેલો તે અભીચિકુમાર પોતાના અંતઃપુરના પરિવાર મહિત પોતાનો સરમામાન લઈને ચાલી નીકળ્યો અને ચંપાનગરીમાં દક્ષિણ રાજાને આશ્રયે રહ્યો. ત્યાં તેને વિપુલ ભોજસામગ્રી પ્રાપ્ત થઈ. પછી તે 'શ્રાવક' પણ થયો, પરંતુ ઉદાયન રાજાએ પ્રત્યે તેની વૈરવૃત્તિ કાયમ જ રહી. રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નરકાવાસોની પાસે એમકં લાખ અસુરકુમારોના આવાસો કલ્યા છે. અભીચિકુમાર ધણાં વર્ષો સુધી શ્રમણોપામકપણ પાળી, અર્ધમાસિક મંદેખનથી (ત્રીમ દક ઉપવાસ કરી,) પોતાના વેરની આશ્વેયના વગેરે કર્યા વિના મરણ પામ્યો, અને અસુરકુમાર દેવપણે ઉત્પન્ન થયો. ત્યાં કેટલાક અસુરકુમાર દેવોની એક પવ્યોપમ ત્રિપિતિ કહી છે, અને અભીચિદેવની પણ તેટલી જ છે. તે ત્રિપિતિનો ક્ષય થયા પછી તે મહાવિદેહ ક્ષેત્ર વિષે ઇસદ થયો અને મર્ષ દુઃખોનો અંત કર્યો.

— સતક ૧૩, ઉદ્દે ૧

દુષ્ટ મંત્રીઓની સલાહ મુજબ કેશીએ તે સબને એક ગોવાલસુતા દાથે દહીંમાં એર નખાવી મારી નખાવ્યો. પછી નગરની દેવતાએ તે આણું નગર ધૂળના વરસાદથી કાઢી દીધું. આવળ સુત્ર ૦ રીકા પૃ. ૧૩૭-૮.

ગંગાદત્ત દેવ

તે કાગિ ઉશ્લુક્તીર નામે નગર હતું. તેની અદાર એક-
 ઝાંખૂક નામે ચેત્ય હતું. એક વખત મહાવીરસ્વામી ત્યાં
 પધાયાં. તે વખતે શક દેવેન્દ્ર મહાવીર ભગવાનને આવી
 મંદિમ આઃ પ્રશ્નો પૂછી ઉતાવળપૂર્વક ભગવાનને વંદન
 કરી, દ્વિત્ય વિમાન ઉપર પાછા ચડી, ન્યાંચી આપ્યો હતો
 ત્યાં પાછા ચાલ્યો ગયો. તે પ્રશ્નો આ પ્રમાણે હતા : હે
 ભગવન ! મોટી ઋદ્ધિવાળો દેવ બહારના પુદ્ગલો અહણુ
 કરીને જેમ અર્ધા આવવાને સમર્થ છે, તેમ બહારના પુદ્ગલોને
 અહણુ કરીને જવા-જોડવા-ઉત્તર દેવા-આંખ ઉઘાડવા મીંચવા
 '—ગરીરના અવવોને મંકેચવા પહોળા કરવા—સ્થાન શય્યા
 કે દવાધ્યાય જૂમિ (નિષ્ઠા) ભાગવવાને-વૈકિયરૂપ ધારણ
 કરવાને—અને વિપયોપભાગ કરવાને સમર્થ છે ?

તેના જવાબમાં મહાવીરસ્વામીએ કહ્યું કે, હે શક,
 મોટી ઋદ્ધિવાળો દેવ બહારના પુદ્ગલો અહણુ કરીને એ .

મહું કરવા સમર્થ છું; પણ તેમને ગ્રહણ કર્યા વિના મમર્થ નથી^૧.

પછી ગૌતમે ભગવાનને વંદન કરી પ્રશ્ન પૂછ્યો કે, હે ભગવન! હું આ પ્રમાણે મંક્ષિત પ્રશ્ન પૂછી ઉત્સુકતાપૂર્વક નમન કરી કેમ ઉતાવળો ચાલ્યો ગયો?

ત્યારે ભગવાને ઉત્તર આપ્યો — હે ગૌતમ! મહાશુક કદ્દપના મહાસામાન્ય નામના વિમાનમાં મોટી ઋદ્ધિવાળા એ દેવો એક જ વિમાનમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયા. તેમાં એક માયા મિથ્યાદષ્ટિરૂપે ઉત્પન્ન થયો; અને એક અમાયા સમ્યગ્દષ્ટિરૂપે ઉત્પન્ન થયો. પછી પેલા માયા દેવે અમાયા દેવને કહ્યું કે, પરિણામ પામતી વસ્તુને પરિણત ન કહેવાય; કારણ કે હજી તે પરિણમે છે, માટે પરિણત નથી પણ અપરિણત છે. ત્યારે પેલા અમાયા દેવે કહ્યું કે, પરિણામ પામતા પુદ્ગલો પરિણમે છે માટે પરિણત કહેવાય, પણ અપરિણત ન કહેવાય. પછી તે સમ્યગ્દષ્ટિદેવે અવધિજ્ઞાન વડે મને અહીં આવેલો જોઈ, એ બાબતની ખાતરી કરવા આવવાનો વિચાર કર્યો; અને તેથી પોતાના મોટા પરિવાર સાથે ને અહીં આવવા નીકળ્યો છે. પણ દેવરાજ શકે ભારી તરફ આવતા તે દેવની તેવા પ્રકારની દિવ્ય દેવચૂતિ, ઋદ્ધિ અને પ્રભાવને ન મહન કરતો, આઃ મંક્ષિત પ્રશ્નો પૂછી, ઉત્સુકતાપૂર્વક વંદીને ચાલ્યો ગયો.

૧. સર્વ જિંસારી જીવ (માસરૂપે, આહારાદિરૂપે, કે કર્મરૂપે) બાહ્ય પુદ્ગલો ગ્રહણ કર્યા વિના કાંઈ ક્રિયા કરી નથી શકતા; પણ હઠાચ મહાઋદ્ધિશાળી દેવ કરી શકતો હોય એવી આગંધાથી ગરબો પ્રશ્ન છે.

આ વાત સાહે છે નેટલામાં તો પેસેા સમ્યગ્દષ્ટિ દેવ
 શીઘ્ર ત્યાં આવ્યો અને ભગવાનની પ્રદક્ષિણાપૂર્વક તેણે પેસેા
 પ્રશ્ન તેમને પૂછ્યો. ત્યારે ભગવાને તેનું મંતવ્ય જ માંચું
 કહ્યું. આથી હર્ષિત થઈ તે દેવ ત્યાં જ બેસી ભગવાનની
 'પર્યુપાસના કરવા લાગ્યો. પછી ભગવાને તે દેવને અને
 સમાજનોને ધર્મકથા કહી. તેથી મંતુષ્ટ તથા આરાધક બની
 તે દેવ જિભો યયો અને ભગવાનને વંદન કરીને બોલ્યો :
 'હે ભગવંત ! હું બવસિદ્ધિક છું કે અબવસિદ્ધિક ?
 સમ્યગ્દષ્ટિ છું કે મિથ્યાદષ્ટિ ? પરિમિત સંસારવાળો છું કે
 અપરિમિત સંસારવાળો ? મુલભોધિક છું કે દુર્લભોધિક ?
 આરાધક છું કે વિરાધક ? (ચરમ) અંતિમ શરીરવાળો છું કે
 અચરમ શરીરવાળો ?

ત્યારે ભગવાને તેને જવાબ આપ્યો : 'હે મંગલત !
 તું બવસિદ્ધિક છે, . . . તથા ચરમશરીરવાળો છે.

પછી મંગલત દેવ ગૌતમોદિને બત્રીસ પ્રકારનાં નાટક
 દેખાડીને બ્યાંથી આવ્યો હતો ત્યાં પાછો ચાલ્યો ગયો.

ગૌ—હે ભગવન્ ! મંગલત દેવની તે બધી દિવ્ય ઋદ્ધિ
 ક્યાં ચાલી ગઈ ?

મ—હે ગૌતમ ! તે તેના શરીરમાં સમાઈ ગઈ.

ગૌ—હે ભગવન્ ! મંગલતે તે દિવ્ય ઋદ્ધિ કેવી રીતે
 મેળવી ?

મ—હે ગૌતમ ! હરિતનાપુરમાં જૂના સમયમાં મંગલત
 નામનો ગૃહસ્થ રહેતો હતો. તે વખતે આદિકર, સ્વર્ગ,

સર્વદર્શી, આકાશગત ચક્રધાજા. તથા દેવો વડે ખેંચાતા ધર્મ-
 પદ્મયુક્ત શ્રી મુનિ સુવ્રત તે નગરમાં સહઆશ્રયન નામના
 ઉગ્રાનમાં ફરતા ફરતા આવીને ઊતર્યા. તેમને આવેલા બધી
 પ્રમતજનો સાથે ગંગદત્ત પણ તેમનાં દર્શને ગયો, અને તેમની
 ધર્મકથા સાંભળી, પોતાના પુત્રને બધો કારભાર સોંપી
 પ્રવ્રજિત થયો. પછી તે અગિયાર અંગો બધ્યો અને અનેક
 નવ આચરણ લાગ્યો. અંત સમયે ૬૦ ટંકનો ઉપવાસ કરી, તે
 મરણ પામ્યો અને મહાશુક કલ્પમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયો. તેની
 ને સ્થિતિ મત્તર સાગરોપમ વર્ષની છે. ત્યાંથી મ્યુત થયા
 પછી ને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સિદ્ધ, શુદ્ધ અને મુક્ત થયો.*

— સતક ૧૬, ઉદ્દે ૫

* બીજા પ્રશ્નને વિગાધા નગરીમાં બહુપુત્રિક ચૈત્યમાં
 ભગવાન પદ્માર્ધા હતા ત્યારે શકદેવ આવીને ૩૨ પ્રકારનો તાટ્ય-
 વિધિ બતાવી ગયો. તેણે તે ઋષિ કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી એવા
 પ્રશ્નના જવાબમાં ભગવાને હસ્તિનાપુરના ૧૦૦૮ વાણિયાઓના
 નાશક કાર્તિક રોકની વાત કહી. તે પણ મુનિ સુવ્રતનો હપદેશ
 સાંભળી ૧૦૦૮ વાણિયાઓ સાથે પ્રવ્રજિત થયો હતો, ૧૪ પૂર્વ
 બધ્યો હતો, તથા બાર વર્ષ સાધુપણે રહી અંતે ૬૦ ટંક બધ્યો
 વળી મરણ પામ્યો હતો અને બે સાગરોપમ આયુષ્યવાળો દેવરાજ
 થયો હતો. તે અંતે મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સિદ્ધિ પામ્યો.

— સતક ૧૮, ઉદ્દે ૨

‘ં અને પુદ્ગલાન્તિકાયને ડીકાય (મર્ત) જણાવે કે એ પ્રમાણે કેમ માની શકાય ?

હવે તે નમરમા મદ્રુક નામનો ધનનાન શ્રાવક રહેતો હતો. એક વખત મહાનીરને રાજગૃહમા આવેલા જાણી મદ્રુક તેમને દર્શને જતો હતો, તેટલામા પેલા અન્ય તીર્થિકાએ તેને જોયો, એટલે તેમણે તેને બોલાવીને પોતાનુ ઉપરનુ મતવ્ય જણાવ્યુ ત્યારે તેણે જવામ આપ્યો ‘તે કોઈ વગ્તુ કાર્ય કરે, તો આપણે તેને કાર્ય દ્વારા જાણી શકીએ કે જોઈ શકીએ પણ જો તે પોતાનુ કાર્ય ન કરે તો આપણે તેને જાણી શકતા નથી તેમ જોઈ શકતા નથી પવન વાય છે, પણ આપણે તેનુ રૂપ જોઈ શકતા નથી, ગધગુણવાળા પુદ્ગલો છે, છતાં તેમનુ રૂપ આપણે જોઈ શકતા નથી, અગ્નિના કાદમા અગ્નિ છે, છતાં તે અગ્નિનુ

* જેનો ખીલો ભાગ ન થઈ શકે એવા અસને-ખડને ‘અસ્તિ’ અથવા ‘પ્રદેશ’ કહે છે, અને એના સમુદાયને ‘દાય’ કહે છે અર્થાત્ અસ્તિકાય એટલે પ્રદેશોનો સમૂહ એ દ્રવ્યો એવા અન્ય અખડ ૨૬ ધરૂપ ■ કે જેના અવિર્જાન્ય સૂક્ષ્મ અંગ સુદ્ધિથી ક્રૂપી મનાય છે પુદ્ગલ દ્રવ્યના પ્રદેશ પોતાના ૨૬ વર્ધી જુદા થઈ શકે છે, પણ ખીલ ચાર દ્રવ્યના તેમ થઈ શક્યા નથી કારણ કે, તે ચારે અમૂર્ત છે વધુ માટે જુઓ આમળ ખડ ૩, અસ્તિકાય વિભાગ ધર્મ અને અધર્મનો અતી પ્રતિષ્ઠ અર્થ નથી લેવાનો આ બે દ્રવ્યો ગતિ અને સ્થિતિમા સંદાયક છે પાણી વિના જેમ માઝી ગતિ કે સ્થિતિ ન કરી શકે, તેમ આ બે દ્રવ્યો અન્ય દ્રવ્યોની ગતિ તથા સ્થિતિમા સંદાયક છે પુદ્ગલ અન્તિકાય એટલે જેને અન્ય દર્શનો પ્રકૃતિ કે જડ તત્વ કહે છે તે

રૂપ આપણે જોતા નથી; સમુદ્રને પેલે પાર રૂપો છે, પણ આપણે તેમને જોતા નથી. દેવલોકમાં પણ પદાર્થો છે, પણ તેમને આપણે જોતા નથી. એ પ્રમાણે તમે કે હું કે એવા અજ્ઞાની! જોતે ન જાણીએ કે ન દેખીએ, તે બધું ન હોય, તો ધાગી વસ્તુઓનો અભાવ થઈ જાય !'

આમ કહીને મદુકે તેમને નિરુત્તર કર્યા. પછી તે આગળ ચાલ્યો અને ભગવાન પાસે જઈ તેમને વંદનાદિ કર્યા. ત્યારે ભગવાને તેને એ બધું બનેલું કહી સંભળાવીને જણાવ્યું કે, હે મદુક ! જે કોઈ પુરુષ, પોતે નહિ જોયેલી, નહિ સાંભળેલી, નહિ સ્વીકારેલી કે નહિ જાણેલી વસ્તુને, હેતુને, પ્રશ્નને કે ઉત્તરને ઘણાં માણસો વચ્ચે કહે છે; તે અર્હંતોની અને તેમણે કહેલા ધર્મની આશાતના (અવમાનના) કરે છે. માટે તેં પેલાઓને એ પ્રમાણે ફીક કહ્યું છે, સારું કહ્યું છે.' ત્યારે ભગવાને મદુકને એમ કહ્યું, ત્યારે તે અતિ સંતુષ્ટ થયો. પછી ભગવાને તેને અને સભાજનોને ધર્મકથા કહી. પછી મદુકે પણ ભગવાનને ઘણા પ્રશ્નો પૂછ્યા અને અર્થો જાણ્યા. પછી તે તેમને વંદનાદિ કરી પાછો ચાલ્યો ગયો.

ગૌ—હે ભગવન ! તે મદુક શ્રાવક આપની પાસે પ્રવ્રત્ત્યા લેશે ?

મ—હે ગૌતમ ! એ અર્થ સમર્થ નથી. પણ તે ઘણાં શીલવ્રતાદિ વડે તથા વચાચોગ્ય સ્વીકારેલાં તપકર્મ વડે આત્માને ભાવિત કરતાં અતિ સાદા ટંક ઉપવાસ કરી, મરણ પામી સૌધર્મ કલ્પમાં અરુણાભ વિમાનમાં દેવપણે

ઉત્પન્ન થયે; પછી ચાર પત્યોપમ કાળ મુધી ત્યાં રહી, અને તે મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સિદ્ધિપદ પામશે.

—સતક ૧૮, ઉદેઠ ૭.

* * * *

કાશોદાથી વગેરેએ આ પ્રકારનો જ પ્રશ્ન રાજગૃહમાં ભિક્ષા ભાગવા નીકળેલા ગૌતમને પૂછ્યો હતો. ત્યારે તેમણે જણાવ્યું હતું: “હે દેવાનુગ્રિયો! અમે જે વસ્તુ ન હોય તેને ‘છે’ એમ નથી કહેતા; અને હોય તેને અવિદ્યમાન નથી કહેતા. માટે તમે જ્ઞાન વડે સ્વયમેવ તે વસ્તુને વિચાર કરો.”

પછી એક વાર મહાવીર ભગવાન ધણા માણસોને ધર્મોપદેશ કરતા હતા ત્યારે કાશોદાથી ત્યાં આવ્યો. એટલે ભગવાને તેને બોલાવીને ઉપરનો પ્રસંગ કહી સંભળાવ્યો અને જણાવ્યું કે, હું પંચાસ્તિકાઓની પ્રશ્નણા કરું છું.

ત્યારે કાશોદાથીએ તેમને પૂછ્યું: “હે ભગવન! અરૂપ ચાર અસ્તિકાઓમાં કોઈ બેસવા-સૂવા-આબોહવા શક્તિમાન છે?”

મં—ના. પરંતુ રૂપી અણ્વકાય પુદ્ગલાસ્તિકાયમાં તેમ કરવા શક્તિમાન છે.

કાશો—હે ભગવન! રૂપી અણ્વકાય પુદ્ગલાસ્તિકાયને જીવતાં પાપકર્મ લાગે?

મં—ના. અરૂપી જીવકાયને પાપકર્મો લાગે છે.

પછી કાશોદાથી બોધ પામ્યો અને રક્તકની પેટ તેણે ભગવાન પામે પ્રવળ્યા લીધી, અને અગિયાર અંગોનું

અધ્યયન વગેરે કર્યો. પછી મહાવીર બગવાન રાજગૃહથી બહારના દેશોમાં ચાલ્યા ગયા. પછી ત્યારે તે ફરી પાછા આવ્યા, ત્યારે કાલોદાયી તેમને વંદનાદિ કરવા ગયો અને ત્યાં તેને તેમની સાથે આ પ્રમાણે પ્રશ્નોત્તર થયા :

કાં—હે બગવન ! પાપકર્મો અશુભ ફળવાળાં કેમ હોય ?

મં—હે કાલોદાયિ ! જેમ કેઈ પુરુષ મુંદર યાગમાં મુંદર તથા અદાર પ્રકારનાં શાકદાળાદિ યુક્ત પરંતુ વિપમિશ્રિત ભોજન કરે, તે તે ભોજન શરૂઆતમાં સારું લાગે, પણ પછી તેનું પરિણામ ખૂટું આવે; તેમ જીવોનાં પાપકર્મો અશુભ ફળવાળાં હોય છે. તથા જેમ ઔષધમિશ્રિત ભોજન શરૂઆતમાં સારું ન લાગે, પણ પછી સુખપણે પરિણામ પામે છે, તેમ જીવોને હિંસાદિ મહાપાપનો ત્યાગ, તેમ જ ક્રોધાદિ પાપરથાનોનો ત્યાગ પ્રારંભમાં સારો નથી લાગતો, પણ પછી પરિણામે સુરૂપપણે પરિણત થાય છે.

—શનક ૭, ઉદ્દે ૧૦

સોમિલ પ્રાહ્મણ

તે વખતે વાણિજ્યગ્રામ નગરમાં દ્વિતિપલાશ નામનું ચેલ હતું. તે નગરમાં સોમિલ નામે ધનિક તેમજ ઋગ્વેદાદિ બ્રાહ્મણશાસ્ત્રોમાં કુશળ બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. એક વખત ભગવાન મહાવીર તે નગરમાં આવ્યા ત્યારે સોમિલને વિચાર આવ્યો કે, હું તેમને આવા પ્રકારના અર્થો તથા ઉત્તરો પૂછુ, જો તેઓ મને તે અર્થો અને ઉત્તરો યથાર્થ રીતે કહેશે તો તેમને વંદન કરીશ, પરંતુ નહિ કહે તો તેમને નિરુત્તર કરીશ.

એમ વિચારી તે મહાવીર પાસે આવ્યો અને થોડે દૂર બેસી તેણે આ પ્રમાણે કહ્યું :

પ્ર૦—હે ભગવન^૧ તમને યાત્રા^૨ યાપનીય,^૨ અવ્યા-
બાધ અને પ્રામુક^૩ વિહાર છે ?

૧. સ્વરી રીતે સંયમનો નિર્વાહ કરવો તે.

૨. સુખરૂપ સમય વિતાવવો તે.

૩. નિર્જંબ, નિર્દોષ.

ઉ૦—હે સોમિલ ! મને તે બધું છે.

પ્ર૦—હે ભગવન્ ! તમને યાત્રા શું છે ?

ઉ૦—હે સોમિલ ! તપ, નિયમ, સંયમ, સ્વાધ્યાય, અને ધ્યાનાદિમાં જે મારી પ્રવૃત્તિ છે, તે મારી યાત્રા છે.

પ્ર૦—હે ભગવન્ ! તમને યાપનીય શું છે ?

ઉ૦—હે સોમિલ ! યાપનીય જે પ્રકારનું છે : ઇન્દ્રિય-યાપનીય અને નોઇન્દ્રિયયાપનીય. ઓત્રાદિ પાંચ ઇન્દ્રિયો મને આધીન વર્તે છે, એ મારે ઇન્દ્રિયયાપનીય છે; અને મારા કાંઈ, માન, માયા, અને દોષ એ ચારે કપાએ વ્યુચ્છિન્ન થયેલા છે અને ઉદયમાં આવતા નથી, એ મારે નોઇન્દ્રિય-યાપનીય છે.

પ્ર૦—હે ભગવન્ ! તમને અવ્યાબાધ શું છે ?

ઉ૦—હે સોમિલ ! મારા વાત, પિત્ત, કફ અને મંનિપાતજન્ય અનેક પ્રકારના શરીરસંબધી દોષો ઉપશાંત થયા છે અને ઉદયમાં આવતા નથી, એ મને અવ્યાબાધ છે.

પ્ર૦—હે ભગવન્ ! તમારે પ્રાસુકવિહાર શું છે ?

ઉ૦—હે સોમિલ ! આરામો, ઉદ્યાનો, દેવકુલો, સભાઓ પરમો તથા સ્ત્રી-પશુ-નપુંસક રહિત વસતિઓમાં નિદ્રોપ અને સ્ત્રીકારવાયોમ્ય પીઠ (સૂતાનું પાટિયું), ફલક (પીઠ પાછળ ઓઠિંગણુ રાખવાનું પાટિયું) શય્યા અને પથારીને પ્રાપ્ત કરી હું વિહરું છું, તે મારો પ્રાસુક વિહાર છે.

પ્ર૦—હે ભગવન્ ! સરિસવો આપને ભક્ષ્ય છે કે અભક્ષ્ય ?

ઉ૦—હે સોમિલ તારાં બ્રાહ્મણનાં શાસ્ત્રોમાં સરિસવ શબ્દના જે અર્થ કહ્યા છે : ૧. સદશવયાઃ—એટલે કે મિત્ર

અન ૨ મર્ષ-એટલે કે નગ્ન તેમા જે મિત્રમરિમ ૬ તે પણ પ્રાપ્તના છે માથે જન્મેના સાથે પીછરેવા અને માથે ધૂળમા મેલા તે તણે શ્રમણ-નિર્ઘયને અભક્ષ્ય છે, પરંતુ ધ્યાન્યસગ્મિન મે પ્રકારના છે શસ્ત્રાદિથી નિર્ઘય થયેના (શસ્ત્રપરિણુત) અને શસ્ત્રાદિથી નિર્ઘય ન થયેના (અશસ્ત્રપરિણુત) તેમા અશસ્ત્રપરિણુત તો નિર્ઘયને અભક્ષ્ય છે શસ્ત્રપરિણુતના પાછા મે પ્રકાર છે એપણીય (છઠ્ઠના નાયક, નિદોષ) અને (ન છઠ્ઠનાધાયક, મદોષ) તેમા અને એણીય ના નિર્ઘયને અભક્ષ્ય છે જે એપણીય છે તે મે પ્રાપ્તના છે યાચિત (મળેના) અને અયાચિત (ન મળેના) તેમા જે અયાચિત છે, તે તો શ્રમણને અભક્ષ્ય ૬, અને યાચિત મે નગરના છે મળેવા અને નહિ મળેના તેમા જે નહિ મળેના છે, તે નિર્ઘયો અભક્ષ્ય છે, અને મળેના ભક્ષ્ય છે

પ્ર૦—હ ભગવન! મામ તમારે ભક્ષ્ય છે કે અભક્ષ્ય?

ઉ૦—હે મોખિય! મામ એટલે મહિના તો અભક્ષ્ય છે, તેમજ મામ એટલે સોનું ૩૫ તોળાના માપ, તે પણ અભક્ષ્ય છે, પરંતુ મામ એટલે આડ જે શસ્ત્રાદિપરિણુત, યાચિત મળેરે હોય તો ભક્ષ્ય છે

પ્ર૦—હે ભગવન! આપને કુલત્યા ભક્ષ્ય ૬ ૬ અભક્ષ્ય?

ઉ૦—હે મોખિય! કુલીનસ્ત્રી એ અર્થમા કુલત્યા અમારે અભક્ષ્ય છે, પણ કળથી એ અર્થમા કુલત્યા અમારે શસ્ત્રાદિપરિણુતાદિ હોય તો ભક્ષ્ય છે

૩૦—હે ભગવન! આપ એક છો, બે છો, અક્ષય છો, અન્યય છો, અવસ્થિત છો, કે અનેક ભૂત-વર્તમાન-ભાવી પરિણામને યોગ્ય છો?

૩૦—હે સોમિલ! હું એક પણ છું; અને તે કહું તે બધું ભૂત-વર્તમાન-ભાવી પરિણામને યોગ્ય (સુધી પણ) છું. દ્રવ્યરૂપે હું એક છું; અને જ્ઞાનરૂપે તથા દર્શનરૂપે બે છું; પ્રદેશ (આત્મપ્રદેશ) રૂપે હું અક્ષય છું, અન્યય છું અને અવસ્થિત પણ છું; તથા ઉપયોગની દૃષ્ટિએ હું અનેક ભૂત-વર્તમાન-ભાવી પરિણામને યોગ્ય છું.

અહીં સોમિલ બ્રાહ્મણ પ્રતિષ્ઠા પામ્યો અને પ્રવ્રંત્યા સેવાની પોતાની અશક્તિ હોવાથી બાર પ્રકારનો આવક ધર્મ અંગીકાર કરી વિહરવા લાગ્યો. બાકીનું બધું શંખ આવકની જગ જાયતું.

—શતક ૧૮, ઉદે. ૧૦

નાનો અતિમુક્તક

તે સમયે શ્રમણબ્રમવત મહાવીરના શિષ્ય અતિમુક્તક નામના કુમારશ્રમણ^૧ હતા તે બોળા અને મિનયા હતા. એક વખત ભારે વરસાદ વરસતો હતો ત્યારે પોતાની કાપમા પાત્ર અને ગ્નેહરણુ લઈને મવત્યાગ માટે તે બહાર આવા ગમ્તામા તેમણે વહેતા પાણીનું એક ખામોચિયું જોયું તેમણે તેના ફરતી એક માગીની પાત્ર ગાધીને તેમા પોતાનું પાત્ર તરવું મૂક્યું, અને આ મારી નાન ટે' એમ કહી રમત રમવા માઠી કેટલાક ગ્યવિરોએ એ મનુ જોયું તેઓએ આવીને મહાવીર ભગવાનને પૂછ્યું

‘હે દેવાનુગ્રિય! આપના અતિમુક્તક નામના કુમાર શ્રમણ કેટલા ભવો ઉપાં બાદ મિદ્ધ થશે?’

મં—હે આર્યો! તે આ ભવ પૂરો કરીને જ સિદ્ધ થશે માટે હે આર્યો! તમે તેની અનર્હલા, નિદા, તિરસ્કાર અને અપમાન કરો નહિ, પણ જ્ઞાનિ રાખ્યા વિના તેને માથવો, મહાય કરો અને તેની સેવા કરો. કારણ કે તે આ હરા શરીરવાળો છે. પણ તે ગ્યવિરો તે અતિમુક્તકને વગર જ્ઞાનિએ સાચવવા લાગ્યા તથા તેની સેવા કરવા લાગ્યા.

—શતક ૫, ઉદે૦ ૪

૧ તે છ વર્ષની ઉમરે નિર્મલ પ્રવચન ઉપર રુચિ ધરીને પ્રવર્તિત થયા હતા સામાન્ય રીતે આઠ વર્ષ પહેલા દીક્ષા લેવાની સંભવતા નથી.

કેટલા શિષ્યો સિદ્ધ થશે ?

એક વખત મહાશુક નામના દેવલોકમાંથી, મહાસર્ગ નામના મોટા વિમાનમાંથી મોટી ઋદ્ધિવાળા એ દેવોં શ્રમણુ-ભગવંત મહાવીરની પાસે પ્રાદુર્ભૂત થયા. તેમણે મનથી જ ભગવાનને વંદનાદિ કરી, પ્રશ્ન પૂછ્યા; તથા ભગવાને પણ તેમને મનથી જ જવાબ આપ્યા, તે સાંભળી મંતુષ્ટ થઈ તેઓ ફરી મનથી જ તેમને વંદનાદિ કરી તેમની પર્યુપાસના કરવા લાગ્યા.

તે વખતે ભગવાનના મોટા શિષ્ય ગૌતમ મહાવીર-સ્વામીની પાસે ઊભડકે એસીને ધ્યાન ધરતા હતા. ધ્યાન પૂરું થયા પછી તેમને મંકલ્પ થયો કે, એ દેવો ભગવાન પાસે પ્રાદુર્ભૂત થયા હતા, તે ક્યાંથી શા માટે આવ્યા હતા તે હું ભગવાનને પૂછું.

ભગવાને તેમનો ધરાદો તેમને પ્રથમથી જ કહી બતાવીને તેમને તે દેવો પાસે જ શંકા ટાળવા મોકલ્યા. દેવો તેમને

આવતાં જોઈ હર્ષિત થયા તથા જટ ઝીભા ચર્ષ ગયા. પછી ગૌતમને તેમણે કહ્યું કે, “હે ભગવન! અમે મહાશુક કંપમાંથી મહાસર્ગ વિમાનમાંથી આવ્યા છીએ; અમે ભગવાનને મનથી જ પૂછું છું કે, ‘હે ભગવન! આપ દેવાનુગ્રિયના કેટલા શિષ્યો સિદ્ધ થશે?’ ત્યારે ભગવાને પણ મનથી જ અમને જવાબ આપ્યો કે, ‘હે દેવાનુગ્રિયો! મારા માનમે શિષ્યો મિદ્ધ થશે.’ એ રીતે અમે મનથી જ પૂછેલા પ્રશ્નના જવાબ પણ અમને અમણુભર્ગવંત તરફથી મન દ્વારા જ મળ્યા; તેથી અમે તેમની પર્યાપાસના કરીએ છીએ.” એમ કહીને તે દેવો ગૌતમને વંદન કરી, જે દિશામાંથી પ્રગટયા હતા, તે દિશામાં જ અંતર્ધાન ચર્ષ ગયા.

—શતક ૫, ઉદ્દે ૪

ગૌતમને આશ્વાસન

તે સમયે ભગવાન રાજગૃહમાં પધાર્યા હતા. ને અરસામાં ગૌતમસ્વામી પોતાને કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ ન થવાથી ખિન્ન રહેતા હતા. એટલે ધર્મકથા પૂરી થયા પછી શોદા વીખરાઈ ગયા બાદ મહાવીરસ્વામી ગૌતમને સંબોધીને કહેવા લાગ્યા :

‘હે ગૌતમ ! તું મારી સાથે ઘણા કાળ સુધી રનેહથી અંધાયેલ છે; હે ગૌતમ ! તે ઘણા લાંબા કાળથી મારી પ્રશંસા કરી છે; હે ગૌતમ ! તારો મારી સાથે ઘણા લાંબા કાળથી પરિચય છે; હે ગૌતમ ! તે ઘણા લાંબા કાળથી મારી સેવા કરી છે; હે ગૌતમ ! તું ઘણા લાંબા કાળથી મને અનુસર્યો છે; હે ગૌતમ ! તું ઘણા લાંબા કાળથી મારી સાથે અનુકૂળપણે વર્ત્યો છે; હે ગૌતમ ! તુરતના દેવભવમાં અને તુરતના મનુષ્યભવમાં તારી સાથે મારો સંબંધ છે.

વધારે તો શું ? પણ મરણ પછી શરીરનો નાશ થયા બાદ અહીંથી અવધી આપણે બને મરણા, એક પ્રયોગનંવાળા (એક સિદ્ધિક્ષેત્રમાં રહેવાવાળા), તથા વિશેષતા અને બેદરદિત (સિદ્ધ) થઈશું.

મૌ.—હે ભગવન્ ! આ વાત અનુત્તરૌપપાતિક દેવો પણ જાણે છે અને જુઓ છે ?

મ.—હા જૌતમ ! તે દેવોએ અનંત મનોદ્વંધની વર્ગણાઓને જેવરૂપે પ્રાપ્ત કરી છે તથા વ્યાપ્ત કરી છે. તેથી તેઓ આ વાત જાણે છે અને જુઓ છે.

—શતક ૧૪, ઉદે ૭

મહાશિલાકંઠક સંગ્રામ

ઐતિહાસિક નોંધ

આ યુદ્ધમાં તે વખતના મુખ્ય રાજવંશોના ઉલ્લેખ છે. મગધદેશના રાજગૃહ નગરમાં રાજા શ્રેણિક (બૌદ્ધ ગ્રંથોના ખિંખિસાર) રાજ્ય કરતો હતો. તેના પુત્ર કુણિક (બૌદ્ધ ગ્રંથોના અભતશત્રુએ) શ્રેણિકના મરણ^૧ પછી ચંપાનગરીને^૨ પોતાની રાજધાની બનાવી. કુણિક પછી તેના પુત્ર ઉદાયિએ પાટલિપુત્રને રાજધાની બનાવી, અને તેના પછી નવ નંદોએ રાજ્ય કર્યું. પછી મૌર્યવંશી ચંદ્રગુપ્ત આવ્યો.

૧. રાજ્યલોભને કારણે અભતશત્રુએ ખિંખિસારને કેદ કરી મારી નાખ્યો હતો. જુઓ આ માળાનું 'બુદ્ધચરિત' પુસ્તક, પા. ૧૨૬.

૨. ચંપા એ અંગદેશની રાજધાની હતી. પરંતુ મગધદેશના રાજાએ અંગદેશ છોડી લીધા પછી 'અંગ-મગધ' એ દ્વંદ્વસમાસથી અંગનો મગધ સાથે કલ્પેષ કરવામાં આવતો. જુઓ 'બુદ્ધચરિત' પુસ્તક, પા. ૧૨૮

તે મમયમા મહાજનમતાક ગચ્ચે। પણ અન્તિત્વમા
હતા તેનું એક ગાન્ય નચ્છ-વિદેહનું હતું વિદેહાનું ગાન્ય
પચ્છઓ માથે જોડાર્ધ ગયું હતું^૧ વચ્છઓની ગચ્છધાની
રેશાવી હતી તેનો ગજન ચેટક હતો મહારાગની માતા
ત્રિગયા, ચેટકની મગી બહેન થતી હતી ચેટકને માત
પુત્રીઆ હતી તેમા રચવી જ્યેષ્ઠાને મહારાગના મોટાભાઈ
નદીવર્ધન માથે પરણાવવામા આવી હતી મામાની કન્યા
આથે બાણેજનું વપ્ર થવાનો ગિરાજ આજે કટલાખ બાગેમા
/ તેમ તે વખતે પણ પ્રચલિત હતો મહાવીરની પુત્રી
પ્રિયન્શનાના વપ્ર પણ મહારાગની મગી બહેન મુદર્શનાના
પત જમાયિ વેરે થમા હતા

ચેટકની ખીંડ પુત્રીઓ (એક સિવાય)^૨ પણ તે
વખતના પ્રમિદ્ધ રાજઓ માથે પરણી હતી પ્રમાનનીને
ઉદાયન માથે પરણાવવામા આવી હતી તે ઉદાયનની કથા
આ પ્રથમા આગળ પા ૨૨૬ ઉપર આપેલી છે પદ્માવતીને
ચપાના દધિવાહન માથે મૃગાવતીને/ કૌશાખીના શતાની
માથે, ગિરાને ઉજ્જયિનીના પ્રહોત સાથે, અને ચેત્ત્યણુને
મગધના ત્રેણિક માથે પરણાવવામા આવી હતી^૩

૧ જુઓ આ ગાણાનું 'જુદ્ધચરિત' પા ૧૩૨

૨ સુન્દરેષ કમારિયવચ્છમામા ન નેન બિદુણી થઈ થઈ હતી

૩ તેમનો બાપ તો આવ ખોવાથી પુત્રીઓને પરણાવતો
ન હતો, ચેત્ત્યણ સિવાય બાકીનીને તેમની તેમની માતાઓએ
રાતની સમિતી પરણાવી હતી ચેત્ત્યણને મેળવવા ત્રેણિને
મોટા ભોગ આપવો પડ્યો હતો (જુઓ હેમચંદ્રાચાર્ય'ચરિત
'મહાવીરચરિત')

ચેલ્લણનો પુત્ર તે જ કૌણિક રાજા.

તેને હલ્લ અને વિહલ્લ નામે બે નાના ભાઈઓ હતા. તે બંને હંમેશાં સેયંનક નામના ગધેહસ્તી^૧ ઉપર બેસી વિલાસ કરતા. તે બેઈને કૌણિકની પત્ની પદ્માવતીએ અદ્વેષાઈથી તેમની પાસેથી તે હસ્તી લઈ લેવા માટે કૌણિકને કહ્યું. કૌણિકે તેઓની પાસે હાથીની માગણી કરી. ત્યારે વેલ્લે^૨ જણાવ્યું કે એ હાથી તથા હાર બંને ત્રેણિક રાજા છવતા હતા ત્યારે તેમની મારફતે અમને મળેલાં છે; માટે તારે તે હાથી બેઈતા હોય તો અર્ધું રાજ્ય મને બદલામાં આપ. પરંતુ તેમ કરવું કબૂલ ન રાખતાં કૌણિકે તો પોતાની માગણી આજી રાખી. પછી તેના બચથી બંને ભાઈઓ પોતાનો હાથી તથા હાર લઈને દાદા ચેટકને ત્યાં વૈશાલી નગરીમાં નાસી આવ્યા. કૌણિકે દૂત મોકલી તે બંને ભાઈઓને સોંપી દેવાની ચેટક પાસે માગણી કરી, પણ ચેટક રાજ્યએ તેમ કરવાની ના પાડી. પછી કૌણિકે પોતાના કાલ વગેરે દશ ભાઈઓને ચેટક સાથે યુદ્ધ કરવા બોલાવ્યા. ચેટકે પણ નવ મહાકિ અને નવ લેગ્ગકિ એમ અઠાર ગણ-રાજ્યોને એકઠા કર્યા. યુદ્ધ શરૂ થયું. ચેટક રાજ્યને એવું મત હતું કે દિવસમાં એક વાર બાણ ફેંકવું. દસ દિવસમાં ચેટકે કૌણિકના કાલાદિ દસ ભાઈઓનો નાશ કર્યો. અગિયારમે

૧ ઉત્તમ હાથી, જેના મધથી જ ખીજ હાથી બાગી વાય છે.

૨. નિરયાવલિ સૂત્રમાં માત્ર વેલ્લેનો જ ઉલ્લેખ છે. ભગવતીની ટીકામાં બંને ભાઈઓનો ઉલ્લેખ છે.

દિવસે ચેટકને જીતવા કૃષ્ણે દેવનું આરાધન કરવા અષ્ટમ (આઠ ટંકના ઉપવાસ) નું તપ કર્યું તેથી શક અને ચમરેન્દ્ર આવ્યા શકે કહ્યું કે ચેટક પરમ ત્રાવક છે, માટે તેને હું મારીશ નહીં પણ તારું રક્ષણ કરીશ પછી શકે કૃષ્ણેનું રક્ષણ કરવા સારું વળ્લના જેવું અભેદ કવચ કર્યું—ગી. ૫૦. ૩૧૬

ગી. —હે ભગવન! મહાશિલાકટક મત્રામ થતો હતો ત્યારે કોણ જીત્યા અને કોણ હાર્યા?

મ. —હે ગૌતમ! વળ્લવિદેહપુત્ર કૌષ્ઠિક જીત્યો, અને નવ મત્વકિ અને નવ લેઝકિ જેઓ કાશી અને કોશલ દેશના અદાર ગણરાજાઓ હતા તેઓ પરાજય પામ્યા. તે મત્રામ માટે કૌષ્ઠિકે પોતાના પદ્મહસ્તી ઉદાયિને તથા ચતુરંગ મેનાને તૈયાગ કરાવી પછી કૌષ્ઠિક જ્ઞાન કરી, મહિકર્મ (પૂજા) કરી, પ્રાચક્ષિતગ્ન (વિદ્યોનો નાશ કરનાર), કૌતુક (મધીતિવદ્ધાદિ) અને મગનો કરી, મર્વાયકાગ્ધી વિભ્રપિત થઈ, જખ્તર ધારણ કરી, ધતુર્દંડ ગ્રહણ કરી, માથે કોરટક પુષ્પની માળાનાળા હવ મહિત જહાર નીકળ્યો અને પોતાના ઉદાયિ હસ્તી ઉપર સનાગ થઈને મહાશિલાકટક મત્રામમા આયો તેની આગળ દેવરાજ શક મોડું વળ્લ મરખુ અભેદ કવચ વિકુન્ઠિને જીત્યો હતો તે કૃષ્ણે રાજા એકવા હાથી વડે પણ શત્રુપક્ષનો પરાજય કરવા મમથ હતો તેણે નવ મત્વકિ અને નવ લેઝકિ જેઓ કાશી અને કોશલના અદાર ગણરાજાઓ હતા, તેઓના મહાન યોદ્ધાઓને હણ્યા, ધાયલ દર્પા અને મારી નાખ્યા, તેઓની અધિક્યુક્ત ધ્વજાઓ અને પતાકાઓ પાડી નાખી, તથા

જેઓના પ્રાણ મુશ્કેલીમાં છે એવા તેઓને ચારે દિશાએ નસાડી મૂક્યા.

તે સંગ્રામમાં જે ઘોડા, હાથી, ચોદા અને સારથિઓ તૃણ, કાષ, પાંદડા કે કાંકરા વતી હણાયા, તેઓ સધળા એમ જાણુતા હતા કે હું મહાશિલાથી હણાયો, તે હેતુથી તે મહાશિલાકંઠક સંગ્રામ કહેવાય છે.^૧ તે સંગ્રામમાં ૮૪ લાખ માણસો હણાયા; તથા નિઃશીલ, રોષે બરાચેલા, ગુસ્સે થયેલા, યુદ્ધમાં ધાયલ થયેલા અને અનુપશાંત એવા તેઓ ધણે ભાગે નરક અને તિર્થંચ યોનિમાં ઉત્પન્ન થયા છે.

પછી રથમુશલ નામે બીજો સંગ્રામ થયો. તેમાં દૌણ્ડિક અને દેવેન્દ્ર શક ઉપરાંત અસુરેન્દ્ર ચમર રાજાએ પણ ભાગ લીધો હતો; તે એક મોટું લોહાનું કિડીન (તાપસોનું વાંસનું પાત્ર) જેવું કવચ વિકુર્વીને ઊભો રહ્યો હતો. દૌણ્ડિક તે વખતે જૂતાનંદ નામના હાથી ઉપર હતો. તે સંગ્રામમાં અશ્વરહિત, સારથિરહિત, ચોદાઓ રહિત, અને મુશલસહિત એક રથ ઘણો જનસંહાર કરતો ચારે બાજુ દોડતો હતો. માટે તે રથમુશલ સંગ્રામ કહેવાય છે. તેમાં પણ, દૌણ્ડિક જીત્યો અને નવમઘ્નિક અને નવ શ્વેચ્છિક પરાજય પામ્યા અને ચારે દિશામાં ભાગી ગયા.

૧. પછી આવતા 'રથમુશલ' યંત્ર જેવું આ 'મહાશિલા-કંઠક' પણ એક યુધ્ધયંત્ર હતો, જે મોટી ગિલાઓ ફેંકતો હતો. પછીના વખતમાં ધરાનીઓ તલવારોવાળો રથ રાત્રસેન્યમાં મોકલતા, જેની પીઝાળી તલવારો દારુણ દત્તલ ચલાવતી, તેણે આ 'રથમુશલ' યંત્ર લાગે છે.

તે સંગ્રામમાં હૃદ લાખ માણસો મરાયાં. તેમાંથી દશ હજાર એક માણસીના ઉદરમાં ઉત્પન્ન થયાં; એક દેવસોકમાં ઉત્પન્ન થયો; એક ઉત્તમ કુલમાં ઉત્પન્ન થયો, અને બાકીના પ્રણે ભાગે નરક અને તિર્થથ યોનિમાં ઉત્પન્ન થયા.

ગૌં—હે ભગવન! દેવના ઇંદ શકે અને અમુરગાને ધૃષ્ટિકને કેમ સહાય આપી?

મં—હે ગૌતમ! દેવોનો ઇંદ શકે ધૃષ્ટિક રાગ્નનો પૂર્વભવસંબંધી મિત્ર હતો; અને ચમર પણ ધૃષ્ટિક રાગ્નનો તાપસની અવસ્થામાં મિત્ર હતો. તેથી તેમણે તેને મદદ કરી હતી.

ગૌં—હે ભગવન! ધણાં માણસો એમ કહે છે કે, મંગ્રામમા હણાયેલા મનુષ્યો દેવસોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે.^૧ એ પ્રમાણે કેમ હોય?

મં—હે ગૌતમ! એમનું એ કહેવું મિથ્યા છે. હું ના એમ કહું છું કે :

તે કાળે વૈશાલી નગરીમાં વરુણ નામે નાગનો પૌત્ર રહેતો હતો. તે શ્રાવક હતો તથા ધનાઢ્ય હતો અને નિરંતર છ ટંકનો ઉપવાસ કર્યા કરતો હતો. પછી જ્યારે તેને રાગ્નના અને મણુના આદેશથી તથા બળબળરીથી રથુમુશલ સંગ્રામમાં જવા માટે આજ્ઞા થઈ, ત્યારે તેણે છ ટંકના ઉપવાસ વધારી આઠ ટંકના કર્યા; અને પછી તે ચાર ઘંટાવાળા અશ્વચમાં બેસી સંગ્રામમાં જિત્યો. ત્યાં તેણે એવો નિયમ લીધો કે, આ સંગ્રામમાં મને જે પહેલો

મારે નેને મારે મારવો; બીજને નાહ. પછી એક મુનુપ રથમાં બેસી તેની સામે આવ્યો અને નેને પ્રહાર કરવાનું કહેવા લાગ્યો; ત્યારે વરુણે તેને પોતાનો નિયમ કહી સંભળાવ્યો. એટલે પેલાએ બાણથી વરુણને મુખ ત ધાવલ કર્યો. પછી વરુણે પણ તેને બાણથી હણ્યો. પછી પોતાનો પણ અંતકાળ આવ્યો. જાણીતે એકાંત સ્થાનમાં આવ્યો ગયો અને ઘોડાઓને છૂટા કરી, ડાબના સંધારા ઉપર પૂર્વ દિશામાં પથકાસને (પદ્માસને) બેઠો; અને આ પ્રમાણે બોલ્યો :

‘પૂજ્ય અર્હંતાને નમસ્કાર થાઓ, જેઓ સિદ્ધિગતિને પ્રાપ્ત થયા છે. શ્રમણભગવાન મહાવીરને નમસ્કાર થાઓ, જે તીર્થના આદિકર છે, સિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાવાળા છે; તથા જે મારા ધર્મીયાર્થ અને ધર્મના ઉપદેશક છે. ત્યાં રહેલા ભગવાનને અહીં રહેલો હું વંદું છું. ત્યાં રહેલા ભગવાન મને જુઓ.’ પછી તે આ પ્રમાણે બોલ્યો : ‘પહેલાં મેં શ્રમણભગવાન મહાવીર પાસે જીવનપર્યંત સ્થૂલ દિશા વગેરે પાંચ મહાપાપોના ત્યાગનો નિયમ લીધો હતો. પરંતુ હવે અત્યારે તો સર્વ પ્રકારનાં દિશાદિ મહાપાપોનો ત્યાગ કરું છું — વગેરે રક્તક મુનિની કથાની પેઠે બલકુલ. પછી તેણે બપ્પર છોડી નાખ્યું અને જાણુને ખેંચી કાઢ્યું. પછી આશ્વોચનાદિ કરી સમાધિને પ્રાપ્ત થયેલો તે મરણ પામ્યો.

હવે તે નાગના પૌત્ર વરુણનો એક પ્રિય બાલમિત્ર પણ તે યુદ્ધમાં સામેલ હતો. તે પણ બન્યારે ધાવલ થયો ત્યારે તેણે નાગના પૌત્ર વરુણને સંગ્રામમાંથી બહાર નીકળતો જોયો. એટલે તેણે પોતાના ઘોડાઓને મોભાવ્યા અને

વરુણની પેઠે વિસર્જિત થયાં. પછી વસ્ત્ર પાથરી, તે ઉપર, બેસી તે પૂર્વદિશા તરફ અંજલિ કરીને બોલ્યો કે, 'હે ભગવન! મારા પ્રિય બાલમિત્ર વરુણને જે શીલવતાદિ હોય તેમને પણ હો'. એમ કહી તેણે બાજર છોડ્યું અને બાણને ખેંચી કાઢ્યું. પછી તે પણ અનુક્રમે મરણ પામ્યો.

વરુણને મરણ પામેલો જોઈ, પાસે રહેલા વાનવ્યંતર દેવોએ તેના ઉપર દિવ્ય સુગંધી ગંધોદકની વૃષ્ટિ કરી, પાંચ વર્ષનાં કૂક તેની ઉપર નાખ્યાં, અને દિવ્ય ઝીતગાંધર્વનો શબ્દ પણ કર્યો. તે પ્રભાણે નાગના પૌત્ર વરુણની દિવ્ય ઋદ્ધિ અને પ્રભાવ સાંભળીને તથા જોઈને ધણા માણસો (ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે) પરસ્પર એમ કહે છે કે, અંગ્રામમા ધાયલ થયેલા દેવલોકને પામે છે!

ગૌ.—હે ભગવન! તે વરુણ મરીને ક્યાં ગયો?

મ.—હે ગૌતમ! તે સૌધર્મ દેવલોકને વિષે અરુણાબ વિમાનમાં દેવપણે ઉત્તમ થયો છે, તેની આયુરશિધિ ત્યાર પછ્યોપમ વર્ષની છે. ત્યાંથી મરીને તે મહાવિદેહક્ષેત્રમાં સિદ્ધિ પામશે.

—શતક ૭, ઉદે ૯

દેવાનંદા આહ્વાણી

તે કાલે આહ્વાણકુંડગ્રામ^૧ નામે નગર હતું. તેમાં અદુશાસક નામે ચૈત્ય હતું. તે નગરમાં ઋષભદત્ત નામે આહ્વાણ રહેતો હતો. તે ધનિક તેમ જ ચારે વેદોમાં નિપુણ હતો. તે અમણેનો ઉપાસક હતો. તેની પત્ની દેવાનંદા પણ અમણેની ઉપાસિકા હતી.

૧. તે વખતે વૈશાલિ શહેરમાં (અત્યારનું બસાર. પટણાથી ૨૭ માઈલ દૂર) તેની પાસેનાં બે ગણ પરાંને પણ સમાવેશ થતો હતો. કુંડગ્રામ તેનું પડું હોય તેમ લાગે છે. તેમાં દ્વત્રિચેનો મહોલો દ્વત્રિચકુંડગ્રામ તરીકે પ્રસિદ્ધ હતો; તેવા આહ્વાણેનો મહોલો આહ્વાણકુંડગ્રામ નામે પ્રસિદ્ધ હતો.

એક વખત મહાવીરસ્વામી તે ગામમાં પધાર્યા. તે વાન જાણી ઋષભદત્ત અને દેવાનંદા? પણ ખુશ થઈ ગયાં. એસી મહાવીર ભગવાનનાં દર્શન ગયાં. ઋષભદત્ત ભગવાનને વિધિસર પ્રણામ કરી ઊભો રહ્યો. દેવાનંદા પણ ત્રણ વાર પ્રદક્ષણ કરી, વંદન કરી, ઋષભદત્તને આગળ કરી, પોતાના પરિવારસહિત હાથ જોડી, વિનયપૂર્વક ઊભો રહી.

તે વખતે દેવાનંદા. બ્રાહ્મણીના રતનમાંથી દૂધની ધારા છૂટી, તેનાં કોચન આનંદાશ્રુથી ભીનાં થયાં, તેનું શરીર હર્ષથી પ્રકુલ્લ થતાં તેનો કંચુક વિસ્તીર્ણ થયો, તેનાં રોમકૂપ ઊભાં થયાં, તથા તે શ્રમણભગવાન મહાવીરને આનિમિષ દૃષ્ટિથી જોતી જોતી ઊભો રહી.

એ જોઈ ગૌતમે મહાવીરસ્વામીને પૂછ્યું કે, ‘હે ભગવંન! આ દેવાનંદા બ્રાહ્મણીને આપને જોઈ રતનમાંથી દૂધની ધારા કેમ છૂટી?’

૧. મૂળમાં દેવાનંદાની તૈયારીનું સબસાબીને સામે તેવી અતિશયતાવાળું વર્ણન છે. જેમકે—આભરણો પહેરી, ચીનાંશુક પત્ર પહેર્યું, ઉપર દેશમાં વસ્ત્ર ઓઢ્યું, સુગંધિત પુષ્પોથી ફેરા માર્યા, કપાળમાં ચંદન લગાવ્યું, હાથામરુના ધૂપ વડે સુગંધિત રાઈ; ધણી કુખ્જ દાસીઓ, ચિલાવ દેશની દાસીઓ એમ અનેક દેશ વિદેશથી આવીને એકઠી થયેલી, પોતાના દેશના પહેરવેરા, જેવા વેરાને ધારણ કરનારી, કુશલ અને વિનયવાળી દાસીઓને પરિવાર સાથે લીધા; તથા પોતાના દેશની દાસીઓ, ખોળઓ, વાદ કંચુકો અને માન્ય પુરુષોના જંદ સાથે રથ આગળ આવી ઠં.

મં—હૈં ગૌતમ ! આ દેવાનંદા મારી ખરી માતા છે; અને હું તેનો પુત્ર છું^૧, માટે તેને તેમ થયું છે.

પછી ભગવાને ઋષ્યમદત્તને, દેવાનંદાને અને ત્યાં બેંગા થયેલા સોંકાને ધર્મ કહ્યો. ત્યાર પછી તુષ્ટ ઋષ્ય ઋષ્યમદત્તે ૨૬૬૬ની પેઠે ભગવાન પાસે પ્રવળ્યા લીધી. ૧૧ અંગોનું અધ્યયન કર્યું, અનેક તપકર્મો કર્યા અને અને સાઃ ટંકના અનશન વડે મરણ પામી, તે સિદ્ધ, છુદ્ધ અને મુક્ત થયો.

દેવાનંદાએ પણ ભગવાન પાસે દીક્ષા લીધી. ત્યારબાદ મહાવીરે તેમને આર્ચાદંડના નામની આર્યને શિષ્યાપદ્યે સોંપ્યાં, તેમણે પણ ૧૧ અંગોનું અધ્યયન કર્યું, અનેક તપ કર્યાં અને અને સાઃ ટંકના ઉપવાસ વડે મરણ પામી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી.

—શતક ૫, ઉદ્દે ૩૩

૧. ગર્કેડની આજ્ઞાથી તેના સેનાપતિ હરિવિગમેયિ દેવે મહાવીરના મર્માધાન પછી ૮૩ મા દિવસે તેમને દેવાનંદાની કૃષ્ણ-માંથી ઉપાડી ત્રિશલા ક્ષત્રિચાલીની કૃષ્ણમાં મૂકી દીધા હતા; અને ત્રિશલાને ઝખ દેવાનંદાની કૃષ્ણમાં મૂક્યો હતો. જુઓ આચાર્યમ સૂત્ર સુ. ૨, અ. ૧૫. આ માળાનું ‘આચાર્યમ’ પુસ્તક, પા. ૧૬૮. દેવાનંદાને આવા મર્મરત્નની હાલિ થઈ તેના કારણમાં એમ નિહાવવામાં આવે છે કે, પૂર્વજન્મમાં તે અને ત્રિશલા નેહાણી દેશણી હતાં. તે વખતે દેવાનંદાએ ત્રિશલાને રત્નકરૂં થયો હતો. તીર્થંકર અત્યકુલોમાં, હરિદ્રકુલોમાં, બિહુકુલોમાં કે બ્રહ્મકુલોમાં ન અવતરી શકે. મહાવીરને બ્રાહ્મણીના પેટ અવતરતું પડયું તેનું કારણ એ હતું કે, પોતાના આગલા જન્મમાં તેમણે ગોત્રમદ કર્યો હતો.

જમાલિ

બ્રાહ્મણકુંડામની પશ્ચિમ દિશાએ એ જ રથજે ક્ષત્રિયકુંડામ નગર હતું. તેમાં જમાલિ નામનો ક્ષત્રિયકુમાર રહેતો હતો.^૧ તે ધનિક હતો તંથા પોતાના મહેલમાં અનેક પ્રકારની મુદ્ર પુવતીઓ વડે ભજવાતાં બત્રીસ પ્રકારનાં નાટકો વડે નૃત્ય અનુમાર નાચતો, ખુશ થતો, તથા ઋતુ અનુસાર ભોગ ભોગવનો વિહરતો હતો.

એક વખત ભગવાન મહાવીર તે ગામમાં પધાર્યા. તેમને આવ્યા જાણી મોટા જનસમુદાય અનંદિત થતો તથા કાલાહલ કરતો તે તરફ જવા લાગ્યો. તે જોઈ જમાલિએ કંચુકિને બોલાવીને પૂછ્યું કે, આજે ઈદ, રકંદ, વાસુદેવ.

૧. તે જમાલિ મહાવીરની સગી બહેન મુદરાંનાનો પુત્ર અને મહાવીરની પુત્રી પ્રિયદર્શનાનો પતિ હતો. જુઓ વિશેષાવસ્યકસૂત્ર ૨૩-૭

નાગ, યક્ષ, જૂત, કુવો, તળાવ, નદી, ધરો, પર્વત, વૃક્ષ, મંદિર, સ્તૂપ કે શાનો ઉત્સવ છે કે જેથી બધા આમ કોલાહલ કરતા બહાર જાય છે? ત્યારે કંચુકિએ તેને મહાવીર ભગવાનના આખ્યાની વાત કરી. તે જાણી જમાલિ પણ રનાનાદિથી પવિત્ર ધર્મ રથમાં ખેસી લાં જવા નીકળ્યો. પછી ચૈત્ય પાસે આવતાં રથમાંથી ઢિતરી, તેણે પુષ્પ, તાંબૂલ, આયુષાદિ તથા પગરખાં દૂર કર્યાં; ખેસને જનોઈની પેઠે વીંટાળ્યો; અને કોગળો કરી, ચોખ્ખો ધર્મ, અંજલિ વડે હાથ જોડી તે મહાવીર માસે ગયો, અને વંદનાદિ કરી ધર્મોપદેશ સાંભળવા લાગ્યો.

ભગવાનનો ધર્મોપદેશ સાંભળ્યા બાદ સંતુષ્ટ ધર્મ, તેણે જિભા ધર્મને ભગવાનને ત્રણ વાર પ્રદક્ષિણા કરી, તથા નમસ્કાર કરી આ પ્રમાણે કહ્યું, “હે ભગવન્! હું નિર્ઘેયના પ્રવચન ઉપર શ્રદ્ધા કરું છું, વિશ્વાસ કરું છું, રુચિ કરું છું; તથા હે ભગવન્! હું તે પ્રવચન અનુમાર વર્તવાને તૈયાર થયો છું. હે ભગવન્! તમે જે ઉપદેશ આપો છો તે નેમ જ છે, સત્ય છે, તથા અસંદિગ્ધ છે; પરંતુ, હે દેવાનુપ્રિય! મારાં માતપિતાની રજા માગીને હું આપની પાસે દીક્ષિત ધર્મ ગૃહવાસનો ત્યાગ કરી, સાધુપણું સ્વીકારવા ઇચ્છું છું.

પછી તે પોતાને ઘેર ગયો અને માતપિતાને ભગવાનના ધર્મોપદેશની અને તેમાં પોતાને થયેલી રુચિની વાત કરી. તે જાણી તેનાં માતપિતા તેના પુણ્યશાળીપણાથી ખુશ થયાં. પરંતુ જ્યારે તેણે સંસારબંધથી ઉદ્ધિગ્ન ધર્મ સાધુ થવાની વાત કરી, ત્યારે તેની માતા એકદમ પરસેવાથી બીના શરીરવાળી ધર્મ ગર્ભ; તેનાં અંગો શોકભારથી કંપવા લાગ્યાં; તે નિરનેમ

તથા ગોભા વિનાની થઈ ગઈ; તેનાં આબૂપણો ઢીલાં થઈ ગયાં; નેનું ઉત્તરીય વસ્ત્ર સરી ગયું અને ત્રીખરાયેલા કેશપાશ સાદન મૂર્છિત થઈને તે કુહાડાથી છેદાયેલી ચંપકલતાની પેઠે, કે' ઉભવ પૂરો થતાં ઇન્દ્રધ્વજની જેમ નીચે પડી ગઈ. તરત જ નંના ઉપર પાણી છાંટવામાં આવ્યું, અને તેને પાંખો નાખવામાં આવ્યો. પછી કંઈક સ્વસ્થ થતાં તે આક્રંદ કરવા લાગી. 'હે ભત્તા! તું મારો છટ, કાંત, અને પ્રિય છે; આભરણુની પેટી જેવો, અને શુભિતના ઉત્સવ જેવો આનંદજનક છે; ઉંમરાના પુષ્પની પેઠે તારા નામનું શ્રવણ પણ દુર્લભ છે, તો તારું દર્શન તો દુર્લભ હોય તેમાં નવાઈ શી? તારો વિયોગ અમારાથી એક ઘણુ પણ સહન નહિ થઈ શકે; માટે અમે જીવિએ છીએ ત્યાં મુઘી તુ ઘેર જ રહે; પછી કુલવંશતંત્રીની વૃદ્ધિ કરીને વૃદ્ધાવસ્થામાં તું માધુ થજો.'

ત્યારે જમાલિએ તેમને કહ્યું, 'હે માતપિતા! આ મનુષ્યભવ અનેક જન્મ-જરા-મરણ-રોગ વગેરે શારીરિક અને માનસિક દુઃખોની રૂપરત વેદનાથી અને સેંકડો વ્યસનોથી પીડિત, અધ્રુવ, અને મંધ્યાના રંગ જેવો, પરપોટા જેવો, ડાબની મળી ઉપર રહેલા જલજિંદુ જેવો, સ્વપ્નદર્શન જેવો, અને ત્રીજગીના ચમકારા જેવો ચંચળ છે. સડતુ, પડતું અને નાશ પામવો એ તેનો ધર્મ છે. પહેલાં કે પછી તેનો અવસ્થ ત્યાગ કરવાનો છે, તો હે માતપિતા! કોણ જાણે છે કે, કોણ પ્રથમ જશે અને કોણ પછી જશે? માટે દે માતપિતા! દૃ તમારી અનુમતિથી ભગવાન પાસે પ્રવ્રજ્યા પ્રહણ કરવા ઇચ્છુ છુ.'

માતપિતા—હે પુત્ર ! તારું શરીર ઉત્તમ રૂપ, લક્ષણ-
અંગન (મસા-તલ વગેરે) અને ગુણોથી યુક્ત છે; તથા ઉત્તમ
ગુણ. વીર્ય અને સત્ત્વસહિત છે. તું વિજ્ઞાનમાં વિચક્ષણ છે,
સૌભાગ્યગુણથી ઉન્નત છે, કુક્ષીન છે, અત્યંત સમર્થ છે,
અનેક પ્રકારના વ્યાધિ અને રોગથી રહિત છે; નિરુપદ્રવ,
ઉદાત્ત અને મનોહર છે. માટે હે પુત્ર ! જ્યાં સુધી તારા
શરીરમાં રૂપ-યૌવનાદિ ગુણો છે, ત્યાં સુધી તું તેનો અનુભવ
કર; પછી અમારા મરણ પામ્યા બાદ, કુલતંત્રુની વૃદ્ધિ કરી,
વૃદ્ધાવસ્થામાં તું સાધુ થજે.

જમાલિ—હે માતપિતા ! આ શરીર દુઃખનું ધર છે,
અનેક વ્યાધિઓનું સ્થાન છે; અસ્થિ, સ્નાયુ અને નાડીના
સમૂહનું બનેલું છે; માટીના વાસણ જેવું દુર્બલ છે;
અશુચિથી ભરેલું છે; તેની સારવાર નિરંતર કરવી પડે છે;
તથા છર્ણ કરવી પડે સંયું. પડવું અને નાશ પામવો એ તેના
સહજ ધર્મો છે. વળી એ શરીર પહેલાં કે પછી અવસ્થ
છાડવાનું છે. તો હે માતાપિતા ! કોણ જાણે છે કે કોણ
પહેલાં જશે અને કોણ પછી જશે ?

માતપિતા—હે પુત્ર ! તારે આ આઠ સ્ત્રીઓ છે.
તે વિશાળ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલી બાળાઓ છે. તે રૂપ,
લાવણ્ય અને યૌવનથી યુક્ત છે. વળી તે સમાન કુલથી
આણેલી, કલામાં કુશલ અને સર્વકાલ લાડપુષ્પને યોગ્ય છે.
તે માર્દવગુણથી યુક્ત, નિપુણ, વિનયોપચારમાં પંડિત અને
વિચક્ષણ છે. સુંદર, મિત્ર અને મધુર બોલવામાં, તેમ જ
હાસ્ય, કટાક્ષ, ગતિ, વિલાસ અને સ્થિતિમાં વિસારદ છે;
ઉત્તમ કુલ અને શીલથી ગુણોન્નિત છે; વિગૃહ કુલરૂપ

વશત્તુની ગ્રહિ કરવામા સમર્થ યૌનનસાળી છે, મનને અનુકૂળ અને હૃદયને ઇષ્ટ છે, ગુણો વડે પ્રિય અને ઉત્તમ છે, તેમ જ હમેશા ભાવમા અનુરક્ત અને મર્મ અંગમા સુદૃઢ છે. માટે હે પુત્ર ! તુ એ શ્રીઓ સાથે મનુષ્યમયત્વી વિશાલ કામભોગો ભોગવ, ત્યાગ પછી શુક્તનોગી થઈ, વિગયોની ઉત્સુકતા દૂર થયા પાદ, અમારા મૃત્યુ પછી દીક્ષા લેજે.

જન્માસિ—હે માતપિતા ! મનુષ્યમયત્વી કામભોગો અશુચિ અને અશાશ્વત છે, વાત, પિત્ત, શ્લેષ્મ-વીર્ય અને સોષ્ણને ઝરવાવાળા છે, વિષા, મત્ર, શ્લેષ્મ, નામિકાનો મેષ, વમન, પિત્ત, પરુ, શુક્ર અને ગોષ્ણિતથી ઉત્પન્ન થયેલા છે. વળી તે અમનોદ્ય તથા ખરામ મત્ર અને દુર્ગંધી વિદાથી ભરપૂર છે, મૃતકતા જેવી ગધવાળા ઉચ્છ્રામથી અને અશુભ નિશ્વાસથી ઉલ્લેગ ઉત્પન્ન કરે છે. પીમત્મ, હલકા અને વ્યમય (અશુભ દ્રવ્ય)ના આનંદપ હોવાથી હુ ખટપ અને મર્મ મનુષ્યોને માધારણુ છે, શારીરિક અને માનસિક અત્યંત દુઃખ વડે માધ્ય છે, અજ્ઞાન જનથી મેવાયેલા છે, માધુ પુરુષોથી હમેશા નિન્દનીય છે, અનત મમારની ગ્રહિ જનના છે, પરિણામે કદુક કળવાળા છે, બળતા ધામના પૂજાની પેટે ન મૂકી દઈએ તો હુ ખ્યાનુમધી અને મોક્ષ માર્ગમા વિમ્મટપ છે.

માતપિતા—હે પુત્ર ! અર્ધા (પિતામહ), પર્વા (પ્રપિતામહ) અને પિતાના પર્વા ચક્રી આવેલુ અખ્યટ દ્રવ્ય તારે વિશ્રમાન છે, તે તારે સાત પેઢી સુધી પુષ્કળ દાન દેવાને, પુષ્કળ ભોગવવાને અને પુષ્કળ વહેવવાને પૂરતુ

છે. માટે તેના વડે માનુષિક કામભોગો ભોગવ, અને પછી સુખનો અનુભવ કરી . . . દીક્ષા લેજે.

જમાલિ—હે માતાપિતા ! એ હિરણ્ય વગેરે અગ્નિને સાધારણ છે, ચોરને સાધારણ છે, રાજાને સાધારણ છે, મૃત્યુને સાધારણ છે, તથા દાયાદ (ભાયાત)ને સાધારણ છે. વળી તે અધ્રુવ, અનિત્ય અને અશાશ્વત છે. કોણ જાણે છે કે પહેલાં કોણ જશે અને પછી કોણ જશે . . . માટે હું પ્રવ્રજ્યા સેવા છું છું છું.

આ પ્રમાણે જ્યારે વિપયને અનુદક્ષ ઉક્તિઓથી તેને મનાવી ન શકાયો, ત્યારે વિપયને પ્રતિદક્ષ અને સંપંમને વિષે ભય અને ઉદ્વેગ કરનારી ઉક્તિઓથી તેનાં માતાપિતાએ તેને આ પ્રમાણે સમજાવવા માંડ્યો: ‘હે પુત્ર ! એ નિર્ઘય-પ્રવચન ખરેખર સત્ય, અદ્વિતીય, ન્યાયયુક્ત, શુદ્ધ, શક્ત્યને કાપનાર, સિદ્ધિમાર્ગરૂપ, મુક્તિમાર્ગરૂપ, નિર્વાણમાર્ગરૂપ અને નિર્વાણમાર્ગરૂપ છે; તેમ જ અસંસરહિન તથા નિરંતર અને સર્વ દુઃખના નાશનું કારણ છે. તેનામાં તત્પર થયેલા શ્રવે સિદ્ધ, ભુક્ષ અને મુક્ત થઈ, નિર્વાણને પ્રાપ્ત થાય છે તથા સર્વ દુઃખોનો નાશ કરે છે. પરંતુ તે સ્પર્ધાની પેઠે એકાંત-નિશ્ચિત દષ્ટિવાળું, અજ્ઞાની પેઠે એકાંત ધારવાળું, મોહના જાલને ચાલવાની પેઠે દુબ્ધર, અને વેળુના કોળિયા જેવું નિઃસ્વાદ છે; વળી તે જંગા નદીને સામે પ્રવાહે જવાની પેઠે અને ખે હાથથી સમુદ્ર તરવા જેવું મુશ્કેલ છે; તીક્ષ્ણ તલ્લવારની ધાર ઉપર ચાલવા જેવું દુબ્ધર છે; તથા મોટી શિક્ષા ક્રિયાકવા બરાબર છે. નિર્ઘેષને આધાર્મિક (સાધુને ખ્યાલમાં રાખીને તૈયાર કરેલો આહાર), -ઔદેશિક (સાધુને

ઉદ્દેશને દલી ગોળ વગેરેથી ચ્વાદુ કરેશે), મિશ્રગત (થોડાક પોતાને માટે અને થોડાક સાધુ માટે એમ પહેંચેથી બગો નમેતો આહાર), અધ્યવપૂરક (પોતાને માટે રાધવા માડ્યું હોય તેમા સાધુને આ-યો જાણી નવો ઉમેરેશે), પૂતિકૃત (આધારકર્મિક વગેરેના અશોથી મિશ્રિત), કીત (માનુ માટે ખરીદેશે), પ્રામિત્યક (સાધુને માટે ગીતો આણેશે), આચ્છેદક (મીઠાનો ખૂટવીને આપેશે), અનિન્નક (ધણનો મહિયારો, બધાની ગજ વિના આપેશે), અબ્યાહત (ધર અથવા ગામથી માનુ માટે આણેશે), જાતાગમક (વનમા સાવુ માટે માડેલા સદાનતનો), દુર્ભિક્ષભક્ત (દુકાળમા માડેલા મદાનતનો), ગ્યાનભક્ત (રોગી માટે તેમા કરેશે) વાઈલિકભક્ત (વાદળ ચડી આપ્યા હોય ત્યારે માધુથી બહાર ભિક્ષા માટે જવાય નહિ માટે તેમા કરેશે), અને પ્રાધૃર્ણકભક્ત (મહેમાન માટે તેમા રક્ષા) આહાર, તથા ગમ્યાતર્પિઃ (જેને ત્યા ઉતારો કર્યો જાય તેનો પિંડ), રાજર્પિઃ, તેમ જ મય, કદ, ફલ, બીજ અને હરિયાળીનું બોજન ખાવું કે પીવું કલ્પવૃ નથી વળી હે પુત્ર 'તુ મુખને ચોખ્ય છે, પણ દુ ખને ચોખ્ય નથી તેમ જ દાદ તડકો, જૂખ, તગસ, ચોર, આપદ (જગવી જનનર), ઝાન અને મચ્છન્દા ઉપદ્રવોને, વાતપિતાદિ જન્ય રોગોને અને નમના દુઃખોને તેમ જ તેના વિવિધ પરિપદો (મંકટો) અને ઉપમર્ગો (નિર્મો)ને મહવાને તુ ગમર્થ નથી

તમાલિ—હે માતપિતા 'ખરેખર, નિર્ગ્રંથ પ્રવચન રહી ન રમદશક્રિતવાળો, માયર અને હવકા પુરુષોને તથા આ સોકમા આમકત, અને પગ્થોથી પરામુખ એવા વિવચનપ્રણાવાળા

સામાન્ય પુરુષોને દુષ્કર છે; પણ ધીર, નિશ્ચિત અને પ્રયત્નવાન પુરુષને તેનું અનુપાસન જરા પણ દુષ્કર નથી.

આમ ત્યારે તેઓ જમાલિને કોઈ રીતે સમજાવવાને સમર્થ ન થયાં, ત્યારે વગર ઇચ્છાએ તેઓએ તેને દીક્ષા લેવા અનુમતિ આપી. પછી બે લાખ સોનૈયા વડે તેઓએ મહાકુકાનમાંથી^૧ એક રત્નેહરણ અને પાત્ર મંગાવ્યું, તથા એક લાખ સોનૈયા આપીને હજમને બોલાવ્યો. અને જમાલિના ચાર આંગળ જેટલાં ભાગમાં વાળ છોડી બાકીના વાળા કપાલી નાંખાવ્યારે તે કેશ તેની માતાએ સફેદ વસ્ત્રમાં યત્નપૂર્વક મૂકણુ કર્યાં તથા તેમને ગંધોદકથી ઘોષીને ગંધમાલ્ય વડે પૂજ્યા અને શુદ્ધ વસ્ત્ર વડે બાંધીને રત્નકરંડમાં મૂક્યા; પછી હાર, પાણીની ધાર, સિંદુવારનાં પુષ્પ અને તૂટી ગયેલી મોતીની માળા જેવાં દુઃસહ આંસુ પાડતી તે બોલી કે, ઉત્સવો, તિથિઓ અને પર્વોમાં હવે મારે માટે આ કેશ જ જમાલિકુમારના દર્શનરૂપ થશે. ત્યારબાદ તે કેશ તેણે પોતાને ઓશિકે મુકાવ્યા.

પછી જમાલિનાં માતૃપિતાએ ઉત્તર દિશા તરફ બીજું સિંહાસન મુકાવ્યું, અને તેના ઉપર બેસાડીને જમાલિને નવરાવ્યો; પછી તેને સફેદ રેશમી વસ્ત્ર પહેરાવ્યું; તથા મુકુટ,

૧. કુવિકાપણુ—જેમાં ત્રણે જીવનની વસ્તુ મળી શકે, તેની કુકાન.

૨. મૂળમાં, હજમે પ્રથમ મુગધી ગંધોદકથી હાથ ધોયા અને શુદ્ધ આઠ પડવાળા વસ્ત્રથી મોઢાને બાંધ્યું—એટલું વધારે છે.

દાર વગેરે મહામત્સ્ય આબૂષણો^૧ પહેરા-ચા પત્રી હમ્મર
 યુવાનોથી ઊંચડાતી એક પાવખી સગ્નનીને તેમાં જમાવિને
 પૂર્વ દિશા તરફ સિંદાસન ઉપર બેસાડ્યો. પત્રી તેમા
 જમાવિતી માતા તેને જમણે પડખે બદામન ઉપર બેઠી પત્રી
 તેની ધારમાતા ગ્નેહરણ્ય અને પાત્ર વર્ધ તેને ડાબે પડખે
 બદામન ઉપર બેઠી પત્રી તેની પાછળ એક સુદર યુવતી
 મદ્દેહ જત્ર હાથમા વર્ધને ઝીબી રહી પત્રી જમાલિને બને
 પડખે બે યુવતીઓ ધોળા ચમર ગ્રહણ કરીને ઝીબી રહી
 પત્રી તેની ઉત્તરપૂર્વ દિશાએ એક ઉત્તમ યુવતી કવશને
 ગ્રહણ કરીને ઝીબી રહી પત્રી તેની દક્ષિણપૂર્વે એક રમાણી
 વીંઝણો ધરિને ઝીબી રહી પત્રી તે પાવખીને એક મરખા
 વણ્ય અને કહેવાળા ૧૦૦૦ પુગ્ગેએ જાયણ સૌ પહેલા
 ન્વન્તિત્, શ્રીસત્સ, દર્પણ વગેરે મગશે અનુક્રમે ચાલ્યા
 પત્રી પૂર્ણ કવશ ચાલ્યો પત્રી અગનતવનો સ્પર્શ કરતી
 વૈજયતી ધન ચાલી પત્રી ઉત્તમ ધોડાઓ, હાંપીઓ તથા
 ગ્ધોથી ચીટળાયેતો જમાલિકુમાર મરં ઋદ્ધિ સહિત
 વાન્ત્રિના શબ્દ મહિત ચાલ્યો તેને ચક્રવા, પચોગીઓ
 વગેરે ગ્તાઓમા ધણા ધનના અર્થીઓ તથા કામના અર્થીઓ
 અભિનદન આપતા તથા સ્તુતિ કરતા કહેવા લાગ્યા, 'હ
 નદ' તારો ધર્મ વડે જય ચાલ્યો, તારો તપ વડે જય
 ચાલ્યો, તારુ શક્ર ચાલ્યો, અખડિત અને ઉત્તમ જ્ઞાન દર્શન
 ચારિત્ર વડે અજિત ઇન્દ્રિયોને તુ જીત, તથા શ્રમણધર્મનુ પાનન

૧ તેમા ગ્રમિમ (૫ થેરી), વેદિમ (વીટરી), પૂરિમ
 (પૂ-લી) અને સધાતિમ (પરખર સવાત વડે તૈયાર થતી)
 એમ ચાર પ્રકારની માળાઓનુ પણ વર્ણન છે

૩૨. હે દેવ ! વિદ્યોને જીતી તું સિદ્ધિગતિમાં નિવાસ કર, ધૈર્યરૂપ કચ્છને મજબૂત બાંધી, તપ વડે રાગદ્વેષરૂપ મલ્લોનો તું ધાત કર. ઉત્તમ શુક્લધ્યાન વડે અષ્ટ કર્મરૂપ શત્રુનું તું મર્દન કર. હે ધીર ! તું અપ્રમત ધર્મ, ત્રણ દ્વોકરૂપ રંગમંડપ મધ્યે આરાધનાપતાકાને પ્રહણ કરી, નિર્મળ અને અનુત્તર એવા કેવલજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કર તથા જિનવરે ઉપદેશોલ સરલ સિદ્ધિમાર્ગ વડે પરમપદરૂપ મોક્ષને પ્રાપ્ત કર. તું પરિપક્વરૂપ સેનાને. હણીને ઇદ્રિયોને પ્રતિકૂલ ઉપસર્ગોને પરાજય કર; તને ધર્મમાર્ગમાં અવિઘ્ન થાઓ !'

પછી ચૈત્ય નજીક આવતાં, જમાલિ શિષ્યિકાથી નીચે જિતયો. પછી તેને આગળ કરી તેનાં માતપિતા શ્રમણ-જગવાન મહાવીર પાસે આવ્યાં. પછી તેમને ત્રણ વાર પ્રહક્ષિણા કરીને તેઓ બોલ્યાં. 'હે ભગવન ! આ અમારો એક છટ અને પ્રિય પુત્ર છે. જેમ કોઈ કમળ કાઢવમાં ઉત્પન્ન થાય અને પાણીમાં વધે, તો પણ તે પંકની રજથી તેમ જલના કણથી લેપાતું નથી, તેમ આ જમાલિ ક્ષત્રિયકુમાર પણ કામથી ઉત્પન્ન થયો છે અને બોગોથી વૃદ્ધિ પામ્યો છે, તો પણ તે કામરજથી અને બોગરજથી લેપાતો નથી તેમ જ મિત્ર, શાંતિ, સ્વજન, સંબંધી અને પરિજનથી પણ લેપાતો નથી. હે દેવાનુપ્રિય ! આ જમાલિ ક્ષત્રિયકુમાર સંસારના ભયથી ઉદ્દિગ્ધ થયો છે, જન્મ-મરણથી ભયભીત થયો છે, અને આપની પાસે મુંડ-દીક્ષિત ધર્મને સાધુપણું સ્વીકારવા ઇચ્છે છે; તો આપ દેવાનુપ્રિયને અમે આ શિષ્યરૂપ બિક્ષા આપીએ છીએ. તો હે દેવાનુપ્રિય ! આપ આ શિષ્યરૂપ બિક્ષાનો સ્વીકાર કરો.'

પછી ભગવાનની અનુમતિ મળતા જમાનિએ ઉત્ત-પદ દિશા તરફ જઈ પોતાની મેઝે આબરણ, માથા અને અવકારાદિ ઉતારી નાખ્યા, તે તેની માતાએ મરેદ વસ્ત્રમા ઝીલી રીધા પછી ધારગધ આસુથી રડતા રડતા તેણે કહ્યું 'હે પુત્ર! અયમને વિષે પ્રયત્ન કરજો' હે પુત્ર! યત્ન કરજો' હે પુત્ર! પગક્રમ કરજો મયમ પાળવામા પ્રમાદ ન કરીશ' એ પ્રમાણે શ્કીને જમાવિના માતપિતા મહાનીગ્ને રક્ત કરી પાઠા ચાલ્યા ગયા

પછી જમાસિ પચમુષ્ટિક સોચ કરી, ભગવાન પામે આની પ્રતલ્પા વે છે તે વખતે તેની સાથે બીજા પાચસો પુરુષોએ પણ દીક્ષા લીધી ત્યારમાદ અગિયાર અગો ભાગ ન વિચિત તપકર્મ કરતો વિહરે છે

એક દિવસ તેણે મહાવીરશ્રમા આગળ આવીને જણાવ્યું 'હે ભગવન' આપની અનુમતિથી પાચમ માધુઓની સાથે બહારના દેશોમા વિહાર કરવા છામ્મુ છુ' ત્યારે ભગવાને તેની આ વાતનો આદર તેમ જ સ્તીમાર ન કયો પરંતુ તે મૌન રહ્યા ત્યારે જમાવિએ તેમને ને પ્રમાણે જ તથુ માર કહ્યું, છતાં ભગવાન તો મૌન જ રહ્યા પછી જમાસિ પાચસો માધુઓની સાથે બહારના દેશોમા ચાલી નીકળ્યો

એક વખત જમાસિ એક ગામથી બીજા ગામ પાચસો સાધુ સાથે ફરતો ફરતો શ્રાવસ્તીમા કેષક ચૈત્યમા આવીને ગિતર્યો ભગવાન મહાવીર તે વખતે અપાનગમીમા પૂર્ણમદ્ર ચૈત્યમા ગિતર્યો હતા

હવે કાઠ દિવસે જન્માલિને રમસહિત, જૂથું, તુચ્છ, બ્રૂખ-તરસનો કાળ વીતી ગયા પછીનું, પ્રમાણથી વધારે કે ઓછું એવું તથા શીત પાનબોજન વારંવાર ખાવામાં આવ્યાથી શરીરમાં મોટા વ્યાધિ થયો. તેનું શરીર પિત્તજ્વરથી વ્યાપ્ત હોવાથી તે દાહયુક્ત હતો. વેદનાથી પીડિત થઈ તેણે પોતાના શ્રમણનિર્મથોને બોલાવીને કહ્યું, “હે દેવાનુપ્રિયો! તમે મારે માટે પથારી પાથરો.” પેલાઓ તે વાતનો વિનયપૂર્વક સ્વીકાર કરી પથારી પાથરવા લાગ્યા. પરંતુ જન્માલિએ અત્યંત વેદનાથી વ્યાકુલ થઈ તેમને કરી બોલાવીને પૂછ્યું, ‘હે દેવાનુપ્રિયો! મારે માટે પથારી પાથરી?’ ત્યારે તેઓએ કહ્યું કે, હજુ પાથરી નથી, પણ પથરાય છે. ત્યારે જન્માલિને એવો સંકલ્પ થયો કે, “શ્રમણ ભગવાન મહાવીર તો એમ કહે છે કે, ‘આલતું હોય તે આસ્યું કહેવાય’ ૧૦.” પણ આ તો સ્પષ્ટ દેખાય છે કે, ત્યાં સુધી પથારી પથરાતી હોય, ત્યાં સુધી તેને પાથરી એમ ન કહેવાય.” એમ વિચારી તેણે શ્રમણનિર્મથોને બોલાવીને કહ્યું, “હે દેવાનુપ્રિયો! શ્રમણભગવાન મહાવીર કહે છે કે, ‘આલતું તે આસ્યું કહેવાય ૧૦.’ પરંતુ મને તો પ્રત્યક્ષ દેખાય છે કે, આલતું હોય ત્યાં સુધી આસ્યું ન કહેવાય ૧૦.”

તેની આ વાત કેટલાકોએ માની, અને કેટલાકોએ ન માની. તેથી તે ન માનવારા તેનો ત્યાગ કરી ભગવાન પાસે ચાલ્યા ગયા. જન્માલિ પણ વખત જતાં નીરોગ થયો ત્યારે ત્યાંથી નીકળી ચંપામાં આવ્યો, તથા ભગવાન પાસે

આવીને કહેવા લાગ્યો, ‘આપના ધણા શિષ્યો હજી હજારથ છે, કેવલશાની નથી; પરંતુ હું તો ઉત્પન્ન થયેલા જ્ઞાન અને દર્શનને ધારણ કરનારો અહીં, જિન અને કેવલી ધર્મને વિહરું છું.’

ત્યારે ગૌતમે તેને કહ્યું કે, કેવલશાનીનું જ્ઞાન કે દર્શન પર્વત વગેરેથી આગ્રત કે નિવારિત થતું નથી. તો તું જો કેવલશાની હોય, તો મને આ જો પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપ. હું જમાલિ! લોક શાશ્વત છે કે અશાશ્વત? તથા જીવ શાશ્વત છે કે અશાશ્વત?

ત્યારે જમાલિ આ પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપી શક્યો નહીં અને ચૂપ રહ્યો. ત્યારે ભગવાન મહાવીરે કહ્યું, ‘હું જમાલિ! મારા ધણા હજારથ શિષ્યો આ જો પ્રશ્નોનો મારી પેઠે ઉત્તર આપવા સમર્થ છે, છતાં તેઓ તારી પેઠે એમ કહેતા નથી કે, ‘અમે સર્વજ્ઞ અને જિન છીએ.’ હું જમાલિ! લોક શાશ્વત છે; કારણ કે તે કદાપિ ન હતો એમ નથી; તેમ જ તે કદાપિ નથી અને હશે નહીં એમ પણ નથી. પરંતુ લોક હતો, છે અને હશે. તે શાશ્વત, અવ્યય, અવસ્થિત અને નિત્ય છે. વળી હું જમાલિ! લોક અશાશ્વત પણ છે. કારણ કે અવસર્પિણી ધર્મને ઉત્સર્પિણી થાય છે; અને ઉત્સર્પિણી ધર્મને અવસર્પિણી થાય છે. તે જ પ્રમાણે જીવ પણ નિત્ય છે, તેમ જ અશાશ્વત પણ છે, કારણ કે તે નૈરમિક ધર્મને તિર્યચ્ચોનિક પણ થાય છે; અને તિર્યચ્ચોનિક ધર્મને મનુષ્ય, તથા મનુષ્ય ધર્મને દેવ પણ થાય છે.

પરંતુ જમાલિને આ વાત ગમી નહીં; તેથી તે ત્યાંથી બીજી વાર ચાલી નીકળ્યો. ત્યાર બાદ તે અસત્ય બાવો

પ્રગટ કરીને તથા મિથ્યાત્વના અભિનિવેશ વડે પોતાને તથા પરને જ્ઞાત કરેના અને મિથ્યાજ્ઞાનવાળા કરેના, ઘણાં વરસ સાધુપણે જીવ્યાં, અને અંતે ત્રીશ ટંકના ઉપવાસ કરી, પોતાના પાપરચાનકને આલોચ્યા-પ્રતિક્રમ્યા વિના મરણ પામી લાંતક દેવલોકમાં તેર સાગરોપમ સ્થિતિવાળો કિલ્ચિપિક^૧ દેવ થયો.

જમાલિને મરણ પામેલો જાણી ગૌતમે મહાવીર ભગવાનને તેની ગતિ વિષે પ્રશ્ન પૂછ્યો અને તેની વિગત જાણી તેમણે કિલ્ચિપિક દેવો વિષે વધુ પ્રશ્નો પૂછ્યા :

પ્ર०—હે ભગવન્ ! કિલ્ચિપિક દેવો કેટલા પ્રકારના છે ?

ઉ०—હે ગૌતમ ! ત્રણ પ્રકારના છે : ત્રણ પદ્મોપમની સ્થિતિવાળા, ત્રણ સાગરોપમની સ્થિતિવાળા, અને તેર સાગરોપમની સ્થિતિવાળા. તેમાં પહેલા પ્રકારના દેવો ન્યેનિપ્ક દેવોની ઉપર અને સૌધર્મ અને ઇશાન દેવલોકની નીચે રહે છે. બીજા પ્રકારના દેવો સૌધર્મ અને ઇશાન દેવલોકની ઉપર, તથા સનત્કુમાર અને મહેન્ડ દેવલોકની નીચે રહે છે. તથા ત્રીજા પ્રકારના દેવો અલ્પલોકની ઉપર અને લાંતક દેવની નીચે રહે છે.

જે જીવો આચાર્યના દેવી, ઉપાધ્યાયના દેવી; કુલ, ગણ અને સંઘના દેવી, તથા તે બધાનો અયશ અને અપ્રાર્તિ કરનારા હોય; તથા ઘણા અસત્ય અર્થો પ્રગટ કરવાથી અને મિથ્યા કદાવલ્લથી પોતાને અને પરને જ્ઞાત કરના મરણ પામે, તેઓ કિલ્ચિપિક દેવ તરીકે જન્મે છે.

ત્યાંથી અવ્યા જાદ કેટલાક તો નારક, તિર્યચ, મનુષ્ય અને દેવના ચાર કે પાંચ ભવો કરી પછી મિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત થાય છે; પરંતુ કેટલાક તો અનાર્દ્રિ અનત અને દીર્ઘભાગવાળા ચાર ગતિયુક્ત સંનારમાં ભમ્યા જ કરે છે.

જમાસિન્ને કે રસરસિત આહાર કરે તો, ઉપશાંત જીવનવાળો હતો, તથા પવિત્ર અને એકાંત જીવનવાળો હતો; છતાં તે આચાર્ય અને ઉપાધ્યાયનો દ્વેષી તથા અકીર્તિ કરનારો હતો, તેમ જ ચોતાને તથા બીજાને બ્રાન્ત કરતો હતો. માટે તે કિલ્લિયિક દેવ થયો; પરંતુ ત્યાંથી અવ્યા જાદ તિર્યચ, મનુષ્ય અને દેવના ચાર પાંચ ભવો કરી, તે મિદ્ધ થયો, અને મર્વ દુઃખોનો અર્જ કર્યો.

—શતક ૯, ઉદે૦ ૩૩

ગોશાલક

તે કાળે આવતી નગરીના ઇશાન ખૂણામાં કાષ્ઠક નામે ચૈત્ય હતું. તે નગરીમાં આશ્વિક^૧ મતની ઉપાસિકા હાલાહલા નામે કુંભારણ રહેતી હતી. તે ધનમંપજ હતી તથા તેણે આશ્વિકના મિહાંતનો અર્થ^૨ મહણ કર્યો હતો, અને તે અર્થના નિશ્ચય કર્યો હતો.

તે સમયે ચોવીસ વર્ષના દીક્ષાપર્વાવસાળો મંખસિપુત્ર ગોશાલક હાલાહલા નામે કુંભારણના હાટમાં આશ્વિકના

૧. દીક્ષાગર તેના વિષે નીચે પ્રમાણે કહે છે: “આશ્વિક એટલે એક પ્રસરના સંપ્રદાયના લોકો. કોઈ તે કહે છે કે, ‘આશ્વિકો એટલે નમતા ધારણ કરનારા ગોશાલકના શિષ્યો’, અથવા અવિવેકી લોકથી પ્રાપ્ત થતી લબ્ધિ, પૂજા અને ખ્યાતિ આદિ વડે તપ અને ચારિત્રને જે ધારણ કરે તે, અથવા આશ્વિકાવાળા હોવાથી આશ્વિક.”

સંધ વડે પરિવૃત થઈ, આહ્વાનિકના નિર્દાંત વડે આત્માને બાવિન કરેનો વિદ્યારે છે. તે વખતે તે મંખવિપુત્ર ગોશાવકની પામે અન્ય કોઈ દિવસે આ છ દિશાયરો^૧ આન્યા^૨ જ્ઞાન, કથક, ક્ષણિકાર, અછિદ્ર, અગ્નિવેશ્યાયન, અને ગોમાયુપુત્ર. તે છ દિશાયરોએ પૂર્વમથમાં કહેલ આઠ પ્રકારનાં નિમિત્ત, નવમો ગીતમાર્ગ અને દશમા નૃત્યમાર્ગને હસ્તગત કર્યો હતો. તેમણે મંખવિપુત્ર ગોશાવકનો શિષ્યભાવે આશ્રય કર્યો. ત્યારબાદ તે મંખવિપુત્ર ગોશાવક તે અષ્ટાંગ મહાનિમિત્તના^૩ વંધક જ્ઞાન વડે મર્વ પ્રાણીઓને આ છ જાતના માયા ઉત્તર આપે છે - લાભ વિશે, અલાભ વિશે, મુખ વિશે, દુઃખ વિશે, ઉવિત વિશે અને મરણ વિશે. ત્યાર પછી તે મંખવિપુત્ર ગોશાવક એ અષ્ટાંગ મહાનિમિત્તના વંધક જ્ઞાન વડે શ્રાવસ્તી નગરીમાં અગ્નિન છતાં 'દૃ જ્ઞિન ધુ' એમ પ્રસ્તાપ કરેતો, અર્હત નહિ છતાં 'તૃ અર્હત ધુ' એમ મિથ્યા બકવાદ કરેતો, કેવલી નહિ છતાં 'દૃ કેવલી ધુ' એમ નિરર્થક બોલેતો, મર્વજ નહિ છતાં 'તૃ મર્વજ ધુ' એમ મિથ્યાવચન કરેતો અને અગ્નિન છતાં 'જ્ઞિન' શબ્દનો પ્રકાશ કરેતો વિચરે છે.

એક વખત બગનાન મહાવીર શ્રાવસ્તીમાં આન્યા. ત્યાં બિદ્યા ભાગવા જતાં મહાવીરના બેયેક શિષ્ય ગૌતમે ઉપગ્ની

૧ આ છ દિશાયરો પતિત થયેલા મહાવીરના શિષ્ય હતા એમ પ્રાચીન દીકાકાર કહે છે, અને તેઓ પાશ્વનાથની પગપગમા થયેલા છે, એમ ચૂલ્લિકાર કહે છે.

૨ નિમિત્તના આઠ અ.ન. દિવ્ય, ઔતપાત, આતરિક્ષ, ભીમ, આગ, નવર, લક્ષણ અને વ્યજન.

હકીકત સોકોને મોંએ સાંભળી. આથી તેમણે પાછા ગયા
 બાદ મહાવીરને ગોશાલકનો જન્મથી માંડીને વૃત્તાંત પૂછ્યો.
 એટલે મહાવીરે કહ્યું, હું ગૌતમ! એ ગોશાલક જે કહે છે
 કે 'હું જિન છું' ઇત્યાદિ, તે મિથ્યા-અસત્ય છે, હું ગૌતમ!
 આ મંખલિપુત્ર ગોશાલકનો મંખલિ નામે મંખ જાતિનો^૧
 પિતા હતો. તે મંખલિને બદા નામે મુંદર સ્ત્રી હતી. તે બદા
 અન્ય કોઈ દિવસે મર્બિણી થઈ. તે સમયે શરવણ ગામમાં
 ગોખલુક નામે બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તે ધનિક તથા
 ઋગ્વેદાદિ બ્રાહ્મણશાસ્ત્રોને વિશે નિપુણ હતો. તે બ્રાહ્મણને
 એક ગોશાલા હતી. પેલા મંખલિ મર્બિણી બદા સાથે
 ચિત્રનું પાટિયું હાથમાં લઈ બિભ્લાચરપણાવડે આત્માને
 બાધિત કરતો એક ગામથી બીજો ગામ કરતો કરતો શરવણ
 ગામમાં આવ્યો. ત્યાં તેણે ગોખલુક બ્રાહ્મણની ગોશાલાના એક
 ભાગમાં પોતાનું રાચરગીહું મૂક્યું; તથા પછી શરવણ ગામમાં
 બિભ્લાચર માટે કરતો કરતો ને પોતાને રહેવા માટેના સ્થાનની
 શોધ કરવા લાગ્યો. એતરફ તપાસ કરવા છતાં કોઈ સ્થળે
 રહેવાનું સ્થળ નહિ મળતાં તણે તે ગોશાલામાં જ વર્ષાઋતુ
 માટે નિવાસ કર્યો. તે વખતે બદાએ પૂરા ત્રણ માસ અને
 સાડાસાત દિવસ વીત્યા બાદ એક મુંદર પુત્રને જન્મ આવ્યો.
 તેનાં માતપિતાએ ૧૨ મે દિવસે તેનું ગોશાલક નામ પાડ્યું,
 કારણકે તેનો જન્મ ગોશાલામાં થયો હતો. ક્રમે ક્રમે
 ગોશાલક પણ બાલ્યાવસ્થાનો ત્યાગ કરી, વિજ્ઞાન વડે પરિણત
 મતિવાળો થઈ, યૌવનને પ્રાપ્ત થયો અને પોતે જ સ્વતંત્ર

૧. ચિત્રનું પાટિયું હાથમાં રાખી, તે બતાવીને આજીવિકા
 ચલાવનાર જિહુક.

ચિત્રપદ હાથમાં લઈ આજીવન ચલાવેલો નિહરવા
લાગ્યો

તે અરમામાં ૬ નામ ના ગૃહવાસમાં રહી, માતપિતા
દેવગત થયા પછી, સુનર્ણાદિનો ત્યાગ કરી, એક દેવદૂધ્ય-વસ્ત્રને
પહેલું કરી, પ્રવ્રજિત થયો હતો તે વખતે હે ગૌતમ!
પછીના નરને વિશે અર્ધા-અર્ધા મહિનાના ઉપવાસ કરતો ૬
અઢિત્રામમાં પ્રથમ વર્ષાકાળમાં રહ્યો પછી મહિના-મહિનાના
ઉપવાસ કરતો હું એક ગામથી બીજો ગામ ફરતો ફરતો
ગજગૃહની બહાર નાનદામાં રહીકરોના ડહેનાના
(તતુવાયશાળાના) એ ભાગમાં નીકળી રહ્યો તે વખતે
ગોશાલ પશુ ફરતો ફરતો ત્યાં આવ્યો અને વણકરોના
ડલાના એક ભાગમાં ગચ્ચરચીકું મૂકી, ઉતારો શોધના
ની ત્યો પશુ બીજો ઉતારો ન મળતા ત્યાં જ રહેવા લાગ્યો
મહિનાના પ્રથમ ઉપવાસનું પારણું કરવા ગજગૃહ નગરમાં
ગયો ત્યાં ભિક્ષા માગવા ફરતા ફરતા વિજય નામે ગૃહગ્ચના
નરમાં મે પ્રવેશ કર્યો મને જોઈ ન અત્યંત પ્રમત્ત તથા
અતુષ્ટ થયો, અને જિભો થઈ અંજલિ બેઠી ઉત્તરીય વસ્ત્રને
જનોની પેઠે સીધી, માત આપ પગલા મારી મામે આવ્યો
અને મને તણુ ના પ્રદક્ષિણા કરીને નમસ્કાર કર્યો પછી
તેજે મને પુછ્યું અસન પાન ખાદ્ય (મુખવાસ) ઓ મ્વાદિમ
(મેવો-મીઠાઈ) એમ ચતુર્વિધ આહારથી સતકાર્યો આમ
જવાથી તેને દેવ આયુષ્ય મધાસુ, તેનો મસાગ અસ્થ થયો અને
તના ઘરમાં આ પાત્ર જિંદો પ્રગટ થયા વસુધારાની વૃષ્ટિ,
પાત્ર વર્ણના પ્રષોભી વૃષ્ટિ, ધ્વજારૂપ રત્નની વૃષ્ટિ દેવદુર્લભી
રાગનુ, અને આકાશને વિશે 'અહો દાન' અહો દાન'

એવી યોગણા. ચોડી વારમાં નમરના શોકોમાં એ વાત દેસાઈ
ગઈ, અને શોકો વિજયને અને તેના મનુષ્યજન્મને ધન્યવાદ
દેવા લાગ્યા, તથા તેના પુણ્યશાળીપણાને અભિનંદવા લાગ્યા.

આ વાત સાંભળી ગોશાલક નવાઈ પામી વિજયને ઘેર
આગ્યો: ત્યાં તેણે વરશેડી વગુધારા, પુણ્યરૂઢિ અને ધરમાંથી
બહાર નીકળતા મન તથા વિજયને જોયા. તે જોઈ પ્રસન્ન
થઈ ને મારી પામે આગ્યો અને મને પ્રદક્ષિણ તથા
વંદનાદિ કરી પોતાને શિષ્ય બનાવવા રિતવચા લાગ્યો, પરંતુ
તું મૌન રહ્યો. પછી બીજા મહિનાના ઉપવાસના પારણા વખતે
આનંદ ગૃહપતિને ત્યાં, ત્રીજા વખતે મુર્તિદત્તે ઘેર અને ચોથી
વખતે નાતંદા પામેના કોઠામાં મનિવેશમાં વેદવાદી બદુલ
બ્રાહ્મણને ઘેર પણ નેમ જાં બન્યું. * તું બદુલને ત્યાં જ હતો
તેવામાં ગોશાલક મો આધનો આધનો વણકરોના ડહંદામાં
ગયા. પણ ત્યાં મને ન જોતાં તેણે શાદિકા (અંદરનાં વસ્ત્ર),
પાદિકા (ઉપરનાં વસ્ત્ર). કુંડીઓ, પગરખાં અને ચિત્રપદ
બ્રાહ્મણને આપી દઈ, દાદી મળતું ચૂંડન કરાવ્યું અને પછી
તે કોઠાકે મનિવેશ તરફ ચાલી નીકળ્યો. રસ્તામાં તેણે
શોકો દ્વારા બદુલને ત્યાં થયેલી રૂઢિ આદિનું વર્ણન સાંભળ્યું.
આથી, “ઋદ્ધિ-શુદ્ધિ-તેજ-મહા-ગણ-વીર્ય-પરાક્રમ વાળા મારા
ધર્મચાર્ય અને ધર્મોપદેશક શ્રમણબગવાન મહાવીરને જ
આવા પ્રકારની ઋદ્ધિ વગેરે સંભવે છે, બીજા કોઈ શ્રમણ-

* આનંદને ત્યાં ‘ અનેક પ્રકારનો ભોજનવિધિ,’ મુનંદરે
ત્યાં ‘ સર્વ ક્ષમનાશુભ્યુક્ત ભોજન,’ અને બદુલને ત્યાં, ‘ પુણ્ય
મધુ-ખાંડ અને ઘી સંયુક્ત પરમાદ-ફીર’ એટલો વિશેષ છે.

માત્રાણુને તેના સહિ આદિ પ્રાપ્ત થયા નથી માટે જ નન ત્યાં મારા ધર્મોચાર્ય અને ધર્મોપદેશ મહારીઝ ભગવાન / હમ', એમ નિશ્ચય કરી, તે ત્યાં આગ્યો અને મારી ગાથ કર્યા વાગ્યો પછી કોષાન્ની મહારના બાગમાં મનાન નમિ ત્રિે ત મને મળ્યો, અને સતુષ્ટ થઈ મને ત્રણ ના પ્ર ક્ષિણા કરી, 'તમે મારા ધર્મોચાર્ય ડો અને તમાગ શિષ્ય છુ' એમ મોલ્યો મે મખલિકુન ગોશાલકની એ નાત મીકારી પછી હ મૌતમ' ૮ ગોશાનકની માથે ૭ નાં મધી લાન અવાભ સુખ દુઃખ આનિો અનુભવ કરતા અને તની અનિત્યતાનો વિચાર મો પશ્ચિયભૂમિમા^૧ વિહરના લાગ્યો

એક રખત પ્રથમ શરફ કાગના નમવમાં વૃષ્ટિ થતી નડોતી ત્યારે હ તથા ગોશાનક સિદ્ધાર્થપ્રામ નામે નગમ્માંથી નીમળી ,મગ્રામ નામે નગર તરફ જતા હતા તેવામાં ગન્તામાં એ મોગ પત્ર-પુષ્પાદિવાગો તનનો છો આગ્યો તેો જોઈ ગોશાનકે મને પૂછ્યુ કે 'હે ભગવન્' આ તનનો

૧ કલ્પસૂત્રમાં તેા પશ્ચિયભૂમિમાં એ ૭ ગ્રામાસુ માળડુ બજાવ્યુ છે, જ્યાં નહીં, ૭ વષ ત્યાં રહાનો કલ્કેષ છે એનો ખુદારો એમ કરાય છે કે પશ્ચિયભૂમિએ શરફ પ ચમી વિભક્તિનો લેઈ પશ્ચિયભૂમિમાં ગોશાલકને મળ્યા બાદ (એટલે કે પશ્ચિયભૂમિથી માકીને) મહાવીર ગોશાલક સાથે ૭ વષ રહ્યા એવો અથ ૨ મેટલા તે શબ્દને ક્ષતથી વિભક્તિનો અર્થ તથા વિરોધલ ગની પ્રણીત મેટલે કે, મનોહર - સુ દર ભૂમિમાં (મિથિલામાં) તે વષ રહ્યા એવો પણ અર્થ દે છે પરંતુ કલ્પસૂત્રમાં તેા તે વિરોધનામ છે અને દીક્ષાકાર તેને અનાયદેશ ગણે છે

છોડ નીપજશે કે નહિ નીપજે ? તેમજ આ સાત તલના પુષ્પના જીવો મરીને ક્યાં જશે અને ઊપજશે ?' ત્યારે મેં જવાબ આપ્યો, 'આ તલનો છોડ નીપજશે, અને આ સાત તલના પુષ્પના જીવો મરીને આ જ તલના છોડની એક તલરળીને વિષ સાત તલરૂપે ઊપજશે.'

પછી મને ખોટા પાડવાના ધરાદાથી, તેણે મારાથી છૂપી રીતે તે તલના છોડને માટી સહિત મૂળથી ઉખાડી નાખ્યો અને એક બાજુએ મૂકી દીધો. પછી અમે કૂર્મગ્રામ નગર, તરફ આગળ ચાલ્યા. એ દરમ્યાન આકાશમાં દિવ્ય વાદળ થયું. અને ક્ષણ વારમાં ત્યાં અત્યંત કાદવ ન થાય તેવી થોડા પાણીનાં બિંદુવાળી તથા, રજ અને ધૂળને શાંત કરનાર દિવ્ય ઝાંટિ થઈ. તેથી તે તલનો છોડ જમીનમાં ચોટી ગયો અને કમેકમે બદ્ધમૂલ થઈ ગયો. તે સાત તલપુષ્પના જીવો પણ મરણ પામી તે જ તલના છોડની એક તલરળીમાં સાત તલરૂપે ઉત્પન્ન થયા.

આ તરફ અમે ચાલતા ચાલતા કૂર્મગ્રામ પાસે આવી પહોંચ્યા. ત્યાં ગામ બહાર વેશ્યાયન નામે જાણતપસ્વી નિરંતર ૭ ૭ ટંકના ઉપવાસ કરતો, પોતાના બંને હાથ જોડ્યા રાખી, સૂર્યની સામે જોભો રહી તાપ તપતો હતો. તે વખતે સૂર્યના તેજથી તપેલી જૂઓ નેના શરીર ઉપરથી ચોતરફ બહાર નીકળતી હતી અને પેલો તપસ્વી તે જૂઓને પાછી પોતાના શરીર ઉપર મૂકતો હતો. આ જોઈ ગોશાલક નેને કહેવા લાગ્યો કે, તમે મુનિ છો કે, ચસકેલ (મુનિક) છો, અથવા જૂઓના મિત્ર્યાન છો ? આમ બન્નારે ગોશાલકે એ ત્રણ વાર કહ્યું, ત્યારે પેલાએ ગુસ્સે થઈ ગોશાલકને

આળી મૂકવાં શરીરમાંથી તેજોવેસ્થા ઝાઝી ત્યારે ગોશાવઠ ઉપર અનુક્રપાથી મે શીત તેજોવેસ્થા બહાન કાઢી પત્રી મારી શીત તેજોવેસ્થાથી ગોશાવઠનું ગ્લણુ યથેક્ષ્ણ જેઈ પેલા નાપમે પોતાની તેજોવેસ્થા પાત્રી ખેચી લીધી અને કહ્યું. 'હે ભગવન્! મે જાણ્યું, હે ભગવન્! મે જાણ્યું'

ત્યારે ગોશાવઠે મને પૂછ્યું, "હે ભગવન્! આ જુઓના નિજગાને 'મે જાણ્યું, મે જાણ્યું' એવું શું કહ્યું?" ત્યારે મે તેને બધી વાત મમજતરી આથી બધ પામી તેણે તેજોવેસ્થા પ્રાપ્ત કરવાનો વિધિ મને પૂછ્યો ત્યારે મે તેને કહ્યું કે, નખમદિત વાળેથી આડના બાકળાની મૂદી વડે અને એક સુનુક પાણી વડે નિગત ૭-૭ ટકના ઉપવાસ કરી હાથ ઊંચો ગળાને રિહરે, તેને ૭ માસને અને તેજોવેસ્થા^૧ પ્રાપ્ત થાય

પત્રી કોઈ દિવસ અમે દૂર્ભિયાતનગરથી સિદ્ધાર્થગ્રામ-નગર તરફ જવા નીકળ્યા. ત્યારે ગ્રન્તામા ગોશાવઠે પેલા તપના છાંડની વાત કાઢી અને કહ્યું કે, 'તમે તો કહેતા હતો કે ને તપનો છાંડ નીપજશે તથા પેલા પુપના છવે પશુ તેની રૂળીમા તવડપે વળમગે, પશુ તે છાંડ તો કપાગ્નેના માથ પામી ગયો.' ત્યારે મે તેને પેલી દિવ્યવૃદ્ધિની વાત કહી અને જાતે જાઈને ને તપના છાંડને અને પેલા માત તપને જેઈ સેવાનું તેને કહ્યું.

૧ મૂળમાં, 'પ્રયોગક્રમે વિસ્તીર્ણ' અને અપ્રયોગક્રમે સંક્ષિપ્ત' એવા નેત્રોલેખ્યાના બે વિશેષજ્ઞ છે

તે પ્રમાણે પેલા તકનો ગણતાં તેને એવો વિચાર આવ્યો કે, આ પ્રમાણે જ્યાં જવો પણ મરીને તે જ શરીરમાં ઉત્પન્ન થતા હોવા જોઈએ.^૧ હે ગૌતમ ! મંખલિપુત્ર ગોશાલકનો આ પરિવર્તવાદ છે. અને હે ગૌતમ ! મારી પાસેથી તેજોવેશ્મનો ઉપદેશ પ્રહણ કરીને મંખલિપુત્ર ગોશાલકનું આ જુદા પડ્યું છે.

ત્યાર પછી મંખલિપુત્ર ગોશાલક મેં જતાવેલ વિધિ વડે હાથ જિંચા રાખીને તેજોવેશ્મના સિદ્ધ કરવા માટે પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો; અને જ માસને અંતે તેને તે પ્રાપ્ત થઈ પણ ખરી. ત્યાર પછી તે ગોશાલકને પેલા જ દિશાયરો આવી મળ્યા. અને હવે તે પોતે જિન નાંધે છતાં જિન શબ્દને પ્રકાશિત કરતો વિહરે છે.

પછી મહાવીર ભગવાને ત્યાં ભેગી થયેલી પરિવ્રજને ધર્મકથા કહી. ત્યારબાદ રસ્તામાં ચોટામાં વગેરે ઠેકાણે એ વાત ફેલાઈ ગઈ કે, ‘ગોશાલક તો મંખનો દીકરો છે, તથા તે જિન નથી છતાં પોતાને જિન કહેવરાવનો કરે છે; વાસ્તવિક રીતે તો મહાવીર જિન છે છં.’ આ બધું ગોશાલકના સાંભળવામાં આવતાં તે ખૂબ ગુસ્સે થયો.

એક વખત મહાવીર ભગવાનના આનંદ નામે શિષ્ય મહાવીરની પરવાનગીથી જ ટંકના ઉપવાસનું પારણું કરવા ગામમાં ભિક્ષા માટે ગયા. ત્યાં તે હાલાહલા કુંભારણુના હાટ પાસે આવી પહોંચ્યા. તેમને જોઈ ગોશાલકે કહ્યું, “હે આનંદ ! અહીં આવ, અને મારું દષ્ટાંત સાંભળ : આજથી.

૧. મૂળમાં ‘પ્રવૃત્તપરિહાર’ એટલે કે શરીરચંત્રપ્રવેશ છે. પણ દીઠાકરે અહીં આવો અર્થ સૂચવ્યો છે.

વણા કાળ પહેલા કેટલાક ધનાર્થી વણિકા પુષ્કળ મીને
 ગાડાઓમા ભરી, અનાજ-પાણીનું બાથુ માથે વઈ વેપાર
 માટે નીકળ્યા રસ્તામા એક નિર્જન તથા નિર્જળ ના આનુ
 નેમા થોડે દૂર ગયા ધડી તેમની પાસેનું પાણી ખૂટી ગયું
 આથી તેઓ તે વનમા ચોતરફ પ્રાણીની શોધ કરવા લાગ્યા
 ત્યા તેમને એ- મોટા વનખડ પ્રાપ્ત થયો તેના મધ્યભાગમા
 એ- મોટા રાફડો હતો તેને ચાર બિયા શિખર હતી
 તેમાનું એક શિખર ફોડતા તેમાથી મ્વન્, ઉત્તમ અને
 ન્દટિક જેવું પાણી પ્રાપ્ત થયું તે તેમણે તથા તેમના બળ-
 મગેરે વાહનોએ પીધું, તથા પાણીના વાસણોમા ભરી પાન
 બીવું પછી લોભથી તેમણે મીઠું શિખર ફોડ્યું, તો તેમાથી
 તમને ઉત્તમ સુનર્ણ પ્રાપ્ત થયું પછી વધેલા લોભથી નીચું
 શિખર ફોડતા તેમને ઉત્તમ મણિગ્ન પ્રાપ્ત થયા પછી
 મધુ કીમતી વસ્તુ મેળવવાના લોભમા તેમણે ચોથું શિખર
 ફોડવાનો પણ વિચાર કર્યો ત્યાં તેઓમાનો એક ડાહ્યો,
 નથા હિત, સુખ અને ક રાણની હિચાવાળો રણિક બોલ્યો
 કે 'હવે આપણે આ ચોથું શિખર ફોડવું યોગ્ય નથી
 નાણું, ચોથું શિખર કદાચ આપણને ઉપદ્રવ કરનારુ થાય
 આપણને જેટલું મળ્યું છે તેમણે પણ ખડું છે' પરંતુ, તેનું
 કંઈ ન માનણી પેલાઓએ તો ચોથું શિખર પણ ફોડ્યું
 તો તેમાથી મહાભયકર દર્શિનિર્મ મર્ષ નીકળ્યો તેની
 ગુસ્સાવાળી નજર પડતા જ પેલા બધા વાણિયા બળીને
 ગળ થઈ ગયા, માત્ર ચોથું શિખર ન તોડવાની સલાહ
 આપનાર પેલા વાણિયાને તે સર્પે તેના પોતાના નગરે પાત્રાદિ

સહિત પહોંચાડ્યો. એ પ્રમાણે હે આનંદ ! તારા ધર્મીયાર્થ અને ધર્મોપદેશક શ્રમણુ જ્ઞાતપુત્રે ઉદાર અવસ્થા પ્રાપ્ત કરી છે, અને દેવ-મનુષ્યાદિમાં તેમની કીર્તિ અને પ્રશંસા થયેલી છે; પણ વળે તે મારી બદબોઈ કર્યા કરી મને ગુસ્સે કરશે, તે! મારા તપના તેજ વડે પેલા વાણિયાઓની પેઠે તેમને હું બાળીને ભસ્મ કરીશ; માત્ર પેલા હિતકર સલાહ આપનાર વાણિયાની પેઠે તને હું બચાવી લઈશ. મારે જઈને તું તારા ધર્મીયાર્થને એ પ્રમાણે કરે.”

આ સાંભળી, બચ પામી, આનંદ ઝટપટ પોતાને ઉતારે પાછા ગયા અને ત્યાં મહાવીરને એ બધી વાત કહી; તથા ગોશાલક તેમને બાળી શકે કે કેમ તે પૂછ્યું. ત્યારે મહાવીરે કહ્યું કે. ને પોતાના તપના તેજ વડે ગમે તેને એક ધાએ પાપાણુમય મારણુ મહાયંત્રના આધાતની પેઠે જલદી ભસ્મરાશિ કરવાને સમર્થ છે; પરંતુ અરિહંત ભગવંતને બાળી ભસ્મ કરવા સમર્થ નથી; અલબત્ત, તે તેમને પરિતાપ-દુઃખ-ઉત્પન્ન કરવા સમર્થ છે. ગોશાલકનું જેટલું તપસ્તેજ છે, તેનાથી અનગાર (સાધુ) ભગવંતનું અનંતગુણુ-વિશિષ્ટ તપસ્તેજ છે; કારણ કે અનગાર ભગવંત ક્ષમા-ક્રોધનો નિગ્રહ-કરવામાં સમર્થ છે. હે આનંદ ! અનગાર ભગવંતનું જેટલું તપોબલ છે, તેથી અનંતગુણુ વિશિષ્ટ તપોબલ, ક્ષમાના કારણથી સ્થવિર ભગવંતનું^૧ છે; અને સ્થવિર ભગવંતના તપોબલથી

૧. તેમના ત્રણ પ્રકાર છે: વયઃસ્થવિર-ઉમરમાં વૃદ્ધ; શ્રુતસ્થવિર-શાસ્ત્રજ્ઞાનમાં વધેલા; અને પર્યાય સ્થવિર-જેને દીક્ષા લીધે ૩૦ વર્ષથી વધુ સમય થયો હોય તે.

અનતગુણુ વિશિષ્ટ તપોમલ, ક્ષમાના રણુથી અન્દિન
ભગવતોનુ , તેમને તે ક્ષમ કરવાને મમર્થ નથી, પણ
તેમનુ દુષ્ણ ઉત્પન્ન કરવાને શક્તિમાન છે

હ આનંદ' માટે તુ જા અને ગૌતમાદિને આ વાત
કહે છે, 'હે આર્યો' તમે કાઈ ગોશાનકની સાથે ધર્મ મનની
પ્રતિચોના—તેના મતથી પ્રતિકૂલ વચન—ન કહેશો, ધર્મ
સબધી પ્રતિસારણા—તેના મતથી પ્રતિકૂલપણે અથન
અમરણુ—તેને ન કરાવશો, અને ધર્મ સબધી પ્રત્યુપચાર—
તિગ્રસ્તા ન ગો શરણુ કે મખલિપુત્ર ગોશાનકે ગ્રમણુનિગ્રથો
માથે મિયાતવ—અગ્રપણુ અથવા અનાર્યપણુ વિગેરન
આનુ ડે

આનંદ હજુ ગૌતમાદિને આ વાત કહ છે તેવામા તા
કુભાણુના હાટમાથી નીકળી પોતાના મધમહિત ગોશાન
વેગ આનતો કાણક ચૈત્યમા મહાની પાસે આવ્યો, અને તેમન
કહેવા લાગ્યો, “હે આયુષ્મન્ કાસ્યપગોત્રીય' ‘મખલિપુત્ર
ગોશાનક મારો ધર્મમખની શિષ્ય છે' એમ તમે જો કહા
ઓ, તે કીક કલો ડો પગુ તમારો ને જિય તો શુન અન
શુન્નાભિન્નતીય' (પવિત્ર પશ્ચિમવાગો) થઈને મનુ ગમયે
મનુ પામી' કાઈ પણ દેવસોકમા દેવપણે ઉત્પન્ન થયો છે
પગુ તો કો કિન્ચાપનગોત્રીય ઉદારી નામે હુ મે ગૌતમ
પુત્ર અર્જુનના શરીરનો ત્યાગ કરી, મખલિપુત્ર ગોશાનકના

૧ દેશના કૃષ્ણાદિ ૭ પ્રકાર પ્રમાણે ગોમાલકને મને
પણુ આતમાના કૃષ્ણ, કૃષ્ણાભિન્નતીય, નીલ, નીલાભિન્નતીય, વગ
૭ પ્રકારો, હોય એમ કાને છે

શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો છે. એ મારો સાતમો (પ્રવૃત્તપરિહાર) શરીરાન્તરપ્રવેશ છે.

હે આયુષ્યમન્ કાશ્યપ ! જે કોઈ મારા સિદ્ધાંત અનુસારે મોક્ષે ગયેલા છે, જાય છે અને જશે, તે સર્વે ચોરાશી લાખ મહાકલ્પ^૧ (કાલવિશેષ), સાત દેવભવો, સાત સંયુક્ત નિકાયો,^૨ સાત સંહીગર્ભ (મનુષ્યગર્ભવાસ), અને સાત પ્રવૃત્તપરિહાર (શરીરાન્તરપ્રવેશ) કરી, તથા પાંચ લાખ, સાઠ હજાર, છસો ત્રણ કર્મના બેદોનો^૩ અનુક્રમે ક્ષય

૧. સરખાવો બીજાંથોમાં વર્ણવેલ ગોશાલકનો મત : '૮૪ લાખ મહાકલ્પના ફેરામાં ગયા પછી માંડા અને ડાહ્યા બનેના દુઃખનો નાશ થાય છે. . . .'

૨. આનો શો અર્થ છે તે નક્કી નથી. આગળ જ્યાં સાત દેવભવો અને સંહીગર્ભોના ક્રમ બતાવે છે, ત્યાં સંયુક્ત શબ્દ ત્રીણ કોટીને બદલે દેવાનો 'નિકાય' એ અર્થમાં વપરાયો લાગે છે.

૩. આ શબ્દનો અર્થ દીક્ષાકારે જરા છૂટ લઈને કર્યો છે : મૂળમાં 'પંચ કર્મ્મણિ સયસહરસાઈ સદ્વિ ચ સહસ્તાઈ છચ સપ્તિત્તિ ચ કર્મ્મસે' છે. તેનો સીધો શબ્દાર્થ : પાંચ કર્મો, એક લાખ, સાઠ હજાર (અને) છસો (જન્મો), તથા ત્રણ કર્મોશો — એમ થાય. દીધનિકાય ૨-૨૦ હપરની સુમંગલવિલાસિની દીક્ષામાં બુદ્ધ-યોધાચાર્ય મહાબલિ ગોસાલના સિદ્ધાંતનો અર્થ કરે છે, ત્યાં 'યોનિપમુખસતસહરસાનિ' — એક લાખ મુખ્ય જન્મો, ૧૦,૦૦૦ (તિબેટન પાઠ પ્રમાણે) બીજા જન્મો, અને ૬૦૦ બીજા જન્મોનો હલ્લેખ છે, તથા 'પાંચ પ્રકારનાં કર્મો અને ત્રણ પ્રકારનાં કર્મો' નો હલ્લેખ છે. અલબત્ત, બુદ્ધયોધાચાર્યને પણ આ બધાનો અર્થ કરવાનું મુશ્કેલ (નિરર્થક) લાગે છે; અને ચૂર્ણિકાર પણ ગોશાલકના સિદ્ધાંતને 'સદ્વિચ' કહી તેનો અર્થ કરવાનું માંડી વાળે છે.

કયાં પછી સિદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય છે, અને નિર્વાણ પામે છે.

તેમાં ૮૪ લાખ મહાકલ્પનું પરિમાણ^૧ નીચે પ્રમાણે છે : ગંગાનદી લંબાઈમાં પાંચસો યોજન છે, વિસ્તારમાં અર્ધો યોજન છે, અને જિંડાઈમાં પાંચસો ધતુષ્ય છે. એવી સાત ગંગાઓ મળીને એક મહાગંગા થાય છે; તેવી સાત મહાગંગાઓ = એક સાદીન ગંગા; સાત સાદીન ગંગા = એક મૃત્યુગંગા; સાત મૃત્યુગંગા = એક લોહિતગંગા; સાત લોહિતગંગા = એક અવંતીગંગા; સાત અવંતીગંગા = એક પરમાવંતીગંગા; એ પ્રમાણે પૂર્વાપર મળીને એક લાખ, સત્તર હજાર, અને છસો ઓગણપચાસ ગંગાનદીઓ થાય છે. તે ગંગાનદીની રેતીના કણોનો બે પ્રકાર ઉદ્ધાર કહેસો છે. ૧. સૂક્ષ્મ બોંદિક્ષેવરરૂપ — એટલે કે જેમાં સૂક્ષ્મ આકારવાળા અસંખ્યાત ખડો કદાચ છે તે, અને ૨. બાદર બોંદિક્ષેવરરૂપ (જેમાં બાદર આકારવાળા રેતીના કણો છે તે). તેમાં બાદર બોંદિક્ષેવરરૂપ ઉદ્ધાર મુજબ સો સો વર્ષે એક રેતીનો કણ ઉપાડીએ, અને ઉપર જણાવેલો ગંગાનો સમુદાય ખાલી — રેતી વિનાનો — થાય ત્યારે માનસ-સર પ્રમાણ કાલ થયો કહેવાય. એવા ત્રણ લાખ સર પ્રમાણકાળ વડે એક મહાકલ્પ થાય છે; અને ચોરાશીલાખ મહાકલ્પે એક મહામાનસ થાય છે.

[ઉપર જણાવેલા માનસ-સરના ઉત્તમ. મધ્યમ અને કનિષ્ઠ એવા ત્રણ પ્રકાર છે.] અનંત સંય્ય એટલે કે

૧. ઉપર જણાવેલ બુદ્ધયોગાચાર્યે જુદું જ પરિમાણ આપ્યું છે.

અનંત ઇવના મુમુદાવરૂપ નિકામથી ઇવ અવીને સંયુથ દેવનિકાય વિશે ઉત્તમ માનસ-સર પ્રમાણ આપુધ્ય વડે ઉત્પન્ન થાય છે. ૧. ત્યાં ને દિવ્ય અને બોધ્ય એવા બોગોને બોગવનો વિહરે છે. ૫છી ત્યાંથી આવીને તે પ્રથમ મંત્રી ગર્ભજ મનુષ્યપણે ઉત્પન્ન થાય છે (૧) ૫છી ત્યાંથી અધ્યમ માનસ-સર પ્રમાણ આપુધ્ય વડે સંયુથ દેવનિકાય વિશે ઉત્પન્ન થાય છે. ૨. ત્યાં દિવ્ય બોગો બોગવીને ત્રીજા સંતીગર્ભજ મનુષ્યને વિશે જન્મે છે. (૨) ૫છી ત્યાંથી નીકળી કનિષ્ઠ માનસ-સર પ્રમાણ આપુધ્ય વડે સંયુથ દેવનિકાયને વિશે જન્મે છે. ૩. ત્યાંથી ત્રીજા સંતી ગર્ભજ મનુષ્યમાં, (૩) ત્યાંથી ઉત્તમ માનસોત્તર — મહામાનસ આપુધ્ય વડે સંયુથ-દેવનિકાયને વિશે, ૪. ત્યાંથી ચોથા સંતી ગર્ભજ મનુષ્યમાં, (૪) ત્યાંથી મધ્યમ માનસોત્તર આપુધ્ય વડે સંયુથ-દેવનિકાયમાં, ૫. ત્યાંથી પ્રાચીના સંતીગર્ભજ મનુષ્યમાં, (૫) ત્યાંથી કનિષ્ઠ માનસોત્તર આપુધ્ય સહિત સંયુથ-દેવનિકાયમાં, ૬. ત્યાંથી છઠ્ઠા સંતી ગર્ભજ મનુષ્યમાં, (૬) ત્યાંથી અલ્પસોક નામે કલ્પ-દેવસોક — માં. તે દેવસોક પૂર્વ તથા પશ્ચિમ લાંગો છે અને ઉત્તર તથા દક્ષિણ વિસ્તારવાળો છે. ૭. ત્યાં દશ સામરોપમ વર્ષો સુધી દિવ્ય બોગો બોગવી તે સાતમા સંતી ગર્ભજ મનુષ્યમાં જન્મે છે. (૭) ત્યાં નવ માસ બરોજર પૂર્ણ થયા ૫છી અને સાડાસાત દિવસ પીત્તા બાદ હું સુકુમાર, ભદ્ર, મૃદુ અને દર્ભનાં કુંડલની પેઠે વાંકડિયા ટેશવાળો અને કર્ણના આશ્રુપણ વડે આવને સ્પર્શોતો એવો દેવકુમાર સમાન

કાતિનાગો માગક મન્યો હે કાશ્યપ ! તે ૬૬ પત્રી ૬ કાશ્યપ ! માગ કાન પણ વીધ્યા નહોતા તે વખતે મને કુમાગરમાં પ્રવેશ્યા અને બ્રહ્મચર્ય ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છા થઈ પત્રી મે સાત શરીરાન્તર વિષે સચા કર્યો તેમા પ્રથમ તો રાજગૃહનગની મહાર મડિકુક્ષિ નામે ચૈત્યને વિષે મે કુડિયાન ગોત્રીય ઉદાયનના શરીરનો ત્યાગ કરી ઐશ્યકના શરીરમા પ્રવેશ કર્યો અને ત્યા ૬૦ વર્ષ જો પત્રી ઉદયપુ નગની બહાર ચદ્રાવતણુ ચૈત્ય વિષે ઐશ્ય ના શરીરનો ત્યાગ કરી મધુરામના શરીરમા પ્રવેશ થયો, અને તેમા ૨૧ વર્ષ જો પત્રી ચપાનગની બહાર અગમદિ નામે ચૈત્યને વિષે મધુરામના શરીરનો ત્યાગ કરી મલિકના શરીરમા પ્રવેશ કર્યો, અને ત્યા ૨૦ વર્ષ રહ્યો પત્રી રાગણુમી નગરીની બહાર કામ મહાનન ચૈત્યને નિમ મડિકના શરીરનો ત્યાગ કરી રોહકના શરીરમા પ્રવેશ કર્યો, અને ત્યા ૧૬ વર્ષ જો પત્રી આનભિકા નગરીની મહાર પ્રામ્મન નામે ચૈત્યને વિષે રોહકના શરીરનો ત્યાગ કરી, બાગદાજના શરીરમા પ્રવેશ કર્યો, અને ત્યા ૧૮ વર્ષ રહ્યા પત્રી વૈશાલી નગરીની બહાર કુડિયાન નામે ચૈત્યને વિષે બાગદાજના શરીરનો ત્યાગ કરી, ગૌતમપુત્ર અશ્વત્થામના શરીરમા પ્રવેશ કર્યો અને ત્યા ૧૭ વર્ષ જો પત્રી શ્રાવન્તીમા હાનાહવા કુબારણુના હા વિષે ગૌતમપુત્ર અશ્વત્થામના શરીરનો ત્યાગ કરી મખનિપુત્ર ગોશાવકનુ શરીર સમર્થ, ગિર કુન, ધારણુ કરવા ચોગ્ય, શીતને મદન

૧ મગના પૂર્વ મિનારા ઉપર, મોજથી ૧૨ માર્ગ દક્ષિણ-પૂર્વ આવેલી હતી

કરનાર, ઉણુને સહન કરનાર, ક્રુધાને સહન કરનાર, વિવિધ ડાંમ મચ્છર વગેરે પરિપક્વ અને ઉપસર્ગને સહન કરનાર તથા રિચર બાંધવાળું છે એમ સમજી, મેં તેમાં ૧૬ વાર્થી પ્રવેશ કર્યો છે.”

આ સાંભળી ભગવાન મદાવીરે કહ્યું, ‘હું ગોશાલક ! જેમ કાંઈ ચોર ગામના શોકોથી ભામતો, કાંઈ ખાંડો, ગુફા કે આડ ન મળવાથી એક મોટા જિનના તાંતણાથી, શાયના તાંતણાથી, કપાસના તાંતણાથી, અને તુણના અમ્રભાગથી પોતાને ઢાંકેલા પ્રયાત્ન કરે, અને પોતે નહિ ઢંકાયેલા છતાં પોતાને ઢંકાયેલ માને, તેમ તું અન્ય નહીં છતાં પોતાને અન્ય દેખાડે છે. એમ કરવું તને ચોખ્ખું નથી. પરંતુ તારી એ જ પ્રકૃતિ છે, બીજી નથી.’

આ સાંભળી ગોશાલક ગુસ્સે થઈ ગાળાગાળી કરવા લાગ્યો અને જૂમજરાડ પાડવા લાગ્યો. તે બોલ્યો : ‘તું આજે નષ્ટ, વિનષ્ટ અને બ્રષ્ટ થયો લાગે છે; તું આજે હતો-નહતો થઈ જવાનો છે; તને મારાથી મુખ થવાનું નથી.’

આ સાંભળી પૂર્વ દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલા. ભગવાનના શિષ્ય સર્વાનુભૂતિ અનગાર ગોશાલકને વારવા લાગ્યા : ‘હે ગોશાલક ! કાંઈ શ્રમણબ્રાહ્મણ પાસે એક પણ આર્ય વચન સાંભળ્યું હોય તો પણ તેને વંદન અને નમસ્કાર કરવા ઘટે છે; તો ભગવાને તો તને દીક્ષા આપી છે, શિક્ષિત કર્યો છે, અને બહુશ્રુત કર્યો છે; છતાં તે ભગવાન પ્રત્યે જે અનાર્થપણુ આદર્યું છે, તે ચોખ્ખું નથી. પરંતુ તારી એ જ પ્રકૃતિ છે, બીજી નથી.’

આ માલગી ગોશાલકે મુખે થઈ પોતાના તરત
તરથી તેમને એજ પ્રકાર વડે માગીને બન્ધ કરી નાખ્યા.
તે જ પ્રમાણે તેને મમળવરા આવેલા બગવાનના મીઠા
શિષ્ય અયોધ્યાવાળી મુનહારને, પણ તેણે દઝાડી મૂક્યા.
અને તે પણ આત્મચનાદિ કરી, નર્મની ઠામીમાંથી તત્કાલ
મળી પામ્યા ત્યારે બગવાન મહારીરે પણ ગોશાલકને ત જ
પ્રમાણે કહ્યું એટલે ગોશાલકે અત્યંત ગુસ્સે થઈ, તેજન
મમુદ્ધાત કરી, માન આદિ પગલા પાડી ખગી, બગવાનના
વધ માટે શરીરમાંથી તે તેજસ્વિ કાઢી પણ જેમ કાર્ત્ત
રંગિયો પર્વત, ભીંત કે સૂરને કાઢી કરી મરનો નથી, તમ
તે તેજસ્વિ બગવાન વિશે મર્થ થતી નથી, પણ
મમનામન કરે છે, પ્રદક્ષિણા કરે છે, અને બિન્ધ આકાશમાં
ગાળી, ત્યાંથી અખિત થઈ, મખનિપુત્ર ગોશાલકના શરીરના
માળતી બાળતી નેના શરીરમાં જ પેઠી નવ છે ત્યારે
ગોશાલકે કહ્યું, 'હં આયુષ્મન કાશ્યપ' મારી તપોન્ય
તેજસ્વિયાથી પરાબરને પ્રાપ્ત થઈ, તુ હ મામને અને
પિતૃત્વના દાહની પીડાથી હ્રસ્વ અવસ્થામાં જ
(કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી જિન મન્યા વિના) મળી પામીશ'

ત્યારે બગવાને તેન કહ્યું, 'હં ગોશાલક' તારી
તપોજન્ય તેજસ્વિયાથી પરાબર પામી છ મામને અતે ત્યાર
પામવાનો નથી, પણ બીજા ૨૬ વર્ષ સુધી જિનતીર્થક્રમણ
વિચરીશ, પણ તુ પોને જ તારા તેજથી પગબર પામી,
માત રાત્રીને અને પિતૃત્વથી પીડિત શરીરનાજો થઈને
હ્રસ્વાવસ્થામાં જ મરીશ'

પંજી ગ્રાવસ્તી મામમાં બ્યાં ત્યાં થોકા વાતો કરે છે કે, હવે આ બેમાંથી કેણુ મિથ્યાવાદી છે અને કેણુ સત્યવાદી છે તેની પ્રત્યક્ષ પરીક્ષા થશે.

પંજી ભગવાન મહાવીરે પોતાના નિર્મથેાને બોલાવીને કહ્યું કે, જેમ તૃણ, કાષ્ટ, પાંદડાં વગેરેનો દગલો અગ્નિથી સળગી ગયા પંજી નષ્ટતેજ થાય, તેમ ગોશાલક મારો વધ કરવા તેજ્જ્વેશ્યા કાઢીને નષ્ટતેજ થયો છે. માટે હે આર્યો! હવે તમે ખુશીયા ગોશાલકની આમે તેના મતથી પ્રતિકૂલ વચન કહો, તેના મતથી પ્રતિકૂલપણે વિરમૃત અર્થનું તેને સંસ્મરણ કરાવો અને ધર્મ સંબંધી તેનો તિરસ્કાર કરો, તથા અર્થ, હેતુ, પ્રશ્ન, ઉત્તર અને કારણુ વડે પૂછલા પ્રશ્નનો ઉત્તર ન આપી શકે તેમ નેતે નિરુત્તર કરો.

આમ થવાથી ગોશાલક વળી વધુ ગુસ્સે થયો, પણ તે નિર્મથેાના શરીરને કાંઈ ઈજા કરવા શક્તિમાન ન થયો. આથી ઘણા આશ્ચરિક સ્થવિરો ગોશાલકની પાસેથી નીકળી શ્રમણુ ભગવંતને આશ્રયે આવ્યા.

ત્યારબાદ ગોશાલક દિશાઓ તરફ લાંબી દષ્ટિથી જોતો, હિપ્પુ નિસાસા નાખતો, દાઢીના વાળ ખેંચતો, ડાકને પાછળથી ખજવાળતો, દગડા ઉપર હાથથી ફડાકા બોલાવતો, હાથ હલાવતો તથા જને પગ જમીન ઉપર પછાડતો, 'હા હા ! હું હણ્યો' એમ વિચારી કુંબારણુના હાટમાં પાછો આવ્યો, અને દાઢની શાંતિ માટે હાથમાં કેરીનો ગોટલો રાખી, મઘપાન કરતો, વારંવાર ગાતો, વારંવાર વાચતો, વારંવાર હાલાહલા કુંબારણુને અંજલિ કરતો અને માટીના વાસણુમાંથી માટી-વાળા ઇંડા પાણી વડે શરીરને સિંચતો વિહરવા લાગ્યો.

૫૫ી ભગવાને પોતાના નિર્ગથાને બોધાવીને કહ્યું કે, ગોશાલકે મારો વધ કરવા જે તેનેલેસ્યા કાઢી હતી, તે, અંગ, વંગ, મગધ, મલય, માલવ, અરુઢ, વત્સ, કૌત્સ, પાટ, વાટ, ૫૫, મૌલી, કાશી, કૌશલ, અગ્રાધ અને અભુક્ત — એ મોળ દેશનો પાત કરવા માટે, વધ કરવા માટે, અને ભરમ કરવા માટે સમર્થ હતી. વળી હે આર્યો ! ગોશાલકે અત્યારે હાથમા ગોટલો ગળી, નાચવું ગાવું વગેરે જે કર્યો કરે છે, તેમના દોષને ઠાંકવા માટે તે નીચેની આઠ છેકછેલ્લી — ચગ્મ — વસ્તુઓનો સિદ્ધાંત એમ પ્રતિપ્રાદિત કરે છે કે, એ આઠ વસ્તુઓ ફરી દુનિયામા બનવાની નથી ચગ્મ પાન, ચગ્મ ગાન, ચગ્મ નાટ્ય, ચગ્મ અંજલિકર્મ, ચગ્મ પુષ્કલનવર્ત મહામેધ, ચરમ સેચન મન્ધકૃત્તી, ચરમ મહાશિવાકટક મંત્રામ અને આ અનમર્ષિહૃદિના ચોવીસ તીર્થ કરોમાં ચરમ તીર્થ કર (ગોશાલક પોતે) ૧ વળી તે માટીના પાત્રમાં ગ્રહેલા પાણી વડે શરીરને મિચે છે, તે દોષને ઠાંકવા માટે પણ તે ચાર પાનક, અને ચાર અપાનકનો સિદ્ધાંત પ્રતિપ્રાદિત કરે છે. ચાન પાનક — પીણા — પાણી તે આ

૧. આ આઠમાનો એચનક હાથી તે તો એલિન રાજ્ય વેલ્લલ દુમારને આપેલો હાથી જ છે, જેને માટે મહાશિવાકટક મંત્રામ થયેલ હતો (જુઓ આ ખડમા તે નામનુ પ્ર-રણ) ચરમ તીર્થ કર તો ગોશાલક પોતે જ ચરમ પુષ્કલ સવર્ત મહામેધ તે — એ હાથમા વટાવિયા સાથે થયેલી અતિવૃદ્ધિના પ્રસન્ને માટે કરો. બાકીના ચાર હર્મો તો પોતે મહાવીર સાથેના યુદ્ધમા શત્રુના પછી જે નાટ્યાદિ કરતો હતો તે જ છે.

પ્રમાણે ગાયના પૃથ્વી પડેલું (મૂતર?), હાથથી મસળેલું,^૧ સૂર્યના તાપથી તપેલું, અને શિલાથી પડેલું. ચાર અપાનક-એટલે કે પીવા માટે નહિ, પણ દાહ સમાવવા માટે સ્પર્શદિક્ક માટે વાપરવાની શીતલ વસ્તુઓ — તે આ પ્રમાણે છે : પાણીથી બીનાં દંડાં વાસણ તે સ્થાલપાણી; કેરી, બોર વગેરે મેં વડે આવે. પણ તેનો રસ ન પીએ તે ત્વચાપાણી; તેવું જ શીંગોનું પાણી; અને એથું શુદ્ધ પાણી — એટલે કે છ માસ સુધી શુદ્ધ ખાદ્ય (મેવો વગેરે) આહારને ખાય, તેમાં એ માસ સુધી અગ્નિશય્યા કરે, એ માસ લાકડાની પથારી કરે તથા એ માસ સુધી દાબની પથારી કરે; પછી છ માસની છેલ્લી રાત્રીએ મહા ઋદ્ધિવાળા મણિભદ્ર અને પ્રજ્ઞાભદ્ર એ બે દેવ પ્રગટ થાય; તેઓ શીતલ અને બીના હાથ વડે આપણા શરીરને સ્પર્શ કરે; તેનું જો અનુમોદન કરીએ તો તે આશીર્વાદપ્રપ્ત નીવડે અને ન અનુમોદન કરીએ, તો પોતાના શરીરમાં અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય અને પોતાના નંગ વડે શરીરને બાળી નાખે; પછી તે મનુષ્ય ધ્રુવ અને મુક્ત થાય.

હવે તે નગરમાં અયપૂલ નામે આજીવિક મૂતનો ઉપાસક આવક કરેનો હતો. તેને અન્ય કોઈ દિવસે કુટુંબ-જગરણુ કરતાં કરતાં મધ્યરાત્રિના સમયે એવો સંકેત થયો કે, ‘લક્ષ્મીનો આકાર કેવો હોય?’ પછી એ વસ્તુ પોતાના

૧. કુંભાર મટા બતાવતાં જે પાણીમા હાથ બોળા ધડાને .
કીસો કરે છે.

૨. ક્રીડવિશેષ.

ધર્મીયાર્થ' ગોશાલકને પૂછના તે જીજ્ઞે દિવસ હાનાહવાના
હાટમા આવ્યો ત્યા તેણે ગોશાલકને ગોટલો લઈ નાચતો,
ગાતો, મઘપાન કરતો, હાનાહવાને અજવિ કરતો, તથા
માગીના નાસણના માગીરાજા રીતવ પાળી વડે પોતાના
શરીરને છાટતો જતેયો આ લોભ ને વલ્લિજત યર્ષ ધામે રીમે
પાછો ફરવા વાગ્યો, ત્યારે ત્યા ડોભેલા આત્મવિક અધિરોએ
તેને બોલાવ્યો અને તેના મનનો વિચાર તેને કહી મળાવ્યો,
તથા તેને આશ્વાસન આપ્યું કે, ગોશાલક જે કરે છતાં તે
આઠ ચન્ન વસ્તુઓમાની કે માટે વલ્લિજત થયા વિના તું
ગોશાલક પાસે જઈ તારો પ્રશ્ન પૂછ આથી અપપુન
ગોશાલક પાસે ગયો પેલા આત્મવિક અધિરોના મહેતથી
ગોશાલકે હાથમાનો ગોટલો એક ચથે મૂકી દીધો તથા
અપપુનને કહ્યું, 'તે અપપુન તને મધ્યગત્રીએ હુકાનો
આપના મારી પામ જાણવાની હજાર યર્ષ હતી કે? નો
જાણ કે, તે વામના મળ જેની હોય વળી તું મામે
વ્યવહાર' જોઈ વલ્લિજત યર્ષ પાછો જતો હતો પણ આ મા
લાયમા કે તે કેરી નથી પણ કેરીની ધાન છે, અને તનું
પીણું નિર્વાણ સમયે પીના ચોગર કે, તે જ પ્રમાણે આ
નૃત્યગીતાદિ પણ નિર્વાણ સમયે મારે કરનાની છેલ્લી વસ્તુઓ
છ, મારે હે વીના રીણા વગાડ '

આ સાબળી મતુષ્ટ, તુષ્ટ, તથા આકર્ષિત યર્ષને
અપપુન ગોશાલકને જીજ્ઞ પણ પ્રશ્નો પૂછ છે અને તેમનો
અર્થ ગ્રહણ કરી, ગોશાલકને વચન કરી ચાલ્યો જાય છે

પછી ગોશાલકે પોતાનું મગ્ધ નજીક જાણી આત્મવિક
અધિરોને પાસે મોલાવ્યા અને કહ્યું કે, મરી જાઉં ત્યાં

બાદ મને મુગંધી ગંધોદક વડે નવરાવજો; મુગંધી ભગવાં
વસ્ત્ર વડે મારી શરીરને લૂછજો; ગોશાલકનાં દેવ કરજો;
સફેદ મહામૂલ્ય પહેડી પ્રદેશવજો; સર્વાલંકારથી વિભૂષિત
કરજો અને હજાર પુરુષોએ બિંચકેલ પાલખીમાં મને બેસાડી
આવસ્તીના રાજમાર્ગમાં 'રજમા છેલ્લા તીર્થ' કર મંખલિપુત્ર
ગોશાલક, જિન થયા, સિદ્ધ થયા, મુક્ત થયા અને મુર્ખ
દુઃખથી રહિત થયા,' એ પ્રમાણે ઘોષણા કરતા કરતા મારા
શરીરને બહાર કાઢજો.

પરંતુ સાત રાત્રી પૂરી થવા આવતાં ગોશાલકનું
મિથ્યાત્વ દૂર થયું અને તેને ખ્યાલ આવ્યો કે, 'હું ખરેખર
જિન નથી છતાં જિન કહેવડાવતો ફર્યો છું, મેં શ્રમણોનો
ઘાત કર્યો છે અને આચાર્યનો દેવ કર્યો છે. શ્રમણ ભગવાન
જ સાચા જિન છે.' આથી તેણે પેલા સ્થવિરોને પાછા
બોલાવ્યા અને કહ્યું કે, "હું જિન નથી, પણ જૂડો જ જિન
કહેવડાવતો ફર્યો છું. મહાવીર ભગવાન જ સાચા જિન છે;
હું તો શ્રમણઘાતી, અને આચાર્યદ્વિષી છું. માટે મર્યા બાદ
મારા ડાબા પગે દોરડું બાંધી તમે ત્રણ વાર મારા મોંમાં
થૂંકજો અને પછી આવસ્તી નગરીના રાજમાર્ગમાં, 'ગોશાલક
જિન નથી, મહાવીર જ જિન છે' એમ ઘોષણા કરતા
કરતા મારા શરીરને ઢસડજો."

પછી તે આજીવિક સ્થવિરોએ ગોશાલકને મરણ
પામેલો બણી, કુંભારણના હાટનાં બારણાં બંધ કર્યાં અને
જમીન ઉપર આવસ્તી નગરીનું ચિત્ર કાઢી, ગોશાલકના
શરીરને, ડાબે પગે દોરડું બાંધીને, ત્રણ વાર મોંમાં થૂંકી
ઢસડ્યું અને ધીમે અવાજ કર્યો કે, 'ગોશાલક જિન નથી,

પણ મહાવીર જિન છે એમ કરી શપથમાથી મુક્ત થઈ, તમણે પત્રીથી દોગડુ ઠાડી નાખી, હાટના બારણા ઉઘાડી નાખ્યા, અને પત્રી ગોગાલકે પહેલા કહ્યું હતું તેમ મોગી પામવૃમથી નેના શરીરને બહાર માઢ્યું.

ત્યાં પત્રી વ્રમણભગવાન મહાવીર આવતી નગરીથી નીચી મેદિયામ નામે નગરની બહાર માણકાદા નામે ચૈત્યમા આવીને ત્યાં ત્યાં મહાવીરને મહાન પીડાકારી પિત્તવનનો દાહ ગ્રેષ્ઠો અને તોહીના ઝાડા થવા માડ્યા. એને તોડકાને ખાતરી થવા વાગી કે હવે ગોશાનકના કથા પ્રમાણે મહાવીર મૃત્યુ પામશે તે રખતે ભગવાનના શિબ મિહ નામે અનગાર થોડે દૂર હાથ ઊંચો ગખી છ દાના નિવતર ઉપનામથી તપ કરતા હતા તેમને યોદ્ધાનુ આમ રેડુ માભળી મ એણુ આ યુ, અને તેમણે રૂન રૂના માન્ય ત્યારે ભગવાન મહાવીરે એ વસ્તુ દૂરથી જાણી સર્વ, પોતાના નિર્મથાને તેમને મોનાથી લાવવા મોકલ્યા તે આ રા માં મહાવીરે આશ્વાસન આપતા કહ્યું કે, ‘હમણા મગ્ધ પામનાનો નથી પણ ૧૬ વર્ષ સુરવાનો છુ માટે તુ મેદિય નગ મા રેવતી મૃદપત્ની છે, તેને ત્યાં જ તેણે મારે માટે બે કબૂતર નધીને તૈયાર કર્યા છે પણ તેને મેદલે કે મારે તમનુ મામ નથી પરંતુ મર્ષ કાતે મિનાડાએ મારેલા દુષ્ટાનું મામ તેણે તૈયાર કરેલું છે, તે મારે માટે સર્વ આપ’ આ માભળી મિહ રેવતીને ઘેર ગયા, અને નદારીગના સ્ત્રી મુજબ તેની પામે બિશ્વા માગી પોતાની મે સાત આમ દૂગથી જાણી સેનાગ માધુ પ્રત્યે તે બહુ ખુશ થઈ, અને તણે ખુશીથી તે બિશ્વા આપી આથી તેને

દેવઆયુષની પ્રાપ્તિ થઈ, તથા 'રેવતીએ ૬૮-મ અને ૭૦-મ વચ્ચેનું ક્ષણ પ્રાપ્ત કર્યું છે' એવી આકાશવાણી થઈ.

પછી મહાવીર ભગવાને તે ભિક્ષુને આસક્તિરહિત-પણે, તથા સાપ દરમાં પેસે તેમ (મોંમાં સ્વાદ માટે મમળાવ્યા વિના) શરીરરૂપી કાકામાં નાખી. પછી તેમને તે પીડાકારી રોગ તરત શાંત થયો. આથી દેવ-મનુષ્ય વગેરે સહિત સમગ્ર વિશ્વ અત્યંત સંતુષ્ટ થયું.

ગૌં—હે ભગવન્! આપના સર્વાનુભૂતિ અનગાર, જેમને ગોશાલકે બાળી નાખ્યા, તે મરીને ક્યાં ગયા છે?

મં—હે ગૌતમ! તે બિધ્વં લોકમાં ચંદ્ર અને સૂર્યને તથા બ્રહ્મ, લાંતક અને મહાશુક સ્વર્ગોને ઓળંગી સહસ્રાર કલ્પમાં અઢાર સાગરોપમ આયુષ્યવાળા દેવ થયા છે. ત્યાંથી ચ્યવીને મહાવિદેહક્ષેત્રમાં તે સિદ્ધ, શુદ્ધ, અને મુક્ત થશે.

ગૌં—હે ભગવન્! તે પ્રમાણે ગોશાલકે બાળેલા સુનક્ષત્ર અનગાર ક્યાં ગયા છે?

મં—હે ગૌતમ! તે આણ્વત, પ્રાણ્વત અને આરણ્વ કલ્પને ઓળંગી, અચ્યુત દેવલોકમાં ૨૨ સાગરોપમ આયુષ્ય-વાળા દેવ થયા છે. [બાકી બધું સર્વાનુભૂતિ પ્રમાણે.]

ગૌં—હે ભગવન્! આપનો કુશિધ્ય ગોશાલક ક્યાં ગયો છે.

મં—હે ગૌતમ! તે પણ અચ્યુતકલ્પમાં ૨૨ સાગરોપમ આયુષ્યવાળો દેવ થયો છે. ત્યાંથી ચ્યવીને તે વિંધ્યાચલની તળેટીમાં યુંકુ નામે દેશ વિષે શતદ્વાર નામે નગરમાં સન્મૂર્તિ નામે રાજ્યની ભદ્રા નામની બારીની કુક્ષિને વિષે પુત્રરૂપે. હિત્વન્ન થશે. તે વખતે તે નગરમાં. અને બહાર બારપ્રમાણ.

અને અનેક કુંભપ્રમાણુ^૧ પદ્મની અને ગન્ધની વૃદ્ધિ થશે તેથી તેનાં માતૃપિતા તેનું નામ મહાપદ્મ ગમ્પશે. તે ગમ્પ થશે ત્યારે તેની તહેનાતમાં ગ્હી પૂર્ણભદ્ર અને મણિભદ્ર એ બે દેવો મેનાકર્મ કરશે, માટે^૨ તેનું નામ દેવસેન પણ પડશે પછી તેને^૩ આઠ દાંતવાળું શ્વેત હસ્તિગત્ન પ્રાપ્ત થશે, તેથી તેનું ત્રીજું નામ વિમલનાહન પડશે.

તે રાજા શત્રુઘાતમાં તો શ્રમણનિર્મલો સાથે બહુ વેન્નુદિ રાખશે અને અનાયપણું આચરશે, પણ પછી તેના માંડવિક રાજાઓ અને યુવરાજાઓની મલાહથી તેમ કરવું છોડી દેશે પછી એક વખત શતદ્વાર નગન્ની બહાર ઉત્તર-પૂર્વ દિશામાં આવેલા સુભૂમિબાગ નામે ઉદ્યાનથી થોડે દૂર વિમલ નામે તીર્થંતરના પ્રપૌત્ર સુમગલ નામે અનગાર નિગત^૪ છ દકનો ઉપવાસ કરતા તથા તડકો તપતા વિહરશે તેમને ત્રણ જ્ઞાન તેમ જ તેજ્ઞેશ્વર્યા પ્રાપ્ત થયેલી હશે એક વખત વિમલનાહન રાજા રથમાં બેસી ફરના નીકળ્યો હશે ત્યારે તે સુમગલને બોલે, અને ગુપ્તે થઈ ગયના અગ્ર ભાગની ઠોકરથી તેમને ગમડાવી પાડશે પરંતુ સુમગલ તો ધીમે ધીમે બીબને ફરી હાથ જોડ્યા કરી તડકો તપવા માડશે ત્યારે રાજા તેમને બીજી વાર પાડી નાખશે ત્યારે સુમગલ અવધિગ્ધાન વડે રાજાના પૂર્વ ભવો બોલે અને ગમ્પને કહેશે કે 'આજથી ત્રીજા ભવમાં સર્વાનુભૂતિએ, મુનશત્રે, અને

૧ વીસ પલ અથવા સો પલનો એક ભાર કહેવાય અને સાત, એ સી તથા સો આદ્ય (સા શેર) પ્રમાણે માનને અનુક્રમે નિધન્ય, મધ્યમ અને હૃદય કુંભ કહે છે

મહાવીરે સમર્થ હોવા છતાં તારો અત્યાચાર સહન કર્યો છે, પણ હું તો નહીં સહન કરું; હું તો તને બાળી મૂકીશ.' પણ તે ચેતવણીને ધ્યાનમાં લાવ્યા વિના રાજા તો ત્રીજી વાર પણ રથની કોકરથી તેમને પાડી નાખશે. એટલે સુમંગલ તેને રથ અને ઘોડાસહિત બાળી નાખશે. પછી તે સુમંગલ અનેક તપકર્મ કરતા કરતા ઘણાં વરસ સાધુપણું પાળી, અને સાદું ટંકના ઉપવાસ વડે (આશોચના અને પ્રતિક્રમણ-પૂર્વક સમાધિ ગ્રાસ કરીને) મરણ પામી, સૌ ઐવેયક વિમાનાવાસને ઝોળંગી, સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનમાં ૩૩ સાગરોપમ આયુષ્યવાળા^૧ થઈ, તથા આયુષ્ય પૂરું થયે ત્યાંથી અધી, મહાવિદેહક્ષેત્રમાં સિદ્ધ, શુદ્ધ અને મુક્ત થશે.

આ બાળુ પેશે વિમલવાહન તો નરકની સાતમી^૨ પૃથ્વીમાં લાંબામાં લાંબા આયુષ્યવાળો નારક થશે; ત્યાંથી અધીને મરણ થશે; ત્યાંથી ફરી સાતમા નરકમાં નારક^૩ થશે. ત્યાંથી અધીને પણ મરણ થશે. ત્યાંથી છઠી પૃથ્વીમાં નારક થશે. ત્યાંથી અધીને સ્ત્રી થશે, ત્યાંથી ફરી છઠી પૃથ્વીમાં નારક થશે. ત્યાંથી બીજી વાર સ્ત્રી થશે; ત્યાંથી પાંચમીમાં નારક થશે. ત્યાંથી પેટે ચાલનાર (સાપ વગેરે)

૧. આ મહાવિમાનમાં વધારેમાં વધારે ૬ ઝોલામાં ઝોલું તેટલું જ આયુષ્ય છે. આ પહેલા બીજા જે આયુષ્ય જણાવ્યાં છે તે ત્યાં ત્યાં બધાને નથી હોતાં, પણ કેટલાકને હોય છે એમ જણવું. તે દેવલોકની આયુષ્યસ્થિતિ માટે જુઓ આ માળાનું 'અંતિમ ઉપદેશ' પુસ્તક, પા. ૨૬૬.

૨. સાત નરક પૃથ્વીઓનાં નામ આટે જુઓ આગળ સિદ્ધાંતખંડ લોકવિભાગ.

પ્રાણીઓમા હિલપન થશે, (તે પ્રમાણે ફરી રાગ કર્યા પડી) ચોથી પૃષ્ઠીમા નારક થશે, ત્યાથી સિંહ થશે, (તે પ્રમાણે ફરી વાર કર્યા પડી) ત્યાથી શીશુમા, ત્યાથી પક્ષીઓમા, (તે પ્રમાણે મીઠવાગ કર્યા પડી) બીજીમા, ત્યાથી શિખરી પશુઓમા, (તે પ્રમાણે ફરી કર્યા પડી) પહેલી રત્નપ્રભા પૃષ્ઠીમા, ત્યાથી નગી પ્રાણીઓમા ત્યાથી અમરી પ્રાણીઓમા, ત્યાથી ફગી રત્નપ્રભા પૃષ્ઠીમા, ત્યાથી અનેક લાખ વાગ જેવર પ્રાણીઓમા, ત્યાથી અનેક લાખ વાગ હાથપડે મન્ના ઘોનોળિયા રંગેરેમા ત્યાથી પોર ચાપનાર માષ અજગર વગેરેમા અનેક લાખ વાગ, ત્યાથી ચાર ઇંદ્રિયવાળામા અનેક લાખ વાગ, ત્યાથી ત્રણ ઇંદ્રિયવાળામા અનેક લાખ વાગ, ત્યાથી બે ઇંદ્રિયવાળામા અનેક લાખ રાગ, ત્યાથી વનસ્પતિજીવોમા અનેક લાખ વાગ, ત્યાથી રાયુકાયમા અનેક લાખ રાગ, ત્યાથી અગ્નિકાયમા અનેક લાખ વાગ, ત્યાથી જલકાયમા અનેક લાખવાગ, ત્યાથી ૪ સીંગાયમા^૧ અને લાખનાર, ત્યાથી રાજમૃદુનમરની બહાર વેસ્યાપણે ત્યાથી ગજગદનગરની અદર વેશ્યાપણે, ત્યાથી નિઘ્યાયલ પરતની પામ મિત્રેલ નામે મામમા આહણુ જીળને નિષે પુત્રીપણે, કે જે પરવા અને ગર્ભિણી થયા બાલ પિયેર જતા દારાગ્નિમા

૧ એ જવા જતથર, જેવર વગેરેના પેદાવિશાનો મૂળમા વર્ણવ્યા છે. તે માટે જુઓ આ માળાનું 'અતિમ ઉપદેશ' પુસ્તક પા ૨૬૦ આ જાણી યોનિઓમા, તે, રાજ વડે વર થવાથી દાહની પીડા વડે મરે છે, એમ સમજવું, તેમ જ તે યોનિઓમા પણ તે હીનમા હીન કામીમા જન્મે છે

અગ્નિ નાશ પામશે; ત્યાંથી દક્ષિણ દિશાના અગ્નિકુમાર દેવોમાં; તથા ત્યાંથી મનુષ્યદેહમાં. પરંતુ ત્યાં તે સમ્યગ્-દર્શન (સાચી શ્રદ્ધા) પામશે. પછી કૃત સમ્યગ્દર્શન પામી, સાધુ યજ્ઞને તે દીક્ષા લેશે; પણ તેને વિરાધી, તે દક્ષિણ દિશાના અસુરકુમાર દેવોમાં ઉત્પન્ન થશે. પછી કરી મનુષ્યજન્મ - દીક્ષા - અને વિરાધનાના ક્રમથી દક્ષિણ નિકાશના નાગકુમાર દેવોમાં; પછી એ જ ક્રમથી સુપર્ણકુમારમાં, વિદ્યુત્કુમારમાં, એમ અગ્નિકુમાર સિવાયના ભવનવાસીઓમાં.^૧ પછી ત્યાંથી નીકળી તે પુનઃ મનુષ્યશરીર પ્રાપ્ત કરશે; ત્યાં શ્રમણપણું વિરાધી ન્યેતિપિક દેવમાં ઉત્પન્ન થશે; ત્યાંથી પુનઃ મનુષ્યશરીર પ્રાપ્ત કરશે; પરંતુ પછી શ્રમણપણું વિરાધ્યા વિના મરણ પામી, તે સૌધર્મ દેવલોકને વિષે દેવપણે ઉત્પન્ન થશે. ત્યાંથી અગ્નિને તે મનુષ્યશરીર પ્રાપ્ત કરશે; અને માત્ર સમ્યગ્દર્શનનો અનુભવ કરશે. ત્યાંથી પણ શ્રમણપણું વિરાધ્યા વિના મરણ પામી ઈશાન દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થશે. ત્યાંથી અગ્નિ મનુષ્યશરીર પ્રાપ્ત કરશે. ત્યાં પણ શ્રમણપણું વિરાધ્યા વિના મરણ પામી સનતકુમાર દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થશે; [સનતકુમારને વિષે કહ્યું તેમ બ્રહ્મ દેવ-લોક, મહાશુક્ર, આનંદ અને આરણ્ય દેવલોકને વિષે જાણવું.] ત્યાંથી અગ્નિ મનુષ્ય યજ્ઞ, ત્યાં શ્રમણપણાને વિરાધ્યા સિવાય મરણ પામી, તે સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાન વિષે દેવપણે ઉત્પન્ન

૧. ભવનવાસીના અસુરકુમાર, નાગકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, સુપર્ણકુમાર, અગ્નિકુમાર, વાયુકુમાર, સ્તનિવકુમાર, હૃદયિકુમાર, દ્વીપકુમાર અને દિઠકુમાર એમ ૧૦ વર્ગો છે. વત્તવાર્થ ૪-૧૧.

યશે. ત્યાંથી અવી તે મહાવિદેહ ક્ષેત્રને વિષે ધનિક કુળમાં પુત્રરૂપે ઉત્પન્ન યશે; અને પછી તેને ઉત્તમ કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન પ્રાપ્ત યશે. તેનું નામ તે વખતે દદપ્રતિગ હશે. તે પોતાનો અતીત કાળ જોઈને શ્રમણનિર્ગ્રથોને બોલાવીને કહેશે, 'હે આર્યો! આજથી ધણા કાળ પહેલાં હું મંખસિપુત્ર ગોશાયક નામે હતો અને શ્રમણોનો ધાત કરી, હઠસ્થાવરથામાં મરણ પામ્યો હતો. હે આર્યો! તે નિમિત્તે હું અનાદિ, અનંત અને દીર્ઘભાગવાળી ચાર ગતિરૂપ સંસારાટવીમાં ભમ્યો છું. માટે તમે કોઈ આચાર્યના દેષી ન થશો, ઉપાધ્યાયના દેષી ન થશો; તથા આચાર્ય અને ઉપાધ્યાયના અવશ કરનારા, તેમ જ અકીર્તિ કરનારા ન થશો.

ત્યાર પછી તે શ્રમણનિર્ગ્રથો દદપ્રતિગ કેવલીની એ વાત સાંભળી, ભય પામી, સંસારના ભયથી ઉદ્વિગ્ન થઈ, દદપ્રતિગ કેવલીને વંદન કરશે, અને તે પાપસ્થાનકની આશ્વાસના અને નિર્દા કરશે.

ત્યાર પછી દદપ્રતિગ કેવલી ધણાં વર્ષ પર્યંત કેવલી-પર્યાયને પાળી પોતાનું આયુષ્ય થોડું બાકી જાણીને, આહાર ત્યાગ (ભક્ષાત્રત્યાખ્યાન કરશે^૧) - અને સર્વ દુઃખોનો અંત લાવશે.

— શતક ૧૫

૧. વિગતો માટે જુઓ ઔપપાતિક સૂ. ૫. ૯૯-૧ (બાબદ પરિત્રાજકની કથા).

૧

દ્રવ્યવિભાગ

૧ : દ્રવ્યો

૧

ગૌ૦—હે ભગવન્! દ્રવ્યો કેટલા પ્રકારનાં કયાં છે?

મ૦—હે ગૌતમ! દ્રવ્યો બે પ્રકારનાં કયાં છે :

જીવદ્રવ્ય અને અજીવદ્રવ્ય.

વિવરણુ: સત્તા સ્વરૂપ વિષે બિન્નબિન્ન દર્શનોના બિન્ન બિન્ન મત છે. કોઈ દર્શન સંપૂર્ણ સત્ પદાર્થને (બ્રહ્મને) કેવળ ક્રુપ-નિત્ય જ માને છે. કોઈ દર્શન સત્ પદાર્થને ક્ષણિક (માત્ર ઉત્પાદવિનાશશીલ) માને છે. કોઈ દર્શન ચેતનતત્ત્વરૂપ સતને તો કેવળ ક્રુપ (કૂટસ્થ નિત્ય) અને પ્રકૃતિતત્ત્વરૂપ સતને પરિણામી નિત્ય (નિત્યાનિત્ય) માને છે. કોઈ દર્શન અનેક સત્ પદાર્થોમાંથી પરમાણુ, કણ, આત્મા આદિ કેટલાંક સત્ તત્ત્વોને કૂટસ્થ નિત્ય, અને ઘટ વસ્ત્ર આદિ કેટલાંક સતને માત્ર ઉત્પાદવ્યવશીલ (અનિત્ય) માને છે.

પરંતુ જૈન દર્શનનું માનવું છે કે સત્ વસ્તુ માત્ર દૃશ્ય નિત્ય નથી અથવા માત્ર વિનાશી નથી, કે અમુક બાગમાં નિત્ય અને અમુક બાગમાં અનિત્ય નથી. તેને મને એવન અથવા જડ, મૂર્ત અથવા અમૂર્ત, અધી સત્ કહેવાતી વસ્તુઓ ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રાવ્યરૂપે ત્રિશ્વ છે. પ્રત્યેક વસ્તુમાં એક અંશ એવો છે કે જે તથે કાળે શાશ્વત છે, અને બીજો અંશ અશાશ્વત છે. તે શાશ્વત અંશના કારણથી પ્રત્યેક વસ્તુ ધ્રાવ્યાત્મક (ચિર) અને અશાશ્વત અંશના કારણથી ઉત્પાદ-વ્યયાત્મક (અચિર) કહેવાય છે.

દ્રવ્યો સત છે એમ કહીએ એનો અર્થ એ થયો કે, તે ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રાવ્યસ્વરૂપ છે. જેમાં ગુણ અને પર્માણ (પરિણામ) હોય, તે દ્રવ્ય કહેવાય છે. પ્રત્યેક દ્રવ્ય પોતાના પરિણામી સ્વભાવના કારણથી 'સમયે સમયે નિમિત્ત પ્રભાણે બિન્ન બિન્ન રૂપમાં પરિણામ પામ્યા કરે છે. દ્રવ્યમાં પરિણામ ઉત્પન્ન કરવાની જે શક્તિ છે, તે જ તેનો 'ગુણ' છે; અને ગુણજન્ય પરિણામ 'પર્માણ' કહેવાય છે, એક દ્રવ્યમાં શક્તિરૂપે અનંત ગુણ છે. તેઓ વસ્તુતઃ આશ્રયજૂત દ્રવ્યથી અથવા પરસ્પર અવિભાજ્ય છે. પ્રત્યેક ગુણ-શક્તિના બિન્ન બિન્ન સમયમાં થતા ત્રૈકાલિક પર્માણો અનંત છે. દ્રવ્ય અને એના અંશરૂપ શક્તિઓ ઉત્પન્ન તથા વિનષ્ટ થતાં ન હોવાને કારણે નિત્ય અર્થાત અનાદિ અનંત છે; પરંતુ બધા પર્માણો પ્રતિક્ષણ ઉત્પન્ન તથા નષ્ટ થવાના કારણે અનિત્ય અર્થાત સાદિ સાંત છે.

ગૌ—હે ભગવન્! અજીવદ્રવ્યો, કેટલા પ્રકારનાં હશે

છે ?

મં—હે ગૌતમ! જે પ્રકારનાં કલાં છે : રૂપી અને અરૂપી.

ગૌં—હે ભગવન્! અજ્ઞ દ્રવ્યો સંખ્યાત છે, અસંખ્યાત છે કે અનંત છે?

મં—હે ગૌતમ! અનંત છે. કારણકે પરમાણુ પુદ્ગલો અનંત છે, દ્વિપ્રદેશિક રક્ષો અનંત છે, તથા અનંતપ્રદેશિક-રક્ષો પણ અનંત છે,

ગૌં—હે ભગવન્! જીવદ્રવ્યો સંખ્યાત છે, અસંખ્યાત છે કે અનંત છે?

મં—હે ગૌતમ! જીવો અનંત છે. કારણ કે નૈરયિકો અસંખ્ય છે; એમ વાયુકાયિક સુધીના જીવો અસંખ્ય છે; વનરપતિકાયિકો અનંત છે; જે ઇન્દ્રિયો અને એ પ્રમાણે વૈમાનિકો સુધીના જીવો અસંખ્યાત છે, તથા સિદ્ધો અનંત છે.

ગૌં—હે ભગવન્! અજીવદ્રવ્યો અજીવદ્રવ્યોના પરિભોગમાં તરત આવે કે જીવદ્રવ્યો અજીવદ્રવ્યોના પરિભોગમાં તરત આવે?

મં—હે ગૌતમ! અજીવદ્રવ્યો અજીવદ્રવ્યોના પરિભોગમાં તરત આવે, પણ જીવદ્રવ્યો અજીવદ્રવ્યોના પરિભોગમાં તરત આવતાં નથી. કારણકે, જીવદ્રવ્યો અજીવદ્રવ્યોને પ્રહણ કરે છે, અને પ્રહણ કરી, તેમને ઔદારિકાદિ પાંચ શરીરરૂપે, શ્રોત્રેન્દ્રિયાદિ પાંચ ઇન્દ્રિયરૂપે, મનોયોગાદિ ત્રણ યોગરૂપે, તથા શ્વાસોચ્છ્વાસપણે પરિણમી આવે છે.

૨

ગૌં—હે ભગવન્ ! પયવો કેટલા પ્રકારનો છે ?

મં—હે ગૌતમ ! પયવો બે પ્રકારનો છે. શ્રવપયવો અને અશ્રવપયવો.^૧

—શતક ૨૫, ઉત્તે ૫

૩

ગૌં—હે ભગવન્ ! દ્રવ્યની અવસ્થાન્તરપ્રાપ્તિરૂપ પરિણામ કેટલા પ્રકારનો છે ?

મં—હે ગૌતમ ! પરિણામ બે પ્રકારનો કલ્પો છે : શ્રવપરિણામ, અને અશ્રવપરિણામ.

તેમાં શ્રવપરિણામ દશ પ્રકારનો છે. (નૈરયિકાદિ) ગતિ, ઇદ્રિય, કપાય, ક્ષેપ્યા, યોગ, ઉપયોગ, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, અને વેદ.^૨

અશ્રવપરિણામ પણ દશ પ્રકારનો છે. અંધન, ગતિ, મંથન, બેદ, વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, અગ્રુલ્લધુ અને શબ્દ.

અંધપરિણામના બે પ્રકાર છે. સ્નિગ્ધઅંધપરિણામ, અને ઋક્ષઅંધપરિણામ. તેમાં નિયંત્ર એ છે કે, બે સરખી

૧. અહીંથી આગળ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રનું સમગ્ર પર્વવપદ અહીં ઉત્તારવાનું મૂળમાં દ્રશ્ય છે. અહીં પર્વવ એટલે વિરોધ, ધર્મ—એ અર્થ સમજવો.

૨. આ બધા શબ્દોની વ્યાખ્યાઓ વગેરે આ વિભાગમાં જ આગળ આવશે.

સ્નિગ્ધતા (ચીકણ) વાળા પરમાણુઓનો કે જે સરખી રૂક્ષતા (લૂખાપણા) વાળા પરમાણુઓનો બંધ ન થઈ શકે. પરંતુ વિપ્રમ સ્નિગ્ધતાવાળા બેનો કે વિપ્રમરૂક્ષતાવાળા બેનો બંધ થઈ શકે. પરંતુ તેમાં પણ નિયમ એ છે કે જે અંશથી માંડીને અનંત અંશ સુધી અધિક સ્નિગ્ધતા કે રૂક્ષતાવાળા બેનો સંબંધ થઈ શકે, પણ એક અંશ અધિક હોય તો ન થાય. તથા જ્યારે સ્નિગ્ધનો રૂક્ષ સાથે સંબંધ થાય, ત્યારે પણ એમણા સ્નિગ્ધાદિ તથા એમણા રૂક્ષાદિનો સંબંધ થાય છે.

ગતિપરિણામ એ પ્રકારનો છે : સ્પૃશત્, અને અસ્પૃશત્. બીજી વસ્તુને સ્પર્શ કરતાં જે ગતિપરિણામ — જેમ કે તળાવમાં ડીંકરીને તીરથી નાખી હોય તો તે પાણીની સપાટીને સ્પર્શ કરતી ચાલી જાય છે — તે સ્પૃશત્ ગતિપરિણામ. અને બીજી કોઈ વસ્તુને સ્પર્શ કર્યા વિનાનાં જે ગતિપરિણામ, તે અસ્પૃશત્ ગતિપરિણામ.

સંસ્થાન (આકૃતિ), વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને શબ્દ વિશે માહિતી આગળ પુદ્ગલવિભાગમાં આવવાની છે. અગુરુલઘુ પરિણામ એટલે કે, ન ભારે કે ન હળવું એવા પરિણામ. કર્મદ્રવ્યો, મનોદ્રવ્યો, અને ભાવાદ્રવ્યો અગુરુલઘુ છે. આકાશાદિ અમૂર્ત દ્રવ્યો પણ અગુરુલઘુ છે. ઔદારિક વૈક્રિય, આહારક, અને તૈજસ એ દ્રવ્યો ગુરુલઘુ છે.

— સતક ૧૪, ઉદ્દે ૪

બેદના પાંચ પ્રકાર છે.^૧

૨

જીવવિભાગ

૧ : જીવ

૧

રાજશૃહનગરનો પ્રસંગ છે.

ભગવાનનાં દર્શન આવેલી બધી પરિષદ ધર્મકથા માંભળીને વેરાઈ ગયા ત્યાં ગૌતમસ્વામી ભગવાનને જઈને પ્રશ્ન પૂછે છે :

ગૌ—હે ભગવન ! અન્યતીર્થિકો એમ કહે છે કે, હિંસાદિ પાપકર્મોમાં વર્તતા પ્રાણીનો જીવ અન્ય છે, અને જીવાત્મા તેથી અન્ય છે; તે જ પ્રમાણે હિંસાદિના ત્યાગમાં વર્તતા જીવ અન્ય છે, અને જીવાત્મા તેથી અન્ય છે; ઔત્પત્તિકી (સ્વાભાવિક ઉત્પન્ન થયેલી), વૈનયિકી (શાસ્ત્રાદિ દ્વારા થયેલી), કર્મિકી (કર્મ દ્વારા થયેલી) અને પારિણામિકી (લાંબા કાળના અભ્યાસથી થયેલી) શુદ્ધિમાં વર્તમાન પ્રાણીનો જીવ અન્ય છે, અને જીવાત્મા તેથી અન્ય છે.

ઉત્થાન, પરાક્રમાદિમાં વર્તતો જીવ અન્ય છે, અને જીવાત્મા તેથી અન્ય છે; દેવમનુષ્યાદિપણમાં વર્તમાન જીવ અન્ય છે, અને જીવાત્મા તેથી અન્ય છે; જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મમાં વર્તમાન જીવ અન્ય છે, અને જીવાત્મા તેથી અન્ય છે; કૃષ્ણાદિ લેશ્યામાં, સમ્યગ્દર્શનમાં, મિથ્યાદર્શનમાં, મતિઆદિ જ્ઞાન-અજ્ઞાનમાં, આહારાદિ સંજ્ઞાઓમાં,^૧ ઔદારિકાદિ શરીરોમાં, મન-વાણી-કાયાના યોગમાં, તથા સાકારાદિ ઉપયોગમાં^૨ વર્તમાન જીવ અન્ય છે, અને જીવાત્મા તેથી અન્ય છે. તો હે ભગવન્! તે કેમ સત્ય હોય ?

મ૦—હે ગૌતમ! તેમનું તે કહેવું મિથ્યા છે. હું તો આ પ્રમાણે કહું છું કે, એ હિંસાદિમાં વર્તમાન પ્રાણીને તો જ જીવ છે અને તે જ જીવાત્મા છે.^૩

—સતક ૧૭, ઉદ્દે ૨

૨

રાજગૃહનગરનો પ્રસંગ છે :

ગૌ૦—હે ભગવન્! ગોશાલકના સિષ્ય આજીવિકોએ

૧. આહાર, ભય, મેધુન, પરિમદ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, વિરોધ બોધ (લોક), અને સામાન્ય બોધ (બોધ) એમ દશ સંજ્ઞાઓ છે.

૨. વિરોધ જ્ઞાન અને સામાન્ય જ્ઞાન અનુક્રમે સાકાર અને નિરાકાર ઉપયોગ કહેવાય છે.

૩. સાંખ્યદર્શન ચિત્ત અને અહંકારના ધર્મોથી આવિષ્ટ એવા પુરુષ ભિન્ન માને છે; અને વેદાંતદર્શન કર્તા-ભોક્તા જીવથી કટસ્થ કે બ્રહ્મને અન્ય માને છે. જૈનદર્શન તેવો બેદ નથી પાડવું

અધિર^૧ ભગવતાને એમ પૂછ્યું હતું : શ્રમણના ઉપાશ્રયમાં સામાયિક સ્વીકારીને (અહંમત્વ ત્યાગીને) બેઠેલા શ્રાવકનાં વસ્ત્રાદિ કોઈ હરી જાય, તો હે ભગવન! સામાયિક પૂરું કરી, તે વસ્તુનું અન્વેષણ કરતો તે શ્રાવક શું પોતાની વસ્તુને શોધે છે કે અન્યની ?

મં—હે ગૌતમ! તે શ્રાવક પોતાની વસ્તુ શોધે છે, પણ અન્યની વસ્તુ નથી શોધતો. કારણકે સામાયિક કરતી વખતે જો કે તે શ્રાવકના મનમાં એવો ભાવ હોય છે કે, ‘મારે હિરણ્ય નથી, મારે સુવર્ણ નથી, મારે વસ્ત્ર નથી, મારે વિપુલ ધન, રત્ન, અણિ, મોતી, રત્ન આદિ સારભૂત દ્રવ્ય નથી.’ પરંતુ તેણે મમત્વભાવ ત્યાગ્યો નથી, તથી હું ગૌતમ! એમ કહેવાય છે કે, તે પોતાની વસ્તુને શોધે છે, પણ પારકાની વસ્તુને શોધતો નથી.

તે જ પ્રમાણે સામાયિક કરતા શ્રમણોપાસકની જીને કોઈ પુરુષ એવે, તો તે તેની જીને સેવે છે, પણ અન્યની જીને નહીં.

—શનક ૮, ઉદે ૫

૩

ગૌ—હે ભગવન! ખરેખર હાથી અને કુંવરો એ બેનો જીવ સમાન છે ?

મં—હા ગૌતમ! હાથી અને કુંવરોનો જીવ સમાન છે. જેમ કોઈ પુરુષ એક દીપકને મોટા ઓરડામાં મૂકે

૧. ઉમર, જ્ઞાન, દીક્ષાનો સમય વિગેરે બાબતમાં વડીલ આધુ.

તો તેનો પ્રકાશ તે ઝોરડા જેટલો થાય છે; વાંસના ટોપલા નીચે મૂકે તો ટોપલા જેટલો થાય છે; તથા નાના ટૂંડ નીચે મૂકે તો ટૂંડ જેટલો થાય છે; તેમ જીવે જ પોતાનાં કર્મો વડે નાનું અથવા મોટું જે શરીર પ્રાપ્ત કર્યું હોય છે, તે આખા શરીરને જીવ પોતાના પ્રદેશોથી સચિત કરી દે છે.

શતક ૭, ઉદે. ૮

૪

ગૌ.—હે ભગવન! જીવો સ્વતઃ પ્રવૃત્તિશીલ (આત્મારંભ) છે, પરતઃપ્રવૃત્તિશીલ (પરારંભ) છે, ઉભયતઃ પ્રવૃત્તિશીલ (ઉભયારંભ) છે, કે ઉભયતઃ અપ્રવૃત્તિશીલ (અનારંભ) છે ?

મ.—હે ગૌતમ! જીવો બે પ્રકારના છે : સંસાર-સમાપનક (સંસારી) અને અસંસારસમાપનક (મુક્ત). તેમાં જે અર્થસંસારસમાપનક જીવો છે, તેઓ આત્મારંભ, પરારંભ કે ઉભયારંભ નથી; પરંતુ અનારંભ છે. તથા જે સંસાર-સમાપનક જીવો છે, તે સંયત અને અસંયત એમ બે પ્રકારના છે. તેમાં જે સંયતો છે, તે બે પ્રકારના છે : પ્રમત્તસંયત, અને અપ્રમત્તસંયત. તેમાં જે અપ્રમત્તસંયત છે, તેઓ આત્મારંભ, પરારંભ કે ઉભયારંભ નથી; પણ અનારંભ છે. પરંતુ જે પ્રમત્તસંયતો છે, તે ત્યારે કાળજીપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરે છે, ત્યારે તો અનારંભ જ છે; પરંતુ કાળજી વિના પ્રવૃત્તિ કરે છે, ત્યારે આત્મારંભ, પરારંભ કે ઉભયારંભ છે, પણ અનારંભ નથી.

૧. આરંભ એટલે આશ્રયદ્વારે પ્રવૃત્તિ કરવી તે.

જે અસંયતો^૧ છે તેઓ અવિરતિની અપેક્ષાએ આત્મારંભ પણ છે, પરારંભ પણ છે અને ઉભયારંભ પણ છે, પરંતુ અનારંભ નથી.

—શતક ૧, ઉદ્દે ૧

૫

ગૌ—હે ભગવન! છવો સ્વયંકૃત કર્મને વેદ છે ?

મં—હે ગૌતમ ! ‘કર્મ’ કરનારો જ કર્મને વેદ છે, ખીજાએ કરેલું કર્મ ખીજાથી વેદાતું નથી; તેમ જ કરેલ કર્મનો ભોગવ્યા વિના છુટકારો નથી, તો પણ ‘કર્મને બાંધ્યા પછી તરત જ કે સામકું’ તે બધું જ વેદતો નથી; પરંતુ તેનો જે ભાગ ક્ષોન્મુખ થયો હોય, તેટલો જ વેદ છે; અન્ય નહિ.

—શતક ૧, ઉદ્દે ૨

૬

ગૌ—હે ભગવન! છવો વીર્યવાળા છે કે વીર્ય વિનાના છે.

૧. અસંયત એટલે એમણે સંયમ સ્વીકાર્યો નથી તેવા. હવે સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયાદિ છવોની પ્રવૃત્તિ બુદ્ધિપૂર્વક ન હોવાથી તેઓ અસંયત જ છે; પરંતુ તેમને એમ ને એમ તો આત્મારંભી ન હોવાય; કારણ કે તેઓ જાતે શુભ કે અશુભ કાંઈ જ કરતા નથી. છતાં જ્યાંસુધી તે છવોને વિરતિ સ્વીકારી નથી, ત્યાં સુધી તેઓ મૂઢ દગામાં પણ એ કાંઈ હરે છે, તે તેમનો આત્મારંભ જ ગણાય છે. આ વિષયની વધુ ચર્ચા માટે જુઓ આ માળાનું ‘મયમધર્મ’ પુસ્તક પા. ૨૧૨-૬.

મ૦—હે ગૌતમ! જીવો વીર્યવાળા પણ છે અને વીર્ય વિનાના પણ છે.

ગૌ૦—હે ભગવન્! તેનું શું કારણ?

મ૦—હે ગૌતમ! જીવો બે પ્રકારના છે: સંસારી, અને મુક્ત (સિદ્ધ). તેમાં મુક્ત જીવો તો વીર્યરહિત છે. સંસારી જીવો બે પ્રકારના છે: શુક્લધ્યાનથી શૈલ જેવી નિશ્ચલ (શૈલેશી) દશામાં સ્થિત થયેલા; અને તેથી દશા વિનાના. તેમાં જેઓ શૈલેશી દશામાં સ્થિત છે, તેઓમાં સત્તા રૂપે તો વીર્ય (લઙ્ઘિવીર્ય) છે; પરંતુ ક્રિયા કરતું વીર્ય (કરણવીર્ય) નથી; પણ શૈલેશી દશામાં સ્થિત નહિ એવા જીવોમાં સત્તારૂપે વીર્ય તો હોય છે; પણ ક્રિયા કરતું વીર્ય હોય પણ ખરું અને ન પણ હોય. [એટલે કે જ્યારે તેઓ ઉત્થાનાદિ ક્રિયાવાળા હોય ત્યારે તેઓ સવીર્ય છે, અને ઉત્થાનાદિ ક્રિયા વિનાના હોય ત્યારે અવીર્ય છે. વળી અપર્યાપ્તાદિ^૧ અવસ્થા વખતે પણ તેઓ અવીર્ય જ હોય છે].

—શતક ૧, ઉદે૦ ૮

૨: જીવનાં જ્ઞાન

૧

ગૌ૦—હે ભગવન્! જ્ઞાન ઔહભવિક (આ ભવમાં જ રહેનારું) છે? પારભવિક (ચાલતા ભવમાં બહુએકું બીજા

૧. પાતાની ધોનિને વાગ્ય સરીર, ઇન્દ્રિયાદિ પર્યાપ્તિઓ હજી પ્રાપ્ત ન કરી હોય તે અવસ્થામાં.

ભવમાં સાથે જાય તેવું) છે ? કે તદુભયભવિક (ચાલતા ભવમાં ભણાયેલું પરભવમાં તથા પરતર ભવમાં જાય તેવું) છે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! જ્ઞાન ઐહભવિક પણ છે, પારભવિક પણ છે અને તદુભયભવિક પણ છે. દર્શન પણ એ જ પ્રમાણે જાણવું.

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! ચારિત્ર ઐહભવિક છે, પારભવિક છે કે તદુભયભવિક છે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! ચારિત્ર ઐહભવિક છે, પણ પારભવિક કે તદુભયભવિક નથી. એ પ્રમાણે તપ અને મંયમ પણ જાણવાં.

[જીવ 'આ ભવમાં ચારિત્રવાળો થઈને એ જ ચારિત્ર વડે બીજા ભવમાં ચારિત્રવાળો થતો નથી. કારણ કે, મહણ કરેલું ચારિત્ર જીવતાં સુધી જ હોય છે. વળી અહીં અસ્પાંશે ચારિત્ર પાળવાથી દેવલોકમાં ઉત્પત્તિ થાય. ત્યારે ત્યાં વિરતિનો તદ્દન અમંભવ હોવાથી ચારિત્રનો પણ અભાવ છે; તેમ જ મંપૂર્ણ ચારિત્ર પાળવાથી મોક્ષગતિ જ થઈ હોય, ત્યારે તે ગતિમાં ચારિત્રનો અમંભવ છે; કારણ કે ચારિત્રનો અંગ્રીકાર કર્મના ક્ષય સારુ છે; મોક્ષમાં ચારિત્રનું કાંઈ પ્રયોજન નથી.—ટીકા].

—શતક ૧, ઉદે૦. ૧

૨

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! જ્ઞાન કેટલા પ્રકારે કહ્યું છે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! જ્ઞાન પાંચ પ્રકારે કહ્યું છે : આભિનિભોધિક જ્ઞાન (અર્થાત્ ઇન્દ્રિય-મનથી થતું વધાર્થ

જીવનનાં જ્ઞાન

અને નિશ્ચિત જ્ઞાન); શ્રુતજ્ઞાન (અર્થાત્ ઇન્દ્રિય અને મનથી શ્રુત-શાસ્ત્ર-અંશાનુસારે ચતુર્થ જ્ઞાન); અનુધિજ્ઞાન (અર્થાત્ ઇન્દ્રિય-મનની સહાયતા વિના આત્માની વિશિષ્ટ ચેત્વ્યતાથી ચતુર્થ સર્વ મૂર્ત દ્રવ્યોનું અત્યક્ષ જ્ઞાન); મનઃપર્યવજ્ઞાન (અર્થાત્ મનોદ્રવ્યના આકારવિશેષનું જ્ઞાન—એટલે કે બીજાના મનનું જ્ઞાન); અને કેવલજ્ઞાન (અર્થાત્ સર્વ દ્રવ્ય-પર્યાયનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન).

ગૌ.—હે ભગવન્! આભિનિષ્પ્રોધિક જ્ઞાન કેટલા પ્રકારનું છે?

મ.—હે ગૌતમ! આભિનિષ્પ્રોધિક જ્ઞાનના ચાર ભેદો છે: અવગ્રહ, ઈહા, અવાય અને ધારણા.

[વિવરણ: ૧. નામ-જાતિ આદિની વિશેષ કલ્પનાથી રહિત, માત્ર જે સામાન્યનું જ્ઞાન તે અવગ્રહ કહેવાય. જેમ કે, ગાઠ અંધકારમાં કાંઈક સ્પર્શ થતાં, ‘આ કાંઈક છે,’ એવું જ્ઞાન.

૨. અવગ્રહથી ગ્રહણ કરેલા સામાન્ય વિષયનો વિશેષરૂપે નિશ્ચય કરવા, માટે જે વિચારણા થાય છે, તે ઈહા. જેમકે, ‘આ દોરડાનો સ્પર્શ છે કે સાપનો?’ એવો સંશય થતાં એવી વિચારણા થાય છે કે, ‘આ દોરડાનો સ્પર્શ હોવો જોઈએ; સાપ હોત નો કૂંદાંડો મારત.’

૩. ઈહા દ્વારા ગ્રહણ કરેલા વિશેષનો કાંઈક અધિક એકાગ્રતાથી જે નિશ્ચય થાય છે, તે અવાય. જેમકે, થોડાક સમય તપાસ કર્યા પછી એવો નિશ્ચય થાય કે, ‘આ સાપનો સ્પર્શ નથી, દોરડાનો જ છે.’

‘૪, અવાયકા નિશ્ચય, કેટલાક મમય મુધી’ કાયમ ગણા બાદ, મન બીજા વિષયોમાં ચાલ્યું જતા હુમ્મ ધર્મ જાય છે, પણ તે પાછળ એવો મંરકાર મૂકતો જાય છે કે જેથી યોગ્ય નિમિત્ત મળતાં એ નિશ્ચિત વિષયનું પુનઃ સ્મરણ થઈ આવે છે આ નિશ્ચયની સતત ધારા, તત્કાલિન મંરકાર અને મંરકારજન્ય સ્મરણ એ બધા વ્યાપારો ધારણા કહેવાય છે.]

ગૌ.—હે ભગવન્! અવગ્રહ કેટલા પ્રકારનો છે ?

મ.—હે ગૌતમ! અવગ્રહ એ પ્રકારનો છે વ્યંજનાવગ્રહ અને અર્થાવગ્રહ

વિવરણ બધી ઇન્દ્રિયો અને મનનો સ્વભાવ એક-મરખો નથી, તેથી તેમના દ્વારા ચનારી જ્ઞાનધારાના આવિર્ભાવનો ક્રમ પણ સરખો નથી. એ ક્રમ બે પ્રકારનો છે : મદક્રમ અને પદુક્રમ

મદક્રમમાં ગ્રાહ્ય વિષયની સાથે તે તે વિષયની ગ્રાહક ઇન્દ્રિયનો સંયોગ (વ્યંજન) થતાં જ જ્ઞાનનો આવિર્ભાવ થાય છે, પણ તેની માત્રા એટલી અપ્પ હોય છે કે, તેથી ‘આ કાઈક છે’ એવો સામાન્ય બોધ પણ થતો નથી. પણ જેમ જેમ વિષય અને ઇન્દ્રિયનો સંયોગ પુષ્ટ થતો જાય છે, તેમ તેમ જ્ઞાનની માત્રા પણ વધતી જાય છે, અને અને એનાથી ‘આ કાઈક છે’ એવો વિષયનો સામાન્ય બોધ ‘અર્થાવગ્રહ’ થાય છે. આ અર્થાવગ્રહનો પૂર્વવર્તી બધો વ્યાપાર ‘વ્યંજનાવગ્રહ’ કહેવાય છે. મદક્રમિક જ્ઞાનધારામાં વ્યંજનાવગ્રહને ‘સ્થાન’ છે, પરંતુ પદુક્રમિકમાં નથી. કારણ કે તેમાં તો ઇન્દ્રિય અને અર્થનું યોગ્ય સ્થળમાં સંનિધાન થતાં તરત જ અર્થાવગ્રહ

— તેનું સામાન્યરૂપે જ્ઞાન — થઈ જાય છે. છ ઇન્દ્રિયોમાંથી નેત્ર અને મન વડે વ્યંજનાવગ્રહ નથી થતો; કારણ કે એ બંને વિષય સાથે સંયોગ વિના જ માત્ર યોગ્ય સંનિધાનથી પોતપોતાના ગ્રાહ વિષયોને જાણે છે; તેથી તે બેને ‘અપ્રાપ્યકારી’ કહે છે; અને તેમનાથી થતી જ્ઞાનધારાને પદુકમિક કહે છે. પરંતુ કર્ણ, નિર્દૃશ, ઘ્રાણ અને સ્પર્શન એ ચાર ઇન્દ્રિય મંદકમિક જ્ઞાનધારાનું કારણ છે; કેમ કે એ ચારે પ્રાપ્યકારી, અર્થાત્ ગ્રાહ વિષય સાથે સંયુક્ત થઈને જ એને ગ્રહણ કરે છે. જ્યાં સુધી શબ્દ, સાકર, પુષ્પકણ વગેરે કાન, શ્રોત્ર, નાક વગેરેને અડકે નહીં ત્યાં સુધી તેની ખબર પડતી નથી.

શ્રુતજ્ઞાનના અંગગાંજી અને અંગપ્રવિષ્ટ એવા બે પ્રકાર છે. તીર્થંકરો દ્વારા પ્રકાશિત જે જ્ઞાનને એમના સાક્ષાત્ શિષ્ય ગણુધરોએ ગ્રહણ કરી દાદશ. અંગરૂપે સૂત્રબદ્ધ કયું, તે અંગપ્રવિષ્ટ; અને દાદશાંગીમાંથી ભિન્ન ભિન્ન વિષયો ઉપર ગણુધરો પછીના શુદ્ધભુદ્ધિ આચાર્યોએ જે રાસો રચ્યાં, તે અંગગાંજી.

અવધિજ્ઞાનના બે પ્રકાર છે : ભવપ્રત્યય, અને ગુણપ્રત્યય. જે અવધિજ્ઞાન જન્મતાંની સાથે જ પ્રગટ થાય છે (નારક અને દેવોને) તે ભવપ્રત્યય; અને જે જન્મસિદ્ધ નથી, પરંતુ જન્મ લીધા બાદ વ્રત, નિયમ આદિ ગુણોના અનુજ્ઞાનના બળથી પ્રગટ થાય છે, તે ગુણપ્રત્યય કહેવાય છે.

મનઃપર્મવજ્ઞાનના ઋણુમતિ અને વિપુલમતિ એવા બે બેદ છે : વિષયને સામાન્યરૂપે જાણનારું તે ઋણુમતિ, અને વિશેષરૂપથી જાણનારું તે વિપુલમતિ. મનવાળાં સંજી

પ્રાણીઓ કોઈ પણ વસ્તુનું ચિંતન મનથી કરે છે, તે મમમે ચિંતનીય વસ્તુના બેદ પ્રમાણે તે મન પણ ભિન્ન ભિન્ન આકૃતિઓને ધારણ કરે છે. એ આકૃતિઓ જ મનના પર્યાય છે, અને એ માનસિક આકૃતિઓને સાક્ષાત્ જાણવાવાળું જ્ઞાન મન પર્યાયજ્ઞાન છે. પછી તે આકૃતિઓ ઉપરથી અનુમાન દ્વારા તેમના વડે ચિંતિત્રાતી વસ્તુઓને જાણી શકાય છે. મન પર્યાવજ્ઞાન દ્વારા, મનરૂપ બનેલાં પુદ્ગલ અને તે પણ મનુષ્યજ્ઞેવની અદરનાં જ, ગ્રહણ કરી શકાય છે.

મતિ આદિ ચારે જ્ઞાન ગમે તેટલાં શુદ્ધ હોય, પણ તે ચેતનાશક્તિના અપૂર્ણ વિકામરૂપે હોવાથી એક પણ વસ્તુના ગમત્ર ભાવોને જાણવામા અમમર્થ હોય છે. જે જ્ઞાન કોઈ એક વસ્તુના મંપૂર્ણ ભાવોને જાણી શકે તે બધી વસ્તુઓના અપૂર્ણ ભાવોને પણ જાણી શકે, અને એ જ જ્ઞાન પૂર્ણ કહેવાય છે. એ જ કેવળજ્ઞાન છે. એ જ્ઞાન ચેતનાશક્તિના અપૂર્ણ વિકામ વખતે પ્રગટ થાય છે, તેથી એના અપૂર્ણતા જન્ય ભેદબ્રભેદ થતા નથી. કોઈ પણ એવી વસ્તુ નથી અથવા એક પણ એવો ભાવ નથી કે જે એની દ્વારા પ્રત્યક્ષ જાણી ન શકાય.

કોઈ આત્મામા એક વખતે એક, કેટલાકમાં બે, કેટલાકમાં ત્રણ અને કેટલાકમાં એક સાથે ચાર સુધી જ્ઞાનો સભવે છે, પરંતુ પાંચે જ્ઞાન એટલી સાથે કોઈમાં હોતાં નથી. જ્યારે એક હોય, ત્યારે કેવળજ્ઞાન સમગ્રજુ બેઠીએ, કેમકે કેવળજ્ઞાન પરિપૂર્ણ હોવાથી એ સમયે અન્ય અપૂર્ણ જ્ઞાનોનો સભવ જ નથી. જ્યારે બે જ્ઞાન હોય, ત્યારે મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન હોય, કેમકે પાંચ જ્ઞાનમાંથી નિયત સહચારી એ બે જ્ઞાન જ

છે; બાકીનાં ત્રણ એક જીજ્ઞાસે છોડીને પણ હોઈ શકે છે. ત્યારે ત્રણ જ્ઞાન હોય ત્યારે મતિ, શ્રુત અને અવધિ હોય; અથવા મતિ, શ્રુત અને મનઃપર્યાય હોય; કેમકે ત્રણ જ્ઞાનનો સંભવ અપૂર્ણ અવસ્થામાં જ હોય છે; અને એવે સમયે અવધિજ્ઞાન હોય કે મનઃપર્યાય હોય, પરંતુ મતિ અને શ્રુત એ બે અવશ્ય હોય છે જ. ત્યારે ચાર જ્ઞાન હોય છે, ત્યારે મતિ, શ્રુત, અવધિ અને મનઃપર્યાય હોય છે; કેમકે એ ચારે અપૂર્ણાવસ્થામાં યતાં હોવાથી એકી સાથે હોઈ શકે છે.

આ બધું શક્તિની અપેક્ષાએ સમજવું, પ્રવૃત્તિની અપેક્ષાએ નહીં; અર્થાત્ એકીસાથે આત્મામાં વધારેમાં વધારે ચાર જ્ઞાનશક્તિઓ હોવા છતાં એક સમયમાં કેઈ એક જ શક્તિ પોતાનું જાણવાનું કામ કરે છે; અન્ય શક્તિઓ નિષ્ક્રિય રહે છે.

[મતિ, શ્રુત આદિ પાંચે જ્ઞાન ચેતનાશક્તિના પર્યાય છે. એમનું કાર્ય પોતાના વિષયને પ્રકાશિત કરવો એ છે, તેથી એ બધાં જ્ઞાન કહેવાય છે; પરંતુ એમાંથી પહેલાં ત્રણ જ્ઞાન તેમ જ અજ્ઞાન એમ બન્ને રૂપે હોય છે જેમ કે મતિજ્ઞાન, મતિઅજ્ઞાન; શ્રુતજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન; અને અવધિજ્ઞાન તથા અવધિઅજ્ઞાન કે વિભંગજ્ઞાન, જે પુરુષ મિથ્યાદૃષ્ટ છે, તેનાં મતિ, શ્રુત અને અવધિ એ ત્રણે જ્ઞાન અજ્ઞાન રૂપ જ છે; ત્યારે સમ્યગ્દૃષ્ટિનાં ઉક્ત ત્રણે જ્ઞાન જ્ઞાનરૂપ છે. મોક્ષાભિમુખ આત્માઓ પોતાના જ્ઞાનનો ઉપયોગ સમભાવની પુષ્ટિમાં કરે છે, સાંસારિક વાસનાની પુષ્ટિમાં નહીં; તેથી તેમનું જ્ઞાન એમ તેટલું અલ્પ હોય તો પણ તે જ્ઞાન છે; તેથી જિહ્વું સંસારાભિમુખ આત્માઓનું જ્ઞાન એમ તેટલું વિશાળ અને

અપદ્ હોવા છતાં સાસારિક વામનાનું પોષક હોવાથી અજ્ઞાન હોવાય છે.]

ગૌં—હે ભગવન્ ! અજ્ઞાન કેટલા પ્રકારનું છે ?

મં—હે ગૌતમ ! અજ્ઞાન ત્રણ પ્રકારનું છે મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન અને વિભગજ્ઞાન.

ગૌં—હે ભગવન્ ! મતિઅજ્ઞાન કેટલા પ્રકારનું છે ?

મં—હે ગૌતમ ! મતિઅજ્ઞાન (મતિજ્ઞાનના અવગ્રહથી માંડીને ધારણા મુધીના ચાર પ્રકારો અનુમાર) ચાર પ્રકારનું છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! શ્રુતઅજ્ઞાન કેટલા પ્રકારનું છે ?

મં—હે ગૌતમ ! અજ્ઞાની તથા મિથ્યાદષ્ટિ પુરુષોએ પોતાના હૃદ, શુદ્ધિ અને મતિ અનુમાર કંપી કાઢેલું ભાગત, રામાયણ, વગેરેથી માંડીને આગોપાગ ચાર વેદ વગેરે ગદ્ય શ્રુતઅજ્ઞાન છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! વિભગજ્ઞાન કેવા પ્રકારનું છે ?

મં—હે ગૌતમ ! વિભગજ્ઞાન અનેક પ્રકારનું હતું જ તે જેમકે આમને આકારે (આમમાત્ર વિષય હોવાથી), વર્ણ

૧ વિગતો માટે શુદ્ધો નંદીસૂત્ર મિથ્યાશ્રુતાધિકાર સુ ૧૨ તેમા તે કપરાત બીમાસુર-અથ, કૌટિલ્યનો અથ, મન્ત્રદ્રિન (એક લૌકિક શાસ્ત્ર), અથશાસ્ત્ર, કપાસશાસ્ત્ર, નામસુદમ (એક લૌકિક શાસ્ત્ર), સુવર્ણશાસ્ત્ર, વૈશેષિક, શુદ્ધવચન, ત્રેતાશિવ, કાપિલીય, લોભાયત, ધર્મીતત્ર, ગાઠર, પુરાણ, વ્યાકરણ, ભાગવત, પાતજલ, તથા લેખ અને ગણિતથી માંડીને શક્યનરુત મુધીની ૭૨ કળાઓનો ઉલ્લેખ છે.

(ભારતાદિક્ષેત્ર)ને આકારે, વર્ષધર પર્વતને આકારે, પર્વતને આકારે, વૃક્ષને આકારે, સૂર્યને આકારે, ઘોડાને આકારે, હાંથીના આકારે, મનુષ્યને આકારે, કિંનરના આકારે, સ્ત્રી-પુરુષના આકારે, મહોરગને આકારે, ગાંધર્વને આકારે,^૧ વૃષભને આકારે, તથા પશુ, પક્ષમ (જે "ખરીવાણું" જંગલી ચોપણું), પક્ષી અને વાનરને આકારે.^૨

ગૌ૦—હે ભગવન્! નારકો જાની છે કે અજાની?

મ૦—હે ગૌતમ! નારકો જાની પણ છે અને અજાની પણ છે. તેમાં જે જાની છે, તે અવશ્ય ત્રણ જ્ઞાન વાળા છે : મતિ, શ્રુત અને અવધિ. જે અજાની છે, તેમાં કેટલાક જે અજ્ઞાનવાળા છે, અને કેટલાક ત્રણ અજ્ઞાનવાળા છે.^૩ તે પ્રમાણે અસુરકુમારથી સ્તનિતકુમાર સુધી જાણું.

પૃથ્વીકાયિક, અપ્કાયિક, અગ્નિકાયિક, વાયુકાયિક, અને વનસ્પતિકાયિક છવે જાની નથી પણ અજાની છે; અને તે અવશ્ય જે અજ્ઞાનવાળા છે : મતિઅજ્ઞાન અને શ્રુતઅજ્ઞાન.

જે ઇન્દ્રિયથી માંડીને ચાર ઇન્દ્રિય સુધીના છવે મતિ અને

૧. કિનરથી માંડીને ગાંધર્વ સુધીના દેવો વ્યંતર વર્ગના છે, તેમાં યજ્ઞ, રાક્ષસ, બૃહ અને પિશાચ ઉમેરતાં કુલ આઠ થાય.

૨. એટલે કે તેનો તેટલો જ માત્ર વિષય છે.

૩. કેમકે કોઈ અસંજી પંચેન્દ્રિય તિર્થે નરકમાં હતપન્ન થાય, ત્યારે અપર્યાપ્તાવસ્થામાં તેને વિજગ નથી હોતું; અને જો ત્રિથ્યાદિ સંજી પંચેન્દ્રિય નરકમાં હતપન્ન થાય તો તેઓને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં પણ વિજગ હોય છે.

શ્રુત એ મે જ્ઞાનવાળા^૧ ૨ મતિ અને શ્રુત એ મે અજ્ઞાનવાળા
પણ હોય ૬

પર્યેદિય તિર્થ્યો જ્ઞાની અને અજ્ઞાની મને છે જે
નાતી છે, તેમા ફટલા- મે જ્ઞાનવાળા અને ફટલા- નણ
જ્ઞાનવાળા છે એવું જ ત્રણ અજ્ઞાનનું પણ જણ્યું

મનુષ્યોને પાંચ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન વિકરપે હોય છે
જ્ઞાન-મતર દેવોને નાગકોની પેરે જણ્યું જ્યોતિષિકો અને
ત્રિમાનિકોને અવસ્થ ત્રણ જ્ઞાન કે ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે મિદ્ધો
જ્ઞાની છે, પણ અજ્ઞાની નથી તેઓ અવસ્થ એક દેવ
જ્ઞાનવાળા છે

તીર્થંકર જેવા છવે મનુષ્યગતિમા જતા અતમન
ગતિએ પણ અધિજ્ઞાન મહિત હોય છે જે અજ્ઞાની છે,
ત વિનમજ્ઞાનથી પડ્યા પછી મનુષ્યગતિમા જાય છે, માટે
નેમને મે અજ્ઞાન જ હોય છે દેવગતિમા જતા જ્ઞાની
દેવોને અધિજ્ઞાન^૨ દેવાયુને પ્રથમ મમયે જ ઉત્પન્ન થાય
/ તેથી તેઓને અવસ્થ ત્રણ જ્ઞાન હોય છે જે અજ્ઞાની
/ ને અસંગી થઈ દેવગતિમા ઉત્પન્ન થાય છે તેઓને
અપર્યાપ્તવ્યામા વિભમજ્ઞાનનો અભાવ હોવાથી એ અજ્ઞાન

૧ જે દિવિયાદિ છવેમા પૂર્વજન્મક્રમ મનુષ્ય કે તિથ ચ
મૌપશમિક સમ્યગ્દષ્ટિ છવે હપશય-સમ્યગ્ત્વને વચ્ચે ઉત્પન્ન
થાય, ત્યારે તેને અપર્યાપ્તવર્યાએ સામ્વાદન સમ્યગ્દર્શન હોય
છે તે જોઈમા જોણુ એ સમય અને વધારેમા વધારે છ
આવશિષ્ટ સુધી રહે છે ત્યાં સુધી તે જ્ઞાની કહેવાય છે પછી
તે મિથ્યાત્વને પ્રાપ્ત થાય ત્યારે અજ્ઞાની કહેવાય છે

૨. અધિજ્ઞાન ભવપ્રત્યય હોવાથી અતરગતિમા પણ હોય છે

હોય છે. જે અજ્ઞાની સંસી થકી આવી દેવગતિમાં જાય છે, તેને વિભંગજ્ઞાન અવસ્થા હોવાથી ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે. નરકગતિનું પણ તેનું જ જાણવું. તિર્થંગગતિમાં જતા છવેને બે જ્ઞાન કે બે અજ્ઞાન હોય છે. મેન્દ્રિય છવેને વિકલ્પે ચાર જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે. ૩ અનિન્દ્રિય છવે (મુક્ત) ને સિદ્ધની પેઠે જાણવા.

મંજી છવે. અને વેદસદિત છવે મેન્દ્રિય પ્રમાણે જાણવા. સકારિક છવેને પાંચ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે હોય છે. સયોગી છવે સકારિકની પેઠે જાણવા. ૫ શ્લેષ્યાવાળા છવેને પણ તેમજ જાણવા. ૬ કૃષ્ણ થી પદ્મ શ્લેષ્યાવાળાને મેન્દ્રિય જેવા તથા શુક્લશ્લેષ્યાવાળાને શ્લેષ્યાવાળા જેવા જાણવા. અશ્લેષ્યને સિદ્ધ જેવા જાણવા.

૧. કારણ કે સમ્યગ્દષ્ટિ છવે અવધિજ્ઞાનથી પડ્યા પછી મતિ-સુતજ્ઞાન સહિત તિર્થંગગતિમાં જાય છે; તેથી તેમને બે જ્ઞાન હોય છે. અને મિત્યાદષ્ટિ છવે વિભંગજ્ઞાનથી પડ્યા પછી તિર્થંગગતિમાં જાય છે, માટે તેમને બે અજ્ઞાન હોય છે.

૨. તેઓને કેવલજ્ઞાન નથી હોવું; કારણ કે તે અતીન્દ્રિય જ્ઞાન છે.

૩. જે જ્ઞાની છે તેને જ્ઞાન, અને અજ્ઞાની છે તેને અજ્ઞાન એમ સર્વત્ર સમજવું.

૪. કારણ કે કાય એટલે શરીર, તે તો કેવલીને પણ હોય.

૫. કેમ કે કેવલીને પણ મનોયોગાદિ હોય.

૬. કારણ કે કેવલીને પણ શુક્લશ્લેષ્યા હોય.

સકાષાપીતે મેદિય જેવા જાણવા, અકાષાપીતે પાંચ જ્ઞાન વિકલ્પે જાણવાં. વેદગદિત શ્રવેને અકાષાપીતી પેઠે જાણવા.^૧

આહારક શ્રવેને સકાષાપી જેવા જાણવા, પણ તેમને કેવલજ્ઞાન પણ હોય છે. અનાહારક શ્રવેને મનપર્યવ જ્ઞાન મિથાપનાં ચાર જ્ઞાન^૨ અને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે હોય છે.

અવચ્છિદ્ધિ એટલે કે મેહાત્મી ચોખ્ખતાવાળા શ્રવે વિકલ્પે પાંચ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાનવાળા હોય છે. અઅવચ્છિદ્ધિ શ્રવે જ્ઞાની નથી, પણ વિકલ્પે ત્રણ અજ્ઞાનવાળા હોય છે.

જ્ઞાનનો વિષય દ્રવ્ય — ધર્મગ્તિકાયાદિ દ્રવ્ય — ની અપેક્ષાએ, ક્ષેત્ર — દ્રવ્યોના આધારભૂત આકાશ — ની અપેક્ષાએ, કાલ — દ્રવ્યના પરિણામની અવસ્થિતિ — ની અપેક્ષાએ, અને બાવ — દ્રવ્યના પદાર્થો — ની અપેક્ષાએ ચાર પ્રકારનો કહેવાય છે.

આભિનિભોધિકજ્ઞાની સામાન્યરૂપે મર્વ દ્રવ્યને મર્વ ક્ષેત્રને, મર્વ કાળને અને સર્વ બાવોને જાણે અને જુએ છે.

૧. કારણ કે, અનિશ્ચિત્તિબાદરાદિ બ્રહ્મસ્થાનકે આવેલું હોય છે ત્યાં જીવજ્ઞને ચાર જ્ઞાન અને કેવલજ્ઞાનીને પાંચજુ કેવલજ્ઞાન હોય છે.

૨. વિમલગતિ, કેવલસમુદ્ધાત, અને અયોગિજ્ઞાવસ્થામા જીવે અનાહારક હોય. અનાહારકને આદિના ત્રણ જ્ઞાન અને અજ્ઞાન વિમલગતિમા, અને કેવલજ્ઞાનીને એક કેવલજ્ઞાન કેવલસમુદ્ધાત તથા અયોગિજ્ઞાવસ્થામા હોય છે. મનપર્યવજ્ઞાન આહારકને જ હોય છે.

સામાન્યરૂપે એટલે કે દ્રવ્યમાંતરરૂપે જાણે છે, પણ તેમાં રહેલા સર્વ વિષયની અપેક્ષાએ જાણતો નથી.

તેનું જ શ્રુતજ્ઞાનનું પણ જાણવું. અર્થાત્ મતિ અને શ્રુતજ્ઞાન દ્વારા રૂપી-અરૂપી બધાં દ્રવ્યો જાણી શકાય છે, પરંતુ એના પર્થાય તો ફેટલાક જ જાણી શકાય છે, બધા નહિ. શ્રુતજ્ઞાનમાં મનોવ્યાપારની પ્રધાનતા હોવાથી તેમાં વિચારાંસ અધિક અને સ્પષ્ટ હોય છે, તેથી મતિ કરતાં શ્રુતનો વિષય દ્રવ્યના પર્થાયરૂપ બ્રાહ્મની અપેક્ષાએ વિશેષ છે. જોકે દ્રવ્યરૂપ બ્રાહ્મની અપેક્ષાએ તો જાનેના વિષયોમાં ન્યૂનાધિકતા નથી.^૧

અવધિજ્ઞાની દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ઝોઝામાં ઝોઝું તેજસ્ અને બાપાદ્રવ્યોની વચ્ચેનાં એવાં સૂક્ષ્મ અનંત પુદ્ગલ દ્રવ્યોને જાણે; અને વધારેમાં વધારે બાહર અને સૂક્ષ્મ સર્વ દ્રવ્યોને જાણે, અને અવધિદર્શનથી દેખે. ક્ષેત્રથી અવધિજ્ઞાની ઝોઝામાં ઝોઝું આંગળના અમ્ખ્યાતમાં બાગને અને

૧. મતિજ્ઞાનમાં પણ બીજી ઇદ્રિયા સાથે મનનો વ્યાપાર સ્થિત છે; અને મન સ્વાનુભૂત તથા સાક્ષિભૂત બધા મૂર્ત-અમૂર્ત દ્રવ્યોનું ચિત્ત કરે છે. તો પછી મતિ અને શ્રુત વચ્ચે કોઈ શો રહ્યો એ પ્રશ્ન સહેજ યાય છે. તેનો જવાબ એ છે કે, જ્યારે માનસિક ચિત્તન સંખ્દોદ્ભવ સ્થિત હોય, ત્યારે શ્રુતજ્ઞાન; અને જ્યારે સ્થિત હોય ત્યારે મતિજ્ઞાન કહેવાય. 'સંખ્દોદ્ભવ' એટલે વ્યવહારક્રમાં સંખ્દસંજિના મહાભૂતી. ઉત્પન્ન થવું તે, છે. અર્થાત્ જેમ શ્રુતજ્ઞાનની ઉત્પત્તિના સમયે સંખ્દ-અર્થના સંકેતનું રમરણ અને શ્રુતજ્ઞાનનું અનુસરણ અપેક્ષિત છે, તેમ ઈંદ્રિયા અધિ મતિજ્ઞાનની ઉત્પત્તિમાં નથી.

વધારેમા વધારે શક્તિની અપેક્ષાએ અતોડને વિશે અમખ્ય યોક્ત્રમાણુ ખડને જાણે અને જુએ કાળથી અવધિગાની ઓછાના ઓછુ આવવિકાના અમખ્યાતમા ભાગને, અને વધારેમા વધારે અસખ્યાત હિતસર્પિણી અને અવમર્પિણી જેટલા અતીત અનાગતકાળન જાણે અને જુએ, એટલે કે તેજવા કાળમા રહેવા ડી ડ્રવ્યને જાણે અનાધરાની ઝકત મર્ત દ્રવ્યોનો સાક્ષાત્કાર કરી ગઈ છે, અમૂર્તોનો નહિ તેમ જ મર્ત દ્રવ્યોના પણ મમમ પર્યાયોને તે જાણી ગઈનો નથી

મનપર્યાયજ્ઞાન પણ મર્ત દ્રવ્યોનો જ સાક્ષાત્કાર કરે ક, પરંતુ અવધિગાન જેટલા દ્રવ્યોનો નહિ કેમકે, અવધિગાન દ્વારા મર્ત પ્રકારના પુદ્ગલદ્રવ્ય ગ્રહણ કરી ગયાય છે, પરંતુ મનપર્યાયજ્ઞાને દ્વારા તે ફક્ત મનરૂપ બનેલા પુદ્ગલ અન તે પણ માનુષોત્તરક્ષેત્રની અદરતા જ ગ્રહણ કરી ગયાય છે મનપર્યાયજ્ઞાન પણ મર્ત તેટલુ શુદ્ધ હોય નાય તાજ દ્રવ્યોના મપૂણ પર્યાયોને જાણી શકતુ નથી તમા તે જ્ઞાન દ્વારા સાક્ષાત્કાર તો ચિંતનશીલ મર્ત મનને ધાય છે હતા પડી થનાર અનુમાનથી એ મન દ્વારા ચિંતન રેના મર્ત અમૂર્ત જથા દ્રવ્યો જાણી શકાય છે

મનપર્યાયજ્ઞાનના એ બે સજ્જુમતિ (સામાન્યગ્રાહી) અને રિપુનમતિ (અને વિશેષગ્રાહી)ના વિષય હવે વિગતવાર ર્ણવવામા આવે છે સજ્જુમતિજ્ઞાન સામાન્ય — નટલાઃ પર્યાયવિશિષ્ટ મનોદ્રવ્યનુ જ્ઞાન હોય છે જેમકે ‘નળે ઘટ ચિંતયો’ આ પ્રમાણે તે અદી દ્વીપમા રહેલા નગા પચેદિય પર્યાય જીવોએ મનરૂપે પ્રવિષ્ણામાવેલ મનો

વર્ગણના અનંત રકબોને સાક્ષાત જાણે. પરંતુ તેણે ચિંતવેલ ઘટાદિરૂપ અર્થને અનુમાનથી જાણે, માટે તેને 'દેખે' એમ કહે છે. વિપુલમતિજ્ઞાન પુષ્કળ વિશેષવિશિષ્ટ મનોદ્રવ્યનું જ્ઞાન હોય છે. જેમકે 'તેણે માટીનો, પાટસિપુત્રનો, વસંતકાળનો અને પીળા વર્ણનો ઘટ ચિંતવ્યો.' ક્ષેત્રથી ઋજુમતિ ઓછામાં ઓછું આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગમાં અને વધારેમાં વધારે તિર્યક મનુષ્યલોકમાં રહેલા સંજી પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત જીવોના મનોગત ભાવને જાણે; અને વિપુલમતિ અડી આંગળ અધિક તે ક્ષેત્રમાં રહેલા મનોગત ભાવને જાણે અને દેખે. કાક્ષથી ઋજુમતિ ઓછામાં ઓછા પત્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલા અતીત અનાગત કાલને જાણે અને જુએ. તેને જ વિપુલમતિ વધારે રૂપરૂપણે જાણે. ભાવથી ઋજુમતિ સર્વ ભાવોના અનંતમા ભાગે રહેલા અનંત ભાવને જાણે અને જુએ; તેને વિપુલમતિ વિશુદ્ધ અને રૂપરૂપણે જાણે અને જુએ.

કેવલજ્ઞાની, દ્રવ્યથી સર્વ દ્રવ્યોને જાણે અને જુએ છે. એ પ્રમાણે ભાવ વગેરેથી સર્વ ભાવ વગેરેને જાણે છે અને જુએ છે.

સૌથી ઘોડા જીવો મનઃપર્યાવજ્ઞાની છે;^૧ તેથી અવધિ-જ્ઞાની અસંખ્યાતમણા છે; તેથી આભિનિબોધિકજ્ઞાની અને શ્રુતજ્ઞાની અને વિશેષાધિક છે અને પરસ્પરતુલ્ય છે; તેથી

૧. દારણ કેસુંવતને જ મનઃપર્યાવજ્ઞાન હોય છે. અવધિ-જ્ઞાની (નરક, દેવ, મનુષ્ય અને તિર્યંચ એમ) ચારે ગતિમા હોવાથી અસંખ્યાતમણા છે.

કેવલજ્ઞાની અનંતગણા છે. અજ્ઞાનીઓમાં સૌથી થોડા વિભંગજ્ઞાની^૧ છે; તેથી મતિઅજ્ઞાની અને શ્રુતઅજ્ઞાની અનંતગણા છે અને પરસ્પર સરખા છે.

જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીમાં સૌથી થોડા મનઃપર્યવજ્ઞાની છે; તેથી અસંખ્યાતગણા અવધિજ્ઞાની છે; તેથી મતિ અને શ્રુતજ્ઞાની વિશેષાધિક છે અને પરસ્પર તુલ્ય છે. તેથી વિભંગજ્ઞાની અસંખ્યાતગણા છે^૨. તેથી કેવલજ્ઞાની અનંતગણા છે; તેથી મતિઅજ્ઞાની અને શ્રુતઅજ્ઞાની અનંતગણા છે અને પરસ્પર તુલ્ય છે^૩.

હવે તે જ્ઞાનોના પર્યાયોની^૪ અપેક્ષાએ અસ્પૃશ્ય-અપ્રત્ય વિચારીએ. સૌથી થોડા મનઃપર્યવજ્ઞાનના પર્યાયો છે; કેમકે તેનો વિષય માત્ર મન છે. તેથી અવધિજ્ઞાનના પર્યાયો અનંતગણા છે, કેમકે મનઃપર્યવજ્ઞાનની અપેક્ષાએ તેનો વિષય દ્રવ્ય અને પર્યાયોથી અનંતગણો છે. તેથી શ્રુતજ્ઞાનના પર્યાયો અનંતગણા છે, કેમકે તેનો વિષય રૂપી-અરૂપી દ્રવ્યો હોવાથી નનાથી અનંતગણો છે તેથી મતિજ્ઞાનના પર્યાયો અનંતગણા

૧. પચિદ્રિયોને જ વિભંગજ્ઞાન સંભવે છે માટે તે સૌથી થોડા છે.

૨. દારણ કે સમ્યક્દષ્ટિ દેવ અને નારક કરતાં મિથ્યાદષ્ટિ અસંખ્યાતગણા છે

૩. દારણ કે સાધારણ વનસ્પતિજીવો મતિઅજ્ઞાની અને શ્રુતઅજ્ઞાની હોય છે, અને તેઓ સિદ્ધ થકી અનંતગણા છે.

૪. પર્યાય એટલે બિન્ન બિન્ન અવસ્થાઓ. અથવા તે તે જ્ઞાનના જ્ઞેય પર્યાયોના બેઠથી થતા બેઠો. અથવા કેવલજ્ઞાન વડે તે તે જ્ઞાનના કરાવા અંગો.

છે, કારણ કે તેનો વિષય અભિલાષ્ય અને અનભિલાષ્ય પદાર્થો હોવાથી તેથી અનંતગણો છે. તેથી કેવલજ્ઞાનના પર્યાયો અનંતગણા છે, કેમકે તેનો વિષય સર્વ દ્રવ્યો અને સર્વ પર્યાયો હોવાથી અનંતગણો છે.

સૌથી થોડા વિભંગજ્ઞાનના પર્યાયો છે, તેથી અનંતગણા શ્રુતઅજ્ઞાનના પર્યાયો છે, અને તેથી અનંતગણા મતિઅજ્ઞાનના પર્યાયો છે.

જ્ઞાન અને અજ્ઞાન બંનેનો મિશ્ર રીતે વિચાર કરીએ, તો સૌથી થોડા મનઃપર્યાવજ્ઞાનના પર્યાયો છે; તેથી વિભંગજ્ઞાનના પર્યાયો અનંતગણા છે, કેમકે ઉપરના ત્રિવેણિકાથી આરંભી સાનમી નરક પૃથ્વીમાં અને તિર્યક અસંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્રમાં રહેલાં કેટલાંક રૂપો દ્રવ્યો અને તેમના કેટલાંક પર્યાયો વિભંગજ્ઞાનનો વિષય છે; અને તે મનઃપર્યાવજ્ઞાનના વિષયની અપેક્ષાએ અનંતગણો છે. વિભંગજ્ઞાનથી અવધિજ્ઞાનના પર્યાયો અનંતગણા છે, કેમકે અવધિજ્ઞાનનો વિષય સકલ રૂપો દ્રવ્યો અને પ્રત્યેક દ્રવ્યના અસંખ્યાત પર્યાયો છે, અને તે વિભંગજ્ઞાનની અપેક્ષાએ અનંતગણા છે. તેથી શ્રુત અજ્ઞાનના પર્યાયો અનંતગણા છે, કેમકે શ્રુતઅજ્ઞાનનો વિષય શ્રુતજ્ઞાનની પેઠે સામાન્ય રૂપે કરીને સર્વ મૂર્તામૂર્ત દ્રવ્યો અને સર્વ પર્યાયો હોવાથી અવધિજ્ઞાનની અપેક્ષાએ અનંતગણો છે; તેથી શ્રુતજ્ઞાનના પર્યાયો વિશેષાધિક છે. કેમકે શ્રુતઅજ્ઞાનને અગ્રાચર કેટલાંક પર્યાયોને શ્રુતજ્ઞાન જાણે છે. તેથી મતિઅજ્ઞાનના પર્યાયો અનંતગણા છે, કેમકે શ્રુતજ્ઞાન અભિલાષ્યવસ્તુ વિષયક હોય છે, ન્યારે મતિઅજ્ઞાન તેનાથી અનંતગણા અનભિલાષ્ય વધારે પદાર્થો

વિષયક પણ હોય છે. તેથી મતિજ્ઞાનના પર્યાયો વિશેષાધિક છે. તેથી કેવલજ્ઞાનના પર્યાયો અનંતમણા છે, કેમકે તે મર્વ કાલમાં રહેલાં સર્વ દ્રવ્યો અને મર્વ પર્યાયોને ભણે છે.

—શ્લોક ૮, ઉદે = ૨

૩

પ્ર૦—હે ભગવન્ ! અવધિજ્ઞાની શુવ કેટલી સેન્ધામાં હોય ?

ઉ૦—હે ગૌતમ ! ત્રણ વિશુદ્ધ સેન્ધામાં હોય : તે-તે-સેન્ધા, પદ્મસેન્ધા અને શુક્લસેન્ધા.

પ્ર૦—હે ભગવન્ ! તેનો બાંધો કયા પ્રકારનો હોય ?

ઉ૦—હે ગૌતમ ! તે વજ્રાપભનારાય મંદનનાનો હોય.

પ્ર૦—હે ભગવન્ ! તે કેટલી જિંચાઈવાળો હોય ?

પ્ર૦—હે ગૌતમ ! ઓછામાં ઓછો માત હાય અને વધારેમાં વધારે પાંચસો મનુષ્ય જિંચાઈવાળો હોય.

પ્ર૦—હે ભગવન્ ! તે કેટલા અયુષવાળો હોય ?

ઉ૦—હે ગૌતમ ! તે ઓછામાં ઓછો કાંઈક વધારે આઠ વર્ષનો અને વધારેમાં વધારે પૂર્વકાદી આયુષવાળો હોય.

પ્ર૦—હે ભગવન્ ! તે સ્ત્રીવેદવાળો હોય, પુરુષવેદવાળો હોય કે નપુસકવેદવાળો હોય ?

૧. તે પ્રથમ પ્રકારનો વધા ધ્યાન માટે આવશ્યક સંદનન - બાંધો રહેવાય છે. તેની વિગતો માટે જુઓ અથવા માળાનું 'અંતિમ ઉપદેશ' પુસ્તક, પા. ૧૨૬.

ઉ૦—હે ગૌતમ ! તે પુરુષવેદ્યાજો હોય, અથવા કૃત્રિમ નપુંસક હોય.

પ્ર૦—હે ભગવન ! તેને કેટલા કપાયો હોય ?

ઉ૦—હે ગૌતમ ! તેને સંખ્યલન પ્રકારના^૧ ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચાર કપાય હોય. તેના અધ્યવસાયો પણ પ્રશસ્ત જ હોય.

—શતક ૯, ઉદ્દે૦ ૩૧

૪

પ્રમાણ

જેનાથી અર્થ—પદાર્થ—ભણી શકાય તે પ્રમાણ. અથવા ‘જ્ઞાણયું’ તે પ્રમાણ.

ગૌ૦—હે ભગવન ! પ્રમાણ તે શું ?

ઉ૦—હે ગૌતમ ! પ્રમાણ ચાર પ્રકારનું છે : પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, ઉપમાન, અને આગમ.

પ્રત્યક્ષના બે પ્રકાર છે : ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ, અને નોઇન્દ્રિય-પ્રત્યક્ષ. ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ એટલે પાંચ ઇન્દ્રિયોથી થતું જ્ઞાન. નોઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ એટલે ઇન્દ્રિય અને મનની સહાયતા વિના ફક્ત આત્માની ચોક્કસતાના બળથી ઉત્પન્ન થતું જ્ઞાન. અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્ચવજ્ઞાન, અને કેવલજ્ઞાન એ નોઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ જ્ઞાનો છે.

અનુમાન ત્રણ પ્રકારનું છે : પૂર્વવત, શેષવત અને દૃષ્ટાધર્મ્યવત. [જેમ નાસી જઈને ફરી આવેલા પુત્રને માતા કાઠી (ત્રણ વગેરેના) પૂર્વ નિશાનથી ઓળખી કાઢે,

તેમ પૂર્વ જાણેલા નિશાનથી જે જ્ઞાન થાય તે પૂર્વવત્, ગેવવત્ એટલે કાર્ય^૧ વગેરેની નિશાનીઓથી પરોક્ષ પદાર્થનું જે જ્ઞાન થાય તે. જેમકે, ‘અહીં’ મોરનો સજ્જ હોવાથી મોર હોવો જોઈએ.’ એક પદાર્થના સ્વરૂપનું નિરીક્ષણ કરવાથી એવા સ્વરૂપવાળા બીજા પદાર્થો પણ એ પ્રકારના છે એવું જે જ્ઞાન તે દૃષ્ટસાધર્મ્યવત્ અનુમાન કહેવાય. જેમકે, (૮૦ રતિભારના) એક ‘કર્પને’ જોવાથી એના જેવા જે બીજા તે પણ કાર્યોપણ કહેવાય તેવું જ્ઞાન.]

ઉપમાનનું સ્વરૂપ આ પ્રકારનું છે: જેવી ગાય તેવી ગવય.

આગમ એ પ્રકારનો છે: લૌકિક અને લોકોત્તર.

લૌકિક તે ભારત, રામાયણ, અંગોપાંચમહિત ચાર વેદ^૧ વગેરે. અને લોકોત્તર તે બાર અંગોવાળું મણિપિટક^૨.

—શતક ૫, ઉદે. ૪

૩ : જીવોનું વર્ગીકરણ

૧

છ વર્ગ

સાત્ત્વગૃહ નગરનો પ્રસંગ છે.

ગો—હે ભગવન! સગારી જીવો કેટલા પ્રકારના છે?

મં—હે ગૌતમ! સગારી ‘જીવો’ છ પ્રકારના છે: પૃથ્વીકાય, જળકાય, વાયુકાય, અગ્નિકાય, વનસ્પતિકાય અને ત્રય (અથવા જંગમ).

૧. મુઓ આચળ પા. ૩૨૬, નંબ

૨. મુઓ આચળ પા. ૧૧૩.

તેમાં પૃથ્વીકાયિકોના બે વર્ગ છે : સૂક્ષ્મ^૧ પૃથ્વીકાયિક અને બાદર (સ્થૂલ) પૃથ્વીકાયિક. સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકના પાંચા બે વર્ગ છે : પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત.^૨ બાદર પૃથ્વીકાયના પાંચ બે પ્રકાર છે : સ્વદેહ (જુકા કરેલા ઢેકા જેવી મૃદુ કાતી નીલી વગેરે પૃથ્વી), અને ખર (ઉપલ, શિલા, કાંકરા વગેરે).^૩

અપ્કાયિકના પાંચ સૂક્ષ્મ^૧ તથા બાદર એવા બે વિભાગ છે; તથા સૂક્ષ્મના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત એવા બે વિભાગ છે. બાદર અપ્કાયિક તો હીમ, કરા, ફંફું પાણી, માફું પાણી, ખારું પાણી વગેરે અનેક પ્રકારનું છે.

તેજકાયિકના પાંચ સૂક્ષ્મ (પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત), તથા (અંગાર, જ્વાળા, અગ્નિ, ઉલ્કા, વીજળી વગેરે) બાદર એવા બે પ્રકાર છે.

વાયુકાયિકના પાંચ સૂક્ષ્મ (પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત), તથા (પૂર્વ દિશાનો, દક્ષિણ દિશાનો, વટાળયો વગેરે) બાદર એવા બે પ્રકાર છે.

વનસ્પતિકાયિકના સૂક્ષ્મ (પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત), તથા બાદર એવા પ્રકાર છે. તેમાં બાદરના પાંચા ‘પ્રત્યેકશરીર,’

૧. આ સૂક્ષ્મત્વ અને સ્થૂલત્વ આપેક્ષિક ન સમજવું. પરંતુ એ સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકો, પેટ્ટીમાં ગંધના અવયવોની જેમ, ચારે બાજુ ફેલાઈ રહેલા હોય છે, તથા સડલ લોહમાં વ્યાપેલા હોય છે. પરંતુ બાદર પૃથ્વીકાયિકો તો નિયત દેશમાં જ હોય છે.

૨. આ માટે જુઓ આ પ્રકરણમાં જ વિભાગ ૩, પા. ૩૫૧.

૩. આ તેમ જ પછીના વર્ગોની વિગતો અને પેટા વિગતો માટે જુઓ આ માળખું ‘અંતિમ ઉપદેશ’ પુસ્તક, પા. ૨૫૬-૨૬૨.

અને સાધારણશરીર એવા બે પ્રકાર છે. દરેક જીવનું શુદ્ધ શરીર હોય એવી વનસ્પતિ તે ‘ત્રયેકશરીર’ (વૃક્ષ, વન, તથા વગેરે), અને અનત જીવોનું એક મહાન શરીર હોય તેવી વનસ્પતિ (બટાકા, મૂળા, આદુ, ડુંગળી, લસણ, હળદર વગેરે) ‘સાધારણશરીર’ કહેવાય.

ત્રયકાયિક જીવોના ચાર પ્રકાર છે. બે ઇન્દ્રિયવાળા, ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા, ચાર ઇન્દ્રિયવાળા, અને પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા.

બે ઇન્દ્રિય એટલે કે સ્પર્શ અને રસનેન્દ્રિયવાળા જીવો તે કમળિયા, જીપ, ગંખ, કાકા વગેરે છે. તે બધા સંમૂર્ણિમ (એટલે કે માતાપિતાના મહોગ વિના, ગર્ભજીવ જીવના મધ્ય આદિમા પેદા થનારા) તથા નપુસક^૧ હોય હોય છે. તેમના પણ પર્ણામ અને અપર્ણામ એવા બે બેદ છે.

તેમ જ સ્પર્શ, રસ, અને ઘ્રાણ એ ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા ગોકળમાય વગેરે જીવોનું પણ જાણવું.

તેમ જ સ્પર્શ, રસ, ઘ્રાણ, અને આંખ એમ ચાર ઇન્દ્રિયવાળા માખી, મચ્છ વગેરે જીવોનું પણ જાણવું.

પચ્ચેન્દ્રિય જીવોના ચાર પ્રકાર છે નૈરયિક (નરકના), તિર્યચ (પતુ-પક્ષી વગેરે), મનુષ્ય, અને દેવ.

નૈરમિકો રત્નપ્રભા, શર્કરાપ્રભા, વાયુકાપ્રભા, પકપ્રભા, ધૂમપ્રભા, તમપ્રભા, અને તમન્તમપ્રભા, એમ સાત નરક પૃથ્વીઓ અનુમાર સાત પ્રકારના છે. તેમના પણ પર્ણામ અને અપર્ણામ એવા બે બેદ છે.

તિય^૧યોના ત્રણ પ્રકાર છે : જલચર, રથજલચર, અને ખેચર.

જલચરના પાછા સંમૂર્ઠિમ અને ગર્ભજ એમ બે ભેદ છે. સંમૂર્ઠિમ તો નપુંસક જ હોય છે; ગર્ભજ પાછા સ્ત્રી, પુરુષ અને નપુંસક એમ ત્રણ પ્રકારના હોય છે. તે બધાના પાછા પર્યામ અને અપર્યામ એવા બે ભેદ છે.

રથજલચર તથા ખેચરનું પણ તે પ્રમાણે જાણવું.

મનુષ્યના બે પ્રકાર છે : સંમૂર્ઠિમ અને ગર્ભજ. સંમૂર્ઠિમ મનુષ્યો ગર્ભજ મનુષ્યોના કદ, લીંટ, લોહી, પિત્ત, પરું, વીર્ય, મડદું વગેરે અશુદ્ધિ સ્થાનોમાં પેદા થાય છે. તેમનું કદ આંગળના અક્ષરખેચ ભાગ જેટલું હોય છે; તેમને મન તેમ જ સમ્યગ્દર્શન નથી હોતું; તેઓ અજ્ઞાની હોય છે તથા સર્વ પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કરતા પહેલાં અંતર્બુદ્ધિમાં જ મરી જાય છે.

ગર્ભજ મનુષ્યો પણ ત્રણ પ્રકારનાં છે : કર્મભૂમિનાં,^૧ અકર્મભૂમિનાં અને અંતરદ્વીપોનાં. અંતરદ્વીપો જંબુદ્વીપની આસપાસ વીંટળાઈને આવેલા લવણસમુદ્રમાં આવેલા છે.

કર્મભૂમિમાં આવેલાના પાછા બે વિભાગ છે : આર્ય અને અર્ય. શક, મવન, ચિલાત, શબર, બર્બર વગેરે અર્યો અનેક પ્રકારના છે.^૨

* ૧. જેમાં મોક્ષમાર્ગને જાણનારા અને તેનો ઉપદેશ કરનારા તીર્થંકર પેદા થઈ શકે, તે કર્મભૂમિ. તે જગ્યાની વિગતો માટે જુઓ આ જગ્યામાં આગળ પાંચમો લોકવિભાગ.

૨. આર્યઅનાર્યની વિગતો માટે જુઓ આ ભાગનું 'ધર્મકથાઓ' પુસ્તક પા. ૨૦૪-૭.

આર્યો એ પ્રકારના ૭ ઋદ્ધિપ્રાપ્ત અને અનૃદ્ધિપ્રાપ્ત-
તેમા ઋદ્ધિપ્રાપ્તના ૭ પ્રકાર છે અર્હત, ચક્રવર્તી, મયદેવ,
રામુદેવ, ચારણ, અને નિઘાધ ૧

અનૃદ્ધિપ્રાપ્તના નવ પ્રકાર છે ૧ મગવ-ગાંગુદ નગેરે
અમુક માડીપચીમ આર્ય દેગોમાર જ-મેલા 'ક્ષેત્રઆર્ય' ૨
અમ, કલિંદ, પેદેક, વેદગ, હરિત અને ચુચુણા એ ૩ પુન્ય
ગતિમા જ-મેલા 'ગતિઆર્ય' ૪ રાજન્ય, ભોગ, ઉત્ર, દંદવાદુ,
કાત, અને કૌર-અ એ ૭ કુતોમા જન્મનાર ત 'ન્યઆર્ય' ૫
સૂતર વેચનારા, કાપડિયા કપામ વેચનારા, કુભાન, પાનખી
ઉપાડનાગ નગેરે કર્મઆર્ય ૬ ૫ તણુનાગ રણુનાગ
પગળા રણુનાગ મસદો મનાનનારા, માઠડી આખડીઓ,
મુજની પાદુકા, છત્રીઓ નાહન પૂછડાના તાગનું શિષ્ય,
મપ, પૂતળા, મખનું શિષ્ય દાતનું શિષ્ય, બાકનું શિષ્ય
ાડીઓનું શિષ્ય, તથા બાબા વગરેનું કામ કરનાગ 'શિષ્યઆર્યો'
છ ૧ અર્ધભાગથી બાબા બોલનાગ તથા માલો નગેરે
વિપિઓ જાણનારા 'ભાષાઆર્ય' ૭ ૭ 'જ્ઞાનાર્યો' પાંચ
પ્રકારના જ્ઞાન મુજમ પાંચ પ્રમાણ છે ૮ 'દશનાર્યો'
મે પ્રકારના ૮ મનાગ 'ર્મનાર્ય' ૯ અને ચીતગમ દર્શનાર્ય

૧ છેલ્લા એ પ્રકાર. આ ૧૭ પ્રકારના અમન વા વિરિહ
મક્ષિ પ્રાપ્ત કરનારા મનુષ્યો છે

૨ જુન્યા આ માળાનું 'ચોતરાસ' પા ૧૦૧ નીચે
નીચે'કરાઈની કલ્પતિ છે, તેથી તે મેત્ર ન્યાય છે, બાકીનું
અનાર્ય છે

૩ તેના નિસ્સરજુલિ વપર દમ પ્રસ ૧ માટે જુઓ ૨૦૮
માળાનું 'અતિમ હપદે' પુસ્તક પા. ૧૬૪

તેમાં વીતરાગ દર્શનાર્થના બે પ્રકાર છે : જેના કારણે માત્ર ઉપશાંત થયા છે તેવા ‘ઉપશાંતકપાશ’; અને જેના કારણે ક્ષીણ થયા છે તેવા ‘ક્ષીણકપાશ’. તેમાં પાછા ‘ક્ષીણકપાશ’ના ‘ઉદ્ગમ્ય’ના અને ‘કેવલી’ના એવા બે બેદ છે. અને ‘કેવલી’ના પાછા ‘સયોગી’ના, અને ‘અયોગી’ના એવા બે બેદ છે.*

૬. ચારિત્રાર્યો પણ બે પ્રકારના છે : સરામ ચારિત્રાર્ય, અને વીતરામ ચારિત્રાર્ય.

જેવા ચાર પ્રકારના છે : બવનવાસી, વાનવ્યંતર, ત્યોતિષ્ઠ, અને વૈમાનિક. તેમાં બવનવાસીના, અસુરકુમાર, નાગકુમાર, સુપર્ણકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, અગ્નિકુમાર, દ્વીપકુમાર, ઉદધિકુમાર, દિક્કુમાર, વાયુકુમાર, અને સ્તનિતકુમાર—એવા દશ બેદ છે. વાનવ્યંતરના, કિંનર, કિપુરુગ, મહોરમ, ગાંધર્વ, યક્ષ, રાક્ષસ, જૂત, અને પિશાચ એવા આઠ બેદ છે.

ત્યોતિષ્ઠના પાંચ બેદ છે : ચંદ્ર, સૂર્ય, બ્રહ્મ, નક્ષત્ર, અને તારા. વૈમાનિકના બે બેદ છે : કલ્પોપપન્ન અને કલ્પાતીત. તેમાં કલ્પોપપન્નના સૌધર્મ, ઐશાન, સાન્નકુમાર, માદેન્દ્ર, અલ્પલોક, લાન્તક, મહાશુક, સહસ્તાર, આનત, પ્રાણુત, આરણુ અને અન્યુત એવા બાર બેદ છે. અને કલ્પાતીતના ત્રિવેદ અને અનુતર એવા બે વિભાગ છે. તેમાં ત્રિવેદકના ત્રે દેહગના, મધ્યમ અને ઉપરના; તથા તે દેહકના તેવા ત્રણ ત્રણ બેદ

• આ વિભાગો સમજવા માટે ગુણરથાનો વિષે કાંઈક સમજવાની જરૂર છે. તેને માટે જુઓ આ વિભાગને અંતે દિ. નં. ૧, પા. ૩૪૪.

મગી કુલ નર ભેદ છે અને અનુસંગના નિગ્રહ, ચૈત્ત્યન,
જયત અપરાધિત અને સર્વાર્થમિદ્ધ એવા પાંચ પ્રકાર છે
ત બધાના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત એના એ પ્રકાર છે

— શત્ ૧૭, ઉદ્દે ૪

ટિપ્પણ

ટિપ્પણ નં. ૧:

‘ગુણ’ એટલે આત્માની મન્યકત્ત, આગ્નિ, નીર્ય
આદિ શક્તિઓ, અને ‘ધ્યાન’ એટલે તે શક્તિઓની
તત્તમભાવવાળી અવસ્થાઓ જેમ જેમ આત્મા ઉપગ્ના
મોહનીય કર્મના પટલ દૂર થાય છે, તેમ તેમ આત્માના
મહત્ત ગુણો પ્રગટ થતા જાય છે તેવા ગુણધ્યાનો અથવા
આધ્યાત્મિક નિકાસક્રમની શ્રેણીઓ ૧૪ ગણાવાય છે ૧
જેમા ‘ગર્ભમોહનીયની પ્રમળતાથી આત્મામાં તત્ત્વરુચિ જ
પ્રગટતી નથી, તથા જેની દષ્ટિ મિથ્યા હોય છે તે
‘મિથ્યાદષ્ટિ’ નામનું પ્રથમ ગુણધ્યાન છે

૨ અગિયારમે ગુણધ્યાને પહોંચ્યા છતાં પતિત ધર્મ
પ્રથમ ગુણધ્યાન ઉપર આવતા વચ્ચે બે થોડો વખત
તત્ત્વરુચિના સ્વપ્ન આત્માદેવાળી જે અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય ૩,
તે ‘માત્રાદન’ ગુણધ્યાન

૩ મત્ત-અમત્ત વચ્ચે ફોવાયમાન ગ્થિતિ તે
‘મન્યક્રમિથ્યાદષ્ટિ’ ગુણધ્યાન

૪ જેમા આત્મા અસન્નિધિપણે મત્તદર્શન-તત્ત્વરુચિ
રી શકે છે, તે ‘અવિરતમન્યક્રમિથ્યાદષ્ટિ’ ગુણધ્યાનક નેન
અવિગ્ત કહેવાનું કારણ એ છે કે, જેમા દર્શનમોહનીયનું

ગજ મધા છતાં ચારિત્રમોહનીયની સત્તા સવિશેષ દેવાથી નિરતિ (ત્યાગવૃત્તિ) ઉદય નથી પામતી.

૫. જે અવસ્થામાં રુચિ ઉપરાંત અસ્પાંશે પણ વિરતિ (ત્યાગવૃત્તિ) ઉત્પન્ન થાય છે, તે 'દેશવિરતિ'.

૬. જેમાં ત્યાગવૃત્તિ પૂર્ણ ઉદય પામવા છતાં વચ્ચે વચ્ચે પ્રમાદ-રખણ સંભવે છે, તે 'પ્રમત્તસંયત'.

૭. જેમાં પ્રમાદનો સદેજે સંભવ નથી, તે 'અપ્રમત્તસંયત'.

૮. જેમાં પૂર્વે કદી નહિ અનુભવેલા આત્મશુદ્ધિના અનુભવ થાય છે અને અપૂર્વ વીર્યોત્સાહ પ્રગટે છે, તે 'અપૂર્વકરણ'.

૯. જેમાં ચારિત્રમોહનીય કર્મના શેષ રહેલા અંશોને શમાવવાનું કે છીણ કરવાનું કામ ચાલતું હોય છે, તે 'અનિવૃત્તિગાદર'.

૧૦. જેમાં મોહનીયનો અંશ સોભરપે જ ઉદયમાન હોય છે, પણ મદ્દ મુદ્દ પ્રમાણમાં, તે 'મુદ્દમસંપરાય'.

૧૧. જેમાં મુદ્દમસોભ મુખ્યાં શમી જાય છે, તે 'ઉપશાંતમોહનીય'. આ મુલુરુથાનમાં દર્શનમોહનીયનો સર્વથા હાય સંભવે ખરો, પણ ચારિત્રમોહનીયનો તેવો હાય નથી હોતા; માત્ર તેની સર્વાંશે ઉપશાંતિ હોય છે. આને ક્ષીણ જ મોહનો કરી કુદેક ચતાં અવસ્થ પતન થાય છે અને પ્રથમ મુલુરુથાન મુખી જવું પડે છે.

૧૨. જેમાં દર્શનમોહનીય અને ચારિત્રમોહનીયનો સર્વથા હાય થઈ જાય છે, તે 'ક્ષીણમોહનીય'. અક્ષીયી પતન સંભવી શકતું નથી,

૧૩ જેમા મોહના આત્મિક અભાન વીધે
 તીતરાગદશા પ્રગટવા માથે સર્વગુણ પ્રાપ્ત થાય , તે
 ‘સયોગગુણુચ્ચાન’ આ ય્ચાનમા યોગ એવે , માર્ગગિદ,
 માનમિત્ર અને સાચિક ન્યાપારો હોય છે

૧૪ જેમા શારીરિકાદિ પ્રદર્શિતો પણ અભાન ધર્મ
 ૬, તે ‘અયોગગુણુચ્ચાન’ મરીગપાત થતા જ તેની મમામિ
 થાય ૬

આમા ૧૧ અને ૧૨ ગુણુચ્ચાને પદોચ્ચેનને છદ્મચ્ચ
 મહે છે અને ૧૩ તથા ૧૪ ગુણુચ્ચાન પદોચ્ચેનને જિન
 દે છે

૨

આઠ પ્રકારના આત્મા

ગૌ૦—હું જગત્ આત્મા ૬૮ના પ્રકારના છે ?

મ૦—હે ગૌતમ આઠ પ્રકારના આત્મા છે તે આ
 પ્રમાણે દ્રવ્યાત્મા, કાયાત્મા, યોગાત્મા, ઉપયોગાત્મા
 જ્ઞાનાત્મા, દર્શનાત્મા, આગ્નિાત્મા અને વીર્યાત્મા

નિકાળવતી આત્મદ્ર વ તે દ્રવ્યાત્મા તે મર્ત જીવોને
 હોય છે ક્રોધાદિ ક્રાધયુક્ત આત્મા તે કાયાત્મા તે
 નકાયા જીવોને હોય છે, પણ ઉપશાન્તકાયા અને ક્ષીણ
 કાયાને હોતો નથી મન-વચન-ક્રાયાના યોગ અથવા
 ન્યાપારવાળાને યોગાત્મા હોય છે સામાય મોહ અને
 રિગેશ બોધનાગા સિદ્ધ અને મમારી મર્ત જીવોને

ઉપયોગાત્મા^૧ હોય છે. સમ્યગ્ વિરોધ બોધરૂપ જ્ઞાનાત્મા સર્વ સમ્યગ્દષ્ટિને હોય છે. સામાન્ય અવબોધરૂપ દર્શનાત્મા સર્વ હવેને હોય છે. આરિત્રાત્મા વિરતિવાળાને હોય છે; અને ત્રીર્ષાત્મા કરુણીર્ષરૂપાળા સર્વ સંસારી હવેને હોય છે.

જેને દ્રવ્યાત્મા હોય તેને કાયાત્મા અને યોગાત્મા (સકપાત્રી અને સયોગી અવસ્થામાં) હોય; અને (કીલ્બકાયાત્મા, ઉપશાન્તકપાત્રી અને અયોગી દશામાં) ન પણ હોય. જેને દ્રવ્યાત્મા હોય તેને ઉપયોગાત્મા તો અવસ્થાજ હોય (કારણ કે મુક્ત કે સંસારી જ્યાં હવેને ઉપયોગ એટલે કે બોધ-વ્યાપાર હંમેશ હોય છે.) જેને દ્રવ્યાત્મા હોય તેને જ્ઞાનાત્મા હોય કે ન પણ હોય (સમ્યગ્જ્ઞાની હોય કે ન હોય તેની અપેક્ષાએ). દ્રવ્યાત્માને દર્શનાત્મા તો અવશ્ય હોય (કેમકે સિદ્ધને પણ કેવલદર્શન હોય છે જ). દ્રવ્યાત્માને આરિત્રાત્મા વિકલ્પે હોય છે કારણ કે સિદ્ધ અથવા વિરતિ-રહિતને દ્રવ્યાત્મા હોવા છતાં વિસાદિ દોષથી નિવૃત્તિરૂપ આરિત્રાત્મા હોતો નથી; અને વિરતિવાળાને હોય છે. તેવું જ ત્રીર્ષાત્માનું પણ સમજવું. કારણ કે તકરણીર્ષની^૨

૧. ઉપયોગ એટલે બોધવ્યાપાર — જાણવાની ક્રિયા જે બોધ પ્રાપ્તિ વગરને વિશેષરૂપે જાણે તે સાધાર ઉપયોગ; અને જે બોધ પ્રાપ્તિ વગરને સામાન્યરૂપે જાણે તે નિરાધાર ઉપયોગ. સાધારને જ્ઞાત અથવા અવિદ્યરૂપ બોધ હોય છે; અને નિરાધારને જ્ઞાન અથવા નિર્વિદ્યરૂપ બોધ હોય છે.

૨. જુઓ પા. ૩૧૬.

અપેક્ષાએ મિદ્ધને વીર્યાત્મા નથી, અને બીજા મમારીને હાન છે.

કપાયાત્માને યોગાત્મા હોય જ કારણ કે મહાપાથી યોગરહિત ન હોઈ શકે પણ યોગાત્માને કપાયાત્મા કદાચ હોય કે ન હોય, કેમકે મયોગીઓ મહાપાથી અને અકપાપાથી એમ બંને પ્રકારના હોય છે કપાયાત્માને ઉપયોગાત્મા અવશ્ય હોય છે, કારણ કે ઉપયોગરહિતને (જડ પદાર્થને) કપાપો હોતા નથી, પણ જેને ઉપયોગાત્મા હોય તેને નાયાત્મા વિકલ્પે હોય છે, કારણ કે ઉપયોગાત્મા છતાં મહાપાથીને કપાયાત્મા હોય છે અને વીતરાગને નથી હોતા કપાયાત્માને જ્ઞાનાત્મા વિકલ્પે હોય છે, કેમકે સમ્યગ્દષ્ટિને હોય છે અને મિથ્યાદષ્ટિને નથી હોતા જ્ઞાનાત્માને જનાયાત્મા હોય કે ન પણ હોય કપાયાત્માને દર્શનાત્મા અનશ્ય હોય છે કારણ કે દર્શનરહિત જડ પદાર્થને જનાયાત્મા નથી હોતા પણ જેને દર્શનાત્મા હોય છે તેને નાયાત્મા કદાચિત્ હોય અને કદાચિત્ ન હોય, કેમકે નર્નનાગને કપાપ હોય પણ ખરા અને ન પણ હોય જનાયાત્માને ચારિત્રાત્મા વિકલ્પે હોય, કારણ કે સકપાથીને પ્રમત્ત સાધુની પેર ચાગિત્ હોય છે, અને અમયતની પેર નનો અભાવ પણ હોય છે જેને ચારિત્રાત્મા હોય તેને કપાયાત્મા કદાચિત્ હોય અને કદાચિત્ ન હોય મામાયિકાદિચારિત્રાણને હોય અને ચયાખ્યાનચારિત્રાણને.

૧ ચારિત્રના એ પ્રાન્ન માટે જુઓ નામજ પા ૫૬, નોવ, તથા પા ૭૦

ન, હોય. કપાયાત્મા અને યોગાત્માની પેઠે કપાયાત્મા અને વીર્યાત્માનો સંબંધ કહેવો.

એ પ્રમાણે યોગાત્માનો ઉપયોગાત્મા વગેરે પાંચ સાથે સંબંધ કહેવો.

જેમ દ્રવ્યાત્માનું કલ્પું તેમ ઉપયોગાત્માનું બીજા ચાર સાથે સમજવું.

જ્ઞાનાત્મા હોય તેને દર્શનાત્મા અવશ્ય હોય; અને જેને દર્શનાત્મા હોય તેને જ્ઞાનાત્મા વિકલ્પે હોય. જેને જ્ઞાનાત્મા હોય તેને ચારિત્રાત્મા વિકલ્પે હોય; પરંતુ ચારિત્રાત્માને જ્ઞાનાત્મા અવશ્ય હોય. જ્ઞાનાત્મા અને વીર્યાત્મા અને પરસ્પર વિકલ્પે હોય.

દર્શનાત્માને ચારિત્રાત્મા અને વીર્યાત્મા વિકલ્પે હોય; પરંતુ જેને તે બંને આત્મા હોય તેને દર્શનાત્મા અવશ્ય હોય.

ચારિત્રાત્માને અવશ્ય વીર્યાત્મા હોય; પરંતુ વીર્યાત્માને ચારિત્રાત્મા વિકલ્પે હોય.

સૌથી થોડા ચારિત્રાત્મા છે; તે કરતાં જ્ઞાનાત્મા અનંત-ગુણ છે; તે કરતાં કપાયાત્મા અનંતગુણ છે; તે કરતાં યોગાત્મા વિશેષાધિક છે; તેથી વીર્યાત્મા વિશેષાધિક છે; તથા તે કરતાં ઉપયોગાત્મા, દ્રવ્યાત્મા અને દર્શનાત્મા વિશેષાધિક છે અને પરસ્પર તુલ્ય છે.

૩૦—હે ભગવન! આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે કે અજ્ઞાનસ્વરૂપ?

૧. અહીં જ્ઞાન એટલે સમ્યક્જ્ઞાન અને અજ્ઞાન એટલે મિથ્યાજ્ઞાન સમજવું.

આહાર જેના ૪૩ રૂપ, ગ્રન્થ, મામ ચ-મી હા-ન મ ત્તુ
 રીર એમ માને ધાતુપણ પમાડાય તે ૩ ઇદ્રિયપર્વામિ-
 ધાતુપણ પામેલો આહાર જેનાથી ઇદ્રિયોડપે થાય તે /
 ઉચ્ચામપર્વામિ-જેની મહાપથી ઉચ્ચામને યોગ્ય આહારોના
 મનુષ્યને મળી, ઉચ્ચામડપને પમાડી, ધારીને મુખાય તે ૫
 ભારાપર્વામિ-જેના ૪૩ ભાગના ૩૫૧ પામવાના યોગ્ય
 , થેાને લેવાય અને તેન ભાગરૂપે ગ્રામી, વારી, ભાગ પે
 મુખાય - ભોનાય - તે તથા ૬ જેની મહાપે મનની
 ગ્રન્થાને યોગ્ય અથુઓના મમહને મનોભાવ આપી ૧
 પે ધારી મુખાય ૧ મન પર્વામિ આ મધી પર્વામિઓ -
 પુદ્ગલોથી જીવજનારી શક્તિઓ - જ. ૭, નો પણ ૧ ૧
 મયોમા આત્માને મહાયિકાઓ થઈ દેહચત્રન નિનારે ,
 શરીરના (ઇદ્રિયોની ૪૫ મ-જ્ઞાની પ્રાપ્તિપ) નિકામ પ્રમાણ
 પર્વામિઓનો પણ નિકામક્રમ હાય છે એકેદ્રિય જીવાન -
 એકત દ્રિયી, જળ, અગ્નિ, વાયુ અને નનપતિઓના
 દેહધારીઓને ચાર પર્વામિઓ હોય , આહાર શરીર
 ઇદ્રિય અને ઉચ્ચાત નિકલેદ્રિયો એટલે કે ગ્રેણી - ૧
 નથ અને ચાર ઇદ્રિયોનાળા જીવાને એક ભારાપર્વામિ
 નારે હોય છ મણીઓ એટલે કે મનુષ્યો નિર્ધ્યો,
 નારકીઓ, અસુરો અને દેવો ૭ હોય , ઉત્પત્તિને
 પ્રથમ સમયે જ એ બધી પર્વામિઓનું નિર્માણ એક
 માથે જ આરભાય છે પરંતુ પૂરું ક્રમથી થાય છે જેમકે,
 પ્રથમ આહારપર્વામિ, પછી શરીરપર્વામિ પછી ઇદ્રિય
 પર્વામિ છઠ આહારપર્વામિ તો પ્રથમ સમયે જ નિર્મિત
 થઈ જાય છે, પરંતુ બાકીની દરેક અતર્મુહર્ત જેટલા

સમય છે. એમ જોતજોતાની ચોનિને ચોખ્ય જાણી પર્વામિઓને કેટલાક આત્માઓ પૂરી કરીને મરે છે. ત્યારે કેટલાક તેમ નથી કરતા. એમાંથી પહેલાને પર્વામિઓ, અને બાકીનાઓને અપર્વામિઓ કહે છે. [તેઓ પણ આહાર, શરીર અને ઇન્દ્રિયપર્વામિઓની પૂર્ણતામાં જ મરે છે, નહિ કે પહેલાં; કારણકે આવતા જવનું આયુ જાંધીને જ દેહીઓ મરે છે. જો આમ ન થાય તો જધા આત્મા મુક્ત થાય. તે જવાંતરનું આયુ, આહાર, શરીર અને ઇન્દ્રિયની પર્વામિઓની પૂર્ણતામાં જ અધાય છે.]

સંજી અને અસંજી : ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે એકેન્દ્રિય પૃથ્વીકાયાદિથી માંડીને ચતુરિન્દ્રિય સુધીના વર્ગોને તો મન હોતું નથી. પંચેન્દ્રિયના વર્ગોમાંથી દેવ અને નારક એ બેમાં તો જધાને મન હોય છે; અને મનુષ્ય તથા તિર્થંચ એ બેમાં જો ગર્ભોત્પન્ન હોય, તેઓને જ હોય છે, તાત્પર્ય એ છે કે, મનુષ્ય અને તિર્થંચ ગર્ભોત્પન્ન તથા સંમૂર્છિમ એમ બે બે પ્રકારના હોય છે, જેમાં સંમૂર્છિમ મનુષ્ય અને તિર્થંચને મન હોતું નથી.

સંજા હોય અથવા ન હોય તે ઉપરથી અમુકને મન છે કે નહિ, તે જાણી શકાય છે. અહીં સંજા એટલે ગુણદોષની વિચારણા કે જેનાથી હૃદયની પ્રાપ્તિ અને અહિતનો પરિહાર થઈ શકે, એ વિશિષ્ટ વૃત્તિ જાણવી. અહીં એવા પુષ્ટ મનની વિવક્ષા છે કે નિમિત્ત મળતાં જેનાથી દેહયાત્રા ઉપરાંત બીજો વિચાર પણ કરી શકાય. તાત્પર્ય કે જેનાથી પૂર્વ જન્મનું સ્મરણ સુધ્ધાં થઈ શકે એટલી વિચારની ચોખ્યતાદૃષ્ટી સંપ્રધારણ સંજાની અહીં વિવક્ષા છે.

ઉ૦—હે ગૌતમ ! આત્મા કદાચિત્ જ્ઞાનમ્વત્ત છે, અને કદાચિત્ અજ્ઞાનમ્વત્ત છે પણ જ્ઞાન તો અવશ્ય આત્મમ્વત્ત છે. નૈરયિકોનો આત્મા કદાચિત્ જ્ઞાનમ્વત્ત અને કદાચિત્ અજ્ઞાનમ્વત્ત પણ છે, પરંતુ તેઓનું જ્ઞાન અવશ્ય આત્મમ્વત્ત છે. એ જણ મનિતકુમારદેવો મુની જાણુ, તેમ જ બેષ્ઠદ્રિષ, ત્રીન્દ્રિય અને છેક વૈમાનિક મુધી જાણુ.

૫૨વીકાયિકોનો આત્મા અવશ્ય અજ્ઞાનમ્વત્ત છે, અને તેઓનું અજ્ઞાન પણ અવશ્ય આત્મમ્વત્ત છે એ પ્રમાણે મનમ્પતિકાયિકો મુધી જાણુ.

પ્ર૦—હે ભગવન્ ! આત્મા દર્શનમ્વત્ત છે, કે તેથી દર્શન બીજું છે ?

ઉ૦—હે ગૌતમ ! આત્મા અવશ્ય દર્શનમ્વત્ત છે, અને દર્શન પણ અવશ્ય આત્મા છે

—શતક ૧૨, ઉદ્વ૦ ૧૦

૩

૧૪ પ્રકારના મંથારી છવો

રાજગૃહ નમરનો પ્રમગ છે

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! મંથારી છવો કેટલા પ્રકારના છે ?

ઉ૦—હે ગૌતમ ! મંથારી છવો ૧૪ પ્રકારના છે

૧ અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય, ૨. પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય, ૩ અપર્યાપ્ત બાહર એકેન્દ્રિય, ૪ પર્યાપ્ત બાહર એકેન્દ્રિય, ૫ અપર્યાપ્ત બેષ્ઠન્દ્રિય, ૬. પર્યાપ્ત બેષ્ઠન્દ્રિય, ૭-૮. એ પ્રમાણે પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત તે(તણ)ન્દ્રિય, ૯-૧૦.

પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત ચતુરન્દ્રિય; ૧૧. અપર્યાપ્ત અસંસી પંચેન્દ્રિય; ૧૨. પર્યાપ્ત અસંસી પંચેન્દ્રિય; ૧૩. અપર્યાપ્ત સંસી પંચેન્દ્રિય અને ૧૪. પર્યાપ્ત સંસી પંચેન્દ્રિય.

શતક ૨૫, ઉદ્દે. ૧

વિવરણ : ઉપર જે પર્યાપ્ત કે અપર્યાપ્તનો ઉલ્લેખ છે, તેના વિષે કાંઈક વિગતથી સમજવાની જરૂર છે.

જનનદર્શનમાં શરીરને રચનાર તરીકે કોઈ મધિર કે માત્ર જડપંચમહાભૂતોનું સંમિલન જ સ્વીકાર્યા નથી. તેને મને કોઈ વડે બદ્ધ આત્મા જ તેવા પ્રકારનાં પુદ્ગલો દ્વારા શરીર રચે છે. તેનું પોષણ અનુકૂળ આહાર વડે થાય છે. એટલે કે, આહારનો કોઈ માંસ છત્યાદિરૂપે પરિણામ થાય છે અને તેના અંતિમ વિકાસ છદ્ધિરૂપે થાય છે. આમ થવામાં કેટલાક, શરીરની એવા પ્રકારની ચંત્રરચનાને જ કારણ માને છે; તો બીજાઓ તે માટે શક્તિવિશેષના મહત્ત્વને સ્વીકારે છે; જ્યારે, જનનદર્શન તેમ થવામાં પુદ્ગલની જ ખાસ એક શક્તિને સ્વીકારે છે, અને તેને ‘પર્યાપ્તિ’ કહે છે. તેનો સામાન્ય અર્થ ‘સંપૂર્ણ નિર્માણ’ થાય છે. તો પણ તેનો વિશેષ અર્થ એ છે કે, ‘પુદ્ગલોના સમૂહથી થનાર અને પુદ્ગલોને ક્ષેત્રમાં તથા પરિણામવામાં હેતુબુદ્ધ શક્તિ-વિશેષ’, તે પર્યાપ્તિ. ત્રિપણના ભેદ વડે તે છ પ્રકારની^૧ છે : ૧. આહારપર્યાપ્તિ—જેના દ્વારા બહારના આહારને લઈને રસપણું પમાડાય ને. ૨. શરીરપર્યાપ્તિ—રસરૂપ થયેલો

૧. મગવતીસૂત્ર, શતક ૩, ઉદ્દે. ૧, પ્ર. ૧૧માં પાંચ પર્યાપ્તિ નજીવી છે; પણ ત્યાં જાણ અને મનઃપર્યાપ્તિને ભેગી ગણેલી છે.

૪ જીવો અને શરીર

૧

પાંચ શરીર

ગો—હે ભગવન! શરીરો કેટલા પ્રકાર છે?

મં—હે જીતમ! શરીરો પાંચ પ્રકાર છે ઔદારિક, વૈક્રિય, આહાર, તૈજસ, અને કાર્મણુ

[વિવરણુ જનનુ ક્રિયા રવાન માધન તે શરીર ૧ જે શરીર બાળી શકાય અને જેનું છેદન ભેદન થઈ શકે તે (મૂલ શરીર) ઔદારિક કહેવાય છે ૨ જે શરીર ક્યારેક નાનું, ક્યારેક મોટું, ક્યારેક પાતળું, ક્યારેક જાડ, ક્યારેક એક, ક્યારેક અનેક ઇત્યાદિ વિવિધ રૂપોને ધારણ કરી શકે, તે વૈક્રિય ૩ જે શરીર ફક્ત ચૌદ 'પૂર્વ' પ્રથો જાણનારા મુનિથી જ રચી શકાય છે તે આહાર તૈજસ તે મુનિને કોઈ ગહન નિયમમાં સંદેહ થાય અને કોઈ સર્વજ્ઞ નજીકમાં ન હોય, ત્યારે અન્ન-ક્ષેત્રમાં જવા માટે તે હાય જેવડું નાનું આહારક શરીર રચે છે તે શુભ પુણ્યોથી ઉત્પન્ન થયેલું હોવાથી સુખર હોય ૪, નિર્જોર હોય છે અને અત્યંત સૂક્ષ્મ હોવાથી કયાય રોકાતું નથી મદેહ દૂર થતા અંતર્મુહર્તમાં તે શરીર નીખરાઈ જાય છે ૫ જે શરીર તેજોમય હોવાથી ખાધેના આહાર આત્મિ પચાવવામાં અને દીપ્તિમાં કારણભૂત થાય છે, તે તૈજસ તેનું અન્ય કાર્ય

૧ દેવો અને નારકોને તે રક્તિ જન્મથી હોય છે, ન્યા ગર્ભજ મનુષ્યો અને તિર્થંચરોમાંથી અને તથોજન્ય તે પ્રકારની ગતિ પેદા થઈ હોય છે, તેને જ તે હોય છે

શાપ અને અનુગ્રહ છે. જે વિશિષ્ટ તપસ્વી તપસ્થાજન્ય ખાસ શક્તિ પ્રાપ્ત કરે છે, તે કુષિત થઈ એ શરીર દ્વારા પોતાના કોપપાત્રને બાળી પણ શકે છે અને પ્રસન્ન થઈ તે શરીર દ્વારા અનુગ્રહના પાત્રને શાંતિ પણ આપી શકે છે^૧. અને ૫. જીવે બાંધેલો કર્મસમૂહ એ જ કાર્મણ્ય શરીર છે. આ કાર્મણ્ય શરીર જ્યાં મુધી અન્ય શરીર સહાયક ન હોય ત્યાં મુધી જીવનો કાર્મ ઉપભોગ સાધી શકતું નથી. આથી પ્રથમનાં ચારની પેઠે તે સોપભોગ ન કહેવાતાં નિરુપભોગ કહેવાય છે. અલગત તે અન્ય શરીરોનું મૂળ હોઈ, પદપરાથી તે જીવના ઉપભોગનું સાધન છે જ, અને તેથી તેને શરીર ગણ્યું છે.

આ પાંચમાંથી, તૈજસ અને કાર્મણ્ય શરીરોના સંબંધ આત્માની સાથે પ્રવાહરૂપે અનાદિ છે; તે શરીરો બધા સંસારીઓને હોય છે. જ્યારે, ઔદારિક આદિ ત્રણે તે આત્મા સાથે અસ્થાયી સંબંધવાળાં છે.]

એક સાથે એક સંસારી જીવને, ઓછામાં ઓછાં બે અને અધિકમાં આઠક ચાર શરીર હોઈ શકે; પાંચ ક્યારે પણ હોઈ શકે નહિ. જ્યારે બે હોય ત્યારે તૈજસ અને કાર્મણ્ય હોય. કેમકે એ બંને, જીવને સંસાર હોય ત્યાં મુધી રહેનારાં છે. એ સ્થિતિ અંતરાલગતિરમાં જ હોય છે. કેમકે એ સમયે અન્ય કોઈ શરીર હોતું નથી. જ્યારે ત્રણ

૧. જુઓ આચળ ગોશાલકના ચરિત્રમાં તેમજ બંને રીતનો ઉપયોગ, પા. ૨૮૩-૪.

૨. એક શરીર છેડી, બીજા શરીરને રથાને જવા મુધીની.

હોય છે, ત્યારે તૈજસ, કાર્મણુ અને ઔદારિક, અથવા નો તૈજસ, કાર્મણુ અને વૈક્રિય હોય છે. પહેલો પ્રકાર મનુષ્ય અને તિર્યચોમાં અને બીજો પ્રકાર દેવ અને નારકોમાં જન્મકાળથી સર્જ મગ્ણુ પર્યંત હોય છે. જ્યારે ચાર હોય છે ત્યારે તૈજસ, કાર્મણુ, ઔદારિક અને વૈક્રિય, અથવા નો તૈજસ, કાર્મણુ, ઔદારિક અને આહારક હોય છે. પહેલો વિકલ્પ વૈક્રિયલઙ્ઘિના પ્રયોગ સમયે કેટલાંક મનુષ્યો તથા તિર્યચોમાં મળી આવે છે; જ્યારે બીજો વિકલ્પ આહારક-લઙ્ઘિના પ્રયોગ સમયે ચૌદ પૂર્વ જલ્પનારા મુનિમાં જ હોય છે. પાંચ શરીર એકી સાથે કદી પણ હોતાં નથી; કારણકે વૈક્રિયલઙ્ઘિ અને આહારકલઙ્ઘિનો પ્રયોગ એકી માથે મંભવતો નથી. કારણકે વૈક્રિય લઙ્ઘિના પ્રયોગ સમયે અને લઙ્ઘિથી શરીર બનાવી લીધા પછી નિયમથી પ્રમત દશા હોય છે; પરંતુ આહારકના વિષયમાં તેમ નથી; કેમકે આહારક-લઙ્ઘિનો પ્રયોગ જોકે પ્રમત દશામાં હોય છે, પરંતુ એનાથી શરીર બનાવી લીધા પછી શુદ્ધ અધ્યવસાયનો સંભવ હોવાથી અપ્રમત ભાવ પેદા થાય છે. જોકે શક્તિ રૂપે તે માંચે શરીર એક સાથે હોઈ શકે છે, પણ આવિર્ભાવની અપેક્ષાએ પાંચ એક સાથે નથી હોતાં.^૧

— શતક ૧૬, ૧૭, ૧૦, ઉદે૦ ૧

૧. શતક ૮, ઉદે. ૮ માં આવેલી કેટલીક વિગતો આ પ્રમાણે છે :

(૧) અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય એકેન્દ્રિયને ઔદારિક, તૈજસ અને કાર્મણુ શરીર હોય; પર્યાપ્તને પણ તે જ હોય. એ પ્રમાણે

ગૌ—હે ભગવન! જીવ જે પુદ્ગલ દ્રવ્યોને ઔદારિક શરીરપણે ગ્રહણ કરે, તે સ્થિત દ્રવ્યોને^૧ ગ્રહણ કરે, કે અસ્થિત દ્રવ્યોને ?

મૃ—હે ગૌતમ! તે સ્થિત દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે અને અગ્નિતને પણ કરે. પ્રતિજ્ઞાધ ન હોય તો જીવે દિશાઓમાંથી

આર ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિ સુધી નહીં પહોંચે. પણ પર્યાપ્તિ બાદર વાયુકાયિક એન્દ્રિયને તે ઉપરાંત વૈક્રિય પણ હોય.

(૨) અપર્યાપ્તિ રત્નપ્રજ્ઞા પૃથ્વી નારક પંચેન્દ્રિયને વૈક્રિય, તેજસ અને કાર્મણ હોય; પર્યાપ્તિને પણ તે જ હોય. એમ સાતે પૃથ્વી સુધી નહીં પહોંચે.

(૩) અપર્યાપ્તિ સંમૂર્ણિત જલચરને ઔદારિક, તેજસ અને કાર્મણ હોય. પર્યાપ્તિને પણ તે જ હોય. ગર્ભજ અપર્યાપ્તિને પાનુ તે જ હોય. પરંતુ ગર્ભજ પર્યાપ્તિને તે ઉપરાંત વૈક્રિય હોય. જલચરના આર વિકલ્પો પ્રમાણે જ ચતુષ્પદ, ઉરપરિસપ્, સુત્રપરિસપ્ અને જેચરના પણ આર વિકલ્પ નહીં હોય.

(૪) સંમૂર્ણિત મનુષ્યેન્દ્રિયને ઔદારિક, તેજસ, અને કાર્મણ હોય. ગર્ભજ અપર્યાપ્તિને પણ તે જ હોય. ગર્ભજ પર્યાપ્તિને તે ઉપરાંત વૈક્રિય અને આદારક હોય.

(૫) નેરચિદાની જેડે અપર્યાપ્તિ તથા પર્યાપ્તિ અસુરકુમાર ભવનવાસી નહીં હોય. એ જે વિકલ્પો પ્રમાણે સ્થનિતકુમારો સુધી, પિંશાચોથી માંડીને ગાંધર્વો સુધી, અંદ્રોથી માંડીને તારાંઓ સુધી, સૌંદર્યથી અચ્યુત કલ્પ સુધી, તથા ગૈવયક અને અનુરૌપપાતિક સુધીનું પણ નહીં પહોંચે.

૧. જેટલા આકાશસ્ત્રોતમાં જીવ રહેલા છે, તેની અંદર રહેલાં જે પુદ્ગલદ્રવ્યો તે સ્થિત દ્રવ્યો કહેવાય છે. તેની બહારના સ્ત્રોતમાં રહેલાં ‘અસ્થિત’ કહેવાય છે.

અને પ્રતિબંધ હોય તો કદાચ તથા દિશામાંથી, કદાચ તથા દિશામાંથી, અને કદાચ પાંચ દિશામાંથી પુદ્ગલોને પ્રહણ કરે.^૧

વૈક્રિય શરીરની બાબતમાં પણ તે પ્રમાણે જાણવું; પરંતુ તે અવશ્ય છે તે દિશામાંથી આવેલાં હોય છે.^૨ એ પ્રમાણે આહારક શરીરનું પણ જાણવું.

તૈજસ શરીરની બાબતમાં, ચિત્ત દ્રવ્યોને જ પ્રહણ કરે છે એમ કહેવું, આકાશનું પણ ઔદારિક પ્રમાણે કહેવું. કાર્મણ શરીર સંબંધે પણ એમ જ જાણવું.

શ્રોત્રેન્દ્રિયથી બિહ્વેન્દ્રિય સુધીની બાબતમાં વૈક્રિય શરીરની પેઠે જાણવું, અને સ્પર્શેન્દ્રિય સંબંધે ઔદારિક શરીરની પેઠે જાણવું.^૩

ભનોયોગ અને વચનયોગ માટે કાર્મણ શરીરની પેઠે જાણવું, પણ ત્રિગેય એ કે અવશ્ય છે તે દિશામાંથી આવેલા પુદ્ગલો પ્રહણ કરે છે. કાયયોગ સંબંધે ઔદારિક શરીરની પેઠે જાણવું.

—શતક ૩૫, ઉકેલ ૨

૧ એકેન્દ્રિય જથ્થા લોકાન્ત નજીક આવ્યા હોય તો તેને ત્રિગેય દિશામાંથી પુદ્ગલપ્રહણ હોય.

૨. ત્રણેકે ઉપયોગપૂર્વક વૈક્રિય શરીર કરનાર પંચેન્દ્રિય જ હોય છે, અને તે ત્રસનાડીના મધ્યમાં હોવાથી તેને અવશ્ય છે દિશાના આધારનો સંભવ છે.

૩ ત્રણેકે અર્થેન્દ્રિય એકેન્દ્રિય જવાને છે.

૨

પાંચ ઇન્દ્રિયો

ગૌ—હે ભગવન! ઇન્દ્રિયો કેટલી કહી છે ?

મનુ—હે ગૌતમ! ઇન્દ્રિયો પાંચ કહી છે. તે આ પ્રમાણે : સ્પર્શઇન્દ્રિય (ચામડી), રસનેન્દ્રિય (જીભ), ધાણેન્દ્રિય (નાક), નેત્રેન્દ્રિય (આંખ) અને શ્રોત્રેન્દ્રિય (કાન).^૪

જ્યાં સંસારીએને પાંચે ઇન્દ્રિયો નથી હોતી. (પૃથ્વી આદિ કેટલાક જીવોને) એક (સ્પર્શ), કરમિયાં વગેરે કેટલાકને બે (સ્પર્શ અને રસ), ટીઠી વગેરે કેટલાકને ત્રણ (સ્પર્શ, રસ, ધાણુ), ભમરા વગેરે કેટલાકને ચાર (સ્પર્શ, રસ, ધાણુ, નેત્ર), અને મનુષ્ય વગેરે કેટલાકને પાંચ (સ્પર્શ, રસ, ધાણુ, નેત્ર અને શ્રોત્ર) ઇન્દ્રિય હોય છે.

પાંચે ઇન્દ્રિયોના ‘દ્રવ્ય’ અને ‘ભાવ’ એમ બન્ને બેદ છે. પુદ્ગલમય જડ ઇન્દ્રિય તે દ્રવ્યેન્દ્રિય છે; અને આત્મિક પરિણામરૂપ ઇન્દ્રિય તે ભાવેન્દ્રિય.

દ્રવ્યેન્દ્રિયના પણ પાછા નિર્વૃત્તિ અને કરણ એમ બે પ્રકાર છે. શરીરની ઉપર દેખાતી ઇન્દ્રિયોની આકૃતિઓ, જે પુદ્ગલરૂઢોની વિશિષ્ટ રચનાઓ છે, તે નિર્વૃત્તિઇન્દ્રિય; અને નિર્વૃત્તિઇન્દ્રિયની જઠાર અને અંદરની પૌદ્ગલિક શક્તિ, જેના વિના નિર્વૃત્તિઇન્દ્રિય ગ્રાહ પેદા કરવાને અસમર્થ છે, તે ઉપકરણેન્દ્રિય.

ભાવેન્દ્રિય પણ ‘લઙ્ઘિ’ અને ‘ઉપયોગ’ એમ બે પ્રકારની છે. ઇન્દ્રિયહેતુક જ્ઞાનને રોકનારાં કર્મોનો ક્ષય અને

• શનક ૧૬, કદે ૧; શનક ૧૭, કદે ૧ પણ.

ઉપશમ, અર્થાત્ આત્માની જાણનાની શક્તિ, તે બુદ્ધિઇન્દ્રિય, અને તે શક્તિનો પોતપોતાના વિષયમાં (નિર્વૃત્તિ અને ઉપદ્રવજ્ઞની મહાયથી) ઉપયોગ, તે ઉપયોગઇન્દ્રિય

લબ્ધિઇન્દ્રિય હોય ત્યારે જ નિર્વૃત્તિનો મત્ભવ છે, અને નિર્વૃત્તિ વિના ઉપદ્રવજ્ઞઇન્દ્રિય હોતી નથી, અર્થાત્ લબ્ધિ પ્રાપ્ત થયે છને જ નિર્વૃત્તિ, ઉપદ્રવજ્ઞ અને ઉપયોગ વાઈ શકે છે, તે જ રીતે નિર્વૃત્તિ પ્રાપ્ત થયે છને જ ઉપદ્રવજ્ઞ અને ઉપયોગ હોઈ શકે છે, તથા ઉપદ્રવજ્ઞ પ્રાપ્ત થયે છને જ ઉપયોગનો મત્ભવ છે. મારાશ કે, પૂર્વ પૂર્વ ઇન્દ્રિય પ્રાપ્ત થયે છતે જ ઉત્તર ઉત્તર ઇન્દ્રિયો પ્રાપ્ત થવાનો મત્ભવ છે, પરંતુ એવો નિયમ નથી કે ઉત્તર ઉત્તર ઇન્દ્રિયોની પ્રાપ્તિ થાય ત્યારે જ પૂર્વ પૂર્વ ઇન્દ્રિયો પ્રાપ્ત થાય

તે પાંચે ઇન્દ્રિયના અનુક્રમે સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણ અને શબ્દ એ પાંચ વિષયો છે *

કર્ણો દ્રિયનો વાટ કદળના ફૂલ જેવો છે, ૧ નેત્રે દ્રિયનો આકાર મધુરની ટાળ જેવો છે. ત્રાણે દ્રિયનો આકાર અતિમુક્તકે ચંદ્ર જેવો એટલે કે એક જાતના ફૂલની પાંખડી જેવો છે, નિહ્વે દ્રિયનો આકાર મળવા (અસ્ત્રા) જેવો ૭ અને સ્પર્શે દ્રિયનો આકાર અનેક પ્રકારનો છે

અર્ધી ઇન્દ્રિયો આંગળના અમખ્યેષ બાગ જેટલી જતડી છે ૮ કર્ણો દ્રિય, નેત્રે દ્રિય અને નાભિકે દ્રિયની પહોળાઈ આંગળના

* શ્લોક ૩, ઉદે ૮

૧. નિર્વૃત્તિ એટલે આકાર તે આકાર અંદરનો અને બહારનો એમ ૨ પ્રકારનો છે અહીં અંદરનો આકાર સમજવાનો છે

અસંખ્યમા ભાગ નેટલી છે. નિદ્વેન્દ્રિયની પહોળાઈ તેથી નવ આંગળ નેટલી છે; અને સ્પર્શેન્દ્રિયની પહોળાઈ શરીર નેટલી છે. પાંચે-છદ્રિયો અનંત પ્રદેશની અનેલી છે. તે ઇન્દ્રિયો અસંખ્યેય પ્રદેશમાં રહેલી (અવગાહ) છે. નેત્રેન્દ્રિયની અવગાહના સૌથી થોડી છે; તેથી સંખ્યાતમણી અવગાહના કર્ણેન્દ્રિયની છે; તેથી સંખ્યાતમણી ઘ્રાણેન્દ્રિયની; તેથી અસંખ્યેયમણી નિદ્વાહન્દ્રિયની, અને તેના કરતાં સંખ્યેયમણી અવગાહના સ્પર્શેન્દ્રિયની છે.

નેત્ર સિવાયની બીજી બધી ઇન્દ્રિયો અડેલા અને પ્રવિષ્ટ થયેલા વિષયનું ગ્રહણ કરે છે. બધી ઇન્દ્રિયોનો વિષય ઓછામાં ઓછો આંગળના અસંખ્ય ભાગ નેટલો છે, અર્થાત્ ઓછામાં ઓછું આંગળના અસંખ્યેય ભાગ નેટલા દૂર રહેલા વિષયને તે જાણી શકે છે. કર્ણેન્દ્રિયનો વધારેમાં વધારે વિષય બાર ચોળનના છે, અર્થાત્ વધારેમાં વધારે બાર ચોળનથી આવેલા શબ્દને કર્ણેન્દ્રિય સાંભળી શકે છે; નેત્રેન્દ્રિયનો વધારેમાં વધારે વિષય લાખ ચોળન કરતાં વધારે છે — અર્થાત્ લાખ ચોળન નેટલે દૂર રહેલા પદાર્થને તે જોઈ શકે છે. * અને બાકીની બધી ઇન્દ્રિયોનો વધારેમાં વધારે નવ ચોળન નેટલો વિષય છે. †

—શતક ૨, ઉદ્દે ૪

* આ નિયમ તેજ વિનાની વસ્તુને માટે છે.

† મૂળમાં તે જાહી 'પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર' ગ્રંથમાંથી પંદરમા કદ્રિય પદનો આજો પ્રથમ ઉદેશક જાહી ઉતારવો એમ જણાવ્યું છે.

૫. જીવ અને ભાષા-મન-કાય

૧

ભાષા

જીવ^૧ જેણે સંસારરચનામાં મુખ્ય, એવે રૂપી અણુ તત્ત્વ જૈન પરિભાષામાં પુદ્ગલ કહેવાય છે. તેના મુખ્ય આઠ પ્રકાર છે ભાષાનાં પુદ્ગલો (પરમાણુઓ - ભાષાવર્ગણા), મનનાં પુદ્ગલો (મનોવર્ગણા), આમોઽદ્વૈશમનાં પુદ્ગલો (આમોઽદ્વૈશવર્ગણા), ઔદારિક પુદ્ગલો (ઔદારિકવર્ગણા), વૈક્રિય પુદ્ગલો (વૈક્રિયવર્ગણા), આદારક પુદ્ગલો (આદારકવર્ગણા), તૈજસ પુદ્ગલો (તૈજસવર્ગણા), અને કાર્મણ પુદ્ગલો (કાર્મણવર્ગણા). જગતમાં આકાર ધરાવતી જે કંઈ જડ ચીજ છે, તે બધીનો સમાવેશ આ આ જગતનાં પુદ્ગલોમાં જ થાય છે. આ આઠ મિવાય કોઈ પણ બીજી નમ્બુ નથી કે જે પુદ્ગલરૂપ હોય. એ પુદ્ગલના ન્યાભાવિક ગુણો આ છે સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણ, શબ્દ (અવાજ),^૨ બળ (પગપર અંબળ), મુક્તપાણુ, મુલપાણુ, કોઈ જાતના

૧. આ બધું વિવરણ શતક ૨, ઉદેશ- ૬માં શ્લોકોમાં પ્રમાણે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાંથી (પૂ. ૩૬૦-૬૦) તારવીને લીધેલું છે.

૨. વૈશેષિક નૈયાયિકાની પેઠે જૈન દર્શન મળેને આનસને ગુણ નથી માનવ, પણ તેને ભાષાવર્ગણાના પુદ્ગલોનો એક પ્રકારનો વિશિષ્ટ પરિભાષા માને છે જે મૂળ અત્માના પ્રયત્નથી ઉત્પન્ન થાય તે પ્રયોગજ કહેવાય છે અને કોઈના પ્રયત્ન સિવાય ચતો-વાદની મર્જના જેવો અવાજ - વૈશ્વમિત્ર કહેવાય છે. પ્રયોગજના મનુષ્યાદિની ભાષાના, વાનિનાદિના અવાજો તમા સંબંધથી મળા અવાજોનો સમાવેશ થાય છે

આકારે રહેવાપાત્રું, કાઈ રીતે ફાટવું—નોખા થવું—બેઠાવું, અંધારું,^૧ છાંયો,^૨ આર્તપ,^૩ અને ઉઘોત.^૪

પુદ્ગલમાં પ્રત્યેક અણુએ તથા છેક મોટા સ્કંધોમાં પણ તે ચૌદે ગુણો હોય છે. વિશેષ એટલો કે કાઈ અણુ કે સ્કંધમાં અમુક ગુણનું આધિક્ય હોય યા અમુક ગુણની શીણપ હોય.

ઉપર જણાવેલા આઠે જાતના પુદ્ગલો માંદાકાશમાં ઠસોઠસ ભરેલા છે. ભાષાવર્ગજ્ઞાનાં પુદ્ગલોનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે : તે અનંત પ્રદેશવાળાં છે; રહેવા માટે અસંખ્ય પ્રદેશ જેટલી જગા રોકે છે; તે એક સમય સુધી અને અસંખ્ય સમય સુધી પણ એક સ્થળે ટકી રોકે છે, પણ વધારે ટકતાં નથી; તે અણુઓમાં કાળો, નીલો, લાલ, પીળો અને ઘોળો એમ પાંચે વર્ણ છે; મુગધા અને દુર્મધ એમ બે ગંધ છે; ઠંડો, જીનો, ચીકણો અને લૂખો એ ચાર સ્પર્શ છે;^૫

૧ અંધારું જાંતની પેઠે આંખની બેવાની રાત્રિને આડે આવે છે, માટે પુદ્ગલરૂપ છે.

૨. છાંયો ઠંડા વાસુની પેઠે ઠંડક આપી આપણને શુભી કરે છે, માટે પુદ્ગલરૂપ છે.

૩. તડકો અગ્નિની પેઠે જીનો હોવાથી પુદ્ગલરૂપ છે.

૪. જુઓ તત્ત્વાર્થ અ. ૫, સુ. ૨૩-૪. સૂર્ય આદિનો ઉગ્ન પ્રકાશ તે આવૃત્ત અને ચંદ્ર આદિનો અનુષ્ણ પ્રકાશ તે ઉપાંત.

૫. કુદ સ્પર્શી તે ઉપર જણાવેલા ઉપરાંત ઠંડક, કામળા, ભારે અને હળવો મળીને આઠ છે. મોટા સ્કંધોમાં આઠે સ્પર્શ હોય છે.

અને તીખો, ડંબો, કપાયેલો, ખાટો તથા મધુર એમ
પાચ ગ્રંથ છે.

તે બાપાના અણુઓમાં પણ બે જાતનાં અણુ હોય છે
ફટવાડ બાપાપણે ગ્રહણને યોગ્ય, અને કેટલાક સાધારણ
ક્રિયા જે ૨૫૩૫ કહેવામાં આવ્યું છે તે જાણના માધ્યમ
અણુઓનું છે. બાપાપણે ગ્રહણને યોગ્ય અણુઓનું તો આ
૧૧૫ છે તેઓમાં કોઈમાં એક ગંધ અને કોઈમાં બે ગંધ
હોય છે. કોઈમાં એક રંગ, બે રંગ, ત્રણ રંગ, ચાર રંગ
૫ કોઈમાં પાચ રંગ હોય છે, નવમાં એક મે ત્રણ ચાર અને
દાર્દમાં પાચે ગ્રંથ હોય છે, તથા કોઈમાં બે ત્રણ અને કોઈમાં
ચારે સ્પર્શ હોય છે. બોધનાર જણે જોઈકાકાશમાં રહેલા
મર્ અણુઓને બાપાપણે વાપરતો નથી, પણ જ્યાં તેનો
આત્મા રહેલો છે, ત્યાં જે (બાપાના) અણુઓ રહેલા હોય,
તમને જ વખગણમાં લે છે. કોઈ બોધનાર મહાપ્રયત્નવાળો
હોય તો તેણે બોધેલ શબ્દના અણુઓ છેક લોકને છેડે
જઈ શબ્દપણ મૂકી દઈ ચીખરાઈ જાય છે, અને જે કોઈ
મોધનાર મદ પ્રયત્નવાળો હોય, તો તેણે કાઢેલ શબ્દના
અણુઓ અમુક ચોજન સુધી જઈ પછી શબ્દપણ ટોડી દઈ
ચીખરાઈ જાય છે. અર્થાત્ શબ્દમાં ઝેરી પણ ગતિ ઉત્પન્ન
થઈ શકે છે કે જેથી તે જાણકા પર્યાંત પણ પહોંચી
ગઈ ૬

બાપાનું આદિમરણ જીવ છે, બાપાની ઉત્પત્તિ શરીરથી
છે તેનો ઘાટ વચ્ચે જેવો છે, અને તેનો અંત લોકને છેડે
જી બાપાના ચાર પ્રકાર છે સત્, મૂલ (અસત્),

સત્ય-મૃત્યુ (મિશ્ર), અને અસત્ય-મૃત્યુ (સત્ય પણ નહીં, તેમ અસત્ય પણ નહિ).*

સત્યભાષી સૌથી થોડા છે; અસત્યભાષી તે કરતાં અસંખ્યગણા છે; તે કરતાં સત્યમૃત્યુભાષી અસંખ્યગણા છે; અને અસત્ય-અમૃત્યુ-ભાષી તે કરતાં પણ અસંખ્યગણા છે.

રાજમૃદ્ધનગરનો પ્રસંગ છે.

ગૌં—હે ભગવન્! ભાષા એ જીવસ્વરૂપ છે કે તેથી અન્ય છે?*

મં—હે ગૌતમ! ભાષા એ આત્મા નથી પણ તેથી અન્ય (પુદ્ગલસ્વરૂપ) છે.

ગૌં—હે ભગવન્! ભાષા રૂપવાળી છે કે અરૂપી છે?

મં—હે ગૌતમ! ભાષા (પુદ્ગલમય હોવાથી) રૂપી છે, પણ અરૂપી નથી.

ગૌં—હે ભગવન્! જીવોને ભાષા હોય છે કે અજીવોને?

મં—હે ગૌતમ! જીવોને ભાષા હોય છે, પણ અજીવોને ભાષા હોતી નથી.

* છેલ્લો પ્રકાર તે સંજોધન, આજ્ઞા વગેરેમાં વપરાતી ભાષાનો છે. એ ઇન્દ્રિયવાળા, તથા ઇન્દ્રિયવાળા, ચાર ઇન્દ્રિયવાળા અને અશિક્ષિત ખાંચ ઇન્દ્રિયવાળા તિય* અસત્ય-અમૃત્યુ-ભાષી, (સામાન્ય રીતે) કહેવાય છે. તે બધાનું જોવું નથી સત્ય કે નથી અસત્ય. આ ત્રે કાંઈક સંજોધન કે આજ્ઞારૂપ હોય છે.

* જીવથી પ્રયોજાય છે, જીવના જન્મ અને મોક્ષનું કારણ થાય છે, માટે જીવનો ધર્મ હોવાથી, ભાષાને આત્મા કહી શકાય કે શ્રોત્રેન્દ્રિયગ્રાહ્ય—મૂર્ત—હોવાથી જીવ કરતાં અન્ય કહેવાય, એ શંકાથી પ્રશ્ન છે.

ગૌં—હે ભગવન્ ! બોવાયા પૂર્વે બાપા કહેવાય, બોવાની હોય ત્યારે બાપા કહેવાય, કે બોલાયા પછી બાપા કહેવાય ?

મં—હે ગૌતમ ! બોવાતી હોય ત્યારે બાપા કહેવાય.

—શતક ૧૩, ઉદે ૭

૨

મન

ગૌં—હે ભગવન્ ! મન એ આત્મા છે, કે તેથી અન્ય મન છે ?

મં—હે ગૌતમ ! મન એ આત્મા નથી, પણ તેથી અન્ય (પુદ્ગલવ્યવસ્થા છે).

ગૌં—હે ભગવન્ ! મન ક્યાં છે કે અક્યાં ?

મં—હે ગૌતમ ! મન (પુદ્ગલવ્યવસ્થા હોવાથી) ક્યાં છે, પણ અક્યાં નથી

ગૌં—હે ભગવન્ ! જીવોને મન હોય છે કે અજીવોને ?

મં—હે ગૌતમ ! જીવોને મન હોય છે, પણ અજીવોને મન નથી હોતું

ગૌં—હે ભગવન્ ! મન કેટલા પ્રકારનું છે ?

મં—હે ગૌતમ ! મન ચાર પ્રકારનું કહેલું છે સત્ય, અસત્ય, મિત્ર, તથા સત્ય પણ નહિ કે અસત્ય પણ નહિ

—શતક ૧૩, ઉદે ૭

૩

કાય

ગૌં—હે ભગવન્ ! કાય(સરીર) આત્મા છે કે તેથી અન્ય છે ?

મં—હે ગૌતમ ! કાય આત્મા પણ છે (કારણ કે શરીરને સ્પર્શ થતાં તેનો આત્માને અનુભવ થાય છે.); તેમ જ આત્માથી બિન પણ છે. (નહિ તો શરીરનો નાશ થતાં આત્માનો પણ નાશ થાય).

ગૌં—હે ભગવન્ ! કાય રૂપી છે કે અરૂપી ?

મં—હે ગૌતમ ! (સ્પૃષ્ઠ 'શરીરની અપેક્ષાએ') રૂપી પણ છે; અને (કાર્મણ્ય શરીરની અપેક્ષાએ અતિ સૂક્ષ્મ હોવાને કીધે) અરૂપી પણ છે.

ગૌં—હે ભગવન્ ! કાય સચિત્ત (સજીવ) છે, કે અચિત્ત છે ?

મં—હે ગૌતમ ! (જીવંત અવસ્થામાં ચૈતન્યયુક્ત હોવાથી) સચિત્ત પણ છે, અને (મૃત અવસ્થામાં ચૈતન્યનો અભાવ હોવાથી) અચિત્ત પણ છે.

ગૌં—હે ભગવન્ ! જીવને કાય હોય છે કે અજીવને ?

મં—હે ગૌતમ ! જીવને પણ હોય છે, અને અજીવને (તીર્થંકરાદિની મૂર્તિને) પણ હોય છે.

—શતક ૧૩, ઉદ્દે. ૭

૬ : જીવને લગતી કેટલીક બાબતો

૧

અધિકરણ

‘અધિકરણ એટલે હિંસાદિ પાપકર્મના હેતુભૂત વસ્તુ. તેના આંતરિક અને બાહ્ય બે બેદ છે. તેમાં શરીર અને ઇન્દ્રિયા આંતરિક અધિકરણ છે; અને કુદાડા, કાશ વગેરે પરિવ્રજાતક વસ્તુઓ બાહ્ય અધિકરણ છે.’

ગૌં—હે ભગવન્ ! જીવ અધિકરણી—અધિકરણુવાળો છે કે અધિકરણરૂપ છે ?

મં—હે ગૌતમ ! જીવ અધિકરણી પણ છે, અને અધિકરણુ પણ છે.

ગૌં—હે ભગવન્ ! એનું શું કારણ ?

મં—હે ગૌતમ ! જે જીવ વિરતિવાળો હોય તેને શરીરાદિ આંતર અને બાહ્ય પરિગ્રહાત્મક વસ્તુનો સદ્ભાવ હોવા છતાં પણ મમત્વના અભાવથી તે અધિકરણી કે અધિકરણુ કહેવાતો નથી; પરંતુ જે જીવ અવિરતિવાળો હોય છે, તેને મમત્વ હોવાથી તે અધિકરણી અને અધિકરણરૂપ કહેવાય છે.

જોકે, જે અધિકરણુવાળો હોય તે અધિકરણી કહેવાય, છતાં શરીરાદિ અધિકરણથી કંથ્યિત અભિન્ન હોવાથી જીવ અધિકરણરૂપ પણ છે.

ગૌં—હે ભગવન્ ! જીવ સાધિકરણી^૧ છે કે નિરધિકરણી ?

મં—હે ગૌતમ ! જીવ સાધિકરણી છે, પણ નિરધિકરણી નથી. અવિરતિરૂપ હેતુથી જીવો સાધિકરણી છે, પણ નિરધિકરણી નથી.

ગૌં—હે ભગવન્ ! જીવ આત્માધિકરણી છે. પરાધિકરણી છે કે તદુભયાધિકરણી^૨ છે ?

૧. ગરીરાદિ અધિકરણુ સહિત તે સાધિકરણી.

૨. 'સ્વયં' પ્રવૃત્તિ કરે તે આત્માધિકરણી, અન્યની પાસે કરાવે તે પરાધિકરણી, અને 'સ્વયં' કરે તથા અન્યની પાસે કરાવે તે ઉભયાધિકરણી.

મં—હે ગૌતમ ! તે ત્રયે છે. અવિરતિરૂપ હેતુથી જીવ નિરધિક્ષણી નથી.

—શતક ૧૬, ઉદ્દે ૧

૨

વેદક

ગૌં—હે ભગવન ! સ્ત્રીવેદક, * પુરુષવેદક, નપુંસકવેદક, અને અવેદક—એ બધા જીવોમાં કયા જીવ કૌનાથી વધારે, ઓછા કે તુલ્ય, છે ?

મં—હે ગૌતમ ! સૌથી યોગ્ય પુરુષવેદકો છે; તેનાથી સંખ્યેયગણ્યા સ્ત્રીવેદક છે; અવેદક અનંતગણ્યા છે અને નપુંસકવેદક અનંતગણ્યા છે.

દેવ, મનુષ્ય અને તિર્થંચરૂપ પુરુષો કરતાં સ્ત્રીઓ અનુક્રમે ૩૨ વધારે ૩૨ ગણી, સત્તાવીશ વધારે સત્તાવીશ-ગણી, અને ત્રણ વધારે ત્રણગણી છે. વળી નવમા વગેરે શુભસ્થાનોવાળા ધન. જીવો અને સિદ્ધો અવેદક છે; અને તે બધા અનંત હોવાથી સ્ત્રીવેદવાળાઓ કરતાં અનંતગણ્યા છે. વળી સિદ્ધો કરતાં અનંતક્રાંતિકો^૧ (જેઓ નપુંસક છે તે,)

* સ્ત્રીવેદ એટલે સ્ત્રીજાતિને યોગ્ય કામાદિ વિકાર. તે પ્રમાણે પછીના વેદોનું સમજવું.

૧. અનંત જીવોનું મળીને એક જ સામાન્ય શરીર હોય તે અનંતક્રાંતિક કહેવાય છે. તે જેવા કે આદુ, બટાટા વગેરે વનસ્પતિઓ.

અનંતગણા મળ્યા છે તેથી તેઓ અવેદક કરતાં
અનંતગણા છે.

—શતક ૬, ઉદે. ૩

૩

કરણ

ગૌં—હે ભગવન્! કણ કેટલા પ્રકારનાં કલા છે ?

મં—હે ગૌતમ! કરણો ચાર પ્રકારના કલા છે
મનકરણ, વચનકરણ, કાયકરણ, અને કર્મકરણ (કર્મકરણ
એટલે કર્મના બધનાદિમા નિમિત્તભૂત જીવનુ વીર્ય.)

નૈગયિકાદિ જીવો શુભાશુભ કરણથી વિવિધ સુખદુઃખાદિ
અનુભવે છે.

—શતક ૬, ઉદે. ૧

*

*

*

ગૌં—હ ભગવન્! કરણ કેટલા પ્રકારે કલ્પ છે?

મં—હે ગૌતમ! કરણ પાંચ પ્રકારે કલ્પ છે દ્રવ્યકરણ,
ક્ષેત્રકરણ, કાયકરણ, ભવકરણ અને ભાવકરણ

ત્રિવરણ જે વડે કમલ તે કલ્પ, ક્રિયાનુ માધન, અથવા
કરણ તે કલ્પ તેના પાંચ પ્રકાર છે ૧ દ્રવ્યરૂપ દાતરડા
વડે કલ્પ તે દ્રવ્યકરણ, અથવા શયાકાદિ દ્રવ્ય વડે કટાદિ
દ્રવ્યનુ કરણ તે દ્રવ્યકરણ ૨ ક્ષેત્રરૂપ કલ્પ, અથવા

૧. પ્રસંગવશાત્ જણાવી લેવું ઠીક થશે કે અભવ્ય—અચરમ—
જદી મુક્ત ન થનારા જીવો કરતા અભવ્ય—ચરમ—મુક્ત થનારા જીવો
અનંતગણા છે કારણ કે અભવ્યો દરતા સિદ્ધો અનંતગણા
કલા છે, અને જટલા સિદ્ધો છે, તેટલા જ ચરમ જીવો છે

શાસિલેત્રાદિનું કરણ, અથવા ક્ષેત્ર દ્વારા સ્વાધ્યાયનું કરવું તે ક્ષેત્રકરણ. કાલરૂપ કરણ અથવા કાળનું, કાળ વડે અથવા કાળમાં કરવું તે કાળકરણ. ૪. નારકાદિ ભવરૂપ કરણ તે ભવકરણ. ૫. એ પ્રમાણે બાવકરણ સંબંધે પણ બંધવું.

૫. પાંચ પ્રકારનાં શરીર પ્રમાણે પાંચ પ્રકારનું શરીર કરણ છે; પાંચ પ્રકારની ઇન્દ્રિયો પ્રમાણે પાંચ પ્રકારનું ઇન્દ્રિયકરણ છે; તે પ્રમાણે ચાર પ્રકારે બાધાકરણ,^૧ ચાર પ્રકારે મનકરણ,^૨ ચાર પ્રકારે ક્ષાયકરણ, સાત પ્રકારે સમુદ્ધાત^૩ કરણ, ચાર પ્રકારે સંઘાકરણ, છ પ્રકારે સ્તેષ્યાકરણ, અને ત્રણ પ્રકારે દષ્ટિકરણ^૪ કહેવું. વેદકરણ પાંચ સ્ત્રી, પુરુષ અને નપુંસક એ ત્રણ પ્રકારો મુજબ ત્રણ પ્રકારનું છે.

એકેન્દ્રિયથી માંડીને પચેન્દ્રિય સુધી પાંચ પ્રકારનાં જીવો મુજબ પ્રાણાતિપાતકરણ પણ પાંચ પ્રકારનું છે.

વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને મંદયાન (આકૃતિ) - એ પાંચ પ્રમાણે પુદ્ગલકરણ પણ પાંચ પ્રકારનું છે.^૫

— સતક ૧૯, ઉદે ૯

૧. જીવો આગળ બાધા તથા મનના ચાર પ્રકાર, પા. ૩૬૪.

૨. જીવો સાત પ્રકારના સમુદ્ધાત માટે પા. ૯૨, ટિં ૩.

૩. સમસ્તિદષ્ટિ, મિથ્યાત્વદષ્ટિ અને મિથદષ્ટિ - એ ત્રણ દષ્ટિઓ - સમજણ - અર્થજો છે.

૪. કરણ પ્રમાણે જ નિર્જંતિ (નિષ્પત્તિ - તે પ્રમાણે થવું તે) પણ બંધવી. જેમકે જીવનું એકેન્દ્રિયાદિ જીવરૂપે થવું તે એકેન્દ્રિયજીવનિર્જંતિ; એ પ્રમાણે કર્મનિર્જંતિ, શરીરનિર્જંતિ, સાધાનિર્જંતિ, ઇન્દ્રિયનિર્જંતિ, મનોનિર્જંતિ, ક્ષાયનિર્જંતિ વગેરે

૪

સંજ્ઞા

ગૌં—હે ભગવન્ ! સંજ્ઞાઓ કેટલી કહી છે ?

મં—હે ગૌતમ ! દસ સંજ્ઞાઓ કહી છે: ૧. આહાર-
મંજ્ઞા, ૨. બયસજ્ઞા, ૩ મૈથુનસંજ્ઞા, ૪. પરિમહસજ્ઞા,
૫ ક્રોધસજ્ઞા. ૬. માનસંજ્ઞા, ૭. માયાસંજ્ઞા, ૮. ક્ષોભમંજ્ઞા,
૯. શોકસજ્ઞા, (વિગેય બોધ) અને ૧૦. આપસજ્ઞા
(આમાન્ય બોધ).

—શનક ૭, ઉદ્દે ૮

૫

ભાવો

ગૌં—હે ભગવન્ ! ભાવ કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ?

મં—હે ગૌતમ ! ભાવ છ પ્રકારના કહ્યા છે—
ઔપશમિક, ક્ષાયિક, ક્ષાયોપશમિક, ઔદયિક, પારિણામિક
અને સાનિપાતિક.

[વિવરણ નૈન નર્શન આત્માને એકાત લલ્લિક નથી
માનતું કે એકાત નિત્ય—અપરિણામી નથી માનતું પરંતુ
પરિણામી નિત્ય માને છે મૂળ આત્મદ્રવ્ય ત્રણેય કાળમા
નિત્ય રહ્યા છતાં દેશ, કાળ આદિ નિમિત્ત પ્રમાણે ફરફાર

સમજવા તેમ જ વર્ણ આકૃતિની નિર્વૃત્તિ પણ બજવી જેમકે
નેરચિકોને હુંડસ ત્યાનનિર્વૃત્તિ છે, અસુરકુમારોને સમયગુરસ
સંરથાન નિર્વૃત્તિ છે, પૃથ્વીક્ષાયિકોને મસૂર અને ચંદ્રાક્ષરસ ત્યાન
નિર્વૃત્તિ છે, ઇં.

તે બધી આકૃતિઓ માટે જુઓ આ માળાનું 'અતિમકપદેશ'
પુસ્તક મા

પામ્યા કરે, એ પરિણામી - નિત્યતા. એથી જ જ્ઞાનદર્શન જ્ઞાન, મુખ, દુઃખ આદિ પર્યાયો આત્માના જ માને છે. આત્માના બધા પર્યાયો એક જ અવસ્થાવાળા નથી હોતા. કેટલાક પર્યાયો કોઈ એક અવસ્થામાં તો બીજા કેટલાક બીજા કોઈ અવસ્થામાં મળી આવે છે. પર્યાયોની તે બિન બિન અવસ્થાઓ ભાવ કહેવાય છે. આત્માના પર્યાયો અધિકમાં અધિક છ બાવવાળા હોઈ શકે છે.

૧. કર્મના ઉપશમથી પેદા થાય તે ભાવ ઔપશમિક કહેવાય છે. ઉપશમ એક પ્રકારની આત્મશુદ્ધિ છે, જે કચરો નીચે એસી જગ્યાથી પાણીમાં આવતી સ્વચ્છતાની પેડે સત્તાગત કર્મનો ઉદય તદ્દન રોકાઈ જતાં ઉત્પન્ન થાય છે.
૨. કર્મના ક્ષયથી પેદા થાય તે ક્ષાયિક ભાવ છે. ક્ષય એ આત્માની એક એવી પરમ વિશુદ્ધિ છે, જે સર્વથા કચરો ફાદી નાખવાથી જાળમાં આવતી સ્વચ્છતાની જેમ કર્મનો અંગૂઠો અલંત છૂટી જતાં પ્રગટ થાય છે.
૩. ક્ષય અને ઉપશમથી પેદા થાય એ ક્ષાયોપશમિક ભાવ છે. ક્ષયોપશમ એક પ્રકારની આત્માની શુદ્ધિ છે, જે કર્મના ઉદયમાં નહિ આવેલા અંશના ઉપશમથી અને ઉદયમાં આવેલ અંશના ક્ષયથી પ્રગટ થાય છે. એ વિશુદ્ધિ મિશ્રિત હોય છે.
૪. ઉદયથી પેદા થાય તે ઔદયિક ભાવ. ઉદય એક પ્રકારની આત્માની કલુષિતતા છે, જે મેલ મળવાથી પાણીમાં આવતી મલિનતાની પેડે કર્મના વિષકાનુભવથી ઉત્પન્ન થાય છે.
૫. પારિણામિક ભાવ દ્રવ્યનો એક પરિણામ છે, જે દ્રવ્ય દ્રવ્યના અસ્તિત્વથી જ પોતાની જાને જ ઉત્પન્ન થયા કરે છે, અર્થાત્ કોઈ પણ દ્રવ્યનું સ્વાભાવિક સ્વરૂપપરિણમન જ

પારિણામિક ભાવ કહેવાય. ૬. સાંનિપાતિક ભાવ એટલે અનેક ભાવોના સંમેલનથી થતો ભાવ.

દર્શનમોહનીય કર્મના ઉપશમથી સમ્યક્ત્વ પ્રગટ થાય છે; માટે સમ્યક્ત્વ એ ઔપચમિક ભાવ છે. કેવલજ્ઞાનાવરણના ક્ષયથી કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે; માટે કેવલજ્ઞાન એ ક્ષામિક ભાવ છે. મતિજ્ઞાનાવરણના ક્ષયોપશમથી મતિજ્ઞાન પ્રગટ થાય છે, માટે મતિજ્ઞાન એ ક્ષાયોપશમિક ભાવ છે. દેવગતિ નામકર્મના ઉદયનું ફળ દેવગતિ છે; માટે તે ઔદયિક ભાવ છે. શુભત્વ — ચૈતન્ય; બલત્વ — મુક્તિની યોગ્યતા; અને અબલત્વ — મુક્તિની અયોગ્યતા એ ત્રણ ભાવો સ્વાભાવિક છે, અર્થાત્ તે કર્મના ઉદયથી કે ઉપશમથી કે ક્ષયથી કે ક્ષયોપશમથી પેદા નથી થતા; પરંતુ અનાદિમિદ્ધ આત્મઅના અસ્તિત્વથી જ સદ્ધ છે, તેથી તે પારિણામિક છે.

ગૌં—હે ભગવન્! ઔદયિક ભાવ કેટલા પ્રકારનો છે?

મં—હે ગૌતમ! ઔદયિક ભાવ બે પ્રકારે કલો છે : ઔદયિક અને ઉદયનિષ્પન્ન. આદિ કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય તે ઔદયિક. ઉદયનિષ્પન્નના બે પ્રકાર છે : શુદ્ધોદયનિષ્પન્ન અને અશુદ્ધોદયનિષ્પન્ન. કર્મના ઉદયથી શુભમાં નિષ્પન્ન થયેલા નારકતિર્થ આદિ પર્યાયો શુદ્ધોદયનિષ્પન્ન કહેવાય છે. અને કર્મના ઉદયથી અશુભને વિષે થયેલા પર્યાયો, જેમકે, ઔદારિકાદિ શરીર, (ઔદારિક શરીરનામકર્મના ઉદયથી પુદ્ગલદ્રવ્ય સ્વરૂપ અશુભને વિષે નિષ્પન્ન હોવાથી,) અશુદ્ધોદયનિષ્પન્ન છે.*

—શ્લોક ૧૭, ઉદં

* વધુ માટે જુઓ અનુષાંગદ્વાર સુત્ર ૫. ૧૧૩-૧૨૭.

૬

રાજગૃહનગરનો પ્રસંગ છે.

ગૌ—હે ભગવન! જીવ જીવત્વની અપેક્ષાએ પ્રથમ છે કે અપ્રથમ છે?

હૃ—હે ગૌતમ! તે પ્રથમ નથી, પણ અપ્રથમ છે. જે જીવે જે ભાવ પૂર્વે પ્રાપ્ત કરેલો છે, તેની અપેક્ષાએ તે અપ્રથમ કહેવાય છે, જેમકે જીવત્વ અનાદિ કાળથી જીવને પ્રાપ્ત થયેલું છે, માટે જીવત્વની અપેક્ષાએ જીવ અપ્રથમ છે. પરંતુ જે જીવ પૂર્વે અપ્રાપ્ત એવા જે ભાવને પ્રાપ્ત કરે, તેની અપેક્ષાએ તે પ્રથમ કહેવાય; જેમકે સિદ્ધત્વની અપેક્ષાએ સિદ્ધ પ્રથમ છે, કારણ કે સિદ્ધત્વ પૂર્વે જીવને પ્રાપ્ત થયેલું નથી. અનાહારક જીવનો અનાહારક ભાવ વિચારીએ તો જે જીવ સિદ્ધગતિમાં છે, તે સિદ્ધગતિના અનાહારક ભાવ કરતાં પ્રથમ છે : કારણ કે તેણે તે ગતિનું અનાહારકપણું પૂર્વે પ્રાપ્ત કર્યું નથી; પરંતુ વિગ્રહગતિને પ્રાપ્ત સંસારી જીવ અપ્રથમ છે, કારણ કે, તેણે વિગ્રહગતિમાં પૂર્વે અનાહારકપણું અત્યંત વાર પ્રાપ્ત કર્યું છે.

સમ્યગ્દષ્ટિજીવને સમ્યગ્દષ્ટિભાવ વડે વિચારીએ તો, જે જીવો પહેલી વાર જ સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરે છે, તેઓ સમ્યગ્દષ્ટિભાવ કરતાં પ્રથમ છે; પરંતુ જેઓ સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કર્યા બાદ ત્યાંથી પડીને તેને ફરી પ્રાપ્ત કરે છે, તેઓ અપ્રથમ છે. સમ્યગ્દષ્ટિભાવની અપેક્ષાએ સિદ્ધોને પણ પ્રથમ જાણવા; કારણ કે સિદ્ધત્વસહચરિત સમ્યગ્દર્શન મોક્ષગમન સમયે પ્રથમ પ્રાપ્ત થાય છે.

મિથ્યાદષ્ટિભાનની અપેક્ષાએ મિથ્યાદષ્ટિ ૭૫ અપ્રથમ
૬, કારણ કે મિથ્યાદર્શન આદિ છે.

મયતશ્ચ અને મનુષ્યને નમ્યન્દષ્ટિ ૭૫ પ્રમાણે
બાણવા [એ પ્રમાણે મૂળમાં અનેક આગતોની અપેક્ષાએ
પ્રથમતા-અપ્રથમતાનો નિચાર કરેલો છે]

—શતક ૧૮, ઉદ્દે ૧

૭

લઙ્ઘિ

‘તે તે પ્રતિગઢક કર્મના ક્ષયાદિથી આત્માને જ્ઞાનાર્થિ
ગુણનો લાભ થવો તે લઙ્ઘિ કહેવાય’

ગૌ—હે ભગવન્ ! લઙ્ઘિ કેટલા પ્રકારની રહી છે ?

મ—હે ગૌતમ ! લઙ્ઘિ ત્રણ પ્રકારની રહી છે

૧ તથાવિધ જ્ઞાનાનરણ્ય કર્મના ક્ષય કે ક્ષયોપશમથી
યથામભન પાંચ પ્રકારના જ્ઞાનનો લાભ થવો તે ‘જ્ઞાનલઙ્ઘિ’
૨ મમ્યક, મિથ્યા કે મિથ્ર અદ્વાનરૂપ આત્માનો પરિણામ
તે ‘નર્શનલઙ્ઘિ’ ૩ ચાગ્રિત્રમોહનીય કર્મના ક્ષય ઉપશમ
કે ક્ષયોપશમથી થયેલો આત્મપરિણામ તે ‘ચારિત્રલઙ્ઘિ’
૪ અપ્રત્યાખ્યાનાનરણ્ય* કપાયના ક્ષયોપશમથી થયેલો
‘શવિગતિરૂપ આત્મપરિણામ તે ‘ચારિત્રાચાગ્રિલઙ્ઘિ’ ૫—૬
દાનાન્તરાય, લાભાન્તરાય ભોગાન્તરાય ઉપભોગાન્તરાય
અને વીર્યાન્તરાય કર્મના ક્ષય કે ક્ષયોપશમથી થતી
લઙ્ઘિઓ અનુક્રમે, જ્ઞાનલઙ્ઘિ, લાભલઙ્ઘિ, ભોગલઙ્ઘિ,

* જુઓ આગળ પા ૨૬, ઉદ્દે ૫

ઉપભોગસ્રગ્ધિ, અને વીર્યસ્રગ્ધિ કહેવાય છે. ૧૦. મતિ-જ્ઞાનાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત થયેલ બાવેન્દ્રિયોનો તથા એકેન્દ્રિયાદિ જ્ઞાતિનામકર્મ અને પર્યામનામકર્મના ઉદયથી દ્રવ્યેન્દ્રિયોનો લાભ થવો તે દ્વિવિધસ્રગ્ધિ.

તેમાં જ્ઞાનસ્રગ્ધિ જ્ઞાનના પાંચ પ્રકાર પ્રમાણે પાંચ પ્રકારની છે. અજ્ઞાનસ્રગ્ધિ પણ મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન અને વિભંગજ્ઞાન અનુસાર ત્રણ પ્રકારની છે.

દર્શનસ્રગ્ધિ ત્રણ પ્રકારની છે : ૧. મિથ્યાત્વ-ભોદનીયકર્મના ઉપશમ, ક્ષય કે ક્ષયોપશમથી થયેલ શ્રદ્ધાન-રૂપ આત્મપરિણામ તે સમ્યગ્દર્શન સ્રગ્ધિ. ૨. અશુદ્ધ મિથ્યાત્વપુદ્ગલના વેદનથી થયેલ વિષયાસરૂપ જીવપરિણામ તે મિથ્યાદર્શનસ્રગ્ધિ, અને ૩. અર્ધવિશુદ્ધ મિથ્યાત્વપુદ્ગલના વેદનથી ઉત્પન્ન થયેલ મિથ્ય રુચિરૂપ જીવપરિણામ તે સમ્યગ્મિથ્યાદર્શનસ્રગ્ધિ.

ચારિત્રસ્રગ્ધિ પાંચ પ્રકારની છે : ૧. સિંસાદિ સંતોષ પ્રવૃત્તિથી વિરતિ ને 'સામાયિક ચારિત્ર.' તેના બે પ્રકાર છે : દૌત્યર અને યાવત્કથિક. દૌત્યર એટલે અસ્પર્કાલીન. તે દૌત્યર સામાયિક પહેલા અને છેલ્લા તીર્થ'કરના તીર્થને વિશે પ્રથમ દીક્ષા સેનારને હોય છે. યાવત્કથિક એટલે

૧. પહેલા તીર્થ'કરના મુનિઓ ઝલ્લુજડ હતા એટલે તેમને ધર્મ સમજવો મુશ્કેલ હતો પણ પાળવો સહેલો હતો; જ્યારે અંતિમ તીર્થ'કરના મુનિઓ વઠ્ઠુજડ હતા; તેથી તેમને ધર્મ સમજવો સહેલો હતો, પણ પાળવો મુશ્કેલ હતો. જ્યારે વચ્ચાળના મુનિઓ ઝલ્લુપ્રાણ હતા. જુઓ ઉત્તરાર્ધયન અ. ૨૩, ૨૫-૭.

યાવન્નિવ. તે ચારિત્ર મધ્યમ બાવીસ તીર્થ કરના તીર્થને વિષે વર્તમાન સાધુઓને હોય છે; કેમકે તેઓ ઋગ્વેદ અને પ્રાજ્ઞ હોવાથી તેઓને ચારિત્રમાં હોવાનો સંભવ નથી; નેથી તેઓને પ્રથમથી જ યાવત્કથિક સામાયિક ચારિત્ર હોય છે.

૨. હેટોપરથાપનીય: પૂર્વના ચારિત્રપર્યાયનો છંદ કરીને દરીથી મહાવ્રતોને અંગીકાર કરવાં તે, તેના બે પ્રકાર છે: માતિચાર અને નિરતિચાર. દત્તવરસામાયિકવાળા પ્રથમ દીક્ષિતને પુનઃ મહાવ્રતોનું આરોપણ કરે, અથવા બીજા તીર્થકરના માધુઓ બીજા તીર્થકરના તીર્થમાં પ્રવેશ કરે, ત્યારે તેને નિરતિચારચારિત્ર હોય છે. પરંતુ મહાવ્રતોનો મૂળથી ભંગ કરનાર સાધુ પુનઃ મહાવ્રતોનો સ્વીકાર કરે ત્યારે તે નાતિચાર કહેવાય છે. ૩. પરિહાગવિશુદ્ધિ ચારિત્ર: તેમાં ગચ્છથી જુદા પડી નવ માધુઓ આત્માની વિશુદ્ધિ અર્થે એક વિશિષ્ટ તપનો સ્વીકાર કરે છે. તેમાં ચાર તપ કરનારા, ચાર સેવા કરનારા અને એક ગુરુસ્થાને હોય છે. તપ કરનારાઓનું ઓઠામાં ઓઠું તપ આ પ્રમાણે છે: ગ્રીષ્મઋતુમાં ઓઠામાં ઓઠો એક ઉપવાસ, મધ્યમ બે ઉપવાસ અને વધારેમાં વધારે ત્રણ ઉપવાસ. શિશિર ઋતુમાં ઓઠામાં ઓઠા બે ઉપવાસ, મધ્યમ ત્રણ ઉપવાસ, અને વધારેમાં વધારે ચાર ઉપવાસ. અને વર્ષાઋતુમાં ઓઠામાં ઓઠા ત્રણ ઉપવાસ, મધ્યમ ચાર ઉપવાસ, અને વધારેમાં વધારે પાંચ ઉપવાસ. પારણામાં આયંબિલ કરવાનું (એટલે કે એક વખત ઘી વગેરે રસરહિત ખાવાનું તથા ગરમ પાણી પીવાનું) હોય છે. ચાર સેવા કરનારા અને ગુરુ રોજ

આયંજિત કરે છે. આ પ્રમાણે ૭ માસ મુધી તપ કર્યા બાદ તપ કરનારાઓ સેવા કરે છે, અને સેવા કરનારા ૭ માસ તપ કરે છે. ત્યાર પછી ગુરુ એ પ્રમાણે ૭ માસ તપ કરે છે; બાકીનાઓમાંથી એક ગુરુ થાય છે, અને બીજા બધા સેવા કરે છે. એ પ્રમાણે ૧૮ માસ પૂરા થયા બાદ તેઓ ગરુડમાં પાછા આવે છે, કે બિનકલ્પનો^૧ સ્વીકાર કરે છે. પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર તીર્થંકર કે કેવલજાની પાસેથી જ સર્વ શકાય છે; કે જેણે તીર્થંકર કે કેવલજાની પાસે પૂર્વે લીધું હોય તેની પાસેથી સર્વ શકાય છે. ૪. મુદ્ધમસંપ્રસાદ : જેમાં માત્ર મુદ્ધમ કપાય અને તે પછી બોબાંચનો ઉદ્ધમ હોય છે તે મુદ્ધમસંપ્રસાદ. તેના બે પ્રકાર છે : વિશુદ્ધમાનક અને સંકલ્પમાનક. તેમાં વિશુદ્ધમાનક, ક્ષપકશ્રેણી અને ઉપશમ-શ્રેણીએ ચડનારને હોય છે, અને સંકલ્પમાનક ઉપશમ-શ્રેણીથી પડનારને હોય છે. ૫. યથાખ્યાત : સત્યતા કપાયોદયનો અભાવ જે ચારિત્રને વિશે હોય ન. તેના બે પ્રકાર છે : ઉપશમક - કપાયોનો ઉપશમ જેમાં હોય ન. અને ક્ષપક એટલે કપાયોના ક્ષમ જેમાં હોય તે.

ચારિત્રાચારિત્ર લબ્ધિ એક જ પ્રકારની છે.

વીર્યલબ્ધિ ત્રણ પ્રકારની છે : ૧ જેથી બાલ — સંયમ-રહિત અજાની — ની અસંયમ-અજ્ઞાન-પૂર્વક કષ્ટદાયક અનુદાનોમાં પ્રવૃત્તિ થાય, તે બાલવીર્યલબ્ધિ ૨. જેથી સંયમને વિશે પ્રવૃત્તિ થાય તે પંડિતવીર્યલબ્ધિ ૩. અને જેથી દેશવિરતિમાં પ્રવૃત્તિ થાય તે બાલપંડિતવીર્યલબ્ધિ.

૧. બિનકલ્પ એટલે કે બિનનો અતિ ઠંડોર અથવાર.

ઈન્દ્રિયબંધિ, ઈન્દ્રિયોના પાંચ પ્રકાર પ્રમાણે પાંચ જાતની છે

મૌઁ—હે ભગવન્ ! દર્શનવબ્ધિવાળા શ્રવે જાની મેંય કે અજાની ?

મૌ—હે મૌતમ ! તેઓ જાની પણ હોય અને અજાની પણ હોય. [દર્શન એટલે શ્રદ્ધાન. તેમાં જે શ્રદ્ધાન જ્ઞાનપૂર્વક હોય, તે સમ્યક્શ્રદ્ધાન, અને અજ્ઞાનપૂર્વક મેંય તે મિથ્યાશ્રદ્ધાન છે. સમ્યક્શ્રદ્ધાવાળા જાની છે, અને મિથ્યાશ્રદ્ધાનવાળા અજાની છે.] જેઓ જાની છે તેઓને પાંચ જ્ઞાન* વિકલ્પે હોય છે, અને જેઓ અજાની છે, તેઓને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે હોય છે.^૧

દર્શનવબ્ધિ રહિત શ્રવે તેા હોતા જ નથી, કારણકે મર્દ શ્રવને સમ્યક્, મિથ્યા કે મિશ્ર શ્રદ્ધાનમાંથી મમે તે એક શ્રદ્ધાન હોય જ છે.

સમ્યગ્દર્શનવબ્ધિવાળા શ્રવેને વિકલ્પે પાંચ જ્ઞાન* હોય છે, અને સમ્યગ્દર્શનવબ્ધિરહિત શ્રવેને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે હોય છે.^૨

મિથ્યાદર્શનવબ્ધિવાળા શ્રવેને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે હોય છે, અને મિથ્યાદર્શનવબ્ધિરહિત (સમ્યગ્દષ્ટિ અને

* એક સમયે કયા કયા જ્ઞાન સાથે હોઈ શકે વગેરેનું વર્ણન આ ઉપવિભાગના બીજા પ્રકરણમાં આવી ગયું છે. પા. ૩૨૪.

૧. વિભજ્ઞાનવબ્ધિવાળાને અવશ્ય ત્રણ અજ્ઞાન હોય; બાકીનાને બે અજ્ઞાન હોય.

મિત્રદષ્ટિ) શુભને પાંચ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે હોય છે.

મિત્રદષ્ટિ શુભને મિત્ર્યાદર્શનસંબંધિવાળાની. જેટલે જાણવા અને મિત્રદષ્ટિરહિત શુભને મિત્ર્યાદર્શનસંબંધિરહિત શુભની જેમ જાણવા.

ચારિત્રસંબંધિવાળા શુભને પાંચ જ્ઞાન વિકલ્પે જાણવાં અને ચારિત્રસંબંધિરહિત શુભને મનઃપર્યાયજ્ઞાન સિવાયનાં^૧ ચાર જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે જાણવાં.

સામાયિક ચારિત્રસંબંધિવાળા શુભને કેવલજ્ઞાન સિવાય^૨ ચાર જ્ઞાન વિકલ્પે હોય છે; અને સામાયિક ચારિત્રસંબંધિરહિત શુભને પાંચ જ્ઞાન^૩ અને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે હોય છે.

તે પ્રમાણે યથાખ્યાતચારિત્ર સુધી સમજવું; પરંતુ તેની સંબંધિવાળાને પાંચ જ્ઞાન વિકલ્પે જાણવાં.^૪

ચારિત્રાચારિત્ર (કેશચારિત્ર) સંબંધિવાળા શુભ જ્ઞાની છે પણ અજ્ઞાની નથી. તેમાં કેટલાક જે જ્ઞાન (મતિ અને શ્રુત) વાળા છે; અને કેટલાક ત્રણ જ્ઞાન (મતિ, શ્રુત અને અવધિ) વાળા છે. ચારિત્રાચારિત્રસંબંધિરહિત શુભને

૧. કારણકે અવિરતિપણમાં પ્રથમનાં જે કે ત્રણ જ્ઞાન હોય છે; અને સિદ્ધપણમાં એક કેવલજ્ઞાન જ હોય છે.

૨. કારણકે યથાખ્યાતચારિત્રીને જ કેવલજ્ઞાન હોય છે.

૩. કારણકે સામાયિકચારિત્રની સંબંધિરહિત જે જ્ઞાની શુભ છે તેઓને ઉદોપસ્થાપનીયભાવે અને સિદ્ધભાવે પાંચ જ્ઞાન વિકલ્પે છે. તથા જે અજ્ઞાની છે, તેમને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે છે.

૪. કારણકે યથાખ્યાતચારિત્રી હવેન્ય કે કેવલી હોય એટલે તેને પાંચ જ્ઞાન વિકલ્પે હોય.

વિકલ્પે પામ્ય જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન હાય છે (એટલેજે જેઓ જ્ઞાની છે તેમને પામ્ય જ્ઞાન, અને અજ્ઞાની કે તેમને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે જાણવા)

દાનલબ્ધિવાળાને પામ્ય જ્ઞાન^૧ અને ત્રણ અજ્ઞાન^૨ વિકલ્પે હોય છે દાનલબ્ધિરહિત^૩ (સિદ્ધ) અસ્ય એક કેવલજ્ઞાનવાળા જ છે એ પ્રમાણે છેક નીચલબ્ધિ અને નીચલબ્ધિરહિત એવા સુધી જાણવું

બાલવીર્યલબ્ધિવાળા એવાને ત્રણ^૪ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે હોય છે અને બાલવીર્યલબ્ધિરહિત એવાને પામ્ય જ્ઞાન વિકલ્પે હોય છે^૫

પડિતવીર્યલબ્ધિવાળાને વિકલ્પે પામ્ય જ્ઞાન હોય છે, અને પડિત વીર્યલબ્ધિરહિતને અનપર્યવજ્ઞાન મિત્રાય આ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે હોય છે^૬

૧ કારણ કે કેવલજ્ઞાની પણ દાનલબ્ધિયુક્ત છે

૨ જ્ઞાનીને જ્ઞાન અને અજ્ઞાનીને અજ્ઞાન જાણવા

૩ તેમને જ્ઞાનાન્તરાયનો હાથ છે, પણ દેવા વાયુ વસ્તુના અભાવથી, પાત્રતા અભાવથી અને જ્ઞાનના પ્રયોજનના અભાવથી તેમને દાનલબ્ધિરહિત કહ્યા છે

૪ બાલવીર્યલબ્ધિવાળા અસયત (અવિરતિ) કહેવાય છે

૫ કારણ કે બાલવીર્યલબ્ધિરહિત એવા કાતો સવ વિરતિ હોય, દેગવિરતિ હોય, કે સિદ્ધ હોય

૬ કારણ કે પડિતવીર્યલબ્ધિરહિત કાતો અસયત હોય, કાતો દેગસયત હોય કે કાતો સિદ્ધ હોય તેમા અસયતને તો પ્રથમના ત્રણ જ્ઞાન કે ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે હોય દેગ સયતને ત્રણ જ્ઞાન વિકલ્પે હોય અને સિદ્ધને એક કેવલજ્ઞાન

બાલ-પંડિત વીર્યલબ્ધિવાળાને ત્રણ જ્ઞાન વિકલ્પે હોય છે; અને બાલ-પંડિતવીર્યલબ્ધિરહિત જીવોને પાંચ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે હોય છે.

ઇન્દ્રિયલબ્ધિવાળા જીવોને વિકલ્પે ચાર જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે. ઇન્દ્રિયલબ્ધિરહિત જીવો અવશ્ય એક કેવલજ્ઞાનવાળા છે.

શ્રોત્રેન્દ્રિયલબ્ધિવાળાને ઇન્દ્રિયલબ્ધિવાળાની પેઠે જાણવા. શ્રોત્રેન્દ્રિયલબ્ધિરહિત જીવોમાં જેઓ જાની છે તેઓ કાંતો (મતિ-શ્રુત) એ જ્ઞાનવાળા છે; કે કાંતો (કેવલજ્ઞાનરૂપી) એક જ્ઞાનવાળા છે. અને જે અજ્ઞાની છે, તે એ (મતિ અને શ્રુત) અજ્ઞાનવાળા છે. નેત્રેન્દ્રિય અને ઘ્રાણેન્દ્રિયલબ્ધિવાળાને શ્રોત્રેન્દ્રિયલબ્ધિવાળાની પેઠે જાણવા. તે પ્રમાણે રહિતનું પણ જાણવું.

જિહ્વેન્દ્રિયલબ્ધિવાળાને ચાર જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે હોય છે. જિહ્વેન્દ્રિયલબ્ધિરહિત જીવોમાં જે જાની છે તેઓ અવશ્ય એક કેવલજ્ઞાની છે; અને જેઓ અજ્ઞાની છે, તે (મતિ-શ્રુત) એ અજ્ઞાનવાળા છે.

હોય. મનઃપર્યવજ્ઞાન માત્ર પંડિતવીર્યલબ્ધિવાળાને હોય. સિદ્ધાં પંડિતવીર્યલબ્ધિરહિત છે. કેમકે તેઓને અદ્વિતસાદિ ધર્મવ્યાપારમાં પણ પ્રવૃત્તિ નથી.

૧. કારણ કે કેવલજ્ઞાનીને ઇન્દ્રિયનો ઉપયોગ નથી.

૨. તે અપર્યાયવસ્થામાં સારવાદન સમ્યગદષ્ટિ વિકલ્પેન્દ્રિય જીવો છે.

૩. એટલે કે એકેન્દ્રિય જીવો; તેઓમાં સારવાદન ન હોવાથી જ્ઞાનનો અભાવ છે, તેમ જ વિજ્ઞાનનો પણ અભાવ છે.

અર્જુન્દ્રિયસન્ધિવાળાને ઇન્દ્રિયસન્ધિવાળાની પેરે જાણના-
રહિતનું પણ તેમ જ જાણવું

— સતક ૮, ઉદે ૦

૮
ચોથ

ગૌં—હે ભગવન્ ! યોગ (પ્રવૃત્તિ) ના કેટલા
પ્રકાર છે ?

મં—હે ગૌતમ ! યોગના ત્રણ પ્રકાર જ્યાં ૮
મનયોગ, વચનયોગ, અને કાયયોગ

—સતક ૧૬, ઉદે ૧

ગૌં—હે ભગવન્ ! કેટલા પ્રકારનો યોગ જ્યાં ૭ ?

મં—હે ગૌતમ ! ૫૬૦ પ્રકારનો યોગ જ્યાં છે

૧ મત્યગનોયોગ ૨. મૃપામનોયોગ ૩ મત્યમૃતા
મનોયોગ ૪. અસત્ય અમૃષા મનોયોગ ૫ સત્ય વચનયોગ
૬ અમત્ય વચનયોગ ૭ મત્યમૃષા વચનયોગ ૮ અઅમૃષા
વચનયોગ ૯. ઔદારિકશરીર કાયયોગ ૧૦.
ઔદારિકમિશ્રશરીર કાયયોગ ૧૧. વૈકિયશરીર કાયયોગ ૧૨
વૈકિયમિશ્રશરીરકાયયોગ ૧૩ આદારકશરીરકાયયોગ ૧૪.
આદારમિશ્રશરીર કાયયોગ અને ૧૫ કાર્મણશરીર કાયયોગ

[ઔદારિકમિશ્રાદિ કાયયોગોની મમજ આ પ્રમાણે છે -
ઔદારિક કાયયોગ તો પર્ણામને જ હોય ઔદારિક
શરીર ઉત્પત્તિ મમથે અપૂણીવચ્ચામા કાર્મણ માથે મિશ્ર
થાય છે, ત્યારે તે ‘ઔદારિક મિશ્ર’ કહેવાય છે. એ
અપર્ણામને જ હોય વળી પરમવચ્ચા ઉત્પત્તિ મમથે ૩૪
પ્રથમ કાર્મણયોગ વડે આદાર કરે, પછી જ્યાં સુધી શરીર

નિષ્પન્ન ન થાય ત્યાં સુધી ઔદારિક મિશ્ર યોગ વડે આહાર કરે. વળી, ઔદારિક શરીરવાળો જ્યારે વૈક્રિય શરીર કરે, ત્યારે, જ્યાં સુધી વૈક્રિય શરીર પૂર્ણ ન કરે, ત્યાં સુધી વૈક્રિયની સાથે ઔદારિક શરીરની મિશ્રતા હોવાથી ઔદારિક મિશ્ર કાયપ્રયોગ જાણવો.

વૈક્રિયમિશ્રકાયપ્રયોગ દેવ અને નારકમાં ઉત્પન્ન થતા અપયાંમને જ હોય. અહીં વૈક્રિયની મિશ્રતા કાર્મણુ સાથે છે. વળી વૈક્રિય શરીરનો ત્યાગ કરી, ઔદારિકને પ્રહણુ કરતા ઔદારિક શરીરવાળાને વૈક્રિયની પ્રધાનતા હોવાથી વૈક્રિયની મિશ્રતા છે.

આહારક મિશ્રની મિશ્રતા ઔદારિકની સાથે હોય છે. આહારક શરીર પોતાનું કામ પૂરું કરી જ્યારે આહારકને ત્યાગવા લાગે, અને ઔદારિકને પ્રહણુ કરી રહે ત્યાં સુધી તે હોય છે.

કાર્મણુશરીરકાયપ્રયોગ વિગ્રહગતિમાં સર્વ સંસારી જીવને હોય છે. પૂર્વદેહથી મજેલી ગતિ વાંકે સુધી જ પહોંચે છે. ત્યાંથી આગળ જવા બીજા પ્રપત્નની જરૂર પડે છે. તે વખતે બીજું કોઈ શરીર તો હોતું નથી, તેથી કાર્મણુ શરીરના પ્રપત્નથી જીવ આગળ ગતિ કરે છે. વળી સમુદ્ધાત કરતા કેવલજ્ઞાનીને ત્રીજા, ચોથા અને પાંચમા સમયે^૧ તે કાયપ્રયોગ હાય છે.

૧. તેની વિગતો મઠે જુઓ આ માળાનું 'યોગશાસ્ત્ર' પુસ્તક, પા. ૧૩૩.

ગૌં—હે ભગવન્ ! ઓછામાં ઓછા (જઘન્ય) કે વધારેમાં વધારે (ઉત્કૃષ્ટ) એ ૫૬૨ પ્રકારના યોગોમાં કયો યોગ કૌનાથી વિશેષાધિક છે ?

મં—હે ગૌતમ ! કાર્મણ્યશરીરનો જઘન્ય યોગ સૌથી અધ્ય છે, તેથી ઔદારિકમિશ્રનો જઘન્ય યોગ અમધ્યાતમણો ૭ તેથી વૈક્રિયમિશ્રનો જઘન્ય યોગ અસધ્યાતમણો ૮ તેથી ઔદાગિક શરીરનો જઘન્ય યોગ અસધ્યાતમણો છે તેથી વૈક્રિય શરીરનો જઘન્યયોગ અસધ્યાતમણો છે તેથી કાર્મણ્ય શરીરનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અમધ્યાતમણો ૮ તેથી આહારક મિશ્રનો જઘન્ય યોગ અમધ્યાતમણો છે તેથી આહારક શરીરનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસધ્યાતમણો છે તેથી ઔદારિકમિશ્ર અને વૈક્રિયમિશ્રનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસધ્યાતમણો અને પરસ્પર સમાન છે તેથી અસત્ય અમૃષા મનોયોગનો જઘન્ય યોગ અસધ્યાતમણો છે તેથી આહારક શરીરનો જઘન્યયોગ અસધ્યાતમણો છે તેથી નણ્ય પ્રકારના મનોયોગ અને ચાર પ્રકારના વચનયોગ અસધ્યાતમણા અને પરસ્પર તુલ્ય છે તેથી આહારક શરીરનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસધ્યાતમણો છે તથા, તેથી ઔદારિક શરીર, વૈક્રિયશરીર, ચાર પ્રકારના મનોયોગ અને ચાર પ્રકારના વચનયોગ—એ દસનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસધ્યાતમણો અને પરસ્પર તુલ્ય હોય છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! તે એમ જ છે, હે ભગવન્ ! તે એમ જ છે

૯

કંપાય

ગૌં—હે ભગવન્ ! કયાં કેટલા છે ?

મં—હે ગૌતમ ! કયાં ચાર છે : ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ.

ગૌં—હે ભગવન્ ! ક્રોધનાં સ્થાન કેટલા પ્રકારનાં છે ?

મં—હે ગૌતમ ! ચાર પ્રકારનાં છે : પોતાની જાત; ખીજની જાત; બંનેની જાત; અને અપ્રતિષ્ઠિત (કાઈના ઉપર નહીં તેવો).

એ પ્રમાણે માન, માયા અને લોભ વિષે પણ જણાવું.

ગૌં—હે ભગવન્ ! ક્યાં ક્યાં કારણે વડે ક્રોધ થાય છે ?

મં—હે ગૌતમ ! ક્ષેત્રને કારણે, વસ્તુને કારણે, શરીરને કારણે, અને સાધનસામગ્રીને કારણે. એ પ્રમાણે માન, માયા અને લોભનું પણ જણાવું.

ગૌં—હે ભગવન્ ! ક્રોધ કેટલા પ્રકારનો છે ?

મં—હે ગૌતમ ! ચાર પ્રકારનો છે : અનંતાનુબંધી (સમ્યક્ત્વ ગુણનો જ નાશ કરી અનંત ભવ ભટકાવનાર); અપ્રત્યાખ્યાન (દેશવિરતિ ગુણનો વિધાત કરનાર); પ્રત્યાખ્યાનાવરણ (સર્વવિરતિગુણવિધાતી); અને સંઘ્વલન (યથાખ્યાત ચારિત્રનો વિધાતક). એ પ્રમાણે માન, માયા અને લોભનું પણ જણાવું.

ગૌતમં—હે ભગવન્ ! ક્રોધ કેટલા પ્રકારનો છે ?

મં—હે ગૌતમ ! પૂરતું કારણ સમજીને કરેલો (આભોગનિર્વર્તિત); ગુણદોષની વિચારણા વિના જ કરેલો

(અનાભાગનિર્વર્તિત); ઉપશાન્ત (અનુદયાવસ્થાવાળો); અને અનુપશાન્ત (ઉદયાવસ્થાવાળો).

ગૌં—હે ભગવન્ ! જીવો ક્યાં રચાનો^૧ વડે આડે કર્મપ્રકૃતિઓ બાંધે છે ?

મં—હે ગૌતમ ! આર રચાનો વડે આડે કર્મપ્રકૃતિઓ બાંધે છે : ક્રોધ વડે, માન વડે, માયા વડે અને લોભ વડે.

—શતક ૧૮, ઉદે૦ ૪

૧૦

વેદના

૧

ગૌં—હે ભગવન્ ! વેદના કેટલા પ્રકારની છે ?

મં—હે ગૌતમ ! વેદના ત્રણ પ્રકારની છે : શીત,^૧ ઉષ્ણ, અને શીતોષ્ણ.

ગૌં—હે ભગવન્ ! નૈરયિકો કઈ વેદના અનુભવે છે ?

મં—હે ગૌતમ ! શીત વેદના પણ અનુભવે છે, અને ઉષ્ણ પણ અનુભવે છે,^૨ પરંતુ શીતોષ્ણ વેદના નથી અનુભવતા. અસુરકુમારો ત્રણે વેદનાઓ અનુભવે છે,^૩ એ પ્રમાણે વૈમાનિકો સુધી જનણુવું.

૧. અહીં રચાન એટલે પાપકર્મનું રચાત સમજવું.

૨. પછીના આઠમા પ્રકરણમાં ત્રીજા શાનિવિમાનમા જણાવ્યા પ્રમાણે. પા. ૪૧૪.

૩. તે તે પ્રકારના પુદ્ગલોનો સ્પર્શ થાય ત્યારે. જેમકે રનાનાદિ વખતે શીત ઇં. ઉષ્ણ વેદનાનું તેમને બીજું કારણ એ છે કે, જ્યારે વધારે પ્રભાવવાળો દેવ ગુરૂં થઈને તેમને જુએ ત્યારે તેમને ઉષ્ણ વેદના થાય છે. જુઓ ઈશાનેન્દ્રની કથામાં. પા ૧૬૪

પૃથ્વીકાયિકો પણ ત્રણે વેદના અનુભવે છે. તે પ્રમાણે મનુષ્ય સુધી જાયું.

ગૌ૦—હે ભગવન! વેદના કેટલા પ્રકારની છે?

મ૦—હે ગૌતમ! વેદના ચાર પ્રકારની છે : દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાલથી અને ભાવથી. [પુદ્ગલ સંવ્યના સંબંધની અપેક્ષાએ દ્રવ્યવેદના; નારકાદિ ઉપપાતક્ષેત્રની અપેક્ષાએ ક્ષેત્રવેદના; નારકાદિ ભવકાલની અપેક્ષાએ કાલવેદના; અને વેદનીયકર્મના ઉદ્યયથી યતા ઉત્પાદની અપેક્ષાએ ભાવવેદના.] આ ચારે વેદના નૈરયિકથી માંડીને બધાને હોય છે.

ગૌ૦—હે ભગવન! વેદના કેટલા પ્રકારની છે?

મ૦—હે ગૌતમ! વેદના ત્રણ પ્રકારની છે : શારીરિક, માનસિક અને શારીરિક-માનસિક. આ વેદનાઓ પણ બધાને હોય છે; પરંતુ તેમાં વિશેષ એ કે, એકંદ્રિય અને વિક્ષેંદ્રિય જીવો માત્ર શારીરિક વેદના જ અનુભવે છે; શારણ કે તેમને મનનો અભાવ છે.

ગૌ૦—હે ભગવન! વેદના કેટલા પ્રકારની છે?

મ૦—હે ગૌતમ! વેદના ત્રણ પ્રકારની છે : (સુખરૂપ) સાતા, (દુઃખરૂપ) અસાતા અને સાતા-અસાતા. બધા જીવોને ત્રણે વેદનાઓ હોય છે.

૧. નૈરયિકોમાં તે અસાતાવેદના જ હોય છે; પરંતુ તીર્થંકરના જન્માદિકાલે તેમને સાતાવેદના માની છે; ઉપરાંત પૂર્વજન્મનો સંબંધી દેવ વા અસુર વચનામૃતોથી તેને સિંચે છે, ત્યારે મનમાં તે સાતાવેદના અનુભવે છે, અને શરીરે તે ક્ષેત્રના પ્રભાવથી અસાતાવેદના અનુભવે છે; ઉપરાંત તે દેવાદિના દર્શનથી અને તેના વચનશ્રવણથી મનમાં તે સાતાવેદના પણ અનુભવે

ગૌં—હે ભગવન! વેદના કેટલા પ્રકારની છે?

મં—હે ગૌતમ! વેદના ત્રણ પ્રકારની છે : દુઃખરૂપ, મુખરૂપ અને અદુઃખ-અસુખરૂપ. તે ત્રણ જાણી શકે છે.

ગૌં—હે ભગવન! વેદના કેટલા પ્રકારની છે?

મં—હે ગૌતમ! વેદના બે પ્રકારની છે :

આવ્યુપગમિકા (પોતે જાણીને રીતીકારેલી : જેમકે નાધુઓ વાળા ટુંપાવે તે) અને ઔપકમિકા (પોતાનાં વેદનીય કર્મના ફળ રૂપે પ્રાપ્ત થતી.) તેમાં પંચેન્દ્રિય તિર્થો અને મનુષ્યોને બંને વેદનાઓ હોય છે. બાકીના ઔપકમિકા ના અનુભવે છે.

ગૌં—હે ભગવન! વેદના કેટલા પ્રકારની છે?

મં—હે ગૌતમ! વેદના બે પ્રકારની છે : નિદા (સમ્યક્ વિવેકવાળા) અને અનિદા (સમ્યક્ વિવેક વિનાની.)

નૈરયિકા બે પ્રકારના છે : સંઝી અને અસંઝી. તેમાં સંઝી નૈરયિકાને તો પૂર્વનું બધું સ્મરણ હોય છે, તેથી તેઓ

છે અને પશ્ચાત્તાપના અનુભવથી અસાતા પણ અનુભવે છે; એમ સાતા-અસાતા વેદના પણ અનુભવે છે. દેવો સામાન્ય રીતે સાતા-વેદનાવાળા છે; પરંતુ અવનમણે અસાતાવેદનાવાળા છે; અને પોતાના વિશ્વવતું સુખ ભોગવતી વખતે અન્યની વિમુક્તિ દેખી સાતા-અસાતા વેદના અનુભવે છે.

૧. પૂર્વે જણાવેલ સાતા-અસાતામાં અને આમાં ફેર એટલો છે કે, કર્મના ઉદયને લીધે જે દુઃખ સુખ પ્રાપ્ત થાય તે સાતા-અસાતા કહેવાય; અને જે મુખદુઃખ-જીવન વડે કરાયા હોય તે સુખ-દુઃખ કહેવાય.

૨. કારણ કે તેઓ કર્મનો ફલ નરવા આવ્યુપગમિકાવાળા પણ હોય છે.

નિદા વેદનાને અનુભવે છે. બાકીના અનિદાને. એ પ્રમાણે અમુરકુમારથી માંડી સ્તનિકુમાર સુધીનાને તેમ જ વાન-
વ્યંતરોને પણ જાણવું. કારણ કે તેઓમાં સંગી અને
અસંગી એવા બે વર્ગ છે. પૃથ્વી, અપ્, તેજ, વાયુ,
વનસ્પતિ, બે ઇન્દ્રિયવાળા, ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા, ચાર ઇન્દ્રિયવાળા
તથા સંમૂર્ઠિમ પાંચેન્દ્રિય તિથ્યો અને મનુષ્યોને પણ
નૈરયિક જેવા જાણવા.^૧

જ્યોતિષ્કો સંગી જ હોય છે; પરંતુ તેઓમાં માયિ-
મિથ્યાદષ્ટિ^૨ અને અમાયિસમ્યગ્દષ્ટિ એવા બે વર્ગો છે.
તેમાં માયિ-મિથ્યાદષ્ટિઓ “વિપરીત જ્ઞાનવાળા હોવાને
કારણે ‘વતનો ભંગ કરવાથી કે અજ્ઞાનયુક્ત તપને લીધે
અમે આ પ્રમાણે ઉત્પન્ન થયા છીએ’ એવું નથી જાણતા.
તેથી સમ્યગ્-વથાવસ્થિત-પરિજ્ઞાનના અભાવથી” અનિદા
વેદનાને અનુભવે છે, અને અમાયિમિથ્યાદષ્ટિઓ ‘વથાવસ્થિત
સ્વરૂપ જાણતા હોવાને લીધે જે કાંઈ અનુભવે છે તે,’ નિદા
વેદના જ અનુભવે છે. એ પ્રમાણે વૈમાનિક મુધી જાણવું.

— શતક ૧૦, ઉદ્દે ૨.

૨

ગૌં—હે ભગવન્! નારકો કેટલા પ્રકારની વેદનાઓ
અનુભવ કરતા હોય છે?

૧. કેમકે સંમૂર્ઠિમ મનુષ્યાદિ મન વિનાના હોવાથી
અનિદાને જ અનુભવે છે.

૨. માયાયુક્ત (માયિ) હોવાથી મિથ્યા-વિપરીત છે દષ્ટિ-
વરણતત્ત્વનું જ્ઞાન-જેમનું.

મ૦—હે ગૌતમ! દસ પ્રકારની વેદનાઓ અનુભવતા હોય છે : શીત, ઉષ્ણ, શુષ્ક, તૃષ્ણ, કંડૂ-ખરજ, પરતંત્રતા, ન્યસ, દાહ, ભય અને શોક.

—સતક ૭, ઉદ્દે ૮

૨૧

ઉપયોગ

ઉપયોગ એટલે બોધરૂપ વ્યાપાર. જેમાં ચેતનાશક્તિ હોય તેમાં બોધક્રિયા થઈ શકે; ચેતનાશક્તિ આત્મામાં જ છે; જડમાં નહીં.

ગૌ—હે ભગવન્! ઉપયોગ કેટલા પ્રકારનો કહો છં?

મ૦—હે ગૌતમ! બે પ્રકારનો કહો છે : સાકાર અને નિરાકાર.

જે બોધ ગ્રાહ્ય વસ્તુને વિશેષરૂપે જાણે તે સાકાર ઉપયોગ છે; અને જે બોધ ગ્રાહ્ય વસ્તુને સામાન્યરૂપે જાણે તે નિરાકાર ઉપયોગ છે. સાકારને ‘જ્ઞાન’ અથવા અવિકલ્પક બોધ કહે છે, અને નિરાકારને ‘દર્શન’ અથવા નિર્વિકલ્પક બોધ કહે છે.

તેમાં સાકાર ઉપયોગ અથવા જ્ઞાનના આઠ પ્રકાર છે : મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યાયજ્ઞાન, કેવળજ્ઞાન, મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન અને વિભંગજ્ઞાન.*

* સમ્યક્ત્વ વિનાનાં મતિ, શ્રુત અને અવધિજ્ઞાન તે અનુક્રમે મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન અને વિભંગજ્ઞાન કહેવાય છે. મનઃપર્યાય અને કેવળ જે જે જ્ઞાન સમ્યક્ત્વ સિવાય મતાં જ નથી; તેથી તેમના પ્રતિપક્ષનો સંભવ નથી.

નિરાકાર ઉપયોગ અથવા 'દર્શન'ના ચાર ભેદ છે :

૧. જે સામાન્ય બોધ નેત્રજન્ય હોય, તે અશુદ્ધદર્શન; જે સામાન્ય બોધ નેત્ર સિવાય બીજી કોઈ પણ ઇન્દ્રિય અથવા મનથી થાય છે તે અચ્છુદ્ધદર્શન. ૩. અવધિલક્ષિયથી મૂર્ત પદાર્થોનો સામાન્ય બોધ તે અવધિદર્શન, અને ૪. કેવળ-લક્ષિયથી થતો સમગ્ર પદાર્થોનો સામાન્ય બોધ તે કેવળદર્શન કહેવાય છે.^૧

—શતક ૧૬, ઉદ્દે. ૭

૭ : જીવ અને લેશ્યા

૧

‘સિશુ-એટલે ચોટવું. લેશ્યા એટલે જે વડે કર્મ આત્મા સાથે ચોટે તે. અર્થાત્ આત્માનો એક પ્રકારનો શુભ કે અશુભ પરિણામ. પ્રશ્ન એ છે કે, લેશ્યા એ લાગણી કે વૃત્તિરૂપ છે કે અલ્પરૂપ છે? પ્રજાપનાની ત્રીકામાં લાગ્યાન્યું^૨ છે કે લેશ્યા એ અલ્પરૂપ છે. તો બીજો સવાલ એ થાય છે કે, અલ્પરૂપો આઠ પ્રકારના છે;^૩ તેમાં કઈ જાતિમાં લેશ્યાનાં અલ્પરૂપોનો સમાવેશ થાય છે? શ્રી મહાય-

૧. દર્શનોમાં કેવળદર્શન સમ્યક્ત્વ સિવાય શત્રું નથી. પરંતુ બાકીનાં ત્રણ, સમ્યક્ત્વનો અભાવ હોય તો પણ થાય છે. ક્રતાં તેનાં પ્રતિપક્ષી ત્રણ અદર્શન ન કહેવાનું કારણ એ છે કે, દર્શન એ માત્ર સામાન્ય બોધ છે. તેથી સમ્યક્ત્વની અને મિથ્યાત્વની દર્શનો વચ્ચે કોઈ ભેદ વ્યવહારમાં બતાવી શકતો નથી.

૨. પૃ. ૩૩૦, પદ ૧૭.

૩. જુઓ આગળ પા ૩૬૨.

ગિરિજા જણાવે કે, શ્રેષ્ઠાના અણુઓનો કામિક, રાત્રિક અને માનસિક અણુઓમા મમાવેશ થાય છે જેમ દધિમોનન નિદાને, અને નિતટદ્વિક પ્રકોષને ઉત્તેજે છે નમ એ શ્રેષ્ઠાના અણુઓ ઉદ્જૃત થયેલા કપાયને ઉત્તેજે છે ત્યાસુધી આપણામા જગ પણ કાપાયિક જતિ વિદ્યમાન હાય છે, ત્યામુવી તેને શ્રેષ્ઠાના અણુઓ ૩૩ આપે છે અને એ જ્વલિતો સમૂળ નાશ થયે એ આજ્ઞા અકિન્નિત્તર થાય છે એમનું કામ અસત કામને પેના કરવાનું નથી ।

રાજગૃહ નગરનો પ્રમગ છે

ગૌ૦—હે ભગવન ! શ્રેષ્ઠાઓ કટરી કદી ૬૨

મ૦—હે ગૌતમ ! તેરમાઓ ૭ કદી ૬ કૃષ્ણ, નીલ, નીપોત, તૈજસ, પદ્મ અને શુક્લ

[તેમાની પ્રથમ નણ અધર્મ શ્રેષ્ઠાઓ છે અને પરીની ત્રણ ધર્મ તત્ત્વાઓ ૬ અધમશ્રેષ્ઠાથી ૮ દુર્ગતિ પામે છે, અને ધર્મશ્રેષ્ઠાથી મુગતિ પામે છે

હિંમાફિ પાત્ર મહાપાપયુક્ત, મન નાણી કાપાનું મરક્ષણું ન કરનારો, પૃથ્વી-પાણી વગેરે છ ંવર્તોમા અવિનત, ઉત્કટ દોષપ્રવૃત્તિઓમા મચેત્રો રહેતો મદ્ર, નાહસિક, આ કોટ અને પરલોકની કશાની પરવા ન કરનારો, વૃશ મ અને અનિતેદ્રિય માણુસ કૃષ્ણ શ્રેષ્ઠાઓ હોય છે

ડી, અમર્, તપના અભાવ, અવિદ્યા, માયા, નિર્નજનતા વિચલપટતા, અને પ્રોષથી યુક્ત, રાહ, પ્રમત રમલોનુપ, ઇદ્રિયસુખાભિવાની, વિવિધ પાપપ્રવૃત્તિઓમાથી

વિરત ન થયેલો, ક્રુદ્ધ અને સાહસિક - એવો માણસ નીચ લેશ્યાવાળો હોય છે.

વાંકું બોલનારો, વાંકું આચરનારો, શઠ, અમરણ, પોતાના દોષ ઢાંકનાર, કષ્ટયુક્ત, વિપરીત શ્રદ્ધાવાળો, અનાય, બીજાનું મર્મ ચિરાઈ અપ તેવું દુષ્ટ બોલનારો, ચોર અને મત્સરયુક્ત - એવો માણસ કાપોત લેશ્યાવાળો હોય છે.

નમ્ર, અચપલ, અમાયી, અકુનૂલલી, વિનયી, ઉદ્વિગ્ન, નિમ્રલી, યોગવાન, ઉપધાનવાન,^૧ ધર્મપ્રિય, દત્તધર્મી, પાપબીરુ, અને સર્વનો હિનૈષી એવો માણસ તેજ્જેલેશ્યાવાળો હોય છે.

જેનાં ક્રોધ, માન, માયા અને સોભ બહુ ઓછાં થઈ ગયાં છે તેવો, પ્રશાંતચિત્ત, આત્માનું દમન કરનારો, યોગવાન, ઉપધાનવાન, સ્વસ્થભાષી, ઉપશાંત તથા જિતેન્દ્રિય - એવો માણસ પદ્મલેશ્યાવાળો હોય છે.

આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાન એ જેને છાંડીને ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાન ધ્યાનારો, પ્રશાંતચિત્ત, આત્માનું દમન કરનારો, પાંચ સત્પ્રવૃત્તિઓ (સમિતિઓ) વાળો, મન-વાણી-કાયાનું સંજોપન કરનારો તથા ઉપશાંત અને જિતેન્દ્રિય - એવો પુરુષ શુક્લલેશ્યાવાળો હોય છે.]

કૃષ્ણલેશ્યા નૈરયિક, તિર્થંચ. મનુષ્ય, ભુવનપતિ અને વાનવ્યંતર દેવોને હોય છે. તેનો રંગ મેઘ જેવો કાળો, રસ સ્ત્રીબ્રહ્મા વગેરે જેવો અનંતગણો કડવો, ગંધ દુર્ગંધી, અને સ્પર્શ કડકશ હોય છે. તેની સ્થિતિ ઓછામાં ઓછી

અર્ધમુહર્ત અને વધારેમાં વધારે ૩૩ સાગરોપમ ઉપરાંત એક મુહર્ત છે.

નીલસેસ્થા નૈરયિક, તિર્થંચ, મનુષ્ય, બુધનપતિ અને અંતરોને હોય છે. તેનો રંગ ભમરા જેવો નીલો, રમ સ્તં વગેરે જેવો અનંતગણો તીજો, ગંધ દુર્ગંધી અને સ્પર્શ કર્કશ હોય છે. તેની સ્થિતિ ઓછામાં ઓછી અર્ધમુહર્ત અને વધારેમાં વધારે ૧૦ માગરોપમ ઉપરાંત પલ્લોપમનો અર્ધઅંશાતમો ભાગ છે.

કાપોતસેસ્થા પણ નીલ સેસ્થાવાળા જેટલાઓને હોય છે. તેનો રંગ પારેવાની ડાઠ જેવો, તેનો રસ કાચા ખોર જેવો અનંતગણો ખાટો, તેનો ગંધ દુર્ગંધી અને સ્પર્શ કર્કશ છે. તેની સ્થિતિ ઓછામાં ઓછી અર્ધમુહર્ત અને વધારેમાં વધારે ત્રણ માગરોપમ ઉપરાંત પલ્લોપમનો અર્ધઅંશાતમો ભાગ છે.

તેજોસેસ્થા તિર્થંચ, મનુષ્ય અને દેવને હોય છે; તેનો રંગ મસલાના મોઢી જેવો રાતો, તેનો રસ અનંતગણો મીઠો, તેનો ગંધ મુગધી, અને તેનો સ્પર્શ કોમળ છે. તેની સ્થિતિ ઓછામાં ઓછી અર્ધમુહર્ત અને વધારેમાં વધારે બે સાગરોપમ ઉપરાંત પલ્લોપમનો અર્ધઅંશાતમો ભાગ છે.

૧ પ્રજાપતિ, ૫૪ ૧૭માં જણાવ્યા પ્રમાણે ખેરસાર વગેરે જેવો.

૨. પ્રજાપતિ ૫૪ ૧૭માં જણાવ્યા પ્રમાણે પાણી ફરી ચળેલોની વેઠે ખાટો અને ગળેલો.

પદ્મલેશ્યા તિર્થંચ, મનુષ્ય અને વૈમાનિક દેવોને હોય છે. તેનો રંગ હળદર^૧ જેવો, તેનો રસ અનંતગણો^૨ મધુર, તેનો ગંધ સુગંધી અને તેનો સ્પર્શ ક્રામળ છે. તેની સ્થિતિ ઝોઝામાં ઝોઝી અર્ધમુહૂર્ત અને વધારેમાં વધારે ૧૦ સાગરોપમ ઉપરાંત એક મુહૂર્ત છે.

શુક્લલેશ્યા પણ પદ્મલેશ્યાવાળા નેટલાએને^૩ હોય છે. તેનો રંગ શંખ વગેરે જેવો ધોળો, તેનો રસ ગોળ વગેરેની પેઠે અનંતગણો સ્વાદુ, તેનો ગંધા સુગંધી તથા તેનો સ્પર્શ ક્રામળ હોય છે. તેની ઝોઝામાં ઝોઝી સ્થિતિ અર્ધમુહૂર્ત અને વધારેમાં વધારે સ્થિતિ ૩૩ સાગરોપમ ઉપરાંત એક મુહૂર્ત છે.

બધી લેશ્યાએનો પરિણામ (એટલે કે ન્યૂનાધિકતા વાળી પ્રતિભા મંદતા) ધણો અને ધણા પ્રકારનો હોય છે.

તેમનાં સ્થાન^૪ એટલે કે નિમિત્તો પણ અસંખ્ય હોય છે. ને તે દરેકમાં પુનર્જન્મ લેશ્યાની ઉત્પત્તિ થયા પછી એક મુહૂર્ત અથવા લેશ્યાનો અંત થવાને એક મુહૂર્ત બાકી હોય

૧. પ્રજાપતિ ૫૬ ૧૭ પ્રમાણે ચંપક જેવો.

૨. ચંદ્રપ્રભા મઘની પેઠે તીખો-સ્વાદુ-મધુર. પ્રજાપતિ ૫૬ ૧૭.

૩. હવે લેશ્યાના અધિકારીઓ બાળત જુઓ સતક ૩, કંદે ૪.

૪. દ્રવ્યાર્થપણે લેશ્યાઓમાં ઝોઝામાં ઝોઝાં સ્થાનોની સરખામણી આ પ્રમાણે છે : કાપોલલેશ્યાનાં સૌથી ઘોટાં; નીલ-લેશ્યાનાં તેથી અસંખ્યગણાં; કૃષ્ણ લેશ્યાનાં તેથી અસંખ્યગણાં, તેજલેશ્યાનાં તેથી અસંખ્યગણાં, પદ્મલેશ્યાનાં તેથી અસંખ્યગણાં અને શુક્લલેશ્યાનાં તેથી પણ અસંખ્યગણાં.

ત્યાર મળવે છે મનુષ્યો અને તિર્યચોની આખી જિન્દગી મુંઘી એક જ સેન્ધા કાયમ દેાતી નથી નિમિત્તવગત તે બદલાયા કરે છે જે દેહધારી મણ્ણ-મુખ હોય છે તેનું મણ્ણ તન્ન કનનની એવી સેન્ધામા ચર્ધ કરે છે કે જે સેન્ધા માથે એનો ન બધ ઓળામા ઓણુ અતર્મુદ્દર્ત મુડી નો રહ્યો હોય અર્થાત્ કોર્ડ પશુ પ્રાણી સેન્ધાના સપર્કની પહેલી પળે જ મરી ગમ્તો નથી કિન્તુ ત્યારે એની કોઈ સેન્ધા નિશ્ચિત થાય છે, ત્યારે જ એ એના જૂના દેહને છાડી નૂતન દેહ નરૂ જર્ડ શકે છે અને સેન્ધાને નિશ્ચિત થતા ઓળામા ઓણુ અતર્મુદ્દર્ત તો લાગે કે તેથી જ કહ્યું છે ૧, ત્યાર સેન્ધાના મપગિણામનો પહેલા મમય હોય, ત્યારે કોઈ પણ જીવનો પરભવમા જન્મ થતો નથી, તેમ જ ત્યારે સેન્ધાના મપગિણામનો કેવો સમય હોય ત્યારે પણ કોઈ જીવનો પગ્બરમા જન્મ થતો નથી સેન્ધાનો મપગિણામ થયાને અતર્મુદ્દર્ત વીત્યા પછી કે અતર્મુદ્દર્ત જાડા રજા પડી જ જીવો પગ્બરમા જન્મ છે પરન્તુ આ હયાત માત્ર મનુષ્ય અને તિર્યચોને જ બધ ભેમતી છે દેવો તથા નારકો માટે ના આ પ્રમાણે છે દેવ અને નારકોની કોઈ પણ સેન્ધા આખી જિન્દગી મુડી એકસગમી જ રહે છે તેઓ તો ત્યારે મરણ-મુખ હોય છે ત્યારે તેઓની સેન્ધાનો અંત આવવાને હજુ અતર્મુદ્દર્ત જાગી રહેલું હોય છે તેથી તેઓ જે સેન્ધામા હોય છે તે જ સેન્ધામા પુનર્જન્મ પ્રહણ કરે છે *

* શ્રી ભગવાની દેલીક વધુ વિષયો જુદી તારી છે ૧ દક્ષ, નીલ અને કપોત સેન્ધાવાળામા સયતપણ સંબંધિત નથી,

ગૌ.—હે ભગવન ! નૈરયિકાને કેટલી શ્રેષ્ઠાઓ હોય છે ?

મ.—હે ગૌતમ ! કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત એ ત્રણ નિર્ઘયયોનિકાને હોય હોય છે; એકેદ્રિયોને કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત અને નેજ એ ચાર હોય છે; પૃથ્વીકાયિકાને, અપ્કાયિકાને, અને વનસ્પતિકાયિકાને પણ એ જ પ્રમાણે જાણવું. તેજ, વાયુ, એ ઇન્દ્રિય, ત્રણ ઇન્દ્રિય, અને ચાર ઇન્દ્રિયોને નૈરયિકા પ્રમાણે જાણવું.

પંચેન્દ્રિય તિર્ઘ્યોને હોય શ્રેષ્ઠા જાણવી. સંમૂર્ઠિમ પંચેન્દ્રિયતિર્ઘ્યયોનિકાને નૈરયિકા પ્રમાણે જાણવી. ગર્ભજ પંચેન્દ્રિયતિર્ઘ્યયોનિકાને ૭ શ્રેષ્ઠાઓ; તિર્ઘ્યયોનિની માદાઓને ૭ શ્રેષ્ઠાઓ; મનુષ્યોને ૭ શ્રેષ્ઠાઓ; સંમૂર્ઠિમ મનુષ્યોને નૈરયિકા પ્રમાણે; ગર્ભજ મનુષ્યોને ૭ શ્રેષ્ઠાઓ; મનુષ્ય સ્ત્રીઓને ૭; દેવોને પણ ૭; દેવીઓને કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત અને નેજ એ ચાર; ભવનવાસીઓને, ભવનવાસિનીઓને, વાનઘ્યંતર દેવોને તથા વાનઘ્યંતરદેવીઓને પણ એ ચાર;

તેજેલેશ્યા અને પદ્મલેશ્યામાં વીતરામપણ સંજલવડું નથી; પણ શુક્લમાં જ સંજલવ છે. ૨. સિદ્ધાં લેશ્યારહિત જ હોય છે. —રાત્ર ૧, ક્રિદે ૧. ૩. નારકોને, વિક્ષેપેન્દ્રિયોને, તથા તેજઘાય અને વાયુઘાય જીવોને પ્રથમની ત્રણ જ લેશ્યાઓ હોય છે: ભવનપતિ, પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિ અને વ્યંતરોને પ્રથમની ચાર લેશ્યાઓ છે. (ગર્ભજ) પંચેન્દ્રિય. તિર્ઘ્ય અને મનુષ્યોને ૭ લેશ્યાઓ છે; જ્યોતિષ્કોને તેજેલેશ્યા છે. વૈમાનિકોને ત્રણ શુભ લેશ્યાઓ છે. તેમાં પણ સીધર્મ અને ઈશાનમાં તેજેલેશ્યા જાણવી; સનતકુમાર, માહેન્દ્ર અને ઘણકસ્થમા પદ્મલેશ્યા જાણવી; અને ત્યાંથી આગળ શુક્લલેશ્યા જાણવી.

ત્યારે સંભવે છે. મનુષ્યો અને તિર્યચોની આખી જિન્દગી મુખી એક જ સેસ્વા કાચમ હોતી નથી. નિમિત્તવશાત ને બદલાવા કરે છે. જે દેહધારી મરણોન્મુખ હોય છે તેનું મરણ તદ્દન કંપટની એવી સેસ્વામાં ચર્મ શકે છે કે જે સેસ્વા માથે એનો ન'બંધ ઓછામાં ઓછું અંતર્મુહર્ત મુખી તો રહ્યો હોય. અર્થાત્ કોઈ પણ પ્રાણી સેસ્વાના સંપર્કની પહેલી પગે જ નરી શકતો નથી. કિંતુ ત્યારે એની કોઈ સેસ્વા નિશ્ચિત થાય છે, ત્યારે જ એ એના જૂના દેહને છાડી નૂતન દેહ તરફ જઈ શકે છે. અને સેસ્વાને નિશ્ચિત થતાં ઓછામાં ઓછું અંતર્મુહર્ત તો લાગે છે. તેથી જ કહ્યું છે કે, ત્યારે સેસ્વાના સંપર્કિણુમનો પહેલો સમય હોય, ત્યારે કોઈ પણ જીવનો પરભવમાં જન્મ થતો નથી; તેમ જ ત્યારે સેસ્વાના સંપર્કિણુમનો છેલ્લો સમય હોય, ત્યારે પણ કોઈ જીવનો પરભવમાં જન્મ થતો નથી. સેસ્વાનો સંપર્કિણુમ થયાને અંતર્મુહર્ત પીત્થા પછી કે અંતર્મુહર્ત બાકી રહ્યા પછી જ જીવો પરલોકમાં જાય છે. પરંતુ આ હકીકત માત્ર મનુષ્ય અને તિર્યચોને જ બંધ બેસતી છે. દેવો તથા નારકો માટે તો આ પ્રમાણે છે : દેવ અને નારકોની કોઈ પણ સેસ્વા આખી જિન્દગી મુખી એકસરખી જ રહે છે. તેઓ તો ત્યારે મરણોન્મુખ હોય છે, ત્યારે તેઓની સેસ્વાનો અંત આવવાને હજી અંતર્મુહર્ત બાકી રહેલું હોય છે. તેથી તેઓ જે સેસ્વામાં હોય છે તે જ સેસ્વામાં પુનર્જન્મ મળણ કરે છે. *

* દીક્ષામાંથી કેટલીક વધુ વિગતો જુદી તારવી છે : ૧. દીક્ષા, નીલ અને કાષોત સેસ્વાવાળામાં સયતપણું સંભવિત નથી;

ગોં—દે ભગવન ! નૈરયિકોને કેટલી લેશ્યાઓ હોય છે ?

મં—દે ગૌતમ ! કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત એ ત્રણ નિર્ધયયોનિકોને છે; દોષ છે; એકંદ્રિયોને કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત અને નેજ એ ચાર દોષ છે; પૃથ્વીકામિકોને, અપ્કામિકોને, અને વનરપતિકામિકોને પણ એ જ પ્રમાણે ત્રણ પું. નેજ, વાયુ, એ હૃદય, ત્રણ હૃદય, અને ચાર હૃદયોને નૈરયિકા પ્રમાણે ત્રણ પું.

પંચેન્દ્રિય તિર્ધયોને છે; લેશ્યા ત્રણ, સંમૂર્ઠિમ પંચેન્દ્રિયતિર્ધયયોનિકોને નૈરયિકા પ્રમાણે ત્રણ. ગર્ભજ પંચેન્દ્રિયતિર્ધયયોનિકોને ૭ લેશ્યાઓ; તિર્ધયયોનિની માદાઓને ૭ લેશ્યાઓ; મનુષ્યોને ૭ લેશ્યાઓ; સંમૂર્ઠિમ મનુષ્યોને નૈરયિકા પ્રમાણે; ગર્ભજ મનુષ્યોને ૭ લેશ્યાઓ; મનુષ્ય બ્રહ્મોને ૭; દેવોને ત્રણ ૭; દેવીઓને ૭, નીલ, કાપોત બ્રહ્મોને ૭; દેવોને ત્રણ ૭; ભવનવાસીઓને, ભવનવાસિનીઓને, અને નેજ એ ચાર; ભવનવાસીઓને, ભવનવાસિનીઓને, વાનસ્પતિ દેવોને તથા વાનસ્પતિદેવીઓને ત્રણ એ ચાર;

તેજોલેશ્યા અને પદ્મલેશ્યામાં ત્રીસપણ સંખ્યક નથી; પણ શુદ્ધમાં જ સંખ્યક છે. ૨. સિદ્ધાંત લેશ્યાસંહિત જ હોય છે. —રાત્ર ૧, ઉદૈ ૧. ૩. નારકોને, વિક્ષેપદ્રિયોને, તથા તેજકાય અને વાયુકાય જીવોને પ્રથમની ત્રણ જ લેશ્યાઓ હોય છે : ભવનપતિ, પૃથ્વી, પાણી, વનરપતિ અને વ્યંતરોને પ્રથમની ચાર લેશ્યાઓ છે. (ગર્ભજ) પંચેન્દ્રિય તિર્ધય અને મનુષ્યોને ૭ લેશ્યાઓ છે; તિર્ધયોને તેજોલેશ્યા છે. વૈમાનિકોને ત્રણ શુભ લેશ્યાઓ છે; ત્રણ તિર્ધયોને તેજોલેશ્યા છે. તેમાં ત્રણ સૌંદર્ય અને ઉદ્ધાનમાં તેજોલેશ્યા ત્રણ; તેમાં ત્રણ સૌંદર્ય અને ઉદ્ધાનમાં તેજોલેશ્યા ત્રણ; અને સનતકુમાર, માર્કેન્દ્ર અને બ્રહ્મકુમારમાં પદ્મલેશ્યા ત્રણ; અને ત્યાંની આગળ શુદ્ધલેશ્યા ત્રણ.

ત્યારે સભવે છે. મનુષ્યો અને તિર્યચોની આખી જિન્દગી મુઠ્ઠી એક જ સેસ્યા કાયમ હોતી નથી. નિમિત્તવશાત તે બદલાયા કરે છે. જે દેહધારી મરણોન્મુખ હોય છે તેનું મરણ તદ્દન છેવટની એવી સેસ્યામાં થઈ શકે છે કે જે સેસ્યા માથે એનો મંગલ ઓછામાં ઓછું અંતર્મુહર્ત મુઠ્ઠી તો રહ્યો હોય. અર્થાત કોઈ પણ પ્રાણી સેસ્યાના સંપર્કની પહેલી પગે જ નગી શકે નથી. કિંતુ જ્યારે એની કોઈ સેસ્યા નિશ્ચિત થાય છે, ત્યારે જ એ એના જૂના દેહને છાડી નૂતન દેહ નગે જઈ શકે છે. અને સેસ્યાને નિશ્ચિત થતાં ઓછામાં ઓછું અંતર્મુહર્ત તો લાગે છે તેથી જ કહ્યું છે કે, જ્યારે સેસ્યાના મંપરિણામનો પહેલો મમય હોય, ત્યારે કોઈ પણ જીવનો પરભવમાં જન્મ થતો નથી, તેમ જ જ્યારે સેસ્યાના મંપરિણામનો છેલ્લો મમય હોય, ત્યારે પણ કોઈ જીવનો પરભવમાં જન્મ થતો નથી. સેસ્યાનો મંપરિણામ થયાને અંતર્મુહર્ત વીત્યા પછી કે અંતર્મુહર્ત બાકી રહ્યા પછી જ જીવો પરભોકમાં જાય છે. પરંતુ આ હકીકત માત્ર મનુષ્ય અને તિર્યચોને જ બધા જોમતી છે. દેવો તથા નાગકો મટિ તો આ પ્રમાણે છે : દેવ અને નાગકોની કોઈ પણ સેસ્યા આખી જિન્દગી મુઠ્ઠી એકસગ્મી જ રહે છે તેઓ તો જ્યારે મરણોન્મુખ હોય છે, ત્યારે તેઓની સેસ્યાનો અંત આવવાને હજી અંતર્મુહર્ત બાકી રહેલું હોય છે તેથી તેઓ જે સેસ્યામાં હોય છે તે જ સેસ્યામાં પુનર્જન્મ ગ્રહણ કરે છે.*

* શીલમાયી કેટલીક વધુ વિગતો જુદી તારતી છે : ૧. કમ્પ્લ, નીલ અને કાષેત સેસ્યાનાનામા સચતપણ સંબંધિત નથી;

ગૌ.—હે ભગવન ! નૈરયિકાને કેટલી લેશ્યાઓ હોય છે ?

મ.—હે ગૌતમ ! કૃષ્ણ, નીલ અને કાષોત એ ત્રણ નિર્વચ્યોનિકાને છે એ હોય છે; એકંદ્રિયોને કૃષ્ણ, નીલ, કાષોત અને તેજ એ ચાર હોય છે; પૃથ્વીકાયિકાને, અપૂકાયિકાને, અને વનરપતિકાયિકાને પણ એ જ પ્રમાણે જાણવું. તેજ, વાયુ, એ ઇન્દ્રિય, ત્રણ ઇન્દ્રિય, અને ચાર ઇન્દ્રિયોને નૈરયિકા પ્રમાણે જાણવું.

પંચેન્દ્રિય તિર્વચ્યોને છે લેશ્યા બંધુવી. સંમર્જિત પંચેન્દ્રિયતિર્વચ્યોનિકાને નૈરયિકા પ્રમાણે જાણવી. ગર્ભજ પંચેન્દ્રિયતિર્વચ્યોનિકાને ૭ લેશ્યાઓ; તિર્વચ્યોનિની માદાઓને ૭ લેશ્યાઓ; મનુષ્યોને ૭ લેશ્યાઓ; સંમર્જિત મનુષ્યોને નૈરયિકા પ્રમાણે; ગર્ભજ મનુષ્યોને ૭ લેશ્યાઓ; મનુષ્ય સ્ત્રીઓને ૭; દેવોને પણ ૭; દેવીઓને કૃષ્ણ, નીલ, કાષોત અને તેજ એ ચાર; ભવનવાસીઓને, ભવનવાસિનીઓને, વાનસ્પતર દેવોને તથા વાનસ્પતરદેવીઓને પણ એ ચાર.

તેજલેશ્યા અને પદ્મલેશ્યામાં વીતસગપણ સંભવત નથી; પણ શુક્લમાં જ સંભવે છે. ૨. ચિહ્નાં લેશ્યારહિત જ હોય છે. —શતક ૧, ઉદે ૧. ૩. નારકોને, ચિક્ષેન્દ્રિયોને, તથા તેજકાય અને વાયુકાય છવોને પ્રથમની ત્રણ જ લેશ્યાઓ હોય છે : ભવનપતિ, પૃથ્વી, પાણી, વનરપતિ અને વ્યંતરોને પ્રથમની ચાર લેશ્યાઓ છે. (ગર્ભજ) પંચેન્દ્રિય, તિર્વચ્ય અને મનુષ્યોને ૭ લેશ્યાઓ છે; જ્યોતિષ્કોને તેજલેશ્યા છે. વૈમાનિકોને ત્રણ શુભ લેશ્યાઓ છે. તેમાં પણ સૌંદર્ભ અને ઉશાનમાં તેજલેશ્યા જાણવી; મનસ્કમાર, માહેન્દ્ર અને જલકરકમાં પદ્મલેશ્યા જાણવી; અને ત્યાંથી આવજ શુક્લલેશ્યા જાણવી.

જ્યોતિષકોને એક તેજોલેસ્થા, તેવું જ જ્યોતિષક દેવીઓને, વૈમાનિકોને તેજ, પદ્મ અને શુક્લ એ ત્રણ, તથા વૈમાનિક દેવીઓને એક તેજોલેસ્થા જ^૧ હોય છે.

ગૌ—હે ભગવન્! એ બધી લેસ્થાવાળાઓમાં કોણ કોનાથી અધિક છે?

મ—હે ગૌતમ! સૌથી થોડા શુકલ લેસ્થાવાળા^૨ છે, તેનાથી પદ્મલેસ્થાવાળા સંખ્યાતગણા^૩ છે; તેનાથી તેજોલેસ્થાવાળા સંખ્યાતગણા^૪ છે, તેનાથી લેસ્થારહિત જીવો (સિદ્ધો) અનંતગણા છે, તેનાથી કાપોત લેસ્થાવાળા^૫ અનંતગણા છે, તેનાથી નીલલેસ્થાવાળા વિગ્રેષાધિક છે, તેનાથી કૃણુ લેસ્થાવાળા વિશેષાધિક^૬ છે, અને તેનાથી લેસ્થાવાળા (કુલ) જીવો વિશેષાધિક છે.

૧. કારણકે વૈમાનિક દેવીઓ માત્ર સૌધર્મ અને ઈશાન નામનાં સ્વર્ગોમાં જ છે; અને તે સ્વર્ગોમાં માત્ર તેજોલેસ્થા છે.

૨. થોડાંક જ પાંચેન્દ્રિય તિર્વચ, મનુષ્યો તથા લાન્તલાદિ દેવોમાં શુદ્ધલેસ્થા હોવાથી.

૩. તેનાથી સંખ્યેયમણા તિર્વચપાંચેન્દ્રિય, મનુષ્ય, અનંતગણા, આદે'ક, અને બ્રહ્મલોકવાસી દેવોમાં તે હોવાથી.

૪. આદર પૃથ્વીકાચિક, અષ્ટાચિક, પ્રત્યેક વનસ્પતિકાચિક, તથા સંખ્યેયમણા તિર્વચપાંચેન્દ્રિય, મનુષ્યો, બ્રહ્મપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષ, સૌધર્મ, અને ઈશાન દેવોમાં તે હોવાથી.

૫. સિદ્ધાં કરતા વનસ્પતિકાચિક (કાપોતલેસ્થાવાળા) અનંતગણા હોવાથી.

૬. કારણકે કિલ્લ અને કિલ્લતર અંશવચસ્યવાળા વધુ પદ્મ હોવાથી.

ગૌ—હે બ્રમવન! કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત સ્તંભા-
વાળા નૈરયિકામાં કઈ સ્તંભાવાળા વધારે છે?

મ૦—હે ગૌતમ! કૃષ્ણ સ્તંભાવાળા નૈરયિકા થોડામાં
થોડાં છે; તેનાથી નીલ સ્તંભાવાળા અસંખ્યાતગણા છે,
તથા કાપોત સ્તંભાવાળા તેથી અસંખ્યાતગણા છે.

પંચેન્દ્રિય તિયંચોનું ઓછાવતાપણું સામાન્ય હોવાના
ઓછાવતાપણા પ્રમાણે જણવું; પણ વિશેષ એટલો કે, તેમાં
સ્તંભારહિત હોવાનું પણ ન કહેવું; કારણ કે તિયંચોમાં
અસ્તેય હોવાનો અસંભવ છે.

એકેન્દ્રિયોમાં તેજસ્તંભાવાળા સૌથી થોડાં છે; તેના
કરતાં કાપોતસ્તંભાવાળા અર્ધતગણા છે; તેના કરતાં
નીલસ્તંભાવાળા વિશેષાધિક છે, અને તેના કરતાં કૃષ્ણસ્તંભા-
વાળા વિશેષાધિક છે.

૧. થોડાક પાંચમી પૃથ્વીના નરકવાસોમાં તથા છઠી અને
સાતમી પૃથ્વીમાં જ નૈરયિકાને કૃષ્ણલેશ્યા હોવાથી.

૨. કેટલાક તૃતીય પૃથ્વીયત નરકવાસોમાં, આઠમી ચોથીના,
તથા કેટલાક પચ્ચમ પૃથ્વીયત નરકવાસોના અસંખ્યાતગણા
નારકોમાં નીલલેશ્યા હોવાથી.

૩. પૂર્વોક્ત નારકો કરતાં અસંખ્યાતગણા તથા પ્રથમ
અને દ્વિતીય પૃથ્વીમાં તેમજ તૃતીય પૃથ્વીના કેટલાક નરકવાસોમાં
રહેતા નારકોમાં કાપોતલેશ્યા હોવાથી.

૪. કારણ કે બાહર પૃથ્વી, અપ, અને વનસ્પતિકાઓમાં
અપર્યાપ્તાવસ્થામાં જ તેનો સંભવ હોવાથી.

૫. સૂક્ષ્મ બાહર નિગોદ હોવામાં કાપોતલેશ્યા હોવાથી.

દેવોમાં શુકલલેશ્યાવાળા સૌથી થોડા છે.^૧ તેમના કરતાં પદ્મલેશ્યાવાળા અસંખ્યેયગણા છે;^૨ તેમના કરતાં કાપોતલેશ્યાવાળા અસંખ્યાતગણા છે;^૩ તેમના કરતાં નીલલેશ્યાવાળા વિશેષાધિક^૪ છે; તેમના કરતાં કૃષ્ણલેશ્યાવાળા વિશેષાધિક છે; તથા તેમના કરતાં તેજ્જલેશ્યાવાળા સંખ્યેયગણા છે.^૫

દેવીઓમાં કાપોતલેશ્યાવાળા સૌથી થોડી છે;^૬ તેમના કરતાં નીલલેશ્યાવાળા વિશેષાધિક^૭ છે; તેમના કરતાં કૃષ્ણલેશ્યાવાળા વિશેષ અધિક છે, અને તેમના કરતાં તેજ્જલેશ્યાવાળા સંખ્યેયગણી^૮ છે.

આ પછી મૂળમાં દેવ-દેવીનું ભંગુ અસ્પત્વળદુત્વ વર્ણવ્યું છે.^૯ તથા ભવનવાસી, દેવો, ભવનવાસી દેવીઓ,

૧. લાન્તકાદિ દેવલોકમાં જ તેમનો સદ્ભાવ હોવાથી.

૨. સનત્કુમાર, મહેન્દ્ર અને બ્રહ્મલોકવાસી દેવોમાં તે હોવાથી.

૩. ભવનપતિ તથા વ્યંતર દેવોમાં તેમ જ સનત્કુમારાદિ દેવોમાં હોવાથી.

૪. વધારે ભવનપતિ અને વ્યંતરોમાં તે હોવાથી.

૫. થોડાક ભવનપતિ અને વ્યંતરોમાં તથા સમસ્ત જ્યોતિષ્ક અને સૌધર્મ તથા ઈશાન લોકમાં તે હોવાથી.

૬. કેટલીક ભવનપતિ અને વ્યંતર દેવીઓમાં તે હોવાથી.

૭. વધારે ભવનપતિ અને વ્યંતર દેવીઓમાં તે હોવાથી.

૮. જ્યોતિષ્ક, સૌધર્મ અને ઈશાન લોકની બધી દેવીઓને તે હોવાથી.

૯. દરેક વર્ગની દેવીઓ તે તે વર્ગના દેવો કરતાં ૩૨ ગણી હોય.

પૃથ્વીકાચિકોને સામાન્ય એકેદ્રિયો જેવા જ જાણવા,
માત્ર કાપોતસ્થેસ્થાવાળાને અનંતગણા ન કહેતા અસંખ્યેયગણા
કહેવા અપ્કાચિકોનું પણ તે પ્રમાણે જ જાણવું અગ્નિ
કાચિકોમાં સૌથી થોડા કાપોતસ્થેસ્થાવાળા છે, તેનાથી નીચે
સ્થેસ્થાવાળા વિશેષાધિક છે, તથા તેનાથી કૃષ્ણસ્થેસ્થાવાળા
વિશેષાધિક છે, વાયુકાચિકોનું પણ એમ જ જાણવું
વનસ્પતિકાચિકોનું સામાન્ય એકેદ્રિય જીવો પ્રમાણે જાણવું,
એ ઇન્દ્રિય, ત્રણ ઇન્દ્રિય અને ચાર ઇન્દ્રિયવાળાઓનું અગ્નિ
કાચિકો પ્રમાણે જાણવું પચ્ચેદ્રિય તિર્થંચયોનિકોનું સામાન્ય
જીવો પ્રમાણે જાણવું, પરંતુ કાપોતસ્થેસ્થાવાળાને અસંખ્યાત
ગણા કહેતા, સમૂર્ઠિમ પચ્ચેદ્રિય તિર્થંચોનું અગ્નિકાચિક
પ્રમાણે જાણવું, ગર્ભજ પચ્ચેદ્રિય તિર્થંચોનું સામાન્ય જીવો
પ્રમાણે જાણવું પરંતુ કાપોતસ્થેસ્થાવાળાને સંખ્યાતગણા
કહેવા એવું જ તિર્થંચયોનિની માદાઓ માટે પણ
જાણવું *

તિર્થંચોની પેઠે મનુષ્યોનું અપત્તવ્યકૃત્વ જાણવું પરંતુ,
કાપોતસ્થેસ્થાવાળા અનંતગણા છે એ ૫૬ ન કહેવું^૧

* મૂળમાં અહીં પાછી સમૂર્ઠિમ અને ગર્ભજ પચ્ચેદ્રિય
તિર્થંચોની સરખામણી છે. વળી સમૂર્ઠિમ પચ્ચેદ્રિય તિર્થંચોની,
તથા ગર્ભજ પચ્ચેદ્રિય તિર્થંચોની તિર્થંચયોનિની માદાઓ સાથે
અનુક્રમે તેમ જ એકસાથે સરખામણી છે તે જ પ્રમાણે
પચ્ચેદ્રિય તિર્થંચોની અને તિર્થંચ માદાઓની સરખામણી છે,
તથા તિર્થંચોની અને તિર્થંચ માદાઓની પણ સરખામણી છે

૧. કારણ કે મનુષ્યો પોતે જ અનંત નથી

દેવોમાં શુકલલેશ્યાવાળા સૌથી થોડા છે,^૧ તેમના કરતાં પદ્મલેશ્યાવાળા અસંખ્યેયગણા છે;^૨ તેમના કરતાં કાપોતલેશ્યાવાળા અસંખ્યાતગણા છે;^૩ તેમના કરતાં નીલલેશ્યાવાળા વિશેષાધિક^૪ છે; તેમના કરતાં કૃષ્ણલેશ્યાવાળા વિશેષાધિક છે; તથા તેમના કરતાં તેજોલેશ્યાવાળા સંખ્યેયગણા છે.^૫

દેવીઓમાં કાપોતલેશ્યાવાળા સૌથી થોડી છે;^૬ તેમના કરતાં નીલલેશ્યાવાળા વિશેષાધિક^૭ છે; તેમના કરતાં કૃષ્ણલેશ્યાવાળા વિશેષ અધિક છે, અને તેમના કરતાં તેજોલેશ્યાવાળા સંખ્યેયગણી^૮ છે.

આ પછી મૂળમાં દેવ-દેવીનું ભેદનું અસ્પત્વઅદુત્તવ વર્ણન છે.^૯ તથા ભવનવાસી, દેવો, ભવનવાસી દેવીઓ,

૧. લાન્તકાદિ દેવલોકમાં જ તેમનો સદ્ભાવ હોવાથી.

૨. સનતકુમાર, મહેન્દ્ર અને બ્રહ્મલોકવાસી દેવોમાં તે હોવાથી.

૩. ભવનપતિ તથા વ્યંતર દેવોમાં તેમ જ સનતકુમારાદિ દેવોમાં હોવાથી.

૪. વધારે ભવનપતિ અને વ્યંતરોમાં તે હોવાથી.

૫. થોડાક ભવનપતિ અને વ્યંતરોમાં તથા સમસ્ત જ્યોતિષ્ક અને સૌધર્મ તથા ઈશાન લોકમાં તે હોવાથી.

૬. કેટલીક ભવનપતિ અને વ્યંતર દેવીઓમાં તે હોવાથી.

૭. વધારે ભવનપતિ અને વ્યંતર દેવીઓમાં તે હોવાથી.

૮. જ્યોતિષ્ક, સૌધર્મ અને ઈશાન લોકની બધી દેવીઓને તે હોવાથી.

૯. દરેક વર્ગની દેવીઓ તે તે વર્ગના દેવો કરતાં ૩૨ ગણી હોય.

તથા ને અને ભેગાં, એ પ્રમાણે વાનવ્યંતર દેવો, દેવીઓ અને દેવ-દેવીઓ, એ પ્રમાણે જ્યોતિષક દેવો, દેવીઓ અને દેવ-દેવીઓ, તેજ પ્રમાણે વૈભાનિક દેવો, દેવીઓ અને દેવ-દેવીઓ, તથા પાછા ભવનવામી, વાનવ્યંતર, જ્યોતિષક, અને વૈભાનિક દેવો, તથા તે જ પ્રમાણે ચારે વર્ગની દેવીઓ, પાછા ને ચારે વર્ગના દેવ દેવીઓ ભેગા-એ પ્રમાણે બધા વર્ગોના જીવોનું કૃષ્ણાદિ સેસ્થાની બાબતમા ઓછાવતાપણું વર્ણવ્યું છે.^૧

ગૌ.—હે ભગવન! એ કૃષ્ણાદિ સેસ્થાવાળામા પ્રાણ પ્રાનાથી ઓઝી ઋદ્ધિવાળું છે અને કાણુ કાનાથી વધારે ઋદ્ધિવાળું છે.

મ.—હે ગૌતમ! કૃષ્ણસેસ્થા કરતાં નીલસેસ્થાવાળા વધારે ઋદ્ધિવાળા છે, તેના કરતાં કાષોતસેસ્થાવાળા, તેના કરતા તેજસેસ્થાવાળા, તેના કરતા પદ્મસેસ્થાવાળા અને તેના વગતા શુક્લસેસ્થાવાળા વધારે ઋદ્ધિવાળા છે.

—શતક ૧, ઉદે.

૨

પ્રાણોનું હલકાપણુ બારેપણુ જણાવવા ચાર વિભાગ પાડેલા હોય છે: ગુરુ (એટલે કે બારે, ઢેકું વગેરે), લઘુ (એટલે હલકું, ધુમાડો વગેરે. કારણ કે તેનો જાંચે જવાનો સ્વભાવ છે)

૧ પરંતુ તે જાણ મળ્યા ન આવતા પ્રજાપનાસૂત્રના ૧૭ માં સેસ્થાપદના બીજા હરેશકમાથી હવારી લેવાનું કહેલું હોવાથી અહીં ક્ષતાયું નથી

ગુરુ-લઘુ (ગ્રેમકે, વાયુ, કારણ કે તેનો તીરછા જવાનો સ્વભાવ છે.) અને અ-ગુરુલઘુ (આકાશ). ચાર સ્પર્શવાળા અને અસ્પર્શી પદાર્થો અગુરુલઘુ કહેવાય છે. જે દ્રવ્ય ગુરુલઘુ હોય તે રૂપવાણું હોય; અને જે દ્રવ્ય અગુરુલઘુ હોય તે રૂપવાણું અને રૂપ વિનાનું પણ હોય. ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક અને તેજસ એ જાંબી વર્ગણાઓ (આણુઓ) ગુરુલઘુ છે. અને કાર્મણ, મન, અને બાપા એ વર્ગણાઓ અગુરુલઘુ છે. અધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય અને આકાશાસ્તિકાય અમૂર્ત હોવાથી અગુરુલઘુ છે. સમયો (કાલ) અમૂર્ત છે માટે અગુરુલઘુ છે. દષ્ટિ, દર્શન, જ્ઞાન, અજ્ઞાન, મંત્રી વગેરે જીવના પર્માયરૂપ છે માટે અગુરુલઘુ છે.

ગૌં—હું ભગવન્! કૃષ્ણલેશ્યા ગુરુ છે, લઘુ છે, ગુરુલઘુ છે કે અગુરુલઘુ છે?

મં—હું ગૌતમ! તે ગુરુલઘુ છે અને અગુરુલઘુ પણ છે.

ગૌં—હું ભગવન્! તેનું શું કારણ?

મં—હું ગૌતમ! દ્રવ્યલેશ્યાની અપેક્ષાએ ગુરુલઘુ છે, અને બાવલેશ્યાની અપેક્ષાએ અગુરુલઘુ છે. તેણે જ શુક્લ સુધીની જાંબી લેશ્યાઓ માટે જાણવું.*

—શતક ૧, ઉદ્દે ૯

* દીકામાંથી : ઔદારિક શરીર વગેરેનો જે કાળો પણ તે દ્રવ્ય કૃષ્ણલેશ્યા છે. અને ઔદારિકાદિ ગુરુલઘુ છે. માટે કૃષ્ણલેશ્યા ગુરુલઘુ છે. અને બાવલેશ્યા તે જીવનો પરિણામ છે, માટે અમૂર્ત હોઈ અગુરુલઘુ છે.

૩

ગૌં—હે ભગવન! કૃષ્ણસેસ્યા નીલસેસ્યાનો મયોગ પામી તે રૂપે અને તે વર્ણ પરિણુમે ?

મં—હે ગૌતમ! તે પ્રમાણે પામણુમે છે. કૃષ્ણસેસ્યાના પશ્ચિમવાજો જીવ નીલસેસ્યાની યોગ્ય દ્રવ્યોનું ગ્રહણ કરી મરણ પામે છે, ત્યારે તે નીલસેસ્યાના પરિણામવાજો થઈને ઉત્પન્ન થાય છે. કારણકે જીવ જે સેસ્યાનાં દ્રવ્યોનું ગ્રહણ કરીને મરણ પામે, તે સેસ્યાવાજો થઈને તે જીવે હંકાણે ઉત્પન્ન થાય છે. જેમ દૂધ છાશને પામીને, છાશના મયોગથી છાશરૂપે, છાશના વર્ણ, છાશના ગંધ, છાશના રસ અને છાશના સ્પર્શ પરિણુમે છે, અથવા જેમ ચોખ્ખું વૃગડું રંગને પામીને રંગને રૂપે-વર્ણ-ગંધ-રસ અને સ્પર્શ પરિણુમે છે, તેવી રીતે હે ગૌતમ! કૃષ્ણસેસ્યા નીલસેસ્યાને પામીને નના વર્ણાદિ પરિણામરૂપે બની જાય છે. તે જ પ્રમાણે અન્ય સેસ્યાઓનું પણ જાણવું.

—શુભ ૪, ઉદેશ ૧૦

૪

ગજગૃહ નગરમાં ભગવાનના અંતરાગી માત્ર સ્થિત ભગવાનને પૂછે છે :

માં—હે ભગવન! કાપોતસેસ્યાવાજો પૃથ્વીકાચિ જીવ, ત્યાંથી મરીને તુરંત જ મનુષ્યના શરીરને પ્રાપ્ત કરી, કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે અને ત્યાર બાદ મિદ્ધ થાય ?

મં—હા માત્ર સ્થિત !

મા૦—હે ભગવન્ ! કાપોતલેશ્યાવાળો અધ્યાયિક ત્યાંથી મરીને તુરત જ મનુષ્યશરીર પ્રાપ્ત કરી, કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે અને ત્યાર બાદ સિદ્ધ થાય ?

મ૦—હા માકંદિપુત્ર !

મા૦—હે ભગવન્ ! કાપોતલેશ્યાવાળો વનસ્પતિકાયિક જીવ ત્યાંથી મરીને તુરત જ મનુષ્યશરીર પ્રાપ્ત કરે અને ત્યારબાદ સિદ્ધ થાય ?

મ૦—હા માકંદિપુત્ર !

મા૦—હે ભગવન્ ! તે એમ જ છે; હે ભગવન્ ! તે એમ જ છે.

એમ કહી, માકંદિપુત્ર મહાવીરને વંદન કરીને જ્યાં શ્રમણનિર્ગ્રંથો હતા ત્યાં આવીને તે મુજબનું કહેવા લાગ્યા. આ વાત તે શ્રમણનિર્ગ્રંથોએ માન્ય ન કરી અને તેઓ ભગવાન મહાવીર પાસે આવી, તેમને વંદન કરી, તે બાબત પૂછવા લાગ્યા. ત્યારે ભગવાને કહ્યું, “હે આર્યો ! માકંદિપુત્રે તમને જે કહ્યું છે, કે ‘કાપોતલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિક, અપૃથ્વીકાયિક, અને વનસ્પતિકાયિક ત્યાંથી મરીને તુરત જ મનુષ્યશરીર પ્રાપ્ત કરી કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે અને ત્યાર બાદ સિદ્ધ થાય છે’ તે વાત સત્ય છે. હે આર્યો ! હું પણ એ જ કહું છું કે, કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોતલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિકો, અપૃથ્વીકાયિકો, અને વનસ્પતિકાયિકો એ પ્રમાણે કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી સિદ્ધ થાય છે.”*

* તેજ અને વાયુજીવો તુરત જ મનુષ્યત્વ ન પામી શકતા હોવાથી તેમનો ઉલ્લેખ નથી. —દીક્ષ.

આ વાત સાંભળી વચા તેને અંગીકાર કરી, પેલા શ્રમણ-
નિબ્રંથે! માકંદિપુત્ર પાસે આવ્યા અને તેમને વંદન કરી
તેમની ક્ષમા માગવા લાગ્યા.

— સતક ૧૮, ઉદ્દેશ ૩

૮ : જીવનાં મરણ, જન્મ અને મોક્ષ

૧

મરણ

ગૌતમ—હે ભગવન્! મરણ કેટલા પ્રકારનું છે ?

મં—હે ગૌતમ ! પાંચ પ્રકારનું છે; ૧. આવીચિમરણ —
એટલે વીચિ—તરંગની પેઠે પ્રતિસમય આયુષ્યનો ક્ષય થતો
જવો ને. ૨. અવધિમરણ—એટલે કે એક વાર એક ગતિનું
આયુષ્ય ભોગવી, મરણ પામી, ફરી તે જ ગતિનું આયુષ્ય
ભવિષ્યમાં જાંધી, તથા ભોગવીને મરણ પામવું તે. ૩.
આત્મતિકમરણ—એટલે કે પોતાની નરક આદિ ગતિના
આયુષ્યનો ક્ષય થતાં કરી તેવું જ આયુષ્ય ભવિષ્યમાં ન
જાંધે ને રીતે મરણ પામવું તે. ૪. બ્રાહ્મમરણ—એટલે
કે અવિરતિવાળા પુરુષનું મરણ. ૫. અને પંડિતમરણ—
એટલે કે મર્વવિરતિવાળા પુરુષનું મરણ.

ગૌ—હે ભગવન્! આવીચિમરણ આવીચિમરણ શા
માટે કહેવાય છે ?

મં—હે ગૌતમ ! નરકગતિમાં વર્તતા જીવે જે નૈરયિક
આયુષ્યકર્મ જાંધ્યું છે, તે કર્મના અણખોને તે આવીચિક—
એટલે કે નિરંતર—પ્રતિમમય મરે છે—છાટે છે—માટે તે
આવીચિક મરણ કહેવાય છે.

ગૌં—હે ભગવન્! અવધિમરણ સાથી કહેવાય છે?

મં—હે ગૌતમ! નરક ગતિનો જીવ આયુષકર્મને અત્યારે ભોગવીને છોડતો જાય છે, તે જ કર્મને ભવિષ્યકાળે નારક થઈને તે ફરીથી પણ ગ્રહણ કરીને છોડશે, તે માટે હું ગૌતમ! તે અવધિમરણ કહેવાય છે.

ગૌં—હે ભગવન્! આત્મતિકમરણ શા માટે કહેવાય છે?

મં—હે ગૌતમ! નારકપણે વર્તતો જીવ જે કર્મને અત્યારે ભોગવીને છોડે છે, તેને ભવિષ્યમાં ફરી નહિ છોડે, તેથી તે આત્મતિકમરણ કહેવાય છે.

ગૌં—હે ભગવન્! આલમરણ કેટલા પ્રકારનું છે?

મં—હે ગૌતમ આલમરણ^૧ બાર પ્રકારનું છે?

ગૌં—હે ભગવન્! પાંડિતમરણ કેટલા પ્રકારનું છે?

મં—હે ગૌતમ! પાદપોષગમન (પડેલા પાદપ-વૃક્ષની પેટે ઢાંધ્યા આધ્યા સિવાય એ જ સ્થિતિમાં મરતા સુધી આહારત્યાગપૂર્વક રહેવું તે), અને ભક્તમત્યાખ્યાન (આહારપાણીનો ત્યાગ કરી બીજાની સેવા સેવા વગેરેની છટ રાખવી તે).^૨

—શતક ૧૩, ઉદ્દે. ૭

૨

અતિ

વિવરણ: જીવ મરણ પામી એક સ્થાન છોડી બીજો સ્થાને જાય છે, ત્યારે તે અંતરાલગતિ-વચચાળાની અતિ

૧. જુઓ આગળ પા. ૧૭૬.

૨. જુઓ આગળ પા. ૧૭૬.

માટે અમુક આમનો વિચારની પ્રાપ્ત થાય છે તે અદી
ટકમા જાણવી છે તે અતરાવગતિ જે પ્રકારની છે અણુ
અને વક્ર. વક્રગતિને વિઘ્નગતિ પણ કહે છે. અણુગતિથી
જતા જીવને પૂર્વશરીર ઠીકતી વખતે પૂર્વશરીરગત્ય વેગ
મળે છે, તેનાથી તે બીજા પ્રયત્ન મિવાય જ, ધનુરથી
છૂટેલા બાણની માફક, તે નવા ન્યાને પહોંચી જાય ૭.
પણ વક્ર (વિઘ્ન) ગતિથી જતા જીવને વચ્ચે નવો
પ્રયત્ન કરવો પડે છે કમટે, પૂર્વશરીરગત્ય પ્રયત્ન જીવને
જનાથી વળતુ પડે છે, ત્યાં મુર્ચી જ શમ કરે છે વળવાનું
ન્યાન (વિઘ્ન) આનતા પૂર્વદેહનિવૃત્ત પ્રયત્ન મદ પડે ૭
તે વખતે જીવને બીજું કોઈ અધિક શરીર નથી હોતુ તેથી
કાર્મણ્ય - સૂક્ષ્મ શરીર દ્વારા ત્યાં નવો પ્રયત્ન થાય છે

મીધી ગતિનો અર્થ એ છે કે, પહેલા જે આમારા
ક્ષેત્રમા જીવ ગિયત હામ, ત્યાંથી ગતિ કરતા તે ત્યાંથી મીડી
રેખામા જિયે, નીચે અથવા તીરછા ચાલે જાય વક્ર
(વિઘ્ન) ગતિ એ છે કે જેમા પૂર્વન્યાનથી નવા ન્યાન
સુધી જતા મરણ રેખાનો ભગ થાય, અર્થાત્ આજમા
ઓઠો એક વાક (વિઘ્ન) તો અવશ્ય લેવો પડે મુક્ત
થનારો જીવ નો મોક્ષના નિયત ન્યાન ઉપર અણુગતિથી
જ ઉપર જાય કે, વક્રગતિથી નહિ પણ મમારી જીવ
કાનો મરણ રેખામા ૬ ક્યારેક વક્રરેખામા પણ ગતિ
કરે ૭

જ્યારે સીધી ગતિ હોય ત્યારે અતરાવગતિમા એક જ
મમય વાગે છે જેમા એક વાક હોય તેમા (વાકવાળા
ન્યાને પહોંચતા એક, અને વાકવાળા ન્યાનથી ઉત્પત્તિ-

સ્થાન સુધી બીજો એમ) જે સમય લાગે. જે વાંક હોય તેને ત્રણ સમય લાગે; અને ત્રણ હોય તેને ચાર સમય લાગે.

ઋણુગતિથી કે વક્રગતિથી જન્માન્તર કરતા જીવને પૂર્વ આયુષ પૂર્ણ થાય કે તરત જ નવીન આયુષ, ગતિ, વગેરે કર્મનો યથાસંભવ ઉદય થઈ જ જાય છે.

મુખ્યમાન જીવને અંતરાક્ષગતિમાં આહારનો પ્રશ્ન જ નથી, કેમકે તે સૂક્ષ્મ સ્થૂલ બધાં શરીરોથી રહિત છે. પરંતુ સંસારી જીવને તો અંતરાક્ષગતિમાં પણ સૂક્ષ્મ શરીર અવશ્ય હોય છે; તેથી તેને આહારનો પ્રશ્ન છે. આહાર એટલે સ્થૂલ શરીરને યોગ્ય પુદ્ગલો અહણ કરવાં. એવો આહાર સંસારી જીવોમાં અંતરાક્ષગતિને સમયે હોય પણ ખરો અને ન પણ હોય. ઋણુગતિવાળા જીવો જે સમયે પૂર્વ શરીર છોડે છે, તે જ સમયે નવું સ્થાન ગ્રાસ કરે છે; તેમાં સમયાંતર થતો નથી. તેથી તેઓનો ઋણુગતિનો સમય નવીન જન્મસ્થાનનો અહણ કરેલ આહારનો જ સમય છે. એક વાંકવાળા ગતિના જે સમયોમાંથી પહેલો સમય અનાહારનો છે, અને બીજો સમય નવા ઉત્પત્તિસ્થાનમાં આહારઅહણનો છે. તે પ્રમાણે ત્રણ સમયની જે વાંકવાળા રિતિમાં પ્રથમ જે અનાહારના, અને ચાર સમયની ત્રણ વાંકવાળા ગતિમાં પ્રથમ ત્રણ સમય અનાહારના^૧ સમજી શકવા.

૧. તે વખતે શરીરપોષક આહારરૂપે સ્થૂલ પુદ્ગલોના અહણનો અભાવ હોય છે, પણ કાર્મણ શરીર દ્વારા થતા કંપનને લીધે કર્મપુદ્ગલનું અહણ તો થયાં જ કરે છે. કેમકે યોગ - પ્રવૃત્તિ માત્ર કર્મબંધનનું કારણ છે.

ક્ષેત્રમાં જે ભાગમાં ત્રસ જીવો રહે છે, તે ભાગને ત્રસનાડી કહે છે. ત્રસનાડીની બહાર સ્થાવરનાડી છે. તેમાં કેવળ સ્થાવર જીવ જ હોય છે. ત્રસનાડીમાં તથા સમયવાળાં જે વાંકની વિગ્રહગતિ જ' હોઈ શકે, તથા અને ચાર વાંકવાળાં વિગ્રહગતિ સ્થાવર નાડીમાંથી ત્રસ નાડીમાં થઈને સ્થાવર નાડીમાં ઉત્પન્ન થનાર જીવને જ હોય.

ગૌળ—હે ભગવન્! જીવો વિગ્રહ (વાંકવાળાં) ગતિને પ્રાપ્ત 'છ' કે અવિગ્રહગતિને^૧ પ્રાપ્ત છે ?

મં—હે ગૌતમ! જીવો વિગ્રહગતિને પ્રાપ્ત છે, અને અવિગ્રહગતિને પણ પ્રાપ્ત છે.

ગૌ—હે ભગવન્! શું નૈરયિકો વિગ્રહગતિને પ્રાપ્ત છે કે અવિગ્રહગતિને પ્રાપ્ત છે ?

મં—હે ગૌતમ! તે ગધાય અવિગ્રહગતિને પ્રાપ્ત છે; અથવા ધણા અવિગ્રહગતિને પ્રાપ્ત છે, અને એકાદ વિગ્રહગતિને પ્રાપ્ત છે, અથવા ધણા અવિગ્રહગતિને પ્રાપ્ત છે, અને ધણા વિગ્રહગતિને પ્રાપ્ત છે. એ પ્રમાણે અન્ય ગતિનાં જીવોનું પણ જાણવું. માત્ર સામાન્ય જીવો અને એકેન્દ્રિય જીવોની આગતમાં વિગ્રહગતિવાળાં પણ ધણાં હોય છે અને વિગ્રહગતિ વિનાનાં પણ ધણાં હોય છે, એમ જાણવું.

—શતક ૧, ઉદ્દે ૭

૧. અહીં આ સંપ્રદાયે અર્થ માત્ર 'સીધીગતિવાળો' એમ ન કરવો, પણ 'સીધીગતિવાળો કે ગતિવિનાનો' એવો કરવો. —ટીકા.

ગૌ.—હે ભગવન! જીવ પરબવમાં જતી વખતે કયે સમયે અનાહારક હોય?

મ૦—હે ગૌતમ! પરબવમાં પ્રથમ સમયે જીવ કદાચ આહારક હોય, અને કદાચ અનાહારક હોય; પરંતુ જ્યારે વક્ત્રગતિ વડે જે સમયે ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે પ્રથમ સમયે અનાહારક હોય છે, અને બીજે સમયે આહારક હોય છે; જ્યારે ત્રણ સમયે ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે પ્રથમ જે સમયે અનાહારક હોય છે, અને ત્રીજે સમયે આહારક હોય છે; જ્યારે ચાર સમયે પરબવમાં ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે આદિના ત્રણ સમયે અનાહારક હોય છે અને ચોથે સમયે આહારક હોય છે. ચોથે સમયે જીવ અવસ્ય આહારક હોય.

ગૌ.—હે ભગવન! જીવ કયે સમયે સૌથી અદ્ય આહારવાળો હોય?

મ૦—હે ગૌતમ! ઉત્પન્ન થતાં પ્રથમ સમયે, અને જીવિતને છેલ્લે સમયે એ સમયે જીવ સૌથી અદ્ય.

૧. મુક્ત જ થાય તો એક પણ શરીર ન હોવાથી અનાહારક જ હોય.

૨. જેમકે કોઈ મત્સ્યજીવ ભરતક્ષેત્રના પૂર્વભાગથી ગૈરવતક્ષેત્રના પશ્ચિમભાગની તીર્થે નરકમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યારે તે એક સમયે ભરતના પૂર્વભાગથી પશ્ચિમભાગ તરફ જાય; બીજે સમયે ગૈરવતના પશ્ચિમભાગ તરફ જાય અને ત્રીજે સમયે નરકમાં જાય.

૩. જેમકે ત્રસનાદીની બહાર વિદિશામાં રહેલો કોઈ જીવ જ્યારે અધોલોકથી ઉર્ધ્વલોકમાં ત્રસનાદીની બહારની દિશામાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે પ્રથમ સમયે તે વિદ્યેશીમાંથી સમયેશીમાં આવે; બીજે સમયે નાદીમાં પ્રવેશ કરે; ત્રીજે સમયે ઉર્ધ્વલોકમાં જાય; અને ચોથે સમયે લોકનાદી બહાર ઉત્પત્તિસ્થાને જાય.

આહારવાળો હોય છે કારણકે ઉત્પન્ન થતી વખતે આહાર મહત્ત્વ કળના શરીર અપ્પ હોય છે, અને જીવિતને જેવો મમયે જીવપ્રદેશો સહત થયા હોય છે, અને અપ્પ શરીર વયવોમા મિથિત હોય છે

—શતક ૭, ઉદે ૧

૩

ચોનિ

વિવગ્ધુ જન્મ મારેનુ ન્ધાન-જેમા જીવ આતીને પહેલવહેલા રથૂલ શરીર માટે પુદ્ગલ મહત્ત્વ કરે છે, તે ચોનિ તે પુદ્ગલો જીવના કાર્મણુ શરીરની સાથે તપેલા શોળામા પાણીની જેમ મમાર્ધ જાય છે

ગજગૃહનગરનો પ્રસંગ છે

ગૌ૦—હે ભગવન્ ' ચોનિ કેટલા પ્રકારની છે ?

મ૦—હ ગૌતમ ' ત્રણ પ્રકારની છે રીત, ઉષ્ણ અને શીતોષ્ણ તેમા મર્વે દેવો અને ગર્ભજ જીવો રીતોષ્ણ ચોનિનાળા છે, તેજકાય જીવો ઉષ્ણ ચોનિનાળા છે, નરકમા શીત અને ઉષ્ણ એ બે ચોનિઓ^૧ છે અને બાળીનામા નણે પ્રકારની છે

૧. રત્નપ્રભા, મર્કશપ્રભા અને વાહુપ્રભામા નેરચિકાના ઉપપાતમેત્રો ઠંડા હોય છે, પદ્મપ્રભામા વચારે દેવો રીત છે, અને ચોટા ઉષ્ણ છે, ધૂમપ્રભામા જહુ ફેત્રો ઉષ્ણ છે અને ચોટા રીત છે; તમ પ્રભામા અને તમ તમ પ્રભામા જહા ઉષ્ણ ન છે એવો નિયમ છે કે જે નરકમા ઉપપાતમેત્ર ઠંડુ હોય, ત્યાના અન્ય ગ્ધાનો ગરમ હોય, અને જ્યા ઉપપાતમેત્ર ઉષ્ણ હોય, ત્યા અન્ય ગ્ધાનો ઠંડા હોય

ગૌં—હે ભગવન્ ! યોનિ કેટલા પ્રકારની છે ?

મં—હે ગૌતમ ! ત્રણ પ્રકારની છે; અચિત્ત, અચિત્ત અને મિશ્ર. તેમાં નારકો તથા દેવોની યોનિ અચિત્ત છે; ગર્ભજની યોનિ મિશ્ર છે; અને અન્યની^૧ ત્રિવિધ છે.

ગૌં—હે ભગવન્ ! યોનિ કેટલા પ્રકારની કહી છે ?

મં—હે ગૌતમ ! યોનિ ત્રણ પ્રકારની છે : સંવૃત (દંકાયેલ કે દબાયેલ), વિવૃત (ખુલ્લી) અને મિશ્ર.

તેમાં એકેન્દ્રિયો, દેવો^૨ અને નારકોની યોનિ સંવૃત હોય છે. ૨-૨-૪ ઉદ્રિયવાળા (વિક્ષેપિય) જીવો, અને અગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્થંક તથા મનુષ્યોની યોનિ વિવૃત છે; ન્યારે ગર્ભજ મનુષ્ય અને તિર્થંકોની મિશ્ર છે.

ગૌં—હે ભગવન્ ! યોનિ કેટલા પ્રકારની કહી છે ?

મં—હે ગૌતમ ! યોનિ ત્રણ પ્રકારની છે : કાચ્યા જેવી ઉત્પન્ન; શંખ જેવાં આવર્તવાળી; અને વાંસના પાન જેવી. તેમાં સ્ત્રીરત્નની^૩ યોનિ શંખ જેવાં આવર્તવાળી હોય છે; તેમાં ઉત્પન્ન થયેલો ગર્ભ અવરૂપ નાશ પામે છે. કાચ્યા જેવી ઉત્પન્ન યોનિમાં તીર્થંકર, ચક્રવર્તી, વામુદેવ અને બલરામ પેદા થાય છે; ન્યારે વાંસના પાન જેવી યોનિમાં અન્ય જનો પેદા થાય છે.

—શતક ૧૦, ઉદ્દે ૨

૧. પૃથ્વીઆદિની, અને સંમૂર્છનજ મનુષ્યાદિની.

૨. દેવશય્યામાં વસેલી દંકાયેલ આંખવાળા અસંખ્યાત ભાગ જેટલો દેવ ઉત્પન્ન થાય છે; અને નરકમાં વસેલી પીંતના ગોખ પણ વાસેલી બારી જેવા હોય છે; તેમાં ઉત્પન્ન થયા બાદ તેમની આકૃતિ વધતાં તેઓ નીચે ગળડે છે.

૩. જેમકે, ચક્રવર્તીને પ્રાપ્ત થઈ સ્ત્રીરત્ન.

૪

મર્ત્તવાસ

૧

ગૌં—હે ભગવન્ ! ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થતો હવ ઇન્દ્રિય-વાળો ઉત્પન્ન થાય કે ઇન્દ્રિય વિનાનો ?

મં—હ્યે દ્રિયો—મ્યૂલ ઇન્દ્રિયોની અપેક્ષાએ ઇન્દ્રિય વિનાનો ઉત્પન્ન થાય; અને ભાવઇન્દ્રિય (ચેતન્યની શક્તિ) ની અપેક્ષાએ ઇન્દ્રિયવાળો ઉત્પન્ન થાય.

ગૌં—હે ભગવન્ ! ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થતો હવ શરીરવાળો ઉત્પન્ન થાય કે શરીર વિનાનો ઉત્પન્ન થાય ?

મં—હે ગૌતમ ! ઔપારિક, વૈક્રિય અને આહારક — એ ત્રણ મ્યૂલ શરીરોની અપેક્ષાએ શરીર વિનાનો ઉત્પન્ન થાય, અને તૈજસ તથા કાર્મણ્ય એ સુદમ શરીરોની અપેક્ષાએ શરીરવાળો ઉત્પન્ન થાય.

ગૌં—હે ભગવન્ ! હવ ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થતાં વેત નુ ખાય છે ?

મં—હે ગૌતમ ! પરપર એકંદ્રં થયેલું માતાનું, આર્તવ અને પિતાનું વીર્ષ ખાય છે.

ગૌં—હે ભગવન્ ! ગર્ભમાં ગયા બાદ હવ શુ ખાય છે ?

મં—હે ગૌતમ ! ગર્ભમાં ગયા બાદ હવ માતાએ ખાધેલ અનેક પ્રકારના રમવિકારોના એક ભાગ સાથે માતાના આર્તવને ખાય છે.

ગૌં—હે ભગવન! ગર્ભમાં ગયેલા જીવને વિષ્ટા હોય, મૂત્ર હોય, શ્લેષ્મ હોય, નાકનો મેલ હોય, વમન હોય અને પિત્ત હોય !

મં—હે ગૌતમ! ના હોય. કારણ કે, ગર્ભમાં ગયા પછી જીવ જે આહારને ખાય છે તેને કાનપણે, ચામડીપણે, હાડકાપણે, મજ્જનપણે, વાળપણે, દાઢીપણે, ફેંવાટાપણે અને નખપણે પરિણુમાવે છે. મારે તેને વિષ્ટાદિક ન હોય.

ગૌં—હે ભગવન! ગર્ભમાં ગયેલા જીવ મોં વડે આહાર ખાય છે ?

મં—ના ગૌતમ ! કારણ કે, ગર્ભમાં ગયેલા જીવ આખા શરીર વડે આહાર કરે છે. પુત્રજીવને રસ પહોંચાડવામાં કારણુમૂત અને માતાને રસ લેવામાં કારણુમૂત 'માતૃજીવ-રસહરણી' નામે નાડી છે. તે માતાના જીવ સાથે સંબંધ છે અને પુત્રના જીવને અડકેલી છે. તેનાથી પુત્રનો જીવ આહાર લે છે, અને આહારને પરિણુમાવે છે. તથા બીજી પણ એક નાડી છે, જે પુત્રના જીવ સાથે સંબંધ છે અને માતાના જીવને અડકેલી છે; તેનાથી પુત્રનો જીવ આહારનો મય અને ઉપમય કરે છે.

ગૌં—હે ભગવન! (ગર્ભમાં) માતાનાં (એટલે કે માતા તરફથી મળેલાં) અગ્નિ કેટલાં હોય છે ?

મં—હે ગૌતમ ! માતાનાં અગ્નિ ત્રણ હોય છે : માંસ, કોષ્ટી અને માયાનું બેળું (મસ્તુલુંગ^૧).

૧. ડીકાકાર કહે છે કે બીજાઓ તેનો અર્થ ચરબી, કેફસાં વગેરે કરે છે.

ગૌં—હે ભગવન્ ! પિતાનાં અંગે કેટલાં હોય છે ?

મં—હે ગૌતમ ! પિતાનાં અંગે ત્રણ હોય છે : હાડકાં, મજ્જા અને કેશ-દાઢી-રોમ-નખ.^૧

ગૌં—હે ભગવન્ ! તે માતા અને પિતાનાં અંગે સંતાનના શરીરમાં કેટલા કાળ સુધી રહે ?

મં—હે ગૌતમ ! સંતાનનું શરીર નેટલા કાળ સુધી રહે નેટલા કાળ સુધી.

ગૌં—હે ભગવન્ ! ગર્ભમાં દાખલ થયા બાદ કોઈ જીવ નૈરયિકમાં ઉત્પન્ન થાય ? અર્થાત્ ગર્ભમાં રહેલો જીવ પણ નરકને યોગ્ય કર્મો બાંધી, મરીને નરકમાં ઉત્પન્ન થાય ?

મં—હે ગૌતમ ! કોઈ સંગી, પંચેન્દ્રિય અને સર્વ પદાર્થોથી પૂરો થયેલો જીવ, શત્રુનું લક્ષ્ય આવેલું સાંભળી, વીર્યલઙ્ગિધ વડે અને વૈક્રિયલઙ્ગિધ^૨ વડે આત્મપ્રદેશોને ગર્ભથી બહારના ભાગે ફેંકે છે, અને વૈક્રિય સમુદ્ધાત કરી, ચતુરંગી સેના બનાવે છે, અને તેના વડે શત્રુના લશ્કર સાથે યુદ્ધ કરે છે. પછી તે પૈસાનો લાલચુ, રાજ્યનો લાલચુ, ભોગનો લાલચુ, તથા કામનો લાલચુ જીવ, તે રાજધાનીમાં જ ચિત્ત, મન, આત્મપરિણામ, અધ્યવસાન (પ્રયત્ન), અને આવધાનતાવાળો, તથા તેને માટે ક્રિયાઓ કરનારો અને તેના જ

૧. ઉપર માતાના અને પિતાનાં જે અંગે ગણાવ્યાં, તે સિવાયના અંગે માતાપિતા બંનેનાં સાધારણ અંગે કહેવાય છે. કેમકે તેમાં પિતાના શુક્રનો અને માતાના આર્તવનો સરખી રીતે વિકાર હોય છે. —ટીકા.

૨. એક શક્તિવિશેષ. તે જીવે પ્રાપ્ત થયો હોય તેવા જીવની આ વાત છે.

સંસ્કારવાળો બની એ સમયે જો મરણ પામે, તો તે નૈરયિકામાં ઉત્પન્ન થાય.

ગૌ૦—હે બ્રહ્મવત્ ! ગર્ભમાં ગયેલો જીવ દેવલોકે જાય !

મ૦—હે ગૌતમ ! કોઈ સંગી, પર્યેદિય અને સર્વ પર્યામિથી પૂર્ણ થયેલો જીવ ઉત્તમ અમણ કે આઠણ પામે, એક પછી ધાર્મિક અને આર્યાવચન સાંબળી, તરત જ સંવેગથી ધર્મમાં અદાણ, ધર્મમાં તીવ્ર અનુરાગથી રંગાયેલો, ધર્મનો લાલચુ, પુણ્યનો લાલચુ, સ્વર્ગનો લાલચુ, મોક્ષનો લાલચુ, તેમાં ચિત્તવાળો, તેમાં મનવાળો, તેમાં આત્મ-પરિણામવાળો, તેમાં અધ્યવસાયવાળો, તેમાં તીવ્ર પ્રયત્નવાળો, તેમાં સાવધાનતાવાળો, તેને મારે ક્રિયાઓ કરનારો, અને તેના સંસ્કારવાળો બની, તે સમયે જો મરણ પામે, તો તે દેવલોકે જાય.

ગૌ૦—હે બ્રહ્મવત્ ! ગર્ભમાં ગયેલો જીવ ચતો હોય, પડખાબેર હોય, ફેરી જોયે કુણ્ડ હોય, શિબેલો હોય, એઠેલો હોય કે સૂતેલો હોય ? તથા ત્યારે માતા સૂતી હોય ત્યારે સૂતો હોય, ત્યારે માતા જાગતી હોય ત્યારે જાગતો હોય, માના મુખી હોય ત્યારે મુખી હોય અને માતા દુઃખી હોય ત્યારે દુઃખી હોય ?

મ૦—હા ગૌતમ ! હવે જો તે ગર્ભ પ્રસવ સમયે માયા દ્વારા કે પગ દ્વારા આવે તો સરખી રીતે આવે; અને જો આડો થઈને આવે તો મરણ પામે. જે જીવ બહાર આવે તેનાં કમો અશુભ હોય નો તે જીવ કદરૂપો, દુર્વાર્ણી, દુર્ગંધી, ખરાબ રસવાળો, ખરાબ સ્પર્શવાળો, અનિષ્ટ, અકાંત, અપ્રિય, અશુભ, અમનોગ, સંભારિયો પણ સારો ન

વાગે તેવો, દીન સ્વરવાળો, દીન સ્વરવાળો, અનિષ્ટ સ્વરવાળો, અકાંત સ્વરવાળો, અપ્રિય સ્વરવાળો, અનુભ સ્વરવાળો, અમનોદ્ય સ્વરવાળો, સંભાર્યો પણ સારો ન લાગે તેવા સ્વરવાળો અને જેનું વચન કોઈ ન માને તેવો (અનાદેયવચન) થાય, પણ જો તેનાં કર્મો શુભ હોય, તે નેત્રી બિંદુ થાય.

ગૌ.—હે ભગવન! તે એ પ્રમાણે છે, હું ભગવન! તે એ પ્રમાણે છે.^૧

—શતક ૧, ઉદે. ૭

૨

કાળાંતરે પાણીને વરમવામાં જે નિમિત્તરૂપ હોય તે ‘ઉદ્દગર્ભ’ કહેવાય છે. તે ઉદ્દગર્ભ ચાર પ્રકારનો કલ્પો છે : એમ, ધૂમસ, ખગ્ન હડક અને ખગ્ન તડકો. આ ચારમાની કોઈ વસ્તુ જે દિવસે થાય, તે દિવસથી માંડીને વધારેમાં વધારે ૭ માસ પછી તે જડર પાણીને વગસાવે, જે તે અખડિત હોય તો. મહા માસમાં દિમપાત, કાગણુ માસમાં વાદળાનો ઘેરાવો, ચૈત્ર માસમાં અત્યંત હાડી તથા ગરમી, અને વૈશાખ માસમાં વીળણી, પાણી, પવન અને વાદળાં તથા આગળ ગણાવેલાં તમામ — એ ઉદ્દગર્ભ કહેવાય છે *

૧. તદુપચેતારિક પ્રકીર્ણકમા નર્મ તથા શરીર સંબંધે આપેલી વિરોધ હકીકતો માટે જુઓ આ પ્રકરણને અતે નિ. ન. ૧ પા ૪૨૭

* વધુ માટે જુઓ ધ્યાનાંગ ચતુર્થગ્ધાન.

ગૌં—હે ભગવન્! ઉદ્દગર્ભ કેટલા સમય સુધી ઉદ્દગર્ભરૂપે રહે?

મં—હે ગૌતમ! ઓછામાં ઓછા એક સમય, અને વધારેમાં વધારે છ મહિના.

ગૌં—હે ભગવન્! તિર્યગ્યોનિકગર્ભ કેટલા સમય સુધી ગર્ભરૂપે રહે?

મં—હે મૌતમ! ઓછામાં ઓછું અંતર્મુહૂર્ત અને વધારેમાં વધારે આઠ વરસ.

ગૌં—હે ભગવન્! અનુપીગર્ભ કેટલા સમય સુધી અનુપીગર્ભરૂપે રહે?

મં—હે ગૌતમ! ઓછામાં ઓછું અંતર્મુહૂર્ત અને વધારેમાં વધારે બાર વરસ.

માતાના પેટની વચ્ચે રહેલ ગર્ભનું શરીર તે ‘કાય’ તે શરીરમાં ઉત્પન્ન થતું તે ‘કાયબવ’ અને તેમાં જ જે જન્મેલા હોય તે કાયબવસ્થા કહેવાય. કેઈ એક જીવ હોય, તેનું શરીર ગર્ભમાં રચાઈ ગયું હોય. પછી તે જીવ તે શરીરમાં પોતાની માતાના ઉદરમાં બાર વર્ષ સુધી રહી, મરણ પામી, પાછો પોતે રચેલ તેને તે શરીરમાં ઉત્પન્ન થઈ પાછો બાર વર્ષ સુધી રહે, અને એ પ્રકારે ચોવીસ વર્ષ સુધી કાયબવસ્થા રહી શકે.

ગૌં—હે ભગવન્! કાયબવસ્થા કેટલા સમય સુધી ‘કાયબવસ્થા’ રૂપે રહે?

મં—હે ગૌતમ! ઓછામાં ઓછું અંતર્મુહૂર્ત અને વધારેમાં વધારે ૨૪ વર્ષ.

મનુષ્યો અને તિર્થંચોના વીર્યમાં બાર મુહૂર્ત નુર્ધી મંતાનોત્પાદિકા શક્તિ રહે છે. માટે તે વીર્ય બાર મુહૂર્ત નુર્ધી યોનિજૂત કહેવાય છે. પરંતુ તે બાર મુહૂર્ત જોટલા કાળમાં ગાય વગેરેની યોનિમાં પડેલુ જમૈંથી નવમે^૧ નાદ વગેરેનું પણ વીર્ય તે વીર્ય જ ગણાય અને તે વીર્યના સમુદાયમાં જે એક જીવ ઉત્પન્ન થાય છે. તે જધાઓના પુત્ર કહેવાય.

ગૌં—હે ભગવન્ ! મનુષી અને પચ્ચેદિય તિર્થંચોના મંત્રથી યોનિગત વીર્ય કેટલો કાળ ‘યોનિજૂત’ રહે રહે ?

મં—હે ગૌતમ ! ઓઝામાં ઓઝું અનમુહૂર્ત અને વધારેમાં વધારે બાર મુહૂર્ત.

ગૌં—હે ભગવન્ ! એક જીવ એક બધમાં કેટલા જાણુનો પુત્ર થાય ?

મં—હે ગૌતમ ! ઓઝામાં ઓઝા એક જાણુનો. એ જાણુનો કે ત્રણ જાણુનો અને વધારેમાં વધારે જમૈં થી નવમે^૧ જાણુનો.

ગૌં—હે ભગવન્ ! એક જીવને એક બધમાં કેટલા પુત્રા થાય ?

મં—હે ગૌતમ ! જી અને પુરુષને કામોત્તેજિત યોનિમાં મૈયુનરૂપ હેતુવાજો મયોગ થાય છે; ત્યાર પછી તે અને વીર્ય અને શ્લેષીનો મંબધ કરે છે અને પછી તેમાં ઓઝામાં ઓઝા એક, એ કે ત્રણ અને વધારેમાં વધારે એ થી નવજાત મુર્ધી જીવ પુત્ર તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે.^૨

૧. માણસો વગેરે જ્યાં એક વાર સંયોગ કરે છે, ત્યાં પણ તેમના ગર્ભમાં એ થી નવ જાત જીવો ઉત્પન્ન થાય છે.

ગૌ.—હે ભગવન્! મૈથુનને સેવનો મનુષ્ય દેવા : પ્રકારની કિંસા કરે છે?

મૃ.—હે ગૌતમ! જેમ કાંઈ પુરુષ નવાવેલા સોનાના મળિયાને કે ભરેલી પોલા વાંસની નળીમાં કે ખૂરની નળીમાં ખેંસે, અને તે કે વગેરેનો ધ્વંસ કરે, તે પ્રમાણે પુરુષ, યોનિમાં રહેલ જીવોનો નાશ કરે છે,

—શતક ૨, ઉદ્દે ૫

૩

ગૌ.—હે ભગવન્! ઇન્દ્રો સંજંધી, શકનો દત્ત, હરિભંગમેસિ નામનો સેનાપતિ દેવ ત્યારે સ્ત્રીના ગર્ભનું સંહરણુ કરે છે, ત્યારે એક ગર્ભાશયમાંથી મર્મ લઈને ખીજા ગર્ભાશયમાં મૂકે છે, કે ગર્ભાશયમાંથી લઈને યોનિ દ્વારા ખીજના ઉદરમાં મૂકે છે, કે યોનિ દ્વારા ગર્ભને કાઢીને ખીજા ગર્ભાશયમાં મૂકે છે, કે યોનિ દ્વારા ગર્ભને પેટમાંથી કાઢીને પાંછા યોનિ દ્વારા જ ખીજના પેટમાં મૂકે છે?

મૃ.—હે ગૌતમ! પોતાના હાથ વડે ગર્ભને અડી અડીને અને તે ગર્ભને ખીડા ન થાય તેવી રીતે યોનિ દ્વારા બહાર કાઢીને ખીજા ગર્ભાશયમાં મૂકે છે. .

અને જન્મ પણ હો છે. મનુષ્ય સ્ત્રીની યોનિમાં લોકે ધણા જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, પણ તે બધાય જન્મતા નથી. —દીકા ૦

૧. એક ભત્રીની વનસ્પતિનો એક ભત્રીનો ભાગ.

૨. બધા ચિકિત્સામાંથી આ ચિકિત્સ જ સ્ત્રીકારવાનું ક્ષુ કારણ દીકાકર નથી આપતા. માત્ર એટલું જણાવે છે કે, સામાન્ય ક્રમમાં યોનિ વાટે જ ગર્ભ બહાર આવે છે.

ગૌં—હે ભગવન્! મને દત્ત હરણેમસિ દેવ સ્ત્રીના ગર્ભને નખતી ટોચ વાટે યા તો ઝંવાડાના છિદ્ર વાટે અંદર ? મૂકવા કે બહાર કાઢવા સમર્થ છે ?

મં—હા ગૌતમ! ઉપરાંત તે દેવ ગર્ભને કાંઈ પણ ઝાંઝી કે વધારે ખીડા થવા દેતો નથી; તથા તે ગર્ભના શરીરનો છેદ — શરીરની કાપડૂપ — કરે છે અને પછી તેને ઘણો મુશ્કેલીને અંદર મૂકે છે કે બહાર કાઢે છે.^૧

—સતક ૫, ઉદે ૪

૫

મોક્ષ

ગૌં—હે ભગવન્! વીતેલા અનંત શાશ્વત કાળમાં સાધક મનુષ્ય કેવલ મગમથી, કેવલ મંવરથી, કેવલ મલ્લયર્મવાસથી અને કેવલ મમિતિ-મુખિના પાવનથી મિદ્ધ થયો, લુદ્ધ થયો અને મર્વ દુઃખોનો નાશ કરનાર થયો ?

મં—હે ગૌતમ! એ વાત ભગવન્ નથી. કારણકે જે કોઈ અંતિમ શરીરવાળા સામકે જ્ઞાન અને દર્શન પ્રાપ્ત કરી, અરિહંતપણુ, જિનપણુ અને કેવલજ્ઞાનીપણુ પ્રાપ્ત કર્યું છે, તે જ મિદ્ધ, લુદ્ધ અને મુક્ત થયો છે, શાંત છે, અને થશે.

ગૌં—હે ભગવન્! વીતેલા અનંત શાશ્વત કાળમાં કેવલજ્ઞાની મનુષ્યે મિદ્ધ-લુદ્ધ-મુક્ત થઈને મર્વ દુઃખોનો નાશ કર્યો ?

૧. દીકરાને કહે છે કે, ગર્ભની કાપડૂપ ક્યાં વિના નખતી ટોચ વગેરે માર્ગે ગર્ભને કાઢવો કે ગ્રામણ કરવો અશક્ય છે. પણ એમ કહેવું એ ઝાંઝી વગરને અશક્ય કહેવા જેવું છે.

મ૦—હા ગૌતમ! તે સિદ્ધ થયો ને તેણે મર્ત્યુરોનો નાશ કર્યો. વર્તમાનકાળમાં પણ તેમ જ છે અને ભવિષ્યકાળમાં પણ તેમ જ થશે.

ગૌ૦—હે ભગવન્! ને જ્ઞાન અને દર્શન પ્રાપ્ત કરનારા અરિહંત, જિન અને કેવલજ્ઞાની પુરુષો ‘અણમરણુ’—પૂર્ણ કહેવાય ?

મ૦—હા ગૌતમ! નેઓ ‘અણમરણુ’—પૂર્ણ કહેવાય.

ગૌ૦—હે ભગવન્! ને એ પ્રમાણે છે, ને એ પ્રમાણે છે,

—શતક ૧, ઉવે૦ ૪

ગૌ૦—હે ભગવન્! કર્મરહિત જીવની ગતિ સ્વીકારાય !

મ૦—હા ગૌતમ! સ્વીકારાય.

ગૌ૦—હે ભગવન્! કર્મરહિત જીવની ગતિ કેવી રીતે સ્વીકારાય ?

મ૦—હે ગૌતમ! (૧) નિઃસંગપણાથી, નીરાગપણાથી અને ગતિના પરિણામથી,^૧ (૨) બંધનનો છેદ થવાથી, (૩) નિરિધન થવાથી—કર્મરૂપ દમ્બનથી મુક્ત થવાથી અને (૪) પૂર્વપ્રયોગથી કર્મરહિત જીવની ગતિ સ્વીકારાય છે.

૧. જેમ કાઈ પુરુષ હિંદુ વિનાના મુક્ત તુંગડાને કર્મપૂર્વક અત્યંત સંસ્કાર કરીને ડાબ અને કુશવડે પીટે, ત્યાર પછી તેને માટીના આદિ વેપથી લીધે, લીધીને તાપમાં

૧. વજન ઓછું થઈ જવાથી નીચેની કે તીરછી ગતિ બદલાઈ, કુપર જતી ગતિ થાય તે.

સુકવં તથા સારમાઃ તેને તાગ વિનાના અને ન તરી શકે,
તત્રા કીડા પાળીમા નાખે તે લુંમઃ માગીના આદ્ય તપથી
બાર થયેલુ હાનાથી પાળીના ઉપરના તગિયાને શાડીન નીચ
જમીનને તગિયે બેમે ૧ હા, બેમે દર ધીમે ધીમે તે આ
ક્ષેપનો ક્ષય થતા માડે ત્યારે તે ઝંચુ આનતુ જન્ય અને
અતે કેવું ઉપર આવે ૧ હા, આવે ને પ્રમાણે, હે ગૌતમ
નિમગપણથી નીમગપણથી અને મનિના પરિણામથી
કર્મગહિત જીવની ગતિ સ્વીકારાય છે

(૨) જેમ કોઈ એક પટાળાની લીગ મગની નીમગ,
અમહની રીગ, સીમગની રીગ, અને એરડાનુ કલ તડ
મૂકયા હોય, તે સુકાય ત્યારે તે ફૂગીને તેમાંથી બીજા
ફૂગીની એક બાજુએ ઊડે, ન પ્રમાણે મવનનો ક્ષય થતાથી
કર્મગહિત જીવની ગતિ સ્વીકારાય છે

(૩) હે ગૌતમ ૧ બાકડામાંથી છૂટેના ધુમાડાની
આવાવિઃ ગતિ (આ ન હોય ના) જાયે પ્રવર્તે છે,
તેમ કર્મગ્ર ઇધનથી મુક્ત થતાથી કર્મગહિત જીવની ગતિ
પ્રવર્તે છે

(૪) જેમ કોઈ એક ધડુકથી છૂટેના બાણની ગતિ
(પ્રતિમધ ન હોય નો) વત્ય તરફ પ્રવર્તે છે, તેમ પૂર
પ્રયોગથી કર્મગહિત જીવની ગતિ સ્વીકારાય છે

—ગત્ય ૭ ઉદે. ૧

ટિપ્પણ

ટિપ્પણ નં. ૧

ગર્ભશાસ્ત્ર (શ્રીત-દુલ્લભચારિક પ્રકીર્ણકમાંથી) :

સામાન્ય રીતે શ્રવ મર્જની અંદર ગર્ભને સાડા સિતોનેર દિવસ અર્થાત્ નવ માસ ઉપર સાડાસાત દિવસ રહે છે. સ્ત્રીની ફેટી નીચે ફૂલના નાળ જેવા ઘાટવાળી બે નાડીઓ હોય છે; અને તેની નીચે નીચા મુખવાળી અને ફૂલના ડોડા જેવી યોનિ હોય છે. તેની નીચે આંગાની માંજર જેવા ઘાટવાળી માંસની માંજર હોય છે. તે માંજર ઋતુસમયે ફૂટે છે, અને તેમાંથી શ્લેષ્મીનાં જિંદુ ઋરે છે. દરે ને ઋરતાં શ્લેષ્મીનાં જિંદુઓમાંથી જેટલાં જિંદુઓ પુરુષના વીર્યથી મિશ્રિત થઈ, તે ડોડાના જેવા આકારવાળી યોનિમાં જાય છે. તેટલાં જિંદુઓ શ્રવની ઉત્પત્તિને યોગ્ય છે. આર મુહૂર્ત પછી તે યોનિમાં આવેલાં પૂર્વોક્ત શ્લેષ્મીનાં જિંદુઓમાં રહેલી. શ્રવની ઉત્પત્તિની યોગ્યતા નાશ પામે છે. પંચાવન વર્ષ પછી સ્ત્રીની યોનિ શ્લાન થાય છે, તથા પંચોતેર વર્ષ પછી પુરુષ ધણે ભાગે નિર્જાન થઈ જાય છે. ઉપરની વાત સો વર્ષની આવરદાવાળાં મનુષ્યો માટે જાણવી. તેથી ઉપરની આવરદાવાળા - પૂર્વકાટિ મુધી શ્રવનારા - મનુષ્યો માટે એ વિશેષ છે કે, તેવી જાતની સ્ત્રીઓની યોનિ બ્યારે તનું અડધું આયુષ્ય જાડી રહે છે ત્યારે ગર્ભોત્પત્તિ માટે અયોગ્ય થાય છે, તથા પુરુષ તેના આયુષ્યનો વીમમો ભાગ જાડી રહે ત્યારે નિર્જાન બને છે. ઋતુકાળને પ્રાપ્ત થયેલી સ્ત્રીની યોનિમાં આર મુહૂર્ત જેટલા સમયે જોયી નવ લાખ શ્રવો ઉત્પન્ન થાતા.

છું; તથા વધારેમાં વધારે એક જીવને બસેથી નવમેં સુધી જન્મક (પિતા) હોઈ શકે છે. જીવ ગર્ભાવાસમાં વધારેમાં વધારે બાર વર્ષ સુધી રહે છે. તિર્થંત્રોમાં જીવ ગર્ભાવાસમાં વધારેમાં વધારે આઠ વર્ષ સુધી રહે છે. સ્ત્રીની જન્મણી રૂપે પુત્ર કિત્પત્ર થાય છે, ડાબી રૂપે પુત્રી, અને વચ્ચે નપુંસક.

જ્યારે માતા અને પિતાનો મયોગ થાય છે, ત્યારે પહેલે વખતે જીવ માતાનું શોલી અને પિતાનું વીર્ય એ બેથી મિશ્રિત થયેલ ધ્રુણા ઊપજે નેવો મલિન પદાર્થ ખાય છે; અને તેને ખાઈને ગર્ભપણે જીવજે છે. ત્યાર બાદ માત્ર દિવસે ને ગર્ભ વલવણ થાય છે. પછી બીજા સાત દિવસે ને પરપોટા જેવો થાય છે. પછી તેની પેશા બને છે અને પછી તે કઠણ પેગા જેવો થાય છે. પહેલે મહિને ગર્ભનું વજન એક કર્ગ્ર બોહું એક પલ થાય છે.^૧ બીજે માસે ગર્ભ કઠણ પેશા જેવો થાય છે. ત્રીજે માસે તે માતાને દોહડ કિત્પત્ર કરે છે; ચોથે માસે માતાનાં અંગોને પુષ્ટ કરે છે, પાંચમે માસે ને પેગામાંથી હાથના, પમના અને માથાનો એમ પાંચ અંકુર ફટે છે. છઠ્ઠે મહિને પિત્ત અને શેષ્ણિત ઊપજે છે. માત્રમે મહિને સાતમો નસો, પાંચસે માંસપેશાઓ, મોટી નવ ધમણીઓ, અને દાઢી તથા મૂઝ સિવાય નવાઝુ-કાખ રોમકૂપો ઊપજે છે. વળી દાઢી અને મૂઝના મળીને માઝાત્રણ કરોડ રોમકૂપો નીપજે છે. આઠમે મહિને ને પૂરે-પૂરાં અંગવાળો બને છે. તે ગર્ભને કાળના દીંટા જેવી તથા

૧. સોળ માસાનો હર્ષ, તથા ચાર કર્ગ્રો એક પલ.

કમળના નાળ જોવા ધાટવાળો. નાભિ ઉપર રેતહરણી નામની નાડી હોય છે; અને તે નાડી માતાની નાભિ સાથે સંગદ્ધ હોય છે. તે વાટે ગર્ભમાં જીવ જોગ પ્રવળ કરે છે. અને તે વડે જન્મે લાં સુધી વૃદ્ધિ પામે છે. . . . નવ માસ વીત્યા પછી, કે નવ માસ પૂરા થતા પહેલાં તે ગર્ભવતી સ્ત્રી નીચેના ચારમાંથી એકને પ્રસવે છે : પુત્રીને, પુત્રને, નપુંસકને કે પિંડ (ખિંબ) ને. ત્યારે વીર્ય જોઈ અને જોગ વધારે હોય ત્યારે પુત્રી થાય; વીર્ય વધારે અને જોગ જોઈ હોય, ત્યારે પુત્ર થાય; જોગ સરખાં હોય ત્યારે નપુંસક થાય; અને ક્રતુવર્તી સ્ત્રીનો સંયોગ થાય ત્યારે કોઈ આકાર વિનાનો માંસપિંડ (ખિંબ) થાય. કોઈ મહાપાપી જીવ વધારેમાં વધારે બાર વરસ સુધી ગર્ભાવાસમાં રહે છે.

[આથી આગળ પુરુષ અને સ્ત્રીના શરીરની પાંસળાઓ, નસો વગેરેનું વર્ણન, સોહી વગેરે ધાતુઓનું વર્ણન, હૃદયાદિ અવયવોનું વર્ણન, વગેરે વિગતો છે.]

૬: જીવ વિષે પરચૂરણ વિગતો

૧

ગૌ.—હે ભગવન! નૈરયિકામાં ક્રિપાળો નૈરયિક શું એક ભાગ વડે એક ભાગને આશરીને ઉત્પન્ન થાય, એક ભાગ વડે સર્વ ભાગને આશરીને ઉત્પન્ન થાય, સર્વ ભાગ વડે એક ભાગને આશરીને ઉત્પન્ન થાય કે સર્વ ભાગ વડે સર્વ ભાગને આશરીને ઉત્પન્ન થાય ?

મ.—હે ગૌતમ! સર્વ ભાગ વડે સર્વ ભાગને આશરીને ઉત્પન્ન થાય. ‘જીવ પોતાના સર્વ ભાગો વડે,

-નારકીનાં સર્વ ભાગોને નિપજાવે છે. તે આખા નારકીપણે
જાપતે છે. કારણ કે ત્યાં પૂર્ણ કારણ હોય, ત્યાં પૂર્ણ
કાર્ય જ નીપતે.’

તે જ અગાણે નૈરયિકામાં ઉત્પદ્યમાન નૈરયિક પોતાના
અર્ધ ભાગ વડે સર્વ ભાગને આશરીને આહાર પણ કરે છે.
જ્ય ત્યારે ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે પોતાના બધા પ્રદેશો વડે
ખાવા મગેલી બધી વસ્તુઓનો આહાર કરે છે.

જેવું ઉત્પત્તિ વિષે તેવું ઉદ્ધર્તના^૧ વિષે પણ જણાવું.

૨

• ગૌતમ ! હે ભગવન્ ! વચ્ચે જેમ સાદિ માંત, છે, તેમ
જીવો પણ સાદિ સાંત છે ?

મં—હે ગૌતમ ! કેટલાક જીવો સાદિ સાંત છે. કેટલાક
જીવો સાદિ અનંત છે, કેટલાક અનાદિ માંત છે, અને
કેટલાક અનાદિ અનંત છે.

ગૌં—હે ભગવન્ ! તે કેવી રીતે ?

મં—હે ગૌતમ ! નૈરયિકા, તિર્યચ્ચોનિકા, મનુષ્યો
અને દેવો નરકાદિ ગતિમાં થતા ગમનની અપેક્ષાએ માદિ,
અને સાંધી થતા આગમનની અપેક્ષાએ સાંત છે.
સિદ્ધગતિની અપેક્ષાએ સિદ્ધી સાદિ અનંત છે; કારણ કે
સાંધી પાછા ફરવાપણું નથી. ભવસિદ્ધિકો (કદી મુક્ત
થવાની યોગ્યતાવાળા જીવો) એ પ્રકારની લબ્ધિ (શક્તિ)ની

૧. દેવ અને નારકી પોતાનો ભવ પૂરો કરી અન્ય ભવમાં
જાય, તેને ઉદ્ધર્તના કહે છે.

અપેક્ષાએ અનાદિ સાંત છે; કારણ કે (મુક્ત યવાની ચોખ્ખાનારૂં) એ લખ્ખિ સિદ્ધપણ પામ્યા પછી નાશ પામે છે. અભવસિદ્ધિકો (કદી મુક્ત યવાની ચોખ્ખતા વિનાના શ્રવો) સંસારને અપેક્ષી અનાદિ અનંત છે. *

—શતક ૧, ઉદ્દે. ૩

૩

ગૌં—હે ભગવન! શ્રવો વધે છે, ઘટે છે કે અવસ્થિત રહે છે?

મં—હે ગૌતમ! શ્રવો વધના નથી, કે ઘટતા નથી પણ અવસ્થિત રહે છે.

ગૌં—હે ભગવન! નૈરયિકો શું વધે છે, ઘટે છે કે અવસ્થિત રહે છે?

મં—હે ગૌતમ! નૈરયિકો વધે પણ છે, ઘટે પણ છે અને અવસ્થિત પણ રહે છે. એ પ્રમાણે છે કે વૈમાનિકે જેવો સુધી ભણ્યો.

ગૌં—હે ભગવન! સિદ્ધી વધે છે, ઘટે છે કે અવસ્થિત રહે છે?

મં—હે ગૌતમ! સિદ્ધી વધે છે, અને અવસ્થિત પણ રહે છે; પરંતુ કદી ઘટતા નથી.

ગૌં—હે ભગવન! કેટલા કાળ સુધી શ્રવો વધ્યા-ઘટ્યા વિના અવસ્થિત રહે ?

* મહાવીરનો આ સ્વાદ્વાદી ઉત્તર ધ્યાનમાં રાખવા જેવો છે.

મ૦—હે ગૌતમ ! સર્વકાળ સુધી. (કારણ કે કુલ જીવોની સંખ્યામાં વધઘટ થતી નથી. અમુક ગતિમાં જીવોની વધઘટ ભલે થાઓ.)

—શતક ૫, ઉદ્દે. ૮

૪

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! જીવ ચૈતન્ય છે, કે ચૈતન્ય જીવ છે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! જીવ નિયમથી ચૈતન્ય છે; અને ચૈતન્ય પણ નિયમે, જીવ છે.

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! જીવ નૈરયિક છે કે નૈરયિક જીવ છે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! નૈરયિક તો નિયમે જીવ છે અને જીવ તો નૈરયિક પણ હોય તથા અનૈરયિક પણ હોય. એ પ્રમાણે અન્ય ગતિના જીવોનું પણ જાણવું.

ગૌ૦—હે ભગવાન્ ! જીવે—પ્રાણ ધારણ કરે—તે જીવ કહેવાય, કે જીવ હોય તે પ્રાણ ધારણ કરે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! પ્રાણ ધારણ કરે તે તો નિયમથી જીવ કહેવાય; પરંતુ જે જીવ હોય તે પ્રાણ ધારણ કરે પણ ખરો (સંસારી દશામાં) અને ન પણ કરે (સિદ્ધ દશામાં).

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! પ્રાણ ધારણ કરે તે નૈરયિક કહેવાય કે નૈરયિક હોય તે પ્રાણ ધારણ કરે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! નૈરયિક તો નિયમથી પ્રાણ ધારણ કરે; પણ પ્રાણ ધારણ કરનાર તો નૈરયિક પણ હોય અને અનૈરયિક પણ હોય.

ગૌં—હે ભગવન્! ભવસિદ્ધિ નૈરયિક હોય કે નૈરયિક ભવસિદ્ધિ હોય?

મં—હે ગૌતમ! ભવસિદ્ધિ નૈરયિક પણ હોય અને અનૈરયિક પણ હોય; તથા નૈરયિક ભવસિદ્ધિ પણ હોય અને અભવસિદ્ધિ પણ હોય.

—શતક ૬, ઉદ્દે ૧૦

૫

ગૌં—હે ભગવન્! એક એક જીવના કેટલા જીવપ્રદેશો^૧ કલા છે?

મં—હે ગૌતમ! જેટલા લોકાકાશના પ્રદેશો કલા છે, તેટલા એક એક જીવના પ્રદેશો કલા^૨ છે.

—શતક ૮, ઉદ્દે ૧૦

ગૌં—હે ભગવન્! કાચબો, ગોધા, ગાય, મનુષ્ય, કે મહિષના તથા તે બધાની શ્રેણીના બે, ત્રણ કે સંખ્યાતા ખંડ કયાં હોય, તે તેઓની વચ્ચેના ભાગ જીવપ્રદેશથી સ્પૃષ્ટ હોય?

મં—હા, ગૌતમ! હોય.

ગૌં—હે ભગવન્! કોઈ પુરુષ એ ખંડોના વચ્ચેના ભાગને હાથથી, આંગળાથી કે સળાથી સ્પર્શ કરે, તથા છેદે

૧. અપિમાન્ય અંશ તે પ્રદેશ. અણુઓ તે જ દ્રવ્યથી છૂટા થઈ શકે છે; જ્યારે પ્રદેશો જીવથી કદી છૂટા પડી શકતા નથી. એક અણુ જેટલી જગા રોકે તે ભાગને પ્રદેશ કહેવાય.

૨. કારણકે જ્યારે જીવ વિસ્તાર પામે ત્યારે વધારેમાં વધારે લોકાકાશ જેટલા પ્રદેશને વ્યાપી શકે છે, જેમકે કેવલિ-સમુદ્ધાત વખતે. જુઓ 'યોગશાસ્ત્ર' પા. ૧૩૩.

કે જાણે, તો તે જીવપ્રદેશોને પીડા ઉત્પન્ન કરે યા તેના કાર્ણ
અવયવનો છેદ કરે ?

મં—હે ગૌતમ ! એ વાત બરાબર નથી, કેમકે
જીવપ્રદેશોને શસ્ત્ર અસર કરવું નથી,

—શતક ૮, ઉદે ૩

ગૌં—હે ભગવન્ ! જીવ કાલની અપેક્ષાએ મપ્રદેશ
છે કે અપ્રદેશ ?

મં—હે ગૌતમ ! જીવ નિયમથી સપ્રદેશ છે. અનાદિ-
પણ્યને લીધે જીવની અનંત સમયની સ્થિતિ હોવાથી તેને
સપ્રદેશપણ છે. જે એક સમયની સ્થિતિવાળો હોય તે
કાળની અપેક્ષાએ અપ્રદેશ છે, પણ જે એકથી વધારે
સમયની સ્થિતિવાળો હોય, તે કાલની અપેક્ષાએ સપ્રદેશ છે.

ગૌં—હે ભગવન્ ! નૈરયિક જીવ કાલની અપેક્ષાએ
મપ્રદેશ છે કે અપ્રદેશ ?

મં—હે ગૌતમ ! જે નૈરયિક જીવને ઉત્પન્ન થયાં
એક જ સમય થયો છે, તે કાલની અપેક્ષાએ અપ્રદેશ
કહેવાય, અને પ્રથમ પછીના એ વગેરે મમયોમાં વર્તતા
નૈરયિક કાલની અપેક્ષાએ સપ્રદેશ કહેવાય.

—શતક ૯, ઉદે ૪

૬

ગૌં—હે ભગવન્ ! જીવ પુદ્ગલી છે કે પુદ્ગલ છે ?

૧. કાળનો સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ-અવિભાજ્ય અંશ-સમય
કહેવાય.

મં—હે ગૌતમ ! શ્રોત્રાદિ ઇન્દ્રિયોવાળો હોવાથી પુદ્ગલી છે; અને : છવનું બીજું નામ પુદ્ગલ હોવાથી તે પુદ્ગલ પણ છે.

પરંતુ સિદ્ધી પુદ્ગલી નથી; કારણ કે તેઓને ઇન્દ્રિયાદિ નથી; પરંતુ તેઓ છવ હોવાથી પુદ્ગલ તો કે જ.

—શતક ૮, ઉદ્દે ૧૦

૭

ગૌં—હે ભગવન્ ! છવો શાશ્વત છે કે અશાશ્વત ?

મં—હે ગૌતમ ! ઇન્દ્રિયની અપેક્ષાએ છવો શાશ્વત છે; અને પર્યાયોની અપેક્ષાએ અશાશ્વત છે.

—શતક ૭, ઉદ્દે ૨

૮

ગૌં—હે ભગવન્ ! છવો દ્વારા પ્રાણાનિપાત ક્રિયા (હિંસા) કરાય છે ?

મં—હા ગૌતમ ! કરાય છે.

ગૌં—હે ભગવન્ ! તે ક્રિયા આત્માએ સ્પર્શેલી કે કરાય કે આત્માના સ્પર્શ વિના કરાય ?

મં—હે ગૌતમ ! સ્પર્શેલી કરાય, પણ અદૃષ્ટ ન કરાય. વળી તે ક્રિયા અનુક્રમે કરાય છે, પણ અનુક્રમ વિના

૧. પુદ્ગલની બનેલી ઇન્દ્રિયાદિવાળો.

૨. વિવિધ પરિણામોની અપેક્ષાએ છવ અશાશ્વત છે; કારણકે એક પરિણામ ઉત્પન્ન થાય છે, અને બીજું નાશ પામે છે, પરંતુ છવદ્રવ્ય તો ક્ષયમ રહે છે

૩ હિંસા વગેરે પાપરચાનકથી ઉત્પન્ન થતો દર્શનધ.

નથી કરાતી. તેમા એટલો વિગેય મમજ્જવો કે, એકેન્દ્રિય
મિત્રાયના આક્રીના શ્રવે તો અવશ્ય છે દિશામાથી આવેલા
કર્મ કરે છે (બાધે છે), પણ જે એકેન્દ્રિય શ્રવે સોકાન્તે
ગ્રેવા છે, તેને ઉપરની અને આસપાસની દિશાથી કર્મ
આવરાતો સભવ નથી, તેથી તેઓ કદાચ ત્રણ દિશામાથી
કરચિત્ આર દિશામાથી અને કરચિત્ પાચ દિશામાથી
આવેલું કર્મ કરે છે આક્રીના શ્રવે તો સોકાન્તે મધ્યમા
હોવાથી આરાતના અભાવે છે દિશામાથી આવેલું કર્મ
કરે છે.

— સતઃ ૧૭, ઉદ્દે. ૪

હ

ગૌં—હે ભગવત્ ! શ્રવે અને પુદ્ગલ પગ્ગપગ
મળદ છે, એક બીજા સાથે મળી ગયેલા છે, પગ્ગપગ
ચીકાગથી પ્રતિમદ છે, અને પગ્ગપર ઘટ થઈને રહે છે ?

મં—હા ગૌતમ ! જેમ કાર્ત્ત એક પાણીથી ઘસો, એ
ભરેલો તર હોય તેમા કાર્ત્ત પુરુષ એક મોડી, મો નાના કાણા
વાળા અને મો મોટા કાણાવાળા નાન નાખે, તો તે નાન
પાણીથી ભગતી થાય ? અને અતે પાણીથી ભરેલા વડા
જેવી થઈને રહે ? ‘હા, રહ.’ તો તે હેતુથી એમ કહ્યું છે .
શ્રવે અને પુદ્ગલ પગ્ગપગ મળદ છે છં

‘જેમ કાર્ત્ત તેવથી લેપેવ સરીર ઉપર ગ્ગ ચોડે છે,
તેમ ગગ અને દેવથી કિનજ થયેવ આત્માને કર્મમદ
થાય છે.’

— સતઃ ૧, ઉદ્દે. ૬

૧૦

રાજગૃહનગરનો પ્રસંગ છે :

ગૌ૦—હે ભગવન! ૧. જીવે પાપકર્મ આંધ્યું છે, આંધે ને અને આંધશે? ૨. અથવા જીવે પાપકર્મ આંધ્યું છે, આંધે ને અને નહીં આંધશે? ૩. અથવા જીવે પાપકર્મ આંધ્યું છે, નથી આંધેના અને આંધશે? ૪. અથવા શું જીવે પાપકર્મ આંધ્યું છે, નથી આંધેના અને નહીં આંધે?

મ૦—હા ગૌતમ! અભવ્ય જીવની આગતમાં પહેલો વિકલ્પ સંભવે છે; ભવ્ય જીવની આગતમાં બીજો; મોહનો ઉપશમ કરનાર જીવની આગતમાં ત્રીજો, અને ક્ષીણમોહ જીવની આગતમાં ચોથો વિકલ્પ સંભવે છે.

ગૌ૦—હે ભગવન! શેષાવાળા જીવની આગતમાં પણ ચારે વિકલ્પ સંભવે છે?

મ૦—હા ગૌતમ! શુક્લશેષાવાળા જીવે પાપકર્મના અધિક પણ હોય છે; અને કૃષ્ણાદિ પાંચ શેષાવાળાને પ્રથમ બે જ વિકલ્પ સંભવે છે; કારણ કે તેમને વર્તમાનકાળે મોહનીયરૂપ પાપકર્મનો ક્ષય કે ઉપશમ નથી; તેથી તેમને છેલ્લા બે વિકલ્પ નથી. શેષારહિત જીવને ચોથો (નથી આંધેના, નહીં આંધે) વિકલ્પ છે.

કૃષ્ણપાક્ષિક જીવને પ્રથમ બે જ છે; કારણ કે વર્તમાનકાળે તેને પાપકર્મનું અઅધિકપણું નથી. શુક્લ-

૧. જે જીવને અર્ધપુણ્યરૂપસવર્તકાળથી અધિક સંસાર આંધે છે, તે કૃષ્ણપાક્ષિક અને જે તેની અંદર જ મોહ જવાના છે, તે શુક્લપાક્ષિક.

પાક્ષિકને ચારે વિકલ્પ છે. તેમાં પહેલો વિકલ્પ (બાંધશે) પ્રશ્ન સમયની અપેક્ષાએ તુરતના બિબ્ધની. અપેક્ષાએ છે; બીજો વિકલ્પ (બાંધશે નહીં) પછીના બિબ્ધ સમયમાં ક્ષપકપણાની પ્રાપ્તિની અપેક્ષાએ છે; ત્રીજો વિકલ્પ (બાંધતો નથી, બાંધશે) મોહનીય કર્મનો ઉપશમ કરી, પછી પડવોનો હોય તેનો અપેક્ષાએ છે; અને ચોથો (બાંધતો નથી, અને બાંધશે નહીં) ક્ષપકપણાની અપેક્ષાએ છે.

સમ્યગ્દષ્ટ શ્રવને ચારે વિકલ્પ જાણવા; તથા મિત્રા-દષ્ટિને અને મિત્રદાષ્ટને પ્રથમ બે જાણવા. કારણ કે તેમને વર્તમાનકાળમાં મોહનો બંધ હોય જ છે.

જ્ઞાની શ્રવને ચાર વિકલ્પ, અને અજ્ઞાનીને પ્રથમ બે જાણવા, કારણ કે તેને મોહનીયકર્મનો ક્ષય અને ઉપશમ નથી. મતિજ્ઞાનીથી માંડીને મનઃપર્યવજ્ઞાની સુધી ચારે વિકલ્પો જાણવા; કેવલજ્ઞાનીને છેલ્લો એક (નથી બાંધતો, નહીં બાંધે) જાણવો. આહારસંગ્રાથી માંડીને પશ્ચિમદસંગ્રા સુધીની મંજાવાળાએને પ્રથમ બે જાણવા; અને નોમંગા (આહારાદિની અનામજિત) વાળાને મોહનીયનો ક્ષય તથા ઉપશમનો મંભવ હોવાથી ચારે જાણવા. વેદ્યાળા શ્રવને પ્રથમ બે જાણવા; કારણ કે વેદનો ઉદય હોય ત્યાં સુધી શ્રવને મોહનીયનો ક્ષય અને ઉપશમ ન હોય; વેદ વિનાના શ્રવને ચારે જાણવા. વેદ ઉપસાંત યજ્ઞાર્થી વેદમહિત થયેલો

૭૫ મોહનીયરૂપ પાપકર્મને સુદમસંપરાય* (૧૧મું) ગુણ-
સ્થાન પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં મુદ્ધી જાંધે' છે. અને: જાંધશે;
અથવા ત્યાંથી પડીને પણ જાંધશે. (૧). વેદ ક્ષીણ થયા
પછી પાપકર્મ જાંધે છે, પણ સુદમસંપરાયાદિ અવસ્થામાં
જાંધતો નથી. (૨). ઉપશાન્તવેદ સુદમસંપરાયાદિ અવસ્થામાં
પાપકર્મ જાંધતો નથી, પણ ત્યાંથી પડીને જાંધે છે. (૩).
અને વેદ ક્ષીણ થયા પછી સુદમસંપરાયાદિ ગુણસ્થાનકે
જાંધતો નથી, અને પછી જાંધશે પણ નહિ. (૪). કપાયવાળા
જીવોને ચારે વિકલ્પ જાણવા: પ્રથમ વિકલ્પ અભવ્યની
અપેક્ષાએ; બીજો, જેને મોહનીયકર્મનો ક્ષય થવાનો છે
એવા ભવ્યની અપેક્ષાએ; ત્રીજો, ઉપશમક સુદમસંપરાયને
અપેક્ષીને; અને ચોથો, ક્ષપક સુદમસંપરાયને અપેક્ષીને.
એમ ક્ષોભકપાત્રીન પણ જાણવું. પરંતુ ક્રોધ, માન અને
માયાવાળાને પ્રથમ બે જાણવા, કેમકે તેમનો હૃદય હોય
ત્યારે અજાંધપણું સંભવતું નથી. પ્રથમ વિકલ્પ અભવ્યને
અપેક્ષીને અને બીજો ભવ્યવિશેષને અપેક્ષીને જાણવો,
સંયોગીને પણ ચારે જાણવા. (૧-અભવ્ય; ૨-ભવ્ય-
વિશેષ; ૩-ઉપશમક, ૪-ક્ષપક); તથા અયોગીને છેલ્લો
જાણવો.

નારક જીવને ઉપશમકેણિ અને ક્ષપકેણિ ન હોવાથી
પ્રથમના બે વિકલ્પ જ હોય. તે જ પ્રમાણે અસુરકુમારથી
સ્તનિતકુમાર દેવો, વાતવ્યંતર દેવો, વ્યોતિષિક દેવો અને

* જેમાં મોહનીયનો અંશ લોભરૂપે જ હૃદયમાન હોય છે,
પણ બદ્ધ સુદમ પ્રમાણમાં, તે સુદમસંપરાય.

વૈમાનિક દેવો મળધે પણ જાણવું મનુષ્યોને જીવપદની
મમાન ચારે ત્રિવિધો જાણવા

—શતક ૨૬, ઉદે. ૧

૧૧

ગૌ—હં ભગવન્ ! જીને જ્ઞાનાવરણીયકર્મ બાધ્ય હતું,
મારે કે અને બાધશે ?

મૃ—હે ગૌતમ ! જેમ પાપકર્મ તમને કહ્યું તેમ
જ્ઞાનાવરણીયકર્મ માટે પણ જાણવું પરંતુ જીવપદ અને
મનુષ્યપદમાં સકાયાથી (લેખકપાથી મુધ્ધા)ને આશ્રયી પ્રથમ
મે વિદ્યપ ૭૧^૧ જાણવા, માફા બધું સરખું જાણવું
જ્ઞાનાવરણીયની પેઠે દર્શનાવરણીયકર્મ સળધી પણ જાણવું

વેદનીયની મામતમાં નીચે વિકૃત (નની બાધનો,
બાધશે) મળવનો નથી, કારણકે વેદનીયનો અમલ પડી
જરી તેનો બધક ધર્મ શકતો નથી લેખ્યાનાજા જીવને પણ
એ પ્રમાણે નીચ મિરાયના માફીના પણ જાણવા^૨ કૃત્યથી
પદ મુધ્ધીની લેખ્યાનાજાને પ્રથમ મે, તથા શુદ્ધ્યાનાજાને

૧ કારણકે સમ્પાદી જીવ અવસ્ય જ્ઞાનાવરણીય મને
બધક હોય છે પાપકર્મના દડકમાં તે સુદમસ પરાય જાણ-
વાનકવાજો મોહનીયરૂપ પાપકર્મનો અબધક હોવાથી ચાર
વિવિધ મહા હતા

૨ આ બાળતમાં ઘણો વિવાદ છે સલેસ્ય જીવને (નહિ
બાધે) એ ચોથો વિવિધ કેમ કરીને હોય ? લેખ્યા ૧૦માં
અનુદયાનક થયાં ત હોય છે, અને ત્યાં સુધી તે તેઓ વેદનીયના
બધક છે લેખ્યારહિત અથોગીને જ ચોથો વિવિધ સમજી શકે

ત્રીજા સિવાયના આક્રીના ત્રણ જાણવા. કૃષ્ણપાક્ષિકને પહેલો અને બીજો, તથા શુક્લપાક્ષિકને ત્રીજા સિવાયના આક્રીના ત્રણ જાણવા. સમ્યગ્દષ્ટિને પણ એમ જ જાણવું. (કારણકે, તેને અયોગિપણાનો સંભવ હોવાથી જાંધ થતો નથી. તેથી ત્રીજા સિવાયના આક્રીના ત્રણ હોય છે); મિથ્યાદષ્ટિ અને મિશ્રદષ્ટિને (અયોગિપણાનો અભાવ હોવાથી) પ્રથમ એ જાણવા. જ્ઞાની અને કેવલજ્ઞાનીને (અયોગિપણામાં એથો સંભવનો હોવાથી) ત્રીજા સિવાયના આક્રીના ત્રણ જાણવા; અને મતિજ્ઞાનીથી મનઃપર્ચવજ્ઞાની સુધીનાને પ્રથમ એ જાણવા. એ પ્રમાણે નોસંજાવાળાને, વેદરહિતને તથા અકપાથીને ત્રીજા સિવાય આક્રીના ત્રણ જાણવા; અયોગીને છેલ્લો, અને આક્રી બધે રથજે પહેલો અને બીજો એમ એ જાણવા.

પાપકર્મની પેટે મોહનીયકર્મ માટે જાણવું.

આયુષકર્મની વાતમાં જીવને ચારે વિકલ્પ જાણવા. સ્વેચ્છાનાળાને ચાર અને સ્વેચ્છારહિતને છેલ્લો વિકલ્પ જાણવો. કૃષ્ણપાક્ષિકને પહેલો અને ત્રીજો તથા શુક્લપાક્ષિક, સમ્યગ્દષ્ટિ અને મિથ્યાદષ્ટિને ચારે જાણવા. મિશ્રદષ્ટિને ત્રીજો અને એથો સંભવે છે. જ્ઞાની નેમ જ મતિથી અવધિજ્ઞાની સુધીનાં જ્ઞાનવાળાને ચારે વિકલ્પ જાણવા;

૧. નારકે બાંધ્યું છે, બાંધણે બાંધે છે. અને બવાંતરે બાંધરો એ પહેલો; બંધની અપેક્ષાએ બીજો; બાંધણાભાવ, અને અવિબાંધણની અપેક્ષાએ ત્રીજો; અને જેણે પરમવિક આયુષ્ય બાંધ્યું છે, અને પછી જોનો છેલ્લો જન્મ છે તેની અપેક્ષાએ એથો.

નન પપવજાનીને પહેલો, ત્રીજો અને ચોથો વિક્રમ જાણવા.
તથા દેવવજાનીને ચોથો એ પ્રમાણે નોતરવાવાળાને ત્રીજા
મિત્રાપ ગાંડાના ત્રણે, વેદરહિત અને અકલાવાને ત્રીજો અને
ચોથો વિકલ્પ કહેવો, અયોગીને ઠેતો વિક્રમ કહેવો, અને
આખાના માટે ચારે વિકલ્પ જાણવા

નૈગમિક જીવ માટે ચારે વિક્રમો જાણવા એ પ્રમાણે
અર્ધ કેકાણે પણ નૈગમિકો મળ્યે ચાર વિક્રમો જાણવા.
પરંતુ વિશેષ એ કે, કૃષ્ણલેશ્યાવાળા અને કૃષ્ણપાશિકન
પહેલો અને ત્રીજો વિક્રમ જાણવો, તથા મિત્રાપિત્રમાર ત્રીજો
અને ચોથો વિક્રમ જાણવો અસુગુહારોમા પણ એ જ
રીતે જાણવું, પણ કૃષ્ણલેશ્યાવાળાને ચાર વિક્રમ કહેના ૩ એ
પ્રમાણે મતનિતકુમારો મુદ્ધા જાણવું પૃથ્વીકાલિકોને અર્ધ
કેકાણ ચાર વિક્રમો કહેવા પણ કૃષ્ણપાશિકમા પહેલો અને
ત્રીજો જ કહેવો તેનેલેશ્યાવાળાને ત્રીજો જ કહેવા ૪

૧ જેમકે કૃષ્ણલેશ્યાવાળા નારકોમા પહેલો અને ત્રીજો
વિકલ્પ સમજે, મારણકે કૃષ્ણલેશ્યા પવનનર પૃથ્વી આદિમા
સમજે ૭, અને ત્યાંથી કોઈ સિદ્ધ થઈ નથી, એટલે બીજો વિક્રમ
ત્યાં ન સમજે, તેમ જ ચોથો પણ તેને ન સમજે

૨ મારણકે તેને આયુધ્યનો જીવ જ નથી

૩ મારણકે તે તો અનુધ્યતિ પ્રાપ્ત કરી સિદ્ધ થઈ શકે

૪ મારણકે મોઈ તેનેલેશ્યાવાળો દેવ પૃથ્વીમયિક જીવ તરીકે
હતપન થયો હોય, તે અપર્યાપ્ત અવસ્થામા તેનેલેશ્યાવાળો હોય
છે, તે પૃથ્વી થયા બાદ તે આયુષ બાધે છે એટલે તેનેલેશ્યાવાળા
પૃથ્વી લયિકે દેવત્વ વખતે આયુધ્ય બાન્ધુ હવ, તેનેલેશ્યાવાળો
અવસ્થામા ન બાન્ધુ, પણ તે દૂર થતા બાધરો, એમ ત્રીજો વિક્રમ
સમજો

એ પ્રમાણે અવકાશિક અને વનસ્પતિકાશિકને પણ ગણું જાણવું. તેજસ્કાશિક અને વાયુકાશિકને વિષે ગમે, પહેલો અને ત્રીજો વિકલ્પ કહેવો;^૧ એ ઇન્દ્રિય, ત્રણ ઇન્દ્રિય અને ચાર ઇન્દ્રિયવાળાને ગમે પહેલો અને ત્રીજો વિકલ્પ^૨ કહેવો; પણ વિશેષ એ કે, સમ્યક્ત્વ, જ્ઞાન, મતિજ્ઞાન, અને શ્રુતજ્ઞાન સંબંધે ત્રીજો વિકલ્પ કહેવો.^૩ પંચેન્દ્રિય તિય^૪ચ્ચેનિકાને કૃષ્ણપાક્ષિક સંબંધે પહેલો અને ત્રીજો વિકલ્પ કહેવો;^૫ સમ્યગ્મિધ્યાત્વમાં^૬ ત્રીજો અને ચોથો કહેવો; સમ્યક્ત્વ, જ્ઞાન, મતિજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાનમાં બીજા સિવાયના^૭ બાકીના ત્રણે કહેવા; અને બાકીનામાં ચારે કહેવા. જેમ જીવો સંબંધે કહ્યું, તેમ મનુષ્યો સંબંધે જાણવું. પણ વિશેષ એ કે, સમ્યક્ત્વ, જ્ઞાન, મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાનમાં બીજા સિવાય બાકીના ત્રણ જાણવા; અને બાકીનું ગણું પહેલાંની પેઠે જાણવું. અમુરકુમારની જેમ વાનવ્યંતર, લ્યોતિગિક અને વૈમાનિક

૧. કારણ કે ત્યાંથી ત્રીજો મનુષ્યજન્મ ન હોવાથી સિદ્ધિ સંભવની નથી.

૨. કારણકે તેઓને તરત મનુષ્યપણું સંભવતું હોવા છતાં નિર્વાણનો અસાધ છે.

૩. કારણકે તેમનું સમ્યક્ત્વ વગેરે સારવાદનજાણે અપયાસ અવર્યામાં જ હોય છે. અને તે દૂર થતા આયુષનો બંધ થાય છે.

૪. તેને તરત સિદ્ધિ સંભવિત નથી તેથી.

૫. કારણ કે જ્યાં આયુષનો બંધ જ નથી.

૬. કારણ કે તેને દેવાવર્યા જ પ્રાપ્ત થાય; અને ત્યાં ફરી આયુષ બાંધે જ.

મંબધે જાણવું. તથા જ્ઞાનાવરણીયની પેઠે નામ, ગોત્ર અને આંતરાય ક્રમેનું પણ જાણવું.

ગૌં—હે ભગવન્ ! તે એમ જ છે, હે ભગવન્ ! તે એમ જ છે.

—શલોક ૨૬, ઉદે ૧

૫૨

ગૌં—હે ભગવન્ ! છવો મકપ હોય છે કે નિષ્કપ ?

મં—હે ગૌતમ ! છવો સકપ પણ છે અને નિષ્કપ પણ છે. છવો બે પ્રકારના છે. મમારમમાપન-મમારી, અને અમમાગમમાપન-મુક્ત. તેમાં જે મુક્ત છવો છે તે મિદ્ધ છવો છે. તે બે પ્રકારના છે : અનંતરમિદ્ધ (સિદ્ધત્વની પ્રાપ્તિને પ્રથમ મમયે વર્તમાન) અને પરપરમિદ્ધ (મિદ્ધત્વની પ્રાપ્તિ થયા પછી એકાદ મમય વ્યતીત થયા પછીના) તેમાં જે પરપરમિદ્ધ છે તે નિષ્કપ છે, અને જે છવો અનંતરમિદ્ધ છે, તે મકપ છે કારણ કે મિદ્ધિગમન મમય અને મિદ્ધિત્વપ્રાપ્તિનો સમય એક જ હોવાથી અને મિદ્ધિગમન મમયે મમનક્રિયા થતી હોવાથી, તે વખતે તેઓ સકપ હોય છે. વળી જે મસારપ્રાપ્ત છવો છે, તે પણ બે પ્રકારના છે જૈશ્વેશીને^૧ પ્રાપ્ત થયેલા, અને જૈશ્વેશીને અપ્રાપ્ત તેમાં જૈવેશીને પ્રાપ્ત છવો નિષ્કપ છે, અને ખીજા સકપ છે.

ગૌં—હે ભગવન્ ! અનંતરસિદ્ધો અમુક અંગે મકપ છે કે મર્વાંગે મકપ છે ?

૧. જ્ઞાન વડે શૈલ જેવી નિષ્કપ ગ્થિતિને પ્રાપ્ત થયેલા.

મ૦—હે ગૌતમ ! સર્વાંશે સકંપ છે.

ગૌ૦ - હે ભગવન્ ! જે જીવો શૈલેશીને પ્રાપ્ત થયેલા નથી તે અંશતઃ સકંપ છે કે સર્વાંશે સકંપ છે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! તે અંશતઃ સકંપ છે અને સર્વાંશે પણ સકંપ છે. (જીવની પરભવમાં જતાં ધ્રુવજ જેવી ગતિ હોય, એટલે કે પરસ્થાનમાં એક ભાગ મૂકી બીજા ભાગને ખસેડે, તે અંશતઃ સકંપ. કહેવાય; અને દડા જેવી ગતિ હોય તો સર્વાંશે સકંપ કહેવાય).

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! નૈરથિકો અંશતઃ સકંપ છે કે સર્વાંશે સકંપ છે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! તેઓ અંશતઃ સકંપ છે અને સર્વાંશે પણ સકંપ છે. નૈરથિકો એ પ્રકારના છે. વિગ્રહગતિને પ્રાપ્ત થયેલા (એટલે કે મરીને તેઓ એક અથવા એ આદિ વાંકવાળી ગતિથી ઉત્પત્તિસ્થાને જાય છે તે), અને વિગ્રહ-ગતિને નહીં પ્રાપ્ત થયેલા. તેમાં જે વિગ્રહગતિને પ્રાપ્ત થયેલા છે (તેઓ દડાની પેઠે સર્વાંશે જતા હોવાથી) સર્વાંશે સકંપ છે; અને જે વિગ્રહગતિને પ્રાપ્ત થયેલા નથી, તેઓ અમુક અંશે સકંપ છે.*

—શતક ૨૫, ઉદ્દે૦ ૪

• વિગ્રહગતિને પ્રાપ્ત ન થયેલાના એ પ્રકાર છે: જન્મ-ગતિવાળા (સીધી ગતિવાળા) અને અવસ્થિત, અહીં અવસ્થિતનું ગ્રહણ કરું હોય તેમ સંભવે છે. તેઓ શરીરમાં રહીને મરણસમુદ્ધવાત કરી, ઇલિક્ષ (દયજ) જેવી ગતિથી ઉત્પત્તિ-સ્થાને અંશથી સ્પર્શ કરે છે.

• ૧૩

રાગચૃદનમરનો પ્રસંગ ૩

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! પ્રાણાતિપાત વગેરે, પ્રાણાતિપાત વિગ્રમણ વગેરે, પૃથ્વીકાયિક વગેરે, ધર્મોગ્તિકાય, અધર્મોગ્તિકાય, આકાશોગ્તિકાય, ગરીરરહિત જીવ, પરમાણુપુદ્ગલ, શૈત્તેશી અગ્નિચારાગો માધુ, અને ચ્યુલ આકારવાળા કંતેવરધારી બેઇદ્રિયાદિ જીવો—એ જાધા કેટલાક જીવદ્રવ્યરૂપ છે, અને કેટલાક અજીવદ્રવ્યરૂપ છે તો હે ભગવન્ ! શું એ જાધા જીવના પરિભોગમા આવે છે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! તેમાના કેટલાક જીવના પરિભોગમા આવે છે અને કેટલાક નથી આવતા જેમકે, પ્રાણાતિપાત વગેરે, પૃથ્વીકાયિક વગેરે, અને જાધા ચ્યુલ આકારવાળા કંતેવરધારી બે ઇદ્રિયાદિ જીવો એ જાધા જીવના પરિભોગમા આવે છે જાણી પ્રાણાતિપાતવિગ્રમણાદિ ધર્મોગ્તિકાય, અધર્મોગ્તિકાય, આકાશોગ્તિકાય, શરીરરહિત જીવ, પરમાણુ પુદ્ગલ તથા શૈત્તેશી ગ્રામ કગ્નાર સાધુ એ જાધા જીવના પરિભોગમા આવતા નથી ૨

—શતક ૧૮, લિટ્ટે ૪

૧ મરગદ્દે પ્રાણાતિપાતાદિથી ચારિત્રમોહનીય કર્મ જ્ઞેયમા આવે છે તેથી પ્રાણાતિપાતાદિ તે દ્વારા જીવના પરિભોગમા આવે છે પૃથ્વીકાયિકાદિના પરિભોગ ગમન શૌચાદિ દ્વારા સ્પષ્ટ ૩

૨ મરગદ્દે પ્રાણાતિપાતવિગ્રમણાદિ જીવના શુદ્ધ સ્વભાવરૂપ હાવાથી ચારિત્રમોહનીય કમોદયના હેતુરૂપ થતા નથી, માટે તે જીવના પરિભોગમા આવતા નથી, ધર્મોગ્તિકાયાદિ ચાર દ્રવ્યો

૧૪

સંસારસંસ્થાનકાળઃ સંસાર એટલે એક ભવથી બીજા ભવમાં જવારૂં કર્યા. તેની જે સંસ્થાન—અવસ્થાન—સ્થિતિ રહેવારૂં કર્યા અને તેનો જે કાળ તે સંસારસંસ્થાનકાળ.

ગૌં—હે ભગવન્! અતીત કાળમાં નારકાદિ વિશેષણ-વિશિષ્ટ શુભને સંસારસંસ્થાનકાળ કૈટલા પ્રકારનો કહ્યો છે? (અર્થાત્! આ શુભ અતીતકાળમાં કઈ મતિમાં અવસ્થિત હતો?)

મં—હે ગૌતમ! સંસારસંસ્થાનનો કાળ ચાર પ્રકારનો કહ્યો છે: નૈરયિકસંસારસંસ્થાનકાળ, તિર્યચસંસારસંસ્થાનકાળ, મનુષ્યસંસારસંસ્થાનકાળ, અને દેવસંસારસંસ્થાનકાળ.

ગૌં—હે ભગવન્! નૈરયિકસંસારસંસ્થાનકાળ કૈટલા પ્રકારનો કહ્યો છે?

મં—હે ગૌતમ! તે ત્રણ જાતનો કહ્યો છે: અન્યકાળ, અશન્યકાળ, અને મિશ્રકાળ.

વિવરણ: વર્તમાનકાળમાં સાતે પૃથ્વીઓમાં જે નારકો વર્તે છે, તેઓમાંથી જ્યાં સુધી કોઈ ઉદ્ધર્તે (મરે) નહિ, અને ખીજે કોઈ ઉત્પન્ન થાય નહિ, કિંતુ જોડલા છે તેટલા જ રહે, તે કાળ નારકાને આશીને ‘અશન્ય’ કાળ કહેવાય. તે જ નારકોમાંથી એક—બે—ત્રણ એમ એમ કરીને બધા ઉદ્ધૃત થવા માંડે; પરંતુ, જ્યાં સુધી તેમાં છેવટે એક પણ

અમૂર્ત હોવાથી; પરમાણુ સૂક્ષ્મ હોવાથી અને શેલેશીપ્રાપ્ત સાધુ હપદેશ વગેરે દ્વારા પ્રેરણાદિ ન કરતા હોવાથી અનુપયોગી છે, તેથી તે ઇષ્ટના પરિભોગમાં આવતા નથી.

નારકી બાકી રહે, ત્યાં સુધીનો કાળ 'મિશ્ર' કાળ છે. અને શૂન્યકાળ ત્યારે જ હોઈ શકે, જ્યારે વર્તમાન સમયના તે બધા નારકો સમસ્તપણે ઉદ્ધૃત થઈ જાય, અને તેમાં એકે બાકી ન રહે.

ગૌ—હે ભગવન્ ! તિર્યચ્ચોનિકસંસારસંસ્થાનકાળ કેટલા પ્રકારનો કહ્યો છે ?

મં—હે ગૌતમ ! તે બે પ્રકારનો છે : અશૂન્યકાળ અને મિશ્રકાળ^૧. મનુષ્યો અને દેવોનો સંસારસંસ્થાનકાળ નૈરયિકો પ્રમાણે (ત્રણ પ્રકારનો) કહેવો.

ગૌ—હે ભગવન્ ! નૈરયિક સંબંધી સંસારસંસ્થાનકાળના ત્રણ પ્રકારોમાંથી કાણ કોનાથી વિશેષાધિક છે ?

મં—હે ગૌતમ ! સૌથી થોડો અશૂન્યકાળ છે,^૨ મિશ્રકાળ તેથી અનંતગણો છે,^૩ અને શૂન્યકાળ તેથી પણ અનંતગણો છે.^૪

૧. શૂન્યકાળ તેઓને ન હોવાનું કારણ એ છે કે, ત્યાંથી નીકળેલા તેઓનું, તેથી બીજું સ્થાન નથી.

૨. કારણકે નારકોનો ઉત્પાદ, ઉદ્ધર્તના અને વિરહકાળ વધારેમાં વધારે પણ ૧૨ મુદ્ધર્ત જેટલો છે.

૩. કારણકે આ સૂચ તે જ વાર્તમાનિક નારકભવને આશરીને પ્રવર્ત્યું નથી, પરંતુ વાર્તમાનિક નારક ટપોની બીજી ગતિના ગમન વડે ત્યાં જ ઉત્પત્તિને આશરીને પ્રવર્ત્યું છે; એટલે કે મિશ્રકાળ એ નારકોમાં અને બીજાઓમાં ગમનાગમનકાળ છે, અને તે ત્રસ અને વનસ્પતિ વગેરેના રિયતિકાળથી મિશ્રિત થતો અનંતગણો થાય છે.

૪. કારણકે બધા વિવક્ષિત નારકોનું ધણું કરીને વનસ્પતિમાં અનંતાનંત કાળ સુધી અવગ્ધાન છે.

તિર્યચ્યોનિક સંસારસંસ્થાનકાળના, એ પ્રકારમાં સૌથી થોડો અશ્વ-ચકાળ^૧ છે, અને તે કરતાં મિથકાળ અનંત-ગણો, છે.

મનુષ્યો અને દેવોના સંસારસંસ્થાનકાળની ન્યૂનાધિકતા નૈરયિકોના સંસારસંસ્થાનકાળની^૨ જેમ જાણવી.

હવે ચારેના સંસારસંસ્થાનકાળની ન્યૂનાધિકતા વિચારીએ, તો મનુષ્યસંસારસંસ્થાનકાળ સૌથી થોડો છે; નથી નૈરયિકસંસારસંસ્થાનકાળ અસંખ્યેયગણો છે; તે કરતાં દેવસંસારસંસ્થાનકાળ અસંખ્યેયગણો છે; અને તે કરતાં તિર્યચ્યોનિકસંસારસંસ્થાનકાળ અનંતગણો છે.

—શતક ૧, ઉદ્દે. ૨

૧૫

વાણિજ્યપ્રાપ્તિના કૃતિપલાશ ચૈત્યમાં પાર્શ્વપ્રભુના શિષ્ય ગાંગેય શ્રમણ બ્રહ્મવૈરને પૂછે છે :

ગાં—હે ભગવન્ ! નૈરયિકો સાંતર (અંતરસહિત) ઉત્પન્ન થાય છે કે નિરંતર (અંતર સિવાય) ઉત્પન્ન થાય છે ?

મં—હે ગાંગેય ! નૈરયિકો સાંતર પણ ઉત્પન્ન થાય છે અને નિરંતર પણ ઉત્પન્ન થાય છે.

વિવરણ : જે ઉત્પત્તિમાં સમયાદિ કાલનું અંતર — વ્યવધાન હોય, તે સાંતર કહેવાય છે. તેમાં એકદ્રિયો પ્રતિસમય ઉત્પન્ન થતા હોવાથી તેઓ સાંતર ઉત્પન્ન થતા નથી, પણ નિરંતર જીવજે છે. તે સિવાય બીજા જીવેલી ઉત્પત્તિમાં

૧. કારણકે તે અંધમૂર્ખ નેટલો છે.

૨. કારણકે તેમનો અશ્વ-ચકાળ પણ બાર મુહૂર્ત નેટલો છે.

આતરનો મલવ હોવાથી તેઓ માતર અને નિગત - એ
બંને પ્રકારે બિપજે છે

—શતક ૯, ઉદે ૩૭

૧૬

રાણિજ્યગ્રામના દ્વિતિપક્ષારા ચૈત્યમા પાર્શ્વપ્રભુના
અનુપાધી ગાગેય પૂછે છે

ગા૦—હે ભગવન્ ! નૈરયિકો નગકમા મ્વય ઉત્પન્ન
યાય હ કે અમ્વય ઉત્પન્ન યાય છે ?

મ૦—હે ગાગેય ! મ્વય ઉત્પન્ન યાય છે, પણ અમ્વય
ઉત્પન્ન થતા નથી કર્મના ઉદયથી, કર્મના ગુરુપણાથી,
કર્મના ભારેપણાથી, અશુભ કર્મોના ઉદયથી અને વિપાકથી
તથા અશુભકર્મોના ફલવિપાકથી નૈરયિકો નૈગયિકોમા મ્વય
ઉત્પન્ન યાય છે પણ અમ્વય ઉત્પન્ન થતા નથી તેથી
એમ કહેવાય છે કે, ‘તેઓ સ્વય ઉત્પન્ન યાય છે’

ગા૦—હે ભગવન્ ! અસુરકુમારો મ્વય ઉત્પન્ન યાય
છે કે અમ્વય ઉત્પન્ન યાય છે ?

મ૦—હે ગાગેય ! મ્વય ઉત્પન્ન યાય છે કર્મના
ઉદયથી, અશુભ કર્મના ઉપશમથી, અશુભ કર્મના અભાવથી,
કર્મની વિરોધિથી, કર્મની વિશુદ્ધિથી, શુભ કર્મોના ઉદયથી,
તથા વિપાકથી અને શુભ કર્મોના ફલવિપાકથી અસુરકુમારો
અસુરકુમારપણે મ્વય ઉત્પન્ન યાય છે એમ વાન-ન્યતર,
ત્યોતિષ્ઠ અને વૈમાનિકો માટે પણ જાણવું

તે પ્રમાણે પૃથ્વીકાયિકોની વ્યાપ્તમા ‘કર્મના ઉદયથી
કર્મના ગુરુપણાથી, કર્મના ભારથી, શુભ અને અશુભ
કર્મોના ઉદયથી, શુભ અને અશુભ કર્મોના વિપાકથી અને

શુભાશુભ કર્મોના ફલવિપાકથી' એમ સમજવું. એવું જ મનુષ્યો સુધી જાણવું.

. ગાં—હે ભગવન્ ! આપ સ્વયં આ પ્રમાણે જાણો છો કે અસ્વયં જાણો છો ? સાંભળ્યા સિવાય આ પ્રમાણે જાણો છો કે સાંભળીને જાણો છો ?

મં—હે ગાંગેય ! આ બધું હું સ્વયં જાણું છું, તથા સાંભળ્યા વિના જાણું છું. દેવલગ્નાની બધી દિશાઓમાં મિત (મર્મદિત) પણ જાણે અને અમિત પણ જાણે છે. તે સર્વ કાળે સર્વ ભાવોને પણ જાણે છે. તેને અનંત જ્ઞાન અને અનંત દર્શન છે, તથા તે જ્ઞાનદર્શનને કોઈ જાતનું આવરણ નથી.

ત્યાર પછી ગાંગેય અનગાર મહારીરને સંવર્ણ અને સર્વદર્શી જાણી, તેમની પાસે ચારમહાવ્રતધર્મમાંથી ત્રીકળા પાંચમહાવ્રતધર્મમાં આવ્યા તથા શ્રમણપણું બલીપેરે પાળી, નિદ્ધ થયા તથા મુક્ત થયા.

—શતક ૯, ઉદ્દે. ૩૨

૩

કર્મવિભાગ

૧ : આઠ કર્મપ્રકૃતિઓ

૧

વિવશ્ચુ : જડદ્રવ્ય પુદ્ગલની વર્ગબ્રાહ્મો - પ્રકારો અનેક છે. તેમાંની જે વર્ગણ્યા કર્મરૂપ પરિણામ પામવાની યોગ્યતા ધરાવતી હોય, તેને જ જીવ ગ્રહણ કરી પોતાના પ્રદેશો માથે વિગિષ્ટ રીતે બેસી દે છે. જીવ સ્વભાવે અમર્ત છતાં અનાદિકાળથી કર્મસંબંધવાળો હોવાથી મૂર્ત જેવો થઈ જવાને લીધે મૂર્ત કર્મપુદ્ગલોનું ગ્રહણ કરે છે. જેમ દીવો વાટ દ્વારા તેલને ગ્રહણ કરી પોતાની ઉજ્જ્વલતાથી તેને જ્વાળાદીપે પરિણમાવે છે, તેમ જીવ કાયાધિક વિકાસથી યોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરી, તેને કર્મભાવરૂપે પરિણમાવે છે. એ જ આત્મપ્રદેશ માથે કર્મભાવે પરિણામ પામેલ પુદ્ગલોના સંબંધ તેનું નામ જ થાય છે. આવા બધાં મિશ્રાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય અને યોગ એ મુખ્ય નિમિત્તો છે.

કર્મપુદ્ગલો જીવ દ્વારા મહત્ત્વ યા કર્મરૂપે પારણામ પામે છે તેની સાથે જ તેમાં પ્રકૃતિ, રિચિતિ, વગેરે અંગોનું નિર્માણ થાય છે. પ્રકૃતિ એટલે જ્ઞાનને આવરવાનો વગેરે રૂપભાવ. તે પ્રકૃતિઓ આઠ પ્રકારની છે.

ગૌ—હે ભગવન્! કર્મપ્રકૃતિઓ કેટલી કલી છે ?

મ૦—હે ગૌતમ! આઠ કર્મપ્રકૃતિઓ કલી છે : જેમકે જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, વેદનીય (જેથી મુખ્યદુઃખાદિ અનુભવાય ને), મોહનીય, આયુષ, નામ (જેથી વિશિષ્ટ ગતિ, જ્ઞાતિ આદિ પ્રાપ્ત થાય ને), ગોત્ર, અને અંતરાય (જેનાથી દેવા-લેવા-આમયવામાં અંતરાય આવે તે).

ગૌ—હે ભગવન્! જે જીવને જ્ઞાનાવરણીય કર્મ છે, તેને શું દર્શનાવરણીય કર્મ છે ? અને જેને દર્શનાવરણીય કર્મ છે તેને શું જ્ઞાનાવરણીય કર્મ છે ?

મ૦—હે ગૌતમ! જેને જ્ઞાનાવરણીય છે, તેને અવચ્ચ દર્શનાવરણીય હોય છે, અને જેને દર્શનાવરણીય છે તેને પણ અવચ્ચ જ્ઞાનાવરણીય હોય છે.

ગૌ—હે ભગવન્! જેને જ્ઞાનાવરણીય છે તેને શું વેદનીય હોય છે ? તથા જેને વેદનીય છે, તેને જ્ઞાનાવરણીય હોય છે ?

મ૦—હે ગૌતમ! જેને જ્ઞાનાવરણીય છે તેને અવચ્ચ વેદનીય છે; અને જેને વેદનીય છે તેને જ્ઞાનાવરણીય કદાચ હોય કે કદાચ ન હોય. (કેવલજ્ઞાનીને વેદનીય હોય, પણ જ્ઞાનાવરણીય ન હોય.)

ગૌ—હે ભગવન્! જેને જ્ઞાનાવરણીય છે તેને શું મોહનીય છે ? તથા જેને મોહનીય છે, તેને જ્ઞાનાવરણીય છે ?

મં—હે ગૌતમ ! જેને જ્ઞાનાવસ્થીય છે તેને મોહનીય વ્દાય હોય અને કદાચ ન હોય,^૧ પણ જેને મોહનીય કે, તેને અવસ્થ જ્ઞાનાવસ્થીય હોય છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! જેને જ્ઞાનાવસ્થીય કર્મ છે તેને શ્ર આયુષકર્મ છે ? અને જેને આયુષકર્મ છે તેને જ્ઞાનાવસ્થીય કર્મ ?

મં—હે ગૌતમ ! જેમ વેદનીય કર્મ માથે વ્યુ, તેમ આયુષની માથે પણ જલ્યુ એ પ્રમાણે નામ અને ગોત્ર કર્મની માથે પણ જલ્યુ અને જેમ દર્શનાવસ્થીય માથે વ્યુ, તેમ અતરાયકર્મ માથે જલ્યુ

ગૌં—હ ભગવન્ ! જેને દર્શનાવસ્થીયકર્મ છે તેને શ્ર વેદનીય કે, તથા જેને વેદનીય કે તેને દર્શનાવસ્થીય કે ?

મં—હ ગૌતમ ! જેમ જ્ઞાનાવસ્થીય કર્મ ઉપન્ના સાત કર્મો સાથે કલ્યુ કે તેમ દર્શનાવસ્થીય કર્મ પણ ઉપન્ના છ કર્મો માથે ગ્રહેયુ

ગૌં—હ ભગવન્ ! જેને વેદનીય છે, તેને શ્ર મોહનીય છે, અને જેને મોહનીય છે તેને શ્ર વેદનીય કે ?

મં—હે ગૌતમ ! જેને વેદનીય છે, તેને મોહનીય વ્દાય હોય અને કદાચ ન હોય^૨ પણ જેને મોહનીય કે તેને અવસ્થ વેદનીય કે .

૧ ક્ષપ્ત એટલે જેમા મોહનીય કર્મનો ફાય થઈ નયો છે, તેને કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન ન થાય ત્યાંસુધી જ્ઞાનાવસ્થીય હોય છે જેના મોહનીયનો ફાય નથી થયો, તેને તો મોહનીય અને જ્ઞાનાવસ્થીય બન્ને હોય છે

૨ મીષ્ટમોહને ન હોય

ગૌં—હે ભગવન્! જેને વેદનીય છે, તેને શું આયુષ્ય-કર્મ હોય?

મં—હા ગૌતમ! એ અને પરસ્પર અવશ્ય હોય. તે જ પ્રમાણે નામ અને ગોત્રની સાથે પણ રહેવું. પરંતુ જેને વેદનીય છે તેને અંતરાયકર્મ કદાચ હોય, અને કદાચ ન હોય, પણ જેને અંતરાયકર્મ છે તેને અવશ્ય વેદનીય હોય^૧.

ગૌં—હે ભગવન્! જેને મોહનીય છે તેને શું આયુષ્ય હોય? અને જેને આયુષ્ય છે, તેને શું મોહનીય હોય?

મં—હે ગૌતમ! જેને મોહનીય છે તેને અવશ્ય આયુષ્ય હોય; પરંતુ જેને આયુષ્ય હોય તેને મોહનીય કર્મ કદાચ હોય, અને કદાચ ન હોય. એ પ્રમાણે નામ, ગોત્ર અને અંતરાય કર્મ કહેવું.

ગૌં—હે ભગવન્! જેને આયુષ્યકર્મ છે, તેને નામ-કર્મ હોય? અને જેને નામકર્મ છે, તેને આયુષ્યકર્મ હોય?

મં—હે ગૌતમ! તે અને પરસ્પર અવશ્ય હોય. તે પ્રમાણે ગોત્ર સાથે પણ કહેવું.

ગૌં—હે ભગવન્! જેને આયુષ્ય છે, તેને અંતરાયકર્મ હોય? અને તેને અંતરાયકર્મ છે તેને આયુષ્યકર્મ હોય?

મં—હે ગૌતમ! જેને આયુષ્ય છે તેને અંતરાય કદાચ હોય અને કદાચ ન હોય; પણ જેને અંતરાયકર્મ છે, તેને અવશ્ય આયુષ્યકર્મ હોય.

૧. વેદનીય, આયુષ્ય, નામ અને ગોત્ર એ કર્મો તો કેવલ-જ્ઞાનીને પણ હોય છે; તેમનો તો શરીરના નાશ સાથે જ ક્ષય થાય છે. તેમને પરિભાષામાં ‘આર કેવલિકર્મોશી’ કહે છે.

ગૌં—હે ભગવન્ ! જોને નામકર્મ છે, તેને શું ગોત્ર-કર્મ હોય, અને તેને ગોત્રકર્મ છે, તેને નામકર્મ હોય ?

મં—હે ગૌતમ ! તે બંને પરસ્પર અવશ્ય હોય.

ગૌં—હે ભગવન્ ! જોને નામકર્મ છે, તેને અંતરાયકર્મ હોય, અને જોને અંતરાયકર્મ છે તેને શું નામકર્મ હોય ?

મં—હે ગૌતમ ! જોને નામકર્મ છે, તેને અંતરાયકર્મ કદાચ હોય અને કદાચ ન હોય; પણ જોને અંતરાયકર્મ છે, તેને અવશ્ય નામકર્મ હોય.

ગૌં—હે ભગવન્ ! જોને ગોત્રકર્મ છે, તેને શું અંતરાયકર્મ હોય ?

મં—હે ગૌતમ ! જોને ગોત્રકર્મ છે, તેને અંતરાયકર્મ કદાચ હોય અને કદાચ ન હોય; પણ જોને અંતરાયકર્મ છે તેને અવશ્ય ગોત્રકર્મ હોય.

—શતક ૮, ઉદ્દે ૧૦

ગૌં—હે ભગવન્ ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મને બાંધેના શુભ દેહી કર્મપ્રકૃતિઓને બાંધે ?

મં—હે ગૌતમ ! જ્યારે આયુષ્યનો બંધકાળ ન હોય, ત્યારે માત્ર પ્રકારે કર્મ બાંધે છે; આયુષ્યના બંધકાળમાં આઠ પ્રકારે બાંધે છે; દશમાં મુલુરથાન^૧ વખતે મોહનીય-

૧. તે કર્મ જીવનના અંતિમ ભાગમાં જ બંધાય છે તેથી.

૨. સૂદમસપરાય—જે દગ્ધમાં મોહનીય કર્મને અંગ લોભરૂપે જ ઉદયમાન હોય, અને તે પછી બહુ સૂક્ષ્મ પ્રમાણમાં, તે દગ્ધ મદમસપરાય મુલુરથાનક કહેવાય છે.

કર્મને અને આયુષ્ય કર્મને ન બાંધેલો હોવાથી છ પ્રકારે કર્મ બાંધે છે.*

—શતક, ૬, ઉદે૦ ૯

૨ : કર્મ અને તેની સ્થિતિ

વિવરણ : બાંધાયેલ કર્મની સ્થિતિના એ પ્રકાર છે : એક તો કર્મરૂપે રહેવું; અને બીજી, અનુભવ યોગ્ય કર્મરૂપે રહેવું. એવો નિયમ છે કે જે કર્મની સ્થિતિ જેટલાં કાકા-કાકી ભાગરોપમ વર્ષની હોય, તેટલાં 'સો વર્ષ' ને અનુભવમાં આવ્યા સિવાય અકિંચિત્કર થઈને આત્મામાં પડી રહે છે. જેમકે મોક્ષનીય કર્મની વધારેમાં વધારે સ્થિતિ ૭૦ કાકાકાકી ભાગરોપમ વર્ષની છે; તો તે ૭૦ સો વર્ષ સુધી અર્થાત્ ૭૦૦૦ વર્ષ સુધી તો માત્ર પડયું જ રહે છે. એટલે વખત પસાર થયા બાદ જ એ આત્મામાંથી સમય સમયે અમુક પ્રમાણવાળાં આત્મો પોતાનું કળ આપવા લાગે છે. જેટલો વખત એ આત્મો આત્માને પોતાનું વિષ ચડાવ્યા વિના પડી રહે છે, તેટલા વખતને 'અબાધાકાળ' કહે છે. કર્મની કુલ સ્થિતિમાંથી અબાધાકાળને બાદ કરતાં બાકીનો સમય—જેમાં કર્મો ફળ આપવું શરૂ કરે છે—તે કર્મનિષેક-

* આ પ્રમાણે જ્ઞાનાવરણીયાદિ એક પ્રકૃતિના ઉદયમાં અન્ય કેટલી પ્રકૃતિનો ઉદય હોય; એક પ્રકૃતિના ઉદયમાં અન્ય કેટલી પ્રકૃતિઓનો બંધ હોય; એક પ્રકૃતિના બંધમાં અન્ય કેટલી પ્રકૃતિનો ઉદય હોય, અને એક પ્રકૃતિના બંધમાં અન્ય કેટલી પ્રકૃતિનો બંધ હોય—એનું સવિસ્તર વર્ણન પ્રમાપના સૂત્રના ૨૪-૨૫-૨૬ તથા ૨૭ પદોમાં બેઠું.

કાળ કહેવાય જે. કાલ્યુ કે તે સમયમાં જ, અધાર્થવા
કર્માણ્યોર્માથી વેદવાને યોગ કર્મહોતો તનેકે યજ્ઞ માંડ ૮

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! જ્ઞાનાવસ્થીયકર્મની અધ્યક્ષિની
વેદવા કાળની કહી છે ?

મ૦—હે મૌતમ ! ઓઝામાં ઓઝી અતર્મુર્હત, અને
વધારેમા વધારે ત્રીસ માગરોપમ કોડકોડી તેનો
અમાધાકાળ ૩૦૦૦ વર્ષનો ૧, અને નિષેકકાળ ત્રીસ
માગરોપમ કોડકોડી ઓઝાં ૨૦૦૦ વર્ષ ૪ ઈર્મનાવસ્થીયનુ
પણ તેમ જ જાણવું, વેદનીયકર્મની નિયતિ ઓઝામા ઓઝી
બે નમય^૧ અને વધારેમા વધારે જ્ઞાનાવસ્થીયની પેઠે જાણુરી
મોહનીયકર્મની ગિયતિ ઓઝામા ઓઝી અતર્મુર્હત અને
વધારેમા વધારે ૭૦ માગરોપમ કોડકોડી ૬ તેનો
અમાધાકાળ સાત હજાર વર્ષનો ૭, અને નિષેકકાળ ૭૦
માગરોપમ કોડકોડી ઓઝા નાત હજાર વર્ષ ૬
આણુવકર્મની ઓઝામા ઓઝી ગિયતિ અતર્મુર્હત છે, અને
વધારેમા વધારે પૂર્વકાગી ત્રિભાગ ઉપગત તેત્રીસ માગરોપમ
વર્ષ છે તેનો અમાધાકાળ પૂર્વકોટીનો ત્રિભાગ છે નિષેકકાળ
તે ઉપરથી મણી સેવો નામકર્મની અને યોગકર્મની
ઓઝામા ઓઝી ગિયતિ આ અતર્મુર્હત અને વધારેમા
વધારે વીસ માગરોપમ વર્ષ ૭. તેનો અમાધાકાળ બે હજાર
વર્ષનો છે તે ઉપરથી નિષેકકાળ જાણી જવો અતરાયકર્મ
જ્ઞાનાવસ્થીય પ્રમાણે જાણવું — સતક ૬ ઉદ્દે ૮

૧ વેદનીયકર્મની અહીં જાણાવેથી ઓઝામા ઓઝી નિયતિ
ક્યાયરહિત આત્માને જ હેય છે, તન્માય આત્માને બાર
સુદ્ધર્મ હોય

૩ : કર્મને બાંધનારા

૧

ગૌ૦—હે ભગવન ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મ શું સ્ત્રી બાંધે ? પુરુષ બાંધે ? કે નપુંસક બાંધે ? કે નોસ્ત્રી-નોપુરુષ-નોનપુંસક (અર્થાત્ જે સ્ત્રી, પુરુષ કે નપુંસક નથી તેવા જીવ) બાંધે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! સ્ત્રી પણ બાંધે, પુરુષ પણ બાંધે અને નપુંસક પણ બાંધે. પણ જે નોસ્ત્રી-નોપુરુષ-નોનપુંસક હોય, એટલે કે જે જીવ શરીરથી તો સ્ત્રી, કે પુરુષ કે (કૃત્રિમ) નપુંસક હોય, પણ જેને સ્ત્રીત્વ, પુરુષત્વ કે નપુંસકત્વને લગતા વિકાર (વેદ) નથી, તે કદાચ બાંધે અને કદાચ ન બાંધે. કારણ કે, તેવા જીવો દ્વારા શુભસ્થાનકર્મો આગળ હોય છે. તેમાં નવમા અને દશમા શુભસ્થાનકવાળા તો જ્ઞાનાવરણીયના બંધક છે; પરંતુ ૧૧મા વગેરેવાળો એકવિધ (વેદનીય) કર્મનો જ બંધક છે માટે તે જ્ઞાનાવરણીયને ન બાંધે.

એ પ્રમાણે આયુષ સિવાયની સ્થાને કર્મપ્રકૃતિઓ માટે જાણવું.

ગૌ૦—હે ભગવન ! આયુષકર્મ સ્ત્રી બાંધે, પુરુષ બાંધે નપુંસક બાંધે કે નોસ્ત્રી-નોપુરુષ-નોનપુંસક બાંધે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! સ્ત્રી બાંધે અને ન પણ બાંધે; એ પ્રમાણે પુરુષ અને નપુંસકનું પણ જાણવું. પરંતુ જે નોસ્ત્રી-નોપુરુષ-નોનપુંસક હોય, તે તો આયુષકર્મ ન જ બાંધે.

૧. આયુષકર્મ તો જીવનમાં એક જ વાર બંધાય છે; એટલે આયુષબંધકાળે બાંધે, અને આયુષવંધકાળ ન હોય, ત્યારે ન બાંધે.

ગૌં—હે ભગવન્ ! જાનાવસ્થીયકર્મ શુ મયત માટે,
અમયત બાધે કે મયતામયત બાધે ? વા જે નોમયત-નો
અમયત-નોમયતામયત હોય તે બાધે ?

મં—હે ગૌતમ ! સયત કદાચ બાધે અને કદાચ ન
બાધે, મયત બાધે અને મયતાસયત પણ બાધે પરંતુ જે
નોમયતં (એટલે કે સિદ્ધ) હોય, તે તો ન બાધે એ પ્રમાણે
આયુરને છોડી બીજી મતે કર્મપ્રકૃતિઓ માટે જાણુ
આયુરની બાગતમા નયત, અસયત અને મયતામયત
વિષયે બાધે પણ નોમયતં (એટલે કે મિદ્ધ) તો
ન ન બાધે

ગૌં—હે ભગવન્ ! જાનાવસ્થીયકર્મ શુ મમ્યગદષ્ટ
બાધે, મિથ્યાદષ્ટિ બાધે કે મમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ બાધે ?

મં—હે ગૌતમ ! મમ્યગદષ્ટિ કદાચ બાધે અને ન
આથ,^૧ મિથ્યાદષ્ટિ બાધે, અને મમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ પણ બાધે
એ પ્રમાણે આયુર સિનાયની માત મર્મપ્રકૃતિઓ માટે જાણુ
આયુરની માગતમા સમ્યગદષ્ટિ અને મિથ્યાદષ્ટિ કદાચ બાધે
અને કદાચ ન બાધે^૨ પણ સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ (મમ્યગમિથ્યા
દષ્ટિની દશામા) ન બાધે^૩

૧ જે વીનરાગ હોય તે તો અધિવ મ ન બાધતો
તોવાથી જાનાવસ્થીયને ન બાધે, પરંતુ સચચ હોય તે બાધ

૨ દારણકે દમા ગણ્યમાનથી કષ્ટની દશામા સમ્યગદષ્ટિ
ન બાધે તે સિવાયના સમ્યગદષ્ટિ તેમ જ મિથ્યાદષ્ટિ આયુષ
જ વકાણે બાધે, તે સિવાયને માટે ન બાધે

૩ મરણ કે તે દશામા આયુષમર્મના બધના અધિવસાગ-
ચાનનો અભાવ છે

ગૌં—હે ભગવન! જ્ઞાનાવરણીય કર્મ શું સંતી
જીવ બાંધે, અસંતી જીવ બાંધે કે નોસંગી-નોઅસંગી
જીવ બાંધે ?

મં—હે ગૌતમ ! સંતી^૧ કદાચ બાંધે અને કદાચ ન.
બાંધે; અસંતી બાંધે, અને નોસંગી-નોઅસંગી (કેવલી યા
સિદ્ધ) ન બાંધે. એ જ પ્રમાણે વેદનીય અને આયુષ
સિવાયની ૭ કર્મપ્રકૃતિઓ માટે જાણવું. વેદનીયને સંતી
અને અસંતી બાંધે;^૨ અને નોસંગી^૩ કે કદાચ બાંધે અને
કદાચ ન બાંધે. આયુષને સંતી અને અસંતી કદાચ બાંધે
અને કદાચ^૪ ન બાંધે; નોસંગી^૫ ન બાંધે.

ગૌં—હે ભગવન! શું બવંસિદ્ધિક (મુક્તિને યોગ્ય)
જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે? અબવસિદ્ધિક જ્ઞાનાવરણીય બાંધે ?
કે નોબવસિદ્ધિક-નોઅબવસિદ્ધિક જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે ?

મં—હે ગૌતમ ! બવસિદ્ધિક કદાચ બાંધે અને કદાચ
ન બાંધે^૧; અબવસિદ્ધિક બાંધે; અને નોબવં (સિદ્ધ) ન બાંધે.
એ પ્રમાણે આયુષ સિવાયની ત્રણે કર્મપ્રકૃતિઓ માટે

૧. મનઃપર્યાસિવાજો વીતરાગી સંતી ન બાંધે; તે
સિવાયનો બાંધે.

૨. કારણકે અયોગિકેવલી અને સિદ્ધ એ સિવાયના બધા
વેદનીય બાંધે છે.

૩. એટલે કે સયોગિકેવલી, અયોગિકેવલી અને સિદ્ધ—એ
ત્રણમાંના સયોગિકેવલી બાંધે, અને અયોગિકેવલી તથા
સિદ્ધ ન બાંધે.

૪. જીવનના એક જ રાગમાં આયુષનો બંધ થતો હોવાથી.

૫. વીતરાગ હોય તો ન બાંધે.

જાણુ આયુરકર્મને બરસિદ્ધિ અને અબરસિદ્ધિ કદાચ
જાધે? અને કદાચ ન જાધે પણ નોબત૦(સિદ્ધ) ન જાધે

ગૌ૦—હે ભગવન્! ચતુર્દર્શનીર, અચતુર્દર્શની,
અવધિદર્શની અને કેવલદર્શની જ્ઞાનાવરણીય કર્મ જાધે?

મ૦—હે ગૌતમ! પહેલા તથા દ્વાય જાધે અને કદાચ
ન જાધે? કેવલદર્શની ન જાધે એ પ્રમાણે વેદનીય
મિત્રાયતી માને કર્મપ્રકૃતિઓ માટે જાણુ વેદનીયને
પ્રથમ તથા જાધે છે, કેવલદર્શની કદાચ જાધે અને કદાચ
ન જાધે? ૪

ગૌ૦—હે ભગવન્! પર્વામ જીવ જ્ઞાનાવરણીય જાધે?
અપર્વામ જાધે કે નોપર્વામ-નોઅપર્વામ જાધે?

મ૦—હે ગૌતમ! પર્વામ જીવ કદાચ જાધે અને
કદાચ ન જાધે,? અપર્વામ જીવ જાધે જ, અને નોપર્વામ૦
એટલે કે મિદ્ધ ન જાધે એ પ્રમાણે આયુર મિત્રાયતી
સાતે માટે જાણુ આયુરને પહેલા બે કદાચ જાધે? અને
૧૨ ન જાધે, નોપર્વામ૦(મિદ્ધ) ન જાધે

ગૌ૦—હે ભગવન્! ભાસક જીવ જ્ઞાનાવરણીય જાધે કે
અનાસક જાધે?

૧ આયુષલક્ષ્યને

૨ દર્શન એટલે સામાન્ય જોધ, વિશેષ જોધ તે જ્ઞાન
દગનના આ ચાર પ્રકાર છે ચતુરિવાયતી ઇન્દ્રિયથી અથવા
મનથી થતો સામાન્ય જોધ અચતુર્દર્શન કહેવાય છે

૩ વીતરાગ હોય તો ન જાધે

૪ સર્વોપી હોય તે જાધે, અધોગી ન જાધે

મ૦—હે ગૌતમ ! જને કદાચ બાંધે અને કદાચ ન બાંધે;^૧ એ પ્રમાણે વેદનીય સિવાય સાતે મારે જાણવું. વેદનીયને બાપક બાંધે, તથા અબાપક^૨ કદાચ બાંધે કે કદાચ ન બાંધે.

ગૌ૦—પરિત છવ (એટલે કે એક શરીરવાળો એક છવ, અથવા અઘ્ય સંસારવાળો છવ) જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે; અપરિત છવ (એટલે કે અનંત છવો સાથે એક શરીરમાં રહેતા હોય તે—અથવા અનંત સંસારવાળો છવ) બાંધે કે નોપરિત—નોઅપરિત છવ બાંધે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! પરિત છવ કદાચ બાંધે અને કદાચ ન બાંધે;^૩ અપરિત છવ બાંધે, અને નોપરિત^૦ એટલે કે સિદ્ધ ન બાંધે. એ પ્રમાણે આયુષ સિવાય સાતે મારે જાણવું. પહેલા એ આયુષને કદાચ બાંધે^૪ અને કદાચ ન બાંધે, પણ નોપરિત^૦ (સિદ્ધ) તો ન બાંધે.

ગૌ૦—હે ભગવન ! આભિનિભોધિકજ્ઞાની (મતિજ્ઞાની), શ્રુતજ્ઞાની, અવધિજ્ઞાની, મનઃપર્યવજ્ઞાની કે દેવસજ્ઞાની જ્ઞાનાવરણીયકર્મ બાંધે ?

૧. વીતરાગભાવક ન બાંધે; અભાવકમાં અયોગિકેવલી અને સિદ્ધ ન બાંધે; પણ વિગ્રહમતિએ જનારા પૃથ્વી આદિ છવો બાંધે.

૨. અયોગી અને સિદ્ધ ન બાંધે; પૃથિવી વગેરે બાંધે.

૩. વીતરાગ ન બાંધે.

૪. આયુષના બંધદાણે.

મ૦—હે ભગવન્ ! પહેલા ચાર કદાચ બાધે અને કદાચ ન બાધે? દેવલજ્ઞાની ન બાધે એ પ્રમાણે વેદનીય વિના માને માટે જાણુવું પ્રથમના ચાર વેદનીયને બાધે, અને દેવલજ્ઞાની કદાચ બાધેર અને કદાચ ન બાધે

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! મતિઅજ્ઞાની, શ્રુતઅજ્ઞાની અને વિભગજ્ઞાની જ્ઞાનાવગ્ચીયકર્મ બાધે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! આયુષ વિવાયતી સાતે બારે, આયુષને કદાચ બાધેર અને કદાચ ન બાધે

ગૌ૦—શુ મનયોગી, વચનયોગી, કાયયોગી અને અયોગી જ્ઞાનાવગ્ચીયકર્મ બાધે ?

મ૦—પ્રથમ ત્રણ કદાચ બાધે અને કદાચ ન બાધે ૪ અયોગી ૫ ન બાધે એ પ્રમાણે વેદનીય વિવાય નાને કર્મપ્રકૃતિઓ માટે જાણુવું વેદનીયને પ્રથમ ત્રણ બારે. અયોગી ન બાધે

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! માકાઃ ઉપયોગ (જ્ઞાન) વાગે ૩ અનાકાઃ ઉપયોગ (દર્શન)વાગે જ્ઞાનાવગ્ચીય બાધે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! આરે કર્મપ્રકૃતિઓ કદાચ બાધે અને કદાચ ન બાધે (સયોગી બાધે, અયોગી ન બારે)

૧. વીતરાગ ન બાધે

૨ સયોગિકેવલી બાધે; અયોગિકેવલી ન બાધે

૩ આયુષબધ પાલજે બાધે.

૪. ૧૧મા ૧૨મા ગુણરથાનવાળી સયોગિકેવલીઓ નથી બાધતા.

૫. અયોગિકેવલી અને સિદ્ધ

ગૌં—હે ભગવન્ ! આહારક કે અનાહારક શું જ્ઞાનાવરણીયકર્મ બાંધે ?

મં—હે ગૌતમ ! જાને કદાચ બાંધે અને કદાચ ન બાંધે.^૧ એ પ્રમાણે વેદનીય અને આયુષ સિવાયની છ કર્મ-પ્રકૃતિઓ માટે જાણવું. વેદનીય કર્મ આહારકશ્રવ બાંધે,^૨ તથા અનાહારક^૩ કદાચ બાંધે અને કદાચ ન બાંધે; આયુષકર્મને આહારક કદાચ બાંધે અને કદાચ ન બાંધે,^૪ અનાહારક^૫ ન બાંધે.

ગૌં—હે ભગવન્ ! મૂક્ષમ શ્રવ, બાદર શ્રવ કે નોમૂક્ષમ—નોબાદર શ્રવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધે ?

મં—હે ગૌતમ ! મૂક્ષમ શ્રવ બાંધે; બાદર શ્રવ કદાચ બાંધે, કદાચ ન બાંધે;^૬ નોમૂક્ષમ (સિદ્ધ) ન બાંધે. એ પ્રમાણે આયુષ સિવાયની સાને માટે જાણવું. આયુષને પ્રથમ એ કદાચ બાંધે અને કદાચ ન બાંધે,^૭ નોમૂક્ષમ ન બાંધે.

૧. વીતરાગ આહારક ન બાંધે; અને અનાહારક એટલે કેવલી, તથા વિમલગતિને પ્રાપ્ત શ્રવ, એ બંનેમાં કેવલી ન બાંધે, બીજા ન બાંધે.

૨. દારણકે અયોગી સિવાયના બધા જ વેદનીય બાંધે.

૩. વિમલગતિવાળો શ્રવ, સમુદ્ધાતને પ્રાપ્ત કેવલી, અયોગી અને સિદ્ધ એ બધા અનાહારક છે. તેમાં પહેલા બે વેદનીયને બાંધે; બાકીના બે ન બાંધે.

૪. આયુષજન્મકાળે બાંધે.

૫. વિમલગતિને પ્રાપ્ત શ્રવ પણ આયુષને અજન્મક ન છે.

૬. વીતરાગ ન બાંધે.

૭. આયુષજન્મકાળે જ બાંધે, નહિ તો ન બાંધે.

ગો—હે ભગવન ! સુ ચરમશ્વ^૧ કે અચરમશ્વ^૨ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાધે ?

મં—હે ગૌતમ ! એ બંને આરે કર્મપ્રકૃતિઓ કદાચ બાધે અને કદાચ ન બાધે ?

—સતક ૬, ઉકેં ૩

૪ કર્મો વિષે કેટલીક વિગતો

૧

ગજગૃહમા ભગવાનના શિષ્ય માક દિપુત્ર પૂકે ૪

માં—હે ભગવન ! જીવે જે પાપકર્મ કર્યું છે અને હવે પત્રી કગ્ગે, તેમા પરમ્પર કર્મ ભેદ છે ?

મં—હા માક દિપુત્ર ! તેમા પરમ્પર ભેદ ૩ જેમ 'ગર્ભ' પુરુષે આકાશમા જિએ ફેકેલા બાણના કપનમા તેના પ્રયત્નની વિશેષતાથી ભેદ હોય છે, તમ પુરુષે કરેલા જૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યકાળના કર્મમા તીવ્ર મદાદિ પરિણામના ભેદથી ભિન્નતા હોય છે

માં—હે ભગવન ! નૈર્ગમિકા જે પુદ્ગલોને આહારરૂપે ગ્રહણ કરે છે, તે પુદ્ગલોને કેટલામો ભાગ ભવિષ્યકાળમા આહારરૂપે ગૃહીત થાય છે, અને કેટલામો ભાગ (નિર્જાય) તમ્ભય છે ?

૧ એટલે કે જોનો છેલ્લો ભવ થવાનો છે તે

૨ જોનો છેલ્લો ભવ નથી થવાનો એટલે કે સસારી તેમ જ .

સિદ્ધ

૩ અયોગી ચરમ નથી બાધતો, અચરમ-સસારી બાધે, અચરમ-સિદ્ધ ન બાધે

મં—હે માકંદિપુત્ર ! આદાર મારે પ્રદણ કરેલા પુદ્ગલોનો અસંખ્યાતમો ભાગ આદારરૂપે ગૃહીત થાય છે, અને અનંતમો ભાગ (નિર્જરાય) તજાય છે.

મા—હે ભગવન્ ! નિર્જરાતા પુદ્ગલો ઉપર ભેક્ષવાને ના મૂવાને કોઈ પુરુષ સમર્થ છે ?

મં—હે માકંદિપુત્ર ! એ નિર્જરાતા પુદ્ગલો કાંઈ પણ ધાતુ કરવાને સમર્થ નથી એમ કથું છે.

મા—હે ભગવન્ ! તે એમ જ છે, હે ભગવન્ ! તે એમ જ છે.

—સતક ૧૮, ઉદે ૩

૨

ગૌં—હે ભગવન્ ! હિંસા, અસત્ય, ચોર્ય, મૈથુન અને પરિગ્રહ એ બધાં (ત્રી ઉત્પન્ન થયેલું કર્મ, અથવા એ બધાને ઉત્પન્ન કરનાર ચારિત્રમોહનીય કર્મ) કેટલા વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શવાળાં છે ?

મં—હે ઔતમ ! પાંચ વર્ણવાળાં, એ ત્રણવાળાં, પાંચ રસવાળાં અને ચાર સ્પર્શવાળાં છે.

તે પ્રમાણે ક્રોધ તથા તેના વિશેષો — જેવા કે દોષ (સ્વભાવથી અક્ષિત થવારૂપી), રોષ (ક્રોધની પરંપરારૂપી), દોષ (પોતાને કે પરને હુણુ આપવારૂપી), અક્ષમા, સંત્વલન (વારંવાર ક્રોધથી બળવું તે), કલ્પ (મોટેથી ખૂમ પાડીને

૧. સુદમ પરિ

અને હુણુ એ ચાર પરિણામવાળું છે, મ

પ્રાપ્તુ તે), આકિચ (ગૌડાકાગ), બન્ન (દડાથી બુદ્ધિ
 ન્ધુ તે), અને વિનાદ (વિરોધથી ઉત્પન્ન થયેના વચનો)
 — એ મધા (થી થના કર્મોને કે તે મધાને ઉત્પન્ન કરના
 ર્મને) પણ તેમ જ જાણવા

તે જ પ્રમાણે માન અને તેના વિગેષો — જેના / મ-
 (હર્ષ), દર્પ, ન્તબ (અનમન), મર્વ (અહ કાર), અત્યુત્કોશ
 (ખીનથી પોતાની ઉત્કૃષ્ટતા મતાનની તે), પરપન્ચિ-
 (નિંદા), ઉત્કર્ષ (માનથી પોતાની કે પગની ક્રિયાને ઉત્કૃષ્ટ
 કરી તે), અપકર્ષ (અભિમાનથી પોતાના અથવા પરના
 નર્વ પણ કાર્યથી મધ પન્ધુ તે), ઉચત (પૂર્વે પ્રગત
 નમનનો ત્યાગ, અથવા ‘ઉચય’ અભિમાનથી નીતિનો
 ત્યાગ), ઉચામ (નમેવાને અભિમાનથી ન નમવું), અને
 દુનામ (મદથી દુષ્ટ રીતે નમવું) — વિશે પણ જાણવું

તે જ પ્રમાણે મધ્યા અને તેના વિગેષો — જેના કે
 ઉપાધ (ઠેતગા યોગ્ય મનુષ્યની પામ જવાના કારણમૂલ
 ભાન), નિરૂતિ (આદ્ય વડે મીઠાને ડતરવો તે), વન
 (ચકતાજનન અભાવ), મહન (ન સમજ સમાધ તેવી
 અવનમન), નૂમ (ખીજાને મવા નીચતાનો કે નીચ
 ન્યાનનો આશ્રય કરવો તે), કંક (હિમાનિ નિમિત્તે
 ખીજાને ઠેતરવાનો અભિપ્રાય), કુરૂપા (નિન્દિત રીતે મોડ
 પમાડનાર અભિપ્રાય), જિહ્વા (ખીજાને ઠેતગવાની બુદ્ધિથી
 ાર્પમા મદતાનુ અવલમન), કિટિમય (જે માયાથી અર્ધો
 જ કિટિમયના જેવો થાય તે), આદરણ્યતા (મારા
 વિગેષથી કેઈ પણ વસ્તુનો આદર કરવો તે અથવા ખીજાને
 ળતગા વિવિધ ક્રિયાનું આચરણ કરવું તે ‘આચરણના’),

ગૂઢનતા (પોતાના સ્વરૂપને છુપાવવું તે), વચનતા (બીજાને જનરવો તે), પ્રતિકુચનતા (સરસપણે કહેલા વચનનું ખંડન કરવું તે), સાનિયોગ (ઉત્તમ દ્રવ્યની સાંગે લીન દ્રવ્યનો યોગ કરવો તે) — એ ગદ્યા વિશે પણ જાણવું.

તે જ પ્રમાણે ક્ષોબ અને તેના વિશેષો — જેવા કે હ્રસ્વ (અભિલાષા), મર્છા (સંરક્ષણ કરવાની નિરંતર અભિલાષા), કંક્ષા (અપ્રાપ્ત પદાર્થની હ્રસ્વ), શ્રદ્ધિ (પ્રાપ્ત અર્થમાં આસક્તિ), ત્યાગ (પ્રાપ્ત પદાર્થનો વ્યય ન થાય તેવી હ્રસ્વ), બિધ્યા (વિષયોનું ધ્યાન), અભિધ્યા (અદૃઢ આગ્રહ — ચિત્તની ચક્ષાચમાન સ્થિતિ), આશંસના (પોતાને હજી અર્થની હ્રસ્વ), પ્રાર્થના (બીજા માટે હજી અર્થની માગણી), લાલ્સપનતા (અત્યંત યોગીને પ્રાર્થના કરવી), કામાશા (હજી શબ્દ અને રૂપની પ્રાપ્તિની સંભાવના), ભાગાશા (હજી ગંધાદિની પ્રાપ્તિની સંભાવના), હિતાશા (હિતવ્યવસ્થાની પ્રાપ્તિની સંભાવના), મરણાશા (કાષ્ઠિક અવસ્થામાં મરણપ્રાપ્તિની સંભાવના), નંદીરાગ (હતી સમૃદ્ધિનો રાગ) — વિશેષ પણ જાણવું.

ગૌં—હે ભગવન્! પ્રેમ, દેવ, ક્ષણ, અભ્યાપ્યાનં (નાટા આક્ષેપ), પૈશુન્ય (ચુમલી), સતિ-અસતિ, પરપરિવાદ (બીજાની નિંદા), માયામૃગાવાદ, અને મિશ્રાદર્શનસામ્ય (કુદેવ, કુધર્મ અને કુમુરુને સાચા માની સેવવા તે) — એ ગદ્યાં કેટલા સ્પર્શવાળાં છે?

મં—હે ગૌતમ! ક્રોધની પેઠે ચાર સ્પર્શવાળાં છે.

ગૌં—હે ભગવન્! તે ગદ્યાંની પેઠે, તે ગદ્યાંનો ત્યાગ — જેમ કે પ્રાણાત્તિપાતવિરમણ વગેરે, ક્રોધનો ત્યાગ વગેરે,

અને મિથ્યાદર્શનશાસ્ત્રનો ત્યાગ — એ બધા કેટલા વર્ણ
રંગે રાખા છે ?

મં—હે ગૌતમ ! તે મધી વર્ણ વિનાના, મધ
વિનાના, અધ વિનાના અને અધર્મ વિનાના છે, તારણ કે તે
બધા જીવના ઉપયોગસ્વરૂપ છે, અને જીવનો ઉપયોગ અમૃત
મેળ છે, તેથી વર્ણોદિગદિત હોય છે.

ગૌ—હે ભગવન ! ઔત્પત્તિકી (આભાસિક ઉત્પન્ન
ધર્મેશી), વૈનયિકી (ગુણના વિનય-શાસ્ત્રાદિ દ્વારા ધર્મેશી),
નાર્મિકી (કર્મ દ્વારા ધર્મેશી) અને પાશ્વિભિકી (બાહ્ય
જાળ મુખી પૂર્વાપર અર્થના અસોકનાદિથી ધર્મેશી) બુદ્ધિ
કેટલા વર્ણોદિવાળી છે ?

મં—હે ગૌતમ ! તે મધી વર્ણોદિ વિનાની
(જીવનો સ્વભાવ હોવાથી) ન પ્રમાણે અવગ્રહ, કલ્પ,
અસાધ, અને ધાગણા^૧ પણ જીવના ઉપયોગસ્વરૂપ હોવાથી
વર્ણોદિગદિત છે તે જ પ્રમાણે ઉત્થાન, કર્મ, અન રીતિ
અને પુરુષકાર પરાક્રમ—એ મધી પણ વર્ણોદિ ગદિત છે

—મનુ ૧૦ ઉદે ૫

૩

ગૌ—હ ભગવન ! જીવો આભોગથી (જનમપણે)
આયુષનો મધ કરે, કે અનાભોગથી (અજાણપણે) ?

મં—હે ગૌતમ ! જીવો આભોગથી (જાણપણે)
આયુષનો મધ ન કરે, પણ અજાણપણે કરે

—મનુ ૭ ઉદે ૬

ગૌં—હે ભગવન! અન્યતીર્થિકો એમ કહે છે કે, એક જીવ એક સમયે બે આયુષ્ય કરે છે : આ ભવનું અને પરભવનું. જે સમયે આ ભવનું આયુષ્ય કરે છે, તે સમયે પરભવનું કરે છે; અને જે સમયે પરભવનું કરે છે, ત્યારે આ ભવનું કરે છે. વળી આ ભવનું આયુષ્ય કરવાથી પરભવનું કરે છે, અને પરભવનું આયુષ્ય કરવાથી આ ભવનું આયુષ્ય કરે છે. ૨ હે ભગવન! તે એ પ્રમાણે કેમ દોષી શકે ?

મં—હં ગૌતમ ! તે શોકોનું કહેવું ખોટું છે. હું એમ કહું છું કે, એક જીવ એક સમયે એક આયુષ્ય કરે છે. આ ભવનું અથવા પરભવનું.

—સતક ૧, ઉદે ૯

ગૌં—હે ભગવન! અન્યતીર્થિકો એમ કહે છે કે, જેમ જાળ એક છે, પણ તેમાં જેમ અનેક માંડો પરપર વળગી રહેલી છે, તેમ કર્મે કરીને અનેક જન્મો સાથે સંબંધ ધરાવનારાં ઘણાં આયુષ્યો ઘણા જીવો ઉપર પરપર કર્મે કરીને ગૂંથાયેલાં છે. તેથી તેમાંનો એક જીવ પણ એક

૧. આ ભવનો અર્થ અષ્ટ સમભવો નથી. શિકાકાર કહે છે કે, ‘તેઓના મન પ્રમાણે’ જીવ પોતાના પચ્ચિન્તા સમૂહરૂપ છે. તેથી જ્યારે તે આયુષ્યરૂપ એક પર્યાયને કરે છે, ત્યારે બીજાને પણ કરે છે.’ પરંતુ તેમનું કહેવું ખોટું છે કારણ કે આત્મા જ્યારે સિદ્ધત્વ પર્યાયને કરે છે, ત્યારે સંસારિત્વ પર્યાયને નથી કરતો, તેમ જીવ એક ક્ષણે બે આયુષ્યોને ન કરી શકે.”

૨. આ ભવનું એટલે જે આયુષ્યના ફળરૂપ આ સાક્ષ બધ છે, તે આયુષ્ય. — શિકા.

મમથે તે આયુષ્ય અનુભવે છે આ ભવનું તેમ જ પગમનન
તે ભગવન્' તે એ પ્રમાણે કમ હોઈ શકે ?

મં—હે ગૌતમ' તેઓ જે કાઈ કહે ૭, તે મનુ
અમત્ય ૭ તો એમ કહુ છું કે જેમ કોઈ એ જાણ
હાય તેની ગાડેની પેઠે, કમે કરીને અને જન્મે માથે
મમથ ધગવનાં વણા આયુષ્યો એક એક જીવ ઉપર
માગીના મોડાની પેઠે પગપગ કમે કરીને ગૂંથાયેલા હાય
૭ અને એમ હોવાથી એક જીવ એક સમયે એ આયુષ્ય
અનુભવે ૭ આ ભવનું, અથવા પગમનન

—શત્ ૫ ઉદ્દે ૩

ગૌં—હ ભગવન્' જે જીવ નરકે જવાને યોગ્ય હાય
તે શુ અહીંથી આયુષ્ય મહિત થઈને નરકે જાય ?

મં—હા ગૌતમ' અહીંથી આયુષ્ય મહિત થઈને
જાય, પણ આયુષ્ય નિનાનો ન જાય

ગૌં—હે ભગવન્' તે જીવે તે આયુષ્ય આ માધ્ય
અને તે આયુષ્ય મમથી આચરણે આ આચર્યા ?

મં—હે ગૌતમ' ત જીવે તે આયુષ્ય પૂર્વભવમા
આધ્ય, અને તે આયુષ્ય મમથી આચરણે પણ પ્રવ
ભવમા આચર્યા તે પ્રમાણે જ રીમાનિ. સુધી જાણ
જે જીવ જે યોનિમા જન્મવાને યોગ્ય હોય તે જીવ તે
યોનિ મમથી આયુષ્ય જાણે

—શત્ ૫, ઉદ્દે ૩

ગૌં—હે ભગવન્, આયુષ્યો જીવ કયા પ્રકારનો
કલ્પો છે ?

મં—હે મૌતમ ! આયુષ્મા અંધ છ પ્રકારનો કળો છે. તે જેમકે : ગતિનામનિધતાયુ, ગતિનામનિધતાયુ, રિયતિનામનિધતાયુ, અવગાહનાનામનિધતાયુ, પ્રદેશનામનિધતાયુ, અને અનુભાગનામનિધતાયુ.

રિયતમ્ : અર્થ ગતિ એટલે એકેદ્રિયાદિ પાંચ પ્રકારની ગતિ; તે રૂપ જે નામકર્મ તે ગતિનામ કહેવાય; તેની સાથે નિધન - નિગિહત - નિષેકને પ્રાપ્ત થયેલું - એટલે અનુભવવા માટે નૈવાર થયેલું જે આયુષકર્મ તે ગતિનામનિધતાયુ કહેવાય. તે પ્રમાણે ગતિ એટલે નૈર્યપિકાદિ ચાર પ્રકારની ગતિ; અને અવગાહના એટલે ઔદારિક વગેરે શરીર. એ જ ગતિ, ગતિ અને અવગાહનાની રિયતિ, પ્રદેશ અને અનુભાગ (રિપાક) તે જાણીનાં વળુ.

તાત્પર્ય એ છે કે, નારકાદિ આયુષ્મા ઉદય થાય ત્યારે જ ગતિ વગેરે નામકર્મોનો ઉદય થાય છે; એકલું આયુષકર્મ જ નૈર્યપિકાદિના ભવનું હિપમાહક હોય છે.

— શતક ૬, ઉકે ૮

મૌ—હે ભગવન્ ! દ્રવ્યસ્થાનાયુ, સંત્રસ્થાનાયુ, અવગાહનાસ્થાનાયુ, અને ભાવસ્થાનાયુ, એ જાણાંથી કયું જ્ઞાનાર્થી અધિક છે ?

મં—સૌથી થોડું સંત્રસ્થાનાયુ છે. ક્ષેત્રાયુ એટલે એક પ્રદેશાદિ સંત્રમાં પુદ્ગલોનું જે અવસ્થાન, તદ્દપ જે આયુ તે ક્ષેત્રાયુ. ક્ષેત્ર અમૃતિમાન હોવાથી અને તેથી જ તેની સાથે પુદ્ગલોના જંધનું કારણ (ચીકાસ) ન હોવાથી પુદ્ગલોનો ક્ષેત્રાવસ્થાનકાળ કાળ થોડો છે. તે કરતા અસંખ્યગણું અવગાહનાસ્થાનાયુ છે. અવગાહનાસ્થાનાયુ એટલે કે અમુક

માપરાગા ધ્યાનમાં પુદ્ગલોનું જે અવગાહિયણુ અથવા
 ગદ્યાપાત્ર તે અવગાહનાધ્યાનાયુ છે તે દેશાયુ મના
 અવગાહનાયુ વધાર હોનાનું કાગળ એ ક કે, પુદ્ગલ એ
 દેશમાં નિયત ત્યારે જ નહીં મોકે ત્યારે પુદ્ગલની કોઈ પણ
 અમુક જાતની અવગાહના હોય, આ પેલે તત્ત્વ નિર્મિત
 હોય પણ અવગાહના કોઈ દેશમાત્રમાં નિયત નથી તે
 દેશમાં કે બીજા દેશમાં અવગાહના તેને તે ન હોય તથી
 દેશમાં કોઈ અવગાહનાકાળ વધારે , તે ન તા
 અવગાહનાયુ દ્વયધ્યાનાયુ છે માણુ કે અગત્ય અથવા
 વિશમયી અવગાહના નારા પામી જાય, તોપણ જોડવા હાય
 તેના જ ન્યોત્તર તામા માત્ર મુદ્ધી અરથાત્ ગદ્ય ,
 તથી સ્થારે ભાવધ્યાનાયુ છે દ્વય માત્રી જાય કે તના
 અગત્ય જાય તોપણ તેના શુદ્ધાદિ ગુણો તો કાપમ

માટે દ્વયધ્યાનાયુ ન તા ભાવધ્યાનાયુ વધારે હોય છે

—અનંત ૫ ઉદ્ધ૦ ૭

૪

ગૌ—હે ભગવન્ ! જ્ઞાનાવગમીયર્થના જેના
 અનિભાગપરિગ્રહે કલ્યા કે?

મં—હે ગૌતમ અનંત અનિભાગપરિગ્રહે કલ્યા છે

૧ મં નજે અવગાહનામાં ફેર એ કે પુદ્ગલથી વ્યાપ્ત
 હોય તે ક્ષત્ત્વ હોવાય અને પુદ્ગલનો પોષણના ગાદ્યાર્થના
 ભાગ એ મેક પ્રકારનો આર તે અવગાહના અમુક ખાસ
 મુદ્ધી બીજા મના પણ પુદ્ગલનું તે તના માપ પ્રમાણે
 રહેલું તે અવગાહના

વિવરણ : જેના કેવલજ્ઞાનીની પ્રજાથી પણ વિભાગ ન દેખી શકાય, એવા મુક્ત અંશોને અવિભાગપરિચ્છેદ કહે છે. તે કર્મપરમાણુઓની અપેક્ષાએ, અથવા જ્ઞાનના નેત્ર સા અવિભાગપરિચ્છેદોનું આચ્છાદન કર્યું હોય, તેની અપેક્ષાએ અનંત છે. જ્ઞાનાવરણીય પ્રમાણે આદિ કર્મ પ્રકૃતિના અવિભાગપરિચ્છેદો કહેવા.

ગૌ—હે ભગવન! એક એક જીવનો એક એક જીવપ્રદેશ જ્ઞાનાવરણીયકર્મના કેટલા અવિભાગપરિચ્છેદો (અંશો)થી આવેશિત છે?

મં—હે ગૌતમ! કંદાય આવેશિત હોય, અને કંદાય નહોતો; જે આવેશિત હોય, તે અવરૂપ અનંત અવિભાગપરિચ્છેદો વડે આવેશિત હોય.

—શતક ૮, ઉદ્દે ૧૦

૫

વિવરણ : મોહનીયકર્મના બે પ્રકાર છે. આગ્રિયમોહનીય અને દર્શનમોહનીય. તેમાં દર્શનમોહનીયને કાંક્ષામોહનીય પણ કહે છે; કારણ કે કાંક્ષા એટલે બીજી બીજી મનોનું પ્રહાર કરવું, અર્થાત્ અમુક મતમાં જ શ્રદ્ધા ન રાખતાં બિન્ન બિન્ન મનોને અવલંબવું. તદુપ કાંક્ષાએ જે મોહનીયકર્મને કાંક્ષામોહનીય અથવા મિથ્યાત્વમોહનીયકર્મ છે. હવે કોઈ પણ ક્રિયા કરવાની પદ્ધતિ છોકર્મો ચાર પ્રકારે પ્રસિદ્ધ છે. દા. ત., કોઈ મનુષ્ય કશાને ટાંકવાની ક્રિયા કરતો હોય.

૧. કેવલજ્ઞાનીની અપેક્ષાએ આવેશિત ન હોય, કારણ કે તેને જ્ઞાનાવરણીયકર્મ ક્ષીણ થયેલું હોય છે. છતર જીવોના પ્રદેશ અનંત અવિભાગપરિચ્છેદોથી આવેશિત છે.

તો તે, વસ્તુને ચાર પ્રકારે ઢાંચી શકે: પોતાના શરીરના કોઈ ભાગ વગેરે ભાગ વડે વસ્તુના કોઈ ભાગને ઢાંકે, શરીરના કોઈ ભાગ વડે આખી વસ્તુને ઢાંકે, આખા શરીર વડે વસ્તુના કોઈ ભાગને ઢાંકે, અને આખા શરીર વડે આખી વસ્તુને ઢાંકે. એ ચાર પદ્ધતિઓમાંથી કઈ પદ્ધતિ વડે આત્મા કર્મને કરે છે એ પ્રશ્ન છે.

ગૌં—હે ભગવન! શું જીવો કાંક્ષામોહનીય કર્મ કરે છે ?

મં—હા ગૌતમ !

ગૌં—હે ભગવન! શું જીવ પોતાના કોઈ પણ ભાગ વડે કાંક્ષામોહનીયનો કોઈ એક ભાગ કરે છે, કે ભાગ વડે આખું કરે છે, કે આખા વડે ભાગને કરે છે કે આખા વડે આખું જ કરે છે ?

મં—હે ગૌતમ ! આખો જીવ પોતે જ આખા કાંક્ષામોહનીય કર્મ કરે છે; જે અથો જીવના બધા પ્રદેશો છે, તે અથો રહેલાં અને એક સમયે બાંધવા યોગ્ય જે કર્મ-પુરુષો હોય, તે બધાંયને બાંધવામાં જીવના બધા પ્રદેશો ક્રિયા કરે છે. કારણકે જીવનો સ્વભાવ એવા પ્રકારનો છે.

ગૌં—હે ભગવન ! જીવો કાંક્ષામોહનીય કર્મને કેવી રીતે અનુભવે છે ?

મં—હે ગૌતમ ! તે તે કારણો^૧ વડે શંકાવાળા, કાંક્ષાવાળા (અન્ય દર્શનને સ્વીકારવાની ઇચ્છાવાળા), વિચિકિત્સાવાળા (કેવળ સંબંધે શંકા પામેલા), ભેદ પામેલા ન અનિશ્ચયરૂપ મતિબંગ પામેલા), કલુષવાળા (‘એ એમ

૧. કૃતીર્ષિમ્ના સંસર્ગાદિ રૂપ.

નથી' એ પ્રમાણે વિપરીત બુદ્ધિ પામેલા) થઈને તેઓ કાંક્ષામોહનીય કર્મ અનુભવે છે.

ગૌ—હે ભગવન્ ! જિનોએ જે જાણ્યું છે, તે જ સત્ય અને નિઃશંક છે ?

મં—હા ગૌતમ ! જિનોએ જે જાણ્યું છે, તે જ સત્ય અને નિઃશંક છે.

ગૌ—હે ભગવન્ ! જે જીવ 'જિનોએ કહ્યું છે તે જ સત્ય છે' એ પ્રમાણે માનીને મનને સ્થિર કરે છે, તથા 'જીભ મનો સત્ય નથી' એ પ્રમાણે મન વડે ચિંતવે છે તથા એ પ્રમાણે મનને જીભ મતોથી પાછું વાળે છે, તે જીવ જિનની આજ્ઞાનો આરાધક (સેવક) થાય છે ?

મં—હા ગૌતમ ! તેવો પ્રાણી જિનની આજ્ઞાનો આરાધક થાય છે.

—શતક ૧, ઉદ્દે ૦ં ૩

ગૌ—હે ભગવન્ ! જીવે કાંક્ષામોહનીય કર્મ કેવી રીતે બાંધે છે ?

મં—હે ગૌતમ ! પ્રમાદરૂપ હેતુથી, અને યોગેરૂપ નિમિત્તથી જીવે કાંક્ષામોહનીય કર્મ બાંધે છે.

વિવરણ: પ્રમાદ એટલે મિથ્યાત્વ,^૧ અવિરતિ^૨ અને કપાય,^૩ પ્રમાદના આઠ પ્રકાર આ પ્રમાણે પશ્ચ કહેવાય છે :

૧. વસ્તુના સ્વચ્છાઈ અર્થ અજ્ઞાનને અભાવ, તથા અથર્થાઈ વસ્તુનું અજ્ઞાન.

૨. દોષોથી ન વિરમવું તે.

૩. સમજાવની મર્યાદા તોડવી તે. મુખ્યત્વે: ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ.

અજ્ઞાન, સંશય, ગિર્યાજ્ઞાન, રાગ, દ્વેષ, અતિબ્રંચ, ધર્મનો અનાદર, યેગો અને દુધ્યાન.

યોગ એટલે મન, વચન અને શરીરના વ્યાપારો.

ગૌં—હે ભગવન્! તે પ્રમાદ શાથી થાય છે?

મં—હે ગૌતમ! તે પ્રમાદ યોગથી, મન-વાણી-દાયાના વ્યાપારોથી, પેદા થાય છે.

ગૌં—હે ભગવન્! તે યોગ શાથી પેદા થાય છે?

મં—હે ગૌતમ! તે યોગ વીર્યથી^૧ પેદા થાય છે.

ગૌં—હે ભગવન્! તે વીર્ય શાથી પેદા થાય છે?

મં—હે ગૌતમ! તે વીર્ય શરીરથી પેદા થાય છે.

ગૌં—હે ભગવન્! તે શરીર શાથી પેદા થાય છે?

મં—હે ગૌતમ! તે શરીર જીવથી પેદા થાય છે, અને જ્યારે તેમ છે, તો ઉત્થાન,^૨ કર્મ, બળ, વીર્ય અને પુરુષકાર-પરાક્રમ^૩ છે.

૧. દેશયાવાળા જીવનો મન-વાણી-દાયાદૃષ્ટ સાધનવાળો આત્મપ્રદેશના પરિરંધકરણ એ વ્યાપાર, તે 'વીર્ય'. દેવદક્ષાનીનો એ શ્રેષ્ઠ વિનાનો અરંભશક્તિ પરિણામ તે પણ 'વીર્ય' છે; પરંતુ તે 'બલો' અભિવિત નથી.

૨. ઉત્થાન એટલે ઊઠવું; કર્મ એટલે જીવું ફેંકવું, નીકું ફેંકવું વગેરે; બલ એટલે શારીરિક પ્રાણ; જીવનો ઉત્સાહ તે વીર્ય અને હૃદયને સાધનાર પુરુષકાર (પુરુષત્વાભિમાન) તે પરાક્રમ.

૩. મોગાવડના મતમાં ઉત્થાનાત્મિક નથી, કારણ કે તેને મતે ઉત્થાનાત્મિકથી પુરુષાર્થ સિદ્ધ થતો નથી, પણ નિષ્ક્રિયતા જ પુરુષાર્થ સિદ્ધ થાય છે. 'નિયતિને પ્રભાવે એ સુભાશય અર્થ' અનુબ્યને મળવાનો હોય તે અવશ્ય ગમે છે. જીવો ગમે, તેટલો પ્રયત્ન કરે, પણ ન થવાનું થઈ નથી, અને થવાનું તે ફરવું નથી.'

ગૌ.—હે ભગવન! શું હવે પોતાની મેળે જ તે કર્મને ઉદારે છે,^૧ પોતાની મેળે જ તેને મરે છે, અને પોતાની મેળે જ તેને અટકાવે છે?

મં.—હા ગૌતમ! કાર્ત્ત પશુ હવે જરા પશુ અંધાદિ ખીન પદાર્થના નિમિત્તથી કત્તા નથી.

—સતક ૧, ઉદે. ૩

ગૌ.—હે ભગવન! નૈરયિકો કાંક્ષામોહનીય કર્મને અનુભવે છે?

મં.—હા ગૌતમ! એ પ્રમાણે સ્તનિતકુમારો મુખી જાણ્યું.

ગૌ.—હે ભગવન! પૃથ્વિકાયિકો કાંક્ષામોહનીય કર્મ અનુભવે છે.

મં.—હા ગૌતમ! ‘અમે કાંક્ષામોહનીય કર્મ વેદીએ છીએ’ એ પ્રમાણે તે હવેને તર્ક,^૨ સંજ્ઞા, પ્રજ્ઞા, મન કે

૧. જે કર્મ સામાન્ય કર્મમાં બિવિધકાળમાં જ રૂળ આપવાનું છે, તેને કરણવિશેષથી જિંચી લાવી અત્યારે જ બોતલવામાં નાખી દેવું, જેથી તેનો જલદી નાશ થઈ જાય, તે ક્રિયાને ઉદારણ કહે છે. તેમાં ચાદ સખવાનું કે, જે કર્મની ઉદારણા ધણી મોટી થવાની છે, તથા જે કર્મની ઉદારણા બિવિધમાં થવાની નથી, તેની ઉદારણા વર્તમાન કે બિવિધકાળમાં ફાઈ શકતી નથી. પરંતુ જે કર્મ તુરતમાં જ ઉદારણાને યોગ્ય દોય, તેને ઉદારણ છે.

૨. ‘આમ થશે’ એવા સ્વરૂપવાળો તે તર્ક; સંજ્ઞા એટલે અર્થાવગદ્સ્વરૂપ જ્ઞાન; પ્રજ્ઞા એટલે જ્યાં વિશેષ સંબંધી જ્ઞાન. અને મન એટલે એક પ્રકારના સ્મરણાદિ રૂપ મતિજ્ઞાનનો ભેદ.

વચન નથી; છતાં તેઓ તેને વેદ છે. તે પ્રભાણે ચાર ઇન્દ્રિયોવાળા છવે સુધી બાણુવ.

ગૌ—હે ભગવન! અમણુનિર્મથો પણ કાંક્ષામોહનીય કર્મને વેદ છે?

મ—હા ગૌતમ! જ્ઞાનાંતર, દર્શનાંતર, ચારિત્રાંતર, સિંગાંતર, પ્રવચનાંતર,^૧ પ્રાવચનિકાંતર,^૨ કલ્પાંતર,^૩ માર્ગાંતર, મનાંતર, ભંગાંતર,^૪ નયાંતર,^૫ નિયમાંતર, અને પ્રમાણાંતર વડે શંકાવાળા, કાંક્ષાવાળા, વિચિકિત્સાવાળા, ભેદમમાપન, અને કલુપસમાપન થઈને તે અમણુનિર્મથો પણ કાંક્ષામોહનીય કર્મને વેદ છે.

—શતક ૧, ઉદે ૩.

ગૌ—હે ભગવન! કાંક્ષાપ્રદોષ^૧ ક્ષીણ થયા પછી અમણુનિર્મથ અંતકર અને અંતિમ સરીરવાળો થાય કે અથવા પૂર્વની અવસ્થામાં બહુ મોહવાળો થઈને વિહાર કરે, પણ પછી મંદ્રત થઈને મરણ પામે તો મિદ્ધ થાય?

મ—હા ગૌતમ! તે પ્રભાણે થાય.

—શતક ૧, ઉદે ૬.

૧. પ્રવચન એટલે સિદ્ધાંત.

૨. પ્રવચનને બાણુ કે બાણુ તે પ્રાવચનિક.

૩. કલ્પ એટલે આચાર.

૪. ભંગ એટલે વિકલ્પો. જેમકે દિવસની જાગૃતતા : દ્રવ્યથી, પણ જાગૃતી નહિ; જાગૃતી, પણ દ્રવ્યથી નહિ હો.

૫. નય એટલે દક્ષિણિંદુ.

૬. શ્રીભગવાન મતમાં આસન્નિરૂપ મોટા દોષ.

૬

ગૌં—હે ભગવન! હવેને કર્કશવેદનીય — દુઃખપૂર્વક બોગવવા યોગ્ય કર્મો—કેવી રીતે અંધાય?

મં—હે ગૌતમ! હવહિંસાથી માંડીને મિથ્યાદર્શન-શાસ્ત્ર સુધીના^૧ દોષોને કારણે હવને કર્કશવેદનીય કર્મો અંધાય છે.

ગૌં—હે ભગવન! હવને અકર્કશવેદનીય — સુખપૂર્વક બોગવવા યોગ્ય કર્મો કેમ અંધાય?

મં—હે ગૌતમ! હિંસાદિના ત્યાગ કરવાથી.^૨

ગૌં—હે ભગવન! હવેને સાતાવેદનીય કર્મ કેમ અંધાય?

મં—હે ગૌતમ! ખીઝને વિષે અનુકંષાથી, ખીઝને દુઃખ ન દેવાથી, શોક ન ઉપજવવાથી, ખેદ ન ઉત્પન્ન કરવાથી, વેદના ન કરવાથી, ન મારવાથી, તેમ પરિતાપ ન ઉપજવવાથી હવે સાતાવેદનીય કર્મો આંધે છે.

ગૌં—હે ભગવન! હવેને અસાતાવેદનીય કર્મ કેમ અંધાય?

મં—હે ગૌતમ! ખીઝને દુઃખ દેવાથી, શોક ઉપજવવાથી, ખેદ ઉત્પન્ન કરવાથી, વગેરે વડે.

—શતક ૭, ઉદ્દે ૬

૧. જુઓ આગળ પા. ૫૧.

૨. નારકથી માંડીને વૈશ્વનિક સુધીનાને સંયમને અભાવ હોવાથી તે કર્મ અંધવાપણું હોયું નથી, મનુષ્યહવને માટે જ તે શક્ય છે.

૭

ગૌં—હે ભગવંન્ ! નારકો વડે જે પાપકર્મ કરાગેલું છે, કરાય છે, અને કરાશે, તે મધળું કુખરૂપ છે, અને જે નિર્જીર્ણ થયું તે સુખરૂપ છે ?

મં—હા ગૌતમ ! એ પ્રમાણે વૈભાનિકો સુધી જાયરુ.

—સાનક ૭, ઉદ્દે. ૮

પુદ્ગલવિભાગ

૧ : પુદ્ગલ

૧

ગૌં—હે અગવન! પુદ્ગલ (પરમાણુ) જૂતકાળમાં
હતું, વર્તમાનકાળમાં છે, અને ભવિષ્યકાળમાં રહેશે, એમ
કહેવાય ?

મં—હા ગૌતમ! એમ કહેવાય.

—શતક ૧, ઉદ્દે ૪

૨

ગૌં—હે અગવન! પુદ્ગલાર્થિતકાય ગુરુ છે, લઘુ છે,
ગુરુલઘુ છે, કે અગુરુલઘુ છે?

મં—હે ગૌતમ! ગુરુલઘુ છે, અને અગુરુલઘુ પણ છે.
ઔદારિક વગેરે ચાર દ્રવ્યો^૧ ગુરુલઘુ છે; અને કાર્મણ વગેરે^૨
દ્રવ્યો અગુરુલઘુ છે.^૩

—શતક ૧, ઉદ્દે ૯

૧. ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક અને તેજસ.

૨. કાર્મણ, મન, અને ભાષા એ બધી વર્તણૂકો.

૩. અહીં આ જગત નિશ્ચયનયની દૃષ્ટિએ (પારમાર્થિક દૃષ્ટિએ)
આપ્ત છે. તે દૃષ્ટિ પ્રમાણે સૌથી ભારે અને સૌથી હળવું એવું કોઈ દ્રવ્ય

હે ભગવન! અન્યનીચિંકા એમ કહે છે કે, 'જે પરમાણુપુદ્ગલો એકએકને ચોંટતા નથી; કારણકે જે પરમાણુ-પુદ્ગલોમાં ચીકાશ^૧ નથી; પરંતુ ત્રણ પરમાણુપુદ્ગલો એક એકને પરસ્પર ચોંટી છે; કારણકે ત્રણ પરમાણુપુદ્ગલોમાં ચીકાશ હોય છે. વળી જે તે ત્રણ પરમાણુઓના ભાગ કરવામાં આવે તો તેના જે ભાગ પણ યર્ષ શકે (એક તરફ દોઢ પરમાણુ અને બીજી તરફ દોઢ એમ), તથા ત્રણ ભાગ (પણ એક એક પરમાણુ, એ પ્રમાણે) યર્ષ શકે. એ પ્રમાણે ચાર પરમાણુ ત્રણે પણ જાણવું. પાંચ પરમાણુપુદ્ગલો એક એકને ચોટી જાય છે, અને દુઃખપણે-કર્મપણે થાય છે. તે દુઃખ-કર્મ-શાશ્વત છે અને હંમેશાં મારી મીતે ઉપચય પામે છે, તથા અપચય પામે છે.' હે ભગવન! આ બધું માયું છે ?

નથી. જે દ્રવ્યો ચાર અર્ધવાળાં છે અને જે અર્ધી છે તે બધાં અશુદ્ધ હોય છે; અને બાકીનાં આઠ સ્પર્શવાળાં શુદ્ધ છે - એમ નિશ્ચયનયનું મન છે. વ્યવહારનયથી તો શુદ્ધ, લઘુ, શુદ્ધવૃન્દ અને અગૃહલઘુ એમ ચારે પ્રકારનાં દ્રવ્યો હોય છે : કેટલું શુદ્ધ છે; ધુમાડો લઘુ (હળવો) છે; વાધુ શુદ્ધ છે; અને આગર અગૃહલઘુ છે.

૧. અતીં ચારવાની યોગ્યતા - એટલો જ અર્થ અભિપ્રિત છે - સરખાવો નેમાચિકાદિનો મત.

૨. જે પરમાણુ મૂઢમ હોવાથી તેમાં ચીકાશ નથી હોતી. પરંતુ જ્યારે ત્રણ, ચાર કે પાંચ વગેરે પરમાણુ ભેગા થાય છે ત્યારે તેમાં સ્પૃશ્યપણું આવે છે; તેથી તેમાં ચીકાશ પણ હોય છે.

મ૦—હું ગૌતમ! અન્યતીર્થિંગો જે એ બધું કહે છે, તે ખોટું છે. હું એમ કહું છું કે જે પરમાણુપુદ્ગલો એક, એક પરસ્પર ચોટી જાય છે. જે પરમાણુપુદ્ગલોમાં ચીકાશ છે માટે જે પરમાણુપુદ્ગલો એક એક પરસ્પર ચોટી જાય છે. ને તે જે પરમાણુપુદ્ગલોના જે ભાગ કરવામાં આવે તો એક તરફ એક પરમાણુપુદ્ગલ આવે, અને બીજી તરફ એક આવે. તે પ્રમાણે ત્રણ અને ચારનું પણ સમજાવું. પાંચ પરમાણુપુદ્ગલો એક એકને ચોટીને રકંધ અને ખરો; તથા તે હાનિવૃદ્ધિ પણ પામે; 'પરંતુ ને દુઃખ-કર્મ-પણે ન સંભવે. કારણ કે કર્મ અનંત પરમાણુરૂપ હોવાથી અનંત રકંધરૂપ છે. પાંચ પરમાણુ તો માત્ર રકંધરૂપ જ છે. કર્મ જે પાંચ જ પરમાણુરૂપ હોય તો અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા છવને કેવી રીતે ઠાંટી શકે? વળી કર્મને સામ્યતા માનવામાં આવે તો તેનો ક્ષયોપશમ વગેરે ન થવાથી જ્ઞાનાદિની હાનિ અને વૃદ્ધિ ન સંભવે, માટે કર્મ સામ્યતા ન હોવું જોઈએ. તેનો ચય અને નાશ સંભવે જ છે.'

વિવરણ : પુદ્ગલો રૂપરશ, રસ, ગંધ અને રણ્ડવાળાં છે. ત્યાં રૂપરશ હોય ત્યાં જથ્થે રસ. ગંધ અને રૂપ પણ હોય. માટે પૃથ્વીની પેઠે પાણીમાં, વાયુમાં અને તેજમાં પણ એ ચારે ગુણો છે; તથા પૃથ્વીપરમાણુની પેઠે મનમાં પણ

૧. જે એક બાજુ હોઠ આવે, તો અડધા પરમાણુમાં પણ ચીકાશ સ્વીકારી; તો પણ જે પરમાણુ ન ચોટે એમ કહેવાનો પણ અર્થ શો? વળી જોના અડધો ભાગ થઈ શકે, તે પરમાણુ પણ શાનો?

એ ચારે મુણે છે, કારણકે મન સર્વવ્યાપી નથી; અને જે
ચીજ સર્વવ્યાપી નથી હોતી તેમાં એ ચારે મુણે હોય છે.

અર્થો આ છે નમ, ખગમયડો, બારે, દગવો,
હડો, ઝિનો, ચીકાસવાળો અને લખો. એ આઠમાંના ચાર
જ અર્થો પરમાણુઓમાં હોઈ શકે. ચીકાસદગ, વખો, હડો
અને ઝિનો^૧. અને મોટા નકધોમાં તો એ આઠે અર્થો
યથોચિતપણે હોઈ શકે પરમાણુ સુદમ છે, તથા નિલ છે.
તેમાં એક ગમ, એક વર્ણ, અને એક ગદ્ય હોય છે, તથા
ઉપરના ચાર અર્થોમાંના કોઈ પણ એ અવિરુદ્ધ અર્થો એ
પરમાણુમાં એક જ કાળે હોય છે તેમાં નિયમ એ છે કે,
જેમાં મરખી ચીકાસ હોય અને જેમાં મરખી લૂખાગ હોય
તેમાં પુદ્ગલો પરમ્પર ચોટતા નથી, પણ એકબીજા કગના
ઓઝી વધતી (એટલે કે ભેગળી કે તેથી વધુ) ચીકાસ
અને લૂખાસવાળા પુદ્ગલો પરમ્પર ચોટી જાય ન
એટલે કે જેમ એકબીજા કરતા ઓઝીવધતી ચીકાસવાળા જે
પરમાણુ પરમ્પર ચોટી જાય, તેમ એકબીજા કગના
ઓઝીવધતી જખાસવાળા પણ પરમ્પર ચોટી જાય છે^૨

—શતક ૧, ઉદે ૧૦

૪

ગોં—હે ભગવન્' પરમાણુપુદ્ગલ ક પે ?

મં—હે ઔતમ' કદાચ ક પે અને કદાચ ન ક પે

૧ એટલે કે એ વ્યાખ્યાથી અવિરોધી એવા પ્રમે તે બે,
ગમે તે એ પરમાણુમાં હોય

૨ આ વિષે વધુ વિગત માટે જુઓ તત્ત્વાર્થસૂત્ર-
અન્ય ૫, ગૂ ૩-૬

ગૌં—હે ભગવન્ ! બે પ્રદેશનો રકંધ કંપે ?

મં—હે ગૌતમ ! કદાચ કંપે, કદાચ ન કંપે; કદાચ એક ભાગ કંપે, એક ભાગ ન કંપે. એ પ્રમાણે બેથી અનંત પ્રદેશવાળા રકંધો માટે સમજવું.

ગૌં—હે ભગવન્ ! પરમાણુપુદ્ગલ તરવારની ધારનો આશ્રય કરે ?

મં—હા ગૌતમ !

ગૌં—હે ભગવન્ ! તે ધાર ઉપર આશ્રિત પરમાણુ કદાચ-બેદાય ?

મં—ના ગૌતમ ! પરમાણુઓમાં શસ્ત્ર કમણુ કરી ન શકે. નહિ તો તે પરમાણુ જ ન કહેવાય. તે જ પ્રમાણે અસંખ્ય પ્રદેશવાળા રકંધ સુધીના રકંધ પણ શસ્ત્ર દ્વારા ન છેદાય કે બેદાય.^૧

ગૌં—હે ભગવન્ ! અનંત પ્રદેશવાળો રકંધ તરવારની ધારથી છેદાયબેદાય ?

મં—હે ગૌતમ ! કેઈ એક છેદાય અને કેઈ એક ન બેદાય : સૂક્ષ્મપરિણામવાળા^૨ કેટલાક ન છેદાય; અને રૂઝલ-પરિણામવાળા કેટલાક છેદાય. —સતક ૫, ઉદ્દે ૭

૫

ગૌં—હે ભગવન્ ! શુ પરમાણુપુદ્ગલ અર્ધસંહિત છે, મધ્યમસંહિત છે, અને પ્રદેશસંહિત છે, કે તે અધારથી રહિત છે ?

૧. કારણ કે તે સૂક્ષ્મ હોય છે.

૨. અનંત પરમાણુનો રકંધ પણ સૂક્ષ્મ પરિણામવાળો હોય તો ન છેદાય.

મં—હે ગૌતમ! તે બધાથી રહિત છે. પણ એટલી સંખ્યાવાળા — બે, ચાર, છ, આઠ છત્યાદિ સંખ્યાવાળા — પ્રદેશોયુક્ત રકથ, અર્ધસહિત કહેવાય. પરંતુ વિષમ-સંખ્યાવાળા — એટલી સંખ્યાવાળા — ત્રણ, પાંચ, માત્ર છત્યાદિ સંખ્યાવાળા — પ્રદેશોયુક્ત રકથ સમઘ્ય — મધ્ય-ભાગમહિત કહેવાય.

ગૌં—હે ભગવન! પરમાણુને સ્પર્શ કરેના પરમાણુ (૧) એક ભાગ વડે એક ભાગનો સ્પર્શ કરે? (૨) એક ભાગ વડે ઘણા ભાગોને સ્પર્શ કરે, (૩) એક ભાગ વડે મર્વનો સ્પર્શ કરે, (૪) ઘણા ભાગો દ્વારા એક દેશને સ્પર્શે, (૫) ઘણા દેશો દ્વારા ઘણા દેશોને સ્પર્શે, (૬) ઘણા દેશો દ્વારા મર્વને સ્પર્શે, (૭) સર્વ વડે એક ભાગને સ્પર્શે, (૮) મર્વ વડે ઘણા ભાગોને સ્પર્શે, (૯) કે સર્વ વડે સર્વને સ્પર્શે?

મં—હે ગૌતમ! સર્વ વડે સર્વને સ્પર્શે. કારણ કે પરમાણુ ભાગરહિત છે, નેથી બાકીના વિકલ્પોનો તેમાં નાંબવ નથી.

એ પ્રમાણે બે પ્રદેશવાળા રકથને સ્પર્શતો પરમાણુ સાતમા અને નવમા વિકલ્પ વડે સ્પર્શે, એટલે કે સર્વ વડે એક ભાગને સ્પર્શે, કે સર્વ વડે સર્વને સ્પર્શે.^૧

૧. બે પરમાણુ એકા થઈને ઠાંતો આકાશના બે પ્રદેશને રોકે, અથવા એક પ્રદેશને પાંચ રોકે. પરમાણુમાં એવી એક પ્રકારની યોગ્યતા છે કે, અનેક પરમાણુઓ પણ કોઈ ચાર એક દેશમાં જ સ્થિત હોય. એ પ્રમાણે જ્યારે બે પરમાણુ એક જ પ્રદેશમાં સ્થિત હોય, ત્યારે એકો પરમાણુ તેને સર્વ વડે સર્વને સ્પર્શે.

એ પ્રમાણે ત્રણ પ્રદેશવાળા રક્ષકને સ્પર્શતો પરમાણુ સાતમા, આઠમા અને નવમા વિકલ્પ વડે સ્પર્શે; એટલે કે સર્વથી દેશને, સર્વથી ઘણા ભાગોને, અને સર્વથી સર્વને. એ પ્રમાણે ચાર-પાંચ એમ અનંત પ્રદેશવાળા રક્ષકની સાથે સંબંધવું.

ગૌં—હે ભગવન! પરમાણુને સ્પર્શતો એ પ્રદેશવાળો રક્ષક કેવી રીતે સ્પર્શે?

મં—હે ગૌતમ! ત્રીજા અને નવમા વિકલ્પ વડે સ્પર્શે. એવી રીતે એ પ્રદેશવાળા રક્ષકને સ્પર્શતો દ્વિપ્રદેશિક રક્ષક પ્રથમ, તૃતીય, સપ્તમ અને નવમા વિકલ્પ વડે સ્પર્શે; ત્રણ પ્રદેશવાળા રક્ષકને સ્પર્શતો દ્વિપ્રદેશિક રક્ષક પાંચમા ત્રણ વિકલ્પો વડે તેમ જ છેલ્લા ત્રણ વિકલ્પો વડે સ્પર્શે. એ પ્રમાણે ચાર-પાંચ અને અનંત પ્રદેશવાળા સુધી જાયવું.

ગૌં—હે ભગવન! પરમાણુને સ્પર્શ કરતો ત્રણ પ્રદેશવાળો રક્ષક કેવી રીતે સ્પર્શે?

મં—હે ગૌતમ! ત્રીજા, છઠ્ઠા અને નવમા વડે સ્પર્શે. દ્વિપ્રદેશિકને સ્પર્શ કરતો ત્રિપ્રદેશિક પ્રથમ, તૃતીય, ચતુર્થ, પદ્મ, સપ્તમ અને નવમા વડે સ્પર્શે. ત્રિપ્રદેશિકને સ્પર્શ કરતો ત્રિપ્રદેશિક નવે વિકલ્પ વડે સ્પર્શે. તે પ્રમાણે ચાર, પાંચ અને અનંત પ્રદેશવાળા સુધી જાયવું.

—શતક ૫, ઉદ્દે. ૭

૬

રાજગૃહનગરનો પ્રસંગ છે.

ગૌં—હે ભગવન! એ પરમાણુ એકલા થાય તો શું થાય?

મં—હે જીતમ ! તેમનો દ્વિપ્રદેશિ ૨૫ થાય અને તેના
જે એક થાય તે તેના જે વિભાગ થાય એ તરફ એક ૨
અને બીજી તરફ મીજો રહે તે ત્રણ પરમાણુ એક થાય
નો તેનો ત્રિપ્રદેશિક ૨૫ થાય જે તેનો બદ થાય તે તેના
મે ૨ ત્રણ વિભાગ થાય જે મે વિભાગ થાય, તે એ
તરફ એક પરમાણુ અને બીજી તરફ દ્વિપ્રદેશિક ૨૫ થાય
• અને જે ત્રણ વિભાગ થાય નો દરેકમા એક એ
પરમાણુ રહે

તે પ્રમાણે ચાર, પાંચ છ એમ ૧૨ પરમાણુઓ પુર્ણ
જાળના જેમકે તે ૧૨ પરમાણુઓ એક દશપ્રદેશિક ૨૫
થાય અને જે તેના વિભાગ કરવામા આવે નો મેથી દશ
વિભાગ થાય

જે વિભાગનુ સ્વરૂપ — ૧૬, ૨૮, ૩૭, ૪૬, ૫૫

ત્રણ વિભાગ—૧૧૮ ૧૨૭ ૧૩૬ ૧૪૫ ૨૦૫,

૪૪ ૩૩૪

એ પ્રમાણે આગળ જણાવ્યું

તે પ્રમાણે મખ્યાતા પરમાણુઓ એકતાથે મને નો
મખ્યાતા પ્રદેશનો ૨૫ થાય અને તેનો વિભાગ થાય તે
જેથી ૧૨ કે મખ્યાતા વિભાગ થાય તે જેમકે

[મં એકે સખ્યાત ગણવા]

તે વિભાગનુ સ્વરૂપ — ૧ પરમાણુ મં ૨૨૫૦ ૨ મં

એ પ્રમાણે ૧૦ મં અથવા સંખ્યા ૦

ત્રણ વિભાગ ૧૧૨૦, ૧૨૪૦, ૧૩૬૦ એ
પ્રમાણે ૧૧૦ સં, અથવા ૧૨૦ મં ૨૨૫૦૦ એ
પ્રમાણે ૧૦૨૦૦૦ અથવા ૨૦૦૦૦૦

એ પ્રમાણે ૧૦ વિભાગ સુધી ગણવા કરવું.

જો તેના સંખ્યાતા વિભાગ કરવામાં આવે, તો સંખ્યાત પરમાણુ થાય.

અસંખ્યાતા પરમાણુ એકલા મળે તો અસંખ્યાત-પ્રદેશિક રકથ થાય. તેનો વિભાગ કરીએ તો બેથી ૧૦ સુધીના તેમજ સંખ્યાતા કે અસંખ્યાતા વિભાગ થાય. તેનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે :

બે વિભાગનું સ્વરૂપ : ૧-અસં. એ પ્રમાણે ૧૦-અસં.; અથવા સં-અસં.; અથવા અસં-અસં.

ત્રણ વિભાગ : ૧-૧-અસં., ૧-૨-અસં. એ પ્રમાણે. ૧-૧૦-અસં.; અથવા ૧-સં-અસં. અથવા ૧-અસં-અસં.; અથવા ૨-અસં-અસં., એ પ્રમાણે ૧૦-અસં-અસં.; અથવા સં-અસં-અસં. અથવા અસં-અસં-અસં. એ પ્રમાણે દશ સુધી જવું.

જો સંખ્યાતા વિભાગ કરવામાં આવે તો :

સંપરમાણુ-અસં.; સંદ્વિપ્રદેશિકરકથ-અસંખ્યાત; એ પ્રમાણે સંદશપ્રદેશિક-અસંખ્યાત; અથવા સંખ્યાત સંખ્યાતપ્રદેશિક-અસં., અથવા સંખ્યાતા અસંખ્યાત-પ્રદેશિક રકથો.

જો તેના અસંખ્ય વિભાગ કરવામાં આવે તો અસંખ્ય પરમાણુપુદ્ગલો થાય છે.

હવે અનંતપરમાણુના અનંતપ્રદેશાત્મક રકથના વિભાગ કરવામાં આવે, તો બે થી દશ, તેમજ સંખ્યાત, અસંખ્યાત અને અનંત વિભાગ થાય :

મે વિભાગનુ સ્વરૂપ — ૧ અનં એમ દશ સુધી, અથવા
અનં અનં

૧૭ વિભાગ ૧૧ અનં, ૧૨ અનં એમ દશ સુધી,
અથવા ૧-અમં અનં, અથવા ૧ અનં અનં, અથવા
અનં અનં એમ દશ સુધી અથવા મં અનં અનં,
અમં અનં અનં એ પ્રમાણે દશ સુધી ગણવું

જે મખ્યાત વિભાગ કરવામા આવે, તે એ ગદ્યા
નયોગો અસખ્યાતની પેઠે અનંતને પણ કહેવા પરંતુ એ
અનંત શબ્દ અધિક કહેવો મખ્યાત મખ્યાતપ્રદેશિક-અનંત
પ્રદેશિક મખ્યાત અનંતપ્રદેશિક-અનંતપ્રદેશિક અથવા
મખ્યાત અનંતપ્રદેશિક

જે તેના અમખ્યાત વિભાગ કરીએ તે એક તરફ
અમખ્યાત પરમાણુ એ એક તરફ એક અનંતપ્રદેશિક
અથવા એક તરફ અમખ્યાત દ્વિપ્રદેશિક-અનંત એ
પ્રમાણ દશ સુધી અથવા અસખ્યાત મખ્યાતપ્રદેશિક
અથવા અનંત અથવા એક તરફ અસખ્યાત અમખ્યાત
પ્રદેશિક અથવા અનંત અથવા અમખ્યાત અનંતપ્રદેશિક અથવા
જે તેના અનંત વિભાગ કરવામા આવે તે અનંતપરમાણુ થાય
— શબ્દ ૧૦, ઉદ્દેશ ૪

૭

ગૌ.—હે ભગવન ! પરમાણુ માળથી (એકપે) આ
મારી શું ?

મં.—હે ગૌતમ ! જોતામા જોતા એક મમલ અને
વધારેમા વધાર અમખ્યાતકાળ સુધી એ પ્રમાણે અનંતપ્રદેશિક
અથવા સુધી મમજ તે

ગૌં—હે ભગવન ! એક આકાશપ્રદેશમાં સ્થિત પુદ્ગલ જ્યાં હોય તે સ્થળે અથવા બીજે સ્થાને કાળથી ક્યાં મુધી સકંપ રહે ?

મં—હે ગૌતમ ! ઓછામાં ઓછો એક સમય અને વધારેમાં વધારે આવલિકાના અસંખ્યેય ભાગ મુધી સકંપ રહે. એ પ્રમાણે આકાશના અસંખ્યેય પ્રદેશમાં સ્થિત પુદ્ગલ મુધી જાણવું.

ગૌં—હે ભગવન ! પુદ્ગલ એકગણું કાળું કાળથી ક્યાં મુધી રહે ?

મં—હે ગૌતમ ! ઓછામાં ઓછો એક સમય અને વધારેમાં વધારે અસંખ્યેય કાળ મુધી, એ પ્રમાણે અનંતગણા કાળા પુદ્ગલ મુધી જાણવું. તથા વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ . . . એમ અનંતગણા રૂક્ષ મુધી જાણવું. એ પ્રમાણે સૂક્ષ્મપરિણત તેમ જ બાદરપરિણત પુદ્ગલ માટે જાણવું.

ગૌં—હે ભગવન ! શબ્દપરિણત પુદ્ગલ કાળથી ક્યાં મુધી રહે ?

મં—હે ગૌતમ ! ઓછામાં ઓછો એક સમય અને વધારેમાં વધારે આવલિકાના અસંખ્યેય ભાગ મુધી રહે. અશબ્દ-પરિણત પુદ્ગલ તો એકગણું કાળા પુદ્ગલની જેમ સમજવું.

ગૌં—હે ભગવન ! જે પુદ્ગલ પરમાણુરૂપે છે, તે પરમાણુપણું તણ, સ્કંધાદિરૂપે પરિણમે; પછી તેને પરમાણુપણું પાછું પ્રાપ્ત કરતાં કાળથી કેટલું લાંબુ અંતર હોય ?

૧. પુદ્ગલનું સકંપાત્વ તો આકસ્મિક હોવાથી, નિષ્કંપત્વની પેઠે સ્થનનો અસંખ્યેય કાળ નથી હોતો.

૨. કોઈ પણ પુદ્ગલ આકાશના અનંત પ્રદેશવગાદ નથી..

મ૦—હે ગૌતમ! ઓછામાં ઓછો એક સમય અને વધારેમાં વધારે અસંખ્યેયકાળ સુધીનું અંતર હોય.

ગૌ૦—હે ભગવન! દ્વિપ્રદેશિક મકંપને કેટલું હોય?

મ૦—હે ગૌતમ! ઓછામાં ઓછો એક સમય અને વધારેમાં વધારે અનંતકાળનું અંતર^૧ છે; એ પ્રમાણે અનંત પ્રદેશિકરૂઢ સુધી જાણી લેવું.

ગૌ૦—હે ભગવન! એક પ્રદેશમાં સ્થિત મકંપ પુદ્ગલને પોતાનું કંપન પડતું મૂકી, ફરીથી સકંપન થતાં કેટલો કાળ જાય?

મ૦—હે ગૌતમ! ઓછામાં ઓછો એક સમય અને વધારેમાં વધારે અસંખ્યકાળ. એ પ્રમાણે અસંખ્ય-પ્રદેશસ્થિત મકંપો માટે પણ સમજવું.

ગૌ૦—હે ભગવન! એક પ્રદેશમાં સ્થિત નિષ્કંપ પુદ્ગલને પોતાની નિષ્કંપતા છોડી ફરીથી નિષ્કંપ થતાં કેટલો કાળ જાય?

મ૦—હે ગૌતમ! ઓછામાં ઓછો એક સમય, અને વધારેમાં વધારે આવલિકાનો અસંખ્યેય ભાગ. એ પ્રમાણે અસંખ્યપ્રદેશગ્થિત મકંપો માટે પણ જાણવું. વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, સૂક્ષ્મ અને બાહ્યપરિણુતોને માટે આગળ જણાવેલો ગ્થિતિકાળ જ અંતરકાળ^૨ સમજી લેવો.

૧. જે પ્રદેશવાળાને તે બાકીના મકંપરૂપે યવાનો કાળ અને પરમાણુરૂપે યવાનો કાળ તે અંતરકાળ છે, અને ને અનંત છે; મરણરૂપે બાકીના સર્વ રૂઢો અનંત છે.

૨. એક સ્થિતિ છોડી, ફરી તે ગ્થિતિ પ્રાપ્ત કરતાં વચમાં જાત કાળનું અંતર.

ગૌં—હે ભગવન્! શબ્દપરિણત પુદ્ગલને ફરી શબ્દ-રૂપે પરિણમતા પહેલાં કાળનું કેટલું અંતર થાય ?

મં—હે ગૌતમ! ઓછામાં ઓછો એક સમય; અને વધારેમાં વધારે અસંખ્યકાળ.

ગૌં—હે ભગવન્! અશબ્દપરિણતને ફરી અશબ્દ-પરિણત થતાં કાળથી કેટલું અંતર વીતે ?

મં—હે ગૌતમ! ઓછામાં ઓછો એક સમય, અને વધારેમાં વધારે આવલિકાનો અસંખ્યેય ભાગ.

—શતક ૫, ઉલ્લેખ ૭

૮

રાજગૃહમાં કાશોદાથી^૧ પૂછે છે :

કાં—હે ભગવન્! અચિત્ત છતાં પણ કયા પુદ્ગલો પ્રકાશ કરે ?

મં—હે કાશોદાયિ! કીધામમાન થયેલા સાધુની તેજો-શેષ્યા દૂર જઈને દૂર પડે છે. ત્યાં ત્યાં તે પડે છે, ત્યાં ત્યાં (તેના) અચિત્ત પુદ્ગલો પણ પ્રકાશ કરે છે.

—શતક ૭, ઉલ્લેખ ૧૦

૯

ગૌં—હે ભગવન્! પુદ્ગલનો પરિણામ કેટલા પ્રકારનો છે ?

મં—હે ગૌતમ! પાંચ પ્રકારનો છે : વર્ણપરિણામ, ગંધ-પરિણામ, રસપરિણામ, સ્પર્શપરિણામ અને સંસ્થાનપરિણામ.

ગૌં—હે ભગવન્! વર્ણપરિણામ કેટલા પ્રકારનો છે ?

૧. તેની કયા માટે જુઓ આગળ અન્યતીર્થિક ખંડ.

મ —હે ગૌતમ ! પાચ પ્રકારનો એ પ્રમાણે ગધ પરિણામ મે પ્રમાણે, અસપરિણામ પાચ પ્રમાણે, અને અપરિણામ આ પ્રકારનો બન્યો

ગૌં—હે ભગવન્ ! મધ્યાન(આકૃતિ)પરિણામ ૪ ના પ્રમાણે છે ?

મં—હે ગૌતમ ! પાચ પ્રકારનો છે પરિમિત (મડા જેવો) વૃત્તાકાર (ઉપિયા જેવો) યસ્ત (નિકોણ) ચતુરસ્ત્ર (ચોખ્ખો), અને આયત (લાંબો)

—સતત ૨૫, ઉદે ૧

ગૌં—હે ભગવન્ ! મધ્યાનો - પુ મનઃકથના આશરો - કેટલા કલા છે ?

મં—હે ગૌતમ ! છ કલા છે પરિમિત, ૪૮, યસ્ત ચતુરસ્ત્ર આયત (દીર્ઘ) અને અનિત્યમ્થ (પરિમિતનાદિથી ભિન્ન આશરણ) ત તથા મધ્યાનો ૬ વાર્યઉપે અનત છે

ગૌં—હે ભગવન્ પરિમિત્યાદિ મધ્યાનોમા કાણુ કોનાથી અધિક છે ?

મં—હે ગૌતમ ! પરિમિત ઔથી થોડા છે, તેથી દત મધ્યાનો સખ્યાતગણા છે, તેથી ચતુરસ્ત્ર તેથી યસ્ત, તથી આયત અને તેથી અનિત્યમ્થ મધ્યાનો અસખ્યાતગણા છે *

* જે સમયાન જે સરથાનની અવેશાએ બહુ પ્રદેશાવમાદી હોય તે સ્વાભાવિક રીતે થોડા છે પરિમિત સરથાન જો ૧૩૦ જોધુ ૨૦ પ્રદેશની અવમાહનાવાળુ હોય છે અને વૃત્ત, ચતુરસ્ત્ર, યસ્ત અને આયત સરથાન અનુક્રમે ઓછામા જોડા પાચ ચાર ત્રી અને બે પ્રદેશની અવમાહનાવાળા છે

મોઠ પરિમંડલ સંસ્થાનવાળા પુદ્ગલસ્કંધો વડે નિરંતર બરેસો છે. તેમાં તુલ્ય પ્રદેશવાળાં, તુલ્ય પ્રદેશાવગાહી, અને તુલ્ય વર્ણાદિ ધર્માવવાળાં ને ને પરિમંડલ દ્રવ્યો હોય, તે બધાંને કલ્પનાથી એક એક પંક્તિમાં સ્થાપિત કરતાં તથા તેની ઉપર તેમજ નીચે એક એક જાતિવાળાં પરિમંડલ દ્રવ્યો એક એક પંક્તિમાં સ્થાપિત કરતાં, તેમાં અદ્વૈતવાદ્યત્વ ધર્માથી પરિમંડલ સંસ્થાનેનો સમુદાય ચલના આકારવાળો થાય છે. તેમાં જઘન્યપ્રદેશિક દ્રવ્યો સ્વભાવથી અદ્વૈત હોવાથી પ્રથમ પંક્તિ નાની હોય છે, અને, ત્યાર પછી બાકીની પંક્તિ અધિક - અધિકતર પ્રદેશવાળી હોવાથી અનુક્રમે મોટી અને વધારે મોટી થાય છે. ત્યાર પછી ક્રમશઃ ઘટતાં છેવટે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશવાળાં દ્રવ્યો અત્યંત અદ્વૈત હોવાથી છેવટની પંક્તિ અત્યંત નાની હોય છે. આમ ચવાકર ક્ષેત્ર થાય છે.

ગૌ.—હે ભગવન! જ્ઞાત સંસ્થાન કેટલા પ્રદેશવાળું છે? અને કેટલા આકાશપ્રદેશમાં અવગાઢ રહેલું છે?

મ.—હે ગૌતમ! જ્ઞાત સંસ્થાન ધનજ્ઞાત અને પ્રતરજ્ઞાત એમ બે પ્રકારનું છે. તેમાં પ્રતરજ્ઞાત બે પ્રકારનું છે: ઓજ પ્રદેશવાળું (એકી સંખ્યાવાળું) અને યુગ્મસંખ્યા-પ્રદેશવાળું (એટલે કે એકી સંખ્યાવાળું). તેમાં ને ઓજ પ્રદેશવાળું પ્રતરજ્ઞાત છે, તે ઓછામાં ઓછું પાંચ પ્રદેશવાળું, અને પાંચ આકાશપ્રદેશમાં અવગાઢ છે; અને વધારેમાં વધારે અનંત પ્રદેશવાળું, અને અસંખ્યાત આકાશ-પ્રદેશમાં અવગાઢ છે.

ધનજ્ઞાત પણ ઓજપ્રદેશિક (એકીસંખ્યાવાળું) અને યુગ્મપ્રદેશિક (એકી સંખ્યાવાળું) એમ બે પ્રકારનું છે.

નેમાં ઓજપ્રદેશિક ઓછામાં ઓછું સાત પ્રદેશવાળું, અને માત આકાશપ્રદેશમાં અવગાઢ છે, અને વધારેમાં વધારે અનંત પ્રદેશવાળું અને અસંખ્યાત આકાશપ્રદેશમાં અવગાઢ છે. તેમાં જે યુગ્મપ્રદેશિક ધનવૃત્ત છે, તે ઓછામાં ઓછું બત્રીશ પ્રદેશવાળું, અને ૩૨ આકાશપ્રદેશમાં અવગાઢ છે; અને વધારેમાં વધારે અનંત પ્રદેશવાળું અને અસંખ્ય આકાશપ્રદેશમાં અવગાઢ છે.

તે જ પ્રમાણે ચતુરસ્રના પણ વિભાગો સમજવા : પરંતુ ઓજપ્રદેશિક પ્રતરચત્રના ઓછામાં ઓછા ત્રણ પ્રદેશ સમજવા. અને યુગ્મપ્રદેશિક પ્રતરચત્રના ઓછામાં ઓછા છ પ્રદેશ સમજવા. તથા ઓજપ્રદેશિક ધનચત્રના ઓછામાં ઓછા ૩૫ પ્રદેશ અને યુગ્મપ્રદેશિક ધનચત્રના ઓછામાં ઓછા ચાર પ્રદેશ સમજવા.

તે જ પ્રમાણે ચતુરસ્રના પણ વિભાગો સમજવા, પરંતુ ઓજપ્રતરના ઓછામાં ઓછા નવ પ્રદેશ, અને યુગ્મપ્રતરના ઓછામાં ઓછા ચાર પ્રદેશ જાણવા. તથા ઓજધનના ઓછામાં ઓછા ૨૭ તથા યુગ્મધનના ઓછામાં ઓછા આઠ જાણવા.

આયત સંસ્થાનના ત્રણ પ્રકાર જાણવા : ત્રિલિંગાયત, પ્રતરાયત અને ધનાયત.^૧ બાકી બધું ઉપર પ્રમાણે જાણવું. પરંતુ ઓજત્રિલિંગને ઓછામાં ઓછું ત્રણ પ્રદેશવાળું,

૧. જે ત્રણ ઇલાઈ વિષ્ણુત્રિલિંગ પ્રતરાયત કહેવાય છે. જડાઈ અને વિષ્ણુ સહિત અને ત્રિલિંગને ધનાયત કહે છે. ત્રિલિંગાયત ઓછામાં ઓછું ત્રિપ્રદેશિક હોય છે; અને યુગ્મ પ્રદેશિક ત્રિલિંગાયત દ્વિપ્રદેશિક છે.

તથા યુગ્મચ્છેદીને એ પ્રદેશવાળું જાણવું. ઓજાપ્રતર ને ઓજામાં ઓછું ૧૫ પ્રદેશવાળું, અને યુગ્મપ્રતર ને ૭ પ્રદેશવાળું સમજવું. તથા ઓજાબંધનને ઓજામાં ઓજા ૪૫ પ્રદેશવાળું, અને યુગ્મબંધનને ૧૨ પ્રદેશવાળું જાણવું.

પરિમંડલ સંસ્થાન પણ એ પ્રકારનું છે. બંધનપરિમંડલ, અને પ્રતર પરિમંડલ. પણ તે બંને માત્ર યુગ્મપ્રદેશિક જ છે. પ્રતરપરિમંડલ ઓજામાં ઓછું ૨૦ પ્રદેશવાળું અને બંધનપરિમંડલ ૪૦ પ્રદેશવાળું છે.

ગૌં—હે ભગવન! આકાશપ્રદેશની શ્રેણીઓ દ્વચરૂપે સંખ્યાતી છે, અસંખ્યાતી છે કે અનંત છે?

મં—હે ગૌતમ! અનંત છે.

ગૌં—હે ભગવન! પૂર્વ અને પશ્ચિમ લાંબી શ્રેણીઓ દ્વચરૂપે સંખ્યાતી છે, અસંખ્યાતી છે કે અનંત છે?

મં—હે ગૌતમ! અનંત છે. એ પ્રમાણે જ દક્ષિણ અને ઉત્તર લાંબી, તથા ઊર્ધ્વ અને અધો લાંબી શ્રેણીઓ સંખ્યાતી જાણવું.

પરંતુ લોકાકાશની શ્રેણીઓ દ્વચરૂપે અસંખ્યાતી છે; તેમ જ તેની પૂર્વપશ્ચિમ આદિ શ્રેણીઓ પણ અસંખ્યાતી છે. પરંતુ અલોકાકાશની સર્વ પ્રકારની શ્રેણીઓ અનંત જાણવી.

આકાશની સર્વ પ્રકારની શ્રેણીઓ પ્રદેશરૂપે અનંત છે. પરંતુ લોકાકાશની શ્રેણીઓ પ્રદેશરૂપે કોઈ સંખ્યાત પ્રદેશરૂપ છે, તથા કોઈ અસંખ્યાત પ્રદેશરૂપ છે, પણ અનંત પ્રદેશરૂપ નથી. (વૃત્તાકાર લોકના અલોકમાં ગયેલા દંતકની શ્રેણીઓ સંખ્યાત પ્રદેશાત્મક છે, અને ગાડીની અસંખ્યાત પ્રદેશાત્મક

છે.) ને પ્રમાણે પૂર્વ અને પશ્ચિમ તથા દક્ષિણ અને ઉત્તર વાળી ટ્રેણીઓ જાણવી. પરંતુ કોઈ અને અધો વાળી સોકાકાશની ટ્રેણીઓ મંજ્યાત પ્રદેશરૂપ નથી, પણ અમંજ્યાત પ્રદેશાત્મક છે.

અસોકાકાશની ટ્રેણીઓ કોઈક મંજ્યાત પ્રદેશરૂપ હોય, કોઈ અમંજ્યાત પ્રદેશરૂપ હોય, અને કોઈ અનંત પ્રદેશાત્મક હોય. (સોકમધ્યવર્તી શુલ્ક પ્રવરની નજીકમાં આવેલી જિર્વ-અધો લાંબી અધોસોકની ટ્રેણીઓમાં જે પ્રાગ્ભતી છે તે મંજ્યાત પ્રદેશની છે, અને ત્યાર પછી આવેલી અસંજ્યાત પ્રદેશની છે. તીગ્રી વાળી અસોકાકાશની ટ્રેણીઓ તા અવસ્થા અનંત પ્રદેશરૂપ હોય છે.) પૂર્વ અને પશ્ચિમ લાંબી, તથા, દક્ષિણ અને ઉત્તર વાળી અસોકાકાશની ટ્રેણીઓ અનંત પ્રદેશની છે.

ગૌ—હે ભગવન્ ! ટ્રેણીઓ શુ માદિ-માન્ત છે, માદિ-અનંત છે, અનાદિ-માન્ત છે, કે અનાદિ-અનંત છે ?

મં—હે ગૌતમ અનાદિ અને અનંત છે.

ગૌ—હે ભગવન્ ! સોકાકાશની ટ્રેણીઓ સાદિ-માન્ત છે ?

મં—હા ગૌતમ !

ગૌ—હે ભગવન્ ! અસોકાકાશની ટ્રેણીઓ માદિ-માન્ત છે ?

મં—ના ગૌતમ ! કોઈક માદિ-માન્ત છે, કોઈ નાદિ-અનંત છે, કોઈક અનાદિ-માન્ત છે, તથા કોઈક અનાદિ-અનંત છે (મધ્યસોકવર્તી શુલ્ક પ્રવરની નજીક આવેલી જિર્વ અને અધો લાંબી ટ્રેણીઓ સાદિ-માન્ત છે, સોકાન્તથી આજી યોગ્ય જતી માદિ-અનંત છે.

લોકાન્તની પાસે બધી શ્રેણીઓનો અંત થતો હોવાથી તેની અપેક્ષાએ અનાદિ-સાંત છે; અને લોકને છાડીને જે શ્રેણીઓ આવેલી છે, તે અનાદિ અનંત છે. એ પ્રમાણે પૂર્વ-પશ્ચિમ સાંખી, અને દક્ષિણ-ઉત્તર સાંખી શ્રેણીઓ સંબંધી જાણવું, પણ ને સાદિ-સાંત નથી. કારણ કે અક્ષોક વિષે પૂર્વ-પશ્ચિમ અને ઉત્તર-દક્ષિણ શ્રેણીઓને આદિ છે, પણ અંત નથી.)

ગૌ.—હે બ્રહ્મવત્! કેટલી શ્રેણીઓ છે ?

મ.—હે ગૌતમ ! સાત શ્રેણીઓ છે :

વિવરણ : જ્યાં જીવ અને પુદ્ગલની ગતિ થાય, તે આકાશપ્રદેશની પંક્તિ, તેનું નામ શ્રેણી. તેના સાત પ્રકાર છે. ૧. ઋણુઆયત — સીધી અને સાંખી. (બિધ્વલોકાદિમાંથી અધોલોકાદિમાં સીધા જાય ત્યારે). ૨. એકતઃવક્ર — એક તરફ વાંકા (સીધા જઈને વક્રગતિ કરે, અર્થાત્ ખીછ શ્રેણીમાં પ્રવેશ કરે ત્યારે). ૩. ઉભયતઃવક્ર — બે તરફ વાંકા (એટલે કે બે વાર વક્રગતિ કરે — બે વાર ખીછ શ્રેણીમાં પ્રવેશ કરે ત્યારે. આ શ્રેણી બિધ્વલોકની આગળથી દિશાથી અધોલોકની વાયવી દિશામાં જે ઉત્પન્ન થાય તેને હોય છે. પ્રથમ સમયે આગળથી દિશામાંથી તીરછો નૈઋતી દિશામાં જાય, ત્યાંથી ખીજ સમયે તીરછો વાયવી દિશામાં જાય, અને ત્યાંથી ત્રીજ સમયે અધો — નીચે વાયવી દિશામાં જાય). ૪. એકતઃખા — એટલે કે એક તરફ લોકનાડી સિવાયના આકાશવાળી. (જસ નાડીના વામવાર્ધાદિ ભાગથી ત્રસનાડીમાં પ્રવેશ કરે, અને પુનઃ તે ત્રસનાડી દ્વારા જઈને તેના વામવાર્ધાદિ ભાગમાં ઉત્પન્ન થાય તે એકતઃખા શ્રેણી કહેવાય. કારણકે તેની એક દિશામાં જ એટલે લોકનાડી

સિવાયનું આકાશ આવેલ છે. આ શ્રેણી બે, ત્રણ અને ચાર સમયની વક્રગતિ સહિત હોવા છતાં ક્ષેત્રની વિશેષતાથી જુદી કહી છે). ૫. ઉભયતઃખા — બે તરફ સોકનાડી મિવાયના આકાશવાણી. (ત્રસનાડીની બહાર તેના વામપાર્શ્વાદિ ભાગથી પ્રવેશ કરીને તે ત્રસનાડી દ્વારા જઈને તેના જ દક્ષિણ પાર્શ્વાદિ ભાગમાં ઉત્પન્ન થાય તે ઉભયતઃખા શ્રેણી કહેવાય છે. કેમકે તેને ત્રસનાડીની બહારના વામ અને દક્ષિણ આકાશની બાજુનો સ્પર્શ થાય છે). ૬. જે શ્રેણી દ્વારા પરમાણુ વચ્ચે જોળ ભમીને ઉત્પન્ન થાય તે અકવાલ; અને ૭. અર્ધજોળ ભમીને ઉત્પન્ન થાય તે અર્ધઅકવાલ.

—સતક ૨૫, ઉદ્દેઃ ૩

૧૦

ગૌં—હે ભગવન! પરમાણુપુદ્ગલ એક સમયમાં સોકના પૂર્વ છેડાથી પશ્ચિમ છેડામાં, પશ્ચિમ છેડામાંથી પૂર્વ છેડામાં, દક્ષિણ છેડામાંથી ઉત્તર છેડામાં, ઉત્તર છેડામાંથી દક્ષિણ છેડામાં, ઉપરના છેડામાંથી નીચેના છેડામાં, અને નીચેના છેડામાંથી ઉપરના છેડામાં જાય?

મં—હા ગૌતમ! જાય.

૧૧

ગૌં—હે ભગવન! પરમાણુપુદ્ગલ વાયુકાય વડે રૂપ (વ્યાપ્ત) છે કે, વાયુકાય પરમાણુપુદ્ગલ વડે રૂપ — વ્યાપ્ત છે?

મં—હે ગૌતમ! પરમાણુપુદ્ગલ વાયુકાય વડે વ્યાપ્ત છે. પણ વાયુકાય પરમાણુપુદ્ગલ વડે વ્યાપ્ત નથી. એ

પ્રમાણે અસંખ્યાત પ્રદેશિક સ્કંધ સુધી જાણ્યું. પરંતુ અનંતપ્રદેશિક-સ્કંધ વાયુકાય વડે સ્પૃષ્ટ છે; પણ વાયુકાય અનંતપ્રદેશિક સ્કંધ વડે કદાચ સ્પૃષ્ટ^૧ હોય અને કદાચ સ્પૃષ્ટ ન હોય.

ગૌ.—હે ભગવન્ ! મસક વાયુકાય વડે સ્પૃષ્ટ છે કે વાયુકાય મસકવડે સ્પૃષ્ટ છે ?

મ.—હે ગૌતમ ! મસક વાયુકાય વડે વ્યાપ છે, પણ વાયુકાય મસક વડે વ્યાપ નથી.

—શતક ૧૮, ઉદ્દે. ૧૦

૧૨

ગૌ.—હે ભગવન્ ! પરમાણુપુદ્ગલ કેટલા વર્ણવાળો કેટલા ગંધવાળો, કેટલા રસવાળો અને કેટલા સ્પર્શવાળો છે ?

મ.—હે ગૌતમ ! તે એક વર્ણવાળો, એક ગંધવાળો, એક રસવાળો અને બે સ્પર્શવાળો છે. જો તે એક વર્ણવાળો હોય તો કદાચ કાળો, કદાચ લીલો, કદાચ રાતો, કદાચ પીળો અને કદાચ ધોળો હોય. જો તે એક ગંધવાળો હોય તો કદાચ સુગંધી અને કદાચ દુર્ગંધી હોય. જો તે એક રસવાળો હોય, તો કદાચ કડવો, કદાચ તીખો, કદાચ તૂરો, કદાચ ખાટો અને કદાચ અધુર હોય. જો તે બે સ્પર્શવાળો^૨ હોય તો કદાચ શીત અને સ્નિગ્ધ, કદાચ શીત અને રુક્ષ. કદાચ ઉષ્ણ અને સ્નિગ્ધ તથા કદાચ ઉષ્ણ અને રુક્ષ હોય છે.

૧. જ્યારે તે ઝોટા હોય ત્યારે.

૨. પરમાણુમાં શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ અને રુક્ષ એ ચારમાંના કોઈ પણ અવિરોધી બે સ્પર્શ હોય છે.

દ્વિપ્રદેશિક રકથ કદાચ એક વર્ણવાળો, કદાચ બે વર્ણવાળો, કદાચ એક ગધવાળો, કદાચ બે ગધવાળો, કદાચ એક રસવાળો, કદાચ બે રસવાળો, કદાચ એક સ્પર્શવાળો, કદાચ બે સ્પર્શવાળો અને કદાચ ચાર સ્પર્શવાળો પણ હોય જ્યારે મને પ્રદેશોનો એક વર્ણુએ પરિણામ થાય છે, ત્યારે તેના કાળો વગેરે પાંચ વિકલ્પ થાય, જ્યારે બે પ્રદેશોના બિન બિન વર્ણુએ પરિણામ થાય, ત્યારે તેના દ્વિત્વગથી (કાળો-રસો, કાળો-પીગો ઇત્યાદિ) ૧૦ વિકલ્પ થાય એ પ્રમાણે ગધ, રસ અને સ્પર્શનું મમજવું

ત્રિપ્રદેશિક રકથ એ પ્રમાણે એક વર્ણવાળો, બે વર્ણવાળો, અને કદાચ ત્રણ વર્ણવાળો હોય, એમ રસ સંબંધે પણ ત્રણ સુધી ગણવું બાકી નહીં દ્વિપ્રદેશિક રકથ પ્રમાણે

એમ ચતુષ્પ્રદેશિક રકથ વિશે પણ જાણવું પણ એકથી માંડીને ચાર વર્ણુ વગેરે ગણવા

એમ પંચપ્રદેશિક રકથ વિશે પણ મમજવું, પણ એકથી માંડીને પાંચ વર્ણુ વગેરે ગણવા તે પ્રમાણે અમ્બાતપ્રદેશિક રકથ સુધી પણ કહેવું

સૂક્ષ્મપરિણામવાળા અનતપ્રદેશિક રકથને પંચપ્રદેશિક રકથની માફક જ કહેવું^૧

પરંતુ 'સૂક્ષ્મપરિણામવાળો' અનતપ્રદેશિક રકથ ૧ થી પાંચ વર્ણુવાળો, ૧ થી બે ગધવાળો, ૧ થી પાંચ રસવાળો,

૧ અનતપ્રદેશિક રકથ પણ સૂક્ષ્મ હોય, તો તેમાં નરમપણું કે બરબરપણું વગેરે સારેપણું કે દુર્ગતિપણું સંભવતઃ નથી, જ્યારે સૂક્ષ્મ રકથમાં તે સંભવે ॥

પણ કદાચ ચાર સ્પર્શવાળો, કદાચ પાંચ સ્પર્શવાળો, કદાચ છ સ્પર્શવાળો, કદાચ સાત સ્પર્શવાળો તથા કદાચ આઠ સ્પર્શવાળો પણ હોય.^૧

ગૌ—હે ભગવન! ક્ષણિત — જોઈની રાત્રીમાં દેટલા વર્ગ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ હોય?

મં—હે ગૌતમ! અહીં પારમાર્થિક (નૈમયિક) અને વ્યાવહારિક એમ બે નયો (દષ્ટિબિંદુઓ)થી જણાવવા આવી શકાય. વ્યાવહારિક નયની અપેક્ષાએ ક્ષણિત જોઈ મધુર

૨. ચાર સ્પર્શવાળો હોય તો સર્વ કંઈંશ, સર્વ ગુરુ, સર્વ શીત, અને સર્વ ત્રિગુણ હોય; કે સર્વ કંઈંશ, સર્વ ગુરુ, સર્વ શીત અને સર્વ રક્ષ હોય; હત્યાદિ મૃદુ, લઘુ, કૃષ્ણ, અને રક્ષતા ૧૬ વિકલ્પો અમળવા.

પાંચ સ્પર્શવાળો હોય તો સર્વ કંઈંશ, સર્વ ગુરુ, સર્વ શીત, એકદેશ ત્રિગુણ અને એકદેશ રક્ષ હોય (અથવા ઉવટના બેમાં અનેકદેશ ત્રિગુણ અને એકદેશ રક્ષ હોય, અથવા એકદેશ ત્રિગુણ અને અનેકદેશ રક્ષ હોય, અથવા અનેકદેશ ત્રિગુણ અને અનેકદેશ રક્ષ હોય.) એમ ગમે તે એક જોડાને એકદેશાદિ રૂપે ગણી ૩૨ વિકલ્પો કરવા.

૭ સ્પર્શવાળો હોય તો સર્વ કંઈંશ, સર્વ ગુરુ, એકદેશ શીત, એકદેશ લઘુ, એકદેશ ત્રિગુણ, એક રક્ષ, એમ ગમે તે બે જોડાને એકદેશાદિ રૂપે ગણતા ૩૮૪ વિકલ્પો થાય

સાત સ્પર્શવાળો હોય, તો સર્વ કંઈંશ, એકદેશ ગુરુ, એકદેશ લઘુ, એકદેશ શીત, એકદેશ લઘુ, એકદેશ ત્રિગુણ, એકદેશ રક્ષ એમ ગમે તે ત્રણ જોડાને એકદેશાદિરૂપે ગણતાં ૫૧૨ વિકલ્પો થાય. અને આઠ સ્પર્શવાળામાં ચાર જોડાં એકદેશાદિ રૂપે ગણતાં ૧૨૬૬ વિકલ્પો થાય.

રસવાળો કસો છે, પણ નૈવ્યયિક નયની અપેક્ષાએ તેમાં પાચ વર્ણ, એ ગદ્ય, પાંચ રમ અને આઠ અપર્ણ છે [એટલે કે, તેમાં પાચે વર્ણ છે, પણ અમુક એક પ્રધાન વર્ણને તેનો વર્ણ વ્યવહારમાં કહેવામા આવે છે છતાંદિ]

—ગતક ૧૮, ઉદે ૬

૧૩

ગૌં—હે ભગવન્ ! પરમાણુ મખ્યાત છે, અમખ્યાત છે કે અનત છે ?

મં—હે ગૌતમ ! અનત છે. એ પ્રમાણે અનત પ્રદેશવાળા મધો સુધી જાણવું

ગૌં—હે ભગવન્ ! આકાશના એક પ્રદેશમા મહેવા પુદ્ગલો મખ્યાત છે, અસખ્યાત છે કે અનત છે ?

મં—હે ગૌતમ ! અનત છે. એ પ્રમાણે અમખ્યાત પ્રદેશમા રહેલાં પુદ્ગલો સુધી જાણવું

ગૌં—હે ભગવન્ ! એક નમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલો કેટલા છે ?

મં—હે ગૌતમ ! અનત છે. એ પ્રમાણે અમખ્યાત નમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલો સુધી જાણવું

ગૌં—હે ભગવન્ ! એકમુણ કાળા પુદ્ગલો કેટલા છે ?

મં—હે ગૌતમ ! અનત છે. એ પ્રમાણે અનંતમુણ કાળા મધો તેમ જ આકાશના વર્ણ, ગદ્ય, રસ અને અપર્ણ મધો જાણવું.

ગૌં—હે ભગવન્ ! પરમાણુ અને દ્વિપ્રત્યેક નકલ એમા દ્વિપ્રત્યેકે કેણુ કેનાથી વિગેવાધિક છે ?

મં—હે ગૌતમ ! દ્વિપ્રદેશિક કરતાં પરમાણુઓ દ્રવ્યાર્થ-
રૂપે^૧ ધણાં છે. તે પ્રમાણે ત્રિપ્રદેશિક કરતાં દ્વિપ્રદેશિક રકંધો
ધણા છે. . . એ પ્રમાણે દશ પ્રદેશવાળા કરતાં નવ પ્રદેશવાળા
વધારે છે. પરંતુ દશ પ્રદેશવાળા રકંધો કરતાં સંખ્યાત
પ્રદેશવાળા રકંધો ધણાર છે, અને સંખ્યાતપ્રદેશિક રકંધો
કરતાં અસંખ્યાતપ્રદેશિક રકંધો ધણાર છે. પરંતુ અનંત-
પ્રદેશિક રકંધો કરતાં અસંખ્યાત પ્રદેશિક રકંધો ધણા છે.^૩

પરંતુ પ્રદેશાર્થપણે વિશેષાધિકત્વ વિચારીએ, તો
પરમાણુ કરતાં દ્વિપ્રદેશિક રકંધો ધણાર છે, એ પ્રમાણે
નવપ્રદેશિક કરતાં દશપ્રદેશિક ધણા છે, દશપ્રદેશિક કરતાં
સંખ્યાતપ્રદેશિક ધણા છે; સંખ્યાત કરતાં અસંખ્યાતપ્ર-
ધણા છે. અને અનંતપ્ર કરતાં અસંખ્યપ્ર ધણા છે.

ગૌ—હે ભગવન ! એક પ્રદેશમાં રહેલાં અને એ
પ્રદેશમાં રહેલાં પુદ્ગલોમાં દ્રવ્યાર્થરૂપે ક્યાં કોનાર્થ-
વિશેષાધિક છે ?

મં—હે ગૌતમ ! એ પ્રદેશમાં રહેલાં કરતાં એક

૧. આણુ કરતાં દ્વિપ્રદેશિક થોડા છે, કારણ કે તે રચુલ છે.
જીન જોમ પણ કહે છે કે, તેનું કારણ વસ્તુરચનાવ જ છે.

૨. તેમનાં સ્થાન વધારે હોવાથી. — શીલા.

૩. કારણ કે અનંતપ્રદેશિક રકંધો તથાવિધ સદમ
પરિણામ થાય છે.

૪. જોમકે દ્રવ્યત્વ વડે પરિમાણથી પરમાણુ સો હોય, અને
દ્વિપ્રદેશિક ૧૦ હોય; તોપણ પ્રદેશાર્થપણે પરમાણુઓ તો સો જ-
મયા, પણ દ્વિપ્રદેશિકો તો ૧૨૦ થયા.

પ્રદેશમાં રહેલા વિશેષાધિક છે ? એમ દશ કરતા નવ પ્રદેશનાં આધિક છે એમ દશ કરતા મધ્યાત પ્રદેશના, અને મધ્યાત કરતા અમધ્યાત પ્રદેશમાં ગ્રેવાં પુદ્ગલો દ્વિતીયપણે આધિક છે

પણ પ્રદેશાર્થપણે વિચારતા એક કરતા બે પ્રદેશમાં ગ્રેવા પુદ્ગલો આધિક છે, એમ નવ કરતા દશ પ્રદેશમાં ગ્રેવા અને દશ કરતા મધ્યાત પ્રદેશમાં ગ્રેવા, અને મધ્યાત કરતા અમધ્યાત પ્રદેશમાં રહેલા આધિક છે

ગૌં—હે ભગવન્' એક સમયની સ્થિતિનાં અને બે સમયની સ્થિતિનાં પુદ્ગલોમાં દ્વિતીયપણે કયા પુદ્ગલો કોનાથી આધિક છે ?

મં—જે સમયનાં (એક પ્રદેશમાં રહેલ અને બે પ્રદેશમાં ગ્રેવા હોય તે સમય) તે સ્થિતિનું સમજવું

ગૌં—હે ભગવન્' એકગુણ કાળ અને દ્વિગુણ કાળ પુદ્ગલોમાં દ્વિતીયપણે કયા પુદ્ગલો કોનાથી વિશેષાધિક ?

મં—પરમાણુપુદ્ગલોની પેઠે બધું કહેવું એ પ્રમાણે મધ્ય વર્ણ, ગદ્ય અને રમ સબધે કહેવું

ગૌં—હે ભગવન્' એકગુણ કર્કશ, અને દ્વિગુણ કર્કશ પુદ્ગલોમાં દ્વિતીયપણે કાણ કોનાથી આધિક છે ?

મં—હે ગૌતમ' એકગુણ કર્કશ કરતા દ્વિગુણ કર્કશ પુદ્ગલો આધિક છે એમ નવગુણ કરતા દશગુણ કર્કશ

૧ એવું વાદ રાખવું કે પરમાણુથી માત્રને અનન્યપ્રદેશમાં મધ્ય પણ એકપ્રદેશાવગાદ હોય છે, અને દ્વિગુણથી માત્ર અનન્યતામાં ગ્રેવા બે પ્રદેશાવગાદ હોય છે હં.

નિશેષ છે; દશગુણ કરતાં સંખ્યાતગુણ, સંખ્યાતગુણ કરતાં અસંખ્યાતગુણ, અને અસંખ્યાતગુણ કરતાં અનંતગુણ. કદંશ પુદ્ગલો અધિક છે. એ પ્રમાણે પ્રદેશાર્થપણે સમજવું, અને એ પ્રમાણે મૃદુ, ગુરુ અને લઘુસ્પર્શ વિશે પણ કહેવું. પણ શીત, ઉષ્ણ, રિનઘ્ય અને સ્પર્શસ્પર્શ વિશે વર્ણના મેકે કહેવું.

ગૌ.—હે ભગવન! એ પરમાણુપુદ્ગલો, તથા સંખ્યાત-પ્રદેશિક, અસંખ્યાતપ્રદેશિક અને અનંતપ્રદેશિક રકધોમાં દ્રવ્યાર્થરૂપે, પ્રદેશાર્થરૂપે અને દ્રવ્યાર્થ-પ્રદેશાર્થરૂપે કયાં જાનાથી નિશેષાધિક છે?

મ.—હે ગૌતમ! દ્રવ્યાર્થરૂપે સૌથી થોડા અનંત-પ્રદેશિક રકધો છે, તેથી પરમાણુપુદ્ગલો દ્રવ્યાર્થરૂપે અનંતગણા છે, તેથી સંખ્યાતપ્રદેશિક દ્રવ્યાર્થરૂપે સંખ્યાતગણા છે, અને તેથી અસંખ્યાતપ્રદેશિક રકધો દ્રવ્યાર્થરૂપે અસંખ્યાતગણા છે. પ્રદેશાર્થરૂપે — અનંતપ્રદેશવાળા રકધો પ્રદેશાર્થરૂપે સૌથી થોડા છે; તેથી પરમાણુપુદ્ગલો અપ્રદેશાર્થરૂપે અનંતગણા છે. તેથી સંખ્યાતપ્રદેશિક રકધો પ્રદેશાર્થરૂપે સંખ્યાતગણા છે, અને તેથી અસંખ્યાતપ્રદેશિક રકધો પ્રદેશાર્થરૂપે અસંખ્યાતગણા છે. દ્રવ્યાર્થ-પ્રદેશાર્થરૂપે : દ્રવ્યાર્થરૂપે અનંતપ્રદેશિક રકધો સૌથી થોડા છે, અને તે જ રકધો પ્રદેશાર્થરૂપે અનંતગણા છે. તેથી પરમાણુપુદ્ગલો દ્રવ્યાર્થ-અપ્રદેશાર્થરૂપે અનંતગણા છે; તેથી સંખ્યાતપ્રદેશિક રકધો દ્રવ્યાર્થરૂપે સંખ્યાતગણા છે. અને તેથી તે જ રકધો પ્રદેશાર્થરૂપે સંખ્યાતગણા છે.

તથી અમખ્યાતપ્રદેશિક નથી ૬ વાર્યંતરે અમખ્યાતગણા
હે, અને તેથી તે જ રકથો પ્રદેશાર્યંતરે અમખ્યાતગણા હે

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! એક પ્રદેશમા ગદી શકે તેના
મખ્યાતપ્રદેશમા રહી શકે તેના, અને અમખ્યાત પ્રદેશમા
ગદી શકે તેના પુદ્ગલોમાં દ્રવ્યાર્યંતરે પ્રદેશાર્યંતરે અને
દ્રવ્યાર્યં-પ્રદેશાર્યંતરે કાળ કાનાથી અધિક છે ?

મ૦—હ ગૌતમ ! એ પ્રદેશી દ્રવ્યાર્યંતરે સૌથી થોડા
૬, તેથી મખ્યાત પ્રદેશમા ગદી શકે તેના પુદ્ગલો દ્રવ્યાર્યં
રૂપે મખ્યાતગણા છે, અને તેથી અમખ્યાત પ્રદેશમા ગદી શકે
તેના પુદ્ગલો દ્રવ્યાર્યંતરે અમખ્યાતગણા છે પ્રદેશાર્યંતરે
એક પ્રદેશમા રહી શકે તેના પુદ્ગલો અપ્રદેશાર્યંતરે સૌથી
થોડા ૭, તેથી મખ્યાતા પ્રદેશમા રહી શકે તેના પુદ્ગલો
પ્રદેશાર્યંતરે મખ્યાતગણા હે અને તેથી અમખ્યાત પ્રદેશમા
ગદીના પુદ્ગલો પ્રદેશાર્યંતરે અમખ્યાતગણા હે દ્રવ્યાર્યં-
પ્રદેશાર્યંતરે એક પ્રદેશમા રહી શકે તેના પુદ્ગલો દ્રવ્યાર્યં-
અપ્રદેશાર્યંતરે ગૌતમી થોડા હે, તેથી સખ્યાતા પ્રદેશમા
ગદી શકે તેના પુદ્ગલો દ્રવ્યાર્યંતરે મખ્યાતગણા હે, અને
તે જ પુદ્ગલો પ્રદેશાર્યંતરે મખ્યાતગણા છે તેથી અમખ્યાત
પ્રદેશમા ગદી શકે તેના પુદ્ગલો દ્રવ્યાર્યંતરે અમખ્યાતગણા
૮ અને તેથી તે જ પુદ્ગલો પ્રદેશાર્યંતરે અમખ્યાતગણા
૯

અનગાહના મળધે અપત્વમુત્ત્વ કહેવું હે તેમ ગિયતિ
સળધે (એ સમયની ગિયતિવાળા, મખ્યાત સમયની
ગિયતિવાળા અને અમખ્યાત સમયની ગિયતિવાળાનું અપત્વ
મુત્ત્વ) કહેવું પરમાણુપુદ્ગલનું અપત્વમુત્ત્વ કહેવું તેમ

(એકગુણ કાળા, સંખ્યાતગુણ કાળા, અસંખ્યાતગુણ કાળા અને અનંતગુણ કાળા એમ) વર્ણ, મધ અને રસ મંજરે જાણ્યું.

ગૌ—હે ભગવન ! એકગુણ કર્કશ, સંખ્યાતગુણ કર્કશ, અસંખ્યાતગુણ કર્કશ અને અનંતગુણ કર્કશ એ પુદ્ગલોમાં દ્રવ્યાર્થરૂપે, પ્રદેશાર્થરૂપે તથા દ્રવ્યાર્થ-પ્રદેશાર્થરૂપે કાણ કાનાથી વિશેષાધિક છે ?

મ—હે ગૌતમ ! એકગુણ કર્કશ પુદ્ગલો દ્રવ્યાર્થપણે સૌથી થોડાં છે; તેથી સંખ્યાતગુણ કર્કશ દ્રવ્યાર્થરૂપે સંખ્યાતગણાં છે; તેથી અસંખ્યાતગુણ કર્કશ દ્રવ્યાર્થરૂપે અસંખ્યાતગણાં છે; તેથી અનંતગુણ કર્કશ દ્રવ્યાર્થરૂપે અનંતગણાં છે. પ્રદેશાર્થરૂપે પણ એમ જ જાણ્યું; પરંતુ સંખ્યાતગુણ કર્કશ પ્રદેશાર્થરૂપે અસંખ્યાતગણાં કહેવાં.

દ્રવ્યાર્થ-પ્રદેશાર્થરૂપે : એકગુણ કર્કશ પુદ્ગલો દ્રવ્યાર્થ-પ્રદેશાર્થપણે સૌથી થોડાં છે; તેથી સંખ્યાતગુણ કર્કશ પુદ્ગલો દ્રવ્યાર્થરૂપે સંખ્યાતગણાં છે, અને તે જ પુદ્ગલો પ્રદેશાર્થરૂપે સંખ્યાતગણાં છે; તેથી અસંખ્યાતગુણ કર્કશ પુદ્ગલો દ્રવ્યાર્થરૂપે અસંખ્યાતગણાં છે, અને તે જ પુદ્ગલો પ્રદેશાર્થરૂપે અસંખ્યાતગણાં છે. અનંતગુણ કર્કશ પુદ્ગલો દ્રવ્યાર્થરૂપે તેથી અનંતગણાં છે, અને તે જ પુદ્ગલો પ્રદેશાર્થરૂપે તેથી અનંતગણાં છે. એ જ રીતે મૃદુ, ગુરુ અને લઘુ સ્પર્શીનું જાણ્યું; પરંતુ શીત, ઉષ્ણ, ત્રિગ્ધ અને રૂક્ષ સ્પર્શીનું વર્ણ પ્રમાણે જાણ્યું.

૧૪

ગૌ—હે ભગવન! સકંપ પરમાણુપુદ્ગલ પોતાની કંપાયમાન અવસ્થાથી ગ્રંથ પડી, પાછો કેટલે કાળે કંપે?

મ૦—હે ગૌતમ! સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ (એટલે કે પરમાણુરૂપે જ રહે ત્યારે) ઓછામાં ઓછો એક સમય, અને વધારેમાં વધારે અસંખ્ય કાળનું અંતર હોય; પરંતુ પરસ્થાનની અપેક્ષાએ (એટલે કે તે જગ્યાએ દ્વિપ્રદેશાદિક સ્કંધની અંતર્ગત હોય ત્યારે) ઓછામાં ઓછુ એક મમયનું અંતર હોય, (પણ જગ્યાએ તે અમંજ્યાત કાળપર્યંત દ્વિપ્રદેશાદિક સ્કંધરૂપે રહી, પુનઃ તેમાંથી જુદો પડીને કંપે, ત્યારે) વધારેમાં વધારે અમંજ્યાતકાળનું હોય.

એ પ્રમાણે નિષ્કંપ પરમાણુપુદ્ગલ કંપીને પાછો નિષ્કંપ થાય તેનું અંતર સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ ઓછામાં ઓછો એક મમય, અને વધારેમાં વધારે આવસિકાનેા અસંખ્ય ભાગ હોય. પરંતુ પરસ્થાનની અપેક્ષાએ (એટલે કે નિશ્ચય ધર્મ પોતાના સ્થાનથી ચલિત થાય અને ઓછામાં ઓછો એક મમય દ્વિપ્રદેશાદિ સ્કંધરૂપે રહીને પુનઃ નિશ્ચય થાય ત્યારે) ઓછામાં ઓછો એક સમય, અને વધારેમાં વધારે (એટલે કે, જગ્યાએ અસંખ્યાતકાળ સુધી દ્વિપ્રદેશાદિ સ્કંધરૂપે રહી, તેથી જુદો ધર્મને સ્થિર થાય ત્યારે) અસંખ્યકાળનું અંતર હોય.

તે જ પ્રમાણે મકંપ એ પ્રદેશવાળા સ્કંધને સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ ઓછામાં ઓછો એક સમય, અને વધારેમાં વધારે અસંખ્યાતકાળ; અને પરસ્થાનની અપેક્ષાએ ઓછામાં ઓછો એક સમય અને વધારેમાં વધારે (એટલે કે

દ્વિપ્રદેશિક રક્ષ યલ્લિન થઈને અનંતકાળ પર્વત ઉત્તરોત્તર
બીજા અનંતપુદ્ગલોની સાથે સંબંધ કરે તો પુનઃ તે ૮
પરમાણુની સાથે સંબંધ થઈને પુનઃ ચાલે ત્યારે)
અનંતકાળનું અંતર હોય.

એ પ્રદેશવાળા નિષ્કંપ રક્ષને સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ
ઓછામાં ઓછું એક સમયનું અને વધારેમાં વધારે આવલિકાના
અસંખ્ય ભાગનું; તથા પરસ્થાનની અપેક્ષાએ ઓછામાં ઓછા
એક સમયનું અને વધારેમાં વધારે અનંતકાળનું અંતર હોય.
એ પ્રમાણે અનંતપ્રદેશિક રક્ષ સુધી જાયું.

ગૌં—હે ભગવન્! સકંપ અને નિષ્કંપ પરમાણુઓમાં
કેણુ કેનાથી વિશેષાધિક છે?

મં—હે ગૌતમ! સકંપ સૌથી થોડાં છે, અને નિષ્કંપ
અસંખ્યાતમણાં છે. એ પ્રમાણે અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા
રક્ષો સુધી જાયું.

ગૌં—હે ભગવન્! સકંપ અને નિષ્કંપ અનંત પ્રદેશ-
વાળા રક્ષોમાં કેણુ કેનાથી વિશેષાધિક છે?

મં—હે ગૌતમ! અનંત પ્રદેશવાળા નિષ્કંપ રક્ષો
સૌથી થોડા છે, અને તેથી અનંત પ્રદેશવાળા સકંપ અનંત
મણા છે.*

ગૌં—હે ભગવન્! પરમાણુ અમુક અંશે કંપિ અને
અંશે કંપે, કે નિષ્કંપ હોય?

મં—હે ગૌતમ! તે સર્વ અંશે કંપિ અને કંપિ
નિષ્કંપ પણ હોય.

* મૂળમાં એ વધાના પાછા દ્રવ્યાર્થરૂપે, પ્રત્યક્ષરૂપે અને
હસ્યાર્થરૂપે વિશેષાધિકત્વના અનેક વિદ્યેષો જોવા મળે છે.

પરંતુ દ્વિપ્રદેશિક રક્ષક કદાચ અમુક અંગે કંપે, કદાચ સર્વ અંગે કંપે અને કદાચ નિષ્કંપ પણ રહે. ૧

— સનક ૨૫, ઉદ્દે ૪

૧૫

ગૌં—હે ભગવન્ ! પરમાણુપુદ્ગલોના મધેગ અને બેદના સંબંધથી અનંતાનંત પુદ્ગલપરિવર્તો જે જાણવા યોગ્ય છે. મધેગ અને બેદના યોગથી એ પરમાણુપુદ્ગલોના અનંતાનંત પુદ્ગલપરિવર્તો થાય છે. કારણ કે એક જ પરમાણુ દ્વચણકથી માંડી અનંતાણુક દ્રવ્યો સાથે સંયોજીતો અનંત પરિવર્તો પામે છે; અને પરમાણુ અનંત છે; તથા દરેક પરમાણુએ અનંત પરિવર્તો મંભવતા હોવાથી, પરમાણુપુદ્ગલોના પરિવર્તો અનંતાનંત થાય છે. તો તે પુદ્ગલપરિવર્તો કેટલા પ્રકારના છે ?

મં—હે ગૌતમ ! (પુદ્ગલપરમાણુના માત પ્રકાર પ્રમાણે) તે માત પ્રકારના છે : ઔદારિક પુદ્ગલપરિવર્ત, વૈક્રિય પુદ્ગલપરિવર્ત, તૈજસ પુદ્ગલપરિવર્ત, કાર્મણ્ય પુદ્ગલપરિવર્ત, મન પુદ્ગલપરિવર્ત, વચન પુદ્ગલપરિવર્ત, અને આનખાન પુદ્ગલપરિવર્ત.

ગૌં—હે ભગવન્ ! ઔદારિક પુદ્ગલપરિવર્તનું તે નામ શાથી છે ?

મં—હે ગૌતમ ! ઔદારિક શરીરમાં વર્તતા જીવે

૧. મૂળમાં આને માટે પણ કાળનું અંતર, અને પછી તે અધાના દ્રવ્યાર્થાદિપણે વિશેષાધિકત્વની વિચિત્રતા છે.

૨. પુદ્ગલ દ્રવ્યો સાથે પરિવર્ત — એટલે કે પરમાણુઓના મિશ્રન, તે પુદ્ગલપરિવર્ત.

ઔદારિક શરીરને યોગ્ય દ્રવ્યો ઔદારિકશરીરપણે ગ્રહણ કરેલાં છે. તથા તેપણે તે પરિણામ પામેલાં છે, નિર્જરાયેલાં છે, જીવપ્રદેશથી નીકળેલાં છે અને જીવપ્રદેશથી છૂટાં થયેલાં છે, માટે તે ઔદારિક પુદ્ગલપરિવર્ત કહેવાય છે. એ પ્રમાણે ખીજનું પણ સમજી શેવું.

ગૌં—હે ભગવન! ઔદારિકપુદ્ગલપરિવર્ત કેટલા કાળે નીપજે?

મં—હે ગૌતમ! અનંત કિત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી^૧ વડે નીપજે. એ પ્રમાણે અન્યનું પણ સમજવું.

ગૌં—હે ભગવન! એ બધાની નિષ્પત્તિકાળમાં કયો કાળ કેનાથી વિશેષાધિક છે?

મં—હે ગૌતમ! સર્વાથી થોડો કાર્મણુનો છે (કારણ કે, તે સૂક્ષ્મ તથા બહુતમ પરમાણુનિષ્પન્ન હોય છે, એક વારે બહુ સ્વીકારાય છે, તથા સર્વ નારકાદિપદમાં વર્તમાન જીવ વડે તે નિરંતર ગ્રહણ કરાતા હોવાથી, તે સંધર્મો પુદ્ગલોનું ગ્રહણ થોડા વખતમાં થઈ શકે); તેનાથી અનંતગણો તૈજસનો છે (કાર્મણુથી સ્થૂળ હોવાથી); તેનાથી અનંતગણો ઔદારિકનો (તેનાથી સ્થૂળ હોવાથી.); તેનાથી અનંતગણો આનપ્રાણનો^૨; તેનાથી અનંતગણો

૧. એટલે કે એક જીવ ગ્રાહક હોવાથી, અને પુદ્ગલ અનંત હોવાથી, તથા પૂરે ગ્રહણ કરેલા ગણવાનાં ન હોવાથી.

૨. જોકે તે ઔદારિક પુદ્ગલ કરતાં સૂક્ષ્મ હોય છે, તથા બહુપ્રદેશિક હોય છે; છતાં અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં તેમનું ગ્રહણ હોવું નથી; તથા પર્યાપ્ત અવસ્થામાં પણ ઔદારિક શરીરનાં પુદ્ગલો કરતાં તે થોડાં લેવામાં હોય છે.

મનંતો^૧; તેનાથી અનંતગણો વચનંતો^૨, અને તેનાથી અનંતગણો વૈકિયંનો છે.^૩

—શતક ૧૨, ઉદે૦ ૪

૧૬

ગૌં—હે ભગવન્! પરમાણુ શાશ્વત છે કે અશાશ્વત?

મં—હે ગૌતમ! દ્રવ્યારૂપે તે શાશ્વત છે, અને વર્ણાદિ પદ્ધતિવચ્ચે ને અશાશ્વત છે.

ગૌં—હે ભગવન્! પરમાણુ ચરમ છે કે અચરમ છે?

મં—હે ગૌતમ! દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ચરમ નથી; પણ અચરમ છે; દ્વેષની અપેક્ષાએ કદાચિત્ ચરમ છે અને કદાચિત્ અચરમ છે. કાલની અપેક્ષાએ કદાચિત્ ચરમ છે, અને કદાચ અચરમ છે; તથા ભાવની અપેક્ષાએ કદાચિત્ ચરમ છે અને કદાચિત્ અચરમ છે.

—શતક ૧૨, ઉદે૦ ૪

[વિવરણ: જે પરમાણુ વિવક્ષિત પરિણામથી રહિત થઈને પુનઃ ને પરિણામને પામશે નહીં, તે પરમાણુ ને પરિણામની અપેક્ષાએ ચરમ. કહેવાય છે; અને જે પરમાણુ પુનઃ તે પરિણામ પામશે, તે અપેક્ષાએ તે અચરમ છે. દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પરમાણુ ચરમ નથી; કારણ કે ઋદ્ધિ યત્વા છતાં ને ફરી પરમાણુ બનશે; દ્વેષસામાન્યની દૃષ્ટિએ તો તે અચરમ છે; કાળથી કે પરમાણુ ફરીથી ત્યાં આવશે;

૧. એકેન્દ્રિયાદિ કાયમાં તેણે મહત્ત્વ ન હોવાથી.

૨. મનોદ્રવ્યથી ભાષાદ્રવ્ય અતિરેવલ હોવાથી એક માથે પાંદાં ન હોવાય છે તેથી.

૩. વૈકિય શરીર બહુ કાલે પ્રાપ્ત થઈ હોવાથી.

પદંગુ અમુક દેવસજ્જાનીએ સમુદ્ધાન કર્યો હોય, તે દેવસજ્જાનીના સંગ્રહવિશિષ્ટ પરમાણુ કાર્ત્ત પશુ સમયે તે ક્ષેત્રનો આશ્રય નહીં કરે, કારણ કે તે દેવસજ્જાનું નિર્વાણ થવાથી તે ક્ષેત્રમાં પુનઃ કદી નથી આવવાના. માટે તે અપેક્ષાએ તે ચરમ છે. તે પ્રમાણે પૂર્વાદ્મ્યાદિ કાળને વિષે જે દેવસજ્જાએ સમુદ્ધાન કર્યો, તે કાળને વિષે જે પરમાણુ રહેશે છે, તે પરમાણુ તે દેવસજ્જાસમુદ્ધાનવિશિષ્ટ તે કાળને કદી પણ પ્રાપ્ત નહીં કરે માટે તે ચરમ છે; પણ વિશેષણરહિત કાલની અપેક્ષાએ તે અચરમ છે. તે જ પ્રમાણે દેવસજ્જાસમુદ્ધાનને અવસરે જે પરમાણુ વર્ણાદિ વિશેષભાવને પ્રાપ્ત થયો હોય, તે પરમાણુ વિવક્ષિત દેવસજ્જાસમુદ્ધાનવિશિષ્ટ વર્ણાદિપરિણામની અપેક્ષાએ ચરમ છે.]

૧૭

મૌ—હે ભગવન! કેટલા પ્રકારના પુદ્ગલો કલ્યા છે ?

મં—હે મૌતમ! ત્રણ પ્રકારના પુદ્ગલો કલ્યા છે.

૧. પ્રયોગપરિણુત—એટલે કે છવના વ્યાપારથી શરીરોદ્દિરૂપે પરિણામ પામેલા. ૨. મિશ્રપરિણુત (પ્રયોગ અને સ્વભાવ બંનેના સંગ્રહથી પરિણામ પામેલા*), અને ૩. વિસ્ત્રસાપરિણુત (સ્વભાવથી પરિણુતેલા).

* પ્રયોગપરિણામનો ત્યાગ કર્યા વિના વિસ્ત્રસા—સ્વભાવથી પરિણામાન્તરને પ્રાપ્ત થયેલા મૃત ક્લેષશદિ પુદ્ગલો તે મિશ્ર પરિણુત; અથવા વિસ્ત્રસાથી પરિણુત થયેલી તથા ઔદારિકાદિ શરીરપણે પરિણામ પામેલી ઔદારિકાદિ વર્ણણાઓ છવના પ્રયોગથી અથાં ઔદારિકાદિ શરીર વચ્ચે રૂપે પરિણુત થાય ત્યારે તે પણ મિશ્રપરિણુત કહેવાય છે.

ગૌં—હે ભગવન ! પ્રયોગપરિણત પુદ્ગલો કેટલા પ્રકારના હતા છે ?

મં—હે ગૌતમ ! પાચ પ્રકારના હતા છે એકેન્દ્રિય પ્રયોગપરિણત (એટલે કે એકેન્દ્રિય જીવના યાપાર વડે પરિણામ પામેલા, તે ઇન્દ્રિયપ્રયોગપરિણત એમ પચ્ચેન્દ્રિય પ્રયોગપરિણત ?

ગૌં—હે ભગવન ! મિશ્રપરિણત પુદ્ગલો કેટલા પ્રકારના હતા છે ?

મં—હે ગૌતમ ! પાચ પ્રકારના હતા છે, તે આ પ્રમાણે એકેન્દ્રિયમિશ્રપરિણત એમ પચ્ચેન્દ્રિય મુધી

ગૌં—હે ભગવન ! નિસ્તમાપરિણત—અભાવથી પાંચ જાતને પ્રાપ્ત થયેલ પુદ્ગલો કેટલા પ્રકારના હતા છે ?

મં—હે ગૌતમ ! પાચ પ્રકારના હતા છે વર્ણપરિણત, ગંધપરિણત, રસપરિણત, સ્પર્શપરિણત અને ગન્ધાન પરિણત ?

૧ મૂળમા પછી તે દરદના પેટા વિભાગો પાંચ જાણાવેલા છે, જેમકે એકેન્દ્રિયના પૃથ્વી, આદિ પાચ, પચ્ચેન્દ્રિયના નેરયિક, નિષ ૪, કેવ અને મનુષ્ય પાંચ તે દરદના શુભ, બાદર, ભંજનર ન્યસનર, પર્યાપ્ત, અપચાપ્ત, સમર્થ, અનર્થમ —એમ જેટલા પેટાવિભાગ પ્રસિદ્ધ છે, તે જાણેલા ?

૨ તે વર્ણ વગેરેના પેટાવિભાગો પણ મૂળમા ગણાયા છે મૂળમા આની પછી પ્રયોગના મન-રાગી-જયના પ્રયોગ એમ ત્રણ પેટાવિભાગ પાડ્યા છે, અને મન-વાણીના પાંચ મત્સ, મિથ્યા આદિ પેટાવિભાગ પાડ્યા છે. કાયપ્રયોગમા ઔદારિકાદિ ગરીરરૂં પેટાવિભાગ પાડ્યા છે, અને તે દરદના

ગૌ—હે બગવન્! પ્રયોગપરિણત, મિશ્રપરિણત અને વિસ્રસાપરિણત એ પુદ્ગલોનાં કયાં પુદ્ગલો કોનાથી વિશેષાધિક છે ?

મં—હે ગૌતમ! સૌથી ઘોડાં પ્રયોગપરિણત છે; તેથી મિશ્ર અનંતગણા છે અને તેથી વિસ્રસાપરિણત અનંતગણા છે.

ગૌ—હે 'બગવન્' તે એમ જ છે. હે બગવન્! તે એમ જ છે.

—સતક ૮, ઉદ્દે ૧

પાછા એકેન્દ્રિયાદિ રૂપે ચેદાવિભાગ પાડ્યા છે. તે જ પ્રમાણે મિશ્રતા પણ મનોમિશ્ર, વચનમિશ્રાદિ ચેદાવિભાગ પાડ્યા છે અને વિસ્રસાના વર્ણાદિ ચેદાવિભાગ પાડ્યા છે; તે વર્ણાદિના પણ દૃષ્ટ્યાદિ ચેદાવિભાગ પાડ્યા છે.

આમ એક દ્રવ્યની અપેક્ષાએ આટલો વિસ્તાર કરી, પાછું જ દ્રવ્યોની અપેક્ષાએ તે બધું મળાંબું છે. તેમાં એક અમુક રીતે અને બીજું બીજી રીતે એવા પણ વિભાગો સંભવતા કોવાથી વિસ્તારનો પાર નથી રહ્યો. એ પ્રમાણે પાછા ત્રણ દ્રવ્યોનો, અને અતે ચાર દ્રવ્યોનો એમ અસંખ્યાત અને અનંત દ્રવ્યોનો ઉલ્લેખ કરી પ્રકરણ પૂરું કર્યું છે.

૧. કારણકે પ્રયોગપરિણત એટલે સરીસદિરૂપે પરિણત; પરંતુ જીવપુદ્ગલનો સંજ્ઞાધારણ થોડો છે, તેથી તે ઘોડાં છે; વિસ્રસા૦ તો અનંત છે, કારણકે જીવથી ગ્રહણ ન થાય તેવાં પણ અનંત પુદ્ગલો છે.

અસ્તિકાય અને કાલવિભાગ

૧ : અસ્તિકાય

૧

વિવગ્ધુ : ‘અગ્નિ’ એટલે પ્રદેશ, અને ‘કાય’ એટલે મમ્બદ્ધ. એ પ્રમાણે ‘અસ્તિકાય’ એટલે પ્રદેશોનો મમ્બદ્ધ, છત્ર, પુદ્ગલ વગેરે પાસે દ્રવ્યોને અસ્તિકાય પણ કહેવામાં આવે છે, કાગ્ધુકે તે દ્રવ્યો પ્રદેશોના મમ્બદ્ધ છે, તેઓ એક પ્રદેશરૂપ અથવા એક અવયવરૂપ નથી. પુદ્ગલ ને કે અવયવરૂપ તથા અવયવપ્રમયરૂપ એમ બે પ્રકારનું છે.

જેનદર્શન છત્ર મિવાય જીજ્ઞુ અશ્વત્ત્વ માને છે. તે અશ્વત્ત્વ પાંચ પ્રકારનું છે ધર્માગ્નિકાય, અધર્માગ્નિકાય, આકાશાગ્નિકાય, કાય, અને પુદ્ગલાગ્નિકાય તેમાં કાલનો પ્રદેશમમ્બદ્ધ મંબવતો ન હોવાથી તેને અસ્તિકાય કહેવામાં નથી આવતો. ઉપરાંત કેટલાક આચાર્યો તો તેને

નરનાં તત્ત્વેણ નથી માનતા. એટલે અજ્ઞાનત્વમાં ચાર અસ્તિકાયો છે, અને પાંચમો છવાસ્તિકાય, એમ કુલ પાંચ અસ્તિકાયો થયા.

એમાં છવ, આકાશ અને પૃથ્વી એ તત્ત્વો નો વેગેપિત્ત, ન્યાય, સાંખ્ય આદિ દર્શનોને પણ માન્ય છે; તે કે પૃથ્વીસ્થાસ્તિકાયને જદે જીવિ દર્શનોમાં પ્રકૃતિ, પરમાત્મ આદિ શબ્દોનો ઉપયોગ થાય છે. પરંતુ, ધર્મોસ્તિકાય અને અધર્મોસ્તિકાય એ જાને તત્ત્વો જનદર્શન સિવાય બીજું કશું પણ દર્શન માનવું નથી.

જ્યાં દ્રવ્યો આકાશમાં અવકાશ મેળવીને રહેલાં છે, તે પ્રમાણે ધર્મ, અધર્મ છવ, અને પૃથ્વી પણ આકાશમાં જ રિયત છે. તેમાં છવ અને પૃથ્વી એ જ દ્રવ્યો જ ગતિ-શીલ અને ગતિપૂર્વક રિયતશીલ છે; અર્થાત્ ગતિ અને રિયતિનું ઉપાદાનકારણ છવ અને પૃથ્વી જ છે. તો પણ નિમિત્તકારણ કે જે કાર્યની ઉત્પત્તિમાં અવશ્ય અપેક્ષિત છે, તે ઉપાદાનકારણથી ભિન્ન હોવું જ જોઈએ. એથી છવ - પૃથ્વીની ગતિમાં નિમિત્તરૂપે ધર્મોસ્તિકાયની અને રિયતિમાં નિમિત્તરૂપે અધર્મોસ્તિકાયની સિદ્ધિ થઈ જાય છે. આ અભિપ્રાયથી શાંખ્યમાં ધર્મોસ્તિકાયનું લક્ષણ જ 'ગતિશીલ પદાર્થોની ગતિમાં નિમિત્ત થવું' અને અધર્મોસ્તિકાયનું લક્ષણ 'રિયતિમાં નિમિત્ત થવું' એટલું જતાવ્યું છે.

એ ધર્મ અને અધર્મનું કાર્ય આકાશથી સિદ્ધ થઈ શકે તેમ નથી. કેમકે તે અનંત અને અખંડ હોવાથી જડ તથા એવન દ્રવ્યને પોતાનામાં સર્વત્ર ગતિ અને રિયતિ કરતાં રોકા શકે નહીં. એટલે અનંત પૃથ્વી અને અનંત છવવ્યક્તિઓ

અનંત પરિભ્રમણ વિન્યાસ આકાશક્ષેત્રમા મેકાયા 'રિના નચ્યા-
 હરો, તેથી તે એવી પૃથક ચર્ચા જગે કે જેથી એમનું ફરીથી
 મળવું અને નિયત સૃષ્ટિ ઉપે નજરે આવી પડવું એ અમભરિત
 'તો નહીં, તો કદિન તો જગત્ થશે આ હાસ્યથી ઉપન્યાસ
 ગતિશીલ દ્રવ્યોની ગતિમર્યાદાને નિયંત્રિત કરના તત્ત્વના
 નીકાત જૈન દર્શન કરે છે એ જ તત્ત્વ ધર્માગ્નિકાચ હહેરાય
 એ જ દક્ષીણથી એ ગીતે ઘિતિમર્યાદાના નિયામ-પે
 અધર્માગ્નિકાચ તત્ત્વનો ગ્રીકાત ચાય છે

એ ધર્મ આદિ દ્રવ્યો સમગ્ર આકાશમા નથી ગળના,
 પણ આકાશના અમુક પરિમિત ભાગમા જ સ્થિત કે જેટલા
 ભાગમા તે સ્થિત છે, તેટલો ભાગ સોક-સોમકાશ હહેરાય
 હ આ ભાગની બદાર આસપાસ ચારે તરફ જે અનંત
 આકાશ વિસ્તાર છે, તે અનોકાકાશ કહેવાય છે

ધર્માગ્નિકાચાદિ પાંચે દ્રવ્ય નિત્ય છે, અર્થાત્ તે પોતા
 પોતાના મામાન્ય તથા વિશેષરૂપથી કદાપિ ન્યુત થતા નથી,
 તે પાંચે સ્થિત પણ છે—એટલે કે તેમની સખ્યામા વ્યવસ્થા
 આકાશતાપણુ થતું નથી ધર્મ, અધર્મ, આકાશ અને હર
 એ ચાર અગ્રી છે, પુરુષમ ગ્રી (મૂર્ત) હ વળી ધર્મ,
 અધર્મ અને આકાશ એક એક વ્યક્તિરૂપ છે એમની જે
 અથવા મેથી અધિ-વ્યક્તિઓ નથી હોતી એ જ ગીતે
 તે ત્રણે નિષ્ક્રિય પણ છે

'કાય' એટલે મમૂહ, એ ઉપન્યાસ એનું મુખ્યત્ત્વ મૂર્ત
 કે તે પાંચે પ્રદેશમમૂહરૂપ છે પ્રદેશ એટલે એવો નમ
 અગ કે જેના બીજા અંગોની કપના મર્યાદાની શુદ્ધિથી પણ
 ન થઈ શકે ધર્મ અને અધર્મ અને એક એક વ્યક્તિરૂપ

છે; અને એમના પ્રદેશ અસંખ્યાત છે. અર્થાત્ હિત અને દ્રવ્યો એક એવા અખંડ રક્ષરૂપ છે કે જેના અસંખ્યાત અવિભાજ્ય અંશ કદા ભુલ્લેથી કદા સકાય છે, પણ પરસ્પરમૃત રક્ષથી અલગ કરી શકાતા નથી.

હવે દ્રવ્ય વ્યક્તિરૂપે અનંત છે. પ્રત્યેક હવ એક અખંડ વસ્તુ છે. નેને પણ અસંખ્યાત પ્રદેશ છે.

આકાશદ્રવ્ય બીજાં બધાં દ્રવ્યોથી મોટા રક્ષ છે કેમકે તે અનંતપ્રદેશપરિભાષુ છે.

પુદ્ગલદ્રવ્યના રક્ષ નિયતરૂપ નથી હોના; કેઈ સંખ્યાત પ્રદેશનો, કેઈ અસંખ્યાત પ્રદેશનો, કેઈ અનંત-પ્રદેશનો તો કેઈ અનંતાનંત પ્રદેશનો પણ હોય છે. પુદ્ગલના પ્રદેશ યોનાના રક્ષથી જુદા પણ થઈ શકે છે.

ગૌ—હે ભગવન્! અસ્તિકાયો કેટલા છે ?

મં—હે ગૌતમ ! પાંચ છે : ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશસ્તિકાય, જ્વાસ્તિકાય અને પુદ્ગલસ્તિકાય.

ગૌ—હે ભગવન્! ધર્માસ્તિકાયમાં કેટલા રંગ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ છે ?

મં—હે ગૌતમ ! ધર્માસ્તિકાય અરૂપી છે, તેથી તેમાં રંગ, ગંધાદિ નથી. તે અરૂપી, અજીવ, અને સાશ્વત અવસ્થિત સ્લોકદ્રવ્ય છે. દ્રવ્યથી ધર્માસ્તિકાય એક દ્રવ્ય છે; ક્ષેત્રથી તે સ્લોક જેવડો છે; કાળથી તે નિત્ય છે; ભાવથી તે રંગ ગંધાદિ વિનાનો છે. ગુણથી તે ગતિગુણવાળો છે; એ પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાય રિચિતિગુણવાળો છે. આકાશસ્તિકાય તો સ્લોક-સ્લોક જેવડો છે, અને ગુણથી અન્ય દ્રવ્યોને અવકાશ આપવારૂપ અવગાહનાગુણવાળો છે.

ગૌં—હે ભગવન! ઇશાન્તિકાય કેટલાં રૂપગદાદિ વાગે છે ?

મં—હે ગૌતમ ! ઇશાન્તિકાય પણ અરૂપી હોઈ, રૂપગદાદિ વિનાનો છે દ્રવ્યથી ને અનંત દ્રવ્યરૂપ છે, દેવથી ને ભોલે જેવડો છે, કાળથી તે નિત્ય છે, ભાવથી રંગ-ગંધાદિ વિનાનો તથા ગુણથી બોધવ્યાપારરૂપ ઉપયોગગુણ વાગે છે.

ગૌં—હે ભગવન ! પુરુગવાન્તિકાયમા કેટલાં રૂપગદાદિ છે ?

મં—હે ગૌતમ ! તે પાચ રંગ, પાચ રસ, બે ગંધ, અને આ' અર્થવાગે છે, મૂર્ત છે, અછર છે, શાશ્વત છે, અને અવસ્થિત ભોલદ્રવ્ય છે દ્રવ્યથી તે અનંત દ્રવ્યરૂપ છે, દેવથી ભોલ જેવડો છે, કાળથી નિત્ય છે, ભાવથી રંગગદાદિવાગે છે, અને ગુણથી તે (પરસ્પર સબધરૂપ) અભંગગુણવાગે છે.^૧

ગૌં—હે ભગવન ! ધર્માન્તિકાયનો એક પ્રદેશ તે 'ઈશાન્તિકાય' એમ કહેવાય ?

મં—ના ગૌતમ ! એ પ્રમાણે બે ત્રણ કે અમરૂપેય પ્રદેશો પણ ન કહેવાય, જ્યાં સુધી ધર્માન્તિકાયનો એક પ્રદેશ પણ િણો છે ત્યાં સુધી તેને ધર્માન્તિકાય ન કહેવાય તોણ કે, ચક્રનો ભાગ તે ચક્ર ન કહેવાય, તે આખું હોય

૧. હારણ કે ઔદારિકાદિ અનેક પુદ્ગલો સાથે જવનો સબધ છે, અથવા પ્રાણવારી જલ ઔદારિકાદિ અને નાનના પુદ્ગલોનું મલણ ત્યાં કરે છે.

ત્યારે જ ચક્ર કહેવાય. તે પ્રમાણે, ત્યારે ધર્માસ્તિકાય પૂરા હોય ત્યારે જ ધર્માસ્તિકાય એમ કહેવાય.

—શતક ૨, ઉદ્દે ૧૦.

૨

ગૌ—હે ભગવન! આકાશના કેટલા પ્રકાર છે ?

મં—હે ગૌતમ! બે પ્રકાર છે : સ્વોકાકાશ અને અસ્વોકાકાશ. જે ક્ષેત્રમાં ધર્માસ્તિકાય વગેરે દ્રવ્યો રહે છે, તે ક્ષેત્ર, તે દ્રવ્યો સહિત સ્વોક-સ્વોકાકાશ કહેવાય છે; અને તેથી જિલ્લું તે અસ્વોકાકાશ. અસ્વોકાકાશમાં છવાઈ દ્રવ્યો નથી. આકાશ પોને અગુરુલધુ છે;

—શતક ૨, ઉદ્દે ૧૦.

૩

ગૌ—હે ભગવન! ધર્માસ્તિકાય કેટલો મોટો છે ?

મં—હે ગૌતમ! તે સ્વોકપ્રમાણુ છે, સ્વોકને સ્પર્શે સ્વો તથા સ્વોકને જ અડીને રહેલો છે.

ગૌ—હે ભગવન! ધર્માસ્તિકાયના કેટલા ભાગને અધોસ્વોક સ્પર્શે છે ?

મં—હે ગૌતમ! અધોસ્વોક ધર્માસ્તિકાયના અડધાથી વધારે ભાગને અડકે છે.^૧

ગૌ—હે ભગવન! ધર્માસ્તિકાયના કેટલા ભાગને તિર્યગ્સ્વોક સ્પર્શે છે ?

૧. કારણકે ૧૪ રજ્જુપ્રમાણુ સ્વોકમાં અધોસ્વોક સાત રજ્જુ; પ્રમાણથી વધારે છે. રજ્જુ માટે જુઓ આગળ પા. ૫૫૨.

મ૦—હે ગૌતમ ! અસંખ્યેય ભાગને ?

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! ધર્મોન્નિકાયના ધૃત્વા ભાગને
ત્રિધ્વસોક અપરો છે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! ધર્મોન્નિકાયના કાર્ધક ઓળા અર્ધ
ભાગને અડકે છે

—સતક ૨, ઉદે૦ ૧૦

૩

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! આ લોક કેવો કહવાય છે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! આ લોક પચાન્નિકાયપ
વહેવાય છે

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! ધર્મોન્નિકાય વડે જીવોની ત્રી
પ્રવૃત્તિ થાય ?

મ૦—હે ગૌતમ ! ધર્મોન્નિકાય વડે જીવોનું ગમના
ગમન, ભાના, ઉન્મેષ, મનોયોગ, વચનયોગ અને વાયયોગ
પ્રવર્તે તે તે સિવાય તેવા પ્રમારના જે બીજા ગમનશાન
ભાવો છે, તે મર્ધ ધર્મોન્નિકાયથી પ્રવર્તે છે, કેમકે
ધર્મોન્નિકાય ગતિનક્ષણ છે

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! અધર્મોન્નિકાય વડે જીવોની ત્રી
પ્રવૃત્તિ થાય ?

મ૦—હે ગૌતમ ! અધર્મોન્નિકાયવડે જીવોનું ગિભા
ગેડેનું, બેમત, મૃત્યુ, અને મનને સ્થિર કરવું વગેરે જે કાર્ધ
સ્થિર ભાવો છે તે પ્રવર્તે છે, કાગ્યુદે, અધર્મોન્નિકાય
ચિત્તિવક્ષણ છે

૧ કારણકે તિર્થંચરોક્ત પ્રમાણ ૧૮૦૦ થોજનનું છે, અને
ધર્મોન્નિકાયનું તો અસંખ્યથોજનનું ॥

ગૌં—હે ભગવન ! આકાશાસ્તિકાયવડે જીવોની અને અજીવોની શી પ્રવૃત્તિ થાય ?

મં—હે ગૌતમ ! આકાશાસ્તિકાય એ જીવ અને અજીવદ્વયોના આશ્રયરૂપ છે. (એમ એક ઓરડાનું આકાશ એક દીવાના પ્રકાશથી ભરાય, અને બીજા સહસ્ત્ર દીવાનો પ્રકાશ પણ ત્યાં જ સમાય, તેમ પુદ્ગલના પરિણામની વિચિત્રતાને ક્ષીધે) એક કે બે પરમાણુથી પૂર્ણ એક આકાશ પ્રદેશની અંદર સો પરમાણુ પણ માય અને હજાર કરોડ — કે અનંત સુધીનાં પરમાણુઓ પણ સમાય.

ગૌં—હે ભગવન ! જીવાસ્તિકાયવડે જીવોનું શું પ્રવર્તે ?

મં—હે ગૌતમ ! જીવાસ્તિકાય વડે જીવ અનંત આભિનિષેધિક જ્ઞાનના (મતિજ્ઞાનના) અને અનંત શ્રુતજ્ઞાનના પર્યાયોનાં — એમ કેવલજ્ઞાન અને દર્શનના અનંતપર્યાયોનાં — એમ તે તે જ્ઞાન અને દર્શનના ઉપયોગને પ્રાપ્ત થાય છે. કેમકે ઉપયોગ (બોધવ્યાપાર) એ જીવનું લક્ષણ છે.

ગૌં—હે ભગવન ! પુદ્ગલાસ્તિકાય વડે શું પ્રવર્તે ?

મં—હે ગૌતમ ! તેના વડે જીવોને ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ, (અને) કાર્મણુ (શરીર), શ્રોત્રેન્દ્રિયથી માંડીને સ્પર્શનેન્દ્રિય સુધીની ઇન્દ્રિયો, મનોયોગ, વચનયોગ, કાયયોગ અને આસોર્ધ્વાસનું મહણુ પ્રવર્તે છે. કેમકે મદણુલક્ષણુ પુદ્ગલાસ્તિકાય છે.

ગૌં—હે ભગવન ! ધર્માસ્તિકાયનો એક પ્રદેશ કેટલા ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશો વડે સ્પર્શાયેલો હોય ?

મં—હે ગૌતમ ! ઓછામાં ઓછા ત્રણ, અને વધારેમાં વધારે છ. (કારણકે લોકાન્તે આવેલા ત્રિકોણ

ખૂણામાં આવેના ધર્માન્તિમાયને એ ઉપગો અો ૧
 માણુ ॥ એમ પણ જ ધર્માન્તિકાયના પ્રદેશોની અપશના
 હોય ત્યારે તેવો ખૂણો ન હોય, ત્યારે ચાગ દિશાના ચાગ
 એ ઉપગો અને એ નીચેનો મળીને બધું થાય)

ગૌં—હે ભગવન્ ! તે જ્યાં અધર્માન્તિમા ના પ્રદેશો
 ને અપર્શાયેતો હોય ?

મં—હે ગૌતમ ! આગમાં આગ ચાગ અને
 વધારેમાં વધારે માત ૧

ગૌં—ભગવન્ ! તે કેટલા આગમાન્તિમાયના પ્રદેશો
 વડ અપર્શાયેતો હોય ?

મં—હે ગૌતમ માત (તોમાંતે પણ આગમાં
 હોવાથી તે । ‘આછામાં આછું’ એ વિકલ મભવે નથી)

ગૌં—હે ભગવન્ ! તે કેટલા અધર્માન્તિમાયના પ્રદેશો
 ને અપર્શાયેતો હોય ?

મં—હે ગૌતમ અનત પ્રદેશો વડે (માણુ કે તે
 એક જ દેશને અનત જીવેના પ્રદેશો આવી રહ્યા હોય છે)

ગૌં—હે ભગવન્ ! તે જ્યાં પુનઃનાસ્તિમાયના પ્રદેશો
 ને અપર્શાયેતો હોય ?

મં—હે ગૌતમ અનત પ્રદેશો ને

ગૌં—હે ભગવન્ ! તે કેટલા માત (અદ્ધા)ના મભવે
 વડે અપર્શાયેતો હોય ?

૧ મરણકે ધર્માન્તિમાયના પ્રદેશોની ચેડે પણ અને ૦ તે
 ખરા જ, અપરાત જ્યાં ધર્માન્તિકાયનો પ્રદેશ છે ત્યાં અધર્મા
 તિમાયનો પણ છે તેથી એ વધી

મ૦—હે ગૌતમ ! કદાચિત્ સ્પર્શયેતો હોય, અને કદાચિત્ ન સ્પર્શયેતો હોય.^૧ જો સ્પર્શયેતો હોય તો અનંત સમયો વડે^૨ સ્પર્શયેતો હોય.

[અધર્મસ્તિકાવ્યમાં પણ ને પ્રમાણે જ છે.]

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! આકાશસ્તિકાવ્યનો એક પ્રદેશ કેટલા ધર્મસ્તિકાવ્યના પ્રદેશો વડે સ્પર્શ કરાયેતો હોય ?

મ૦—હે ગૌતમ ! કદાચિત્ ! (લોકની અપેક્ષાએ) સ્પર્શ કરાયેતો હોય, અને (અલોકની અપેક્ષાએ) સ્પર્શ કરાયેતો ન હોય, જો સ્પર્શ કરાયેતો હોય, તો ઓછામાં ઓછા એક,^૩ બે, ત્રણ કે ચાર વડે સ્પર્શ કરાયેતો હોય; અને વધારેમાં વધારે સાત પ્રદેશો વડે સ્પર્શ કરાયેતો હોય.^૪ તે પ્રમાણે અધર્મસ્તિકાવ્યનું પણ જણવું. આકાશસ્તિકાવ્યના છ પ્રદેશો વડે તે સ્પૃષ્ટ હોય; અધ્ધાસ્તિકાવ્યના પ્રદેશો વડે કદાચિત્ સ્પૃષ્ટ

૧. કારણકે લોકમાં પણ કદા તો માત્ર અહીં દ્વીપમાં જ વ્યાપેતો છે

૨. કારણકે તે અનાદિ હોવાથી તેને અનંત સમયની સ્પર્શના હોય છે; અથવાં વર્તમાન સમયવિશિષ્ટ અનંત દ્રવ્યો તે અનંત સમય કહેવાય છે, માટે.

૩. અલોકાકાશના અગ્રભાગમાં વર્તેલા આકાશપ્રદેશ લોકાન્તમાં વર્તેલા એક ધર્મસ્તિકાવ્યના પ્રદેશને જ સ્પર્શે. વક્રગત આકાશ-પ્રદેશ જે વડે સ્પૃષ્ટ હોય; જે અલોકાકાશના પ્રદેશની આગળ, નીચે અને ઉપર ધર્મોના પ્રદેશો હોય, તે ત્રણ વડે સ્પૃષ્ટ હોય; લોકાન્તને વિષે ખૂણામાં રહેલો આકાશપ્રદેશ ઉપર, નીચે, અને જે દિશામાં રહેલો જે એમ ચાર પ્રદેશો વડે સ્પૃષ્ટ હોય.

૪. જે આકાશનો પ્રદેશ ઉપર-નીચે, ચાર દિશા અને પોતે છે ત્યાં જ રહેલા પ્રદેશ વડે સ્પર્શાય તે સાત વડે સ્પર્શાય.

હોય કે ન હોય, હોય તો અનસ્ય અનત પ્રદેશો વડે સ્પૃષ્ટ હોય એ પ્રમાણે પુદ્ગલાન્તિકાયના પ્રદેશો અને કાયના મમયોની સ્પર્શના જાણવી

ગૌં—હે ભગવન્ ! જ્વાન્તિકાયનો એક પ્રદેશ કેટલા ધર્માન્તિકાયના પ્રદેશો વડે સ્પૃષ્ટ હોય ?

મં—હે ગૌતમ ! ઓછામાં ઓછા ચાર અને વધારેમા વધારે સાત વડે. એ પ્રમાણે અધર્માન્તિકાયનું પણ જાણવું આકાશાન્તિકાયના માત્ર પ્રદેશ વડે સ્પર્શાયેલ હોય, આકાશી બધું ધર્માન્તિકાય પ્રમાણે જાણવું

ગૌં—હે ભગવન્ ! પુદ્ગલાન્તિકાયનો એક પ્રદેશ કેટલા ધર્માન્તિકાયના પ્રદેશો વડે સ્પૃષ્ટ હોય ?

મં—હે ગૌતમ ! જ્વાન્તિકાયની જેમ બધું જાણવું.

ગૌં—હે ભગવન્ ! કાલનો એક સમય કેટલા ધર્માન્તિકાયના પ્રદેશો વડે સ્પૃષ્ટ હોય ?

મં—હે ગૌતમ ! સાત પ્રદેશો વડે^૧ અધર્માન્તિકાય, અને આકાશાન્તિકાયનું એ મુજબ જ જાણવું જ્વાન્તિકાય અને પુદ્ગલાન્તિકાયના અનત પ્રદેશો વડે સ્પૃષ્ટ હોય, વળી અદ્વાકાલ સમયવિશિષ્ટ જાણવું અને પણ અદ્વાસમય કહીએ, તો અનત અદ્વાસમયો વડે પણ સ્પૃષ્ટ હોય છે એમ કહેવું જોઈએ

૧ મૂળમા અહીં પુદ્ગલાન્તિકાયના બે પ્રદેશો, ત્રણ પ્રદેશો એમ સખ્યાત, અસખ્યાત અને અનત પ્રદેશોની પણ ગણના છે તે દરમ્યાં જુદીને તો થોડી સ્પષ્ટતા મળે છે, પણ ખોટી રીતે તે નિરુપયોગી હોવાથી તેને અહીં પડતી મૂકી છે

૨ અહીં 'ઓછામાં ઓછું' એવો વિકલ્પ સમજવો નથી, તારણ કે લોકાન્તના ખૂણા વિશે કાંઈ છે જ નહિ

ગૌ.—હે ભગવન! ધર્મોસ્તિકાયદ્વય ધર્મોસ્તિકાયના ફેટલા પ્રદેશો વડે સ્પર્શ કરાયેલ હોય?

મ.—હે ગૌતમ! એક પણ પ્રદેશ વડે સ્પર્શ કરાયેલ ન હોય; પરંતુ અધર્મોસ્તિકાયના અસંખ્યાત પ્રદેશો વડે, આકાશસ્તિકાયના અસંખ્યાત પ્રદેશો વડે, જ્વાસ્તિકાયના અનંત પ્રદેશો વડે, અને પુદ્ગલાસ્તિકાયના અનંત પ્રદેશો વડે સ્પૃષ્ટ હોય. પરંતુ અદ્વા-કાલ-સમયો વડે તો કદાચ સ્પૃષ્ટ નહોત, અને કદાચ સ્પૃષ્ટ નહોત. (કારણ કે અદ્વા-સમય-માત્ર અદીક્ષીપમાં જ છે.) એ પ્રમાણે બીજો બધે પણ સમજવું.

ગૌ.—હે ભગવન! ધર્મોસ્તિકાયનો એક પ્રદેશ અવગાઢ હોય, ત્યાં બીજા ફેટલા ધર્મોસ્તિકાયના પ્રદેશો અવગાઢ હોય?

મ.—હે ગૌતમ! એક પણ નહિ; પણ અધર્મોસ્તિકાયનો એક, આકાશસ્તિકાયનો એક, જ્વાસ્તિકાયના અનંત અને પુદ્ગલાસ્તિકાયના અનંત હોય; અદ્વા-સમયના તો કદાચ હોય અને કદાચ ન હોય. હોય તો અનંત હોય.

એ પ્રમાણે અધર્મોસ્તિકાયનું સમજવું. આકાશસ્તિકાયનો એક પ્રદેશ હોય, ત્યાં પણ એ સુજળ જ જાણવું; પરંતુ આકાશસ્તિકાયમાં સર્વત્ર ધર્મોદિ નથી; તેથી આકાશના પ્રદેશ આગળ કદાચ ધર્મોદિનો પ્રદેશ ન પણ હોય.

જ્વાસ્તિકાયના પ્રદેશ આગળ ધર્મો પ્રમાણે જ સમજવું; પરંતુ તેના પ્રદેશ આગળ જવના પણ અનંત પ્રદેશો હોય

એમ જાણુ ૧ પુદ્ગલાન્તિકાય છત્રી પેરે જ જાણુવો પરંતુ પુદ્ગલાન્તિકાયના એ વગેરે પ્રદેશો અવગાઢ હોય ત્યાં ધર્માન્તિકાયાદિના કટલા હોય તે પ્રજ્ઞને પ્રમજે ને પુદ્ગલના પ્રદેશો અવગ રહ્યા હોય, તો તેની મજબૂત મુદ્ગ જાણુવા. પણ તેના પ્રદેશો મળીને એક જ રક્ષ મળે. હોય, તે એક જ જાણુવો છત્ર, પુદ્ગલ અને અદ્વા સમયના તો દરેક કેકાણે અનત જ ગણુના.

ગૌ—હે ભગવન! જ્યાં એક ધર્માન્તિકાય અવગાઢ હોય, ત્યાં કેટલા ધર્માન્તિકાયના પ્રદેશો રહેલા હોય ?

મં—એક પણ નહિ પણ અધર્માન્તિકાય અને આકાશાન્તિકાયના અમજ્યાન હોય, પરંતુ છવારિકાય, પુદ્ગલાન્તિકાય અને અદ્વા—મમયના અનત હોય એમ મધે સમજી મેલુ

ગૌ—હે ભગવન! આ ધર્માન્તિકાય, અધર્માન્તિકાય અને આકાશાન્તિકાયને વિષે કોઈ પુરુષ ભેમવાને, ઊભો રહેવાને, અને આગ્રાદવાને શક્તિમાન ને ?

મં—ના ગૌતમ! પરંતુ તે યથાને અનન્ય જીવેદ અવગાઢ છે જેમ કોઈ આગ્રાના ગાગળાં મધ કરી, તેમાં દાખલ દીવા મળગાવો, તો તે દીવાઓનું તેજ પરસ્પર મળીને એકત્રપે ચર્મને રહે, છતાં તેમાં કોઈ પુરુષ આગ્રાદવા ભેમવાને

૧ કારણ કે, ધર્માદિ તો એક જ વ્યક્તિરૂપ છે, એટલે જ્યાં તેનો પ્રદેશ હોય, ત્યાં તેનો ખીજો ન દોઈ રહે, પરંતુ જ્યાં તે અનત વ્યક્તિ દોવાથી, કોઈ જવાના એક પ્રદેશ આગ્રમ અન્ય અનત જવાના પ્રદેશ દોઈ રહે.

સક્તિમાન ન થાય; અને છતાં ત્યાં હજાર હીરાનો પ્રકાશ
રહેશે છે; નેમ. — શ્લોક ૧૩, ઉદ્દે ૪

૪

ગૌં—હે ભગવન્! ધર્માસ્તિકાવ્યના મધ્ય પ્રદેશો
કેટલા છે ?

મં—હે ગૌતમ! આઃ^૧ છે.

એ પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાવ્ય, આકાશાસ્તિકાવ્ય, અને
હવાસ્તિકાવ્યનું પણ સમગ્રવું.

ગૌં—હે ભગવન્! હવાસ્તિકાવ્યના એ આઃ મધ્ય-
પ્રદેશો આકાશાસ્તિકાવ્યના કેટલા પ્રદેશોમાં સમાઈ શકે ?

મં—હે ગૌતમ! ઓછામાં ઓછા એક, બે, ત્રણ.
ચાર; પાંચ અને છ પ્રદેશમાં સમાય; તથા વધારેમાં વધારે
આઠમાં સમાય; પણ સાતમાં ન સમાય^૨.

ગૌં—હે ભગવન્! ને એમ જ છે, હે ભગવન્! તે
એમ જ છે. — શ્લોક ૨૫, ઉદ્દે ૫

૫

ગૌં—હે ભગવન્! ધર્માસ્તિકાવ્યનાં અભિવ્યયનો —
અભિધાયક શબ્દો — પર્વાયો — કેટલાં છે ?

૧. મેરુના મધ્યભાગમાં આવેલા આઠ તુચક પ્રદેશોથી આઠ
દિશાઓની શરૂઆત થાય જે, તેની અપેક્ષાએ આ મધ્યભાગો
ગળ્યાં હોય એમ લાગે છે.—ટીકા.

૨. હવપ્રદેશોનો સકાય અને વિકાસ ધર્મ દ્વોષથી એકથી
માંડીને છ આકાશપ્રદેશોમાં સમાય. પણ વસ્તુસ્વભાવથી
સાતમાં ન સમાય.

મ૦—હે ગૌતમ' અનેક છે ધર્મ, ધર્મોન્નિગ્ધાય-
પ્રાણાતિપાતવિરમણ, મૃપાના-રિગ્મણ એમ પન્નિદ-
રિગ્મણ મુધી, કાધવિવેક એમ મિથ્યાદર્શનશયના ત્યાગ
મુધી, ઈર્ષ્યાદિ પાપ મમિતિ, અને મનાદિ વણ મુમ્મિ — એ
મધા તથા તેના જેવા બીજા શબ્દો ને સવે ધર્મોન્નિગ્ધના
અભિવચન છે ?

તે પ્રમાણે અધર્મોન્નિગ્ધાયના અભિવચન આ પ્રમાણે ૬
અધર્મ, અધર્મોન્નિગ્ધાય — અને પ્રાણાતિપાતથી માડીને માનની
અમુમ્મિ — એ મધા અને તેના જેવા બીજા જે અનેક રચનો
૮, તે મધા

આકાશોન્નિગ્ધાયના આ પ્રમાણે ૭ આકાશ,
આકાશોન્નિગ્ધાય, ગગન, નભ, મમ વિષમ ખદ, વિદાય,
રીચિ, વિરગ, અબગ, અબરસ (અબ — જન-૩૫ રમ જેનાથી
પ્રાપ્ત થાય છે તે), છિદ્ર, મુષિર, માર્ગ, વિમુખ (મુખ આદિ
ગદ્ગત), અર્દ [(અર્દ) જે દ્વાન ગમન કરાય તે], -૫-
આધાર, બ્યોમ, બાજન, અતગ્નિ, મ્યામ, અવકાશાતગ,
અગમ (ગમનક્રિયા રહિત) મ્હટિક (૧-૧૭) અને અનત —
એ તથા એના જેવા બીજા અનેક

પરાન્નિગ્ધાયના આ પ્રમાણે ૭ પરાન્નિગ્ધાય,
પ્રાણ, બૂત, મત્તવ, વિદા, ચેતા (પુદ્ગલોનો અથ કર્મના),
જેતા (કર્મોપી શરુને), આત્મા ગગણ (ગગણ), વિદ્ય
(ગમન કરનાર), પદ્મવ માનવ (નવીન નદી, પણ
પ્રાચીન), કૌતી, વિન્તી (વિવિધરૂપે કર્મોનો), વગત

૧ અહીં ધર્મોન્નિગ્ધાય દ્રવ્યની માથ અદિશ્ચાન્નિ ચર્મો
નબાવ્યા છે, તે વ્યાનમા રાખવા જેવું છે

(ગમન ગીલ), જાંતુ, ચોનિ (ઉત્પાદક), સ્વયંભૂતિ, શરીરી, નાયક (કમનો) અને અતરંગમા. આ તથા તેના જેવા બીજા અનેક શબ્દો જવારિતકાવ્યનાં અભિરચનો છે.

—શતક ૨૦, ઉદ્દેશ ૨.

૨ : કાલ

૧

મો—હે બ્રમર! આ સમયક્ષેત્ર શું કહેવાય !

મ—હે મૌતમ ! આ જાંતુદ્રીપ, તેની આસપાસ આવેલો લવણસમુદ્ર,^૧ તેની આસપાસ આવેલો ધાતક્રીખંડ દ્વીપ, તેની આસપાસ આવેલો કાલોદધિ, અને તેની આસપાસ આવેલા પુન્ડરદ્વીપનો અર્ધોભાગ એમ અદીદ્વીપ અને બે સમુદ્ર એ સમયક્ષેત્ર છે.

વિવરણ : ઉપર જણાવેલો ભાગ મનુષ્યલોક પણ કહેવાય છે. સૂર્યની ગતિથી ઓળખાનો દિવસ અને માસાદિક પણ આ મનુષ્યલોકમાં જ છે, પણ આગળ નથી; કારણકે આગળ રહેનારા સૂર્યો ગતિવાળા નથી. મનુષ્યલોકમાં જે તથોતિષ્ઠ છે, તે મદાબ્રમણ કરે છે. એમનું બ્રમણ મંડુની ચાર બાજુ થાય છે. મનુષ્યલોકમાં કુલ સૂર્ય અને ચંદ્ર એકસોગચીસ

૧. જાંતુદ્રીપ થઈને જેવો એક છે. તેની આસપાસ લવણ-સમુદ્ર હડાની ચેડે ગોળ વીંટલાયેલો છે, તેની આસપાસ ધાતક્રીખંડ અને તેની આસપાસ કાલોદધિ પણ તે જ રીતે હડાની ચેડે ગોળ વીંટલાયેલો છે. તેની આસપાસ પુન્ડરદ્વીપ પણ હડાની ચેડે ગોળ વીંટલાયેલો છે. તે પુન્ડરદ્વીપની બહારના ગોળ ફરતા બે ભાગ કરતી વચ્ચેની લીંદી જેવો માનુષ્યોત્તર પર્વત છે. તેની આ તરફનો ભાગ તે અર્ધો પુન્ડરદ્વીપ.

એકસોગતીમ ૬ જેમઁ જશુદ્રોપમા એ-એ, લવણસમુદ્રમા ચાગ-ચાગ, ધાનકીખડમા માર-માગ, કાશ્મીરધિમા ઠર-ઠગ, અને પુકરાધમા ૭૨-૭૩ એક એક ચક્રનો પરિવાગ તીશ નક્કર, અકાળી ગ્રહ, અને ઝાસા હમગ નવમો ને પચોતેઁ કોગકોગી તાગઓ ૬

મનુષ્યલોકમા મુક્ત, અહોગત, પક્ષ ઇત્યાદિ કેપે અને પ્રમાણનો માળવ્યવહાર થાય છે, તેની ગહા નહિ મનુષ્ય લોકની બહા જે કોઈ કાળ-ચવહાર કરવાનાં હોય અને એવો વ્યવહાર કરે, તો પણ તે મનુષ્યલોકમા પ્રમિદ્ધ વ્યવહાર પ્રમાણે જ કરી શકે કમક વ્યાનહાતિક કાળનિભાગનો મુખ્ય આધાર નિયત ક્રિયા છે આવી ક્રિયા સૂર્ય ચંદ્ર આદિ જ્યોતિષકોની ગતિ જ છે પરંતુ મનુષ્યલોકની ચતારના સૂર્ય આદિ જ્યોતિષકો સ્થિત છે આ કારણથી તેમની સ્થિતિ અને પ્રકાશ એકકેપે છે

—શતક ૪, ઉદે ૯

ગૌ—હે ભગવન્ ! નગકમા રહેના નૈગયિકો એમ જાણે, મનન, આનલિકા, ઉત્તમર્પિણી, અને અવમર્પિણી ?

મ—ના ગૌતમ ! તે સમયાદિનું ખાન અહીં મન યતોકમા જ^૧ ૨. તેઓનું પ્રમાણ અહીં છે, અને તઓને અહીં એ પ્રમાણે જણાય છે પરંતુ નૈગયિકોને એ પ્રમાણે જણાતું નથી તે જ પ્રમાણે મનુષ્યલોકની અદરતા કેટલાક પચેદ્રિય તિયંચો, બરનપતિઓ, ચતરો અને જ્યોતિષકો પણ મનુષ્યલોકમા છે, તો પણ તે કાળના અ નવહારી છે

—શતક ૫, ઉદે ૯

૬

લોકવિભાગ

૧ : લોક

૧

તે કાલે, તે સમયે શ્રમણબગવંત મહાવીરના શિષ્ય રોહ-
નામે અનગાર હતા; તે સ્વભાવે બડ, ક્રોધળ, વિનયી, શાંત,
ઓઝા ક્રોધ-માન-માયા અને શોભવાળા, અત્યંત નિરભિમાની,
ગુરુને આશરે રહેનારા. કોઈને મંતાપ ન કરે તેવા, અને
ગુરુભક્ત હતા. તે રોહ નામના અનગાર પોતે ઝિબડક રહેલા,
નીચે નમેલ મુખવાળા. ધ્યાનરૂપ કોણમાં પેઠેલા, તથા સંયમ
અને તપ વડે આત્માને બાવિત કરતા, શ્રમણબગવંત
મહાવીરની આશુઆશુ વિદ્યે છે.

તે રોહ અનગારને એક વખત નીચેની શંકા ચતાં તેએ
બગવાનને આવી પછવા લાગ્યા.

પ્ર૦—હે બગવન! પહેલો લોક છે અને પછી અલોક
છે, કે પહેલો અલોક છે અને પછી લોક છે ?

ઉ૦—હે રોહ ! તો અને અતોક બને પહેલા પણુ ,
 અને પત્રી પણુ હ એ મને શાશ્વત બાન કે હ રોહ
 એ મેમા 'અમુ પહેતા અને અમુ પત્રી' એવો કમ નહી
 એ પ્રમાણે જીવ અજીવ મમારી સિદ્ધ, ઈક દ્વ ડી
 નગેરે ભાવોનુ પણુ જાણુ

—શત્ ૧, ઉદે ૧

૮

આગળ આવેલ ૨૨૮ની કથામાથી ૧

૨૦—શ લો અને અતરાગો છે અત રિનાગો ૮ ?

મ૦—હે ૨૨ ક' મે લોકને ચાર પ્રકારનો જણાવ્યો

દ્રવ્યથી ક્ષેત્રથી કાળથી અને ભાવથી તમા જે ચા
 છે તે એક છે અને અતવાળો છે જે ક્ષેત્રતો છે ન
 અમ મ્ય કોડકોડી યોજન સુધી લગ્યાઈ અને પહોળાઈરાગો
 છે તથા તેનો પરિધિ અમ મ્ય યોજન ૧૩૬૬૪૦ છે નગી
 તેનો ઊંડો છે જે કાળતો છે, તે હમેશા હતો હમેશા
 છે અને હમેશા હશે તે પ્રત શાશ્વત અને નિત્ય ૭
 વળી તેનો અત નથી જે ભાવતો છે તે અનત વસુ
 પર્યં અનત ગદ્યપર્યં, અનત પર્શપર્યં અને અનત
 સન્યાનપર્યં ૩૫ છે નગી તેનો અત નથી

—શત ૨ ઉદે ૧

૩

ગ૦—હે ભગવન ! તાક કેટલો મોટો છે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! તો અત્યંત મોટો છે તે પૂર્વ પશ્ચિમ
 ત્વી શિશો અમમ્ય કોડકોડિ યોજન લામો પહોળો છે

ગૌ.—હે બ્રમવન! એવડા મોટા આ લોકમાં એવો કોઈ પરમાત્મ જોડો પછુ પ્રદેશ છે કે જ્યાં આ જીવ હિતેષ્ઠ થયો ન હોય કે મરણ પામ્યો ન હોય?

મં.—હે ગૌતમ! એ અર્થ બરાબર નથી. જેમ કોઈ એક પુરુષ સો જકરી માટે એક વારો કરે; અને તેમાં વધારેમાં વધારે હજાર જકરી પૂરે; અને તે વાડામાં ઘણું પાણી અને ચરવાનું સ્થળ હોવાથી તે જકરીઓ ત્યાં વધારેમાં વધારે છ માસ મુધી રહે; તો હે ગૌતમ! તે વાડાનો એવો કોઈ પરમાત્મ જોડો પ્રદેશ હોય કે જે તે જકરીઓની ક્ષીડિઓથી, મૂત્રથી, રોમથી, શીમડાથી, ખરીથી અને નખથી પૂર્વે સ્પર્શ ન કરાયેલો હોય? “ના, એવો ન હોય.” હે ગૌતમ! તો પછુ એમ માની મુકાય કે એ વાડામાં એકાદ પ્રદેશ એવો હોય કે જ્યાં તે જકરીની ક્ષીડી વગેરેનો સ્પર્શ ન થયો હોય; પરંતુ, આ લોક તો શાશ્વત હોવાથી, સંસાર અનાદિ હોવાથી, જીવ નિત્ય હોવાથી, તથા કર્મની અને જન્મ-મરણની જડસત્તા હોવાથી એવો એક પછુ પ્રદેશ નથી કે જ્યાં આ જીવ જન્મ્યો ન હોય કે મર્યો ન હોય.

—શતક ૧૨, ઉદ્દે ૫

૪

ગૌ.—હે બ્રમવન! લોકના પૂર્વ ચરમાંતમાં (પૂર્વ પાશુના છેડાને અને) જીવો, જીવદેશો, જીવપ્રદેશો, અજીવો કે તેમના દેશ પ્રદેશો છે?

મં.—હે ગૌતમ! ત્યાં જીવો નથી, પછુ જીવદેશો અને જીવપ્રદેશો છે. (લોકનો છેલ્લો ભાગ વિષમ એક.

પ્રેશના પ્રતરૂપ હોવાથી તેમા અમર્ય્ય પ્રેશાવગાહી જાને
મહત્વાન નથી, પરંતુ જાદેશો અને જીવપ્રદેશોનો તો
એક પ્રદેશને વિષે પણ અવગાહ સભવે છે, તેથી તે તો ૩)
હવે જે જાદેશો છે, તેમા પૃથિવ્યાદિ એકેન્દ્રિય જાના
દેશો તેા જાને અમર્ય્ય હોય છે, અથવા (૧) એકેન્દ્રિયોના
ધણા દેશો અને જે ઇન્દ્રિયોનો એક^૧ દેશ, અથવા (૨)
એકેન્દ્રિયોના દેશો અને જે ઇન્દ્રિયના અનેક દેશો, અથવા
(૩) એકેન્દ્રિયોના દેશો અને જે ઇન્દ્રિયોના દેશો તેા ૫ એમ
પાંચે ઇન્દ્રિયોનાના સુધી ત્રણ ત્રણ ચિહ્નો જાણના
અનિન્દ્રિય જા એકે ઉપયોગરહિત પ્રલગ્નાની વ્યારે કેવલ
મમુદ્વાત કરે ત્યારે તેના દેશ પણ ત્યા મળવે છે, પરંતુ
આગેરી વગેરે જિજ્ઞાસી પેરે પૂર્વ દિશામા ત્રણ ચિહ્નો ન
તેના, પરંતુ ‘એકેન્દ્રિયોના દેશો અને અનિન્દ્રિયનો દેશ’ એ
વિનિયમ ઠાડી દેવો કારણે ક્વચિત્તમુદ્ધતાવાચ્યામા આત્મ
પ્રદેશો પામના આકારના થામ ત્યારે પૂર્વ દિશાના અગમાન્ત
પ્રેશની મદ્ધિ-હાનિ વડે વિપમતા થતી હોવાથી તેાના
જાતાઓમા અનિન્દ્રિય જાના ધણા દેશોનો સભવ છે પણ
એ દેશોનો સભવ નથી

વળી ત્યા પુદ્ગલચક્રો, તથા ધર્માન્તિકાયાદિના દેશો
અને પ્રદેશો હોવાથી અજીવો, અજીવદેશો અને અજીવ
પ્રદેશો તો હોય જ ૬ ત્યા જે અરૂપી અજીવો ગદવા
૧ ધર્માન્તિમાયદેશ, અધર્માન્તિમાયદેશ અને આકાશ

૧ જો જાને દ્વિઇન્દ્રિય હોય જ નહીં, પણ જે દ્વિઇન્દ્રિય
કેન્દ્રિયમા હૃદય તથા મનની ક્રિયાવાળો થઈ મારણાતિક સમુદ્ધાત
૮ તેની ૨ પેલાએ જહા વિવિધ ક્રમેશય છે

નિતકાવદેશ તથા ત્રણેના પ્રદેશ એમ કુલ છ પ્રકારના છે. ત્યાં અદાસમય (કાળ) નથી; કારણ કે તે તો અહીંનીપમાં જ હોય છે. રૂપીઅણ્વના તો રક્ષ, દેશ, પ્રદેશ અને પરમાણુ એ ચાર પ્રકાર છે.

એ જ પ્રમાણે લોકના દક્ષિણ દિશાના ચરમાંતમાં, તથા પશ્ચિમ અને ઉત્તર ચરમાંતમાં પણ જાણવું.

પરંતુ લોકના ઉપરના ચરમાંતમાં થોડાક દેર છે. ત્યાં તિલ્લા હોવાથી ત્યાં એકેદ્રિયોના દેશોની માફક અનિદ્રિયોના દેશો અવશ્ય હોય છે. તેથી ત્યાં જે છવદેશો છે, તે અવશ્ય એકેદ્રિયોના દેશો અને અનિદ્રિયોના દેશો છે; અથવા એકેદ્રિયોના દેશો, અનિદ્રિયોના દેશો અને બે ઇદ્રિયનો એક દેશ છે; અથવા એકેદ્રિયોના દેશો, અનિદ્રિયોના દેશો અને બે ઇદ્રિયોના દેશો છે. એ પ્રમાણે વચલા વિકલ્પ સિવાયના બીજા બધા વિકલ્પો પચોદ્રિયો સુધી ઠહંવા. ત્યાં જે છવ-પ્રદેશો છે, તે અવશ્ય એકેદ્રિયોના પ્રદેશો, અને અનિદ્રિયોના પ્રદેશો છે; અથવા એકેદ્રિયોના પ્રદેશો, અનિદ્રિયોના પ્રદેશો અને એક બેઇદ્રિયના પ્રદેશો છે; અથવા એકેદ્રિયોના

૧. અહીં ઉપરના પૂર્વ દિશાના ચરમાંતની પેઠે 'એકેદ્રિયોના દેશો, અનિદ્રિયોના દેશો અને બે ઇદ્રિયના દેશો' એવા વિકલ્પ નથી; કારણ કે, પ્રદેશની હાનિવૃદ્ધિથી મધ્યેષ વિષમભાગ અહીં ન હોવાથી પૂર્વ ચરમાંતની પેઠે ત્યાં બે ઇદ્રિયના અનેક દેશો સંભવતા નથી. પૂર્વ ચરમાંતમાં તો પ્રદેશની હાનિવૃદ્ધિ મળી હોવાથી અનેકપ્રતરાત્મક લોકદેશનાક હોવાથી ત્યાં બેઇદ્રિય છવના અનેક દેશ સંભવે છે.

પ્રદેશો,^૧ અનિદ્રિયોના પ્રદેશો અને બેઇદ્રિયોના પ્રદેશો. ૭
એ પ્રમાણે પચ્ચેદ્રિય સુધી જાણવું અશ્કવેના ત્યા દશ
પ્રકાર સમજવા. ઔપીઅશ્કવના ઝકધ, દેશ, પ્રદેશ અને
પગ્માણુ એ ચાગ, તથા ધર્મ, અધર્મ અને આકાશના દેશ
અને પ્રદેશો એ ■ મળીને કુલ ૧૦

લોકના હેઠળના ચરમાતમા જે જીવદેશો છે, તે અવસ્થા
એક દ્રિયોના દેશો છે, અથવા એકેદ્રિયોના દેશો અને બે
ઇદ્રિયોના દેશ છે,^૨ અથવા એકેદ્રિયોના દેશો અને બે
ઇદ્રિયોના દેશો છે એ પ્રમાણે અનિદ્રિયો સુધી જાણવું
નર્વના પ્રદેશોની બામતમા પૂર્વ ચરમાતમા પ્રશ્નોત્તર પ્રમાણે
જાણવું, પણ તેમા 'એકેદ્રિયોના પ્રદેશો અને બેઇદ્રિયોના
પ્રદેશ' એ વિકલ્પ અસંબંધિત હોવાથી ઘટિત નથી.^૧
અશ્કવેની બામતમા તે ઉપરના ચરમાત પ્રમાણે જાણવું

રત્નપ્રમાના ચરમાત માટે એ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછતા,
લોકના ચાગ ચરમાત કથા તેમ તેના પણ ચારે કહેના
પણ ઉપરના ચરમાતમા જીવદેશો અવસ્થા એકેદ્રિયોના દેશો હોય
૭, અથવા (૧) એકેદ્રિય દેશો અને બેઇદ્રિયોના દેશો,

૧ અહીં પછીનો 'એકેદ્રિયોના પ્રદેશો, અનિદ્રિયોના
પ્રદેશો અને બેઇદ્રિયોના પ્રદેશ' એવા વિકલ્પ ન જાણવો કારણ
કે તેમા 'બેઇદ્રિયોના પ્રદેશ' એ અગત્યો અસંભવ છે કેવલિસમુદ્ધ
ધાત સમયે લોભ્યાપદ અવસ્થા સિવાય જીવોનો નથા એક
પ્રદેશ હોય ત્યા અસંખ્યાતા પ્રદેશો હોય ■

૨ અહીં એકેદ્રિયોના દેશો અને બેઇદ્રિયોના દેશો' ને
પછીનો વિકલ્પ લોકહતકના અસાધ્ય નથી થતો

અથવા (૨) એકદ્રિયદેશો અને બેઠદ્રિયદેશો, અથવા (૩) એકદ્રિય દેશો અને બેઠદ્રિયોના દેશો — એમ ત્રણે વિકલ્પો યાપ છે, કારણકે રત્નપ્રભામાં બેઠદ્રિયો રહે છે, અને તેઓ એકદ્રિયની અપેક્ષાએ થોડા હોય છે, તેથી તેના ઉપરના ચરમાંતમાં બે ઇદ્રિયનો એક, અથવા અનેક દેશ સંબંધિત છે. એ પ્રમાણે અનિદ્રિય સુધી જાયું.

જીવના જે પ્રદેશો છે, તે અવસ્થા એકદ્રિયના છે. અથવા એકદ્રિય પ્રદેશો અને બેઠદ્રિયના પ્રદેશો;^૧ અથવા એકદ્રિયજીવપ્રદેશો અને બેઠદ્રિયોના પ્રદેશો — એમ બે બે વિકલ્પ જાણવા. ત્યાં રૂપી અજીવના ચાર અને અરૂપી અજીવના સાત પ્રકાર જાણવા; કારણ કે તે સમયક્ષેત્રની અંદર હોવાથી ત્યાં અદ્વાસમય પણ હોય છે.

રત્નપ્રભાનો નીચેનો ચરમાંત શોકના નીચલા ચરમાંતની પેઠે જાણવો; પણ વિશેષ એ કે, જીવદેશો સંબંધે શોકના નીચેના ચરમાંતમાં બેઠદ્રિયાદિના મધ્યમ વિકલ્પ રહિત બે બે વિકલ્પો કલા છે. પણ અહીં પચ્ચેદ્રિય એકસાની જાગતમાં ત્રણે વિકલ્પ કહેવા; કારણકે રત્નપ્રભાના નીચેના ચરમાંતમાં દેવરૂપ પચ્ચેદ્રિયોનાં ગમનાગમન દ્વારા પચ્ચેદ્રિયનો દેશ અને તેના દેશો સંબંધે છે. અને બેઠદ્રિયાદિ તો રત્નપ્રભાના નીચેના ચરમાંતમાં મરણસમુદ્ધાતથી જ્યમ ત્યારે જ તેના સંભવ હોવાથી ત્યાં તેમનો દેશ જ સંબંધિત છે પરંતુ દેશો સંભવતા નથી; કેમકે રત્નપ્રભાનો નીચેનો ચરમાંત એક પ્રતરૂપ હોવાથી અનેક દેશનો હેતુ થતો નથી.

૧. અહીં પછીનો ‘એકદ્રિયપ્રદેશો અને બેઠદ્રિયનો પ્રદેશ’ એ વિકલ્પ ન સંભવવાના કારણ માટે જુઓ પા. ૫૪૨ નો. ૬

ગ્લનપ્રભાના ચાન્ ચરમાતની પેરે શર્કંગપ્રભાના પણ
ચાર ચરમાત કહેવા, અને ગ્લનપ્રભાના નીચેના ચરમાતની
પેરે શર્કંગપ્રભાનો ઉપતો તથા નીચેનો ચરમાત સમજવો.
એ પ્રમાણે માતમી પૃથિની સુધી જાણવું તથા મૌધર્મ
દેવદોષથી અચ્યુત સુધીના દેવતોક મનથી પણ એમ જ
જાણવું પ્રવેયક વિમાનો માટે પણ એમ જ જાણવું પણ તેમા
વિશેષ એ કે, ઉપવા અને હોલા ચરમાત વિશે જનદેશો
સમજવે પચેદ્રિયોમા પણ વચતો વિકલ્પ ન કહેવો—કારણે
પ્રવેયક તથા અનુત્તર વિમાનમા દેવોનુ ગમનાગમન ન
હોવાથી? પચેદ્રિયમા પણ મન્યે વિકલ્પ છે

—ગતક ૧૬, ઉત્તે ૮

૫

ગૌતમ ! હે ભગવન ! મોગી ઋદ્ધિનાજો દેવ સોકાતમા
જિમા રહો અસોકમા પોતાના હાથ ધર્યાદિને મકાચના ?
પમાગના સમર્થ છે ?

મં—ના ગૌતમ ! ધર્માન્તિકાયના અભારથી અસોકમા
જીવ અને પુદ્ગલ હોય નહી, માટે તમા જીવ અને પુદ્ગલની
ગતિ નથી જીવોની સાથે રહ્યા પુદ્ગલો આહારરૂપે, શર્કંગ
રૂપે, કતેવરરૂપે તથા શ્વાસોચ્છ્વાસાદિરૂપે ઉપચિત થયેલા હોય
છે, અર્થાત પુદ્ગલો હમેશા જીવાનુમામી અભારવાળા હોય

૧. દેવોનુ ગમનાગમન તેા સીજ નરકપૃષ્ઠી સુધી જ છે
ત્યાથી આવજની નરકપૃષ્ઠી વિષે દેવોનુ ગમનાગમન ન હોવાથી
પચેદ્રિયના બે વિસ્થો જ હોય તતા ત્રણ સ્થા છે તે
વિચારણીય છે—સીચ

૨ અચ્યુત દેવલોક સુધી દેવોના ગમનાગમનનો સમય છે.

છે; જે ક્ષેત્રમાં હવે છે ત્યાં જ પુદ્ગલોની ગતિ દોષ છે, તેમ જ પુદ્ગલોને આશરીને હવેનો અને પુદ્ગલોનો ગતિ-ધર્મ દોષ છે.

—શ્લોક ૧૬, ઉદ્દેશ ૮

૨ : સોકનો આકાર

વિવરણ : સોકના અધો, મધ્યમ અને ઉર્ધ્વ એવા ત્રણ ભાગ છે. નીચેનો ભાગ મેરુ પર્વતની સમનસ ભૂમિની નીચે નવસો યોજનના ઝોડાણ પછી ગણાય છે, જેનો આકાર ઊંધા કરેલા શકોરા જેવો છે; અથવા નીચે નીચે વિસ્તીર્ણ છે. સમતલની નીચે નવસો યોજન તેમ જ તેની ઉપરના નવસો યોજન એમ કુલ ૧૮૦૦ યોજનનો મધ્યમ સોક છે, જેનો આકાર ઝાકરની પેઠે બરાબર લંબાઈ પહોળાઈવાળો છે. મધ્યમ સોકની ઉપરના સંપૂર્ણ સોક ઉર્ધ્વ સોક છે, જેનો આકાર પખાવ જેવો છે.

નારકોના નિવાસસ્થાનની સાત નરકભૂમિઓ અર્ધા-સોકમાં આવેલી છે. તે સાતે એકબીજાથી નીચે છે, તથા તે દરેક નીચેની નીચેની ભૂમિની લંબાઈ પહોળાઈ અધિક અધિક છે. તે સાતે ભૂમિઓ એકબીજાથી નીચે છે, પણ એકબીજાને અડીને રહેલી નથી. અર્થાત્ તે દરેકની વચ્ચેમાં બહુ જ મોટું અંતર છે. આ અંતરમાં ધનોદધિ, ધનવાત, તનુવાત, અને આકાશ, કયથી નીચે નીચે છે. અર્થાત્ પહેલી નરકભૂમિની નીચે ધનોદધિ છે, ધનોદધિની નીચે ધનવાત છે, ધનવાતની નીચે તનુવાત અને તનુવાતની નીચે આકાશ છે. તેની પછી બીજી નરકભૂમિ છે. તેની નીચે પાંચો ધનોદધિ

આદિનો એ જ ક્રમ છે ઉપરની અપેક્ષાએ નીચેની
પૃથ્વીની જાડાર્ધ ઓડી ઓડી છે જેમકે ૧૮૦ હજાર
યોજન ૧૩૦ હજાર યોજન, ૧૨૮ હજાર યોજન, ૧૨૦
હજાર યોજન, ૧૧૮ હજાર યોજન, ૧૧૬ હજાર યોજન,
અને ૧૦૮ હજાર યોજન તે નાતેની નીચે જે માત
વનોદધિ છે તેમની જાડાર્ધ એક મરખી એટલે વીસ વીસ
હજાર યોજનની છે અને જે માત રનવાન અને માત તનુવાન
છે તેમની જાડાર્ધ મામાન્યપથી અનખ્યાત યોજનપ્રમાણ
હોના છતાં એક એકથી નીચેનાની જાડાર્ધ વિશેષ છે

નગ્ની પૃથ્વી જમિ રત્નપ્રધાન હોનાથી રત્નપ્રભા
કહેવાય છે, એ રીતે શર્કરા એટલે કાકગની મન્યતાને રીતે
ખીન શર્કરાપ્રભા વાનુકા એટલે રેતીની મુખ્યતાને લીધે
ત્રીજી વાનુકાપ્રભા, ૫૬ એટલે કાદવની અધિકતાથી એથી
૫૬પ્રભા ધૂમ એટલે કે ધૂમાડાની અધિકતાથી પાચમી
ધૂમપ્રભા તમ એટલે કે અધારાની વિશેષતાથી છઠી તમ પ્રભા,
અને મહાતમ એટલે કે ધન અધિકારની પ્રચુરતાથી
નાતમી મહાતમ પ્રભા કહેવાય છે

તેમા રત્નપ્રભા જમિના પાછા ત્રણ કાડ છે પહેલો
પરમાડ રત્નપ્રચુર છે, જે મૌથી ઉપર છે તેની જાડાર્ધ ૧૬
હજાર યોજન પ્રમાણ છે એની નીચેનો ૮૪ હજાર યોજન
જાડાર્ધવાળો કાડ ૫૬મુલ છે, અને એની નીચેનો ત્રીજો
જલમુલ છે તેની જાડાર્ધ ૮૦ હજાર યોજન છે
ખીનથી લઈ સાતમી જમિ સુધીમા આવો વિભાગ નથી
તેમા શર્કરા આદિ જે જે પદાર્થો છે તે મધી જગ્યાએ એક
સરખા છે

સાને જમિઓની નેટવોટલી વાડાર્થ કરી છે, એની ઉપર તથા નીચેના એક એક હમ્મર ચોક્કસ હોડતાં બાકીના મધ્ય ભાગમાં નરકવાસ છે. દરેક નરકજમિમાં માળવાળા ધરનાં તળની પેઠે પ્રતર છે. રત્નપ્રભામાં તેવાં ૧૩, શકંશપ્રભામાં ૧૧ એમ દરેક નીચેની જમિમાં બે બે ચોખ્ખાં કરનાં સાતમીમાં એક જ પ્રસ્તર છે. એ પ્રસ્તરોમાં નરક છે. એ પ્રસ્તર અને બીજા પ્રસ્તર વચ્ચે જે અવકાશ છે, તેમાં નરક નથી. દરેક પ્રતરની જાડાર્થ જે તથુ તથુ હમ્મર ચોક્કસની માનવામાં આવે છે. એમાં એ વિવિધ સંરધાન (આકાર) વાળાં નરક છે.

પહેલીથી સાતમી જૂ.મ સુધીનાં નરક વધતી વેતી અશુભનાયુક્ત રચનાવાળાં છે. રત્નપ્રભાને છોડીને બાકીની છ જમિઓમાં નથી દ્વીપ, સમુદ્ર, પર્વત, સરોવર, ગામ કે શહેર વગેરે. નથી વૃક્ષલતાદિ, કે નથી એકેન્દ્રિયી લઈને પચેન્દ્રિય પર્વત તિર્થંચ; નથી મનુષ્ય કે નથી દેવ. રત્નપ્રભાને છોડીને એમ કહેવાનું કારણ એ કે, એની ઉપરનો થોડો ભાગ મધ્યલોકમાં સંમિશ્રિત છે. તેથી તેમાં દ્વીપાદિ મળી આવે છે. રત્નપ્રભા સિવાયની બાકીની છ જમિઓમાં ફક્ત નારક અને કેટલાક એકેન્દ્રિય છવ હોય છે. એ જમિઓમાં ક્યારેક કોઈ ધ્યાન ઉપર મનુષ્ય, દેવ અને પચેન્દ્રિય તિર્થંચોનો પણ મંભવ છે. મનુષ્યના સંભવ એ અપેક્ષાએ છે કે કેવલિસમુદ્ધાત કરતો મનુષ્ય સર્વલોકઆપી દેવાથી એ જમિઓમાં પણ આત્મપ્રદેશ દેલાવે છે. એ ઉપરાંત વૈકલ્પલન્ધિવાળા મનુષ્યો અને તિર્થંચો પણ ત્યાં પહોંચે છે. કેટલાક દેવો પણ ક્યારેક પોતાના પૂર્વજન્મના

નિન નાન્કોની પાસે એમને દુષ્ક્રમુદ્રા કરાના ઉદ્દેશથી
 વાય ૬ એ રીતે જનાગ પણ ક્રમ્ત પણ બ્રુમિઓ નુની
 વર્ત ગક છે આગળ નહી, પગ્મઅધાર્મિક નામના નગ્ક
 પાય દેવો જન્મથી જ પહેલી ત્રણ બ્રુમિઓમા હોય છે,
 બીજા દેવો ક્રમ્ત પહેલી બ્રુમિમા જ હોય છે

મધ્યમતોકની આકૃતિ જાવ જોવી છે મધ્યમતોકમા
 દ્વીપ અને મમુદ્ર અસખ્યાત છે તે, કમથી દ્વીપની પત્રી
 મમુદ્ર અને મમુદ્રની પત્રી દ્વીપ એ રીતે ગોળાયેના ૪
 જણુદ્વીપ થાળી જેવો ગોળ છે, અને બીજા બધા દ્વીપ—
 મમુદ્રની આકૃતિ વચચના જેવી એટલે કે ચૂડીના જેવી છે

મૌથી પ્રથમ જણુદ્વીપ^૧ બધાની વચમા છે તેનો
 પૂર્વ પશ્ચિમ તથા ઉત્તર દક્ષિણ વિસ્તાર લાખલાખ ચોત્તરના
 છે તેને વીટના બનણુમમુદ્રનો વિસ્તાર એનાથી ગમણો
 છે ધાતગખડ બનણુમમુદ્રને વીગીને આવેલો છે, અને
 તેનો વિસ્તાર તેથી ગમણો છે ધાતગખડને રીટના
 કાનાદધિનો વિસ્તાર તેનાથી ગમણો છે, તેને રીટના
 પુરુદ્વીપનો કાસોદધિથી ગમણો છે, અને પુષ્કરોદધિનો
 ગનાથી ગમણો છે આ જ ક્રમ છેવટના દ્વીપ નવજૂન્મણુ,
 અને નરના ત્રવજૂરમણુ સમુદ્ર સુધી જણુવો

જણુદ્વીપની મધ્યમા મેરુ પર્વત છે તથા તેમા માત્ર
 કષ્ટો છે તેમા પહાડુ બનત છે, તે દક્ષિણ તરફ છે

૧ મૂળમા ગત ૯, કહે ૧મા, 'જણુદ્વીપ ક્રમ છે, અને
 દ્યે નયજે રહેલો છે' એ પ્રગના જ્વાળમા 'અત્રી આખી જણુ
 દ્વીપપ્રકાશિ (૫-૧૫, ૧-૩૦૮, ૧) કહેલી', એમ જ્વાળાંબુ છે એમ
 આખુ પુસ્તક આ મધ્યમા કનારવુ નિર્મલ દેવાથી કતાયું નથી.

મનની ઉત્તરે દેશવત, દેશવતની ઉત્તરે હરિ, હરિની ઉત્તરે વિદેહ,
વિદેહની ઉત્તરે રમ્યક, રમ્યકની ઉત્તરે હિરણ્યવત, અને
હિરણ્યવતની ઉત્તરે ઐરવત છે. સાતે ક્ષેત્રોને એક બીજાથી
વૃદ્ધાં પાડવા માટે તેમની વચમાં છ પર્વનો છે. તે વર્ષધર
કેવલ છે. તે ગદ્યા પૂર્વથી પશ્ચિમ લાંબા છે. ભરત
અને દેશવતની વચ્ચે દેશવત છે; તે પ્રમાણે પદ્મીનાનાં નામ
મહાદેશવત. ગિરધ, નીલ, રૂપી અને શિખરી છે.

જલુદીપની અપેક્ષાએ ધાતકીખંડીપમાં મેરુ, વર્ષ
અને વર્ષધરની મંખ્યા ગમણી છે. જોડે તેમનાં નામ એક-
સરખાં છે. વલકાકૃતિ ધાતકીખંડના પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધ
એમ બે ભાગ છે. તેમનો વિભાગ બે પર્વતથી થાય છે. તે
દક્ષિણથી ઉત્તરે કૈલાસેશ છે અને બાહ્ય સમાન સરળ છે. પ્રત્યેક
ભાગમાં એક એક મેરુ, સાત સાત વર્ષ, અને છ છ વર્ષધર છે.

મેરુ, વર્ષ અને વર્ષધરની જે મંખ્યા ધાતકીખંડમાં
છે, તે જ પૃથ્વીધીપમાં છે. એટલે કે એમાં પણ બે
મેરુ આદિ છે. ૧ પણ બાહ્યકર પર્વતોથી વિભક્ત થયેલા
પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધમાં રહેલા છે. આ રીતે સરવાળો
કરતાં અઢીધીપમાં કુલ પાંચ મેરુ, ત્રીસ વર્ષધર, પાંચીસ
ક્ષેત્રો, પાંચ દેવકુરુ, પાંચ ઉત્તરકુરુ, પાંચ મહાવિદેહના
૧૦૮ વિજય, (ક્ષેત્રવિશેષો) અને પાંચ ભરત તેમ જ
પાંચ ઐરવતના ગણો પંચાવન આપદેશ છે. અંતરદીપ
દક્ષિણ લવણસમુદ્રમાં ૫૬ છે. જેમાં મોક્ષમાર્ગને જાણનારા

૧. નવમા શતકમાં ત્રીજા ઉદેશકમાં 'જીવાભિગમસૂત્રમાં
જણાવ્યા પ્રમાણે અંતરદીપોનું વર્ણન ક્ષેત્ર અને એમ ૨૮
ઉદેશકો ગણી લેવા', એમ જણાવ્યું છે. પરંતુ બે રીતે (પ્રતિ ૩,

અને તેનો ઉપદેશ કરનાર, તીર્થ કર પેના થઈ ગયે ત ના
કર્મભૂમિ છે અદ્વીતીયમા મનુ પની પેદાશનાંજા પારીશ
ક્ષેત્રા અને પદ અંતઃકીપ કહેવાન છે (જાગીના મન
ક્ષેત્રમા તે વિદ્યા અથવા લક્ષ્મીના નિમિત્તથી દેખાવ છે)

જિર્ણોક્તમા દેવો હોય છે દેવોના ચાર નમ્હ અથવા
ગતિ છે ભવનપતિ, ચતર, ત્યોતિષ્ઠ, અને વિમાન-

ભવનપતિના અમુરદુગારાદિ દશ, ચતરનિમાયના
દ્વિત્રરાદિ આદિ, ત્યોતિષ્ઠના મૂર્ધન્યદ્રાદિ પાચ અને
વિમાનિના કપોપપન્ન અને પાતીત એમ ને મુખ્ય ભદ્રે
છે તેમા મૌઘર્માદિ ૧૦ ન્પ અથવા અર્ગમા ગદનાગ ને
કપોપપન્ન છે તે ૧૦ કલ્પોની ઉપર અનકમે નર વિમાન
ત્રેવેયક દેવોના છે એની ઉપર વિજય, વૈજયન્ત, જયન્ત,

છં ૧, પૃષ્ઠ ૧૪૪૨-૧૫૬૧) બીજા અથવા આખો હિન્દો ના
અથમા ઉતારવો ની ન લાગવાથી ઉતારો નથી તે અતર
કીપોમાના એકોરુક કીપનુ વણુ ન મૂળમા નાહતુ નાહતુ છે

‘ હે ગૌતમ જુલુકીપ નામના કીપમા ગાવેવા મેરુપર્વતની
નમિત્તે સુલભિમવત નામે વર્ષધર પર્વતના પૂર્વના છેડાથી
ઈમાનકોણમા નણસો ચોજન લવણસમુદ્રમા ગયા પછી, તે ન્યગે
દક્ષિણ દિશાના એમરુદ (એમ જિનુલધવાળા) મનુષ્યોનો
મેમરુદ નામે કીપ લા છે એ કીપની લગાઈ અને પહોળાઈ
નણસો ચોજન છે અને તેનો પરિવિ નવસો એગણપચાસ
ચોજનથી ઈન્ ન્યૂન છે એ કીપના મનુષ્યો મગીને
દેવપતિમા ઉપજે છે એ જવ તથા બીજા અતરકીપોનુ વણ ન
જવાભિગમસૂત્રમાથી સમજી લેતુ ”

આ જ વરેતુ ૧૦મા ગતના ૭ થી ૩૪ હદેગકો માટે પણ
સમજી લેવાનુ મૂળમા હતુ છે ।

અપરાધિત અને સર્વાર્થસિદ્ધ એ પાંચ અનુત્તરવિમાન છે. એ બધા કલ્પાતીત કહેવાય છે. કલ્પોપપન્નમાં રત્નામીસેવક બાવ છે; કલ્પાતીતમાં બધા મુદ્દ જેવા આદર્શિંદ છે. મનુષ્યલોકમાં જવાનું થાય તો પણ કલ્પોપપન્ન દેવો જ જાય છે; કલ્પાતીત દેવો પોતાનું સ્થાન છોડી ક્યાંય જતા નથી. તેથી ઉપર પછી ઇતરપ્રામબારાપૃથ્વી અથવા શિદ્ધ લોકોનું સ્થાન જેની ઉપર આવેલું છે તે છે. પછી લોકાન્ત છે.

વિવરણ : એટલું યાદ રાખવાનું કે સમસ્ત લોક ઇવોથી બરેસો છે. પરંતુ વિવિધ પ્રકારના ને વિવિધ વર્ગના હવ સુરખા પ્રમાણમાં સર્વત્ર આવેલા નથી, પણ અમુક પ્રકારે વહેંચાયેલા છે.

પ્રથમ તો નિગોદ એટલે કે અત્યંત મૂઢમ-આપણી ઇચ્છાને અગોચર-એના સ્થાવર હવો છે. નિગોદના બે વર્ગ છે : નિત્યનિગોદ-એટલે કે જેમાંના હવો આ નીચતમ વર્ગમાંથી કદી બહાર નીકળવાના નથી. અને ૨. ઇતરનિગોદ-એટલે કે જેમાંના હવો કાંચા અને ૨. ઇતરનિગોદ-એટલે કે જેમાંના હવો કાંચા વર્ગમાં જઈ શકે, પણ તેમનાં કર્મથી પાછા આ વર્ગમાં આવી પડે.

ત્રસ હવો વિશ્વના અમુક ભાગમાં એટલે કે ત્રસનાડીમાં રહેલા છે. આ ત્રસનાડી લોકની આરપાર ઉપરથી નીચે સુધી આવેલી છે. ને ૧૪ રાજ્ય^૧ જિંચી, ૧ રાજ્ય પડોણી અને ૧ રાજ્ય લાંબી છે. ત્રસનાડીમાં સ્થાવર અને તિર્યચ સર્વત્ર હોય છે, પણ મનુષ્યો માત્ર મધ્યલોકમાં અને તેમાં પણ અઢી

૧. કોઈ દેવ એક પલકમાં ૨૦૫૭૧૫૨ યોજન કરે. તે રીતે ૭ માસમાં જેલું ક્ષેત્ર તે ઓળંગે તેટલાને 'રાજ્ય' કહે છે.

દ્રીપમા જ વમે છે યમનાડીની ગદાઃ ચ્યાનનાડી ૬
તેમા કેવળ ચ્યાનઃ છુદ ન હોય

ગૌં—હે ભગવન્! શોકનું મધ્યાન (આધાર) શું
મ્યુ ૬?

મં—હ ગૌતમ! શોક શમ્યના આધાર જેવો ૬
[એટલે કે મદગના મો જેટલા તળિયાવાળા] શમ્ય
(ધાત્રિયા) ને જિલુ વાળી, તેના ઉપર મદગ ઝિબુ મુક્યુ હોય
તેનો ૩ અથવા કડથી નીચે પહોંચો થનો ધારસે પડેગી
હાથ કાણીએથી વાળી કેડ મફી ઝિબેલા પુરુષ જેવુ ૩] ને
નીચે વિસ્તીર્ણુ - પહોંચો છે, અને ઉપર ઝિબા મદગના આધારે
ચિત્ત ૭

—શતક ૭ ઉદે ૧

૨

ગૌં—હે ભગવન્! શોકનો મદગ મમ (પ્રદેશની
દાનિ દિગ્દિત) ભાગ કયા આવેનો ૪? તથા શામ્નો
મર્યાદી મક્ષિત—સાકડો ભાગ કયા આવેલો ૪?

મં—હે ગૌતમ! મનપ્રભા પૂરીનો ઉપગનો નદ પ્રતઃ,
ત્યાથી ઉપર પ્રતગ્ની દિદિ થવા માડે છે, તથા નીચેનો પ્રતઃ
ત્યાથી નીચે પ્રતરની દિદિ થવા માડે છે, ત્યા શામ્નો
મમભાગ તેમ જ સાકડો ભાગ ૪

ગૌં—હે ભગવન્! આ અધોતોક, તિર્થગ્નો શામ્ અને
પ્રધ્વતોકમા કોણ કાનાથી વિશેષાધિક છે?

મં—મૌથી થોડો તિર્થગ્નો ૩ તેથી અન મ્યાત
ગણો પ્રધ્વતોક છે, અને તેથી વિશેષાધિ અધોનો-૫

શતક ૧૩, ઉદે ૪

૩

ગૌં—હે ભગવન! ક્ષેત્રલોક કેટલા પ્રકારનો હતો છે ?

મં—હે ગૌતમ! ત્રણ પ્રકારનો હતો છે :—અધો, તિર્યગ્ અને ઉર્ધ્વ. તેમાં અધોલોક સાત પ્રકારનો છે : (રત્નપ્રભાચી અધઃપ્રમથપૃથ્વી મુધીની સાત પૃથ્વીઓ પ્રમાણે).

તિર્યગ્લોક અસંખ્ય પ્રકારનો છે. (જંબુદ્વીપથી માંડીને રવ્યંજીરમણ સમુદ્ર મુધીના દ્વીપ—સમુદ્રો પ્રમાણે).

ઉર્ધ્વલોક પંદર પ્રકારનો છે. (સૌધર્મથી માંડીને અમ્યુત મુધીના ૧૨ કલ્પો, ઐવેયક વિમાન, અનુત્તરવિમાન, અને હપ્તઆગ્બારપૃથિવી પ્રમાણે).

ગૌં—હે ભગવન! અધોલોક કેવા આકારે છે ?

મં—હે ગૌતમ! ત્રાપાને આકારે. તિર્યગ્લોક કાલરને આકારે છે : અને ઉર્ધ્વલોક શિબા મૃદંગને આકારે છે.

ગૌં—હે ભગવન! અલોક કેવા આકારનો છે ?

મં—હે ગૌતમ! પોલા ગોળાના આકારનો છે.

ગૌં—હે ભગવન! લોક કેટલો મોટો હતો છે ?

મં—હે ગૌતમ! આ જંબુદ્વીપ સર્વ દ્વીપોની અંદર છે; અને ત્રણ લાખ, સોળ હજાર, બેસા સત્તાવીસ યોગન, ત્રણ કોશ, એકમે અક્ષત્રીસ ધનુષ અને કાર્ત્તિક અધિક માંડનેર આંગળ પરિધિવાળો છે. હવે મોટી દિવ્ય શક્તિ — શક્તિવાળા છ દેવો જંબુદ્વીપમાં મેરુપર્વતની ચુલિકાને ચારે તરફ વીંટાઈને શિબા રહે. પછી નીચે મોટી ચાર દિક્કુમારીઓ ચાર ગલિપિંડને ગ્રહણ કરી, જંબુદ્વીપની ચારે દિશામાં બહાર મુખ રાખીને શિબા બેઠે. પછી તે ચારે

અવિપિડને તેઓ એક માથે બહાર કેંકે, તો પણ હે ગૌતમ !
તમાનો એક દેવ તે ચારે પિડને પૃથ્વી ઉપર પડ્યા પડેલા
ગીધ અહણ કરવા સમર્થ છે હે ગૌતમ ! એવી ગતિનાળા
તે દેવોમાથી એક દેવ ત્વગિત ગતિ વડે પૂર્વ દિશા તરફ જાય,
એક દક્ષિણ તરફ જાય, એક પશ્ચિમ તરફ, એક ઉત્તર તરફ,
એક ઊર્ધ્વદિશામાં અને એક અર્ધોદિશામાં જાય હવે તજ
વખતે હજાર નર્પના આયુષવાગો એક માળક ઉત્પન્ન થાય,
ત્યાર પછી તે માળકના માતાપિતા મળ્યું પામે, પણ તે દેવો
લોકના અતને ન પામી શકે ત્યાર પછી તે માળકનું આયુષ્ય
પૂરું થાય, તોપણ તે દેવો લોકોના જનને ન પામી શકે
પછી તે માળકના અગ્નિ અને મત્તન પણ નાશ પામે,
ગતા તે દેવો લોકોતને પામી શકે નહિ પછી તે માળકની
માત પેઢી સુધીના કુલનજ નષ્ટ થાય, તો પણ તે દેવો લોકોતને
પ્રાપ્ત કરી શકે નહીં પછી તે માળકનું નામગોત્ર પણ ના
ધર્મ જાય, છતાં તે દેવો લોકોના અતને પામે નહિ, ત્યારે પણ
તે દેવોએ નહિ ઓળંગે તો માર્ગ ઓળંગે તો માર્ગ જગત
અસખ્યાતમાં ભાગ જોડશે માત્ર રહ્યો હોય તે ગૌતમ !
લોક એટલો મોટો કલો છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! અલોક કટલો મોટો કલો કે ?

મં—હે ગૌતમ ! આ મનુષ્યક્ષેત્ર લગાર્ધ અને
પહોળાઈમાં ૪૫ લાખ ચોજન જે [પછીની ઉપમા ઉપર
પ્રમાણે જણુરી પરંતુ દેવો દશ ગણુના, દિકુમારીઓ
અને અસિપિડ આદિ આદિ ગણુવા, અને તે દેવો મનુષ્ય
લોકની ચારે બાજુ ઊભા હોય, તથા દિકુમારીઓ માનુષોત્તર
પર્વતની ચારે દિશા—અને ચારે વિદિશામાં બાહ્યાભિમુખ

ગિબી રહી માનુષોત્તર પર્વતની બહારની દિશામાં પિંડ દેડે,
એમ ગણવું. આ દાખલામાં જન્મેલા બાળકનું આયુષ્ય એક
લાખ વર્ષનું ગણવું. અને અંતે ગમન કરાયેલા ક્ષેત્ર કરતાં
નદી ગમન કરાયેલું ક્ષેત્ર અનંતગણું ગણવું.] હે ગૌતમ!
અસોડ એટલો મોટો છે.

ગૌ—હે ભગવન! લોકના એક આકાશપ્રદેશમાં જે
એકેન્દ્રિય જીવોના પ્રદેશો છે. . . તેમજ એ દ્વિચ્છેદી માંડીને
પચેન્દ્રિયના પ્રદેશો અને અનિન્દ્રિયના પ્રદેશો છે, તે બધા
પરસ્પર બદ્ધ, સ્પૃષ્ટ અને સંબદ્ધ છે? વળી હે ભગવન! તે
બધા પરસ્પર એકબીજાને આબાધા ઉત્પન્ન કરે તથા
અવયવનો છેદ કરે?

મ—હે ગૌતમ! એ વાત બરાબર નથી. જેમ
શૃંગારના આકાર સહિત, મુંદર વેશવાળા અને સંગીતાદિને
વિશે નિપુણતાવાળા કોઈ એક નર્તકી હોય, અને તે એકંદો
અથવા લાખો માણુમોથી ભરેલા રંગદયાનમાં બગીચા પ્રકારના
નાટ્યમાંનું કોઈ પણ એક પ્રકારનું નાટ્ય દેખાડે, તો હું
ગૌતમ! તે પ્રેક્ષકો શું તેને અનિમેષ દષ્ટિએ ચોતરફથી
જુએ? ‘હા ભગવન! જુએ’ તો હે ગૌતમ! તે પ્રેક્ષકોની
દષ્ટિએ તે નર્તકીને વિશે ચારે બાજુથી પડેલી હોવા છતાં
તેને કાંઈ આબાધા ઉત્પન્ન કરે અથવા તેના અવયવનો
છેદ કરે? ‘ના ભગવન!’ અથવા તે નર્તકી ને પ્રેક્ષકોની
દષ્ટિએ કાંઈ આબાધાદિ ઉત્પન્ન કરે! ‘ના ભગવન!’
તે પ્રમાણે ઉપર પણ સમજવું.

ગૌ—હે ભગવન! લોકના એક આકાશપ્રદેશમાં
આછામાં આછા રહેલા જીવપ્રદેશો, વધારેમાં વધારે રહેલા.

હવપ્રદેશો અને મર્વ હવો—એ ત્રણમાં ત્રણ ક્રાંતી થિજેપાધિક છે ।

મ૦—હે જોતમ ! આછામાં આછા રહેલા હવપ્રદેશો નૌથી થોડા છે, તેના કરતા મર્વ હવો અમખ્યાનમણા છે, અને તે કરતા પણ વધારેમા વધારે રહેલા હવપ્રદેશો ગિજેપાધિક છે.

—શતઃ ૧૧, ઉદેઃ ૧૦

૩. લોકની સ્થિતિ

૧

જૌ—હે ભગવન ! લોકની સ્થિતિ કેટલા પ્રકારની રહી છે ।

મ૦—હે જોતમ ! લોકની સ્થિતિ આઠ પ્રકારની કહી શકે. વાયુ આકાશને આધારે રહેલો છે, ઉદ્ધિ વાયુને આધારે રહેલો છે, પૃથ્વી^૧ ઉદ્ધિને આધારે રહેલી છે, નન—જગમ—હવો, અને ન્યાવર હવો પૃથ્વીને આધારે રહેલા છે, જડ પદાર્થો હવને આધારે રહેલા છે, હવો^૨ વર્ષને આધારે રહેલા છે, અહવોને હવોએ નધરેલા છે, અને હવોને કર્મોએ મવરેલા છે.

જેમ કેશ પુરુષ આમણી મમકને પવન વડે ફુલાવે, અને તેનું મુખ ગધ રી, મમકને વચ્ચે ભાગે ગાઃ બાધે

૧ સિદ્ધગિલા પૃથ્વી ધનોદ્ધિને આધાર નથી રહી, પણ ગામણને આધારે રહેલી છે, પરંતુ બાણીની (રત્નપ્રભાદિ) આન પૃથ્વીગાનો ધનોદ્ધિને આધાર દોવાથી, ઔપચારિક પ્રયોગ થયો છે.

૨. એવે ૩, સંસ્કારી હવો.

પછી મસકનું મોં ઉઘાડું કરી તે બામનો પવન કાઢી નાખે, પછી તે મસકના ઉપરના ભાગમાં પાણી ભરી, પાછું તે મસકનું મુખ બાંધી દે; અને પછી તેની વચલી માંદ છોડી દે, તો હે ગૌતમ! તે ભરેલું પાણી તે પવનની ઉપર ઉપરના ભાગમાં રહે? ‘હા રહે!’ અથવા હે ગૌતમ! જેમકેઈ એક પુરુષ ચામડાની મસકને કુલાવી પોતાની ડોંઠે બાંધે; પછી તે પુરુષ ખૂબ જોડા પાણીમાં પ્રવેશ કરે; તો હે ગૌતમ! તે પુરુષ પાણીના ઉપર ઉપરના ભાગમાં રહે? ‘હા રહે!’ તે કારણથી હે ગૌતમ! લોકની સ્થિતિ આ! —શતક ૧, ઉદે ૬ પ્રકારની કહી છે.

૨

ગૌ—હે ભગવન! લવણસમુદ્રનો આકાર કેવો છે?

મ—હે ગૌતમ! ગાત્રીય જેવો, નૌકા જેવો, છીપના સંપુટ જેવો, અશ્વરકંઠ જેવો, તથા: વલ્લભી જેવો વૃક્ષ અને વલ્લપના આકારનો છે.

ગૌ—હે ભગવન! તેનું માપ શું છે?

મ—હે ગૌતમ! લવણસમુદ્રનો ચક્રવાલ વિષ્કંભ એ લાખ યોજનનો છે. તેનો ઘેરાવો પંદર લાખ, એકાશી હજાર, અને એકસો આગણચાલીસ યોજન ઉપરાંત થોડો ઘણો વૃક્ષો આછો છે. તેના ઉદ્દેશ એકહજાર યોજન છે; તેના ઉત્સેધ સોળ હજાર યોજન છે; અને તેનું સર્વાંત્ર ૧૭ હજાર યોજન છે.

ગૌ—હે ભગવન! તો પછી એવડો મોટો લવણસમુદ્ર આ જંજીરીપ નામના દ્વીપને શા માટે ડુગાડતો નથી? અને જલમય કરી દેતો નથી?

મં—હે ગૌતમ ! જશુત્રોપ નામના આ દ્વીપમા ભગ્ન અને ઐરવત દ્વેત્રોમા અગ્નિ તો, ચક્રવર્તીઓ, મારુદેવો, વાસુદેવો, ચારણો, વિદ્યાધરો, શ્રમણો, શ્રમણીઓ, આર્યાઓ, અને એક ધર્મનાળા મનુષ્યો રહે છે, તેઓ સ્વભાવે ભદ્ર, મિત્રીત, અને ઉપશાત હોય છે, સ્વભાવથી જ તેઓના કાષાદિ કાષો મદ્ર હોય છે, તેઓ મગ્ન અને ક્રમગ્ન હોય છે તથા તેઓ જિતેન્દ્રિય, ભદ્ર અને નમ્ર હોય છે તેના મનુષ્યોના પ્રભાવથી લવણસમુ જશુત્રોપને કામડનો નથી, અને જલમય કરી શકતો નથી

—મતઃ ૫ ઉદેઃ ૨

૪ કર્મ અને અકર્મભૂમિ

ગૌ—હે ભગવન્ ! કર્મભૂમિઓ કેટલી છે ?

મં—હે ગૌતમ ! ૫૬ છે પાચ ભરત, પાચ ઐમ્બત, અને પાચ મહાનિદેહ

ગૌ—હે ભગવન્ ! અકર્મભૂમિઓ કેટલી કહી છે ?

મં—હ ગૌતમ ! ત્રીસ કહી છે પાચ હૈમવન્, પાચ દૈવ્યવન્, પાચ હરિનર્, પાચ રમ્યકર્નર્, પાચ દેવકુરુ અને પાચ ઉત્તરકુરુ ?

ગૌ—હ ભગવન્ ! એ ત્રીસ અકર્મભૂમિઓમા ઉત્તરર્ષિણી અને અવસર્ષિણી૩૫ કાગ છે કે ઉં નથી

૧ દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુ વિજાગો વિદેહની અદરના ૧૬, તા તે કર્મભૂમિઓ નથી કેમકે ત્યાં યુગલધર્મ (જેડકારપ જન્મવુ, અને તે જ જોડકાએ પતિપત્નીરૂપે રહેવુ ૬૦) દોવાધી ચારિત્રનો સજવ નથી

ગૌ—હે ભગવન્! પાંચ બરતોમાં અને પાંચ ઐશ્વર્યોમાં ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી કાળ છે?

મં—હા, ગૌતમ! છે.

ગૌ—હે ભગવન્! પાંચ મહાવિદેહમાં ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી કાળ છે?

મં—તથા. હે આયુધમાન શ્રમણ! ત્યાં એકરૂપે અપરિધત કાળ હતો છે.

ગૌ—હે ભગવન્! એ પાંચ મહાવિદેહમાં અરહંત ભગવાનો પાંચ મહાવ્રતશાળા અને પ્રતિક્રમણસહિત ધર્મનો ઉપદેશ કરે છે?

મં—હે ગૌતમ! પાંચ બરતોમાં અને પાંચ ઐશ્વર્યોમાં પદેશા અને હેશ્વા એ બે અરહંત ભગવતો પાંચ મહાવ્રતશાળા તથા પ્રતિક્રમણસહિત ધર્મનો ઉપદેશ કરે છે; જ્ઞાત્રીના અરહંત ભગવતો ચાર મહાવ્રતશાળા ધર્મનો ઉપદેશ કરે છે. તથા પાંચ મહાવિદેહમાં પણ અરહંત ભગવતો ચાર મહાવ્રતશાળા ધર્મનો ઉપદેશ કરે છે.

ગૌ—હે ભગવન્! જલુદીપ તામે દીપનો ભારતવર્ષમાં આ અવસર્પિણીમાં કેટલા તીર્થ કરો થયા છે?

મં—હે ગૌતમ! ચોવીશ તીર્થ કરો થયા છે: સપ્તભ, અન્નિત, સંભવ, અભિનંદન, સુમતિ, સુપ્રભ, સુપાર્થ,

૧. એ બે વસ્તુઓ પાર્થના શિષ્યોંતથી જુદી પડતી મહાવીરના આર્જની વિશેષતાઓ છે. પાર્થ ચાર મહાવ્રત ન ઉપદેશતા: બ્રહ્મવર્ષને અપરિગ્રહમાં સમાવી લેવામાં આવતું. અને પ્રતિક્રમણ પણ હંમેશા દરવાને જલદી પ્રવેશ આપ્યે ન દરવામાં આવતું.

ચાય છે, અને સર્વ દુઃખનો અંત કરે છે ?

મં—હા ગૌતમ ! પરંતુ કેટલાક કોઈ એક દેવલોકમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થાય છે.

—શતક ૨૦, ઉદે૦ ૯

૫

ગૌં—હે ભગવન ! જંબુદ્વીપ નામના દ્વીપમાં આ અવસર્પિણીમાં ઉત્તમ અર્થોને પ્રાપ્ત સુપ્રમુખમા કાળમાં ભારતવર્ષનો આકાર અને ભાવોનો આવિર્ભાવ કેવો હતો ?

મં—હે ગૌતમ ! ભૂમિભાગ બહુ સમ હોવાથી ઝમણીય હતો; તે જેમકે, આલિંગ પુલ્કર-તમ્બલાનું મુખપુટ — હોય તેવો ભારતવર્ષનો ભૂમિભાગ હતો. [અહીંથી આગળ, શુવાશુવાભિગમમૂત્રમાં ઉત્તરકુરુના વર્ણનમાં આપેલી વિગતો, જેવી કે ભૂમિભાગમાં રહેલાં તૃણ અને મણિઓના પાંચ વર્ણ, સુરભિ ગંધ, કેમળ સ્પર્શ, સારા શબ્દ, વાવ વગેરે, વાવ વગેરેમાં અનુગત ઉત્પાતપર્વતાદિ, ઉત્પાતપર્વતાદિને આશ્રિત હંસાસનાદિ, લતાગૃહાદિ અને શલાપદ્મકાદિનું વર્ણન સમગ્ર હેલું—એમ દીકાકાર કહે છે.] તે કાળમાં ભારતવર્ષમાં તે તે દેશોમાં કુશ અને વિકુશથી વિશુદ્ધ વૃક્ષમૂલો તથા (ત્યાંથી માંડીને) ૭ પ્રકારના માણસો હતા : તે જેમકે પદ્મ સમાન ગંધવાળા, કસ્તુરી સમાન ગંધવાળા, મમત્વ વિનાના, તેજસ્વી અને રૂપાળા, સહનશીલ તથા હિતાવળ વિનાના (શનિશ્રારી).

૧. એ પ્રકારનાં વર્ણનો જુદા જુદા પ્રદેશનાં તે તે જાતનાં વર્ણનો મટિ સમાન જેવાં જ હોઈ, તેમની વિગતોમાં મદત્વનું કશું ન હોવાથી, અહીં ઉલ્લેખ નથી.

ગૌ—હે ભગવન! ને એ પ્રમાણે છે, હે ભગવન! તે એ પ્રમાણે છે.

—શતક ૬, ઉદ્દે ૧૭

૬

ગૌ—હે ભગવન! જંજીરોપ નામે દીપમાં ભારતવર્ષને વિષે આ અવસર્પિણીમાં દુઃખમાદુઃખમા કાલ અત્યંત ઉત્કટ અવસ્થાને પ્રાપ્ત થશે, ત્યારે ભારતવર્ષનો આકાર અને બાવેનો આવિર્ભાવ કેવે પ્રકારે થશે?

મં—હે ગૌતમ! હાહાભૂત (જે કાળે દુઃખી શ્રેષ્ઠા 'હાહા' શબ્દ કરશે), બંબાભૂત (જે કાળે દુઃખી પશુઓ બાં બાં શબ્દ કરશે), અને કાલાહલભૂત (ત્યારે દુઃખપીડિત પક્ષીઓ કાલાહલ કરશે) એવા તે કાલ થશે. કાલના પ્રભાવથી ધણા કંઠાર, ધૂળથી મેલા, અસહ્ય, અનુચિત અને બચકર વાયુ, તેમ જ સંવર્તક વાયુ (ભમરિયા વાયુ) વાશે. આ કાળે વારંવાર ચારે ગાળુએ ધૂળ જાડતી હોવાથી રજથી મસિન, અને અંધકાર વડે પ્રકાશરહિત દિશાઓ ધૂમાડા જેવી ઝાંખી દેખાશે. કાલની રક્ષતાથી અંદ્રો અધિક જીનતા આપશે અને મૂર્ચો અત્યંત તપશે. વળી વારંવાર ધણા ખરાબ રસવાળા, વિરુદ્ધ રસવાળા, ખારા, ખાતર સમાન (ખાટા) પાણીવાળા, અમિની માફક દાહક પાણીવાળા, વીજળીયુક્ત, કરા વરસાવનારા કે પર્વત ભેદનારા અશનિમેધ, વિષમેધ તથા વ્યાધિરોગ-વેદના ઉત્પન્ન કરનાર પાણીવાળા અને મનને રૂએ નહીં તેવા પાણીવાળા મેધો તીક્ષ્ણ ધારાઓ નાખતા પુષ્કળ વરસશે. તેથી ભારતવર્ષમાં ગામનગર વગેરે ઠેકાણે રહેલાં મનુષ્યો, ચોપમાં, ખેતર,

ગંગા ચંદ્રપ્રભ, પુષ્પદત્ત-સુવિધિ, રીતવ, ત્રેપામ, વાનુપૂત્ય,
વિમલ, અનન, ધર્મ, શાંતિ, કુશુ, અર, મલ્લિ, મુનિસુનન,
નમિ, નેમિ, પાશ્વ અને વર્ધમાન ?

ગૌં—હે ભગવન્ ! એ ચોનીગ તીર્થ કરોનાં ૨૩
જિનાંતરોમા કયા જિનના અંતરમા કાલિક ? શ્રુતનો વિચાર
કલ્પો છે ?

મં—હે ગૌતમ ! એ ૨૩ જિનાંતરોમા પડેલા અને
ડેવા આઠ આઠ જિનાંતરોમા કાલિકશ્રુતનો અવિચાર કલ્પો
છે, અને વચવા માત જિનાંતરોમા કાલિકશ્રુતનો વિચાર કલ્પો
છે. દષ્ટિવાદનો વિચાર તો બધાય જિનાંતરોમાં કલ્પો છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! જંભુત્રીપ નામે ક્ષીપના ભાગવર્ધમા
આ અવમર્ષિણીમા આપ દેવાનુમિપનુ પૂર્વગત શ્રુત કેટલા
કાળ મુધી ગહેશે ?

મં—હે ગૌતમ ! એક હજાર વર્ષ, મુધી ગહેશે

ગૌં—હે ભગવન્ ! બાકી જધા તીર્થ કરોનુ પૂર્વગત
શ્રુત કેટલા કાળ મુધી ગશે હવે ?

મં—હે ગૌતમ ! કેટલાક તીર્થ કરોનુ મખ્યાના કાળ
મુધી અને કેટલાકનુ અમખ્યાત કાળ મુધી

૧ તેમના જન્મસ્થાનાદિ માટે જુઓ આ માળાત્ર
'યોગસાસ્ત્ર' પુસ્તક પા ૧૭૭

૨ જેના અધ્યયનાદિ કાળે—દિવસ અને રાત્રીના પહેલા તથા
છેલ્લા પ્રહર જ થઈ શકે, તે આચારોમાદિ કાલિક શ્રુત કહેવાય
છે, અને જેના અધ્યયનાદિ જધા કાળે થઈ શકે તે દશવેદાદિમાદિ
હત્કાલિક શ્રુત કહેવાય ■

ગૌં—હે ભગવન ! જંબુદ્વીપ નામે દ્વીપના ભારતવર્ષમાં આ અવસર્પિણી કાળમાં આપ દેવાનુપ્રિયનું તીર્થ કેટલા કાળ સુધી રહેશે ?

મં—હે ગૌતમ ! એકવીશ હજાર વર્ષ સુધી રહેશે !

ગૌં—હે ભગવન ! તેવી રીતે બાવી તીર્થકરોમાંના છેલ્લા તીર્થકરનું તીર્થ કેટલા કાળ સુધી રહેશે ?

મં—હે ગૌતમ ! કોણે દેશના ઋષભદેવ અર્હતનો જેટલો જિનપર્ચાય કલ્પો છે, તેટલાં (હજાર વર્ષ ન્યૂન લાખ પૂર્વ)^૧ વર્ષ સુધી.

ગૌં—હે ભગવન ! તીર્થ એ તીર્થ છે કે તીર્થકર તીર્થ છે ?

મં—હે ગૌતમ ! અર્હત તો અવસ્થ તીર્થકર છે; પરંતુ ચાર પ્રકારનો શ્રમણપ્રધાન મંથ : સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા, તે તીર્થરૂપ છે.

ગૌં—હે ભગવન ! પ્રવચન એ પ્રવચન છે કે પ્રવચની એ પ્રવચન છે ?

મં—હે ગૌતમ ! અર્હત તો અવસ્થ પ્રવચની (પ્રવચનના ઉપદેશક) છે; અને દ્વાદશાંગ ગણિપિટક (આચારાંગાદિ ૧૨ અંગગ્રંથ) પ્રવચન છે.

ગૌં—હે ભગવન ! આ જે ઉત્તકુલના, ભોગકુલના, રાગન્યકુલના, ઇદ્વાકુલના, જાતકુલના અને કૌરવ્યકુલના ક્ષત્રિયો આ ધર્મમાં પ્રવેશ કરે છે, અને પ્રવેશ કરીને આઠ પ્રકારના કર્મરૂપ રજોમલને ધુએ છે, તેઓ ત્યાર પછી સિદ્ધ

૧. તેની સંખ્યા માટે જુઓ આગળ પા. ૨૧૪.

ચાય કે, અને સર્વ દુઃખનો અંત કરે છે ?

મં—હા ગૌતમ ! પરંતુ કેટલાક કોઈ એક દેવસોકમાં ઉપવણે ઉત્પન્ન થાય છે.

—શતક ૨૦, ઉદે ૯

૫

ગૌ—હે ભગવન ! જંશુદીપ નામના દીપમાં આ અવસર્પિણીમાં ઉત્તમ અર્થોને પ્રાપ્ત સુખમસુખમા કાળમાં ભારતવર્ષનો આકાર અને ભાવોનો આવિર્ભાવ કેવો હતો ?

મં—હે ગૌતમ ! ભૂમિભાગ બહુ સમ હોવાથી ગમણીય હતો; તે જેમકે, આસિંગ પુષ્કર—તમલાનું મુખપુટ — હોય તેવો ભારતવર્ષનો ભૂમિભાગ હતો. [અહીંથી આગળ, હવાજવાભિગમસૂત્રમાં ઉત્તરકુરુના વર્ણનમાં આપેલી વિગતો, જેવી કે ભૂમિભાગમાં રહેલાં તૃણ અને મણિઓના પાંચ વર્ણ, સુરભિ ગંધ, કોમળ સ્પર્શ, સારા શબ્દ, વાવ વગેરે, વાવ વગેરેમાં અનુગત ઉત્પાતપર્વતાદિ, ઉત્પાતપર્વતાદિને આશ્રિત હંસાસનાદિ, લતાગૃહાદિ અને ત્રિલાપટકાદિનું વર્ણન સમજી લેવું—એમ ટીકાકાર કહે છે.] તે કાળમાં ભારતવર્ષમાં તે તે દેશોમાં કંઈ અને વિકુશથી વિશુદ્ધ વૃક્ષમૃસો તથા (ત્યાંથી માંડીને) ■ પ્રકારના માણસો હતા : તે જેમકે પદ્મ સમાન ગંધવાળા, કસ્તૂરી સમાન ગંધવાળા, મમત્વ વિનાના, તેજસ્વી અને રૂપાળા, સહનશીલ તથા ઉતાવળ વિનાના (શનેશ્રી).

૧. એ પ્રકારનાં વર્ણનો બુદ્ધ જૂદા પ્રદેશનાં તે તે ભતનાં વર્ણનો માટે સમાન જેવાં જ હોઈ, તેમની વિગતોમાં મદત્તવું હું ન હોવાથી, અહીં ઉઠાવ્યાં નથી.

ગૌં—હે ભગવન! તે એ પ્રમાણે છે, હે ભગવન! તે એ પ્રમાણે છે.

—શતક ૬, ઉદ્દે ૭

૬

ગૌં—હે ભગવન! જંબુદ્વીપ નામે દ્વીપમાં ભારતવર્ષને વિંચે આ અવસંપિણ્ણીમાં દુઃખમાદુઃખમા કાલ અત્યંત ઉત્કટ અવસ્થાને પ્રાપ્ત થશે, ત્યારે ભારતવર્ષનો આકાર અને બાંધાનો આવિર્ભાવ કેવે પ્રકારે થશે?

મં—હે ગૌતમ! હાહાજૂત (જે કાળે દુઃખી શોકો 'હાહા' શબ્દ કરશે), ભંભાજૂત (જે કાળે દુઃખાર્ત પશુઓ ભાં ભાં શબ્દ કરશે), અને કોલાહલજૂત (ત્યારે દુઃખપીડિત પક્ષીઓ કોલાહલ કરશે) એવો તે કાલ થશે. કાલના પ્રભાવથી ધણા કંકાર, ધૂળથી મેલા, અમ્મલ, અનુચિત અને બધંકર વાયુ, તેમ જ સંવર્તક વાયુ (બમરિયા વાયુ) વાશે. આ કાળે વારંવાર ચારે બાજુએ ધૂળ ઝીડતી હોવાથી રજથી મસિન, અને અંધકાર વડે પ્રકાશરહિત દિશાઓ ધૂમાડા જેવી જાંખી દેખાશે. કાલની રક્ષતાથી મંદ્રો અધિક શીનતા આપશે અને સૂર્યો અત્યંત તપશે. વળી વારંવાર ધણા ખરાબ રસવાળા, વિરુદ્ધ રસવાળા, ખારા, ખાતર સમાન (ખાટા) પાણીવાળા, અગ્નિની માથકે દાહકે પાણી વાળા, વીજળીયુક્ત, કરા વરમાવનારા કે પર્વત ભેદનારા અશનિમેધ, ત્રિપમેધ તથા વ્યાધિ-રોગ-વેદના ઉત્પન્ન કરનાર પાણીવાળા અને મનને રૂએ નહીં તેવા પાણીવાળા મેધો તીક્ષ્ણ ધારાઓ નાખતા પુષ્કળ વરસશે. તેથી ભારતવર્ષમાં ગામ-નગર વગેરે ઠેકાણે રહેલાં મનુષ્યો, સોપમાં, ખેતર,

નમ જ ગામ અને જગલમાં ચાનના જગમ ઝો તથા મ
પ્રમાના રક્ષા ગુમો, લતાઓ, પેનડીઓ, ધામ, નાન્ડી
રંગેરે, ધરો વગેરે, શાલી રંગેરે તથા પ્રસાદા અને અકુગા
તુણન-પતિઓ નામ પામશે પૈનાદય^૧ મિત્રાનના પરિતા,
રંગેરો, વૃણના ઝંચા ધ્યજો તથા ગજ વિનાની જુભિઓ
નાશ પામશે ગમા અને મિંધુ મિત્રાય પાણીના જનઓ,
ખાજઓ તથા દુર્ભમ અને વિગમ જમિમા ગદેયા જોયા ઓ
નીયા ધ્યજો મગ્ધા થશે

તે રખને ભાગતરની જુભિ પણ અગાગ જેરી,
છાણના અગ્નિ જેરી, ભર્મામૃત, તપી ગયેન કડાયા જેરી,
અગ્નિ સગ્ધી, મ રજવાળી મ મીચડનાળી, મ મેવાળ
રાળી, ઘણા કાલનાળી અને પ્રાણીઓ^૨ ચાનડુ મુ ન
પડે તેરી થો

તે વખત ભાગતરના મનુષ્યો ખગમ ગપરાળા,
ખામ વર્ણવાળા ખરામ ગધવાળા, કુષ્ટ રમવાળા ખરામ
ગપર્ણવાળા, અનિષ્ટ, અમનોષ્ટ, મનને ન ગમે તેરા, હીન
સ્વરવાળા, હીન ગરવાળા, અનિષ્ટ ગરવાળા, મનને ન ગમે
તના ગ્વગવાળા, જેના વચન અને જન્મ અગ્રાણ જ એરા,
નિર્નળા કૂડકપ, કલહ, રધ જધ અને પૈગ્મા આમના,
મર્પાદાન ઉત્તવન કરનામા મુખ્ય, અકાર્ય કન્વામા
નિત્ય તત્પર, માતપિતાદિને અવશ્ય ગ્ગા યોગ્ય વિનયથી

૧ ભરતશ્વેતના મધ્યમાં આવેલો કહેવાતો પર્વત મુલ
હિમવત પર્વત ઉપરથી નીકળેલ ગમા અને સિંધુ નદીઓ એ
પર્વતની ગુફામાં રહેને દમિણાધ^૩ ભરતમાં દાખલ થાય છે

રહિત, બેઠાળ રૂપવાળાં, રથેસા નખ-કેસ-દાદી-મજા અને
 રોમવાળાં, કાળાં, અત્યંત કઠોર, મ્યામવર્ણ વાળાં, છટા
 કેશવાળાં, ધોળા કેશવાળાં, બહુ સ્નાયુથી ગાંધેલ હોવાને
 લીધે દુર્દર્શનીય રૂપવાળાં, વાંકાં અને કરચલીઓવાળાં
 પ્રત્યેક અંગયુક્ત, વૃદ્ધાવસ્થાયુક્ત પુરુષ જેવાં, છટા અને સડી
 ગયેલા દાંતની શ્રેણિવાળાં, ભયંકર એવો ડોક પાછળનો ભાગ
 અને મુખવાળાં, વિપમ નેત્રવાળાં, વાંટી નાસિકાવાળાં, વાંકાં
 અને વલિઓથી વિકૃત થયેલાં, ભયંકર મુખવાળાં, ખસ અને
 ખરજીથી વ્યાપ્ત, કંઠશ્ચ અને તીક્ષ્ણ નખો વડે ખજવાળવાથી
 વિકૃત થયેલાં, દરાગ-કોદ-અને કરોળિયાવાળાં, ફાટી ગયેલ
 અને કઠોર ચામડીવાળાં, વિચિત્ર અંગવાળાં, ઊંઘાદિના જેવી
 ગતિવાળાં, ગાંધાના વિપમ અધનવાળાં, ચોમ્પે સ્થાને નહીં
 ગોઠવાયેલ તથા છટાં દેખાતાં હાડકાંવાળાં, દુર્બલ, ખરાબ
 ગાંધાવાળાં, ખરાબ પ્રમાણવાળાં, ખરાબ આકૃતિવાળાં, ખરાબ
 રૂપવાળાં, ખરાબ સ્થાન અને આસનવાળાં, ખરાબ
 શાખાવાળાં, ખરાબ બોજનવાળાં, જેઓનાં પ્રત્યેક અંગ અનેક
 વ્યાધિઓથી પીડિત છે તેવાં, સ્ખલનાયુક્ત વિદૂલ ગતિવાળાં,
 હિસાહરહિત, સત્ત્વરહિત, વિકૃત એષ્ટાવાળાં, તેજરહિત; વારંવાર
 ઝીન, ઉબ્બ, અને કઠોર પવન વડે વ્યાપ્ત, જેઓનાં અંગ
 ધૂળ વડે મલિન અને રજ વડે વ્યાપ્ત છે એવાં; બહુ ક્રોધ, માન
 અને માયાવાળાં,* બહુ લોભવાળાં, અશુભ દુઃખનાં ભાગી,
 પ્રાયઃ ધર્મસંજ્ઞા અને સમ્યક્ત્વથી બ્રજ, વધારેમાં વધારે એક
 હાથ પ્રમાણ શરીરવાળાં, વધારેમાં વધારે સોળ અને વીસ
 વર્ષના આયુષવાળાં, પુત્રપૌત્રાદિ પરિવારમાં અત્યંત સ્નેહવાળાં
 (ઘણા પુત્રપૌત્રાદિનું પાલન કરનારાં), બીજના જેવાં, અને

શ્રીજન્માત્ર એવાં મનુષ્યોનાં બહોંતેર કુટુંબો ગંગા, અને મિંદુ એ બે મહાનદીઓ અને વૈતાલ્ય પર્વતનો આગ્રય કરીને દરમાં રહેનારાં થશે.

ગૌં—હે ભગવન્ ! તે મનુષ્યો કેવા પ્રકારનો આહાર કરશે ?

મં—હે ગૌતમ ! તે કાળે અને તે મમયે રથના માર્ગ જોટલા વિસ્તારવાળી ગંગા અને મિંદુ એ મહાનદીઓ ગંધની ધરીને પેસવાના છિદ્ર જોટલા ભાગમાં પાણીને વહેશે. તે પાણી ઘણાં માછલાં અને કાચબા વગેરેથી ભરેલું હશે. પણ તેમાં ઘણું પાણી નહિ હોય. ત્યારે તે મનુષ્યો મૂર્ચા ગિઆ પછી એક મુહૂર્તની અંદર અને મૂર્ચા આથમ્યા પછી એક મુહૂર્તમાં પોતપોતાનાં દરોમાંથી બહાર નીકળશે અને માછલાં તથા કાચબા વગેરેને જમીનમાં દાટશે. પછી દાઠ અને તડકા વડે અક્ષાઈ ગયેલાં માઠ્યાં અને કાચબા વગેરેથી તેઓ એકવીસ હજાર વર્ષ મુખી આગવિકા કરતાં ત્યાં રહેશે.

—શતક ૭, ઉદ્દે ૬

પરચૂરણ વિભાગ

૧ : ચાલતું ચાલ્યું કહેવાય

૧

વિવરણ : મહાવીરના મમમમાં જે અનેક દાર્શનિક હતા, તેમાં જમાલિ નામના મહાવીરના ભાણેજ પણ એક દાર્શનિક તરીકે હતા.^૧ મહાવીરનો આગમ અગેઝાંતવાદપૂર્ણ છે, એટલે તે એક જ પદાર્થને પણ અનેક પ્રકારની દૃષ્ટિકોણથી લિખ ભિન્ન રૂપે જોઈ શકે છે. જમાલિ અને મહાવીર વચ્ચે જે એક જાળવમાં મતભેદ હતો એમ જણાય છે, તેનું ઉદાહરણ નીચે પ્રમાણે છે : એક જાળવીને આપણે સુતર આપી વણવાનું કહ્યું. તે જાળવીએ કપડું વણવાનું શરૂ પણ કર્યું. પછી બે ચાર દિવસ બાદ આપણે તેને પૂછીશું કે સુતરનું શું થયું ? ત્યારે તે કહેશે કે કપડું વણાયું

૧. જુઓ ચરિત્ર ખંડમાં તેમનું ચરિત્ર, પા. ૧૬૨.

છે ખરી મીને તો હજુ પૂરું કપડું વણાયુ નથી છતાં
શે મા તેવો વ્યવહાર ચાલે છે

આ પ્રમગમા જમાવિન મત ય એવું છે કે શાળવીનું
જોણ અને તેને માયુ માની મવહાર જમાર મમત તો
ઓગે છે, કાણકે કપડું પૂરું વણાયુ નથી છતાં શાળવી
ઓ શેઠ મ્મ વણાયુ કે' એમ માને છે મહાવીરો
મિદ્ધાત એવો છે કે શાળવીનું વસ્ત્ર અને મોમત બને
માયા પણ જ પારમાર્થિક દષ્ટિએ (નિશ્ચયનયથી) કપડાનો
મુદ્દમ ભાગ વણાયો હોય તો પણ 'કપડું વણાયુ' એમ
જોનનામા અસત્યતા નથી, જોકે વ્યવહારનયથી તો પૂરું
કપડું વણાય ત્યારે જ કપડું વણાયુ કહેનાય જમાવિના
મતનું નામ 'મહુરતદષ્ટિ' છે કારણે મહુ-તવન પૂરું-થયુ
મે ત્યારે જ તેને કૃત કાર્ય કહે જ માટે જે મતન્ય બાં
ભાગમા - મ્મૂન ભાગમા - ગત હોય, તે 'મહુરત' કહેનાય

ગૌ-—જે ભગવન્' જે ચાલતું હોય તે ચાલુ
કહેનાય?

મ-—હા ગૌતમ! ચાલતું હોય તે ચાલુ કહેવાન

મીકામાથી કપડું વણાતું હોય, ત્યારે પ્રથમ તત્તુનો
પ્રવેશકાળ મગ થયો તેટલાથી જ 'કપડું વણાયુ', એવો
વ્યવહાર મગ થાય છે જે પ્રથમ મમયે પણ પદ ઉત્પન્ન
થતો નથી એમ માનવામા આવે તો પ્રથમ મમયની
પટોત્પાદિકા ક્રિયા નિષ્ફળ મર્ધ ગણાય કારણકે ઉત્પન્ન
થતા પદાર્થોને ઉત્પન્ન કરવાને માટે જ ક્રિયાઓ હોય છે
અને ક્રિયા વિઘ્નમાન હોવા છતાં કાર્ય ન થાય તો

ને ક્રિયા નકામી ગણાય છે. તો પછી પટ જેમ પ્રથમ સમયે ઉત્પન્ન થતો નથી, તેમ ઉત્તર સમયેને વિષે પણ ઉત્પન્ન ન જ થવો જોઈએ. કારણકે ઉત્તર સમયની ક્રિયાઓમાં શું વિશેષતા છે કે, જેથી પ્રથમ સમયની ક્રિયાથી પટ ઉત્પન્ન ન થાય અને ઉત્તર સમયની ક્રિયાઓથી થાય ?' તાત્પર્ય એ છે કે જ્યારે અંત્ય સમયે આપણે પટને ઉત્પન્ન થયેલો જોઈએ છીએ, ત્યારે તે પટને અંત્ય સમયની પહેલા આદિ દરેક સમયમાં અંશે અંશે ઉત્પન્ન થતો માનવો જ જોઈએ. અર્થાત્ ઉત્પન્નમાન પટ ઉત્પન્ન થાય છે, એ મંતવ્ય નિર્વિવાદ છે.

—શ્લોક ૧, ઉદ્દે. ૧, ૧૦

૨

રાજગૃહનગરમાં ગુણસિલક ચેત્યની આસપાસ થોડે દૂર પણા અન્યતીર્થિકો રહેતા હતા. તેઓ ભગવાનના સ્થવિરોને આવીને કહેવા લાગ્યા કે, “તમે અસંયમી અને પાપી છો. કારણ કે તમે અદત્ત (કોઈએ નહિ આપેલ) પદાર્થનું ગ્રહણ કરો છો, અદત્ત પદાર્થને ખાઓ છો અને અદત્તનો સ્વાદ લો છો. કારણ કે તમને આપવામાં આવતો પદાર્થ જ્યાં મુઠ્ઠી પાત્રમાં પડ્યો નથી, તેવામાં વચમાંથી કોઈ તે પદાર્થને લઈ લે, તો તમા ગૃહસ્થના પદાર્થનું અપહરણ થયું કહેવાય; પણ તમારા પદાર્થનું અપહરણ થયું ન કહેવાય. માટે તમે અદત્તનું ગ્રહણ અને બોજન કરો છો એમ કહેવાય. અને તે કારણે તમે જરૂર અસંયમી છાત્યાદિ છો!”

ત્યારે તે મ્યનિરોએ તેમને કહ્યું કે, “હે આર્યો! અમાગ મતમા^૧ અપાતુ તે અપાયેલું, અહણ કગતુ તે અહણ કગાયેલું અને પાત્રમા નખાતુ ન નખાયેલું છ તેરી હ આર્યો! અપાતો પદાર્થ ન્યા મુધી પાત્રમા નથી પડયો, તેનામા વચમા કોઈ પદાર્થનો તે અપહાર કરે, તો તે અમારા પદાર્થનો અપહાર થયો એમ કહેવાય માટે અમે દત્તનુ જ અહણ કરીએ છીએ, અને ભોજન કરીએ છીએ. તેથી અમે અમલમી વગેરે નથી”

—મતક ૮, ઉદે૦ ૫

૨ કેટલા મતો છે ?

અનેક પ્રકારના પરિણામવાળા જીવો જોને વિષે ગદ્, તે ‘સમનમગણ’—મત અથવા દર્શન કહેવાય છ

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! કેટલા નમનમગણો—મતો હતા કે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! આ નમનમગણો કયા ? દિધાવાદી, અદિધાવાદી, અજ્ઞાનવાદી, અને નિનયવાદી

વિનયશુઃ આ મનોના મળધે મવિસ્તર હકીકત મ્હો શક્તી નથી મુતકૃતામ મુનના પ્રથમ મુતકૃધના મારમા સમનમગણ અધ્યયનમા^૨ આ મનોનુ મક્ષિમ વર્ણન

૧ મૂલમા તો, જેવા અન્યલીચિકો, ‘તમારે મતે ન પાતુ તે અપાયેલું નથી’ માટે તમે દોષી છો એવો આશ્રેષ્ઠ ક- કે દવાવ નમાલિ જૈન હોવા છતાં તેનો મત ઉપર પ્રભાવે હોવાથી જેવાઓએ આ દેશોને પણ એમ કહ્યું હોવ

૨ જુઓ આ માળાનુ સયમધર્મ પુસ્તક, પા ૧૩૪

છે.^૧ પરંતુ તે ઉપરથી તેમની ચોક્કસ માન્યતા શી હતી તે સ્પષ્ટ જાણી શકાતું નથી. તોપણ એટલું જાણી શકાય છે કે ક્રિયાવાદી વગેરે સ્વતંત્ર મતો નહીં હોય, પરંતુ મહાવીર ભગવાનના સમયમાં જે મતો પ્રચલિત હતા, તે બધાનો પૂર્વોક્ત ચાર પ્રકારમાં સમાવેશ કર્યો હતો.

૧. ક્રિયાવાદી : આ મતોની ભિન્ન ભિન્ન વ્યાખ્યા છે. પ્રથમ વ્યાખ્યા પ્રમાણે, કર્તા સિવાય ક્રિયા અનવરતી નથી; માટે ક્રિયાના કર્તા તરીકે આત્માના અસ્તિત્વને માનનાર ક્રિયાવાદી કહેવાય છે. બીજી વ્યાખ્યા પ્રમાણે, ક્રિયા પ્રધાન છે, અને જ્ઞાનનું કંઈ પણ પ્રયોજન નથી એવી માન્યતાવાળા ક્રિયાવાદી છે. ત્રીજી વ્યાખ્યા પ્રમાણે જીવાદિ પદાર્થના અસ્તિત્વને માનનારા ક્રિયાવાદી કહેવાય છે. ક્રિયાવાદીના કુલ એંશી પ્રકાર કહેવાય છે.

૨. અક્રિયાવાદી : તેઓનું મતન્ય એ છે કે, કંઈ પણ અનવસ્થિત પદાર્થમાં ક્રિયા હોતી નથી. જે તેમાં ક્રિયા હોય, તો તેની અનવસ્થિતિ ન હોય. માટે ક્રિયાના અભાવને માનનારા અક્રિયાવાદી છે. અથવા, ક્રિયાનું શું પ્રયોજન છે ? માત્ર ચિત્તશુદ્ધિ જ આવશ્યક છે—એવી માન્યતાવાળા અક્રિયાવાદી કહેવાય. અથવા જીવાદિના નાસ્તિત્વને માનનારા અક્રિયાવાદી કહેવાય. અક્રિયાવાદીના ૮૪ પ્રકાર કહેવાય છે.

૩. અજ્ઞાનવાદી : ‘અજ્ઞાન શ્રેયસ્પ છે, કારણકે જ્ઞાનથી કર્મનો તીવ્ર બંધ થાય છે; અને અજ્ઞાનપૂર્વક કર્મબંધ

૧. તથા જુઓ આચાર્ય શ્રીમદ્, અધ્યા ૧, ઉદેશ

નિર્દય થાય છે'—એવી માન્યતાના અજ્ઞાનવાદી કહેવાય છે તેમના અસર પ્રકાર છે.

૪. વિનયવાદી : સ્વર્ભાષવર્ગોંદિ એવનુ કાશ્ચ વિનય છે— એમ વિનયને જ પ્રધાનપણે માનનારા અને જેને કાઈ પણ નિશ્ચિત વિંગ, આચાર કે ગાત્ર નથી, તે વિનયવાદી કહેવાય છે તેમના અગ્રીય પ્રકાર છે ૭

ગૌં—હે ભગવન્ ! સ્ત્રેયાયુક્ત હવે કયા વાદવાળા હોય ?

મં—હું ગૌતમ ! આરે વાદ વાળા હોય

ગૌં—હે ભગવન્ ! સ્ત્રેયાગદ્ધિત હવે કયા વાદવાળા હોય ?

મં—હું ગૌતમ તેઓ ક્રિયાવાદી હોય ? તે પ્રમાણે દાણપાક્ષિકે હવે છેલ્લા ત્રણના વાદવાળા હોય છે, શુક્ય પક્ષિકે આરે વાદવાળા હોય મમ્યગદ્ધિ હવે ક્રિયાવાદી જ હાય. મિથ્યાદદ્ધિ હવે છે'ના ત્રણ વાદવાળા હોય સમ્યન્ મિથ્યાદદ્ધિ હવે અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી જ છે હોય

• આ આરે વર્ગોં મિથ્યાવાદીના છે, હતા ગદ્ધી ક્રિયાવાદી હવાદીના અસ્તિત્વને માનતા હોવાથી સમ્યગ્દદ્ધિ નહિવા

૧. મારણકે અધોઽગ્નિવલ્લિ અને સિદ્ધો જ અગ્નિ હોય છે તેઓને તો ક્રિયાવાદના હેતુભૂત યથાન્વિત દ્રવ્યસ્વરૂપનુ જ્ઞાન હોય છે

૨ જેમને અર્ધ પુરૂષવાર્ત જેટલો સમય સંસારમાં બટવાનુ છે તે હવે અને જેને તેની અદર મોયે જવાનુ છે તે શુ સપાક્ષિક જુઓ પા. ૬૨, મોધ ૧

૩ કાશ્ચકે તેઓ નાસ્તિ પણ નથી, કે આસ્તિક પણ નથી

પાંચ જ્ઞાન વાળાઓમાંનો દરેકે ક્રિયાવાદી જ હોય. પરંતુ ત્રણ અજ્ઞાનવાળા શ્રવે પછીના ત્રણ વાદવાળા હોય.^૧

નૈરયિકો ચારે વાદવાળા હોય. પૃથિવીકાયિકો માત્ર અક્રિયાવાદી અને અજ્ઞાનવાદી હોય^૨. એમ જ ચતુરિંદ્રિય સુધીનું જાણવું.

ગૌ—હે ભગવન! ક્રિયાવાદી શ્રવે કેાનું આધુપ બાધે ?

મ—હે ગૌતમ! નૈરયિક અને તિર્થંચરોનિકનું ન બાધે, પણ મનુષ્યને અને દેવનું બાધે. દેવનું બાધે તે વૈમાનિકનું જ બાધે.

અક્રિયાવાદીઓ નૈરયિકથી માંડીને દેવ સુધીનું બાધે. એ પ્રમાણે અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી વિશે પણ જાણવું.

ક્ષેસ્થવાળા ક્રિયાવાદી મનુષ્ય અને દેવનું બાધે. કૃષ્ણક્ષેસ્થવાળા ક્રિયાવાદી મનુષ્યનું બાધે. કૃષ્ણક્ષેસ્થવાળા અક્રિયાવાદી, અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી નૈરયિક, તિર્થંચર,

૧. એ પ્રમાણે મૂળમાં સંજ્ઞાઓવાળા, નોસંજ્ઞાવાળા, વેદવાળા, કપાથી, યોગવાળા, ઉપયોગવાળા વગેરેના ઉલ્લેખો છે. પણ તેમાં રમૂતિની કસરત સિવાય બીજું મહત્ત્વ નથી. તેથી અહીં તે બધા ઉતાર્યા નથી.

૨. તેઓ નિઃસ્વાદષ્ટિ છે તેથી તેઓ અક્રિયાવાદીઓ અને અજ્ઞાનવાદીઓ જ હોય. કોઈ પણ વાદનો અસ્થાવ હોય તો પણ તે એ વાદને યોગ્ય શ્રવેના પરિણામ સંભવે છે. મૂળમાં આ ઉપરાંત અન્ય વૈભિન્નતાના પણ ઉલ્લેખ છે.

૩. જે દેવો અને નારકો તેઓ મનુષ્યનું, અને મનુષ્યો તથા પંચંદ્રિયતિર્થંચરો દેવોનું બાધે.

દેવ અને મનુષ્યનું બાધે. એ જ નીવ અને કાપોત માટે પણ જાણુ તેજોલેસ્થાવાળા ક્રિયાવાદીઓ મનુષ્ય અને દેવનું બાધે તેજોલેસ્થાવાળા અક્રિયાવાદીઓ તિર્થંચ, મનુષ્ય અને દેવનું બાધે ને જ પ્રમાણે તેજોલેસ્થાવાળા અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદીનું પણ જાણુ તથા તેજોલેસ્થા પ્રમાણે પણ અને શુદ્ધવાળાનું પણ જાણુ લેસ્થારહિત છવે કોઈનું આયુષ્ય નથી બાધતા

૧ જાણુપાક્ષિક અક્રિયાવાદી ચારે પ્રકારના આયુષ્ય બાધે ૨ જાણુપાક્ષિક અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી પણ ચારે પ્રકારના આયુષ્ય બાધે શુદ્ધપાક્ષિક મનુષ્ય અને દેવનું બાધે

મમ્યગદિ ક્રિયાવાદી મનુષ્ય અને દેવનું બાધે મિયાદિ ચારે પ્રકારનાં બાધે મમ્યગમિથ્યાદિ અજ્ઞાનવાદી કોઈનું ન બાધે સમ્યગમિથ્યાદિ વિનયવાદી કોઈનું ન બાધે

જ્ઞાની, મતિજ્ઞાની, શ્રુતજ્ઞાની અને અવધિજ્ઞાની, મનુષ્ય અને દેવનું બાધે મન પર્યાવરણી (ક્રિયાવાદી) દેવનું (વૈમાનિકનું) બાધે કેવલજ્ઞાની કોઈનું ન બાધે

ક્રિયાવાદી નૈમિકો મનુષ્યનું બાધે અક્રિયાવાદી નૈમિકો તિર્થંચ અને મનુષ્યનું બાધે અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી નૈમિકો તિર્થંચ અને મનુષ્યનું બાધે

અક્રિયાવાદી પૃથ્વીકાયિકો તિર્થંચ અને મનુષ્યનું બાધે અજ્ઞાનવાદી પૃથ્વીકાયિકો તિર્થંચ અને મનુષ્યનું બાધે

૧ લેસ્થાવાળા પૃથ્વીકાયિકોના પ્રશ્ન વખતે તેજોલેસ્થામા 'કોઈનું ન બાધે' એમ કહેવું, મારણ કે તે લેસ્થા તેમજે ઇદ્રિયપર્યાસિ પૂરી થવા પહેલા હોય છે અને ઇદ્રિયપર્યાસિ પૂરી થવા પછી જ

કેટલા મતો છે ?

ક્રિયાવાદી પંચેન્દ્રિય તિર્થંચ, દેવનું બાંધે. અક્રિયાવાદી, અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી પંચેન્દ્રિય તિર્થંચો ચારે પ્રકારનાં બાંધે. કૃષ્ણક્ષેસ્થાવાળા ક્રિયાવાદી પંચેન્દ્રિય તિર્થંચ કોઈનું ન બાંધે.^૧ કૃષ્ણક્ષેસ્થાવાળા, અક્રિયાવાદી, અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી પંચેન્દ્રિય તિર્થંચો ચારે પ્રકારનું બાંધે. તેમજ નીલ અને કાપોત ક્ષેસ્થાવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્થંચોનું પણ બાંધવું. તેજોક્ષેસ્થાવાળા ક્રિયાવાદી પંચેન્દ્રિય તિર્થંચો વૈમાનિક દેવનું જ બાંધે. પરંતુ તેજોક્ષેસ્થાવાળા અક્રિયાવાદી, અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી પંચેન્દ્રિય તિર્થંચો દેવ, તિર્થંચ અને મનુષ્યનું બાંધે. એમ જ પદ્મ અને શુકલવાળાનું પણ બાંધવું.

સમ્યગ્દષ્ટિ વૈમાનિકનું જ બાંધે. મિથ્યાદષ્ટિને કૃષ્ણ-પાક્ષિકોની જેમ બાંધવા. સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ એક પણ ન બાંધે.^૨

પરબ્રહ્મનું આયુષ બંધાય છે. અપ્રકાશિક, અને વનસ્પતિજાયનું પૃથ્વીકાશિક પ્રમાણે જ બાંધવું. અમિકાશ અને વાયુકાશ તિર્થંચનું જ બાંધે. જે ઇન્દ્રિયથી ચાર ઇન્દ્રિય સુધીના પણ પૃથ્વીકાશ પ્રમાણે બાંધવા. પણ સમ્યક્ત્વ અને જ્ઞાનમાં તેઓ એક પણ આયુષ નથી બાંધતા. કારણ કે તેમને તેનો કાળ અલ્પ હોય છે.

૧. કારણ કે ન્યારે સમ્યગ્દષ્ટિ પંચેન્દ્રિય તિર્થંચ કૃષ્ણાદિ અશુભ લેર્યાના પરિણામવાળા હોય છે, ત્યારે તેઓ કોઈ પણ આયુષનો બંધ નથી કરતા. અને તેજોલેર્યાદિ શુભ પરિણામવાળા હોય છે ત્યારે જ કેવળ વૈમાનિકાયુષનો બંધ કરે છે.

૨. આમ આ ઉપરાંત અન્ય લાંબો વિસ્તાર મૂળમાં છે.

ગૌં—હે ભગવન! શુ ક્રિયાવાદી જીવો ભનસિદ્ધિ કે
કે અભનસિદ્ધિ?

મં—હે ગૌતમ! તેઓ ભનસિદ્ધિ કે બાકીના
નણે વાદી મને છે ?

—શતક ૩૦, ઉદ્દે ૧

૩ તુલ્યના પ્રકાર

ગૌતમં—હે ભગવન! તુલ્યના કેટલા પ્રકાર કહેવ ?

મં—હુ ગૌતમ! છ પ્રકારે તુલ્ય કહેવ છે દ્રવ્યતુલ્ય,
ક્ષત્રં, કાલં, ભવં, ભાવં, અને સમ્યાન તુલ્ય

૧ એક પરમાણુ બીજા પરમાણુ સાથે દ્રવ્યથી તુલ્ય છે

૨ આકાશના એક પ્રદેશમા રહેલ પુદ્ગલ એક પ્રદેશમા
ગેલ પુદ્ગલદ્રવ્યની માથે ક્ષેત્રથી તુલ્ય છે

૩ એક મન્યની મિતિવાળુ પુદ્ગલદ્રવ્ય, એક સમ્યની
મિતિવાળા પુદ્ગલની સાથે કાલથી તુલ્ય છે

૪ નારક જીવ નારકની માથે ભવરૂપે તુલ્ય છે

૫ એકગુણ કાળા વર્ણવાળુ પુદ્ગલ દ્રવ્ય, એકગુણ
કાળા વર્ણવાળા પુદ્ગલદ્રવ્યની માથે ભાવથી તુલ્ય છે

૬ પશ્ચિમદક્ષિણ સમ્યાન, પશ્ચિમદક્ષિણ મમ્યાન માથે
મમ્યાન વડે તુલ્ય છે

—શતક ૧૪, ઉદ્દે ૭

૧ અહીં પાછા લેશ્યાવાળા, જ્ઞાનોવાળા, કંપાયવાળા
વજ્રેતો બાબો લાબો કમ મૂળમા આવે છે

૨ સરવાળ એટલે આકારવિશેષ તેના વૃત્ત, ત્ર્યસ, ચતુરસ
અને આયત એમ અન્ય પ્રકારે જાટે જુઓ આગળ પા ૪૬૬

૪: પરચૂરણ આખતો

૧

ગૌં—હે ભગવન! હમેશાં મૂઢમ સ્નેહકાય-અપ્કાય (એક જાતનું પાણી) માપપૂર્વક પડે છે?

મં—હા ગૌતમ! પડે છે. ને જીએ પડે છે, નીચે પણ પડે છે, અને તીરછે પણ પડે છે.

ગૌં—હે ભગવન! તે મૂઢમ અપ્કાય, આ સામાન્ય સ્વપ્ન અપ્કાયની (પાણીની) સાથે પરસ્પર સમાયુક્ત થઈને સાંખાકાળ મુધી રહે?

મં—ના ગૌતમ! તે સીધ નાશ પામી જાય છે.

—શતક ૧, ઉદ્દે ૬

૨

ગૌં—હે ભગવન! અસ્તિત્વ અસ્તિત્વમાં પરિણમે, અને નાસ્તિત્વ નાસ્તિત્વમાં પરિણમે છે?

મં—હા ગૌતમ!

ગૌં—હે ભગવન! તે શું પ્રયોગથી-શ્રવના વ્યાપારથી તેમ પરિણમે છે કે સ્વભાવથી?

મં—હે ગૌતમ! તે પ્રયોગથી અને સ્વભાવથી એમ બંને પ્રકારે પરિણમે છે.

—શતક ૧, ઉદ્દે ૩

૩

ગૌતમં—હે ભગવન! જંજીરીયમાં આ ભારતવર્ષમાં આ અવસર્પિણીના કાળમાં કેટલા કુલકરો થયા?

મ૦—હે ગૌતમ ! સાત કુવકરો યયા : વિમલવાહન, ચક્ષુ'માન, યગોમાન, અભિચક્ર, પ્રમેનન્નિત, મરુદેવ, અને નાલિ.^૧

વિવરણ : આ અવસર્પિણીના પ્રથમ સુપમસુપમા'નામના આરામાં લોકો મુખી હતા; તેમનામાં રોગ, ગમ્મ કે નાતગત નહોતાં; અધા મમાનલાવે વસતા. એમને કશી. સ્ત્રીજ માટે પ્રયત્ન કર્યો પડતો નહોતો, કારણ કે ક'પટક્ષો તેમને અધી સ્ત્રીને આપતાં. અધાં જાળક (સ્ત્રી-પુરુષના) યુગલપે અવનરતાં. અને તે જે જ પતિપત્ની થતાં, ૪૬ દિવસમાં તો તેમને માઆપની મલાળની જરૂર રહેતી નહીં કંષ્ટટક્ષનાં ફળ પણ તેમને ત્રણ ત્રણ દિવસે ખાવાં પડતાં. ત્યાર પછીના સુપમા આરામાં વસ્તુસ્થિતિ બગડતી મર્ધ, ફળ તેમને જે જે દિવસે ખાવાં પડતા, અને બાળકોને મોટા થતાં ૬૪ દિવસ લાગતા. પરંતુ અહીં મુધી મરીને તેઓ દેવપણે જ ગ્રિપજતા પરંતુ પછીના સુપમસુપમા આરામાં વસ્તુસ્થિતિ વધુ બગડી. બાળકો ૭૬ દિવસે મોટાં થતાં, મરીને પણ ચારે ગતિએ જન્મતાં, ફળ રોજ ખાવાં પડતાં. મનુષ્યોના મદગુણ ઘટ્યા અને તેઓની માનસિક વૃત્તિઓ બગડવા લાગી. તેથી કાપદાની જરૂર પડવા લાગી. તે વખતે અનુક્રમે માત કુવકર યયા, અને તેમણે માનવજીવન માટે

૧. અહીં પણ નીર્ધાર્યો, તેમની માતાઓ, પિતાઓ, ચક્રવર્તીઓ, તેમની સ્ત્રીઓ, વાસુદેવો, બલદેવો, વાસુદેવના માત-પિતા, વાસુદેવના પ્રતિશત્રુઓ વગેરેને લગની વિરોધનામ આપવા પૂરતી માહિતી સમવાયામસૂત્રમાથી લેવી, એક મૂળમાં જણાવેલું છે.

નિયમ આપ્યા. દિગંબરો ૧૪ કુલકર માને છે, અને તેમને 'મનુ' પણ કહે છે. બ્રાહ્મણગ્રંથોમાં એ રીતે મનુઓએ અવરથા દાખલ કર્યાની હકીકત આવે જ છે. ધીમેધીમે કલ્પવૃક્ષ ઓછા થવાથી તથા દરેક વસ્તુ માટે લગાડી થવાથી અનુક્રમે દરેક કુલકરે મનુષ્યોને જમીનની સીમાઓ નક્કી કરી આપી, હાથીધોડા ઉપર એસવાનું શીખવાડ્યું, (પર્વતો અને નદીઓ થતાં) પર્વત ઉપર ચડતાં અને વહાણ આંધતાં શીખવાડ્યું, (નાળ સાથે બાળકો અવતરવા લાગતાં) નાળ વધેરવાનું શીખવ્યું, વગેરે રસિક વર્ણન આવવામાં આવે છે. એ છેલ્લા કુલકર નાભિના પુત્ર તે જ પ્રથમ તીર્થંકર ઋષભદેવ.

ઋષભદેવને નાભિની મુચનાથી જ લોકોએ રાજ બનાવ્યા. પૃથ્વી ઉપર એ પ્રથમ જ રાજ થયા. તેમણે જ પહેલી વાર પોતાનાં પુત્રપુત્રીનાં લગ્ન વખતે જોડકાનાં બાઈ બહેન પરણાવવાની પ્રથા તોડી. કલ્પદ્રુમ તેમના સમયમાં જ એકંતાથે નિષ્કળ થવા લાગ્યાં તેથી મનુષ્યોને ઉદરનિર્વાહ અર્થે પ્રયાતન કરવો પડ્યો. ઋષભદેવે જ પોતાની પ્રજાને કુંભારનું, દરજીનું, હજમનું, ચિત્રકારનું અને વણકરનું એ પાંચ કામ શીખવ્યાં. (પાછલા શુભ આરાઓમાં મનુષ્યોને વાળ-નખ વધતા નહોતા.) વળી એમણે એમને ખેતી, વેપાર અને રાંધવાની કળા શીખવી તેમ જ લિપિ, ગણિત અને પુરુષોની ૭૨ અને સ્ત્રીઓની ૬૪ કળાઓ પણ શીખવી. તેમના મરણ વખતે જ અગ્નિસંસ્કારની પ્રણાલી દેવોએ દાખલ કરી. ત્યાં મુઘી મડદાને વનમાં જ મૂકી આવવામાં આવતું. ઋષભના નિર્વાણ પછી ૩ વર્ગ અને

૮૬ માસે દુઃપમદુઃપમા આરામો અંત આવ્યો. પછીના
(ચોથા) દુઃપમદુઃપમા આરામાં વસ્તુસ્થિતિ મગડી મઠ, અને
તેમાં બાકીના બધા શલાકાપુરુષો^૧ થયા. છેલ્લા તીર્થંકર
મહાવીરના નિર્વાણ પછી ૩ વર્ષ અને ૮૬ માસે દુઃપમ-
દુઃપમાનો અંત આવ્યો. આપણે હાલ ૨૧૦૦૦ વર્ષ ચાલનાર
દુઃપમા નામના પાંચમા આરામાં છીએ. તેમાં બધું અશુભ
જ છે. જંગલમાં ધર્મભાજને દેખાડનાર કોઈ તીર્થંકર આ
આરામાં નથી; તથા લોકને પ્રબળ હાથે વ્યવસ્થામાં રાખી
શકે તેવા ચક્રવર્તી આદિ પણ થનાર નથી. મહાવીર પછી
૬૪ વર્ષે ત્રીજા આચાર્ય જંજુરવામીના નિર્વાણ પછી તો
પરમાવધિજ્ઞાન, મનઃપર્થવજ્ઞાન, કેવલજ્ઞાન અને નિર્વાણ પણ
હુમ થઈ ગયાં. તે બધાં માટે જે દેવી શક્તિઓ નેમ્મએ
ન હવે અપ્રાપ્ય થઈ ગઈ છે. મહાવીરે પ્રવર્તાવેલો જિન-
હાસ્યોનો કડક આચાર પણ તે પછી બંધ થયો છે. છેલ્લા
દુઃપમદુઃપમા આરામાં કેવી સ્થિતિ થશે, તે આગળ આ
ગ્રંથમાં (પા. ૫૬૩) આવી છે. ત્યાર પછી ઉત્સર્પિણી શક
થશે અને બધી સ્થિતિ ધીરેધીરે શુભ થતી જશે.

—શતક ૫, ઉદ્દે ૫

૧. ૨૪ તીર્થંકર, ૧૨ ચક્રવર્તી, ૬ બળદેવ, ૬ વાસુદેવ
અને ૬ પ્રતિવાસુદેવ એમ કુલ ૬૩ શલાકાપુરુષો — માપવાના મન
જેવા — ધરેલે લેવા લાવક પુરુષો હોવાય છે.

અન્યતીર્થિકો

૧

એક સાથે એક જ વેદ હોય

રાજગૃહ નગરનો પ્રસંગ છે.

ધર્મકથાદિ પતી જવાથી ઘોડો વેરાઈ ગયા બાદ
ગૌતમમુનિ મહાવીર ભગવાનને આવીને પોતાની શંકા પૂછે છે :

ગૌ०—હે ભગવન્ ! અન્યતીર્થિકો^૧ એમ કહે છે કે,
'કોઈ પણ નિર્ગેય મર્મી પછી દેવ થાય તો, તો તે દેવ ત્યાં
બીજા દેવો સાથે કે બીજા દેવોની દેવીઓ સાથે વિષયસેવન
કરતો નથી, નેમ જ પોતાની દેવીઓને વશ કરીને તેઓની
સાથે પણ વિષયસેવન કરતો નથી. પરંતુ તે દેવ પોતે જ
પોતાનાં નવાં બે રૂપ કરે છે. તેમાં એક રૂપ દેવનું અને
બીજું દેવીનું હોય છે. તે પ્રમાણે બે રૂપ બનાવી તે દેવ
કૃત્રિમ દેવી સાથે વિષયસેવન કરે છે. એ પ્રમાણે એક છવ
એક જ કાગે બે વેદ અનુભવે છે : પુરુષવેદ અને સ્ત્રીવેદ.'
હે ભગવન્ ! એવું કેમ કરીને હોય ?

૧. અન્યના તીર્થને—માર્ગને—ચિહ્નાંતને—અનુસરનારા.

મં—હે ગૌતમ ! એ લોકોન એ બહુ કહેવું બોલું ૧
 ૨ તો એમ કહું છું કે, તે દેવ બીજા દેવો સાથે તથા બીજા
 દેવની દેવીઓ સાથે તેઓને વશ કરીને વિનયસેવન કરે છે,
 અને પોતાની દેવીઓને વશ કરીને તેઓની સાથે પણ
 વિનયસેવન કરે ૩ પણ પોતે પોતાના એ ૪ બનાવીને
 વિનયસેવન કરતો નથી એક છતાં એક સમયે એક જ
 ને અનુભવે ૫ એ કહી નહિ

—શતક ૨, ઉદ્દે ૫

૨

કર્મ પ્રમાણે જ વેદના ન અનુભવે

ગૌં—હે ભગવન ! અન્યતીર્થિકો એમ કહે છે કે,
 મારું ભૂતપ્રાણો જે પ્રમાણે કર્મ બાધ્ય હોય તે પ્રમાણે જ
 વેદના અનુભવે ૬ તે એમ શાથી છે ?

મં—હે ગૌતમ ! તેમન તે કહેવું બોલું ૭ ૮ તો
 એમ કહું છું કે, કેટલાક જીવો કર્મ પ્રમાણે વેદનાને અનુભવે
 ૬, ત્યારે કેટલાક તેથી જુદી વેદના અનુભવે ૭

ગૌં—હે ભગવન ! એ કેવી રીતે ?

મં—હે ગૌતમ ! જોઓ કર્મ અનુસાર વેદના
 અનુભવે છે, તેઓ કર્મ અનુસાર વેદના અનુભવે છે, અને જોઓ
 તેથી જુદી અનુભવે છે, તેઓ તેથી જુદી અનુભવે ૯

—શતક ૫, ઉદ્દે ૫

૧ મહાવીરનો જ્ઞાણ કર્યો નવો ખુલાસો નથી આપતો
 દીમાસર ઉમેરે છે કે કર્મની ગિતિ, રસ વગેરેમાં પુરુષપ્રયત્નથી
 ફેરફાર કરી શકાય છે તેથી કેટલાક કર્મ પ્રમાણે જ વેદના
 નથી અનુભવતા

૩

આહીં નયું દુઃખ જ નથી

ગૌં—હે ભગવન! અન્યતીર્થિકો એમ કહે છે કે, સર્વ છવો એકાંત દુઃખરૂપ વેદનાને અનુભવે છે. તે એમ કેમ હોય ?

મં—હે ગૌતમ! નેઓનું તે કહેવું ખોટું છે. હું એમ કહું છું કે, કેટલાક છવો એકાંત દુઃખરૂપ વેદના અનુભવે છે, અને કદાચિત્ સુખ પણ અનુભવે છે; બ્યારે કેટલાક એકાંત સુખ અનુભવે છે અને કદાચિત્ દુઃખ અનુભવે છે. વળી કેટલાક કદાચિત્ સુખ અને કદાચિત્ દુઃખ એમ વિવિધ પ્રકારે વેદનાને અનુભવે છે.

જેમકે : નારકો એકાંત દુઃખરૂપ વેદના અનુભવે છે અને કદાચિત્ સુખ અનુભવે છે.^૧ દેવો એકાંત સુખરૂપ વેદના અનુભવે છે અને કદાચિત્ દુઃખને અનુભવે છે.^૨ બ્યારે પૃથ્વીકાયથી માંડીને મનુષ્યો સુધીના છવો (કદાચિત્ સુખ અને કદાચિત્ દુઃખ એમ) વિવિધ પ્રકારે વેદના અનુભવે છે.

—શતક ૬, ઉદે૦ ૧૦

૪

એકાંતખાલ

ગૌં—હે ભગવન! અન્યતીર્થિકો એમ કહે છે કે, 'જિનેને મતે જમણો સર્વ પાપરથાનોમાંથી વિરતિવાળા હોવાથી

૧. તીર્થ-કરના જન્માદિ શ્રદ્ધા તથા પૂર્વજન્મના મિત્ર દેવના પ્રયોગ દ્વારા.

૨. પરસ્પર આહનનમાં, અને પ્રિય વસ્તુના વિષેઆદિમાં.

પંડિત કહેવાય છે, અને શ્રમણોપાસકો દેશ — એટલે કે અમુક અંગે — વિરતિવાળા હોવાથી બાલપંડિત કહેવાય છે. પરંતુ જે જીવને એક પણ જીવના વધની અવિરતિ છે, તે જીવ બાલપંડિત ન કહેવાવો જોઈએ.’ તો હે ભગવન! તેઓનું આમ કહેવું સત્ય છે ?

મં—હે ગૌતમ! તેઓનું આમ કહેવું મિથ્યા છે. હું તો એમ કહું છું કે, જે જીવે એક પણ પ્રણીના વધની વિરતિ કરી છે, તે જીવ ‘એકાંતબાલ’ ન કહેવાય, પરંતુ બાલપંડિત કહેવાય.

ગૌ—હે ભગવન! જીવો બાલ એટલે કે વિરતિરહિત છે ? પંડિત એટલે કે મર્વ વિરતિવાળા છે, કે બાલપંડિત અર્થાત્ દેશવિરતિવાળા છે ?

મં—હે ગૌતમ! જીવો બાલ પણ છે, પંડિત પણ છે અને બાલપંડિત પણ છે. તેમાં નૈરયિકાથી ચાર ઇન્દ્રિયોવાળા જીવો મુધીનાઓ બાલ હોય છે, પંચેન્દ્રિય તિર્થઓ બાલ અને બાલપંડિત હોય છે; મનુષ્યો બાલ, પંડિત અને બાલપંડિત હોય છે; તથા વાનસ્પતર વગેરે દેવો બાલ છે.

—શતક ૧૭, ઉદે૦ ૨

૫

કેવલજ્ઞાની અને યક્ષ

રાજગૃહ નગરનો પ્રસંગ છે.

ગૌ—હે ભગવન! અન્નતીર્થિકો એમ કહે છે કે, કેવલી યક્ષના આવેશથી આવિષ્ટ થઈને કદાચ બે પ્રકારની બાપા બોલે છે : મૃષાબાપા, અને સત્ય-મૃષા બાપા. તો હે ભગવન! એ ખરું છે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! તેમનું તે કહેવું ખોટું છે. હું તો એમ કહું છું કે, કેવલચાતી યક્ષના આવેશથી. આવિષ્ટ થતા નથી; તેથી તેઓ તો પાપવ્યાપાર વિનાની અને ખીજનો ઉપધાત ન કરે તેવી એ બાપા કદાચ બોલે છે : સત્ય અને નસત્ય-નમૃતા.^૧

—શનક ૧૮, ઉદ્દે ૭.

૬

રાજગૃહનગરનો ઊના પાણીનો કુંડ

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! અન્યતીર્થિકો એમ કહે છે કે. રાજગૃહનગરથી બહાર વૈભાર પર્વતની નીચે એક મોટો પાણીનો હ્દ આવેલો છે. તેની લંબાર્ધ અને પહોળાર્ધ અનેક યોજન જેટલી છે; તથા તેનો આગળનો ભાગ અનેક જાતના વૃક્ષખંડોથી સુશોભિત છે. તેમાં અનેક ઉદાર મેધો વસવાતી તૈયારીમાં હોય છે અને વરમે છે. વળી તે ઉપરાંત તે હ્દમાંથી હમેશાં ઊનુંઊનું પાણી ઝર્યા કરે છે. હે ભગવન્ ! એમ કેમ હોય ?

મ૦—હે ગૌતમ ! તેઓએ જે કાંઈ કહ્યું છે, તે ખોટું છે. હું તો આ પ્રમાણે કહું છું કે, રાજગૃહનગરની બહાર વૈભાર પર્વતની પાસે ‘મહાતપોપતીરબ્રમવ’ નામનું ઝરણું છે. તેની લંબાર્ધ અને પહોળાર્ધ પાંચસેં ધનુષ જેટલી છે. તેનો આગળનો ભાગ અનેક જાતના વૃક્ષખંડોથી સુશોભિત છે. તે ઝરણામાં અનેક ઉષ્ણ યોનિવાળા છવે

૧. સંજીવન, આજ્ઞા વગેરેમાં વપરાતી ભાષા સત્ય નથી કે અસત્ય નથી.

અને પુદ્ગલો પાળીપણું ઉત્પન્ન થાય છે, નાશ પામે છે, અવે
 છે અને ઉપગય પામે છે. તદુપરાંત તે ઝરણામાંથી હંમેશ
 'ત્રિનુંદિનુ પાળી ઝયા કરે છે. એ 'મહાતપોપતીર પ્રભવ'
 નામના ઝરણાનો અર્થ છે.^૧

—શતક ૨, છંદો ૫

૭

મિથ્યાદષ્ટિનું વિપરીત જ્ઞાન

ગૌ—હે ભગવન્ ! રાજગૃહનગરમાં રહેલો મિથ્યાદષ્ટિ
 (અન્ય મતવાળો) ભાવિતાત્મા માધુ ચીર્મલગ્નિધી,
 વૈદ્વિલગ્નિધી અને વિભંગજ્ઞાનલગ્નિધી વારાણસી નગરીનું
 વિકુર્વણ કરીને તદ્દગત રૂપોને જાણે-જુએ ?

મ૦—હા જોતમ !

ગૌ—હે ભગવન્ ! શું તે જોવું છે તેવું જાણે અને
 જુએ. કે વિપરીત રીતે જાણે અને જુએ ?

મ૦—હે જોતમ ! તે વિપરીત રીતે જાણે અને જુએ.
 કારણ કે તેના મનમાં તો એમ થાય છે કે વારાણસીમાં રહેલો
 નું રાજગૃહ નગરીની વિકુર્વણ કરીને તદ્દગત રૂપોને જાણ
 જુ અને જોઈ છુ. એવું તેનું દર્શન વિપરીત હોય છે.
 વળી તેને એવો ખ્યાલ નથી હોતો કે આ જે દેખાય છે તે

૧. મહા-આતપ = મોટો તપ; તેની પાસે જેની પેદાશ છે
 ને. મહાવીરે વિશેષ શું હતું, તથા પ્રત્યક્ષવસ્તુમાં કેવળજ્ઞાની કે
 સામાન્યજ્ઞાનીના વર્ણનમાં સો ફેર પડે, તે ઉપરના દાખલાથી
 તે સ્પષ્ટ નથી. કદાચ પછીના દાખલામાં તેનો કંઈક
 ખુલાસો છે.

મારી વીર્યલબ્ધિ આદિથી ત્રિભુ' થયેલું છે. ને તો તેને વાસ્તવિક માને છે. આવું તેનું દર્શન વિપરીત હોય છે.

પરંતુ અમાથી, સમ્યગ્દષ્ટિ ભાવિતાત્મા અનગાર તો! રૂપોને જેમ હોય તેમ જાણે છે. તેના મનમાં થાય છે કે હું. રાજગૃહનગરમાં રહીને વારાણસીનગરીની વિકૃત્વલ્પા કરીને તદ્દગત રૂપોને જાણું છું તથા જોઈ છું. વળી તે સાધુના મનમાં એમ થાય છે કે આ વારાણસીનગરી નથી; પણ એ મારી વીર્યલબ્ધિ, વૈકલ્યલબ્ધિ, કે અવાધજ્ઞાનલબ્ધિ છે. એ મેં મેળવેલાં ઋદ્ધિ, ધૃતિ, યશ, જળ, વીર્ય અને પુરુષકાર—પરાક્રમરૂપ છે. તેથી તે સાધુ તથાભાવે જાણે છે અને જુએ છે, પણ અન્યથાભાવે નથી જોનો.

—શ્લોક ૩, ઉદે૦ ૧

૮

નારકલોક

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! અન્યતીર્થિકો એમ કહે છે કે, જેમ કોઈ યુવતી ને યુવાન હાથમાં હાથ બિડાવીને ઝિભેલાં હોય, અથવા જેમ આરાઓથી બિડાયેલી ચક્રની નાભિ હોય, તે પ્રમાણે ચારસે' પાંચસે' ચોળન સુધી મનુષ્યલોક મનુષ્યોથી ખીચોખીચ ભરેલો છે. હે ભગવન્ ! તે એ પ્રમાણે કેમ હોઈ શકે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! તેઓ જે કહે છે, તે ખોટું છે. હું એમ કહું છું કે, એ-પ્રમાણે તો નારકલોક નારકોથી ખીચોખીચ ભરેલો છે. કારણ કે તેઓ મોટી મોગરી, કરવત, તરવાર, હજ, ગદા, મુશળ, ચક્ર, નારાય, કુંત (ભાલો), તોમર, રાજ,

તયા લાકડી આદિનાં એક કે અનેક મંખ્યેય રૂપો વિકૃતી શકે છે. તે બધાં સંબદ્ધ હોય છે, અસંબદ્ધ નથી હોતાં; વળી તે મદ્ય હોય છે, અમદ્ય નથી હોતાં. એ રૂપોને વિકૃતીને એક બીજાના શરીરને અભિહણતા અભિહણતા તેઓ વિપુલ, પ્રગાઠ, કર્કશ, પરુષા, નિધુરા, ચંડ, તીવ્ર, દુઃખરૂપ, દુર્ગ, અને દુરધિસલ્ય વેદનાને ઝીલી કરે છે.

—શતક ૫, ઉદ્દે ૬

૯

સુખદુઃખ દેખાડી શકાય નહિ

ગૌ—હે ભગવન્ ! અન્યતીર્થિકો એમ કહે છે કે, રાજગૃહનગરમાં જેટલા ઇવો છે, તેટલા ઇવોને કોઈ ભોરના હજિયા જેટલું પણ્ય, વાત્ર જેટલું પણ્ય, કલાય કે ચોખા જેટલું પણ્ય, અડદ જેટલું પણ્ય, મગ જેટલું પણ્ય, જૂ જેટલું પણ્ય, અને લીખ જેટલું પણ્ય સુખ યા દુઃખ કાઢીને દેખાડવા સમર્થ નથી. હે ભગવન્ ! તે એમ કેવી રીતે હોઈ શકે ?

મ—હે ગૌતમ ! તે મોકો જે કહે છે તે મિથ્યા છે. હું એમ કહું છું કે, સર્વ લોકમાં પણ્ય સર્વ ઇવોને કોઈ સુખ યા દુઃખ દેખાડવા મમર્થ નથી. કોઈ મહા ઋદ્ધિ અને પ્રભાવવાળો દેવ એક મોટો ગર્ધજ્વનો દાખડો લઈને ઉઘાડે અને તેને ઉઘાડી, સંપૂર્ણ જંશુક્રીપને ત્રણ ચપડી વગાડે તેટલામાં ૨૧ વાર ફરી શીઘ્ર પાછો આવે, તો હે.

૧. મૂળમાં તે ઉપરાંત મુમુર્દિ, શક્તિ, જિહ્વાગ્ર આદિ વધારે છે.

જોતમ ! ને સંપૂર્ણ જંજુડીય તે મંધપુદ્ગલોના સ્પર્શવાળો
ધયો કે નહીં ? 'હા ! યથો !' હે જોતમ ! કેઈ તે મંધ-
પુદ્ગલોને ખોરના દળિયા જેટલાં પણ દર્શાવવા સમર્થ છે ?
'ના' ! તેમ, હે જોતમ ! મુખાદિને પણ કેઈ દર્શાવવા સમર્થ
નથી. — ચત્રક ૬, ઉદ્દે. ૧૦

૧૦

નિદા એ સંયમ છે ?

પાર્શ્વનાથના વંશમાં યથેષ કાલારવવેષિપુત્ર નામનો
સાધુ એક વખત મહાવીરના રથવિર ભગવતો પામે
'આવીને કહેવા સાચો : દે આર્યો ! સામાયિકરે એટલે શું,
પ્રત્યાખ્યાન એટલે શું, સંયમ એટલે શું, સંવર એટલે શું
વિવેક એટલે શું અને વ્યુત્સર્ગ એટલે શું, તે તમે જાણો છો ?
ત્યારે તે રથવિરોએ કહ્યું કે, 'દે આર્ય ! અમારો આત્મા
એ જ સામાયિક છે. અમારો આત્મા જ પ્રત્યાખ્યાન છે તથા
અમારો આત્મા જ સંયમ, સંવર, વિવેક અને વ્યુત્સર્ગ છે. ૩

૧. દીક્ષાકાર એ આખાનો સાર દ્વંડ્વા જણાવે છે કે,
અતિસૂક્ષ્મપણાને લીધે મંધનાં પુદ્ગલો અમૂર્ત તુલ્ય હોવાથી જેમ
મેઈ દર્શાવવા સમર્થ નથી, તેમ મુખ અને કુઃખ પણ દેખાડી
ગણાય નહીં.

૨. સામાયિક એટલે સમભાવ; પ્રત્યાખ્યાન એટલે નિયમપૂર્વક
પાપકર્માદિનો ત્યાગ; સંયમ એટલે પૃથ્વી વગેરે છવોને સાચવવા
તે; સંવર એટલે ઈન્દ્રિય-મનની પ્રવૃત્તિઓ અટકાવવી તે; વિવેક
એટલે વિરોધજ્ઞાન, અને તેને પરિણામે દેવવસ્તુઓનો ત્યાગ; વ્યુત્સર્ગ
એટલે શરીર વગેરેમાં અનાસક્તપણું.

૩. 'કર્મનું નદિ બાંધણું' વગેરે છવના મુલો છે; અને છવના
મુલોથી છવ જુદો નથી, માટે સામાયિકનો અર્થ પણ આત્મા છે.

પ્ર૦—નો પછી દે આર્યો જે આત્મા જ મામાયિક વગેરે લેખ તો તમે ક્રોધ, માન, માયા અને ક્ષોભનો ત્યાગ કરી, શા માટે તે ક્રોધ વગેરેને નિંદા છો ?

ઉ૦—હે કાશ્યાપવેદિપુત્ર ! સંયમને માટે અને ક્રોધાદિકને નિંદાએ શ્રીએ.^૨

પ્ર૦—હે ભગવંતો ! નિંદા એ સંયમ છે કે અનિંદા ?

ઉ૦—હે કાશ્યાપવેદિપુત્ર ! (અહીં) નિંદા એ સંયમ છે, પણ અનિંદા નહિ. (દોષોની) નિંદા બધા દોષોનો નાશ કરે છે. આત્મા સર્વ મિયાત્વને (અવિરતિને) અધૂરીને નિંદા દ્વારા બધા દોષોને ત્યાગ કરે છે. એ પ્રમાણે અમારો આત્મા (નિંદા દ્વારા શિક્ષો) સંયમમાં સ્થાપિત થાય છે.

આ સાંભળ્યા કાશ્યાપવેદિપુત્રને બાન આવ્યું. અને તે પેલા ભગવંતોને નમસ્કાર કરી બોલ્યા: હે ભગવંત ! પૂર્વે અજ્ઞાન હોવાથી, સમ્ભાવનું શ્રવણ ન હોવાથી, તથા જિનધર્મની પ્રાપ્તિ ન થયેલી હોવાથી આવાં પદો મેં સાંભળ્યાં ન હતાં, ચિંતનમાં ન હતાં, નિર્ણય કયોં ન હતાં, તથા તેઓમાં મેં શ્રદ્ધા, પ્રીતિ, કે તથા રુચિ કરી ન હતી. પરંતુ હવે તો હું તેઓમાં શ્રદ્ધા, પ્રીતિ તથા રુચિ કરું છું. હે ભગવંતો ! તમે જેમ કહો છો તે એ પ્રમાણે જ છે.

ત્યારબાદ તે ભગવંતોની અનુયાયી કાશ્યાપવેદિપુત્રે આ

૧. આત્મા એ જ સમાયિક (સમભાવ) રૂપ છે એમ માનનાર કરાળી નિંદા કેવી રીતે કરી શકે ?—એવો ભાવ છે.

૨. અર્થાત્ પાપની નિંદા કરવાથી સંયમ થઈ શકે છે. કારણકે તેનાથી પાપમંજીથી અનુભવિતો બચાવેલ થાય છે.

મદાવતવાળો^૧ ધર્મ મટી, પ્રતિકમલવાળો^૨ અને પાંચ
મદાવતવાળો ધર્મ સ્વીકાર્યો, ત્યાર પછી તે સાધુએ ઘણાં વર્ષો
સુધી સાધુપણું પાળ્યું. અને એ પ્રયોગન સારું નમપણું,
મુંડપણું, સ્નાન ન કર્યું, દાતણ ન કર્યું, છત્ર ન રાખ્યું,
તેડા ન પહેરવા, બાંધપથારી કરવી, પાટિયા ઉપર ચડ્યું,
લાકડા ઉપર સૂવું, કેશનો લોચ કરવો, અભયર્પપૂર્વક રહેવું,
બિદ્યા માટે ઝીઝને ઘેર જવું, બિદ્યા મળે કે ન મળે અથવા
ઓછી મળે એ સહન કરવું; તથા અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ આવીશ
પરિપદોને સહન કરવા — એ બધું કર્યું. પછી જેણે આસોચ્છ્રાસ
વખતે તે કાલાત્યવેગિપુત્ર સિદ્ધ થયો, શુદ્ધ થયો અને
મુક્ત થયો.

— સતક ૧, ઉદ્દે ૯

૧૧

આશ્વિક સિદ્ધાંત

ગૌં—હે બ્રમવન! જે અમલોપાસકને પૂર્વે (સ્થૂલ)
હિંસાદિના ત્યાગનો નિયમ (પ્રત્યાખ્યાન) ન હોય, તે પછીથી
તે નિયમ લેતો શું કરે ?

મં—હે ગૌતમ ! જૂનકાળમાં કરેલ હિંસાદિને નિંદે,
વર્તમાન હિંસાદિનો સંવર — રોધ કરે, અને ભવિષ્યકાળનાં
હિંસાદિનું પ્રત્યાખ્યાન — ‘ નહીં ’ કરું એવી પ્રતિજ્ઞા — કરે.

૧. પરિગ્રહેલી સ્ત્રી ભોજવાય છે, એમ કરીને પાર્શ્વનાયના
મતમાં મેયુનને પરિગ્રહમાં જ સમાવ્યું છે.

૨. પાર્શ્વનાયનો ધર્મ પ્રતિકમલ વિનાનો છે. કારણ કે
તેમના સાધુએ કારણ હોય ત્યારે જ પ્રતિકમલ કરે છે. જ્યારે
મદાવીરના સાધુઓ કારણ હોય કે ન હોય, તો પણ પ્રતિકમલ
ચાકસ કરે છે.

તેવો શ્રમણોપાસક પછી મન-વાણી-કાયાથી કે કરવા-કરાવવા-અનુમતિ આપવાથી તે હિંસાદિ કરતો નથી. આવા પ્રકારના શ્રમણોપાસકો હોય છે, પણ આવા પ્રકારના આજીવિક (ગોશાલક) ના ઉપાસકો નથી હોતા.

તેઓનો સિદ્ધાંત એવો છે કે, દરેક જીવ, જીવને જ ખાય છે: બધે પછી તે હણીને, છેદીને, બેદીને, લોપીને^૧, વિલોપીને^૨, કે વિનાશ કરીને ખાય.

પણ આજીવિકના મતમાં આ બાર આજીવિકોપાસકો કહ્યા છે: તાલ, તાલમ્રજધ, ઉદ્વિધ, સંવિધ, અવવિધ, ઉદ્ય, નામોદ્ય, નર્મોદ્ય, અનુપાસક, સુખપાસક, અમંજુસ અને કાતર. તેઓનો દેવ અર્હત (ગોશાલક) છે. માતાપિતાની એવા કરનારા તેઓ પણ આ પાંચ પ્રકારના હજીને ખાતા નથી: ઉંચરાનાં ફળ, વડનાં ફળ, ગોર, સતરનાં ફળ અને પીંપળાનાં ફળ. તેઓ કુંજળી, લસણ અને કંદમૂલના વિવર્જક છે. તેઓ નહિ ખસી કરેલા, તથા નહીં નાથેલા એવા બળદો વડે જંગમ જીવોની હિંસારહિત વ્યાપાર વડે આજીવિકા કરે છે. બ્યારે એ ગોશાલકના આવકો પણ એ પ્રકારે (અહિંસા) ધર્મને ઇચ્છે છે, તો પછી જો આ શ્રમણોપાસકો છે, તેઓને માટે શું કહેવું? તેઓએ આ પંદર કર્મોદનો^૩ પેતિ ન કરવાં, બીજા પામે ન કરાવવાં, કે કરનારને અનુમતિ ન આપવી.

૧. પાંચ વગેરેના કાપવા વડે.

૨. ચામડી છતારવા વડે

૩. કર્મબંધનના હેતુરૂપ વ્યાપારો.

૧. અંગારકર્મ (અંગારા પાડવા, વેચવા કે છોટાના બદા પકવવા વગેરે). ૨. વનકર્મ (વન છેદવું, વેચવું છં). ૩. શકટકર્મ (ગાડાં ફેરવવાં, તૈયાર કરવાં, વેચવાં છં). ૪. બાટકર્મ (ખીજની વસ્તુઓ બાટે ગાડાં ભરીને ખીજે કે કાળે કાઢી જવી છં). ૫. રેફાટકર્મ (જમીનને હળ કાઢાળી વગેરે વડે ફાડવી). દંતવાણિન્ય (હાથીદાંત, ચૂર્મ, ચામર વગેરેનો વેપાર). ૭. લાક્ષાવાણિન્ય (લાખ વગેરેનો વેપાર). ૮. કેશવાણિન્ય (કેશવાળાં ગાય, જૈંસ, સ્ત્રી વગેરેનો વેપાર). ૯. રસવાણિન્ય (હાર વગેરેનો વેપાર). ૧૦. ચિવવાણિન્ય (ઝેર, શસ્ત્ર વગેરેનો વેપાર). ૧૧. ચંચીકનકર્મ (કાલુ, ધાણી વગેરે ચકાવવાં). ૧૨. નિર્લાઘનકર્મ (પશુઓને ખસી કરવાં વગેરે). ૧૩. દવામિદાપન (દવા સળગાવવા છં). ૧૪. સરૌવર-તળાવ વગેરેનું શોખણ; અને ૧૫. અસતીપોષણ (દારી વગેરે રાખી કમાણી કરવી).

આ કર્મોદ્યોગો ત્યાગનારા શ્રમણોપાસકો પવિત્ર (શુક્લ) અને પવિત્રતાપ્રધાન ચર્ચને, મરણકાળે મરણ પામી, કોઈ પણ દેવલોકમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થાય છે. — શતક ૮, ઉદ્દે ૫

૧૨

અસ્તિકાયનો સિદ્ધાંત

રાજગૃહ નગરના મુખ્યશીલ ચૈત્યની પાસે થોડું દૂર ધણી અન્યતીર્થિકો રહેતા હતા. તેમનાં નામ આ પ્રમાણે હતાં : કાસોદાયી, શૈલોદાયી, મેવાસોદાયી, ઉદય, નામોદય, નર્મોદય,^૧ અન્યપાલક, શૈલપાલક, શંખપાલક,^૧ અને સુહસ્તી મૃદપતિ.

૧. આ નામો વધા હપર જણાવેલ આશ્વિક આવકોનાં નામોમાંનાં ધણાં ગણતાં આવે છે. પા. ૫૬૪.

તેઓ એક વા- એકઠા એસી વાતો કરતા હતા તે વખતે તેમને યજુ કે, શ્રમણુ જાતપુત્ર (મહાવીર) પાસે અસ્તિકાયો^૧ ઉપદેશે છે તેમા ધર્માન્તિકાય, અધર્માન્તિકાય, આકાશાન્તિકાય અને પુદ્ગલાન્તિકાય એ અશ્વકાય છે, અને હવાન્તિકાય એ હવકાય છે વળી ધર્મં અધર્મં આકાશં અને હવં એ ચાગ અન્તિકાયો અરૂપી છે, અને પુદ્ગલાન્તિકાય રૂપી ઠ આ બધુ કેમ માની શકાય ?

તે અરમામા જ ભગવાન મહાવીર કરતા કરતા ગાજગૃહમા આની પહાંચ્યા અને ગુણુશિવ ચૈત્યમા કીતર્યા એક વખત મહાનીગ્ના મેટા શિષ્ય ગૌતમગોત્રી ઇંદ્રજાતિ ગાજગૃહમા ભિક્ષા માગી પાગ કરતા હતા, ત્યારે પેલા અન્યનીચિંદ્રાએ તેમને બોધારીને પોતાના અભિપ્રાય તેમની આગળ વ્યક્ત કર્યો ત્યારે ગૌતમે તેમને કહ્યું, “હે દેવાનુપ્રિયો” અમે વિઘ્નમાન વસ્તુને અવિઘ્નમાન નથી કહેતા અને અવિઘ્નમાનને વિઘ્નમાન નથી કહેતા અમે નો અન્તિભાવને જ અન્તિ કહીએ છીએ અને નાન્તિભાવને નારિત કહીએ છીએ માટે હે દેવાનુપ્રિયો !” જાન વડે તમે નયમેવ એ અર્થનો વિચાર કરો” આમ કહી ગૌતમ ચાલ્યા ગયા.

ત્યાર પછી એક વખત મહાવીર ભગવાન ધણી માણસોને ધર્મકથા મળાવતા હતા, ત્યારે કબોદારી ત્યા આ-યો તેને આ-યો જાણી ભગવાને તેને પૂર્વે બ્રાજ્ઞાનો સાથે મળીને અગ્નિકાન્દના મિદ્ધાન નિષે તેણે કરેલો વિચાર કહી મળાવ્યો અને તેને પૂછ્યું કે, એ વાત યથાર્થ છે કે

કેમ ! ત્યારે કાશોદાસીએ તેની લા પાડી. પછી ભગવાને તેને કહ્યું કે, હે કાશોદાસિ ! એ વાત મૂલ છે, હું પાંચ અગ્નિકાવચો સિદ્ધાંત ઉપદેશું છું.

ત્યારે કાશોદાસીએ તેમને કહ્યું, 'હે ભગવન્ ! એ અરૂપી અણ્વકાય, ધર્મસ્તિકાય, અધર્મસ્તિકાય, અને આકાશસ્તિકાયમાં બેસવા-ઝૂવા-આઘોટવાને કોઈ શક્તિમાન છે ?'

મ૦—ના; પરંતુ હે કાશોદાસિ ! એક રૂપી અણ્વકાય પુદ્ગલાસ્તિકાયમાં બેસવા-ઝૂવા-આઘોટવાને કોઈ પણ શક્તિમાન છે.

કા૦—હે ભગવન્ ! એ રૂપી અણ્વકાય પુદ્ગલાસ્તિકાયને ઝૂવાનાં અશુભ ફલસક્તિ પાપકર્મો લાગે ?

મ૦—ના કાશોદાસિ ! પરંતુ અરૂપી અણ્વકાયને ફલ સક્તિ કર્મો લાગે.

અહીં કાશોદાસી બોધ પામ્યો, અને તેણે ભગવાન પાસે રક્તંત્રી પેઠે પ્રવળ્યા સ્વીકારી.

—શતક ૭, ઉદ્દેશ ૧૦

૧૩

એકસાથે બે ક્રિયા ન હોય

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! અન્યનીચિકા એમ કહે છે કે, એક અણ્વ એક સમયે બે ક્રિયાઓ કરે છે : એવીપરિણી અને

૧. આ પ્રમાણે શંકા પૂછવા આવનારને તેની શંકા કહેતા પહેલાં દિવ્યજ્ઞાનથી બહુી સર્થ કહી બતાવવાની અને શંકા કરનારમાં ફક્ત કરતાં ચમત્કારથી વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરાવવાની હકીકત આ પ્રશ્નમાં ઠેર ઠેર આવે છે.

માંપરાયિયા. જ્યારે તે ઐર્વાપયિયા કરે છે, ત્યારે માંપરાયિયા કરે છે, અને જ્યારે માંપરાયિયા કરે છે ત્યારે ઐર્વાપયિયા કરે છે. તથા ઐર્વાપયિયા કરવાથી માંપરાયિયા કરે છે, અને માંપરાયિયા કરવાથી ઐર્વાપયિયા કરે છે. દે ભગવન્! ને એ પ્રમાણે કેવી રીતે હોય?

‘મં—હે ઓતમ! તેઓનું એ કહેવું ખોટું છે. હું એ પ્રમાણે કહું છું કે. એક શ્વ એક મમ્મે એક ક્રિયા જ કરે છે.’

— શતક ૧, ઉદ્દે ૧૦

૧. કારણ કે ઐર્વાપયિયાનું કારણ ક્ષાય વિનાની રિયતિ છે. અને માંપરાયિયાનું કારણ ક્ષાયવાળી રિયતિ છે માટે તે બંને પરસ્પર વિરુદ્ધ ક્રિયાની કલ્પતિ એક જ કાળે કેવી રીતે હોઈ શકે? — દીક્ષા.

આગળ (ખા. ૪૭૧) ઉપર ‘એક કાળે એક શ્વ બે આયુધ્ય ઉપાઈ શકે છે’ એવું માનનારાનો મત જણાવ્યો છે. તે મત અને આ મતને બહુ અંતર હોય એમ જણાવ્યું નથી. કારણ કે, એક કાળે બે આયુધ્ય ઉપાઈવાનું માનનારે પણ એક કાળે બે ક્રિયા કરવાનું માનવું એઈએ. વિશેષાંવયકસૂત્રમાં (ખા. ૨૪૨૪-૫) મંત્ર નામના આચાર્ય તથા તેમના સામે કાંડે રહેનારા ધનગુપ્ત નામના ગુરુની કથા છે. મંત્ર એક વખત ગુરુને વંદન કરવા આજ્ઞતા નહીં પાર કરતા હતા; તે વખતે ઉપર તાપથી તેમના ટાલિયા માથાને તાપ લાગતો હતો. અને નીચે પગ પાણીમાં હોવાથી ઠંડક લાગતી હતી. તેથી તેમણે એક કાળે બે ક્રિયાના અનુભવનો સિદ્ધાંત કાઢ્યો પછી મણિનામ નામના મહાવીરના અનુયાયી નામે તેમને કરીને મારી નાખવાનો ધમ્મો આપી, ત્યારે તે ઉપદેશ આપવાનું તેમણે છાડ્યું!

૧

ખગોળ

૧૪ સૂર્ય

૧

ગૌં—હે ભગવન! જોડશે દૂરથી જિગતો સૂર્ય શીઘ્ર નજરે પડે છે, તેટલે જ દૂરથી આથમતો સૂર્ય પણ શીઘ્ર નજરે જોવાય છે?

મં—હા ગૌતમ!

ગૌં—હે ભગવન! જિગતો સૂર્ય પોતાના તાપ દ્વારા જોડલા ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે, તેટલા જ ક્ષેત્રને આથમતો સૂર્ય પણ પ્રકાશિત કરે છે?

મં—હા ગૌતમ!

ગૌં—હે ભગવન! સૂર્ય જે ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે, તે ક્ષેત્ર સૂર્યથી સ્પર્શાયેલું હોય છે કે અસ્પર્શાયેલું?

મં—હે ગૌતમ! સ્પર્શાયેલું હોય છે.

—શ્લોક ૧, ઉદે. ૬

૨

ચંપા નગરીમાં પર્ણભદ્ર ચૈત્યમાં મહાવીર ભગવાન
જિતયાં હતા, સારનો પ્રસંગ છે.

ગૌં—હે ભગવન! જંજુડીપમાં સૂર્યો ઈશાનખૂણામાંથી
જિગીને અગ્નિખૂણામાં આયમે છે, અગ્નિખૂણામાં જિગીને
નૈર્ઋત્યખૂણામાં આયમે છે, નૈર્ઋત્યખૂણામાં જિગીને વાયવ્ય-
ખૂણામાં આયમે છે, અને વાયવ્યખૂણામાં જિગીને ઈશાન-
ખૂણામાં આયમે છે?

મં—હા ગૌતમ! એ જ પ્રમાણે ચંદ્રનું પણ જાણવું.
વિવરણ: જૈન માન્યતા અન્ય માન્યતાઓ કરતાં
જુદી છે. ‘એક જ સૂર્ય પશ્ચિમ તરફના દરિયામાં પેસી,
પાતાળમાં જઈને ફરી પૂર્વ તરફના સમુદ્ર ઉપર જિગે છે,’
એમ જૈનો નથી માનતા. તેઓની માન્યતા મુજબ યાળી
જેવા જંજુડીપના મધ્યમાં મેરુ છે. તેની આસપાસ
મૃત્યુંચંદ્રાદિ કયાં કરે છે. એક અહોરાત્રનાં ૩૦ મુહૂર્તમાં
સૂર્ય વગેરે મેરુ પર્વતની આસપાસનું માત્ર અર્ધું જ
વર્તુળ ફરી શકે છે. જેથી ભરતવર્ષમાં ગણ ન્યારે પૂરા
થાય, ત્યારે જે સૂર્ય આગલે દિવસે પ્રકાશ્યો હતો, તે મેરુ
પર્વતની વાયવ્ય દિશાએ આવી શકે. તેથી તે સમયે
ભરતવર્ષની પૂર્વમાં જે સૂર્ય જિગે છે, તે આમલી સંધ્યાએ
આયમેલો સૂર્ય ન હોઈ શકે, પણ તેનાથી બીજો જ સૂર્ય
હોઈ શકે. ત્રીજો દિવસે સવારે પાછો પહેલા દિવસનો સૂર્ય
તે દરમિયાન આપનેથી દિશાએ આવી પહોંચીને જિગે છે. અને
એ વ્યવસ્થા નિરંતર ચાલ્યાં કરે છે. આથી જૈનો જંજુડીપમાં
જે ચંદ્ર, જે સૂર્ય એ પ્રમાણે બધું બેવડું માને છે.

બરતવર્ષમાં. તો એક કાળે એમાંથી એકેક જ દેખાય છે. પણ બંને અત્યંત સમાન હોવાથી દેખાવમાં કશો ભેદ પડતો નથી.

જંબુદ્વીપ ઉપર જેટલા જ્યોતિષ્કો છે, તેથી બીજા દ્વીપો અને સમુદ્રો ઉપર સ્વાભાવિક રીતે જ વધારે હોય છે. કારણ કે તે મેરુથી બહુ દૂર આવેલા છે. એમ લગભગ-સમુદ્રમાં જેનો ચાર સૂર્ય માને છે, ધાતકાખંડમાં ૧૨, કાસોદધિમાં ૪૨, અને અર્ધા પૃથ્વરદ્વીપમાં ૭૨. એ રીતે મનુષ્યલોકમાં સૌ મળીને ૧૩૨ સૂર્ય તથા ૧૩૨ ચંદ્ર છે.

જોકે સૂર્ય બધી દિશાઓમાં ગોળ ફરે છે, તો પણ તેનો પ્રકાશ મર્યાદિત છે. તેથી જેટલી હદ સુધી સૂર્યનેક પ્રકાશ જેટલો વખત પહોંચે, તેટલી હદમાં તેટલો વખત દિવસ કહેવાય છે. અને બાકીનામાં રાત્રી કહેવાય છે. વળી જગતમાં બે સૂર્યની હાજરી હોવાથી એક જ વખતે બે દિશામાં દિવસ હોય, અને બે દિશામાં રાત્રી હોય.

ગૌ.—હો ભગવન્ ! ત્યારે જંબુદ્વીપના દક્ષિણ તરફના બાગમાં દિવસ હોય છે, ત્યારે ઉત્તર તરફના બાગમાં પણ દિવસ હોય છે, અને તે વખતે મેરુની પૂર્વ પશ્ચિમે રાત્રી હોય છે ?

મ.—હા ગૌતમ ! તે પ્રમાણે પૂર્વપશ્ચિમમાં દિવસ હોય, ત્યારે ઉત્તરદક્ષિણે રાત્રી હોય.

વળી, મોટામાં મોટો દિવસ અઠાર મુહૂર્તનો અને નાનામાં નાની રાત્રી આર મુહૂર્તની હોય છે. જે કમ પ્રમાણે દિવસનું માપ ઓછું થાય, તે કમ પ્રમાણે રાત્રીનું માપ

વધતું જાય. એમ બાર મુહૂર્તનો નાનામાં નાનો દિવસ
અને ૧૮ મુહૂર્તની મોટામાં મોટી રાત્રી થાય.^૧

—ગતક ૫, ઉદ્દે. ૧

૩

ગૌ.—હે ભગવન્ ! જંબુદ્વીપમાં બે સૂર્યો જિગવાને
મમથે દૂર છતાં પામે દેખાય છે, મધ્યાહ્ન મમથે પામે
છતાં દૂર દેખાય છે, અને આયમવાને મમથે દૂર છતાં પામે
દેખાય છે ?

મ.—હા ગૌતમ !

ગૌ.—હે ભગવન્ ! જંબુદ્વીપમાં બે સૂર્યો જિગવાને
મમથે, મધ્યાહ્ન મમથે અને આયમવાને મમથે જિગવામાં
નગળ્યા છે ?

મ.—હા ગૌતમ !

ગૌ.—હે ભગવન્ ! તો પછી જિગવાને અને આયમવાને
મમથે તે પાસે કેમ દેખાય છે, અને મધ્યાહ્ન મમથે દૂર
કેમ દેખાય છે ?

મ.—હે ગૌતમ ! નેજના પ્રતિધાતથી તેમ બને છે.

૧. દીક્ષામાં જંબુદ્વીપમાં પ્રમાણે સૂર્યનાં બધા મળી ૧૮૪
મડળ છે. તેમાં ત્યાં સૌથી અંદરના મડળમાં સૂર્ય હોય
ત્યાં ૧૮ મુહૂર્તનો સૌથી મોટો દિવસ હોય અને ત્યાં સૌથી
બહારના મડળમાં સૂર્ય હોય, ત્યાં નાનામાં નાનો ૧૧ મુહૂર્તનો
દિવસ હોય રાત્રી અને દિવસનાં બધાં મળી ૩૦ મુહૂર્ત માટે
દિવસ વધે તેમ રાત્રી ઘટે; અને રાત્રી વધે ત્યાં દિવસ ઘટે.
કારણ કે ૩૩ ૩૦ મુહૂર્ત થવાં જોઈએ.

ગૌં—હે ભગવન્ ! જંભુદ્વીપમાં મૂર્ધ કેટલું ક્ષેત્ર ક્રિયં તપાવે છે, કેટલું નીચે તપાવે છે, અને કેટલું તીરછું તપાવે છે ?

મં—હે ગૌતમ ! સૌ યોજન ઊંચેનું, અદારસૌ યોજન નીચેનું, અને મુડતાલીસ હજાર ગસં ત્રેસઃ યોજન તથા એક યોજનના સાઠિયા એકવીસ ભાગ જેટલું તીરછું ક્ષેત્ર તપાવે છે.

ગૌં—હે ભગવન્ ! માનુષોત્તર પર્વતની અંદર જે ચંદ્રો, સૂર્યો, મહમણુ, નક્ષત્ર અને તારાણ પદ્ધતિ છે, તે શું (કક્ષપ-સ્વર્ગથી પણ) ઉપર આવેલા છે, કક્ષ્પમાં આવેલા છે, સામાન્ય વિમાનોમાં આવેલા છે, ન્યોતિશ્ચકની મંડલગતિના ક્ષેત્રમાં આવેલા છે, ન્યોતિશ્ચકના સ્થિતિક્ષેત્રમાં આવેલા છે, ગતિમાં પ્રીતિવાળા છે, તથા અતિયુક્ત છે ?

મં—હે ગૌતમ ! તેઓ કક્ષ્પની ઉપર, કક્ષ્પમાં કે વિમાનોમાં નથી આવેલા, પણ ન્યોતિશ્ચકની મંડલગતિના ક્ષેત્રમાં આવેલા છે, તથા ગતિમાં પ્રીતિવાળા તથા ગતિયુક્ત છે. પરંતુ માનુષક્ષેત્રની ગહાર જે ચંદ્રાદિ છે, તેઓ ગતિ વિનાના છે.

—શ્લોક ૮, ઉદ્દે ૮

૪

એક વખત ભગવંત ગૌતમે તુરતનો ઊગ્રેશ્વર અને જ્ઞાનમણના પુષ્પના પુંજ જેવો રાતો બાલસૂર્ય જોયો. તે

૧. જે ન્યોતિશ્ચક સ્થિર રહે છે, મંડલગતિ કરતા નથી. તેમના ક્ષેત્રમાં.

જોઈને તે મહાવીર ભગવાન પાસે આવીને પૂછવા લાગ્યા,
'હે ભગવન! સૂર્ય એ શું છે? અને હે ભગવન! સૂર્યનો
અર્થ શો છે?'

મં—હે ગૌતમ! સૂર્ય એ શુભ પદાર્થ છે, અને
સૂર્યનો અર્થ પણ શુભ છે.^૧

—સતક ૧૪, ઉદે૦ ૯

૨. ચંદ્ર

રાજગૃહ નગરમાં ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે : હે ભગવન!
જંભુદ્વીપમાં કેટલા ચંદ્રોએ પ્રકાશ કર્યો, કેટલા પ્રકાશ કરે
છે, અને કેટલા પ્રકાશ કરશે?

મં—હે ગૌતમ! જંભુદ્વીપમાં એ ચંદ્રે પ્રકાશ કર્યો
છે, કરે છે, અને કરશે; તે જ પ્રમાણે સૂર્ય પણ એ
સમજવા. એકેક ચંદ્ર તથા સૂર્યનો પરિવાર ૮૮ ગ્રહ, ૨૮
નક્ષત્ર, અને ૬૬૯૭૫ ઉપર ૧૪ મીંડાં એટલા તારાઓ છે.

—સતક ૯, ઉદે૦ ૨

૩. ચંદ્રવંશ

ગૌં—હે ભગવન! ધણા માણસો પરસ્પર એમ કહે
છે કે, રાહુ ચંદ્રને ગ્રસે છે. હે ભગવન! એમ કેમ હોય?

૧. આનો શો અર્થ થશે? દીકાકાર જણાવે છે કે, સૂર્ય
વિમાનમાં આવેલા પૃથ્વીકાચિકોની આતપ નામની પુરય
પ્રકૃતિના હૃદયમાં રહેલ હોવાથી સૂર્યવસ્તુ શુભસ્વરૂપી છે; વળી
લોકોમાં પણ તે પ્રસસ્ત જ મનાય છે; તથા જ્યોતિષકોનો તે
દ્રઢ છે. સૂર્યનો અર્થ : સૂર એટલે કે ક્ષમાવીર, તપવીર,
દાનવીર, સંત્રામવીર ઇત્યાદિ વીરો પ્રત્યે હિતકારક તે સૂર્ય.

મં—હે ગૌતમ ! એ શ્લોકો જે કહે છે, તે અસત્ય કહે છે. હું તો આ પ્રમાણે કહું છું : રાહુ મહા ઋદ્ધિવાળો, મહા સુખવાળો, ઉત્તમ વસ્ત્રો, ઉત્તમ માલા, ઉત્તમ સુગંધ અને ઉત્તમ આભૂષણ ધારણ કરનાર દેવ છે. તે રાહુ દેવનાં મંત્ર નામો કહ્યાં છે : સંગાટક, જટિલક, ક્ષત્રક, ખર, દુર્દુર, મકર, મત્સ્ય, કમ્બપ અને કૃષ્ણસર્પ. તે રાહુદેવનાં વિમાનો પાંચ વર્ણવાળાં છે : કાળાં, લીલાં, લાલ, પીળાં અને શુક્લ. તેમાં રાહુનું જે કાળું વિમાન છે, તે કાળજાના જેવા વર્ણવાળું છે. જે લીલું વિમાન છે, તે કાચા તુંગાના વર્ણ જેવું છે. જે લાલ વર્ણનું વિમાન છે, તે મજ્જાના વર્ણ જેવું છે. જે પીળું વિમાન છે, તે હળદરના વર્ણ જેવું છે. અને જે ધોળું વિમાન છે, તે રાજના દગલાના વર્ણ જેવું છે. જ્યારે આવતો કે જતો, વિવિધ રૂપ ધારણ કરતો કે કામક્રીડા કરતો રાહુ પૂર્વમાં રહેલા ચંદ્રના પ્રકાશને આવરીને પશ્ચિમ તરફ જાય, ત્યારે ચંદ્ર પૂર્વમાં દેખાય છે અને રાહુ પશ્ચિમમાં દેખાય છે. એ પ્રમાણે અન્ય દિશાઓનું પણ જાણવું.

પરંતુ જ્યારે આવતો કે જતો, વિવિધ રૂપ ધારણ કરતો કે કામક્રીડા કરતો રાહુ ચંદ્રની જ્યોત્સ્નાનું આવરણ કરતો કરતો રિયતિ કરે છે, ત્યારે મનુષ્યલોકમાં મનુષ્યો કહે છે કે, 'રાહુ ચંદ્રને ગ્રસે છે.' એ પ્રમાણે જ્યારે રાહુ આવતો કે જતો, ચંદ્રના પ્રકાશને આવરીને પાસે ધર્મની નીકળી જાય, ત્યારે મનુષ્યલોકમાં મનુષ્યો કહે છે કે, 'ચંદ્રે રાહુની કુક્ષિ ભેદી,' અર્થાત્ રાહુની કુક્ષિમાં પ્રવેશ કર્યો. એ પ્રમાણે જ્યારે રાહુ ચંદ્રની ક્ષેત્રાને ઢાંકીને પાછો વળે,

ગૌં—હે ભગવન! શાથી ચંદ્રને ‘સૂરી’—સૂરી—
એ પ્રમાણે કહે છે?

મં—હે ગૌતમ! ન્યોતિષ્ઠના ઇંદ્ર અને ન્યોતિષ્ઠના
રાજા ચંદ્રના સૃષ્ટાંક વિમાનમાં મનોહર દેવો, મનોહર
દેવીઓ, મનોહર આસન, સયન, સ્તંભ તથા મુંદર પાત્ર
અગેરે ઉપકરણો છે; તથા ચંદ્ર પોતે પણ સૌમ્ય, કાંત,
શુભગ, પ્રિયદર્શન, અને સુરૂપ છે. તે માટે ચંદ્ર ‘સૂરી’—
સૂરી—શોભાસહિત કહેવાય છે.

ગૌં—હે ભગવન! શા હેતુથી સૂર્યને આદિત્ય
(આદિમાં થયેલો) એમ કહેવાય છે?

મં—હે ગૌતમ! સમયો, આવલિકાઓથી માંડીને
ઉત્સર્પિણીઓ અને અવસર્પિણીઓનો આદિભૂત—કારણ—
સૂર્ય છે, માટે આદિત્ય આદિમાં થનાર કહેવાય છે. [અર્થાત્
કાલના સમય, આવલિકા, આદિ બેઠો સૂર્યની અપેક્ષાએ
થાય છે, માટે સૂર્ય અહોરાત્રાદિ કાલનો આદિભૂત હોવાથી
આદિત્ય કહેવાય છે.]

—શતક ૧૨, ઉકં ૬

૪. અજવાળું-અંધારું

ગૌં—હે ભગવન! દિવસે અજવાળું અને રાત્રીએ
અંધારું શાથી હોય છે?

મં—હે ગૌતમ! દિવસે સારાં પુદ્ગલો હોય છે અને
સારાં પુદ્ગલપરિણામ હોય છે. તથા રાત્રિમાં અશુભ
પુદ્ગલો હોય છે અને અશુભ પુદ્ગલ-પરિણામ હોય છે.
તેથી તેમ થાય છે.

ત્યારે મનુષ્યસૌકર્માં મનુષ્યો કહે છે કે, 'રાહુએ ચંદ્રને વધ્યો.'
એ પ્રમાણે ત્યારે રાહુ ચંદ્રના પ્રકાશને ચારે દિશાએ આપરીને
રહે, ત્યારે મનુષ્યો કહે છે કે, 'રાહુએ ચંદ્રને ગ્રસ્યો.'

ગૌ—હે ભગવન્ ! રાહુ કેટલા પ્રકારના કલ્પા છે ?

મં—હે ગૌતમ ! રાહુ બે પ્રકારના કલ્પા છે : કુવર
(નિત્યરાહુ) અને પર્વરાહુ. તેમાં જે કુવરરાહુ છે, તે કૃષ્ણ-
પક્ષના પડવાથી માંડીને (પ્રતિદિવસ) પોતાના પંદરમા ભાગ
પડે ચંદ્રબિંબના પંદરમા ભાગને ઢાંકતો રહે છે : પડવાને
દિવસે પ્રથમ ભાગને ઢાંકે છે, બીજાને દિવસે બીજા ભાગને
.....એમ અમાવાસ્યાને દિવસે ચંદ્રના પંદરમા ભાગને ઢાંકે
છે, અને કૃષ્ણપક્ષને છેલ્લે સમયે ચંદ્ર સૂર્યા આગ્રાહિત
થાય છે. પછી શુક્લપક્ષના પડવાથી માંડીને દરરોજ ગરુ
ચંદ્રની સેસ્યાના પંદરમા ભાગને વધુ ને વધુ દેખાડતો જાય
છે, અને શુક્લપક્ષને છેવટને સમયે ચંદ્ર રાહુથી સૂર્યા
મુક્ત હોય છે. પર્વરાહુ તો ઓછામાં ઓછા છ માસે
ચંદ્રને કે સૂર્યને ઢાંકે છે, અને વધારેમાં વધારે ૪૦ માસે
ચંદ્રને અને વધારેમાં વધારે અડતાલીસ વર્ષે સૂર્યને ઢાંકે છે.^૧

૧. શીક્રમાથી : મંકા — ચંદ્રનું વિમાન તો ૫-૬૧ ભાગ
ઓછું એવું એક યોજન છે; ત્યારે રાહુનું વિમાન મહાવિમાન
હોવાથી, અર્ધું યોજન છે. તો પછી પોતાનાથી મોટા એવા ચંદ્ર
વિમાનને રાહુનું વિમાન આખું થી રીતે ઢાંકે ? સમા—મહા-
વિમાનનું માપ એવું યોજન જણાવ્યું છે, તે તો સામાન્યતઃ
જણાવ્યું છે. એટલે રાહુનું વિમાન મોટું પણ હોઈ રહે. બીજા
એમ પણ કહે છે કે, રાહુનું વિમાન તો નાનું જ છે, પણ એનાં
અધારા કિરણોનું જળ મોટું હોય છે.

ગૌં—હે ભગવન! સાથી ચંદ્રને 'સંસી'—સશ્વી—
એ પ્રભાણે કંડ છે ?

મં—હે ગૌતમ ! જ્યોતિષકના ઇદ્ર અને જ્યોતિષકના
રાગ્ન ચંદ્રના મૃગાંક વિમાનમાં મનોહર, દેવો, મનોહર
ફીઓ, મનોહર આસન, શયન, સ્તંભ તથા મુંદર પાત્ર
પદ્મજેર ઉપકરણો છે; તથા ચંદ્ર પોતે પણ સૌમ્ય, કાંત,
સુભગ, પ્રિયદર્શન, અને મુરૂપ છે. તે માટે ચંદ્ર 'સસી'—
સશ્વી—શોભાસહિત કહેવાય છે.

ગૌં—હે ભગવન! આ દેવુથી સૂર્યને આદિત્ય
(આદિમાં થયેલો) એમ કહેવાય છે ?

મં—હે ગૌતમ! સમયો, આવલિકાઓથી માંડીને
ઉત્સર્પિણીઓ અને આવસર્પિણીઓનો આદિભૂત—કારણ—
મૂર્ધ છે, માટે આદિત્ય આદિમાં થનાર કહેવાય છે. [અર્થાત્
કાલના સમય, આવલિકા, આદિ ભેદો સૂર્યની અપેક્ષાએ
થાય છે, માટે સૂર્ય અહોરાત્રાદિ કાલનો આદિભૂત હોવાથી
આદિત્ય કહેવાય છે.]

—શતક ૧૨, ઉદેવ ૬

૪. અજવાણુ-અંધારું

ગૌં—હે ભગવન! દિવસે અજવાણુ અને રાત્રીએ
અંધારું સાથી હોય છે ?

મં—હે ગૌતમ! દિવસે સારાં પુદ્ગલો હોય છે અને
સારાં પુદ્ગલપરિણામ હોય છે. તથા રાત્રિમાં અશુભ
પુદ્ગલો હોય છે અને અશુભ પુદ્ગલ-પરિણામ હોય છે.
તેથી નેમ થાય છે.

ગૌં—હે ભગવન! નૈરયિકોને પ્રકાશ હોય છે કે અંધકાર ?

મં—હે ગૌતમ! અંધકાર હોય છે. કારણ કે નૈરયિકોને^૧ અશુભ પુદ્ગલ તથા અશુભ પુદ્ગલપરિણામ છે.

ગૌં—હે ભગવન! અમુરકુમારોને પ્રકાશ છે કે અંધકાર ?

મં—હે ગૌતમ! પ્રકાશ હોય છે કારણ કે તેઓને શુભપુદ્ગલો છે અને શુભ પુદ્ગલપરિણામ છે. એ પ્રમાણે ન્તનિતકુમારો મુધી જાયું.

પૃથ્વીકામિકથી માંડીને ત્રેઇદ્રિય મુધીના જીવોને નૈરયિકો જેવા જાયું.^૨

ચતુરિન્દ્રિયોને પ્રકાશ પણ હોય છે.^૩ કારણ કે તેમને શુભ અને અશુભ પુદ્ગલ હોય છે તથા શુભ અને અશુભ પુદ્ગલ પરિણામ હોય છે. તે પ્રમાણે મનુષ્યો મુધી જાયું.

૧. જોરથે કે તેઓના ક્ષેત્રમાં.

૨. તેઓ આ ક્ષેત્રમાં પણ છે, અને અહીં સૂર્યનાં કિરણ વગેરેનો સંબંધ પણ છે, છતાં તેઓને અંધકાર કહ્યો તેનું કારણ એ છે કે, તેઓને નેત્ર દ્વિય નથી. માટે તેઓ વસ્તુ શુભ પુદ્ગલનું કાર્ય ન થઈ હોવાથી તેઓને અપેક્ષી અશુભ પુદ્ગલો કહે છે.

૩. ચતુરિન્દ્રિય જીવોને આંખ હોવાને લીધે રવિકિરણાદિનો અદ્ભાવ હોય ત્યારે દૃશ્ય પદાર્થના જ્ઞાનમાં હેતુ હોવાથી શુભ પુદ્ગલો કહ્યાં છે, અને રવિકિરણાદિનો સંસર્ગ ન હોય ત્યાં પદાર્થજ્ઞાનનાં અજ્ઞાનક હોવાથી અશુભ પુદ્ગલો કહ્યાં છે.

સેવું. જેમ અસુરકુમારો કહ્યા, તેમ વાનઘ્યંતર, જ્યોતિષિક અને વૈમાનિક માટે જાણવું.

—સતક ૫, ઉદ્દેશ ૯

૫. તમસ્કાય

તમસુ - અધારાં પુદ્ગલો - નો કાય - એટલે રાશિ તે તમસ્કાય. આ શ્લોકમાં આવેલો એક ખાસ તમસ્કાય અહીં વિવક્ષિત છે. તે તમસ્કાય કાં તો પૃથ્વીકાય હોઈ શકે કે અધ્યાય હોઈ શકે. કારણ કે એ એ કાયો સિવાયનો કોઈ તમસ્કાય જોવા હોઈ શકે નહીં. તેમાં શંકા છે :

ગૌં—હે ભગવન્! આ તમસ્કાય પૃથ્વીતમસ્કાય છે કે પાણીતમસ્કાય છે ?

અં—હે ગૌતમ! તે પાણી-તમસ્કાય છે. કારણ કે કેટલાક મણિ વગેરે જોવા પૃથ્વીકાય તો પ્રકાશિત પણ હોય છે; પરંતુ પાણીતમસ્કાય તો અધારો જ હોય.

ગૌં—હે ભગવન્! એ તમસ્કાય ક્યાંથી શરૂ થયો છે અને તેનો અંત ક્યાં છે ?

અં—હે ગૌતમ! જંજીરોપની બહાર તીરછે અસંખ્ય દ્વીપો અને સમુદ્રો ઓળંગ્યા પછી અરુણવરદ્વીપ આવે છે. તે દ્વીપની બહારની વેદિકાના અંતથી અરુણોદય સમુદ્રમાં ૪૨ હજાર યોજન દૂર જઈએ, ત્યારે ઉપરિનન જલાંત આવે છે. ત્યાંથી એક પ્રદેશની ઓળીએ તમસ્કાય શરૂ થાય છે. ત્યાંથી શરૂ થઈ તે ૧૭૨૧ યોજન ઊંચો જઈ, ત્યાંથી પાછો તીરછો વિસ્તાર પામીને સૌધર્મ,

૧. એટલે કે સમગ્રિત્તિપલ્લે નહિ કે એક પ્રદેશવાળા ઓળીએ.—દીક્ષા.

ઈશાન, મમતકુમાર, અને માહેન્દ્ર એ ચારે કહ્યોને પણ આચાર્યાદીને જિંએ પણ અલ્પશોક કલ્પમાં શિષ્ટિમાનના પ્રભરે સુધી તે પહોંચ્યો છે.

તેનો આકાર નીચેની બાજુ કાડિયાના નીચેના ભાગ જેવો છે; અને ઉપર ફૂકડાના પાંજરા જેવો છે. કાઈ દેવ આ જાણુકીપને ત્રણ ચપટી વાગતાંમાં ૨૧ વાર ૬મી આવે. તેવો દેવ પણ છ મહિના ચાલે છતાં તેના સંખ્યેય વિનૃત ભાગને તો પડેંચે, પણ અસંખ્યેય વિનૃત ભાગને તો ન પડેંચે.^૧ તે તમસ્કાયમાં ગામ, ઘર કે સંનિવેશ્યાદિ કાંઈ નથી. માત્ર તેમાં મેઘપુદ્ગલો એકલાં યવાથી મોટા મેઘ ઉત્પન્ન થાય છે, અને વરસે છે. તે પણ દેવ, અમુર અથવા નાગને કારણે થાય છે. તેમાં જે સ્થૂલ ગર્જના અને વીજળી છે. તે પણ દેવ, અમુર અથવા નાગને કારણે જ છે.^૨ તમસ્કાયમાં સ્થૂલ પૃથ્વી અને અગ્નિની રૂપાતી નથી હોતી પણ જે બાદર (સ્થૂલ) પૃથ્વી અને બાદર અગ્નિ નિમ્ન-ગતિમાં વર્તતા હોય છે, તેઓ જ ત્યાં હોઈ શકે છે. ચંદ્ર, સૂર્ય, મહા, નક્ષત્ર અને તારાઓ તમસ્કાયમાં નથી. પણ તેને પડે છે. તેમની પ્રજા તમસ્કાયમાં જન્મ છે ખરી, પણ શિવટી પોને જ અધારાપ થઈ જાય છે. તે તમસ્કાયનો

૧. આ બે ભાગોનું કારણ, તેનો કાડિયા જેવો વધતી, વિનૃતતાવાળો આકાર છે.

૨. એટલે કે અહીં સ્થૂલ વીજળી સખ્દથી તેજસકલિકો ન સમજવા; નારણકે અહીં તેઓનો નિવેધ કરવાનો છે. પણ દેવનો પ્રભાવથી રૂપેન્ન કહેવાં, બારવર પુદ્ગલોને અહીં સ્થૂલ તેજસે સમજવાનાં છે.

પણ એટલો કાળો, ગંભીર, ફેંચાટાં ઝિભાં કરનાર તથા અધંકાર છે, કે તેને કોઈને જ કેટલાક દેવો પણ ક્ષોભ પામે. અને કદાચ કોઈ દેવ તેમાં પ્રવેશ કરે તોય પણ તે શરીરની ત્વરાથી અને મનની ત્વરાથી તેને ગલદી છિલ્લાંધી ગળ. તે તમરકાષનાં તેર નામ છે: તમ, તમરકાષ, અધંકાર, મહાધંકાર, ક્ષોઠતમિસ્ર, દેવાધંકાર, દેવતમિસ્ર, દેવારબ્ધ, દેવઅ્ધ, દેવપરિધ, દેવપ્રતિક્ષોભ અને અરુણોદક સમુદ્ર.

ગૌ—હે ભગવન! તમરકાષ પૃથ્વીનો પરિણામ છે, પાણીનો પારણામ છે, શુવનો પરિણામ છે કે પુદ્ગલનો પારણામ છે?

મં—હે ગૌતમ! તે પાણીનો પણ પરિણામ છે, શુવનો પણ પરિણામ છે અને પુદ્ગલનો પણ પરિણામ છે.^૧ પણ પૃથ્વીનો પારણામ નથી. તે તમરકાષમાં સર્વ પ્રાણો, જૂતો, શુવો અને સત્ત્વો સ્થૂલ વાયુ, સ્થૂલ વનસ્પતિ અને ત્રસ-પાણી અનેક વાર અથવા અનંત વાર પૂર્વે ઉત્પન્ન થયાં છે, પણ સ્થૂલ પૃથ્વીકામિકપણે અને સ્થૂલ અમિકામિકપણે નથી થયાં.

—શતક ૧, ઉદે૦ ૫

૬. કૃષ્ણરાજિ

કૃષ્ણરાજિ એટલે કાળાં પુદ્ગલોની રેખા. તેથી આ કૃષ્ણરાજિઓ છે.^૨ ઉપર સનાકુમાર-માહેન્દ્ર કલ્પમાં અને

૧. પાણી એ શુવ અને પુદ્ગલના પરિણામરૂપ જ છે.

૨. આ આખો વિગ્રાજ તમરકાષ જેવો ક્ષોભથી તેમાંથી પ્રત્યાંતરો દૂર કર્યા છે.

નીચે સ્ત્રવ્યોક પ્રમા (અ)રિષ્ટ નિમાનના પ્રસ્તુતમાં ૧ આવેલી છે ત જોમક મે પૂર્વમાં એ પશ્ચિમમાં મે દક્ષિણમાં અને એ ઉત્તરમાં તેમાં પૂર્વ અન્યતઃ કૃષ્ણરાજિ દક્ષિણ માલ્ય કૃષ્ણગણિને પ્રગેલી છે, દક્ષિણ અન્યતઃ ગણિ પશ્ચિમ-આલ્યને પ્રગેલી છે પશ્ચિમ-અન્યતઃ રાજિ ઉત્તર-આલ્યને પ્રગેલી છે અને ઉત્તર અન્યતઃ રાજિ પૂર્વ માલ્યને પ્રગેલી ઈ પૂર્વની અને પશ્ચિમની મે બાલ્ય ગણિઓ પ્રખૂણી ઈ ઉત્તરની અને દક્ષિણની મે માલ્ય ગણિઓ નામી-ત્રિખૂણી છે પૂર્વની અને પશ્ચિમની મે અન્યતઃ રાજિઓ ચોખડી છે અને ઉત્તરની અને દક્ષિણની મે અન્યતઃ રાજિઓ પણ ચોખડી ઈ

તે રાજિઓનો આરામ અસખ્યેય યોજનમહસ ૬, નિ ૦૭ મ અ્યેય યોજનમહસ ૩ અને પરિભ્રેષ અસખ્યેય યોજનમહસ છે એ વિષય જોવા વખતમાં આખા જાણુ દ્વાપને એમ્વીસ વાર ફરી આવે એવો દેવ નામવાગ અડધો મામ ચાત તો પણ તેના મખ્યેય બાગને પહોંચે પગુ અમખ્યેય બાગત ન પહોંચે

તે રાજિઓમાં ગામ ગેરે નથી મોટા મેધો ઈ પણ તેને દેવ ઠરે છે અસુર ઈ નામ નહીં ૧ અથવા ગજનાના શબ્દોનું મેધ પ્રમાણે જાણુ વિમ્લગતિવાળા નિનાય ત્યા રથસ આખાય, અથૂલ અમ્લિકાય અને અથૂન નરપતિના દાર્દ શકે નહિ ત્યા અદ્ર ઈ અર્ધની પ્રમા પત્ર નથી તે

૧ કૃષ્ણરાજિ આગળ અસુરકુમારો અને નામકુમારો નમત સ્થાવર નથી —ટીકા

કાળી તથા મહાભયંકર — દેવને પણ ડરાવે તેવી છે. તે કૃષ્ણરાજિનાં આઠ નામ છે : કૃષ્ણરાજિ, મેઘરાજિ, મધા, માધવતી, વાતપરિધા, વાનપરિક્ષોભા, દેવપરિધા, દેવપરિક્ષોભા.

કૃષ્ણરાજિ પૃથ્વીનો પરિણામ છે, પણ જલનો પરિણામ નથી. તથા જીવનો પણ પરિણામ છે અને પુદ્ગલનો પણ પરિણામ છે. તેમાં સર્વ પ્રાણી જૂતો વગેરે, પૂર્વે અનેક વાર અથવા અનંત વાર ઉત્પન્ન થયાં છે, પણ સ્થૂલ અપૂકાયપણે, સ્થૂલ અમિકાયપણે, અને સ્થૂલ વનસ્પતિકાયપણે ઉત્પન્ન થયાં નથી.

— સતક ૬, ઉદ્દે ૫

૨ : બૃજોળ

૧

ઋગ્વેદ

ગૌં—હે ભગવન ! જ્યારે જંજીરીપના દક્ષિણાર્ધમાં વર્ષાની મોસમનો પ્રથમ સમય હોય, ત્યારે ઉત્તરાર્ધમાં પણ હોય; તથા દક્ષિણાર્ધમાં વરસાદની શરૂઆત થાય છે તે જ સમય પછી તુરત જ બીજા સમયે મંદર (મેરુ) પર્વતની પૂર્વ પંશ્ચિમે પણ વરસાદની શરૂઆત હોય ?

મં—હા ગૌતમ ! એ જ પ્રમાણે અહોરાત્ર, પક્ષ, માસ, ઋતુ, અયન, સંવત્સર એ બધાં સંબંધે પણ સમયની ખેડે જાણવું. (પાંચ વરસનો) યુગ, વર્ષાંશત, વર્ષાંસહસ્ર, તથા એમ છેક પચ્ચોપમ અને સાગરોપમ સુધી જાણવું.

ગૌં—હે ભગવન ! જ્યારે જંજીરીપમાં દક્ષિણાર્ધમાં પ્રથમ અવસર્પિણી હોય છે, ત્યારે ઉત્તરાર્ધમાં પણ પ્રથમ

અવમર્ષિણી હોય છે, અને જ્યારે ઉત્તગર્ધમા પણ તેમ હોય છે, ત્યારે જગુદીપમા મદ્ય પર્વતની પૂર્વ પશ્ચિમે અવમર્ષિણી નથી તેમ ઉત્તમર્ષિણી નથી, પણ ત્યાં અનસ્થિત કાળ છે ?

મં—હા ગૌતમ ।

—ગા. ૫, ઉદે. ૧

૨

વાયુઓ

ગૌ—હે ભગવન ! ઇપિપુરોવાત (એટલે કે થોડી બીનાગવાળા^૧), પથ્થવાત (એટલે વનસ્પતિ વગેરેને ક્ષિતકર), મન્નાયુ, અને મહાવાયુ વાય છે ?

મં—હા ગૌતમ ! તે વાયુઓ બધી દિશાઓમા અને ખૂણાઓમા છે જ્યારે પૂર્વમા ઇપિપુરોવાત વગેરે વાયુઓ વાય છે, ત્યારે તે બધા પશ્ચિમમા પણ વાય છે, અને જ્યારે પશ્ચિમમા તે ગધા વાય છે, ત્યારે પૂર્વમા પણ તે ગધા વાય છે એમ બધી દિશાઓ અને ખૂણાઓમા સમજવું

વળી, તે બધા વાયુઓ દ્વીપોમા તેમ જ મમુદ્રોમા પણ હોય છે પરંતુ એટલો કેર છે કે, જ્યારે દ્વીપના વાયુ વાતા હોય છે, ત્યારે મમુદ્રના નથી ગાતા, અને જ્યારે મમુદ્રના વાતા હોય ત્યારે દ્વીપના નથી વાતા^૨

૧ પુરોગામી વાયુમા પ્રાય બીનાગ હોય છે એમ લૌકિક વાયુગાત્રીઓ મ્હે છે ત્રેહને ‘ઓસ’ પણ મ્હે છે

૨ ગરમીની મોસમમા જે શીત વાયુઓ વાય છે તે સમુદ્ર તરફથી આવેલા હોય છે તે વખતે જમીનના ઉષ્ણ વાયુઓ વાતા નથી આમ જમીનના અને સમુદ્રના વાયુમા પરસ્પર, વિરુદ્ધ ગુણ હોવાથી તે જ ને એક સ્થાને વાઈ ગઈ નહીં.

ગૌં—હે ભગવન ! ઈપતપુરોવાત વગેરે વાયુઓ કયારે વાય છે ?

મં—હે ગૌતમ ! જ્યારે વાયુકાય પોતાના સ્વભાવ-પર્વક ગતિ કરે છે, ત્યારે તે ગંધા વાયુ વાય છે. અથવા વાયુકાય વૈક્રિયશરીર જનાવીને ગતિ કરે છે, ત્યારે તે ગંધા વાયુ વાય છે. અથવા જ્યારે વાયુકુમારો અને વાયુકુમારીઓ પોતાને, ખીજને કે અંને માટે વાયુકાયને ઉઠીવે છે, ત્યારે તે ગંધા વાયુઓ વાય છે.

—શતક ૫, ઉદ્દે. ૨

૩

ભરતીઓટ

ગૌં—હે ભગવન ! સવણસમુદ્ર ચૌદશને દિવસે, આઠસને દિવસે, અમાસને દિવસે, અને પૂનમને દિવસે વધારે કેમ વધે છે અને વધારે કેમ ઘટે છે ?

મં—હે ગૌતમ ! સવણસમુદ્રની વચ્ચે ચારે દિશામાં ચાર મોટા પાતાળકળશો છે. વડવામુખ, કેશુપ, વૃષ અને ઈશ્વર. તેમનો ઉદ્દેશ એક ક્ષાપ્ત યોજનનો છે. તેમનો મળનો વિષ્કંભ દસહજાર યોજનનો છે, મધ્યમ વિષ્કંભ ક્ષાપ્ત યોજનનો છે, અને મુખભાગનો વિષ્કંભ દસહજાર યોજનનો છે. તે કલશોના ત્રણ ભાગ છે — નીચેનો, વચ્ચેનો અને ઉપરનો. તેમાં જે નીચેનો ભાગ છે તેમાં વાયુ છે, વચ્ચેનામાં પાણી અને વાયુ છે, તથા ઉપરના ભાગમાં પાણી છે. જે ઉપરાંત સવણસમુદ્રમાં બીજા પણ નાના (એકહજાર યોજનના ઉદ્દેશવાળા, તથા મો, મો હજાર અને મો યોજનના

અનુક્રમે વિષ્કંભવાળા) માત હજાર આસો ચોરાશી હું
કલશો છે. તે દરેકના ત્રણ ભાગોમા પણ એ રીતે વાયુ,
વાયુ-પાણી અને પાણી રહેલાં છે. ત્યારે તે કલશોના
વાયુઓમા વિક્ષોબ થાય છે, ત્યારે વરણસમુદ્રમા પાણીનો
તથાસો વટાડો દેખાય છે

— જતક ૩, ઉદ્દે ૩.

૪

વૃષ્ટિ

ગૌં—હે ભગવન્! શુ એમ છે કે કાળે વર્ષમા
પર્વત (મેઘ) વૃષ્ટિકાષ (જલમમૂહ) ને વરમાવે?

મં—હા ગૌતમ!

ગૌં—હે ભગવન્! ત્યારે દેવેન્દ્ર અને દેવનો ગજ
શક વૃષ્ટિ કવ્વાની ઇચ્છાવાળો હોય, ત્યારે તે શ્રી મીન
વૃષ્ટિ કરે?

મં—હે ગૌતમ! ત્યારે દેવેન્દ્ર મહા અબ્યન્તર
પરિપક્વના દેવોને બોલાવે છે, તે દેવો મધ્યમ પરિપક્વના
દેવોને બોલાવે છે, તે દેવો બહારની પરિપક્વના દેવોને બોલાવે
છે, ત્યાર પછી તે દેવો ગહાર-ગહારના દેવોને બોલાવે છે
પછી તે દેવો આભિયોગિક (દામ) દેવોને બોલાવે છે, તે
દેવો વૃષ્ટિકામિક (વૃષ્ટિ કરનારા) દેવોને બોલાવે છે. પછી
તે વૃષ્ટિકામિક દેવો વૃષ્ટિ કરે છે

ગૌં—હે ભગવન્! અસુરકુમાર દેવો પણ શુ વૃષ્ટિ
કરે છે?

મં—હા ગૌતમ! અરિહત ભગવનોના જન્મનીકા —

જાનોત્પત્તિ — નિર્વાણના ઉત્સવ પ્રસંગે તેઓ પણ જણિ કરે છે. એમ વૈમાનિક સુધીના દેવો માટે સમજવું.^૧

— શતક ૧૪, ઉદ્દે ૨.

૫

દિશાઓ

ગૌં—હે ભગવન! આ પૂર્વ દિશા એ શું કહેવાય છે?

મં—હે ગૌતમ! (ત્યાં એકેન્દ્રિયાદિ શ્રવ રહેલ હોવાથી)

તે શ્રવણ, તેમ જ (ત્યાં પુદ્ગલાસ્તિકાય વચ્ચે અશ્રવ પદાર્થ રહેલા હોવાથી) અશ્રવણ પણ કહેવાય છે. એ પ્રમાણે અધી દિશાઓનું અણવું. દિશાઓ દશ છે: પૂર્વ, પૂર્વદક્ષિણ (અગ્નિકોણ), દક્ષિણ, દક્ષિણપશ્ચિમ (નૈઋત્યકોણ), પશ્ચિમ, પશ્ચિમોત્તર (વાયવ્યકોણ), ઉત્તર, ઉત્તરપૂર્વ (ઈશાનકોણ), ઊર્ધ્વ અને અધી. નેમનાં અનુક્રમે નામ (તેમના સ્વામી દેવોના નામ પ્રમાણે) ઐન્દ્રી (પૂર્વ), આગ્નેયી (અગ્નિકોણ), વાય્વ્યા (દક્ષિણ), નૈઋતી (નૈઋત્યકોણ), વારુણી (પશ્ચિમ), વાયવ્યા, સોમ્યા, (ઉત્તર), ઐશાની (ઈશાનકોણ), વિમલા (ઊર્ધ્વ દિશા પ્રકાશ મુક્ત હોવાથી), અને તમા (અધી દિશા અંધકાર મુક્ત હોવાથી).

૧: એ પ્રમાણે સ્વામી તમસ્કાય (અંધારું) કરવું હોય ત્યારે તમસ્કાયિક (તમસ્કાય કરનાર) દેવોને બોલાવવામાં આવે અને તેઓ તમસ્કાય કરે. અસુરકુમાર દેવો પણ ક્રીડા કે રાત્રિ નિમિત્તે, શત્રુને મોહ પમાડવા માટે, જુધાવેલા દ્રવ્યને સાચવવા માટે અને પોતાના શરીરને ઢાંકી દેવા માટે તમસ્કાય કરે છે. એ પ્રમાણે વૈમાનિક સુધી જણવું.

ગૌં—હં ભગવન્' એન્દ્રા (પૂર્વ) દિશા ૫-૫ છે
 ૫ના પ્રેશપ છે, ૫ ૫ના પ્રેશપ છે ? અથવા અન્ય
 ૫ અન્યના પ્રેશપ છે ? અન્યના પ્રેશપ છે ?

મં—૯ ગૌતમ' તેમા જે ૫વો છે, તે અન્ય
 એન્દ્રિય, મે ઇન્દ્રિય એમ પચેન્દ્રિય મુખી, તથા અનિન્દ્રિય
 (મિત્રી) ૫ ૫ના ગો અને પ્રદેશો પણ તે બધાના
 નાણવા જે અન્યો છે તે મે પ્રકારના છે ૩૫ અને
 અગ્રી તેમા જે ૫ી અન્ય ૬ ત ચાગ પ્રકારના જે
 કથ પ્રદેશ, નકથપ્રદેશ અને પગ્માણ-પૂર્ણાણ જે
 અગ્રી અન્યો છે તે માત્ર પ્રકારના છે નોધર્માસ્તિકાયપ્ર
 વર્માતિમાયનો દેશ ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશો નોઅધર્માસ્તિકાયપ્ર
 અધર્માસ્તિકાયનો દેશ, અધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશો, નોઆકાશ
 ન્તિકાય ૫ આકાશાગ્નિમાયનો પ્રેશ, આકાશાગ્નિમાયના પ્રદેશો
 અને અદ્વામય (મન)

ગૌં—હે ભગવન્' આગ્ની દિશા (અગ્નિકાણ) ૫
 ૫ન્યપ છે, ૫પ્રદેશપ ૬ (ઉપર પ્રમાણે) અન્યના
 પ્રેશપ પણ છે

મં—હં ગૌતમ' અગ્નિકાણ નોઅન પર ૫વના પ્રેશ

૧ પ્રાચીન દિશાને અન્ય વર્માસ્તિકાયપ્ર ન મ્હી ગમાય
 નથી ન નોધર્માસ્તિકાયપ્ર છે તે પ્રમાણે નોઅધર્માસ્તિકાયપ્ર
 પણ ભલે

૨ આગ્ની દિશા જગત્તર નથી તરત કે દરે
 પિન્દિગાનો બ્યાસ એક પ્રદેશપ છે અને એક પ્રદેશમા ૫વનો
 સમાવેશ થતો નથી કેમકે તેની જગત્તરના અસ મેય
 પ્રેશાત્મક છે

અને પ્રદેશરૂપ છે; અંશરૂપ છે, અંશરૂપના દેશરૂપ છે, અને અંશરૂપના પ્રદેશરૂપ પણ છે. તેમાં જે જીવના દેશો છે તે અવસ્ય એકેન્દ્રિય જીવના દેશો^૧ છે, અથવા એકેન્દ્રિયોના દેશો અને જે ઇન્દ્રિયોના દેશો^૨ છે, અથવા એકેન્દ્રિયોના દેશો અને જે ઇન્દ્રિયના દેશો છે; અથવા એકેન્દ્રિયોના દેશો અને જે ઇન્દ્રિયોના દેશો છે. અથવા એકેન્દ્રિયોના દેશો અને ત્રિઇન્દ્રિયોના દેશ છે. એમ અહીં પણ ત્રણ વિકલ્પો જાણવા. એમ અનિન્દ્રિય સુધી ત્રણ વિકલ્પો જાણવા.

તેમાં જે જીવના પ્રદેશો છે, તે અવસ્ય એકેન્દ્રિયોના પ્રદેશો છે, અથવા એકેન્દ્રિયોના પ્રદેશો અને જે ઇન્દ્રિયના પ્રદેશો છે, અથવા એકેન્દ્રિયોના પ્રદેશો અને જે ઇન્દ્રિયોના પ્રદેશો છે. એમ સર્વાત્ર પ્રથમ સિવાયના જે વિકલ્પો જાણવા^૩ એ પ્રમાણે અનિન્દ્રિય સુધી જાણવું. અજીવો મારેનું બધું ઉપર પ્રમાણે જાણવું.

યામ્યા (દક્ષિણા), વારુણી (પશ્ચિમ), અને સોમ્યા (ઉત્તર) દિશાઓને મારે પૂર્વ દિશાની પેઠે જાણવું. અને નૈઋતી, વાયવ્ય, અને ઐશાની દિશાઓ મારે આગ્નેયી પેઠે જાણવું. વિમલા (શિર્ષ) દિશામાં^૩ આગ્નેયીની પેઠે

૧. કારણ કે એકેન્દ્રિય જીવો સકલલોકમાં વ્યાપેલા હોવાથી આગ્નેયીમાં પણ તે તો અવસ્ય હોય જ. પરંતુ ઇન્દ્રિય તો અસ્પ જ હોવાથી કદાચિત્ એક પણ સંભવે.

૨. કારણ કે લોકવ્યાપી અવરથામાં રહેલા અનિન્દ્રિય (મુક્ત) જીવ સિવાય બધા જીવોનો જ્યાં એક પ્રદેશ હોય છે, ત્યાં તે અસંખ્ય હોય છે.

૩. વિમલામાં જીવોનો અવમાદ ન હોવાથી.

જીવે જાણવા; અને ઐન્દ્રીની પેઠે અજીવે જાણવા. એ પ્રમાણે તમા (અધો) દિશા માટે પણ જાણવું; પરંતુ તેમાં અરૂપી જીવે છ' પ્રકારના જ કહેવા; કારણ કે ત્યાં અદ્વા-મય (કાલ) નથી.^૧

—સતક ૧૦, ઉદ્દે ૧

હે ગૌતમ ! જંજુદ્રીપમાં મેરુ પર્વતના ભરોળ મધ્ય ભાગને વિષે આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપર અને નીચેના ક્ષુદ્ર (સર્વ કરતાં લઘુ) એવા બે પ્રતરો છે. તેને વિષે તિર્થંગ-શોકના મધ્યભાગરૂપ આઠ પ્રદેશનો રુચક કહેલો છે; ત્યાંથી આ દશ દિશાઓ નીકળે છે.

તેમાં ઐન્દ્રી દિશાની આદિમાં રુચક છે. તેની આદિમાં બે પ્રદેશો છે. બે પ્રદેશની ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ થાય છે. શોકની અપેક્ષાએ તે અસંખ્યાત પ્રદેશવાળી છે, અને અસોકની અપેક્ષાએ અનંત પ્રદેશાત્મક છે. શોકની અપેક્ષાએ આદિ અને અંત સહિત છે અને અસોકની અપેક્ષાએ સાદિ અને અનંત છે. શોકની અપેક્ષાએ તે મૃદંગને આકાર છે અને અસોકની અપેક્ષાએ ગાડાની બિધને આકારે કહેલી છે.

આએવી દિશા પણ એ પ્રમાણે જાણવી. પરંતુ તેની આદિમાં એક પ્રદેશ છે. તે ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ રહિત છે,

૧. સમયનો વ્યવહાર સૂચના પ્રકાર ઉપર અવલંબિત છે. તે પ્રકાર તમા વિષે નથી, માટે ત્યાં અદ્વાસમય (કાલ) નથી. વિમલાને વિષે પણ અતિમાન, સૂચના પ્રકાર નથી; તે પણ મેરુપર્વતના મૃદિક કાંડને વિષે અતિમાન સૂચના પ્રકારનો સંક્રમ થાય છે. — શ્રીમ.

એક પ્રદેશના વિસ્તારવાળા છે. તે તૂટી ગયેલી મોતીની માળાને આકારે છે.

ઐન્દ્રી પ્રમાણે ચારે દિશા ગણવી, અને આઐયા પ્રમાણે વિદિશાઓ ગણવી.

‘ વિમલા દિશાની આદિમાં ચાર પ્રદેશ છે. તે બે પ્રદેશના વિસ્તારવાળા છે. ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ રહિત છે. બાકી બધું આઐયા પ્રમાણે ગણવું, પણ તેનો આકાર રુચક જેવો ગણવો. એ પ્રમાણે તમાદિશા પણ ગણવી.

— સતક ૧૩, ઉદ્દે. ૪

૩ : ઓપધિ

૧

ગૌં—હે ભગવન્! ઓદ્રન, કુસ્માપ અને મદિરા એ ત્રણે દ્રવ્યો કયા જીવનાં શરીરો કહેવાય ?

મં—હે ગૌતમ! તે ત્રણેમાં જે ધન (કલ્પ) પદાર્થ છે, તે તેમના જૂના આકારની અપેક્ષાએ વનસ્પતિજીવનાં શરીરો છે. અને બ્યારે તે ખાણિયા વગેરે શસ્ત્રોથી કુટાય છે, નવા આકારનાં ધારક થાય છે, અને અમિત્રી તેમના વર્ણો (રંગો) બદલાય છે, અમિત્રી પોતાના પૂર્વ સ્વભાવને છોડનારાં થાય છે, અને અમિત્રી નવા આકારનાં ધારક થાય છે, ત્યારે તે દ્રવ્યો અમિત્રીનાં શરીરો કહેવાય છે. વળી મુરા (મદિરા) માં જે પ્રવાહી પદાર્થ છે, તે તેના જૂના આકારની અપેક્ષાએ પાણીના જીવનાં શરીરો છે; અને બ્યારે તે પ્રવાહી ભાગ શસ્ત્રોથી કુટાય છે . . . તથા અમિત્રી જુદા રંગને ધારણ કરે છે, ત્યારે તે ભાગ અમિત્રીનાં શરીરો છે એમ કહેવાય છે.

૧ પ્રભાણે શોદ, નાણુ કાવતો, કાટ વગેરે દ્રવ્યો તેમના જૂતા આકારની અપેક્ષાએ દૃશ્યજનના શરીરો ૭, અને પછી શસ્ત્ર દ્વાગ કુપાય પછી અગ્નિજનના શરીરો કહેવાય ૭ તે પ્રભાણે માન હાડકું વગેરે નનજનના શરીર ૭, પણ આગથી વિકૃત થયેલ હાડકું, ચામડા વગેરે જૂના આકારની અપેક્ષાએ નસજનના શરીર હોઈ, શસ્ત્ર દ્વાગ મધકૃતિ થયા માં અગ્નિના જનના શરીર કહેવાય તે પ્રભાણે અગારો, ગખ, (ગળેહુ) જે છાણ વગેરે જૂના આકારની અપેક્ષાએ એકેદ્રિય જનના શરીર કહેવાય કે યથામભન પચેદ્રિય જનના શરીર પણ કહેવાય પરંતુ શસ્ત્ર દ્વાગ મધકૃતિ થયા પછી અગ્નિના જનના શરીરો કહેવાય

— ગત ૫ ઉત્તે ૭

૨

ઐઃ—હે ભગવન્! શાની, ત્રીદિ ધઉ, જવ, અને જનન એ ગધા ધાન્યો કાષ્ઠામા હોય, વામના પાનામા હોય, માચામા હોય, માગમા હોય, જાણથી લિખ્ત હોય, ન ક્યા હોય, માગી વગેરે વડે મુદ્રિત કરેલા હોય, તો તેઓની યોનિ—અકુરની ઉત્પત્તિમા હેતુમૂલ શક્તિ એ કાગી માયમ મહે ?

૧ અગારો અને શખ તો મૂળ અવસ્થામા ત્રીણ લાકડામાથી થયેલ સૂમ લાકડાની અને છે અને તે લાકડા તો એકેદ્રિય જન ન છે પણ છાણ તો ત્રાય વગેરેએ ન્યારે ધાસ ખાઈને પુ હોય ત્યારે એકેદ્રિય જનના શરીરરૂપ હોય છે, પણ ન્યારે એ ઇદ્રિયવાળા ત્રણ ઇદ્રિયવાળા વગેરે જ્યોતુ જસણ રીને કુ હોય, ત્યારે તે એ ઇદ્રિયોવાળા વગેરે જનના શરીરરૂપ હોય છે

મ૦—હે જૌતમ ! ઓછામાં ઓછું અંતર્મુહર્ત, અને વધારેમાં વધારે ત્રણ વરસ કાયમ રહે. ત્યારબાદ તે યોનિ મ્લેન થાય છે, અને પ્રતિધ્વંસ પામે છે. પછી તે બીજા અ-બીજા થાય છે.

તે પ્રમાણે ક્ષાય, મસૂર તલ, મમ, અડદ, વાલ, કળથી, ચોળા, તુવેર અને ગોળ ચણાનું પણ જાણવું. પણ વધારેમાં વધારે પાંચ વર્ષ જાણવાં. તે પ્રમાણે અળસી, કુમ્ભ, કાદરા, કાંગ, બાંટી, રાણ, સરસવ અને મૂલકબીજનું પણ જાણવું, પણ વધારેમાં વધારે સાત વર્ષ જાણવાં.

—શતક ૬, ઉદ્દે ૭

૩

• જૌ—હે ભગવન્ ! વનસ્પતિકાચિકા કયા કાળે સૌથી અત્ય આહારવાળા હોય છે, અને કયા કાળે સૌથી મહા-આહારવાળા હોય છે ?

મ૦—હે જૌતમ ! શ્રાવણ, ભાદરવો અને કારતકમાં મહાઆહારવાળા હોય છે. પછી શરદમાં, પછી હેમાંતમાં, પછી વસંતમાં અને પછી ગ્રીષ્મઋતુમાં અનુક્રમે અત્ય આહારવાળા હોય છે. ગ્રીષ્મમાં સૌથી અત્ય આહારવાળા હોય છે.

• જૌ—હે ભગવન્ ! ગ્રીષ્મમાં જે વનસ્પતિકાચિકા સૌથી અત્ય આહારવાળા હોય, તે ઘણા વનસ્પતિકાચિકા ગ્રીષ્મમાં પાંદડાવાળા, પુષ્પવાળા, ફળવાળા, લીલાછમ દીપતા અને વનની શોભા વડે અત્યંત મુસોબિન કેમ હોય છે ?

મં—હે ગૌતમ ! શ્રીમન્નતુમા ઘણા ઉપ્સુરોનિવાળા હોવા અને પુદ્ગલો વનસ્પતિકામિષ્ટો બિપન્ને છે, અને વધે છે, તેથી શ્રીમન્નતુમા તેમ થાય છે

ગૌં—હં ભગવન્ ! મૂત્રો મૂલના જીવથી વ્યાપ્ત છે, કદો કદના જીવથી વ્યાપ્ત છે, અને એમ જીને જીના જીવથી વ્યાપ્ત છે ?

મં—હા ગૌતમ !

ગૌં—હે ભગવન્ ! જો મૂત્રો મૂલના જીવથી વ્યાપ્ત જ હો, તો વનસ્પતિકામિષ્ટ કેવી રીતે આહાર કરે અને કેવી રીતે પરિણામે ?

મં—હે ગૌતમ ! મૂત્રો મૂલના જીવથી વ્યાપ્ત છે, અને તે પૃથ્વીના જીવ સાથે સબદ્ધ છે, માટે વનસ્પતિકામિષ્ટો આહાર કરે છે અને તેને પરિણામે છે એ પ્રમાણે જીને જીના જીવથી વ્યાપ્ત છે, અને તે રૂક્ષના જીવ સાથે સબદ્ધ છે, માટે તે આહાર કરે છે અને તેને પરિણામે છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! આતુ (ખટાટા), મૂળા, આદુ, હિરિલી, સિરિસિ, સિમ્સિરિસિ, કિટિકા, છિરિયા, હીરન્નિદારિકા, વજ્જકદ, મરણુકદ, ખેતુડા, આર્દ્રભદ્રમોથ, પિંડહરિદા, રોહિણી દ્યુધીદ, ચિરુગા, મુદ્ગપર્ણી, અશ્વકર્ણી, મિંહકર્ણી, સીહદી, મુસુદી અને તેવા પ્રકારની બીજી વનસ્પતિઓ શું અનત જીવવાળી, અને બિન્ન બિન્ન જીવવાળી છે ?

મં—હા ગૌતમ !

૪

ગૌં—હે ભગવન! વૃક્ષો કેટલા પ્રકારનાં હતાં છે?

મં—હે ગૌતમ! વૃક્ષો ત્રણ પ્રકારનાં હતાં છે :
 ૧. સંખ્યાત છવવાળાં, અસંખ્યાત છવવાળાં (તાડ, તમાસ, નાળિયેરી વગેરે)^૧ અને અનંત છવવાળાં (બટાકા, આદુ, વગેરે). તેમાં અસંખ્યાત છવવાળાંના બે પ્રકાર છે : એક આનવાળાં (નિમ્બ, આમ્ર, જાંબુ, ઇંડા); અને બહુ ખીજવાળાં (કાકુ, ખીજું, ઉમરો વગેરે.) —શતક ૮, ઉદે ૩

૫

ગૌં—હે ભગવન! ઉત્પન્ન એક છવવાળું છે કે અનેક છવવાળું છે?

મં—હે ગૌતમ! તે એક છવવાળું છે, પણ અનેક છવવાળું નથી. ત્યાર પછી જ્યારે તે ઉત્પન્નને ખીજા છવ — છવગ્રાંથિત પાંદડાં વગેરે આવયેલા — ઝગે છે, ત્યારે તે ઉત્પન્ન એક છવવાળું નથી, પણ અનેક છવવાળું છે.^૨

ગૌં—હે ભગવન! તે છવો ક્યાંથી આવીને ઝિપજે છે?

મં—હે ગૌતમ! તે છવો નૈરમિકથી આવીને ઝિપજતા નથી, પણ તિર્થથી, મનુષ્યથી કે દેવથી^૩ આવીને ઝિપજે છે.

૧. જુઓ પ્રજ્ઞાપના પદ ૧, ૪૦ ૩૩-૧.

૨. જ્યાં મુધી એક જ પાન હોય છે, ત્યાં મુધી એક જ છવ હોય; પણ પછી પાન વધતાં જાય, તેમ તેમ બહુ છવો ત્યાં ઉત્પન્ન થાય.

૩. દેવમાં પણ સનત્કુમારથી ઉપરના લોકોમાંથી નહીં. વંશ શાસ્ત્રી, પદ વગેરેના મૂળપણે દેવ કંદી ન ઉત્પન્ન થાય, પણ પુષ્પાદિ શુભ અંગમાં ઉત્પન્ન થાય. —શતક ૨૧, ઉદે ૧.

ગૌં—હે ભગવન્' તે શ્રવે ઉત્પન્ન જાતિમાં એક મમયમા કેટલા ઉત્પન્ન થાય ?

મં—ઓઠામા ઓછા એક, એ કે ત્રણ અને વધારમા વધારે સંખ્યાત કે અમંખ્યાત શ્રવે એક મમયમા ઉત્પન્ન થાય અને મમયે સમયે અમખ્ય કાકવામા આવે તો અમખ્ય અનસર્પિંગી અને ઉત્તર્પિંગી જવા શતાં પૂગ કાઢી ન શકાય તેમના શરીરની અવગાહના ઓઠામા ઓઠી અમુવના અમખ્યાતમા ભાગ જોટલી અને વધારેમાં વધારે કષ્ટિક અધિક હજાર યોજન હોય છે.^૧

તે શ્રવ અથવા શ્રવે જ્ઞાનાવરણીયથી અતરાય મુધીના કર્મના બધક છે, આયુષકર્મના બધક કે અબધક, કે મને પણ છે.^૨ જ્ઞાનાવરણીય કર્મથી માઢીને અંતરાય કર્મ સુનીના કર્મના વેદકત્વનુ પણ તે પ્રમાણે જાણુ તે પ્રમાણે તેમને માતાના તેમ જ અસાતાના વેદક જાણુરા, તેઓ જ્ઞાનાવરણીયથી અતરાય મુધીના કર્મોના ઉદયવાળા છે, તે કર્મોના ઉદીગ પણ છે પરંતુ વેદનીય અને આયુષ કર્મના ઉદીગલુની અપેક્ષાએ કોઈ ઉદીગક છે, કોઈ નથી વનમ્પતિશ્રવને પ્રથમ ચાર શ્લેષ્યાઓ દોય એટલે ઉત્પલના શ્રવેનુ પણ તેમ જાણુ

* ગાહી, મોહિ વગેરના મૂળના શ્રવના શરીરની વચામા વધારે અવગાહના જેથી નવ ધનુષ્ય જોટલી છે.

—મત ૨૧, ૬૬૦ ૧.

૧ અસખ્ય સમુદ્રા વગેરેમાંથી તેવા પ્રચરના મઈ સમુદ્રમા તેટલી મોટા અવગાહના હશે —દીપ

૨ જે- છાંદમા અનેક શ્રવ દોવાથી મઈ બાધતો દોય, કોઈ ન બાધતો દોય

તે હવે મિથ્યાદષ્ટિ છે; અજ્ઞાની છે; [મન-વાણીના યોગ સિવાય] માત્ર કામયોગી છે; સાદાર કે નિરાકાર ઉપયોગવાળા છે; નેમનાં શરીરો પાંચ વર્ણવાળાં, પાંચ રસવાળાં, બે બે ગંધવાળાં અને આઠ સ્પર્શવાળાં છે. તે હવે પોતે વર્ણાદિરહિત છે; ઉચ્છ્વાસક-નિઃશ્વાસક છે, (તથા અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં) અનુચ્છ્વાસક-નિઃશ્વાસક પણ છે; તે હવે આદારક છે અને વિગ્રહગતિમાં અનાદારક પણ છે; તેઓ અવિરતિ-વાળા છે; સક્રિય છે; સાત અથવા આઠ કર્મના ગંધક છે; આદાર-ભય-મૈથુન-પરિગ્રહ સંજ્ઞાના ઉપયોગવાળા છે; ક્રોધ-માન-માયા-ક્ષોભ દયામવાળા છે; નપુંસક વેદવાળા જ છે; પણ જીવેદના, પુરુષવેદના તેમ જ નપુંસકવેદના ગંધક તો છે; નેઓ અસંગી છે; તથા ઇન્દ્રિયવાળા છે.

તે ઉત્પલનો હવે ઉત્પલપણે ઠાળની અપેક્ષાએ ઓછામાં ઓછા અંતર્મુહૂર્ત મુધી રહે અને વધારેમાં વધારે અસંખ્યા-કાલ મુધી રહે. તે ઉત્પલનો હવે પૃથ્વીકાવિકમાં આવે અને ફરી પાછો ઉત્પલમાં આવે એ પ્રમાણે બવની અપેક્ષાએ ઓછામાં ઓછા બે બવ^૧ અને વધારેમાં વધારે અસંખ્યાત બવ મુધી ગમનાગમન કરે. એમ વાયુકાવિક મુધી સમજવું. પણ વનસ્પતિમાં આવે તો ઓછામાં ઓછા બે બવ અને વધારેમાં વધારે અનંત બવ મુધી ગમનાગમન કરે. બે ઇન્દ્રિયની અપેક્ષાએ ઓછામાં ઓછા બે બવ, અને વધારેમાં વધારે સંખ્યાત બવો ગમનાગમન કરે. એમ ચતુરિન્દ્રિય હવે મુધી ગમનાગમનનો કાલ સમજવો.

૧. પ્રથમ બવ પૃથ્વીકાવિકંપણે, અને બીજો ઉત્પલપણે, ત્યાર પછી મનુષ્યાદિ પ્રતિમાં આવે.

પર્યેન્દ્રિય તિર્થંચની અપેક્ષાએ ઓછામાં ઓછા જે અને વધારેમાં વધારે આઠ બવ કરે. એમ મનુષ્યની અપેક્ષાએ પણ જાણવું.

તેમનું આયુષ્ય ઓછામાં ઓછું અંતર્મુદ્દર્ત અને વધારેમાં વધારે દશ લગ્નર વર્ષ છે.^૧ તેમને વેદના-કાયા-મારણાંતિક એ ત્રણ મમુદ્ધાત હોય છે. તેઓ મરીને તગ્ન તૈગયિકામાં ન ઉત્પન્ન થાય, પરંતુ તિર્થંચ અને મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થાય, પણ દેવોમાં ન ઉત્પન્ન થાય. સર્વ ડ્રવેા અનેક વાર અથવા અનંત વાર ઉત્પલ્લના મવપણે, કંદ્યણે ઇલાદિપણે પૂર્વે ઉત્પન્ન થયા છે.

—શતક ૧૧, ઉદે૦ ૧

ટિપ્પણી

ટિપ્પણ નં. ૧:

આ પ્રકરણમાં જેમ ઉત્પલ્લના છવ સંગધે કહ્યું, તથા ૨૧મા શતકમાં શાસ્ત્રી વગેરેના મૂળ તથા કદ માટે કહ્યું તેમ અનેક ધાન્યો તથા વનસ્પતિ માટે ઉપર જણાવેલ બધી વિગતોએ મૂળ મ્રથમાં વક્તવ્યતા છે. તે બધીમાં કાર્ધ ખાન વિશેષ નથી; પણ શરીરની અવમાહના કે આયુષમાં વગેરેમાં

૧ શાસ્ત્રી પ્રીદિ વગેરેના મૂળના છવની વધારેમાં વધારે રિયતિ બેધી નવ વર્ષ એટલી છે. —શતક ૨૧, ઉદે૦ ૧ આ ઉપરાંત તે ઠેકાએ તે બધાના રકમ, તવ્યા, કંદ, ગાખા, પ્રવાસ, પાંદડાં, પુષ્પ, ફળ અને ખીજનાં છવોની પણ વન્તવ્યતા છે. વધુ માટે જુઓ પ્રકરણને અંતિ ટિપ્પણ નં. ૧ પુષ્પના છવોમાં દેવ પણ ઉત્પન્ન થાય છે એટલો વિશેષ છે.

કાંઈ ફેર પડતો હોય છે. ને બધાંનાં નામ સંધરાય તે દષ્ટિએ અહીં જુદા જુદા વર્ગોનાં નામ ઉતાર્યાં છે :

૧. કલાય-વટાણા, મચ્છર, તણ, મગ, અડદ, વાલ, કલપી, આલિસંદક, સટિન, અને પલિમંથક-અણા. (શાક્ષી મુજબ.)

૨. અળસી, કુમુંળ, કોદરા, કાંગ, રાળ, તુવેર, કોદસા, સણ, સરસવ, અને મૂળકમીજ. (શાક્ષી મુજબ.)

૩. વાંસ, વેણુ, કનક, કર્કાવંશ, ચારુવંશ, કંડા, કડા, વિમા, અંડા, વેણુકા અને કડવાળી. (શાક્ષી મુજબ : પણ અહીં કોઈ કોકાળે દેવ ઉત્પન્ન નથી થતા, તથા ત્રણ જ ક્ષેત્રમાં જાયી.)

૪. ઇન્દુ-એરડી, ઇન્દુવાટિકા, વીરજી, ઇક્કડ, બમાસ, મુંદ, શર, વેત્ર (નેતર), તિમિર, સતપોરમ અને નડ. (શાક્ષી મુજબ. પણ રકંધની આગતમાં દેવો પણ ઉત્પન્ન થાય છે, તથા તેઓને ચાર ક્ષેત્રમાં હોય છે એમ કહેવું.)

૫. સંડિય, અંતિય, દર્બ, કાંતિય, દર્બકુશ, પરંક, પોદેન્દ્રિ (પોદેન્દ્રિ), અબુન (અબુન), આપાદક, રોહિતક, સમુ, આ (ત)વખીર, બુસ, એરંડ, કુરુકંદ, કરકર, મુંદ, વિભંગ, મધુરવણુ (મધુવણુ), ધુરગ, શિશ્પિક અને મુંકલીતણુ. (વાંસના વર્ગ મુજબ.)

૬. અગ્રરુદ, વાયણુ, હસ્તિક, તાંદળગે, તૂણુ, વાયુલ, પોરક, માર્ગરક, વિલિ (ચિલિ), પાલક, દગપિપ્પલી, દિવિદર્વી, સ્વસ્તિક, શાકમંદુરી, મૂલક, સરસવ, અંગિતસાક, ગિયંતગ. (વાંસના વર્ગ મુજબ.)

૧. વૃક્ષ હપર થતી અમુક પ્રકારની વનસ્પતિ.

૭. તુલસી, કૃષ્ણ, દરાધ, કૃષ્ણજન, અજ્ઞાન, ચૂતણા, ચોરા, છોરા, દમણા, મરુયા, ધેલીવર અને શતપુષ્પ.
(પાંતના વગે મુજબ.)

—શતક ૨૧

૪ : ગતિ અને બંધ

૧.

ગતિ

ગૌતમ—હે ભગવન્ ! ગતિપ્રપાતો કેટલા પ્રકારના છે ?

મં—હે ગૌતમ ! પાંચ પ્રકારના છે : ૧. પ્રયોગગતિ—એટલે કે મન-વાણી-કાયાના વ્યાપારો વડે મન વગેરેના પુણ્યગણોની ગતિ. ૨. તતગતિ—એટલે કે ગામ જવું વગેરેકે વિરનારવાળી ગતિ. ૩. બંધનછેદન ગતિ—એટલે કે બંધનના છેદનથી થતી ગતિ, જેમકે જીવમુક્ત મરીરની કે શરીરમુક્ત જીવની. ૪. ઉપપાતગતિ—એટલે કે દોષાદિકમાં ગતિ, જેમકે આકાશાદિકમાં નારકાદિ જીવો, મિદ્ધ જીવો અથવા પુણ્યગણોની ગતિ. અને ૫. વિલાયોગતિ—એટલે કે આકાશમાં ગમન કરવું. તે; જેમકે પરમાત્મની સોકાન્ત મુક્તિની.

—શતક ૮, ઉદ્દે. ૭

૨

બંધ

ગૌં—હે ભગવન્ ! બંધ કેટલા પ્રકારનો કલો છે ?

મં—હે ગૌતમ ! બે પ્રકારનો છે : પ્રયોગ (કૃત્રિમ)

બંધ અને વિલસા (સ્વાભાવિક) બંધ. ૧. તેમાં વિલસાબંધ

એ પ્રકારનો છેઃ આદિ અને અનાદિ. તેમાં અનાદિ વિસ્તસાગંધ ત્રણ પ્રકારનો છેઃ ધર્માસ્તિકાંચનો અન્યોન્ય અનાદિ વિસ્તસાગંધ, તેમ જ અધર્માસ્તિકાંચનો અને આકાશાસ્તિકાંચનો.^૧

સાદિવિસ્તસાગંધ ત્રણ પ્રકારનો છેઃ (૧) બંધન-પ્રત્યયિક — એટલે કે સિન્ધત્વાદિ ગુણ દ્વારા દ્વિપ્રદેશિકાદિ પરમાત્મ્યોનો બંધ. (૨) બાજનપ્રત્યયિક — એટલે કે બાજન — આધારને નિમિત્તે થતો બંધ.^૨ અને (૩) પરિણામ-પ્રત્યયિક — એટલે કે રૂપાન્તર નિમિત્તે થતો બંધ.^૩

૨. પ્રયોગબંધના ત્રણ પ્રકાર છેઃ (૧) અનાદિ અનંત, (૨) સાદિ અનંત અને (૩) સાદિ સાંત.

પ્રયોગબંધ એટલે હવના વ્યાપારવડે હવપ્રદેશોનો અને ઔદારિકાદિ શરીરના પૂઠગણોનો જે બંધ થાય તે.

૧. તે બંધ દેશબંધ છે, પણ સર્વબંધ નથી. ધર્માસ્તિકાંચાદિના પ્રદેશોનો બીજા પ્રદેશો સાથે પરસ્પર સંબંધ તે દેશબંધ. જે તેમનો સર્વબંધ હોય તે એક પ્રદેશમાં બીજા સર્વ પ્રદેશોનો અંતર્ભાવ થાય, અને તેથી ધર્માસ્તિકાંચાદિ એક એક પ્રદેશરૂપ થાય.—ટીકા. વચ્ચે તે ત્રણેનો તે બંધ સર્વશક્તિ સુધી હોય છે.

૨. જૂની મરિચોનો, જૂના ગોળનો અને જૂના ચોખાનો બાજનપ્રત્યયિક બંધ છે. એક બાજનમાં રહેલી જૂની મરિચા ઘટ્ટ થાય છે અને જૂના ગોળ તથા ચોખાનો પિટ થાય છે.

૩. જાદળાં, દંદ્રધનુષ, સંધ્યા, ગાંધર્વનગર, વીજળી, દિગ્દાહ, ધૂતની વૃષ્ટિ, ધૂમિકા, મહિષા, ચંદ્રગહણ, કિરણના લીસોટા ઇત્ય.

(૧) અનાદિ અનંત બધ તો જીવના આદ્ય મધ્ય પ્રદેશોનો છે [જીવ અમખ્યાત પ્રદેશો છે પણ તેમાં અન્વેષણ નથી આદ્ય પ્રદેશો છે તે ગમે ત્યારે (એટલે કે કેવલમુદ્ધવાન બને તે પણ, કે જ્યારે જીવ મમત્સોષને વ્યાપીને રહે છે ત્યારે) પણ તેની જ સ્થિતિમાં રહે છે માફીના જીવ પ્રદેશોમાં મ કોય વિકાસરૂપે વિપરિવર્તન થયા પછે કે એવે આ આદ્ય પ્રદેશોનો મધ્ય અનાદિઅનંત છે ૧]

(૨) માદિ અનંત બધ મિદના જીવપ્રદેશોનો ૨

(૩) માદિ માત્ર બધ ચાર પ્રકારનો છે જ આનાપન મધ્ય — એટલે કે ગળજી વગેરેથી તૃણાદિનો બધ જા આતીન મધ્ય — એટલે કે લાખ વગેરેથી થતો બધ ૩ શરીર મધ્ય — એટલે કે સમુદ્ધાત કરવામાં સંસ્કારિત અને મકોચિત જીવપ્રદેશોના નબધથી તૈજમાદિ શરીરપ્રદેશોનો મબધ ૨ અને ૬ શરીરપ્રયોગમધ્ય — એટલે કે ઔનારિકા શરીરના વ્યાપારથી શરીરના ઉદ્ભવોને ગ્રહણ કરવાનું મધ્ય

જા તેમાં આતીનમધ્ય ચાર પ્રકારનો છે સ્નેહણમધ્ય (ગિખરોનો, દૂરસબંધીનો, મતબોનો પ્રામાદોનો, લાકડાઓના ચામડાઓનો, ઘડાઓનો, કપડાઓનો અને મા ડીઓનો ચૂના પોરે ચરારા પડે, નજીવેપ વડે, લાખ વડે, તથા મીલુછત્યાઈ મેરણુ દ્રવ વડે થતો બધ) ઉચ્ચમ મધ્ય (તૃણ કાટ, પન, તુલ,

૧ એ આદ્ય પ્રદેશોમાં પણ મઈ પણ એક પ્રદેશનો તેની પાસે રહેલા બે પ્રદેશો અને ઉપર કે નીચે રહેલા બે પ્રદેશો સાથે એમ ત્રણ ત્રણ પ્રદેશ સાથે અનાદિઅનંત બધ છે — મી ૧

૨ ગાયવા સમુદ્ધાત કરવામાં સંકુચિત થયેલા આત્મપ્રદેશોના નબધ તે શરીરબધ, એમ અન્ય આચાર્ય માને છે — મી ૬

બ્રૂં, ડાણ, કચરા વગેરેના ટગલાનો બંધ). સમુચ્ચય બંધ (કૃષા, તળાવ, નદી ધરા, વાપી, પુષ્કરિણી, દીર્ઘિકા, ગુંબલિકા, સરોવરો, બિલ, દેવકુલ, સભા, પરબ, સ્તૂપ, ખાઈ, પગિધ, કિસ્લા, કાંગરા, ચારકો, દાર, ગોપુર, તોરણ, પ્રાસાદ, ધર. . . શરણ, શેણ (ગૃહવિશેષ), હાટ, ગુંગાટકાકારમાર્ગ, ત્રિકમાર્ગ, ચતુર્માર્ગ, ચત્વરમાર્ગ, ચતુર્બુખમાર્ગ અને રાત્રમાર્ગદિનો ચૂના દ્વારા, કચરા દ્વારા અને વજ્રશેષના સમુચ્ચય વડે થતો બંધ). અને સંહનનબંધ. તે બે પ્રકારનો છે: દેશસંહનનબંધ (એટલે કે કોઈ વસ્તુના અંશથી કોઈ વસ્તુના અંશનો શકટાદિ^૧ અવયવોની પેઠે પરસ્પર સંબંધરૂપ બંધ.) અને સર્વસંહનનબંધ (એટલે કે દ્વારનીરાક્તિની પેઠે સર્વાત્મ-સંબંધરૂપ બંધ.)

૬. શરીરબંધ બે પ્રકારનો છે: પૂર્વપ્રયોગપ્રત્યયિક (-એટલે કે વેદના, કપાયાદિ સમુદ્ધાતરૂપ હવનો વ્યાપાર. તે નિમિત્તે થયેલો હવપ્રદેશોનો કે તદાશ્રિત તૈજસ-કાર્મણ શરીરનો બંધ) અને પ્રત્યુત્પન્નપ્રયોગપ્રત્યયિક (એટલે કે વર્તમાન કાલે કેવલિસમુદ્ધાતરૂપ હવવ્યાપારથી થયેલો તૈજસ-કાર્મણ શરીરનો બંધ.^૨)

૧. ગાડાં, રથ, યાન, યુગ્યવાહન, ગિલ્લી (અંખાડી), ચિલ્લ (પલાણ), શિબિકા, ચન્દમાની (પુરુષ એટલું મોટું વાહન); તેમ જ લોઢી, લોઢાનો કડાવો, કટછા, આસન, રાધન, રત્તો, ખાંડ (ખાડીનાં વાસણ), પાવ અને નાના પ્રકારનાં હપકરણ.

૨. કેવલિસમુદ્ધાત વડે સમુદ્ધાત કરતા અને તે સમુદ્ધાતથી પાછા ફરતા, વચ્ચે મંથનાવસ્થામાં વર્તતા.

૬ શરીરપ્રયોગબધ પાત્ર પ્રકારના શરીર પ્રમાણે
પાત્ર પ્રકારનો કે જેમઃ ઔદારિકશરીરપ્રયોગબધ^૧
૭ ત્યાદિ

એ ઔદારિકશરીરપ્રયોગબધ યવની મરીયતા,
અયોગતા, અને મદ્ર પતાયી, પ્રમાદગ્ન હેતુથી, મ્મ, યોગ
(કાયયોગ), ભર અને આયુરને આશરી ઔદારિકશરીર
પ્રયોગનામમ્મના હિ થયી થાય છે ૨

ઔદારિકશરીરપ્રયોગબધ દેશબધ પણ ૭ અને
સર્વબધ પણ છે [જેમ વૃતાદિથી ભરેલી અને તરી
ગયેલી કાષ્ઠમા ના પેનો પૂડતો પ્રથમ મમયે વૃતાદિકને ટેવળ
ગ્રહણ કરે છે અને બાળીને મમયે તો ગ્રહણ કરે છે આ છોડે
છે, તેમ ૮૨ જ્યારે પૂર્વ શરીરને ઠોડીને બીજી શરીર
ગ્રહણ કરે છે, ત્યારે પ્રથમ મમયે ઉત્પત્તિન્યાતે રહેના
ગર્ભરયોગ પુદ્ગલોને કેવળ ગ્રહણ કરે છે માટે એ સર્વબધ
૭ ત્યાગપત્રી દ્વિતીયાદિ સમયે તે શરીરપ્રાયોગ્ય પુદ્ગલોને
ગ્રહણ કરે છે અને ગ્રહે છે માટે તે દેશબધ છે ૨]

એવવજ્ઞાની અનગારના તેજસ ગને મામણ શરીરનો બધ તે વખતે
તત્ત્વપ્રદેશો સઘાત પામતા હોવાથી તેજસ અને કર્માણ
રીરનો બધ થાય છે

૧ મૂળમા ઔદારિકાદિના પાછા એકેદ્રિય ઔદારિક એમ
પાંચદ્રિય ઔદારિક, તથા એકેદ્રિયના પાછા પૃથ્વીમાયિકાદિ એમ
પાંચદ્રિય ગર્ભજ મનુષ્યપાંચદ્રિય ઔદારિકશરીરપ્રયોગબધ
મુખી ચેટાવિભાગે પાડ-પાડ કર્યા છે

૨ એ પ્રમાણે અન્ય ચેટાવિભાગોનું વર્ણન મૂળમા છે

ઔદારિકશરીરપ્રયોગબંધમાં સર્વબંધ કાળની અંગેશાએ એક સમય અને દેશબંધ ઓછામાં ઓછો એક સમય અને વધારેમાં વધારે એક સમય ન્યૂન ત્રણ પંચોપમ મુખી હોય છે.^૧

ઔદારિક શરીરના બંધનું અંતર કાલથી ગાળીએ તો સર્વબંધનું અંતર ઓછામાં ઓછું ત્રણ સમય ન્યૂન સુક્ષ્મ બવગ્રહણ પર્યંત છે; અને વધારેમાં વધારે સમયાધિક પૂર્વકાટી અને તેત્રીશ સાગરોપમ છે. દેશબંધનું અંતર ઓછામાં ઓછું એક સમય અને વધારેમાં વધારે ત્રણ સમય અધિક તેત્રીશ સાગરોપમ છે.^૨

૧. પૂડલાના કદાદરભૂમાં જાણીયા પ્રમાણે સર્વબંધ એક સમય જ હોય. અને જ્યારે વાયુક્રયિક કે મનુષ્યાદિ વૈદિક શરીર હરીને અને તેને છોડીને ઔદારિક શરીરનો એક સમય સર્વબંધ કરે, અને પુનઃ તેનો દેશબંધ કરી, એક સમય પછી તરત જ મરણ પામે, ત્યારે ઓછામાં ઓછો એક સમય દેશબંધ થાય. ઔદારિક શરીરવાળાની વધારેમાં વધારે રિયતિ ત્રણ પંચોપમ છે. તેમાં પ્રથમ સમયે તેઓ સર્વબંધક છે; અને પછી એક સમય ન્યૂન ત્રણ પંચોપમ સુધી દેશબંધક છે. પેદાવિભાગમાં ફરેકની વધારેમાં વધારે રિયતિ અસગ્ર અસગ્ર બહુવી. અહીં વિગતાર પડતો મૂક્યો છે.

૨. કોઈ જીવ મનુષ્યાદિ ગતિમાં અવિગ્રહગતિએ આવી ત્યાં પ્રથમ સમયે સર્વબંધક થઈ, પૂર્વકાટીવર્ષ પર્યંત ત્યાં રહી, તે ત્રીશ સાગરોપમની રિયતિવાળો નારક કે સર્વાર્થસિદ્ધ દેવ થાય; અને પછી તે ત્રણ સમયની વિગ્રહગતિએ ઔદારીકશરીરધારી થાય; વિગ્રહગતિના બે સમયમાં તે અનાદારક હોય અને ત્રીજો સમયે તે ઔદારિકશરીરનો સર્વબંધક થાય. હવે તેમાં વિગ્રહગતિના

૩. શરીરપ્રયોગબંધ પાંચ પ્રકારનાં શરીર પ્રમાણે પાંચ પ્રકારનો છેઃ જેમકે ઔદારિકશરીરપ્રયોગબંધ^૧ ઇત્યાદિ.

એ ઔદારિકશરીરપ્રયોગબંધ જીવની સ્વચર્યાતા, મયોગતા, અને સદ્વ્યવસ્થાથી, પ્રમાદરૂપ હેતુથી, કર્મ, યોગ (કામયોગ), ભવ અને આયુષને આશરી ઔદારિકશરીર-પ્રયોગનામકર્મના ઉદયથી થાય છે.^૨

ઔદારિકશરીરપ્રયોગબંધ દેશબંધ પણ છે અને સર્વબંધ પણ છે. [જેમ ધૃતાદિથી ભરેલી અને તપી ગયેલી કડાઈમાં નાંખેલો પુડલો પ્રથમ સમયે ધૃતાદિકને કેવળ અહણુ કરે છે, અને બાકીને સમયે તેો અહણુ કરે છે અને છોડે છે, તેમ જીવ બ્યારે પૂર્વ શરીરને છોડીને બીજું શરીર અહણુ કરે છે, ત્યારે પ્રથમ સમયે ઉત્પત્તિસ્થાનકે રહેલા ગરીરયોગ્ય પુદ્ગલોને કેવળ અહણુ કરે છે, માટે એ સર્વબંધ છે, ત્યાગપછી દ્વિતીયાદિ સમયે તે શરીરપ્રાયોગ્ય પુદ્ગલોને અહણુ કરે છે અને છોડે છે માટે તે દેશબંધ છે.^૩]

કેવલજ્ઞાની અનગારના તેજસ અને કાર્મણુ ગરીરનો બંધ. તે વળતે આત્મપ્રદેશો સંધાત પામતા હોવાથી તેજસ અને કાર્મણુ ગરીરનો બંધ થાય છે.

૧. મૂળમાં ઔદારિકાદિના પાછા એકેદ્રિય ઔદારિક...એમ ૫ એદ્રિય ઔદારિક, તથા એકેદ્રિયના પાછા પૃષ્ઠીકાયિકાદિ એમ ૫ અપર્યાપ્ત ગર્ભાન્ન મનુષ્યપંચેદ્રિય ઔદારિકશરીરપ્રયોગબંધ મુખી ચેટાવિભાગો પાડ-પાડ કર્યા છે.

૨. એ પ્રમાણે અન્ય ચેટાવિભાગોનું વર્ણન મૂળમાં છે.

ઔદારિકશરીરપ્રયોગબંધમાં સર્વબંધ કાળની અપેક્ષાએ એક સમય અને દેશબંધ ઓછામાં ઓછો એક સમય અને વધારેમાં વધારે એક સમય ન્યૂન ત્રણ પચોપમ મુખી હોય છે.^૧

ઔદારિક શરીરના બંધનું અંતર કાલથી ગાળીએ તો સર્વબંધનું અંતર ઓછામાં ઓછું ત્રણ સમય ન્યૂન કુદરત બવમદણુ પર્યંત છે; અને વધારેમાં વધારે અમયાધિક પૂર્વકોટી અને તેત્રીશ સાગરોપમ છે. દેશબંધનું અંતર ઓછામાં ઓછું એક સમય અને વધારેમાં વધારે ત્રણ સમય અધિક તેત્રીશ સાગરોપમ છે.^૨

૧. પૂરવાના દહાડરણમાં જણાવ્યા પ્રમાણે સર્વબંધ એક સમય ન હોય. અને જ્યારે વાયુકાયિક કે મનુષ્યાદિ વૈકિય શરીર કરીને અને તેને ઓળીને ઔદારિક શરીરનો એક સમય સર્વબંધ કરે, અને પુનઃ તેનો દેશબંધ કરી, એક સમય પછી તરત ન મરણ પામે, ત્યારે ઓછામાં ઓછો એક સમય દેશબંધ થાય. ઔદારિક શરીરવાળાની વધારેમાં વધારે રિયતિ ત્રણ પચોપમ છે. તેમાં પ્રથમ સમયે તેઓ સર્વબંધ છે; અને પછી એક સમય ન્યૂન ત્રણ પચોપમ મુખી દેશબંધ છે. પેટાવિભાગમાં ફરકની વધારેમાં વધારે રિયતિ અલગ અલગ જણાયી. અહીં વિસ્તાર પડતો મૂક્યા છે.

૨. કોઈ એવ મનુષ્યાદિ ગતિમાં અવિચ્છેદગતિએ આવી ત્યાં પ્રથમ સમયે સર્વબંધ થઈ, પૂર્વકોટીવર્ષ પર્યંત ત્યાં રહી, તે ત્રીશ સાગરોપમની રિયતિવાળો નારક કે સર્વાર્થસિદ્ધ દેવ થાય; અને પછી તે ત્રણ સમયની વિચ્છેદગતિએ ઔદારીકશરીરધારી થાય; વિચ્છેદગતિના બે સમયમાં તે અનાહારક હોય અને ત્રીજે સમયે તે ઔદારિકશરીરનો સર્વબંધ થાય. અને તેમાં વિચ્છેદગતિના

[મુળમાં એના પેટાવિભાગોનાં તથા પછીથી એ બધી રીતે વૈક્રિયાદિ શરીરનાં વસ્તુઓ છે. એમ કુલ આ વિભાગનાં ૧૧૦ સૂત્ર છે.]

ઔદારિક શરીરના સર્વજન્યધવાળો જીવ વૈક્રિયશરીરનો અન્યધક છે. (કારણકે ઔદારિક અને વૈક્રિયનો બન્ને એક સમયે ન હોય); આહારક શરીરનો પણ અન્યધક છે; તૈજસનો દેશજન્યધક છે, (કારણકે તે શરીર સદા રહે છે નેથી). તથા કાર્મણનો પણ દેશજન્યધક છે. ઔદારિક શરીરના દેશજન્યધવાળો જીવનું પણ તે પ્રમાણે જાણવું.

વૈક્રિયશરીરના સર્વજન્યધવાળો જીવ ઔદારિક અને આહારકનો અન્યધક છે; પણ તૈજસ અને કાર્મણ શરીરનો દેશજન્યધક છે. વૈક્રિયશરીરના દેશજન્યધવાળો જીવ ઉપર પ્રમાણે જ જાણવો.

આહારક શરીરના સર્વજન્યધવાળો જીવ ઔદારિક અને વૈક્રિયનો અન્યધક છે, પણ તૈજસ અને કાર્મણનો દેશજન્યધક છે. દેશજન્યધવાળાનું તેમ જ જાણવું.

તૈજસશરીરના દેશજન્યધવાળો જીવ ઔદારિકનો અન્યધક છે, તેમ જ અન્યધક પણ છે^૧. વૈક્રિય અને આહારકનું પણ તેમ જ

જે સમય આહારક છે, તેમાંથી એક સમય પૂર્વકોટીના સર્વજન્યધવાને પ્રક્ષિપ્ત કરીએ, તેથી પૂર્વકોટી પૂર્ણ થઈ અને એક અધિક થયો. એ રીતે સર્વજન્યનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર સમયાધિક પૂર્વકોટિ અને તેત્રીસ સામરોપમ થાય.

૧. વિગ્રહગતિમાં અન્યધક છે; અવિગ્રહરથ અન્યધક છે. અન્યધક પણ દેશજન્યધક તેમ જ સર્વજન્યધક એમ બંને પ્રકારે છે.

જાણું. કાર્મણુનો બંધ ન છે. અબંધ નથી. બંધ નથી દેશબંધ ન છે.

કાર્મણુશરીરનો દેશબંધ ન હોય. ને જીવનું બધું તૈજસશરીરની પેઠે જાણું. તૈજસ શરીરનો દેશબંધ છે.

ગૌ—હે ભગવન! ઔદારિકાદિ શરીરના દેશબંધ, સર્વબંધ, અને અબંધ એવા સર્વ જીવોમાં કયા જીવો કયા જીવોથી વિશેષાધિક છે?

મ—હે ગૌતમ! સૌથી યોગ જીવો આદારક શરીરના સર્વબંધ છે.^૧ તેથી તેના દેશબંધ સંખ્યાતમણા છે. તેથી વૈકિય શરીરના સર્વબંધ અસંખ્યાતમણા છે; તેથી તેના દેશબંધ અસંખ્યાતમણા છે. તેથી તૈજસ અને કાર્મણુ-શરીરના અબંધ જીવો અનંતમણા અને પરસ્પરતુલ્ય છે.^૨ તેથી ઔદારિક-શરીરના સર્વબંધ અનંતમણા છે;^૩ તેથી તેના અબંધ વિશેષાધિક^૪ છે; તેનાથી તેના દેશબંધ જીવો અસંખ્યેયમણા છે;^૫ તેનાથી તૈજસ અને કાર્મણુ શરીરના દેશબંધ વિશેષાધિક છે;^૬ તેથી વૈકિય શરીરના અબંધ

૧. ચતુર્દશપૂર્વ જાણનારા ન તે શરીર બનાવતા હોવાથી; તથા સર્વબંધ પ્રથમ સમયે ન હોવાથી.

૨. કારણ કે તેઓ તેા સિદ્ધો ન છે. અને તેઓ વનસ્પતિ ત્રિવાયના સર્વ જીવો કરતાં અનંતમણા છે.

૩. કારણ કે તેમાં વનસ્પતિજીવ આવ્યા.

૪. કારણ કે તેઓ વિમદ્વગતિવાળા તથા સિદ્ધો છે.

૫. વિમદ્વસમય કરતાં દેશબંધસમય અસંખ્યાતમણા છે.

૬. કારણ કે સર્વે સંસારી જીવો તે જ શરીરના બંધ છે — મોક્ષ મુખી તે બંને હાયમ રહેતાં હોવાથી.

અવો વિશેષાધિક છે,^૧ તથા તેથી આધારક શરીરના અખંધક અવો વિશેષાધિક છે.^૨

શતક ૮, ઉદે. ૯

ભગવાનના શિષ્ય માકંદિપુત્ર રાજગૃહમાં પૂછે છે :

માં—હે ભગવન! બંધ કેટલા પ્રકારનો છે ?

મં—હે માકંદિપુત્ર ! બે પ્રકારનો છે : દ્રવ્યબંધ અને ભાવબંધ. દ્રવ્યબંધના બે પ્રકાર છે : પ્રયોગબંધ અને વિસ્તસાબંધ. ભાવબંધના બે પ્રકાર છે : મવપ્રકૃતિબંધ અને ઉત્તરપ્રકૃતિબંધ.^૩

—શતક ૧૮, ઉદે. ૩

ગૌં—હે ભગવન! બંધ કેટલા પ્રકારનો છે ?

મં—હે ગૌતમ ! ત્રણ પ્રકારનો છે : (૧) અવપ્રયોગ-બંધ—એટલે કે અવના મન-વાણી-કાયાના આપાર વડે, કર્મપુદ્ગલોનો આત્મા સાથે બંધ થવો તે. (૨) અનંતરબંધ—એટલે કે કર્મપુદ્ગલોનો બંધ થયા પછીના મમયનો બંધ. (૩) અને પરંપરબંધ—એટલે કે ત્યાર પછીના દ્વિતીયાદિ સમયે થનો બંધ.

—શતક ૨૦, ઉદે. ૭

૧. કારણ કે મુખ્યત્વે દેવો અને નારકો જ વૈદ્યિયના બંધક છે : બાકીના બધા તથા સિદ્ધો અખંધક છે.

૨. કારણ કે માત્ર કેટલાક મનુષ્યો જ આધારસ્થા બંધક છે.

૩. જ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠ કર્મો તે મૂવપ્રકૃતિ છે; અને તે દંડના પાછા અવંતરબેદ તે ઉત્તરપ્રકૃતિ.

આશીવિષો

વિચરણ : આગી એટલે દાઢ, તેમાં જેઓને વિષ દોષ તે પ્રાણીઓ આશીવિષ કહેવાય છે. તેમના જે પ્રકાર છે : જ્ઞતિ (એટલે કે જન્મથી) આગીવિષ, અને કર્મોગીવિષ. સાપ સીંછી વગેરે જ્ઞતિઆશીવિષ છે; અને કર્મ એટલે શાપાદિકથી બીજાને ઉપધાન કરનારા કર્મોગીવિષ છે. પર્વામાં પંચેન્દ્રિય નિર્મલ અને મનુષ્યને તપશ્ચર્યા આદિકથી અથવા બીજા કોઈ કારણથી આશીવિષસંબંધિ ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેથી તેઓ શાપાદિકથી બીજાનો નાશ કરવાની શક્તિવાળા હોય છે. તેઓ આગીવિષસંબંધિના સ્વભાવથી સદસાર દેવલોક સુધીના દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને પૂર્વે તેમણે આશીવિષ બાવનો અનુભવ કરેલો હોવાથી અપર્વામ અવસ્થામાં તે દેવો કર્મોગીવિષસંબંધિવાળા હોય છે.

ગૌ—હે ભગવન ! આશીવિષો કેટલા પ્રકારના છે ?

મં—હું ગૌતમ ! આશીવિષો જે પ્રકારના છે : જ્ઞતિઆગીવિષ અને કર્મોગીવિષ. તેમાં જ્ઞતિઆશીવિષો ચાર પ્રકારનાં કલા. છે : ૧. વૃષિકજ્ઞતિઆશીવિષ, ૨. મંડુકજ્ઞતિઆશીવિષ, ૩. ઉરગજ્ઞતિઆશીવિષ, અને ૪. મનુષ્યજ્ઞતિઆશીવિષ.

તેમાં વૃષિકજ્ઞતિઆશીવિષનું વિષ અર્ધઅસ્તક્ષેત્ર પ્રમાણ શરીરને વિષ વડે વિદલિત કરવા સમર્થ છે : પણ તે તેનું માત્ર સામર્થ્ય છે; કદી તેઓએ તેમ ક્યું નથી, કરતા નથી,

અને કચ્છે પણ નહિ. મંદુકગતિઆશીવિષ પોતાના વિપરીત ભરતક્ષેત્રપ્રમાણ સરીરને તે પ્રમાણે વ્યાપ કરવા સમર્થ છે; ઉરગગતિઆશીવિષ જલુદીપપ્રમાણક્ષેત્રને અને મનુષ્યગતિ-આશીવિષ મનુષ્યક્ષેત્રપ્રમાણ સરીરને.

જે કર્મોશીવિષ છે, તે તિયંચયોનિક કર્મોશીવિષ છે, મનુષ્યકર્મોશીવિષ છે, અને દેવકર્મોશીવિષ છે.

જે તિયંચયોનિક કર્મોશીવિષ છે, તે પર્માત્મ, મંખ્યાતવર્ષના આયુષ્યવાળા, ગર્ભજ, કર્મભૂમિમાં ઉત્પન્ન થયેલા પચ્ચેદ્રિય તિયંચયોનિક જાણવા.

જે મનુષ્યકર્મોશીવિષ છે, તે પણ પર્માત્મ, મંખ્યાતવર્ષના આયુષ્યવાળા, ગર્ભજ અને કર્મભૂમિમાં ઉત્પન્ન થયેલા મનુષ્ય જાણવા.

જે દેવકર્મોશીવિષ છે, તે અપર્માત્મ^૧ અવગ્યાવાળા ભવનવાસી, વાનસ્પતર, જ્યોતિષ્ક, અને સહસ્રાર કલ્પ મુદ્રીના વૈમાનિક દેવો છે. —શતક ૮, ઉદ્દે ૨.

૨

દીવો

ગૌ—હે ભગવન! બળતા દીવામાં શું બળે છે ? દીવો, દીવી, વાટ, તેલ, દીવાતું ઢાંકણું કે જ્યોતિ બળે છે ?

મં—હે ગૌતમ ! જ્યોતિ બળે છે. તે પ્રમાણે બળતા ઘરમાં પણ ઘર, બીતો, ત્રાટી, ધારણ (મોભની નીચેના સ્તંભ), મોભ, વાંસ, મસ (બીતોના આધારસ્તંભ), છીંદરીઓ, છાપડું, કે છાદન નથી બળતું પણ જ્યોતિ બળે છે. —શતક ૮, ઉદ્દે ૬

૧. જુઓ પ્રકરણની સરઆતમાં વિવરણ.

૩

સ્વપ્ન

ગૌ૦—હે ભગવન ! સ્વપ્નદર્શન કેટલા પ્રકારનું છે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! પાંચ પ્રકારનું છે : ૧. યથાતથ્ય સ્વપ્નદર્શન—એટલે કે સત્ય અથવા તાત્ત્વિક સ્વપ્નદર્શન. તેના દૃષ્ટાંતોવિસંવાદી અને કલાવિસંવાદી એવા બે પ્રકાર છે. સ્વપ્નમાં જોયેલા અર્થને અનુસારે જાગૃત અવસ્થામાં જનાવ જાને, તે દૃષ્ટાંતોવિસંવાદી કહેવાય; અને સ્વપ્નના અનુસાર સંપત્તિ આદિ કળ અવસ્થા મળે તો તે કલાવિસંવાદી કહેવાય. ૨. પ્રતાનસ્વપ્નદર્શન—એટલે કે વિસ્તારવાળું સ્વપ્ન. તે યથાતથ્ય પણ હોય કે અન્યથા પણ હોય. ૩. ચિંતા-સ્વપ્નદર્શન—એટલે કે જાગૃત અવસ્થામાં જે અર્થનું ચિંતન કરેલું હોય તેને સ્વપ્નમાં જુએ તે. ૪. તદ્વિપરીત સ્વપ્ન-દર્શન—એટલે કે જેવું સ્વપ્ન જોયું હોય, તેથી વિરુદ્ધ વસ્તુની જાગૃત અવસ્થામાં પ્રાપ્તિ થાય તે. અને ૫. અવ્યક્ત સ્વપ્ન-દર્શન—એટલે કે સ્વપ્નમાં અસ્પષ્ટ અર્થનો અનુભવ કરવો ને.

સૂતેલા પ્રાણી સ્વપ્ન ન જુએ, કે જાગતો પ્રાણી સ્વપ્ન ન જુએ, પણ સૂતો-જાગતો પ્રાણી સ્વપ્નને જુએ.^૧

૧. અહીં મૂળમાં ‘સૂતેલા’ અને ‘જાગતા’ ના બે અર્થો આપ્યા છે : નિદ્રાચુક્ર જવ દ્રવ્યથી સૂતેલા કહેવાય; અને વિરતિરહિત જવ બાવથી સૂતેલા કહેવાય. નેરયિકો બાવથી સૂતેલા છે; એ પ્રમાણે ચતુરિદ્રિય સુધી જાણુ. પંચેદ્રિયતિથિઓ બાવથી સૂતેલા છે અને સૂતેલા-જાગતા છે, પણ તદન જાગતા નથી. મનુષ્યો સૂતેલા છે, જાગૃત પણ છે અને સૂતા-જાગતા પણ છે. વાતબ્યંતર, જ્યોતિષિક અને વૈમાનિકોને નેરયિકો કહેવા જાણવા.

મંત્રત (સંયમી) શ્રવ સત્ય સ્વપ્ન જુએ, અસંવૃત્ત મત્ય પણ જુએ અને અમત્ય પણ જુએ, અને મંત્રતામંત્રત અમંત્રત જેવું જુએ.

સ્વપ્ન ૪૨ પ્રકારનાં છે, અને મહાસ્વપ્ન ૩૨ પ્રકારનાં છે. વળી કુલ ૭૨ સ્વપ્નો છે. [અહીં તીર્થઠગ્નો શ્રવ ગર્ભમાં ગિતરે ત્યારે તેમની માતાઓ કેટલાં સ્વપ્ન જુએ વગેરે બધું આગળ પા. ૨૧૬ મુજબ જાણવું.]

જ્યારે શ્રમણ ભગવંત મહાવીર હ્રસ્વપણામાં હતા, ત્યારે તેઓ એક ગતિના છેલ્લા પ્રકારમાં આ દસ મહાસ્વપ્નો જોઈને જાણ્યા હતા : ૧. એક ભયકર તાડ જેવા પિશાચને પરાજિત^૧ કર્યો; ૨. એક ઘોળા પાંખવાળા નરકાયવને જોયો,^૨ ૩. એક ચિત્રવિચિત્ર પાંખવાળા નરકાયવને જોયો;^૩ ૪. એક મર્વરત્નમય માસામુગલ જોયું;^૪ ૫. એક ઘોળા ગાયોના ધણુને જોયું.^૫ ૬. ચોતરેફ ખીસેલા પદ્મમરોવરને જોયું.^૬ ૭. એક મહાસાગરને દાઘ વડે તર્યો;^૭ ૮. એક તેજસ્વી

૧. તેના ફળરૂપે તેમણે મોહનીય કર્મને મૂલથી નષ્ટ કર્યું.

૨. તેના ફળરૂપે શુદ્ધધ્યાનને પ્રાપ્ત કર્યું.

૩. તેના ફળરૂપે દ્વાદશાંગ ગણિપિટક લેવું.

૪. તેના ફળરૂપે સાધુનો અને શ્રદ્ધાળુનો એમ બે પ્રકારનો 'પર્મ' દેવો.

૫. તેના ફળરૂપે આધુ, સાંવી, આવક અને આવિધનો અથ પ્રાપ્ત થયા.

૬. તેના ફળરૂપે ચારે પ્રકારના જેવાને પ્રતિજ્ઞાથ કર્યા

૭. તેના ફળરૂપે સંસારને તર્થા.

મોટા મૂર્ખને જોયો;^૧ ૯. મોટા માનુષોત્તર પર્વતને પોતાના લીલા વર્ણના આંતરડા વડે, સર્વ બાજુએથી આવેદિત, પરિવેદિત કરેલો જોયો.^૨ અને ૧૦. મેરુ પર્વતની ચૂલિકા ઉપર સિંહાસન ઉપર બેઠેલ પોતાના આત્માને^૩ જોયો.

સ્વપ્નને અંતે^૪ અમ્મ, મગ કે બળદની પંક્તિ જુએ અને તેના ઉપર ચડે તથા તેના ઉપર પોતાને ચડેલો માને,^૫ તો તે ને જ ભવમાં સિદ્ધ થાય.

સમુદ્રને બંને પડમે અડકેલું તથા પૂર્વ અને પશ્ચિમ તરફ લાંબું મોટું દામણ જુએ અને તેને વીંટાળે; બંને બાજુએ સોકાન્તને સ્પર્શેલું તથા પૂર્વ અને પશ્ચિમ લાંબું મોટું દોરડું જુએ, અને તેને કાપી નાખે; કાળું અથવા^૬ ઘિાળું મૂતર જુએ અને તેને ઉકેલે; કોડું, લાંબું, કથીર કે સીસાનો દગલો જુએ અને તેના ઉપર ચડે; રૂપાના, સુવર્ણના, ચતનના કે વજના દગલાને જુએ અને તેના ઉપર ચડે; ધાસના, કાપડના, પાંદડાનાં, છાસના, ફોતરાના, ભૂસાના, છાણના કે

૧. તેના ફળરૂપે દેવલક્ષ્મી અને કર્શન પ્રાપ્ત કર્યાં.

૨. તેના ફળરૂપે દેવલોકમાં, મનુષ્યલોકમાં અને અસુર-લોકમાં ઉદાર કીર્તિ, સ્તુતિ, અને સન્માન પ્રાપ્ત કર્યાં.

૩. તેના ફળરૂપે દેવ મનુષ્ય અને અસુરયુક્ત પરિપક્વમાં દેવળી થઈને ધર્મ કર્યો.

૪. એટલે કે એ સ્વપ્ન જોઈને તરત જાગે. અર્થાત્ તેનાર સ્ત્રી કે પુત્રુષ બંને જણાવાનાં છે. જુઓ નીચે નોંધ પ.

૫. આ ભાગ પાંચનાં સ્વપ્નમાં ફરી નથી લખ્યો; પણ અંધે સ્પષ્ટ લેવો.

૬. કાળા રંગથી માંડીને ઘોળા સુધીનું.

અચરાના દગવાને જુએ અને તેને નિખેરે શરતબને, સીંગણ
નબને, વળીમૂવનતબને, કે સદિતમલતબને જુએ અને
તેને ઉમેડે ક્ષીગુબને, દધિકુબને, નૃતકુબને કે મધુકુબને
જુએ અને તેને ઉપાડે, સુરાના, મૌરીગ્ના, નૈવના કે વમાના
મોટા કુબને જુએ અને તેને બેદી નામે, કુસુમિનં મોગ
પદ્મસરૌરરને જુએ અને તેમા પ્રવેશ કર, મોટા આગત
જુએ આને તેને તરી ગય, મરગ્લમય મોટુ ભવન જુએ
અને તેમા પ્રવેશ કરે, તથા મરગ્લમય મોટુ વિમાન જુએ
અને તેના ઉપર ચડે, — તો તે મિદ્ધ થાય

—શત્ ૧૬, ઉ-૦ ૬

૪

રજ

ગૌ—હે ભગવન! પ્રાણી ગોળ (કાણિત) કેના
વર્ણ, ગધ, ગ્મ અને અર્ધવાળો હોય છે ?

મ૦—હે ગૌતમ! અહીં બે પ્રાગ્ના નયો (દષ્ટિ-
મિદુઓ) નિવક્ષિત છે નૈશ્વર્ય (પારમાર્થિક) નય પ્રમાણે
તા ને પાચ વર્ણ, બે ગધ પાચ રમ અને આઠ અર્ધવાળો
૯ પશુ પારહાત્મિક નયની અપેક્ષાએ તે મધુર રસનાગો ૬.

એ પ્રમાણે જમરનો કાગો વર્ણ, પોષ્ટની સીલી પાખ,
ગતી મજા, પીળી હળદર, ઘોળો રાખ સુગંધી કષ, દુગ વી
મડદુ, કડવો લીમડો તીખી મૂદ તરુ કાંદ, ખાતી આમની,
ગળી ખાડ, કર્કશ વજ, સુવાણ માખણ, બારે લોદ, હળુ
મોરડીનું પાન હડો હિમ ઉષ્ણ અગ્નિકાય, અને મિગ્ધ તેન
માટે ગાણુ રાજ રૂખા અર્ધવાળી છે પદ્મત એક વર્ણ

વાળો, એક ગંધવાળો, એક રસવાળો અને બે સ્પર્શવાળો હોય છે. દ્વિપ્રદેશિક રકંધ કદાચ એક વર્ણવાળો કે કદાચ બે વર્ણવાળો કે કદાચ એક ગંધવાળો કે કદાચ બે ગંધવાળો, કદાચ એક રસવાળો કે કદાચ બે રસવાળો, કદાચ બે સ્પર્શવાળો, કદાચ ત્રણ સ્પર્શવાળો, અને કદાચ ચાર સ્પર્શવાળો હોય. એ પ્રમાણે ત્રિપ્રદેશિક રકંધ જાણવો; પણ તે કદાચ ત્રણ વર્ણવાળો અને ત્રણ રસવાળો પણ હોય. એ પ્રમાણે ચતુષ્પ્રદેશિક રકંધ વિષે પણ જાણવું, પણ તે કદાચ ચાર વર્ણવાળો અને ચાર રસવાળો પણ હોય; એ પ્રમાણે પંચપ્રદેશિક રકંધને વિષે પણ જાણવું. પણ તે કદાચ પાંચ વર્ણ અને પાંચ રસવાળો પણ હોય. તેમ છોક અસંખ્યાત પ્રદેશિક રકંધ સુધી જાણવું. તથા સૂક્ષ્મ પરિણામવાળો અનંત પ્રદેશિક રકંધ પણ તેમ જ જાણવો. તેમ જ સ્થૂલ પરિણામ વાળો અનંતપ્રદેશિક રકંધ પણ જાણવો, પણ તે કદાચ પાંચથી આઠ સુધીના સ્પર્શવાળો પણ હોય.^૧

—શતક ૧૮, ઉદ્દે ૭

૫

શબ્દ

ગૌ—હે ભગવન! જગત્તથ મનુષ્ય વગાડવામાં આવતા શંખ, રણસિંગું, શંખલી, કાહલી, કુક્કરના ચામડાથી મદ્રેલ મોઢાવાળું વાજી, દોલ, દોલકી, ડાકલું, હોરબી,^૨ જાલર,

૧. ઠગણ કે સ્થૂલ રકંધોમાં જ આઠેય સ્પર્શ હોય છે.

૨. એનો અર્થ રુદિથી જાણવો—એમ કીકાકાર પણ સૂચવે છે.

દુઃકૃમિ, વીણા વગેરે તન વાગ્ન, દોલ વગેરે વિનતવાગ્ન, નકર વાગ્ન, અને પોલાં વાગ્નનાં શબ્દો માંબળે છે?

મં—હા ગૌતમ!

ગોં—હે ભગવન્! તે શબ્દો કાન સાથે અથડાયા પછી માંબળાય છે કે અથડાયા વિના?

મં—હે ગૌતમ! અથડાયા પછી માંબળાય છે. વળી તે ઓરે રહેલા શબ્દોને જ માંબળે છે, પરે રહેલાને નહીં. પરંતુ કેવળી તો ઓર કે પરે રહેલા આદિ અને અંન વિનાના મર્વ પ્રકારના શબ્દને જાણે છે. કારણ કે તે મર્વ દિશાની મિત તેમ જ અમિત વસ્તુને પણ જાણે છે અને જુએ છે. તે બધું જાણે છે અને બધું જુએ છે. તે સર્વકાળે સર્વ પદાર્થો — ભાવોને જાણે છે અને જુએ છે. તેને અનંત જ્ઞાન અને અનંત દર્શન છે. વળી તે જ્ઞાન અને દર્શન કોઈ જાનના આવરણવાળું નથી.

—શતક ૫, ઉદ્દે. ૪

પ્રવેશનકનું ગણિત

ખીજી ગતમાંથી આવીને વિજ્ઞતીય ગતિમાં ઉવનો :
પ્રવેશ—હિતપાદ થવો તે પ્રવેશનક કહેવાય.

નરકો સાત છે : રત્નપ્રભા, શર્કરાપ્રભા, વામુકાપ્રભા, પંકપ્રભા, ધૂમપ્રભા, તમઃપ્રભા અને તમસ્તમઃપ્રભા. અહીં તેમના વિશે ગણિત છે.

વાશ્વિકાપ્રામના દ્વિતિપલાશ ચૈત્યમાં પાર્શ્વપ્રભુના શિષ્ય ગાંગેય પ્રશ્ન પૂછે છે :

ગાં—હે ભગવન ! એક નારક ઇવ નૈરયિક પ્રવેશનક દ્વારા પ્રવેશ કરતો રત્નપ્રભામાં હોય, શર્કરાપ્રભામાં હોય, . . એમ તમસ્તમઃપ્રભા પૃથ્વીમાં હોય ?

મં—હે ગાંગેય ! તે રત્નપ્રભામાં પણ હોય, શર્કરાપ્રભામાં પણ હોય. . . એમ તમસ્તમઃપ્રભા પૃથ્વીમાં પણ હોય.

બેનું ગણિત

૧. જે નારકો નૈરયિક પ્રવેશનકદ્વાગ પ્રવેશ કરતા હોય, તો તે બંને રત્નપ્રભામાં હોય, કે શર્કરાપ્રભામાં હોય. . . એમ તમસ્તમપ્રભા પૃથ્વીમાં હોય.

૨. અથવા એક રત્નપ્રભામાં હોય, અને એક શર્કરાપ્રભામાં હોય; અથવા એક રત્નપ્રભામાં હોય અને એક વાયુકાપ્રભામાં હોય . . . એમ એક રત્નપ્રભામાં હોય અને એક તમસ્તમપ્રભા પૃથ્વીમાં હોય.

૩. અથવા એક શર્કરાપ્રભામાં હોય અને એક વાયુકાપ્રભામાં હોય, . . . એમ એક શર્કરાપ્રભામાં હોય . . . અને એક તમસ્તમપ્રભા પૃથ્વીમાં હોય.

એમ આગળ આગળ જતા જવું. જેથી જે નૈરયિકોને આગરી દ્વિકમંચોગી કુલ ૬-૫૪-૩-૨-૧ એમ ૨૧ વિકલ્પો થશે.

ત્રણું ગણિત

ત્રણ નૈરયિકો પ્રવેશ કરે તેનો હિસાબ ગણવો :

૧. તે ત્રણે રત્નપ્રભામાં પણ હોય, શર્કરાપ્રભામાં પણ હોય, . . . એમ તમસ્તમપ્રભામાં પણ હોય.

૨. અથવા એક રત્નપ્રભામાં અને જે શર્કરાપ્રભામાં, . . . એમ એક રત્નપ્રભામાં અને જે તમસ્તમપ્રભામાં હોય. અથવા જે રત્નપ્રભામાં અને એક શર્કરાપ્રભામાં . . . એમ જે રત્નપ્રભામાં અને એક તમસ્તમપ્રભામાં હોય.

૩. અથવા એક શર્કરાપ્રભામાં હોય અને જે વાયુકાપ્રભામાં હોય . . . એમ એક શર્કરાપ્રભામાં અને જે તમસ્તમ-

પ્રભામાં હોય. અથવા બે શર્કરાપ્રભામાં અને એક વાલુકા-પ્રભામાં . . . એમ બે શર્કરાપ્રભામાં અને એક તમસ્તમઃ-પ્રભામાં હોય.

તેમ આગળની પૃથ્વીઓની વક્તવ્યતા કહેવી. તે રીતે રત્નપ્રભાના કુલ ૧૨ વિકલ્પ, શર્કરાપ્રભાના ૧૦, વાલુકા-પ્રભાના ૮, પંકપ્રભાના ૬, ધૂમપ્રભાના ૪, અને તમઃપ્રભાના ૨ એમ કુલ ૪૨ વિકલ્પો થશે.

૪. અથવા એક રત્નપ્રભામાં, એક શર્કરાપ્રભામાં, અને એક વાલુકાપ્રભામાં હોય; અથવા એક રત્નપ્રભામાં, એક શર્કરાપ્રભામાં અને એક પંકપ્રભામાં . . . એમ એક રત્નપ્રભામાં, એક શર્કરાપ્રભામાં અને એક તમસ્તમઃપ્રભામાં હોય. (કુલ પાંચ)

અથવા એક રત્નપ્રભામાં, એક વાલુકાપ્રભામાં અને એક પંકપ્રભામાં હોય; . . . અથવા એક રત્નપ્રભામાં એક વાલુકાપ્રભામાં અને એક તમસ્તમઃપ્રભામાં હોય (કુલ ચાર વિકલ્પ)

અથવા એક રત્નપ્રભામાં, એક પંકપ્રભામાં અને ધૂમપ્રભામાં હોય; . . . અથવા એક રત્નપ્રભામાં, એક પંકપ્રભામાં અને એક તમસ્તમઃપ્રભામાં હોય. (કુલ ત્રણ વિકલ્પ).

એ પ્રમાણે પંકપ્રભા છાંડીને કુલ બે વિકલ્પ; તથા ધૂમપ્રભા છાંડીને એક વિકલ્પ. એમ કુલ રત્નપ્રભાના ૫-૪-૩-૨-૧ મળીને ૧૫ વિકલ્પ થાય.

એ પ્રમાણે શર્કરાપ્રભાના ૪-૩-૨-૧ મળીને ૧૦ વિકલ્પ થાય. એ પ્રમાણે વાલુકાપ્રભાના ૩-૨-૧ મળીને ૬

વિકલ્પ થાય. એ પ્રમાણે પંકગ્રભાના ૧-૧-૧ મળાને ૩

વિકલ્પ થાય. એ પ્રમાણે ધૂમગ્રભાનો ૧ વિકલ્પ થાય.

એમ ત્રણ નૈરમિકોને આશરીને એકસંયોગી ૭, દ્વિકસંયોગી ૪૨, અને ત્રિકસંયોગી ૩૫ મળાને કુલ ૮૪ વિકલ્પ થાય છે.

તે પ્રમાણે ચાર નૈરમિકોના એકસંયોગી ૭, દ્વિક-મંયોગી ૬૩, ત્રિકસંયોગી ૧૦૫, અને ચતુઃસંયોગી ૩૫ મળા કુલ ૨૧૦ વિકલ્પ ગણવા.

પાંચનું ગણિત

તે પ્રમાણે પાંચ નૈરમિકોના અનુક્રમે ૭-૮૪-૨૧૦-૧૪૦-૨૧ મળા કુલ ૪૬૨ વિકલ્પ ગણવા.

તે પ્રમાણે ૭ નૈરમિકોના અનુક્રમે ૭-૧૦૫-૩૫૦-૩૫૦-૧૦૫-૭ મળા કુલ ૯૨૪ વિકલ્પો થાય છે.

તે પ્રમાણે સાત નૈરમિકોના ૭-૧૨૬-૫૦૫-૭૦૦-૩૧૯-૪૨-૧ મળા કુલ ૧૭૧૬ વિકલ્પો થાય છે.

તે પ્રમાણે આઠ નૈરમિકોના ૭-૧૪૭-૭૩૫-૧૨૨૫-૭૩૫-૧૪૭-૭ મળા કુલ ૩૦૦૩ વિકલ્પ થાય છે.

તે પ્રમાણે નવ નૈરમિકોના ૭-૧૬૮-૯૮૦-૧૯૬૦-૧૪૭૦-૩૯૨-૨૮ મળા કુલ ૫૦૦૫ વિકલ્પો થાય.

તે પ્રમાણે દશ નૈરમિકોના ૭-૧૮૯-૧૨૬૦-૨૯૪૦-૨૬૪૬-૮૮૨-૮૪ મળા કુલ ૮૦૦૮ વિકલ્પ થાય છે.

સંખ્યાતનું ગણિત

૧. જ્યારે સંખ્યાત^૧ નારકો તે સાત પૃથ્વીઓમાં

૧. અહીં ૧૧મી માંડને શીર્ષપદેલિલા (જુઓ પા ૨૧૪)
સુધીની સંખ્યાને સંખ્યાત-ગણવી.

પ્રવેશ કરતા હોય, ત્યારે તેઓ રત્નપ્રભામાં પણ હોય. . . .
એમ તમસ્તમઃપ્રભામાં પણ હોય. [એમ એકસંયોગી ૭
વિકલ્પ].

૨. અથવા એક રત્નપ્રભામાં હોય અને સંખ્યાતા
શર્કરાપ્રભામાં હોય. . . . એમ એક રત્નપ્રભામાં હોય અને
સંખ્યાતા તમસ્તમઃપ્રભામાં હોય [૭ વિકલ્પ].

અથવા એ રત્નપ્રભામાં અને સંખ્યાતા શર્કરાપ્રભામાં
હોય. . . . એમ ૨ રત્નપ્રભામાં અને સંખ્યાતા તમસ્તમઃ-
પ્રભામાં હોય (૭ વિકલ્પ). એમ ત્રણ રત્નપ્રભામાં. . . .
એમ દશરત્નપ્રભામાં અને સંખ્યાતા તમસ્તમઃપ્રભામાં.

અથવા સંખ્યાતા રત્નપ્રભામાં અને સંખ્યાતા
શર્કરાપ્રભામાં. . . . એમ સંખ્યાતા રત્નપ્રભામાં અને
સંખ્યાતા તમસ્તમઃપ્રભામાં.

એમ શર્કરાપ્રભા આદિનું પણ મળી, જેવું. એમ
દ્વિસંયોગી ૨૩૧ વિકલ્પો થશે.

૩. અ. અથવા એક રત્નપ્રભામાં, એક શર્કરાપ્રભામાં
અને સંખ્યાતા વાલુકાપ્રભામાં . . . એમ એક રત્નપ્રભામાં,
એક શર્કરાપ્રભામાં અને સંખ્યાતા તમસ્તમઃપ્રભામાં.

અથવા એક રત્નપ્રભામાં, એ શર્કરાપ્રભામાં અને
સંખ્યાતા વાલુકાપ્રભામાં . . . એમ એક રત્નપ્રભામાં, દશ
શર્કરાપ્રભામાં અને સંખ્યાતા વાલુકાપ્રભામાં. પછી એક
રત્નપ્રભામાં, સંખ્યાતા શર્કરાપ્રભામાં અને સંખ્યાતા વાલુકા-
પ્રભામાં હોય. પછી એ રત્નપ્રભામાં, સંખ્યાતા શર્કરાપ્રભામાં
અને સંખ્યાતા વાલુકાપ્રભામાં . . . એમ ૧૦ રત્નપ્રભામાં
સંખ્યાતા શર્કરાપ્રભામાં અને સંખ્યાતા વાલુકાપ્રભામાં. પછી

સ મ્ખ્યાતા ગ્લપ્રભામા, મ મ્ખ્યાતા મન્ગપ્રભામા અને
મ મ્ખ્યાતા વાનકાપ્રભામા

એ ૧૪ પ્રમાણે એક ગ્લપ્રભામા એક વાનકાપ્રભામા
અને મ મ્ખ્યાતા ૫૬ પ્રભામા હોય — એમ મણુતા મણુતા
પાઠ સ મ્ખ્યાતા ગ્લપ્રભામા મ મ્ખ્યાતા વાનકાપ્રભામા અને
મ મ્ખ્યાતા ૫૬ પ્રભામા હોય, એ જગાએ આવવું

એમ પરીની ગવી પૃથ્વીઓન મણુતુ એમ
નિકસયોગથી કુલ ૭૮૫ નિકલ્પો થશે

૪ હવે એ ગ્લપ્રભામા, એક શર્કનાપ્રભામા, એક
વાનકાપ્રભામા અને મ મ્ખ્યાતા ૫૬ પ્રભામા ત્યારમા પૂર્વોક્ત
કથથી ત્રીજી પૃથ્વીમા મે થી માડીને મ મ્ખ્યાત પદનો મચ્છા
ક્રન્તા બીજા દશ વિષ્ણુ થાય છે એમ ત્રીજી તથા પ્રથમ
પૃથ્વીમા પણ બેથી માડીને મ મ્ખ્યાત પદનો મચ્છા ક્રન્તા
૨૦ નિકલ્પ થાય એમ બધા મળીને ૩૧ નિકલ્પ થાય
તે ૩૧ નિકલ્પો માથે સાત નરકનાં ચતુષ્સયોગી ૩૫
પદનો ગુણાકાર કરતા કુલ ૧૦૮૫ નિકલ્પો થશે

એમ આદિની પાચ પૃથ્વીઓ સાથે પચસયોગ કહેવો
તેમા પ્રથમ ચાગ્મા એક એક, અને પાચમીમા મ મ્ખ્યાતા
એમ પ્રથમ વિષ્ણુ થાય ત્યારમા ચોથી પૃથ્વીમા અનકમે
મેથી માડીને મ મ્ખ્યાત પદ સુધી સચાર કરવો એ રીતે
બાખીની ત્રીજી, બીજી અને પ્રથમ પૃથ્વીમા પણ કરવો એમ
બધા મળીને પચસયોગી ૪૨ નિકલ્પો થાય તેની માથે
નરકપૃથ્વીના પચસયોગી ૨૧ પદોનો ગુણાકાર કરતા કુલ
૮૬૧ નિકલ્પો થશે

પદ્મસંયોગમાં પૂર્વોક્ત ક્રમથી ૫૧ વિકલ્પો થાય છે. તેની સાથે સાત નરકનાં પદ્મયોગી ૭ પદોનો ગુણાકાર કરતાં ૩૫૭ વિકલ્પો થાય છે.

સમસંયોગમાં તો પૂર્વોક્ત ભાવનાથી ૬૧ વિકલ્પો થાય છે. એ પ્રમાણે સંખ્યાત નૈસર્ગિકને આશરીને ૭૨૩૧-૭૩૫-૧૦૮૫-૮૬૧-૪૫૭-૬૧ મળી કુલ ૩૩૩૭ વિકલ્પો ગણવા.

અસંખ્યાતનું ગણિત

૧ થી ૧૦, પછી સંખ્યાત અને પછી અસંખ્યાતપદ ઉમેરી અસંખ્યાતનું ગણિત ગણવું. તેના ૭૨૫૨-૮૦૫-૧૧૬૦-૯૪૫-૩૯૨-૬૭ મળી કુલ ૩૬૫૮ વિકલ્પો થશે.

આ પ્રમાણે એકેન્દ્રિય, દ્વિઘદ્રિય, ત્રિઘદ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને પચ્ચેન્દ્રિય તિર્થંચયોનિકપ્રવેશનકમાં એક તિર્થંચયોનિક જીવથી માંડીને અસંખ્યાત જીવ સુધીનું ગણિત ગણવું.

મનુષ્યપ્રવેશનક સંમૂર્તિમ અને ગર્ભજ એમ બે પ્રકારનું છે. તેનું પણ એક મનુષ્યથી માંડીને અસંખ્યાત મનુષ્ય સુધીનું ગણિત ગણવું.

દેવપ્રવેશનક ચાર પ્રકારનું છે: ભવનવાસિદેવપ્રવેશનક, વાનચતરદેવ૦ જ્યોતિષકદેવ૦ અને વૈમાનિકદેવપ્રવેશનક. તેનું પણ એક દેવથી માંડીને અસંખ્ય દેવ સુધીનું ગણિત ગણવું.

—શતક ૯, ઉદ્દે૦ ૩૨

૨ રાશિઓ

૧

રાજગૃહનગરમાં ભગવાન ગૌતમ પૂછે છે.

ગૌં—હે ભગવન! યુગ્મે અથવા રાશિઓ કેટલી છે?

મં—હે ગૌતમ! ચાર છે : કૃતયુગ્મ, ટ્રોન, દ્વાપરયુગ્મ, અને કલ્પોન. જે રાશિમાંથી ચાર ચાર કાઢતાં છેવટે ચાર બાકી રહે, તે રાશિ કૃતયુગ્મ કહેવાય. જે રાશિમાંથી ચાર ચાર કાઢતાં છેવટે ત્રણ બાકી રહે, તે રાશિ ટ્રોન કહેવાય. જેમાંથી ચાર ચાર કાઢતાં છેવટે બે બાકી રહે, તે રાશિ દ્વાપરયુગ્મ કહેવાય. અને જે રાશિમાંથી ચાર ચાર કાઢતાં એક બાકી રહે, તે રાશિને કલ્પોન કહે છે.

ગૌં—હે ભગવન! નૈરયિકો કૃતયુગ્મરાશિરૂપ છે, ટ્રોન છે, દ્વાપરયુગ્મ છે કે કલ્પોનરૂપ છે?

મ૦—હે ગૌતમ ! તેઓ જઘન્યપદે (ઓછામાં ઓછી સંખ્યાએ) કૃતયુગ્મ છે, અને ઉત્કૃષ્ટપદે (વધારેમાં વધારે સંખ્યાએ) યોજ છે;^૧ તથા મધ્યમપદે કદાચ કૃતયુગ્મરૂપ હોય.....થી માંડીને કલ્પ્યોજ્જરૂપ પણ હોય. એ પ્રમાણે રત્નનિતકુમારો મુધી જાણ્યું.

વનસ્પતિકાપિકો તો જઘન્યપદ અને ઉત્કૃષ્ટપદની અપેક્ષાએ અપદ છે—અર્થાત્ તેમાં જઘન્ય પદ અને ઉત્કૃષ્ટ પદનો સંભવ નથી.^૨ પણ મધ્યમપદની અપેક્ષાએ તેઓ કદાચ કૃતયુગ્મથી માંડીને કદાચ કલ્પ્યોજ્જરૂપ હોય છે.

એકદ્રિય શ્રવે જઘન્યપદની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ અને ઉત્કૃષ્ટપદે દ્વાપરયુગ્મ અને મધ્યમપદે ચારે રાશિરૂપ હોય. એમ ચતુરિદ્રિય શ્રવે મુધી જાણ્યું. જાકીના એકેદ્રિયો એકદ્રિયોની પેઠે જાણવા, પંચેદ્રિય તિય^૩થી માંડીને વૈમાનિકો મુધી નૈરવિકોની પેઠે જાણવા. અને સિદ્ધી વનસ્પતિકાપિકોની પેઠે જાણવા.^૩

ત્રીઓ જઘન્યપદે-કૃતયુગ્મ છે; ઉત્કૃષ્ટપદે પણ કૃતયુગ્મ છે, અને મધ્યપદે ચારે ૫ છે. એ પ્રમાણે અસુરકુમારથી

૧. આમ દહેવાનું કારણ શું એ પ્રશ્નના જવાબમાં રીકાર્ક જણાવે છે કે તેથી માત્ર ‘આજ્ઞા’ છે.

૨. જઘન્યપદ અને ઉત્કૃષ્ટપદ તો નિયત સંખ્યારૂપ છે; અને તે નૈરવિકાદિને વિષે કાળાન્તરે પણ ધટી શકે. પરંતુ વનસ્પતિ વિષે તે ધટી શકતું નથી. કારણકે તે અતંત હોવાથી અનિયત સ્વરૂપે હોય છે.

૩. કારણકે તેઓની સંખ્યા વધતી જતી હોવાથી તેઓ અનિયત પરિમાણરૂપ હોય છે.

મતનિતકુમાર સુધીની સ્ત્રીઓ હોય છે તિર્થચર્યાનિક સ્ત્રીઓ, તેમ જ મનુષ્યસ્ત્રીઓથી માડીને વાનસ્પતર, ન્યોતિગિક અને વૈભાનિકદેવની સ્ત્રીઓ પણ તેમ જ જાણુની.

જેટલા અદ્યપ્રાચુષ્યવાળા અધકવહિ હોય છે, તેટલા ઉત્કૃષ્ટપ્રાચુષ્યવાળા અધકવહિ^૧ હોય છે

—સતક ૧૮, ઉદ્દે. ૪

૨

પરિમડલ વગેરે સમ્પ્રાપ્તો એટલે આકૃતિઓ વિષ આગળ પા ૪૬૬ ઉપર આવી ગયેલુ છે

ગૌ—હે ભગવન! પરિમડલ સમ્પ્રાપ્ત શુ કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાદ છે કે . કલ્પ્યોજપ્રદેશાવગાદ છે ?

મ૦—હે ગૌતમ! માત્ર કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાદ છે^૧ તે પ્રમાણે પ્રત્યક્ષ ન સ્થાન દ્વાપયુગ્મ સિવાય કૃતયુગ્માદિ^૨ ત્રણે પ્રકારે વડ અવગાદ હોય ચક્ષુષ્યમ્પ્રાપ્ત કલ્પ્યોજ મિત્રાય

૧ બાદર અગ્નિ-નિષિદ્ધિ હવ—દીક્ષા મીલ આચાર્યો સુલભ નામિમાય-હવ, એવો અર્થ છે,

૨ તરલ કે પરિમડલ સ્થાન પ્રાપ્તિ બાદ વીસ પ્રદેશની અવગાદતાવાળુ કહ્યુ છે

૩ કારણકે જે પ્રત્યક્ષ ૧૨ પ્રદેશિક છે, અને જે ધનવત્ ૨૨ પ્રદેશિક છે, તેને તો ચારે ભાગતા કાંઈ બાકી ન રહે તેથી કૃતયુગ્મ જે ધનવત્ સાત પ્રદેશિક છે, તેને ચારે ભાગતા ત્રણ વધે છે, માટે તે કલ્પ્યોજ જે પ્રત્યક્ષ પાંચ પ્રદેશિક છે, તેને પાંચ ભાગતા એ વધે, માટે કલ્પ્યોજ.

અન્ય ત્રણ ગ્રહો અગાડ હોય. ચતુરસ્રસંસ્થાન ૭૮-
સંસ્થાન જેવું જાણવું. આયનસંસ્થાન તો ચારે પ્રકારનું
હોય.

—શનક ૨૫, ઉદ્દે ૩

૩

ધર્મોન્નિકાયથી માંડીને અદ્યાસમય (કાલ) મુખીનાં ૭
સ્થો છે. ધર્મોન્નિકાય સ્વાર્થરૂપે કલ્પ્યોજ છે; કારણ કે
ને એક સ્વરૂપ હોવાથી ચારે ભાગતાં એક જ બાપી રહે
છે. એ પ્રમાણે અધર્મોન્નિકાય અને આકાશોન્નિકાયન પણ

૧. જે ધનચક્ષુ ચાર પ્રદેશવાળું છે, તે કૃતયુગ્મ; જે
પ્રતરચક્ષુ ત્રણ પ્રદેશવાળું છે, અને જે ધનચક્ષુ ૭૫
પ્રદેશવાળું છે, તેને ચારે ભાગતા ત્રણ વધતા હોવાથી ત્રીણ; અને
જે પ્રતરચક્ષુ ૬ પ્રદેશિક છે તેને ચારે ભાગતાં બે વધતા
હોવાથી દ્વાપર.

૨. જે પ્રતરચતુરસ્ર ચાર પ્રદેશિક છે, તથા જે ધનચતુરસ્ર
આઠ પ્રદેશિક છે તેની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ; જે ધનચતુરસ્ર ૨૭
પ્રદેશિક છે, તેની અપેક્ષાએ ત્રીણ; તથા જે પ્રતરચતુરસ્ર
ત્રણપ્રદેશિક છે તેની અપેક્ષાએ કલ્પ્યોજ.

૩ જે અર્ણવચક્ષુ દ્વિપ્રદેશિક છે, અને જે પ્રતરાચત ૬
પ્રદેશિક છે તેની અપેક્ષાએ દ્વાપર; જે અર્ણવચક્ષુ ત્રણ
પ્રદેશવાળું છે, અને જે પ્રતરાચત ૫૬ પ્રદેશિક છે, તેની
અપેક્ષાએ ત્રીણ; જે ધનચત ૧૨ પ્રદેશિક છે તેની અપેક્ષા
કૃતયુગ્મ; તથા જે ધનચત ૪૫ પ્રદેશિક છે, તેની અપેક્ષાએ
કલ્પ્યોજ.

જાણ્યુ જીવાગ્નિમાય દ્રવ્યાથપણે કૃતયુગ્મપ છે, માગ્ન ૬ ન અનત હોવાથી કૃતયુગ્મપ જ છે યુદ્ધગ્નિમાય ૧૫ અનત ૭, પણ તેના મધ્યાત અને બન્ની તેન અનતપાગ અનરથિત હોવાથી તે ચારે ગણિતપ હોય છે અહી નમય । જીવાગ્નિમાય જેનો જાણ્યો

ધમાગ્નિકાયના અરથિત અનત પ્રેરો હોવાથી તે પ્રદશાય-પે કૃતયુગ્મ જ ૬ એમ અદ્વામમય નુરી જાણ્યુ

૭૧ દ્રવ્યાથપે કત્યોજ પ ૬ કાગ્નુ કે જીવ ન્ય પે એક જ વ્યક્તિ ૭ અને જીવો દ્રવ્યાથપે અનત અરથિત હોવાથી તેઓ કૃતયુગ્મપ જ હોય છે ૮૫ પ્રેશની અપેક્ષાએ જીવો કૃતયુગ્મ છે, વારણ કે મમન્ત જીવોના પ્રદેશો અવથિત અનતપ છે, અને એક જીવના પ્રદેશો અરથિત અમખ્યાત કે તેથી તેમને ચારે ભાગના ચાર માખી ગદ પગ્તુ શરીરપ્રદેશની અપેક્ષાએ સામાન્યપે મન જીવના શરીરપ્રદેશો મધ્યાત અને બેઠથી અનરથિત અનતપે હોવાથી બિન બિન સમયે તેમા ચતુર્વિધ ગણિનો મમન્તાઈ થઈ ગઈ વિશેષપે એક એ જીવશરીરના પ્રદેશોમા ચારે ગણિનો મમન્તાઈ થાય ૮ કાગ્નુ કે કોઈ જીવશરીરના પ્રદેશો કૃતયુગ્મ પ હોય છે તો અન્યના બીજા રાશિપ હોય છે સિદ્ધી પ્રદેશાર્થપણે કૃતયુગ્મ જ છે

૭૨ આકાશના કૃતયુગ્મપ્રદેશોને આશરીને ગહેતો હોય કે એમ કત્યોજ પ્રેશો આશરી રહેતો હોય કાગ્નુ ૧ ઔદરિકાદિશરીરોની અરગાહના વિચિત્ર હોય ૭

સમસ્તજીવો સામાન્યરૂપે આકાશના કૃતયુગ્મ પ્રદેશોને આશરીને જ રહેલા છે. કારણ કે સમસ્ત જીવો વડે અવગાદ પ્રદેશો અસંખ્ય છે; અને વિશેષરૂપે ચારે પ્રકારની રાશિવાળા પ્રદેશોને આશરીને રહેલા હોય.

નારકો સામાન્યરૂપે ચારે પ્રકારની રાશિવાળા પ્રદેશોને આશરીને રહેલા હોય; કારણકે તેમનાં પરિણામ વિચિત્ર છે, તથા તેમના શરીરનું પ્રમાણ પણ વિચિત્ર છે. વિશેષ રૂપે પણ તેમ જ ગણાવું. એકેન્દ્રિય અને સિદ્ધ સિવાય બાકીના બધા જીવો મટિ એમ જ જાણવું. સિદ્ધો અને એકેન્દ્રિયો સામાન્ય જીવોની પેઠે જાણવા.

જીવ કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળો છે. કારણકે સામાન્ય જીવની સ્થિતિ સર્વ કાળમાં સામ્ય છે, અને સર્વકાળ નિયત અર્નત સમયાત્મક છે.

પરંતુ નૈરયિક ચારે પ્રકારની રાશિવાળા સમયની સ્થિતિવાળો હોય; તેનું જ વૈમાનિક મુધી જાણવું. કારણકે નારકાદિની બિન્ન બિન્ન સ્થિતિ હોવાથી કોઈ વાર તે કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળો હોય...તો કોઈ વાર કલ્પ્યેજ સમયની સ્થિતિવાળો હોય. સિદ્ધને જીવની પેઠે જાણવું.

જીવના કાળા વર્ણના પર્યાયો, શરીરના વર્ણની અપેક્ષાએ ચારે પ્રકારના હોય. એમ વૈમાનિક મુધી જાણવું. સિદ્ધ

૧. એક સમયે જ નહીં, એ અર્થમાં. અધીરપદ.

૨. એક સમયે-યુગપત્.

સંજ્ઞા આ વિષય બાબત કાંઈ ન પૂછવું. કારણકે તેમને શરીર ન હોય.

એમ બધા વર્ણો અને રૂપરંગો સુધી જાણવું.

જીવના આભિનિભોધિકજ્ઞાનપર્યાયો કદાચ કૃતયુગ્મકપ હોય, એમ ચારે પ્રકારના હોય. કારણકે આવરણના ક્ષયોપ-શમની વિચિત્રતાથી આભિનિભોધિક જ્ઞાનની વિશેષતાઓ અને તેના સૂક્ષ્મ અવિભાજ્ય અંશો અનંત છે. પણ ક્ષયોપશમની વિચિત્રતાથી તેનું અનંતપણું ચોક્કસ નથી. આમ એકેન્દ્રિય મિત્રાપના વૈભાનિક સુધીના જીવો માટે જાણવું. એકેન્દ્રિય જીવને સમ્યક્ત્વ ન હોવાથી આભિનિભોધિક જ્ઞાન હોતું નથી.

શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાનના પર્યાયો સંજ્ઞા પછી એમ જ જાણવું; પણ વિક્ષેપદ્રિય જીવોને અવધિજ્ઞાન ન કહેવું. એમ મનઃપર્યાવજ્ઞાનના પર્યાયો સંજ્ઞા પછી જાણવું, પરંતુ તે મામાન્ય જીવો અને મનુષ્યોની અપેક્ષાએ કહેવું. બાકીના જીવોને ન કહેવું. જીવના કેવલજ્ઞાનના પર્યાયો કૃતયુગ્મકપ છે. એ પ્રમાણે મનુષ્ય તથા મિદ્ધ સંજ્ઞા પછી જાણવું.

મતિઅજ્ઞાનના પર્યાયોની બાબતમાં આભિનિભોધિક જ્ઞાનની પેઠે કહેવું. શ્રુતઅજ્ઞાન, વિભંગજ્ઞાન, અશુદ્ધર્શન, અચશુદ્ધર્શન અને અવધિદર્શનના પર્યાયો સંજ્ઞા પછી એ પ્રમાણે કહેવું. જોતે જો હોય તે તેને કહેવું. કેવલદર્શનના પર્યાયો સંજ્ઞા કેવલજ્ઞાનના પર્યાયોની પેઠે સમજાવું.

૪

પરમાણુપુદ્ગલ દ્રવ્યાર્થરૂપે કલ્પ્યોજ્ય છે; કારણકે તે એક જ છે. પરંતુ પરમાણુપુદ્ગલો સામાન્યરૂપે ચારે પ્રકારનાં હોય. કારણકે તેઓ છે તો અનંત, પણ સંઘાત-ભેદથી નેમનું સ્વરૂપ અનવસ્થિત છે,

દ્વિપ્રદેશિક રકંધ દ્વાપરયુગ્મ છે; ત્રિપ્રદેશિક રકંધ ત્ર્યેજ છે. ચારપ્રદેશિક રકંધ કૃતયુગ્મ છે. એમ આગળ ચાલવું.

સંખ્યાતપ્રદેશિક રકંધ, અસંખ્યાતપ્રદેશિક રકંધ, તથા અનંતપ્રદેશિક રકંધ ચારે પ્રકારના હોય.

પરમાણુ પુદ્ગલ કલ્પ્યોજ્યપ્રદેશાવગાદં હોય; દ્વિપ્રદેશિક રકંધ કદાચ દ્વાપરયુગ્મ કે, કદાચ કલ્પ્યોજ્ય પ્રદેશાશ્રિત હોય.^૧

ત્રિપ્રદેશિક રકંધ ત્ર્યેજ, દ્વાપર, કે કલ્પ્યોજ્યપ્રદેશાશ્રિત હોય; ચતુઃપ્રદેશાશ્રિત ચારેરૂપ હોય, એમ અનંતપ્રદેશિક રકંધો મુધી જાણવું.

પરમાણુપુદ્ગલ કદાચ કૃતયુગ્મની સ્થિતિવાળું હોય, ...એમ ચારે પ્રકારની સ્થિતિવાળું હોય; એમ અનંતપ્રદેશિક રકંધ મુધી જાણવું.

—શતક ૨૫. ઉદ્દે ૪

૫

રાજગૃહનગરમાં ઔતમ પૂછે છે: હે ભગવન! કુદ (નાનાં) યુગ્મો કેટલાં છે ?

૧. કારણકે તે એક પ્રદેશમાં સ્થિત પણ હોય.

મ૦—હે ગૌતમ ! ચાર ક્ષુદ્રયુગ્મો કયાં છે : કૃતયુગ્મ, ય્યોજ, દ્વાપરયુગ્મ અને કલ્પ્યોજ. વિવરણ : સધુગંજ્યાવાળા રાશિવિશેષને ક્ષુદ્રયુગ્મ કહે છે. તેમાં ચાર, આઠ, બાર વગેરે સંખ્યાવાળા રાશિને ક્ષુદ્રકૃતયુગ્મ કહે છે; ત્રણ, સાત, અગિયાર વગેરે રાશિને ક્ષુદ્ર ય્યોજ; બે, છ વગેરે રાશિને ક્ષુદ્ર દ્વાપરયુગ્મ; અને એક, પાંચ વગેરે સંખ્યાવાળા રાશિને ક્ષુદ્ર કલ્પ્યોજ કહેવામાં આવે છે.

ગૌ૦—હે ભગવન ! કેટલાં મહાયુગ્મો—મહારાશિઓ કયાં છે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! ય્યોજ મહાયુગ્મો કયાં છે. તે આ પ્રમાણે :

૧. કૃતયુગ્મકૃતયુગ્મ—એટલે કે જે રાશિમાંથી પ્રતિ અમય ચાર ચાર કાઢીએ તો છેવટે ચાર બાકી રહે, અને તે જેટલી વાર કાઢયા તે સંખ્યામાંથી પણ ચાર ચાર કાઢીએ તો ચાર બાકી રહે, તે. [તે પ્રમાણે] ૨. કૃતયુગ્મય્યોજ ૩. કૃતયુગ્મ દ્વાપરયુગ્મ ૪. કૃતયુગ્મકલ્પ્યોજ ૫. ય્યોજકૃતયુગ્મ. ૬. ય્યોજય્યોજ. ૭. ય્યોજદ્વાપરયુગ્મ. ૮. ય્યોજકલ્પ્યોજ. ૯. દ્વાપરયુગ્મકૃતયુગ્મ. ૧૦. દ્વાપરયુગ્મય્યોજ. ૧૧. દ્વાપરયુગ્મદ્વાપરયુગ્મ. ૧૨. દ્વાપરયુગ્મકલ્પ્યોજ. ૧૩. કલ્પ્યોજ.

૧. જેમકે ૧૬માંથી ચાર ચાર કાઢીએ તો અંતે ચાર રહે છે; અને જેટલીવાર કાઢયા તે સંખ્યા પણ ચાર છે.

૨. જેમકે ૧૮માંથી ચાર ચાર કાઢીએ તો ત્રણ વહે; અને જેટલીવાર કાઢયા તેની સંખ્યા ચાર છે.

કૃતયુગ્મ. ૧૪. કલ્પોન્નકલ્પોન્ન. ૧૫: કલ્પોન્નદ્વાપરયુગ્મ.
૧૬. કલ્પોન્નકલ્પોન્ન.^૧

૬

આવલિકા અસંખ્યાતા સમયરૂપ છે. તે જ પ્રમાણે
સ્તોકથી માંડીને શીર્ષપ્રહેલિકા, પલ્પોપમ, સાગરોપમ,
અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણીના સમયો સુધી જાણવું;^૨
પુદ્ગલપરિવર્ત^૩ અનંતસમયરૂપ છે. તે જ પ્રમાણે ભૂતકાળ,
ભવિષ્યકાળ તથા સર્વકાળનું પણ જાણવું.

આનપ્રાણ સંખ્યાતી આવલિકારૂપ છે. એ પ્રમાણે
શીર્ષપ્રહેલિકા સુધી જાણવું. પલ્પોપમ અસંખ્યાતી
આવલિકારૂપ છે. એમ સાગરોપમ, અવસર્પિણી અને
ઉત્સર્પિણી સંબધે પણ જાણવું. પુદ્ગલપરિવર્ત^૩ અનંત
આવલિકારૂપ છે. એ પ્રમાણે સર્વકાળ સુધી જાણવું.

સ્તોકમાં કેટલા આનપ્રાણ છે — વગેરે બધું આવલિકાની
પેઠે જાણવું. એ પ્રમાણે શીર્ષપ્રહેલિકા સુધી સમજવું.

સાગરોપમ સંખ્યાતા પલ્પોપમરૂપ છે. એ પ્રમાણે
અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણીનું પણ જાણવું. પુદ્ગલપરિવર્ત^૩
અનંત પલ્પોપમરૂપ છે. એ પ્રમાણે સર્વકાળ સુધી જાણવું.

અવસર્પિણી કેટલા સાગરોપમરૂપ છે, એ બાળતમાં
પલ્પોપમ જેવું બધું જાણવું.

૧. અહીં બધે, જેટલીવાર કાઢ્યા તે પદ પહેલું છે; અને
જેટલા વધ્યા તેની અપેક્ષાએ બીજું પદ છે.

૨. જુઓ પા. ૨૧૩-૫.

૩. જુઓ પા. ૮૬. નોંધ ૧.

પુરુષવપરિવર્તો અનત ઉત્તરિણી અને અવમરિણીય છે. એ પ્રમાણે મર્વકાળ સુધી જાણવું.

જૂતકાળ અનત પુરુષવપરિવર્તોય છે. એ પ્રમાણે અનામતકાળ અને સર્વકાળ મળેલી જાણવું. ભવિષ્યકાળ જૂતકાળથી એક મમય અધિક છે. મર્વકાળ જૂતકાળ કરતાં કાર્મિક અધિક જાણે છે, અને ભવિષ્યકાળ કરતાં કાર્મિક ન્યૂન જાણે છે.

—શતક ૨૫, ઉદે. ૬

૧

વિવિધ પ્રશ્નો

૧

ગૌં—હે ભગવન્! શ્લોકનો અંત અશ્લોકના અંતને સ્પર્શે, અને અશ્લોકનો પણ અંત શ્લોકના અંતને સ્પર્શે?

મં—હા ગૌતમ!

ગૌં—હે ભગવન્! જે સ્પર્શાય છે તે શું સૃષ્ટ છે?

મં—હા ગૌતમ!

ગૌં—હે ભગવન્! બેટનો છેડો સમુદ્રના છેડાને સ્પર્શે? સમુદ્રનો પણ છેડો બેટના છેડાને સ્પર્શે?

મં—હા ગૌતમ!

ગૌં—હે ભગવન્! એ પ્રમાણે પાણીનો છેડો વહાણના છેડાને સ્પર્શે; કાણુનો છેડો વચ્ચના છેડાને સ્પર્શે અને છાયાનો છેડો તડકાના છેડાને સ્પર્શે?

મં—હા ગૌતમ!

૨

ગૌં—હે ભગવન્ ! નાદણુ (મે) એ મોટું સ્વાદ્ય વગેરે પશ્ચિમાવવા મમર્થ છે? તથા તેનું રૂપ ક્રીને અનેક યોગનો મુધી જના મમર્થ છે?

મં—હા ગૌતમ !

ગૌં—હે ભગવન્ ! મેવ આત્મ-સદ્ધિથી ગતિ રે ૬ પર-સદ્ધિથી ?

મં—હે ગૌતમ ! તે પર-સદ્ધિથી ગતિ રે છે તથા પરકર્મ અને પરપ્રયોગથી ,

ગૌં—હે ભગવન્ ! એ મેધ સ્ત્રી છે ?

મં—ના ગૌતમ ! તે સ્ત્રી નથી, પણ મેવ ૭ એ પ્રમાણે પુરુષ, ઘોડો તથા હાથી વગેરે વિશે પણ જાણવું

ગૌં—હે ભગવન્ ! તે મેધ એક મોટા વાહનનું પડ્ગી, અનેક યોગનો મુધી ગતિ કરે ?

મં—હા ગૌતમ ! જાણી તે એ તરફ પૈડું ગમ્મીને પણ ચાલે અને મને તરફ પૈડું ગમ્મીને પણ ચાલે !

—શત ૩, ઉદે ૪

૩

ગૌં—હે ભગવન્ ! તરતનો મળગાવેતો અગ્નિ બાળનારૂં મહાક્રિયાવાળો હેમ છે, પણ પડી તે ક્ષણે ક્ષણે ઓછો થતો જાય, શુક્રાર્ધ જાય, અગારરૂં થાય, મુર્ચ્છરૂં થાય, અને પછી ભગ્મરૂં થઈને અદ્ય ક્રિયાવાળો થાય ?

મં—હા ગૌતમ !

—શત ૫, ઉદે ૬

૧ વાણુ કે દેવ-દ્વારા પ્રેરિત થઈને —ગીઠા

૪

ગૌં—હે ભગવન્! રાજગૃહનગર પૃથ્વી કહેવાય, જલ કહેવાય, કૃત્ કહેવાય, શૈલ કહેવાય કે અચિત્ત અને મિશ્ર દ્રવ્યો કહેવાય?

મં—હે ગૌતમ! તે ગધાનો સમુદાય એ રાજગૃહનગર છે.

—શતકં ૫, ઉદ્દે. ૯

૫

ગૌં—હે ભગવન્! સવશુસમુદ્ધ ઊછળતા પાણીવાળો છે કે અશુભ પાણીવાળો છે?

મં—હં ગૌતમ! તે ઊછળતા પાણીવાળો છે!

—શતકં ૬, ઉદ્દે. ૮

૬

ગૌં—હે ભગવન્! દુઃખી છવ દુઃખથી વ્યાપ્ત હોય કે, અદુઃખી છવ દુઃખથી વ્યાપ્ત હોય?

મં—હે ગૌતમ! દુઃખી છવ દુઃખથી વ્યાપ્ત હોય. એ પ્રમાણે દુઃખી નારક દુઃખથી વ્યાપ્ત હોય; પણ દુઃખરહિત નારક દુઃખથી વ્યાપ્ત ન હોય. એ પ્રમાણે વૈમાનિકો મુખી બાલુકા.

—શતકં ૭, ઉદ્દે. ૧

૭

ગૌં—હે ભગવન્! ઘોડો દોડનો હોય છે, ત્યારે ‘ખુખુ’ શબ્દ કેમ કરે છે?

મં—હે ગૌતમ! જ્યારે તે દોડતો હોય છે, ત્યારે હૃદય અને ચક્રતની વચ્ચે કર્કટ નામે વાયુ ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી ઘોડો તે શબ્દ કરે છે.

—સતક ૧૦, ઉદ્દે ૩

૮

ગૌં—હે ભગવન્! આ ઉંજર વૃક્ષની શાખા મરણ્ય મમયે મરણ્ય પામીને ક્યાં ઉત્પન્ન થશે?

મં—હે ગૌતમ! તે આ જ જંજીરીપના ભારતવર્ષમાં પાટલિપુત્ર નામના નગરમાં પાટલિવૃક્ષપણે ઉત્પન્ન થશે; અને ત્યાં તે અચિત, વંદિત અને પૂજનીય થશે.

—સતક ૧૪, ઉદ્દે ૮

૯

ગૌં—હે ભગવન્! અવ્યાબાધ દેવો ‘અવ્યાબાધ’ એટલે કે પીડા નહિ કરનારા કેમ કહેવાય છે?

મં—હે ગૌતમ! એક એક અવ્યાબાધ દેવ એક એક પુરુષની એક એક પાંપણ ઉપર તે પુરુષને જરાય દુઃખ થવા દીધા સિવાય બીજીશ પ્રકારનો નાટ્યવિધિ બતાવી શકવા અમર્થ છે; તેથી તે અવ્યાબાધ કહેવાય છે.

ગૌં—હે ભગવન્! દેવના ઇંડ શક કોઈ પુરુષના માથાને હાથ વડે તરવારથી કાપી નાખી કમંડલુમાં નાખવા અમર્થ છે?

૧. મૂળમાં આવા બે ત્રણ પ્રશ્નો છે. એમકે ‘શાલવૃક્ષનો, શાલવૃક્ષની નાની શાખાઓનો’ છં.

મં—હા ગૌતમ ! તે તેના માથાને છેદી છેદીને, બેદી બેદીને, ફૂટી ફૂટીને અને ચૂર્ણ કરીને કમંડલુમાં નાખે, અને છતાં તે પુરુષને જરા પણ પીડા ન થાય.

ગૌં—હે ભગવન્ ! જૃંભક દેવો જૃંભક (સ્વચ્છંદચારી) કેમ કહેવાય છે ?

મં—હે ગૌતમ ! તેઓ હંમેશાં પ્રમોદવાળા, અત્યંત ક્રીડાશીલ, કંદર્પને વિષે રતિવાળા, અને મૈથુન સેવવાના સ્વભાવવાળા હોય છે. જે તે દેવોને ગુરૂએ થયેલા જુએ છે. તે ઘણો અપયય પામે છે, અને જે તેઓને તુષ્ટ થયેલા જુએ છે, તે ઘણો યશ પામે છે. તેમના દસ પ્રકાર છે: અન્નજૃંભક, પાનજૃંભક, વસ્ત્રજૃંભક, ગૃહજૃંભક, શયનજૃંભક, પુષ્પજૃંભક, ફલજૃંભક, પુષ્પ-ફલજૃંભક, વિદ્યાજૃંભક અને અવ્યક્તજૃંભક.^૧ તેઓ બધા દીર્ઘ વૈતાલ્યોમાં, ચિત્ર, વિચિત્ર, યમક અને સમક પર્વતોમાં તથા કાંચનપર્વતોમાં વસે છે. તેમની સ્થિતિ એક પત્થોપમની છે.

—શતક ૧૪, ઉદ્દે ૮

૧૦

ગૌં—હે ભગવન્ ! ઉદાચી^૨ નામનો હાથી કઈ ગતિમાંથી આવ્યો છે, અને મરીને ક્યાં જવાનો છે ?

મં—હે ગૌતમ ! તે અસુરકુમાર દેવોમાંથી આવ્યો છે, અને મરીને રત્નપ્રભાપૃથ્વીમાં એક સાગરોપમની વધારેમાં

૧. અન્નાદિ વિભાગ વિના સામાન્યરૂપે સ્વચ્છંદચારી—ટીકા.

૨. કૃષ્ણકેનો હાથી. જુઓ પા. ૨૫૪-૫.

વધારે ગિતિવાળા નરકાવામમાં નાગકપણે ઉત્પન્ન થવાનો છે...
તે પ્રમાણે જૂતાનંદ હાથીનું પણ અણુનું.

—શતક ૧૭, ઉદે૦ ૧

૧૧

ગૌ૦—હે ભગવન્! દેવ અને અમુરોનો મંત્રામ થાય છે?

મ૦—હા ગૌતમ! જ્યારે નેમનો મંત્રામ થતો હોય, ત્યારે દેવો તણુખણુ, 'સાહકું', પાંદકું કે કાંકરો વગેરે જે કોઈ વસ્તુનો સ્પર્શ કરે, તે વસ્તુ તેમને શસ્ત્રરૂપે પચિણ થાય છે. પણ અમુગકુમાર દેવોને તો હંમેશાં ત્રિકુર્વેશાં, ગન્ધરવો હોય છે.

ગૌ૦—હે ભગવન્! મોટા પ્રભાવવાળો દેવ હજાર રૂપે ત્રિકુર્વેશાં, પરસ્પર મંત્રામ કરાવવા મમર્થ છે!

મ૦—હા ગૌતમ! તે અધાં ગરીરો એક જીવ નાથે મગધવાળાં હોય છે, અને કોઈ પુરુષ તે ગરીરો વચ્ચેના આંનરાઓને પોતાના હાથ વડે કે શસ્ત્ર વડે સ્પર્શ કરે, તો પણ જીવને કરી પીડા ઉત્પન્ન કરી શકે નહીં.

—શતક ૧૮, ઉદે૦ ૩

સામાન્યકથન

દેવોના પ્રકાર

ગૌં—હે ભગવન્ ! દેવો કેટલા પ્રકારના કલા છે ?

મં—હે ગૌતમ ! ચાર પ્રકારના કલા છે : ભવનપતિ, વાનવ્યંતર, જ્યોતિષિક અને વૈશ્વાનિક.

—શતક ૨, ઉદ્દે ૭

ગૌં—હે ભગવન્ ! દેવો કેટલા પ્રકારના કલા છે ?

ગૌં—હે ભગવન્ ! દેવો પાંચ પ્રકારના કલા છે :

૧. ભત્રિધ્યમાં દેવપણાને પ્રાપ્ત થનાર ‘ભવ્યદ્રવ્યદેવ.’
૨. મનુષ્યોમાં દેવની પેઠે પૂજ્ય ‘નરદેવ.’ ૩. શ્રુતાદિ ધર્મ વડે દેવો જેવા ‘ધર્મદેવ.’ ૪. પારમાર્થિક દેવપણું હોવાથી સામાન્ય દેવો કરતાં અધિક—ત્રણ ‘દેવાધિદેવ’, અને ૫. દેવગત્યાદિ કર્મના ઉદ્વચ્ચી દેવપણાનો અનુભવ કરનાર ‘બાવદેવ.’

અગિહંત ભગવતો ઉત્પન્ન થયેલા જ્ઞાન અને દર્શનને ધારણ કરનારા વગેરે હોવાથી ‘દેવાધિદેવ’ કહેવાય છે.

ભવનપતિ, વાન-ચંતર જ્યોતિઃ અને વૈમાનિક દેવો દેવગતિ મગધી નામ અને ગોત્ર કર્મોને અનુભવે છે માટે 'ભાવદેવ' કહેવાય છે.

ગૌ—હે ભગવન્ ! ભવ્યદ્રવ્યદેવો કયાથી આવીને ઉત્પન્ન થાય ?

મ—હે ગૌતમ ! નૈરયિકોથી આવીને ઉત્પન્ન થાય, તેમ જ તર્થ્યોથી, મનુષ્યોથી અને દેવોથી પણ આવીને ઉત્પન્ન થાય ?

નરદેવો નૈરયિકોથી અને દેવોથી આવીને ઉત્પન્ન થાય, પણ તિર્થ્ય અને મનુષ્યોથી આવીને ઉત્પન્ન ન થાય નારદામા પણ રત્નપ્રભાના નારકોમાંથી જ આવે, અન્યમાંથી નહીં ધમદેવો ચારે ગતિ ઘડી આવીને ઉત્પન્ન થાયર દેવાધિદેવો નૈરયિકો અને દેવોમાંથી જ આવીને ઉત્પન્ન થાય નૈરયિકામા પણ પ્રથમ ત્રણ પૃથ્વીમાંથી જ આવે, અને દેવોમા પણ વૈમાનિકથી માડીને મર્વાર્થમિદ્ધ દેવો સુધીનામાંથી જ આવે ભાવદેવો પણ ચારે ગતિમાંથી જાણુવા ૩

ભવ્યદ્રવ્યદેવો (વૈકિયલગ્નિધસપન્ન મનુષ્ય ૬ તિર્થ્ય) એક ૩૫ ધારણ કરવાને તેમ અનેક ૩૫૦ ધારણ કરવાને પણ સમર્થ છે. તે ૩૫૦ સખ્યાત, અસખ્યાત, મળદ્ધ, અસમદ્ધ, સમાન કે અસમાન પણ હોય એ ૩૫૦ ધારણ કર્યા પછી

૧. વિરોધ વિમતો માટે જુઓ પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર, પદ ૬, પૃ ૨૧૫

૨. વિમતો માટે જુઓ પ્રજ્ઞા ૦ પદ ૬, પૃ ૨૧૫

૩. વિમતો પ્રજ્ઞાપના ૦ પદ ૬, પૃ ૧૧૧ માં ભવનવાસી-ઓના ઉપપાત પ્રભાવે જાણવી.

તે પોતાનાં યથેષ્ટ કાર્યો કરે છે. એ પ્રમાણે નરદેવ અને ધર્મદેવ સંબંધે પણ કહેવું. :દેવાધિદેવમાં પણ તે બધી શક્તિ છે, પણ ઔત્સુક્યના અભાવથી તેમણે તેમ કર્યું નથી, કરના નથી અને કરશે પણ નહીં. ભાવદેવાનું બબ્બદ્રવ્યદેવો જેવું જ જાણવું.

. બબ્બદ્રવ્યદેવો મરીને દેવોમાં જ ઉત્પન્ન થાય; નરદેવો તો નૈરયિકોમાં જ^૧ થાય. ધર્મદેવો વૈમાનિકથી ઉપરના દેવોમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે; દેવાધિદેવો તો મરણ પામીને સિદ્ધ-બુદ્ધ-મુક્ત થાય છે. ભાવદેવો તિર્થચ્યોનિકોમાં અને મનુષ્યોમાં જ ઉત્પન્ન થાય.

સૌથી થોડા નરદેવો છે; તે કરતાં દેવાધિદેવો સંખ્યાત-ગણા છે; તે કરતાં ધર્મદેવો સંખ્યાતગણા છે; તે કરતાં બબ્બદ્રવ્યદેવો અસંખ્યાતગણા છે, અને તે કરતાં ભાવદેવો અસંખ્યાતગણા છે.

—શતક ૧૨. ઉદ્દે. ૯

૨

દેવોની સ્થિતિ

આકાશિકા નગરીમાં રાખવન ચૈત્ય હતું. તે નગરીમાં ઘણા આવકો રહેતા હતા. એક વખત એકઠા યથેશ્વર અને બેઠેલા તે આવકોમાં વાર્તાલાપ થયો કે, ‘દેવલોકમાં દેવોની કેટલા કાલ સુધી સ્થિતિ કહી છે?’ ત્યારે દેવસ્થિતિ સંબંધી સત્ય હકીકત જાણનાર ઋષિભાષ્યે તેમને કહ્યું કે,

૧. કોઈ ચક્રવર્તી દેવમાં પણ ઉત્પન્ન થાય છે, પરંતુ તે નરદેવપણું છોડીને ધર્મદેવપણું પામે નો જ. કામભોગનો લાગણ્યાં સિવાય તો તે નૈરયિકોમાં જ જીવે.

‘હે આર્યો’ દેવલોકમા દેવોની ઓગામા ઓગી ગિયિતિ દશ હજાર ર્ષની કહી છે, અને વધારેમા વધારે ગિયિતિ નત્રીસ માગરોપમ ર્ષની કહી ૬૧ તેથી ઉપરની ગિયિતિના દેવો ૩ દેવલોકો નથી’ પરંતુ શ્રાવકોને તેના કલ્યા ઉપ-શ્રદ્ધા થઈ નહી

પછી એક વખત ભગવાન મહાવીર ત્યા આસતા તે શ્રાવકોએ તેમને તે આમત પૂછ્યું, ત્યારે ભગવાન મહાવીરે ઋષિભપુત્રના કહેલાને અનુમોદન આપ્યું તેથી તે શ્રાવકોએ જઈને ઋષિભપુત્રની ક્ષમા માગી

પછી તે ઋષિભપુત્ર ઘણા શીલવતો વગેરે પાળેના, વણા વરસ મુઘી અમણપણુ ધારીને અતે ૧૦ ટકના ઉપવાસથી મરણ પામી, મૌઘર્મકપમા અરુણાભ નામે વિમાનમાં દેવ થયો, ત્યા તેની ગિયિતિ ચાર પંથોપમની હતી ત્યાથી તે મહાસિદ્ધલેખમા સિદ્ધિપદ પામશે

* *

*

*

આલભિનામા મખવન ચૈત્યથી થોડે દૂર પુદ્ગલ નામનો ક્ષાલ્લલુધર્મી પરિનાજક ગ્રહેતો હતો તેને નિગત ૭ ટકના ઉપવાસ કરતા અને હાથ ગિઆ રાખી તડના તપતા તપતા શિવરાજપિંની પેઠે વિભગમાન ઉત્પન્ન થયું, અને તેથી તે બ્રહ્મલોક કલ્પમા રહેવા દેવોની ગિયિતિ મળ્યું તથા તેના લાગ્યો, અને કહેના લાગ્યો ૩ દેવોમા વધારેમા વધારે ગિયિતિ દશ માગરોપમ ર્ષોની છે પરંતુ પછી એ-

૧ દરે દેવલોકની ગિયિતિની વિગતો માટે જુઓ આ માળાનું ‘ગાત્રિ ઉપદેશ’ પુ પા ૨૬૬

વખત મહાવીર ભગવાન એ નગરીમાં આવતાં, અને તેમને મોટે તેત્રીસ સાગરોપમની વધારેમાં વધારે રિથિતિ જાણતાં. રકંદકની પેઠે પુદ્ગલ પણ તેમની પાસે પ્રવ્રજિત થયો. ત્યાર પછીનું બધું સિવરાજર્ષિની પેઠે જાણવું.

—શતક ૧૧, ઉદ્દે ૧૨.

૩

દેવોના આવાસ

ગૌતમના પ્રશ્નો છે.

અસુરકુમારના ચોસદ લાખ આવાસો છે. તેમાં જે આવાસો નાના છે, તે સંખ્યાત યોજન વિસ્તારવાળા છે, અને મોટા છે, તે અસંખ્ય યોજન વિસ્તારવાળા છે.

તેમાં સંખ્યાત યોજન વિસ્તારવાળા આવાસોમાં એક સમયે ઓછામાં ઓછા એક બે કે ત્રણ અને વધારેમાં વધારે સંખ્યાત અસુરકુમારો ઉત્પન્ન થાય છે. ઓછામાં ઓછા એક બે કે ત્રણ અને વધારેમાં વધારે સંખ્યાતા કાપોતાદિ-ચાર લેશ્યાવાળા ઉત્પન્ન થાય છે; કારણકે ત્યાં કાપોતાદિ ચાર-લેશ્યા હોય છે; તે પ્રમાણે કૃષ્ણપાક્ષિક, શુક્લપાક્ષિક, સંગી, અસંગી, ભવસિદ્ધિક, અભવસિદ્ધિક, મતિજ્ઞાની, શ્રુતજ્ઞાની, અવધિ-જ્ઞાની, મતિઅજ્ઞાની, શ્રુતઅજ્ઞાની તથા ત્રિભંગજ્ઞાનીનું પણ જાણવું. અચ્છુર્દર્શનવાળા શ્રવે ઉત્પન્ન થતા નથી; પરંતુ ઓછામાં ઓછા એક બે અથવા ત્રણ અને વધારેમાં વધારે સંખ્યાતા અચ્છુર્દર્શનવાળા શ્રવે ઉત્પન્ન થાય છે. (કારણકે ઉત્પત્તિ સમયે સામાન્ય ઉપયોગરૂપ અચ્છુર્દર્શન હોય છે.) એમ અવધિદર્શનવાળા પણ જાણવાઃ એમ આદારસંગ્રહ, ભવસંગ્રહ, મૈથુનસંગ્રહ અને પરિવ્રજસંગ્રહવાળાનું પણ જાણવું. તે પ્રમાણે

શ્રી અને પુરુષ વેદવાળા ઉત્પન્ન થાય છે, (પણ નપુમ્સક વેદવાળા ત્યાં જાપજતા નથી) ઉપર પ્રમાણે ક્રાંધકપાપીથી માંડીને ભોજકપાપી સુધીના જાણુવા શ્રોત્રે દ્રિયાદિના ઉપયોગવાળા ઉત્પન્ન થતા નથી, પણ નોર્ઘદ્રિય (મન) ના ઉપયોગવાળા ઉત્પન્ન થાય છે^૧ તે પ્રમાણે કાયયોગવાળા ઉત્પન્ન થાય છે (પણ મનયોગી અને વચનયોગી ઉત્પન્ન થતા નથી) એ પ્રમાણે આકારોપયોગવાળા અને એ ગીતે અનાકારોપયોગવાળા પણ ઉત્પન્ન થાય છે.

વળી એ મન્યાતા યોજનનાળા આવામોમાથી એક ન્યમયે ઓઝામા ઓઝા એક એ ૩ તથા અને વધારેમા વધારે મન્યાતા અમુરકુમારો ઉદ્ભવે—મરણ પામે એ પ્રમાણે કાપોતતેરયાવાળા ઉદ્ભવે ઇલાદિ જાણુવું^૨ નિશેષ એટલે ૬, અવધિજાની અને અવધિદર્શની ત્યાંથી નીકળતા નથી (કારણક અમુરકુમારાદિથી નીકળેલા તીર્થકગદિ ન થાય, અને અવધિજાન અને અવધિદર્શન મહિત તો તીર્થકગદિ જ ઉદ્ભવે) અનુદર્શની ઉદ્ભવતા નથી, શ્રોત્રે દ્રિયાદિના ઉપયોગવાળા ઉદ્ભવતા નથી, મનોયોગી અને વચનયોગી પણ ઉદ્ભવતા નથી.

સમ્યાત યોજન વિગ્તારનાળા અમુરકુમાગવાસોને વિષે મન્યાતા અમુરકુમારો છે, મન્યાતા કાપોતતેરયાવાળા છે, ત્યાંથી માંડીને સમ્યાતા મગીશ્વે સુધી એમ જ જાણુવું

૧ યદ્યપિ અર્હા અપર્યાપ્તાવગ્ગામા મન ધયામિતો અમાવ દોવાથી દ્રવ્યમન ભ્રાંત નથી, પણ ચૈતન્ય-મ ભાવમન હંમેશાં જાય છે

૨ ઈશાન દેવલોકો સુધીના દેવો પૃથ્વીમયાદિ અસગ્રીમા જાપજે છે, માટે અસગ્રી પણ આવી મયા

અસંસી કદાચ હોય છે અને કદાચ નથી હોતા.^૧ સંખ્યાતા ભવસિદ્ધિ કહેલા છે, એમ સંખ્યાતા પુરુષવેદવાળા છે ત્યાં સુધી કહેવું. કોઈકપાયવાળા કદાચ હોય છે, અને કદાચ નથી હોતા. એ પ્રમાણે માન, માયા સંબંધે પણ જાણવું.^૨ જ્ઞેનાકપાયવાળા તો સંખ્યાતા હોય છે. કારણકે દેવગતિમાં જ્ઞેનાકપાયી ઘણા હોય છે. શ્રાત્રેન્દ્રિયાદિ ઉપયોગવાળા સંખ્યાતા છે. નોષદ્રિયના ઉપયોગવાળા અસંસીની પેઠે જાણવા. સંખ્યાતા મનોયોગી છે; એ પ્રમાણે અનાકારોપયોગી સુધી જાણવું.

ચરમ—એટલે કે જેને છેલ્લો જ અસુરકુમારભવ બાકી છે, અથવા અસુરકુમારભવને છેલ્લે સમયે વર્તતા જીવો કદાચિત્ હોય છે અને કદાચિત્ નથી હોતા, હોય તો અસંસીની પેઠે જાણવા.

અસંખ્યાતા યોજન વિસ્તારવાળા આવાસોમાં પણ બધું એ પ્રમાણે જ જાણવું, પણ સંખ્યાતાને બદલે અસંખ્યાત પદ મૂકવું.

નાગકુમારને ૮૪ લાખ બવનો છે, સુવર્ણકુમારને ૭૨ લાખ, વાયુકુમારને ૬૬ લાખ, દ્વીપકુમાર, દિક્ષુમાર, ઉદધિકુમાર, વિદ્યુતકુમાર, રતનિતકુમાર અને અગ્નિકુમારના

૧. અસંસીઓમાંથી મરણ પામીને જ્યાં અસુરકુમારપણે ઉત્પત્ત થયા છે, તેઓ અપર્યાપ્તવસ્થામાં ભૂતભાવની અપેક્ષાએ અસંસી કહેવાય છે. તેઓ અદ્ય હોય છે, માટે કદાચ હોય છે અને કદાચ નથી હોતા એમ કહ્યું છે.

૨. દેવોમાં ક્રોધ, માન, અને માયાના ઉદયવાળા કોઈક સમયે જ હોય છે તેથી.

પ્રત્યેક યુગને ૭૬ લાખ ભવનો હોય કે માફીનું બધું ઉપર પ્રમાણે જ બાંધવું

વાનવ્યતર દેવોના આરામ અમખ્ય લાખ છે અને ને મખ્યાત યોજન વિસ્તાગ્રાજા જ છે બાકીનું બધું અસુરકુમારોના સખ્યાત પદમા કહ્યું તેમ બાંધવું

ન્યોતિપિક દેવોના^૧ અમખ્યલાખ આરામ કે માફીનું બધું વાન વતર પ્રમાણે બાંધવું પણ અહીં માત્ર તેજેદેશ્યા કહેવી, અને ઉત્પાદ તથા મત્તાને વિશે અમગી ગ્રાંથો ઊપજતા કે ઉદ્ધર્તા નથી એમ કહેવું

સૌધર્મ દેવલોકમા મખ્યાત તેમ જ અમખ્યાત યોજન વિસ્તાગ્રાજા ૩૨ લાખ વિમાનાવામ કે માફી બધું ન્યોતિપિક પ્રમાણે બાંધવું પણ ત્રણે આનાપકોમા 'મખ્યાતા' પાદ કહેવો. અહીંથી નીકળીને તીર્થકરાદિ થાય છે માટે 'અવધિજ્ઞાની અને અવધિદર્શની' અથવા એમ કહેવું માગી બધું પૂર્વ પ્રમાણે અમખ્યાત યોજન વિસ્તાગ્રાજા વિમાનાવામોમા 'અમખ્યાત' પદ મુકીને એમ જ કહેવું પણ અવધિજ્ઞાની અને અવધિદર્શની મખ્યાતા અથવા એમ કહેવું કારણ કે તીર્થકરાદિક જ અવધિજ્ઞાન અને અવધિદર્શન સહિત અથવા, અને તે મખ્યાતા જ હોય

સૌધર્મની પેરે ઈશાનનું પણ કહેવું મનરકુમારનું પણ તમ જ બાંધવું, પણ અહીં શ્રીવેદવાળા ઉપજ થતા નથી, તેમજ મત્તામા પણ હોતા નથી તથા આનાપકોને વિ.

૧ પૃથ્વીમાથિના પણ અસખ્યેય લાખ આવાસો મ્હા

અસંગી ન કહેવા, કારણ કે અહીં સંગીથી આવીને ઊપને છે અને સંગીને વિષે જાય છે. એ પ્રમાણે સહસ્રાર સુધી જાયવું; પરંતુ વિમાનો^૧ અને લેશ્યાઓમાં^૨ વિશેષ છે; બાકી બધું પૂર્વ પેઠે જાયવું.

આનંદ અને પ્રાણીતમાં મંખ્યાત અને અસંખ્યાત યોગન વિસ્તારવાળા ચારસો વિમાનાવાસ છે. મંખ્યાત યોગન વિસ્તારવાળા વિમાનાવાસોને વિષે ત્રણ આક્ષાપદો સહસ્રાર દેવલોકની પેઠે કહેવા; અસંખ્યાત યોગન વિસ્તારવાળા વિમાનોને વિષે ઉત્પાદ અને વ્યવન સંબંધે એ પ્રમાણે ‘સંખ્યાતા’ પદ કહેવું,^૩ માત્ર સત્તામાં અસંખ્યાત પદ કહેવું. મનના (નોઇદ્રિયના) ઉપયોગવાળા ઓછામાં ઓછા એક, બે કે ત્રણ અને વધારેમાં વધારે

૧. પહેલા રવર્ગમાં ૩૨ લાખ વિમાનો છે, જીલ્લામાં ૨૮ લાખ, ત્રીજામાં ૧૨ લાખ, ચોથામાં આઠ લાખ, પાંચમામાં ૪ લાખ, છઠ્ઠામાં પચાસ હજાર, સાતમામાં ચાલીસ હજાર, આઠમામાં ૭ હજાર, નવમાથી બારમા સુધી સ્વતંત્ર, અધોવર્તી ત્રણ શ્રેણીમાં ૧૧૧, મધ્યમ ત્રણમાં ૧૦૭, અને ઉર્ધ્વ ત્રણમાં ૧૦૦, તથા અનુત્તરમાં પાંચ.

૨. શુકાદિ વિમાનવાસીની લેશ્યાઓ અનુક્રમે આ પ્રમાણે છે : તેજ, તેજ, તેજ, પદ્મા, પદ્મશુક્લા, શુક્લા, પરમશુક્લા. અહીં તે સર્વ શુકાદિ દેવચાનોમાં પરમશુક્લા જાયવી.

૩. આનંદાદિમાં અસંખ્યાત યોગનવાળાં વિમાનોમાં પણ ઉત્પાદ અને વ્યવન વિષે સંખ્યાતા પદ મૂકવાનું કારણ એ કે, ગર્જન મનુષ્ય થકી જ આનંદાદિમાં ઉત્પન્ન થાય છે; અને તે દેવો ત્યાંથી વ્યવીને ગર્જન મનુષ્યમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે સંખ્યાતા જ હોય છે.

મખ્યાત ગ્રંથો અને સત્તામા અસંખ્યાત હોય એમ કહેવું. આનંદ અને પ્રાણતની પેઠે આશ્વ અને અન્યુતને દિવ કહેવું. પણ વિમાનાવામો ત્રણસો કહેવા. એ પ્રમાણે ગ્રંથેયકનુ પણ જાણવું.

અનુત્તર વિમાનો પાત્ર છે; તેમા મર્વાર્થમિદ્ધ મખ્યાત યોજનવાળુ છે. આક્રીનાં અમખ્ય યોજનવાળા છે. મર્વાર્થમિદ્ધમાં મખ્યાત વિગ્તાવાળા ગ્રંથેયક મળે કથું તેમ કહેવું વિશેષ એ કે, કૃષ્ણપાક્ષિકો, અબચો અને ત્રણ અજાનવાળા અહીં ગ્રંથજતા નથી, અવતા નથી અને મત્તામા પણ હોતા નથી. વળી અહીં ચરમ જ હોય' છે ૧ અમખ્ય વિગ્તારવાળાને પણ પૂર્વોક્ત કૃષ્ણપાક્ષિકાદિ ન કહેવાં, પણ ત્યાં અચરમ (જેને છેલ્લો બવ નથી એવા પણ) ગ્રંથો છે આક્રી બવ ગ્રંથેયક પ્રમાણે. ૨

અસુરકુમારવાસોમાં મમ્યગદ્દિ અસુરકુમારો પણ ગ્રંથો તથા મિથ્યાદ્દિ પણ ગ્રંથો, પરંતુ મમ્યગમિથ્યાદ્દિ ન ગ્રંથો. અવનની આનંદમાં પણ એ પ્રમાણે જાણવું વળી તે આવામો મમ્યગદ્દિ અસુરકુમારો વડે અવિરહિત છે, પણ સમ્યગમિથ્યાદ્દિ વડે કદાચ અવિરહિત છે, અને કદાચ વિરહિત છે. એમ ગ્રંથેયક અને અનુત્તર મુખી જાણવું પણ વિશેષ એટલો કે અનુત્તર વિમાનમાં મિથ્યાદ્દિ અને મિથ્રદ્દિ ન કહેવા

—શબક ૧૩, ઉદ્દેશ ૨

૪

દેવોની વંધવટ

ગૌ૦—હે ભગવન! નૈરયિકો કેટલા કાળ સુધી વધે છે, ઘટે છે કે અવસ્થિત રહે છે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! જોહામાં જોહા એક સમય સુધી, અને વધારેમાં વધારે આવલિકાના અસંખ્ય ભાગ સુધી તેઓ વધે છે. એ પ્રમાણે વટવાનો કાળ પણ જાણવો.

પરંતુ જોહામાં જોહા એક સમય સુધી અને વધારેમાં વધારે ૨૪ મુહૂર્ત સુધી તેઓ અવસ્થિત રહે છે.^૧ એમ માને પૃથ્વીઓમાં જાણવું. પણ એટલો ભેદ છે કે, રતનપ્રભામાં ૪૮ મુહૂર્ત, શકરાપ્રભામાં ૧૪ રાત્રિદિવસ, વાનુકાપ્રભામાં એક માસ, પંકપ્રભામાં બે માસ, ધૂમપ્રભામાં ચાર માસ, તમ્રપ્રભામાં આઠ માસ, અને તમરતમાપ્રભામાં બાર માસ અનરથાનકાળ છે.

જેમ નૈરયિકો માટે કશું તેમ અમુરકમારો માટે પણ જાણવું. પરંતુ જોહામાં જોહા એક સમય સુધી અને વધારેમાં વધારે ૪૮ મુહૂર્ત સુધી તેઓ અવસ્થિત રહે છે. એમ દશે પ્રકારના બવનપતિનું જાણવું.

૧. સાતે પૃથ્વીઓમાં બાર મુહૂર્ત સુધી કોઈ ઇવ ઉત્પન્ન થાય નહિ, અને કોઈનું મરણ થાય નહિ એ પ્રકારનો વધારેમાં વધારે વિરહકાળ હોવાથી તેટલો કાળ તેઓ અવસ્થિત રહે છે. તથા બીજા બાર મુહૂર્ત સુધી જેટલા ઇવ નૈરયિકમાં ઉત્પન્ન થાય, તેટલા જ મરે એવો પણ નૈરયિકનો અવગ્ધાનકાળ હોવાથી—એ બંને મળી ચોવીસ મુહૂર્ત સુધી નૈરયિકની એકપરિમાણતા હોવાથી તેઓની અવગ્ધિતતા જાણવી.

એકદ્રિયો વધે પણ છે, ઘટે પણ છે, અને અવસ્થિત પણ રહે છે. એ ત્રણેનો કાળ ઝોઝામાં ઝોઝો એક સમય અને વધારેમાં વધારે આવસિકનો અસંખ્ય ભાગ જાણવો.

બેઇદ્રિયો તથા ત્રણઇદ્રિયો તે જ પ્રમાણે વધે છે કે ઘટે છે. તેઓનું અવગ્યાન ઝોઝામાં ઝોઝો એક સમય અને વધારેમાં વધારે બે અંતર્મુહૂર્ત^૧ જાણવું. એ પ્રમાણે અતુરિંદ્રિય મુધી જાણવું. બાકીના બધા જીવોનો વધવા-ઘટવાનો કાળ પૂર્વ પ્રમાણે જાણવો, પણ તેઓના અવસ્થાન-કાળમાં આ પ્રમાણે ભેદ છે : સંમૂર્ઠિમ પંચેન્દ્રિયતિર્થયનો બે અંતર્મુહૂર્ત; ગર્ભજ પંચેન્દ્રિયતિર્થયનો ચોવીસ મુહૂર્ત; સંમૂર્ઠિમ મનુષ્યનો ૪૮ મુહૂર્ત; ગર્ભજ મનુષ્યનો ૨૪ મુહૂર્ત; વાનસ્પતર, જ્યોતિષિક, સૌધર્મ અને ધર્માનમાં ૪૮ મુહૂર્ત; સનતકુમારમાં ૧૮ રાત્રીદિવસ અને ૪૦ મુહૂર્ત; માહેન્દ્રદેવસોકમાં ૨૪ રાત્રીદિવસ અને ૨૦ મુહૂર્ત; બ્રહ્મસોકમાં ૪૫ રાત્રીદિવસ; સાંતકમાં ૯૦ રાત્રીદિવસ; મહાશુકમાં ૧૬૦ રાત્રીદિવસ; સહસ્તારમાં ૨૦૦ રાત્રીદિવસ; આનંત અને

૧. તેઓ નિરંતર ઉત્પન્ન થતા હોવાથી, તેમને વિરહકાળ છે જ નહિ, પણ ધણા ઉત્પન્ન થતા હોવાથી અને થોડાનું મરણ થઇ હોવાથી, ‘વધે પણ છે’ એમ કહ્યું છે; ધણાનું મરણ થવાથી અને થોડાની ઉત્પત્તિ થવાથી ‘ઘટે પણ છે’ એમ કહ્યું; તથા સરખાની ઉત્પત્તિ થવાથી અને સરખાનું મરણ થવાથી ‘અવસ્થિત પણ છે’ એમ કહ્યું.

૨. એક અંતર્મુહૂર્ત વિરહકાલ છે, અને બીજું અંતર્મુહૂર્ત તે સરખી સંખ્યાવાળાઓના કૃત્યાદ અને મરણનો સમય છે. એમ વિરહકાળ બધે અવસ્થાનકાળથી જોવો જાણવો.

પ્રાણીતમાં સંખ્યેય માસો; આરણ્ય અને અવ્યુતમાં સંખ્યેય વર્ષો; અને ગ્રેવેયક,^૧ વિજય, વૈજયંત, વ્યંત અને અપરાજિતમાં અસંખ્ય હજાર વર્ષ; તથા સર્વાર્થસિદ્ધમાં પશ્યોપમનો સંખ્યેય ભાગ.

સિદ્ધો ઓછામાં ઓછા એક સમય અને વધારેમાં વધારે આઠ સમય સુધી વધે છે; અને ઓછામાં ઓછો એક સમય અને વધારેમાં વધારે ૭ માસ સુધી અવસ્થિત રહે છે.

—શતક ૫, ઉદ્દે ૮

૫

દેવોનો વિષયભોગ

ગૌ—હે ભગવન! દેવોનો ઇન્દ્ર અને દેવોનો રાક્ષસ ત્યારે ભોગવવા યોગ્ય દિવ્ય ભોગોને ભોગવવાને ક્ષત્ર, ત્યારે તે તેમને તે વખતે કેવી રીતે ભોગવે ?

મૃ—હે ગૌતમ! તે વખતે તે એક મોડું ચક્રના બેલું રથાન વિકુર્વે^૧ છે, નેની લંબાર્ધ અને પહોળાર્ધ એક લાખ

૧. ગ્રેવેયકના નીચલા ત્રણ ભાગમાં સંખ્યાત શત વર્ષો; મધ્યમ ત્રિકમાં સંખ્યાત હજાર વર્ષ અને હપરના ત્રણ ભાગમાં સંખ્યાત લાખ વર્ષ વિરહકાળ છે. વિજયાદિમાં તેા અસંખ્યાત-કાળ વિરહ છે. સર્વાર્થસિદ્ધમાં પશ્યોપમનો સંખ્યેય ભાગ વિરહકાળ છે. આનવ પ્રાણીનો સંખ્યાત માસ અને આરણ્ય-અવ્યુતનો સંખ્યાત વર્ષ વિરહકાળ છે.

૨. રાક્ષસે સુધર્માસમા ભોગરથાન છે, તેપણ તેમાં માણવક તતંબને વિષે દ્રાણકામાં જિનનાં અસ્થિઓ છે; અને તેની પાસે બેધુનનિમિત્ત વિષયભોગ ન દરવા થડે માટે તે ખીન્ડું રથાન વિકુર્વે છે.

ચોજનની અને પશ્ચિમ તરફ ત્રણ મોઝા હજાર ગામ
નતારીમ ચોજન તરફ ૧૫, એમો અઘારીસ ધનુઃ અને
મઠકે અધિક માડાતેર આગળ ૧૦૦૦ ચાનની ઉપર નમ
ઓ આશીષ જૂઝિનાગ હાર છે તેના મધ્યમાગે એક
નદર પ્રાસાદ હોય છે તેની ડાયાઈ પાચસો ચાન અને
તેનો વિસ્તાર અઠારો ચોજન હોય છે તેમા આઠ ચાનન
નીચે એક મણિપીઠિકા હોય છે તેની ઉપર એક મોઝા
નશર્યા હોય છે ત્યાં તે શકે પોતપોતાના પશ્ચિમપુર
આઠ પગળીઓ માથે નાટક ગીત અને નાદિના શરૂ
૧૩ મોઝાના ચોજ્ય દિવ્ય ભોત્રો ભોગરે ૭ ગઢની પેઠે
જનાનનુ પણ સમજવું એ પ્રમાણે સનતકુમારનુ પણ જાણવું
પણ તે મહાન ૧૦૦૪૩૦૦ ચોજનનો જાણવો તથા મણિ
પીઠિકા ઉપર શયાને મને મિદામન કહેવું જાણવું ત્યાં
અર્ધમાનથી વિચરોગનુ ફળ હોય છે તે પ્રમાણે પ્રાચુન
તથા અચ્યુત સુધી જાણવું પણ જેનો જેટલો પરિચાર હાર
તેનો તેટલો અઢી મટેનો પોતપોતાના અપના વિમાનોની

* ભવનપતિ વ્યતર, જ્યોતિષ અને પદેલા તથા ખીલ
અપના વૈમાનિ આગળ દેવો મનુષ્યની માનવ મામસુખ
ભોગને છે નીલ અને ચોથા સ્વપ્ના સ્ત્રીના અપગ દ્વારા પાચમા
અને છઠ્ઠા સ્વપ્ના દેવીઓના રૂપ જોઈને જ, સાતમા અને
આઠમા દેવીઓના સ્વપ્ના સામજીને જ, અને નવમા દસમા તથા
૧૧-૧૨મા દેવીઓના ચિત્રનથી જ સારાશ ૩ નીલ વર્ગ
સુધી જ દેવીઓની ઉત્પત્તિ છે પણ તે આઠમા સ્વપ્ના સુધીના
દેવોની દૃષ્ટિ મુજબ તેઓ ત્યાં ઉપર પહોંચી નથી છે બારમા
સ્વપ્ના ઉપરના દેવોને દામમુજની અપેક્ષા નથી

કિંચાઈ જેટલી મહેલની કિંચાઈ બાણવી અને કિંચાઈની અડધા ભાગ જેટલો વિસ્તાર બાણવો.^૧

—શતક ૧૪, ઉદ્દે. ૬

ગૌં—હે ભગવન! જ્યોતિષના ઇંદ્ર અને રાજા ચંદ્ર અને સૂર્ય દેવા પ્રકારના કામભોગોને ભોગવતા વિહરે છે ?

મં—હે ગૌતમ ! જેમ પ્રથમ યુવાવસ્થાના પ્રારંભમાં બાલ્યાવસ્થામાં એક પુરુષે પ્રથમ જિગતી યુવાવસ્થામાં બાળવાળી બાઈ સાથે તાગે જ વિવાહ કર્યો; પછી ધન મેળવવા તે ૧૬ વર્ષ મુઠ્ઠી પરદેશ ચાલ્યો ગયો. પછી, તે ધનને મેળવી, કાર્ય સમાપ્ત કરી, વિધ્નરહિતપણે પાછો પોતાને ઘેર આવ્યો. પછી તેણે રનાન કરી, ગલિકર્માદિ કરી અઠાર પ્રકારના શાકાદિથી યુક્ત મનોજ અને શુદ્ધ ભોજન કયું; પછી મુંદર શયનોપચારયુક્ત વાસગૃહમાં ઉત્તમ શૃંગારના ગૃહરૂપ, સુંદર વેષવાળી, કલાયુક્ત, અત્યંત રામયુક્ત અને મનને અનુકૂળ એવી સ્ત્રી સાથે હજી શબ્દાદિ પાંચ પ્રકારના મનુષ્યસંગથી કામભોગ ભોગવતો વિહરે, તો હે ગૌતમ ! તે પુરુષ કામશાંતિ સમયે દેવા પ્રકારના મુખને અનુભવે ? “હે

૧. કિંચાઈ પહોળાઈ : સનતકુમાર અને માહેન્દ્રમાં ૧૦૦×૩૦૦; શ્રક્ષ અને હાન્તકમાં ૭૦૦×૩૫૦; શુક્ર અને સહસાર ૮૦૦×૪૦૦, આતન, પ્રામ્ન અને આરણ્ય-અવ્યુતના ૬૦૦×૪૫૦. સનતકુમારથી માહીને આગળના ઇંદ્રો પરિવાર સહિત ભોગ ભોગવે છે; કારણ કે સ્પર્શભાવનો ભોગ બીજાની હાજરીમાં અધિરુદ્ધ છે. પણ શક્ર અને હંશાનેન્દ્ર તો શરીર દ્વારા વિષયભોગ કરતા હોવાથી પરિવાર સહિત જતા નથી.

આયુષ્યમનુ શ્રમણ ' તે પુરુષ ઉદાર મુખે અનુભવે.' હે
ગૌતમ ' તે પુરુષના કામભોગો કરતાં વાનઘ્યંતરદેવોને અનન
ગણ્યા વિશિષ્ટતર કામભોગો હોય છે, તેમનાથી અનુગ્રે
મિવાયના ભવનવામી દેવોને, તેમનાથી અમુગ્ધમાર દેવોને.
તેમનાથી મહેા, નક્ષત્રો, અને તારાઓને, અને તેમનાથી
ચંદ્ર અને સૂર્યને અનંતગણ્યા વિશિષ્ટતર કામભોગો હોય છે.

—શતક ૧૦, ઉદે ૧

૬

દેવોની ભાષા

ગૌં—હે ભગવન ' દેવો મંયત કહેવાય ?

મં—ના ગૌતમ ' તેમ કહેવું એ ખોટું છે, પરંતુ
તેમને અમંયત કહેવા એ નિઃકુર વચન છે, તેમને મંયના-
નમત કહેવા એ અછતુ છતુ કવ્વા જેવું છે, પણ તેમને
નોતમત કહેવા.

ગૌં—હે ભગવન ' દેવો કઈ ભાષામાં બોલે છે ?

મં—હે ગૌતમ ' દેવો અર્ધભાગથી ભાષામાં બોલે
છે. અને ત્યાં બોલાતી ભાષાઓમાં પણ તે ૪ ભાષા
વિશિષ્ટ છે. ૧

—શતક ૫, ઉદે ૮

૧ ' પ્રાકૃત, સંસ્કૃત, માગધી, પેગાચી, મૌર્યેની અને અંધ્ર ગ
એ મુખ્ય ૭ ભાષામાંની માગધી ભાષાનું અને પ્રાકૃતભાષાનું
લઘુ લઘુકે શક્તિ જે ભાષામાં છે, તે અર્ધભાગથી
કહેવાય'.—મીક્ષા

૭

દેવોની શક્તિ

ગૌં—હે ભગવન્ ! દેવ પોતાની શક્તિ વડે ચાર પાંચ દેવવાસોને ઉદ્ધવંધન કરે, અને ત્યાર પછી ખીજની શક્તિ વડે ઉદ્ધવંધન કરે ?

મં—હા ગૌતમ ! અમુરકુમારે પણ આત્મશક્તિથી અમુરકુમારોના આવાસોનું ઉદ્ધવંધન કરે; ત્યાર પછી ખીજની શક્તિ વડે ઉદ્ધવંધન કરે. એ રીતે વૈમાનિક મુખી બન્યું.

ગૌં—હે ભગવન્ ! અહ્ય ઋદ્ધિવાળો દેવ મહા ઋદ્ધિવાળો દેવની વચ્ચે ધર્મને જાય ?

મં—ના ગૌતમ ! તે પ્રમાણે સંમાન ઋદ્ધિવાળો પણ સમાન ઋદ્ધિવાળાની વચ્ચે ધર્મને ન જાય; પણ જો તે પ્રમત્ત હોય તો તેમની વચ્ચે ધર્મને જાય.

ગૌં—હે ભગવન્ ! શું તે દેવ સામેના દેવને વિમોહ પમાડીને જઈ શકે, કે વિમોહ પમાડ્યા વિના જઈ શકે ?

મં—હે ગૌતમ ! વિમોહ પમાડીને જઈ શકે, મહાઋદ્ધિવાળો દેવ ના અહ્ય ઋદ્ધિવાળો દેવની વચ્ચે ધર્મને—તેને વિમોહ પમાડ્યા વિના, કે વિમોહ પમાડીને—જઈ શકે.

એ પ્રમાણે અહ્ય શક્તિવાળો અમુરકુમાર મહાશક્તિવાળો અમુરકુમારની વચ્ચે ધર્મને જઈ શકે વગેરે વૈમાનિક

૧. એ પ્રમાણે શસ્ત્રપ્રદાર કરીને જઈ શકે, એ વિદ્યુત્પ પણ બણવો.

નુધીના ચિહ્નો મમજના. એ પ્રમાણે અન્ય શક્તિવાળો દેવ અતં મહાશક્તિવાળો દેવી વગેરે; તથા અન્ય શાક્તવાળો દેવી અને મહાશક્તિવાળો દેવ વગેરે, તથા અન્ય શક્તિવાળો દેવી અને મોટી શક્તિવાળો દેવી વગેરે માટે પણ મમજનુ.

— સતક ૧૦, ઉદે ૩

ગૌં—હે ભગવન! મોટા પરિવારવાળો દેવ બાપિ તાતમા અનગાગની વચ્ચે યદને જાય?

મં—હે ગૌતમ! દેવો બે પ્રકારના છે માયિમિ^૧નાદષ્ટિ, અને અમાયિસમ્પન્દષ્ટિ નેમાં ને માયિં છે તે નો અનગાગને જોઈને વદનો નથી, તેથી તે તેની વચ્ચે યદને જાય, પણ ને અમાયિં છે, તે તો તેને જોઈને નમે છે તેથી તે ન જાય.

ગૌં—હે ભગવન! નારકોમા અલો^૨, ન-માન, વદન, અબ્યુત્થાન, અંજલિદંષ્ટુ, આનનપ્રાપન, આમનાનુપ્રાપન^૩ મામા જલુ, એકોલાની મેવા કચી, અને જાય ત્યારે તેની પાછળ જલુ, ઇત્યાદિ વિનય છે?

મં—ના ગૌતમ! તેણે જ પૂ-નીકાયિકથી માલીને અનુગ્રિય છવો મથવે પણ જલુવુ પચેદ્રિય તિર્થયોમા નતકારાદિ દોષ છે, પણ આમન આપવુ, અને ફેગવુ એ બે નથી અસુગુમારાદિ દેવો તથા મનુષ્યોમા તે બધો વિનય છે

— સતક ૧૪, ઉદે ૩

૧ જોરજુ થોગ્ય જાક્તિ માટે આમનને એક આનથી મી ?
નથાને લાવવુ

દેવો વગેરે ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય ? ૧૯૭

મોટી ઋદ્ધિવાળો દેવ હજારરૂપો ધારણ કરી હજાર
આપા બોલ્યા સમર્થ છે.

—શ્લોક ૧૪, ઉદ્દે. ૯

૮

દેવ મરીને ક્યાં જાય ?

ગૌ.—હે ભગવન્ ! મહાઋદ્ધિવાળો દેવ મરણ પામીને
તુરંત જ એ શરીરને જ ધારણ કરનારા નાગોમાં (એટલે કે
જેઓ નાગનું શરીર છોડીને મનુષ્ય શરીર પ્રાપ્ત કરી મોક્ષ
પ્રાપ્ત કરશે તેઓમાં) ઉત્પન્ન થાય ?

મ.—હા ગૌતમ ! ત્યાં ને નાગના જન્મમાં અર્ચિત,
વંદિત, પૂજિત, દિવ્ય, પ્રધાન, સુત્ય, તથા સલાવપાત્રરૂપ (જેની
મેવા સફલ છે તેવો), ઘર્ષિત ને મંસારનો અંત કરે, અને
પામે રહેલા પૂર્વના સંબંધી દેવોએ જેનું પ્રતિહારકર્મ કર્યું
છે, તેવો થાય. ત્યાંથી મરણ પામીને તે સિદ્ધ થાય, અને
મુક્ત થાય. એ પ્રમાણે એ શરીરવાળા મણિમાં અને એ
શરીરવાળાં વૃક્ષોમાં પણ જાણવું. પણ જે વૃક્ષમાં ઉત્પન્ન
થાય, તે વૃક્ષ સમીપમાં રહેલા દેવ વડે કૃતપ્રાતિહાર્ય
(રક્ષણાદિ કાર્ય)વાળું થાય, તથા તેની આસપાસ છાણ
વગેરે વડે લીધેલ અને ખડી વગેરે વડે ધોળેલ એતરો હોય.

—શ્લોક ૧૨, ઉદ્દે. ૮

૯

દેવો વગેરે ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય ?

૧. નૈરયિકો

પ્ર.—નૈરયિકો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય ?

ઉ૦—મનુષ્યોમાથી અને તિર્થ યગોનિકામાથી (૧) ઝ. તે તિર્થ યો પણ પચેદ્રિય, પદાંત્ર મગી અને અનગી જાણના તેમા અમગી, પચેદ્રિય તિર્થ ય નાત નન્દ-પૃથ્વીમા હિતપત્ર થાય તેમા મનપ્રભામા હિતપત્ર થનાન વિપ નીચેની વિગતો ગમનરી. તેઓ એક મમરે ઓછામા ઓછા એક, બે, ત્રણ અને વધારેમા વધાર મખ્યાત. અમખ્યાત હિતપત્ર થાય, તમના મગીર ઉવર્દ^૧ નહનન(પાધા)પાળા પેળ, તેમની ઉચાર્થ ઓછામા ઓછી આમગના અમખ્યાતમા ભાગની અને વધારેમા વધારે એક હનર ચોળનની હાથ, તેમનુ નન્યાન (શરીરગતિ) કુડક હોય,^૨ તમને પ્રથમ નમ્ય હેરયાઓ હોય, તેઓ મિથ્યાદષ્ટિ લાય, તેમને મતિ અને સુત જે અમાન હોય, વચન અને કાય એ જે વ્યાપાર હોય, આહાર ભય મૈથુન પરિમદ એ ચાર મગી હોય, ચાર હાથ હોય, પાચે દ્રિય હોય, વે ના કપોર મારણાતિક એ ત્રણ મમુદાન હોય, મુખ અને દુખ નન વેદના હોય નપુમકને લાય તથા તેમના અધ્યસ્તાનો પ્રશન્ત તેમ જ અપ્રશન્ત હોય ન નૈરયિક થાય, ફરી તિર્થ ય થાય અને ફરી નૈરયિક થાય એનુ ગમનાગમન જે ભવ પર્યાંત કરે,^૩ આ પ્રમાણે ખીલ અનેક વિગતોએ તથા અનેક વિભાગો પાડીને મળમા વિન્તા.

૧ ગ્રેટલે કે સેવાર્ન—છઠું છ સહનનોની વિાતો મારે જુઓ આ માળાનુ 'અતિમ ઉપદેશ' પુસ્તક, પા ૧૨૬

૨ જુઓ ઉપરનુ પુસ્તક, પા ૧૩૦

૩ અર્થાત્ ખીલ જલમાં નારક થઈ તે ફરી અસગી પ૦-તિર્થ ય ન થાય, પણ અવશ્ય સુત્રીપણે પ્રાપ્ત કરે

છ.૧ તે જન્મકે : જો તે જન્મન્ય આયુષવાળો રત્નપ્રભાના નારંગી તરીકે ઉત્પન્ન થાય તો; ઉત્કૃષ્ટ આયુષવાળો નારંગી તરીકે ઉત્પન્ન થાય તો; અથવા તે અસંગી તિર્થે પોતે જન્મન્ય સ્થિતિવાળો હોય તો; ૨ અથવા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળો હોય તો; ખાછો પોતે જન્મન્ય આયુષવાળો હોઈ રત્નપ્રભામાં જન્મન્ય આયુષવાળો થાય, અથવા ઉત્કૃષ્ટ આયુષવાળો થાય; તથા પોતે ઉત્કૃષ્ટ આયુષવાળો હોઈ રત્નપ્રભામાં જન્મન્ય અથવા ઉત્કૃષ્ટ આયુષવાળો થાય — એ પ્રમાણે. ૩ આ સંગી પર્વોદિય તિર્થે સંખ્યાતવર્ષ આયુષવાળો તથા પર્વાપ્રભાથી જ આવે; અને સાતે પૃથ્વીઓમાં ઉત્પન્ન થાય. તેમની બાજતમાં રત્નપ્રભામાં જ્યે સંહનન કહેવાં, જ્યે સંસ્થાન કહેવાં; જ્યે લેશ્યા કહેવી; ત્રણ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે કહેવાં; ત્રણ યોગ, ત્રણ વેદનાઓ અને પાંચ સમુદ્ધાતો કહેવા. ૪ અને ગમનાગમન બેથી આઠ ભવ મુખી કહેવું. પોતે જન્મન્ય સ્થિતિવાળો હોય તો તેની શિયાઈ આંગળના અસંખ્યાનમા બાજથી માંડી બેથી નવ ધનુષ મુખીની કહેવી; ત્રણ લેશ્યા, ત્રિપાદપિ, બે અજ્ઞાન અને ત્રણ સમુદ્ધાત

૧. તેની બધી વિગતો આપવી નિરર્થક છે. જે જે વિશેષતાઓ છે તે નોંધ વગેરેમાં ફક્તમાં આપી છે.

૨. તેને અપ્રશસ્ત અધ્યવસાયો જ હોય; તેનું આયુષ અંતમુદ્ધર્તનું જ હોય.

૩. નિર્વિશેષણ, પર્વાપ્ર, અને અસંગી, તથા એ ત્રણ જન્મન્ય સ્થિતિને અપેક્ષી તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને અપેક્ષી એમ કુલ નવ વિકલ્પો ગણવા.

૪ અંત્ય બે મનુષ્યને જ હોય.

૮૬ના એ પ્રમાણે ગર્ભપ્રભાવિનુ જલણુ પાત્ર વાનકા-
પ્રભામા પાત્ર મહનન, યકપ્રભામા ચાત્ર, ધૃમપ્રભામા ત્રણુ,
નમ પ્રભામા એ અને તમન્તમ પ્રભામા પ્રથમ સહનન કહેતુ
ગા તેમા ઓવે-૧ ન મહેતો વગી જો ઉત્કૃષ્ટ ગ્થિતિવાગા
નાન્દોમા ઉત્પન્ન થાય તો ત્રણુથી પાત્ર બન કહેતા, તે પોતે
જઘન્ય ગ્થિતિવાગો હાય તો ત્રણુથી માત્ર બન કહેતા, તથા
ઉત્કૃષ્ટ ગ્થિતિવાગામા ઉત્પન્ન થવાનો હોય તો ત્રણુથી પાત્ર
નન કહેતા તેનુ ઉત્કૃષ્ટ ગ્થિતિવાગો ઉત્કૃષ્ટ ગ્થિતિવાગામા
થવાનો હોય તો જલણુ

૭ જો તે મનુષ્યોમાથી આરીને ઉત્પન્ન થાય તો
પર્વાત, મખ્યાત આયુધવાગા મગીમાથી જ આવે, અને
નાન પૃથ્વીમા ઉત્પન્ન થાય ગ્લપ્રભામા ૭ મહનન ગિચાઈ
એથી નર આગળથી માડીને પાત્રમો ધનુઃ (ગામી મનુ
મરી પચ્ચેદિય તિર્થચની પે, પણુ) ચાત્ર જાન, અને ત્રણુ
અજાન વિષ્ણુ, ૨ તથા ૭ સમુદ્ધાત મહેવા જો તે મનુષ્ય
પોતે જઘન્ય ગાળની ગ્થિતિવાગો હોય તો ગિચાઈ એથી નર
આગળ કહેરી ત્રણુ જાન અને ત્રણુ અજાન વિકલ્પે કહેવા,
પાત્ર સમુદ્ધાત^૩ કહેતા આ જો તે ઉત્કૃષ્ટ ગ્થિતિવાગો
પાય, તો ગિચાઈ પાત્રમો ધનુઃ કહેવી

૧ સ્ત્રીઓ હકી નરક પૃથ્વી સુધી જ ઠપજે છે

૨ જે મનુષ્ય અવધિ, મન પથ વ અને આહાર^૨ ગરીર
પ્રાપ્ત કરી નરકમા ઠપજે, તેને ચાર જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન
વિલ્કલે હોય

૩ ઉત્કૃષ્ટ ગ્થિતિવાગાને જ આહારક સમુદ્ધાત સભવે તેથી

શર્કરાગ્રભામાં ઊંચાઈ બેથી નવ હાથથી માંડીને પાંચસે ધનુષ સુધી કહેવી. જો તે પોતે જ્ઞાન્ય સ્થિતિવાળો હોય તો તેની ઊંચાઈ બેથી નવ હાથ કહેવી; અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળો હોય તો પાંચસો ધનુષ કહેવી. એ પ્રમાણે ૭૪૧ પૃથ્વી સુધી ગણવું; ૫૫૭ ત્રીજી પૃથ્વીથી એક એક સંહનન ઘટાડવું. સપ્તમ નરકમાં પ્રથમ સંહનન કહેવું; ત્રીવેદ ન કહેવો. અને બે ભવ કહેવા.

૨. ભવનવાસી

૧. અમુરકુમારો તિર્થંચે અને મનુષ્યોમાંથી આવે— (એ વિગત નૈરયિકા પ્રમાણે ગણવી). ૧. જ. ૫વાંમ અસંગી પંચેન્દ્રિય તિર્થંચ પોતે જ્ઞાન્ય સ્થિતિવાળો હોય તો તેને પ્રશસ્ત અધ્યવસાય કહેવા.

આ. સંગી પંચેન્દ્રિય તિર્થંચ સંજ્ઞાત તેમજ અસંજ્ઞાત આયુષવાળામાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય. તેમાં અસંજ્ઞાતને પ્રથમ સંહનન, ઊંચાઈ બેથી નવ ધનુષથી માંડીને ૭ ગાઉની. સમચતુરસ સંસ્થાન, ત્રિયાદિષ્ટિ, બે અજ્ઞાન. ત્રણ યોગ. ચાર સંગા, ચાર ક્ષાય, પાંચ દ્રવિયો, ત્રણ સમુદ્ધાત,^૧ બે વેદના, બે વેદ,^૨ બે અધ્યવસાયો, અને બે ભવ કહેવા. પોતે જ્ઞાન્ય આયુષવાળો હોય તો ઊંચાઈ બેથી નવ ધનુષ અને કાંઈક અધિક એક હજાર ધનુષ કહેવી.

૧. તે સમુદ્ધાત કરીને પાંચ મરે છે અને ક્યાં વિના પાંચ મરે છે.

૨. અસંજ્ઞાત વર્ષવાળા નપુંસકવેદવાળા ન ગાય. — દીક્ષા.

■ સખ્યાત વર્ષવાળામાથી આવે તો, ગ્લપ્તબા મમાન
અણુવુ, પણ ક્રેમ્યા ચાગ કહેની, અધ્યવમાય પ્રગટન કહેની

■ મનુષ્યોથી આવે તો મન્ત્રીમાથી આવે, મખ્યાત
તથા અસખ્યાત વર્ષ આયુષવાળામાથી આવે, અમખ્યાત
વર્ષવાળાના શરીરની જિયાઈ ઓઝામાં ઓછી કાર્મિક અધિક
પાયમો ધનુષ અને વધારેમા વધારે નણુ ગાઉ કહેવી બાકી
નિર્વચ્યોનિકાની પેર કહેવુ પણ પોતે જઘન્ય ગ્થિતિનાજો
હોય તો શરીરની જિયાઈ કાર્મિક અધિક પાયમો ધનુષ કહેની,
અને ઉત્કૃષ્ટ ગ્થિતિનાજો હોય તો તણુ ગાઉની કહેની

મખ્યાતવર્ષવાળા પર્વાતમાથી જ આવે તેમનુ રતન
પ્રભામા ઉત્પન્ન થનાર મનુષ્યો જેવુ કહેવુ

૨ નાગકુમાર તિર્વચ્યો અને મનુષ્યોમાથી આવીને
ઉત્પન્ન થાય છે તિર્વચ્યોની માગતમા અમુરકુમારો જેવુ
કહેવુ, સગી પચેદ્રિય મખ્યાત તેમ જ અમખ્યાત વર્ષના
આયુષવાળા કહેવા મખ્યાત વર્ષવાળા પર્વાતમાથી જ આવે
મનુષ્યોમા સન્તીઓમાથી આવે બીજુ અમુરકુમારની પેર
કહેવુ અમખ્યાત વર્ષવાળો મગી મનુષ્યની જિયાઈ કાર્મિક
અધિક પાયમો ધનુષથી નણુ ગાઉ સુધીની કહેવી સખ્યાત
વર્ષવાળા પર્વાતમાથી જ આવે

એમ મ્તનિતકુમાર સુધી કહેવુ

૩ એકેન્દ્રિયાદિ તિર્વચ્ય

પૃથ્વીકામિકો તિર્વચ્ય, મનુષ્ય અને દેવોથી આવીને
ઉત્પન્ન થાય છે

૧ જો તિર્વચ્યમાથી આવે, નો એકેન્દ્રિયથી માડીને
પચેદ્રિય તિર્વચ્યમાથી આવે

જા. જો અપૃષ્ઠાધિકમાંથી જ આવે, તો તેમનું મંદનન હવડ હોય; તેઓ નિરંતર અસંખ્યાતા ઉત્પન્ન થાય; તેઓનું શરીર ઓઝામાં ઓઝું અને વધારેમાં વધારે આંગળના અસંખ્યાનમાં બામ જોટલું હોય; તેઓની આકૃતિ મમ્મરની દાળ જેવી હોય. તેઓને ચાર. ક્ષેત્રમા, મિત્યાદષ્ટિ, મતિ અને શુન બે અજ્ઞાન, કાષયોગ. ચાર સંજ્ઞા, ચાર કપાય, અપર્ણદ્રિય, ત્રણ સમુદયાત, બે વેદના, નપુંસક વેદ, જાને પ્રકારના અધ્યવસાય, અને બેથી માંડીને સંખ્યાન બવ હોય.

ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળામાં ઉત્પન્ન થાય, તો તે નિરંતર એક-બે-ત્રણ, સંખ્યાના કે અસંખ્યાતા ઉત્પન્ન થાય; નમ્મો બેથી આઠ બવ હોય. પોતે જાન્ય સ્થિતિવાળો હોય, તો ત્રણ ક્ષેત્રમાઓ કહેવી, તથા અપ્રસરત અધ્યવસાય કહેવા. પોતે જાન્ય સ્થિતિવાળો હોઈ, ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળામાં ઉત્પન્ન થાય, તો એક-બે-ત્રણ, સંખ્યાત કે અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય એમ કહેવું, તથા બેથી આઠ બવ કહેવા.

આ. અપૃષ્ઠાધિકમાંથી આવે, તો તેના શરીરની આકૃતિ સિતબુક - પરપોટા - જેવી કહેવી; બેથી આઠ બવ કહેવા, કે અસંખ્યાત બવ કહેવા.

ક. નેવરકાધિકનું શરીર સોયના મમ્મર જેવું કહેવું, ત્રણ ક્ષેત્રમાઓ કહેવી.^૨

૧. જાન્ય સ્થિતિવાળામાં દેવો ઉત્પન્ન નથી થતા, તેથી તેમાં તેજોક્ષેષ ન હોય. — દીક્ષ.

૨. અપૃષ્ઠાધિકમાં તો દેવ પણ ઉત્પન્ન થાય એટલે ચાર કહી હતી. — દીક્ષ.

૬ સાયુકાધિક્યનુ ગરીગ ધનના આશરન હેતુ

૭ વનપ્રતિકાધિક્યની આકૃતિ અનેક પ્રકારની કદની, ગરીગનું પ્રમાણ આગળના અમખ્યાતમા ભાગથી માડીને એક હજાર ચોજન જેટલું કહેવું

૮ બેઇદ્રિયથી આવે તે પર્ણામ અને અપર્ણામ મનેમાથી આવે, એક મમથે એક-બે-ત્રણ, સપ્તમાન અસખ્યાત ઉત્પન્ન થાય તેમને ૧૬૬ મદનન, ૧૬૬ આગળના અસખ્યાતમા ભાગથી ૧૦ ચોજન મુધીની, ૧૬૬ મપ્તમા, ત્રણુ લેખ્યા, બે દ્રષ્ટિ, બે નાન અને બે અનન્ન (અન્ન), વચન અને લાય.એ બે યોગ, ચાર મજા, ચાર કપાય, બે ઇદ્રિય, તથા ત્રણુ મમુજાત હલના, બાળીનું પુત્રીકાધિક્યની પેઠે કહેવું બેથી માડીને અખ્યાત ભવ કાં ના પોતે જ્યન્ય વિધિવાળો હોય, તો આગળના અમખ્યાતમા ભાગ જેટલું ગરીગ, મિથ્યાદષ્ટિ, બે અજ્ઞાન, માયયોગ, અગ્રગન્ત અધ્યયમાય, તથા બેથી આદ ભવ હલેના

૯ ત્રણુ ઇદ્રિયોનું પણુ તે પ્રમાણે જાણવું પણુ શરીરની જિયાર્ધ નધારેમા વધારે વણુ ગાઉ કહેવી ત્રણુ ઇદ્રિયો કહેવી

૧૦ ચતુરિદ્રિયનું પણુ તે પ્રમાણે, પણુ વધારેમા વધારે ચાર ગાઉની જિયાર્ધ તથા ચાર ઇદ્રિયો કહેવી

૧૧ પચેદ્રિયમાથી આવે તો નચી અને અમચી મનેમાથી આવે, અમચીઓ પર્ણામ અને અપર્ણામ મનેમાથી આવે, શરીરની જિયાર્ધ આગળના અમખ્યાતમા ભાગથી માડીને એક હજાર ચોજન કહેવી, પાચ ઇદ્રિય, તથા બેથી

આઃ બવ કહેવા. સંજીઓ મંજ્યાત વર્ષ આયુષવાળાંમાંથી ન આવે. શરીરની જિંવાઈ આંગળના અસંજ્યાતમા ભાગથી માંડી એક દહર યોગન કહેવી; પોને જવન્ય રિધતિવાળા હોય, તો જિવાઈ માત્ર આંગળનો અસંજ્યાતમા ભાગ કહેવી. ત્રણ ક્ષેત્રા, ત્રિધાદષ્ટિ, એ અજ્ઞાન, કાયયોગ, ત્રણ સમુદ્ધાતો અને અગ્રસરત અધ્યવસાયો કહેવા.

૨. જે મનુષ્યથી આવે તો સંજી અને અસંજી બંનેમાંથી આવે. સંજી સંજ્યાત વર્ષના આયુષવાળામાંથી ન આવે; તથા પર્વાસ અને અપર્વાસ બંનેમાંથી આવે. સંજ્યાતવર્ષવાળાનું શરીર આંગળના અસંજ્યાતમા ભાગથી માંડીને પાંચસો ધનુષ જેટલું કહેવું.

૩. જે દેવોમાંથી આવે તો ચારે વર્ગોમાંથી આવે.

અ. અસુરકુમારો એક-એ-ત્રણ, સંજ્યાત કે અસંજ્યાત ઉત્પન્ન થાય; તેઓં હથે સંહનન રહિત હોય (કારણકે તેમને અગ્નિ, શિરા અને સ્નાયુ દ્વિધાદિ નથી; પણ તેમનાં પુદ્ગલો છટ, અને મનોજ હં.) તેમના શરીરની જિંવાઈ આંગળના અસંજ્યાતમા ભાગથી માંડીને સાત હાથની કહેવી. અને વૈક્રિયશરીરની આંગળના સંજ્યાતમા ભાગથી માંડીને એક હાથ યોગન કહેવી. સંસ્થાન સમયગુરસ કહેવું; વૈક્રિયનું અનેક પ્રકારનું કહેવું. ચાર ક્ષેત્રાઓ, ત્રણ દષ્ટિ, ત્રણ જ્ઞાન (અવસ્થ) અને ત્રણ અજ્ઞાન (વિકલ્પે), ત્રણ યોગ, ચાર

૧. સમ્યગ્દષ્ટિને ત્રણ જ્ઞાન અવસ્થ હોય; ત્રિધાદષ્ટિને ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે, પણ જેઓ અસંજીમાંથી આવે તેઓને અપર્વાસ અવસ્થામાં વિભાજ નથી હોતી.

સંજ્ઞા, ચાર કપાય, પાંચ ઇન્દ્રિય, પાંચ સમુદ્ધાત, બે વેદના, બે વેદ, બંને અધ્યવસાયો, અને બે ભવ હોય છે. નાગકુમાર વગેરેનું પણ તેમ જ જાણવું. આ વાન-વ્યંતરનું પણ તેમ જ. ક. તેવું જ જ્યોતિષકોનું : પણ તેમને એક તેજસેસ્યા જ કહેવી. તથા ત્રણ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન અવગમ કહેવાં. ૠ વૈમાનિકામાં કલ્પોપપન્નમાંથી જ આવે; અને તે પણ સૌધર્મ અને ઇશાન એ બેમાંથી જ, તેમનું જ્યોતિષક પ્રમાણે જાણવું.

*

*

*

અપ્કાચિકોનું પૃથ્વીકાચિકોની જેમ જાણવું. તેવું જ તેજસ્કાચિકનું પણ; પરંતુ તેઓ દેવોમાંથી આવતા નથી એમ કહેવું. વાયુકાચિકનું પણ તેજસ્કાચિકની જેમ જાણવું. વનરપતિકાચિકનું પૃથ્વીકાચિકની જેમ જાણવું. પણ અમુક વર્ગમાં નિગંતર અનંત જીવ ઉત્પન્ન થાય છે એમ કહેવું; અને ભવ એથી માંડીને અનંત કહેવા.

*

*

*

બેઇન્દ્રિયજીવો, પૃથ્વીકાચિકની જેમ જાણવા. પણ અપ્કાચિકથી માંડીને ચતુર્ઇન્દ્રિયો સાથે આઃ અને સંખ્યાત ભવો કહેવા. પંચેન્દ્રિય તિર્થંચો અને મનુષ્યો સાથે આઃ ભવો કહેવા. દેવોમાંથી આવતા નથી એ પણ કહેવું.

તેવું સામાન્ય રીતે ત્રણઇન્દ્રિયનું જાણવું, તથા ચાર-ઇન્દ્રિયનું પણ જાણવું.

*

*

*

પંચેન્દ્રિય તિર્થંચો નૈરયિક, તિર્થંચો, મનુષ્યો અને દેવોમાંથી પણ આવે છે. જ. નૈરયિકોમાંથી આવે તો સાતે

દેવો વગેરે ડયાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય? ૭૦૭

પૃથ્વીના નૈગયિકામાંથી આવે. રત્નપ્રમાના નારકનું અમુરકુમાર જેવું કહેવું; પણ તેનાં પુદ્ગલો અનિષ્ટ અને અમનોજ કહેવાં. શરીરની અવગાહના આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગથી માંડીને સાત ધનુષ, ત્રણ હાથ અને ૭ આંગળની કહેવી. વૈકિંચની આંગળના સંખ્યાતમા ભાગથી પંદર ધનુષ અને અઠી હાથ કહેવી. તેમને હુંડક મંદ્યાન, દાપોતસેસ્થા, ચાર સમુદ્ધાત, નપુંસકવેદ, અને બેથી આઠ ભવ કહેવા. રાક્ષસપ્રમાનું પણ એ પ્રમાણે કહેવું. પણ અવગાહના પ્રમાણ પદ ૨૧, ૫, ૪૧૭-૧૭ માં દેવા પ્રમાણે કહેવી. તથા ત્રણ ગાન અને ત્રણ અગ્નિ અવસ્થા કહેવાં. એમ છઠ્ઠી મુધી જાણવું. પણ અવગાહના, સંખ્યા આદિમાં ફેર સમગ્ર લેવો.

સાતમી પૃથ્વીના નારકને બેથી ૭ ભવ, કહેવા.

આ જે નિર્વ્યોમાંથી આવે તો બધું પૃથ્વીકાયિક પ્રમાણે જાણવું. પૃથ્વીકાયિકને બેથી આઠ ભવ કહેવા; એમ અતુરિન્દ્રિય મુધી જાણવું. પંચેન્દ્રિયમાંથી આવે તો સાંની-અસંજી બનેમાંથી આવે ૪૦, પૃથ્વીકાયિક પ્રમાણે જાણવું. અસંજી ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળામાં ઉત્પન્ન થાય તો રત્નપ્રમા પેઠે જાણવું, પણ પરિમાણ એક-એ-ત્રણ અને સંખ્યાતા કહેવું. પોને જઘન્ય સ્થિતિવાળો હોય, તો પૃથ્વીકાયિક પેઠે જાણવું. પણ બેથી આઠ ભવ કહેવા.

સંજી સંખ્યાત વર્ણના આયુષવાળામાંથી જ આવે. જે તે ઉત્કૃષ્ટકાળની સ્થિતિવાળામાં ઉત્પન્ન થાય, તો પરિમાણ એક-એ-ત્રણ અને સંખ્યાત કહેવું. શરીર આંગળના

અસંખ્યાતમા ભાગથી માંડીને એક હજાર યોજન કહેવું. બાકી બધું રતનપ્રભા પ્રમાણે.

ક. જો મનુષ્યોમાંથી આવે તો સંઙી અને અમંઙી બનેમાંથી આવે. સંઙી સંખ્યાતત્ત્વ આયુષવાળામાંથી આવે; તથા તે પર્વામ અને અપર્વામ બનેમાંથી આવે. સંઙી મનુષ્યની બધી વક્તવ્યતા પૃથ્વીકાયિકની પેઠે બાધાયી. જો તે કિંકૃષ્ટ કાયવાળામાં જન્મે તો શરીરપ્રમાણ બેથી નવ આંગળથી માંડીને પાંચસો ધનુષ કહેવું. અને જો બવ કહેવા.

દ. દેવોમાંથી આવે તો ચારે વર્ગોમાંથી આવે. દૈવાનિકમાંથી આવે તો કંપોષપન્નમાંથી અને તે પશુ નહસાર કંપ સુધીનામાંથી આવે. સૌધર્મદેવને બેથી આઠ બવ કહેવા. ભેસ્થા સનતકુમાર, માહેન્દ્ર, અને બ્રહ્મજોકર્મા એક પદ કહેવી; અને બાકી બધાને શુક્રા કહેવી. વેદમાં પુરુષવેદ કહેવો.

૪. મનુષ્ય

મનુષ્યો ચારે ગતિમાંથી આવે. અ. નારકામાં સાતમાં પૃથ્વીનામાંથી ન આવે.^૧ આ. ત્રિર્થ્યોમાં તેજરકાય અને વાયુકાયમાંથી ન આવે. દેવોમાંથી આવે તો ચારે ગતિમાંથી આવે.

એ પ્રમાણે બધું પર્યોદિયતિય પ્રમાણે સહસાર દેવો સુધી કહેવું. આનન પ્રાણત, આરણ અને અચ્યુતનું પણ તેમ સમજી લેવું.

૧. પરિમાણ બધે વધારેમાં વધારે સંખ્યાતા કહેવું.

કર્યાતીતમાં પણ ઐવેયક અને અનુતરૈપપાતક અનેમાંથી આવે. ઐવેયકદેવને વૈક્રિય શરીર ન કહેવું; તેની અવગાહના આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગથી માંડીને બે હાથની કહેવી. સમયતુરસ સંસ્થાન, તથા પાંચ સમુદ્ધાતો કહેવા, પણ વૈક્રિય તથા તૈજસ તેઓ કરી શકતા નથી કે કરશે પણ નહિ, એમ કહેવું.

અનુતરૈપપાનિકમાં પણ પાંચેમાંથી આવે. પ્રથમ ચારનું ઐવેયક મુજબ જાણવું; પણ અવગાહના આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગથી માંડીને એક હાથ કહેવી. સમ્યગ્દાદ કહેવી. ત્રણ જ્ઞાન અવશ્ય કહેવાં. બેથી ચાર બવ કહેવા. સર્વાર્થસિદ્ધની યાગ્યતામાં તે પ્રમાણે જાણવું. પણ બે બવ કહેવા.

૫. દેવો

વાનસ્પંતર દેવોનું નામક્રમારો જેવું જાણવું.

જ્યોતિષિકોનું પણ તેમ જ જાણવું; પરંતુ તિર્યચોમાં તે સંજી પચૈદ્રિય તિર્યચોથી ઉત્પન્ન થાય એમ કહેવું. તેઓ સંખ્યાના કે અસંખ્યાતા વર્ણના આયુષ્યવાણામાંથી આવે. અસંખ્ય વર્ણવાળાનું શરીરપ્રમાણ બેથી નવ અને ૧૮૦૦ ધનુષથી કાંઈક વધારે કહેવું.

અસંખ્યાત વર્ણના આયુષ્યવાણા મનુષ્યની અવગાહના કાંઈક અધિક નવસો ધનુષ્યથી ત્રણ ગાઉ સુધીની જાણવી.

સૌધર્મદેવોનું જ્યોતિષિક ઉદ્દેશ પ્રમાણે જાણવું. અસંખ્યાત વર્ણવાળા સંજી પચૈદ્રિય તિર્યચને બે દષ્ટિઓ કહેવી; બે જ્ઞાન કે અજ્ઞાન અવશ્ય કહેવાં. સંખ્યાત વર્ણવાળાને બે દષ્ટિ, બે જ્ઞાન અને બે અજ્ઞાન અવશ્ય કહેવાં.

અસખ્ય વર્ષના આયુષ્યનાજા મરી મનુષ્યનુ પ્રમાણ એકવી
૧૫ ગાઉનું કહેવું

મનતુભારોની ઉત્પત્તિ શર્કરાપ્રનાની પે? જાણની
માહેડ, ધ્વજતોક અને સહસ્રા સુધી એ પ્રમાણે જાણ
લાતઃ વગેરેમા જવન્ન ગિતિવાળા તિર્યચ્યોનિન્ને છ ચેમ્યાઓ
કહેવી સહસ્રતોક અને લાતકમા પાચ મહનન કહેના તથા
મહાગુક અને મહારામા ચાર કહેના ૧

આનત દેવોમા તિર્યચ્યોનિકા ઉત્પન્ન નથી થતા
મધ્યાત વર્ષવાળા પચામ સગી મનુષ્યને ત્રણ મહનન કહેના
અને ૧૫થી સાત બન કહેવા ગ્રેવેયક ગ્વેને એ મહનન
કહેના નિજય, વૈજયત, જયત અને અપગજિતમા પ્રથમ
મહનન કહેવું અને ૧૫થી પાચ બન કહેવા મનુષ્યની જાગનમા
પ્રથમ મહનન કહેવું મર્ત્યમિદ દેવોની જાગનમા મગી
મનુષ્યોને ત્રણ બન કહેવા સગી મનુષ્ય પોને જવન્ન જાગની
ગિતિવાળા દેવ, તે પ્રમાણ એથી નવ હાય કહેવું

— શત ૪

૧૦

દેવની શરમ

ગૌં—હે ભગવન! મોગી સહિનાગો દેવ મળ્યુ ગમચે
ચાનો શરમને લીધે કેટનાક કાગ સુવી આહાન નથી મનો?

મં—હા ગૌતમ! જ્યારે દેવ મગ્નાની તૈયારીમા ૧૫
છે, ત્યારે પોને જ્યાં ઉત્પન્ન થાનો તે તે જાણને — પુનઃ
દ્વાગ ભોગવાતી જીના મર્ત્યમિદે—જેમન શરમાય ,
તથા તેને ધૃણા આવે છે કારણકે પોતાની ઉત્પત્તિમા ગદગાપ

૧ ગા વક્તવ્યતા તિરિયા અને મનુષ્યોને જાગરીન જાણવી

વીર્ય વગેરે કારણ છે એમ તે જુએ છે. આમ અરતિને લીધે એન ન પડવાથી તે દેવ આહાર નથી કરતો.^૧ પરંતુ પછી બ્રૂખથી થતી પીડા લાંબો કાળ સહન ન થવાથી આહાર કરે છે. પછી તેનું દેવઆયુષ સર્વથા નષ્ટ થતાં તે ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યાંનું આયુષ ભોગવે છે. તે આયુષ મનુષ્યનું જાણ્યું.^૨

— શતક ૧, ઉદ્દે ૭

ટિપ્પણ

દેવસેકા વિષે થોડીક સામાન્ય લક્ષીકત અંત્ર એકત્રિત કરી છે :

૧. દેવોના ચાર વર્ગોમાંથી ત્રીજા વર્ગ—જ્યોતિષકમાં માત્ર પીત—તેજોક્ષેસ્થા જ છે. અહીંમાં ક્ષેસ્થાનો અર્થ દ્રવ્યક્ષેસ્થા એટલે કે શારીરિક વર્ણ સમજવો. અધ્યવસાય-વિશેષરૂપ ભાવક્ષેસ્થા ના ચારે નિકાયોના દેવોમાં હયે હોય છે.

૨. ઉપરના ચારે દેવવર્ગો છઠ્ઠ, સામાનિક આદિ દશ વિભાગોમાં વિભક્ત છે. ૧. સામાનિક આદિ બધા પ્રકારના દેવોના મ્વામી છઠ્ઠ કહેવાય. ૨. આયુષ આદિમાં છદતી સમાન એટલે કે જે અમાસ, પિતા, ગુરુ આદિની માફક પૂજ્ય છે, પરંતુ જેનામાં ક્રૂતા હંત્વ નથી, તે

૧. દેવનો આહાર એટલે તથાવિધ પુદ્ગલોને મનથી ગ્રહણ કરવા તે.

૨. મહાઋષિવાળો દેવ મરીને નારક કે દેવ તથા તિર્યંચ નથી થતો.

સામાનિક કહેવાય છે. ૩. મંત્રી અથવા પુરોહિત જેવા તે ત્રાયર્ચિશ. ૪. મિત્ર જેવા તે પારિષદ. ૫. શસ્ત્ર ઉગ્રામીને પીઠ પછવાડે બિભા રહે તે આત્મરક્ષક. ૬. સરહદની રક્ષા કરે તે શોકપાલ. ૭. સૈનિક કે સેનાપતિ જેવા તે અનીક. ૮. નગરવાસી જેવા તે પ્રકીર્ણક. ૯. દાસ જેવા તે આભિયોગ્ય અને ૧૦ અસંજ જેવા તે કિશ્કિયક.

પરંતુ વ્યંતરો અને જ્યોતિષકોમાં ત્રાયર્ચિશ અને શોકપાલ નથી.

ભવનવાસીમાં અને વ્યંતરોમાં બે બે છદ્ધ છેઃ ચમર અને બલિ અસુરકુમારોમાં; ધરણ અને ભૂતાનંદ નાગકુમારોમાં ૬૦.^૧

૩. ભવનપતિ અને વ્યંતર જાતિના દેવોમાં શારીરિક વર્ણરૂપ દ્રવ્યસ્વરૂપ ચાર જ છેઃ કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત અને તેજ.

૪. દશે પ્રકારનાં ભવનપતિ જંબુદ્વીપમાં આવેલા સુમેરુ પર્વત નીચે, એના દક્ષિણ અને ઉત્તર ભાગમાં તીરછા અનેક કોટાકોટી લક્ષ યોગ્ય સુધી રહે છે. અસુરકુમારો મોટા ભાગે આવાસોમાં અને કુમારેક ભવનોમાં વસે છે તથા નાગકુમાર આદિ મોટા ભાગે ભવનોમાં જ વસે છે. રત્ન-પ્રભાના પૃથ્વીપિંડમાંથી બાંધે નીચે એક એક હજાર યોગ્ય છોડી દર્દને, વચલા એક લાખ અધોત્તર હજાર યોગ્ય પરિભાણ ભાગમાં આવાસો દરેક જગાએ છે. પરંતુ ભવનો

૧. જુઓ વિદ્યાપીઠ પ્રકાશિત તત્ત્વાર્થસૂત્ર પા. ૧૭૬; અ. ૪, સુ. ૧.

તેના રત્નપ્રભામાં નીચે નેત્રું દળાર યોજનપ્રમાણ ભાગમાં જ
છે. આવાસો મોટા મંડપ જેવા હોય છે, અને ભવન
નગર જેવાં હોય છે.

૫. અવધિજ્ઞાનનો વિષય : અવધિજ્ઞાનનું સામર્થ્ય
ઉપર ઉપરના દેવોમાં વધારે છે. પહેલા અને બીજા સ્વર્ગના
દેવોને નીચેના ભાગમાં રત્નપ્રભા મુધી, તીરછા ભાગમાં
અસંખ્યાત લાખ યોજન મુધી અને ઊંચા ભાગમાં પોત-
પોતાના વિમાન મુધી જણવાનું સામર્થ્ય હોય છે. ત્રીજા
અને ચોથા સ્વર્ગના દેવોને નીચેના ભાગમાં શર્કરાપ્રભા મુધી,
તીરછા ભાગમાં અસંખ્યાત લાખ યોજન મુધી અને ઊર્ધ્વ
ભાગમાં પોતપોતાના ભવન મુધી જોવાનું સામર્થ્ય છે. એ
રીતે વધતાં વધતાં અનુત્તર વિમાનવાસી દેવો સંપૂર્ણ
લોકનાક્ષીને જોઈ શકે છે.

૬. ગમનક્રિયાની શક્તિ અને પ્રવૃત્તિ ઉપર ઉપરના
દેવોમાં ઓછાં હોય છે. કેમકે ઉપર ઉપરના દેવોમાં
ઉત્તરોત્તર મહાનુભાવના અને ઉદાસીનતા અધિક હોવાથી
દેશાંતર વિષયક કોઈ કરવાની રતિ ઓછી થતી જાય છે.
શક્તિ ગમે તેટલી હોય તોપણ કોઈ દેવ નીચેના ભાગમાં
ત્રીજા નરકથી આગળ ગયો નથી અને જરો નહિ.

વિશેષ કથન

૧

જવનવાસી દેવો

૧

ગૌં—હે જગવન! જ્યાં અસુરકુમારો સરખા આહાર-
વાળા અને મરખા શરીરવાળા છે ?

મં—ના ગૌતમ ! અસુરકુમારો એ પ્રકાગ્ના છે :
મોટાશરીરવાળા અને નાના શરીરવાળા,^૧ તેમાં મોટા
શરીરવાળા ઘણા પુદ્ગલોનો આહાર કરે છે, ઘણો ઉચ્છ્વાન-
નિશ્વાસ લે છે, વારંવાર આહાર કરે છે;^૨ તથા વારંવાર

૧. તેમનું નાનામાં નાનું શરીર આંતરજાળના અસંખ્ય ભાગ
જેટલું છે, અને મોટામાં મોટું સાત હાથનું છે. વૈદ્ય
શરીર તે મોટામાં મોટું એક લાખ ચોળનું છે.

૨. એના સંજ્ઞાધર્મા સામાન્ય નિયમ એ છે કે દરેક દિવસ
વર્ષના આયુષવાળા દેવો એક એક દિવસ વચમાં છોડીને આહાર
લે છે; પદ્મોપમના આયુષવાળા દેવો દિનપૃથક્ત્વની પછી (જેથી
નવ સુધી) આહાર લે છે; અને સાગરોપમના આયુષવાળા માટે
એવો નિયમ છે કે, જેનું આયુષ જેટલા સાગરોપમનું તે તેટલા
દિવસ વર્ષ પછી આહાર લે છે.

ઉચ્છ્વાસનિઃશ્વાસ લે છે. પણ નાના શરીરવાળા તેથી બિલકુલ કરે છે.

ગૌં—હે ભગવન! બધા અસુરકુમારો સરખા કર્મવાળા છે?

મં—ના ગૌતમ! જેઓ પહેલાં ઉત્પન્ન થયેલા છે, તેઓએ ઘણું અશુભ કર્મ એકદું ક્યું^૨ હોવાથી મહાકર્મવાળા છે; અને જે પછી ઉત્પન્ન થયેલા છે, તેઓ અદ્ય કર્મવાળા છે. તે પ્રમાણે પહેલાં ઉત્પન્ન થયેલાઓનું શુભકર્મ લીધું થયું હોવાથી તેઓનો શુભ વર્ણ અને શુભ સ્થેત્યા-પણ ધરી ભય નહીં.

ગૌં—હે ભગવન! બધા અસુરકુમારો સરખી વેદનાવાળા છે?

મં—ના ગૌતમ! જે અસુરકુમારો સંસિંમૂત છે,^૩

૧. સામાન્ય નિયમ એવો છે કે, જેમ જેમ દેવાની સ્થિતિ વધતી જાય, તેમ તેમ ઉચ્છ્વાસનું કાલમાન પણ વધતું જાય. જેમકે ૬૨૧ હજાર વર્ષના આયુષવાળા દેવાને એક એક ઉચ્છ્વાસ સાત સાત રતોક્ષરિમાણ કાળમાં થાય; એક પર્યાપ્ત આયુષવાળાને એક દિવસમાં એક જ હોય; અને સાતરોપમ આયુષ્યવાળાનું આયુષ્ય એટલા સાતરોપમનું હોય તેનો એક એક ઉચ્છ્વાસ તેડતેડે પખવાડિયે થાય છે.

૨. તેઓનું ચિત્ત અતિ કંદર્પ^૪ અને દર્પ^૫ યુક્ત હોવાથી અનંક પ્રકારની યાતના વડે નારકોને પીડા પમાડતા તેઓ ઘણું અશુભ કર્મ એકદું કરે છે.—ટીકા

૩. સંજ્ઞા એટલે સમ્યગ્દર્શન. પહેલાં અસંજ્ઞી હોઈ પછી સંજ્ઞી થયા હોય, અર્થાત્ મિથ્યાદર્શન છાડીને જેઓ જન્મથી સમ્યગ્દર્શનયુક્ત ઉત્પન્ન થયેલા હોય તે સંસિંમૂત કહેવાય

તેઓને પોને કરેલી ચારિત્રની વિરાધના યાદ આવતી હોવાથી ચિત્તને સંતાપ ચાય છે, તેથી તેઓ મહા વેદનાવાળા છે, પણ જે અસંતિશૂત-મિત્ર્યાદિષ્ટિઓ છે તેઓનું મન ઉપતાપગ્રહિત છે, માટે તેઓ ઓછી પીડાવાળા છે.

—શતક ૧, ઉદ્દે ૨

એ પ્રમાણે રતનિતકુમારો સુધી જાણવું.

૨

ગૌ—હે ભગવન! અસુરકુમારોનાં ધર્મ અને તેઓનાં ગામ ચમરની સુધમાં નામની સભા ક્યાં રહેલી છે ?

મ—હે ગૌતમ! જાણકીપમાં રહેલ મેરુપર્વતની દક્ષિણ બાજુએ તીરછાં અસંખ્ય દ્વીપ અને સમુદ્રો ઓળંગ્યા પછી અરુણવર નામનો દ્વીપ આવે છે. તે દ્વીપની વેદિકાના આંધલા છેડાથી આગળ વધીએ ત્યારે અરણોદય નામનો સમુદ્ર આવે છે. તેમાં ૪૨ લાખ યોજન જાંડા જિતમાં બાદ તે કેકાણે તિગિચ્છકદ્દ નામનો ઉત્પાતપર્વત આવે છે. તે પર્વત મૂળમાં વિસ્તૃત છે, વચ્ચે સાંકડો છે અને ઉપર વિશાળ છે. તે પહાડ આખો રત્નમય છે. તે પર્વતના ઉપરના સમતળ ભાગમાં એક મોટો મહેલ છે. તે તિગિચ્છકદ્દ પર્વતની દક્ષિણે અરુણોદય સમુદ્રમાં છમે કરોડ, પંચાવન કરોડ, પાંત્રીસ લાખ અને પચામ હજાર યોજન તીરછું ગયા પછી, તથા નીચે રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો ૪૦ હજાર યોજન નેટલો ભાગ અવમાહ્યા પછી, અસુરના રાજા ચમરની ચમરચંચા નામની

૧. તિયંગ્ગોદમાં જ્યાં સારુ જ્યાં આવીને ચમર ઉત્પત્તન કરે—જેડે તે રચણનું નામ 'ઉત્પાતપર્વત' કહેવાય.

રાજધાની આવે છે. તેનો કિલ્લો ૧૫૦ ચોજન ઊંચો છે. તે કિલ્લો નીચે ૫૦ ચોજન પહોળો છે અને ઉપર તે ૨ ચોજન પહોળો છે. તેને એક એક બાહુમાં પાંચસે પાંચસે દરવાજા છે. તેની ઊંચાઈ ૨૫૦ ચોજન છે, અને વિસ્તાર ૧૨૫ ચોજન છે. તેમાં તેની મુખમાંસબા વગેરે આવેલાં છે.

—શતક ૨, ઉદ્દે ૮

મોકા નગરીના નંદન ચૈત્યમાં ભગવાનના બીજા શિષ્ય. અભિભૂતિ^૧ પૂછે છે : હે ભગવન ! અસુરરાજા ચમરે દેવી ઋદ્ધિ, ક્ષાંતિ, બળ, કીર્તિ, સુખ, પ્રભાવ અને વિકૃત્વાણુ શક્તિવાળો છે ?

મં—હે ગૌતમ ! તે ત્યાં ૩૪ લાખ ભવનાવાસી ઉપર, ૬૪ હજાર સામાનિક દેવો ઉપર, ૩૩ ત્રાયસ્ત્રિંશદ દેવો ઉપર, ચાર લોકપાત્રો ઉપર, પાંચ પટરાણીઓ ઉપર સાત સેનાઓ ઉપર, તથા બે લાખ ૫૬૦૦૦ આત્મરક્ષક દેવો ઉપર અને બીજા નગરવાસી દેવો ઉપર સત્તાધીશપણુ ભોગવતો વિહરે છે. એ ચમર આખો જંજુદ્વીપ તો શું, પણ આ તીરછા લોકમાં પણ અસંખ્ય દ્વીપ અને સમુદ્ર સુધીનું

૧. વિગત માટે જુઓ જ્વાભિયમચૂવ પર ૧-૧૩૨.

૨. તેમનો જન્મ મગધદેશના ગ્રામર ગામમાં ગૌતમગોત્રીય વિપ્ર શ્રીવસુભૂતિને ત્યાં પૃથ્વીદેવીની રૂએ થયો હતો. દીક્ષા સમયે તે ૪૩ વર્ષના હતા. બાદ તે ૧૨ વર્ષ છવ્રસ્થપણે અને ૧૬ વર્ષ કેવળીપણે વિવ્રમાન હતા. તેમનું કુલ આયુષ્ય ૭૪ વર્ષનું હતું. તેમનું નિર્વાણ મહાવીરના જીવનકાળમાં જ રાજગૃહમાં થયું હતું.

અમુરકુમારદેવો અને દેવીઓથી ગાદ ભરાઈ જાય તેટલાં બધાં ડોહો વિકુર્વી શકે છે.^૧

—શતક ૩, ઉદ્દે. ૧

ત્રીજા કાશ્યપગોત્રીય વાયુભૂતિર અનગાર ભગવાનને અમુરરાજ બલિ વિશે પૂછે છે. તેનાં ભવનો ત્રીસ લાખ, સામાનિકો ૬૦ હજાર; બીજું બધું ચમર પ્રમાણે બાધ્યું. અગ્નિભૂતિ નાગરાજ ધરણ વિશે પૂછે છે. તેના ભવનાવાસો ૪૪ લાખ, સામાનિકો ૭ હજાર, ત્રાયસ્ત્રિંશકો ૩૩, શોકપાશો ૪, પટરાણીઓ ૭, આત્મરક્ષકો ૨૪ હજાર : બીજું બધું ઉપર પ્રમાણે.

એ પ્રમાણે સ્તનિતકુમારો, વાનવ્યંતરો તથા જ્યોતિષિકો પણ બાધ્યા. વિશેષ એ કે, દક્ષિણ દિશાના બધા ઇંદ્રો વિશે અગ્નિભૂતિ પૂછે છે, અને ઉત્તર દિશાના વિશે વાયુભૂતિ પૂછે છે.

વ્યંતરોને અને જ્યોતિષિકોને ત્રાયસ્ત્રિંશો તથા શોકપાશો નથી હોતા. તેઓને ચાર હજાર સામાનિકો અને

૧. અમુરકુમારોમાં જે ત્રિમ્યાદદિ છે, તે ધારે તેથી જીવદ્ ૩૫ વિકુર્વી શકે છે; પણ જે સમ્યગ્દદિ છે, તે જેવું ધારે તેવું ૩૫ વિકુર્વે છે.

—શતક ૧૮, ઉદ્દે. ૫

૨. તે પણ ઇંદ્રભૂતિ અને અગ્નિભૂતિ એ જે ગણધરોના સગા ભાઈ હતા. તેમની દીક્ષા સમયે ઇંદ્ર ૪૨ વર્ષ હતી. તે ૧૦ વર્ષ ઉદગ્રસ્થ રહ્યા અને ૧૮ વર્ષ કેવલીપણે રહ્યા. કુલ આયુષ ૭૦ વર્ષનું.

૧૬૦૦૦ આત્મરક્ષકો હોય છે. દરેકને ચાર ચાર પટરાણી હોય છે. *

—શતક ૩, ઉદ્દે. ૧

ચમર વગેરે ઇંદ્રોને ત્રણ ત્રણ સભાઓ હોય છે, તેમનાં નામ શનિકા, ચંડા અને જાતા છે. પહેલી સ્થિર સ્વભાવવાળા છે, બીજી ચંડ છે, અને ત્રીજી કોપ વગેરે ભાવોને વગર પ્રયોજને પણ ભજનારી છે. એ ત્રણે સભા કૃમપૂર્વક અભ્યંતરા, મધ્યમા અને બાહ્યા છે. પ્રથમ સભામાં ૨૪૦૦૦ સભાસદો છે, બીજીમાં ૨૮૦૦૦ અને ત્રીજીમાં ૩૨૦૦૦. પ્રથમ સભામાં ૩૫૦ દેવીઓ, બીજીમાં ૩૦૦ અને છેલ્લીમાં ૨૫૦ દેવીઓ સભાસદ છે. એ પ્રમાણે બધી વગેરેનું પણ જાણવું. પણ સભાસદ બધેથી ચાર ચાર દગ્ગર ઓછા કરવા, અને દેવીઓમાં સો મો ઉમેરવી.^૧

—શતક ૩, ઉદ્દે. ૧૦

૨

વૈમાનિકો

૧

ઈશાનેન્દ્રના શોકપાત્રો, તેમનાં વિમાનો, અને રાજધાનીઓ માટે શતક ૪, ઉદ્દે. ૧-૮; માં જોયું. શંકરાજના શોકપાત્રો વગેરેના વર્ણન માટે જુઓ શતક ૩, ઉદ્દે. ૭. તેને ચાર શોકપાત્રો છે : સોમ, ચમ, વરુણ અને વૈશ્રમણ્ય. સોમરાજની

• અસુરકુમાર વગેરેની પટરાણીઓનાં નામ વગેરેનું વર્ણન શતક ૧૦, ઉદ્દે. ૫માં છે.

૧. એમ બીજા ઠેકાણે પણ યતા ફેરફારને માટે જુઓ અશ્વત્થિગમસૂત્ર પૃ. ૧૬૪-૧૭૪ તથા ૩૮૮-૩૯૦.

આત્મામાં આ દેવો ગદે છે મોમકાવિકો, મોમદેવકાવિકો,
 વિદ્યુતકુમારો, વિદ્યુતકુમારીઓ, અમિતકુમારો, અમિતકુમારીઓ,
 વાયુકુમારો, વાયુકુમારીઓ, ચંદ્રો, સૂર્યો, મહેલો, નક્ષત્રો,
 તારાઓ વગેરે. અંતર્ગિહમાં જે ઉત્પાનો થાય છે, તે બધા
 સોમ મહારાગની જાણમાં (વશમાં) છે. તે જેનાં
 મહદંડ,^૧ મહામુસલ,^૨ મહાગર્જના, મહાયુદ્ધ,^૩ અમ્રવૃક્ષ,
 ગંધર્વનર્મર, ઉંકાપાત, દિગ્માહ, ચૂપક,^૪ યક્ષજ્વલિત, ધૂમિકા,
 અહિકા, રજઉદ્ધાત,^૫ ચંદ્રોપરાગ (મહાધુ), સૂર્યોપરાગ,
 પ્રતિચંદ્ર (ખીમ ચંદ્રો), ઉદકમત્સ્ય (ધ્રુવધનુપના ખડો),
 કપિહસિત (વાદળા વિનાના આકાશમાં વીજળીનો ઝમકારો),
 અમોઘ (સૂર્યના ઉદય અને અસ્ત વખતે સૂર્યના કિરણના
 વિકારથી થતા લાગા લીમોટા), પૂર્વાદિ દિશાના પવનો,
 વાતોદ્ભ્રામ (રેકાણા વિનાના પવનો), વાતોત્ક્રમિકા
 (મમુદ્રના કન્થોવની પેરે વાતા પવનો), મહાવિકાવાન
 (પવનની ઝોળાઓ), ગુજતા પવનો (ગુજવાનો), ઝાઝાવાતો
 અને (તણખલા વગેરે ફેરનાગ) મનર્તક વાનો.

યમરાગને નીચેની વસ્તુઓ જાણમાં (વશમાં) છે -
 ડિમ (વિદ્યો), ડમર (એક ગાંધ્યમાં જ ગાંધકુમાર વગેરેએ

૧. તણ આર મહોની લાળી હાર થવી.

૨ એક દક્ષિણમાં અને એક ઉત્તરમાં એવી રીતે સામસાની
 હારમાં જે મહોનું રહેલું તે

૩. અજવાળિયાના દિવસોમાં પડવો, ખીજ અને ત્રીજ મુરી
 જે વડે સંધ્યાના છેડા દેખાય છે તે.

૪ દિશાઓનું રજવવપણું

કરેલા ઉપદ્રવો), કલહ, બોલ, ખાર (પરસ્પર મતસર), મહાપુદ્ગો, મહાપુરુષનાં મરણો, દુર્ભૂતો (માણસ, અનાજ વગેરેને નુકસાન પહોંચાડનારા નકારા શ્રવે), રોગો, મહામારીઓ, વેદનાઓ, વળગાડો, એકાંતરિયા વગેરે તાવો, દાહ, સડો, અગ્નિ, પાંડુરોગ, શળ, મરડી, મહામારી વગેરે.

વરુણરામની જાણમાં અતિવૃષ્ટિ, મંદવૃષ્ટિ, સુવૃષ્ટિ, દુર્વૃષ્ટિ, ઉદ્દેશભેદ (પહાડ વગેરેમાંથી પાણીની ઉત્પત્તિ), ઉદ્દેશતીક્ષ્ણ (તળાવ વગેરેમાં પાણીનો સમૂહ), અપવાહ (પાણીનું થોડું વહેવું), પાણીનો પ્રવાહ, મામનું તણાઈ જવું, પ્રાણુક્ષય, વગેરે બધા છે.

વૈશ્રમણના તાત્પર્યમાં સોદાની વગેરે ખાણો, માત્ર્યાદિની વૃષ્ટિ, અન્નાદિની વૃદ્ધિ-હાનિ, નધશ્ચિવાતાં ધરો, જમીનમાં દાટેલી સંપત્તિ વગેરે છે.

—શતક ૩, ઉદ્દેશ ૭

૨

લવસત્તમદેવો લવસત્તમ એટલા માટે કહેવાય છે. કે કાર્ત્તિ જીવાન તથા કૃશળ પુરુષ શીઘ્રતાપૂર્વક ઝાંગર ઘઉં વગેરેના સાત લવ (કાળા) જેટલા સમયમાં તીક્ષ્ણ દાતરડાથી કાપી નાખે, તેટલું આયુષ્ય (સાત લવ જેટલું) તેમને વધારે હોત, તો તે દેવો ને જ બવમાં સિદ્ધ થાત.

અનુત્તરૌપપાતિક દેવો પાસે અનુત્તર (સર્વોત્તમ) શબ્દાદિ હોય છે, માટે તે અનુત્તરૌપપાતિક કહેવાય છે. ૭ ટંકના તપ વડે જેટલા કર્મની નિર્જરા થાય તેટલું કર્મ બાકી રહે ત્યારે અનુત્તરૌપપાતિક દેવપણે ઉત્પન્ન થવાય.

—શતક ૧૪, ઉદ્દેશ ૭

સૌમતિક વિમાનો આઃ કૃષ્ણનગ્નિઓના આ' અવકાશાતગ્મા આવેલા છે અને ત્યમા રિષ્ટાન વિમાન ૭ આઃ સૌકાતિક વિમાનોમા આઃ જાતના સૌકાતિક દેવો ગદ્દ ૭ મારગ્વત, આર્દ્રિસ, વહ્નિ, વરુણ, ગદ્દતોય, તુગિન, અન્યાબાધ અને આગ્રેય તથા વચમા ગિદ્દેવ ગદ્દ ૭ સૌકાતિક વિમાનોમા ગ્નિતિ આ માગરોપમની ૭ અમખ્ય હજાર યોજનને અંતરે સૌકાતિક વિમાનોથી નોકાત આવેતો છે આ વિમાનોમા અનેક વાગ નથા અનત વાગ પૂર્વેન્મર્ ૭વો પૃથ્વીકાધિકારિ પણે ઉત્પન્ન થયા છે પણ દેવપણે અંત વાગ નથી ઉત્પન્ન થયા

—ગત ૬, ઉદ્દે ૫

૩

અમુરકુમારોની ગ્નિતિ ઓછામા ઓછી ૨૫ હજાર ૫૦૦ની, અને વધારેમા વધારે માગરોપમ કરતા વધારે કડી ૭ તેઓ ઓછામા ઓછા સાત ગ્તોક વડે અને વધારેમા વધારે પખવાડિયા કરતા વધારે કાગ ગયા પછી શ્વામ સે અને નિશ્વામ મૂકે તેઓ આહારના અભિયાપી છે

• તેમને આહારમા આવતા પુદ્ગલો પીળા, યેળા, સુગંધી, ખાટા મધુરા, કોમળ, હળવા, ચીક્ષ્ણ અને કષ્ણ હોય છે પણ નારકોમા કાળા, નીલા, દુર્ગંધી, તીખા, કડવા, કકેરા, ભારે, ટાઢા અને લૂખા હોય છે નારકો અને દેવોને અચિત્ત આહાર હોવો પણ પૃથ્વીથી માણીને મનુષ્યને સચિત્ત, અચિત્ત અને મિશ્ર આહાર હોવો

તેમનો આહાર જે પ્રકારનો છે : આભોગનિર્વર્તિત એટલે કે જ્ઞાનપૂર્વક કરેલો, અને અનાભોગનિર્વર્તિત એટલે અજ્ઞાનપૂર્વક કરેલો. જે આભોગનિર્વર્તિત આહાર છે તેનો અભિસાપ તેઓને ઓછામાં ઓછી ચાર ટંક — એક દિવસ પછી — અને વધારેમાં વધારે હજાર વર્ષ કરતાં વધારે કાળ થયા પછી થાય છે. અનાભોગનિર્વર્તિતનો અભિસાપ નો નિરંતર થયા કરે છે.^૧

નાગકુમારોની ઓછામાં ઓછી સ્થિતિ દશ હજાર વર્ષની, અને વધારેમાં વધારે કાંઈક જિલ્લાં જે પલ્થોપમની છે. તેઓ ઓછામાં ઓછા સાત સ્તોકો અને વધારેમાં વધારે જે થી નવ મુહૂર્તની અંદર શ્વાસ લે અને મૂકે. તેઓને આભોગ આહારનો અભિસાપ ઓછામાં ઓછો એક દિવસ પછી અને વધારેમાં વધારે જે થી નવ દિવસની અંદર થાય છે. એમ સ્તનિતકુમારો મુધી કહેવું.

નૈરથિકોની સ્થિતિ ઓછામાં ઓછી દશ હજાર વર્ષની અને વધારેમાં વધારે ૩૩ સાગરોપમની છે. તેઓ અત્યંત દુઃખી હોવાથી સતત શ્વાસ મૂકે છે અને લે છે; તેઓને આભોગનિર્વર્તિત આહારનો અભિસાપ અંતર્મુહૂર્ત આદિ થયા કરે છે.

૧. વર્ષાક્ષણમાં મૂત્રવજેરે વધારે થાય છે, તેથી એમ અભિપ્રાય છે કે શરીરમાં શીત પુદ્ગલો અધિક થયાં હોવાં જોઈએ. જેમ તે શીત પુદ્ગલોનો આહાર અભિપ્રાય વિના — અનાભોગનિર્વર્તિત છે — તેમ જ અસુરકુમારોને પણ અનાભોગનિર્વર્તિત આહાર હોય છે.

પૃથ્વી-પ્રકૃતિની ન્થિતિ ઓછામાં ઓછી અતર્મુદ્ધર્ત અને વધારેમાં વધારે ચારીમ હજાર વર્ષની કરી છે તેઓ વિમાત્રાએ એટલે વિવિધ કાળે ગ્રાસ લે છે તેઓને આહારનો અભિલાષ નિગ્તર હોય છે, તેઓ વ્યાધાત ન હોય તો ઝવે દિશામાથી આહાર લે છે પણ ને વ્યાધાત હોય, તો તથુ દિશામાથી, ચાગ દિશામાથી અને પાચ દિશામાથી લે છે ૧

એ પ્રમાણે જનકાયિક, અગ્નિકાયિક, વાયુકાયિક તથા વનસ્પતિકાયિક સુધી જાણવું વિગેરે એ કે જેની જે ન્થિતિ હોય તે કહેની અને વિવિધપણે ઉચ્છ્રામ જાણવો ૨

મેઠદ્રિયની ન્થિતિ આર વર્ષની છે, અને ઉચ્છ્રામ વિમાત્રાએ છે આહારનો અભિલાષ અમખ્યેય મમયવાળા અતર્મુદ્ધર્તમાં વિમાત્રાએ થાય છે

મેઠદ્રિય યુવેનો આહાર એ પ્રકારનો ઝલો ઈ રોમાહાર, એટલે કે ગ્રા દારા લેવાતો આહાર, અને પ્રક્ષેપાહાર, એટલે કે મુખમાં લેવાઈને થતો આહાર તેમાં

૧ તે વ્યાધાત તેમજ લોમાતના ખૂણામાં વિષે સજવે છે, તથા પૃથ્વીમયનો ૮૫ નીચેના અથવા ઉપરના ખૂણા વિષે રહેલો હોય, ત્યાં નીચે જતો હોય છે, તેમ જ પૂર્વ તથા દક્ષિણને વિષે જલો હોય આ પ્રમાણે તથુ દિશા અલોક વડે આગ્રહિત હોવાથી અન્ય તથુમાથી આહાર સજવે છે

૨ તે સર્વની એકાગ્રા ઓઝી રિથિતિ અતર્મુદ્ધર્તની છે, અને વધારેમાં વધારે અપ્રકાયની સાતહજાર વર્ષ, તેજસની તથુ અહોરાત્રની, વાયુની તથુ હજાર વર્ષની અને વનસ્પતિમયની ૧૨ હજાર વર્ષની છે

તેઓ ને પુદ્ગલોને રોમાહારપણે ગ્રહે છે, તે બધાં સંપૂર્ણપણે ખાવામાં આવે છે; અને ને પુદ્ગલો પ્રક્ષેપાહારપણે ક્ષેવામાં આવે છે, તેમાંનો અસંખ્ય ભાગ ખાવામાં આવે છે, અને બીજા અનેક હજાર બાજો ચખાયા વિના તેમ જ સ્પર્શાયા વિના જ નાશ પામે છે. તેમાં નહીં સ્પર્શાયેલા પુદ્ગલો ચખાયેલા કરતાં અનંતગણા છે.

ત્રણુદ્રિયવાળાની વધારેમાં વધારે સ્થિતિ ૪૯ રાત્રીદિવસ, તથા ચાર ઇદ્રિયવાળાની છ માસની છે. બાકી બધું પૂર્વ પ્રમાણે.

પાંચેદ્રિય તિર્યંચોની વધારેમાં વધારે સ્થિતિ ત્રણ પશ્ચોપમ છે. તેઓનો ઉચ્છ્વાસ વિમાત્રાએ છે. તેઓનો આત્મોગમ આહાર ઓછામાં ઓછો અંતર્મુહર્ત અને વધારેમાં વધારે છ ટકે - બે દિવસ મયા પછી - હોય છે. તે પ્રમાણે મનુષ્યોનું જાણવું; પણ આહાર ઓછામાં ઓછો અંતર્મુહર્ત અને વધારેમાં વધારે આઠ ટકે - ત્રણ દિવસ મયા પછી હોય છે.

વાનસ્પતરોની ઓછામાં ઓછી સ્થિતિ દશહજાર વર્ષની, અને વધારેમાં વધારે પશ્ચોપમની છે. બાકી બધું નાગકર્મારોની પેઠે જાણવું. એ પ્રમાણે જ્યોતિષક દેવોનું પણ જાણવું. પણ તેમને ઓછામાં ઓછું અને વધારેમાં વધારે બેથી નવ મુહર્ત પછી શ્વાસોચ્છ્વાસ હોય છે. અને આહાર ઓછામાં ઓછો અને વધારેમાં વધારે બેથી નવ દિવસ પછી હોય છે. તેઓની ઓછામાં ઓછી સ્થિતિ

પન્થોપમના આત્મા ભાગની, અને વધારેમા વધારે પન્થોપમ ઉપગત એક લાખ વર્ષની)

ત્રૈમાનિકાની મિથિ પન્થોપમથી આરંભી ત્રીમ માગરોપમ મુધી જાણી તેમા ઓછામા ઓછી મૌધર્મને આશરીને અને વધારેમા વધારે અનુત્તર વિમાનવામીઓને આગરીને મમજની ઉચ્છ્રામનુ પણ ઓછામા ઓછુ પ્રમાણુ ઓછી મિથિવાળાઓને આશરીને અને વધારેમા વધારે પ્રમાણુ. વધારે મિથિવાળાને આશરીને જાણુ. ત્રૈમાનિકામા જેની જેટલા માગરોપમની મિથિ હોય, તેટલા પખવાડિયે તેમને ઉચ્છ્રામ અને તેટલા હજાર વર્ષે આદાર મમજવો ૧

—શત ૧, ઉત્તે ૧

૧ ઓછામા ઓછો જેથી નવ દિવસ પછી અને વધારેમા વધાર તેનીસ હજાર વર્ષ પછી [પ્રથમ આઠડા ઓછામા ઓછાના અને પછીના વધારેમા વધારેના એમ મણુના સૌદર્મ જેથી નવ દિવસ—જે હજાર વર્ષ, ઇમાન તેનાથી થોડા વધારે મમય બનેમા, સતતકુમાર જે હજાર વર્ષ—સાત હજાર વર્ષ, માહેદ્ર તેથી થોડા વધારે સમય, (હવે પછીના બના આઠડા તેટલા હજાર વર્ષના મણુવા) બ્રહ્મલોક ૭ ૧૦, ૧ વાત ૧૦-૧૪, મહાશુક ૧૪-૧૭ સહસ્રાર ૧૭-૧૮, આનત ૧૮-૧૯, પ્રાણત ૧૯-૨૦, આરણુ ૨૦-૨૧, અમ્યુત ૨૧-૨૨, ત્રૈવેય ની ત્રણ ત્રિકો અનુક્રમે ૨૨-૨૩, ૨૪-૨૫, ૨૫-૨૬, ૨૬-૨૭, ૨૭-૨૮, ૨૮-૨૯, ૨૯-૩૦, ૩૦-૩૧, વિજયથી માડી અપરાજિત ૩૧-૩૩, અને સર્વાર્થસિદ્ધ ૩૩-૩૩]

આહાર, વિષે બીજી કેટલીક વિગતો આ પ્રમાણે છે :

વર્તમાન ભાવની અપેક્ષાએ નૈરયિકો પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા જીવોનાં શરીરો જ ખાય છે. તેનું સ્તનિતક્રમારે સુધી જાણવું. પૃથ્વીકાયિકો એકેન્દ્રિયનાં શરીરો ખાય છે એમ 'એ' ઇન્દ્રિયવાળા એ ઇન્દ્રિયજીવોનાં, ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા જીવોનાં અને ચાર ઇન્દ્રિયવાળા ચાર ઇન્દ્રિયવાળા જીવોનાં શરીરો ખાય છે. જે જીવ નેટલી ઇન્દ્રિયોનો ધણી હોય, તેટલી ઇન્દ્રિયવાળા જીવોનાં શરીર ખાય છે. તે પ્રમાણે વૈમાનિક સુધી જાણવું.

નૈરયિકો રોમાહારવાળા જ છે, પ્રક્ષેપાહારવાળા નથી. એ પ્રમાણે એક ઇન્દ્રિયવાળા જીવો અને બધા દેવો વિષે પણ સમજવું. એ ઇન્દ્રિયવાળા જીવોથી માંડીને મનુષ્ય પર્યંતના રોમાહાર તેમ જ પ્રક્ષેપાહાર કરનારા છે.

આહારીના વળી એ પ્રકાર છે : આજ્ઞહારી એટલે આખા શરીર દ્વારા ચર્મ શકે તેવો આહાર કરનારા, અને મનોબક્ષી.

નૈરયિકો આજ્ઞહારી છે; એ પ્રમાણે બધા ઔદારિક શરીરધારી માટે સમજવું. વૈમાનિક સુધીના બધા દેવો આજ્ઞહારી છે તેમ જ મનોબક્ષી પણ છે. જ્યોત્સના. મનોબક્ષી દેવો છે, તેઓને 'અમે મનોબક્ષણ કરવાને ઇચ્છીએ છીએ' એવી ઇચ્છા ચતાં જ તે દેવોને ઇષ્ટ અને પ્રિય પુદ્ગલો તે દેવોના ભક્ષણરૂપે આવે છે. એ રીતે મનોબક્ષણ કર્યા બાદ તેમનું ઇચ્છામન ચાલ્યું જાય છે.

૪

રત્નપ્રભા દુર્ગીમા નાનામા નાનુ ગરીઠ આગમના
અનખ્યેય ભાગ જોટલુ છે અને વધારેમા વધારે માન
ધનના ત્રણ હોય અને છ આગમ ઠ લાના નારોતે તથુ
ગરીઠ કથા છે રૈકિય, તેજમ અને કાર્મણ તેઓના ગરીઠ
નહનન-ગાધા વિનાના ઠ તેમના શરીઠમા હાડકા, શિંગ
અને નાપ નથી તેમના શરીઠના પુરગતા અનિષ્ટ, અકાત
અપ્રિય અશુભ ત્રેરે છે તેમના શરીરો ને પ્રમારના
કે નરધાગીય-ત્યા સુધી જીવે ત્યા સુધી જોનામ અને
હિતરૈકિય તે અને પ્રમા ના શરીરો ને અધ્યાત્મ
(આત્મિ)નાગા છે

તેમની ક્ષેત્રમા કાપોત છે તેઓ મમ્યદદિ
મિયાદદિ અને મમ્યજિમ્યાદદિ છે તમા જોઓ જાની
૮, તેઓને તથુ જ્ઞાન નિયમપૂર્વક હોય છે, અને જોઓ
અનાની છે તેઓને તથુ અજ્ઞાનને ત્રિક ને ત્યા છે
તેઓને મન વાણી માત્ર તોના વ્યાપારો છે

૧ સવ અગ્રોપાય કુલમણુ-હીનાધિ હોય તે પુર સંગત
કહેવાય જુઓ 'અતિમ ઉપદેશ' પા ૧૩૦

૨. જોઓ સમ્યક્ત્વસંહિત ઉત્પન્ન થાય છે તેઓને જન્મ
કાળથી માડીને ભવપ્રત્યય અવધિજ્ઞાન હોય

૩ જોઓ સફીઓથી ઉત્પન્ન થયેલા હોય છે, તેઓને
ભવપ્રત્યય વિભગ હોવાથી તેઓ તથુ અજ્ઞાનવાળા હોય છે, અને
જોઓ અસફીઓથી ઉત્પન્ન થયેલા હોય છે તેઓને જન્મ ત્રીધા
પછી પ્રથમ અતસુહર્દ વીત્યા બાદ વિભગજ્ઞાન ઉપજે છે માટે
તેઓને પહેલા તો બે અજ્ઞાન હોય છે અને પછી ૪ ।

એમ સાથે પૃથ્વીઓમાં જાણવું. માત્ર સ્ત્રેષ્યામાં બેઠું છે: પદેલી અને ગ્રીષ્માં કાપોત સ્ત્રેષ્યા છે, ગ્રીષ્માં મિથ્ર (કાપોત-નીલ) છે, ચોથીમાં નીલ છે, પાંચમીમાં મિથ્ર (નીલ-કૃષ્ણ) છે, છઠ્ઠીમાં કૃષ્ણ છે, અને સાતમીમાં પરમ-કૃષ્ણ છે.

અમુરકુમારોના કાયો કોષ, માન, માયા, શોભ એમ ન જાણવા, પણ શોભ, માયા, માન અને કોષ એ પ્રકારે જાણવા. તેમનાં શરીર પણ સંહનન વિનાનાં છે. તેમના શરીરનાં પૃદ્ગમે છટ અને સુંદર હોય છે. તેમનું શરીર સમચોરસ સંસ્થાનવાળું છે. તેઓને કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત અને તેજો-સ્ત્રેષ્યા એમ ચાર સ્ત્રેષ્યા છે.

પૃથ્વીકાયિકોને પણ શરીર જાણવાં: ઔદારિક, તૈજસ અને કાર્મણ. તેમનાં શરીર પણ સંહનન વિનાનાં છે. તેમના શરીરનાં પૃદ્ગમે સારાં અને નરસાં બંને કહેવાં. તેમને એ પ્રકારનું શરીર ન કહેવું. તેમને ચાર સ્ત્રેષ્યાઓ કહેવી. તેઓને મિથ્ર્યાદિષ્ટ જ જાણવા. તેઓને પ્રથમ એ અજ્ઞાન જ હોય, તથા કાયયોગ જ હોય.

અપ્કાયિકોમાં પણ પૃથ્વીકાયિકોની પેઠે કોઈ દેવ કે દેવેા દેવોક્ત્યા અર્થને ઉત્પન્ન થાય છે, સારે તેઓમાં તેજોસ્ત્રેષ્યા પણ હોય છે. એટલે ચારે સ્ત્રેષ્યા જાણવી. બાકી બધું પૃથ્વીકાયિક પેઠે જાણવું. તેજસ્કાયિકમાં દેવો ઉત્પન્ન નથી થતા, એટલે તેજોસ્ત્રેષ્યા ન કહેવી. વાયુકાયમાં ઔદારિક, વૈક્રિય, તૈજસ અને કાર્મણ એમ ચાર

શરીર કહેવા વનસ્પતિકાયિકા પૃથ્વીકાયિકાની પેઠે જ
જાણવા

જે ઇન્દ્રિયથી માડીને ચાર ઇન્દ્રિયો મુખીના વિદ્યેન્દ્રિયને
મન્મદૃષ્ટિ અને મિથ્યાદૃષ્ટિ એમ જે દૃષ્ટિ કહેવી,^૧ અને
(મમ્યકત્વ હોવાને કારણે જ) મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન પણ
કહેવા, તથા જે અજ્ઞાન પણ કહેવા તેમને વચનયોગ
અને કાયયોગ એમ જે યોગ જાણવા તેજ્ઞેક્ષેત્મા અર્થ
ન કહેવી

પચેન્દ્રિય તિર્થચોને પણ નૈરયિત્રીની પેઠે કહવા
તેમના શરીર ચાર કહેવા ઔદારિક, વૈક્રિય, નૈજસ અને
કાર્મણ્ય તેમને ૭ મહત્ત્વ કહેવા, અને છયે મધ્યાન
વહેવા તેઓને ક્ષેત્રમા પણ છયે કહેવી

મનુષ્યોને ઔદારિક, વૈક્રિય, આહાન્ક, નૈજસ અને
કાર્મણ્ય એમ પાંચ શરીર કહેવા, છયે મહત્ત્વ વહેવા, છયે
મધ્યાન વહેવા, પાંચે જ્ઞાન કહેવા, છયે ક્ષેત્રમાઓ કહેવી

બ્રહ્મવાસીની પેઠે સાનન્યતર, ત્યોતિષ્ઠિ- અને
ત્રિમાસિક જાણવા વ્યતરોની બ્રામનમા જ લોખને આત્મા
મૂકરો, બ્રાહ્મીનામા નહિ ત્યોતિષ્ઠિને એક તેજ્ઞેક્ષેત્મા જ
કહેવી પણ જ્ઞાન કહેવા અને ત્રણ અજ્ઞાન કહેવા ૨

૧ આત્માદનમાને અહીં સમ્યક્ત્વ સબલે છે

૨ મારણકે ત્યાં અસંસી ઇવેનો ઉત્પાદ નથી, માટે
અપર્યાપ્તાવસ્થામા પણ વિભવજ્ઞાન હોય છે

વૈમાનિકોની આજનમાં તેનેલેખ્યાથી માંડીને ત્રણ લેખ્યાઓ કરેલી. આજી ત્રણ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન કરેલાં.

—શતક ૧, ઉદે ૫

નૈરયિકો આરંભવાળા છે, અને પરિમલવાળા છે. કારણકે, તેઓ પૃથ્વીકાયથી માંડીને ત્રણકાયનો સમારંભ કરે છે; તેઓએ શરીર, કર્મો, તથા સચિત્ત, અચિત્ત અને ગિજ્ઞા દ્રવ્યો પરિશુદ્ધીત કર્યાં છે. અસુરકુમારો પણ તેવા જ છે; તેઓએ તો ઉપરાંતમાં દેવો, દેવીઓ, આસન અને શયન વગેરે પરિશુદ્ધીત કર્યાં છે.

નૈરયિકોની પેઠે એકંદ્રિયોનું જાણવું. તેઓએ પ્રત્યાખ્યાન ન કરેલું હોવાથી તેઓને પરિમલી ગણવા. બેઠકિયથી માંડીને ચતુરિદ્રિય મુખીનું પણ તેમ જ જાણવું. પંચેન્દ્રિયોએ પર્વતો, શિખરો, જલ, ન્યસ, બિલ, મુદા, જરા, જલમ્થાન, ક્યારા, કૃષા, તળાવ, ઉદ્યાન, વન, વૃક્ષ, દેવકુલ, આશ્રમ, પરમ, સ્તૂપ, ખાર્ક, કિસ્કા, દેવબુવન, રાજબુવન, સામાન્ય ઘર, હાટ, મૃંમાટક (સિંગોડના આકારનો) માર્ગ, ત્રિકમાર્ગ, ચતુષ્કમાર્ગ, ચત્વર (જ્યાં સર્વ રસ્તા બેગા થાય તે), શકટ, ચાન, અંગાડી, ઘોડાનાં પક્ષાણુ, ડોળી, મેના, મુખપાલ, લોહી, લોહાનાં કડાયાં, ભવનપતિના નિવાસો, દેવ, મનુષ્યો, તિર્થંચો અને આસન-શયનાદિ પરિશુદ્ધીત કર્યાં છે. તેમ જ મનુષ્યો જાણવા. વાનસ્પતરો જ્યોતિષ્કો અને વૈમાનિકોને ભવનવાસીઓની જેમ જાણવા.

—શતક ૫, ઉદે ૧૭.

સામાન્ય કથન

ગૌં—હે ભગવન! આતે નરકભૂમિઓમાં નારકીનાં રહેણાણે કેટલાં કલાં છે ?

મં—હે મૌતમ! સાત નરકભૂમિઓમાં નારકીનાં રહેણાણેની સંખ્યા નીચે મુજબ છે : પહેલીમાં ત્રીસ લાખ, બીજીમાં પચીસ લાખ, ત્રીજીમાં પંદર લાખ, ઈથીમાં દસ લાખ, પાંચમીમાં ત્રણ લાખ; છઠ્ઠીમાં નવ્વાણું લગ્નર, નવસેં પંચાણું, અને સાતમીમાં પાંચ જ છે.

—શતક ૧, ઉદ્દે. ૫

બધા નૈરયિકો સરખા આહાર, શરીર ધર્યાદિવાળા નથી. જે મોટા શરીરવાળા છે તે ઘણા પુણ્યોનો

૧. મોટામાં મોટું પાંચસેં ધનુષ, અને ઓછામાં ઓછું આંગળના અસંખ્ય લાગ જેટલું. વૈકિય શરીર મોટામાં મોટું એક હજાર ધનુષનું.

આદાર મે , ધણા ઉત્પન્ન નિશ્ચય ત , અો ને ગ
 રાગ રાગ મે , નાના મરીવાળાનુ તથી જિનદુ જાણુ
 ને નરમિમે પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેના છે, તેઓ અ પ કર્મનાગા
 ડ, કામ્યુકે તમચે પોનાના આયુર વાગ કર્મનો મારો
 ભાગ અપુમરી વીધો , અને જે નરા ઉત્પન્ન થયા
 ડ, તે યધારે કર્મનાગા છે તે જ રીતે જેઓ પૂર્વે ઉત્પન્ન
 થયા છે, તે શિશુદ વર્ણનાગા ડ અને પડી ઉત્પન્ન થયેના
 અશિશુદ વર્ણનાગા ડ નેનુ જ સેમ્યા પપુ જામન
 વનની જાગતમા, જે મનિસત , ત મોગી વેદનાનાગા
 છે, કારણ કે તેમને પમ્તાનો રાય છે અને અગમિશ્વન
 યોગી વેદના નાગા ડ રાગી તેઓમા જે મન્યમદિ
 ડ, તેઓને મિત્યાદિપ્રત્યયા* મિનાયની બીજી આગમિયા
 આદિ ચારે ક્રિયા દાય , અને મિત્યાદિને પાચે
 દાય ડ

—શત- ૧ ઉદ્દે. ૨

૨

ગો—હે ભગવન ! નૈમિકો ભારે (ચુડ) કે કે લગરા
 (લુડ) , ભારે-લગરા (ચુડવુ) કે ૨ (અચુડ-ચુ) નધ
 ભારે-નધી લગરા છે ।

મં—હે ગૌતમ ! તેઓ ચુડ-વુ છે, તથા અપુરુલુ
 ડ કારણકે વૈક્રિય ઓ તૈજસ શરીરની અપેક્ષાએ તેઓ
 ચુડવુ છે અને જીવ તથા કર્મની અપેક્ષાએ અચુડવુ ડ

—શતક ૧, ઉદ્દે. ૯

ગૌ.—હે ભગવન ! નરકગતિ કેટલા કાળ સુધી ઉપપાત વિનાની કહી છે ? [અર્થાત્ કોઈ નવો નારકી ન જીવને એવું કેટલો સમય બને ?]

મં.—હે ગૌતમ ! આજામાં આજો એક સમય, અને વધારેમાં વધારે બાર મુહૂર્ત. તેવું જ પાંચેદ્રિય તિર્યચ ગતિમાં, મનુષ્યગતિમાં અને દેવગતિમાં જાણવું. રત્નપ્રભાદિ સાત પૃથ્વીઓમાં ઉત્પાદ-વિરહકાળ અનુક્રમે આ પ્રમાણે છે : ૨૪ મુહૂર્ત, સાત અહોરાત્ર, પંદર અહોરાત્ર, એક માસ, બે માસ, ચાર માસ અને છ માસ. આજામાં આજો ઉત્પાદવિરહ એક સમયનો છે. એ પ્રમાણે ઉદ્ધર્તનાના વિરહ સંજ્ઞા પશુ જાણવું. અને સંજ્ઞા : એક-બે-ત્રણ-સંખ્યેય અને અસંખ્યેય જીવો એક સમયે જીવે છે, મરે છે અને ઉદ્ધર્ત છે.

તિર્યચગતિમાં, વિક્ષેપ્રિયો અને સંમૂર્છિતોનો વધારેમાં વધારે વિરહકાળ બિજ મુહૂર્તનો છે. અને ગર્ભજ જીવોનો બાર મુહૂર્તનો છે; એ બધાનો આજામાં આજો વિરહકાળ એક સમયનો છે. એક ઇન્દ્રિયવાળા જીવોનો વિરહકાળ જ નથી. મનુષ્યગતિમાં ગર્ભજનો વધારેમાં વધારે વિરહકાળ બાર મુહૂર્તનો છે, અને સંમૂર્છિતનો ૨૪ મુહૂર્તનો છે. બનેનો આજામાં આજો વિરહકાળ એક સમયનો છે.

દેવગતિમાં ભવનપતિ, વાનસ્પતર, બ્યોતિષિક, સૌધર્મ અને કશાન એ પાંચેમાં વધારે વિરહકાલ ૨૪ મુહૂર્તનો છે, અને આજો એક સમયનો છે. એ પ્રમાણે ત્રીજા સ્વર્ગમાં નવ દિવસ અને વીસ મુહૂર્ત, ચોથામાં બાર દિવસ અને દશ મુહૂર્ત, પાંચમાં સાડીવીસ દિવસ, છઠ્ઠામાં ૪૫ દિવસ,

માત્રમાં ૮૦ દિવસ, આઠમાં મો દિવસ, અને નવમાં — દશમાં એક વર્ષની અંદર, તથા ૧૧-૧૨ માં મો વર્ષની અંદર — એટલો કાળ જાણવો.

નીચલા ત્રેવેયકમાં મંખ્યેય મો વર્ષ, વચલામાં સંખ્યેય હજાર વર્ષ, અને ઉપલામાં સંખ્યેય લાખ વર્ષ છે. વિજય વગેરેમાં વધારેમાં વધારે પદ્મોપમનો અસંખ્ય ભાગ, અને એ બધામાં ઓછામાં ઓછો એક મમયનો વિરહકાળ જાણવો.

ઉદ્ભવનાકાળ પણ એ જ પ્રમાણે જાણવો,

સિદ્ધગતિમાં ઉપષાત વિરહકાળ ઓછામાં ઓછો એક મમય અને વધારેમાં વધારે છ માસ જાણવો. હાનિ ઉદ્ભવના કાળ છે જ નહીં, કારણ કે ત્યાં ત્યાં પછી મરણ હોતું નથી.

—શતક ૧, ઉદ્દે. ૧૦

નૈરયિકો સાંતર તેમ જ નિરંતર ઉત્પન્ન થાય છે. એ પ્રમાણે સ્તનિતક્રમારો સુધી જાણવું. પૃથ્વીકાયિકો નિરંતર ઉત્પન્ન થાય છે. એમ વનસ્પતિકાયિક સુધી જાણવું એ- ઘટ્ટિયોથી માંડીને વૈમાનિકો સુધીના નૈરયિકોની પેઠે જાણવા. એવું જ અવન વિષે જાણવું.

—શતક ૯, ઉદ્દે. ૩૨

નારકા નરકગતિમાં એક સમય, એ મમય, અને ત્રણ મમયની ગતિ વડે ઉત્પન્ન થાય છે. તેમાં ક્ષણગતિ એક સમયની હોય છે, અને વિગ્રહગતિ એ અથવા ત્રણ મમયની હોય છે. હાય પસારતાં, મૂડી ઉઘાડતાં કે આંખ મીંચતાં—

ઉદાહરણમાં તો અસંખ્ય સમય વીતી જાય છે. તેની અપેક્ષાએ આ ત્રણ સમયની ગતિ તો કેટલી બધી શાંત કહેવાય? એકદ્રિય જીવને વધારેમાં વધારે ચાર સમયની વિગ્રહગતિ દેાય છે. બાકી બધાને નૈરયિકાની પેઠે જાણવું.

—સતક ૧૪, ઉદ્ધ૦ ૧

ગૌ૦—હે ભગવન! નારક અગ્નિકાપના મધ્યમાં ઘર્ષને જાય?

મ૦—હે ગૌતમ! નારક બે પ્રકારના છે : ૧ વિગ્રહગતિને પ્રાપ્ત થયેલા, અને ૨. ઉત્પત્તિક્ષેત્રને પ્રાપ્ત થયેલા. તેમાં જે વિગ્રહગતિને પ્રાપ્ત થયેલા છે, તે અગ્નિકાપની મધ્યમાં ઘર્ષને જાય; પણ તેને અગ્નિરૂપ શસ્ત્ર અસર કરતું નથી. ઉત્પત્તિક્ષેત્રને પ્રાપ્ત થયેલા નારક અગ્નિકાપની મધ્યે ઘર્ષને જતો નથી, કારણ કે નારક ક્ષેત્રને વિશે બાહર અગ્નિકાપનો અભાવ છે.

એ પ્રમાણે અમુરકુમારોથી સ્તનિતકુમારો સુધી જાણવું. તેનું જ બે ઇન્દ્રિયથી ચતુરિન્દ્રિય સુધી જાણવું; પણ તેઓ અગ્નિ વચ્ચે ઘર્ષને જાય ત્યારે બળે એમ કહેવું.

પંચેન્દ્રિયમાં પણ જે વિગ્રહગતિવાળા છે, તે નૈરયિક જેવા જાણવા; પણ જે ઉત્પત્તિક્ષેત્રને પ્રાપ્ત થયેલા છે, તેમના પાછા બે પ્રકાર છે : વૈક્રિયલબ્ધિયુક્ત, અને વૈક્રિયલબ્ધિરહિત. તેમાં જે લબ્ધિયુક્ત છે તેઓ અગ્નિમાં ન બળે; બીજા બળે. એ પ્રમાણે મનુષ્ય સંબંધે પણ જાણવું. વાનસ્પતંતરથી વૈભાનિક સુધીનાનું અમુરકુમારોની જેમ જાણવું.

નારકો દશ ગ્યાનેને અનુભવતા વિહરે છે : અનિષ્ટ શબ્દ, અનિષ્ટ રૂપ, અનિષ્ટ ગંધ, અનિષ્ટ રસ, અનિષ્ટ

પર્ગ, અનિષ્ટ ગનિ (નન્નતિ૩૫) અનિષ્ટ નિયતિ (નન્ના
૩૫) અનિષ્ટ વારણ્ય, અનિષ્ટ યગળીર્ત, અને
અનિષ્ટ ઉચા। એ મન સીર્ષ પુરુષાગવગકમ

અગુરકુમારોથી ન્તનિત,મારો છદ્દ શમ્ છદ્દ ૩૫
ગેર મ્હેનુ દ્વીપિકાને છદ્દાનિષ્ટ મતિ છદ્દાનિષ્ટ
પુરુષારપરાક્રમ એ પ્રમાણે વનગવતિમાયિ મુની જાણુ

મેઘનિય શ્રવે માત ન્યાનો અનુભવે છદ્દાનિષ્ટ
ગમ છદ્દાનિષ્ટ પુરુષકા પરાક્રમ ત્રુ ધનિયમા ત ઉપગત
ગધ ઉમેગી આ ગ્યાન મ્દરા અનુગિનિયમા ૩૫ ઉમેગી
નવ કહેના અને પન્નિયમા ગમ ઉમેરી દગ મ્દવા
ના। પતગ્થી રૈમાનિક મધીના અમુગકુમાગ્ની પેરે કહડ

—શત ૧૪, ઉ૨૦ ૫

માત નગ્દ્વીઓ છ તમા અધ મમમમા પાચ
અત્યન્ત મોટા નરમાવાસો છે તે નરકાનામે છીના
નગ્દ્વામા મોટા અત્યન્ત મોટા વિગ્તારનાળા ક અનમાશ
નાળા ધણા જન ગહિત અને ધન્ય છે તમા ૧।
શ્રવેનો પ્રવેશ નથી નથી તે અત્યન્ત મધીર્ણ અત વ્યામ
નથી તેમા મ્હેના નાગકો છીના નારકો કરતા મહામર્મ
મહાક્રિયા મહાઆશ્રવ અને મહાવેદનાવાળા છે ૧ગી તે
અયન અ પ ક્ષદ્ધિ અને અ પ દ્યુતિનાળા છે એમ દ્વે
આગળી દ્વીને તેથી આગળની પૃથ્વીને મુકાબને
હેતા જણુ

રતનપ્રમાના નારકો અનિષ્ટ અને મનને પ્રતિકૂળ એવા
દ્વીના સ્પર્શને અનુભવતા વિહરે ૬ એમ સ્મરે દ્વીનીનુ

કહેવું. એ રીતે અનિષ્ટ અને પ્રતિકૂલ પાણીના સ્પર્શને . .
એમ વનસ્પતિના સ્પર્શને અનુભવે છે.

—શતક ૧૩, ઉદ્દે ૪

અધોસોકના આયામ-લંબાઈ-નો મધ્યભાગ ચોથી
પંકજના પૃવીના આકાશના ખંડનો કંઈક અધિક અરધો
ભાગ ઉલ્લંઘન કર્યા પછી આવે છે. સોકની લંબાઈનો
મધ્ય ભાગ રત્નપ્રભાપૃથીના આકાશનો અસંખ્યાતમો ભાગ
ઉલ્લંઘન કર્યા બાદ આવે છે. શિર્ષસોકની લંબાઈનો મધ્ય
ભાગ, સતતકુંભાર અને માહેન્દ્ર દેવસોકની ઉપર, અને પ્લક્ષ-
સોકની નીચે રિષ્ટ નામના ત્રીજા પ્રતર વિષે છે. અને
નિર્ગમસોકના આયામનો મધ્યભાગ, જંબુદ્વીપમાં મેરુપર્વતના
બરોબર મધ્યભાગને વિષે આ રત્નપ્રભા પૃથીના ઉપર અને
નીચે ક્ષુદ્ર એવા જે બે પ્રતરો છે, તેમને વિષે છે. તેને જ
આ પ્રદેશનો રુચક કહે છે, અને ત્યાંથી દશે દિશા નીકળે
છે.

—શતક ૧૩, ઉદ્દે ૪

ગૌ—હે ભગવન્! ભવ્યદ્રવ્યનૈરયિકો છે? અને જે
હોય તો તે તેમ સાચી કહેવાય છે.

મં—હે ગૌતમ! ભૂત અથવા ભાવી પર્યાયનું કારણ
દ્રવ્ય કહેવાય છે. ભાવી નારકપર્માયનું કારણ પચૈદ્રિય
તિર્થંચ કે મનુષ્ય ભવ્યદ્રવ્યનૈરયિક કહેવાય છે. તે પ્રમાણે
જે તિર્થંચ મનુષ્ય કે દેવ પૃથીકામિકમાં ઉત્પન્ન થવાને
ચોગ્ય હોય છે, તે ભવ્યદ્રવ્યપૃથીકામિક કહેવાય છે. તે
પ્રમાણે આપ્તકામિક અને વનસ્પતિકામિક જાણવા. અગ્નિકામ

વાયુક્રાય, દ્વિષદ્રિય, ત્રીદ્રિય, અને ચૌરિદ્રિય વિષે જે નીકૃતિર્થય કે મનુષ્ય થવાને યોગ્ય હોય તે બદ્ધ્યન્ત આગ્રકાપિકાદિ કહેવાય છે જે કાઈ નૈરગિક, તિર્થય મનુષ્ય, કે દેવ પચેદ્રિય તિર્થયયોનિકમા ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય, તે બદ્ધ્યન્તપચેદ્રિયતિર્થયયોનિ કહેવાય, એ પ્રમાણે મનુષ્યો મનષ્યે જાણુ તાન્યતરથી વૈમાનિક સુધીનાને નૈરગિકની પેઠે જાણવા

બ પદ્ધત્યનૈરગિક ઝોડામા ઝોડા આતમુદ્ધતની ગ્થિતિનાજો હોય, અને વધારેમા વધાર પૂર્વકાદિ નયની ગ્થિતિનાજો હોય અમુગ્ધમાગ્ધી માડીને નનિનકુમાર મરી ઉત્કૃષ્ટ નજ પત્યોપમની બદ્ધ્યન્તપૃષ્ઠીનારિકની ઉત્કૃષ્ટ કાન્તે અધિક જે માગરાપમની, એ પ્રમાણે અપૂકામિકની ંઅમિ માયિકની અને ંવાયુકાયિકની નૈરગિક પ્રમાણે વનઅનિ ાયિકની પૃષ્ઠીં પ્રમાણે, ંમેષદ્રિયથી ચતુરિદ્રિયની નૈરગિક પ્રમાણે, ંપચેદ્રિયતિર્થયની ઉત્કૃષ્ટ ગ્થિતિ તેગ્રીસ માગરાપમ, એ જ પ્રમાણે મનુષ્યની વાન ચતરથી વૈમાનિક સુધીનાની અમગ્ધમારોની પેઠે જાણવી

નતક ૧૮, ઉદ્દે ૬

૧ જે સજ્જી કે અસજ્જી અતમુદ્ધતના આશુપવાજો મરીને નરકગતિમા જવાના છે, તે અપેક્ષાએ અતમુદ્ધર્ત, અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકાદિ આશુપવાજો સજ્જી નરકગતિમા બચ તે અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ રિયતિ

૨ દારણકે તેમા ઈશાનદેવલોખો દેવ પણ આવે

મોટા આસ્રવ, મોટી ક્રિયા, મોટી વેદના અને મોટી નિર્જરા. તેમાં નૈરયિકા થોડી નિર્જરાવાળા હોય, પણ મોટા આસ્રવ, મોટી ક્રિયા અને મોટી વેદનાવાળા હોય. (મૂળમાં તો સોળ ચિકલ્પો જુદા જુદા ગણાવ્યા છે.) અસુરકુમારોથી માંડીને સ્તનિતકુમારોને અદ્ય વેદનાવાળા અને અદ્ય નિર્જરાવાળા કહેવા; બાકી મોટી ક્રિયા અને મોટા આસ્રવવાળા કહેવા. પૃથ્વીકાયિકાથી માંડીને મનુષ્યો સુધી અદ્ય આસ્રવ, તેમ જ મોટા આસ્રવ, એમ ચારે બાજતો અને પ્રકારે કહેવી. વાનસ્પતરથી માંડીને વૈમાનિકોને અસુરકુમાર જેવા કહેવા.

—શતક ૧૯, ઉદ્દે. ૫

૧. જે અગ્રાપ્રકાળે આયુષ્નો ક્ષય કરી શકે તે સોપક્રમ આયુષવાળા કહેવાય, અને બીજા નિરુપક્રમ આયુષવાળા કહેવાય. દેવો, નૈરયિકો, અમૃત્ત્વ્યાત વર્ષના આયુષવાળા તિર્થંચ અને મનુષ્યો, ઉત્તમ પુરુષો તથા ચરમશરીરી નિરુપક્રમ આયુષવાળા છે; બાકીના સર્વ સંસારી સોપક્રમ તેમ જ નિરુપક્રમ આયુષવાળા છે.

૨. નૈરયિકાથી માંડીને વૈમાનિકા સુધીના બધા પોતે પોતાના વડે જ પૂર્વબલના આયુષને ઘટાડીને ઉત્પન્ન થાય છે, અન્ય વડે ઘટાડીને ઉત્પન્ન થાય છે, કે કેઈ પણ રીતે આયુષને ઘટાડ્યા સિવાય પૂરેપૂરું બોગવીને જ ઉત્પન્ન થાય છે.

૩. નૈરયિકાથી સ્તનિતકુમારો સુધીના નિરુપક્રમ આયુષ વડે ઉદ્ભવે છે; પૃથ્વીકાયિકથી મનુષ્ય સુધીના ત્રણે વડે ઉદ્ભવે છે, બાકી બધા નૈરયિકોની પેઠે જાણવા. વિશેષ એ કે જ્યોતિષિકા અને વૈમાનિકા 'અવે છે' એમ કહેવું.

૪. કતિસંચિત એટલે એક સમયે સંખ્યાત ઉત્પન્ન થયેલા; અકતિસંચિત એટલે એક સમયે અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થયેલા; અને અવકલ્પ્યસંચિત એટલે એક સમયે એક જ એમ ઉત્પન્ન થયેલા.

નૈરયિકો એ ત્રણે પ્રકારના છે : પૃથ્વીકાયિકો અકતિ-સંચિત છે; કારણ કે તેઓ એક સાથે અમંજ્ય પ્રવેશ કરે છે. એમ વનસ્પતિકાયિક સુધી જાણવું. બે ઇન્દ્રિયથી વૈભાતિકો સુધીનાને નૈરયિકોની જેમ જાણવા. સિદ્ધો કતિસંચિત, અને અવકલ્પ્યસંચિત છે, પણ અકતિસંચિત નથી.

એ ત્રણે પ્રકારના નૈરયિકોમાં અવકલ્પ્યસંચિત સૌથી થોડા છે, કતિસંચિત સંખ્યાતગણા છે અને અકતિસંચિત અમંજ્યાતગણા છે. એમ એકેન્દ્રિય મિવાય સર્વને કહેવું. એકેન્દ્રિયોનું અસ્પર્શગુણ નથી. સિદ્ધોમાં કતિસંચિત મૌથી થોડા છે, અને અવકલ્પ્યસંચિત સંખ્યાતગણા છે.

૫. એક સમયે છની સંખ્યામાં ઉત્પન્ન થાય તે પદ્મમર્જિત કહેવાય; એકથી આરંભી પાંચ સુધીની મંજ્યામાં ઉત્પન્ન થાય, તે નોપદ્કસમર્જિત કહેવાય.

નૈરયિકો પદ્કસમર્જિત પણ છે, અને નોપદ્કસમર્જિત પણ છે. વળી એક પદ્ક અને એક નોપદ્કએ ઉત્પન્ન થયેલા છે; વળી અનેક પદ્કની મંજ્યા વડે તેમ જ અનેક પદ્ક અને એક નોપદ્કની સંખ્યા વડે પણ ઉત્પન્ન થયેલા છે. એમ સ્તનિતકુમારો સુધી જાણવું. પણ પૃથ્વીકાયિકો માત્ર અનેક પદ્કવડે અને અનેક પદ્ક તથા નોપદ્ક વડે સમર્જિત છે. એમ વનસ્પતિકાયિક સુધી જાણવું. બે

દ્વિતીયી આરંભી વૈમાનિકા અને સિદ્ધી નૈરયિકાની જેમ જાણવા. તેમાં એક પદ્મસમર્જિત નૈરયિકા સૌથી થોડા છે; નોપદ્મ૦ તેથી સંખ્યાતગણા છે; તેથી એક પદ્મ અને નોપદ્મ૦ સંખ્યાતગણા છે; તેથી અનેકપદ્મ૦ અસંખ્યાતગણા છે; અને તેથી અનેક પદ્મ અને નોપદ્મ૦ સંખ્યાતગણા છે. એમ કનનિતકુમારો સુધી જાણવું.

પૃથ્વીકાચિકામાં અનેકપદ્મ૦ સૌથી થોડા છે; અને તેથી અનેકપદ્મ૦ તથા નોપદ્મ૦ સંખ્યાતગણા છે. એમ વનરુપનિકાચિક સુધી જાણવું. બે દ્વિતીયી વૈમાનિક સુધીના નૈરયિકાની પેઠે જાણવા.

સિદ્ધીમાં અનેકપદ્મ૦ તથા નોપદ્મ૦ સૌથી થોડા છે; અને તેથી અનેકપદ્મ૦ સંખ્યાતગણા છે; તેથી એકપદ્મ તથા નોપદ્મ૦ સંખ્યાતગણા છે; તેથી પદ્મ૦ સંખ્યાતગણા છે; અને તેથી નોપદ્મ૦ સંખ્યાતગણા છે.

એ પ્રમાણે મળમાં પાણું હાથસમર્જિત, તથા ચોરાસી સમર્જિતની પણ ગણતરીઓ છે.

—શતક ૨૦, ઉદ્દે ૧૦

ગૌં—હે ભગવન્! નૈરયિક શ્રવે કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે?

મં—હે ભગવન્! જેમ કેઈ દુદ્ધનારો હોય, અને તે જેમ દુદ્ધતો દુદ્ધતો અધ્યવસાય—છન્નિજાનન્યકરણ—ક્રિયાના સાધન વડે—તે સ્થળને તજી આગળના બીજા સ્થાનકે જાય છે, તેમ નારકો પણ પૂર્વવર્તી બવને છોડી અધ્યવસાયરૂપ કારણ વડે (પરિણામજન્ય કર્મરૂપ ક્રિયાના સાધનથી) આગળના બવને પ્રાપ્ત કરે છે.

તેઓ પોતાના પશ્ચિમઉપ અને મન વગેરેના વ્યાપા
૩૫ કચ્છાપાય-કર્મબંધના હેતુ દ્વાગ-પરબરનુ આત્મા
માધે છે

તે જીવોના આયુષનો ક્ષય થવાથી, અને તે જીવોની
ચિત્તિનો વિનાશ થવાથી તે જીવોની ગતિ પ્રવર્તે છે

તેઓ પોતાની સદ્વિધી, પોતાના કર્મથી અને પોતાના
પ્રયોગ-આધારથી ગિપજો , પણ પગની સદ્વિ, કર્મ -
પ્રયોગથી ગિપજતા નથી

—શત્ ૩૫, ઉદે ૦ /

તે નૈરયિક જીવો આત્માના યશ-સંયમથી નથી ઉત્પન્ન
થતા, પણ અયશ-અમયમથી ઉત્પન્ન થાય છે તેઓ
આત્માના અસંયમનો આશ્રય કરે છે અમુરકુમારો પણ ઉત્પન્ન
અમયમથી થાય છે, અને આશ્રય અમયમનો પણ કરે ,

—શત્ ૪૧, ઉદે ૦ ૧

ગૌં—હ બનરનુ આ રત્નપ્રભાની નીચે ગડા
ગદાપણે કે આમે નગેરે છે ?

મં—ના, ગૌતમ ! પણ તેની નીચે મોટા મેરો
એકા થાય છે અને વગ્ગે છે તેમને દેવ પણ રે છે,
અસુર પણ કરે છે અને નાગ પણ કરે , તે પૃથ્વીમા
સ્તનિત શબ્દો છે, તથા તેને પણ ઉપરના ત્રણે કરે , તે
પૃથ્વીમા નીચે માદર અગ્નિકાય નથી ? ત્યાં અગ્નિ માડીન
તાગઓ કે તેમની પ્રભાઓ પણ નથી એ પ્રમાણે બી-

૧ આ નિષેધ વિગ્રહગતિસમાપન્ન સિવાયના માટે
નહાયે

પૃથ્વીમાં પણ કહેવું; અને ત્રીજામાં પણ કહેવું; પણ ત્રીજામાં નાગોનો નિરોધ કરવો. કારણ તે ત્રીજીથી આગળ જઈ શકતા નથી. ચોથીમાં પણ એમ જ કહેવું, પણ ત્યાં અમુર-કુમાર તેમ જ નાગકુમાર બંનેનો નિરોધ કરવો. એ પ્રમાણે બધી તીચેતી પૃથ્વીઓમાં એકસો દેવ વ્રાહ્મણ આદિ કરે છે.

સૌધર્મકલ્પ અને ઇશાનકલ્પમાં મેઘની જામનમાં દેવ અને અમુરને કહેવા, તેમ જ રતનિન શબ્દનું પણ જાણવું. ત્યાં બાદર પૃથ્વીકાય કે બાદર અગ્નિકાય નથી. ચંદ્ર વગેરે કે તેમનો પ્રકાશ નથી, તથા આમાદિ નથી.

એ પ્રમાણે સનકુમાર અને માહેન્દ્રમાં પણ જાણવું, પણ ત્યાં એકસો દેવ વ્રાહ્મણ આદિક કરે છે એમ કહેવું. એમ બ્રહ્મલોક અને તેની ઉપર પણ જાણવું.

— શતક ૬, ઉદે ૮

ગૌ—હે ભગવન! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં સંખ્યાન-યોજન વિસ્તારવાળા અને અસંખ્યાતયોજન વિસ્તારવાળા નરકાવાસો છે. તેમાંના સંખ્યાતયોજન વિસ્તારવાળા નરકાવાસોમાં એક સમયે કેટલા નારક જીવે ઉત્પન્ન થાય ?

મં—હે ગૌતમ ! જોજામાં એક બે કે ત્રણ અને વધારેમાં વધારે સંખ્યાતા નારકો ઉત્પન્ન થાય. તે કાપોત, ક્લેશ્યાવાળા હોય, સંજી હોય, અસંજી હોય, કૃષ્ણપાશિક હોય, શુક્લપાશિક હોય, ભવસિદ્ધિક હોય, અભવસિદ્ધિક હોય. મતિજ્ઞાનવાળા હોય, શ્રુતજ્ઞાનવાળા હોય, અવધિજ્ઞાનવાળા હોય, (એમ ત્રણે અજ્ઞાનવાળા પણ કહેવા). ચન્દ્રદર્શન-

વાળા ન હોય, અચમુર્દશનવાળા હોય^૧, અવધિર્દશનવાળા હોય, આહારગ્નજ્ઞાવાળા હોય, બયમંજ્ઞાવાળા હોય, મેથુન સંજ્ઞાવાળા હોય, પગ્નિહમજ્ઞાવાળા હોય, નપુમકવેદવાળા હોય, કોપવાળા હોય, માનવાળા હોય, માયાવાળા હોય, જ્ઞાનવાળા હોય, શ્રોત્રથી માડીને સ્પર્શેન્દ્રિયના ઉપયોગવાળા ન હોય, પણ નોત્રન્દ્રિયના ઉપયોગવાળા હોય^૨ તથા મનયોગી અને વચનયોગી ન હોય, પણ કાવયોગવાળા હોય

ઉદ્ધર્તના પણ મધ્યાનની હોય, અમત્તી ન ઉદ્ધર્તે^૩, વિભગજ્ઞાની અને ચમુર્દશની ન ઉદ્ધર્તે, શ્રોત્રેન્દ્રિયથી માડીને સ્પર્શેન્દ્રિયના ઉપયોગવાળા ન ઉદ્ધર્તે, મનયોગી અને વચનયોગી ન ઉદ્ધર્તે.

જ્ઞાનપ્રભામા મધ્યાત નાગે છે, એ પ્રભાણે બધુ પાડેલા મુજળ, પણ અસત્તી કદાચિત જ કહેવા^૪ માન માયા જ્ઞાન સ્વાધી (અસત્તીની પેરે) કદાચિત હોય છે અને કદાચિત હોતા નથી

૧ હારણકે ઉત્પત્તિ મમયે આમાન્ય ઉપયોગરૂપ અચમુર્દશન હોય છે

૨ જાવમનની અપેક્ષાએ

૩ ઉદ્ધર્તના પરબવને પ્રથમ સમયે જ હોય, અને નારખી ન સહી વિષે ન જીવજ

૪ અસત્તીથી મરણ પામીને જેઓ નારમ્પણે ઉત્પન્ન થયા છે, તેઓ અપર્યાપ્તાવસ્થામા બૃતબવની અપેક્ષાએ અસત્તી બહેવાય છે. તેઓ અમ્પ હોય છે, માટે કદાચ હોય છે અને કદાચ નથી હોતા —ગી.૧

હવે અસંખ્યાતનું જાણવું. તેમાં સંખ્યાતને જદંતે અસંખ્યાત શબ્દ કહેવો. જાકીજયું પ્રથમ પ્રમાણ. માત્ર શ્રેસ્થાને વિષે વિશેષતા છે.^૧ સંખ્યાત તેમ જ અસંખ્યાત વિસ્તારવાળા અનેમાં અવધિગાની અને અવધિદર્શની સંખ્યાતા જ રચવે છે એમ કહેવું. કારણ કે અવધિગાની અને અવધિદર્શની તીર્થકરાદિ જ હોય; અને તે થોડાં જ હોય.

શકરામખાનું રતનપ્રખાની પેઠે જ જાણવું; પણ અસંગી ન કહેવા; કારણ કે અસંગી પ્રથમ પૃથ્વી વિષે જ કીપતે છે. વાતુકામખાનું તેમ જ જાણવું; પણ શ્રેસ્થા વિષે વિશેષતા છે.^૧ પંકમખામાંથી અવધિગાની અને અવધિદર્શની રચવતા નથી.^૨ ધૂમપ્રખાનું પંકમખાની જેમ જ જાણવું. તેમ જ તમાનું પણ. સાતમીમાં સંખ્યાત યોજન વિસ્તારવાળામાં પંકમખાની પેઠે જાણવું, પણ અહીં ત્રણ જ્ઞાન સહિત નથી કીપજતા ને નથી રચવતા.^૩ એમ અસંખ્યાત યોજન વિસ્તારવાળા માટે પણ સમજવું. (પણ અસંખ્યાત શબ્દ વાપરવો).

રતનપ્રખામાં સમ્યક્ અને મિથ્યા એ બે દૃષ્ટિઓવાળા જ કીપતે; રચવનાર પણ એ જ કહેવા. સત્તામાં પણ તે એ હોય; પણ સમ્યક્મિથ્યાદૃષ્ટિ કદાચ હોય અને કદાચ ન

૧. પ્રજ્ઞા. ૧૭ કં ૨, પૃ ૩૪૩-૨. પ્રથમની જેમાં કાપોત, ત્રીજીમાં કાપોત-નીલ મિથ; ચતુર્થમાં નીલ, પાંચમીમાં કૃષ્ણ-નીલ મિથ, છઠ્ઠીમાં કૃષ્ણ અને સાતમીમાં પરમકૃષ્ણ.

૨. ચોથીમાંથી નીકળેલા તીર્થકર ન થાય.

૩. કેમકે સમ્યક્તત્ત્વજ્ઞ જ. ત્યાં કીપતે.

નિય એમ તમા સુધી જાણુ મ્હાતમીમા મિથ્યાદોષ જ
 ૧૫જે,^૧ એ પ્રમાણે ઉદ્ધર્તના પણ કહેતી મત્તા મળાયે
 ગતપ્રભાની પેરે કહેતુ

—ગતક ૧૩, ઉદ્દે. ૧

૧ સમ્યગભિધ્યાનદિમા તે કાઈ મટે જ નહી

પૃથ્વીકાયાકાદ જીવા

પૃથ્વીકાચિકોનો આહાર, કર્મ, વર્ણ અને શ્વેરયા એ બધું નૈરયિકોની^૧ પેઠે જાણ્યું. પૃથ્વીકાચિકોની વેદના સરખી ૧૮ ગણવી; કારણકે તે બધા અસંગીઓ છે. વળી તે બધા માયા અને મિથ્યાદષ્ટિ છે તેથી તેમને આરંભિકી આદિ પાંચ ક્રિયાઓ નિયમપૂર્વક હોય છે. તેમની પેઠે જ બેદ્રિયથી માંડીને આરંભદ્રિયવાળા કહેવા. પંચેદ્રિય નિર્વચો નૈરયિકોની પેઠે જાણવા; પણ તે ત્રણ પ્રકારના છે : સમ્યગ્દષ્ટિ, મિથ્યાદષ્ટિ અને સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ. તેમાં જે સમ્યગ્દષ્ટિ છે, તે બે પ્રકારના છે : અસંયત અને સંયતાસંયત. તેમાં સંયતાસંયતને આરંભિકી, પારિશ્રદ્ધિકી અને માયાપ્રત્યયા એમ ત્રણ ક્રિયાઓ છે; જે અસંયત છે તેમને ચાર, અને મિથ્યાદષ્ટિ તથા સમ્યગ્-મિથ્યાદષ્ટિને પાંચ.

મનુષ્યોના આહારાદિ નૈરયિકોની પેઠે જ કહેવા : પણ મોટા શરીરવાળા કદાચિત્ આહાર કરે છે,^૨ અને નાના

૧. જુઓ પા. ૭૩૫ ઇ. ૦.

૨. કારણકે તે દેવકુટુ આદિના મિથુનકો છે; અને તેઓ કદાચિત્ જ (ત્રણ દિવસ પછી) દેવલાહારપૂર્વક આહાર કરે છે.

શરીરનાળા ચાર ચાર કરે ડં એમ મ્હેનુ મનુષ્યોની ક્રિયાઓ નીચે પ્રમાણે કહવી તેમના ત્રણ પ્રકાર છે મમ્યગદષ્ટિ, મિથ્યાદષ્ટિ અને મમ્યમિથ્યાદષ્ટિ તેમા સમ્યગદષ્ટિના ત્રણ પ્રકાર છે મયત, મયતામયત, અને અમયત તેમા જે મયત છે તે બે પ્રાગ્ના ઇ સરાગસયત અને વીતરાગમયત તેમા જે વીતરાગમયત ઇ, તે ક્રિયા વિનાના ઇ જે અગમમયત છે, તે પાઠા મે પ્રકારના ઇ પ્રમત્તમયત અને અપ્રમત્તસયત તેમા જે અપ્રમત્તમયત છે તેઓને એક માયાપ્રત્યાયાક્રિયા છે અને પ્રમત્તસયતને આરભિષી ઓ માયાપ્રત્યાયા એ મે છે જે મયતામયત છે તેઓને પ્રથમની ત્રણ છે અન અસયતોને ચાર છે મિથ્યાદષ્ટિઓ તથા મમ્યમિથ્યાદષ્ટિઓને પાચે હોય છે

વાન-ચતર, જ્યોતિષિક અને વૈમાનિકોને અમુરુમારોની ગેઠ મ્હેવા વેદનામા ભેદ છે જ્યોતિષ અને વૈમાનિકોમા જે માયિમિથ્યાદષ્ટિ ઇ, તે ઓછી વેદનારાળા છે અને જે અમાયિસમ્યદષ્ટિ છે, તે મોટી વેદનાવાળા છે

દેશ્યાવાળા બધા જીવોની અપેક્ષાએ વિચાર કરીએ તો વિશેષજી વિનાના નારકાદિનો મરેશ્યોનો અને નુક્લતેશ્યાનાળાઓનો સામાન્ય પાઠ છે કૃષ્ણવેશ્યા અને નીલતેશ્યાનાળાઓનો પાઠ પણ મગ્યો છે પણ વેદનામા ભેદ છે મસિશૂત અને અમસિશૂતનો બદ કહેવાને બદન માયા અને મિથ્યાદષ્ટિ અને અમાયી તથા સમ્યગદષ્ટિ કહેવા તથા માયી-મિથ્યાદષ્ટિઓ અશુભ ગ્થિતિ વિશેષ ઉત્પન્ન કરતા હોવાથી મહાવેદનાવાળા મ્હેવા કૃષ્ણ અને નીલમા મનુષ્યો સરાગસયત, વીતરાગસયત, પ્રમત્તસયત કે

અમ્રમત્તસંયત ન કહેવા. કારણ કે કૃષ્ણ અને નીલ વખતે સંયમનો નિષેધ છે. કાપોતલેસ્થાવાળાને પણ એમ જ કહેવું; પણ નારકોને સંગિજૂતાદિ કહેવું. તેમ ને પદ્મ લેસ્થાવાળાને પણ તેમ જ કહેવા, પણ મનુષ્યોના સરાગ અને વીતરાગ એવા ભેદ ન કહેવા. કારણ કે તે લેસ્થાએ વખતે વીતરાગપણું સંભવતું નથી.

—શતક ૧, ઉદે. ૨

ગૌં—હે ભગવન! અસંગી છવ કેટલા પ્રકારનું આયુષ બાંધે છે ?

મં—હે ગૌતમ ! ચાર પ્રકારનું બાંધે છે : નૈરયિક, તિર્થંચ, મનુષ્ય, અને દેવ. નૈરયિકનું આયુષ્ય કરતો અસંગી છવ ઓછામાં ઓછું દશ લગનર વર્ગનું અને વધારેમાં વધારે પચ્ચોપમના અસંખ્યેયભાગ જેટલું આયુષ્ય કરે. તિર્થંચયોનિકનું આયુષ કરતો ઓછામાં ઓછું અંતર્મુદ્દતનું અને વધારેમાં વધારે પચ્ચોપમના અસંખ્યેય ભાગ જેટલું કરે. એ જ પ્રમાણે મનુષ્યનું પણ સમગ્રવું. દેવનું નૈરયિકની પેઠે સમગ્રવું. તેમાં દેવઅસંગિઆયુષ સૌથી થોડું છે; તે કરતાં મનુષ્ય અસંખ્યેયગણું છે, તે કરતાં તિર્થંચ અસંખ્યેયગણું છે અને તે કરતાં નૈરયિકઅસંગિઆયુષ અસંખ્યેયગણું છે.

—શતક ૧, ઉદે. ૨

ગૌં—હે ભગવન! જે આ બે ઇન્દ્રિયવાળા, તથા ઇન્દ્રિયવાળા, ચાર ઇન્દ્રિયવાળા અને પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા છવો છે, તેઓનો આસાન્ધાસ આપણે જાણીએ છીએ અને દેખીએ છીએ. પણ આ એકેન્દ્રિય પૃથ્વીના, પાણીના, વાયુના,

અગ્નિના અને વનસ્પતિના છવો છે, તેઓના શ્વામોરૂપિનને આપણે દેખતા અને જાણતા નથી. તો શું તેઓને શ્વામોરૂપિન છે ?

મં—હા ગૌતમ !

—શતક ૨, ઉદ્દે ૧

ગૌ—હે ભગવન ! વાયુકાય વાયુકાયમાં જ અનેક લાખવાર મરીને (બીજે જઈને) પાંચા ત્યાં જ (વાયુકાયમાં જ) ઉત્પન્ન થાય ?

મં—હા ગૌતમ ! ને વાયુકાય સ્વજ્ઞાનિના કે પરજ્ઞાનિના છવો માથે અથડાવાથી મરણ પામે, પણ કેઈ માથે અથડાવા સિવાય ન મરણ પામે. તેને ચાર શરીર છે : ઔદારિક, વૈક્રિય, તૈજસ અને કાર્મણ. મરતી વખતે ને ઔદારિક અને વૈક્રિયને છોડીને જાય છે.

—શતક ૨, ઉદ્દે ૨

પૃથ્વીકાયિકોના અમંખ્યેય લાખ આવામો છે.

ગૌ—હે ભગવન ! પૃથ્વીકાયિકો કેટલા વર્ણવાળા છે ?

મં—હે ગૌતમ ! ઔદારિક અને તૈજસ પુદ્ગલોની અપેક્ષાએ પાંચ વર્ણવાળા . . . થી માંડીને આઠ સ્પર્શવાળા છે. કાર્મણની અપેક્ષાએ પાંચ વર્ણ, પાંચ રસ, બે ગંધ અને ચાર સ્પર્શવાળા છે. અને જીવની અપેક્ષાએ વર્ણદિરહિત છે. એ જ પ્રમાણે ચતુરિંદ્રિય સુધીનું જાણવું. પણ વિશેષ એ છે કે, વાયુકાયિકો ઔદારિક, વૈક્રિય અને તૈજસ પુદ્ગલોની અપેક્ષાએ પાંચ વર્ણ . . . થી માંડીને આઠ સ્પર્શવાળા છે. નૈરસિકો વૈક્રિય અને તૈજસ પુદ્ગલોની

અપેક્ષાએ પાંચ વર્ણ . . . થી માંડીને આઃ સ્પર્શવાળા છે. પંચેન્દ્રિય તિયેન્દ્રિયોને વાયુકાચિકની પેઠે જાણવા. મનુષ્યો ઔદારિક, વૈક્રિય, આદારક, અને તૈજસ પુદ્ગલોની અપેક્ષાએ પાંચ વર્ણ . . . થી માંડીને આઃ સ્પર્શવાળા કલા છે. વાનસ્પતર, જ્યોતિષક અને વૈમાનિકને નૈરયિકની જેમ જાણવા. કૃષ્ણસેર્યા બાદર પુદ્ગલપરિણામરૂપ દેવાથી પાંચ વર્ણ . . . થી માંડીને આઃ સ્પર્શવાળા છે, પણ બાયસેર્યા આંતરપરિણામરૂપ દેવાથી વર્ણાદિરહિત છે.

શ્રવ કર્મવડે વિવિધ મનુષ્યાદિરૂપે પરિણમે છે; જગત કર્મ વડે વિવિધરૂપે પરિણમે છે; કર્મથી શ્રવ અને જગતનો સમ્બંધ વિવિધરૂપે પરિણમે છે.

—સતક ૧૨, ઉદે૦ ૫

ત્યાં એક પૃથ્વીકાચિક શ્રવ અવગાદ છે ત્યાં બીજા અસંખ્યાન પૃથ્વીકાચિકો રહેલા હોય; અસંખ્ય અપૃકાચિકો હોય, અસંખ્ય નેજઃકાચિકો હોય, અસંખ્ય વાયુકાચિક હોય, અને અનંત વનસ્પતિકાચિક હોય.

—સતક ૧૩, ઉદે૦ ૪

ગૌ૦—હે ભગવન્! એરણ ઉપર હથોડો મારતી વખતે વાયુકાય ઉત્પન્ન થાય?

મ૦—હા મૌતમ! તે વાયુકાયનો બીજા કોઈ પદાર્થ સાથે સ્પર્શ થાય તો જ તે મરે.

ગૌ૦—હે ભગવન્! સગડીમાં અગ્નિકાય ફેટલા કાળ મુઘી રહે?

મ૦—હે મૌતમ! ઓઠામાં ઓણુ અંતર્મુદ્દર્ત અને વધારેમાં વધારે ત્રણ રાત્રિદિવસ. વળી ત્યાં અન્ય વાયુકાચિક

જીવો પણ ઉત્પન્ન થાય કે, કારણકે વાયુમાય વિના અમિ-ત્ય પ્રત્યવિત થતો નથી

—શતઃ ૧૬, ઉદ્દેઃ ૧

ગૌઃ—હે ભગવન્! જીવો ધર્મમાં મિથિત હોય અધર્મમાં મિથિત હોય કે ધર્માધર્મમાં મિથિત હોય?

મઃ—હે ગૌતમ! ત્યેમાં મિથિત હોય નૈગચિનાથી માડીને અતુગિદ્રિય સુધી અધર્મમાં મિથિત હોય પચ્ચેદ્રિય તિર્યચ્ચો અધર્મમાં અને ધર્માધર્મમાં મિથિત હોય મનુષ્યો ત્યેમાં મિથિત હોય વાનસ્પતરા, ત્યોતિષ્ઠા અને વૈમાનિના નાગકો જેના જાણના

—શતઃ ૧૭, ઉદ્દેઃ ૨

ગૌઃ—હે ભગવન્! કદાચ મે, આગ, પાવ પૃતીકાચિ? લેખા ચર્ધને એ માધ્યાગ્ણ્ય શરીર યારે, તથા યાધ્યા પડી આહાગદિ કરી શરીરનો મધ કરે?

મઃ—ના, ગૌતમ! પૃતીકાચિએ પ્રત્યેક જુદો જુદો આહાર કરનારાના અને બિન્ન બિન્ન શરીર યાધનારા :

ગૌઃ—હે ભગવન્! તેઓને 'ટલી ચેમ્પાઓ' ૭૧

મઃ—હે ગૌતમ! આ તેમ્પાઓ છ તેઓ મિધ્યાનષ્ટિ ૮ અરશ્ય મે અગ્નિનાના છે કાયયોગનાના ૯, તેઓને 'અમે આહાર કરીએ છીએ' એવી નણા પ્રતિ મન અને વચન નથી, જતા તેઓ આહાર કરે ૧, એક જ સ્પર્શનુ મમન ૨ તેઓ પ્રાણાતિપાતાદિમાં ગડવા ૩, તથા નર્મો જે શ્રીમ પૃતીકાચિકાન્તિની દિમાદિ કર ૪ તેઓને પણ 'આ અમારી દિમા કરનાર ૫', એવો જ જાન નથી નેમની

ઝોઝામાં ઝોઝી સ્થિતિ અંતર્મુહર્ત અને વધારેમાં વધારે ૨૨૦૦૦ વર્ષની છે. તેમને ત્રણ સમુદ્ધાત છે. તેવું અપ્કાયિકોનું જાણવું; પણ તેમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાત લગ્ગર વર્ષની જાણવી. તેવું જ તેજસ્કાયિકનું જાણવું. પણ તેમની સ્થિતિ ત્રણ અહોરાત્રની કહેવી તથા તેમને ત્રણ લેશ્યા કહેવી. તેવું જ વાયુકાયિકનું જાણવું. પણ તેમને ચાર સમુદ્ધાત કહેવા.

વનસ્પતિકાયિકોનું પણ અગ્નિકાયિકોનું પેઢે જાણવું. પણ અનંત વનસ્પતિકાયિકો ભેગા થઈને એક સાધારણ શરીર બાંધે એમ કહેવું; તથા સ્થિતિ અંતર્મુહર્તની કહેવી.

પૃથ્વી, અપ્, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિ એ ચારમાં સુદ્ધ વનસ્પતિકાયિક સૌથી સુદ્ધ અને સુદ્ધતર છે; પ્રથમ ચારમાં વાયુકાય સુદ્ધ છે; પ્રથમ ત્રણમાં અગ્નિકાય સુદ્ધ છે; પ્રથમ બેમાં અપ્કાય સુદ્ધ છે. વળી એ પાંચમાં (પ્રત્યેક) વનસ્પતિકાય સૌથી બાદર અને બાદરતર છે, પ્રથમ ચારમાં પૃથ્વીકાય, અપ્, અગ્નિ અને વાયુમાં અપ્, અને અગ્નિ તથા વાયુમાં અગ્નિ બાદર તથા બાદરતર છે.

અનંત સુદ્ધ વનસ્પતિકાયિકોનાં જોટલાં શરીર થાય, તેટલું એક સુદ્ધ વાયુકાયનું શરીર છે; અસંખ્ય સુદ્ધ વાયુકાયનાં શરીરો જોટલું એક સુદ્ધ અગ્નિકાયનું શરીર છે; અસંખ્ય સુદ્ધ અગ્નિકાયનાં શરીરો જોટલું એક સુદ્ધ અપ્કાયનું; અસંખ્ય સુદ્ધ અપ્કાય જોટલું એક સુદ્ધ પૃથ્વીકાયનું; અસંખ્ય સુદ્ધ પૃથ્વીકાય જોટલું એક બાદર વાયુકાયનું, અસંખ્ય બાદર વાયુકાય જોટલું એક બાદર અગ્નિકાયનું, અસંખ્ય બાદર અગ્નિકાય જોટલું એક બાદર

આ રીતે, અને આના માટે અપ્રમાણ જેટલું એક માનવી
પ્રીતિમાયનું શરીર છે.

તા પામ, નક્કરની ગતિની કાર્યગુરુતા, મતવાન
નીગતી, ઉચ્ચવાચક નસી વૃષ્ટિ સારાની વચ્ચેની રીતે સિવા
ઉપર વાજમય કદમ્બ પાસાણ વડે વાખના રૂપ જેટલા એક
મોટા પ્રીતિમાયના પિંડને લઈને તને વાગવા એટલે કરી
કરીને તેનો નક્ષેપ કરી શીને રાગે, અને એકીની વાગ
પામ તા પામ નેલાએ પ્રીતિપિંડને ત સિવા અને
સામાના પાસાણનો માત્ર નક્ષેપ થાય છે, અને જેટલાએક
અર્થ પામ નથી થતા, જેટલાએક મરે છે અને જેટલાએક
નથી મરતા, જેટલાએક પિસાય છે અને જેટલાએક નથી
પિસાતા પ્રીતિમાયના શરીરની એટલી સુદૃઢ અનગાદના
ને.

ગૌ.—હે ભગવન્! જ્યારે દૃષ્ટિકાન દયાય ત્યારે
ત કેવી પીડાનો અનભવ રહે?

મ.—હં ગૌતમ! જેમ તાર્કિકો જુરાન અને મનરાન
પુરુષ તાર્કિકવડપણથી હજી થયેલા શરીરનાગા દબાગા તથા
જ્ઞાન પુરુષના માથામા પોતાના મને હાથ માટે તો ત દહ
કરી પીડા અનુભવે? 'હે આયુષ્મન્ શ્રમણ! તે જદ્ધ થમી જ
અનિષ્ટ પીડાને અનુભવે' હં ગૌતમ! તેથી પણ અનિષ્ટતા,
અગ્નિય અને અણુમતી એવી ઘણી રેના પ્રીતિમાય માય
ડ ત્યારે અનુભવે છે.

સતક ૧૮, ઉદ્દે. ૪

‘અતર્કુર્ત બાળ હોય, ત્યારે મરણાન્ત દુખથી
ચીડિત થયેલ જીવ પોતાના આત્મ-પ્રદેશો વડે મુખાદિ

છિન્ને પૂરીને તથા શરીરપ્રમાણ પહોળાઈ અને જડાઈ રાખી તથા લંબાઈમાં ઉત્પત્તિસ્થાન પર્યંત ક્ષેત્રને વ્યાપીને અંતર્મુદ્દર્તમાં મરણ પામે અને આયુષકર્મના વશ પુદ્ગલોના ક્ષય કરે, તે મરણસમુદ્ધાન કહેવાય છે. કેઈ એક શ્વ સમુદ્ધાત કરીને ભવાન્તરમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને ત્યાં આધાર કરે છે તથા શરીર ગાંધે છે; ત્યારે, કેઈ શ્વ સમુદ્ધાતથી નિવૃત્ત થઈ, પોતાના શરીરમાં આવીને ફરી સમુદ્ધાત કરી ભવાન્તરમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

શ્લોક દેશથી અને સર્વથી એમ બે પ્રકારે મરણ-સમુદ્ધાત કરે છે. ત્યારે દેશથી મરણસમુદ્ધાત કરે છે ત્યારે તે મરણસમુદ્ધાતથી નિવૃત્ત થઈ, પૂર્વના શરીરને સર્વથા છોડી દડાની ગતિથી જાય છે; અને પ્રથમ ઉત્પન્ન થઈને પછી આધાર કરે છે. પણ જે સર્વસમુદ્ધાત કરે છે, તે ધ્વજિકા (ધ્વજની) ગતિથી ત્યાં જઈ પછી શરીરનો ત્યાગ કરે છે. તેથી પ્રથમ આધાર કરે છે, અને પછી ઉત્પન્ન થાય છે. અર્થાત્ પૂર્વના શરીરમાં રહેલા શ્વપ્રદેશોને ધ્વજની પેઠે સંહરી, સમસ્ત શ્વપ્રદેશો સાથે ઉત્પત્તિસ્થાને જાય, ત્યારે, પ્રથમ આધાર (પુદ્ગલપ્રહણ) કરે, અને પછી ઉત્પન્ન થાય.

— શતક ૧૭, ૬, ઉદે. ૬

તેને આશરીને અનેક પ્રશ્નો ઉપર જણાવેલ શતકોમાં તેમ જ શતક ૨૦, ઉદે. ૬માં છે. તેનો એક નમૂનો આ પ્રમાણે છે :

ગૌ.—હે ભગવન્ ! મારણાંતિક સમુદ્ધાત વડે સમવહત થઈને જે શ્વ અસંખ્યેય લાખ પૃથ્વીકાયના આવસ્થામાંના

કોઈ પણ આવાસમાં પૃથ્વીકાયિકપણે ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે. તે ત્યાં જઈને આહાર કરે અને શરીર બાંધે ?

મં—હે ગૌતમ ! કેટલાક ત્યાં જઈને આહાર કરે અને શરીર બાંધે અને કેટલાક ત્યાંથી પાછા વળે છે, અને પાછા વળી અહીં શીઘ્ર આવે છે, અને ફરી વાર મારણ્યાંતિક મમુદ્ધાતથી સમવહત થાય છે. પછી કોઈ પૃથ્વીકાય-પણે ઉત્પન્ન થાય છે,^૧ આહાર કરે છે, અને શરીર બાંધે છે.

—શતક ૬, ઉદે૦ ૬

ગૌ—હે ભગવન્ ! એકેન્દ્રિય જીવો કેટલા પ્રકારના છે ?

મં—હે ગૌતમ ! પાંચ પ્રકારના છે : પૃથ્વીકાયિકથી માંડીને વનસ્પતિકાયિક. તેમાં પૃથ્વીકાયિકના બે પ્રકાર છે : મુદ્ધમ અને બાદર. પાછા તે દરેકના પર્માણ અને અપર્માણ એવા બે ભેદ છે. તે બધાને (જ્ઞાનાવરણીયાદિ) આઠ કર્મ-પ્રકૃતિઓ હોય. તેઓ બધા સાત કે આઠ કર્મપ્રકૃતિઓને બાંધે. (આયુષ ન બાંધે^૨ ત્યારે સાત; નહિ તો આઠ).

તે બધા કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓ વેદે એ પ્રશ્નના જવાબમાં કહેલું કે, ‘ચૌદ કર્મપ્રકૃતિઓ વેદે. જેમકે : જ્ઞાનાવરણીયથી અંતરાય મુધીની આઠ, પછી ઓત્રેન્દ્રિયથી માંડીને જિહ્વેન્દ્રિય મુધીની ચાર ઇન્દ્રિયાવરણ; ઓવેદાવરણ અને પુરુષવેદાવરણ.

—મનઃ ૩૩, ઉદે૦ ૧

૧. કારણકે આયુષ તો જીવનકાળમાં એક જ વખત બંધાય છે.

ગૌ—હે ભગવન! અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાચિક શ્રવ, જે આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પૂર્વ ચરમાન્તમાં મરણસમુદ્ધાત કરીને આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પશ્ચિમ ચરમાન્તમાં અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાચિકપણે ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, તે કેટલા સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય?

મં—હે ગૌતમ! એક, બે કે ત્રણ સમયની વિગ્રહ-ગતિથી ઉત્પન્ન થાય. શ્રેણીઓ સાત છે: ઋગ્વિદ્યાપત (સીધી - લાંબી), એક તરફ વક્ર, દ્વિધા વક્ર, એકતઃખા (એક તરફ ત્રસ નાડી સિવાયના આકાશવાણી), દ્વિધાખા (અને તરફ ત્રસનાડી સિવાયના આકાશવાણી), ચક્રવાલ (મંડલાકાર), અને અર્ધચક્રવાલ (અર્ધમંડલાકાર). જે પૃથ્વીકાચિક ઋગ્વિદ્યા-પત શ્રેણીથી ઉત્પન્ન થાય તો તે એક સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય. જે એકવક્ર શ્રેણીથી ઉત્પન્ન થાય, તો બે સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય; જે દ્વિધાવક્ર શ્રેણીથી ઉત્પન્ન થાય, તો ત્રણ સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય.

તે જ શ્રવ પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાચિકપણે ઉત્પન્ન થવાનો હોય, તો પણ એ જ સમજવું. એમ જાદર અપર્યાપ્તપણે તેમ જ પર્યાપ્તપણે ઉત્પન્ન થવાનો હોય તો પણ સમજવું. એમ અપૂર્કાચિકને માટે પણ સમજવું. પણ તેજસ્કાચિકમાં જાદર પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત ન કહેવા; કારણ કે જાદર તેજસ્કાચિકનો રત્નપ્રભાના પશ્ચિમ ચરમાન્તમાં અસંભવ છે, પણ મનુષ્યક્ષેત્રમાં ઉત્પત્તિ કહેવી હોય તો જાદરના તે અને વિકલ્પો કહેવા.

મૂંઝા આ માદર આકાશિકની પેઠે સુદમ અને માન-
વાયુગાયિકમા પણ ઉત્પન્ન કરાવેલા વનસ્પતિકાયિકમા પણ
એ પ્રમાણ જાણુ.

એ પ્રમાણે પડી પર્વાત સુદમ પૃથ્વીકાયિકને નમુદ્ધાત
દેની, એ વીમે ન્યાતામા ઉત્પન્ન કરાવેલા એ પ્રમાણે
અપર્વાત માદર પૃથ્વીકાયિક અને પર્વાત માદર પૃથ્વીકાયિકને
પણ જાણુ. એમ અપ્કાયિકને પણ ચારે ગમકને આશરીને,
નથા અપર્વાત અને પર્વાત અને પ્રકારના મૂંઝ તેજસ્કાયિકને
પણ.

મળમા પડી એ પ્રમાણે અને પ્રકારનો વિન્તા ૭
દેની નિગેતાઓ આ પ્રમાણે ૭ અપર્વાત સુદમ પૃથ્વી
કાયિક શર્ંગપ્રભાના પૂર્વ ચરમાન્તમા મળુમમુદ્ધાત કરી
પરિમ ચરમાતમા અપર્વાત સુદમ પૃથ્વીકાયિકપણે ઉત્પન્ન
થરાને યોગ્ય હોય તો મે મમયની (એક વક્ર) અને નણ
મમયની (વિધાનક) વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય એમ કહેતું
એ રીતે પર્વાત માદર તેજસ્કાયિક મળે કહેતું બાબ
જણુ ગતપ્રભાની જેમ જાણુ.

પણ જે પર્વાત અને અપર્વાત બાદર તજસ્કાયિકો
નમયક્ષેત્રમા મમુદ્ધાત કરી, બીજી પૃથ્વીના પશ્ચિમ ચરમાતમા
ચારે પ્રકારના પૃથ્વીકાયિકા વિષે, ચારે પ્રકારના અપ્કાયિકા
વિષે, એ પ્રકારના તેજસ્કાયિકને વિષે, ચારે પ્રકારના વાયુ
કાયિકોને વિષે, અને ચારે પ્રકારના વનસ્પતિકાયિકોને વિષે
ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓને પણ એ સમયની ૭ નણ મમયની
વિગ્રહગતિએ ઉત્પન્ન કરાવવા બ્યારે પર્વાત અને અપર્વાત
માર તેજસ્કાયિકો તેઓમા જ ઉત્પન્ન થાય ત્યારે એ, જે

અને ત્રણ સમયની વિગ્રહગતિ સમજાવી. એમ અધઃસમમ પૃથ્વી મુખી જાણવું.

ગૌ—હે ભગવન! જે અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક શ્રવ અધોલોકની ત્રસનાડીની બહારના ક્ષેત્રમાં મરણસમુદ્ધાત કરી, ઊર્ધ્વ લોકની ત્રસનાડીની બહારના ક્ષેત્રમાં અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયપણે ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, તે કેટલા સમયની વિગ્રહગતિ ઉત્પન્ન થાય ?

મં—હે ગૌતમ! ત્રણ કે ચાર સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય. જે એક પ્રતરમાં સમયેશીમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે ત્રણ સમયની વિગ્રહગતિથી થાય છે, અને જે વિશ્વેશીમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે ચાર સમયની વિગ્રહગતિથી થાય છે. તે જ શ્રવ જે સમયક્ષેત્રમાં અપર્યાપ્ત બાદર તેજસ્કાયિકપણે ઉત્પન્ન થવાનો હોય તો બે કે ત્રણ સમયની વિગ્રહગતિ કહેવી. અપર્યાપ્ત બાદર તેજસ્કાયિક સમયક્ષેત્રમાં મરણસમુદ્ધાત કરી, ઊર્ધ્વલોકક્ષેત્રની ત્રસનાડીના બહારના ક્ષેત્રમાં અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકપણે ઉત્પન્ન થવાનો હોય તો બે, ત્રણ કે ચાર સમય કહેવા.

તે જ શ્રવ જે સમયક્ષેત્રમાં અપર્યાપ્ત બાદર તેજસ્કાયિકપણે ઉત્પન્ન થવાનો હોય, તો એક, બે કે ત્રણ સમય કહેવા.

અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક લોકના પૂર્વચરમાંતમાં મરણસમુદ્ધાત કરી લોકના પૂર્વચરમાંતમાં અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકપણે ઉત્પન્ન થવાનો હોય, તો એક, બે, ત્રણ કે ચાર સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય. જે ઝલ્લાયત શ્રેણીથી ઉત્પન્ન થાય, તો એક સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય; એક તરફ વક્ર શ્રેણીથી ઉત્પન્ન થાય, તો બે

મમયની વિગ્રહગતિથી થાય, ઉભયત વક્ર શ્રેણીથી ઉત્પન્ન થાય તો ને એક પ્રતગ્માં—સમશ્રેણીમાં ઉત્પન્ન થવાનો છે, તે ત્રણ મમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય, અને વિશ્રેણીમાં ઉત્પન્ન થવાનો છે, તે ચાર. સમયની વિગ્રહગતિથી ઉત્પન્ન થાય. ઇત્યાદિ વિગ્તાઃ અનેક વિગતોએ મળમાથી જાણવો.

— સતક ૩૪, ઉદે૦ ૧

લેખકનું સ્તવન

ગૌતમાદિ ગણધરાને. નમસ્કાર! ભગવતીશ્રુતને
નમસ્કાર! દ્વાદશાંગ ગણિપિટકને નમસ્કાર!

કાચબાની પેઠે સુંદર ચરણકમલવાળી, નહીં ચોળાયેલ
કારંટ વૃક્ષની કળી સમાન એવી પૂજ્ય શ્રુતદેવી મારા મતિ-
અજ્ઞાનનો નાશ કરો!

આ સૂત્રના આદિના આઠ શતકના અબ્બે ઉદ્દેશકોનો
એક એક દિવસે ઉપદેશ કરાય છે. પરંતુ પ્રથમ દિવસે
ચોથા શતકના આઠ ઉદ્દેશકો અને બીજો દિવસે બે ઉદ્દેશકો
ઉપદેશાય છે. નવમા શતકથી આરંભી જેટલું જેટલું જાણી
શકાય તેટલું તેટલું એક એક દિવસે ઉપદેશાય છે. વધારેમાં
વધારે એક શતકનો એક દિવસે ઉપદેશ કરાય છે; મધ્યમ-
પણે બે દિવસે શતકનો, અને ઓછામાં ઓછું ત્રણ દિવસે
શતકનો. એમ વીસમા શતક સુધી જાણવું. પણ પંદરમા
ગોશાલક શતકનો એક દિવસે ઉપદેશ કરાય છે. જો ગ્રામી
રહે, તો તેનો એક આયંબિલ કરીને ઉપદેશ કરાય છે;

છતાં બાકી ગેરે તો બે આયંત્રિય કરીને ઉપદેશ કરાય છે. એકીમમા, બીમમા અને ત્રીમમા ગતકનો એક એક દિવસે ઉપદેશ કરાય છે. ચોવીમમા શતક એક એક દિવસે છ ૭ ઉદ્દેશકો, એમ બે દિવસે ઉપદેશાય છે. પચીમમા શતક છ ૭ ઉદ્દેશકો વડે બે દિવસે ઉપદેશાય છે. બધિગતકાદિ આઠ શતકો એક દિવસે, અષ્ટિશતાદિ બાર શતકો એક દિવસે, એકેદ્રિયના બાર મહાયુગ્મ શતકો એક દિવસે, એમ બેઘદ્રિય, તેઘદ્રિય, ચતુરિદ્રિય અને અગંગી પચેદ્રિયનાં બાર બાર શતકો, તથા સગી પચેદ્રિયનાં એકીમ મહાયુગ્મ શતકો અને રાસિયુગ્મશતકો એક એક દિવસે ઉપદેશાય છે.

જેના હાથમાં વિક્રમિત કમળ છે, જેણે અંગાનનો નાશ કર્યો છે, અને ભુધો (પડિતો), અને વિભુધો (દેવો)એ જેને હમેશાં નમસ્કાર કર્યો છે, એવી શ્રુતાધિષ્ઠિત દેવી મને પણ ભુદ્ધિ આપો !

અમે શ્રુતદેવતાને પ્રણામ કરીએ છીએ, જેની કૃપાર્થી જ્ઞાનની શિક્ષા મળી છે. અને તે તત્ત્વાય સાતિ કરનાર પ્રવચન દેવીને પણ નમસ્કાર કરુ છુ.

શ્રુતદેવતા, કુંભધર યક્ષ, બ્રહ્મશાન્તિ વૈરાટયા, વિદ્યા અને અંતઃકૃતી શ્રેષ્ઠકને અવિદ્ય આપો !

સૂચિ

અતિસંચિત ૭૪૮
 અર્ધભૂમિ ૭૪,૩૪૧,૫૫૮
 અક્રિયાવાદ ૫૭૦
 અગુરુસુ ૧૭૫,૩૧૩,૪૦૫,૪૮૩,
 ૭૩૧ .
 અગ્નિ ૬૭૨; -સળભાષવામાં પાપ
 ૧૧૦; -કાય ૭૫૭
 અગ્નિભૂતિ ૭૧૭
 અજવાણું અને અંધારું ૬૦૯
 અજવપરિણામ ૩૧૨
 અજ્ઞાન -ના ત્રણ પ્રકાર ૩૨૬;
 -વાદ ૫૭૦
 અતિશયિતાંચિમાગમત ૬
 અતિશુક્લ ૨૪૬
 અધર્માસ્તિકાય (શુભો અસ્તિ-
 કાય); -નાં અભિવચન
 ૫૩૪; -ની રાશિ ૬૬૨
 અધઃસક્ષમ પૃથ્વી ૭૪૦
 અધિકરણ ૩૬૭
 અધોલોક ૫૪૫; -નો આચામમધ્ય
 ૭૪૧
 અદ્વાકાલ ૨૧૩
 અનંતાનુંબંધી કષાય ૨૬,૩૮૭
 અનાભોગનિર્વર્તિત આહાર ૭૨૩
 અનાય' મતિઓ ૧૬૬
 અનાહારક ૮૫,૪૧૧,૪૧૩

અનુત્તર દેવલોક ૩૩,૨૫૦,૩૪૩,
 ૫૫૧,૬૮૮,૭૨૧
 અન્યનીર્ગિક ૩૧,૪૧,૧૦૬,૨૩૭,
 ૪૭૧,૪૮૪,૫૬૯,૫૮૩ ૬૦
 અપરિતલ્લવ ૪૬૩
 અપર્વાંત ૩૧૯,૩૫૧
 અપૂર્વકરણ ૨૧
 અપ્રકાય ૭૦૩,૭૨૬; -(વિરિષ્ઠ)
 ૫૭૭; -(સામાન્ય) ૩૩૬
 અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીયકષાય ૨૬,
 ૩૮૭
 અભવસિદ્ધિ ૪૫
 અભવ્ય ૪૫
 અત્રીચિ ૨૨૬
 અયંપુલ ૨૬૭
 અયોધ્યા ૨૬૪
 અરુણવરદ્રીપ ૬૧૧,૭૧૬
 અરુણોદય સમુદ્ર ૬૧૧,૭૧૬
 અશુન ગૌતમપુત્ર ૨૮૮,૨૬૨
 અદ્વૈત ૩
 અલોક ૫૩૭,૫૫૪
 અવકાલસંચિત ૭૪૪
 અવગ્રહ ૩૨૧
 અવધિજ્ઞાન ૨૦,૨૭,૩૨૦; -ના
 બે પ્રકાર ૩૨૩, ૩૩૧;
 -દેવાનું ૭૧૩

અવધિલબ્ધિ ૧૨ (નુઓ લબ્ધિ)

અવસર્પિણી ૭૫, ૬૬૭

અવન્માનકાળ - જીવેનો ૬૯૦

અવન્નીગંભા ૨૯૦

અવાય ૩૭૧

અવ્યાબાધ ૨૪૨; -દેવો ૬૭૪

અશોકવનખંડ ૨૦૦

અશ્રુવાકેવલજ્ઞાની ૨૩

અષ્ટાંગ મહાનિમિત્ત ૨૭૮

અસંક્ષી જીવ ૧૩૪, ૩૫૩; -નું

આયુષ ૭૫૫

અસંવૃત્ત અનગાર ૬૩

અમુરકુમારો ૧૬૩, ૫૫૦, ૭૦૫;

-ના આવાસ ૧૬૭, ૧૮૩;

-અને અન્ય અપ્સરાઓ

૧૬૬; -ની વધવટ ૧૮૬;

-નો આહાર, વેદનાદિ ૭૧૪,

૭૨૨; -ની ત્રિયતિ અને

આસોમ્ધીસ ૭૨૨; -નાં

ગરીર લેશ્યાદિ ૭૨૬; -ના

ગબ્દાદિ વિષય ૭૪૦; -નાં

ક્રિયા નિર્ણયદિ ૭૪૩; -કેવી

રીતે કામ્ય માય ૧ ૭૪૫

અન્તિકાય -પાંચ ૨૩૭, ૫૨૦,

૫૯૫

અદમિન્દ્ર ૭૭, ૫૫૧

અંગમંથ ૧૨, ૧૬૪

અંગમંદિર ચિત્ત ૨૬૨

અંતરદીપ ૩૪૧, ૫૫૦

અંતરાય ૨૬

અંતરાલગતિ ૩૫૫

અંતર્મુદ્ધર્ત ૫૭

અભિગારિતકાય (અભિવચન)

૫૩૪

આગમ -ના બે પ્રકાર ૩૩૮;

-જ્ઞાન ૧૫૫

આચાર્ય ૩, ૧૨૨

આજીવક ૬૭, ૩૧૫; -મત ૨૭૭,

૫૬૩; -ઉપાસકો, બાર ૫૬૪

આત્મપના ૧૧૩

આત્મા, આઠ પ્રકારના ૩૪૬

આધ્યાત્મહોષ ૧૦૦, ૨૬૭

આધિકરણિયી ક્રિયા ૩૫, ૧૦૩

અનંદ ૨૮૧, ૨૮૫

આનંદરસિત ૧૦

આભિનિષેધિક્ષણ ૨૭, ૩૭૦,

૩૨૧, ૩૩૧

આભિયોગિક -દેવ ૬૭, ૧૮૮, ૭૧૨;

-સાધુ ૬૭

આભોગનિર્વર્તિત આહાર ૭૨૩

આયુષ ૪૪૦, ૪૫૬, ૪૭૦, ૪૭૨;

-છ પ્રકારનું ૪૭૩; -બે પ્રકારનું

૭૪૩

આરંભિયી ક્રિયા ૧૦૬

આરાધક ૩૧

આરાધના ૩૨

આર્તશ્રાવ ૧૫૦
આયં ૩૪૧; -દેશ ૫૪૯
આસન્નિકા ૨૬૨ ૬૮૧, ૬૮૨
આલોચના ૧૪૧ ૪૦
આવશિષ્ટા ૨૧૩, ૬૬૭
આશીવિધ ૨૬૭, ૬૪૧
આત્મવ ૨૬
આહાર (અતુવિંધ) ૨૮૦; -જુદી
જુદી યોનિઓનો ૭૧૫ ૪૦;
-ના જે પ્રકાર ૭૨૩
આહારક ૮૫, ૪૧૧; -શરીર ૭૩,
૩૫૪
અંબેશ ૧૮૦
અંબ ૧૬૨
અદ્ભૂતિ ગૌતમ ૧૧, ૨૪૯
અદ્વિયો (પાંચ) ૩૫૬
અશાનેન્દ્ર ૧૮૮, ૭૧૬
અહા ૩૧૧
અન્નચિની ૨૫૨
અન્નશાસ્ત્ર ૯
અપદ્મ ૬૨૭
અપદ્મા ૨૨૦
અપાતપર્વત ૭૧૬
અસર્ચિણી ૭૫, ૬૬૭
અદ્ભુત ૪૨૦
અદાયન ૨૨૫, ૨૨૬, ૨૫૨, ૨૬૨
અદાયી રાત્ર ૨૫૧
અદાયી હાથી ૨૫૪, ૬૭૫

અદીરણ ૮૪, ૪૭૬
અદંડપુર ૨૬૨
અદર્શનાકાળ, જુદાજુદા જીવોનો
૭૪૮-૯
અન્ન - જે પ્રકારનો ૧૫૬
અન્ન (પ્રમાણ) ૧૭૩
અપદ્મ - ત્રણ પ્રકારનો ૧૫૬
અપર્ણસભા ૧૬૪
અપધોત ૨, ૩૧૫; -ના જે પ્રકાર
૮૧, ૩૬૨
અપાધ્યાય ૩
અન્નરક્ષા ૧૭૪
અન્નદરી ૯૯, ૧૪૭
અન્નલોક ૫૫૦
અન્નુઓ ૬૧૫
અપભ્રંશ ૨૫૬
અપભ્રંશ ૫૬૧, ૫૭૬
અપિત્રપુત્ર ૬૮૧
અન્નપ્રાપ્તિ ૫૮૫
અન્નદ્રિયો - ના પ્રકાર ૭૬૨; -ની
વધવટ ૬૬૦; -ક્યાંથી આવે?
૭૦૨; -ની નિયતિ, આહાર
અને શારીરિકીય ૭૨૪, ૭૫૫;
-નાં શરીરની સરખામણી
૭૫૬
અન્નના ૧૨૫
અન્નલોક ૨૬૨
અન્નપિત્રી ક્રિયા ૩૬, ૧૦૮, ૫૬૮

ઔદ્યોગિક ગરીર ૭૩,૩૫૪

ઔદ્યોગિક વિદ્યા ૨૬૭

કમિશનરિત ૭૪૪

કરણ -પાંચ પ્રકારનું ૩૭૦;

-દ્વિધ ૩૫૬; -ત્રિધ ૩૧૯;

-સત્ત ૧૯૮

કર્મવેદનીયકર્મ ૪૮૧

કર્મ -ની રિયતિ ૪૫૭; -ના

બંધક ૪૫૬; -ના વર્ણ-

મ ધાર્મિક ૪૬૭; -અને વેદના

૫૮૪

કર્મપ્રકૃતિ (આઠ) ૪૫૩

કર્મબંધ (ચાર પ્રકારનો) ૬૨

કર્મબંધિ ૨૨, ૭૪, ૩૪૧, ૫૫૦,

૫૫૮

કર્માત્મનો ૧૫, ૫૬૪

કલ્પ (દગ) ૬૧

કલ્પાત્મી ૩૩,૩૪૩,૫૫૦,૫૫૧

કલ્પોપપત્ત ૩૩,૩૪૩,૫૫૦

કલ્પોજ્ઞ રાશિ ૬૫૮

કપાલ -ચાર ૧૦; -ની ચાર

કોટી ૨૬

કાકલી ૨૦૬

કાપોતલેક્ષ્યા ૧૨૬

કામમહાવન ૨૬૨

કામો ૧૩૧

કાય ૩૬૬

કાયબલ ૪૨૧

કાયોત્સર્ગ ૧૮૬

કાર્તિક ચૈત્ર ૨૩૬

કાર્મણ્યસરીર ૭૩,૩૫૪

કાલ ૫૩૫ ૬૦; -ના ચાર પ્રકાર

૨૧૨

કાલારયવેષિપુત્ર ૫૬૧

કાલિકપુત્ર ૧૦

કાલિકશ્રુત ૫૬૦

કાલોદયી ૧૦૬, ૨૩૭, ૪૬૫, ૫૬૫

કાલ્યણ ૧૦

કાંક્ષાપ્રદોષ ૪૮૦

કાંક્ષામોહનીય કર્મ ૪૭૧

કાંક્ષિંક સાધુ ૬૭

કિલ્બિષિક દેવ ૭૭, ૨૭૫, ૭૧૨;

-સાધુ ૬૭

કુત્રિકાપણ ૭, ૨૧૬

કુલકર (આઠ) ૫૭૭

કુલિયાયન ૨૬૨; -ચૈત્ય ૨૬૨

કુલ (પ્રમાણ) ૩૦૨

કુશીલનિર્મળ ૫૬

કૃષ્ણિક ૨૫૧

કુર્મગ્રામ ૨૮૨

કૃત્યુગ્મરાશિ ૬૫૮

કૃત્યુપાક્ષિક જીવ ૪૩૭

કૃત્યુરાત્રિ ૬૧૩, ૭૧૨

કેવલજ્ઞાન ૨૧, ૨૮, ૩૨૦

કેવલજ્ઞાની ૧૨૩; -અને યજ્ઞ

૫૮૬

કેશિકુમાર ૨૨૬	ગોળદુલ્લ ૨૭૬
કેલ્લાહસંનિવેશ ૨૮૧	ગોસાલક ૨૭૭, ૩૧૫, ૫૬૪
કેશલકેશ ૫૧૧	ગૌતમ (જુઓ કદ્રભતિ)
કેલક ચૈત્ય ૨૭૨	ગહણ ૬૦૬
કૌતુકકર્મ ૮, ૧૭, ૨૫૪	ગેવેયકુરવર્ગ ૩૩, ૩૪૩, ૫૫૦
કૌશાંતી ૨૨૫, ૨૫૨	ઘનવાત ૫૪૬
કૌટિન્યાયન ગોત્ર ૨૮૮	ઘનોદધિ ૫૪૫
ક્રિયાઓ - પાંચ ક્રમ; - બે ૩૬;	ધોડાનો શબ્દ ૬૭૩
- એક સાથે બે? ૫૬૭	ઘટુર્થભક્ત ૪૮, ૧૪૬
ક્રિયાવાદ ૫૭૦	ચમરચંચાનમરી ૧૬૭, ૭૧૬
ક્રોધ ૩૭૮; - ના વિશેષ ૪૬૭	ચમરેંદ્ર ૧૬૭, ૨૫૫; - ની સમા
કાત્રિયકુંડ ૨૫૬, ૨૬૨	૭૧૬, ૭૧૬; - ની શક્તિ ૭૧૭
કુદ્રધુઓ ૬૬૬	ચરકપરિમાન ૬૭
ગાબુરાગ ૨૫૨	ચરમ (આક) ૨૬૬
ગણિપિટક ૧૬૩, ૫૬૧	ચંદ્ર ૬૦૬; - નું કામચુખ ૬૬૩
ગતિ ૪૦૬; - ના પાંચ પ્રકાર ૬૩૨;	ચંદ્રાવતરણ ચૈત્ય ૨૨૫, ૨૬૨
- દિવ્ય ૧૬૩; - પરિણામ	ચંપા ૨૫૧, ૨૬૨
૩૧૩	ચાર મહાવત ધર્મ ૬, ૫૫૬
ગર્ભશાસ્ત્ર ૪૧૬, ૪૨૭	ચારિત્ર (ઐહાભવિક) ૩૨૦
ગંધર્વ ૨૩૩	ચારિત્રમોહનીય ૨૫
ગંગા (પ્રમાણ) ૨૬૦; - નદી	ચારિત્રસંધિ ૩૭૭
૫૬૬	ચેલ્લણ ૨૫૨
ગંધકંદેલી ૨૫૩	ચૌદશ - નો જન્મ ૨૦૧
ગાંગેય ૪૪૮	છબરચ ૬૦, ૧૨૩; - સરાગ ૧૬૨
'ગુણરત્ન સંવત્સર' વપ ૧૮૧	છેદોપરથાપનીય ચારિત્ર ૫૬, ૭૦,
ગુણવત ૬	૩૭૮
ગુણશિક્ષક ચૈત્ય ૧૧	છેવડું સંહનન ૬૯૮
ગુણરયાન ૧૪, ૬૦, ૮૩, ૩૪૪	જમાલિ ૨૫૨, ૨૬૨ છં; ૫૧૬

જાયાંની ૨૨૪

જાયાંચારી ૧૨૭

જાંબુદ્રીપ ૫૪૮

જાગરિમ (ગણ) ૨૭૩

જાનકદેવ ૭૦

જીવો -ના જે પ્રગર ૩૧૭, -ના

૭ વર્ષ ૩૩૬; -ના ૧૪

પ્રકાર ૮૫૦; -નું જારેપણ

૫૧, ૨૨૬; -નું જાણપાણી-

પણ ૫૧; -આત્મારંભ

૩૧૭, -સાદિ સાત ૧ ૪૩૦;

-ની વધવટ ૪૩૧, ૬૮૬ ઇ૦;

-ના પ્રદેશ ૪૩૩, -ની કિંવા

૪૩૫, -અને પાપભય

૪૩૭; -અને કર્મભય ૪૪૦;

-મકપ ૧ ૪૪૪; -નો સ સાર-

સરથાનકાળ ૪૪૭, -ની

અવધ કે અસ્વય ઉત્પત્તિ

૪૫૦; -ની રાશિ ૪૬૦,

-પરિણામ ૩૧૨; -નો

અવરથાનકાળ ૬૬૦, -ની

ગિતિ, આહાર અને આસો-

ચક્ષુસ ૭૫૨; -નો પરિચલ

૭૩૧; -નો વિચલકાળ ૭૩૭,

-ની વિચલગતિ ૭૩૮; -ની

ઉત્પત્તિ ૭૪૫; -ના ધર્મા-

ધર્મ ૭૫૮

જીવાન્તિકાય (અભિવચન) ૫૩૪

જૂંબક દેવ ૬૭૫

જ્યોતિષક ૩૪૩, ૫૫૦; -ના

આવાસ ૬૮૬

જ્ઞાન (પાત્ર) ૨૭, ૩૦૦; - (એક-

સવિક) ૩૧૬

જ્ઞાનાવરણીયર્મ ૨૪, ૪૪૦

જનુવાત ૫૪૫

તપ (ના પ્રગર) ૧૪૫

તમગ્રામ ૬૧૧

તમગ્રામ ૫૪૧

તમગ્રામ-પ્રભા (જુઓ મહા-

તમ પ્રભા)

તક ૪૭૬

તલવર ૧૬૦

તામળી ૧૬૦

તામસિમી ૧૬૦

તિગિષ્ઠકૃત ૭૧૬

તિર્થગણિક (જુઓ મધમ-

લોક)

તિર્થચ ૩૪૧

તીર્થકર ૨૪, ૨૨૮, ૫૫૬, ૬૮૬

તુલ્યના પ્ર-નર ૫૭૬

તુલિકા નગરી ૫

તેજસ્કાયિક ૩૩, ૭૦૩

તેજોલેશ્યા ૧૨, ૨૮૪, ૨૬૪, ૮૦૦

તેજસ ગરીર ૭૩, ૩૫૪

તેજાન રાશિ ૬૫૮

તેજકાયિક ૩૪૦

ત્રસનાડી પપા
ત્રાયસ્ત્રિશ દેવ ૭૭, ૨૦૬ છં, ૭૧૨
ત્રિશક્તિ ૨૫૨
દત્તિ ૧૭૬
દધિવાહન ૨૫૨
દર્શન (કપયોગ) ૮૧
દર્શનમોહનીય ૨૫
દર્શનભૂમિ ૩૭૭
દાનામા નીક્ષા ૨૦૦
દિશાઓ (કશ) ૬૧૬
દિશાપ્રોક્ષક તાપસ ૨૦૮
દીવો ૬૪૨
દુઃખમદુઃખમા ૫૬૩
દુઃખમા ૭૫
દ્વિતિપલાશચૈત્ય ૨૦૬
દ્વદ્વપ્રતિજ્ઞા ૩૦૬
દષ્ટિઓ (ત્રણ) ૩૭૧, ૩૭૭
દષ્ટિવાદ ૫૬૦
દષ્ટિવિષ સપ ૨૮૬
દેવો -ની શક્તિ ૬૭૬; -ના
પ્રકાર ૬૭૬; -ની સ્થિતિ
૬૮૧; -ના આવાસ ૬૮૩;
-ની વધધટ ૬૮૬; -નો
વિષયભોગ ૬૮૧; -ની બાધા
૬૮૪; -સંયમી ? ૬૮૪;
-ની શક્તિ ૬૮૫; -મરીને
ક્યાં નય ? ૬૮૭; -ક્યાંથી
આવીને ઉત્પન્ન પાય ૬૮૭;

-ની શરમ ૬૧૦; -ની
વિમૂલ્કિ ૭૧૭ છં; -નો
વિરહકાળ ૭૩૭
દેવસેન ૩૦૨
દેવાધિદેવ ૬૭૬
દેવાનંદા ૨૫૬
દેવાસુર સંગ્રામ ૬૭૬
દેશો (સોળ) ૨૬૬
દ્રવ્ય (બે) ૩૦૬
દ્રવ્યેદ્રિય ૩૫૬
દ્વાપરયુગ્મશક્તિ ૬૫૮
ધન (ચાર) ૧૬૦
ધનુષ (માપ) ૨૧૫
ધર્મધોષ ૨૧૭
ધર્મદેવ ૬૭૬
ધર્માસ્તિકાય (જુઓ અસ્તિકાય)
-નાં અભિવચન ૫૩૩; -ની
રાશિ ૬૬૧
ધાતકીખંડ ૫૪૬
ધાન્યની યોનિશક્તિ ૬૨૪
ધારણા ૩૨૧
ધારિણી ૨૦૮
ધૂમપ્રશા ૫૪૬
ધ્યાન (ચાર) ૧૫૦
નય ૭
નરક (સાત) ૩૪૦, ૫૪૫; -માં
અવોત્પત્તિ ૭૪૭
નરદેવ ૬૭૬

નંદન-વન ૧૨૮, -તેત્ય ૭૧૭
 નંદીવર્ધન ૨૫૭
 નંદીચર દીપ ૧૨૮
 નામ ૨૫૭
 નામ કુમાર (નૃપોત્તમવનપતિ)
 -નો આહાર, શાસ અને
 રિયતિ ૭૨૩
 નાટ્ય (ભ્રમીય) ૧૮૦
 નારાયણ પદ્ય, -ના રહેઠાણો
 ૭૭૫
 નારંગી -અને વેદના ૪૭, -ની
 સખ્યા ૭૮૭
 નાવદા ૨૮૦
 નિર્દોષ્ય ૫૫૧
 નિદાન ૮
 નિગમ-પથોન ૭૦૭
 નિરુપકમ આશુષ ૭૪૩
 નિર્મય ૫૭, -પાત્ર ૫૫
 નિર્વાર્તનિક મંડળ ૧૦૨
 નિર્વનિદ્રિય ૭૫૦
 નિર્વાના વિગેષો ૫૩
 નૈરચિકો -ની વધવટ ૧૮૬,
 -આથી આવે ૬૦૭, -નો
 આહાર, રિયતિ અને શામો-
 ર્વાસ ૭૨૩ ૭૭૬, -ના
 ગરીર લેશ્યા દત્યાદિ ૭૨૮,
 ૭૩૬, -નો પરિમહ ૭૩૧,
 -ભારે ૧ ૭૩૦, -નો વિરહ-

માજ ૭૩૭, -ની ઉત્પત્તિ ૭૩૮,
 ૭૪૫, ૭૪૭, -ના મુદ્રાદિ
 ૭૩૬, -ના ક્રિયા નિર્ગરણ
 ૭૪૩, -કેવી રીતે ઉત્પન્ન
 થાય ૧ ૭૪૫
 નૈપધિકા ૧૨૩
 નૌપદ્યસમન્વિત ૭૪૪
 નિધાવતી ૨૫૩
 પાનિયભૂમિ ૨૮૨
 પરમાણુની રાગિ ૬૬૫
 પરમાવધિદાની ૧૨૭
 પરમાવતી મગા ૨૮૦
 પરિમહ (નૃપ) ૧૬૦, -જુદા
 જુદા જીવોનો ૭૩૧
 પરિપરતન ૨૦૦
 પરિતપ્ત ૪૬૩
 પરિમંદલ સંગ્રહાન ૪૦૬, ૧૬૦
 પરિપદો ૭, ૧૬૧
 પરિહારવિશુદ્ધિ આરિન ૫૦,
 ૭૦, ૨૭૮
 પર્વમાનન ૧૮૫
 પર્યાસ ૩૫૧
 પર્યાસિ ૩૫૧
 પર્યાય (જે) ૭૧૨
 પદ્યોપમ ૨૧૪, ૬૬૭
 પદ્મસા ૫૪૬
 પદ્યમુદ્રિત લોચ ૨૭૨
 પદ્યે દ્રિય વિષય ૭૪૦, ૭૦૪,

પ્રમાદ ૪૭૭
 પ્રવચનભાતા ૭૨
 પ્રવૃત્તિપરિહાર ૨૮૬
 પ્રવેશનક ૬૫૨ ઇ૦
 પ્રાણાતિપાતક્રિયા ૩૫, ૧૦૪
 પ્રાણામા દીક્ષા ૧૯૧
 પ્રાણકાલ ચૈત્ય ૨૬૨
 પ્રાયશ્ચિત્ત (દશ) ૧૪૫
 પ્રાસુકવિહાર ૨૪૨
 પ્રિયદર્શના ૨૫૨, ૨૬૨
 પ્રીતિદાન ૨૧૮
 ખટ્વનિર્મય ૫૬
 ખલરાત્ન ૨૧૬
 ખલિચ આ ૧૯૩, ૧૯૭
 ખલુપુત્રિ ૨૩૬
 ખલુરતદ્વિ ૫૬૮
 ખલુલ ૨૮૧
 ખલુગાલચૈત્ય ૨૫૮
 ખલ (જી) ૪૦, ૬૩૨; -પરિણામ
 ૭૧૨
 ખાલપડિત ૫૮૬
 ખાલમરત્ન (ખાર) ૧૭૬
 ખાલજુડુડમામ ૨૬૬
 ખાલીવિધિ ૩
 ખાનપ્રત્યાખ્યાન ૧૪૬
 ખટ્ટા ૨૭૮, ૩૦૧
 ખરતીઓ ૬૧૭
 ખવધારખીયરતીર ૭૭૮

લવનવાસી (દગ) ૩૦૫, ૩૪૩,
 ૫૫૦; -ના આવાસ ૬૮૫,
 ૭૧૨; -ની વલધટ ૬૮૬;
 -ન્યાયી આવે ૧ ૭૦૧; -નો
 આહાર, હર્મ અને વેદના
 ૭૧૪ ૬૦; -નો આહાર,
 રિયતિ, અને આસોપ્દેશ
 ૭૨૨ ઇ૦, -ના ગરીર
 લેશ્યાદિ ૭૩૦; -નો પરિમલ
 ૭૩૧
 લવસિદ્ધિ ૪૫, ૨૨૬
 લવ્યદ્રવ્ય -દેવ ૬૮૦; -નૈરયિ ૦
 ૭૪૧
 ભારતવર્ષ ૫૬૪
 ભારત્કાલ ૨૦૨
 ભાવ (પાત્ર) ૬૦, ૩૭૨; -સત્ય
 ૧૬૮; -દેવ ૬૭૬
 ભાવિતાત્મા ૭
 ભાવેદ્રિય ૩૫૬
 ભાષા (ખાર) ૧૫૮, ૩૬૨
 ભિક્ષા ૬૬ ૬૦; -દોષ ૬૬
 બૃતાનદ દ્વાપી ૨૫૫
 બેદ (પાત્ર) ૧૩૦, ૩૧૩
 ભોજો ૧૩૧
 ભણિભદ્ર ૨૬૭, ૩૦૨
 મતિજ્ઞાન (જુઓ આભિ-
 નિબોધિજ્ઞાન)
 મતિજ્ઞાન ૩૨૫

યાત્રા ૨૪૭
 યાચનીય ૨૪૭
 યોગ -૫૬૨ ૩૮૪, -ત્રણ ૩૮૪;
 -સર્ય ૧૬૮
 યોનિના પ્રમાર ૪૧૪
 યોનિબૂતીય ૪૦૦
 રત્ન (પ્રમાણ) ૫૫૧
 રત્નપ્રભા ૫૪૬, ૭૨૮, -મા મામ,
 મુદાદિ ૭૪૬
 રઘુરાજસમામ ૨૫૧
 રાજગૃહ ૬૭૩, -નો કુટ ૫૮૭
 રાજિઓ (ચાર) ૬૫૮ ૮૦
 રાહ ૬૦૬
 રિષ્ટવ ૭૦૨
 રિદામ વિમાન ૭૨૨
 રુચક પ્રકેશો (આક) ૬૨૭
 રેવતી ૩૦૦
 રોમાહાર ૭૨૪
 રોહ ૫૦૭
 રોદ્ર માન ૧૫૧
 સંધિ (દશ) ૩૩૬, -નો ઉપયોગ
 ૧૨૮, -ઈદ્રિય ૩૬૦, -વીય ૩૧૬
 વલ્લુસમુદ્ર ૩૪૧, ૫૫૭ ૬૧૭, ૬૭૩
 વલસતમદેવ ૭૨૧
 વેદાંશિ રાજાઓ ૫૪૪
 સેવ્યા ૨૮, ૩૮૭, -દેવોમા ૭૧૧,
 -નૈરયિમાદિની ૭૨૮, -ના
 વામુદિ ૭૫૭

લોહ અને અલોહ ૫૩૮, -અત
 વાળો ? ૧૭૪, ૫૩૮, -ન
 મોટાઈ ૫૩૮, -નો આકા
 ૫૪૫, ૫૧૬, -ની કિંમતિ
 ૫૫૬, -નો આયામમ ૫૭૪
 લોખાલવ ૭૭, ૨૦૬
 યો તિહ વિમાન ૭૨૨
 લોખના વિશેષ ૪૬૬
 લૌકિક આગમ ૩૩૮
 લગ્ન વિદેહ ૭૧૨
 લગ્નપદ્મ ૦ સુદનન ૧૨, ૩૩૬
 લગ્નપતિનાયિકાનો આદાર ૬૨૫,
 ૭૦૪
 લગ્ન ૨૫૬
 લગ્નરાત્ર ૨૦૬, ૭૧૫
 લાલિત્યમામ ૨૦૬
 લાલો (ચાર) ૫૭૦
 લાલવ્ય તર (નુઓ વ્ય તર)
 લાલુઓ ૬૧૬
 લાલુમયિક ૩૩, -ને પાપ ૧૧૭,
 ૭૦૪, ૭૧૭
 લાલુબુતિ ૭૧૮
 લારાણસી ૨૫૨
 લાલુકાપ્રભા ૫૪૬
 લિંગદયતિ ૪૧૦, -નુગી નુદા
 જીવોની ૭૦૮
 લિંગાચારણ ૧૨૭
 લિંગ ૨૮૧

વિનય (સાત) ૧૪૮; -વાદ ૫૭૦;

-ગૌરવિકાદિમાં ૬૯૬

વિપુલપર્વત ૧૮૫

વિમંજનાન ૨૦, ૨૧૦, ૩૨૫, ૩૩૫

વિમંજનાય ૨૧૭, ૩૦૨

વિમંજવાદન ૩૦૨

વિરમણ મન ૬

વિરદકાળ, જુદા જુદા છવોનો ૭૩૭

વિશાધક ૩૧

વિવેક ૫૬૧

વિશાક્ષા ૨૩૬

વિદલ્લ ૫૫૩

વિંદ્યપર્વત ૨૦૦

ગ્રીતમય ૨૨૬

ગ્રીરાસન ૧૮૨

ગીર્ધ ૪૭૮

ગુહાના પ્રકાર ૬૨૭

ગૃહિ -કેમ થાય ૭ ૧૧૮

ગેદ ૨૬, ૫૮૩; -ના પ્રકાર ૩૮૮

ગેદક ૩૬૬

ગેદના -એને નિર્ગંજ ૪૬

ગેદનીય ૪૪૦

ગેલેક્સનિવેશ ૨૦૦

ગેરયાયન ૨૮૩

ગેરિયા-શરીર ૭૩, ૩૫૪; -શક્તિ

૧૨૧

ગેતાદય પર્વત ૫૬૬

ગેભાર ૧૧૮

ગેમ્મનિક ૩૪૩, ૫૫૦; -ના આવાસ

૬૮૬; -ની મંદિ ૭૧૬;

-નો આદાર, દિગતિ, આસ

૭૧૫; -નો પરિમલ ૭૩૧

ગેયાદત્ય (દસ) ૧૫૦

ગેરાણિ ૨૫૬, ૨૬૨

ગેશ્વમળ ૨૧૦, ૭૧૬

ગ્યવદાન ૧૦

ગ્યવદાર (પાંચ) ૧૫૫

ગ્યંતર (આઠ) ૩૨૭, ૩૪૩, ૫૫૦;

-ના આવાસ ૬૮૬; -ના

આદાર, દિગતિ અને આસ

૭૨૫

ગ્યુતસર્ગ ૧૫૩, ૫૨૧

શક્ટેવ ૨૭૬, ૨૫૪, ૧૭૪; -નો

વિષયભોગ ૬૯૧; -ના લોક-

પાલ ૭૧૬

શતદ્વાર ૩૦૧

શતાનીક ૨૫૨

શુબ ૬૪૮

શ્યાતરસિપદ ૧૦૨

શરવણ ૨૭૬

શરીર (પાંચ) ૭૩, ૩૫૪; -જુદા

જુદા છવોનાં ૭૨૮; -ના

બે પ્રકાર ૭૨૮

શર્કરાપ્રમા ૫૪૬

શ્વાકાપુરુષ ૫૮૦

શુભવન ચિત્ત ૬૮૧, ૬૮૨

- ગ ખરોડ ૨૨૦
 ગિવમદ્ર ૨૦૮
 ગિવરાજ ૨૦૮ ૪૦, ૬૮૨
 -શીખ પ્રહેલિકા ૨૧૪
 શીલમત ૬
 શુભવ્યાન ૧૫૧, ૬૧૬
 ગલેશી ૧૨૫
 ન્યામહસ્તી ૨૦૬
 શ્રમણનિર્મથ -ની નિર્મરા ૪૭;
 -તુ સુખ ૫૪
 આવસ્તી ૧૭૧
 સ્ત -નાલિક ૫૬૦; -પૂર્વગત
 ૫૬૦; -કેવલી ૧૨૬
 સુતબજાન ૩૨૫
 -સુતજ્ઞાન ૨૭, ૩૨૦, ૩૨૩, ૩૨૬,
 ૩૩૧
 શ્રેણિક ૨૫૧, ૨૫૨
 શ્રેણી (સાત) ૫૦૧
 શ્રેણી ૧૬૨
 શ્યામોદ્ધાસ, જુદા જુદા શ્લોકો-
 નો ૭૨૨; -એકેન્દ્રિયાદિનો
 ૭૫૫
 -ચતુકસમર્નિત ૭૪૪
 -સ-મૂર્તિ ૩૦૧
 સમય ૫૭, ૨૧૩; -મેત્ર ૫૩૫
 સમાચારી (દશ) ૧૪૪
 સમુદ્ધાત (સાત) ૬૨
 -સમ્યક્ત્વ ૧૭
 સમ્યગ્દર્શન ૧૭
 સર્વાનુભૂતિ ૨૬૩
 સર્વાર્થસિદ્ધ ૩૪૪, ૬૮૮
 સદ્સામવન ૨૧૬, ૨૩૬
 સંજવલનકપાય ૨૬, ૩૩૭, ૩૮૭
 સંજ્ઞા ૩૫૩, ૩૭૨, ૪૭૬; -દશ
 ૩૧૫, ૩૭૨
 સંમૂર્ણિત ૧૩૩
 સંયત (પાય) ૫૮
 સંલેખના ૧૮૫
 સંવર ૨૬, ૫૬૧
 સંવૃત અનગાર ૬૨
 સંસારસરથાનકાળ ૪૪૭
 સંગ્રહાન (પુદ્ગલનાં) ૪૬૬, ૬૬૦
 સાકારોપયોગ ૩૬૨
 સામરોપમ વર્ષ ૨૧૪, ૬૬૭
 સાધુકોષ ચૈત્ય ૩૦૦
 સાદીનગચ ૨૬૦
 સાધુ ૩, ૫૪ ૪૦
 સામાનિકત્વેવ ૭૭, ૭૧૧
 સામાયિક ૫૬૧; -ચાક્રિત્ર ૫૬,
 ૩૭૭
 સાંપરાયિકી ક્રિયા ૩૬, ૧૦૮, ૫૬૮
 સિદ્ધ ૩, ૧૨૩, -ની વધવટ
 તથા અવગ્રહાનકાળ ૬૬૦
 સિદ્ધાર્થમામ ૨૮૨
 સિદ્ધિ (ગ્રંથાન) ૧૭૫
 સિંધુ ૫૬૬

સુદર્શન ચોક ૨૧૨
 સુદર્શના રથર
 સુધર્મા સભા (ચમરની) ૭૧૬;
 -સાકની ૬૬૧
 સુનક્ષત્ર ૨૪૪
 સુતદે ૨૮૧
 સુમંગલ ૩૦૨
 સુમત ૨૩૭
 સુપ્રમસુપ્રમા ૭૫,૫૬૨,૫૭૮
 સુસુમાર ૨૦૦
 સુદર્શનપરાય ચારિત્ર ૬૦,૭૦,
 ૭૭૬
 સુધર્ ૬૦૧ મં; -નુ કામસુખ
 ૬૬૩
 સોચનક ૨૫૩, ૨૬૬
 સોપાનમ આયુષ ૭૪૩
 સોમસાગ ૨૦૬,૭૧૬
 સોમિલ ૨૪૨

સકંદક ૧૭૧,૫૩૮
 સ્તોક ૬૬૭, ૨૧૩
 સ્થવિર ૪૧,૨૮૭,૩૧૬; -કલ્પ ૭૦
 સ્થિતિ, જુદા જુદા જીવોની
 ૭૨૨ મં
 સનાતક ૫૮
 સ્વપ્ન ૨૧૬; -ચૌદ, તીથ કરની
 માતાનાં ૨૧૬; -અને કૃત્ત
 ૬૪૩ મં; -મહાવીરનાં ૬૪૪
 સ્વર્ગબૂરમણ, દ્વીપ અને સમુદ્ર
 ૫૪૮
 હસ્તિચરેસિ ૨૬૧,૪૨૩
 હસ્ત ૫૫૩
 હસ્ત ૨૬૭
 હસ્તિનાપુર ૨૧૬
 હાલાહલા કુંભારણ ૨૭૭,૨૬૨
 હુંકક સંસ્થાન ૬૬૮

શ્રી પૂંજાભાઈ જૈનમંથમાલા

૧. સુત્તનિપાત	૧-૦-
એ સુપ્રસિદ્ધ બીજી યવનો ગુજરાતી અનુવાદ	
૨. ભગવાન બુદ્ધના પચાસ ધર્મસૂત્રો	૧-૦-
‘મન્નિમનિદાય’ના પ્રથમ ૫૦ સુવાદો	
૩. ભગવાન મહાવીરની ધર્મકથાઓ	૧ ૦-૦
‘નાયાધર્મમહાસુત’નો ગુજરાતી અનુવાદ	
૪. ભગવાન મહાવીરના દસ ઉપાસકો	૦-૮-૦
‘ઉપાસનદસાસુત’નો ગુજરાતી અનુવાદ	
૫ જૈન દષ્ટિએ શ્રદ્ધાચર્યવિચાર	૦-૫-૦
૬. સન્મતિમકરણ	૧-૮-૦
મૂળ, ગુજરાતી અનુવાદ, ટિપ્પણો ૬૦	
૭ જિનાગમકથાસંગ્રહ	૧-૪-૦
પ્રાકૃત વ્યાકરણ, કોશ, ટિપ્પણો સાથે	
૮ શ્રીમદ્દની જીવનયાત્રા	૦-૮-૦
શ્રીમદ્દ રાજચંદ્રની જીવનકથા	
૯ શ્રી રાજચંદ્રનાં વિચારસત્તો	૦ ૧૨ ૦
‘તેમના લખાણોમાથી વિષયવાર તારવેલા કતારા	
૧૦. મહાવીરદેવામીનો સંયમધર્મ	૧-૦-૦
‘શ્રી સુત્રકૃતાનસુત’નો છાયાનુવાદ	
૧૧. મહાવીરદેવામીનો આચારધર્મ	૦-૧-૦
‘શ્રી આચારાગસુત’નો છાયાનુવાદ	
૧૨. બુદ્ધચરિત	૧-૪-૦
મૂળ પાત્રિ ગ્રંથોને આધારે લખેલું પ્રાથમિક જીવનચરિત	
૧૩ મહાવીરદેવામીનો અંતિમ ઉપદેશ	૧-૦-૨
‘શ્રી કૃતરાવ્યયનસુત’નો છાયાનુવાદ	
૧૪ શ્રી કુંદકુંદાચાર્યનાં ત્રણ સત્તો	૦-૮-૨
પ્રવચનસાર, સમયસાગર અને પંચાંગિદાયસારસ મંદ	
૧૫ ચોખસાસે (શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યકૃત)	૧-૦-૦